

శ్రీ హ య గ్రీ వా య న మః .

ఇ య మ్

శ్రీ మద్భక్త చక్ర సరస్వత్యభిధానేన

వైయాకరణశిరోమణినావిరచితా

సింహాద్వైతకాముద్రాభ్యాం,

త త్వ బోధి నీ ;

పుష్పనానాం పుష్పిరూపనాం చ

అత్యంతోపకారాయ

మహీశూరపుర మహారాజ సరస్వతీప్రాసాదాభ్య

పాతశాలా వ్యాకరణపణ్డితేన

లక్ష్మీ నరసింహాచార్యేణ పరిశోధితా ,

తిరుమలై. యామునాచార్యేణ ,

పరవస్తు. రామానుజాచార్యేణ చ ,

తిరువల్లిక్కేణి సరస్వతీభట్టార ప్రథమశాఖాభూతాయామ్

మహీశూరు సద్విద్వామద్విరముద్రా శాలాయామ్

ముద్రాపితాసతీ, విజయ తేతరామ్ .

సజ్జీకార .

అ

యస్మిన్ వాయనముః

సిద్ధాంతకాముదీవ్యాఖ్యానోద్వబోధనీ .

నత్వావిశ్వేశ్వరంసామ్యం కృత్వాచగురువద్దనమ్ ।

సిద్ధాంతకాముదీవ్యాఖ్యానోద్వబోధనీ ॥ * ॥

విష్ణుః పూతాయకృతం శుక్లశం శివశిక్షాయై గ్రంథతోనిబద్ధకా
చీకీషితం ప్రతిజానీతే * మునిత్రయమిత్యాదినా * త్రయోఽవయవాఅ
స్యత్రయమ్ । సఖ్యానూతవయవేతియమ్ । ద్విత్రిభ్యస్తయస్యాయజ్వై
త్యయిచ్ । మన్తారోవెదశాస్త్రార్థతత్వావగన్తారోమునయః । మనేరుచ్చే
త్యాణాదికసూత్రేణ మనేరతిఉకారో మనేగపర ఇన్ ప్రత్యయశ్చ । గుణ
స్థు నేహభవతి కిదిత్యనువతనాత్తవరకరణాద్వా । తేషామ్ - పాణిని కాత్యా
యిన పశిజ్జాతీనాం శ్రయం మునిత్రయమ్ । నను స్వయమ్మువేననుస్కృత్యే
త్యాగావిన అగ్రాపి ననుస్వస్తీత్యాదినా చతుర్థిస్సాత్ , మైవమ్ । ఉప
పదవిభక్తైః కారరవిభక్తిబలానియ్యసీతీవత్వనూత్యాన్న మనుస్కరోభిజేవా
నితివద్వికీయాం యావయవయవక్తత్వాత్ । కించ జహత్స్వధావృత్తిరితిప
క్షే ననుశ్చబ్దస్యస్రనిరీకకత్వాత్తయోగేచతుర్థీనభవతి, అథావద్ద్ర
హణపరిభాసాన్యాప్రవృత్తైః । స్వయంభువేననుస్కృత్యేత్యత్రతుస్వయ
మ్మువనుసుహులయితమిత్యథావివత్తాయాం త్రియాభోవపదసేవ్యత్యాది
నాచతుర్థీ మూలపవస్సుటిభవివ్యతి । నదైవం ననుస్వస్తీతీసూత్రే నను
పసంవృథామితీకజ్యమ్ । హరయేనమాత్రత్యత్రహరివనుసుహులయితమిత్య
థైవివక్షితేసమ్ముఖసామాన్యేషస్థ్యాం ప్రాప్తాయాం తదవవాదతయా త
స్యావశ్యకత్వాత్ । * తనుక్తిరితి * తేషామ్ - పాణిని న్యాదిమునీనామ్, ఉక్తిః
సూత్రవాతీకభాష్యాణీత్యర్థః । తస్యమునిత్రయస్మాక్తిరిత్యాఖ్యానోపిము
నిసముదాయేనసూత్రం వాతీకంభావ్యంపానోక్తమితిసముదాయనాంము

నీనామెవోక్షీరితిపర్యవస్యతి । * పరిభావ్యేతి * పర్యాలోచ్యేన్యథః ।
 నచపరిపూర్వకస్యభవతేస్థిరసాగ్రార్థకత్వాత్సతాథమశ్చ జ్ఞానార్థతేతి
 శబ్దమ్ । పరిత్యస్యభావీతిచురాదిణిజనైనయోగాత్ । కేదిదశ్రభవతివా
 యోగమభ్యుపేత్యాహుః, పరోభువోవజ్ఞానభ్రాంతైః పరోభువభ్రాంత్యా
 వజ్ఞానభ్రాంతివిశేషణాన్న తిరసాగ్రార్థత్వనియమః । మనసాపరిభావ్యఃచిద
 త్యాదిశ్రీహర్షప్రయోగాచ్చ । అతపవాతాప్రయుక్తత్వదోషశబ్దాపినాస్తి
 తి । అన్యేతు — అనాదరగపరిభవపరిభావస్థిరసిగ్రీయేతికోశాత్పరిపూ
 ర్వాదభ్యుపేత్యేర్థాన్తాదేవ తిరసాగ్రప్రతీతివాన్యప్తా దిత్యాశబ్దగ్రవా
 త్రనాస్తిత్యాహుః, తత్వస్వమ్, పరిభూయపరిభవతీత్యతాప్రితిరస్తాదిప్రసారే
 * వైయాకరణేతి * వ్యాకరణమధీయతేదిదన్వివాదైయాకరణాః । తట
 థానానాంకాముదీ - ప్రకాశికేత్యథః । నిర్దుష్టసకలజనాన్లోదకశ్చిసామ్యే
 నకాముదీశబ్దప్రయోగః । కరిష్యమాణాయాఅపి కాముద్యాః బుభ్యూష
 నిధాపితత్వాదియమిత్యభ్యుభ్యునిర్దేశః । * విరచ్యతేతి * మద్యేతీత్యేషః ।
 రచప్రతియతే । ప్రతియన్నగుణాధానమ్ । పిపూర్వాదప్రాప్త్యర్థమానసా
 మీష్యే భవిష్యదభేదవర్తమానప్రత్యయః । * అభిషేచన్ * ఇకారాను
 ధౌఽశ్చసంజ్ఞార్థః । * ఋగితి * కకారస్తు అక్, ఇక్, ఉక్, సంజ్ఞార్థః ।
 * ఏఊజితి * జకారస్తు ఏజ్, సంజ్ఞార్థః । * ఐభౌజితి * చకారస్తు అఊ, ఇ
 ఊ, ఏఊ, ఐఊ, సంజ్ఞార్థః । వర్ణవాచసన్నిధౌత్వేనబోధనాయ సహజా
 యాఅవివక్షణాదేతేష్వసద్ధిః । స్వరాణాంచాదిషుపాతాచ్చాదయోఽసన్వి
 భ్రాంతి నిపాతసంజ్ఞాయాం “నిపాతపకాజనాజిత” ప్రగుహ్యత్వేప్రకృష్టభా
 వాన్నసద్ధిరిత్యన్యే । స్వాదేతత్, అకారాదుపదేశేన యథాతస్యనిజా
 నామాకారాదీనాంలాభాత్ప్రకగాకారాదయోనోపదిష్టాస్తథా ఋగివర్ణ
 యోరపిసావర్ణ్యాదృకారోపదేశేనైవోభయసిద్ధేశిం పృథగుపదేశేన । స
 చజాతిపక్షే ఋగివర్ణయోగపృథగుపదేశ ఆవశ్యకస్తయోభివన్న జాతి
 త్వాదితివాచ్యమ్ । సావర్ణ్యాదేవైకజాత్యుపదేశే జాత్యస్తరస్యాసిలిభా
 త్ । ఋగివర్ణయోగప్రత్యేకంత్రింశత్సంజ్ఞాసిద్ధయే అణుదిక్షసర్గస్యైతిసూ
 త్రే అగ్రహణస్యజాతిపక్షేఽప్యావశ్యకత్వాదితిచెదత్రాహుః, ఋగివ
 ర్ణయోగసావర్ణ్యస్యానిత్యతాంజ్ఞాపయితుముభయోరుపదేశః । తస్మిలంతు

క్షప్తాశిఖాయస్యక్షప్తశిఖస్తస్యమూలాత్సంబోధనశ్చైవ ప్రశిఖేతి ప్లుతః । ఋగివ
ణయోస్సాన్వర్ణ్యస్యనిత్యతేత్వస్మతత్తతపయదాసాదృకారస్యేవగి కార
స్యాపిప్లుతోనస్యాదితి । సమాధానాన్తరమప్యగుణైత్యత్రదర్శయిష్యతే ।
* హయవరట్ * టానుబద్ధోఽటన్సంజ్ఞార్థః । హకారోపదేశస్తు అట్, అట్,
హట్, ఇట్, గ్రహణేషు హకారగ్రహణార్థః । అష్టేణ అద్వ్యవాయేపీతిణత్వ
మ్ । దేవాహసన్తి భోభగోఇతిరోర్యత్వమ్ । దేవోహసతి హశిశ్చైత్యత్వ
మ్ । లిలిహి ధ్వే లిలిహి ధ్వే ఽభాషేటత్తతవాఙః । * లట్ * ణకారానుబద్ధోఽ
ట్, ఇట్, యట్, సంజ్ఞార్థః । నను అణితిక్వచిర్నాన్వయకారేణగృహ్య
తే, క్వచిత్తు పరణకారేణ, ఇణితితుపరణకారేణైవ, తథాచ అపస్తేహాయా
నుబద్ధాన్తరమేనన్తిముచితమ్ । సత్యమ్ । వ్యాఖ్యానతోవిశేషప్రతిపత్తిర్న
హి సప్తేహాదలక్షణమితి పరిభాషాజ్ఞాపనాయ పునరాకారానుబద్ధైతి స్థిత
మాకరే । * ఇనజణనమ్ * మకారఇహ అమ్, యమ్, జమ్, సంజ్ఞార్థః ।
* జభభక్ * ఇకారో ఇభన్సంజ్ఞార్థః । * ఘభభితి * షకారస్తు ఝమ్,
భమ్, సంజ్ఞార్థః । * జబగడచితి * శానుబద్ధోఽశ్, హశ్, వశ్, ఝశ్, గ
శ్, ఘశ్, సంజ్ఞార్థః । * ఖఫఫ * ఇత్యాదిసూత్రే వకారస్తు ఛన్సంజ్ఞార్థః ।
* కపయ * యకారస్తు మయ, యయ ఝయ, ఞయ, సంజ్ఞార్థః । * శపసరిః *
రేఫస్తు యర్, ఝర్, ఞర్, చర్, శర్, సంజ్ఞార్థః । * హలితి * లకారస్తు అల్,
హల్, వల్, రల్, ఝల్, శల్, సంజ్ఞార్థః । పునరాకారోపదేశస్తు వల్,
రల్, ఝల్, శల్, మహకారగ్రహణార్థః । రుదిహి స్వపిహి రుదాదిభ్య
స్సార్వధాతుకత్వతివలాదిలక్షణైః । సిహిత్యా సిహిత్యా నత్వా స
డితినిషేధం బాదిత్వా రలోపుసభాదితినాకిన్యమ్ । అదాన్ధాం ఘత్వస్యాసి
న్ధత్వేపి హకారస్యర్హత్వాత్ ఝలోఝలితినలోపః । అలిక్షత్ శలత్తత్కీః ।
నను పునరాకారోపదేశస్య అవశ్యకత్వేపిశర్ మధ్యపవహకారంపరిత్యా
అలోన్వయస్య హలోనన్తరాస్సంయోగః । ఝలోఝలి శలత్తగుపథేత్యా
దిసూత్రాణియావన్తిలానుబద్ధానితాని అరోన్వయస్య హరోనన్తరాత్వేవం
యాపేణ రేఫానుబద్ధాన్యేవచక్రత్వా హలితిపృథక్సూత్రంత్యజ్యతామ్; మై
వమ్ । హరిర్హసతి హరిర్హరిత్యాదినసిద్ధ్యేత్, అత్ర ఖరపసానయోర్విసర్గ
నీయః వాశరీత్యాదిప్రసక్తాత్, అతోహలితిసూత్రమావశ్యకమేవ । ఏవంచ

హలితసూత్రైస్త్యమితవత్సమాణగ్రన్థాపి స్వరసతస్సగ్రహితే । * అణాదిసంజ్ఞాగ్రాసీతి * అణాదిసంజ్ఞాఅథకాగ్రయోజనమేవాన్తానీతిగ్రహః । అణాదిసంజ్ఞాభ్యుత్తమానీత్యస్యపదవిగ్రహణావా । అథైవనిత్యసమాసోఽశేష్యలిక్తతాచేతివత్త్యమితవత్సమాణశ్చాత్ । * ఏషానుప్యాఇత్యతి * ఏషామ్ సూత్రాణామ్, అన్త్యాః - తాదయోహలన్త్యమిత్యనుపదంబత్వమాణానోస్సంజ్ఞికాభ్యర్థః । * అకారశ్చేతి * అనన్త్యర్వాత్పృగగుర్జ్జిః । వచనవిపరీణామేన ఇదివేనస్పృహ్యతే । ఇత్సంజ్ఞాచాస్య ఉపదేశజనునాసికఇదిత్యనేన । ఏవంచ తాదిభిరిద్భిరాదిరిన్ద్రైవేతివత్సమాణేన ప్రన్యాహరగ్రహణాత్ , అణాదిసంజ్ఞాగ్రాసీతియదుక్తం తత్సజ్జచ్ఛాంతభావః । * అకారఉచ్ఛారణార్థఇతి * నతు లఙ్కాప్రస్థాకారఇవ ప్రయోజనార్థఇత్యర్థః । * హలన్త్యమ్ * అన్తైవసానెభవమన్త్యమ్ । దిగాదిత్వాద్యత్ । ఉపదేశేజనునాసికఇదిత్యతఉపదేశేఇదితిచానువతతే । ఆదిరన్ద్రైవేతిసూత్రైణసహస్యోన్యాశ్రయమాశఙ్కాన్యవృత్త్యాతంపరిహరతి । * హలితసూత్రైస్త్యమితి * హలితన్త్యమితివిగ్రహే సప్తమితియోగవిభాగాత్, సుపుసేతివాసమాసఇతిభావః । యద్వాప్తస్థితత్పురుషోయమ్, హలితసూత్రస్యాన్త్యమిత్యాదితివాన్యాససంభూతాత్ । * ఆదిరన్ద్రైవసహేతా * అన్ద్రైవేతితిమ్ । సుడితప్రన్యాహరఃత్వతీయైకవచనావయవేనమాభూదితికాశికాకృత్ । యద్యపి టకారాన్తసన్త్యస్య టాటకారోప్యన్యోభవతి । తథాప్యన్ద్రైవేతిగ్రహణసామర్థ్యాన్త్యస్యప్రయుక్తాయస్యేత్సంజ్ఞాతేనైవప్రన్యాహరః । సహిటాటకారే హలన్త్యమిత్యసంజ్ఞాప్రవేశతే । నవైవరప్రన్యాహరాసిద్ధిః । లఙ్కాప్రస్థావిన్యసాయనాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదనన్ద్రైవనాపి ఇతాప్రన్యాహరసిన్ధ్యతీతికాశికాకారాశయః । నిఘ్నూషస్త్విహస్వోజసహాడితీసూత్రైరగతయిష్యతే । విస్తరస్తు శబ్దకాస్త్రభేనుసంధేయః । ఇతేతితిమ్ । రప్రన్యాహరాయధాస్యాత్ । సహి అనునాసికత్వప్రతిజ్ఞాసామర్థ్యాదనన్ద్రైవనాసిగృహ్యతఇత్యుక్తమ్ । నవైతదితేత్యస్యవిరహేలభ్యతఇతి శబ్దకాస్త్రభేస్థితమ్ । ఆద్యన్తాభ్యానువయవాభ్యానువయవీసముదాయ ఆక్షిప్యతే । తస్యచ యుగపల్లయ్యే ప్రయోగాభావాత్తదవయవేష్వవతరస్త్రీసంజ్ఞా మధ్యగమవిశ్రామ్యతి, సత్వాద్యన్తయోస్సంజ్ఞాస్వయాపాన్తర్భావేణ తయోగపారా

ధ్వనిర్ణయాదిత్యాశయేనాహ * మధ్యగానామితి * । * స్వస్వరైః * స్వం
 రూపమిత్యనువతః తత్తత్తత్తావః । స్వంరూపజ్ఞాదేరేవగృహ్యతేనాత్వస్య,
 అన్త్యేనేత్యప్రధానతృతీయానిదేశాత్, సర్వనామ్న ఉత్పన్నతప్రధాన
 పరామర్శిత్వాత్ । నను స్వమిత్యస్యానువృత్తౌ కస్యంజ్ఞేత్యాకాక్షాయా
 శ్చాన్తత్వాదవయవ్యాక్షేపాసన్యాత్, తథాచ ఇకొయణవీత్యాదావికార
 స్యస్థానెయకారస్యానకారేపరేత్యేవమర్థాసన్యాత్, మైవమ్ । ఆదేరే
 వసన్జ్ఞేత్వేతు ఆదిరన్త్యేనేతి సంక్షాకరణస్య వైయధ్యాపయైః । కించ అన్ అ
 క్ ఆచ్ అట్ అమ్ అశాదీనాం పృథగ్నిదైశోవ్యర్థసన్యాత్, సర్వత్రా
 కారస్యైవ సజ్జిత్యాదితి దిక్ । శబ్దకాస్తుభేతు, అద్యన్తావయవ ద్వారా స
 ముదాయానుకరణేన సిద్ధే, అన్త్యేవ్యావృత్త్యర్థమిదం సూత్రమితిస్థితమ్ ।
 * ఉపదేశేత్వం హలితి * ఉపదేశేకిమ్, అగ్నిచిత్, సోమసుత్, ఇతికాశీ
 కా । అన్త్య ఇత్సంజ్ఞాయాం లోపసన్యాత్, నచతుకోవైయర్థ్యం ఆగత్యే
 త్యాకా చరితార్థత్వాత్, నచక్విపఃపిత్యస్యవైయర్థ్యమ్, అగ్నిచితావిత్యా
 దౌ చరితార్థత్వాదితి హరదత్తః । అన్త్యంకిమ్ । మనినో మకారస్య మా
 భూత్ సత్యాంహీత్సంజ్ఞాయామన్త్యాదచఃపరసన్యాత్, వేత్త, సత్త, స
 గ్వభాతుభ్యోమనిక । హలితికిమ్, భూసన్తాయామ్, భవితా, నచాత్మప్ర
 యోజనాభావాన్నేత్వమితివాచ్యమ్, సత్యామిత్యసంజ్ఞాయామూదితిఇ
 ణి ఇద్వికల్పాపయైః । అన్యేతు, చిరిణౌతి, జిరిణౌతి, ఇహాథాతోరన్త్యస్య
 మాభూత్, సత్యామిత్యసంజ్ఞాయామిదితిఇతి సుమాన్యదిత్యాహుః । * ఆద్యో
 ద్పారణమితి * ఆద్యోచ్చారణవిషయాభూతోయశ్శబ్దః తస్యాన్త్యంహలి
 త్యాదితి ఫలితార్థః । * ఉపదేశేఽజనునాసిక ఇత్ * ఉపదేశనముపదేశః,
 భావేఘృక్ । ఉపదేశఇతికిమ్, అభ్రాజ్ అపః, సప్తమ్యర్థద్యోతకా ఆజ్
 ఆజోఽనునాసికశ్చన్దసీత్యాకారోఽనునాసికః । యద్యప్యత్ర ఉభాః ఉ
 ఇత్యత్రైవాఽనునాసికవిధానసామర్థ్యాన్నేత్వమితి సువచమ్, తథాపుత్త
 రాధమవశ్యం కర్తవ్యముపదేశగ్రహణం సప్తప్రతిపత్తయే ఇహేవ కృత
 మ్ । అవిహమ్, మనినోమకారస్యమాభూత్, నచ హలన్త్యమిత్యన్త్యగ్ర
 హణ సామర్థ్యాదనన్త్యస్య మకారస్య నభవతితి వాచ్యమ్, అయచ్ఛ్రీత్య
 యాదావతిప్రసజ్గవారణేన తస్య చరితార్థత్వాత్ । అనునాసిక ఇతి కిమ్,

ఈక్షదర్శనే, ఈక్షితః, సత్యాంహి సంజ్ఞాయాం శ్వేదితోవిస్తాయామీగ్న
 స్యాత్ । యద్యవ్యత్ర ఉపజీవ్యత్వాదనునాసిక సంజ్ఞాప్రళయం వృ
 ముచితా, తథాపి నాసికామనుగతఇతి యోగాశ్రయణేనైవ గతాన్తత్వా
 దనునాసిక సంజ్ఞాసూత్రం ముద్గప్రయోజనమితి ధ్వనయితం నేహవాస
 న్యస్తమ్ । నచైవం యదోనునాసిక ఇత్యత్ర యరంపదాస్తస్య అనునాసిక
 శబ్దేపరేననునాసికశబ్దసాన్విదిత్యర్థః ప్రసజ్యేత, స్వయంపాపమితి పరిభాషోప
 పానాత్ సంజ్ఞాకరణేతు అశబ్దసంజ్ఞేతి నిషేధాన్నాయం చోపఇతివాచ్య
 మ్, ఉక్తపరిభాషాయాః భాష్యేప్రత్యాఖ్యానాత్ । ఉపాన్యస్త్రీకరణే
 పుచ్చభాణ్డచీవరాణ్డీక్, జముణ్డిశ్యమిశ్యాది నిదేశేన స్వం యాపమితిప
 రిభాషాయా అనుపస్థితకల్పనాచూత్తమతేన పిదోపాభావాత్, స
 నూక్త నిర్దేశాశ్రయణే ప్రతిపత్తిగౌరవమితిచేదతపి నిష్ప్రయోగమి
 త్యనుక్త్యా ముద్గప్రయోజనమితిక్తమ్ । * ప్రతిజ్ఞాయత ఇతిప్రతిజ్ఞా *
 ఆతశోచ్యపసర్గ ఇతి కర్మాణ్యక్, అనునాసికస్య భాషః ఆనునాసిక్యమ్, స
 ణపచనబ్రాహ్మణాదిభ్యశీష్యభక్, ప్రతిజ్ఞా ఆనునాసిక్యం యేషామితి వి
 గ్రహః । కేచిత్తు, ప్రతిజ్ఞానం ప్రతిజ్ఞాసా అస్యాస్తీతిప్రతిజ్ఞమ్, అశా ఆద్యం,
 ప్రతిజ్ఞమానునాసిక్యమేషామితి విగృహ్యతి । యద్యపి సూత్రకారకృ
 తోననునాసికపాఠ ఇనానీం పరిశ్రవ్యః, తథాపి వృత్తికారాది వ్యవహరం
 లేన యథాకాయకం స్రాక్స్థిత ఇత్యనుమీయత ఇతిభావః । * పాణిని
 యాఇతి * పాణినిసాహిత్రం పాణినియమ్, వృద్ధాచ్ఛః, తనభీయ
 తే, విదన్తివా పాణినియాః, తదధీతఇత్యణః పోక్తాల్లగితలుక్ । ననురల
 యోరితినూయనమ్ టకారస్యాపి మధ్యగతత్వాదత ఆహ * ప్రత్యాహ
 రేష్పితి * । * అనునాసికఇత్యాదీతి * ఆదిశబ్దేన పాపాణకమన్వైరి
 త్యాదిగ్రాహ్యమ్ । * ప్రత్యాహరశబ్దేనేతి * ప్రత్యాహ్రియతైస
 స్త్రిపదైవణాః యత్రేతిప్రత్యాహరః, కరణాధికరణయోశ్చేషిల్వ
 టిప్రాప్తై కృత్యల్వబహుళమితి బహుళగ్రహణాదధికరణే ఘృక్ । య
 ద్యపి యోగమాత్రమకారాదిసంజ్ఞాస్వతిప్రసక్తమ్, తథాపి యోగరూ
 ధీరితిభావః । * ఉకాలోచ్ * హ్రస్వదీర్ఘఘత ఇతి సమాహారద్వయ్యః,
 సాశ్రం పుంస్తవమ్ । ఉ ఇతి త్రయాణాం ప్రశ్నేషేణ నిదేశఇత్యాహ ।

ఉశ్చ ఉశ్చ ఉశ్చ ఉశ్చ వః, వామితి త్రయాణాం సవర్ణభేదాకృతే, జని
 పరతోయణి, వః, ఆమితవమ్, కాలఞ్చ కాలాయస్యేతి ఫలితాన్ధకథనమి
 దమ్ । విగ్రహస్తు, వః కాలాయస్యేతి బోధ్యః । ఉశ్చజ్జన స్వోచ్ఛారణకా
 లోలత్వతే । అవిగ్రమ్, సంయోగస్య చూఢాత్ । ప్రతక్ష్య ప్రరత్వ్య,
 కషయో రేకమాత్రత్వేన ప్రాప్తసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తస్య పితృకృతీతి, తు
 క్వాత్ । * ఆయతి * నిపాతా ఆమ్యదాత్తా ఇత్యాకారఉదాత్తః, య
 చ్చబ్రువు ఫిషఇత్యనాదాత్తః । తతఃపరస్య జనఃసుప్తాదనుదాత్తత్వమ్,
 త్యగాద్యత్వే, పరరూపత్వే, శీభావే, ఆన్యజేచ, సత్యే కాదేశఉదాత్తేనే
 త్యేకారఉదాత్తః । * అర్వాజితి * అర్వస్తమృత్పితృత్వార్వాక్, ఋత్విగి
 త్యాదినా అఞ్చేసుపుప్యపపదేక్వి, ఋగతా విత్యష్టాత్సామదిపద్యద్రీత్యా
 దినా వనిపి, గుణేచ, నిష్పన్నైర్వన్యజ్ఞాధాతుస్వరేణామ్యదాత్తః, వని
 పః పితృనానుదాత్తత్వాఞ్చ తేరకారోఽపి ధాతుస్వరేణ నిస్సర్వరేణవా
 ఉదాత్తః, ఉపపనమణిజిహమాసేకృతే, సమాసస్యేతి స్వరేణ తదవవాచ
 ణ్నాతేన గతికారకొపపదాత్కానితి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణా అఞ్చ
 తేరకారఉదాత్తః, వనోనలోపే, సవర్ణదీర్ఘచకృతేపికాదేశఉదాత్తేనేత్యా
 కారఉదాత్తఇత్యనుదాత్తం పదమేకవర్ణమితి శేషనిఘాతాదాద్యాకారోఽ
 త్రానుదాత్తః, పతచ్ఛ సమ్భవాభిప్రాయేణోక్తమ్ । వేదభాష్యేతు అ
 ర్వాక్ - అభిముఖిత్వేతి తమ్ । * అతస్త్రిమితి * అవివక్షితమిత్యర్థః । * తస్య
 యోదాత్తస్వరితపరత్వఇతి * ఉదాత్తస్వరితాపరాయస్తాత్తదుదాత్తస్వరిత
 పరమ్, తస్యభావస్తత్వమ్, తస్మిన్నుదాత్తావా స్వరితోవా పరశ్చేత్పూర్వ
 స్య స్వరితస్య యదుత్తరార్థమనుదాత్తం తస్యశ్రవణం సప్తమిత్యర్థః ।
 * అన్యత్రైతి * ఉదాత్తస్వరితపరత్వాభావే । * క్వేతి * కిమోత్ తి
 స్వరితమ్ । * వఇతి * అనుదాత్తం సవకమపాదాదాదిత్యధికారాదను
 దాత్తః, * అశ్వాఇతి * అశ్వేకవనిత్వస్వరేణామ్యదాత్తః, సంహితాయాం
 త్యేకాదేశఉదాత్తేనోదాత్త ఇత్యోకారఉదాత్తః, ఉదాత్తపరత్వే ప్రా
 ప్తస్వ స్వరితస్వోదాహరణ ముత్త్వా దీర్ఘస్వరితస్వోదాహరణనూహా * ర
 థానాం నయఇతి * । యేలరాఇతిద్వయముపి ఫిట్స్వరేణానోదాత్తః, ప
 కాదేశస్తుపత్యే స్వరితస్వరితోవాఽనుదాత్తే పదాదావిభక్త్యైః । స్వరితప

రత్వే ఊదాహరణమాహ * శతచక్రమితి * । యథతి ఫిట్స్వరేణాన్తోదా
 త్తః , తతఃపరస్య సకారస్య రుత్వే , ఉత్వే , అప్తజేచకృతే ఊదాత్వేనై
 కాదేశాదోకారఉదాత్తః । * అహ్యిత్తితి * స్వరితాస్తత్వాదకారస్య శే
 షనిఘాతత్వే , ఓకారేణ సహేకాదేశేచ కృతే స్వరితోవానుదాత్వే పదా
 దావిత్తోకారస్వరితః । కథంహ్యస్య స్వరితాస్తత్వమితిచేదప్రామాణ్యః ,
 అహవాప్తావిత్వస్య త్క-ముఖణ్యత్ , తస్మిన్వరితమ్ , వృధ్యభావస్తు సం
 జ్ఞాపూర్వక విధేనిత్యత్వాదితి । * అగ్నిమీళిత్తితి * ఈకారస్వరితః ,
 లేత్తితి తుప్రచయా పరపర్యాయాపకశ్రుతిరితీచ స్వరప్రక్రియాయాం
 మూలపవన్సుటీభవివ్యతి । * ముఖనాసికా * ముఖచ్ఛానాసికాచేతి విగ్ర
 హే ప్రాణ్యజ్ఞత్వా దేకవద్భావే ముఖనాసికమితిస్యాదతతఃపా । * ముఖ
 సహితేతి * నాసికయోచ్ఛార్యేతి ఫలితాథాకథనమిదం । ఉచ్యతే నేనేతి
 ఏదనం ముఖనాసికావచనసూచ్యేతి విగ్రహః * తుల్యాస్య * ఆసేభవ
 మాస్యమ్ , శరీరావయవాద్యదిత్యభిప్రేత్యాహ * తాల్యాదితి * అభ్య
 న్తరేతి ఏతచ్చ ప్రశబ్దబలాబ్ధ్యతే । తుల్యాస్యేతికిమ్ , తప్తా అగ్రప
 కారస్య తకారేవరే ర్ఘరోర్ఘరీతి లోపానాభూత్ । ప్రయత్నరూపాణం
 కిమ్ । వాశ్చ్యేతితి । శస్యలోపాన * ఇనుజణనానామితి * నాసిచేతీచకా
 రేణ స్వస్వవగాననుకూలం తాల్యాది సముచ్చయతే । పక్షతోరిత్యాహ
 తపరత్వమనన్దేహార్థమ్ , నతతాగ్రహణార్థమ్ , తేనస్లుతస్యాపి సక్తి
 హః । * చతుర్థేతి * నిషగర్హపక్షేతు పశ్చాథా ఉక్త్యణామీషద్యవృత
 ప్రయత్నాభ్యుపగమాత్ । * స్పృష్టేషస్పృష్టేతి * ఏతేషామాభ్యస్తర
 త్వం వర్ణోత్పత్తిప్రాగ్భవిత్యాత్ । తథాహి , నాభిప్రదేశాత్ప్రయత్న
 ప్రిరితో వాయుః ప్రాణోనామ, ఉర్ధ్వమాక్రామన్నుర్గప్రభృతీని స్థానా
 న్యాహుః , తతోవర్ణస్య తదభివ్యజ్ఞకర్థవేర్వాఉత్పత్తిః । తత్ప్రొత్పత్తేః
 ప్రాగ్యదాజిహ్వగ్రోపాగ్ర మధ్యమూలాని తద్దత్వర్ణోత్పత్తిస్థానం తా
 ల్యాది సమ్యక్స్పృశంతి, తదాస్పృష్టతా । ఈషద్యదాస్పృశంతి, తదా ఈ
 షత్స్పృష్టతా । సమీపావస్థానమూత్ర సంవృతతా । దూరత్వేవివృతతా ।
 అత ఏవ ఇమయశానాం తాలవ్యత్వావిశేషేషి తాల్పస్థానేనసహ జిహ్వ
 గ్రాహీనాశ్చవర్ణోచ్ఛారణే కర్తవ్యేషమ్యక్ స్పర్శః యథారే ఈషత్స్పర్శః

శకారేకారయోస్తుకూరైవస్థితిత్యాద్యనుభవమ్, శిక్షాకారోక్తించానుస్మ
త్య వివేచనీయమ్ । వివారసంవారాదయస్తు వర్ణోత్పత్త్యైవశ్చాన్త్యర్థి
ప్రతిహతేనివృత్తై, ప్రాణాఖ్యవాయాపుత్పద్యవృత్తి బాహ్యేతిత్యుచ్య
తై । గలబిలస్యసజ్జోగచాత్సంవారః, తస్యైవవికాసాద్వివారః, ఏతావ
సంవృతపిపృతయాపాభ్యామాభ్యవృత్తగాభ్యాం భిన్నావేవ, తయోస్సమీప
దూరావస్థానాత్కత్యాదిత్యవధేయమ్ । * అల * సుపామితివిభక్త్యోర్లు
క్ । ఆద్యోవివృతః, ద్వితీయస్తు సంవృతశ్చత్యాహ * వివృతమనూద్యేతి *
వివృతస్యస్థానశ్చత్యుక్తః । * వివృతత్వమస్యైవేతి * తేన దక్షానయనమి
త్యాదౌ సవణదీర్ఘస్సిధ్యతీతిభావః । * పూర్వప్రాసిద్ధమ్ * యద్యయం
స్వతంత్రావిధిస్సాన్యత్రహితప్రాదీపూర్వప్రత్యసిద్ధేత్యేవ లభ్యేత, త్రై
పాదికంతు పూర్వప్రతిపరం నాసిద్ధంస్యాత్, తథాచ ప్రశానిత్యత్రమోనో
భాతోరీతనత్యస్యసిద్ధత్వాన్నలాపస్యాత్, నత్యవిధేస్సంబుద్ధౌ చరితార్థ
త్వాత్ । తథా అనధ్యానిత్యత్ర సంయోగాస్తలోపస్యసిద్ధత్వాన్నలాప
స్యాత్, నుమ్విధేస్తుసంబుద్ధౌ చరితార్థత్వాదతలహా * అధికారోయమి
తి * త్రిపాద్యాంవిహితం కార్యమితి కార్యాసిద్ధిపక్షేతు, అమూ, అమీత్యాదిన
సిద్ధేతితిభావః । యథాచైతన్నసిద్ధ్యతి తథాదశ్యజ్జవాఖ్యావసరేన్నాభి
యపపాదయిష్యతే । * ఏకాదశధేతి * యద్యపి భాష్యే అష్టాపుక్తా ఉదా
త్తాదయస్తు నోక్తాః, తథాపి కైయటోక్తిః సుస్పత్యైకాదశధేత్యుక్తిరితిబో
ధ్యమ్ । * ఖయాంయమా ఇతి * బాలబోధనాయబాహ్యప్రయత్నాన్తై
శ్చిత్సుగమోపాయేనోపనిబధ్ధాః । తద్యథా, ఖరోవివారాశ్చాసాలఘోషా
శ్చ హశస్సంవారానాదాఘోషాశ్చ వగ్దాశాం ప్రథమతృతీయపఞ్చమా
యణశ్చ అల్పప్రాణాః, వగ్దాశాం ద్వితీయచతుర్థౌ శలశ్చషష్ఠప్రా
ణా ఇతి । * శ్వాసానుప్రదానా ఇతి * శ్వాసప్రయత్నకా ఇత్యుక్తః ।
* వివృణ్వతేకణ్డమితి * వివారపహం ప్రయగ్న ఇతి భావః । * అ
త్వీతి * హశోహశాయమాఅనుస్వారశ్చ * నాదేతి * నాదభాగినోనాద
ప్రయత్నవంతః * అయుక్తా ఇతి * ప్రథమతృతీయపఞ్చమావగ్దాష్యయ
క్తాః * వర్గయమగా ఇతి * వర్గగాయమగా శ్చేత్యుక్తః । * అల్పేతి * అ
ల్పానవోల్పప్రాణాః “ పుంసీఘామ్నూపవప్రాణా ” ఇత్యుచరః ।

* అనుపయక్తాభితి * అన్యథా కఖ గఘాదీనాం పరస్పరం సావర్ణ్యం న స్యా
దితిభావః । * ఆంతరతన్యపరీక్షాయామితి * పరీక్షాచా ఘోషస్యనుహోప్రా
ణస్య సస్య తాదృశ ఏవథ కారః, ఘోషవతో నాదవతోఽహహో ప్రాణస్యపల
వృతకణ్ఠస్యహస్య తాదృశో వర్గ చతుర్థ ఇత్యాది మూల ఏవ సుప్రతీభవిష్యతి ।
* కాదయ ఇతి * లోకప్రసిద్ధపాతా పేక్షమిదమ్, చతుర్థశసూత్రాన్యం
మావసానత్వా యోగాత్ । * కపాభ్యాం ప్రాగితి * ఏతచ్ఛోచపలక్షణం ఖ
పాభ్యాం ప్రాగిత్యపి బోధ్యమ్ । * అర్థపసర్గేతి * సాదృశ్యముచ్చారిణే
తేషునేచ బోధ్యమ్ । * ఋగివర్ణయోరితి * ఋత్యక ఇతి ప్రకృష్టభావః ।
విగ్రహస్తు, ఆచరివర్ణశ్చ ఋగివర్ణౌ తయోరిత్యేకే । సునోరమాయాఽ
తు, ఆచ ఆచరణౌ తావతౌ వర్ణౌ చేత్యాదిస్థితమ్ । * నాన్యులౌ * ఆకారస
హితఇతి * కాలసనుయ వేలాస్పిత్యాదినిర్దేశకారప్రజ్ఞేపేర్నిగ్దమ్ । * య
ణాదికమితి * శీశలశబ్ద సవర్ణద్విర్లు ఆదిశబ్దార్థః । ఇహ అసేధదిత్యాదౌ హు
ధ ఇతి ధత్వం నేష్యపి సువచమ్ । ఇహ ఇతి సస్య పత్వమపి నేతితు సనువ
చమ్, ధత్వం ప్రతి తస్యాపి ధత్వాదితి చిత్ । * అన్యథేతి * నాన్యులౌ
త్యస్యావారమ్భే * గ్రహణశాస్త్రబలాదితీతి * అయం భావః, దీర్ఘా
దీనామివ హకారాదీనామపి అకారాదివాచ్యత్వే భ్యుపగతే హ్యస్త్య
స్యాత్, ప్రత్యాహోకేషు శక్వాద్యవాచ్యే నియాధలక్షణాభ్యుపగమాదిః ।
* ఆవిధీయమానోజీవితి * తేనేదమితి, ఇతి, ఇత్యత్ర త్రిమాత్ర ఇకారోనభ
వతి * ఉచిచ్ఛేతి * ఇహోఽధీయమాన ఇతి ససమ్భవ్యతే । ఉచిచ్ఛోరణసా
మగ్ధ్యాత్, తేనవిధీయమానోఽప్యదిససవర్ణాన్యస్థో త్యేవ, కుఘోషశుచ్ఛిః, జ
గాద, జఘష్టే, * పరేణ కారేణేతి * వ్యాభ్యావతోపి తేషుప్రోపత్తేః, య
త ఉచిత్యాదౌ తపరకరణనిర్దాచ్య, యదిపూర్వేణ స్యాత్తపిక తపరత్వ
మిహసంభవకం స్యాత్, ఋకారస్యావజ్ఞేవన సవర్ణాగ్రాహకత్వాత్,
ఏవంచ తపరత్వాద్విచ్ఛేన ఉపఋకారీయతీత్యాదివత్త్వమాణగ్రన్థస్సర్వభృతే ।
* ఏవం గికారోపేతి * త్రింశతస్సంజ్ఞైత్యనుషజ్యతే । ఏతచ్చ న్యాయసా
న్యాయక్తమ్ । వస్తుతః గికారస్య ఋకార గ్రాహకత్వం నకుప్రప్రయవల
భ్యతే । * సూత్రారమ్భసామర్థ్యాదితి * సతిసావర్ణ్యే ఏకారేణ వికా
రగ్రహణాదోకారేణోకారగ్రహణాత్, విబోజితి సూత్రారమ్భోవృథా

స్వాదితిభావః । (యద్యపి సూత్రస్యానారమ్భే ఏహోఽయవాయావత్త్యై
కారాదీనామయాదయోయధాసభ్యతయా నసిధ్యన్తి, తథాపిస్థానేఽన్తర
తనుత్తితి సూత్రేణ యథాఅయాదయస్సిధ్యన్తి తథామితవాదినామస్తాభి
రుపపాదితమితి తథేవ వాగన్తవ్యమ్ ।) * నాపాదనీయమితి * తేనగ్లావం గ్లా
వత్త్యస్త్ర బోతోహ్యసోరితి నప్రవర్తతత్తితి మూలపవస్సుటిభవివ్యతి * య
గ్యపీతి * గ్రహణశాస్త్రస్యాద్యాప్యనిష్పత్తైరితిభావః । ఏతచ్ఛాకస్సవ
తేఽదీర్ఘత్వస్యప్రపుత్యైవయిష్యానుః । * ఆక్షరేతి * అక్షరాణాం స
మామూయాః ఉపదేశసూత్రాణి తస్మాదావా అక్షర సమామూయికాః,
బహువ్రీహీన్తోదాత్తాదితత్త్వమ్ । * బాలాధత్వే నభవతీతి * యద్యప్యాకార
ప్రక్షేపాభావే సంయోగాన్తలోపవప ప్రాప్తోని నత్తథ్యమ్, తస్మాన్విధ
త్వాత్, ఆతోఽస్ర సంయోగాన్తలోపానభవతీతి వక్తుమిచితమ్ । తథాపి
కార్యకాలం సంజ్ఞాపరిభాషమితిపక్షే త్రైపాచికేఽన్తరక్షే బహిర్జ్వపరిభా
షాయాఃప్రవృత్తైరన్తరక్షేభ్యే కర్తవ్యే బహిర్జ్వసంయోగాన్తలోపాన్వి
ద్భిశ్చనుత్తే దముక్తమిత్యేకే । అన్యేషు, సంజ్ఞాపూర్వకం విధిరనిత్యత్తి
తి లోపస్య వారణం కథ విశిష్టం శక్యమిత్యాశయేన ధత్వం నేతుక్త
మిత్యాచుః । విశ్వపాభిరస్య త్రేతువలక్షణమ్, విశ్వసాః, విశ్వసాభ్యా
మిత్యాదావపివభవతీ । బాలాధత్వవలక్షణం పృథగాయిరిత్యాదౌర్ము
యోహ ఇత్యాకారస్య భుకారోపేదిక్ । యదితు వివృణిమూష్మణామిన్య
స్ర ఈమన్విప్రమిత్యతఈపదిత్యనుపర్త్య స్వరాణాంచేత్తస్ర నివర్త్య ఈ
షర్వస్యవిమూష్మణామ్, వివృణిం స్వరాణామితి ప్రయత్నభేదో వ్యాఖ్యా
యతే, తదానాన్యులాపిత సూత్రం త్యక్తుం శక్యమిత్యాకరేష్ఠికమ్ * అ
నునాసి కాస్తత్తితి * యేత్వాక్షరసమామూయికాణాన్తవపసవగ్లానాంసం
జ్ఞాభవ స్థితిభావః । ఏవంచ తేపోహకారశాస్త్రేణ త్యాహారాన్తగఽతోపి
సకస్యచిత్సంజ్ఞా, తస్మిన్మాత్రే స్యాన్యస్యాభావాదిత్యవగన్తవ్యమ్ । * సచ
తాన్విరశ్చేతి * తన్త్రాదినా ఉభయంపివక్షితమితిభావః । * వృద్ధిరాదై
చ * ఆచ్య విచ్ఛేదితతేతరయోగద్వన్త్యః । సుపాంసులుగితి బోజస్సుర్లు
గ్వా । యద్వా సమాహారద్వన్త్యః । నచైవం ద్వద్వాచ్యుదవహస్తాత్సమా
హారత్తితి ఉచ్యసితితివాచ్యమ్, సమాసాన్తవిధేరిత్యత్వాత్ । తత్రచత్త్ర

మాణం సమాసేషు వత్సామః । అథవా ఆదిత్యసనుస్తమేవాస్తు, వృద్ధి
 శబ్దస్తనైగ్రీణావృత్త్యావాయోజనీయః । ఆయన్మయాదిత్వేన భత్వాచ్ఛోభ
 కుర్ను । విజిహాద్విమాత్రపవ, తాత్పరత్వాత్, తేనకృష్ణైకత్వమిత్యుక్త
 త్రిమాత్రాన, వృద్ధిప్రదేశా - వృద్ధిరేవీత్యాదయః । * అదేజ్గుణః *
 తపరకరణమిహసర్వార్థం తేనగర్జోదఃమిత్యుక్తత్రిమాత్రాన తరతీత్యుక్తత్వ
 కారపవ నతుకదాచిదాకారః, నచప్రమాణత ఆస్తర్యాన్నియనుసిద్ధిః, రజ
 రత్వేకృతే ఏకస్యాభ్యర్థమాత్రత్వాత్, అపరస్యాభ్యర్థత్రితీయమాత్రత్వా
 త్, గుణప్రదేశాస్తాస్థుణ్యత్వాదయః । * భూవాదయితతి * భూశ్చ
 వాశ్చ=భూవావితిద్వంద్వః, ఆదిశబ్దయోర్వ్యవస్థాప్రకారవాచినో ర్కేశే
 షః, ఆదిశ్చ ఆదిశ్చ=ఆదీ, భూవాఆదీయేషామితి విగ్రహః । భూప్రభృత
 యోవాసదృశః, సాదృశ్యంచ క్రియావాచిత్వేనేత్యభిప్రేత్యాహ * క్రి
 యావాచినయితతి * క్రియావాచినఃకీమ్ ? యాగపశ్యసీన్యదా ధాతుత్వం
 మాభూత్, సతిహి తస్మిన్నాతో ధాతోరిత్యాల్పస్యాదిటిస్థితం మనోర
 మాయామ్ । భావదయఃకీమ్ ? హిరుక్, పృథక్, ప్రమాభ్యుదీనాముదిత్యై
 రణేన సామ్రాణాం ధాతుత్వం జ్ఞాప్యతే, చులుచ్చూదీనాం బహుళమేత
 న్నిదశేనమితి గణసూత్రేణ సన్న్యాసః । * సాగ్రీశ్వరాత్ * రేఫ
 విశిష్టగ్రహణంకీమ్ ? ఈశ్వరేతో సును-సునాచిత్యస్య వ్యాప్తిన్యాయేనా
 విధిత్వం మాభూత్, యదితు ప్రత్యాసత్వైవ అధిశ్వరత్వవ్యవస్థావ్యాప
 త్య సిద్ధిరితుచ్యతే, తహి-స్పష్టప్రతిపక్ష్యర్థమేవాస్తు । * చాదయః *
 ఆద్రవ్యాధాఃకీమ్ ? పశుః, లిక్తసఙ్ఖ్యాన్వితుద్రవ్యం ఇహతుస్యాదేవ ।
 “లోధన్నయన్తి పశుచన్యచానాః” పశుఇతి సమ్యగర్థే * గతిశ్చ *
 ఉపసర్గసంజ్ఞయా సనూవేశార్థశ్చకారః, అన్యథా ఆకాదారాదిది పర్యా
 యస్యాత్ । ఫలంతు ప్రణేయమిత్యాదాపునసగ్గాదసమాసేపీతిగత్వమ్,
 గతికారకేతి కృమత్తరపదప్రకృతిస్సరసిద్ధిశ్చేతిదిక్ । * నిన్, నిర్, చున్, చు
 రితి * ఉపసర్గస్యాయతావితి నిర్చురోర్లత్వమ్, నిలయతే, చులయతే, ని
 చుసశ్చరుత్వస్యాసిద్ధత్యాల్లత్వాభావే నిరయతే, చురయతే । * నవేతివి
 భాషా * నెతిప్రతిషేధోవేతి వికల్పస్తదాహా * నిషేధవికల్పయోరితి *
 విభాషాశ్చేదిత్యాదిము ప్రతిషేధవికల్పాలృపుపరిష్టేతే । తత్రప్రతిషేధసమీ.

కృతేవిషయే సశ్చాద్వికల్పప్రవర్తతే । శుశావశిశ్వాయేత్యస్త్రాప్రాప్తా
వికల్పః, శుశువతుః, శిశ్వయతురిత్యాదౌతు వచిస్వపీతి నిత్యంప్రాప్తాపీతి
ఓవేకః, అత్రైదంబోధ్యమ్, ఇతిశబ్దః కాకాక్షిన్యామేనోభాభ్యాం సమ్ము
ద్యతే, సచపదార్థవిషయాంసకృత్, తేనవిషేధాఽకల్పశ్చ నవాశబ్దా
భాసస్సంజ్ఞే, విభాషాశబ్దార్థోవికల్పస్సంజ్ఞా, ఉభయత్రవిభాషార్థంచేదంసూ
త్రమ్, ప్రాప్తవిభాషాయామప్రాప్తవిభాషాయాంచ నాస్యోపయోగః,
ప్రాప్తవిభాషాయాం భావామ్ముస్యసిద్ధత్వేన విభాషాశ్రుత్యా పక్షేభవ
తీతిభావామ్మునూద్యవత్తేనభవతీత్యభావామ్ముమాత్రకరణాత్, అప్రా
ప్తవిభాషాయాంతు అభావామ్ముస్యసిద్ధత్వేన పక్షేనభవతీత్యభావామ్ముమ
నూద్యవత్తేభవతీతిభావామ్ముమాత్రకరణాత్, విభాషాశ్చైరితుభయత్ర
విభాషాయాంతుయదివిధిముఖేనప్రవృత్తిః, తహిం పి తేస్వేనసంప్రసారణవి
కల్పస్సాన్యత్, కితున్యజాదిత్వాద్వచిస్వపీతినిత్యమేవస్యాత్, అభవతీషే
ధముఖేన ప్రవృత్తిస్తహింకి తేస్వేనప్రవృత్తిస్సాన్యన్నతుపిత్సు, నచపిత్సు వి
ధిముఖేన కితున్ నిషేధముఖేనీత్యభయధాపి ప్రవృత్తిరస్త్వీతి వాచ్యమ్,
వైరూప్యలక్షణ వాక్యభేదప్రసంగాత్ । సంజ్ఞాకరణేతు శ్రుతక్రమానురో
ధేన నేతిప్రతిషేధప్రథమంకితున్ప్రవర్తతే, తతఃకిదకిన్త్రాపే సవన్మిన్
లిటి ఏకరూపంప్రాపి తేనతి పక్షేభవతీత్యేకరూపేణ విధిముఖేనైవప్రవర్తతే । * ఇతితీకిమ్ *

ఘనసంజ్ఞావత్స్వంరూపమితివచనాచ్చజ్జన్యసంజ్ఞామా
భూత్, తథాహిసతి విభాషాశ్చేరిత్యస్య నవాశబ్దశ్చయతేరాదేశఇత్యర్థ
స్సాన్యత్, ఇతిశబ్దేతుసతి అర్థస్సంజ్ఞేతిలభ్యతే । తథాహి లోకేహ్యర్థప్రధా
నశ్శబ్దః శారిత్యయమాహేత్యాదౌతుశబ్దస్వరూపపరస్సమ్ముద్యతే, వ్యా
కరణేతు స్వంరూపమితిపరిభాషణాత్స్వరూపపరత్వమాత్సర్గికమ్, ఇతిశబ్ద
సముఖ్యాహారేత్వర్థపరతేతివిశేషః, ఇదమేవేతిశబ్దస్యపదార్థవిషయాసకృ
త్వంనామ । సంజ్ఞాత్వర్థవైస్య నతువిభాషాశబ్దసేవీతి వ్యాఖ్యానస్య హృ
క్శ్రోరన్యతరస్యామిత్యాదౌవైరూప్యధారః ఫలమ్ । ఉభయత్ర విభాషా
హితత్వాత్, అభ్యవహర్యస్యహరతేర్భక్షణార్థత్వాద్వికారార్థస్య
లోతేరకర్తృకత్వాచ్చగతిబుద్ధిత్యాదినాఽనౌకర్తృకర్తృత్వేప్రాప్తే అథా
స్తరేచాప్రాప్తే తదారమ్భాత్, ఉదాహృతంచభాష్యే “ప్రాప్తేతావదభ్య

వహారయతిస్సైన్ధవానభ్యవహారయతిస్సైన్ధవైః । వికారయతిస్సైన్ధవాన్, వికారయతిస్సైన్ధవైః ” అపూర్వైతే “ హరితిభారందేవదత్తైః, హరియతిభారిందేవదత్తమ్, హరియతిభారందేవదత్తైః । కిరోతకటందేవదత్తైః, కారయతికటందేవదత్తమ్, కారయతికటందేవదత్తైనేతిదిక్ । * స్వందూపంశబ్దస్య * అగ్నేఽథాకాతగ్నేయమ్ । ఆజోయమహనః । ఆయచ్ఛతే, ఆహతే । ఇహ అగ్ని, ఆచ్ఛ, యమ్, హన్, పతపవసంజ్ఞినః । నన్వగ్నాదివాచ్యాన్ రాదేన్దగాదిప్రత్యయోనసమ్భవతీస్వరూపాదేవప్యాత్, పూరితపదాదిత్యధికారాచ్చ, కిమనేనసూత్రణేతి సత్యమ్, అగ్నాదిశబ్దపర్యాయేభ్యోనహ్నివిభ్యోమాభూదితిసూత్రస్యైర్మఘః । నన్వత్రరూపగ్రహణంవినిపిస్వశబ్దైనరూపమేవగ్రహీష్యతే, ప్రతీతాపుపదేశానపేక్షత్వాదసాధారణత్వానన్తరక్తత్వాన్నియతోపస్థితకత్వాచ్చ । అథోహిప్రతీతాసమ్భవగ్రహణమపేక్షతేపర్యాయైరపిప్రత్యాయనాత్సాధారణంపదజ్ఞానజన్యబోధవిషయత్వాద్భూతిరక్తః, అనుకరణదశాయామప్రతీతేరనియతోపస్థితకత్వేతికిమనేనయాపగ్రహణేన, ఉచ్యతే, ఇహశాస్త్రైరిథోపివివక్షితోరూపపదితిజ్ఞాపనార్థంరూపగ్రహణమ్; తేన అర్థవద్ద్రహణేనానర్థకస్యైత్యుపపన్నంభవతి, తత్రోక్తజ్ఞాపకాదర్థోగ్రాహ్యః । స్వమితివచనాత్స్వందూపంచేతిసామన్వ్యాదధివతోరూపస్యగ్రహణమ్ । తేన కాశే, కుశే, ఇత్యత్ర శే ఇత్యయంప్రగృహ్యసంజ్ఞికోనభవతి, పూర్వరూపాథఇత్యన్త్రడోషగ్రహణేనకాన్తమేవగృహ్యతేనతుక్రవత్వస్తస్యైకదేశఇత్యన్యత్రవిస్తరః । అశబ్దసంజ్ఞేతికిమ్? ఉపసన్తేఘోఃకి, దాధాభ్యోయధాస్యాస్తుధాతోశ్చబ్దార్థకాన్తాభూత్ । నచదాధాఘ్నితిఘనసంజ్ఞాకరణసామన్వ్యాదేవదాధాభ్యోనసాదితివాచ్యమ్, ఘనూన్యైత్యాదినా ఆతఈత్వవిధౌసంజ్ఞాకరణస్యవశ్యకతయాసామన్వ్యోపేక్షయాత్ । ఇహశబ్దస్యసంజ్ఞాశబ్దసంజ్ఞేతిసవస్త్వీనమాసకర్తృకరణమిత్యాదిన్వర్థసంజ్ఞానుస్వరూపగ్రహణావత్తైః, కింతుశబ్దశబ్దశాస్త్రీంతత్రసంజ్ఞాశబ్దసంజ్ఞేతీనప్రమీనమానప్రదాహ * శబ్దశాస్త్రీయాసంజ్ఞేతి * యేనవిధిః * విధిరిత్యన్త్రడపసగ్గేఘోఃకిరితికర్మాణిప్రత్యయః । యేనేతికరణేత్యతీయా, నతుకర్తరి, తస్యాకృద్యోగపస్థాబాధాత్, నచోభయప్రాప్తాకర్తృణీతినియమేననిర్వాహః, కర్తృణఉక్తత్వేనోభయప్రాప్త్యభావాత్, తథా

హస్తకరిణైత్యతీయైవ; కరణంచపరతన్త్ర్యింకద్వ్యధిష్ఠితస్యైవకరణత్వాత్, ఏవంచేహత్యతీయయాపారతన్త్ర్యింబక్ష్యతే। నచ ఎరజిత్యాదావికారాదీనాం పారతన్త్ర్యింభాత్వాదీనాంచస్వాతన్త్ర్యింవాశ్యాదీనామివ తత్త్వాదీనామివసమ్భవతీ, కింతువైవక్షికమ్, తేన విశేషణమప్రధానంతచ్ఛాత్వాన్తస్యసంజ్ఞైతిఫలితమ్; తదేతదాహ * విశేషణంతదన్తస్యేతి * స్వస్యచేతి * స్వయాపమిత్యనువృత్తైస్తల్లభ్యతే। ఎరచ ఇ కారాన్తాదికారయాపాచ్ఛభాతోరచ, చయః, జయః, అయః। * సమాసప్రత్యయవిధావితీ * కృష్ణంశ్రితఃకృష్ణశ్రితః। నేహకృష్ణముపశ్రితః, నదాదిభ్యఃఫక్ నడస్యగోత్రావత్యం నాదాయనః। నేహసాత్రనాడిః అనుశతికాదిత్వాదుభయపదవృద్ధిః * ఉగిద్వ్యన్తేతి * ఉగిద్వ్యర్గహణంవర్జయిత్వా = ఉగిద్వ్యర్గహణవర్జంద్వితీయాయాంచేతిణముల్। మహాన్తనుతిక్రాంతాతినుమాతీనుమాచ్ఛబ్దస్యగోరాదిత్వైపుష్పసర్వనేషిక్ష్ణారేతిదీపోఽప్రవృత్తైరుగితశ్చేతిఉగిదన్తాజ్ఞేవ, అతఇష్కో, దాక్షిః। నచేహసామధ్యాయత్తదన్తదిధిః, అస్యావత్యంతః - కామిత్యత్ర చరితార్థత్వాత్। నచైవమిత్యోభిత్వంవ్యర్థమితివాచ్యమ్, బాహ్యదిభ్యశ్చేత్యత్రయధాయథంవ్యధ్యాయదాన్తాభ్యాంచరితార్థత్వాత్। నన్వేవమప్యేవగరిత్యాదావేవ అతఇష్కో నతుదాక్షిరిత్యాకౌ, అకారస్యేహసర్వకత్వాదితిచేన్న, వర్ణగ్రహణేఅర్థవన్త్రహణపరిభాషాయాఅప్రవృత్తేః। * విరామోఽవసానమ్ * విరమణం-విరామః, భావేషుష్కో। శబ్దానుశాసనప్రస్తావాదాహ * వణానామితి * సంజ్ఞాప్రచేశావావసానఇత్యాదయః। అభావస్యాపిబుద్ధికృతంపౌవానర్యమన్యైవ, యథాఉచ్చరితప్రథ్వంసినానిత్యవిభూనాంవావణానామ్; యద్వా విరమ్యతేఽనేనేతివిరామః బాహులకాతగ్గరణేషుష్కోయదుచ్చరణోత్తరంవణాన్తరం నోచ్చర్యతే సోఽన్త్యవర్ణః అవసానసంజ్ఞైత్యర్థః। అస్మింస్తుపక్షే ఖరవసానయోరిత్యేకాపిసప్తమివిషయభేదాద్విద్యతే, ఖరిపరైతేఘస్యవిసర్గః, అవసానేచరేఘస్థానినీతి। * సుప్తిజన్తంపదమ్ * అక్రాన్తగ్రహణకున్యత్రసంజ్ఞావిధౌప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణంనాస్తీతిజ్ఞాపనార్థమ్, తేనేనూదెద్వివచనంప్రగృహ్యమితిసద్వివచనాన్తస్యప్రగృహ్యత్వమ్। అన్యథా కుమార్యోరగారం = కుమార్యగారమిత్యత్రప్రకృతిభావస్సౌత్, కథంతహిప్రాప్తిపదికసంజ్ఞాయాంకృత్యద్ధితాభ్యాం

తదన్తగ్రహణమితీచేదన్త్రాహుః, కృతార్థతేతిసూత్రైర్ధవన్త్రహణమనువ
ర్తతే తత్సామన్యాయే తదన్తగ్రహణమితి । * హలోఽన్తరాస్సంయోగః * ల
ఘ్యర్థమేకాక్షరాయాంసంజ్ఞాయాంకర్తవ్యాయాం సంయోగభిమహాసం
జ్ఞాకరణమన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానార్థమ్ సంయుజ్యంతేఽస్మిన్నముదాయవన్తాభి,
తేనాశ్రయముదాయేవాక్యపరిసమాప్తిః । నతుగుణవృద్ధ్యాదిసంజ్ఞావన్త్రైత్యే
కిమ్, తథాహిసతి ద్విషద్భిభర్తీశ్చత్రబకారస్యసన్నికౌదకారస్యసంయో
గత్వాత్సంయోగాన్తలోపస్యాన్యత్, నిర్వాణూదిభ్యత్రయకారస్సంయోగ
భి, వాఽన్యస్యసంయోగాదేరిత్యేత్వంస్యాత్, సిద్ధాంతైత్వచోరహాభ్యా
మితిద్విత్యేసత్యపితస్యాసిద్ధత్వాదేత్వంనభవతి । హలభిజాతౌబహువచ
నమ్, జాత్యాభ్యాయామేకస్మిన్నితవచనాత్, తేనన్వయోరపిసంయోగసం
జ్ఞాభవతీతి, శిక్షేత్వాకౌగురోశ్చహలభ్యత్రప్రశ్నయిస్సిధ్యతి “యత్ర బహ
వోహలస్సంస్లిష్టాస్తత్ర ద్వయోబహునాంచాపశేషేణసంజ్ఞేః స్థితమా
కరే” యదిబహునామేవస్యాంతర్హిగోమాన్నమతీత్యత్రమతుపస్తకార
స్యసంయోగాన్తలోపోనస్యాదితిదిక్ । హలకిమ్ తితడభ్యామ్, అత్రతినో
తేడడసన్వచ్చేతి డడప్రత్యయస్సన్వద్యావాద్విశ్వమ్ । సన్యసిత్వ
త్వమ్, వ్యస్తోచ్చారణసామన్యాయాభావః । యదిత్వచోరప్యన్తరయో
స్సంయోగసంజ్ఞాస్యాంతర్హిభావసంయోగాన్తస్యేత్వకారలోపస్యాన్య
త్ । అనన్తరాభికిమ్? పనసమ్ । యదిహసకారిమకారయోస్సంయోగ
సంజ్ఞాస్యాంతర్హిసోగ్రితినలూపస్యాన్యత్.

—> శ్రిభితి సంజ్ఞాప్రకరణమ్. శ్రి <—

* భక్తిగుణవృద్ధి * యత్రసాత్మాత్స్థానీననిర్దిష్టః, సావధాతుకా
ధాతుకయోః, సిద్ధివృద్ధిరిత్యాదౌ తత్రేయంపరిభాషాప్రవర్తతే । నచ అ
చోభ్యతీత్యాదౌ, స్థానినిదేశశాత్ । * గుణవృద్ధిశబ్దాభ్యామితి * ఏతచ్చపూ
ర్వసూత్రాభ్యాంగుణవృద్ధిపదాలనువర్త్య గుణోవృద్ధిరితి, యేగుణవృద్ధి, ఇ
తియోజనయాలభ్యతే । తేనేహన, త్యదాదీనామః, ఇమమ్, దివబౌత్, ద్యౌః ।
* ఓష్యేతభితి * యత్రత్వసువాదోవృద్ధిర్యస్యాచామాదిరిత్యాదౌ, తత్రైక
భి నోపతిష్ఠతే, అనువాదేపరిభాషాణామనుపస్థితేరితిభావః । అనువాదేప

రిభాషాణామిత్యప్య అనూద్యమానవిశేషణేష్విత్యర్థః । అనుపస్థితానికంఠ
 లంచ, ఉదీచామాసాస్థానశత్యత్రస్ఫుటికరిష్యతే । * పత్యవ్రమితి * సూత్రే
 పత్యవ్రస్యానుకరణాచ్ఛబ్దస్వరూపపరతయానపుంసకత్వాత్సోద్ధుకి, అత్వసం
 హసేతి దీప్తోనేతిభావః । * పదమితి * తచ్చసమ్భవతి సామానాధికరణ్యై
 తగ్రస్తస్యాజ్ఞసేత్యాదిక్రమేణసమ్భవ్యతే, మిదేర్గుణః, ముజేర్వృద్ధిరిత్యా
 దౌతు సామానాధికరణ్యాసమ్భవాన్నిదిన్ముజోర్వరయవసేయకృతి సమ్భ
 వ్యతే । * అచచ్ఛ * హ్రస్వదీప్యత్యాది * ఏతచ్ఛాకాలోజితి సూత్రా
 ద్ద్యోస్వదీర్ఘః పుష్కళిత్యనువర్త్య హ్రస్వోద్ధిర్ఘస్థితకళితయోజనయా ల
 భ్యతే । హ్రస్వేత్యాదికిమ్, దివఉత్, ద్యుభ్యామ్, అప్తనఆవిభక్తా, అప్తే ।
 అప్తాభ్యజౌశిత్యగ్రః కృతాత్వనిర్దేశాజ్ఞాపకాజ్ఞాశ్చసారివచయే ప్రపర్తమాన
 స్యాప్తనశ్చత్యాత్వస్యాచఃస్థానికత్వేనతీతైతత్పిద్యేతిదిక్ । * పత్యవ్రం
 పదమితి * తచ్చసతిసమ్భవే సామానాధికరణ్యైవేన సమ్భవ్యతే, నవైయ
 ధికరణ్యేన । తేన హ్రస్వానపుంసకశత్యవ్రస్తప్రాతిపదికవైశ్వాహ్రస్వః,
 శ్రీపం, నేహ, సువాగ్భాప్రకాశమలమ్ । శమామష్టానాందీర్ఘశత్యత్రతు
 సామానాధికరణ్యాసమ్భవాచ్ఛబ్దానామచఞ్చి సమ్భవ్యతే, తేన శా
 మ్యతీత్యాదిసిద్ధమ్ ; వాక్యస్య టేకపుతశత్యత్ర సామానాధికరణ్యాసమ్భ
 వేపి టేర్గ్రహణసామర్థ్యాజ్జేరవయవస్యాచఃస్థితకళిత్యాభ్యాయతే; అ
 న్యథా అలోఽద్యస్యాచశ్చేతిపరిభాషాభ్యామేహిక్పష్టేత్యాది వాక్యావ్ర
 స్యాచఃస్థితసిద్ధాకిమనేన టేర్గ్రహణేన, తేనాయుక్తానేకీంద్రవర్తన్నిత్యా
 దిసిద్ధతీతిదిక్ । * ఆద్యస్తౌటికీతా * భవితా, అధఃకాతుకసేవత్ । పా
 యియతి । శాచ్చాసాహ్యవ్యావేసాంయుక్ । పురస్తాదపవాదన్యాయేన
 స్థానెయోగత్వస్యాయమపవాదః । ప్రత్యయఃపరశ్చేత్యనేనతు పరత్వా
 దయంబాధ్యతే, తేన చరేష్టః, గాపోష్టశిత్వాదయః, పరాపవభవన్తి ।
 * మిదచోఽన్యాత్పరః * స్థానెయోగత్వస్య పరశ్చేతిపరత్వస్య చాయ
 మపవాదః, యశామిన్, వనాని నపుంసకస్యర్థులచఞ్చితిమ్ । రుణద్ధి, రు
 నాదిభ్యశ్నమ్ । నను పూర్వయోగవదయమపి పురస్తాదపవాదన్యాయేన
 స్థానెయోగమాత్రస్యాపవాదోఽప్యీతిచేన్న, బాధ్యసామాన్యదినామాశ్రిత్య
 స్వవిషయేప్రాప్తం సర్వంబాధ్యతృతీహోభ్యపగమాత్, అన్యథా శ్నమో

మిత్ర-రణం వ్యర్థం స్యాత్ । నచ శ్రవణార్థపవ మకారస్సాద్విదివాచ్యమ్ ,
 త్విణహా ఇమిని దేవతాత్ । * అచాంమధ్యఇతి * సూత్రే నాన్యభిప్రాయే
 తాచ ఇత్యేకవచనమితిభావః । అచాంమధ్యఇతికిమ్ ? ముఖ్యతి , లున్నట్టి
 అన్యైదవః పరోమిత్యాదితి ప్రాచో వ్యాఖ్యానాం నైతత్పిద్యేత్ । శేషము
 చాదీనామిత్యత్ర అన్యస్యాచోసమ్మువేనమిత్పరిభాషా సుపథితి ప్రసక్తాత్ ।
 అన్యేత్వచ్ఛాన్యైతపరోమిత్యాదితివ్యత్యాసేన యోజయిత్వా ప్రాచో
 వ్యాఖ్యానపరికథిత్వసమర్థాయనై । పూర్వసూత్రానన్త ఇత్యనువత-
 తే, ఏకదేశేస్వరితత్వప్రతిజ్ఞానాదతో వ్యాచక్ష్యే । * అన్తావయవఇతి * సే-
 వారీశీత్యాకా అన్యస్య నాన్తత్వేన దీర్ఘస్పిన్ధుః, పరాదిత్వేన ససిద్ధ్యేత్, అభ-
 క్తత్వేతు వహంలిహ ఇత్యత్ర వహాభ్రేలిహ ఇతిభిశి అరుర్విషదితిముమిమో-
 నుస్సారోన స్యాత్ । అపదాన్తత్వాదితిభావః । యస్తుత్తత్త్విచుక్తమభక్తత్వే
 వారీశీతిదిర్హోన స్యాదితి తద్దాదిగ్రహణం స్యాదినుగుణ్యమితి అన్యసంజ్ఞాసూ-
 త్రస్థచార్తికేనైవ దూషితప్రాయమ్ । * పక్షీస్థానేయోగా * స్థానేన
 యోగోఽస్యా ఇతివిగ్రహః , నిపాతనాదేత్వం పఠ్యసస్సంబద్ధమాత్రవాది
 త్వేపీహ శాస్త్రే యాపక్షీ సాస్థానేయోగాబోధ్యాకిం విశేషణనేత్యాహ
 * అనిధాఁరితసంబద్ధవిశేషేతి * అనిధాఁరితేతికిమ్ ? ఉపధాపధాయాగో-
 హః, శాస ఇదక్షేపాలోరిత్యాకా ఉపధాసన్నిధాననావయవపక్షీత్వేగిన్దీ-
 తే, గోహః, శాస ఇత్యాకా మాభూత్ । సతిహిణిప్రాపిస్థానేయోగత్వే
 గోహిశాసిస్థానే, ధాతుమాత్రస్య ఉపధాయాశ్చస్థానే, ఉచితోస్యా తామి-
 తిదిక్ । * స్థానఇచ్చప్రసక్తఇతి * నచాన్యప్రసక్తార్థకత్వే నివదితవ్యమ్ ,
 దధాణాం స్థానే శరైః ప్రస్తరితవ్యమిత్యుక్తే, దధాణాం ప్రసక్తఇతి ప్రతిజేః ।
 ఏవఞ్చేకోయణదీత్యాకా ఇగుచ్ఛార్ణత్రసక్తా యణుచ్ఛార్ణతీయ ఇత్యాది
 క్థాసస్సంన్యతే । * స్థానే * సదృశతమితి * అధాఁత్ప్రప్రమాణా
 నాంమధ్యపవ, అతపవ గజ్ఞోదకమిత్యత్ర త్రిమాత్రః కారోన , ఇహాస్థాన
 ఇత్యనువతమానే పునస్థాననేగ్రహణాదన్యోఽపి వాక్యార్థకస్సమ్మతః ।
 తాల్పాదియాపస్థానే యోనరతనుస్తత్ప్రయుక్తాన్తర్యవానితియావత్ ।
 సప్రాప్రమాణానాం మధ్యేస్యాదితితదేతదాహ * యత్రానేకవిధమితి *
 స్థానార్థగుణప్రమాణతత్త్వవిధమిత్యర్థః । స్థానతోయథా , వధ్యత్ర

తాల్పస్థానస్యేకారస్య తాల్పస్థానాయకారః । అథానాయకావాతజ్ఞయ్య
 విః, వతజ్ఞశబ్దాద్వతజ్ఞాచ్చేతిగోత్రాపత్యైయథా, తస్యైకస్త్రియా
 మితిలుక్, శాబ్దారవాదిత్యాస్తీన్, వతజ్ఞేచాసాయువతిచ్చేతివిగ్రహే హా
 టాయువతీత్యాదివాసనాసః, పుంవతు-మధారయేత్యతీదిశ్యమానఃపుం
 శబ్దావతజ్ఞాపత్యవాదినోవతజ్ఞేశబ్దస్య తదపత్యవాచీవాతజ్ఞశబ్దాభవతి, న
 తువతజ్ఞాదిః । గుణతోయథా, వాగ్గురిః, ఘోషవతోమహాప్రాణస్య తా
 ద్భృశపవఘకారిః । ప్రమాణణాయథా । అముమ్, అమూ, అమూః । అద
 సోసేరిశ్యనేన ప్రాస్వస్యప్రాస్వోదీర్ఘస్యదీర్ఘఉకారిః । తమబ్రిహణం
 కిమ్? వాగ్గురిత్యత్ర యోఽహోఽన్యతరస్యామితి పూర్వసవణేక్రియ
 మాతే సహాప్రాణత్వసామ్యేన ద్వితీయోనాదవత్ససామ్యేన తృతీయశ్చ
 మాభూత్, కింతు నాదవాచ్ఛహాప్రాణశ్చతుర్థోఽఘపవయథాస్యాదితి ।
 * బరీయథితి * తేనచేతాస్తోతేత్యత్ర ప్రమాణతఆత్మయవానకారోనే
 తిభావః । * తస్మిన్నితి * సప్తస్యన్తానుకరణమిదమ్, నిశ్శబ్దా నైరస్త
 యః పరః, దిగిరుచ్చారణక్రియః, అదియణితుక్తే అవ్యవహితేవ్యవహితే
 చనతి ప్రాప్తవ్యవహితమేవేతి, పూర్వస్య పరస్యచప్రాప్తం పూర్వ
 స్యేవేతివ నియమ్యతే, అవ్యవహితస్యేతితు ఖలితాక్షకథనమ్ । పూర్వ
 స్యేవేతికిమ్? దఘ్ణదకమ్, ఆత్రాకారస్యమాభూత్ । అవ్యవహితస్యేతి
 కిమ్? ఆగ్నిదిదత్ర, సోమసురత్ర, వ్యవభానంశాత్ర వణాకృతమేవ నిషి
 ధ్యతే, నతుకాలకృతమ్ । సంహితాధికారాన్జ్ఞాపకాత్ । అన్యథా నిర్ది
 ష్టగ్రహణాదేవాసంహితాయాం యణాద్యప్రసక్తాతిన్తేన సంహితాధికా
 రేణాతోవ్యాచక్షే । * వణాన్తరేణేతి * పవంచ సంహితాధికారబహి
 ర్భూతవిధయః కాలవ్యవాయేపిభవన్తీతి । తేనాగ్నావిష్ణూఇత్యగ్నావిష్ణూ
 ఇత్యవగ్రహేపి ఆనజ్యతోద్వంద్వేదేవతాద్వైప్వచేత్యాదినా ఉత్తరపదవర
 తోవిహితాఆనజాదయో భవన్తీతిధిక్ । * తస్మాదితి * ఉత్తరస్యేతికిమ్? తి
 జతిజతి నిఘాతఉత్తరస్యైవయథాస్యాత్, అగ్నిమీధే, నేహశుభ్రేఅగ్ని
 మ్ । * అవ్యవహితస్యేతి * ఏతచ్చ నిర్దిష్టగ్రహణానువృత్త్యాభ్యతే,
 తేన ఉత్సంస్థానం ఉత్సంస్తభ్యునమిత్యాదావుదాత్మేతి పూర్వసవణోన
 ప్రవతేతే । * అలోస్త్యస్య * స్థానపక్షీనిర్దిష్టస్య యడేచ్యతే సోఽ

ప్రాయఃస్థానేస్యాదిత్యక్షణః, త్యదాదీనామః, యః, సః । స్థానపక్షీకిమ్ ?
 ఆర్థధాతుక స్యేత్, తృచఋకారాత్పూర్వమాభూత్, ఇదం చ పక్షీస్థాన
 ఇత్యనువృత్త్యాలభ్యతే । అలభతికిమ్ ? పదస్యేత్యధికృత్యోధీయనానంపను
 సంస్వీతిదత్తమ్, పరమానమద్యామిత్యాదావస్త్యస్యపదస్యమాభూత్ ।
 * జిచ్చ * అయమపీతి * అవజ్ఞోస్ఫటాయనస్య, గవాగ్రమ్ । అనజ్ఞో, స
 ఖా । * పరస్యయిదితి * తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితినసూత్రీకిమ్ । ఆదేరిత్య
 మ్మస్య సర్వాదేశబాధకత్వావత్తైః । సిద్ధావైతు పరత్వాత్సర్వాదేశత్వం
 బాధకమిత్యనుపదమేవవత్తుతే । * ఆదేర్నిధ్యమితి * ఆదేరలోబోధ్యమి
 త్యర్థః, అలభత్యనువర్తతే । * అనేకాత్ * అప్తేభూః, బభూవ । నను
 నిర్దిశ్యమానస్యాదేశాభవత్తీత్యనేకాలాదేశస్య సర్వాదేశత్వం సిధ్యతి త
 త్రిమనేనానేకాల్లహణేన, నచాలోద్యస్త్యేత్యస్త్యస్త్యస్యాదితీతజ్యాయ
 మ్, జిచ్చేత్యస్యనియమార్థస్వాభ్యుపగమాత్ । ఉద్యతే, అనేకాల్ల
 హణాభావే రామేరిత్యాదావైసాదేశః, ఆదేశపరస్యేతి భకార్యైవస్థా
 నేస్యాత్, నతుసర్వస్యస్థానఇతిచిక్ । శితడదాహరణమ్, ఇదమితి, ఇతిః ।
 * ఇత్యాదావితి * ఆదిశబ్దాతోభిసంసిత్యాదిగృహ్యతే । * పరత్వాదితి *
 అతపవాదేశపరస్యేతి పృథక్క్రియతఇత్యుక్తమ్, నన్వనేకాల్పితసంస్యే
 త్యస్యప్రాగేవ తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితపత్యశామ్, కిమనేన పృథక్సూ
 త్రకరణేన । నచైవం తస్మిన్నితినిర్దిష్టఇత్యతోనిర్దిష్టగ్రహణం నాన్తానువ
 ర్తశిథివాచ్యమ్, తస్యాపి సూత్రస్యప్రాకృతనేబాధకాభావేన నిర్దిష్ట
 గ్రహణానువృత్తిసిద్ధేః । మైవమ్, బ్రాహ్మణాఅష్టావిత్వత్రాష్టాభ్యుపగ
 ర్పయోరపి జశ్వరోకాశ్ ప్రసక్తాత్, యథా శ్రుతసూత్రాభ్యుపగమేతూ
 త్తరస్యేత్యన్యూప్రవర్తతపవేతి నాయందోషసప్రసజ్యతఇతి । అత్రకేచిన్ని
 ముపమామః । అనేకాల్పితూత్రాత్ప్రాగేవ వణలాఘవాయ త
 స్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరితీమాత్రితే పరత్వాత్సర్వాదేశేన ఆదేరిత్యమ్మవదవి
 శేషాదుత్తరస్యేత్యంశస్యాపి బాధితత్వాద్వాక్యసంసారపక్షే బ్రాహ్మణ
 అన్ అష్టక అన్ ఇతిష్ఠితే అష్టాభ్యిఇత్యస్య దిగ్యోగపక్షమీత్వాద్వాక్యప్తి
 న్యాయేన అష్టకోక్తూర్పయోరపి జశ్వరోకాశ్ స్యాత్ । వ్యాప్తీన్యా
 యస్తు ప్రాగ్విరాన్నిపాతాఇతిపతితేషు ప్రత్యాసత్తీన్యాయేనాధిరీశ్వ

రిభితి సూత్రావధికత్వసిద్ధావీశ్వరేతోసునితి సూత్రావధికత్వనిరాకరణాయ రేఫవిశిష్టగ్రహణంకువతా సూత్రకృతైవజ్ఞాపితః, తతశ్చ సర్వాదే శేనోత్తరస్యేత్యస్యాబాధనాథం నిదిష్టగ్రహణానువృత్త్యర్థంచ । తస్మిన్నితి సూత్రాత్పరశ్రవణేతు ఆదేరిత్యస్య సర్వాదేశబాధకత్వంస్యాత్, తథాచా తోభిసదిభిత్వాదేశ ఆదేరేవస్యాత్, అనేకాల్పితూస్మిత్రస్యాస్తేహురి శ్యాదౌ చరితార్థత్వాత్, యథాన్యాసేతూత్తరస్యేత్యంశః ప్రవణతవ వేత్యస్తాభ్యుపరియోరేవ జశ్శసోరాశ్శ్యాన్నతు పూర్వయోః, నిష్టాదిత్యుత్తరస్యాదేరితినసూత్రితమిత్యాది మనోరమాగ్రస్థస్యాప్యయమేవాశయభితి । అన్యేతు యథాశ్రుతసూత్రనిరాకరణపరతయైవ మనోరనాంయోజయన్తి, తద్యథా - నసూత్రితమిత్యస్యానేకాల్పితూస్మిత్రాత్ప్రిక్షుసూత్రితమితివార్థః, ఆదేరిత్యంశస్య సర్వాదేశబాధకత్వాపత్తైరిత్యావ్యగ్రినుగ్రహణోధాత్, కింతు తద్వగ్రిహణమూల్యాయ స్వయాపమితి సూత్రాత్ప్రిక్షుసూత్రితమిత్యథోభ్యుపేయః, ఏవంచానేకాల్పితూస్మిత్రాత్ప్రిక్షుసూత్రితేతు నాస్త్యేవదోషభితి మనోరమాగ్రస్థాశయభితి । ఏవంస్థితే నిదిష్టగ్రహణానువృత్తిలాభాయ తస్మిన్నితి నిదిష్టభిసూత్రం తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరిత్యస్తాత్ప్రిగేవ వతనీయమ్ । అప్రసక్తాత్పూర్వయోరప్యోశోస్యాదిత్యుత్తదోషస్తు ఇథంపరిహరణీయః, తస్మాదిత్యుత్తరస్యాదేరిత్యత్ర ఆదేరితిపృథగ్వాక్యం తత్రోత్తరస్యేత్యనువర్తతే, సాచ స్థానపక్షీ, పక్షీస్థానభిత్వస్యప్రవృత్తైః, తత్రచాయుగర్థః, పశ్చిమీనిర్దేశేనయతాగ్రయంతతు త్తరసంబధి ఉత్తరస్యస్థానే యద్విధీయతే తనాదేర్భవతీతి, ఇథం వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యానాత్రయణా దనన్తరస్యేతి న్యాయేనాదేరిత్యంశఏవ సర్వాదేశేన బాధ్యతే నతూత్తరస్యేత్యంశోపీతి నాస్త్యేవ పూర్వోత్తదోషః । వాక్యభేదేన వ్యాఖ్యానంతూత్తరస్యాదేరిత్యసమన్తన్యాసకరణేన జ్ఞాప్యతే, అన్యథా ఉత్తరాదేరితి నసూత్రితమిత్యేవ వదత్ । కిచ్చాప్టేభ్యభిత్వస్య దిగ్యోగపశ్చిమీత్యేన పూర్వపరసాధారణ తయాప్రసక్తాజ్జశ్శసోరిత్యుత్తేవప్రసక్తసంజ్ఞా నిమిత్తభూతాయాజశ్శసోతావేవ శీఘ్రోపస్థితికావిత్యర్థశబ్దాదు త్తరయోరేవాశ్శ్యాన్నతు పూర్వయోరితిదిక్ । * స్వరితేనాధికారః * అత్రైథం భూతలక్ష

జే తృతీయా, అధికారోవినియోగః, కియద్వారమధికారితృత్యత్రతు వ్యాఖ్యానమేవశరణమ్, యథా ఆసప్తమాధ్యాయపరిసమాప్తైరన్యధాధికారః, నశుప్రాగభ్యాసవికారేభ్యపివేత్త్యాది । యన్వాస్పరితత్త్వసప్తమ్యంతం, స్పరితేవృష్టే అధికారోనివర్తతత్త్వార్థః । కస్పరితోఽధికారార్థః, కశ్చతస్మిన్పిత్యర్థితృత్య వ్యాఖ్యానమేవశరణమ్ । నస్వేవంవ్యాఖ్యానాదేవానుప్పిత్యననువృత్తీస్తః, కిమనేనసూత్రేణేతిచేదత్రాహుః । అథాన్తరస్యహేయ ఇదంసూత్రంకృతమ్ । తథాహి, అధికారోఽధికారః, అధికారాయాన్గంజేఽపి శాస్త్రంప్రవతతత్త్వార్థః । తథాచ గౌణముఖ్యాన్యాయోయత్రనేష్యతేఅపాదానాధికరణాదౌ తత్ర స్పరితఃపాత్యః; కిచ్చ అధికారకారకృతిరియంయత్పూర్వస్థపరంబాధతే । తథాచ నుమదిరత్పజ్జ్వావేఖ్యానుడిత్యాదివక్ష్యమాణపూర్వవిప్రతిషేధాస్పర్శై స్త్యహితాభవన్తి, తత్రతత్ర స్పరితపాతేనైవ గతాథత్వాదితి । * పరినిత్యేతి * పరానిత్యంయథా, తు నాదిభ్యశ్చ; తుదతి । రు నాదిభ్యశ్చమ్, రుణధి । పరమపిలఘూపధగుణంబాధిత్యానిత్యత్వాచ్చశ్చమా, తథా, ధిసవాప, ధిసవాసు, పరమపిలోపశ్చాస్యాన్యతరస్యామిత్యకారలోపంబాధిత్యానిత్యత్వాదామత్తసుసేవ్యత్వాత్ । పరాదన్తరన్యంయథా, ఉభయేదేవసుసాహ్యః । ఇహ ప్రథమచరమేతిపరమపి వికల్పంబాధిత్యా సర్వాదీనీతీసర్వనానుసంజ్ఞా, విభక్తినిరపేక్షత్వేనాన్తరన్యత్వాత్ । తథాన్తరతేజఃశ్రీచిచిద్విశ్వమ్ । ఉపధాగుణాదన్తరన్యత్వాదువజ్, అనుప్రవత్ । * పరాదపవాదోయథా * పరమవ్యనేకాలిత సర్వాదేశంబాధిత్వా జిచ్ఛేత్యన్తాదేశః, తథా, దశ్చే, అస్థిదధీత్యనజ్ । నిత్యాదన్తరన్యంయథా, గ్రామణీనీకులె, నిత్యసపీఠోపీఠసుమం బాధిత్యా ప్రాస్థానపుంసక ఇతిప్రాస్వః । కృతేతు నువ్యానసప్తత్వాత్ ప్రాస్థానస్యాత్ । అన్తరన్యాదపవాదోయథా, వైత్యారి, శ్రీశః, పరమపి సవర్ణదీర్ఘం బాధిత్యా అన్తరన్యత్వాదాన్యజే యణిచప్రాప్తై అపవాదత్వాత్సవణాదీర్ఘః । తథాఉన్యః, ఉన్యః, సుత్వః, సుల్ప ఇత్యైత్రాన్తరంగత్వాదియజి, ఉపజిచ ప్రాప్తై అపవాదత్వాదెరనేకాచ ఇత ఓస్సుపీతిచయన్ । యద్యపవాదోఽన్యత్రచరితాథాన్తర్ని పరాన్తరన్యాఖ్యాంబాధ్యత ఏవ । తథాహి । జిచ్ఛేత్యేతదనన్యాథా చకారయుక్తేష్వనజాది

ఘదరితార్థశ్వాత్తాతజినప్రవర్తతే, కింతుపరేణానేకాల్పిదిత్యనేన బాధ్యతే, జీవతాత్, భవతాత్, అయజే ఇన్ద్రం గ్రామే ఇహ, సర్వే ఇన్ద్రం అత్ర అయశ ఇన్ద్రం గ్రామే ఇహ, సర్వ ఇన్ద్రం ఇతిస్థితే, అన్తరక్షణ గుణేన సవణాద్వ్యోబాధ్యతే, తస్య సమనాశ్రయే దైత్యారిః శ్రీశ ఇత్యాదౌచరి శాన్తత్వాత్ । * అసిద్ధమితి * తేనపచావేదమిత్యాదౌ పతవిఇత్యైత్వ స * అకృతవ్యూహోఇతి * అకృతకార్యాన్యధాః । ఏవం తహి సర్వస్య శాస్త్రస్య వైయర్థ్యంస్యానతఆహ * నిమిత్తంవివాశోన్ముఖందృష్టేతి * లోకసిద్ధాంతాభివేదనాత్ । యద్వా అక్షరాగ్ధేనాపేతతత్కథనమ్, ఊహ్యతేవితర్యతే ఇత్యూహాః కార్యమ్, విశిష్టోయడోహూవ్యూహాః । వివాశోన్ముఖనిమిత్తకం కార్యం అకృతోన్మహాబాలాయైస్త్వై అకృతవ్యూహో ఇతి । యద్యపి కృతమపిశాస్త్రం నివర్తయన్తీతి పరిభాషాన్తరం వత్యతే । ఫలంచతుల్యమ్, తథాపి అకృతవ్యూహోఇత్యేవలఘు, ప్రత్యుభనాద్ధిపదాస్యకూరాదస్పర్శనం ఎరమితి వ్యాయాదితిభావః * నకుర్వన్తీతి * యథా, నిషేచుషీమిత్యాదౌక్వ సోరిటనున్తరజ్ఞత్వాత్ప్రమపిభావినాసంప్రసారణేన వలాదిత్వం నక్స్యన్తీత్యాలోచ్య నకుర్వన్తీత్యర్థః .

— ౯ ఇతిపరిభాషాప్రకరణమ్ . ౯ —

* ఇకోయణది * ప్రత్యాహరగ్రహణేషు తద్వాచ్యవాచ్యే నిరూఢా లక్షణా । యూస్తి యభ్యాల్పాదిభ్యఇతిచ నిదేశాత్, తేన ఇకోశబ్దేన షట్ పప్తిర్వ్యూహ్యతే । యణోశబ్దేన చత్వారిః, భావ్యచూనస్యాణస్సవర్ణా గ్రాహక శాస్త్రే, ఏవంచేహయణి తద్వాచ్యవాచ్యే లక్షణాతు నశఙ్కత్య స, భావ్యచూనస్యాణస్సవర్ణ వాచకత్వాభావేన యణోవాచ్యయకారాదివాచ్యానామభావాత్ । అతోనాస్తి యథాసంభ్యమ్ । నచలక్ష్యాభోధాత్పూర్వభావి శక్యాభజ్ఞానమాదాయ యథాసంభ్యమస్తిపి వాచ్యమ్ । ఏవమపి తత్తీయవతుర్థాభ్యాం ఋకారౌకారాభ్యాంప్రత్యేకంక్రిం శచుపప్తితౌౌవణావాం రేఫాదేశస్య ఋవణానాం లాదేశస్యచ ప్రసజ్ఞాత్ । తస్మాదిహ స్థానేన్తరతమితి సూత్రేన్దైవేష్టసిద్ధిరిత్యభిప్రత్యానుపదం వక్ష్యతి స్థానత ఆన్తర్యాదితి । * ఆచీతి * కష్టాదవిపరతభ్యాకాక్షా

యానుక్థాదిక ఇతి సన్సృత్యైతే । * సంహితాయాం విషయ ఇతి * దధ్యత్రై
 త్యాదౌ కార్యమితి త్తయోర్యనా అతిశయితసన్నిధిర్వివక్ష్యతే, తదైవ య
 న్ భవతి ఖావః । * అనచిద * యరొనునాసిక ఇతి సూత్రాద్యరూపేతి చా
 నువర్తతే, అనారహాభ్యామితసూత్రాదవోద్వేషితచ, తదాహ * అచసప
 రస్యేత్యాది * ఏవభూత్త్ర వాగ్రహణానుసృత్యైవేష్టసిద్ధేప్రిప్రభృతేషు
 శాకటాయనస్య, సర్వత్ర శాకల్యస్య, దీప్తుదాహార్యాణామితచ సూక్తి
 త్రయం నారమ్భణీయమితి ఖావః । అచ ఇతి కిమ్ ? తాదాత్మ్యమిత్యాదౌ హ
 కారస్య ద్విత్వం మాభూత్, అనచితియది పర్యదాససాన్యత్ । తతోనభి
 వయ్యుక్తమన్యసదృశే తథాహ్యథగతితి న్యాయాదజ్ఞేన్నై అచ సదృశేవ
 న్నే హలిత్యర్థసాన్యత్, తతోలాఘవాద్ధలిత్యైవ వదతే, తస్మాన్నిసభ్యప్ర
 తిషేష ఇత్యాహ * నత్వచితి * ఏవంచ అనానేపి ద్విత్వం భవతి । వాక్,
 వాక్- । * స్థానిరదాదేశః * ఆదేశేత్యైవ స్వరూపభేదాత్ స్థానిప్రయు
 క్తకార్యాణామప్రప్రత్యావతిదేశ ఆరిభ్యతే, అదైహ్యః, ఆర్థధాతుకేవి
 వక్ష్యతే । ధాత్వాదేశో ధాతువత్తైనాచోయది త్యాదిధాతుప్రత్యయాః, భ
 వ్యమ్, బభూవ । కినుకః, అక్షాదేశోఽన్యవత్ । తేనేనాదేశద్విఘ్నోన్ భా
 నాః । కేన కాభ్యాంతైః । ఆదేశగ్రహణం కిమర్థం; స్థానివదిత్యైతావదేశోనన్య
 థిశబ్దమహిమాన్తల్లాభాత్, యథాపితృవదధీశధిశ్యక్తే పుత్రఇతి గమ్యత
 ఇతిచేదత్రాహుః, ద్వివిధఆదేశః ప్రసిద్ధిక్ష ఆసమాసః శ్లేష్టః । అదైహ్య
 రిత్యాదిః ప్రత్యయః, తస్య రిత్యాదిస్తానునానికః । ఏనురిత్యస్యో ఇ
 కారేణ ఇకారాంతస్థానీ అనుమీయతే । ఉకారేణచోక గాన్త ఆదేశః, తథా
 చతేస్తురితి ఫలితోఽర్థః । తత్త్రాసత్యాదేశగ్రహణే ప్రసిద్ధిక్షవైవ గ్రహ
 ణం స్యాన్నానుమానికస్య । ఆదేశగ్రహణసామన్యాయాభిప్రాయపరిగ్రహః ।
 తేనపచత్విత్యాదేస్తద్విదత్త్వాత్పదసంజ్ఞాసిధ్యతి । నన్వేనురిత్యాదియథా
 శ్రుతమేవాస్తు, ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాత్పదత్వం భాష్యతీతిచేన్న ।
 అర్థవత్త్యైవస్థాన్యాదేశభావవిశ్రాంతేవాచ్యత్వాత్తస్యైవ ప్రసక్తసంభవా
 త్, తథాహి షష్ఠీస్థానేయోగేశ్యుక్తమ్ । స్థానంచ ప్రసక్తః, సచాక్షణ
 తః అక్షణప్రత్యయాక్షణంశబ్దప్రయోగాత్ । యద్యపి జ్ఞేసిన్విజాదావసంభ
 వోఽయమ్, తథాపిసతిసంభవే అక్షణప్రయుక్తవప్రసక్తో గ్రాహ్యఇత్యనే

వైవాదేశగ్రహణనజ్ఞాప్యతే । ఉక్తఞ్చ , సర్వేసర్వపదాదేశాదాక్షిపుత్ర
 స్యపాణినేః । ఏకదేశవికారేహి నిత్యత్వంనోపపద్యతే ॥ పదమిహార్థవ
 త్ , పద్యతేననేతిపుత్యతైః । యన్యపిసర్వవికారే సుతరానిత్యత్వా
 నుపపత్తిః , తథాపీహ వికారపవనాస్తీతితాత్పర్యమ్ , ఏతచ్ఛ శబ్దకాస్తు
 భేష్యమ్ । అనన్విధావితికిమ్ ; యశ్చాలావిధిః , యశ్చాలపరస్యవిధిః ,
 యశ్చాలోవిధిః , యశ్చాలివిధిస్త్రమాభూత్ । తత్రాలావిధౌయథా ,
 “ పూర్ణారసేన ” అత్ర సకారస్యస్థానివత్వేన విసర్గపదత్త్వమాశ్రి
 త్యాఽద్యవాయేతి నిత్యం ప్రాప్తమ్ , అలఃపరస్యయథా , ద్యోపథాః , ఇ
 హ హజ్జాదిలోపోన , అలోవిధౌ “ ద్యుకామః ” లోపోవ్యోర్వీతిలో
 పోన , నచ ఉత్పాదినిసామ్యార్థాల్లోపో నభవేదితి శఙ్కామ్ ; ద్యుయానమి
 ణ్యాకాతస్య సావకాశత్వాత్ , అలివిధౌ “ యజేః క్తః క ఇష్టః ” హశిచే
 త్యుత్పాదన , నచేహ స్థానివద్భావే నజాతేపుత్యే ఆప్తజ్ఞేనాదేశేచకృ
 తే హాలినర్వేహమితి నిత్యం లోపేన క ఇష్ట ఇతి రూపం సిద్ధ్యత్యేవేతి వా
 చ్యమ్ , కయిష్ట ఇతిరూపాంతరాసిద్ధిప్రసంగాత్ , సిద్ధావైతు క ఇష్టః , క
 యిష్ట ఇతిరూపపద్యయమభ్యుపగమ్యతే ; ఆల్పేహస్థానస్యవయవపవ గృహ్య
 తే , తేన రామాయేత్యాకా సుపిచేత్సిర్హసిద్ధ్యతి । తద్విధౌహి యజ్ఞాది
 త్యమాశ్రితమ్ , యజ్ఞాదేశావయవః , నతుస్థానస్యవయవః , తథా అరు
 దితామిత్యాకా రుదాదిభ్య ఇతి వలాదిలక్షణత్వస్యసిద్ధ్యతి ; తదేతదాహ * న
 తుస్థానస్యాలాత్రయ ఇతి * ఆత్రయణంచేహయథాకథంబునను తు ప్రాధా
 న్యేవైవేత్యాగ్రహః , తేన ప్రపత్యేత్యత్ర వలాదిలక్షణత్వం । * అచపర
 ప్తిపూర్వవిధౌ * అచపికిమ్ ? ఆగత్య , వాల్యపీత్యనునాసికలోపస్తుకిక
 ర్తవ్యేః త్ , పరపికిమ్ ? ఆదిధ్యే , నిత్యః తచ
 నపరనిమిత్తమ్ , తేన యావన్తయోరితి లోపేక ర్తవ్యేతన్నస్థానివత్సాత్ ।
 పూర్వవిధావితికిమ్ ? వైధేయః , నిపూర్వాత్థాః ఉపసర్గే , ఘోఃకిః । ఆ
 తోలోపః , ద్వ్యచః ఇతశ్చాని ఇతిభక్ , ఆకారస్యస్థానివత్వేతు త్ర్య
 చ్చ్యవ్యపదేశేనద్యుత్పాదనవిరుధత్వాద్భాగ్యతే , నహి త్రిపుత్రాద్విపుత్ర
 వ్యపదేశం లభ్యతే । నస్వేపమపి విధిగ్రహణం వ్యధామ్ , పూర్వస్యేతిష
 ష్ట్యాకార్యేక ర్తవ్యేత్యత్యధస్యత్యేషు శక్యత్వాదిత్యేన్న , పూర్వాస్య

విధిః - పూర్వస్తాద్విధిః - ఇతిసమాసద్వయలాభార్థమ్, విధిగ్రహణాత్, య
ద్యప్యత్రపశ్చమీసమాసపక్షో మూలెనోక్తః, తథాపి పూర్వస్తాదపివిధౌ
స్థానివద్భావ ఇతివక్షేతు అద్వ్యవాయ ఇత్యేవాత్రణత్వమితిపక్షన్నాదిప్ర
శుబ్ధకే స్వీకృత ఏవసః । * అల్పిధ్యర్థమితి * తేన వప్రశ్చేత్యత్ర వస్య
సంప్రసారణం న, ఉరదత్వస్య స్థానివద్భావేన సంప్రసారణరూప తయా
నసంప్రసారణ ఇతి నిషేధాత్, నచోరదత్వం పరనిమిత్తం నేతివాచ్యమ్,
అక్షాక్షిప్తైప్రత్యయే పరే తద్విధానాత్, పూర్వస్తాద్విధిఃపూర్వవిధిరి
తిపశ్చమీసమాసపక్షస్య యోజనమ్ । తన్వత్తి, తన్వతే, ఇహ యణాదే
శస్య స్థానిద్భావాన్నేట్, అత్రహితనిత్యక్తం నిమిత్తం తచ్చస్థానిభూతా
దుకారాత్పుర్వమితి । నన్వదం నప్రయోజనమ్; బహిరక్షస్య యణోఽసి
ద్ధత్వాదిడాగమస్యాత్రాప్రసక్తేః । నచనాజానన్తర్యఇతి నిషేధః । య
త్రాన్తరక్షేబహిరక్షేవాఽచోరానన్తర్యమితిహరదత్వాదిమతే నిషేధప్రస్ఫు
త్తాపిఉత్తరకార్యేయత్రాచ అనన్తర్యమాశ్రితం తత్రబహిష్టప్రకృప్తిర్నే
తిత్వైయటమతేతదభావాత్ । నచైవమప్యపివచన్నితిప్రయోజనం సంభవ
త్యేవ, ఇహహ్యచైరకారస్యచ ఓకారస్యచ అతోగుణ ఇతిపరరూపత్వేన
స్యచ పరాదివద్భావాత్ యిగ్రహణేన గ్రహణేనతి సిజభ్యస్తీతిజున్చా
హ్నీతి, జిలోపస్య కాదేశస్యవాస్థానివద్భావాన్న భవతీతివాచ్యమ్, చేత్త
ర్నిలజ్యేవానన్తరోఽస్సంభవతీతి తత్సాహచర్యాదభ్యస్తాదపిలజ ఏవ తేన
జూస్విధానాత్ । నచ సిచాసాహచర్యాల్లుజ్జేవ గ్రహణమస్త్వీతి శ
బ్ద్యామ్, విప్రతిషేధేపరమితి పరసాహచర్యస్య బలీయస్తాత్ । నచైవ
మప్యదభ్యస్తాదిత్యదాదేశస్య నివారణాయ పశ్చమీసమాసపక్షఆవశ్యకఇ
తి వాచ్యమ్, చదకారస్య అస్తే రకారస్య చాతోగుణ ఇతి పరరూపే కృ
తేర్దుస్యాభావాదదాదేశాప్రసక్తేః । అత్రత్వేకాదేశస్య పరాదివద్భా
వాత్ యిగ్రహణేన గ్రహణం నభవతి, అల్పిధౌ అన్తాదివద్భావాప్రస్ఫు
త్తేః । అన్యథా అయజే ఇన్ద్రమిత్యాదౌ సవర్ణదీప్యో దుర్వారపవస్యాత్ ।
అస్తువా పరాదివద్భావస్తథాపి యుకారస్యాఽత్యస్యదిత్యదాదేశే కర్తవ్యే-
అన్తాదేశోనస్థానివత్, అల్పిధిత్యాత్ । తస్మాత్పశ్చమీసమాసపక్షో నిరర్థ
కపవేతిచేత్, అత్రాహుః । పశ్చమీసమాసప్రయోజనతయా అపీవ

చనిత్యుదాహరణో భగవతస్తు నేహసాహచర్యం నియామకతయా సంఘ
తమ్, ద్విష్టిశ్చతురితి సూత్రై కృతోష్ఠగ్రహణాత్ జ్ఞాపకాత్సాహచ
ర్యం ననర్వత్రాశ్రియతే । ఏవంచ భవతేర్యజ్ఞుకృత్యభ్యస్తాశ్రయస్య జుసః
ప్రవృత్త్యా అబోధూపురితి యావంసిద్ధ్యతి ఆత్యతి నియమస్య సిచనపరత్వ
మాశ్రిత్య యోజుస్సాప్రీప్తస్తత్తాశ్రపరతయా మాధవాదిభిర్వాప్యత
త్వాత్, అతపవాభ్యస్తాశ్రయోజుస్ నిత్యత్వాదుక్ అబోధూపురితి
మూలేయజ్ఞుగస్తేమాత్తమ్, తథాచాపీ పచన్నిత్యేతత్సిద్ధయే పశ్చమీసమా
సపక్షఆశ్రయణీయ్యతి । అన్యేశ్వాహుః । పశ్చమీసమాసపక్షప్రయోజ
నతయా భాషే, బేభదితా, మాధితికృత్యసామ్యదాహృతత్వాన్నతస్య
వైయర్థ్యశఙ్కాకార్యా । యద్యపి యదోకారలూపస్య స్థానివద్భావంవినా
ప్యేకాచడపదేశేన దాత్వాదిత్యత్ర విహిత విశేషణాశ్రయణాదేవేషి
షేధాప్రవృత్తైభిదర్యజన్తాత్ప్రచి, బిభిదితేతియావంససాధమ్, తథాపిమా
ధితికృత్యేతత్సిద్ధ్యర్థం సపక్షాభ్యుపగస్తవ్యః । నచమధితం పణ్యమస్య
మాధితికృత్యత్రాపి తదస్యపణ్యమితి తకిత్యకాదేశేచకృతే యస్యేతిచేతి
లోపాదిసునుక్తాన్తాదితీకస్థానే ప్రయుజ్యమానో యకాదేశసంస్పర్శాప
స్యస్థానిద్భావం వినైవనుపరిహరః, తస్యేకృత్యత్ర స్థాన్యాదేశయోర
కారణద్వారణార్థౌత్పత్తిభ్యుపగమేల్పినిత్యేన స్థానివద్భావాప్రవృత్త్యా
తస్థానికృత్యకాదేశస్థోనభవతీతి కాదేశాప్రసక్తైర్ధాతికృతి రూపసిద్ధౌ కిమ
నేన పశ్చమీసమాస పక్షాశ్రయణేనేతివాచ్యమ్, మధితయతేష్వపిటిలోప
ణ్యోపయోగేర్వరప్రకృలోపేచమధిత్ తేనచరితి మాధితికృత్యత్ర చరతీతి
తకితస్యేకాదేశసిద్ధయే తత్పక్షసామ్యకృతత్వాత్, నహ్యత్రస్థానివద్భావం
వినా ఇకాదేశాపవాదకాదేశనుపరిహరః, నాప్యేతాదృశకల్పనాయాం
మానాభావశ్శజ్యః, మాధితికృతి భాష్యోదాహరణస్త్యేవ మానత్వాది
తస్యాదేతత్ । పూర్వత్వస్య సావధిత్యేన సన్నిహితస్త్యేవావధిత్వము
చితం సన్నిహితంచేహత్రయమ్, స్థానీఆదేశోనిమిత్తంచేతి తత్రతావత్
స్థానీనావధిః, తస్యాదేశేనావహారాత్ । నాప్యాదేశనిమిత్తేవైయాకర
ణౌత్పత్తైకారస్య ఆయాదేశావత్రైత్యాశఙ్కాహ * అచ్యపూవ
త్వేన దృష్టస్యేతి * పూర్వత్వమువలక్షణమ్, సతు విశేషణమితిభావః ।

* నపదాస్త * పదాస్తాదీనాం చరంతానాం ద్వస్త్యః, తతోవిధిశబ్దేన కర్తృ
 వ్యస్త్యస్తస్య సమాసః విధిశబ్దశ్చ భావసాధనః విధానంవిధిరితి, సచ ద్వస్త
 ద్వాస్తైశ్చామ్రాయమాణత్వాత్ప్రత్యేకం సమ్బంధ్యతే । * పదస్యచరమా
 వయవభితి * వృక్షం వేటితి = వృక్షవీః, వృక్షంవానీటి = వృక్షవాః, త
 మాచష్టైవృక్షవయతి, తతోవిచ్, వృక్షచ్, ఇహ లోపోవ్యోవళీతి చ
 లాపోన, టెన్లోపస్య నిలాపస్యవా స్థానివత్వాత్, నచసుబన్తాజ్ఞాజితి హ
 రదంతాదిమతే అస్తవర్తీసుసాపదత్వాన్నపదావైతి నిషేధశ్శబ్దః । వి
 ధేయస్యలోపస్యపదానవయవత్వాత్ । పదాస్తస్యస్థానేవిధౌ నేతివ్యాఖ్యా
 నేతు నపదాస్తైతిస్థానివత్వనిషేధాద్వలోపస్యానిదేవేత్యాది మనోరమా
 యాంస్థితమ్ । * ద్వివచనాదాదేతి * యలోపాదయదిశబ్దార్థః, ఇతితు
 వరేయో ౨ జాదేశసస్థానివదితి వ్యాఖ్యేయమ్ । ససవివత్తాభా
 వేపి నిపాతనాత్, ద్వస్త్యస్తస్తమృత్యుక్చ । అథోదాహరణాని పదాస్తై, కా
 నిసన్తి, కాస్త్యః, ఇహయతావాదేశయోగకర్తవ్యయోశ్చసోరల్లోపోనస్థానివ
 త్, నచేకారౌకారయోఃస్థానిభూతాదచః పూర్వత్వ విరహాదేవాల్లోపోన
 స్థానివదితి వాచ్యమ్, వాక్యదపాధ్యత్య పదాని సంస్క్రియస్త ఇతిపక్షే,
 స్థానిభూతాదచః పూర్వత్వస్య సత్వాత్ ; యద్వాగోచః గోచేత్యాకా
 ఓకారస్యావభిశతవ్యే అచఇత్యల్లోపా నస్థానివదిత్యుదాహరణమ్, అ
 త్రహిలోపస్థాన్యకారాత్పూర్వత్వేన దృష్టత్వాదోకారస్యద్వివచన
 సుభ్యుపాస్యః, నాజానస్తర్యభితి నిషేధాద్భూతస్యపరిభాషాత్రనప్రవర్త
 తే, స్థానివద్భావ నిషేధసామర్థ్యాచ్చ । ఏవంక్వచిదన్యత్రాపూర్వాహ్య
 మ్ * వరే * యాయావరః యాతేర్యజన్తాద్యత్వ యజభివరచ్, అతో
 లోపః, సచఆతోలోప భితిచేత్యాలోపే కర్తవ్యే నస్థానివత్ * యలోపే *
 యాతిః, యాతేర్యజన్తాత్ క్రిచ్, అతోలోపః, యలోపః, అల్లోపస్యస్థా
 నివత్వాదతోలాపః, యలాపః, నచపునరాలాపశ్శబ్దః, చిహ్నోబుజ్జన్య
 యేనాలాపసాన్విధత్వాత్, స్థానివద్భావాచ్చ । ననుయది యలావవిధిం
 ప్రతిస్థానివత్వనిషేధస్తహికథంవాయోరితి । ఉచ్యతే, అసిద్ధంబహిరజ్ఞ
 మితి యనోసిద్ధత్వాన్నయలాపః, నచ నాజానస్తర్యభితినిషేధః । ఉస్త
 రకారే అచఆనస్తర్యం యత్రతత్రైవ తదభ్యుపగమాత్, కింబుత్ర స్వర

దీఘాయలూపేషు లోపాజాదేశపవ నస్థానివదితి వార్తికమస్తి, తేనాస్య
 స్థానివదేవ భవతీతి నదౌపః । * స్వరే * చిత్తీమణః, ఈకారస్య లిటీత్యు
 గాత్తత్వే కర్తవ్యే సనోఽతోలోపానస్థానివత్, నచలితీత్యాద్యు సామ
 ధ్యమ్, కారకఇత్యాదౌ సావకాశత్వాత్, సవర్ణానుస్వారయోః * శిష్ఠి *
 శ్చసారణ్లోపా నస్థానివత్ । యద్యప్యనుస్వారౌ నస్థానిభూతాదచః పూ
 ర్వఇతితస్య పరిసవణేక కర్తవ్యేఽన్యపస్య స్థానివత్త్వప్రసక్తపవనాస్తి । త
 థాపి స్థానివద్వారా అనుస్వారోప దృష్టఇత్యపైవ తస్మిన్ సక్త ఇత్యా
 హుః । ననుసవర్ణగ్రహణమాత్రేణానుస్వారోపాపైత్యుం శక్యఇతి కి
 మనేన పృథగనుస్వారగ్రహణేన; సత్యమ్; పృథగ్గ్రహణాభావే యత్ర
 పరిసవర్ణస్తతే) వేతి సంభావ్యేత । తథాచ నయస్మి పరిసవర్ణప్రసక్తః శిం
 షస్తీత్యాదౌ తస్య స్థానివద్భావం నిషేధం అనుస్వారగ్రహణమ్ । పవం
 యత్రవరే అజాదేశస్య ప్రసక్తోనాస్తి యాఃరిత్యాదౌ, తత్ర యలోపే
 స్థానివద్భావం నిషేధం వరేగ్రహణాత్పృథగ్యలోపగ్రహణం కృతమితిజ్ఞే
 యమ్ * ద్విరై * ప్రతిదీప్తిఃప్రతిదీప్తిః । హలిచేతి దీఘేక కర్తవ్యేఽన్య
 పా నస్థానివత్ । యనాదేశస్త స్థానివచ్ఛవత్వేవ । లోపాజాదేశపవ నస్థా
 నివదిత్యుక్తత్వాత్, తేన హలిచఉపధాయాంచేతీ దీప్తిప్రవృత్త్యాకిర్యో
 గ్గిర్యోర్వివిధమరిత్యాది సిద్ధమ్ * జశి * సగ్ధిశ్చమే అదనంధిః, అదేఃక్షిబ
 హులం ఛవ్రసేతి ఘస్థాదేశః, ఘసి భసార్వలీత్యుపధాలాపః, ఝలారులీతి
 సలాపః, ఝషస్తఫోరితిధత్వం ఘస్య ఝలాంజశీతి జత్వైక కర్తవ్యేఉపధా
 లోపానస్థానివత్, సమానస్య ఛవ్రస్య మూర్ధప్రభృత్యుదరైఃషితి సః
 సమానాధిసంధిః । నచాత్ర సలోపే ధత్వేచ కర్తవ్యే పూర్వస్యాదపీతిస్థాని
 వద్భావాత్సంధిరితి రూపం నస్యాదితి శబ్దాత్, పశ్చిమీసమానపక్షస్యాని
 త్యత్వాత్; తత్ర నిష్ఠాయాం సేటితిలిక్తాత్, తథాపి తత్ర సేటితిపదం
 న తావదనిదావ్యవృత్త్యర్థం నిజన్తాత్తదసమ్భవాత్ । నను సంజ్ఞ పితఃపశురి
 త్యత్ర యస్య విభాషేతి ఇన్నీషేధ సంభవ త్యేవానిట్వమ్ । సనీవస్తేవి
 కల్పితేఽన్యదితిచేన్న, యస్య విభాషేత్యత్ర పకాచ ఇత్యనువృత్తేః,
 అన్యథాదరిత్రిత ఇతీన్నాస్యాత్, తత్ర తనివతి దరిద్రాతిభ్యి ఇతి వార్తికే
 న సనోవికల్పితేఽన్యత్; తస్మాత్కాలావధారణాథం సేత్రిహణమ్

ఇతి కృతే శిలోహో నతు తతః ప్రాగితి, అన్యథాకారితమిత్యాదాని లాపేన్
 తే ఏకాచక్షపదత ఇతీన్నపేదసాన్యదితి । యదితు పూర్వస్త్వాద్విశౌఘానివ
 త్వమ్, తన్ని శిచావ్యవధానాన్నిపేదప్రాప్తిరేవనాస్తిత సేతీత్యన్యథమ్,
 సతస్యానిత్యతాంజ్ఞాపయతీతిస్థితమ్ । నమ జత్వవిశౌయదిఘానివత్వనిపే
 దస్తర్హి పటయతీత్యత్ర అన్తర్వర్తినీం విభక్తిమూత్రిత్యపదత్వాజ్జత్వంసా
 త్, మైవం, ఇత్యవదిత్యతిదస్తయా భసంజ్ఞయా పదసంజ్ఞాయాబాధాన్
 వైప్రవృత్తైః; యేతుకర్తృసమర్పకాత్ప్రితపదికాదేవతకారోతీత్యాది
 నాణిచ్, నతు సుబన్తాదితి వ్యాచక్షతే, తేహంమతే జత్వశంకైవ నా
 స్తి । * చరి * జక్షతుః జక్షుః । ఘసేలి-త్ అతున్ । డన్ చగమహ సేత్య
 పథాలోపః, ఖరిచేతదర్వంప్రతి నస్థానివత్, భాష్యేతు పూర్వప్రాసి
 ధేనస్థానివదిత్యవస్థభ్యదివర్వచన సవస్థానుస్వారక్షిర్జుశ్చర్వప్రత్యాఖ్యా
 తాః, తద్రీత్యాదు సలోపేదత్వేచకర్తవ్యే ఘానివద్భావశంకైవ నాస్తితి
 బాధ్యమ్; ఏతచ్చ నిణ్ణములోరితి సూత్రేమూలపవ స్ఫుటిభవిష్యతి । * అ
 దశానలోపః * అగ్రదృశిః పశ్యాజ్ఞేరిత్యత్రైవ జ్ఞానసామాన్య ఏచ
 నఃదర్శనంజ్ఞానమ్, నిదిహశబ్దానుశాసన ప్రస్తావాచ్ఛబ్దియకంసత్, శ్ర
 వణంసమృద్యతే, తచ్చశ్రోతృవ్యాపారప్రన్నిపేదోఽశ్రవణమ్ । నన్వేపం
 లాభోవ్యోరస్వలీత్యాశా వకారయకారౌ నశ్రోతవ్యానితి శ్రోతృవ్యాశా
 రపవనిషిధ్యేన, ప్రయోక్తృవ్యాపార ఉచ్చారణమనిషిధంసాత్, అత్రా
 ముః, అనతిచక్రవణేఉచ్చారణమనిధాకమేవేతిసామన్యధ్యచ్ఛ్రవణనిషే
 డై తద్దేతుభూతముచ్చారణమపి నిషిధంభవతీతి । * ప్రసక్తస్యేతి * ఇహ
 ఘానేత్యనువతానాదేతల్లభ్యతే । ప్రసక్తస్యేతికిమ్? దధిగుర్విత్వాకాతు
 గాగమోమాభూత్, అస్తిహి తత్ర క్షిపోఽదశానం తచ్చలోపఇతిప్రసక్తి
 విశేషణాభావే ప్రత్యయలక్షణేనతు క్వాచేవేతిదిక్ । * సంయోగాస్తస్య *
 * తదస్తస్యేతి * అలోఽస్త్యపరిభాషయేతిభావః । యద్యపి విశేషణేన తదస్త
 విధిలాభాత్సంయోగస్యేత్యేవ సూత్రయితముచితమ్, తథాపి ప్రత్యేకం
 సంయోగసంజ్ఞేతిపక్షే దృవత్యకారోతీత్యాదా లోపంవారయితుం సంయో
 గావస్తాయస్యేతిద్వివచనానైన సమాసలాభాధామస్తగ్రహణమితి మహో
 రనూయాంస్థితమ్ । * యణప్రతిపేదఇతి * వాచనికమిదమ్; యద్వాచా

చ్యోవ్యాభ్యయః, వ్యాఖ్యాచద్యేహ, యుల్లూరులీత్యతో యుల్లూహణమప
 కృష్యర్థులపవలోపోవిసీయతఇతి, అస్తరశ్చలోపకతావ్యే బహిరశ్చస్యయ
 నోసన్ధత్వమితివా । నచ షాష్ఠీపరిభాషాత్తైరిపాదికమస్తరశ్చంలాపం నప
 శ్యతీతివాచ్యమ్, కాయకాలపత్రాభ్యుపగమాత్ । నచ నానానస్తర్యఇతి
 నిషేధః, ఉత్తరకాలప్రవృత్తైలోపజానస్త్యాభావాత్ । తదుక్తమ్ -
 సంయోగాస్తలాపయణశ్రుతిషేధః । నవాధులోలోపాత్, బహిరశ్చల
 త్తనాద్యేతి । * చత్వారికూపాణీతి * ఇహధికారస్యద్విత్వే జన్యైచకృతే
 పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇతి జశోఽసిద్ధత్వాభావేన లక్ష్యభేదాత్తువస్త
 కారేద్విత్వప్రవృత్తౌ రూపాధిక్యసస్తి । అగ్రతేదిదాహయః, ఉకారాత్పర
 స్యయరోద్విత్వేకృతేపునరుకారాత్పరస్యయరోద్విత్వంనభవతి, నిమిత్త
 భేదాభావాదిత్యాశయేనేదముక్తమితి తేషాం తుదాదిగణేవప్రశ్నేత్యత్ర
 ఉరవశ్యస్యాశ్చపరస్మిన్నితిస్థానివగ్భావాన్నసంప్రసారణఇతి వస్యోత్వం
 వేతిసమాధానగ్రహములప్తోఽరుభ్యేన, తన్నిమిత్తస్య లిటోభేదాభావా
 దితిదిక్ । అన్యేతుధికారస్యజన్యైకృతే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వఇతి
 జశోఽసిద్ధత్వాభావాద్ధికారేపునర్ద్విత్వంభవత్యేవ, వ్యక్తిభేదాత్ । అతపచ
 సయ్యవైత్యాత్యాదౌపరసవణద్విత్వం భాష్యకృతోదాహృణం వటస్స
 ఇత్యత్ర సకారద్విత్వసిద్ధయే పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వఇతి మనోరమా
 యానుప్యక్తమ్, షపంయకారేపి ద్విత్వస్యపునఃప్రవృత్తౌ త్తత్యభావః ।
 ఆప్రమికద్విత్వచనస్యస్థానే ద్విత్వచనరూపత్వాత్, స్థాన్యాదేశవ్యక్త్యై
 శ్చభేదాత్ । యత్తాక్తం మనోరమాయామేకస్యాంవ్యక్తౌ ఏకంలక్షణం
 సకృదేవప్రవర్తతఇతి ఏకపూర్వపరయోరితిసూత్రై భాష్యే సిద్ధాంత
 త్వాత్కథంపునర్ద్విత్వప్రవృత్తిః, అన్యథా ద్విత్వానస్తత్యావతైరిత్యా
 ది తదనవధాననిబంధనమ్ । తత్రాధానాదిశాస్త్రీదృష్టాస్తేన క్వచిదేవైక
 స్మిన్ప్రయోగే గుణాది శాస్త్రీస్యానుష్ఠాపకత్వం స్యాన్నప్రయోగా
 స్తరగ్ధత్యాశంక్య జ్యోతిష్తోమాదిశాస్త్రీదృష్టాస్తేన ప్రయోగాస్తరేపి
 గుణాదిశాస్త్రీప్రవృత్తేరేవ సిద్ధాంతితత్వాత్ । నతుసకృచ్ఛాస్త్రీప్ర
 వృత్తిః, అనన్త్యావత్తిరపి ప్రకృతేనతోపః । సాహ్యనస్తకార్యసహితప్ర
 యోగస్యాశక్యత్వాత్తచ్ఛాస్త్రీకర్తవ్యస్య పరినిష్ఠితస్య ప్రయోగస్యా

భావాత్తచ్ఛాస్త్రస్యాననుష్ఠాపకత్వావత్వాహోషః, ప్రకృతేవసానాస్త్రీద్వి
 త్వస్యవైకల్పిః త్వేనయావచ్చక్షేద్విద్విద్వసహితప్రయోగస్యపరిరక్షితత్వే
 నతేనైవశాస్త్రస్యకృతార్థత్వాత్, లిటిధాతోరితిద్విత్వస్యనునిత్య
 త్వాదానంత్యావత్తైకవిద్విశ్రాంతైకల్పనీయాయాం లామవాప్త్యధ
 మప్రవృత్తావేవవిశ్రాంతికల్పనాదనభ్యాసగ్రహణంప్రత్యాఖ్యాతమ్, అ
 తపవసర్వస్యద్వైతత్వసాధిపినపునఃప్రవృత్తిరిత్యాహుః | నన్నత్రైకోసవ
 ర్ణ్యతిశాకలేనయాపాస్తరమస్త్యితిచేద్యైవమ్, సమాసేతన్నిషేధాత్,
 నచనిత్యసమాసపవతన్నిషేధ్యతివాచ్యమ్, సిన్నిత్యసమాసయోశ్శాకల
 ప్రతిషేధ్యతివార్తికస్థనిత్యగ్రహణస్యభాష్యేప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్, ను
 నోరమాయాంతుజత్వేనదకారేకైతేనిస్యద్విత్వంనేత్యాద్యాశయేనస
 కారస్యద్విత్వేనాప్తౌ, పిసర్గద్విత్వేనపోషశేతు్యక్తమ్, *ద్విధమి*య
 ద్యపిధస్యజత్వేనదకారేధద్వయంనాస్తి, తథాపిభూతపూర్వగతినూ
 త్రిత్యపవముక్తమ్ | *సుఖ్యపాస్యతి* కర్తృకరణకృతాబహుళమితి
 తృతీయాసమాసః, నన్విహాయణేవచుద్గభః, సుఖీశ్చస్యధ్యాయతేస్సం
 ప్రసారణేననిష్పన్నత్వేనసంప్రసారణాచ్చేతిపూర్వరూపావతైరితిచే
 న్న, సంప్రసారణపూర్వత్వేనసమానాగ్రహణమితివార్తికోక్తేః, న
 వైవముపిసభాసుభియోరితియన్నిషేధశ్శంకయః, ఆజ్ఞత్వేనప్రత్యయేప
 రతపవతన్నిషేధస్యప్రవృత్తేః, సుపీత్యసువర్త్యసుపివరతపవయన్నిషే
 ధాచ్చ | *ధాత్రంశ్యతి* అత్రరేఫస్యద్విత్వంన, ద్విత్వప్రకరణైర
 హాభ్యామితిసాత్వాచ్చుత్తేననిమిత్తభావేనరేఫస్యకారిత్వబాధనా
 త్, సుఖ్యపాస్యతిత్యాహుస్థానిత్వేననిమిత్తత్వమికోనబాధ్యతే, తస్మా
 దిత్యుత్తరస్యవాయ్పుతుపితృవ్యసభిత్వాదినిర్దేశాత్జ్ఞాపకాత్ | త
 కారస్యతుద్విత్వంభవత్యేవతచ్చవెత్యతోహపద్వయమ్, *నాదీతి*
 స్త్రీహ్వాక్రోశఃప్రాయేణప్రవర్తత్యతిస్త్రీలిక్తముదాహరతి | *పుత్రా
 దినీతి* ఇహసుప్యజాతావినీనిః | *తత్పరేచేతి* ఆదినియఃపుత్రశబ్దప్ర
 ప్సిన్నరేపిపుత్రశబ్దస్యనద్వైత్యత్యర్థః | *వాహతేతి* ద్విత్వస్యవైకల్పిక
 త్వేవార్తికమిదంనారహ్మణీయమిత్యేకే | అన్యేతుహతజన్మయోఃపరతఃపు
 త్రశబ్దస్త్రీవానవిచేతిద్విత్వమ్, నాన్యేహమిత్యాదినియమసహ్యవాత్, తవ

స్థనారస్థుణీయమేవేదమిత్యాహుః । * పుత్రహతీతి * పుత్రహతోయ
 యాసా, అస్వాజ్ఞపూర్వపదాద్వేతిజీమ్, ఏవం పుత్రోజ్ఞోయయాసాపు
 త్రజ్ఞీ । * అచోంహభ్యామ్ * అచఃకిమ్ ? హుతేతిత్యాకా నకారస్యమా
 భూత్ । * హలోయనూమ్ * హలఃకిమ్ ? న్యాయ్యం, ఇహయికారాదీనాం
 యికారాహంపరేయథాసమ్భవముదాహరణాన్యచ్యవై సుభ్యపాస్యః ,
 మధ్వరిః , అత్రయణోనయఇతి నయఃపరస్య యస్యవస్యచ ద్విత్వేకృ
 తే అనేనలోపా దుర్లభః , చుడుజువే, కుర్మః , అత్ర త్వచోరహభ్యామి
 తి లస్య జస్యమస్యచ ద్విత్వేకృతేలోపః , ప్రత్యజ్ఞాన్తా , సుగణ్ఠీశః , స
 న్నచ్యుతః , అత్రానచిచేతి జమోద్విత్వేసత్వేనేన జకారణకారసకారా
 నాం లోపః । * లోపఃస్యాద్వేతి * యుయోహ ఇతి సూత్రాదన్యతర
 స్యామిశ్యనుతర్లతఇతి భావః । * లోపారస్థుఫలంతివ్రితి * ఆదిత్యశబ్దాద్ది
 శ్యునిత్యేతి ణ్యప్రత్యయే యస్యేతిచేశ్యకారలోపేనానేనచ యలోపే ఆది
 శ్యుమి త్యేకయకారికం రూపంసిధ్యతి , నాన్యభేతిభావః , నచాపత్యస్యచ త
 ద్ధితేనాత్యనేన యలోపేకృతే ఏకయకారికం సిధ్యతీతివాచ్యమ్ । అది
 త్తాజాతః ఆదిత్యఇతి వివక్షాయాం తస్యాప్రస్పృతైః । * యథాసభ్యవిజ్ఞా
 నాదితి * ఉక్తోదాహరణేషు లోపారస్థుఫలాభావాత్, రేఫస్య రేఫేపర
 తః ఉదాహరణాభావాచ్చ యథాసభ్యసూత్రమిహనోపస్యస్తమ్ । * మహా
 త్యుమితి * అత్రమలోపానేత్యక్షః , హలోయరాం యరిసవణే లోప
 ఇతితు నసూత్రితం , మూర్ధన్యశాస్త్రిమిత్యాకా రేఫాత్పరస్యలోపాపత్యైః ।
 * ఏదగక్రమాదితి * నన్వత్త్రైవయథాసభ్యసూత్రం వక్తుముచితం , ప్ర
 త్యాహరగ్రహణేషు తద్వాచ్యవాచ్యే నిరూఢలక్షణాభ్యుపగమేపి లత్యా
 ర్థబోధాత్పూర్వభావితకార్యర్థజ్ఞానమాదాయ యథాసభ్యత్వస్యావశ్యం
 వక్తవ్యత్వాత్, అన్యథా ఏచాంక్రమేణాయవాయావోససిద్ధ్యేరకా , మై
 వమ్, అన్తరతమత్వేనాపి తత్ప్రీత్యై, తథాహి — ఏచసస్పృశ్యరాణి, తత
 శ్చ సంవృతాకారతాలవ్యస్య ఏకారస్య సంవృతాకారతాలవ్యోఽయ, సం
 వృతాకారౌఠస్య ఏకారస్య తాదృశ ఏవఅప్, ఐచోశోఽన్తరభూయస్తాన్వ
 దైకారేతికారః అధ్యధామాత్రః అకారస్తద్ధమాత్రఏవ, ఏవమాకారే
 ప్యుకారోఽధ్యధమాత్రః అకారస్తద్ధమాత్రః, ఏవంచవిష్వతాకారతాలవ్య

స్వవికారస్య వివృతాకారతాలవ్యతయ, వివృతాకారోఽస్యస్య ఔకారస్య
 వివృతాకారోఽస్యతమ్ । * వాస్తవ్యే ప్రత్యయే * యాతికిమ్ ? గోభ్యామ్,
 నాభ్యామ్, ప్రత్యయేకిమ్ ? గోయానమ్ । * యకారాదాపితి * యేనవిధిరిః
 సూత్రస్యాపవాదభూతేన యస్మిన్విధిస్తదాదౌ వల్లభాణైః ఇతి వార్తికేనా
 యమర్థోలభ్యతే । * ఓదాతోరితి * పూర్వసూత్రేతయోరేవ వాస్తవ్యప్రస
 ఘానిత్యేన నిర్ణీతత్వాదితిభావః । * అధ్యేతి * భాషార్థమిదమ్ । * గోస్య
 తా * లోకేపి వాస్తాదేశస్యాత్, సముదాయే నాధ్వనఃపరిమాణంగవ్యతే
 చేదిత్యర్థః, గమ్యుతిప్రీక్రీశయ్యుగమ్ । * నిపాతీత ఇతి * క్షిన్నక్షత్యే
 నేత్యర్థః, నను గవ్యం నావ్యమిత్యత్రభత్యేనాపదత్వాత్, ఎలోపాభావేపి
 గమ్యుతిరిత్యత్ర హాలినర్వేషామితి లోపశ్చాకల్యసేతివా లోపస్యానత ఆ
 హ * వాస్త ఇత్యత్రేతి * వకారోనలుప్యతఇతి * ఏవంచ హాలినర్వేషామి
 తిసూత్రే వ్యోరిత్యనువృతావపి వకారం పరిత్యజ్య యస్య లోపస్యానిశ్చ
 వ్యాఖ్యాస్యమానం సజ్జచ్ఛతే, ఏతచ్ఛ తత్రైవ స్ఫుటికరిష్యతే । * ధా
 తోస్తన్నిమిత్తప్రేవ * పూర్వేణ సిద్ధే నియమాధ్యమిదమ్, అత్రపూర్వ
 సూత్రమునువర్తతే ఏత ఇతి, తచ్ఛబ్దేన యాదిప్రత్యయః పరామృశ్యతే.
 యోగ్యత్వాత్, నతుసన్నిహితోపి ధాతుః సహిస్వావయవప్రేవఃస్వయం
 నిమిత్తంభవతి, ఏవ కారప్రీప్యతోఽవధారణార్థః, అన్యథాసా తన్నిమిత్త
 ప్రైవోచోయదిభవతి తహా ధాతోతేవేతి నిపాతీయమస్తు సమ్భవ్యే, ఇ
 తశ్చభాష్యవ్యత్రప్రసభ్యోత్, ధాతోస్త్యవన్నిమిత్తస్యాపి స్యాత్, ఓయ
 త ఇత్యాదౌ తదేతస్సకలమభిప్రేత్యాహ । * యాదౌ ప్రత్యయేపరే ధాతో
 రేవ శ్చేదిత్యాది * లవ్యమితి * లునా తేరచాయత్, సార్వధాతుకార్థధాతు
 కయోగితిగుణః * అవశ్యలావ్యమితి * ఓరావశ్యక ఇతిణ్యోత్, వాయూరస్యం
 సకాదిత్వాత్సూత్రాసః, లుమ్పేదవశ్యమసకృత్యఇతి వకారాల్లాపః, లవ్య
 మిత్యాదేశపూర్వసూత్రేణేవ సిద్ధే నియమసూత్రమిదం వ్యర్థమిత్యాపి
 తి । * తన్నిమిత్తప్రైవేతికిమితి * ఏకదేశాక్షేపేపి సూత్రప్రైవా యమా
 త్నైవః పర్యవసన్నః । * ఓయతఇతి * ఆజుర్వాద్వేషకర్తృణిలట్, య
 గాత్త నేపదే యజాదిత్వాత్సంప్రసారణం, పూర్వరూపం, అకృదితీద్ధ్యః,
 ఆన్యణస్య పరాదివద్భావేన ధాతోరేచ్ఛైపి యాదిప్రత్యయనిమిత్తకర్తృ

నాస్తీతిభావః * ఔయశ్శా * వేదాపవకర్తణిలజ్ యగాదిప్రాగ్వత్ ఆ
 డజాదీనానూటశ్చేతివృద్ధిః । * క్షయ్యమితి * శకిలిచ్చేతి, చాత్యత్యాః,
 * క్షయ్యమితి * అహాకృత్య శృచశ్చేతియత్ । * ప్రకృత్యధ్యాయేతి * ప్ర
 కృత్యధ్యాయేతి ప్రవర్ణవినియోగః । * లోపశాకల్యస్య * అవర్ణపూర్వయోగి
 క్మ? దధ్యత్ర, మధ్యత్ర * అశివరత్న * ఏతద్భూభోభగోత్తతి సూత్రాదను
 వర్తతే, అశికిమ్? వృక్షాకరాతి, అత్రలోపోమాభూత్ । నచాత్రటిలో
 పర్యస్థానివద్ధావేన నిర్వాహః, పూర్వత్రాసిద్ధే నస్థానివదిత్యభ్యుపగమా
 త్ । నచైవనుషి హునినర్వేహమితి నిత్యంలోపస్సానితి శంక్యమ్, తత్రానశీ
 క్యువర్త్య అకాహలోపిశేషణాత్, లూపోవ్యోరితి నిత్యంలోపస్తు నశచూ
 నియపన స్థానివత్వాన్నేతి నవకావైతి సూత్రపమాక్షత్వాత్ । * హరపీహీ
 తి * ఓనూజోశ్చేతిపరదూపం ప్రాప్తమ్ * తన్నిషేధాదితి * నవస్థానివత్త్వ
 నిషేధేననిధం జహిరజ్జనుస్తరజ్జిత్యన్లోపస్సానిధత్వాద్యణావాదేశౌస్తు
 ఏవేతి వాచ్యమ్, పదన్వయాశ్రయత్వేన తయోలేవబహిరజ్జిత్యాత్, నా
 జానస్తర్యితీ నిషేధాచ్చ । * ఉర్రావరః * అనువాదేవస్మిన్ఘానేయో
 గేతి పరిభాషాయా అనువస్థితానపి, స్థానే గ్రహణం తతోఽనువర్తత్యత్య
 శయేనాహ * తతోస్థానేయోనితి * స్థానేస్తరతవాత్యతోపి స్థానేగ్రహణ
 మనువర్తతే, తేనప్రసక్తావస్థాయామెవాగ్రపరోభవతి; తదేతద్వాచిత్యే ।
 * రపరస్సన్నేనప్రవర్తత్యతి * ఉంకిమ్? ఈద్యతి । గేయమ్ । అనిమ్?
 రిజాదీనాం రపరత్వంమాభూత్ । రిజ్ఞీయతః - నూత్రీయతి । రిజ్ఞీ-క్రియతే *
 ఆస్తరతచ్యుతి * రేఫశిరసూస్యారిత్యస్య రేఫద్వారాఘికారేణస్థానసా
 మ్యానిత్యర్థః । * పక్షేద్విత్వమితి * ఋధేర్ధసేవీతిభావః * ఝరోఝరీతి *
 హలోయనామిత్యతోహలభ్యత్యనువర్తతే; తదేతదాహ * హలకపరస్యేతి *
 హలకం? ప్రస్తమ్ । ఝరకకిమ్? శాజ్ఞామ్ । ఝరీతికిమ్? ప్రియవత్త్వా, అ
 న్లోపోఽత్రపూర్వత్రాసిద్ధేస్థానివన్నభవతీతి చకారస్య ఇకారేపరే లోప
 స్సాన్యత్; సవర్ణభ్యుంకిమ్? తద్రూపి । పవర్ణగ్రహణామధ్యాయధాన్యధాన్యమత్ర
 నభవతి, తేనశిష్ఠీత్యత్ర ఉస్యవికల్పేన లోపస్సిధ్యతీతిదిక్ * లూపోవేతి *
 ఝయోహాభితి సూత్రాదన్యగరస్యామిత్యనువృత్తేః । * అనతిలోపభితి *
 ద్విత్వాభావభ్యుపగమవ్యతే, ద్విత్వలోపయోరసతోరిత్యర్థః । * త్రిధమి

తి * యశోమయ ఇతి లక్షణాన్తరేణ పునర్ద్విత్యే చతుర్థమితబోధ్యమ్ ।
 * వృద్ధిరేచి * పూర్వసూత్రాదాదిత్యనువర్తతే ; తదాహ । * ఆదేవీతి *
 కృష్ణైకత్వమితి * కృష్ణైతి సమోభధనే సృష్టకదమ్ , ఏవంచేవేత్వపి , ఇ
 ణ్ణంచాత్ర వక్ష్యేనమాసత్వసభ్యుపేశ్య పూరణగుణేతి నిషేధనాశబ్దా
 సంజ్ఞాప్రమాణత్వాదిత్యాది నిర్దేశేన గుణేన నిషేధోఽనిత్యఇతి కేహంచ
 ద్వాద్యభ్యాసం నాత్యన్తావశ్యకమితి బోధ్యమ్ । * ఏత్యేధత్యూఱ్ఱు * ఆత్ర
 ఏవీత్యనువర్తతే , తద్వ ఏత్యేధతోర్విశేషణమ్ , సతూతః , అసమ్భ
 వాత్ , ఆధుణ ఇత్యత ఆదిత్యనువర్తతే ; అతోవ్యాచక్షే * అవస్థాదే
 జాన్యోరితి * ప్రహ్లాద ఇతి * ప్రప్తం వహతీతి ప్రప్తవాత్ , వహశ్యేష్టిణ్యః
 తత్తత్స సివాహ డాత్ , గుణాపవాదతయాఽనేన వృద్ధిః । * ప్రేదిధదిః *
 శౌచదుష్టపథాయాప్రాసవః , ప్రపూర్వప్రేధతేయోఽన్యస్య లుజీయావమ్ ,
 సమాజ్యోగ ఇత్యాదాగమాభావః । * పురస్తాదితి * పురస్తాదపవాదా అ
 సస్తరాస్విధేకబాధవై సోత్తరానిత్యామేనేత్యర్థః । * అత్రాదితి * ఆదిత్య
 సుర్తతే , అవీతిచ , తేనపూర్వపరయోర్వర్ణయోరేవ భవతి , ఏవమన్యత్రా
 పూర్వాహమ్ । * అత్రాహిణీతి * ఉహస్సమూహః సోద్రస్యా ఉహిని , అ
 త్రాణామూహినితివిగ్రహః , పరిమాణవిశేషపిశ్చిహ్నాసేనా అత్రాహిణీపూర్వ
 పదాత్సంజ్ఞాయామితి ఇత్వమ్ , అత్రాణామిత్యవ్య ఉహశబ్దేన సమాసే త
 త ఇనాతు అత్రాహిణీత్యేవ భవతి , నతుతత్రవృద్ధిః , అస్తరజ్ఞేణ గుణేన బా
 ధాత్ , అపవాదభూతాయా అపి వృద్ధిరూహినిశబ్దేన విగ్రహే చరితార్థ
 త్వాత్ , యథోక్తం ప్రాత్ , యద్యపవాదోఽన్యత్ర చరితార్థః , తర్హిప
 రాస్తరజ్ఞాభ్యాం బాధ్యత ఇతి * స్వాదీరేరిణాః * ఈరెరిణ్యోరితి క్వా
 చిహ్నోఽపపాతః , నైవరీతి నిన్యత్రస్య అప్రియాం వృద్ధ్యభావప్రసక్తా
 త్ । ఈరిగ్రహణస్య ఫలమాహ * స్వేనేరితుమితి * యదాత్వరణ
 మీర ఇతి ఘృతవై సప్తశబ్దస్య సమాసే స్వాదీరే ఇతి వృద్ధాకృతాయాం మ
 త్వర్ణీయ ఇనిః , యదావా మత్వర్ణీయేనిప్రత్యయాన్తేన ఈరి శబ్దేన సప్త
 శబ్దస్య సమాసః తదాపి తదేకదేశ ఈరశబ్దో అన్యైవైతి వృద్ధగీర్తనగ్రహ
 ణం వృద్ధం స్వాదితి భావః । * నైవరీతి * సుప్యజాతావితి శనిః ఉపపదస
 మాసః * నైవరీణీతి * జీవః ప్రాగ్భూగమీరిశబ్దమాదాయవృద్ధిః । కేచ

త్తు ల్లిక్కిచిప్పవరిభాషయాత్రవృద్ధిరిత్యాహుస్తన్నిష్ఫలమ్ । * నానర్థకశేష
 ణి * ఉపస్థితస్యార్థస్య శబ్దం ప్రశ్నిశేషగత్వసమ్భవే త్యాగాఽయోగాది
 ణిభాషః । * ప్రైచ్యఇతి * ఏషసాహచర్యాదేష్యేపి అనవ్యయం గృహ్య
 తే , తేనణ్యన్తాదిషెక్ష్వాల్పపి వరిరూపమేవ , నశువృద్ధిః , ప్రేష్యగతః ।
 లఘూపథగుణమాశద్యాహ । * తయోర్దీఘాపథత్వాదితి * ప్రవత్సత
 రేతి * ఇహకేచిద్వత్సశబ్దం వత్సర శబ్దంచ ప్రక్షిపన్తి , తద్భాష్యాదావదృష్ట
 త్వాదుపేక్ష్యమ్ । * వత్సతరాల్లమితి * తకారమకారయోర్ద్విత్వవికల్ప
 చ్చత్వారి రూపాణి , రేపాత్పరస్యత్వచోరహాభ్యామితి ద్విత్వే యణోమ
 యిఇతి వచనాన్తరేణపునర్ద్విత్వే పకణం, ద్విణం, త్రిణమితి ద్వాదశ ; ఖయ
 శ్శరఇతి సకారస్య ద్విత్వే చతుర్ద్వింశతిః ; నచేహశరోఽచితి ద్విత్వనిషేధ
 శ్శబ్ద్యాః , తస్య సౌత్రద్విత్వమాత్రవిషయత్వాత్ , అతఏవ ఖయశ్శర ఇ
 పి వాతీకస్య, వత్సరః, అపరాఇతి ఉదాహరణం భాష్యదంతమ్ , నవవ
 దేః సరప్రత్యయే పరతత్పత్వే కృతే తస్మాసిద్ధత్వాశ్చస్య ఖయఃపరత్వం
 నేతి శబ్ద్యామ్ , పూర్వప్రాసిద్ధీయమద్విత్వ ఇత్యుక్తేః , అతఏవమనోరథా
 యాం వల్లన్త ఇత్యత్ర లకారాత్పరస్య సస్యద్విత్వం స్వీకృతమితి చిక్ ।
 * ఉపసగ్రాగృతి * ఉపసగ్రాహిమ్ ? ఖట్వర్చుతి ; ఋతికిమ్ ? ఉపేతః ; త
 పుకరణముత్తరాథమ్ । ఇహదీర్ఘ ఋకారాదేర్ధాతౌరసమ్భవేన వ్యాపర్యా
 ణిభాత్ , థాతేకిమ్ ? ఉపరారః । నన్వత్రోపేక్ష్యసన్ద్రపవనభవతి,
 క్రియాయోగపవోపసర్గత్వాత్ , ఉపగతఋకారఇతి విగృహ్యత్రీయాయో
 గత్వ సమ్బాదనేపి యత్క్రియాయుక్తాః సాదయన్తం ప్రత్యేవగత్యుప
 సర్గసంక్షాఇతి ఋకారంప్రత్యనుపసర్గపవ ; తథాచాకృతేపి థాతుగ్రహణే
 ఋకారాది థాతావేవ వృద్ధిర్భవిష్యత్యుపసర్గేణ థాతోరాత్రూపానన్వత్స
 ప్రేణ చేన్సత్యమ్ , అతఏవ యోగవిభాగేన పునర్విధానాథామిత్యనువచం
 పక్ష్యతీతి నకావ్యనుపపత్తిః । * అన్తాదివచ్చ * ఇహఏకఃపూర్వపరయో
 రిత్యనుపపత్తే । యథాసంఖ్యం చాత్రయిత ఇత్యభిప్రేత్యాహ ; * పూర్వ
 స్యాన్తపదితి * పూనివర్తూన్త్రజ్ఞేవగతార్థమిదమ్ , నచాల్పిభ్యర్థమిదమ
 ప్త్వితి శబ్ద్యామ్ , అస్యాభ్యల్పిభావనిష్ఠత్వాత్ ; అన్యథా అయజే ఇన్ద్ర
 మిత్యత్ర సవర్ణద్విపత్తిః । * నవసర్గఇతి * ఏతద్వసుభార్త ఇత్యాదావ

పి బోధ్యమ్ । * ఉపసర్గేక్షేవేతి * క్రియాయోగ ఏవోపసర్గ సంజ్ఞాఽథా
 నాత్రియావాచక త్వేన ధాతుర్లభ్యత ఇతి భావః । * సుబ్ధాతావిః * సుబ
 న్దావయవక ఇశ్యభః , సుబత్తస్య ధాతోరిసమ్భవాత్ , యద్యపి ఋజుః
 తావిత్వాదీనాం క్విపి ధాతుత్వం సుబత్తత్వంచ సమ్భవతి, తథాపి నతాదృశే
 ఘతపరత్వవ్యావర్త్యంప్రసిద్ధమ్ , నామధాతుష్వేన తత్సమ్భవతీతి తప వే
 హగ్భవ్యాస్త ఇతి భావః । * ప్రావణీయతీతి * శరోఽవీతి వత్సనూణేన
 ద్విత్వనిషేధః । * ఏజీపరరూపమ్ * ఏజ్యేజీత్యేనసిద్ధే పరిగ్రహణముత్త
 ర్థమ్ , రూపగ్రహణంతు స్పష్టార్థమ్ , అమిపూర్వచేజీపరఇత్యేనసిద్ధేః । * ప్ర
 జత ఇతి * ఎబ్బదీప్తా , కమ్పనార్థస్య పరస్తైపది , ప్రేజతి । * నియోగోఽప
 ధారణమితి * నిధాఽరణమిత్యర్థః, తదుక్తమ్ , “ నావక్లప్తాయ నాదృప్తః పర
 రూపస్యగోచరః । ఏవస్తువిచయోవృద్ధిర్నియమేయంయదాభవేత్ ” ఇతి ।
 అస్యార్థః, అనవక్లప్తా అనిశ్చయే యదా ఏవ కారోదృప్తః సపరరూపః పయః,
 యస్తు నియమే నిధాఽరణే యదాదృప్తసన్పృథి విషయ ఇతి, యేతునియో
 గే త్వద్యైవ గచ్ఛేసి ప్రాచ్యగ్రణేస్థితస్య ప్రత్యునాహరణస్యానుగుణియా
 నియోజనం నియోగో వ్యాపార ఇతి వ్యాచక్షతే, “ తేషాం యజ్జేన పూర్వం
 జ్వలనే శరీరం మమైవ జన్మా న్తరపాత కా నామ్ ” ఇతి తాత్పర్య ప్రయోగః, తప
 స్తపఃకర్మకస్త్యేవ, లజశ్చకటాయనస్యైవేత్యాది సామప్రయోగాశ్చ నన్
 ద్యేయః, ఉదాహృతవృత్తిశ్లోక విరోధశ్చ స్యాత్, అవధారణమివ వ్యా
 కుర్వితాంతు సర్వేష్టసిద్ధిః । * అచోన్వాది * అచ ఇతి నిగ్ధారణైశ్చ, జా
 తావేకవచనమ్, తదాహ * అచాం మధ్య ఇతి * శకభ్యానిష్ఠితి * శకభ్యాది
 విషయే తస్మిన్ధ్యనుగుణం పరరూపం వాచ్యమిత్యర్థః; అత ఏవాహ * తద్వపే
 రితి * యత్త్వాదిత్యధికారాద కారస్త్యేవేష్యతే తహి మనీషా పతజ్జలిరితి
 ససిద్ధ్యేత్ । కేచిత్తు మనఃపతచ్ఛబ్దయోః పృషోదరాదిత్వాదన్యలోపే అ
 కారస్త్యేవ పరరూపమాహుః । శ కా నాం దేశవిశేషాణాం ఆధుః, కూపః, శక
 ధుః । క రా ర్ణాం రాజ్ఞానుధుః, కూపః, కి ర్క ధుః; అటతీతృటా పచాద్యది
 టావ్, కులస్యాటా, కులటా; యదితు కులనుటతీతి విగృహ్యైతతదాకర్తృణ్య
 ణే జీవీకులాతీతి స్యాత్ । ఈషణ్ణే ఈషగత్యాదిమ, ఆభ్యాంగురోశ్చమాల
 ఇత్యప్రయోగే ఈషా, మనస ఈషా మనీషా । హలస్యేషామలీషా, లాజ్ఞల

దణ్ణః । పతస్త్ర అజ్ఞాలయో యస్మిన్ననుసార్యత్వాదితి పతజ్ఞాలిః । * మార్త
 గ్లజ్ఞః * పరదూపేణానేన మృతేణ్ణ ఇతి సిద్ధేతత అజ్ఞాదివృద్ధిః , పరానూ
 గ్లజ్ఞమాస్యత్పునర్నాగ్లజ్ఞమారభదిత్యాదిషు దీర్ఘశ్చంద్రస ఇతి భావః । కే
 చిన్త్ర పవర్ణదీఘుమాహుః , పూర్వోక్తవైదికప్రయోగాద్దేహ మనుమా
 లాః । * ఓత్పృష్ఠయోరితి * అకారస్య ఓత్పృష్ఠయోర్వేదకత్రసమాసే
 స్థితౌ సత్యామిదంప్రవర్తతే , తేనేహన , వృషళ సుతౌ స్థప్రణస్త ఇతి ।
 * శివేహితి * నను శివ=ఽ=ఇహిత్యత్ర సవర్ణదీర్ఘకృతే పశ్చాన్నశేచ సిద్ధ
 మిష్టంతతి-మాన్యాహణేన , సత్యమ్ ; పూర్వం భాతురుపసగేణ యజ్యత
 ఇతిదర్శనె భాతూపసగయోగ కార్యమన్తరజ్ఞమితి పూర్వం గుణేకృతే పృ
 థిసాన్యత్రవ్యాఖ్యాదిశాన్యాహణమ్ । * అవ్యక్తానుకరణస్యాత ఇతౌ *
 యద్యస్యతోగుణఇతిపూర్వసూత్రాగత ఇత్యనువర్త్యా-తోగ్రహణమిహత్య
 వ్రంశక్యమ్ , తథాపి పూర్వసూత్రే అత ఇతి తపరకరణాధిస్త్వాకారగ్ర
 హణమ్ , ఇహతు-శబ్దాధికారపత్రాశ్రయణాదచ్చబ్రహ్మగ్రహణమితివ్యాఖ్యా
 నేక్షేతసాన్యదితి పునరస్మాతోగ్రహణంకృతమ్ , అవ్యక్తశబ్దంవ్యాచక్ష్యై
 * ధ్వనేరితి * అమకరణస్యేతి * పరిష్కృతా కారాదివర్ణస్యైవేతభావః , తస్య
 చానుకరణత్వం కిచ్చితాన్యమైనబోధ్యమ్ , పరిరూపస్యనిత్యత్వేపి సంహి
 తాయానుపవక్షి తాయాంతదభావాదాహ * ఫటత్ ఇతీత * నార్ఘ్యలావిత్యా
 ది * అయంభావః — విధేయభేదేవాక్యభేదాత్సంభవవ్యామెకవాక్యతా
 యాంతదయోగాత్ , తుల్యాస్యమిత్యస్యాన్యలావిణ్యస్యదైకవాక్యస్వలా
 భాయాన్యల్లిప్తమతుల్యాస్యప్రయత్నంసవర్ణమిత్యన్యోభ్యుపేయతే , అ
 న్యల్లిప్తేనేత్యత్ర పరస్పర నిరూపిత తుల్యత్వపిశిష్టాస్యప్రయత్నకౌయా
 వజ్ఞలౌ నిమగ్నయభిన్నత్వం పినక్షితమ్ , తథాచయోమ్రాన్వదీర్ఘాశ్చకోవ
 ర్ణోయేనవణ్ణేన తాగృతేన తుల్యాస్యప్రయత్నప్రమథయం మిథస్సవ
 ర్ణం భవతి । తదాయోన హలాతుల్యాస్యప్రయత్నకం యద్ధర్ తమభ
 యం మిథస్సవర్ణమ్ , యచ్చదీర్ఘపుతాత్వకోవర్ణోయేన హలాతుల్యాస్య
 ప్రయత్నః-తమభయనుపి మిథస్సవర్ణమిత్యర్థఃఫలితః , తతశ్చానేనసూత్ర
 ద్వయేన సవర్ణసంజ్ఞాయాం సిద్ధాయానుబదిత్యవర్ణస్యేతి గ్రహణక శా
 త్రంప్రసతాతే , నతు తతఃప్రాక్ , అతోనార్ఘ్యలావిత్యనేన ।

మూలముగా నామెవ సావర్ణ్యం పునఃసృష్టే నతుసర్వేషామ్, తేనాగ్రదీర్ఘ
శకారయోస్సావర్ణ్యమస్త్యైవేతి తద్వారణాయాకస్సవర్ణ ఇత్యత్రాచీత్య
నువర్తనం యుక్తమితి, యదాతూష్టాణామీషద్వివృతత్వం ఫరికల్ప్య నాన్యు
లావితి సూత్రం ప్రత్యాఖ్యాయ తే తదేహ సవర్ణసూత్రేచీతి నానువర్త
నీయమ్, హేయియాసో ఇత్యాదౌ గురోరన్యత ఇత్యాకారస్య ప్లుతేక్యతే
తత్కపరస్య సస్య ఇణఃపరత్వేన షత్వం స్యాత్, నాన్యులావిత్యత్రాకార
ప్రశ్నే షణ్ణ దీర్ఘ హకారియోస్సావర్ణ్యభావేపి ప్లుతాకారస్య హకారిసవ
ణత్వేన ఇత్వాదిత్యాశబ్దాత్పరమాధానాన్థం ఆశ్చ=ఆశ్చేతి ద్వద్వం
కృత్వా సవణదీర్ఘేణ దీర్ఘత్వరస్తి ప్లుతోపి ప్రశ్నీచ్యత ఇతి శ్చీప్రవాళ్యాభ్యా
నమపి నాశ్రయణీయమ్, ఏతద్వపాభిరిత్యాదౌ ధత్వాదేరవ్యప్రసక్తిః, స్వరా
ణామూష్టాణాం ప్రయుత్న భేదేన సావర్ణ్యభావాదితి సుగమోఽయం
పథాః । * అకొకీత్యేవేతి * అకొకిధిఘ్న ఇత్యేవేత్యర్థః । * సువచమితి *
యథాసంఖ్య సమ్యజ్ఞేన దధ్యత్రేత్యాదావతీత్రసగ్ధాభావాదృత్తి త్రింశశ
సంక్షేప్త్యుక్తత్వాద్భోతృగి కారిణ్యత్ర ఋకారిస్య ఋకారిపరత్వమస్త్యై
వేత్యతిప్రసగ్ధాభావాత్, ఈకారశకారియోస్సావర్ణ్యేనత్యవ్యచీత్యనుప
ర్తనం వినైవ సమీహితరూపసిద్ధేశ్చేతి భావః । * ఋతీఋవాగి తగివేతి వా
ర్తికిం సూత్రస్థేన సవర్ణపదేన యోజయిత్వాపతతీ । * ఋతేనవర్ణ ఇత్యాది *
సస్వేవనుకస్పవణ ఇతి సవర్ణపదాకరిణే వార్తికయోస్సవర్ణగ్రహణం కితా
బ్యమ్, సూత్రేత్వకీత కర్తవ్యమితి ఏవేతీతకార వాత్సర్యమకోఽకిత్యేవ సువ
చమితుక్తమితిచేత్, అత్రాహుః; భావ్యకారేరేతద్వార్తికి ద్వయస్య ప్ర
త్యాఖ్యానాన్నాస్త్యైవ గౌరవమితి । ప్రత్యాఖ్యానే తూపపత్తిః గి కారా
స్త్యైవ విచారణయవ్యతే । * వణాద్వయం ద్విసూత్రమితి * ఏతేన దీర్ఘప్రా
ప్తై హ్రస్వఋకారః హ్రస్వగి కారిశ్చ షిధీయత ఇతి ప్రాచో వ్యాఖ్యానమా
కరిపిరుద్ధమితి ధ్వనితమ్ । * ఏజఃపదాంతాత్ * అయివోరపవాదః; జసిజ
సోశ్చేత్యసారమాద్భుదస్యపదాంతవిషయత్వే లభ్య ఉత్తరార్థం పదాంతాదిత
సపక్షప్రతిపత్తయే ఇహైవకృతమితి మనోరమాయాం స్థితమ్; కేచిన్తు ప
దాంతాదిత్యేతదిహోపాధివశ్యకమేవ, అన్యథా పదాంతాదపి స్యాత్, జసిజ
సోశ్చేతి సూత్రంతు సుపసంబద్ధిన్యతివరతః పూర్వరూపంచేక్షసోకే వాతిఫర

ఇతినియమాగ్ధం స్యాత్ , తత్ఫలంతు హరయః, గురవః, ఇః = స్మృతోఽయై
 సై స్మృతయః-ఇత్యాదౌపూర్వరూపాప్రవృత్తిరిత్యాహుః। ఏజకిమ్? దధ్య
 త్ర । పదాంతాతిమ్? చయనమ్, లవనమ్, అచినవమ్ । అతికిమ్? హరయహ,
 ఓష్ణవిహ । తపరికిమ్? వాయవాయాహి । * సర్వత్రవిభాషాగోః * య
 ద్యపీహ ఛర్షసీతి నప్రకృతమ్, తథాపి యజుష్యురఇతి ప్రక్రమాచ్చస్తస్యేవే
 తి సమ్భావ్యేత, అతస్సర్వత్రైత్యుక్తమ్, తద్వ్యాచక్షే * లోకేవేదేచేతి *
 ఇహ ఏజ ఇత్యనువర్త్య ఏజస్తస్య గోరితివ్యాఖ్యేయమ్ । తేనేహన, చిత్ర
 గ్వగ్రమ్ । * ప్రకృతిభావఇతి * ఏతచ్చప్రకృత్యాస్తఃపాదమితి సూ
 త్రాత్ప్రకృత్యైత్యనువృత్త్యాల్లభ్యతే, నాస్తఃపాదమితి పాలేతు సర్వ
 త్రవిభాషేతి సూత్రేణ పూర్వరూపమేవ విభాషానిషిధ్యతఇత్యనువర్థేయమ్।
 నిషేధవికల్పే విధివికల్పఃఫలిత ఇత్యాశయేన పూర్వరూపమేవ వికల్పితఇ
 తిమనోరమాయాంఘ్రితమ్ । * అవజ్ సోటాయనస్య * సోటాయనం = ప
 రాయణం యస్యః సోటప్రతిపాదనపరో వైయాకరణః తస్య సోటా
 యనస్య, అత్రాప్యేజస్తస్య గోరితివ్యాఖ్యేయమ్ । అగిత్యేవసూత్రయ
 తుముచితమ్ । విభాషానువృత్తేః, సోటాయనగ్రహణం పూజార్థమ్ । * అతీ
 తనివృత్తమితి * అన్యధాగవేశః, గవోన్మృత్యాది నసిద్ధ్యేదితిభావః । * అ
 చివర ఇతి * అత్రాచీత్యనువర్తతే । అతీతితు నివృత్తమిత్యత్ర వ్యాఖ్యాన
 మేవశరణమ్ । * గవాక్ష ఇతి * గవాంకిరణానామక్షీవేతి విగ్రహః, అ
 క్షోదర్శనాదిత్యన్ సమాపాస్తః, వాతాయనేరూఢాయమ్, పుంస్త్యం
 లోకాత్ । * ఇన్ద్రేచ * ఆరమ్భపామధ్యాని త్యమిదమ్, ఇదంచసూ
 త్రం త్యక్తుం శక్యమ్, అన్యార్థం స్వీకృతేన వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణేనైవేష్ట
 సిద్ధేరిత్యాహుః । పుతప్రగృహ్యఇతిసూత్రాదవ్యవహితపూర్వోఽథప్రకృ
 తిభావఇతి పాఠోమూలపుస్తకేషు ప్రాయేణ దృశ్యతే, సచాపపాఠపవ, స
 ర్వత్రవిభాషాగోరితి ప్రకృతిభావస్య ప్రాగేవారణ్యత్వాదిత్యేకే । అన్యే
 తు అవజ్ సోటాయనస్య ఇన్ద్రేచేతిసూత్రద్వయం ప్రకృతిభావప్రకరణప
 తితమపి తద్బహిర్భూతమిత్యనువర్త్యంవక్తవ్యం తాభ్యాంతదవిధానాత్, సచా
 వజ్సూత్రస్య ప్రకృతిభావాపవాదత్వేనోత్పన్నాపవాదరూపత్వాన్వత్ప్రక
 రణస్థత్వం సూపపాదమిత్యనువాదేశానువృత్త్యథాంతదనస్తరం పరితస్యే

సైతేతి సూత్రస్యాపీతి వాచ్యమ్, పూర్వరూపాపవాదత్వస్యాప్యనజ్ఞాన
 త్రస్య సువచత్వాత్, ఏతత్ప్రకరణపాఠస్య గోశబ్ద సువ్యవస్థితయాచ
 రితార్థత్వాత్, ఏవంచ స్వతేజస్వప్రకృతి భావ ప్రకరణాన్యహేత్వయా
 త్రద్వయం లిఖితం, తదనుకూలత్వేన సర్వత్ర విభాషణీయత్వముపి తత్తై
 వేతిస్థితస్య గతిర్వౌచ్యైత్యాహుః । * ప్రతప్రకృహ్య * స్రస్త్రితీభావం ప్ర
 తిష్ఠతో నాసిద్ధః, పుతమనూద్య ప్రకృతీభావ విధాన సామర్థ్యాత్ । అచి
 కిమ్ ? జానుడ, జానూ, ఉఱిః ప్రకృహ్య త్వేపీహ సవర్ణదీర్ఘః । అచీత్యను
 వతః మా నె పునరచిగ్రహణమా దేశ నిమిత్తపవాది ప్రకృతీభావః, తేనేహ
 పిప కాదేశస్యాదేవ, జానుడ, అస్యరుజతి, జానూ అస్యరుజతి, ఇహమయ
 ఉఱి ఇతి పాక్షికే వకారేతు జాన్వస్య రుజతి । * ఏహికృష్టేతి * చూగా
 ధూతేచేతిష్ఠః, ప్రాచాతు కృష్ణాపహీత్యుదాహృతం తదసత్, వాకిస్యస్య
 ఘోత్యధికారాత్ । * ప్రాస్తసముద్భవో మాభూదితి * అయం భావః—
 హరిశ్చశావిత్యాకౌ పుతప్రకృహ్యత్యేతత్ సావకాశమ్, చక్రీలత్రైత్వి
 త్రత్వికోఽసవర్ణఇతి, తతశ్చ హరిపతావిశ్యత్త్ర పరత్వాద్ధ్రస్వసముద్భవ
 వస్యాత్ నిత్యరూపానేతు కృతే తతస్సమర్థ్యాత్పరమపి బాధతేతి । * చ
 క్ర్యత్రైతి * ఇహసోఽరితి కల్పోపాన, యణః కార్యకాలపక్షే బహిర్ధ్రువ
 రిభాషయా అసిద్ధత్వాత్, స్థానివద్భావాచ్చ, పూర్వతా సిద్ధేన స్థానివ
 దితితునాస్తి, తస్యదోషసన్యాయోగాదిలాప లత్పణత్వేష్వీతి సత్త్వనాణ
 త్వాత్ । * పార్శ్వమితి * పశూనాం సమూహాపర్శ్వం వక్తవ్య
 ఇతిణన్, ఓర్షణస్తు న, సితచేతి పదత్వస్యభత్వాపవాదత్వాత్ । * ఋత్య
 కః * బ్రహ్మ షిఁరితి * ననుఋత్యస్యేత్యేవ సూత్రమస్తు, దధిఋచ్చక్షేత్యా
 దాదికోఽసవర్ణఇత్యేనైవ ప్రకృతీభావనిధేరితిచేన్నేవమ్; తాయాత్పయి కా
 రణ్యశ్రవకృతిభావార్థసంగ్రహణస్యావశ్యకత్వాత్, ఏతేనాకోఽసవర్ణ
 ఇత్యేక మేవ సూత్రమస్త్వీతి శబ్దాగ్రయానిరవకాశపవ ఉక్తదోషానతివృ
 త్తేః, సత్తఋషీణామిత్యత్ర నసమాసఇతి నిషేధాపత్తేచ్చ, నసమాసఇ
 తి నిషేధవార్తికంహీకోఽసవర్ణఇతి సూత్రపవ నతుఋత్యకణ్యత్యైతిసి
 ధాన్తః । అతపవాహ * సమాసేవ్యయం ప్రకృతిభావఇతి * ఏవంచఋ
 గుణణయోరితి పూర్వోక్తనిర్దేశస్సజ్జచ్ఛతే । * ప్రత్యభివాపేశూద్రే * ఇ

హ ప్రశస్తిభివాదశబ్దైన ఆశీర్వాచనముచ్యతే । అశూద్రేకిమ్? అభివాదయే
తుషజకోహమ్, భోఅయుష్టా న్నేధితుషజక * ఆయుష్టా నేధితి * అదైస్సే
ద్విః, శుష్పసారి తేయత్వం హుయుష్టాహేద్విః, శ్చసోరల్లాపః । * నామగో
త్రం వేతి * గోత్రస్యాదాహరణం, అభివాదయేగార్వోఽహం, భోఅయుష్టా
నేధిగార్వకైశ్చూహ్యమ్ । * దూరాధూతైచ * హూతమాహ్వనమ్, త
చ్చసమ్మోభనమాత్రోపలక్షణమిత్యాహ * దూరాత్సమ్మోభన ఇతి *
ఉపలక్షణతయా వ్యాఖ్యానస్య ఫలముదాహరణి * సత్త్వాన్నిబెత్వాది *
* గురోరన్వతః * అనన్త్యస్యాపీతి * అత్రవదన్తి - యద్యన్త్యస్య గురోఃప్లు
తార్థో అపిశబ్ద ఇతి వ్యాఖ్యాయేత, తహిగురుస్థానికప్లుతానామేవ పర్యా
యితాస్యాత్, తథాచ దూరాద్దూత ఇతిలక్షణాన్తరేణలఘోఽప్యేథానేవి
హితేన ప్లుతేనసహ యుగపన్ప్రియోగః ప్రసజ్యేత, తస్మాదపిశబ్దా గురో
రగురోశ్చ టేప్లుతార్థ ఇత్యేవవ్యాఖ్యాతవ్యం టేరితిప్రకృతత్వాత్, తథా
హిసతి నాస్తిపూర్వోక్తచోష ఇతి । అన్త్యస్య గురోరుదాహరణంతు భో
గజ్జే * దేవదత్తైతి * వాక్యత్వసమ్మత్యైఽస్యాదిరహేతిశబ్దాబోధ్యః, ఏ
వనుగ్రహి । * పర్వగప్లుతోపి వికల్పిత ఇతి * ఏతేన “వైష్ణవాయనోపిర
హకాగిర ఆజుహోవ పుత్రైతి భాగవతం వ్యాఖ్యాతమ్” ప్లుతస్య వైకల్పిక
త్వాత్, ఆమప్రయోగఇతి శ్రీధరాచార్యోక్తిస్తు నాదర్శవ్యా, విస్తర
స్త్వత్ర మనోరమాయామనుసంధేయః । * యతాదికం కరోతీతి * అత్రన
వ్యాః, యద్యేనమ్, అగ్నికై ఇతి, చిష్టాకై ఇతీత్యత్ర ప్రగృహ్యోత్రయప్ర
కృతిభావం బాధిత్యా పరత్వాదనేన యతాదికాయం స్యాత్, తతశ్చవ
తరణప్రయోజనం యతాదికమేవస్యాత్, తస్మాత్ ప్లుతకార్యం ప్రకృతి
భావం సకరోతీత్యర్థఇతి ప్రాచాం వ్యాఖ్యైవజ్యాయసీ, ఏవంచేకోయణ
చీత్యత్రైగ్రహణస్య వైయర్థ్య శఙ్కాపినాస్తి, తథాహి తత్రైగ్రహ
ణాభావేపి స్రాన్త్యస్య పితికృతితుక్ దీగ్ధాదిత్యతోస్రాన్త్యదీర్ఘ పదానువృ
త్యా తయోర్యోవిధానాన్నవ్యజ్ఞనస్యభిపివ్యతి, ప్లుతస్యతు ప్రకృతిభా
వేనైవ భవితవ్యమ్, ఏచాం త్వయాచయోఽపవాదాహరణయిత్యాదౌ, ఉ
పేక్ష్యః, కృష్ణైకత్వమిత్యాదౌ త్వాన్యః పృథ్విరేవీతిబాధకభవవ్యతిః, య
థాసత్యపీన్ద్రహణే శ్రీశత్రుత్వాదౌ సవర్ణదీర్ఘత్వం బాధకమ్, అతోన్యార్థ

ఇన్ద్ర హణేన, తథాపి ఏహికరభోయాతి ఇతి, సుతనూతి ఇతి, చినుహీతి,
అత్రైత్యాదౌ, అస్తుతవదుపస్థితే, ఈచాక్రవర్తనస్యైతి ప్రకృతిభావ ని
షేధేపి ఆభ్యాం యథాదికార్యావిధానాత్, ప్లుతస్యాస్య యథాస్యాత్,
హ్రస్వదీర్ఘ పదాననువృత్తాతు వ్యజ్ఞానస్యస్యాత్ తస్మాదిన్ద్ర హణం వ్యర్థ
మితి నశక్యతే శక్తి-తుమిత్యాహుః, అన్యేన్ద్రగ్రహణస్య ప్రయోజనా
న్తరమప్యాహుః, ఇకొయణేవ క్విచిద్యధాస్యాత్, యద్యన్యస్మా
హ్నితి తస్మా భూదితి, కించాన్యత్సాహ్నితి ఇకొనసవగ్గఇతి శాకలమ్, ఏవ
ఇచ్చయదుక్తమ్, ననమానఇతి సితిచెతి తదనేన సజ్యహీతం భవతీతి । * చి
నుహీతి * చిన్వితిలోడంతమ్, హీన్యన్యాయమ్, విభాషాపృష్టప్రతివచనే
హేః, అనన్తస్యాపి ప్రశ్నాఖ్యానయోరిత్యనేనవా ప్లుతః । * ఉభయిశ్ర
విభాషేయమితి * ఇశశబ్దే పరతఃపూర్వేణ ప్రాప్తే అన్యత్రాప్రాప్తేచా
రమ్భాదితి భావః । * ఈదూదేదంతమితి * అత్రవిశేషణేన తదన్తవిధ్యా
శ్రయణం కిన్నుచేతే ఇమావితి యథాస్యాత్ । హరివిష్ణూశ్శాన్తిషేవకా
దేశస్య పరాదివద్భావాశ్రయణేన ఇకారాదీనాం ద్వివచనత్వాదీదూ
దేదూపం ద్వివచనమిత్యుక్తేపి ప్రగృహ్యత్వం సిద్ధతీతీబాధ్యమ్ * ద్వివచ
నమితి * సంజ్ఞావిధౌ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తి సుప్తిజన్త
మిశ్యన్తగ్రహణాత్ జ్ఞాపకాత్ । తేనకుచూర్యోర్వర్షోర్వాగారం కుచూర్య
గారం వర్షగారమితి సిద్ధమ్ । ద్వివచనాన్తం ప్రగృహ్యమితివ్యాకుర్వ
తః ప్రాచస్త్ర సేదంసిధ్యేత్ । * హరిపతావితి * ఇహప్రాస్య సముచ్చిత
ప్రకృతిభావోన, ప్లుతప్రగృహ్యోత్పత్తౌ నిత్యగ్రహణాదిత్యుక్తమ్, అత్ర
వృత్తికారేణ మణీవాదీనాం ప్రతిషేధోవక్తవ్యఇతి పతిత్వా మణీవ, రోద
సీవ, జంపతీవ, దంపతీవేత్యుదాహృతం తచ్చమునిత్రయానుక్తత్వాదప్ర
మాణమితి కైయటాదయః, ఏవంస్థితే “మణీవోష్ట్రస్య లమ్బేతేప్రియా
వత్సతిరౌమమ” ఇతిభారతప్రయోగం సమర్థయతే । * ఇవార్థఇతి *
* వశబ్దఇతి * “వంప్రచేతసిజానీయాదివార్థైశ్చ తదవ్యయమితి మేదినీ”
“వనాయథాతథైవైవంసామ్యుత్పత్తయః” “కాదమ్బుఖణ్డితదభానివపజ్జ
జాని” ఇత్యాదిప్రయోగదర్శనాచ్చేతిభావః । * అదసోమాత్ * ఇహ
ఏకారోనానువర్తతే, అసమ్బువాదిత్యభిప్రేత్యాహ * ఈదూతావితి * అద

సఃకిమ్? శమ్యత్ర, వామ్యత్ర, ననూకారానువృత్తిర్వ్యక్తా స్త్రియాఫలేవా
 అమూ ఆసా తే ఇత్యత్ర పూర్వేణైవసిద్ధేః, ముత్వస్యాసిద్ధత్వే ప్యేకారాన్త
 న్వాదతతహ * రామకృష్ణావతి * పుంసిపూర్వేణనసిద్ధత్యాకారాన్తత్వా
 దితి భావః । అదసోమాదితి సూత్రం ప్రతి ముత్వంమీత్వం నాసిద్ధమ్, ఆ
 రన్భుసామధ్యాత్ । * అముకేత్రైతి * స్త్రీలిక్ష్ణద్వివచనస్యతు పూర్వ
 సూత్రేణ ప్రగృహ్యత్వే ప్రకృతిభావపవ, అముకే అత్ర । * ఏకారోప్య
 నువ ర్తత్యతి * తథాచవీకారాననువృత్తి తాన్వర్యగ్రహణలకం మాగ్గ్రహ
 ణమితిభావః । * శే * ఛాన్దసమవీదం సందర్భశుభ్యర్థముక్తమిత్యాహుః ।
 * అన్యై ఇతి * అన్యభ్యమిత్వర్థః, సుపాం సుబుగితి భ్యసశ్చే ఆదేశః, శేషే
 ణావః । * నిపాతప కాజనాజ్ * నిపాతఃకిమ్? అత తేర్థః, అః, హ-అ-
 ఆగచ్ఛ, హేఆగచ్ఛ, అత్ర ప్రగృహ్య సంజ్ఞామాభూత్ ; ఏకగ్రహణా
 భావే యేనవిధిరితి సూత్రాత్తదన్తలాభే ప్రేదమిత్వత్ర స్యాదతడక్తమ్ ।
 * ఏకైతి * ఏకాజితి నబహువ్రీహీరుక్తాతిప్రసక్తతాదవస్థాత్, అతఃపూ
 ర్వకాలైకేతి కర్తృధారయపవ; నను నిపాతో అజనాజితుక్తైహలన్తస్యస
 త్యపి ప్రగృహ్యత్వే ప్రయోజనాభావాదజనై ప్రాప్తై - అజ్గ్రహణ సా
 మధ్యాదజ్గ్రహణైవవ్యైవ నిపాతస్యప్రగృహ్యత్వసిద్ధేకిమేకగ్రహణేన; నచపు
 రోస్తీత్యాదౌ హలన్తస్య సంజ్ఞాయాం సత్యాం ప్రకృతిభావాదతోరోరితి
 రోరుత్వం నస్యాదతోన్జ్గ్రహణ సామధ్యముపక్షిణమి త్యేకగ్రహణమావ
 శ్యకమితివాచ్యమ్, ప్రగృహ్య సంజ్ఞాం ప్రతి రుత్వస్యాసిద్ధతయారేఫాన్త
 వ్యైతస్య ప్రగృహ్య సంజ్ఞాభావేన దోషాప్రసక్తేః; నచసాన్తస్య కృతా
 ప్రగృహ్యసంజ్ఞా ఏకదేశవికృతన్యాయేన రేఫాన్తస్యాపి స్యాదేవేతి ప్రకృ
 తిభావాదుత్వాభావ ప్రసక్తప్రదవస్థ ఇతివాచ్యమ్, ప్రగృహ్యతాం ప్రతీ
 వ ప్రకృతిభావం ప్రత్యపి రుత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ప్రకృతిభావాప్రవృత్తేః ।
 సకారాన్తస్యతు సకిచ్చిదపి సిద్ధకాణ్డం ప్రయోజనం ప్రాప్నోతి - య
 త్ప్రకృతిభావేన వ్యావర్త్యేత; నచాజ్గ్రహణ సామధ్యదజన్తప్రేవస్సా
 పరాపేత్వాది నిపాతస్య ప్రగృహ్య సంజ్ఞాస్యాత్; నత్వజ్గ్రహణైవనిపాత
 స్యేతి వైపరీత్యశబ్దా నివారణార్థమేకగ్రహణమితి వాచ్యమ్, అనాజ్గ్ర
 హణస్య వైయద్భావత్తేః, వ్యావరతి మ్ముగిత్యాది నిర్దేశ విరోధాచ్చ ।

ఉక్తశబ్దాఽయా అప్రవృత్తైః , కించ నిపాతోజనాజిక్యుక్తైః ప్యనాజిశాఽప్రపి
 షేధసామధ్యాయాన్నిపాతస్య విశేషణత్వాభ్యుపగమే తదవైవిధ్యప్రవృత్త్యా
 నిపాత రూపోయోఽచ సప్రగృహ్య ఇత్యర్థః లాభాదబ్రూపన్యైవ నిపాత
 స్య ప్రగృహ్యత్వం సిద్ధమితి నాన్వేయ ప్రయోజనమేకగ్రహణస్య; నన్వే
 వమపి సముదాయస్య నివృత్త్యర్థమేకగ్రహణమావశ్యకమేవ । అన్యథా
 అ ఇ ఉ అ వే హీత్యైవ కాచద్విర్వచనన్యాయేన సముదాయన్వేయ సంజ్ఞా
 స్యాన్నావయవానామితి చరమన్వేయ ప్రకృతభావస్యాన్నతు పూర్వయో
 రితచేన్న , అజిత్యేకత్వస్య వివక్షయైవ సముదాయనిరాసనస్థునాన్వమునా
 యసంజ్ఞయా అవయవానామననుగ్రహణేనై కాచద్విర్వచనన్యాయస్యా
 ప్యప్రవృత్తైరేకప్రిన్సిపాలై సజ్జావిధాననస్థువేననిపాతసముదాయస్యనిపా
 తగ్రహణేన అగ్రహణాద్వ । అత్రాహుర్భావ్యకారాః - అన్ సముదాయ
 గ్రహణశబ్దానిరాసాథమేకగ్రహణంకుర్వజ్ఞాపయతి విన్యగ్రహణేషు
 వ్యక్తిసంఖ్యానవివక్ష్యతే , కింతుజాతిరేవ నిర్దిశ్యత ఇతి । తేనహలన్తాచేతి
 ససఃకిత్వాద్వస్థు ఇచ్ఛేతీత్యే , ధిప్సతీత్యాదిసిద్ధమ్, హల్లృహణస్య వ్యక్తిపరి
 త్యేతు యోత్రైకస్సమీపోహత్ నకారోన తతఃపరస్థా , యస్మాచ్ఛపరిస్స
 స్థకారాన్నాసావికస్మిప ఇతి కిత్వం నస్యాత్ , తతశ్చ నబోపోనస్యాత్ ।
 వస్తుతస్త్వప్యక్తసంజ్ఞాయామేకగ్రహణముక్తార్థజ్ఞాపకమిత్వా శ్రేణ్యప్ర
 కృతస్మాత్రైవ కాజ్ఞాగ్రహణం త్యక్తుంశక్యమ్ , అత ఏవ మనోరమాన్యానా
 నాజితిపర్యదాసాదేవాబ్రూపనిపాతేలభ్యే నిపాతగ్రహణముక్తిరార్థం
 స్పష్టప్రతిపత్త్యర్థమిహైవకృతమితి నిపాతగ్రహణన్వేయ ప్రయోజనముక్తి
 మ్ , నన్వే కాజ్ఞాగ్రహణస్య , అత్ర నవ్యాః యదుక్తం మనోరమాన్యానా
 జితి పర్యదాసాదిత్యాదితచ్చిత్తమ్ , ఓత్సుత్రైభావ్యకారైః ప్రసజ్యప్ర
 తిషేధస్యైవాగ్నేకృతత్వాత్ ; నచ లక్ష్యభేదాభావాత్పైశ్చివాదయాగ్రం
 భావ్యమితివాచ్యమ్ । అన్యదేవ భావ్యచననాల్లక్ష్యభేదో వ్యస్తీతి సువచ
 త్వాత్ ; తథాహి ; అతతేద్దః అః అకారోవాసుదేవస్యాదితివచనాదూ
 ధిశబ్దోవా , అనెన అశబ్దేనసహ ఆజ్ఞార్యాదాభివిధ్యోరిత్యాజ్ఞోఽవ్యయీభా
 వే సవణాద్భైవ్యయీభావశ్చేతి నపుంసకత్వాద్ధ్రీస్వత్వే సోరమ్యమి
 పూర్వేచ కృతేలమితి రూపం భావ్యకృత్యంమతమ్ ; తథా ఇతి నిష్ఠాయా

మితః వేకుప్తువిస్తాయాం సంప్రసారణే ఉతః, అంశతః=పతః । అంశతః=
 ఓతః, ఇత్యాసముద్రక్షితీవత్సయా సేయాపంచ తత్సమ్మతమ్ । తత్ర పర్యుదా
 ససత్తే అమిపూర్వగుణత్వసంధ్యతి, అశబ్దస్యాజ్ఞాన్న త్వాత్, స్థానివద్భా
 వేన నిపాతత్వాచ్చ, ప్రగృహ్యత్వాత్ । ప్రసజ్యప్రతిషేధాశ్రయేతు సిద్ధ్య
 తి, తస్యాజ్ఞేన ప్రగృహ్యత్వనిషేధాత్; నచైతాద్యశప్రయోగోఽస్రా
 మాణికత్వ వస్తుయక్తమ్, ప్రకృతభావ్యవ్యైవ ప్రమాణత్వాత్; అన్య
 థాహి భాష్యకారేణైతమాశ్రావలన్బనేన తత్రతతప్రాచాం గ్రన్థానా
 ముఖ్యేపాయ భవతాం ప్రవృత్తయోవాహన్మేయనిన్యాహుః । * ఆ
 ద్విర్వర్ణః * ప్రశ్నోపనిషత్సూక్తి ప్రగృహ్యః స్యాదిత్యేతచ్ఛ్రుతిమిదం ద్రష్ట
 వ్యమ్, వర్ణ్యత ఇతి విర్ణః, వృజ్జేర్ణ్యన్తాతర్కణిఘ్నోవర్ణనీయ్యిశ్యశ్చిర్ణః । ఆ
 జ్ఞానభవతి యావత్ । * ఆపవమితి * పూర్వప్రకృత వాక్యాన్తస్య ల
 న్యభాష్యద్యోతకౌ యనాకారః । పూర్వమిన్ధంవాపంఘాః, ఇదానీం త్వేవం
 మన్యసశ్చిర్ణః । * ఆపవంకిలేతి * స్మరణద్యోతకాయనాకారః । * వాక్య
 స్మరణయోరిత్యాది * అత్రాయనూశయః । * ఈషదధై క్రియాయోగేమ
 ర్యాదాభివృద్ధయః * పతనాతజ్జితంవిన్యాన్వాక్యస్మరణయోరసిద్ధితి భా
 ష్యస్యాజ్ఞిల్లక్షణపతాన్వర్యంలాఘవాత్ । అన్యస్యజిత్యంత్యర్థసిద్ధమ్, ఈష
 దర్థిత్యాదిన్వైకదేశానునాదః । పవంచ అభి-అపశ్చత్ర సప్తమ్యర్థవృత్తే
 రిప్యాకారస్య జ్ఞానాదాజ్ఞోఽనునాసి శ్చిచ్ఛసీప్రవర్తత ఇతి । * ఓత్ * నిపా
 త ఇతికిమ్? దేవోఽసి । వాయవాయాహి । * సంబుద్ధా * ఋషిర్వేదః, తమ
 క్తమృషిణేత్యాకౌ తథాదర్శనాదిత్యభిప్రేత్యాహా * అవైదికత్వని * సమ్మ
 ధాకిమ్? అహేమా ఇతి । అప్రపరత్వాద్వికల్పోమాభూత్; నచఓదితిమాత్రస్య
 నిరవకాశత్వం శక్త్యమ్, అహేమా ఈశ ఇత్యాకౌ తస్య సావకాశత్వాత్ ।
 ఇతావితికిమ్? పటాన్త్ర । అవాషేకిమ్? బ్రహ్మ బద్ధవిత్యబ్రవీత్ । * ఉ
 ఖః * నిపాతప కాజనాజితి నిత్యంసాప్తే విభాషయం శాకల్యస్యేతా ప్ర
 గృహ్యమితి చానువర్తతే, తదాహా * ఇతావాప్రాగుక్తమితి * ఇహఉ
 ఖ ఉత్తేక్యే మేవసూత్రం యోగవిభాగేనవ్యాఖ్యాతమ్, పకనూత్రత్వేతు
 ఉఖ ఇతా ఉత్తేక్యే శాకల్యస్యేత్యర్థాత్ ఉత్తేక్యే మేవరూపం శాకల్యమతేసిద్ధ్య
 తి । అన్యేసాంతుమతే నిత్యం ప్రగృహ్య ఇతి ఉత్తేక్యేవరూపం సిద్ధ్యతి ।

వితీతిరూపంతు నసిధ్యత్యేవేతి జ్ఞేయమ్ । * ఊ * అనునాసికఇతి * తేనా
 ప్తిన్నరే యరోనునాసికఇతి పికల్పః । యదేతనూఇతి పఠసి యదేతనూఇ
 తి నాతద్దీఘమిత్యాది, ఏతదర్థమేవాశ్రానునాసికగ్రహణమ్, అన్యథా
 యరోఇమ్యనునాసికోవేత్యేవావక్ష్యత్ । యరోఇమి ఇమ్యేత్యేవావక్ష్య
 దితుక్తాతు యథాసభ్యప్రవృత్త్యా అన్యయం నన్నేత్యాదిసిద్ధావపి చిన్మ
 యం ఏతన్మరారితినిసేధ్యత్ । కృష్ణైజన్మః, జముణ్ణిత్యమిత్యాది నిర్దేశాశ్ర
 యణేతు ప్రతిపత్తికారవమ్ । వస్తుతన్మయరోనునాసికే ఇమ్యేత్వేవసూక్ష్మ
 యితుం యుక్తమిత్యాహుః । ప్రగృహ్యమిత్యనువర్తనాదాహ । * ప్రగృ
 హ్యత్యేతి * నను దీప్తోచ్ఛార్ణ సామగ్ధ్యాదేవ ప్రకృతిభావసిద్ధౌ కిమనేన
 ప్రగృహ్యత్యేనేతిచేదాశ్రాహుః । ప్రగృహ్య ప్రగృహ్యయోర్ద్వయోరపి
 ఊఞోరాదేశావత్తా ప్రగృహ్యదేశేప్రకృతిభావాదిష్టసిద్ధావప్యప్రగృహ్య
 దేశస్యానునాసికో వకారస్సాన్యత్ । తద్వారణాయప్రగృహ్యశ్వాశ్రయ
 ణమితి । ఆదేశస్యాస్యస్థానివత్పేనోఞోత్పాయఇతి ప్రగృహ్యత్వవికల్పే
 ప్రాప్తే నిత్యాన్తం దదాశ్రయణమిత్యసే । యదితు ప్రగృహ్యమిత్యస్య
 స్థానివిశేషణత్వం స్వీకృత్య ప్రగృహ్యస్యాఇ ఊ ఇత్యయంగాదేశఇతివ్యా
 భావయతే । తదాదీన్మునునాసికోక్తివత్ప్రగృహ్యత్వత్వక్తిరపి స్వరూప
 కథనమేవేతి బోధ్యమ్ । ఊఇత్యత్ర యదిశాకల్యసేవసి నాపేక్ష్యతే న
 దాప్రగృహ్యస్యోఞోనిత్యకూదేశస్సాన్యత్, తతశ్చవితి ఊ ఇత్యేతే ద్వ
 యాపేస్యాతామ్, తస్మాచ్ఛార్ణకల్యగ్రహణానువృత్త్యా దేశవికల్పసిద్ధౌ, త్ర
 ణిరూపాణి సిధ్యంతితికైయలస్తదాహ * అయమాదేశోవాస్యాదితి * వ
 స్యాసిద్ధత్వాదితి * అతపవేదం వత్వం త్రిపాద్యాం విధీయతే, ప్రకృతి
 భావమూత్ర బాధనార్థత్వేహి ఇకోయణిత్యనన్తరం మయఊఞోవేత్యేవా
 వక్ష్యత్, యణఞ్చాన్వనితయిష్యత్ । * ఈమూతాచ * ఈమూతావితి
 కిమ్? ప్రియస్సూర్యే ప్రియోఅగ్నిభవాతి । అగ్నిశబ్దాత్పరస్యాస్సప్త
 న్యూస్సృషాంసులుగిత్యాది నాదాదేశావదకారేప్రగృహ్యేషు ఇతిశ
 బ్దప్రయోగస్య నియమితత్వేన ఇహోపి పదకాలేఇతిశబ్దప్రయోగప్రసక్తః స
 చానిష్టఇతి బోధ్యమ్, సప్తమిగ్రహణం కిమ్? ధీతి, మతి, సుష్టుతి, ధీత్యా
 నుత్యా, సుష్టుత్యాఇతిప్రాప్తే తృతీయైకవచనస్య పూర్వసవన్తశ్చకారః,

తతోఽకస్సవర్ణై దీర్ఘై త్యే కాదేశః, నత్విహ సుపాం సులుగితిలుక్, ప్రా
స్వశ్రవణాపత్తేః । * సోమోగౌరీభితి * వాతప్రమీ అత్ర యయీఅనక్త
భిత్వామ్యదాహరణే సత్యపూర్వకారా న్తస్య తాకికోదాహరణా భావాదు
భయోరపి వేదపహోదాహరణముక్తమ్ । * మామకీతనూభితి * యద్యప్య
త్ర సంహితాయాం ప్రగృహ్యప్రయోజనం నాస్తి, తథాపి మామకీ
భితి, తనూభితిపదకాలేతదస్యైవ, స్వాయాంతనూ ఋత్వేనాధమానా
మిత్యత్ర సంహితాదావప్యస్తి, తథాపి ఋత్యకభితి పాక్షిక ప్రకృతిభావే
నాప్యేతస్సద్భం, ఛన్దసి రూపాన్తరస్యాపాదయితుమశక్యత్వాదితి బోధ్యమ్ ।
* సప్తమ్యలుగితి * యదిభిత్వాదాపి విభక్తైస్సూర్వసప్త్యైకే సవణా
దీఘః కాదేశభితి వ్యాఖ్యాయేత తదాపి కాదేశం బాధిత్యాపరత్వాదాన్
త్వాచ్ఛాన్ణద్యాభిత్వాత్, జేరామ్ చస్యాదితిభావః । * అర్థగ్రహణంకిమి
తి * వాప్యశ్చ ఇత్యాదాపి సప్తమ్యర్థోఽస్త్యైవ, నాఽర్థోర్థగ్రహణేనేతి
ప్రశ్నః । * అథాన్తరోపసంహితా ద్భితి * వ్యాప్యశ్చ ఇత్యత్రయో వాపీశబ్దస్స
తు వాప్యభికరణకర్తవ్యే ఉపసంహితా ద్భితి, సోమోగౌరీభిత్వత్ర గౌరీశబ్ద
స్తు సప్తమ్యర్థమాత్రే పర్యవసన్నః, నతు తదభికరణకర్తవ్యవృత్త్యభావా
దితిభేదః । * అహోఽన్రగృహ్యస్య * అణభితిమ్? కర్తృ, హర్తృ । * అచ
ర్థితి * కుశ్వంబ్యుచ్చైశ్చాత్ర నకృతం స్పష్టప్రతిపత్తిర్థమ్ । అతపవాను
స్వారస్యాప్యప్త్యాదితి నిదైశోపుపపన్నః *

————— శ్రి ఇతిస్వరసంధిః శ్రి —————

* స్తోశ్చనా * స్తోరితిసమాహారద్వంద్వః సాత్రంపుంస్త్యమ్, ఏవం
శ్చుష్టురిత్యపిబాధ్యమ్ । * శ్చునేతి * సహాయుక్తభితి నూత్రే వినాపిత
ద్యోగంతృతీయేతివత్సనూణత్వాన్వృతీయా, యోగభితి ఏతదభ్యాహారల
భ్యమ్, అత్రస్థాన్యాదేశయోర్యథాసంఖ్యం, నిమిత్తకార్యిణోస్తున, శాదితి
జ్ఞాపకాత్, యథాసంఖ్యసూత్రమిహ నోపన్యస్తం స్థానేన్తరతమ ఇత్య
నేనాపీష్టసిద్ధేనాత్మనావశ్యకత్వాత్ । * హరిశ్చేతభితి * వాశరితి పా
క్షికత్వాద్విసంజానీయస్యనః, తస్యశేనయోగేశః, చవర్గయోగే రామశ్చి
నోతి, తవర్గస్యతు చవర్గయోగే నచ్చదిత్యాది, శేనయోగేతు తచ్చివభ
త్వాదుద్దాహారివ్యతే । * శాత్ * నేతితోరితిచానువతాతే, తదాహాత

పరస్యేత్యాది* జత్వమిత్యాది వ్యాఖ్యాతృ నిర్దేశే నిస్సర్గిధత్వ బోధనాయ
 ప్రశ్నేతి షత్వం జత్వంచనకృతమ్, తథాశ్చుత్వమపి నకృతమితిపరిహార
 సమ్భవాత్ । వర్గా న్యమేవ ఉదాహరతి । * విశ్మయప్రశ్నాది* విచ్ఛగతా,
 ప్రచ్ఛజ్ఞేపాస్యామ్, యజయాచేత్యాది నానజ్, భ్వాఃశూడితి ఛస్యశ
 త్వం, నజోజిత్యాదునాభావః । ప్రశ్నప్రశ్నే చాసన్నకాలభితి నిర్దేశాన్ని
 ప్రసారణాభావః, నను ఇమజణనానాం నాసికాస్థానాధిక్యాద్వగేషా
 ద్యైశ్చతుర్భిస్సహ తుల్యస్థానత్వాభావేన సావర్ణ్యభావాత్, స్తోశ్చునే
 తి తుశజ్ఞేన నకారో నగృహ్యతే, కింతు స్వవగాద్యాశ్చ త్వాదపవేతి, వి
 శ్మయప్రశ్నః ఇత్యత్ర శ్చుత్వాప్రసక్తేకిమనేన నిషేధేనేతిచేత్, అత్రా
 హుః శాదితి నిషేధాన్నికృదేవ తుల్యాస్యప్రయత్నమిత్యత్రాస్యగ్రహ
 ñేన నాసికాస్థానభిన్నం తాలవాదిస్థానం గృహ్యతే తత్సానస్త తుల్యమే
 వేతి తుశజ్ఞేన పఞ్చమస్యాపిగ్రహణాత్, శ్చుత్వప్రసక్తా నిషేధోయ
 మావశ్యకః, ఏవంచ తోర్లితి తుశజ్ఞేన నకారస్యాపి గ్రహణాద్విద్వాల్లిఖ
 తీత్యాది సిద్ధతిః; నచ నిమిత్తకార్యణోర్యథాసభ్య నిరాసజ్ఞాపకమిత్యుక్త
 త్వాత్తేనైవ చాథవత్వే కథముక్తాభేజ్ఞాపకం భవేదితి వాచ్యమ్, తుశజ్ఞేన
 నకారగ్రహణే సిద్ధేహి యథాసభ్య నివృత్తిరనేన జ్ఞాపనీయేత్యభయజ్ఞాప
 నే బాధకాభావాత్; నాపి తుల్యాస్యమిత్యత్ర యతిఃశ్చిత్సానతుల
 త్వవివత్తాయాం వర్గేషు పఞ్చాపివర్ణాఃపరస్పరం సవర్ణభవేయిరిత్యుక్తో
 దాహరణే శ్చుత్వప్రసక్తా శాదిత్యారమ్భ ఆవశ్యక ఇత్యేతజ్ఞాపకాశ్రయ
 ణం కిమర్థమితివాచ్యమ్, తథాహిసతి ఇమజణనానాం పరస్పర సావర్ణ్య
 పత్వై త్వం నయసీత్యాదౌ అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః, వాపదాస్త
 స్యేత్యనుస్వారస్యజ్ఞాదయోపిన్యః, తాలవాది స్థానసామ్యాభావేపి నా
 సికాయాపస్య యతిఃశ్చిత్సానస్య తుల్యత్వాత్; నాపి తుల్యాస్యత్వ
 మన్యూనాస్యత్వమితివ్యాఖ్యాయాం జ్ఞాదీనాం పరస్పర సావర్ణ్యం నభవే
 త్, తేషాం నాసికాస్థాన సామ్యేపి తాలవాదిస్థాన సామ్యాభావేనన్య
 సస్థానకత్యాత్, తతశ్చ త్వంనయసీత్యాదిషు నాతిప్రసక్తః, స్వవగా
 ద్యైస్సహతు జ్ఞాదీనాం సావర్ణ్యం స్యాదేవ నాసికాస్థానాధిక్యేపి తద

న్యూనస్థానక త్వాత్తైమామితి విద్వాల్లిఖితీత్యాదీప్తం సిద్ధ్యతి, వగ్గాద్యానాం
 తు నాసికాస్థానాభావేన న్యూనస్థానకత్వాత్పశ్చమేన సావర్ణ్యభావేపి
 నక్షరీతి జ్ఞాపకాశ్రయణం వినైవేష్టసిద్ధిరితివాచ్యమ్, హేగౌరి ఏహీత్యా
 దౌసవర్ణద్విగుపత్తైః, ఇకోఽసవణఇతి శాకలప్రకృతి భావానాపత్తైశ్చ,
 ఇ కారాన్యూనస్థానకత్వేన తత్సవణత్వాదేకారస్య “స్వరాణామూష్మ
 ణాంనైవవివృతం కరణంస్త్వతమ్, తేభ్యోపి వివృతావేజౌతాభ్యామైచా
 తతోపిచ” ఇతివచనాన్ప్రియత్నభేదేన సావర్ణ్యభావమభ్యుపగమ్యోక్తా
 నిష్టవారణేపి తద్వస్తు తద్వస్త్రమిత్యత్రతోలీతి పరసవణవిధినా దకా
 రస్యవకారాపత్తైః, వకారస్యోష్టస్థానాధిక్యేపి దత్తస్థానసామ్యేన లకా
 రాన్యూనస్థానకత్వాత్, యదితు వకారస్య దన్తోష్టమితి సమాహరనిదే
 శాదోష్టస్థానదత్తస్థానభిన్నమేవ దన్తోష్టస్థానమితి వకారస్యలకారసావ
 ర్ణ్యాభావాత్తద్వస్త్రీత్యాదౌ నాతిప్రసక్తఇతి బూక్తిపేతహి లుగ్వా
 చుహేత్యాదినా దన్త్యేతదివిధీయమానోయఃకన్యలుక్, సలచుహ్వహీత్య
 త్రసస్యోత్, కింతవదుద్దేత్యాదావేవస్యోత్, తథాపిపూర్తః, పిపుర
 తీత్యాదౌవిధీయమానమదోష్ట్యపూర్వస్యేత్యుత్త్వం సుస్వాక్షరీత్యాదౌ
 సస్యోత్, ఉక్తరీత్యావకారస్యోష్ట్యత్వాభావాత్, నచవస్యోష్ట్యత్వేద
 స్త్యత్వేచసతిసేకస్మితి పోషదేశలక్షణేన్విదాదీనాం పృథగ్విహణంవ్య
 థంస్యోత్, తేషామపి దన్త్యాన్తసాదిత్వాదితి భ్రమితవ్యమ్, దన్త్యకేవ
 లదన్త్యః, నతుదన్తోష్టజోపీత్యాదెర్హ్యులపవ వక్ష్యమాణత్వాత్ “యేతుపా
 ణినీయశీత్రాయాం యచూనుస్సార్వయోరేవ నాసికాస్థానత్వకథనాదన్యే
 షాంస్థానం నాసికాసభవతి కింతవనువాసికత్వం గుణపవ నాసికావ్యాపా
 రేణోచ్చార్యచూణత్వనూత్రేణ నాసికాస్థానత్వకథనే త్వకారాదీనా
 మపుక్తరీత్యానాసికాస్థాన మితిస్థాననిరూపణే తేషాం తదకథనాత్ న్యూన
 తేత్యాదివదన్తి” తేషామత్రోక్తజ్ఞాపకాశ్రయణం వినైవేష్టసిద్ధిః “అన్యే
 త్వకారాదీనాం నాసికయా సర్వదానుచ్చారణాదనువాసికత్వం గుణః,
 సత్వేనివిశతేప్రైతీత్యాది లక్షణలక్షితత్వాత్, ఇమజణనానాం త్వనునా
 సికత్వం నామైతి, సర్వదేవతథోచ్చారణాదితి, నగుణఃకిన్తుయమానుస్సా
 రయోరివస్థానమేవనాసికేతిస్థాననిరూపణే ఇమజణనానాం నాసికాదేత్యు

త్వం, నత్వకారాదీనాం నాసికాచేతి” “యత్తుత్వం తుల్యాస్యత్వమన్యూ
 నాస్య త్వమితి వ్యాఖ్యానాం తద్వప్తి త్యాకౌ తోలీతి దకారస్యవకా
 రప్రసక్త్యతి” తదాపాతతః, తోలీత్యత్ర లకారద్వయ నిదేశ్యతీ స్వీకృ
 త్య లకారయాపే లకారేపరసవర్ణ్యతీ వ్యాఖ్యానము క్తయోషాప్రసక్తేరి
 త్యానుః । * ఘ్ననాఘ్నః * ఇహాపి కార్వినమిక్షయోర్యథాసన్ధ్యంన ,
 తోష్ణీతిజ్ఞాపకాత్, సర్విష్టసుమితి ప్రాప్త్యాత్తదౌ తద్ధిత్యతిషత్వమ్ । * య
 రో * పదాంతస్యేతి కిమ్? వేద్మి, స్తభూతి । * స్పర్శే చరిత్యాద్యతి * ప్రసి
 ధప్రయోగాభి ప్రాయోగేదము క్తమ్ , కమల్పూరారిః వృక్షవీచేత్యాశా
 లకారవకారయోరనునాసికప్రవృత్తౌ బాధకాభావాత్ , స్పృశన్త్యైవే
 వ్యత్యతి ప్రాచోగ్రన్థానురోధేన స్పర్శభిన్నేషు అనునాసిక విభిన్నప్రవ
 ర్తతే , అనభిధానాదితివాదోబద్ధమ్ । * రేఫేనప్రవర్తత్యతి * యద్య
 పి వ్యక్తిఃపదార్థాత్ ఇతి పక్షే లక్ష్యభేదే లక్షణభేదాదస్యాంస్యక్తౌ లక్షణస్యా
 చరిత్యాద్యత్వాద్రేఫిప్రవృత్తియః స్వారైవ , తథాపి లక్ష్యానురోధేనజా
 తీవక్షమాశ్రిత్యైతిదు క్తమ్ । * దకారనిపాతనాదితి * నను యవాదిగణై
 కకుదిత్యేవపత్యతే , నతు కకుత్స్థస్త్యతి మతువీశిప్తమ్ , తథాచయరో
 నునాసికోచుర్వారః , నచయరోనునాసికప్రవృత్తౌ యుయన్తర్వాభావేన
 యుయత్యతి మతుపో మకారస్యవత్త్వాప్రసక్త్యా యవాదిగణైకకుదితిపాఠో
 నిరర్థకస్యాదితివాద్యమ్ , అనునాసికవిధేరసిద్ధత్వేన యుయన్తర్వానసా
 య్యార్థణే తత్పాతస్య సార్థక్యాదితీచేదప్రామాః , యద్యన్త్రకకుత్స్థకార
 స్య నకారఇష్టస్యాత్పర్తిగణే కకున్మిత్యేవ పతేన్నతు కకుదితి, మతుస్సప్ర
 కృత్యభూత కకుత్స్థస్య నాన్తత్వనిపాతనాపి అన్యత్రదకారాన్తప్రయో
 గస్య నిర్బాధత్వాత్, తస్మాద్యరోనునాసికోన్త్ర నన్తనర్తత్యతి । అస్యే
 త్వానుః , యచిభం తసామత్వర్థ్యతి సంహితయా పాఠేతసావతి శా
 త్పూర్వం దకారం ప్రశ్లిష్య భత్వేనాపేతత్వచూఢాతుం శక్యమ్ , తసా
 వితి ద్వివచన నిర్దేశస్తు దతయోస్సమాహారద్వర్వంకృత్వా ఇతరేతరయో
 గద్వవైకృతే సముపపద్యత్యతి । * ఉదఃస్థా * అనుస్వారస్య యయాశ్య
 త్ర సమస్తమపి సవర్ణగ్రహణమిహ నిష్కృప్య సమ్బధ్యతే । ఏకదేశేస్వరిత
 త్వ ప్రతిజ్ఞానాదిత్యభిప్రత్యాహ * పూర్వసవర్ణస్యాదితి * శశోఞ్ఞటి *

ఇహపదాన్తాదిత్యనువర్త్య పదాన్తార్థ్యుయ్యతి వ్యాఖ్యేయమ్, తేనేహన,
 మధ్వశోచ్ఛ్రితంత్యభితోవిరప్యమ్, విపూర్వాద్వద్రపేరాణాదిశః * ఛత్వసు
 మీతి * శశోచ్ఛ్రితీతిసూత్రంశశోచ్ఛ్రిమీతి పఠనీయమిత్యర్థః । * తస్మాచ్ఛక్తేనేతి *
 తస్మాత్ప్రత్యేత్యాద్యుదాహర్తవ్యమ్ । * మోనుస్సార్వరః * హవీశ్యనువర్తతేపద
 స్యేతిచతదాహ * మాన్తస్యేత్యాది * హలికిమ్ ? త్వమత్ర, కిమత్ర,
 * నశ్చాపదాన్తస్య * అపదాన్తస్యేకిమ్ ? రాజన్వాహి * ఆక్రంస్యత
 ఇతి * ఆజడగ్రమనఇతితత్త్వం, స్మక్రమోరితినెత్ । * అనుస్వారస్య * అ
 త్రయయీతిస్పష్టార్థమ్, అదివరే అనుస్వారాభావాతో, శలితుపరసవర్ణోఽ
 నుస్వారాన్తర తమోనసమ్భవతీతి కుణ్డం రథేనేత్యత్రైవ దంశనమిత్యా
 దావపి పరసవర్ణవిభ్యప్రవృత్తిః, అన్త్రవదన్తి, ఈషద్వివృతమూష్మణాం, వి
 వృతంస్వరాణామితి భాష్యమతే యయీత్యస్యాపార్థకత్వమ్, సూత్రకా
 రమతేతదావశ్యకమేవ, అన్యథాదంశనమిత్యాదా వనుస్వారాన్తర తమః
 పరసవర్ణోఽనునాసిక ఈకారస్యోత్, ఈకారశ కారయోస్తన్న తేసావర్ణ్య
 స్యసత్వాత్, తథాకుండంశేతే ఇత్యాదావనుస్వారస్య వాపదాన్తస్యే
 తిస్యాదితి । * అజ్ఞీతఇతి * అజ్ఞీపదేలక్షణేచేతిమరాదిణ్యం తాత్ క్తః, ని
 స్టాయాంసేటితినీలోపఃపరసవర్ణైవః, అకిలక్షణఇత్యన్తాద్వైకః, నుమ్య
 నుస్వారేపరసవర్ణైవః । * అభ్యేతఇతి * అభ్యేపూజాయామితి నిష్టాయా
 మిత్, నాభ్యేరితినీలోపనిషేధః । * కుణ్డితఇతి * కుతిప్రతిఘాతేక్తః, ను
 మోనుస్వారే పరసవర్ణైవః । * శాన్తఇతి * శమఉపశమేక్తః వాదాన్తశా
 న్తైరినిపాతనాదిడభావః, అనునాసికస్య క్షీతిదీఘః, మస్యానుస్వారే ప
 రసవర్ణైవనకారః । * గుమ్భితఇతి * గుమ్భగ్రభైక్తః మస్యానుస్వారే పరసవ
 ర్ణైవః । * మోరాజనమఃక్వా * రాజీతికిమ్ ? సన్నత్ । సమఇతికిమ్ ?
 ఇదంరాట్, కావితికిమ్ ? సంరాజితుమ్, సంరాజితవ్యమ్, మకారస్య
 మకారవచనమనుస్వార నివృత్త్యర్థం తదాహ * మపవస్యాదితి, * సంస్రా
 దితి * రాజ్యదీప్తై, సమ్పూర్వాదస్తాత్సూక్ష్మత్వాదినాక్విప్, ప్ర
 శ్వాదిదాషత్వమ్, జత్వవత్త్వై, * హేమపరేవా * మపరఇతిబహు
 వ్రీహిః, * యవలేతి * యవలాఃపరాయస్తాద్యవలపరః, తస్మిన్వాహకారే
 పరేమస్య యవలాభవత్తిత్యర్థః, * యథాసంఖ్యనునుదేశః * అనుదిశ్యత

ఇత్యనుచేశః, పశ్చాదుచ్చార్యతత్వార్థః, సమానామితి సమన్వేషణీయత
 దాహ సమసమన్వేషణీయత * సమకర్తృకం విధానమితి నోక్తమ్, సాధాహి
 సతి యత్రాదైశేష సమేష సమానం విధానం పాఠ్యుడేషు పిబాదీనాం
 ప్రియస్థిరాదిషుచ ప్రస్థాదీనాం తత్రైవ యథాక్రమం ప్రవృత్తిస్సాన్వితః,
 ఇత్యతేత్యనువాద్యయోరపి యథాసంస్థానా, సమూలాకృత్యసంజేవేషుహా
 కృత్ప్రమాణత్యత్రయధా, సమానామితికమ్? లక్షణైశ్చ భూతేత్యలక్ష
 ణావయవ్యత్వాదోక్తాః, ప్రశ్నానయస్తుత్రయః తత్త్వసర్వేషాం సర్వ
 త్రకర్తృప్రవచనీయ సంజ్ఞాయథాస్యాత్ । * నపరే * అయమపిబహుమ్రీ
 హిరేవ, హేఇత్యనువర్తతే, తదాహ । * నపరేహకారిత్వతి * స్థాః * చ
 యోద్విత్తీయాత్వతి * పశ్చాదుచ్చార్వాద్యక్రొశత్వతి సూత్రైశ్చాపేక్షితమ్,
 అతపవ మనోరమానాం డస్సితిసూత్రైశ్చ డిన్యత్యనానేచయోద్విత్తీ
 యాత్వతిపక్షే ధకారాపత్తిరుక్తా, యదిమిన్యోరితి సూత్రస్థం స్యాత్తీహి
 తుడేవసవచంస్యాత్, తుడోన్సిన్ధత్వేన చయోద్విత్తీయాత్వస్యాప్రవృ
 త్తైః । * పాషరసాదేరితి * పుష్కరేతీర్థవిశేషేనీచతీతి పుష్కరసత్, స
 స్యాపత్యంపాషరసాదిరావార్యః, బాహ్వదిత్వాదిశిఅనుశేతికాదిశ్వా
 దుభయపదవృద్ధిః । * డస్సిధుత్ * ఉభయనిర్దేశే పశ్చాదుచ్చార్వాదీ
 యాః పరశ్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ । * సన్యేతి * సీతినప్రమీనిర్దేశస్తుంభాఘవా
 ర్థః * పట్నన్తత్వతి * ధుటత్వత్వేన తకారః, చయోద్విత్తీయాత్వతితస్యభో
 న, చర్త్యస్యాసిన్ధత్వాత్, అతపవధుడభావే పట్నన్తత్వత్యలటస్యవోనభ
 వతి, నన్వేష మపిడస్సిధుగితిధుగ్నిధీయతామ్, డకారస్యసకారే పరేధు
 గితివాఖ్యాన సమ్భూతాగ్రమనేన ధుటః పరాదిత్వాభ్యుపగమేన, మైవ
 మ్, పూర్వాంతత్వేతు నపదాన్తాత్వారితి నిషేధాప్రవృత్త్యాధకారిస్య
 మ్నైత్వప్రసక్తాత్ । అతపవపక్ష్యమాణస్తు గిహేవ నకృతః, డస్యతుకిన్య
 త్వేతస్యసిన్ధత్వేన చయోద్విత్తీయాత్వస్యాపి ప్రసక్తాచ్చ, ఇహాధుడ్వి
 కత్వేన రూపద్వయేనతి తకారనకారవిసగ్గాణాం ద్విత్వవికల్పాత్, హ
 డకరూపాణి, ఖయఃశ్చరత్వతినస్యద్విత్వేద్వాత్రింశత్ । శరూచితినిషేధోన్య
 నప్రవర్తతే, తస్యసామ్రద్విత్వసూత్రవిషయస్యోక్తత్వాత్ । నచ చర్త్య
 స్యాసిన్ధత్వాత్ ఖయఃపరత్వమేవనాస్తితిశబ్దమ్, పూర్వత్రాసిద్ధీయ

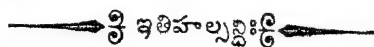
మద్విత్వత్వత్వత్వైః । * శీతుక్ * శీతినస్తమీ, పూర్వత్రక్వతాథాకాయా
 నత్వత్వత్వత్వత్వైః పక్ష్యంకల్పయతీత్యాహ । * నస్యేతి * చలోపత్తి * యురో
 యురీత్యత్ర సవర్ణగ్రహణసానుగ్ధ్యా ద్యధాసజ్జ్యం నప్రసర్తత్యతిభాః । *
 సజ్జంభురితి * ఇహశుప్త్యతుకొరసిద్ధత్వమూత్రిత్య నశ్చస్యప్రశ నిలి
 కుశ్చం నాశజ్యమ్, ఇత్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । * చతుష్టయమితి * అత్ర
 తుశ్చుత్వేచయోద్వితీయాత్వపత్నై చస్యభత్వే శస్యాపిభత్వపికల్పా
 త్, సజ్జంభోభయ్యుః, సజ్జంభోశమ్భురితిరూపవ్యయవృద్ధిబోధ్యా, నచశ
 స్యభత్వపత్నై శ్చిరత్వాభావాద్వయోద్వితీయాత్వ పత్నైచస్యభోనేతి
 శజ్యమ్, శ్చోచ్యతీతి ఇత్వస్యాసిద్ధత్వాదిత్యాహుః । * జయోద్రాస్వా
 త్ * జయోద్రాహారస్సంజ్ఞాయాంచ కృతం టిప్తం సామద్వైత్సజ్జిభి
 స్సన్బుధ్యతే, తేనమగ్రాసఖ్యం ముట్టుట్ ముట్టుప్రవర్తనై, నిత్యగ్రహ
 ణం పిస్పష్టాథమ్, హేమ పరత్వతి మయఉజ్జోహోవేతచ పికల్పన్వయస్యమ
 భ్యే సాతాదేవ నిత్యత్వలాభాత్, నన్విహ నిత్యగ్రహణాభావే హేమప
 రే వేతనా గ్రహణముత్తరసూత్రేషు పశ్చస్పనువర్తతే నవేతజాస్యా
 దిశ్చేత్యత్వమ్, అతపవ పిస్పష్టాథమిశ్యుక్తం నతువ్యర్థమితి । * తస్మాన్
 రస్యాచత్వః * నను జనుత్తస్యస్య పత్వ్యన్తతామాత్రిత్యాదివరే పూర్వస్య
 జనుపవ పిశీయతాం కోదోపత్తిచేన్నేవమ్, తథాసతి జనుత్తస్య పరస్య
 పూర్వానయవస్యాదిత్యనిష్ఠం ప్రసజ్యేత, పదస్యయోజమత్సయేతి వై
 యధికరణ్యేన వ్యాఖ్యానాయామపి కుర్వన్నాన్తత్యత్వత్ర ఇత్వప్రసజ్యేత,
 పనాన్తస్యేతి నిషేధస్యాప్రవృత్తైః, యద్యపి బహిరజ్వరిభాషయాజము
 ద్విధేరసిద్ధత్వాదిష్టం సిద్ధ్యతి, తథాపి యధోద్దేశవత్వే ప్రాదికే అన్త
 రజ్యే బహిరజ్వరిభాషాయాఅప్రవృత్తే ప్రసజ్యతవ ఇశ్యమితి యధోక్త
 వ్యాఖ్యానమేవ సాధ్యుమితి । * సుగన్ధీశత్వః * ణ్యణ్లోపానస్థానివత్, పూ
 ర్వత్రాసిద్ధే తన్నిషేధాత్ । నను పరమదణ్డినావిత్వాదావన్తర్వతిక విభ
 క్త్యాపదత్వాన్నుత్సాదితీచేన్న, ఉత్తరపదత్వే చాపదాదివిధావితిప్ర
 త్యయలక్షణప్రతిషేధాత్, అతపవ పరమచాచా పరమగోచుహా పరమ
 లిహావిత్వాకౌ కుత్వఃకుత్వఃభత్వాదీనిన । ప్రాచాతు ఉభివపదత్యత్వత్యవ
 దత్వశ్యువర్త్య అజాదేగపదస్యేతి వ్యాఖ్యానాత్ జమున్జ్యశ్యుక్తం తదనేన

ప్రతుక్తమ్ , ఇహేవనలోపం వారయితుము క్తరీతేరేవతేనాప్యనుసతా
 వ్యత్యాత్ । * సనుస్సుటి * యద్యపి మోనుస్వా రేణసిద్ధం తథాప్యనునా
 సికత్వప్ర సకారత్వ సిద్ధ్యర్థమిదమ్ । * అత్రానునాసిః * అయమధికా
 రోవిధిర్వేతి పక్షద్వయమ్ , ఆద్యేఽత్రగ్రహణనునర్థకమ్ , అధికారాదేవ
 రుప్రకరణలాభాత్ , తుశబ్దస్త్యధికారపక్షే పరస్మా త్కారిణః పూర్వకా
 ర్యస్య విశేషద్యోతనాఢః , పరస్య నిత్యం రుత్వం పూర్వస్యతువా
 నునాసికత్తి, విధిపక్షే వ్యథః , వాగ్రహణం స్పష్టాథకమ్ , అనునాసి
 కాత్పరత్తి జ్ఞాపకాదేవసిద్ధేః । నసావికల్పం వినానునాసికం విహాయేత్స
 నునాసి కాభావ పక్షస్సమ్భవతి , ఇదమేవ ధ్వనయితుం వృత్తైతువేతశబ్దా
 వనుక్త్యురోః పూర్వస్యానునాసికస్యాదిత్యేవోక్తమ్ । * రోః పూర్వ
 స్యేతి * ఉపపక్షణమేత్యేలోపస్యాపి । అత్రరుప్రకరణే యోవిధి స్తస్యపూ
 ర్వస్యేతివిచగ్రహార్థః , ఏవంరోః పూర్వస్యాత్పరత్వస్యాపి రుప్రకరణే
 యోవిధి స్తతః పూర్వస్యాత్ పరత్వస్యోబోధ్యః । * అనునాసికాత్ * ల్య
 జ్ఞాపే పశ్చమీత్యాహ । * అనునాసికంవిహాయేతి * అనునాసికాభావప
 త్త్యత్వథః , పూర్వస్యేతి ప్రకృతస్యతు విభక్తివిపరిణామేన పశ్చమ్య
 త్తతేత్యభిప్రేత్యాహ । * రోః పూర్వస్యాదితి * సంసగ్గవద్విప్రయోగ
 స్యాపి విశేషావగతిహేతుత్వాత్ , అవతాన్దేనురాసీయతామిత్యత్రైవ
 సమ్భావితానునాసికత్వగుణక ఏవోపస్థితత్వా దాకాంక్షితత్వా చ్ఛాపధి
 త్వేన సమబ్ధ్యతత్వభిప్రేత్యాహ , రోః పూర్వస్యాదితిమనోరమాయా
 మవతారితమ్ , తత్తుపూర్వస్యేత్యనువర్తనం విభక్తి విపరిణామజ్ఞానపే
 త్యులోకిక న్యాయేనేవేష్టం సిద్ధ్యతీత్యాశయే నోక్తమిత్యాహః । * అను
 స్వారాగమత్తి * ఆగమత్వశ్చ పరశబ్దేనైవ లభ్యతే , యథాపూర్వ
 తుతాభ్యామైజిత్యత్ర పూర్వశబ్దేనైవచోరాగమత్వమితి భావః । * వి
 సర్జనీ * ఖరీతి * ఏతచ్చఖరవసానయోరితి సూత్రాన్వజ్ఞాకప్లుత్యాఅను
 వర్తతే । * సంసగ్గతేతి * సమపరిభామితికరోతేనుత్ , నన్వనుస్వా
 రస్యానచ్చాత్తతఃపరస్య ద్విత్యం నస్యాదేవేత్యనుస్వారపక్షేత్రిసకా
 రంరూపం కథంస్యాదిత్యాశజ్ఞాహ । * అనుస్వారవిసగ్గేత్యాది * అ
 కారోపరితి * యదిత్వికారోపరిపత్యేర్క తస్మిన్వయస్సు , యశస్స్విత్యా

దౌత్యణపరస్యేతి షత్వంస్యాదితిభావః । * అచ్చాద్వితి * నచైవంహరిక
 ద్వా, హరింస్తు రేత్, రామఃపాతీత్యాదౌ యథాదిప్రసక్తః, త్రిపాదీష్టత్వేన
 సంగ్రాహీనానుసిద్ధత్వాత్ । * అనుస్వారిస్యాపిద్విస్యైతి * అపిశబ్దాత్క
 కారస్య । * వచనాస్తరేణేతి * అచోరహాభ్యామితి కృతేపియోమయ
 ఇతిభవత్వేవేతి భావః । * పుమఃఖయి * పుమస్సంయోగాస్తలోపేఽవశి
 స్తభాగస్యానుకరణం, అమృరఇతిబహువ్రీహిః । * పర్యుదాసాదితి * ఇదు
 చుపథస్యేతి షత్వవిధాయకేనూత్రఇతిభావః । * భ్యాభాదేశేనేతి * చ
 ష్టిజఃభ్యాశీత్యస్య భ్యాదిరయమాదేశః, అసిద్ధకాణ్డణత్వానస్తరం శస్య
 యోవేఽష్టతమితివత్సృతి, ఏవంచయత్వస్యాసిద్ధతయామృతత్వాభావాత్పు
 మఃఖయీతిరుత్వం నేత్యర్థః । * పుంభ్యానమితి * చష్టిజోల్పప్తేతిల్ప
 టిభ్యాభాదేశః । ననుఆదేశేఇహదుర్లభః, వర్జనేవ్రతిషేధః, అననయోశ్చే
 తినాద్రికాదిఃచేస్సగృహ్, బహుళంతణ్యన్నవధకగాత్రవిచక్షణాజిరాద్యర్థ
 మిహివాద్రికేబహుళగ్రహణాత్సమాధేయమ్, విస్తరస్త్విహ మనోరమా
 యామనుసంధేయః । * త్రాయస్యేతి * త్రైజ్వలనేలోటిశస్యా
 దేశః । * ప్రశానీతి * ప్రపూర్వాచ్చాప్యతేఽక్విప్యనునాసికస్యేతిదీ
 ఘ్నుః, మోనోధాతోరితినః, తస్మాసిద్ధత్వాన్నలోపోన । * న్మానే *
 పకారోపర్యకార ఉచ్చారణార్థః, తేనన్మాఃపునాతీతిసిద్ధః, ఉభయథ
 ష్టిత్వతః ఉభయథేత్యనువృత్తైర్వికల్పఃఫలితఇత్యాశయేనాహ । * రుః
 స్యాద్వేతి * కుప్యోఽకఃపాచ * ఆత్ర కుప్యోరితి రేఫస్యవిసర్గః, జిహ్వ
 మూలీయస్యఖగ్వాత్ ఖర్పరేశరీతి విసర్గస్యాస్యలోపః, జిహ్వమూలీయ
 స్యశత్త్వాత్, వాశరీతి విసర్గస్య విసర్గపవచా, ఆదేశయోగపాపుచ్చా
 రణాద్ధా । * చాద్విసర్గైతి * ప్రాచాతు చాద్వికల్పైత్యుక్తం తదనత్,
 యకపాభ్యాంముక్తే విసర్జనీయస్య సత్ప్రసక్తాత్ । * కానామ్రేడితే *
 కానానీతిచాచ్యే ఆమ్రేడితగ్రహణం యత్రద్విరుక్తిస్తత్రైవ యథా
 స్యాత్, ఇహమాభూత్, కానాన్మశ్యసీతి అత్రైకగింశబ్దఃప్రశ్నే,
 ద్వితీయః యేషే, కానుకత్తితావశ్యసీత్యర్థః, వాద్రికాన్త్రహణాభా
 వేఽపి సత్త్వం సిద్ధ్యతీత్యాశయేనాహ । * యద్వేతి * సంపుమోస్తు వాద్రి
 కేవైభవత్త్వం కస్యాదిమనంసగర్తా సంసగరివ్యతి పుంసోఽకిలఃపుంసా

మృత్యాది బహునాంపాతే గౌరవాత్ కసాదిషు సంఘంకానితి పతి
త్వా సర్వమపివార్తికం త్యక్తుమశక్యమ్, ఘనోకీల ఇత్యాదావిణ్యపర
త్వేన విసర్గస్య షత్స్వప్రసక్త్యాత్, కింతు కాన్యగ్రహణమివ సంగ్రహణం
వార్తికే త్యక్తుం శక్యమిత్యనేయమ్ । * కస్వాదిషుచ * అత్రసోపదాదాపిత్య
తఃసత్తీణష్టత్తిసూత్రంచానువర్తతేతదాహ । * పష్పిణఉత్తరస్యేతి * కా
లసురతత్తి * కుతఃకుత ఆగత్యత్యక్తే అవ్యయాత్త్యపి ప్రాప్తే గణపాత
సామగ్ధ్యాదణిత్యాహుః, అవ్యయానాం భూత్రాత్తితి వత్సమాణేనాత్ర
టిలోపః । * సర్పిఘ్నజ్ఞేకేతి * నిత్యంసమాన ఇత్యేవసిద్ధే ఇహపాతస్య
ప్రయోజనమసమానేవ్యపేక్షా విరహేపిషత్వార్థఇత్యాది వత్సయతి । *
సంహితాయామిత్యధిక్యత్యేతి * ఏతచ్ఛేకోయణవీత్యత్రైవివ వక్తవ్యమ
పిసూత్రక్రమానురూపేనాత్మోక్తమ్ । * భేద * ఛకారోపర్యకారఉచ్ఛా
రణార్థః, విదిధిదిభిదేరితినిదేశాత్, తేనవిభిన్నమిత్యాదిసిద్ధమ్ । * ప్రా
స్యస్యేతి * ఏతచ్ఛప్రస్వస్యపిత్యత్యత్యోఽనువర్తతేతుక్చ । * సే
నాసురేతి * యదిహిఛస్య తుక్వాన్యజ్ఞహిఛస్య చత్వేనసతిచద్వయం
స్యాత్, సంనిపాతపరిభాషయాచత్వాప్రవృత్తౌ ఛకారోపరిచకారిః
శ్రూయేతేతిభావః । * పదాంతాద్వా * ప్రకృతేనద్వైతం పదవిశేషణా
త్తదప్రవిధిలాభేనేష్ట సిద్ధావప్యన్తగ్రహణం పదాంతప్రవృత్తుగ్యథాస్యాన్వ
దస్యమాభూదిత్వేత దర్థమ్, అన్యథా పదవిధిత్వా త్సమర్థపరిభాషోపస్థితౌ
సమర్థేషు లక్ష్మీ చ్ఛాయాదిష్టేవస్యాత్, తిష్ఠతు కుమారీభత్రం మారదే
వదత్తేత్యత్ర నస్యాత్, అసామగ్ధ్యాత్, ఏవం నపదాంతాట్టారితిసూత్ర
పదాంతాట్టారితివక్తవ్యేన్తగ్రహణం దుష్టాష్టబున్తప్రయత్తిత్యాపి ష్టు
త్వనిషేధాఢమిత్యాహుః ।

* విష్టుస్త్రాతేతి * ప్రాతిపదికాత్స్వజనమాడితి సుప్రత్యయే
తస్యరుత్వే ఖరవసానయోరితి విసజానీయేచక్రతే విసజానీయస్యేకసః
ఆస్యచరుత్వం నాశజన్యంరుత్వం ప్రతివిసర్జనీయ వత్సపాస్యసిద్ధత్వాత్ ।
* శంకారేవిసర్జనీయః * శర్పరత్తితిబహువ్రీహిః, అనువర్తమానశ్చఖరస్య
పదార్థః, సత్వాదేరయమపవాదః, యదితుశర్పరేనేత్యేవోచ్చేత తహి-

ప్రకృతేన త్వేనిషిద్ధేకుప్వోకకపాస్యాతామ్, వాసఃక్షౌమం, అద్భిఃపాస్స
తమిత్యాదౌ విసర్జనీయవచనాత్తు వికారమాత్రం బాధ్యత ఇత్యాశయేనా
హ । * నత్వస్యదితి * తచేవస్ఫుటయతి । * ఇహేతి * సోపదాదా * అ
పదాద్యోరితి * సూత్రైవ్యత్యయే నైకవచనమ్, యదితువిసర్జనీయస్యసఃశ
ర్పరేవిసర్జనీయఇత్యత్ర మణ్ణాకస్లుత్యానువత్తితోయఃఖర్ సఇహోప్య
సువర్త్యవిశేష్యతే, అపదాదౌఖరీతి తదాయథాశ్రుతంసాధు, పరస్తుపునర్న
ణ్ణాకస్లుత్యా అనువర్తనేశ్లశభావః, అన్యేత్వాహుః — పునర్నణ్ణాకస్లు
తింవినావ్యనువర్తయితుంశకక్యః, వాశరీత్యశ్రశరాఖరం విశేష్యశర్ యాపే
ఖరీతివ్యాఖ్యానే కుప్వోరితిసూత్రేతు కుప్వోఖరీతి వ్యాఖ్యానేచక్షత్య
భావాదితి । * పయస్పాశమిత్యాది * యాపేపాశవ్, ఈషదసమాప్తా
కల్పవ్, అజ్ఞాతేమత్సిత్యతికః, కామ్యచ్ఛేతికామ్యచ్, పాశకల్పక కామ్య
షిత్తివృత్తిః, సమ్భవప్రదర్శనమేతత్, నతుపరిగణనం, అన్యస్యాసమ్భవా
త్ । * ప్రాతఃకల్పమితి * అధికరణశక్తిప్రధానస్యాపి ప్రాతశ్శబ్దస్యే
హవృత్తివిషయే శక్తిమత్పరత్వమ్, దోషాభూతమహఃదివాభూతా రాత్రీ
రితివత్ । * గీః కామ్యతీతి * నచసత్వనిషేధేపి ఇహాఇణఃపితృషత్వంస్యా
దితివాచ్యమ్, తత్రాపి కామ్యరోరేవేత్యస్యానువృత్తిః, యదితుఇణఃపితృ
త్రైవేదంపత్యేగతన్నివత్వచాత్రప్రతిషేధేపి పూర్వేణసత్వంస్యాత్ ।
* ఇణః * సోపదాదావిత్య స్యాపవాదః । * పురఃప్రప్తవ్యాఇతి * పూ
పాలనపూరణయోః, భ్రాజిభాసేత్యాదినా క్షిప్, జనస్తతాంస్ఫుటిక
తుఃం పూఃపురావిత్యుపన్యస్తమ్ । * ఇమచుపధస్య * ఇమదితికిమ్ ? గీః
కరోతి, పూఃకరోతి, ఇహాఇమతౌ ఉపధేయస్య సముదాయస్య తస్యావ
యవోయోవిసర్గఇతి వైయ్యధికరణ్యేనసమ్భవః, అప్రత్యయస్యేతితు అప్ర
త్యయోయోవిసర్గఇతిసమ్భవ్యతే, సమ్భవతిసామానాధికరణ్యే వైయధి
కరణ్యస్యాన్యాయ్యత్వాత్ । నచవిసర్గస్య ప్రత్యయత్వ మప్రసిద్ధ మితివా
చ్యమ్, అగ్నిఃకరోతీత్యాదౌస్థానివద్భావేన లిప్తిధైః, నచాదిదేశంప్రతి
త్రిపాద్యాఅసిద్ధత్వంశంక్యమ్, అప్రత్యయస్యేతినిషేధేనైవ సిద్ధత్వజ్ఞా
పనాత్, అతపవాగ్నిరిత్యాదౌరోవిసర్గసిద్ధ్యతి, అన్యథాఽపదాస్తత్వా
న్మస్యాత్, విసర్గవిధిస్తు పునరిత్యాదౌచరితార్థః, జ్ఞాపకఇవిశేషాపే

క్షమ్, తేనాచఃపరస్మిన్నితిప్రతిపాద్యాన్నప్రవర్తతే, ఏవంచపూర్వత్రా
సిద్ధియేనస్థానివదితిసిద్ధాంత ఉక్తయ్యక్తిమూలకౌ నతువాచనికృతి మనోర
నూయాంస్థితమ్, అత్రవదన్తి — అప్రత్యయస్యేత్యత్ర ప్రత్యయస్యయో
విసర్జనీయోనభవతీత్యథపవాక రేఫితత్వతి, అప్రత్యయోయో విసర్జితసా
మావాచికరణ్యేన అన్వయో నయ్యక్తిః, సర్పిఃసర్పిరోతీత్యత్రైసుసోస్సగు
ర్భ్యోకృతి వైకల్పికవత్ప్రవృత్తావపి తిష్ఠతు సర్పిః, పిబత్వముదకమిన్యత్రై
దుదుపథస్యేత్యనేన నిత్యం వత్ప్రసక్తాత్, నచాకరమతే పున్యాదీవా
మపున్యత్పత్యాశ్రయణే తథాస్మికారాదిప్రాపత్తిరితి వాచ్యమ్, పున్యస్యత్యా
శ్రయణే దోషతాదవస్థాత్, ఇసుసోరిత్యత్ర సర్పిఃసర్పిరోతీత్యుదాహరణే
న పున్యత్ప్రతిపక్షవైయవత్రాకరేణస్వీకృతత్వానుమానాత్, అన్యథా ఇ
దుదుపథస్యేత్యనేనైవ పున్యత్ప్రతిపక్షవత్ప్రతిపక్షభేదేన వత్ప్రవికల్పసిద్ధేస్త
దుదాహరణస్యాసంశ్లేషప్రసక్తాత్ । కించ తిష్ఠతు సర్పిరిత్యాదౌ ఇదుదు
పథస్యేతి వత్ప్రసేష్టత్వేకసాగదిషు సర్పిఃసర్పిరోతీత్యాశబ్దౌనమాసేవ్యపే
క్షా విరహేఽపి వత్పార్థకృతి స్వమూలగ్రంథవిరోధకృతి, అత్రకేచిత్ — ఇ
దుద్భాషనుప్రత్యయస్యేతివక్తవ్యే ఇదుదుపథస్యేతి గ్రహణం నిత్యం య
ఇదుదుపథస్తస్యేవ విసర్జన్య వత్ప్రం యథాస్యాత్, కవిభిఃకృతమిత్యాదౌ
మాభూది తేవమర్థమ్, భిసోవిసర్జన్యహినిత్యమిదుదుపథత్వం నాస్తి, రామై
రిత్యాదౌ తదభావాదితి తన్న, అగ్నిఃకరోతీతి నిషేధోదాహరణస్యాసంశ్లే
తతాపత్తేః, దేవత్యాదావకారోపథత్వాత్, ప్రియచత్యాఇత్యాదావ
కారోపథత్వేన చతుఃపాలిత్యాదౌ వత్పానాపత్తేశ్చేతి యతిగోఞ్చి
దేతత్ । అనేతు - ప్రత్యయస్య యోవిసర్జనీయో నభవతీత్యాదివ్యాఖ్యా
నే తూక్తోదాహరణే వత్ప్రసాప్రవృత్తైరుపథస్యేత్యేతత్సుస్యజమిత్యా
హః స్యాదేతత్, అప్రత్యయగ్రహణమేవ స్థానివత్సూత్రం ప్రతిప్ర
పాదీసిద్ధేత్యత్ర జ్ఞాపకమిత్యుక్తమ్, తదిదం వైయధికరణ్యేనాన్వయమ
భ్యుపగచ్ఛతాం నసిధేయత్, అత్రాహః — నమనత్వత్యత్రనేతి యోగం వి
భజ్యస్థానివత్సూత్రం ప్రతిప్రపాదీ నాసిద్ధేతివ్యాఖ్యానతే, ప్రత్య
యఃపరశ్చేత్యాది నిర్దేశాశ్చేహనుకూలాః, యోగవిభాగస్యేష్టసిద్ధిర్థ
త్వాదచఃపరస్మిన్నితి సూత్రం ప్రతిష్ఠాసిద్ధేవ, తతశ్చ పూర్వత్రాసిద్ధేన

స్థానివదితి సిద్ధాంతో యుక్తిమూలక ఇత్యాది సర్వం సర్వచ్ఛత్యతి, అప్రశ్న
యోయోవిసర్గ్యతి సామానాధికరణ్యపక్షే మాతుఃకృపేణ్యాదాశ్చదుష
ధస్యేతి వశ్యమాశఙ్కాహా । * ఏ కాదేశశాస్త్రనిమిత్తకస్యేతి * మాతు
రిశ్యత్ర ఋతఉదిత్యేకాదేశశాస్త్రం పినర్థం ప్రతిపరంపరయా ప్రయోజ
కమ్, ఆకరేణు ఏ కాదేశనిమిత్తాదితి ప్రదురఃపాతః, తత్రై కాదేశ ఏ కాదే
శ శాస్త్రం తస్మిన్మిత్రం యస్యోకారస్య నిష్పాదిత్యర్థః, నన్వేషమప్రత్య
యస్యేత్యత్ర సామానాధికరణ్యపక్షోపాయకరసమ్మత్యతిచేదత్రాహుః—
ప్రత్యేకం సంయోగసంక్షేపి పక్షాకరసమ్మతోఽపి యథోక్త నిష్పయో
జనస్తథాయనుపి త్రైయధికరణ్య పక్షస్తావశ్యక ఏవ । అన్యథా తిష్ఠతు స
ర్విః, పిబత్వముదకమిత్యాద్యసిద్ధాపక్షైరితి । * భాగ్రీతుమ్మత్రశబ్దస్య
పాతాదిః * నచవశ్యతుకోరసిద్ధత్యేకాదేశశాస్త్రస్యాసిద్ధత్వాత్, ష
త్వాప్రసృతై విధ్యర్థపవ పాతోనజ్ఞాపకాభివృద్ధి వాచ్యమ్, షత్వేతుకిచ
కర్తవ్యే పదాస్తపదాద్యో రేదైకాదశోఽసిద్ధత్యసిద్ధాంతాత్ । అన్యథా శక
హూష్విత్యత్రాపి షత్వంనస్యాత్, శకావాప్యైవీత్యత్రాదేవ ఉపదే
శేఇత్యాప్తేక్విపిసం ప్రసారిణావక్తృతే సంప్రసారిణాచ్చేతి పూర్వరూ
పై కాదేశేచ హలత్సాదీర్ఘః, భవతిహికోఽనిచత్, సోఽనిచదిశ్యాదౌ పదా
స్తపదాద్యోరాదేశః, తేన తస్య షత్వనిషేధసిద్ధత్యతి నతుశకహూష్విత్య
త్ర । ఏవం భాగ్రీతుమ్మత్ర ఇత్యత్రాపి షత్వతుకోరిత్యేకాదేశశాస్త్రమసి
ద్ధం నభవతీత్యుక్తజ్ఞాపకం సుస్థమేవ, ననూక్తజ్ఞాపకాచ్చకహూష్విత్య
త్రాపి నూతుఃకృపేత్యత్రైవషత్వం నస్యాన్తైవమ్ । తుల్యజాతీయస్యజ్ఞాప
కత్వాత్, కశ్చతుల్యజాతీయఃకఃపోరితిదిక్ । * ద్విష్టిశ్చతురితి * అ
త్రద్విత్రిభ్యాం సుజన్తాభ్యాం సాహచర్యాచ్చతుశ్శబ్దోఽపిసుజన్తపవ గ్రహీ
ష్యతే, కృశ్శోర్ధగ్రహణంతు సాహచర్యం నసర్వత్రవ్యవస్థాపకమిత్యత్ర
జ్ఞాపకమ్, తేనదీధీవేవీటామిత్యత్ర ధాతుసహచర్యేష్యాగమస్యేటోగ్ర
హణమ్ । * చతుష్రపాలవృత్తి * చతుర్లు కసాలేషు సంస్కృతభ్యధైసం
స్కృతం భటాఇత్యణః ద్విగోర్లుగనవత్యిత్తలుక్ । అత్ర షనోరమాయా
మిదుదుషధస్యేతి నిత్యం షత్వమిత్యుక్తమ్ । ఏవం చ ద్వితంత్రితమితి చతుః
పఞ్చాశదితి స్వమూలగ్రథైప్రయోగశ్చిన్త్యః, చతుష్రపాలవత్త్రాపి

నిత్యతయావత్ప్రవృత్తిః, అతోఽత్ర వత్సనివారణాయాప్రణయస్యై
త్యత్ర ప్రత్యయస్యయోవిసర్జనీయోనభవతీత్యర్థపవ స్వీకర్తవ్యః । చతు
మహాలభత్యత్ర కసాగడేరాకృతిగణత్వాత్ వత్సప్రవృత్తిరిత్యాహుః ।
* వ్యపేక్షావిరహాపీతి * తిష్ఠతు సర్విషుగ్జ్ఞికామానయేత్యాగావిత్యర్థః;
* వ్యపేక్షాయామితి * ఇం సర్విషుగ్జ్ఞికాయాభత్యత్రైత్యర్థః । అత్ర
సర్పిరిత్యసమస్తం పదమిత్యబోధ్యమ్, సమాసేతు నిత్యం సమానభ్యసే
నైవ సిద్ధిః సమాసాభావమేవ జ్ఞాపయితుమిదమితి సర్పిర్విశేషణముక్తమ్ ।
* నిత్యార్థశ్చేతి * అయం భావః — అసమానవ్యపేక్షావిరహే అభ్యన్తా
ప్రాప్తౌ నిత్యతయా వత్సార్థఃపాతః, వ్యపేక్షాయాంత్యసమాసే ఇసుసో
రితి వికల్పేనప్రాప్తౌ నిత్యార్థశ్చేతి । * అయస్సహితేతి * నత్యయసో వికా
రః, జానపదేతి జీఘ్రిసక్లాత్ * అయస్సగ్జ్ఞితి * అయభవగ్జ్ఞౌ యస్యః
నాసికోదరేజీమ్ । * అధశ్శిరసీ * ఏతయోరితి * సూత్రైషస్థాఃస్థానేన
ధమాబోధ్యా । * అధస్పదమితి * పదస్యాధభివిగ్రహః మయూరవ్యం
సకాదిత్వాత్సమాసః । * శిరస్పదమితి * షష్ఠీసమాసః .

— శ్రీ ఇతివిసర్గసర్గః ౯ —

శివభక్త్యస్యావసానే విసర్గః తస్మాద్విప్రభక్త్యనేన సమభివ్యాహారే
సస్యాభావాన్ముత్త్యం కథంసాధిత్యాశజ్ఞానాయామాహ । * స్వాజనమా
దిత్యాదినేతి * ఏవంచ అన్త్రములభూనపవ సురస్తీతిరుత్వాదికంస్యాజే
న, విసర్గకస్త్విహానభవతి, భిరవసానాభావాత్ । భావన్యవసానభక్తైర్వ
తప్రూహ పరిభాషయాఽర్చ్య పదసమభివ్యాహారేతూర్వకపినభవతీ
తి బోధ్యమ్ । * సనజుషోరుః * పదస్యేత్యనువృత్తం సనజూర్భావంవిశే
ష్యతే, విశేషణేనతదన్తవిధిః । నచసజుశ్శబ్దామ్మే గ్రహణవశాప్రాతిపది
తేన తదన్తవిధిర్నాస్తి నిషేధఃశబ్దాః, తస్యప్రత్యయవిధివిషయకత్వా
త్, సాన్తంసజుషశబ్దాన్తంచ యత్పదంతస్యరుఃసాన్తత్, సచాలోన్త్యస్య,
ఏవంస్థితేభ్యతరూహ । * పనాన్తస్యసన్యేతి * సజుషశబ్దస్యేతి * తదన్త
స్యపదస్యేత్యర్థః, తేనసజుషాసజుషభక్త్యత్ర నాతిప్రసక్తః, నచసజురిత్య
న్త్రాప్యాప్తిః, వ్యపదేవీవద్భావోఽప్రాతిపదికనేతి నిషేధాదితవాచ్యమ్,
తస్యాపిప్రత్యయ విధివిషయకత్వాత్ । అతపవ వ్యపదేవీవద్భావోఽప్రాతిప

దిశేనేతి, గ్రహణవతేతిచ పరిభాషాద్వయమపి ప్రత్యయవిధివిషయకమితివి
ఉత్సాహత్రహరదత్తేనోక్తం, కైయటహరదత్తాభ్యామితితుమనోరమాయాం
యశమ్, తత్రకైయటేనానుక్తత్వాత్కైయటగ్రహణం ప్రమాదపతితమితి
న్యాయః । కేచిత్తు — దివఉత్సాహం యస్మిన్నితి బహువ్రీహిరయం సూక్ష్మ
ముదాయశ్చన్యపకాగ్ధః, తథాచదివఉత్సాహశబ్దేనైవచేతిసూక్ష్మా
పిక్రొడీకారాత్తత్రకైయటేనోక్తత్వానోక్తదోషభోకువికృతివల్లెగశే
నననోరమాం సమర్థయన్తే . యత్వస్యాసిద్ధత్వాదుత్వేకతేపి తస్యస్థా
నివత్వేన రుత్వాన్యస్యస్యాసిద్ధత్యాశంకాయామాహ । * యత్వస్యా
పవాదఇతి * ఉత్వసిద్ధేస్యానుగ్ధాదితి * ననాతోరోరస్తుతాదస్తుతఇతి
సూత్రం పరిత్యజ్య రోసుపీతి సూత్రానన్తరం అతడరతీత్యేవ లాఘవా
దుద్యతామ్, కనునెనసానుగ్ధాశ్రయణప్రయాసేనేతివాచ్యమ్, తథాహి
సత్పుత్వస్యాసిద్ధతయా శివోర్భ్యుత్పత్త్యాదావాన్యస్యాప్రవృత్తిప్రసక్తాత్ ।
* ప్రథమయోః * అత్ర ప్రథమాశబ్దగ్రథమా ద్వితీయయోస్సము
దాయేగౌణః, ద్వివచనంతు సముదాయపేక్షయాఇకోయణచీత్యతోఽచీత్య
కస్యవల్లేదీర్ఘ్యత్యతోఽకోదీర్ఘ్యత్యేకగమూర్వపరయోరితి సూత్రంచానువ
ర్తతఇత్యాశయేనవ్యాచక్షే । * అగ్రప్రథమాద్వితీయయోరిత్యాదినా *
అదికిమ్ ? రామః, అగ్గికిమ్ ? గావా, నావా, ప్రథమయోగిమ్ ? వృక్షే,
స్థలై, యవ్యపీఠంనాదిచీత్యేనసిద్ధ్యతి తథాపిహరిత్యాదాదివ హర్వోరిత్య
త్రాపిపూర్వసవల్లేదీర్ఘ్యస్యాత్, తద్వారణాయ ప్రథమయోరితుక్తమి
తిదిక్, పూర్వగ్రహణంకిమ్ ? అగ్నిత్యత్యత్రపక్షే పరసవల్లోమాభూత్, దీ
ర్ఘగ్రహణంకిమ్ ? త్రినాత్రస్థానిని త్రినాత్రమాభూత్ । * అన్యగ
ఇతి * అపవాదేనిషిధై పునరుత్సగన్యస్థితితిన్యాదాదితిభావః, అత్ర
భిద్యోభ్యాసదేతానదిన్యాదివిజ్ఞమ్, తద్ధినాదిచీతిపూర్వసవల్లేదీర్ఘ్యే నిషిధై
పునరుత్సగన్యస్యృధ్యేవృధ్యేవ సిద్ధ్యతినాన్యశేతి, నన్వేపంచాన్యః
పాదమవ్యపరఇతిపాతే సుజాతేలశ్వసూన్యతే, ఉపప్రయన్తోఽధ్వరమి
త్యాదావేజగపదాన్తాదితి పూర్వరూపమేవ హినిషిధ్యతే, తస్మింశ్చనిషి
ధ్యేపచోఽయవాయావ ఇత్యుత్సర్గోపి ప్రవర్తేత, మైవమ్, బాధకేనిషిధై
బాధ్యమపి క్వచిన్నేతిస్వీకారాత్తస్మిధ్యే । * భోభగో * అసద్విసాత్ర ఇ

తి * సూత్రైకృతఃసౌత్రః, కృతలభ్యైశ్చ, భగోఅఘోశబ్దయోరోకారస్య
 కారస్యదపూర్వరూపం సౌత్రత్వాన్నేత్యర్థః, యదితుభోస్థభగోస్థఅఘో
 సితిసాన్తం రాన్తంచ అనుకృత్యభోఇత్యాదీనాం త్రయాణామలూన్యస్య
 యస్యైతి, అపూర్వస్యరోశ్చేతివ్యాఖ్యానయతే తదాఅసద్ధిర్నాన్యైవ
 వెతిబాధ్యమ్, ననురోరుకారస్యానుబద్ధమాత్రత్వా ద్రేఫమాత్రంవిసర్గః
 స్థావీ, తథాచానల్పిథావీతి స్థానివద్భావోనస్యాదిత్యాశంకాహా । * న
 హ్యయమితి * యథా, అగ్రహీదిత్యత్రగ్రహణాలిటితద్ధ్వస్యస్థానివద్భా
 వేనేట్వాదిట ఈటితిప్రవర్తతే, ఏవమిహాపి విసర్గస్యరుత్వాద్యత్వంప్ర
 వర్తతేఇతిభావః, యద్యపిరోరిత్యతోరభ్యసనువర్త్య రోరోత్యేతస్యయా
 దేశభిల వ్యాఖ్యానే అయనుల్పినిరేవ, తథాపున్యత్రారథమశీరహణం ర
 భ్యసన్యానువృత్తిక్షేత్రవారణార్థమిహేవకృతమ్ । * నిపాతాఇతి * భో
 భగోఇతిసూత్రే నిర్దిష్టాశ్చాదేరాకృతీగణజ్ఞాన్తస్రబాధాః, యదితు
 విభాషాభవద్భగవదగువతామోచ్చావసేవీతి వార్తికేన ఏషాం రుఃస్యాద
 వస్యౌకారోవాసమ్బుధావిత్యర్థకేన నిష్పన్నావవ భోశ్చబ్దాయోగ్యహ్యే
 ర్కతదాపుల్లిజైకవచనమాత్రేభోహారేఇత్యాదిసిద్ధావపిభోహరిహరాభో
 విద్వద్భువ, భోగజ్ఞే, ఇత్యాది నసిద్ధ్యేత్, తస్మాద్విభాషాభవదితి వార్తి
 కంనావశ్యమాశ్రయణీయమితిభావః, మనోరమాయాంతు — భావ్యస్వ
 రసరిత్యాతు విభాషేతి వార్తికచూరభ్యమేవేత్యుక్తమ్ . తథాహిహేభగ
 వన్నితవత్, హేభోఇతి ప్రయోగస్యాపీష్టత్వాత్తస్యచ వార్తికారిష్ఠ్యప
 వసిద్ధేః “ స్యుఃపాఽటాప్తజ్ఞహేహేభో ” ఇత్యనురోక్తా నాన్తు సమోబ
 ధనాద్ధానాం నిపాతానాం సహప్రయోగాయోగాత్, కింజ్ఞాత్రభవాన్
 హరిః, తత్రభవాన్ తతోభవాన్ ఇతివత్తస్రభో ఇత్యాద్యపి వార్తికేష
 త్యేవసిద్ధ్యతి, ఇతరాభ్యోపి దృశ్యస్తఇతి, సర్వవిభక్త్యన్తాత్త్ర తస్మా
 ర్భవదాది యోగపవేష్టత్వాత్, కించామన్త్రితత్యే వదాన్వరస్యాప్తమి
 కనిఘాతః, ఆమన్త్రితం పూర్వనువిద్యమానవదిత్య విద్యమానవద్భావ
 శ్చేత్యాది సిద్ధ్యతి, నాన్యథా, భోహరిహరావిత్యాది సిద్ధయే భోఇతిని
 పాతోప్యవశ్యాభ్యుపగన్తవ్యః, యదితు భగోఅఘోఇతిప్రామాణికా,
 తిర్హిస్తాంనామ, వార్తికకం రూక్తప్రయోజనాయస్సికర్తవ్యమేవేతిదిక్,

స్వాదేతత్, నిపాతానామభ్యుపగమయ్యశ్చవిశౌ తపవగృహ్యేరక్ ప్రతిప
 దోక్తత్వాన్నతుసముద్భవైలాక్షణికత్వాదితీ చేష్టైవమ్, స్వరితేనాధి
 కారణత్యక్త అధికః కారో = అధికారణతీ వ్యాఖ్యానమాశ్రిత్య లక్ష్యానురో
 ధేనస్వరితత్వమాశ్రిత్యోభయగ్రహణాత్, లక్షణప్రతిపదోక్త పరిభాషా
 యాఅనిత్యత్వాచ్చ, అనిత్యత్వేలిక్ష్యంతు భువశ్చమహావ్యాహృతేరితి సూ
 త్రేనుహావ్యాహృతిగ్రహణం యావత్పురేతి సూత్రేనిపాతగ్రహణశ్చ।
 సచైవంలాక్షణికానామపి గ్రహణే విభోరిదం, సుప్రభాసౌర్యస్య = సుప్రభ
 గుః, తస్యసుప్రభగోరిదం, రఘోరిదమిత్యత్రాపి యత్వాపత్తిః, పరస్ప
 రసాహచ ర్యేణనిపాతానాం వాత్తికోక్తానాశ్చ గ్రహణే ప్యనేయమ
 గ్రహణాత్, సాహచర్యం త్వేహంసమోభనాథ్యతిబోధ్యమ్, భోగిత్యాదీనా
 మ్ప్రియాణాం అలోత్యస్యయఃస్యాదిభిః వ్యాఖ్యానే తద్విధవన్త్రీమాణ పరి
 భాషయానాతిప్రసక్తః, నచాజహత్స్వాప్యప్రతిపత్తే విభోరిదమిత్యత్ర
 భాఃశ్చ త్యేకదేశస్యాధోఽస్తితి శబ్దాత్, జహత్స్వాధా వృత్తిరితిము
 ఖ్యపత్తేతదభావాదిదిక్ । * వోగ్యగ్లఘు * వ కారయ కారయోరితి * భో
 భగోఅఘోఅపూర్వయోరిత్యర్థః, లఘుప్రయత్నతరః లఘూచ్చారణతరః
 సచాఽఽస్తరతమ్యాదస్వస్యవః, యస్యయశ్చ త్యాహ * వయావితి * విధా
 నసామధ్యైల్లఘుప్రయత్నతరస్య నభవతీత్యాశయేనాహ * అలఘుప్రయ
 త్నస్యేతి । * భోయచ్యుతేతి * ఏవంభగోయచ్యుత, అఘోయచ్యుత, వ
 కారస్యోదాహరణం త్వసావాదిత్యః, ఏతచ్చకాశికాయాంస్పష్టమ్ । * ఉ
 త్తరార్థంపదగ్రహణమితి * వస్తుతస్తూత్తర త్రాపి నోపయుజ్యతే, పదస్యే
 త్యనువృత్త్యైవ నిర్వాహాత్ । ఉభిచపదత్యత్యతఃపదేత్యనువర్త్య లజాదేః
 పదస్యేతి వ్యాఖ్యానాత్పరమదణ్డినా విత్యాదౌ జముణ్డేతి ప్రాచోవ్యా
 ఖ్యానస్య జమోప్రస్వాదనీతి సూత్రేనునోరనూయాం నిరస్తత్వాచ్చ ।
 నను హలిసర్వేషామిత్యత్రపదే గ్రహణానువృత్తౌ హలాదౌ పదేత్యతి వ్యా
 ఖ్యానస్య లాభాత్, వృక్షవ్భ్యాం, వృక్షవ్భిరిత్యత్ర వస్యనిత్యం లో
 పోనభవతి, కిన్తు లోపశ్చాకలేతి వైకల్పిక ఏవ లోపత్యతి అస్తిపదేగ్రహ
 ణస్య ప్రయోజనమితిచేష్టైవమ్, హలిసర్వేషామిత్యత్ర వస్యాననువర్తి
 తత్వాత్, కీచ్ఛమాభ్యాం, మాభిరిత్యత్రభ్యానూదౌ :

వైవభవన్ తే లోపస్యాత్తత్రహాలినర్వేషామిత్యస్యాప్రశస్తైః, నచేష్టాప
 తైః, భాష్యకారైర్దణ్ణినేత్యత్రజముద్వారణాయజమోప్రాప్త్యాదవీశ్యత్రాను
 వృత్త్యర్థం పదగ్రహణమితుక్తత్వాత్, నచ తదేవప్రయోజనమస్త్వితి
 వాచ్యమ్, ప్రాప్త్యాత్పరోయోజమతదంతం యశ్చిదం తస్మాత్పరస్య అచోని
 త్యం జముడితివ్యాఖ్యానేన దణ్ణినేత్యత్ర జముటస్ప్రసక్త్యభావాత్, *హ
 లినర్వేషామ్ * యకారసేవీతి * వకారస్తు నానువర్తతే, భాభగోఅఘ్నా
 అపూర్వస్యా సమ్భవాత్, అపూర్వస్తు యద్యపి సమ్భవతివృక్షవీకరోతి
 తి, తథాపి తత్రలోపాప్రసక్తః, అశీత్యనువర్త్య అశాహలో విశేషణా
 త్ వృక్షవీకహసతీత్యాదిత్వనభిధానాదసాధ్యత్యాహుః, గవ్యమిత్యత్రపదా
 న్తత్వం నాస్తి, గవ్యాతిరిత్యత్ర వకారప్రశ్లేషాన్నవలోపఇత్యుక్తిమ్, *దే
 వానమ్యాఇతి * అత్రలోపోవ్యోర్వలీతినప్రవతతే తం ప్రతియత్స్వస్యాసి
 ధ్ధత్వాత్, * హలికిం దేవాఇహేతి * ఉత్తరార్థనూపశ్యకిం హలీతి గ్రహ
 ణమిహేవకృతమ్, తేనలోపశ్చాకల్యసేవీశ్యస్య అస్యవచివయవిభాగోఽ
 త్ర సిద్ధ్యతీతిభావః, *రోఽనుపి * అనువీతి యదిపర్యదాసస్యాత్తతఃసుప్న
 దృశేప్రత్యయపవస్యాత్ అహర్యతీత్యానా, నత్వహరాభ్యతీత్యాదావపి స
 స్తాత్ప్రసజ్యప్రతిషేధపజేతి వ్యాచక్షే, * నతునువీతి * అహరహరితి *
 నిత్యవీప్నయోరితిద్విత్వమ్, నచాత్ర రేఫాదేశస్యాసిద్ధత్వాచూఽపి
 నలోపఽకారవ్యైవ రేఫస్యాదితివాచ్యమ్, అహన్నిత్యానిత్య- ఏతే
 నలోపాభావం నిపాత్య ద్వితీయేన రుపిణేయఇత్యహన్నితిసూత్రైవక్ష్య
 మాణతయారుత్వాపవాదస్యాపి రేఫాదేశస్యనకారస్థానికత్వలాభాత్, *
 అహారాశ్రయితి * అహస్సర్వైకదేశేత్యాదినా సమాసాంతావక్ష్యతే,
 రాత్రాహ్నోహోఽనుసీతి పుంస్త్యమ్, * అహారధన్తరమితి * రథన్త
 రంసామ, తేనాహ్నస్సమాహరద్వంస్త్యః, పృథక్పదత్వంవా, * అహరా
 దీనామితి * ఉభయప్రాప్త్యాదిశబ్దప్రకారే, తేనస్వర్పతారధిరః, కపిః
 కావ్యేనాస్వర్పనాఇత్యాదిగృహ్యతే, * వినగ్దాపవాదఇతి * మోరాజి
 వద్రైఃసస్య రేఫావిధీయతే వికారినివృత్త్యర్థమితిభావః, * ధ్రులోపే *
 రేఫే అకారఉచ్చారణార్థః, ధ్రువరశ్చ, ధ్రౌత్రలోపయేతీతి ధ్రులోపః,
 నిజస్తాత్రార్థస్యన్యుపపదసమాసః, * తృణః వృథఇతి * ఉదిత్వేన వేట

త్వాత్ యస్యైభాషేతి నిష్టాయాం నేచ్, ధత్వధత్వప్రత్యయభలోపాః! ప్రాచాశు దృఢత్యుగ్రాహ్యతం తకసత్, తత్రధలోపస్యైవాభావాత్, దృఢస్థూలబలయోరితి సూత్రేణహిచ్ఛం హేర్నకార హకారయోర్లోపః, తకారస్యధత్వంచ నిపాత్యతే, నత్వసిద్ధకాణ్ఠస్థధత్వసేవప్రప్రవృత్తిః, దాదేధాఽతోరితి ఘత్వేనబాధాత్, నచేదభావోధత్వం నలోపశ్చ నిపాత్యతామ్, ధత్వప్రత్యయభలోపార్హు భిష్యంత్యైవేతివాచ్యమ్. తథాసతిపరిక్రమయ్యేత్యత్రల్యపి లఘుపూర్వాదితి జేరయాదేశోనస్యాత్, పారిదృశీకజ్యేత్యత్రతోననుష్యజాతేరితీజీచం బాధిత్యాఅణియోరితిష్యజ్ నస్యాత్, ధలోపస్యాస్పదత్వేన గురూపోత్తనత్వాదిత్యాకరేస్థితమ్, ననుపరిక్రమయ్యేత్యత్రల్యబాదేశకథంభవేత్, యావతాపరిపృథకనాచప్రైతిణిచిక్వతేత్వాప్రత్యయేచ త్వాన్త ఏవపరేరస్తభావాశ్చనూనాభావః, అత్రత్రైయటః — సక్రామయతేరేవ సోపసగాత్ప్రత్యయో త్పత్తిర్నాన్యస్మాదితి నియమాత్పరిశబ్దం పృథక్పృథక్ దృఢశబ్దాదెవణిచ్ఛ్రీయతే నిజస్తస్యధాశుత్వాత్ త్వాప్రత్యయేకృతేపరేత్వాచేనకృదవైర సమాసఇతి సిద్ధోల్పబాదేశః, శావిష్టనిద్ధానాద్రభావఇశః! ననుపూర్వసేవితీవ్యన్తం సప్తమీనిదేశశాదెవ తల్లాభాదతతహా । * పూర్వగ్రహణమిత్యాది * ఉల్లాపేపూర్వసేవీ సూత్రస్యోత్తరపదాధికారస్థత్వాదుత్తరపదస్థయోరేవశరేణయోఽపరతోద్భిద్ధస్యాత్, నతులీఢః, అజ్ఞా ఇత్యత్రైతిభావః యద్యవ్యసన్మువాదేనానుత్తర పదస్థకారేద్భిద్ధాభవేత్, తథాప్యజ్ఞాఇత్యత్రద్భిద్ధోనస్యాదితిజ్ఞేయమ్ । ఎస్తతస్మాత్తరపదస్య సమాసచరణావయవేరూఢత్వాత్పూర్వారమత ఇత్యాదావసినస్యాత్, కింతునీరక్తంకూరక్తమిత్యాదావేవస్యాదితితత్వమ్ । * లీఢఇతి * లిహఅస్వాదనేత్రిఃథత్వధత్వప్రత్యయభలోపాః, ఇహాథలోపంప్రతిష్ఠుత్వం నాసిద్ధం ధకారే పరతోలాపవిధానసామన్యత్ । అతపవ ధోధేలోపఇత్యసృపదాధికారస్థత్వేవ్యపనాస్తస్య ధస్యలోపోభవతి । * అజ్ఞాఇతి * గృధుఅభికాక్షాయాం యజ్ లుకిద్విత్యే అభ్యాసస్యరుక్, లజస్సిపిశబ్లుకిసమచూడభావపత్యై లఘూపధగుణోరవరః, ఇతశ్చేతీకారలోపే హజ్జ్యాదిలోపః, భష్పావః, జత్వ, మదశ్చేతి ధత్వపత్యై అజర్హర్ ఇతిస్థితే రోతితి రేఫలోపేననదిర్ఘః,

అత్రైయం సుగమావ్యాఖ్యాం, ధ్రువోపే పూర్వస్య దీర్ఘోణః, లీఢః, నీరక్తమ్, దూరక్తమ్, అణఃకిమ్ ! తృణః, వృణః, పూర్వగ్రహణును త్తరపదే పి పూర్వమాత్రస్య దీర్ఘార్థమ్, అజన్యుః, పునారమతే, హరీరన్యః, శమ్భూరాజతేజతి । * విప్రతిషేధే * విప్రతిపూర్వాత్ సిద్ధాశాస్త్రైః మాజ్ఞల్యేచ, సిద్ధగత్యామిత్యస్తాధాతోర్వాసుజ్ఞ, ఉపసర్గాత్ సుసోతి తపత్వమ్ । ఉపసర్గవశాచ్చ విరోధార్థకత్వమ్ । * కార్యమితి * అన్యైకృత్య తృచశ్చేచ్ఛ్యద్వాధేకృత్యప్రత్యయః, తేన తుల్యబలవిరోధఇతి పర్యవసానా దతుల్యబలేమాత్సర్వాపవాదనిత్యాన్తరక్షబహిరక్ష విధిమనెదంప్రవర్తతే, నహ్యపవాదాదీనాం సన్నిధాపుత్సర్వాదీనాం కృత్యర్హత్వం తైర్బాధితత్వాత్, తత్రనిత్యమావశ్యకత్వాద్బాధకీమ్, అన్తరిక్షం తులాఘవాత్, అపవాదస్తు వచనప్రామాణ్యాత్, తద్భిన్నస్తు ప్రకృతసూత్రపిషయః, అతపవపరిత్యాన్తరక్షాపవాదనాముత్తరోత్తరం బలీయైశ్చ త్యక్తమ్, యద్యతుల్యబలేష్వపి పరమేవస్యాత్తస్మిన్పపద్యతే, అతోవ్యాచక్షే । * తుల్యబలవిరోధ ఇతి * జాతౌపదార్థే విధిర్థమిదం సూత్రమ్, వృక్షేషు, వృక్షాభ్యామిత్యత్రహిలభావ కాశయోరేత్వదీర్ఘత్వ శాస్త్రయోవృక్షే భగిత్యత్యౌః) భయప్రసక్తే వినిగమకాభావాదప్రతిపత్తిరేవస్యాత్, తదుక్తమ్ “అప్రతిపత్తిరోభయోస్తుల్యబలత్వానితి” తత్రాస్తాద్వచనాశ్చరస్మిన్కృతే యదిపూర్వస్యాపి నిమిత్తమస్తితహితదపి భవతి, యథాభిధేక్ష్యత్ర పరత్వాద్విభావేకృతేష్యచ్, తదుచ్యతే “ పునఃప్రసక్తవిజ్ఞానాత్సిద్ధమితి ” వ్యక్తైతుపదార్థే తత్తద్విషయకయోలక్షణయోరన్యత్ర చరితార్థత్వా సమ్భవాత్తవ్యతివ్యాసీయరామివ పర్యాయేణ ప్రవృత్తై నియమార్థమిదంసూత్రం విప్రతిషేధే పరమేవస్యాన్నతుపూర్వమితి, ఏతిల్లక్షణారమ్భాచ్చ తత్రపూర్వస్యానారమ్భోనుమీయతే, తథాచ జుహుతాత్త్వమిత్యత్ర పరత్వాత్తతజీకృతేస్థానివద్భావేన హుజల్భ్యైశ్చితి ధిత్వం నభవతి, తదుచ్యతే, “ సకృద్గతౌ విప్రతిషేధేనయద్బాధితం తద్బాధితమేవేతి ” లత్యోసురోధాద్వ్యవస్థాప్యమేతద్వయమపి తత్ర విధిపక్షేతూత్వేరేఫలోపేచ ప్రాప్త్యితి పాత్యమ్, నియమార్థమితి పక్షే పరమేవకార్యంస్యాదిత్యేవకారోఽధ్యాహర్యోవృత్తా । * ఉత్పమేవేతి * సిద్ధాసిద్ధయోరతుల్య

బలత్వేన విప్రతిషేధేపరమిత్యస్యాత్ప్రవృత్తౌ నివృత్తిపక్షత్వాదుత్వమే
 వభవతీత్యర్థః, తదుక్తమ్, “పూర్వప్రాసిద్ధేనాస్తి విప్రతిషేధోఽభావా
 దుత్తరస్యేతి” ఏతేన విభక్తికార్యం ప్రాకృత్యాచ్యుత్యమత్వే ఇతివత్స
 మాణగ్రంథోవ్యాఖ్యాతః । * ఏతత్తదోః * అశ్రుత్యాద్యత్వమేక శేషశ్చ
 నకృతః, సౌశ్రత్వాత్, ప్రకృతివదనుకరణమితీత్యైకకాతిదేశాద్వా,
 ఏవంచ వృత్తావప్యేతత్తదోరితి ప్రయోగస్సాధుః, హజ్జ్యోభ్యుత్సాహస
 త్తరమేవేదం లాఘవాయనకృతం సంహితాధికారోపజీవనాదిత్యాహుః,
 సూత్రేను ఇతి వృథావదంబుత్తవష్టీకమిత్యాహ । * ఏతత్తదోర్యస్సరి
 తి * ఏతత్తదర్థగతసంఖ్యాభిధాయా యస్సస్తస్యైత్యర్థః, ఏతత్తదోర్విహి
 తఇతివ్యాఖ్యానేతు పరమసదదాతి పరమైషదదాతీత్యాదౌ సులూపానస్యా
 త్, ఏతత్తదోఃపరఇతి వ్యాఖ్యానంతు నసమ్భవతి, ఏతత్తద్భామితి వచ్చ
 మ్యభావాత్, ఏతత్తదోరవయవఇతితు నసమ్భవత్యేవ, సోఽప్రత్యయ
 త్వాత్, తస్మాదర్థద్వారక సమ్బంధపవాళితః, తదాశ్రయణేలిక్ష్ణంత్యనభో
 సమాసఇతిబాధ్యమ్, ఏతత్తదోరితికిమ్ ? యోదదాతి । * అకోఽకిమితి *
 సాకచి-యోశ్చబ్దాన్తరత్వాదప్రసజ్జఇతిప్రశ్నః । * ఏవకఇతి * అకోరి
 తిప్రతిషేధవ, తన్నధ్యపతితస్తద్గ్రహణేనగృహ్యత ఇతిపరిభాషాంజ్ఞాప
 యతీతిభాషః । * సోఽచిలాపే * అచీతివిస్పష్టార్థమితివృత్తైస్థితమ్, సఇ
 తీతదచ్చిస్యప్రకృతమైక వచనాన్తస్యానుకరణం లుప్తవష్టీకమిత్యాహ । * స
 ఇత్యసేతి * బహుళగ్రహణేతి * అతపవలాపంవినా పాదపూరణేపి క
 చిచ్ఛసతి, సాస్తాఅరమితి, అత్రవదన్తియేతు “సోహమాజన్మశుద్ధానామ్”
 ఇత్యాదిసిద్ధ్యర్థం పాదశ్చేష్టాపేసత్యేవపూర్యేతఇతి సావధారణం వ్యా
 చఖ్యుః తేషాంసాస్తాఅరమిత్యాదౌ సులూపానాపత్తిః, అత్రహిసః, అస్త్యై
 ఇతిచ్ఛేదఃబహుళగ్రహణానువృత్త్యాతమపపాదనేతు సోహమాజన్మైత్యాద్యై
 వతథోపపాద్యతాం కిమవధారణేనేతి .

* అర్థవదధాతుః । ప్రత్యయం ప్రత్యయాంతంచేతి * సూత్రే
తన్త్రాదినా ఉభయం వివక్షితమితి భావః, అర్థవదితి నపుంసకనిర్దేశస్యా
నుగుణం విశేష్యమధ్యాహరతి । * శబ్దరూపమితి * అథాతురప్రత్యయ ఇ
తి పులింగనిర్దేశస్తు పరవల్లింగం ద్వ్యవ్వతత్పురుషయో రిత్వ్యత్తరపదలిక్యత్వా
ద్బౌద్ధ్యిత్యాహుః, యదితుథాతు భిన్నమిత్యర్థం పరిశ్యజ్యాఽఽరోపణౌ
థాతురథాతురితి వ్యాఖ్యానాయ తే తదానపుంసకత్వప్రాప్తిశ్చైవ నాస్తి
తిజ్ఞేయం । అర్థవదితికిమ్? ధనం వనమిత్యానౌ ప్రతివర్ణంసంజ్ఞా మాభూత్
తస్యాంచనత్యాం స్వాదయస్యః, నను సంఖ్యాకర్మాదేర భావాన్నభ
విష్యస్తీతిచేత్ న, “ ఏకవచనముత్సర్గతక్షకరివ్యత ” ఇతిసిద్ధాంతాత్, హుం
ఫదాదిభ్యభవ సోమరాష్ట్రార్త్వాత్ నచార్థవన్ద్రహణ పరిభాషయాఽన
థాకేనస్యాదితివాచ్యం, తస్యావిశిష్టరూపాపాదానఽపయత్వాత్, ప్రా
మాణ్యమితి ఇత్యన్త్ర తూథఇతి విశిష్టరూపముపాత్తమితి క్తవత్వన్తేకదేశ
స్యానర్థకసోధశబ్దస్య గ్రహణంనేత్యుక్తం నహ్యన్త్ర తథావిశిష్టరూప
సోపాదానముస్తి యద్యప్యథాతురిత్యాది పర్యుదాసేనాత్మార్థవత్త్వం
లభ్యతే తథాపున్త్రార్థమర్థవన్ద్రహణం సుప్తప్రతిపత్తయే ఇహేవకృత
మ్, నచైకాచ్ ద్వీర్వచనన్యాయేన సముదాయవైశ్యవ సంజ్ఞాస్యాన్నాప
యవానామిత్యర్థవన్ద్రహణమిహ వ్యర్థమితి శబ్దాన్త్యమ్ సముదాయేద్వి
రుక్తే అవయవాఅపి ద్విరుక్తభవన్తి, వృక్షప్రచలక సహవయవైఃప్ర
చలతీతి న్యాయాత్ ఇహాతు సముదాయే ప్రవృత్తయా ప్రాతిపదిక సంజ్ఞ
యా నావయవానాం తత్కార్యసిద్ధిరితి వైషమ్యాత్ అతపవ “ యస్మిన్ బహ
వౌ హలః సంజ్ఞిస్తాస్త్ర ద్వయోర్బహునాం చా విశేషేణ సంయోగ
సంజ్ఞేతిసిద్ధాంతః ” సజ్జచ్చతే, అన్యథాత్వమపన్యస్తన్యాయేన సముదాయప
వసంయోగసంజ్ఞాప్రవర్తత, అత్రకేచిద్ధనం వనమిత్యానౌ ప్రతివర్ణం స
త్యామపిసంజ్ఞాయాం సత్స్పిపిష్వాదిషు నక్షతిఃహజ్జాద్విదానులోపాత్,
నచనలోపాధస్యజస్త్వంచస్యాదితిశబ్దాన్త్యమ్, థాతుపాదేధనవనేత్యుచ్చా
రణసామర్థ్యాత్ తద్దప్రవృత్తే రిత్వాహుః, తదనత్, అకారాతోస్సరుత్పత్తౌ
రుత్వావత్తేః, యద్యపిసముదిత ప్రాతిపదికస్యావయవత్వేన సుపోలుకిరు
త్వంచభవేత్, తథాపిచిక్షుః ఇన్ద్రిత్యాదౌ రేఫదకారయోఃపదాన్త

తేస్వసతిఖరవసానయోరితి విసర్గస్యయరోసునాసికస్యచ ప్రసక్తాదితివిత్, అథాతుఃకిమ్? అహా, ధాతోః ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం సత్యాంతిడాం స్యాద్యపవాదత్వాత్ అహన్నిత్యశ్రహవైప్తిపి సిపివాక్యతే ఇతశ్చేతీకారలోపే హల్స్యాదిలోపే చ ప్రాక్రూతా ప్రాతిపదికసంజ్ఞా నావగతేతిన లోపః ప్రాతిపదికాంతస్యేషి నలూపస్యాత్తన్యాభూత్, అహన్నితిరుత్వం, రోసుపీతిరత్వంచ, ఇహనాశబ్దాత్, లాక్షణికత్వాత్, నచకార్యకాలపక్షే ప్రత్యాయాంతత్వేన వర్మదాసాత్ ప్రాతిపదికసంజ్ఞా భావేన నలూపానభవేదివాచ్యమ్, ప్రత్యయలక్షణేనోక్తవర్మదాసాప్రవృత్తేః, నజిన మ్బుచ్చోరితినిషేధేన జ్ఞాపితత్వాత్, కథమన్యథా రాజేత్యాదానలూపస్యాత్, యగ్యపిప్రుష్పివక్షేరాజా శబ్దస్యకనిన్ప్రత్యయాంతతయా కృత్తద్ధితేతి ప్రాతిపదికసంజ్ఞాయాం రాజేత్యాదానలూపస్యాత్, తథాచ నజినమ్బుచ్చోరితి నిషేధోనజ్ఞాపక ఇతి కార్యకాలపక్షే అథాతుగ్రహణన్యస్థమ్, తథాప్యప్యత్వత్వపక్షే జ్ఞాపకపక్షే కార్యకాలేపితత్వస్వకర్తవ్యమ్, నచనుపోధాత్వితీమాత్రే ప్రాతిపదికాత్పృథగ్ధాతోగ్రహణాద్ధాతోర్మయం సంజ్ఞేతివాచ్యమ్, పుత్రీయతీత్యాదా ప్రత్యయాంతై ధాతుగ్రహణస్య చరితార్థత్వాత్, అప్రత్యయఃకిమ్? హరిషు, కరోషి, అన్త్రసుప్సిపోర్తా భూత్ అప్రత్యయాంతఃకిమ్? తత్రైవిభక్తిజిప్తయోర్తా భూత్, నచాంతవద్భావేన కాణ్డే, కుడ్యే ఇత్యాదా ప్రాతిపదికత్వం స్యాదేవతథాచప్రాసోనపుంసక ఇతిప్రాసస్యః, సోరుత్పత్తిశ్చ స్యాదితివాచ్యమ్, సప్తమ్యధికరణేచేత్యాదినిర్దేశేన విభక్త్యే కాదేశస్యాంతాదివద్భావా నభ్యుపగమాదితివిత్, ననుప్రత్యయవర్మదాసోనకర్తవ్యః, ప్రత్యయాంతవర్మదాసేనైవగతార్థత్వాత్, వ్యవదేశవద్భావేన తస్మాపి ప్రత్యయాంతత్వాదితేత్, మైమవ, ప్రత్యయగ్రహణే యస్తాత్సవిహితస్తదాదేగ్రహణాత్, కేవలస్యసాతథాత్వాత్, అన్యథానుప్రిజోరపి తదన్తత్వాత్పదత్వం స్యాత్, తథాచ హరిషు కరోషి త్యాదావత్వం నస్యాత్, సాత్పదాద్యోరితి నిషేధాత్, నచ షష్ఠవిధేర్నిరవకాశతా, నర్పిషపష ఇత్యాదాచరితార్థత్వాత్, అన్యేతుచ్యావక్షతే — కృత్తద్ధితేత్యప్రాహితదప్రవిధిర్వక్షతే, తథాచ, తద్ధితగ్రహణస్య తద్ధితాంతానామైవ, నత్వస్యప్రత్యయాంతానాం సంజ్ఞేతి ని

యచార్థతామశ్రితస్య ప్రశ్నయాన్తపర్యదాసోఽత్ర నకర్తవ్యః, అథవా
సాశ్వదాద్యోరీతి సాతీగ్రహణాత్ప్రశ్నయో నప్రాతిపదికమితి సిద్ధే ప్ర
త్యయగ్రహణసామర్థ్యాత్తదన్తపరమ్, ఉద్ధిరనూత్రే తద్ధిశగ్రహణంతు వి
ధ్యర్థమేవాస్తు యద్వాసాతీగ్రహణాత్ ప్రత్యయస్య ప్రాతిపదికత్వాభా
వేతద్ధితగ్రహణసోఽరీత్యా నియమార్థత్వేచార్థవదధాతుః ప్రాతిపదికమి
త్యేవనువచమితి. తేషామికోయణచీతి సూత్రంవ్యర్థంస్యాత్ తస్మాదిత్యు
త్తరస్య, వాయ్పుతు పితృపసోయదితినిర్దేశాత్ జ్ఞాపకాదిప్రసిద్ధేః, నాన్యో
లావిత్యత్రాకారసహితోఽచ ఆజఃమూలస్థగ్రన్థోయనవివిరుధ్యేత, కాల
సమయవేలాస్విత్యాది జ్ఞాపకాదేవిధత్వాభావసిద్ధేః, యదిజ్ఞాపకే నప్ర
త్యాఖ్యానమయ్యుక్తమితి, యదిచ ఆకారప్రశ్లేష ఏవ త్స్లిగ్ధమిత్యభ్యుపగ
మేనూత్రాక్షరైరేవ స్పష్టసిద్ధతీత్యుచ్యేత, తహ్యేవప్రత్యయే త్యేతద
భ్యుపగమ్య ప్రత్యయపర్యదాసే సాతీగ్రహణంలిఖమ్, ప్రత్యయాన్తప
ర్యదాసేతు తద్ధితగ్రహణమిత్యప్రశ్నయి గ్రహణమేవావర్త్యవ్యాఖ్యాయి
తామ్, కిమనయానుస్మప్త్యైతిదిక్, అథాతుప్రత్యయావిహిసేద్దేనభోద్వయో
పాదానం అప్రశ్నయిఇత్యస్యావృత్తిసౌకగ్యాధ్యమ్, నహాసంజ్ఞాకరణం
తుప్రత్యనురోధాత్, తథాచాధర్వణేపర్యతే, “కోధాతుఃకీంప్రాతిపది
కంకన్ప్రత్యయ” ఇతి, డిష్టాదీన్యప్రశ్నన్నానీహేలాదాహరణం, అప్యస్మ
త్తిపక్షస్యేదమేవ జ్ఞాపకమితి ప్రాశ్చ్యః, వస్తుతస్తుప్రశ్నస్మత్తిపక్షే బహుప
టవిఇత్యాద్యర్థంసూత్రమితినవ్యాః, నవైవంబహుచపూర్వంప్రాతిపదిక
మిత్యేవసూత్ర్యతామితివాచ్యమ్, మూలకేనోపదంశమిత్యాదౌ కృతన్త
త్వేనాతిప్రసక్తాత్, గతికారకపూర్వస్యాపి కృతన్తత్వాత్, నతసమాన
గ్రహణంనియమార్థమిహనిస్తారః, అర్థవత్సూత్రారమ్భం వినాసమానగ్ర
హణస్య నియమార్థత్వాసన్నావాత్. * కృతద్ధితసమాసాశ్చ * అర్థవది
త్యనువర్తతే, తత్సామర్థ్యాత్తదన్తపదిః, ననుయద్యర్థవత్తాపారమాధికేవి
వక్ష్యతే, సాపదస్యవాక్యస్యవాప్తి నతుకృతద్ధితాన్తస్య యదితుప్రక్రియా
దశాయాం యాకల్పితా సావివక్ష్యతే. తహి కృతద్ధితయోరపిసాస్తీతి
కథమర్థవర్ణగ్రహణానువృత్త్యాతదన్తగ్రహణమితిచేత్ అత్రాహుః — అ
తపవాథావర్ణగ్రహణసామర్థ్యముక్తమ్, ప్రత్యయాన్తనహ్యేకార్థభూతే

నప్రతీయమానోభా ఇహగృహ్యతే, తస్యతాకికాభాంప్రతిప్రత్యాసన్న
 త్వాత్, నుతుపః ప్రాశస్త్యపరతయా తస్యైవ గ్రహణాదత ఏవ తమపా
 దానంసార్థకమ్, పూర్వసూత్రే అభాతురితి పర్యుదాసబలేనా. . . . .
 సన్యువాదితి తదేతస్యకలనుభవేత్త్యాహ । * కృత్తద్ధితాన్తాః *
 ఓట్థుక్ ఇత్యాదావభాతురితి, కర్తృబోవగవ ఇత్యాహ అప్రత్యయాన్తమి
 తి పర్యుదాసేప్రాప్తే కృత్తద్ధితేత్యాదన్యుః । * నియమాన్తమిత * నచప్ర
 త్యయాన్తత్వేన పర్యుదాసే విధ్యర్థనుష్ఠితి శబ్దాన్తమ్, వాక్యస్యాప్ర
 త్యయాన్తత్వాత్, ప్రత్యయగ్రహణే యస్తాన్తపిహితిన్తదాదేరేవ గ్రహ
 ణాత్, నచైవమప్యనుపసర్జనస్తీప్రత్యయే తదాదినియమాభావాద్దాజ
 కుమారీత్యాదౌ జీబవై విధ్యర్థనుష్ఠితి వాచ్యమ్, అన్తరన్తానపి విధేబహి
 రన్తోలుగ్భృత ఇతి లుగ్విషయే హజ్జ్యాదిలోపాప్రవృత్త్యా సూరియమాణ
 ఏవ నుప సమాచప్రవృత్తైః । తత్రచకుమారీశబ్దస్య నుబత్వేపి రాజకుమా
 రీశబ్దస్యాశ్శబ్దాత్, అప్రత్యయాన్తత్వేన ప్రవృత్తాయా సంజ్ఞా
 యాపక దేశవికృతన్యాయేర విభక్తిలుకస్యసంలభ త్వాత్, అతపవగోమ
 త్ప్రియ ఇత్యాదౌ నుమాదయోనలుకః ప్రాగన్తజగస్య హజ్జ్యాది లోప
 స్యప్రవృత్తౌతు స్యరేవేదిక్, నియమశరీరమాహ । * యస్రస్థిత ఇ
 తి * నియమశ్చాస్రసజాతీయాపేక్ష ఇత్యాహ । * పూర్వోభాగసపదమి
 తి * షడ్విధేపి సమాసేపూర్వభాగస్య పదత్వావ్యభిచారాద్భవత్యయమ్ ।
 సజాతీయః, పూర్వోభాగఇతుపలక్షణం ఉన్తరస్తుప్రత్యయోనేతిబోధ్యం
 అన్యథాజన్మ వానిత్యాదౌ సంజ్ఞానస్యాత్, స్వాదిష్ఠిత్యనేన పూర్వభా
 గస్యపదత్వాత్, నచతద్ధితగ్రహణ సామర్థ్యాత్తత్రస్యాదేవేతివాచ్యమ్,
 తద్ధితఇత్యస్యభానవ ఇత్యాదౌ కృతార్థత్వాత్, తత్రహిపూర్వభాగస్య
 భత్వంనతుపదత్సమ్ । నచైవమయమియానిత్యాది సముదాయస్య ప్రాతి
 పదికత్వంస్యాదేవపూర్వభాగస్య పదత్వేపున్తరస్య ప్రత్యయ త్వాదనే
 ననియమేనవారయితుమశక్యత్వాదితివాచ్యమ్, ఉన్తరస్తుప్రత్యయోనేత్య
 త్రతద్విహితప్రత్యయో నేతివాక్యానాత్, పూర్వోభాగసపదమితీకిమ్?
 బహుజ్విశిష్టస్యప్రాతిపదిక సంజ్ఞాయథాస్యాత్ తేనబహుపటవఇత్యత్రా
 పోత్తమోదాత్తత్వంసిధ్యతి, త్రశమజసోలుకితితస్సప్రకృతే బహువకజ

భామితి చిత్స్వరేకృతే పునఃకాన ఉత్పత్తైః ప్రాతిపదిక సంజ్ఞా యానానా
 త్యాంతుజనేహోదాస్తస్యైత్, యద్వాప్రకృతిసత్యయథావానావన్నప
 ఘాతస్యచేచ్ఛవతిసమాసవైవేదినియమార్థం సమాసగ్రహణం తేనగతిత్య
 యమాహేత్యాదౌ నాతిప్రసక్తఇతిదిక్, నియమఫలమాహ । * తేనవా
 క్యస్యనేతి * తేనగానుభ్యాజశుక్లామిత్యాదివాక్యస్య నభవతీత్యర్థః, స
 త్యాంహిసంజ్ఞాయాం సుఖై కాన్యైత్, న నేవసమపిమూలకే నోపదంశమి
 త్యాదివాక్యస్య సంజ్ఞాచుర్వాదా, కృత్త్రహణేగతికారకపూర్వస్యాపి
 గ్రహణాదిచేత్, మైవమ్, సమాసగ్రహణకృతనియమేన పరిత్యాగ్యాభా
 త । ఏవంచకృత్తద్ధితేతి సూత్రైకృత్త్రహణపరిభాషా నిష్ఫలత్వాన్నోప
 తిష్ఠతే, తస్మాత్పరిభాషాయావ్యావక్రోశి వ్యావహారికేత్యత్రాపకాశః,
 తత్త్రహికర్తృవ్యతిహారేణ చ స్త్రియామితిభాతోన్యదికృతేగతిపూర్వస్య
 నిజస్తత్వాణ్ణిచ స్త్రియామి త్యభిసత్కుపసగ్గాకార స్యాదివృద్ధిస్వరూభవ
 తః, కృత్త్రహణే కారకపూర్వస్యాప్యదాహరిణమవతప్తేన కులస్థితమి
 త్యాదిస్ఫుటీభవిష్యతి, చకారోఽనుక్తసముచ్చయార్థః, తేననిపాతస్యానర్థ
 కస్యాపి ప్రాతిపదికసంజ్ఞావక్తనేతివార్తికం గతార్థం ఏనాంవ్యోమ్యోవ్య
 ధౌనాస్తితదర్థమిదమ్, అవద్యతి, అనుకరణేషు అనుకారేణ సహభేదవిస
 త్రాయానుర్థవత్త్వాభావాదేవ నప్రాతిపదికత్వం భూసత్తాయామితియ
 థా, భేదవిసత్తాయాంతుసంజ్ఞాస్యాదేవ భువోవుగితియథా । * అథికారో
 యమితి * ప్రశ్నయశబ్దసంజ్ఞా త్వేనాధిక్రయతత్తత్త్యర్థః । * జ్యాప్యైః
 పదికాత్ * సమాహారదవ్వత్వాదేవచనమ్, జీతజీవజీవజీవాం సామాన్య
 గ్రహణమ్, ఆదితిటావ్ దావ్ చాపామ్ । * ఆపఖ్యమసమాప్తేరితి * న
 ను ఘకాలతనేష్వతి జ్ఞాపకాతుసబన్తా త్తద్ధితోన్యైర్ని త్యభ్యుపగతేః కిను
 ధాస్తద్ధితేషు ప్రాతిపదికాధికారఇతిచేత్, అత్రామః — అసతి త్వధికా
 రే అత్యభివ్యక్తత్రైత్యేగతుబన్తవ్యైవ విశేషణంస్యాత్తత్తత్తద్ధిత్యా
 పత్యమిత్వైర్ని ఇహోస్యాన్నతు దక్షయోదాత్తాణామిత్యైర్, కించవృద్ధా
 చ్ఛిత్యైర్ని వృద్ధమిత్యేతత్తుబన్తవిశేషణం మాభూత్, అన్యథా జానన్తి
 తి = జ్ఞాః, ఇనుపభేదకః, జ్ఞానానుయమిత్యైర్ని సుబన్తస్య వృద్ధత్వాచ్చ
 స్యాన్యైత్, ప్రాతిపదికాధికారేతువృద్ధంయన్ప్రతిపదికంతస్ప్రకృతికాత్సు

బునాన్మభ్యశ్శబ్దాలాభాదిహ ప్రాప్తిపదికస్యావృద్ధశ్చాచ్ఛాన్యభవతి కేంతస్వ
 జేవేత । శబ్దకౌస్తుభేతు “అసత్యస్త్వన్నధికారైవాక్యానపి కప్రత్యయాదయ
 స్యుః తతోవిశిష్టస్య ప్రాప్తిపదిక తాయాం సకలసన్ధిపై స్పష్టమేవానిష్టమి
 ణ్స్థితమ్ ” * లిక్తవిశిష్టస్యేతి * లిక్తబోధకప్రత్యయవిశిష్టస్యావీత్యర్థః ।
 పరిభాషాయాః ప్రయోజనం శ్వస్రః , ప్రత్యయాన్తత్వేనాప్రాప్తిప
 దికత్వేపీహ స్వాగయః , నచశ్వశురశ్వశ్చాన్యైశ్చనిదేశాదేవ స్వాదినిష్ఠి
 రతినాచ్యమ్ , నిదేశస్య శబ్దపరత్వాత్ , ఏవరాభ్యాంజేః , జేర్యత్వవత్ ,
 కించ కుమారీనూచ స్తే కుమారయతి , కావిష్టవదితి టిలోపః , ఏవం యా
 మిర్యత్వనాచర స్త్యహాని యామినయి నీత్యత్రాచారే క్షిబిపిఫలమ్ । * జ్య
 భ్యాం ప్రాగితి * తేనపనికా ఆర్యకాదసిధ్యతి , నసామివచనభోజ్జాపయి
 మ్యనానోఽత్యస్తస్వాధిఃకర్త , ఏతార్యాశబ్దాభ్యాం జ్యపాబాధే
 తి , తతశ్చ ఏకకాఆర్యకే త్యేవ యాపంస్యాత్ , జ్యభ్రహ్మణసా మధ్యా
 శ్చుశ్చాబివ్వాతా నిపతికేత్యపిసిద్ధ్యతి , వన్దాదనుదాత్తాదిత్యవ్యవైకమికత్వా
 త్ , అబివ్వాతానితూదీచామాశ్చా నభిత్వవికల్పాదార్యకా ఆర్యకేతి
 నూపవ్వయం సిద్ధ్యతి । వస్తుస్వ జ్యోషాగ్రహణంమాస్తు , ఘికాలతనేష్య
 త్యలుగ్నిధానసానుద్ధాశ్చుబివ్వాత్తితోశ్చత్తితిహి నిమగ్నః । తథా
 చసుపజ ప్రాగేవ జ్యోషాప్రసరైతే , స్వాగ్ధప్రస్వలిజసంఖ్యాకారకప్రయ
 త్తకార్యాణాంక్రమికత్వస్వీకారాదిత్యవధేయమ్ । * స్వాజనహూత్ * న
 నూహారదప్వస్తః । * సుజస్యోతి * సోరుకారోరన్యస్త్రసావిత్యత్రవి
 శేషణార్థః , అసీత్యుక్తేహి అసకారాదావిశిష్టస్యాత్ , తథాచవాజసు
 ర్పత్నిస్త్వితససిత్యేత్ , జసేరికారస్తాజసి జసాంజసిజ్యోస్తాత్ ప్రి నావి త్యే
 తనగ్గః , జత్సోర్జకారి శకారౌజసశీతస్తాచ్చసోన ఇత్యనయోర్విషయవి
 భాగాద్ధా । అన్యతరప్య నిరనుబంధకత్వమేవాప్స్వితీచేన్న , జసోజకారాభా
 వేదౌఇత్యప్యప్యస్యాత్ , తతశ్చప్రత్యయస్య వకారాన్తశాసమ్భావ్యే
 త , ఏవంశసశ్చకారాభావేదౌటోడిత్వం సమ్భావ్యేత , ఏవంచ తేజసీ
 ఇత్యానౌటిలోపస్యాత్ , అథవాలిహావిత్యాదౌ డిత్వసానుద్ధాదభస్యా
 పిప్లేణ్లోపసమ్భావ్యేత , దౌటప్తకారస్సుడితి ప్రత్యాహారార్థః , టాట
 కారస్తు టాజసిజసాం ద్వితియాదౌస్వేన ఇతివిశేషణార్థః , ఏతేనఅదిరన్యై

నేతిసూక్తే కాశికాకారేణ యదుక్తమన్యైనేతికిమ్? సుటితత్వతీయైకవిచనా
 వియవేన మాభూదితి తస్మిరాస్తమ్, బౌద్ధకారస్యానన్యార్థకతయా తేనై
 వసమ్భవాత్ప్రతిష్ఠాసత్తైశ్చ, అతివశబ్దకాస్తుభే తస్మాన్యదేవప్రయో
 జనముక్తమ్, మధ్యమేనేతాసహతి అదిస్తదుత్తరేమానుషగ్రహకొమాభూ
 దిశ్యంత్యేనేగ్రహణమ్, అన్యైనేతాసహతోమధ్యగగనూర్వేమానుషిమా
 భూదిత్యాదిగ్రహణమితి అముమేవార్థం మనసి నిధాయాద్యన్త్యాభ్యా
 మవయవాభ్యామవయవీనముదాయుఃక్షిప్యత ఇహ నిష్క్రమముక్తిం ప్రాక్,
 ప్రకృతమనుసరాః । జెప్రభృతీనాం కారానుబద్ధోఽఘృజ్జతి జెరామి
 విశేషశాఢ్యః, సుషపకారాస్తుప్రత్యాహగార్థః । * విభక్తిశ్చ * తజస్త్రి
 శీత్రీశీత్యతప్తీర్జిహణం ఎవమీతనుపిస్వరిశ్చబలాదనువర్తతే, సుష
 ఇతిదసన్నిహితమిత్యభిప్రేత్యాహ । * సుప్తిజాపతి * తజాంవిభక్తీసం
 జ్ఞాయాగప్రయోజనంనవిభక్తాతుస్తా ఇతి, సుపాన్త్యదాద్యత్వాదికనుప,
 చకారకపురుషవచన సంజ్ఞాభ్యాం సమావేశార్థః, అన్యధాపక సంజ్ఞాధికా
 రాదేకవచనాది సంజ్ఞాభిససహ వచనద్వయప్రామాణ్యాత్పర్యాయస్సాన్య
 త్, తత్త్వ గామేభ్యనమాను ఇత్యాదౌబహువచనసంజ్ఞాపక్షే విభక్తిస్త్వ
 భావాత్సన్యేసంజ్ఞాస్యాత్ । * ఇహవీతి * అస్మిన్నపీతవైప్రాసపదికా
 ర్థలిక్ష్మరిణాణేత్యాదాపత్యర్థః । * సుషః * అన్తజస్త్రిశీత్రీసూత్రాస్త్రీ
 శీత్రీశీతిపదంతాన్యేకవచనేతిసూత్రాన్త్యానీతి పదంవిహాయానువర్తతే ఇ
 తివ్యావచ్చై । * సుపప్తీశీత్రీశీత్యాదినా * ఏకశఇతి * ఏకైకమిత్యర్థః,
 సంఖ్యైకవచనాచ్చవీపాన్యాయామితి ప్రథమాన్తాచ్చన్ । * ద్వ్యైకయోః *
 ద్వ్యైకశబ్దా సఖ్యైవరావిత్యభిప్రత్యాహ । * ద్విత్వైకత్వయోరితి * స
 ఖ్యేయిపరత్వే బహువచనంస్మాదితిభావః । * బహుషు * అయమపిసఖ్యై
 పరవేత్యాహ । * బహుస్వఇతి * బహువచనన్వాత్రయప్రవ్యగతం బ
 హుస్వం ధర్మై ఆరోప్యకృతం తత్ఫలంతు బహుసపర్యత ఇతి షైవుల్యవాది
 నో నేహగ్రహణమితి సూచనమేవ, వస్తుశోవ్యర్థంతత్ “పరత్వాదేకవచన
 సమ్భవాత్” ఇతిశబ్దకాస్తుభాదాస్థితమ్ । * రుత్సవిసగ్ధావీతి * ననురుత్సస్యా
 సిద్ధత్వాదుకారస్యేసంజ్ఞా లోపయోరభావాత్ స్థావివదాదేశత్యస్యా
 పి ప్రపాద్యానుప్రవృత్త్యా రేఖాన్తస్య సుప్తిజన్తమితి పదసంజ్ఞా భావేనచ

ఋన్యోఽత్ర దుర్లభః విధేస్తు పునరిత్యాదౌ చరితార్థత్వాదితీచేష్టేవమ్ , న
మున ఇతి సూత్రే నేతియోగం విభజ్యాసిద్ధం నెతివ్యాఖ్యానామిష్టసిద్ధిరి
త్యుక్తత్వాత్ । * రామఇతి * సంజ్ఞాశబ్దోయచ పుత్రస్స ఇతి వత్సేఽర్థవ
త్సూత్రేణ ప్రాతిపదికసంజ్ఞా , కరణాధికరణయోశ్చేత్యధికారేఘాపవా
దేన హలశ్చేతి ఘుభారమనైఽస్మిన్నితి పుత్రత్వాదనేతు కృత్తద్ధితీతి సూత్రేణే
తివివేకః , అత్ర కేచిత్పరిష్కార్యన్తి — “ గర్భర్వశ్శరభౌ రామస్సృమరోగవ
యశ్యశః । ఇత్యాదయోమృగేన్ద్వాద్వాగవాద్యాః పశుజాతయ ” ఇత్యనురో
క్త్యాదిపశువిశేషప్రయుజ్యతే తదా రూఢోయం రామశబ్దఇత్యర్థవత్సూ
త్రేణ సంజ్ఞాయదాతు రామచంద్రేభగవతి ప్రయుజ్యతే తదారమనై యో
గివోయస్మిన్నితి పుత్రత్వత్వాశ్రయణాత్ కృత్తద్ధితీతి సూత్రేణ సజ్జేతి । * స
రూపాణామకశేషః * ఇతరనివృత్తి పూర్వకమపహానం శేషశబ్దార్థః ; న
చవిరూపేష్వేకశేషాప్రప్యత్యాఘటకలశావీతి ద్వన్వాపవత్తిరితీశబ్దామ్ ,
ఋపాణామితి వార్తికస్య వక్ష్యమాణత్వాత్ , వస్తుతస్తు సూత్రాక్షరైరే
వ వార్తికార్థోలభ్యతే , రూప్యతే బాధ్యత ఇతి రూపమర్థః , సమానం - రూ
పం - యేషామితి = సరూపాః , జ్యోతిర్జనపదే త్యాదివా సమానస్య సభావః
తథా సమానం రూపం స్వరూపం యేషాంతే సరూపాః , సరూపాశ్చ సరూ
పాశ్చ సరూపాస్తైషామిత్యేక శేషేణ వ్యాఖ్యానాత్ ; నచస్వాక్షేప్సవ్యా
పారాయోగః వా క్యాపరిసమాప్తి వ్యాయాదితివాచ్యమ్ , ఉద్దేశ్యతావ
చ్ఛేదక రూపాత్రావ్రతయా స్వస్తిస్సపిప్రప్యతైః , అన్యథా తుల్యాస్య
ప్రయత్నమిత్యాదౌ సవర్ణదీప్తోనస్యాత్ , తథా అర్థత్వాత్తద్గతానాం
ప్రాతిపదికత్వం ప్రత్యయః పరశ్చేత్యత్ర సుప్రత్యయః , ససజుషోరుతిత్య
స్మరుః , ఖరవసానయోరితి సూత్రే విసర్గశ్చ నస్యాదితి సర్వోపప్లవస్సాన్వి
త్ , స్వాధ్యాయోఽధ్యేతవ్య ఇత్యస్య నేహనానేత్యాదిశ్రుతేశ్చ స్వస్తి
స్సపిప్రప్యతైః ప్రధాద్ద్వాదీనామవీతిచేత్ తుల్యమేక శేషేఽపి । ఏతే
నాఇతి త్యాదౌ వాచ్యుభి త్యాది సన్నికార్యం కుతోనేత్యాశబ్దాగ్గాయాం వ
ర్ణోపదేశకాలే అజాదిసంజ్ఞానామ నిష్పాదాత్సన్నిరేతి కేహం చిత్సమాధా
నం పరాస్తమ్ । వర్ణోపదేశే ఇత్యజ్ఞాయామచ్ఛ్రీత్యాహారేచ నిష్పన్నే
ప్రచర్తమానానాం గుణాదీనాం ఉపేష్టై ఇత్యాదౌ తటస్థభిర్దైశ్యతావ

చెప్పదకూపాక్రాంతై నర్ణోపదేశాదాపిప్రవృత్తైరావశ్యకత్వాత్, స్వాదేత
 త్, సరూపాణామేక ఏక విభక్తావిత్యేవ సూత్రమస్తుకిమనేనశేషగ్రహణే
 న, అత్రానుబంధః — తథానతి సరూపాణాం స్థానే ఏకోన్మరతమ ఆదేశోభవతి
 త్యర్థస్యాత్, తథాచాత్మశాస్త్రేచ్ఛేత్యేతత్ ఉదాత్తద్వయవత్స్థానే ఉ
 దాత్తద్వయవానాదేశః అనుదాత్తద్వయవత్స్థానే అనుదాత్తద్వయవానా
 దేశః ప్రసజ్యేతేతి । * ఏకవిభక్తాయానీతి * విభక్తిస్సారూప్యే ఉపల
 త్తం న త్వేక శేషేనిమిత్తమ్, ఏవంచానైమిత్తికత్వేనాన్వర్ణోయిమేక శే
 షస్సుబుత్పత్తేః ప్రాగేవప్రవర్తతే, యద్యేతన్నాంభేత తస్మిన్ప్రత్యేకం
 విభక్తిస్యాత్ ద్వత్వశ్చప్రవర్తతే, ఆరణ్యేత్యేక శేషేనైకసుబత్వవిహా
 ద్వత్వస్యప్రాప్తిరేవ నాస్తితిభాషః, నను సుబుత్పత్తేః ప్రాగేవేవప్రవృత్తా
 శిష్యనాణం యత్ప్రాతిపదికం తదేకమేవార్థం బోధయతీతి ద్వివిచనాన్య
 నుత్పత్తౌ రామా రామా ఇత్యాది సన్నిధ్యేత్, నైషదోషః, శిష్యనాణస్య
 ప్యనానాగ్ధాభిధాయిత్యాత్, అతఏవ కృత్తద్ధిత సమాస్తేక శేషేత్యేక శే
 షో వృత్తిషు గణ్యతే పరాగ్ధాభిధానం వృత్తిః, అతఏవచ లుప్తేపి ప్రత్య
 యేలిట్ థక్ ఇత్యాదౌ కర్తా ప్రతీయత ఇతిదిక్ । * సరూపాణ్యేవేక * ఏ
 తచ్చ ఉత్తరసూత్రంప్రత్యేక కారస్యానుకర్షణాల్లభ్యతే, అత్ర ఏకస్యా
 మపి విభక్తౌ పరతః విరూపాణినవృత్తానీతి పరస్పరసంస్పర్శః, తేన మాతృశబ్ద
 యోర్జననీవాచి పరిచ్ఛేద్యనాచినోర్నేక శేషః, మాతృభావం మాతృశబ్ద
 త్యాకౌ సారూప్యేన బోజసాదిషు వైరూప్యాత్, నన్వేవంపయఃపయో
 నయతిదేవదేవేత్యానావతిప్రసజ్యస్యదితిచేత్, ఉచ్యతే సహవిషయా
 మైవైక శేషః ప్రవర్తతే, ఇశరేశరయోగద్వత్వస్య విషయఇతి యావత్,
 యత్ర హ్యనేకస్యార్థస్య మిలితస్యేతరాన్వయస్సతథాభూతోపచయః ఇ
 దంచేదితోనుష్ఠాతోరితి లింగాల్లభ్యతే న్యాయాచ్చ, తథాహియచ్చిష్య
 తే సలుప్యనానాగ్ధాభిధాయాతి స్థితేశూక్రియమాణైకశబ్దో వస్థాపితం స
 ర్వమవిశేషాదేకరూపేత్యైవాన్వేతుమర్హతి । యదాప్తిష్య పునర్వస్వో
 రితిసూత్రాద్వద్వై ఇత్యనువర్త్యద్వద్వైప్రసజ్యే సతీతివ్యాఖ్యేయమ్, న
 తుద్వద్వైకృతే సతీతి, వస్థానా వస్థాన ఇత్యాదౌ ఋతూర్బూరిత్యాదినా
 సమాసాస్తపత్తేః, కర్తౌకర్త ఇత్యాదౌ ద్వత్వశ్చప్రాణియార్యేత్యాది

నామకవద్భావాపత్తైశ్చేతి డిక్ । సూత్రైశ్చేషశబ్దాఃకర్మసాధన ఇత్యాహ
 * ఏక ఏవశివ్యత ఇతి * అసత్వేకగ్రహణే ద్విబాహుద్వారపి శేషస్సాన్వితి త్యేక
 గ్రహణమ్, నచైవమపేక్ష విభక్తాదిత్యత్రైక్రిగ్రహణం వ్యర్థమితి శబ్దా
 మ్, ఏకస్యానుప విభక్తౌ పరతావిరూపాణి నదృష్టానీత్యర్థం లాభాయ న
 న్యావశ్యకత్వాత్, కిచ్చ స్వసాచ స్వసారాచేత్యాదౌ విభక్తౌ పరః
 పూర్వభాగయోర్వైరుపాప దర్శనాన్వసార ఇత్యేక శేష ప్రసక్త్యాత్ ।
 శాధాన్యసరిత స్వప్రాప్త్యేత్యత్రైరుపాపదర్శనాత్ స్వప్రాప్తిజినస్యాత్,
 కిన్తుకమలకమలకమల ఇత్యాదిష్యేచస్యాత్, కృతేత్వేకగ్రహణేనాయం
 వోఽప్రసజ్యతే, ఏకవిభక్తౌ పరతః పూర్వత్రైరుపాపాదవశానాత్, యి
 దాతువిభక్తాపిన్యత్రైక్రిగ్స్యం వివిక్షిత్యా నాప్త్యత్రైక్రిగ్రహణమిత్యన్వ
 తే ణ్వి సప్తప్రకృత్యర్థమేవాప్రితి కేచిత్, అన్యేత్వామః— ఏకగ్ర
 హణమైకైకవిభక్తాదిత్యర్థలాభాగ్ధంతథాచనకలవిభక్తాదిత్యర్థలాభాదేవ కా
 రాపకర్షణం వినైవ సిద్ధమిప్తమితి డిక్, ఏకశ్చ ఏకశ్చ ద్వాద ద్వాచేత్యా
 దావేక శేషోనభవతి అనభిధానాత్, ద్విన్వోప్యత్రానభిధానాదేవ వారణే
 యః, ఉత్సర్గతస్పృహ్యశబ్దేష్వవమేవ, కింతత్యాదౌ త్వేక శేష ఇప్తప వేటిబా
 ధ్యమ్ । * చుటూ * ఆదిశిశువుడవత్సరత ఆదిః, చఃప్రత్యయస్యేత్యః
 ప్రత్యయస్యేకసానువర్తతే, తదాహ * ప్రత్యయాద్యావతి * ప్రత్య
 యాద్యావీకమ్ ? వాచాటః, తేన విత్తశుచ్చుచుష్పణపావీశ్చప్రత్య
 యాదౌ య కారోలుప్తనిర్దిష్టః తేన చస్య నేతస్సంక్షేతి వత్స్యతి । * నవిభక్తౌ *
 హలప్తమితీతస్సంక్షాప్రాప్తా నిషేధారమ్భః, తు ఇశ్యస్యోనాహరణం గా
 నూత్, పచేర్ణ, మ కారస్యకు రామమ్, అద్రాక్షమ్, విభక్తైకిమ్ ? అ
 చోయత్, ఉన్జాయాయస్, రుధాదిభ్యశ్చమ్, ఏతేష్వత్త్యసేతస్సంక్షా
 యధాస్యాత్, ఇదమస్థమురిశ్యత్ర మ కారపరిత్రాణార్థ ము కారానుబద్ధా
 సజ్జనాదనిత్యోయమితి జ్ఞాయతే, అన్యధాస్యాదీనో విభక్తిరితి భమోవిభక్తి
 త్వాత్, దానీమోమ కారస్యవానేనైవ సూత్రైశ్చేత్వనిషేధసిద్ధః, కింతేనేతి,
 తేనకిమోత్ క్షేతిసిద్ధమ్ । * ఏకవచనమ్ * సుసమ్బుద్ధిరీత్యేవ సువచమ్;
 నచ సత్తమిబహువచనేతి ప్రసజ్యః సమ్బుద్ధినే ప్రథమేత్యధి కారాదేవ తద
 భావాదితి నవ్యాః । అత్ర న్యాయఖ్యుః — సుస్సమ్బుద్ధిరితి వాచ్యే ఏకవచన

గ్రహణమెకోర్థక్షణ్యతే యేన తావన్నాత్రస్య ప్రగ్యయన్య సంజ్ఞార్థమ్, అ
 న్యథా సామన్వితమితి పూర్వసూత్రే తదన్తస్యానున్వితసంజ్ఞాకృతేతి
 ప్రక్రమాభేదాయేయమపి సంజ్ఞా తదన్తప్రవేశావధితిః । * ఏచ్ఛాస్మా
 త్సముద్భవః * యద్యప్రహజ్ఞాభ్యభివ్యక్తతో హలమననువర్త్యపిఽన్తాన్వ
 సాన్వచ్ఛాన్వతరస్యాసముద్భవేనోపశ్చతి వ్యాఖ్యాయేత, హలనుష్ఠ
 త్వాపి అక్లాత్పరాయా సముద్భిప్రస్యాన్వధితివా ఉభయధాపిహేజ్ఞా
 నేతి ససిద్ధ్యేత్, లోపాత్పరిత్యాగోనంతోమి అమిపూర్వత్వేచకృతేపి
 కాదేశస్య పరాదివద్భావే ప్రాస్యాన్వతరత్వాభావాత్ పూర్వాన్తవ
 ద్భావేనపవాభావాత్, ఉభయతః ఆశ్రయణైశ్చనాన్తాదివదితి నిషేధాన
 తోవ్యాచక్షే । * ఏజన్తాదిత్యాదినా చేదిత్యదేన * సముద్భావీప్రసేవీతి *
 తదన్తప్రవేశసంజ్ఞాభ్యుపగమేతు, సముద్భావజ్ఞానాత్మేన్తంనశక్యత ఇతిబో
 ధ్యమ్ । * ప్రాస్యాన్వరత్వంనాస్తీతి * తథావసూత్రేఏర్థగ్రహణమావశ్యకమి
 తిభావః, కిచ్చ “ఇమాంకిమాచానుయసేనవత్సుసు” ఇతిశ్రీహర్షప్రయో
 గేసేఇతి పృథక్పదం సలక్ష్మీకే హేదమయన్తీత్యర్థఇతి గరణచలనాద్భివ్య
 క్తేతి సూత్రేమనోరమాయాం వ్యుత్పాదితమ్, తతశ్చ తత్తాపిసముద్
 ద్విలాపార్థం ఏర్థగ్రహణమావశ్యకమేవ, స్యాదేతత్, ఏర్థగ్రహణస్యసేఇ
 త్యత్రప్రావకాశతయా హేహారేఇత్యాదౌ సముద్భిలాపోనస్యాత్, సంన్వి
 పాతపరిభాషారోధాత్, తథాప్రాస్వగ్రహణస్యాపి హేరామేత్యత్రప్రా
 వకాశత్వాత్, హేగారీత్యాదౌ పరిత్యాగజ్ఞానాదిలోపం బాధిత్యాం
 బార్థనయోరితిప్రాసేవకృతే సముద్భిలాపోనస్యాత్, లక్ష్మీశబ్దేశ్చహజ్ఞా
 దిలాపస్యాప్రభావాత్, హేలక్ష్మీఇత్యత్రసుతరాం సముద్భిలాపోనస్యా
 త్, సత్యమ్, గుణాత్సముద్భేరితి వక్తవ్యేపిచ్ఛాప్రాస్వగ్రహణ సామన్విత
 తస్మిన్పాతపరిభాషాం బాధిత్యా సముద్భిలాపఃప్రవర్తతఇతి డిక్ । * అమి
 పూర్వః * ప్రథమయోరితి పూర్వసవర్ణదీప్తేప్రాప్తేయమారమ్భః, ఇకో
 యిణచీత్యతోచీత్యనువర్తతేతదాహ । * అమ్యచీతి * అమియోచ్ తస్మిన్
 అమోవయవే చీతియావత్, తేనమకారసహితస్య పూర్వరూపం నేతిస్థితం
 మనోరమాయామ్, ఏవమత్తాదూహిన్యామిత్యాదావపిడూహిన్యాంయోచ్
 తస్మిన్నిత్యాదిబోధ్యమ్, పదాన్వైరిబాహ్యత్యాదినిదైశాశ్చాచ్చన్వాన్వ

భూమి నే లిక్ష్మమిశ్యపిసిద్ధమ్ , కథం తహి కాశికాదావమివరత ఇత్యేవోక్తం
 నత్వమ్యదీతిచేత్ , అత్రాహుః — తస్మాదిత్యుత్తరప్యాదేశపరస్యేత్యా
 దేరేవాదేశఇహ నిర్ణీతే , ఏకపూర్వపరయోరిత్యాదేశసపూర్వపరయో
 ర్విద్యయోరేవ భవిష్యతీత్యాశయేనోక్తమితి । * లశక్వతథితే * ఆదిశ్శా
 టుడవ ఇశ్యత ఆదిరిత్యనువర్తతే , షషప్రశ్యయస్యేత్యతః ప్రత్యయస్యేతి,
 అశద్ధితఇతి పయదానాద్వా లభ్యశ్శాహసా , * ప్రత్యయాద్యాఇతి * ల
 శ్చశశ్చ కుశ్చేతి సమాహారద్వయై లశక్వీతి నపుంసకమ్ , తదితరేతర
 యోగద్వయై నవివృణోతి । * లశకవగ్దాఇతి * ఆతద్ధితఇతికిమ్ ? ప్రాణిస్థా
 గాతఇశ్శాన్ , చూడాలః , లోనూదిభ్యశ్శః , లోమశః , అస్రస్రయోజనా
 భావాదేవ నేత్యంజ్ఞేతి నేదం ప్రత్యుదాహరణమితి నవ్యాః , కర్ణలలాటేతి
 భవాధైకక , క్షిప్రకా , సత్యాం హీత్యంజ్ఞాయాం కీతీచేతివృద్ధిస్సాన్యత్ । ప్ర
 త్యయాద్యాఇతికిమ్? జల్పభిక్షేతి వృజఃషాకక , వరాకః , క్షీతీచేతి గుణాన
 స్యాత్ । * తచ్చచ్చసో * తచ్చచ్చై న సన్నిహితసపూర్వసవర్ణదీర్ఘపరా
 మృశ్యతే , దీర్ఘమాత్రపరామర్శేతు ఏతాకాగాపశ్యేత్యప్రాపి నత్వప్రస
 క్తోత్ , శసఇశ్యవయవశస్త్రీ , సచావయవపరత్యేన విశేష్యతే , పూర్వస
 నిర్ణదీర్ఘత్వరస్య శసోఽవయవస్యేతి తదేతదాహ । * పరోయశ్శసస్సకార
 ఇతి * పరోయశ్శసీతి నవ్యాఖ్యానిమ్ , కృతేపూర్వసవర్ణదీర్ఘై తతః పర
 స్య శసోసమ్భూత । * అట్యుక్తాప్వాక్ * రషభావమితి పశ్చిమీనిరైశా
 ద్వ్యవహితస్యాప్రాప్తౌ వచనమిదమ్ , తత్ర సర్వైవ్యవాయోఽసమ్భవీ,
 ఏతైకమాత్రవ్యవాయఇత్యపినాథః , యుభాదిషు యుభౌ పాతసామ
 ధ్యాత్ , సరూపాణామిత్యాది నిర్దేశాచ్చేత్యభిప్రేత్యాహ । * వ్యప్తై
 ర్యిథాసమ్భవం మిథితైశ్చేతి * నన్యేవం కృత్సంకారసమిత్వాదావ
 దాదివ్యవధానాభావాణ్ణిత్వాభావేపాద్యర్థేనేత్యాదావద్యవధానాద
 నిప్రసక్తః , నచాదాదిభిరేవ వ్యవధానఇతి నియమః అప్రాప్తై విధిరయమి
 త్యుక్తత్వాత్ , సత్యమ్ । యోగవిభాగోఽస్రబాధ్యః , వ్యవాయపీత్యేకో
 యోగోవిధ్యర్థః అట్యుక్తాప్వాక్కుమిత్యన్యోనియమాధ్యః , ఛాన్దసోభిసోలుక్,
 అత్ర యోగవిభాగం వినిపి నిర్వాహస్సుకరఇతితు నవ్యాః , తథాహి అడి
 తిసూత్రై రషభావమిత్యనువతక తే , పశ్చిమీశ్రుత్యా తస్మాదిత్యుత్తరస్యే

తి పరిభాషోపత్తిశ్చే, ఉపస్థి శాపిసా వచనప్రామాణ్యాదదాదివ్యవాయే న
ప్రవర్తతే, తదన్యవ్యవాయేతు ప్రవర్తతేషవ, అతేషవ యేననావ్యవధానం
తేన వ్యవహితేషి ఏచనప్రామాణ్యాదేకవర్ణవ్యవహితస్యైవ ఇకొగుణోన
తుభినత్తీత్యాదావనేకవ్యవహితస్యైవ ఇతి పుగన్తలఘూపభస్యేతి సూత్రై
వక్ష్యతి; ఏవంచయత్ర అదాదిభి రేవవ్యవధానం రామణైత్యాకౌ తత్రభవత్సే
వణత్వంయత్ర త్వదాదిభి న్నేనవ్యవధానం అదర్శేనేత్యాకౌ తత్రనభవతి శ
స్తాదితి పరిభాషాయాజాగరూక త్వాత్ । * నిషేధం బాధితుమితి * తేన ప
ర్యాణధమిత్యస్ర ఉపసర్గాదసమాసేపీతిణత్వం సిధ్యతీతి భావః । * ఉపల
క్షణార్థమితి * సుమ్మేనానికస్య స్వాభావికస్య నాఽనుస్వారమాత్రస్మై ప
క్షణార్థం సుస్పృహణమిత్యర్థః, తేన బృహిష్పద్ధౌ ఇదిత్వాన్నమ్, తస్మాను
స్వారః, తృంహూహింసాయాం స్వాభావికోత్రానుస్వారః బృహణం
శృంహణం ఉభయత్రాపి ణత్వం సిద్ధమ్ । * అయోగ వాహోనామితి * అపి
ద్యమానోయోగః ప్రశ్నాహారేషు సమృద్ధోయేషానై అయోగాః, అనుపదిష్ట
త్వాదుపదిష్టై రగృహీతత్వాచ్చ ప్రత్యాహారసమృద్ధసూత్యాభ్యుక్తాః,
వాహయన్తి నిర్వాహయన్తి ప్రయోగమితి వాహాః, అయోగాశ్చ తే - వా
హాశ్చ = అయోగ వాహాః, అనుపదిష్టత్వే ఉపదిష్టై రగృహీతత్వేచ సతి
శ్రూయమాణా ఇత్యర్థః । * అట్టిన్వతి * నిష్కర్ష స్వకారోపరీతి, తేన ప
యస్త్విత్యాదావిణః పరస్యేతి ణత్వం నభవతి, అతేషవోక్తం ప్రాక్, అను
స్వార విసర్గజహ్వామూలీయోపధ్వానీయయమానాను కారోపరీతి । * ణ
త్వం నస్యాదితి * నభాభూపూకమిగమీత్యతోనేత్యనువతః తత్సాధావః ।
* యస్తాత్ తదాదితి * శక్తిక్రొశిరూపమాదిరస్య శబ్దస్వరూపస్యేతి బహు
వ్రీహిః, నను యస్తాత్ప్రత్యయవిధిస్తదక్షమిత్యేవాస్తు కిమాదిగ్రహణేనేత్య
తతః * భవామీత్యాది * ప్రకృతీమాత్రస్యతు వ్యవదేశివద్భావేన తగా
దిత్వాదజ్ఞత్వమ్, తేనకర్తాకారక ఇత్యాకృపిసిధ్యతీతి భావః । * అజ్ఞసంజ్ఞార్థ
మితి * అన్యథా అతోద్ద్వియోజితద్ద్వియస్యాదితి భావః, నచారస్థాపామధ్య
దేవద్విస్యాస్యాదితి వాచ్యమ్, వయగతౌ, వయగతౌ, ఆభ్యాంయన్లుకిపాపామి
పాపావః, వావామివావావ ఇత్యాదౌచరితాథ త్వాత్ । * (స్త్రీ) ఇయతీతి *
ఇదమఃపరిమాణేవతుష్, కిమిదంభ్యాంవోఘుఇతిఘః తస్య ఇయాదేశః, ఇదం

కి మోరితి ఈశ్వర, యస్యేతి చేతనోలాపః, ఉగితశ్చేతి జీవ, సత్వాంహి సంజ్ఞా
 యాం స్త్రీ శబ్దస్య యస్యేతి చేతనోలాపస్యాత్, న చేతనోలాపస్యానిష్ఠవద
 ప్రాభాదిత్యసిద్ధత్వాన్నాతి ప్రసక్త ఇతి వాచ్యమ్, ప్రాభాదసిద్ధత్వమి
 తివత్ప్రాభాద్యవగమాత్, అనిత్యత్వాద్వేతి వ్యాఖ్యాతారః, న వ్యాప్తు —
 స్త్రీ అంపశ్యతీత్యస్త్రీ శబ్దస్య స్త్రీ యాంతీయజ్ఞే స్యాత్, అకారాద
 మిక్యతే అమిపూర్వత్యే కాదేశస్య పరాదివద్భావేన ప్రత్యయత్వాత్,
 అత తేర్ద ప్రత్యయే టిలోపే చ నన్యకారస్య స్వతవస ప్రత్యయత్వాచ్చ
 విధిగ్రహణేక్యతేతు నాయం దోషః ప్రసజ్యతే, అమ్ ప్రత్యయస్య అకారా
 ద్జప్రత్యయస్య నాత తేర్విహిత త్వేపి స్త్రీ శబ్దాదవిధానాత్ స్యాదేతత్,
 ఎతుపో అమ్ ప్రత్యయస్య చ స్త్రీ శబ్దాదవిధానేపి సోర్విధిరస్యైవేతి తద్దో
 షతాదవస్థమితి చేత్ మైవమ్, సన్నిధానబలేన యస్మాద్యః ప్రత్యయో వి
 హిత స్తస్మిన్ తదగ్గమితి వ్యాఖ్యానాత్ । * ప్రత్యయేకిమితి ॥ * ॥ తదా
 దిహాపంకియదిత్యపేక్షాయాం యస్మాన్ స్త్రీత్యయ ఇతి ప్రత్యయస్య శ్రుత
 త్వాత్ ప్రత్యయపర్యంతమేనాజ్ఞం భవ్యతీతి మత్వాప్రశ్నః, ప్రత్యయ
 స్య శ్రుత త్వేపి ప్రత్యయవిశిష్టం తతోవ్యధికం వా నిరవధికమజ్ఞం స్యాత్తదా
 దీత్యస్యాన్ధనిష్ఠయే ప్రత్యయశ్రవణస్యోపక్షయాదిత్యాశయేన వ్యాచక్షే ।
 * ప్రత్యయవిశిష్టస్య త్యాది నా * ప్రత్యయవిశిష్టస్యేతి కిమ్ ? వప్రశ్న, అస్య
 విశిష్టస్యాజ్ఞసంజ్ఞాయామురదిత్య కాదేశస్య పరమిమిత్త శ్వాలాభాదచగపర
 ప్తినితి స్థానివత్వాప్రవృత్త్యా న సంప్రసారణ ఇతి నిషేధాభావాదభ్యాస
 స్య పునరపి సంప్రసారణం ప్రవతేత, తథాశ్రయథం భవ్యమిత్త శ్వా
 శ్చుధాతుభ్యువామితి యచువజ్ఞోస్యాతాం ఉక్తిరీత్యా, అచిత్వనేన అ
 జాదాప్రత్యయ ఇత్యలభాత్ తతోఽధికస్యాజ్ఞసంజ్ఞాయాంతు దేవదత్త ఓద
 ననుపాక్షీదిత్యశ్ర దేవదత్త శబ్దాత్పరిగ్రహగమస్యాద్దేవదత్త శబ్దాతున్
 ప్రత్యయస్య విహిత త్వేన లుజగప్రాగ్వర్తి సముదాయస్యాజ్ఞత్వాత్, ద్వి
 యప్రత్యయగ్రహణేక్యతేతు నకోపిదోషః ప్రసజ్యతే । అన్యేతు — య
 స్మాల్లుజాదివిధిః ప్రత్యాసత్వా తస్యైవ్యాజ్ఞస్యాదాగమస్యాదితి తతోవ్య
 ధిః స్యేత్యేతదనాస్థయా ఉక్తమ్, కిన్వైతస్యాపి ప్రత్యయవిశిష్టస్యాజ్ఞ త్వే
 యద్దూషణం తదేవేత్యాహుః । * టాజసి * అతోభిసంభవ్య ఇన్యాదను

వృత్తేన అత్యత్యనేన సామానాధికరణ్యేన విశేషణాదజ్ఞసేవ్యశృంగితం
 పుష్ట్యన్తరపి పశ్చిమ్యావిపరిణమ్యతే, విశేషణేన తదన్తవిధిస్తదాహ
 * అకారాన్తాదజ్ఞాదితి * సుపిచ * యజ్ఞోజ్యనువర్తితే ఆల్లగ్రిహణాన్తదా
 దివిధిరిత్యాహ । * యజ్ఞాదౌసుపీతి * యజ్ఞోజ్యమ్ ? రామః, అత్యజ్ఞోజ్యమ్ ?
 అగ్నిభ్యామ్ । * అతోభిన్ * నను ఏసేత్యేవాస్తు నచాతోగుణాన్తః పరయా
 పాపత్వే, ఏకారోచ్ఛారణ వైయ్యధ్యాపత్వే, అన్యధాశనమేవవిదధ్యా
 దితచేత్సత్యమ్, ఏదైతోద్విచూత్రత్వావిశేషేణ గౌరవాభావాత్, బ
 హుళంఛద్దసీత్యత్ర అనతోభవతి నద్యైరితి కాశికోదాహృతప్రయోగ
 వ్యైస్కరణంవినా ఆనిర్వాహోచ్చ, కేచిదేస్కరణం నిర్ధరవైరిత్యైకారత్ర
 వణార్థమితివాచ్యమితి, తద్విన్త్యమ్, సన్నిపాతపరిభాషయా జరసాదే
 శాప్రవృత్తిర్నిర్ధరైరిత్యేవభాష్యేసిద్ధాన్తితత్వాత్ । * జేర్యః * జేరితి
 చతుర్థ్యేకవచనస్య గ్రహణం నసప్తమ్యేకవచనస్య వ్యాఖ్యాత్యాత్, అత
 ఏవ జేరామిత్యన్తాస్యాగ్రహణం సమానాధికరణే స్త్రియామితి నిదేశా
 చ్చ । * స్థానివద్భావేనేతి * ఆదేశాలాశ్రయవిధౌ స్థానివస్థానిపేధా
 భావాదితిభాషః । * సుపిచేతి దీర్ఘత్వతి * నచపరత్వాదకృతాన్యధాతుక
 యోరితి దీర్ఘోద్వితిశఙ్క్యమ్, తత్రాయజ్ఞోజ్యతీత్యత్యజ్ఞోజ్యత్యనువర్తనాత్,
 అన్యధాఙ్గరయేత్యన్తాపి దీర్ఘస్యాత్, ఙ్గరశబ్దాత్పరిస్పటాశ్చత్యస్య సు
 పాంసులుగితియాదేశః ఏతచ్చ కాశికాయాంస్పష్టమ్, యద్యపి జేర్యాదే
 శస్య జేత్వనుష్ఠి నల్యపీతిజ్ఞాపకేనానుబద్ధకార్యమన్విధావపి స్థానివత్వా
 భ్యుపగమాత్, తథాపి శానచక్కిత్వేన లిజ్జేన క్వచిదనుబద్ధకార్యమన్విధా
 వత్వానభ్యుపగమాద్యాదేశే జేత్వం నేత్యభ్యుపేత్య విరోధాభావాత్, పర
 త్యమన్త్రాకిచ్చిత్రమిత్యనాదరేణ వాఽకృతాన్యధాతుకయోరితిదీర్ఘా
 నోక్త్యతిస్థితస్యగతిమాహుః । * సన్నిపాతేతి * సన్నిపాతస్సంలక్ష
 ణం నిమిత్తం యస్యసః సన్నిపాతలక్షణః తంసన్నిపాతం విహస్తితి తద్విఘ్న
 తః, కర్తృణ్యోత్, కుత్స్వతత్వే, ఉపజీవకవిధి స్పృశజీవ్యవిఘ్నాతకవిధేర్నిమి
 త్తం నభవతీత్యర్థః, రామః, రామస్యేతి, యద్యపి రామస్యేత్యత్రసన్ని
 పాతపరిభాషయాపేయ్యత్వం సుపరిహరమ్, తథాప్యదస్సర్వేషామితినిదేశ
 శాదేత్వవిధౌ సన్నిపాతపరిభాషానప్రవర్తత్యత్యాశయేనోక్తమితిస్థితస్య

గణింసనుర్థనీయా । * జత్త్వంవావసానశ్చతి * అత్రామః — జత్వైక్యతే నావసానే చత్త్వమితి ననున్వయమ్, కిన్తుయేన నాప్రాప్త్యానాయే నావసానే చత్త్వస్య జత్త్వాపవాదత్వాత్, చత్త్వాభావపక్షే జత్త్వమితి యోజ్యమితి । * ద్విత్వశ్చతి * అనభిచేత్యనేన । అనచీతి ప్రసజ్య ప్రతిషేధశ్చతి ప్రాగేవోక్తమ్, పర్యుగాసాభ్యుపగమే త్విహద్విత్వంనన్యత్ । * తాదేశ ఆరభ్యసశ్చతి * వస్యసీత్యాదౌ చత్త్వేన తకారోనలభ్యతశ్చతి సస్యార్థధాతుకశ్చత్యనేన సకారస్య తకారోపధీయశ్చశబ్దః । * ప్రాప్త్యనద్యాపో * అగ్రస్యేతివర్తతే, తచ్చపశ్చమ్యజ్జేన సామానాధికరణ్యాదక్షాదితి విపరిణమ్యప్రాప్త్యానిభిర్విశేష్యతే విశేషణేన చ తదన్తవిధిరిత్యాశయేనాహ । * ప్రాప్త్యాన్వాదిత్యాది * ఏతేన ప్రాప్త్యనద్యాపశ్చతి పశ్చమీ నతువస్త్వీతిస్ఫీరితమ్, జ్ఞాపకం త్వస్త్రినామితి, నహిన్రకృత్యాగమత్వైగ్రసంజ్ఞానిమిత్తం నామనమ్భవతి ఏవంచానయా పశ్చమ్యాననన్యార్థయా తస్మాదిత్యుత్తరస్యేతిపరిభాషాపస్థిత్యానమిసర్వనామ్నసున్విడిత్యతోననువృత్తమామీతి సప్రమ్యన్తంపప్రవిపరిణమ్యతే, ఆమీతి సప్రమ్యాస్తే స్త్రీయశ్చత్యత్రచరితార్థత్వాదిత్యభిప్రేత్యాహ * ఆమోనుడాగమస్యిదితి * అన్తనన్యాః — నుటితి యోగం విభజ్యాన్తౌత్పరస్యానమోనుటిత్యుత్సర్గవిధింకృత్వా నద్యాపశ్చత్యంశేన కీడ్వాన్తౌత్పరస్యామోనుత్పేద్భవతి తస్మాన్ నద్యాపవవేతి నియమవిధిం న్యాఖ్యాయప్రాస్వగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యేయమ్, నన్తైవం లిహం, మహామిత్యాదావతిప్రసజ్యశ్చతివాచ్యమ్, హలన్తాచ్చేద్భవతి తహిన్ చట్టతుతుర్భ్యపవేతి నియమాభ్యుపగమాత్ ధ్వంస్వనమహం కతివయచతురాం యుజిన్రూప్యం యులామిత్యాదినిర్దేశౌచ్చ తస్మాద్ధ్రీస్వగ్రహణప్రత్యాఖ్యానే నకోపిదోషశ్చత్యామః । * నామి * శ్రులోపశ్చత్యతోదీఘశ్చత్యనువతతే, దీఘశ్శ్రుతోవస్థితే నాచ శ్చత్యనేనాన్తస్యేతి విశేష్యతే విశేషణే నతదన్తవిధి, తదేతదాహ * అజన్తాన్తస్యేత్యాది * లర్థవగ్గ్రహణపరిభాషయా నామితి నుట్పహితపవామ్ గృహ్యతే తేన పామనామగనామిత్యాదౌనభవతి, తత్రహి పామాదిలక్షణేన ప్రత్యయేటాపిద్విత్తయైకవచనేచకృతే త్రయాణామపి ప్రత్యయానాం ప్రత్యేకమథావత్వేపినామీతి సముదాయస్యానర్థకత్వాత్, యద్యపి నలోపస్యాసిద్ధత్వాదనేనపా

మనామిత్యత్ర దీర్ఘస్సుపరిహరః తథాపి నోపధాయా ఇత్యనేనతు స్యాదేవే
 తిబోధ్యమ్, నుటితితు నసూత్రితమ్, భుక్తికిన్నుత్పేత్యాణాదికగ్రా
 త్యయాన్తేభ్యశ్చైవ మాభూదితి స్యాదేతత్, నుడాగమస్యామ్భక్తత్వాదా
 స్సుహితేన సనకారోప్యామ్ గ్రహీష్యత ఇత్యామీత్యేవ సూత్రము, న
 చామీతి దీర్ఘస్య కృతాకృతప్రసక్తిత్వేన నిత్యత్వాత్పరమపినుటం బాధిత్వా
 అగ్నినామిన్దూనామిత్యత్ర దీర్ఘేకృతే హ్రస్వాశ్రయోనుబంధవేదితి వా
 చ్యం హ్రస్వాన్తాన్ముడితి వచనసామర్థ్యాత్కృతేపి దీర్ఘే భూతపూర్వ
 గత్యాశ్రయేణ తత్ప్రవృత్తైః, నాపి నతిస్మచతస్మత్కలిని పేధాత్తిస్మణాం
 చతస్మణామిత్యత్ర హ్రస్వాన్తాన్ముడితి వచనస్య ప్రయోజనమస్తీతి వా
 చ్యమ్, చతస్మణామిత్యత్ర పట్టతుర్భ్యశ్చేభ్యనేవైవ నుటిన్దైః; హ్ర
 స్వసన్ద్యాపత్తిసూత్రే త్రైస్త్రయిత్యత్యతస్మైరిశ్యసవన్త్యత్రిశబ్దాశ్చరస్యా
 మోనుడితివ్యాఖ్యానాత్ తిస్మణామిత్యప్రాపిత్యైదైః యద్యపి నృణామిత్య
 త్ర ప్రయోజనమస్తీ, తథాపి నైకముదాహరణమ్, హ్రస్వగ్రహణం ప్ర
 యోజయతి, అన్యథా నృసన్ద్యాపత్తి త్యేవ వదేత్, తస్మా గామిత్యుక్తాన
 కింబిద్వాదకమస్తీత్యానుసనకారస్య గ్రహణం వ్యర్థమితిచేత్, అత్రా
 చ్యతే, ఉత్తరాద్ధంసనకారగ్రహణం కర్తవ్యమ్, నోపధాయా ఇతి దీర్ఘ
 నామయధాస్యాత్, చర్మణాం వర్మణామిత్యత్ర మాభూదితి, తదుక్తంవా
 ర్తికకృతా “నామిదీర్ఘే అమిచేత్సాన్యత్రాతే దీర్ఘే ననుడ్భవేత్, వచనా
 ద్యత్ర తన్నాస్తి నోపధాయాశ్చ వర్మణా” మితి, అత్ర వదన్తి — వచనాద్భూ
 తపూర్వగత్యాశ్రయేణ తత్ప్రవృత్తిరిత్యేతచ్చిన్ద్యమ్, గాణత్యేపట్ట
 తుర్భ్యశ్చేతి నుటోఽప్రవృత్త్యాప్రియచతస్మణామిత్యత్రనుడధం హ్రస్వ
 వచనస్య చరిత్యర్థత్వేన సామర్థ్యోపక్షయాత్, తత్ర సునుచిరేత రాదేశా
 త్పూర్వవిప్రతిషేధేన నుడిష్యశ్చితి తదయుక్తమ్, ఋన్నద్యాపత్తిసూత్రి
 తేపి ఋదన్తాన్ముటిసిధ్యత్యేవేతి హ్రస్వగ్రహణసామర్థ్యస్యానుపక్షిణత్వా
 దితిదిక్ । * పరిభాషావిరోధాదిశి * కృతాకృతప్రసక్తిత్వేన నామీతిదీర్ఘ
 స్య నిత్యత్వేన పరోపినుపిచేతిదీర్ఘో నప్రవర్తత ఇతి నోక్తమ్, శబ్దాన్తరస్య
 ప్రాప్తవన్విధిరనిత్యోభవతీతి నామీతిదీర్ఘస్యానిత్యత్వాత్ । * ఆరంభ
 సామర్థ్యాదితి * సుపచేత్యసృతునసామర్థ్యం, రామాభ్యామిత్యానౌ సావ

కాశత్వాదితిభావః, ననుకతీనామీశ్వరవరత్వాత్ పట్నతుర్భ్యశ్చేచితి ను
 'తి నామీశ్వరస్సన్నిపాత పరిభాషాం అబాధితైవ ప్రవర్తత ఇత్యారమ్భసా
 మర్థ్యసోపక్షయా న్నామీతి సూత్రసపి రామాణామిత్యత్ర సన్నిపాతపరి
 భాషయానప్రవర్తతే, తథాచ, ఆచార్యాణామితి నిదేశేనోక్తపరిభాషా
 యా అనిత్యోమాశ్రిత్య సుపిచేదీర్ఘపవ పరత్వాత్ప్రవర్తతామితిచేత్,
 అత్ర కేచిన్సమాధయన్తి — చతుర్గ్రహణసాహచర్యాప్తలస్తపస్సంజ్ఞికాదే
 వపరస్యానుః పట్నంజ్ఞా శ్రయోనుద్భవతినతుకతిశబ్దాత్పరస్యానుః, తథాచ
 కతీనామిత్యత్ర ప్రాస్వాశ్రయపవ నుడిత్వారమ్భసామర్థ్యం నోపక్షీణమితి
 తదవరేనక్షమనై, రేఫోయథాహలస్సంజ్ఞికస్తథా అమ్ సంజ్ఞికొపి భవతీత్యను
 స్తపట్నంజ్ఞాదేవపరస్యాను ప్తపట్నంజ్ఞా శ్రయోనుద్భవతినతుకతా రాస్తాశ్చ
 రసేతిపి క్తుంశక్యతయా వణ్ణామిత్యత్రనుడభావప్రసక్తాత్, తస్మాదిహసా
 హచర్యం నగ్రాహ్యమేవ, అనేయతు — పట్నతుర్భ్యగతి బహుపచననిరైశా
 దర్థవరోఽయం నిరైశస్తథాచార్థప్రాధాన్యంయత్ర తత్రైవ పట్నంజ్ఞాశ్ర
 యోనుద్భవతి, నతుప్రియపంజ్ఞాప్రియపమామిత్యాదావీతి సిద్ధాంతాత్, బ
 హిరజ్జపట్నంజ్ఞాశ్రయోనుత్, తథాచాస్తరజ్జత్వాత్ కతీనామిత్యత్ర ప్రా
 స్వాశ్రయపవ నుడితినామీతి దీర్ఘస్సన్నిపాతపరిభాషాం భాధితైవప్రవర్త
 తే, ఇతశ్చారమ్భసామర్థ్యావతి మూలోక్తగ్రన్థస్య నకావ్యనుపపక్షీరితి
 సమాదధుః, ఇశరేతు — ఆరమ్భసామర్థ్యాదిత్యసాయమర్థః । నతస్యచతస్రి
 తి నిషేధసామర్థ్యాదితి, కస్యణామీశ్వర ప్రాస్వాస్తలక్షణేనుటిక్యతేనా
 మీతి దీర్ఘప్రవృత్తౌహి నతి తిప్రి నిషేధఆరభ్యతే, సన్నిపాతపరిభాషయా
 దీర్ఘప్రవృత్తౌతు కిమనేన నిషేధేన, అతోజ్ఞాయతేనామీతి దీర్ఘస్సన్నిపా
 తపరిభాషాం బాధత ఇతి, యైస్తు ప్రాస్వనద్యాపక్షత్యత్ర హ్రస్వగ్రహణం
 ప్రత్యాఖ్యాయతే, యైస్తు వామీతి దీర్ఘే ఆరమ్భసామర్థ్యం నాశ్రయణీయ
 మేవ । * అపదాస్తస్య * షష్ఠతేవసిద్ధేమూర్ధనస్యగ్రహణమిణష్ఠీభ్యమిణ
 త్పార్థమ్, చక్రభ్యే, అక్రభ్యమ్ । * ఇణోః * సమాహారద్వయై సౌత్రం
 పుంస్త్యమ్, కోఽకిమ్ ? గవాక్షు, గవాక్షేక్షు, ఆదేశప్రత్యయయోఽకి
 మ్ ? ప్రత్యయశబ్దః ప్రత్యయావయవేలాక్షణికః, హలిసర్వేషామితి నిరై
 శాత్ సాత్పదాదోరిత్యత్ర సాతిగ్రహణాల్లిక్తాదిత్యాశయేన వ్యాచక్షే

* ఆదేశఃప్రత్యయావయవశ్చేతి * యది త్వాదేశావయవోగృహ్యేత తహి తస్మాత్సామిత్వాదోదోషః, యద్యపి సకారోచ్చారణ సామగ్ధ్యా స్తత్రతత్త్వంనస్యాత్, తథాపి బింబినమ్, ముసలం ముసలమిత్వాకౌష త్వం చుర్వారంస్యాత్ అష్టమికద్వివచనస్యాదేశరూపత్వాత్, యదితు స్ర ల్యయోయస్సకారఇతిగృహ్యతే, తద్ద్విరామెమురిచ్యతేత్వాకౌనస్యాత్ కేంతు ఇక్ష్వానావక్షుది త్వాదావేవస్యాత్ ఇహనునోరమాంసామై కాపి ప స్త్రీవిషయభేదాత్ భిద్యతేఇత్యుక్త్వాసహవివక్షాభావేపి సామిత్వాన్వయ స్వఇత్యుక్తమ్, తత్తుప్రత్యయశబ్దైలక్షణానునశ్చేకృత్య యథాశ్రుతాభిప్రాయేణాత్మమితీబాధమ్. * వివృతాఘోషస్యేతి * వివృతస్యసస్యతాదృశపతేత్యుక్తై ఋకారేఽతప్రసజ్జస్తద్వారణాయాఘోషస్యేతి అఘోషస్యేత్యేతావచుష్యమానేతకారేఽతప్రసజ్జస్తద్వారణాయాభయముపాంతం

* తాదృశపవషణితి * తాదృశపవాదేనో భవతి నాన్యఇత్యర్థః, సనుచ్య సేచాదధిసేచఇత్యాకౌ ప్రాకుబుబ్ధతైః సమాసేషత్వం వారయితుం ప దాదిరితి వజ్జుమీసమాసో భాష్యేఉక్తః తతశ్చేహపి సాత్పదావ్యోరితి ని షేధస్యాత్ కిరిచ్యతేత్వాకౌ షష్ఠవిధేస్సవకాశత్వాదితీచేత్, వైసిమ్, స్వాదిష్టికీయాపదసంజ్ఞాతామూత్రితోక్త నిషేధోనప్రవర్తతే ఇతిసాహి గ్రహణేన జ్ఞాపితత్వాత్. * రామస్యేతి * టాజసిజసామినాత్ ష్యాత్కీచ క్తవ్యే సకారోచ్చారణ సామగ్ధ్యాత్ షత్వంనభవేత్, నదాదిషు అము ష్యేతి నిపాతనాత్తతఃఫగాదౌ అముష్యాంజై త్యాదివాక్తైకనిర్దేశాచ్చా ముష్యేత్యస్రతు షత్వంభవేదితి, యదితద్ద్వివిశ్వపాస్విత్యాది ప్రత్యుదా హర్తవ్యమ్, నచ త్రాప్తిషువిశవక్తవ్యేషువిశసకారోచ్చారణసామగ్ధ్యా దేవనభవేదితి శబ్దాత్, విటుప్రశాసుఇత్యేకదస్సిగుట్, నశ్చేత్యు టఃప్రవృత్తయే సకారోచ్చారణసావశ్యస్వీకర్తవ్యత్వాదితీదిక్. * స వాచినితి * తద్గుణసంవిజ్ఞానోబహువ్రీహిరియమ్, అదస్సవేదామితీలి క్తోత్, ఆదిశబ్దోఽత్రావయవవాచీ, సవతదిరాద్యవయవో యేషాన్తా నీతివిగ్రహః, ఉద్భూతావయవభేదస్సముదాయస్సమాసార్థాగ్నితి బహు వచనమ్, తస్య సముదాయస్య యుగవల్లక్ష్యేప్రయోగాభావాదానర్థకా త్యాత్తదజ్ఞేష్వితి న్యాయేన తదవయవేషు ప్రవర్తమానానవనామసం

జ్ఞా అవిశేషాత్సర్వశబ్దేపి ప్రవర్తత ఇతి యుక్తమ్, తస్మాదసంవిజ్ఞానత్వం త
 ప్యాన్యపదార్థస్య గుణాః - వర్తిపదార్థరూపాణి విశేషణాని, తేషాం కా
 గ్యాన్యయితయా సంవిజ్ఞానం యత్ర సతస్త్వణసంవిజ్ఞాన ఇత్యక్షరాధః ,
 లూకేదయోరపి సంయోగసమవాయాన్యగతసమృద్ధే లోహితోష్ణీషా
 ఋశ్విజశ్చరన్తి లిమ్బకర్ణమానయేత్యాదౌ తస్మాదసంవిజ్ఞానత్వమేవ, స్వ
 ప్సామిభావసమృద్ధేత్వతస్మాదసంవిజ్ఞానత్వమ్ చిత్రగుమానయేత్యాదౌ, న
 సుసర్వనామానీత్యత్ర పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితీణ్యం కస్తాన్నభవతిసా
 త్రత్వాన్నేహిచేత్, లోకేసర్వణామశబ్దస్య పాదుత్వాపత్యాసర్వనామసం
 జ్ఞానిసుకృత్యుత్తరగ్రంథస్య పాదుత్వాపత్యైరితిచెన్నైవమ్, నిపాతనాణ్యం
 నేతి భాష్యోక్త్యాభ్యానాశ్రయణాదిప్రసిద్ధేః, అత్ర భాష్యానుసారాద్భు
 థకాశ్యేవ నిపాతనాని భవన్తితిపక్ష ఆశ్రితః, అపాధకాన్యపి నిపాతనాని
 భవన్తితిపక్షస్తు విభాషాఫాల్గునీతినూత్రైత్రవణాశబ్దే నిపాతితేపి శ్రావణీతి
 శబ్దోఽపి సాధురిత్యేవమర్థనాశ్రయిష్యతే, విశేషణానుగుణం విశేష్య
 మధ్యాహరతశబ్దరూపాణీతి । * ద్వన్వైచేతి * సహిని షెధస్సముదాయస్యై
 వనశ్వవయవానామితిపక్ష్యతే, నవతదన్తవిధింవివాసముదాయే సంజ్ఞా
 ప్రసక్తిరస్తీతిభావః, నన్వక్షాధికారే తదన్తవిధినైవ పరమ సర్వప్రాత్య
 దౌ స్వాయాదిసిద్ధేస్తత్సంజ్ఞాయాః కింఫలమిత్యత ఆహ * తేనేతి * నచే
 హపి ప్రాతపదికాదిత్యనువృత్తైస్సర్వనామ్నా తద్విశేషణే తదన్తవిధిర్భవి
 వ్యతీతివాచ్యమ్, సమాసప్రత్యయ ఏకాప్రతిషేధ ఇత్యుక్తత్వాదితభావః ।
 * అకచ్ఛేతి * చకారాత్పరమసర్వత ఇత్యత్ర తసిల్ * జసశ్చ * దీప్తోచ్చ
 రణముత్తరార్థమ్, వారిణీ, మధునీ । * అనేకాన్త్యాదితి * సతుశిత్యాదితి
 భావః । * ఇత్సంజ్ఞాయా ఏవాభావాదితి * తృత్యత్యత్రాపదేశ కాలపవ
 ఋకారస్యేత్సంజ్ఞా, శీభావస్యతు సర్వాదేశత్వానన్తరంఘానివత్త్యేన ప్ర
 త్యయ తేషులభైలశక్త్య తథిత ఇత్యత్ర త్యయాదేశ్యస్యేత్సంజ్ఞేతి దృష్టాద్రదా
 హ్వాన్తికయోర్వైషమ్యమితిభావః । * అవణాన్త్యాదితి * అవణాన్త్యా
 దిక్షాత్పరస్యేత్యధః, తేన యేషాం తేషామిత్యాదౌ నావ్యాప్తిః । * సర్వ
 నామ్నో విహితస్యేతి * సర్వనామ్నః పరస్యేతితు నోక్తమ్, వక్షాశ్రమే
 తరాణామిత్యత్ర సుత్ప్రసక్త్యాత్, ద్వన్వైచేత్యనేన సముదాయస్య సర్వ

నామసంజ్ఞానిషేధేవ్యవయవస్యానిషేధాత్, విహితవిశేషణత్వాత్ప్రయతే
 ప్రమాణంతు దక్షిణోద్ధరపూర్వాణామితి భాష్యప్రయోగపవ । * ఆహు
 తి * సర్వనామ్నశ్చితి పశ్చిన్యానిరవ కాశతయాఽఽమీతిసప్తమ్యాదైత్రిప్ర
 యశ్చతుర్తరసూత్రైకృతాద్ధాయాఃవస్తీప్రకల్ప్యశాశ్చితిభావః । * పశ్చిత్రిం
 శదితి * పశ్చిచత్రింశచ్ఛేదవ్యవస్థః, పశ్చాద్ధి కాష్ఠ్రింశదితి తత్పురుషో
 వా, నచసన్ధ్యాయాస్తత్పురుషసేవ్యతి వక్ష్యమాణవార్తికేన సమాసాన్తా
 డచన్యదితివాచ్యమ్, తత్రైవవార్తికేన్యత్రాధికలాపాదిత్యుక్తత్వాత్,
 ననుసర్వేషాం నామ సర్వనామేత్యన్వర్థత్వాత్సంజ్ఞాయాస్సగ్విశ్వాదయ
 పవ సంజ్ఞానోభవిష్యద్ని నా న్యేతి కిమనేన పశ్చిత్రింశదితి పరిగణనేన, స
 ర్వాదీనీతిసూత్రణవా, మైపమ్, పరిగణనాభావేకృత్సంసూదివ్యతీప్రస
 జ్ఞాత్, ఏవంచ పశ్చిత్రింశత్సన్ధ్యాకాని సర్వాదీన్యేన సర్వనామసంజ్ఞాకాని
 నాన్యానీతి నియమాయ సర్వాదీనీతి సూత్రణావశ్యకమ్, నన్వసు నానిక
 సంజ్ఞాసూత్రమివ మప్తప్రయోజనమితీబోధ్యమ్ । * పూర్వపరావర * వ్య
 వస్థాయామసంజ్ఞాయాం యానిపూర్వపరావరదక్షిణోద్ధరావరాధరాణి
 తాని సర్వాదిగణ సన్నివిష్టాని నాన్యానీత్యర్థః, సర్వనామసంజ్ఞాతుసర్వా
 దీనిసర్వనామానీత్యనైనైవ సిద్ధ్యతి, ఏవముద్ధరసూత్రద్వయేపి బోధ్యమ్ ।
 * అతప వెతి * ద్వయోర్ద్వివచనమైవ యుక్తత్వాదితిభావః । * నిత్యంద్వి
 వచనాన్తత్తితి * సర్వదాద్వివచనాన్తత్తిత్యర్థః, నచైవముఖాదుదాత్రినిత్యమ్,
 ఉభయ సర్వనామ త్వేకోఽర్థత్తితి, సూత్రకారభాష్యకారప్రయోగోవిగు
 ధ్యతత్తితి శబ్దాత్, అర్థపరమైవ నిత్యద్వివచనాన్తశానతుస్వరూపానుక
 రణపరసేవ్యత్యభ్యుపగమాత్, అథసర్వాదిమూఢశబ్దపాఠోవ్యర్థః, సర్వ
 నామకార్యాణాం స్థాయాదీనాంద్వివచనైభావాత్, నచ సర్వనామ్న
 స్ప్రతీయాచెతి సూత్రేణోభాభ్యాంహేతుభ్యాముభయోద్వైభోవ్రితి వస్తీ
 త్ప్రతీయాసిద్ధిస్తత్ఫలమితివాచ్యమ్, నిమిత్తకారణహేతుషు సర్వాపాంప్ర
 యదర్శనమితి వార్తికేనైవ గతార్థత్వాత్, నచ వృత్తికృతాసర్వనామ్న
 స్ప్రతీయాచెతిసూత్రే పరితత్వాదిదమపి వార్తికం సర్వనామ్నపవ సర్వవి
 భక్తిప్రాపకం నాన్యసేవ్యతివాచ్యమ్, భాష్యేహేతావితీసూత్రే తద్వా
 ర్తికస్య పరితత్వాత్ అతపవాన్లేన కారణేన వసతి అన్నస్య కారణసేవ్యత్యు

దాహ్యం హరదత్రేనేత్యాశద్యాహా । * తస్యేహపాతస్త్వితి * ననుక
ప్రత్యయేనాపీష్టసిద్ధః కిమనేనాకజగ్ధపాలేన , నచ కాక చోస్స్వరేపిశేషాఽ
స్త్వితివాచ్యమ్ , ప్రత్యయస్వరేణ చిగ్స్వరేణవాన్తోదాత్తత్వే విశేషాభా
వాదిత్యాశద్యాహా । * నచైతి * ఉభశబ్దస్యద్వివచనపరత్వముచ్చ
త్యయోనవిహన్తి , టేఃప్రాగ్జ్ఞాయమానత్వాత్ , తన్నభ్యవతతస్య తద్గ్ర
హణేన స్రహణాత్ , కప్రత్యయస్తుఃపద్యైవ , ప్రాప్తిపదికాత్పరత్రజా
యమానత్వాదిత్యాశయేనాహా । * ద్వివచనపరత్వాభావేనేతి * అయ
చ్చసక్తాదితి * ఉభశబ్దాత్త్రితసోఃపరితఃస్వాభేదాయధా అయజ్ఞవతి
తథాకప్రత్యయేనతిస్యాదితిభావః । యద్యపి స్వాభేద అయచ్ దృష్టాదై
పిచుగ్లభః , తథాప్యభాదుదాత్తశ్చతిసూత్రే నిత్యమితియోగవిభాగాశ్చ
అభవవ , తథాహి ఉభాదుదాత్తః ద్విత్రిభ్యామితిసూత్రాద్వేతి నానువ
ర్తతే , అస్సరితత్వాత్ , అవయవస్మితైస్సంఖ్యావాచిన ఉభశబ్దాదవయవి
న్యక్తై అయచ్ స్వాత్ , ఉభయోనుణిః , ఉభయఃపాశః , తతోనిత్యం ఉ
భశబ్దాద్వృత్తిఃపయే నిత్యమయచ్ స్వాత్స్వాభేదేన ఉభయతః ఉభ
యశ్చ ఉభయపక్షవినితవిద్రాశ్చత్యాదిసిద్ధమ్ , నన్నేవమకవికృతేవ్యయ
చ్చురూః పృత్తివిషయే స్వాభేదిత్యనయజ్ఞిత్వయైవోక్తత్వాదిత్యచ
దేవమ్ తహియోగవిభాగాస్యేష్టసిద్ధ్యర్థతయా , ఉభాపాభ్యానస్యేని
ర్దేశేనచ యత్రద్వివచనం సమూయతే గత్రై వాయమితివ్యాఖ్యాయతే ,
నతుపృత్తివిషయశ్చితి నదోషః । * తచుక్తమితి * వాతకకృతేతిశేషః ,
* ఉభయోఽన్యత్రైతి * ఉభయేతియస్సార్థికోఽయజ్ఞస్తసీఽన్యత్రప్ర
యజ్ఞతేనతు ద్వివచనే పరతత్త్వార్థః , నచోభావిత్యాకౌ ద్వివచనపరత్వం
చరుపపాదం ఉభయతఃత్రయణేనాదివద్భావవిరహాదితివాచ్యమ్ , ఉభ
యశబ్దాదుత్పన్నం ద్వివచనం బుకానాపహృతం యత్రతతోఽన్యత్రాయజ్ఞ
వివక్షితోఽగ్ధశ్చితి మనోరమాయాముక్తత్వాత్ , ఏవంచసర్వాదిమాభశబ్ద
పాతోఽకజగ్ధశ్చిద్ధిగమ్ , భాష్యేతు — కప్రత్యయస్యస్వాధికతేనదవ్యభా
భిధాన సమర్థత్వాదుభశబ్దాత్పరస్య ద్వివచనపరత్వమస్తీత్యాశిత్యోభశ
బ్దపాతస్సగ్వాదిగణేప్రత్యాఖ్యతః , మనోరమాయాంతు — భాష్యేప్రత్యా
ఖ్యానం ప్రాధివాదమాత్రమ్ , కృత్రినుపైవద్వివచనసీహగ్రహీతుము

చితత్వాత్, అన్యథాత్ర తసిలాదావతిప్రసక్తత్వాదితిస్థితమ్ । * ఉభయ
 శబ్దసేతి * ఉభా = అవయవౌ యన్యఉభయః, ఉభామదాత్తౌ నిత్యమితి
 తయపోఽయచ్ । * నాస్తితి * అనభిధానాదితిభావః, తథాచోభయశబ్ద
 స్యద్వివచనానుత్పాదాదనర్హపభక్తిత్వేనావ్యయిత్వేప్రాప్తై తద్భిత్వాన
 ర్హవిభక్తిరితి సూత్రై కృతద్భిత్వానాం గ్రహణంచపారేథతిభావ్యం కైయః
 టేనావతారితమ్ * అస్తితి * పచతికల్పమ్, పచతిగూఢమిన్యాదివారిణేన
 పాతస్యోపక్షీణత్వాదనభిధానైప్రమాణంనాస్తితిభావః । * ఉన్నాదితి * ఉభ
 యశబ్దాదిత్యర్థః । * తయప్పృథ్వీయాన్తతియేతి * ఉభయశబ్దసేతిశ్చ
 షః, యదితూభయశబ్దాదయచ్ స్వతంత్రః । నతుతయపఆదేశేథతినిస
 షఃస్పృక్రియతే తదాత్ర ప్రథమచరిమేతివైకల్పికప్రాప్తిర్నాన్యైవేతి
 బోధ్యమ్ । * నిత్యైవేతి * ఉభయాలమిత్రాత్పితృత్వాదాన్తద్వద్భిత్వ
 మ్ । * ఉతరీతతమావితి * కింయత్తద్దోర్నిర్ధారణే ర్వయో రేకస్య ఉతరీచ్
 నా బహునాం జాతిపరిప్రశ్నే ధతమచ్, ఏకాచ్ఛప్రాచామితివినితౌ ।
 * అవ్యుత్పన్నావితి * ఏకవచనస్వశాయాం కైయటేస్పష్టమ్ । * ఏకే
 తి * కాశికాకారాః, ఏతంత్యంమనన్యైశ్చుదాత్తస్య ఉదత్త్వపశ్యన్సిన్య
 సుదాత్తస్యచ దర్శనాదిభావః । * ఏకైతి * ప్రథమైశ్వర్యః, సంహిత
 యాపారేతాన్తత్వస్యాస్ఫుటత్వేపి త్వదితితాన్తశ్చేత్తవ్యః, అన్యథా
 ఏకశ్రుత్యా సకృదేవవైతత్, నచతాన్తై విప్రతిపక్షవ్యమ్, త్వత్త్వసమసే
 మేత్యనుచ్ఛానీతిఫిట్ సూత్రాత్, తథాచఋజున్త్రై “ స్థరీరుత్వద్భవతి
 సూత్రోగ్ధత్ ” ఇతిజయదేవోఽపిప్రాప్తయజ్జ — “ త్వదధరమధరమధూ
 నిసేబంతమ్ ” ఇతి । * త్వతఅన్యస్యా అధరఇవిగ్రహణానయతవాధరఇతి *
 పశ్యతి దిశిదిశిరహసిభవన్తమితి పూర్వవాక్యేనసహానన్వయాపత్తేః * స
 మైతి * తథాచశూన్యతే, “ మానోవృకాయవృక్యేనమస్తేఉహోసమ
 స్త్వి ” ఇత్యాది “ సమకృత్యేనచశక్తైచస్యాన్తర్యాదావబద్ధయోః ”
 * గణసూత్రైతి * యద్యపి భాష్యే అష్టాధ్యాయాన్త సూత్రై అపూరిత
 త్వమితి వార్తికంపతితమ్, తథాపితన్తసూత్రస్యైవ శేషో నతు జనివిభా
 హవిభావ్యస్య, అత ఇత్యధికృత్య జనశ్రీవిధానాట్టాబన్తాత్ప్రత్యభా
 త్ । * అన్తరాయామితి * ప్రాకారాద్యాహ్యయాం తదన్తర్వర్తిన్యాంవే

త్యర్థః, లిక్ష్మిపిష్టపరిభాషయాపకాదేశస్య పూర్వాత్తత్వేన గ్రహణాద్వా
 సస్యనామతాయాః ప్రాప్తిర్యోగ్యా, త్యక్తత్, ఏతా ఉక్తపరామర్శకా,
 అప్రత్యక్షాన్తసత్తగణరత్నకారోక్తిర్నాగర్తవ్యా, స్యత్తత్తసి బహుళమితి
 సూత్రే ఛర్త్యగ్రహణవైయధ్యాపయతైః । * ఏకేతి * “ ఏకోఽన్యార్థేప్రధానే
 చ ప్రథమేవలేతధా । సాధారణేన మానేత్వేనన్యాయాంచప్రయుజ్యతే ॥ ”
 ఇథం సర్వాదిగణం వ్యాఖ్యాయేదానీంతదన్తత్త్రిసూత్రీనమానాకారాను
 ప్రాధ్యాపియాథాం త్రిసూత్రీం వ్యాచక్షే । * పూర్వపరేత్యాదినా * స్వా
 భిధేయేతి * స్వస్యపూర్వాదిశబ్దస్యాభిధేయేనాపేక్ష్యమాణస్యావధేన
 యనుత్త్యర్థః, అపేక్షతత్త్వపేక్షః, కర్తృణిఘృత్, కథంతస్మి “ దిశస్సపత్నీ
 భవదక్షిణస్యా ” ఇతి, అత్రాహుః — అప్యైవాప్రాపివ్యవస్థాప్రసిద్ధత్వా
 న్నావధివాచీశబ్దప్రయుజ్యతే, నచసంజ్ఞాత్వాన్నిషేధః, ఆధునికసజ్ఞా
 తోహ సంజ్ఞా నచదిత్తుసాస్తీతి, దిత్తుచిరన్తనః, కురుషుత్వాధునికస్సజ్ఞే
 తత్త్వత్త్వ వ్యాఖ్యాతృవచనమేవప్రమాణమ్, ఏతేన విశ్వేషాందేవానా
 మితివ్యాఖ్యాతమ్, వేదేప్రసిద్ధత్వాద్దేవగణవిశేషేవిశ్వశబ్దస్యాధునికస
 జ్ఞేతాభావాత్ । * దక్షిణాగాధకాఇతి * గన్ధకన్నితిశిల్పిని ధిశ్, ఇహా
 ముకస్తాత్ కుశలాత్తత్వవధివ్యయసమ్భవేపి తన్నియమోనాస్తీతిభాషః,
 ఏవమధరేతామూలరాగః, ఉత్తరేప్రత్యుత్తరేశక్తత్త్వపి ప్రత్యుదాహ
 ర్తవ్యమ్ । * ఉత్తరాగమరవఇతి * సుమెరునువధినుపేక్ష్య కురుషూత్తరశ
 బ్దోవర్తతత్త్వప్రేహవ్యవస్థా, కింత్వాధునికసజ్ఞేతోఽయమిత్యాహుః ।
 * స్వనుజ్ఞాతి * ఆత్మత్వీయజ్ఞాతిధనవాచీస్వశబ్దప్రత్యజ్ఞాతిధనయోఃపర్య
 దానాదాత్మత్వీయాపరిశిష్టావిత్యాశయేన వ్యాచక్షే * ఆత్మీయాత్తత్త్వః ।
 * ఆత్మానఇతివేతి * యేత్వాహుః — ఆత్మనిస్వశబ్దానపుంసకస్తైనస్వేస్వా
 ఇత్యుదాహరణం తత్రాయుక్తమితితద్రభసాత్ “ స్వజ్ఞాతావాత్మనిస్వం
 త్రిష్వాత్మీయేస్వోస్త్రియాంధన ” ఇత్యమరసింహాకృతేనాత్మన్యపిస్వశ
 బ్దస్యపుంస్తాత్, నచసాజ్ఞాతావిత్యమరకోశే ఆత్మనీత్యస్య స్వమిత్యుత్త
 రేణాన్వయాదాత్మవాచీస్వశబ్దానపుంసకపేతివాచ్యమ్ “ స్వస్యాత్పుం
 స్వాత్మనిజ్ఞాతాత్రిష్వాత్మీయేఽస్త్రియాంధన ” ఇతి మేదినికోశవిరోధే
 నాత్మనీతి పూర్వాన్వయినయాత్తరాన్వయాది వ్యాఖ్యాతుముచితత్వాత్,

కింఞ్చ విభాషాజనీని ప్రకరణే స్వనూత్నీయైశ్చ త్యేవవక్తవ్యే గురునిర్దేశకం
 నూన్సిత్రకారోప్యాత్మవాచిస్వశబ్దస్య పుండ్రైప్రమాణమ్, తస్మాత్ సే
 స్వాత్మస్యాత్మనైతి వివరిణంసన్యగే వేత్తితమ్ । * జ్ఞాతిధనవాచిన్స్త్వి
 తి * తావీధ్యేనణినినా జ్ఞాతిధనయోరాత్మీయత్వం పురస్కృత్య ప్రవి
 త్తౌ సర్వనామ జాత్యేవేతి ధ్వనయతి, పతదగ్ధమేవహిసూత్రైః ఆఖ్యాగ్రహ
 ణంకృతమ్, స్వనూత్నాత్మీయాఖ్యాయామితి వక్తవ్యేజ్ఞాతిధనయోగచక్రు
 దాసాశ్రయణంమూలానువాయ, నచస్వనూత్నాత్మీయయోరిత్యుచ్య
 మానే ఆఖ్యాగ్రహణం నాపేక్షితమితివాచ్యమ్, వస్తుత ఆత్మీయస్యాపిజ్ఞా
 తిత్యేన ధనత్వేన వివక్షాయాం సర్వనామ జామాభూదితి తస్మాదవశ్యకః శ్వా
 త్ । * అన్తరం బహిర్యోగోపసంవ్యావయోః * బహిరిత్యనావృత్తోదేశో
 బాహ్యంచోచ్యతే, తద్రాద్యగుర్ధంగృహీత్వాహాబాహ్యైశ్చగ్ధైశ్చ * ద్వి
 తీయేత్వాభ్యస్తరాత్మగ్ధోబాధ్యః, బాహ్యేనహ్యభ్యస్తరస్యయోగోఽ
 స్తి, అగ్ధద్వయమప్యాకరేణ్యతం ఇదమేవార్థద్వయం సుసనిధాయాన్తిగా
 యాం పురీత్యత్రప్రాకారాద్బాహ్యయాం తదన్తర్వర్తిన్యాం వేత్తి వ్యా
 ఖ్యాతమ్, ఉపసంవ్యావశబ్దాపికరణపుష్పత్వాఉత్తరీయపరః, కిర్తపు
 ష్పశ్యాత్వన్తరీయపరః, పకశబ్దస్యాప్తావధాఉత్తాః, తత్రవిశేషమాహ । * స
 ఘ్నోయామితి * అన్యేషుశు సప్తస్వగ్ధేషు వచనాన్తరమపి స్యాదేవ, ఏతే
 ఏకేషామితి యథేతభావః । * నబహుప్రీహా * కృతేబహుప్రీహా నిషే
 ధోవ్యర్థః, ఉపసర్జనీభూతానసర్వాదయైశ్చి వక్ష్యమాణత్వాత్, అతఆహ
 * విక్షీర్ణతైతి * బహుప్రీహావిశ్యక్రవిషయసప్తమ్యాశ్రయణాదయగ్ధోల
 భ్యతే । * త్వకమితి * అజ్ఞాతేకుస్సితేవా అవ్యయసర్వనామ్నామిశ్యకీచ్ఛ, ఏ
 వసమహాకమిత్యత్రాపి । * ప్రక్రియావాక్యైశ్చి * అలౌకికివిగ్రహవాక్యైశ్చ
 త్యర్థః, తదచ్చయుష్మద్సుపేతృసు ఇత్యాద్యాకారకమ్, నమ తత్రాకనృప్ర
 వర్తతాంకోదోషైత్యతఆహ । * సచేతి * నచనిమిత్తస్యానుపసర్జనత్వస్య
 వినాకోన్సుఖత్యాదకృతప్ర్యాహపరిభాషయా సమాపాత్పాగపి సర్వనా
 మతానభవిష్యతీతివాచ్యమ్, తస్మాదిత్యత్వాత్తత్రచైతత్సుప్రప్యేనజ్ఞా
 పకత్వాత్ । * అతిభవకానితి * ఇదమేవజ్ఞాపనఫలమితిభావః, అత్యాద
 యః కాన్యాద్యగ్ధేద్వితీయయేతి ప్రాదినమాసః । * ప్రత్యావఖ్యాదితి *

శ్వాసూడితసతుగ్రహణం ప్రకృతిప్రత్యవర్తివచనంవాఽనిత్యత్వేజ్ఞాప
 మ్, లక్ష్యానురోధాచ్చ వ్యవస్థేతిభావః । * యథోద్దరమితి * తథాచ
 సమగ్రీతభావ్యకారోద్వైవవ్యవస్థేతిభావః * గణేసన్నివేశాదితి * ఏతేన
 పూర్వపరావరేతి గణసూత్రైసంజ్ఞాయామితి గ్రహణంమద్వప్రయోజనమి
 తీధ్వనితమ్, సంజ్ఞాయాం యానిసూర్వాదీని తేషాంగణేసన్నివేశాభావా
 త్, ఏవమష్టాధ్యాయాన్లై పూర్వపరావరేతి సూత్రైవసంజ్ఞాయామి త్యే
 తత్త్వస్తుంశక్యమ్, నచ తదభావే జనిపరతస్సంజ్ఞాయాముత్తరాశురవత్తస్య
 త్రాప్రాప్తవికల్పసాన్విదితివాచ్యమ్, సర్వనామసంజ్ఞాయా అన్వర్థత్వేన
 సంజ్ఞాయానుప్రాప్తవధేనసమ్యక్తాత్, అసంజ్ఞాయామేవ పూర్వేణప్రా
 ప్తా సంజ్ఞాజనివాసాన్విదితి వస్తుముచితత్వాత్ । * సంజ్ఞా కార్యమితి * స
 ర్వనామసంజ్ఞాప్రయుక్తంస్తా గాదికిమిత్యర్థః । * అన్వర్థణ కార్యమితి * అ
 ద్భుతరాదిభ్యస్త్యదాదీనామస్తవోస్ససాన్విత్యాదికిమిత్యర్థః । * అతితర
 మితి * అక్రూదడాదేశోన, అతదాద్యత్రయస్యదాద్యత్వమ్ । తవోస్ససాన్వి
 వితి సత్త్వంనేతిభావః । * తృతీయాసమాసే * అక్రమిభాషాదికసమాసభ్యశ్చ
 తిస్సమాసభ్యత్యనువర్తనానే, పునస్సమాసగ్రహణం గౌణార్థసాధిపి సక్తగ్ర
 హార్థమిత్యభిప్రేత్యాహ । * తృతీయాసమాసాద్ధేతి * ఇహపూర్వసద్భవే
 తి విహితస్సమాసోగృహ్యతే, ప్రతీపదోక్తత్వాత్, నతుకర్తృకిరణేతి స
 మాసః, తేనత్యయ కాకృతమిత్యత్ర నిషేధోభవతి, ఓకారసకారభకా
 గాదా సుపీతవ్యవస్థాపయివ్యవహణత్వాదిహసువప్తేః ప్రాగిచ్ఛ । * సము
 దాయస్యేతి * తత్రైవదవ్యవస్థస్య ముఖ్యత్వాత్, నచద్వన్వైయానిస
 ర్వాదీనితి సమబ్ధః, కారకాణాం క్రియయైవాన్వయాత్, నచద్వన్వైవి
 ద్యనానాని యానీతసమబ్ధః, విద్యోక్రియాధ్యాహారే శౌరవాత్, ని
 షేధాధ్యాహారపరిక్రియాయావప్రాధాన్యేన తదన్వయవ్యైవ వాచ్యయ్య
 త్వాచ్చేతిభావః । * సుత్పురిసక్త్యతి * నచద్వన్వైచేతి నిషేధసామర్థ్యా
 ద్వద్వాశ్రమేతరాణామిశ్యాదౌ సున్నప్రసజ్యత ఇతివాచ్యమ్ । అన్యస్య
 త్రతనిలాదేర్వాప్యవృత్త్యాతత్సామర్థ్యసోపక్షీణత్వాత్ । * జసాధార
 మితి * నీభావేన జన్యపహృతేపి ఔపచారికమాధారత్వమత్రబోధ్యమ్,
 యద్వాజశత్యః జనిః తస్మిన్నానాత్రస్సప్రమాణుగిత్యర్థతోవాచ్యే । * జసా

ధారమతి * అన్యథానత్యకవిజనశ్శీల్యస్య ప్రవృత్తౌ వణాశ్రమేతు శేష
త్యపియాపంస్యాదితిభావః, యదా అజ్ఞాతేసుస్సతోనా ఇతరః ఇతరకః ఇత్య
కిచం కృత్వా వణాశ్రమశ్రమశ్చ ఇగరి శ్చేతి ద్వద్వ్యక్రియితే చదాయా
పద్వయంస్యాదేవ, పరస్తు ఇతరశ్చైవ ద్వద్వ్యంకృత్వా అజ్ఞాతావణాశ్రమే
తరా ఇత్యజ్ఞాతాద్యర్థయోగో యదా క్రియితే, తదావణాశ్రమేతరకా ఇ
త్యేకమేవయాపం సాధ్యితబోధ్యమ్ । నను ద్వద్వ్యావయవసేవితరశ్చస్యాః
చమర్పారః, అవయవస్య సర్వనామానానపాయాత్, ద్వద్వైచేత్యనేనహి
సముదాయస్యనిషేధోనత్యవయవానామిత్యక్తమితచేత్, అశ్రావణః —
సద్ధావైహిజహతాన్వద్ధావృత్తిరితివత్తోముఖ్యః, తప్తింస్తు పక్షే అవయవా
నానిరర్థకత్వాదజ్ఞాతాద్యర్థయోగాభావేనాకచగప్రాప్తే రేవనాస్తి, యో
స్తుద్వద్వైచేత చకారేణావయవేష్వపి సంజ్ఞానిషిధ్యతఇత్యుచ్యతే, తేషా
మజహతాన్వద్ధావృత్తి పక్షాభ్యుపగమేపి నదోషఇతి । * ప్రథమచరమ *
నేమశబ్దస్యనిశ్చయం ప్రాప్తేఅనేయమప్రాప్తేచాయమారన్యః । * తయస్య
త్యయఇతి * సత్త్వాయాఅవయవేతయబితివిహితః । * తయస్యేతి * ద్వైస్త్రి
యః, త్రైస్సస్పృసారణంచేతి పిహితస్య । * పటుజాతీయాయేతి * ప్ర
కారవచనేజాతీయర్ । * జరాయాజర * అష్టనలవిభక్తావిత్యతో విభక్తావి
త్యనువర్త్యుచిరముతఇత్యతోఽనువృత్తేన అచీన్యనేన విశేష్యతే విశేషణేనే
హతదాదిపిఠిః, యస్మిన్విధిప్రదాదావల్లిహణ ఇశ్యస్య నిదస్తవిధేరపవా
దత్వాదిత్యాశయేనాహ * అజాదావిభక్తావితీ * అజాదాకిమ్ ? జరాభ్యామ్,
జరాభిః । విభక్తావితీకిమ్ ? జరాయాఇదంజారమ్, నచజరాయా అనుజేనా
స్త్రితివాచ్యమ్, జరాశబ్దాత్తత్కరోతీతి జనితావిష్టవదిటిలాపే తత్కక్ష్
పిణిలాపేనైకదేశవికృతస్యానన్యత్వాజ్జరిత్యస్య జరాశబ్దత్వాదనుజిసజి
చ్చేత్యన్యస్య ప్రవృత్త్యాజసౌ జనఇతియాపాపత్తేః, ఇష్యతేత్వప్రాపిజర
సౌజరసఇతి, నచశిలోపస్యస్థానివద్భావాద్విభక్తివరత్వాభావేన జరసాచి
త్యాది నసిధ్యతీతశఙ్కామ్, క్వాలుప్తం నస్థానివదితి నిషేధాత్, యద్య
పి క్వాలుప్తం నస్థానివదితి క్వాచిత్రం తథాపీహ తదాశ్రయణే జరసితిగు
ర్వాదేశకరణమేవమానమిత్యవధేయమ్ । * పదాక్షాధికారఇతి * పరిభా
షేయం యేనవిధిరిత్యస్య ప్రపజ్ఞాభూతా, అతపవ మనోరమాయాం ప

నాగేశ్వర విశేషమ, విశేషణనద తదస్తవిధిర్యుక్తమ్, విశేషమితరు
 చామైకైకబోధ్యమ్, తేనాన్లొహనత్వసూత్రే అక్షావయవోయోనితి వ
 క్షుమానగ్రస్తస్పృశ్యతే, అత్రనవ్యాః — నన్వాకితే తస్యచతమత్తర
 ఋనస్యచేతి ప్రచురసహజః, తదస్తస్యచేతిపాతేతు బహుచూర్వకేష్వపిప
 దాక్షాధికారి కార్యాణి ప్రవర్తెర్నిత్యాశజ్య సమాదధుః, అనభిధానా
 స్పదాక్షాధికారి కార్యాణి బహుచూర్వకేషు నప్రవర్తంత్యత్యాశయేన ఫ
 లితాభావకభవపరితయా తదుత్తరపదస్యచేతి పతితమ్, నత్విదమపూర్వవచ
 నమితి । సోపస్యస్య సర్వస్యస్థానే జరసాదేశమాశంక్యాహ * నిర్దిశ్యే
 తి * నను తదస్తవిధినాపి జరాశబ్దాంతం యదన్తంత్రైః నిర్దిశ్యమానజ
 రాశబ్దే జరసాదేశేన భవితవ్యమ్, నత్వత్ప్రత్యతపహ * ఏకదేశవికృత
 స్యేతి * పదాధికారేఽపి తదస్తవిధావదాహరణమ్, తదస్తస్యాపి రత్వ
 రత్వేద్విధ్యాహూనిదాఘృత్యాదివక్ష్యతి, అలుగు త్తరపదేత్యయముత్తర
 పదాధికారోఽపి పదాధికారగ్రహణేన గృహ్యతే తత్ఫలంతు తత్రైవస్ఫు
 టీకీరిష్యతే । * పక్ష్యతి * జరసాదేశాభావే । * తదనుసారిభిరితి * యేతుని
 ర్జరసి నేత్యాది వ్యాచక్షతే తవ్చ తానుసారిభిర్యుక్తః । * నిర్జరస్యేత్యేవే
 తి * పూర్వవివ్రతిషేధేనస్యాదేశేకృతే జరసాదేశో నప్రవర్తంత్యత్యాశమే
 వయాపమితి లేషామాశయః, అతపవ “ వీశజన్మజరసంపరంశుచి బ్రహ్మ
 ణపదమ్ ” ఇతి భారవిప్రయోగమసమన్వయం మత్వావీతజన్మజరస్యైతి ప
 తనీయమితి త్రైరుక్తమ్ । * ఏతచ్ఛేతి * భావ్యకృతాహి టాజసీతిసూత్రే
 ఇనాఽఽతాప్రత్యాఖ్యాననాదేశమదాదేశంచ విధాయ నాదేశేపరే ఏ
 త్వం అజీవాపత్యత్ర అజీచేతియోగం విభజ్యసాధితమ్, తథానిర్జరసినా
 నిర్జరసాదిత్యేతద్భావ్యవిరుద్ధమితి స్పష్టమేవ, నచనాదేశేకృతే, హలిలో
 పప్రవృత్త్యాఅనేనేత్యేతన్నసిద్ధతీతశజ్యమ్, నశబ్దపరతోవిశిష్యానాదే
 శవిధానాత్, తథాహి అనావ్యకత్యత్ర అన్ నాపీతి పదచ్ఛేదః, నపుంస
 కత్వాతోన్ముకినలోపః, నాపీతి సమాహరద్వన్ద్వాత్సప్తమ్యైకవచనమ్, న
 చిదసేరదాదేశేకృతే పరయాపంస్యాదిత్యపి శజ్యమ్, అకారోచ్ఛారణ
 సామర్థ్యాద్దీర్ఘసమ్భవాత్, తథా జరాయాజరసస్యతరస్యామిత్యప్తి స్సేవ
 సూత్రే భాష్యేఽన్తమతిజత్రైరితి భవితవ్యమ్ । * సన్నిపాత పరిభాషయే

తి * తతశ్చ నిర్జర మైరిత్యపి భాష్యవిరుద్ధమేవ , ఏతేనాతోభినవసిహిసూత్రైప
సితి వక్తవ్యే ఐసగరణం నిర్జర మైరితి రూపార్థమితీకేమాంచద్వాన్యభ్యాసం
ప్రామాదికమితి స్పష్టమేవ । * పద్మనోమ్ * శసాదావేత * అనుదాత్తస్యచ
ద్వపథస్యేత్యత అన్యతరస్యామిత్యనువర్తత ఇతి భావః , అత్ర శస్మిన్ భృత
తొనిమిత్తతయోపాత్తానైవపదాద్యాదేశరూపాన్పక్తికృషిశేషానాక్షి
పన్తిశ్యాహ । * పాదదనైతి * యద్యపి శీర్షనచ్చస్తీత్యతశ్చ ఛవసీ త్యనువ
ర్తతే తథాపి భాషాయానుపి వద్దదాదయోక్తివినిష్ఠవన్ని , నానశచ్చస్తీతి
వార్తికే ఛస్తోగ్రహణసానుద్ధానితి వత్స్యతే । * ప్రామాదికమితి * శ్లేఠ
థాహి “ ఆన్యోన్యకస్యచర్తికామ్ ” ఇతినున్ద్రైముఖాదిత్యర్థః , ఔచిత్యా
త్ “ వ్యకస్యచిద్వర్తికామన్తరాస్యాత్ ” ఇతినున్ద్రైన్తరసంవాదాచ్చ ,
తథా “ హవ్యాజుహ్వనఆసని ” ఇతినున్ద్రైముఖేఇత్యర్థః , ఏవమాసన్యం
ప్రాణిమూచురిత్యాదావపిబోధ్యమ్ । * సుడనపుంసకస్య * సుత్కస్త్రి
పుంసయోరితి వక్తవ్యేనపుంసకస్యేతి వచనంజ్ఞాపకమ్ , ప్రసజ్యప్రతి
షేధేభి నన్యనూసోస్థితికైయటః , తేనాసూర్యంపశ్యానిముఖానీత్యాదిసి
ద్ధమ్ । * స్వాదివ్వసర్వ * సుతత్ర సప్తమీబహువచనమితి నశబ్ద్యామ్ ,
కిన్త్వసర్వనామస్థానఇతి పర్యుదాసాత్ప్రథమైకవచనమేవ , సుపీత్యేన
సిద్ధైఃదిగ్రహణమధికపరిగ్రహేత్థమిత్యాశయేనాహ । * కప్రశ్యయాంఽఽ
ష్వితి * సన్నేవం రాజ్యేత్ర నలోపోనస్యాత్ , ప్రత్యయలక్షణేన స
ర్వనామస్థాన పరశయా ఛదత్వాభావాత్ , నైవదోషః సోపరతః స్వా
దిష్విశ్యేనేన పదశ్వాసన్యవేపిసుబ్విశిష్టస్యస్త్రిజస్తమితిపదసంజ్ఞాయాం
హజ్ఞాది నా సులోపే ఏకదేశకృతవ్యాయేన నకారాన్తస్య పదత్వాత్ ,
యదితు స్వాదిష్వితి యోగవిభాగేన స్వాదిషు పరేషు పూర్వంపదం భవతి
తి పూర్వస్య పదసంజ్ఞాం ఽథాయ యదిభమిత్యత్ర యచీతిభిత్వా యజా
దౌ సర్వనామస్థానే పరతఃపూర్వం పదం నేతినిషిద్ధ్యతే , తదాభౌజసాదిషు
పదసంజ్ఞాభావే సోపరతపదత్వసమ్భవాద్ద్రాజేత్యాదౌ నలోపే కా
ర్యేన కాప్యనుపపత్తిః । * యచిభమ్ * యచీత్యల్లహణేనప్తమీనిర్దేశా
త్తనాది విధిరిత్యాహ । * యకారాదిష్విత్యాది * యకారాదిష్వితికిమ్
గాన్యః , వాన్యః , గర్గాదిభ్యోయభియన్యేతిచేత్యకారలోపో యథా

స్వాత్, అసర్వనామస్థానేషు కిమ్? సుపాదా, సుపాదాః, విద్యాంసా, వి
 ద్యాంసః, దిత్యవాహా, దిత్యవాహ ఇత్యాదౌ పాదసవత్, ఎసోస్సంప్ర
 సారణమ్, వాహాడుత్, ఇత్యాదియోమాభూవన్నితి । * అకదారా * ఇహ
 ప్రాకరదారాతనూస ఇత్యస్య నావధిత్వం వ్యాప్తివ్యాయాత్, తత్పు
 రుషోద్విగుశ్చేతి లిక్టాచ్చ, సంజ్ఞాద్వయసమావేశార్థం హి తత్రచకా
 రస్తదాహ * కదారాకర్తృధారయిత్యసృతి * ఏకస్యైవపక్షైతి * ఉభ
 యోస్సావకాశత్వే పిప్రసాపేధే పరమితిపరైవగృహ్యతే, నిరవకాశత్వే
 తుష్టైవ, నిత్రపరస్యాడనాహరణమ్, ధనుషావిధ్యతీతి, అత్రశరాణామ
 పాయంప్రత్యసధిభూతస్యైవధనుషోవ్యధనంప్రతి సాధకత్వమిత్యభయప్ర
 పక్షే పరత్వాత్కరణసంజ్ఞాపాదానసంజ్ఞాం బాధతే । నిరవకాశాయాస్తా
 దాహరణమ్, భవతత్త్వస్సా భవదీయభి, అత్రహిసతిచేతి పదసంజ్ఞాప
 రామపి భసంజ్ఞాం బాధతే, నిరవకాశత్వాత్ । తేనతకారస్య జత్త్వంభ
 వతి, ప్రకృతేతు పరానవకాశాభసంజ్ఞాపదసంజ్ఞాం బాధత ఇతిశసాదా
 వదితైవ గ్రహీతు ముచితేత్యాశయేవాహ * యావరేత్యాది * యలో
 పభితి * హలిసత్వమితి నేన । లోపోవ్యోర్వలీతితు నప్రవర్తతే, య
 త్వస్యాసిద్ధత్వాత్ । * అల్లోపోనః * భస్యేత్యనేనాక్షిప్తప్రత్యయవి
 శేషః, అన్తంచేతిద్వయమసోవిశేషణమ్, అతతు అకారస్యేగ్యభిప్రేత్య
 వ్యాచక్షే * అన్తావయవఇత్యాది * అప్నంతస్య భస్యస్యస్యాకారస్య
 లూపస్యాదితి ప్రాణాం వ్యాఖ్యానే తస్యైత్యాదౌ తకాగాకారస్యాపిలా
 పస్యాత్, భస్యస్యస్యాహోకారస్యేతి వ్యాఖ్యానేశ్వససామనసేత్యాదౌ
 ప్యాత్, తస్మాదప్యన్త్యాదివా అప్నంతస్య భస్యస్యస్యాహోకారస్యేతివ్యా
 ఖ్యానేప్యవస్తస్యైత్యాదావతివ్యాప్తిరేవేతి భావః । సూత్రైశ్చపరకణంన
 ణ్కోసమాస భ్రమ నివారణాయ కృతమిత్యేకే । నను ప్రాణితితి ప్రా
 నో తతశ్శసాదిప్రత్యయే ప్రాణః ప్రాణైత్యాదావనితేరితి ఇత్వస్యాసి
 ధతయాఽపిప్రసజ్జస్యాదితి తద్వారణాయైవ తపరకరణమస్త్వితి చేత్ మే
 వమ్, పవణాదీఘకృతే అనపవతత్రాసత్వాత్, నచవాణాదాన్తం
 బలీయభి సవణాదీఘత్వాగ్గేవలోపఃప్రవర్తత్యన్యస్త్యేచాన్యూప
 మితి వాచ్యమ్, తథాహిసతి వ్యావత్వా లాభేన తపరకరణవైయర్థ్యస్య

తదవస్థత్వాత్, వస్తుతో వార్ణ్యపరిభాషేహా న ప్రవర్తతే, యగవస్మిన్ పృ
త్రావేవ వాగ్వాదాన్యస్య బలీయత్వాత్, క్విస్యనువాసికస్యోశ దీప్యే సవర్ణ
దీప్యతాన్ గమి అనోభావాచ్చ, తస్మాద్భ్యుమనిరాసార్థమేవ తపరికరణ
మ్, నతు ప్రాణాశ్చ శ్వాదావనో కారలోప వారణార్థమితి తేషామాశయః ।
వస్తుతస్తు ఏకదేశవికృతన్యాయేన భవత్ప్రేక్షితప్రాంత ప్రసక్తాంత తపరికరణ
మత్రావశ్యకమేవేతి న వ్యాః । * రషాభ్యాంనోః * అప్రాపదాన్తస్యమూ
ర్ధన్య ఇత్యనువర్త్య నిగ్రహణమ్, పదాన్తసైవేతి సూత్రంచ భాష్యే ప్ర
త్యాఖ్యాతమ్ । * సమానపదభృతి * నిమిత్తనిమిత్తినోరపదస్థ శ్వాసవృద్ధి
న్మదేశతీయతైవసామర్థ్యాదేకపదత్వే లభ్యే సమానగ్రహణం యస్మిన్నానమే
వపదం నిమిత్తవత్పదభిన్నపదశ్వాభావవదితి యావత్, తత్ప్రయథాస్యా
దిత్యేతదర్థమ్ । తేనసమాసే రామనామ గర్భర్షగానమిత్యాదౌ నభవతి,
తత్రహి న కారవైకకపదవృత్తిత్వేపి నిమిత్తవత్పదభిన్నపదస్థ శ్వాత్, భవ
తిహి యూష్ణఇత్యాదౌ నిష్పం నిమిత్తవత్పదభిన్నపదశ్వాభావపదవృత్తి
త్వాన్నకారస్య, మాతృభోగీణ ఇత్యాదావపి నస్య నిష్పం భవత్ప్రేవ, ప్ర
త్యయవృత్తిత్వేపి నిమిత్తవత్పదభిన్నపదవృత్తిత్వాభావాత్ । ఏతేనసమా
నగ్రహణమఖణ్డపదలాభార్థమితి వ్యాఖ్యానం రామనామైత్యాదావతిప్ర
సక్తే ని నారి తేపిమాతృభోగీణ ఇత్యాదావవ్యాప్తిస్సాన్విదేవేతి కేషాఞ్చియక్తిః
పరాస్తా, ఉక్తరీత్యాత్వవ్యాప్తిశస్కాయానిరాస్తత్వాత్ । * యూష్ణఇ
తి * యూషోమణ్డః “ ముగ్ధామలక యూషస్తు భేదీ దీపనపాదనః ” ఇతి ద
ర్శనాత్ । * పూర్వప్రాసిద్ధేనస్థానివదితి * ఏతచ్చ నాన్యాయసిద్ధే, త్రిపా
ద్యాఅసిద్ధత్వేన తత్ర త్యేక ర్తవే అదఃపరస్మిన్నిత్యతిదేశస్యాప్రవృత్తేః
* తస్యేతి * తస్యపూర్వప్రాసిద్ధేనేత్యసత్య తథాచ ఫలత్రయేస్థానీవద్భా
వోవక్తవ్యఇత్యర్థః । సంయోగాదిలోపే చక్రవృత్త ఇహఅదఃపరస్మిన్నితి
యథాదేశస్య స్థానివత్వాత్ స్కోరితికలోపోన, లత్పే నిగాల్యతే, అగ్ర
ణిలోపస్యస్థానివత్వాదచిదిభాషేతిలత్పమ్, ఇత్వే మావపవనీ, ఇహాయస్యే
తిచేత్యల్లోపస్యస్థానివత్వేనన కారస్య ప్రాతిపదికాన్తత్వాభావాన్ణిర్వృత్తం ।
నను గర్భభగినీత్యత్రేవ మావపవనీత్యప్రాపి ఇత్వప్రాప్తిర్నాన్వైక, ఉక్త
రపదం యత్ప్రాప్తిపదికం తదన్తస్యేతివక్ష్యమాణత్వాత్ । అప్రాహుః —

సాధనంకృతేతి ల్యుడవై ననూసే షశ్చాన్వీప్ యస్యేతిచేత్యన్లోపే కృతే
 నకారస్యేతిరపనాన్తత్వాన్విత్య ప్రాప్తిరస్త్యేవేతి, స్యాదేతత్, యాన్వ
 ఇత్యాదౌ రషాభ్యామిత్యసన్వయోగః, ఘ్నైవైవ యాపసిద్ధేః, అత
 ఏవ షగ్రహణము ద్వగార్థమిత్యాకరే స్థితమితిచేరువ్యతే, ఉత్తరార్థతయా
 పీహ దగ్రహణం స్థితమ్, తత్తత్ప్ర యాన్వః, పుష్టాతీత్యాదౌ రషాభ్యామి
 తిత్యసన్వప్రవృత్తిగతేనవార్యతాం ఘ్నైవేతిచేర్ను, తస్యాసిద్ధత్వాత్ । న
 చవిచనప్రామాణ్యాత్సిద్ధత్వం శంక్యమ్, పుష్టః పుష్టిః షష్ఠత్యాదౌ చరి
 తార్థత్వాత్, నన్వయయోగే నిత్యత్వంచో చరితార్థత్వితీర్నను, తన్వపృథగను
 త్తేః, ఇహ షాత్పరస్యేతిత్వక్రీరచరితార్థత్వసాపేతుల్యత్వాచ్చ, ఏవ
 ముప్యత్తరార్థం షగ్రహణమిత్యాకరోవిరుధ్యత ఇతిచేర్ను, ఆకరేహిహ ష
 గ్రహణంబినా పుష్టాతీత్యాది అత్యసాపేక్షిరాన్వస్త్యేతావదభిప్రతమ్, న
 తు పుష్టాతీత్యాదౌ రషాభ్యామిత్యసాప్రవృత్తిరితి । * నలోపప్రాతిపది
 కాన్తస్య * లుప్తశస్టీకేతి * సౌత్రత్వాత్, నతు వస్టీతత్పురుషయోగ
 పూర్వపదే సాపేక్షత్వేన సమాసానన్యువాత్ ప్రాతిపదికస్య పదవిశేష
 నిత్యాచ్యేతిభావః । * తదన్తస్యేతి * వస్టీతత్పురుషో2యం తన్వప్రా
 తిపదికసంజ్ఞికపదసాన్వయోనకారన్తస్యేత్యర్థః, యదితు ప్రాతిపదికేనేత్య
 నేనాపి పదంబిశేష్యతే తదావిశేషణేన తదన్తవిభౌ సౌత్రమున్తగ్రహణం శ
 క్యముకర్తమితి మనోరమాయాం స్థితమ్, ప్రాతిపదికేతికిమ్ ? అహన్, ప
 దమితికిమ్ ? రాజానౌ, రాజానః । * విభాషాజిశ్యోః * శీటనపుంసకాచ్చే
 తివిహితౌగృహ్యతే నతు జశ్వసోశ్శీః తస్మి కాభిత్వానన్యువాత్, భస్యే
 త్యనేన అనర్వనామస్థానస్యైవ యజాదెరాత్మేపాన్తదేతదాహ * అనర్వ
 నానుస్థానేత్యాది * కకుద్దోషణీతి * కకుత్, దోషణీతిచ్ఛేదః, ఏకపదత్వే
 త్వనుపపత్తిరనుపదమివ వక్ష్యతే । * ఆనన్యమితి * యేచాభావకర్తృణో
 రతి ప్రకృతిభావాన్నుద్ధిత ఇతి టిలోబోన । * అతపవేతి * కకుద్దోషణీతి
 తి ప్రయోగాధైవేత్యర్థః, యద్యపి కకుచ్చ దోశ్చ తయోస్సమాహార
 ద్వద్వయః = కకుద్దోః, కకుద్దోశ్చ కకుద్దోశ్చ = కకుద్దోషణీతిలేక శేషకృ
 తే భాష్యం సుయోజమితి దోశ్శబ్దస్య నపుంసకత్వేనేదం ప్రమాణమ్, త
 థాపి కకుడన్యస్య బృహ్మగ్రన్తమివ న్యాయమ్, అన్యథా బాహ్యాన్

ద్విత్వే లబ్ధిపి కతుద ఏకత్వం నలభ్యతత్వతిభావః “ తముపాన్త్రవ చుద్యన్య దక్షిణందోర్నిశావరః ” ఇతిరఘుః , తత్ర దక్షిణందోరుద్యన్యతముపాన్త్రవ దిత్యన్వయః । * దోషః తస్యేతి * అయంచ శ్రీహషణప్రయోగః , దోషం హస్తం దూషణంచ భజతః శావస్యేతి సమర్పణః । * ద్వయోర హేలూర్భవ ఇతి * తద్భితా క్షేతి సమాసః , రాజాహస్సఖభ్యష్టజ్జేటచ , అహేలూర్భవ హే భ్యత్యత్యహ్నోదేశః , కాలాత్తభోద్విగోర్లుగనపత్యత్వజ్జేటచ । * అహ్నోస్సయ ఇతి * స్య తేర్భ్యభిఅపానవచనస్సయశబ్దః , సఖ్యావిసాయేజ్ఞాపకాదేక దేశ శిసమాసః — * ఇత్యదంతాః * — * విశ్వపాత్రితి * విశ్వం పాతరక్షతీః విగ్రహాపారక్షణ్యత్యస్తా ధాతోరాతోఽనుపన రైకఇతికంభాభిత్వా ఆతోఃసనికా కనిబ్ధవిపశ్చేః చ కారాద్విజితి వ్యాఖ్యాతారః , ఇహచ్చస్తాస్యాతోఃసనికా తివిచ్ఛ , లోకేత్వస్యభోగ్యేపిదృశ్యవ్రత్యతివివేకః । * దీర్ఘజ్ఞానిచ * చ కారాదివీత్యనుకృష్యతేనేతిచానువర్తతే తదాహ * దీర్ఘజ్ఞానిఇవిచేతి * సూత్రేచకారాభావేప్రస్థాకారాదివిదీర్ఘకారాత్తు జనీతివ్యవస్థాసమాప్త్యేవేతేతిభావః । * ఇత్యాద్యర్థమితి * నను యాస్త్ర్యభ్యోల్యాదిభ్యత్వనిదేశశాదీకప్రత్యాహారాచ్చప్రత్యాహారయోరేవ నియాధలక్షణేతి వ్యాఖ్యానితామ్ , తథాచదీర్ఘసామ్యత్వాభావాన్యోగ్యావిశ్యాదౌ పూర్వసవర్ణదీర్ఘానప్రాప్తోతీతి కినునేన నిషేధసూత్రే జేతచేత్తైవమ్ , అస్మాదేవ నిషేధాత్ జ్ఞాపకాదిగజ్ఞానేషుపి ప్రత్యాహారేషు లక్షణాస్సక్రియతే , అన్యథా గౌరీరిత్యాదౌ శసిపరత్యపూర్వసవర్ణదీర్ఘోనన్మాత్ , కించ ఉపార్థిత్యాదాపురస్రవరః , నైషాదకర్తుక ఇత్యాదావిసుసుగీతస్య కాదేశః , అమీషామిత్యాదావిణంపగస్య సస్యపత్వంచ నసిద్యేదితి దిక్ , ప్రళయయోతితి సూత్రానంతరం దీర్ఘచ్చసీశ్యేవసువవమ్ , దీర్ఘచ్చసీశ్యే పూర్వసవర్ణదీర్ఘః ఇతి తస్యాన్యః , ఏవంచ చ కారోనకర్తవ్యః , నేతిచనానువర్తనీయమితి మహల్లాఘవమిత్యేకే , శసిదీర్ఘదేవేతి విపరీతనియమవారణాయ స్మానేపికానామ్రేడిత్యతినిదైశాశ్రయణే ప్రతిపత్తికారవంస్యాదితి యథాన్యాసమేవ శ్రేయఇత్యనేతి । * హాహానితి * గర్భర్వపిశేషవాచకమవ్యుత్పన్నం ప్రాతిపదికమిదమ్ “ హాహాహూహూహైవ మాద్యాగర్భరాః ” ఇత్యమరః , కేచిత్తు అకారోవాసుదేవః తేనసహవర్తవ్రత్యతి సాః తాకాసాని

తి ప్రత్యుదాహరణి । * క్షుద్ధిశ్చ * యద్యపిక్ష్మల్యవే, శ్చ శ్చానయ్యే,
క్రమశ్చక్ష్మితి నిదైశాదేతత్సాత్రేష్వాతోలావస్థితే, తథాపిక్ష్మల్యబ్ధి
ఋతి శ్చ శ్చానయ్యేవతీతి వ్యాఖ్యానేష్వసాధుత్వశాసారణాయేదముక్తమ్.

— శ్రీ ఇత్యాదంతాః — సూత్రే శేషపదస్య ప్రయోజనమాహ
* అనదసంజ్ఞావితీ * యూస్త్యైర్భూతిత్యతః యూ, జీతిప్రాప్త్యేత్యతోప్రా
ప్త్యతిచానువర్తతే, తదాహ * ప్రాప్త్యావిత్వాది * మత్తైర్భూతి * నదసం
జ్ఞాపత్యేఽపి ఘీసంజ్ఞా యాంసత్యామాణ్ణద్యాఇత్యాదాగమే ఘేర్జీతీతి గుణే
అయాదేశేవ మతయైర్భూతివ్యాదిః భావః । * ఆదోనా * పుంసీతితు నోక్త
మ్, అమునాకులేనేత్యత్రయథాస్యాత్, నచ సుచారూపసిద్ధిః, ముత్స్వ
స్యాసిద్ధత్వాదికోదీతిను మోఽప్రవృత్తేః, నాదేశేతు నాసిద్ధత్వమ్, నమున
భ్యో నిషేధాత్, నచనమునభ్యో నిషేధోను మ్యేవకింసస్యాత్, నభ్యత్యకా
రస్యావితీతశ్చాదితి వాచ్యమ్, అమునాకులేనేత్యసిద్ధ్యావత్యేః, అము
ష్మేకులాయేత్యాకౌ నున్నుసక్తాచ్చ, నదత్యస్తాయాదేశేనతీను మోఽ
ప్రవృత్తిరితశఙ్కామ్, స్తాయాదేశం బాధిత్వాపరత్వాన్నున్నప్రవృత్తేః,
* ప్రాచామితి * ఆచార్యాణామితి శేషః । * జనిజనోశ్చ * ఇహ జనిజ
సౌద్వృషసావపి తయోర్యథాసంభ్యంన, అస్సరితశ్వాత్, అల్పాచరస్య
పూర్వనిపాతాకరణాల్లిక్తాత్ । అచ్చఘేః ఉపసగేః ఘోఽకిరితి నిదేశా
చ్చ । * అచ్చఘేః * అస్ర ఇమద్భ్యామాదితీ జేరామిత్యతోజేరితీచ పద
శ్రయమనుసతతే ఇత్యాశయేనవ్యాచస్తే । * ఇమద్భ్యాం పరస్యజేరా
శ్సాదితి * ఘేరుత్తరస్యేః ప్రాచావ్యాఖ్యాతమిహతు నోక్తిమ్, సూత్రే
ఘేరిత్యప్యవస్యతత్వాత్, తస్మాప్రస్త్యాకౌ ప్రమాణాభావాత్, బేదితి
పూర్వసూత్రే ఇమద్భ్యాముత్తరస్య జేరితి క్షప్తసంబంధస్య త్యాగాయోగా
చ్చ, యత్తువ్యాచఖ్యః — అదితితపరిత్వం బుద్ధావిశ్వానావత్స్వేకృతే
స్త్యై యాంతావ్ మాభూది తేవ మర్థమితి తచ్చిన్ద్యమ్, తపరకిరణాద్ధి
టాపాసహ ద్విర్భోమాభూత్, టాప్తుస్యాదేవ, లక్షణద్వయబాధే మానా
భావాత్, అతపవక్రప్తే జన్మభూతి సూత్రే భాష్యాకౌ సన్నిపాతపరిభాషయా
పద్ధతావిత్యత్ర టామైత్త్యుక్తమ్, టాపావ్యవధానే హ్యనస్తర్యవిఘాత
స్సాదితి, తపరకిరణాట్టాబభావేతు సన్నిపాతపరిభాషోపన్యాసస్తత్రవిరు

ధ్యేత , యదపివ్యాచఖ్యుః ఔతస్త కారస్వరితార్థాంతరి , తదపి న “ స్త్రీణాం బహిషేనమిధానేనౌ ” ఇత్యాహ స్వరితత్వాదర్శనాత్ , నవిభక్తావతీసూత్రే జేరౌతస్తుత కారణచ్ఛారణాభోనత్వసింజకత్వతి స్వయమేవోక్తత్వాచ్చ , తస్మాదుభయత్రతవరకరణముచ్చారణార్థమేవేతి మనోరమాయాం స్థితమ్ । * అనఁజ్ఞా * నకారాదకారణచ్ఛారణార్థః , అసమ్ముద్ధావేతి పర్యుదాసాత్సావితప్రథమైకవచనం గృహ్యతే నతు సప్తమీబహువచనమ్ , సార్థేత్యేవ సిద్ధే అనన్వితానమన్యతోపి స్యాదితిజ్ఞాపనార్థమ్ , తేనోశనసస్సమ్ముద్ధావనజ్ఞే సిద్ధతీతిప్రాశ్నః , యద్యపి సోర్దేతుక్తే ఋదుశనేతుక్తైరసూత్రేణాపి ధాస్యాత్ , తతశ్చ ఊశ నత్యత్ర సర్వనామస్థానేచాసమ్ముద్ధావితీద్విర్హస్యాత్ , పురుషంసేత్యత్రతు సాన్తమహతత్వస్యాత్ , తథాపిసంజ్ఞాపూర్వక విధేరిత్యత్వాత్ , అన్యవృత్త పరిభాషయాచా తస్మాదాధేయమితిలేయామాశయః * అలోన్వాయూర్ప * అలభ్యతపశ్చమీలన్వ్యాదిత్యనేన విశేష్యతత్వశ్యాహ * అన్వ్యాదలభ్యతి * అలంకిమ్ ? శిష్టః , శిష్టవానిత్యాదౌఅన్వ్యాత్సన్ధ్యాతాయూర్వస్యశ కారస్వమాభూత్ , సత్యాంహిసంజ్ఞాయాం శాసత్తదజ్ఞే హలోరితి శసేత్యన్వంస్యాత్ , నన్వేష మప్యన్వ్యాదలభిపూర్వస్య సన్ధ్యాతసోపధాసంజ్ఞాయాం శిష్టత్వత్వాహ శ కార విశిష్టస్యాకారసేత్యన్వంస్యాదిత్యతిప్రసంగదోషస్తదవస్థభితిజేత్ , ఊచ్యతే , యథాహిలోకే అమీషాం బ్రాహ్మణానామన్వాయూర్వం అనీయతామితుక్తైర్యథా జాతీయకోఽన్వాయూర్వం అనీయతే తథాత్రాప్యన్వోఽలాత్మకత్వతితయూర్వోఽప్యలేవ గృహ్యతేతదేతదాహ * పూర్వోఽవణాభ్యతి * అత్రాదోఽన్వ్యాదితీత్యత్రేవాలభ్యతి నిధాకారణేవక్ష్మ్యస్యపి సువచమితికేచిదాహుః , అలాంనుధ్యేయోఽన్వ్యస్తస్యాతూర్వోఽన్వన్యదేవధాసంజ్ఞకత్వతి వ్యాఖ్యానాంతిప సమ్భవమక్రైకత్వాత్ । * సర్వనామస్థానే * నోపధాయాభ్యతీసూత్రం ధ్రులోప సూత్రాద్విర్లుగహణంచ అనువత్తత ఇత్యాశయేనాహ * నాన్తసేత్యాది * అపృక్తపకాల్ * అసహాయవాచ్యతైక్రికశబ్దసన్ధ్యావచనీవా , నచసన్ధ్యావచనీత్వేఽభైర్నిదిత్యత్ర హలస్తాత్పూర్వస్యసిహోఽపృక్తత్వాన్లోపసన్యాదితివాచ్యమ్ , విభక్తిసాహచర్యాద్విభక్తైరేవ లోపభ్యతివ్యాఖ్యానాత్ , ఏకాలింకిమ్ ? జాగృహి , వేరప్యక్తసేవీలోపాన ,

ఇదమైవైకగ్రహణం వణగ్రహణే జాతిగ్రహణం జ్ఞాపయతీత్యభ్యుపగ
 న్యునిపాతప గాజనాజిన్యత్ర ప కాజ్ఞాగ్రహణం త్యక్తుంశక్యమిత్యవోచామ ,
 * హ్యభ్యోభ్యో * దీర్ఘనిత్యేతత్ జ్యాహోరేవపి శేషణం నతుహలః అసమ్భ
 వాదిత్యాహ * దీర్ఘాయావతి * పరమితి * నత్వదంపిహితవిశేషణం ప్ర
 మాణాభావాత్ , యాసాకేత్యాదావవ్యాప్తైశ్చ , నచత్రహలస్తాద్విహి
 తత్వేన నిర్వాహః , యస్స ఇత్యాదావవ్యాప్తైః , కర్తాసఖేత్యాదావవ్యా
 ప్తైశ్చ , యద్యపి త్యదాద్యత్వవిధౌ విభక్తవిధ్యస్య విషయసప్తమీ త్వేస్వీ
 కృతే యాసేత్యాదా నోక్తదోషః సువిభక్తైరావస్తాద్విహితత్వస్య సమ్భ
 వాత్ , తథా అనన్విధౌసావిధ్యస్య విషయసప్తమీ త్వేకర్తాసఖేత్యాదావపి
 నదోషః , హలస్తాద్విహితత్వస్య సోస్సమ్భవాత్ , తథాపి బహుశ్చే
 యసీత్యత్రావ్యాప్తి ప్రసక్త్యతిభావః * హలితి * తస్యసుఖిసీత్యేవం రూ
 పత్వమేకదేశవికృత్యాయేనేతి బోధ్యమ్ * లుప్యత్యతి * యద్యపి హ
 లాహోవ్యోర్వలీగ్యతోలాపిత్యనువర్తతే , తచ్చత్రభావసాధనమ్ , త
 థాపీహ కర్మసాధనమ్ , హలితిప్రథమానైస సాయానాధికరణ్యాదిత్యభావః ,
 * నిమోశామ్నిరతిఖట్విత్యతి * ప్రాదిసమాసే గోస్త్రియోరితిప్రసక్త్యః ,
 నన్విహసనుస్తస్య జ్యాబస్తత్వంనాస్తి , నచస్త్రీప్రత్యయే తదాది నియ
 మోనాస్తీతివాచ్యమ్ , అనుపసర్జనేహితథా , ఇహతూపసర్జనత్వాత్తదా
 దినియమోఽస్త్యేవ , అన్యథా అతిశారీషగంధ్యాపుత్రిత్యత్యత్ర వ్యజంత
 పూర్వపద లక్షణసమ్మి సారణ ప్రసక్త్యాత్ సత్యమ్ , తథాపుత్తరపద
 స్య జ్యాబస్తత్వేన సోస్తతఃపరత్వా నచాయాత్ , దీర్ఘగ్రహణాభావే సు
 లోపస్సన్యదేవ , నహీదంజ్యాబ్రిహణం పిహితశేషణమిత్యభ్యునైవోక్తమ్ ,
 స్యాదేతత్ , గక్తామాన్యన ఇచ్ఛతిగక్తీయతి , తస్మాక్తివ్యక్త్యోపేయలోపే
 చగక్తేః , ఇహేకారస్య స్థానివద్భావేనాప్తాద్దీర్ఘత్వాచ్చాతివ్యాప్తిః , న
 చాన్లోపస్యస్థానివత్వాతోస్థరావఃపరత్వం నేతిశబ్దాన్ , క్షౌలుప్తం నస్థాని
 వదితి నిషేధాదితీత్యైవమ్ , జీఈ ఆఽవితి ప్రక్లిప్తదీర్ఘగ్రహణస్యప్రత్యా
 భ్యాతత్వేన ప్రకృతేకకారరూపస్యాహోఽభావాదుక్తాత్ ప్రసక్తాభావాత్ ,
 నిమోశామ్నియతేఃక్విపితు నిమోశామ్నితిభవత్యేవ , ఈ కారరూపజీబస్త
 త్వేన సులూపప్రవృత్తైః ! * అపృక్తంకిమ్? విభతీకాతి * ఇదంచప్రత్యుదాహర

ఐంచి న్యమ్, విశిష్టస్యా హల్వాత్, సుతీసీనాం హలితిక్లిష్టం వ్యాఖ్యాయాత్రిప్ర
 సక్తాపాదనస్యానుచితత్వాత్, యత్తు వ్యాచఖ్యుః — సురాం సునోతీతి సు
 రాసుత్ తమాచ శ్చే సు రాసయతి తతః క్విప్, సురాః సురాసౌ సురాసః, ఇ
 హాసునో తేరవయవస్యనస్యలోపం వ్యావర్తయతుచుప్ప క్తగ్రహణమితి, తదపి
 చి న్యమ్, పరస్పరసాహచ ర్యేణ సుతీసీనాం విభక్తీనా మేవ గ్రహణాత్, అ
 న్యథా సిచోలోపాపత్తైరు క్తత్వాత్, ప్రత్యయాప్రత్యయయోః ప్రశ్య
 యవైవ గ్రహణాచ్చ, యత్తు తిత్స్విరితమితి సూత్రై కైయటేనో క్తమ్,
 నక్వచిదియం పరిభాషాభాష్యనా ర్తిక కారాభ్యామూశ్రితేతి శద్రభసాత్,
 అజ్ఞసేతి సూత్రై భాష్యాదౌ తస్యాః పరితత్వాత్, స్వయమచితప్రవ్యా
 ఖ్యాతత్వాచ్చ * సంయోగాన్త లోపస్యాసిద్ధత్వాదితి * నను సంయోగాన్త
 లోపా నసిద్ధః, నజీనమ్బుధోఽతిసూత్రై సమ్బుద్ధిగ్రహణాత్ జ్ఞాపకాత్, న
 చైవం గోమానిత్యా వాపసనలోపాపత్తిః, జ్ఞాపకస్య విశేషవిషయత్వాత్,
 యత్ర హి న కారపిభక్తో రానన్తర్యం తత్రైసిద్ధత్వం వ్యాఖ్యానాత్,
 యత్వాహుః — హేబ్రహ్మన్నితి నపుంస కాథత్వాన్వైతి త్ జ్ఞాపకమితి, త
 న్న, లుకాలు ప్రైప్రత్యయలక్షణాభావాత్, సంమ్బుద్ధౌ వా నపుంస కానామి
 త్యస్యావశ్యకత్వాచ్చ, సమ్బుద్ధిగ్రహణస్య నపుంసకవిషయత్వాసమ్భవే
 నో క్తజ్ఞాపకస్య సుస్థత్వాత్తస్మాన్ లోపా నప్రయోజనమితిచేత్ ఇహ త
 ర్హి అభినోత్రైత్యత్త రోరుత్వం నస్యాత్ సిపిదశ్చేతి రు త్సే విభక్తిస కారిస్య
 సంయోగాన్త లోపే తస్యాసిద్ధత్వాత్, తథాఽవిభర్భవాకాఅజాగర్భవా
 నిత్యత్ర తిలోపానస్యాత్, రాత్ససేతి నియమాత్, తదుక్తమ్ “ సం
 యోగాన్తస్యలోపే హి నలోపాదిర్నసిద్ధ్యతి । రాత్తు తేనైవలోపస్యాన్వల
 ప్తస్తాద్విధీయతే ” ఇతినలోపాదిరిత్యాది శబ్దై నోత్సం సంస్కర్యాతే, అత్రై
 దమవధేయమ్, జ్యోష్ఠి హణం సారేవ విశేషణం నతుఃసోఽః వ్యాఖ్యా
 నాత్, తేనమాలేవాచరత్ అమాతాత్, గజ్జేవాచరత్, అగజ్జాత్, ఇ
 త్యత్ర వాతి ప్రపక్షః, తథాచ హలన్తాన్వరం సుతీసీత్యేతదప్పక్తం హల్లు
 ప్యతే, దీర్ఘాయాజ్ఞాసౌతనన్తాన్వరం సుత్తత్యప్పక్తం హల్లుప్యశ్చితి వా
 శ్యాధోఽత్రపర్యవసన్నః, యత్తు వ్యాచఖ్యుః — జ్యోభ్యాంఽసోఽస్యసమ్భవ
 ఏవేతి, తగ్రజ్యన్తాదనమ్బునశ్చ త సత్యమ్, ఆలగ్నాత్తు ఆచారక్విబన్తాల్లజస్తి

ప్రసాదవచన, అగ్రాత్, అగ్రాగతియథా, నచ శపావ్యవధానమ్, ఏ
 కాదేశస్య పూర్వాత్తత్వేన గ్రహణాత్, నచస్థానివద్భావః, అపూర్వ
 విధిత్వాత్, అన్వేత్వాపయః — జ్యోతిహణుసమ్భవాదేవతిస్యోర్విశే
 చణం నభవతీతియమక్తమ్, తస్యేనగేవ. నచాగ్రాదగ్రాగత్యత్ర సం
 భవోస్తీత్యుక్తమితివాచ్యమ్, తత్రస్థానిభూతస్య శపఃపూర్వప్రాప్తిమి
 త్తభూతాదాపవరయోప్తిసిహలోపేకర్తవ్యేస్థానివద్భావేనశపావ్యవ
 ధానాత్రిసోదోషస్యాప్రసక్తైః, నచఫలాభావాత్పశ్చమీసమాసపక్షో
 నస్వక్రియశక్తిమితివాచ్యమ్, తస్మిన్యోజనస్య ప్రాగేవ ప్రదర్శితత్వా
 దిహి । * సఖేతి * సమానంభావము లే జనైరితినఖా, డిచ్చయిలావత్తిచా
 నునక్షణమానేసమానెభ్య స్సచోదాత్తిత, భ్యాగ్రాగత్యేదాన్ సమానశబ్ద
 సోదాత్తస్సభావశ్చ, నచేహసువిభక్తిసన్నియోగేన పఖశబ్దస్యానజీకృ
 తే సన్నిహిత పరిభాషయా హ్యేవావితి సులాపోనభవతీతశ్చజ్యోమ్, స్వ
 తత్త్రికరైత్యాది నిర్దేశేన అనజోనకారమాశ్రియ సులాపే కర్తావ్యేత
 త్పరిభాషాయా అప్రసక్తైః । * సఖ్యురసమ్ముద్ధా * ఇహేతోత్యుర్వనాను
 ఘాన ఇత్యతస్సర్వనాను ఘాన ఇత్యనునర్తతే, తదసమ్ముద్ధావిత్యనేన నిశే
 ప్యతే, గోతోనిదితి సూత్రాణ్ణిదిశ్యమనృతం తత్సామానాధికరణ్యేన స
 త్తమాన్యప్రథమాకల్ప్యత ఇత్యాహ * సమ్ముద్ధివజ్జం సర్వనానుఘానమి
 త * సఖ్యురసమ్ముద్ధిరి త్యేవసూత్రయితంయమక్తమితి మనోరమానాంస్థిత
 మ్, నను సఖేత్యత్రోపధా దీర్ఘం బాధిత్యా పరత్వాదతడవధాయా ఇతి వృ
 ద్ధ్యాభావమ్, సోర్విత్వాదితచేదత్రాపయః — కృతాకృతప్రసక్తిత్వమాత్రే
 తాపి నిత్యత్వస్వీకారాదస్తరక్తత్వాచ్చ సఖేత్యత్రవృద్ధింబాధిత్యా సర్వ
 నానుఘానేచాసమ్ముద్ధావితులపధా దీర్ఘేణైవ భవితవ్యమ్, సఖ్యురసమ్ము
 ద్ధావితిణిద్వద్భావముపజీవాప్రప్రవర్తమానస్యాతడవధాయా ఇత్యస్య
 బహిరక్తత్వాదితి । * అచోజ్ఞేతి * నుజేర్వృద్ధిరిత్యతో వృద్ధిశ్యనువతా
 తే అజస్యేతిచానునృతం అచావిశేష్యతే విశేషణేన తదస్త్రవిధిరత్యాశయే
 నవ్యాచప్తే । * అజస్తాజ్ఞసేతి * భ్యత్యాత్ * పశ్చమీనిదేశాదేవ పర
 స్యలాభేపరసేతి గ్రహణమ్, ఏకపూర్వపరయోరితి నివృత్తమిహాతునా
 దిక్రియత ఇతిధ్వనాథమ్, భ్యశ్చత్యశ్చేతి సమాహారద్వయై భ్యశ్చమ్,

తత్ర ఖఖీశబ్దయోగకృత యనాదేశయోరనుకరణంభేదః, ఏవంఃఖీశబ్ద
యోష్టేతి, ఉభయత్రాప్యకారణచ్చారణాభోనతుముఖ్యాపత్యాదిశ
జ్ఞైకదేశానుకరణమిదమ్, సఖ్యుయః, సమ్యురః, సఖ్యుగాసంస
త్సరసఖ్యస్యచ, ఆపత్యస్యచేత్యాదినిదేశాదన్యభిప్రత్యాహ * ఖఖీశ
బ్రాభ్యామిశ్యాది * ఏవంవయత్రయణ్మివృత్తిస్తతైరివోత్సంనత్యతిన
ఘరిత్యాదౌ, నచైవం యనానిరైశస్యోక్తప్రయోజనశ్చాత్, ప్రాపాస్త
యోరేవ గ్రహణంస్యాన్నతు దీర్ఘస్తయోరితిశబ్దాహమ్, నిర్దేశస్యప్రా
సవదీర్ఘసాధారణశ్చాచ్ఛస్యస్య బహువిషయత్వసమ్భవే తస్మిన్
చస్యాన్యాయత్వాచ్చేతిభావః * ఔత్ * ఏవచ్చమాత్రం నదీసంజ్ఞకే
ముఖదుద్భావమితి పూర్వసూత్రేణబాధ్యతే, ఘీసంజ్ఞకేవచ్చమైరిత్యు
త్తరసూత్రేణ, తస్మాత్సంజ్ఞాద్వయశూన్యోన్యవిషయః, నచశాదృశ
ఉకారోష్టిత్యతఆహ * ఉకారానువృత్తిరితి * ప్రాచాతుఘీనదీసంజ్ఞావర్జిత
తాభ్యామిదుద్భావం పరస్యేత్యుక్తం తదనత్, తాదృశస్యోకారస్యాప్ర
సిద్ధేః * సుసఖేతి * ప్రాదిసమాసే రాజాహస్సఖిభ్య ఇతిటచోనపూజ
నాదితి నిషేధః, శేషోఘ్యసఖిత్యగ్ర అసఖితినాయం ప్రసజ్య ప్రతిషే
ధః, అసమర్థసమాసాదిదోషావత్తేః, కిన్తు పయదానపవేతి సుసఖిత్యస్య
సఖశబ్దభిన్నత్వాత్ ఘీసంజ్ఞాస్యాదేవ, నచసముదాయస్యసఖశబ్దభిన్న
త్వేపి సఖశబ్దాస్తభిన్నత్వం నేతికథమసఖేతి నిషేధాప్రవృత్తిరేతిశబ్దా
హమ్, విశేష్యాసన్నిధానాత్, అసఖ్యత్రయేన విధిస్తదన్తస్యే త్యప్రవృ
త్తేః, తదేతత్సకలసభిప్రత్యాహ * సముదాయస్యేత్యాది * ఏవమతీస
ఖేత్యత్రాపి సమాసాస్త నిషేధాదికంబోధ్యమ్ * గౌణత్వేపీతి * అతద
ధేత్యాదావస్థాద్యనన్వదితిభావః, తిథాచయేన విధిరితి సూత్రే పరిమ
సఖాయావితిబహువ్రీహిః, తత్పురుషేహి టచాభావ్యమితి నైయటః, త
థాద్వితీయాశ్చితేతిసూత్రే సోమసఖేతి ప్రతీకముపాదాయ బహువ్రీహీ
త్వాన్నసమాసాస్తఇతి సపవాహ “అనుయ్యక్షోవరుణఇన్ద్రశఖా” ఆగ్నే
యాహిమరుత్సఖా “తీవ్రంసోమంపిబతిగోసఖాయమ్” ఇత్యాదిప్రయో
గాలైచ్చవమేవ సజ్జచ్ఛంతే, తత్రబహువ్రీహీప్రయుక్తస్య పూర్వపద
ప్రకృతీస్వరస్య దర్శనేన గౌణత్వాత్, ఏతేనఘీసంజ్ఞాసూత్రేశోభనస్సు

భా అస్య సుసఖరిత్యుదాహరంతా హరదశ్చన్యాసకారౌ తదనుగామిన
 శ్చాన్యే ఉపేత్త్యాః : * అనిత్యత్వాదితి * । శక్తిలాగ్నలామూశేతివార్తి
 కే ఘటఘటిగ్రహణమత్ర లిక్లమ్ * పతిస్సమాసపన * ఎవకారజ్ఞప్తతోఽ
 నధారణార్థః , అన్యథాహి సమాసే పతిరేవేతి నియమాస్సంభావ్యేత ,
 తతశ్చ మహాకవి నేత్యాది ప్రయోగో నసిద్ధ్యేత్ , అనన్విశౌధాత్వాదేరితి
 జ్ఞాపకానుసరణేతు ప్రతిపత్తి గౌరవంస్యాదితి భావః * పత్యేత్వాది * నన్వే
 సం శేషోఽస్యసఖపతిత్యేవోచ్యతాం కిమనేన పతిస్సమాసపవేతి సూత్రేణైతి
 చేన్న, సముదాయస్య పతిరూపత్వాభావేన బహుచుర్వకపతిశబ్దస్యాపిఘీ
 సంజ్ఞాస్యాస్తతశ్చ సుసఖనేత్యాదివద్యమనుపతినేత్యాది ప్రసజ్యేత, ఇవ్య
 తేతు బహుపత్యేత్వాది, నాపిసఖపతినమాసపవేత్యేన సూన్యత్రామితక
 జ్యూమ్, బహుపత్యేత్వాదివద్యమనుపత్యేత్వాద్యావస్తేః , ఇవ్యతేతు బ
 హుసఖనేత్యాది, అథ కథం “సీతాయాఽపతయేనమః, ఇత్యాది “నన్వే
 మృతేప్రవ్రజితేక్షీ బేవపతి తేవతా, ఇతివరాశరశ్చ, అత్రాహుః—పతిరిత్యా
 ఖ్యాతః పతిః, తత్రోరోతి తదాచ్యై ఇతినిచి టి లోపే అచిఇరిత్యాణాదిక
 ఇప్రత్యయే ణేగనిటీతినిలోపేచ నిష్పన్నోఽయంపతిశబ్దః పతిస్సమాసపవే
 త్యేతి నగృహ్యతే లాక్షణికత్వాదితి ఏతేన “కృష్ణస్య సఖరద్దనః, ఇతి భా
 రతమ్, “సఖ నావానరేంద్రేణ” ఇతి రామాయణంచ వ్యాఖ్యాతమ్ * కతిశబ్ద
 ఇతి * కా సఖ్యాయేషాంతే కతి, కిమన్వఖ్యాపరిమాణే డతిచేతి డతా
 డి త్వాట్టిలోపః , * బహుగణనతు * బహుగణౌపాగ్రహిపదికే సఖ్యావాచ
 కే గృహ్యేతే, నతు సజ్జవైపుల్యనాచకే అపి, సఖ్యాయతే అనయేత్య
 న్నర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానాత్, అతఏవ డతిరపి కిమన్వఖ్యాపరిమాణే డతిచేతివిహి
 తస్తద్ధితపవ గృహ్యతే వతుసాహచర్యాచ్చ, నతు పాతేర్దతిః, యద్యపిసం
 జ్ఞాపకౌప్రత్యయగ్రహణే తరన్తగ్రహణంనాస్తి, తథాపీహవతుడత్యోకేన
 లయోస్సంజ్ఞావిధౌఫలాభావాదన్వజ్ఞాబలాచ్చ తనన్తయోరేవ సంజ్ఞా
 ప్రవశతే, సానుబంధనిదేశస్టుబ్రాహ్మణవత్ వసఖిరిత్యాదావతి ప్రసజ్ఞ
 శజ్కాం నిరాకర్తుమిత్యామయః । నన్వేసం సఖ్యాకార్యేషు కృత్వసుజ్ఞాది
 షు కృత్రిమసఖ్యాయాపన గ్రహణంస్యాన్నకృత్రిమాయాఇతి, పశ్య
 కృత్రిమైత్యాది వసిద్ధ్యేత్, కృత్రిమాకృత్రిమయోః కృత్రిమై త్కార్యసంప్రత్య

యాదితి వాచ్యమ్, సత్త్వాయా అతిశయంతాయా ५ కనిత్యత్ర శిశదస్తవర్యు
దాసబలేన సత్త్వాకార్యేషు కృత్రిమాకృత్రిమన్యాయాప్రవృత్తైః , నస్వ
వం భూరిశబ్దాత్కృత్వసుచ్చిసగ్గతచేదప్రాపంః — అనియతసత్త్వావా
చినాంచేత్సంఖ్యాకార్యంస్యాత్ హి బహుగణయోరేవేత్యేనం భూతనియ
మఫలకసత్త్వావిజ్ఞానాన్నాస్త్యతిప్రసగ్గతి * ఉతిచ * స్థానాపడిత్యతష్ట
డిత్యనువర్తతే సత్త్వేతిచప్రకృతం ఉతిత్యనెన విశేష్యతే తదాహ * ఉ
త్యనాసత్త్వేతి * సత్త్వేతి కిమ్? పతయః , * ప్రత్యయస్యలుక్ష్మ * అ
దర్శనంలోప ఇత్యతోఽనువృత్తస్యాదశనస్యానెకసంజ్ఞాకరణసామధ్య
త్వన్త్రాద్యశ్రేత్య తద్భావితసంజ్ఞాఇహ విజ్ఞాయతే, తేన సంజ్ఞాసజ్జ
రోఽత్రనభవతి, తదేతదాహ * లుక్ష్మలుప్యజైరిత్యాది * సతితుసంజ్ఞాస
జ్జరే హస్తీత్యత్ర శబ్దకి న్నావితి ద్విత్వంస్యాత్, జుహోతీత్యత్రశౌనశ్యుతా
వృద్ధిఃకీహలీతి వృద్ధిస్సాన్యత్, నచ తత్రాభ్యస్తస్యనెత్యనువృత్తైర్వయోతి,
నోనోతీత్యాదావిన వృద్ధిర్నభవిష్యతీతివాచ్యమ్, సంజ్ఞాసజ్జరపక్షేతదనువృ
త్త్యసంభవాత్, అన్యథాసూత్రస్య నిర్విషయత్వాపత్తేః, నచయాతీత్యాది
రవకాశః, సంజ్ఞాసజ్జరే తత్తాపిద్విత్వస్య దుర్వారత్వాదితి భావః, ఫల
లుక్, జుహోత్యాది భ్యష్టుః, జనపదే లుబిత్యాది వినిష్ఠదేశేషు సూత్రశా
టకవద్భావి సంజ్ఞావిజ్ఞానాన్నాన్యోన్యాశ్రయిః * షష్ఠ్యై లుక్ * సర్వ
నామ్నస్త్యైతివత్, షషాల్పితి ఎక్తవ్యే బహుపదననిరదేశోఽర్థప్రాధాన్య
సూచనార్థః , కృత్రిమాకృత్రిమన్యాయేన స్వరూపనిరాససిద్ధేః । తేనప
డగ్గతసత్త్వాభిధాయివోరేవ జశ్వసోర్లుగిత్యగ్ధపగ్ధససానాత్ , పీయ
సశ్చాచనశ్చత్యాదౌ నాతిప్రసగ్గః, జశ్వసోర్శ్చిరిత్యతోనువర్తనాదాహ * జ
శ్వసోర్లుక్యాదితి * ప్రశ్నయిలోప * విశేషవిహితాలపి లుగాదినం
జ్ఞా హోషసంజ్ఞాం నబాధనై, ఏకసంజ్ఞాధికారాదన్యత్ర సంజ్ఞానాం బా
ధ్య బాధకభావానక్షికారాదితిభావః , స్థానివత్సూత్రేణ సిద్ధేనియమాథా
మిడుసూత్రమ్, ప్రశ్నయస్యాసాధారణం యం ప్రశ్నయోజకంతదే
వ కార్యం ప్రత్యయలోపసతి భవతి నతుప్రశ్నయాప్రశ్నయపాధారణమితి ।
తేనతోభనాద్యవదోన్యనుద్యుత్సత్సాదః, ఇత్యత్ర నశ్చుభ్యామిత్యక్తో

దాత్తతాం బాధిత్యాసామనసీ అలోమోషసీభిర్యుత్తరభద్రాద్యుదాత్తత్వ
 మత్వసంతస్యేతి దీర్ఘశ్చ నభవతి, యద్వాయత్రప్రత్యయః ప్రాధాన్యేనా
 శ్రియతే తతాల్పిధానపి విద్యుర్థమిదమ్, తేనాత్మజేదిత్యత్రహాలాదౌపితిసా
 ర్వధాతుకే విహితత్వమ్ లుప్తేపి తస్మాన్భవతి, వర్ణాశ్రయేనాస్తి ప్రత్యయలక్ష
 ణమితితు వర్ణప్రాధాన్యవిషయకమ్, తేన గవేహితంగోహితమిత్యత్రావా
 దేశోన, యద్యపీదం పక్షస్వయనూకరాజాథమ్, తథాపి నియమపక్షపవ
 ప్రబలభితి యజ్ఞుగన్తే మనోరమా యాంస్థితంస్యాదేతత్, సూత్రస్యాస్యావ
 శ్యకత్వేపి ప్రత్యయలోపే తల్లిక్షణమిత్యేవసూత్య త్రాంకిమనన ద్వితీయ
 ప్రత్యయగ్రహణేన, అత్రాహుః—ప్రత్యయస్యాసాధారణం రూపం యతే
 త్యాదిలాభాయ ద్వితీయప్రత్యయగ్రహణమితి । * నలుమతాక్షస్య * లు
 మతేతి కిమ్? కార్యతే, హార్యతే, అత్రాశరనిటితనిలోపేనిజపేతూవృద్ధిర్భ
 వత్యేవ, అగ్గస్యేతి కిమ్? పశ్యసప్తకతిత్యాదౌ ప్రత్యయాంతకార్యం సుప్తి
 జన్తమితిపదసంజ్ఞా యథాస్యాత్ * అస్తదితి * ప్రాచాత్యప్రయాస్తది
 తిపరిణం తతాన్యాయేత్యుపేక్షితమ్ “సదృశంతిమవిక్లేషు” ఇతిశ్రుతేర్నిర్ణ
 త్రియాన్యభావ పరత్వేనాన్యాయానామలిక్ష్త్యాత్, అన్యయాభావస్యతు
 నచనాస్తిబత్వేపి లిక్తాస్తరాభావాచ్చ, * త్రిశబ్దభితి * తగతేర్ది
 ష్టిత్వాట్టిలోపః * తేప్రయః * తేరితివస్మీ నతుపశ్యమీత్రీయభిత్వద
 న్తం నను సాస్తమ్, నిజాంత్రయాణామితి నిర్దేశాదిత్యభిప్రేత్యాహ *
 త్రిశబ్దప్రయోదేశభితి * నను నిజాంత్రయాణామితి నిపాతనాదేవ ప్ర
 యాదేశేసిద్ధి కిమనెన సూత్రేణితిచేత్ మైవమ్, అబాధకాన్యపి నిపాతనా
 విభవస్తీత్యనెన జ్ఞాపనాత్, తేన పురాతనమిః సిన్ధుతి, అన్యథా పురాణ
 ప్రాక్రేష్టితి నిపాతనాదేతద్భాగ్యేన, తెరయజీత్యేవనసూత్రీతం, తత్రా
 రోత్యావమైవేత్యథే తత్రారోతిత్యాదినా నిది తతః క్లిపి ప్రకృత్యైకాజితి
 ప్రకృతిభావాట్టిలోపాభావే, హ్రస్వస్పష్ఠితిశుకి శిత్ తతోబహుత్వవివత్తా
 యానామిక్యతే తెరయజీత్రయాణామితిపాసిద్ధిప్రసక్తాత్, నచవా
 ణాదాక్షం బలీయభితి తుకః ప్రాగేనాయం స్యాదితిశబ్దమ్, యగభ్యన్త
 వృత్తావేవాగ్గస్య బలీయస్తాత్, * కేదిదితి * త్రేపుంబుధిన్యామితి విజ్ఞా
 నాక్షాశ్రయాదేశో నభవతితేహమాశయః । * వస్తుతస్మిన్ * అన్

హాస్యబోధకస్య బహు ఎననస్యభావాదౌచిత్యేపిత్రయాదేశోన్యాయ్యః,
 ప్రియాస్నేత్యాదావస్థ్యాద్యనభ్యుదితీభావః। * త్యదాదినామః * అష్టనలవి
 భక్తావిత్యతోనువర్తనాదాహ * భక్తవితి * విభక్తావేతికేమ్? తద్, యద్, సోఽ
 కాలుప్త త్వాత్పిత్రయలక్షణంన * ద్విపర్యన్తానాంకిమితి * యుష్మద్విష్ణుచృపి
 యోరిష్ట్యభావేపి దోషోనాస్తి, ఆశ్వయత్వలోతైర్విశేషవిహితైరత్యన్త
 భాదనాత్, తథా కేమ్ శబ్దేపి నదోషః, కిమఃకాదేశస్య విశిష్టవిధానాదితిప్ర
 శ్నః। * భవానితి * భవత్సుతతి స్థితే తకారస్థానైత్యేకృతే అతా గుణ
 ఇతి పరయాపే ఉగిదచామితి నుమిసతి సర్వనామస్థానఇత్యనైవ ద్భర్తేసు
 లోపే నలోపెవనతి భవాఇతి రూపంస్యాదితి భావః - * భవంతావితి * పూ
 ర్వవత్తకారస్యాత్వే పరయాపే నుమిద్భర్తేవ భవానాదితి రూపంస్యాదితి
 భావః। ఉదాహరణం లోమాని యస్య తస్యాపత్యమాదులోమిః। * ఇథోపవా
 దఇతి * తథావబహు త్వేకారాన్తాయముడులోమశబ్దః సభేదులోమిశ
 బ్దాదన్యపనతస్యవ ఇకారాన్తమపున్యత్పదనం ప్రాసగ్గికమితిబోధ్యమ్॥ ఇతిఇద
 వ్రాః॥ * కిదితి * తేనాత్తోలోపఇతిచెత్యలోపఇభావః * క్విబన్త వాతప్రమితి *
 మాధ్వాతాః క్విపిశుత్వమవకారాదావహిని సేధాదీత్వం నైశశబ్దాయాం మీ
 నాతేరెవక్విబోధ్యః, యద్వాశుప్రత్యయాన్త వాతప్రమీశబ్దాదాచారక్విబ
 న్తాతౌర్విరిష్టిబోధ్యః * శ్రేయస్యఇతి * ప్రశస్యస్యశ్రేయిత్వయమని శ్రా
 దేశః, ఉగితశ్చైతిజీవ * బహుశ్రేయసితి * స్త్రియాః పుంసదితి పుంస
 ద్భావః, ఈయసశ్చైతినకప్, నాప్యససర్జనహాస్యః, ఇయసోపహుద్రీహ
 ర్మేతి నిషేధాత్ * యూస్త్యాభ్యాః * ఈశ్వరేశ్వర్యూవాభ్యానాదీర్ఘ
 యోరెవగ్రహణమ్, అవిభక్తికోయంబద్వైశత్యేకే, ద్విర్భాజసిచేతినిషేధస్య
 వాచ్యందసీతి పాక్షికత్వాత్పీఠమయోఃపూర్వసవర్ణదీర్ఘఇత్యన్యై, ఇహ
 ప్రత్యయస్యైవ గ్రహణమితిపరిభాషానాపత్తిస్తే, నెముబుచక్థానావితినిషే
 ధాల్లిక్తాత్, తేనప్రక్ష్యే, ప్రధానిత్యాదౌ నదికార్యం స్యాదేవ, స్త్రి
 యమాచక్షౌతేస్త్యాభ్యామూలవిభుజాదిత్వాత్ - చక్షిజిజ్ఞాష్క ఆతా
 లోపఇతిచెత్యలోపః * ఈమాదంతావితి * ఇహ వర్ణయోరేవ సంక్షేప్త
 పితౄస్తే, ఆచ్ఛీనద్యోరితిసూతస్సరసాత్। తయోస్త్యాభ్యాత్వంతుజ్యాది
 యుస్వతే, తత్తీర్థక్షీరిత్యాదౌ స్త్రీవాచకవర్ణసముదాయే ఘటకత్వేన ప్ర

వేశాత్, తేన నద్యన్తాదిత్యాదివ్యవహారోనవిరుద్యతే, ఏవం శేషాఘ్నస
 ఖత్యతాపీనహోవర్ణయోరేవ ఘనంజ్ఞేత్యపి వక్షాప్యస్తేతి బోధ్యమ్, తే
 నఘ్నన్తాదజాద్యన్తయోఘ్నన్తంపరమితివ్యవహారస్పర్శచ్చతే, వర్ణసంజ్ఞా
 పక్షే అసఖత్యస్య సఖభిన్నస్యావయవఇత్యర్థః, నతు సఖశబ్దానయనంవర్ణ
 యిత్యేతి, తేన సముదాయస్య సఖశబ్దభిన్నత్వాత్ అతసఖనెత్యాదినిర్బా
 ధమిత్యవధేయమ్ । స్త్రియామిత్యేవ వక్తవ్యే ఆఖ్యాగ్రహణం నిశ్చ్యస్త్రీత్వ
 లాభార్థమిత్యాశయనాహ*నిత్యస్త్రీలిక్తా విత*యూకిమ్? మాతే, స్త్ర్యా
 ఖ్యావితకిమ్? గామిణ్యే * పూర్వమితి * వృత్తైఃపాగ్నిత్యథః, సంజ్ఞాయా
 యథాదైశప్రవృత్తౌ న్యాయసిద్ధమిదమ్, కార్యకాలపక్షేషు వాచనికమిత్యా
 హుః—వర్ణసంజ్ఞాపక్షాశ్రయేణాహ * నద్యన్తానామితి * హేబహుశ్రేయ
 సీతి * ఇహహాస్వవిధానసామర్థ్యాఘ్నహోనప్రవతతే, అన్యథా అహ్ని
 ర్థనద్యోర్గుణఇత్యేవబూరియాత్, నచలాఘవాభావశ్శబ్దాః, హాస్వగ్ర
 హణే మాతాధిక్యాత్, హాస్వస్యగుణిత్వత్పరసూత్రేగుణగ్రహణ
 త్యాగేన సుతరాం లాఘవసమ్భవాచ్చ, అన్యేషు—కృతేపి హాస్వయది
 గుణిత్వస్వాత్పర్యాయాద్భానాంహాస్వఇత్యుక్త్యా నదీహాస్వయోర్గుణి
 త్యేవబూరియాదిత్యాహుః । తత్ర — పదలాఘవాభావేపి ప్రక్రియాలా
 ఘవమస్తి, పరంతు జనిచేత్యత్రహాస్వస్యేత్యేకదేశానువృత్తా క్లేశోస్తేతి
 బోధ్యమ్, * అణ్విద్యాః * అణ్విద్యా ఇత్యేవసువచమ్, విధానసామ
 ర్థ్యా దతోగుణిత్వస్యాప్రవృత్తౌయథాయథంవృద్ధిసవర్ణదీర్ఘభ్యాం బహు
 శ్రేయః, బహుశ్రేయస్యా ఇతియాపసిద్ధేః, నను పరత్వాదాటాను
 బ్ధాద్యతత్పరత్వర గ్రంథపర్యాలోచనయాజేరామిక్యతే తస్య సుతాగమ
 నివారణార్థమప్సిద్ధేరావశ్యకత్యాత్సమర్థ్యముపక్షీణమితి చెత్, ఏవం శ
 హేహాస్వనద్యావ ఇత్యనన్తరం జేర్నేత్యేవ సూత్ర్యతామ్, ఆమిత్యనువృ
 త్త్యాజేరామానుజ్ఞేత్యర్థలాభాత్, తస్మాదణ్విద్యాఇతి విధానసామర్థ్యా
 దతోగుణిత్వతి నప్రవర్తతఇతిదిక్ । * అటశ్చ * యద్యపీహజయవృద్ధిరేవ
 త్యేవసిద్ధమ్, జనిజసోజేరామిసవర్ణదీర్ఘేణ ॥ తథాప్యేందిదిత్యాద్య
 థం సూత్రమిహాపిన్యాయత్వాదుపన్యస్తమ్, అజాదీనామటాసంస్థమ్,
 ఆడజాదీనామితిసూత్రంమాస్త్వీతి వదతోవార్తికాచార్యస్య మతేషు అట,

శేషత్యైవ సూత్రమితిబోధ్యమ్ । * జేరామ్న * జేరితి సప్తమ్యైకవచనస్య
 గ్రహణమ్, సమానాధికరణే స్త్రీయామిత్యాదినిర్దేశాత్ । * ఆటాను డ్బాగ్య
 తథితి * ఆటికృతేతు పుననప్రవర్తతే, సకృద్దతిన్యాయాశయణాదితి
 భావః । * నసులోపథితి * లక్ష్యేన్దుత్పత్త్యాణాదికశుప్త్యయాన్తో లక్ష్యే
 బ్జిత్యుపసర్జన హ్రీస్సోపి నేతిబోధ్యమ్ । * కుమారీతి * యద్య పిక్విబర్ధం
 ప్రతిజ్యస్తస్యోపసర్జనత్వాధ్రిస్వత్వం ప్రాప్తం తథాపి గోస్త్రీయోరిత్యత్ర
 కృత్రిమోపసర్జనత్వం గృహ్యతే నత్వప్రధానరూపమితి, నాత్రహ్రీస్సంప్ర
 వర్తతే, అతఏవ హరీతక్యాః ఫలానిహరీతక్య ఇత్యతాపిహ్రీస్సోపసర్జనమితి,
 లుక్తద్ధితలుకీత్యత్రుప్రధానరూపముపసర్జనమేవ గృహ్యతే, నతుకృత్రి
 మోపసర్జనమసంభవాదితి వత్ప్రాయః । * అచిశ్ను * భ్రీమేశ్చడూరి
 తిడూప్రత్యయాన్తత్వాద్భూతిశబ్దస్య థాతోః పృథగ్రహణమ్, అన్యేత్వా
 చూః— గమఃక్వావిత్యత్ర, ఊజ్చగమాదీనామితి వక్తవ్యమితి వార్తికా
 దనునాసికలోపే ఊజాదేశేచ కృణో నిష్పన్నోయం భూతిశబ్దః, తథాచథా
 తుగ్రహణేనైవ సిద్ధిభూతిగ్రహణం నిరర్థకమితి, ఇణఇతివక్తవ్యేయ్యోరితి
 గురునిర్దేశఇచ్చిత్వాహరం పరేతైవణకారేణ కృహ్యత్యితిజ్ఞాపనార్థః, ఇ
 హయ్యోరితిథాతోరేవ విశేషణం నతుశ్చుభ్రీవోః అవ్యభిచారాదిత్యాహ
 * ఇవణోవణాన్తథాతోరితి । * శ్చుధాతుభ్రీవామివణోవణ్యయో
 రితి వ్యాఖ్యానెతు ఇయమివజోజిత్యంవ్యర్థంస్మాత్, జైయధికరణ్యిచ్చ
 ప్రసజ్యేతేతిభావః, ననుసామాధికరణ్యవత్పే జిత్యంవ్యర్థమ్, నిర్దిశ్యమాన
 స్యాదేశాభవనీతి ఇవణోవణాన్తథాతోస్సర్వాదేశత్వనివృత్తిసమ్భవాది
 తిచెన్న, శ్చుభ్రీవోరపి నిర్దిశ్యమానత్వేన సర్వాదేశత్వప్రసంగాత్, ఇ
 ఊత్యస్తాదశానాం సంజ్ఞేత్యుక్తత్వాత్ యథాసంజ్ఞమిహానప్రవర్తత్యత్యా
 హా * ఆన్తరతమ్యాదితి * స్థానత్యితిభావః, య్యోకిమ్? చక్రతుః, చక్రః,
 అవీతికిమ్, అపూయ్యాత్, జుహుయ్యాత్ । * ఏరనెకాచః * ఇహాయణి
 త్యతోయణిత్యనువర్తతే, అచిశ్చుధాత్వితి సూత్రాదిహధాతురేవాను
 వర్తతే, నతుశ్చుభ్రీవా, తయోరివర్ణాసంభవాత్, థాతుగ్రహణంచావృ
 త్యోభయోర్పిశేషణమ్ సంయోగస్యాజ్ఞస్యచేతి వ్యాఖ్యతే । * ధాత్వవయ
 వసంయోగ ఇత్యాది * తత్ర ధాతునాసంయోగవిశేషణాదిహయణ్.

ఉత్పత్తి, ఉచ్ఛ్వాస, హరిమ, హరి, హరిని త్యాదిసిద్ధ్యంతం ధాతునాజ్ఞాపితే
 వ్యుత్తే, అన్యధాప్రభుం ప్రభుత్వ త్యాదావివపూర్వయాపంపూర్వసవర్ణదీప్త్యం చ
 బాధత్వాయన్ స్యాత్, ధాత్వపయవనంయోగపూర్వోపసభనతియత్సర్వస్య
 దత్త త్వాదగ్రస్య * ప్రధీరితి * ప్రధాయతీతి సభీః, ధాయతేస్తుంప్రసారణం
 చెతిక్విపిసంప్రసారణే పూర్వయాపెహలత్తి దీప్త్యః, యదాతుప్రకృష్టాధీర్వ
 ధీర్వస్యేతివిగృహ్యతే తదాధీశబ్దస్య నిత్యస్త్రీత్వాత్ప్రథమలిక్ష్మగ్రహణంచెతి
 నిత్యస్త్రీలిక్ష్మాతిదేశేయథాసంభవం నదీకార్యం బోధ్యమ్, ప్రథమలిక్ష్మగ్రహ
 ణంచెతి వార్తికస్యప్రథమలిక్ష్మంకృహీత్వాయాస్త్రాఖ్యావిత్యనేననదీత్వం వ
 క్తవ్యమిత్యర్థాత్, ఏరనెకావత్తి యశ్చిషయత్వేన నెయజువజీతినిషేధ
 స్యాప్రపుత్రైశ్చేత్యేకే, అన్యేత్వాహుః — ఏవంతర్నియతోద్దేశంప్రవృత్తా
 న్యాయసిద్ధమిదమితిమనోరమాదిగ్రంథావిరుద్ధ్యతే, యథోద్దేశపక్షేపిప్రథీశ
 బ్దాద్యర్థతయా వచనస్యావశ్యకత్వాత్, మూలెహ్యుపసర్జనత్వేపినదీత్వం
 వక్తవ్యమితుక్తమ్, నతు నిత్యస్త్రీత్వమితితప్తాప్రథమలిక్ష్మగ్రహణమిత్య
 నెనలిక్ష్మప్రయుక్తంయన్నదీత్వం వృత్తైఃపాక్షినితడహాతిదిశ్యతే, ధీశబ్ద
 తు నెయజువజీతినిషేధననదీత్వాభావాన్నాద్యైస్స ప్రథీశబ్దనదీత్వాదిదేశ
 త్తి || జీతిహస్పశ్చేతి వైకల్పికనదీత్వమపీహనాతిదిశ్యతే, ప్రథమతక్లేతి వ
 చనంయథోద్దేశేన్యాయసిద్ధమితిగ్రంథానురోధేనవృత్తైఃపాగవస్థా యామ
 వయవత్వేనాభిమతే విద్యమానాయా ఏవనదీసంజ్ఞాయాస్సముదాయేభ్యు
 పేయత్వాత్, నచప్రకృష్టాధీర్వస్యతస్మైప్రధ్యే ప్రభుత్వ త్యాదాపథమాన్త
 ధీశబ్దస్యజీతివరేప్రవర్తమానానదీసంజ్ఞాస్తీతిదిక్ * ఉన్మీరితి * సత్సూ
 ద్విషేత్వాదినాక్విప్ * జేరామితి, * ఆక్లత్వాన్మీశబ్దాన్తాదపి జేరామ్భవతీ
 తిభావః, గ్రామంనయతీతిగ్రామణీః, అగ్రగ్రామాభ్యాంనయతేరితిణత్వం
 * నీరితి * నయతీతీనీః, క్విప్ * గతికారకతరేతి * గతికారకపూర్వస్యైవ
 యశివ్యత ఇతిశునోక్తమ్, కుమారీమిచ్ఛన్నాన్మీశకుమారీకుమార్యోకుమా
 ర్యుత్తత్యత్రయణభావప్రసంగాత్ * శుద్ధధియావతి * యదాతుశుద్ధంబ్రహ్మధ్యా
 యతీతివిగృహ్యతేతదాభవత్వేవయన్, శుద్ధధ్యో, శుద్ధధ్యః ఏవమగ్రేపి, * క
 థంతర్జీతి * గతికారకతర పూర్వపదత్వమిహనాస్తీతియదైవభావ్యమితి
 ప్రశ్నః, దుర్జయత్తత్యత్రపాదీభ్యాధాతుజస్యేతి వాతీకారేనాత్తరపదాదా

పాబోధ్యతాశ్రయేనాహ * దుష్టితాదీర్యేషామితి * వృశ్చికశబ్దస్యైః * బా
 వ్యకృతాహిబుద్ధిపరికల్పితమపాయమాశ్రిత్యభీక్రాగ్ధానామితిసూత్రప్రత్యా
 భాసితమ్, సతశ్చసప్తస్థనూత్రవివక్షాయాంపప్త్యైవేతినాస్త్యైత్రకారక పూ
 ర్వత్వమితిభావః * వృశ్చికసప్తస్థినీభీరితి * ఏవంచ భయయోగాభావా
 ద్వృశ్చికస్థనాపాదానకారకత్వమితి సూత్రమితేపి నదోషఇతిభావః ,
 ఓస్సుపీత్యతః సుపీత్యనువర్తనాదాహ*అచిసుపీతి* సుపికిమ్? సుభ్యపాస్యః,
 వస్తుత్వసుపీత్యననువృత్తావపి నక్షతిః, అనన్తరస్యైవన్యాయేన ఏరనెకా
 చఇతి ఓస్సుపీతిచ సూత్రద్వయేన ప్రాపితప్రైవయణానభూసుధీయోరితిని
 షేభాభ్యుపగమాత్ * స్థానివత్వాద్యణిప్రాప్తఇతి * ఏరనెకాచఇత్యనెన,న
 చాన్తర్వర్తినిం విభక్తిమాశ్రేణ్య సఖిశబ్దస్యపదత్వాన్తపదాన్తైనిషేధేనా
 ల్లోపానస్థానివదితివాచ్యం,న గ క్యైతినియమెనక్యవిసాన్తప్రైవపదత్వాదత
 ఆహ * క్వాలుప్తమితి* నపుంసకేభావెక్తః, క్వాలోపఇత్యర్థః, ఇదంసర్వం
 కుమారీమిచ్చనుకూరిత్యత్రాపిబోధ్యం, క్వాలుప్తమిత్యైతత్కాన్తాచిత్కమ్,
 క్వావిధింప్రతిసస్థానివదిత్యభ్యుపగమాత్, అన్యథావేభిది బ్రాహ్మణకులాసీతి
 నపుంసకేవక్తృమాణం నసంగచ్ఛేత, ఇభిద్యతేఽక్విపిఅల్లోపేయలాపేచ
 క్వాలుప్తత్వేనాల్లోపస్యస్థానివత్వాభావే యులన్తలక్షణ సున్నుపక్షాత్,
 క్వావిధింప్రతిసస్థానివదిత్యస్యోదాహరణంతు లవమాచక్షాణాలోః, అత్రణి
 చియస్థిలాపః, యశ్చక్వాణిలాపస్తదుభయంశోఽస్మాడితివకారస్యక్వినిమి
 త్తైః తిక్తప్యెనస్థానివత్, ఏత్యేగత్యూర్విత్వివృద్ధిః, అత్రేదమవధేయమ్, న
 పదాన్తైతి సూత్రేక్విలుగుపథాత్వచఙ్చరనిహోసకుత్వేషూ పసంఖ్యానమితి
 వార్తికముస్తితదేకదేశానువాదాయమ్ క్వాలుప్తమిత్యాదీతి॥ లుకాలుప్తం
 సస్థానివదిత్యాదీనామపుదాహరణాన్యవ్యవై, పశ్చాభిః పట్వీభిః క్రిత గ
 పశ్చుపటుః, ఆద్ధాదితక్, తస్యాగ్యర్థైతిలుక్, లుక్తద్ధితలుకీతీహీలుక్,
 తస్యలుకాలుప్తత్వే స్థానివత్వాభావాదత్రయణాదేవోనభవతి, నచజీహాలు
 క గ పతనిమిత్తకత్వాభావాన్థానివత్వం నభవేదితశఙ్కార్థమ్, జీహాలుకం
 ప్రతిస్థానిత్వాతాత్పత్తయః పరత్వస్వీకారాత్, యద్వాబుద్ధిపరికల్పితంపా
 ర్వాతర్యమభావేవ్యస్థినిస్త్యైతామపపత్తిః, నచాథేతద్ధితేవివక్షితేభస్యా
 భిత్తిపుష్కలవాదుక్తనిషేధం వినైవెవ్యసిద్ధిరిత్యపిశఙ్కార్థమ్, యత్రభావి

భత్వంశత్రైవ పుంసద్భావం, ఇహులకి భావాభావాతులః పుంసద్భావభ
 తి త్రైయతేనాత్మత్వాత్, తథాపజ్ఞేద్దాగ్నియోదేవతాఅస్యపజ్ఞేద్దాగ్నిః, సా
 స్యదేవతేశ్యణ్, ద్విగోల్లుగనపశ్యతి లుక్, తతోజీమలకి తస్యస్థానివత్వా
 భావాత్ జీమసన్నియుక్త ఆనుజ్ఞశూయితే, పుంసద్భావస్యాత్రశబ్దాపి
 నాస్తి, ఇద్వైశ్చద్విత్వం, ఇద్వాగ్నియద్విత్రీత్వమితి ప్రవృత్తినిమిత్త భదేభాషి
 తపుంసత్వస్యానభ్యుపగమాత్, యేతు—నపదానైతిసూత్రేవరళాభిరళా
 కారప్రశ్లేషం కుర్వన్తి తేషామిహుల్లగ్నిహణంనకార్యణ్, ఉపధాత్వైకర్తవ్యై
 నస్థానివత్, తేనపరిభాషబ్దాచ్చతురధికైరికృతే వృద్ధాదకే కాన్తత్యాది
 నా పరిభాషబ్దాఞ్ఞోపధలక్షణేషపిత్యయేపారిభయస్సిధ్యతి, అన్యథాఉపధానం
 జ్ఞాయాః పూర్వవిధిత్వేన తస్యాం కర్తవ్యాయామల్లాపస్థానివత్సన్యత్,
 నస్యేవంపటయతీత్యాదౌ వృద్ధిస్సన్యదితిచెన్న, యత్రోపధానంజ్ఞాముపజీవ్య
 పిత్యయోవిధితితస్తత్రైవాయం నిషేధఇతిభాష్యైస్థితత్వాత్, శత్రీచజ్వు
 రనిహ్వాసగ్నిహణమేవజ్ఞాపకమ్, చజ్వురేయోహస్పస్సచజ్వురనిహ్వాసస్తత్రీ
 నస్థానివత్, వాదితవన్తం ప్రయోజితవాక్ అవీవదద్వీణాంపరివాదకేన,
 అత్ర ప్రథమణిలాపస్య స్థానివత్వాదాకారోసుపధేత్తిణోవిజీత్యుపధాహా
 స్వోనప్రాప్నోతి, నిసామాన్యగ్నిహణాదేతత్పిద్ధమితిచేత్తర్వన్యదుదాహ
 ర్తవ్యమ్, వారిఆఖ్యత్, అవీవరత్, నశాగ్లోపీతి నిషేధశ్చజ్వురీ, షరత్వా
 స్వప్రధోసత్యాం టిలాపఇత్యభ్యుపగమేనాగ్లోపిత్యాభావాత్, అతపవ ము
 ణ్ణమిశేతిసూత్రే హలికల్యాన్తలక లెత్వదన్తనిపాతనం సార్థకమ్, కుత్వేన
 స్థానివత్, అర్చయ తేరరగ్నికృదాధారార్చికలిభ్యోకః, వాచయతేఃపాక్తిః
 ఇహాచోకురితి కుత్వే నిలాపానస్థానివత్, వార్తికైస్త్రికైశ్చరనిహ్వాసో
 పధానాం గ్నిహణమావ్యక్తమ్, లుకళాకారప్రశ్లేషేషేగతార్థత్వాతుత్వ
 స్యపూర్వత్యాసిద్ధీయత్వాచ్చైత్యవధేయమ్, చజ్వురితి కుత్వేవాడూదాహరణ
 మన్యేషణీయమ్, * సఖిఇతి * తేనసహతి బహువ్రీహౌ వోపనర్జనస్యేతి
 సభావః, *సఖిరిత్యాది*, సుపఆత్మనఃకృచ్, క్వచిచేతీత్వమ్, * దీర్ఘస్యాపీతి *
 ఏతదర్థం కృతయణానిదైశఇతి భావః, ననుఅతిసఖేర్భూపలేరితిగుణవిషయం
 వ్యావర్తయతుం యణానిదైశఇతిచేత్ అస్యైవమ్, తథాపి దీర్ఘేపివృత్తిః
 కేనవార్యతామ్, నహిహాస్వీషయణాభావ్యంనదీఘోషిత్వత్రీ ప్రిహా

గమస్తే, సాత్వికస్వవికృతనిర్దేశస్యావ్యాప్త్యతివ్యాప్తుర్విభయవారకత్వే సా
 రవత్త్వలాభేన తత్తైవోచిత్యాద్యామ్యూరూఢత్వాచ్చ * లూనమితి * లావ
 దిభ్యుతి నిష్ఠానత్వం । * త్వామమితి * త్వామోమమితిః । * పృస్తిమమితి *
 పృస్తిస్యతరస్యామితిః, స్త్ర్యః ప్రపూర్వస్యేతిసంప్రసారణం । * శుష్కీ-
 రితి * శుష్కఃకమితినిష్ఠాతస్యకః * పక్షీరితి * పచావమితిః ఇయజిత
 సంయోగపూర్వత్వాదివర్ణస్య యజ్ఞేతిభావః ॥ * ॥ ఇతీదంతాః ॥ * ॥ హరివ
 దితి * తద్వత్సాస్యత్యర్థః । * తృజ్వతోక్తిః * కుశలహ్వానరోదనెచ, ఆ
 ప్రాప్తితనిగమిమసినిచ్యవిధాత్కకుశిభ్యస్తు ఇతితుస్సృజ్యయోక్తిః శబ్దః,
 తృచితు కోక్తిశబ్దః, ద్వావపిస్యగాలవాచినా, తత్రావిశేషేణద్వయోఃప
 యోగే ప్రాప్తి, సగ్వనామస్థానె స్త్రియాశ్చతృజ్వత్వవ, తృతీయాదా
 వచ్యభయమన్యత్రతున్నవవెతి నియమార్థం త్రిసూత్రీతరభ్యతే । * క్రోష్టు
 రితి * తున్నంతాత్పథమా । * తృజ్వదితి * తృతీయాంతాద్వతి, నిమిత్తవ్యవదేశతా
 దాత్మ్యశాస్త్రకార్యరూపవిషయకత్వేనాతిదేశప్యానకవిధత్వేపి ప్రాధాన్యా
 దీహరూపమేవాతిదిశ్యతే, తచ్చనపిత్రాదెర్యస్యకస్యచిత్ కీంతుక్రుశేరవోప
 స్థితత్వాదర్థతలన్తర్యాచ్యేత్యభిప్రేత్యఫలితమాహ * క్రోష్టుశబ్దస్థానెక్రోష్టు
 శబ్దఇతి * నిమిత్తాతిదేశోయథా, చిక్షీర్ణతే, అత్ర సన్నన్తస్యపూర్వవత్సనత్య
 నెన ఇత్వాతిదేశే కర్తృభిప్రాయేఆత్మనెపదం సిద్ధ్యతి, నను కార్యాతిదేశే
 నాప్యేతర్గతార్థమితిచేత్, అత్రాహుః — నిమిత్తప్రతిసన్ధానపూర్వకత్వా
 త్తస్యేతి నిమిత్తాతిదేశః పృథగుక్త్యతి, వ్యవదేశాతిదేశోయథా, ఆద్యన్త
 వదేశస్మిన్నిత్యనేన కర్తవ్యమిత్యాదౌ సావకాశప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వఫ
 లకఆదిత్యవ్యవదేశదోషగవాదానతిదిశ్యతే । తాదాత్మ్యతిదేశోయథా, సు
 బామన్త్రిత పరాక్షవత్సరభ్యత్యనెన “ ద్రవత్వాణీశుభస్సతి ” ఇత్యత్ర శు
 భశబ్దస్య పరాక్షవత్వేనతిషాస్మికేనామన్త్రితస్యేత్యనేన శకారాయకారస్యా
 ద్యుదాత్తత్వంసిద్ధ్యతి । శాస్త్రాతిదేశోయథా, కాలేభ్యాభవవదిత్యనేన కాల
 వాచిభ్యన్త్రభవభ్యత్యధికారేయచ్ఛాస్త్రంతత్సాస్యదేవతేత్యర్థేతిదిశ్యతే,
 తేన మాసికం ప్రావృషేణ్యమిత్యత్రయథావిహితం కాలార్థాప్రప్రవృష
 ణ్యఇతి సిద్ధ్యతి, కార్యాతిదేశేతు ఇహప్రకృతిప్రత్యయాదీనాం సాజగర్యం
 స్యాత్ । కార్యాతిదేశోయథా, గోతోణిత్, గౌః, గావః, గావః, అత్రణి

తా-ర్యం పృథ్విరతిదిశ్యతే ప్రాధాన్యాత్, కేచిత్తు—నిమిత్తాతిదేశగోతో
 ణిదిత్యుదాహరణి, తన్నతే కార్యాతిదేశస్యకర్మవత్కర్మణాస్థానివదాదేశ్య
 త్యుదాహరణమ్, యాపాతదేశోయథావత్క్షణిచాసౌబ్యద్వారి కాచవాతజ్జ్య
 బ్యద్వారి కా అత్రవత్క్షణీదైపుంసత్కర్మధారయేత్యనైవ పుంవాచకవాతజ్జ్య
 శబ్దరూపమతిదిశ్యతే, ఇహ మనోరమాయానుతిదేశస్య షడ్విధత్వముక్తమ్
 అన్యైశ్చ—“కార్యరూపనిమిత్తార్థశాస్త్రతాదాశ్చ్యశబ్దితాః, న్యవదేశశ్చస
 ప్తైతానతిదేశాన్ప్రచక్షతే” ఇతి సప్తవిధత్వమాముః । అథాతిదేశస్యోదాహ
 రణమగ్రీ-చ-కాగ్ర్యాయణాతిదగ్రాః, అత్రస్త్రీపుంవచ్యేత్యనేన గోత్రప
 త్యయాన్తస్త్రీవాచకస్య వృద్ధోయానేత్యేకశేషసతి స్త్ర్యుర్ధ్వస్యపుమధ్వాతి
 దిశ్యతే, తేనస్త్రీయామపత్యకృతబహుత్వేయశ్చాశ్చేతి లుప్తిభ్యతి, *ము
 తోఽఽ * క్ష్యాశ్శావతయోరనుకరణేయూ కాగాన్తై గుణనివారణాయతపరకర
 ణమితి బోధ్యమ్, * అప్తృ * తురిష్టమెయస్పితవత్తృత్యేనసిద్ధేశ్చస్త్ర
 చోర్భేదోపాదానం క్షవిత్సామాన్యోక్తావపి విశేషపవ గృహ్యత్యతి జ్ఞా
 పనార్థం, తేననోపధాయాత్తత్ర సామాన్యోక్తావప్యకతద్ధితయోరేవకో
 గృహ్యతేనకమాత్రమ్, తేన యదగ్రే వక్ష్యతికొపధప్రతిషేధ తద్ధితక్షగ్రహ
 ణమితి తదుపపన్నం భవతీత్యేకై, అన్యైత్వాముః — అప్తృత్యేవవక్త
 వ్యేత్యస్త్రజతిభేదోపాదానం అర్వణస్త్రవ్యావృత్తయే, యద్యప్యర్థసప్త
 రిభాషయాతన్నివృత్తిస్సిద్ధ్యతి, తథాపి తస్యోల్లపరిభాషాయాలిత్వత్వజ్ఞా
 పనాయతయో గృహ్యగుపాదానమ్, తేనానినస్త్యన్త్రహణాన్యగ్ధనతాచాన
 భాకెనచతదన్తవినిప్రయోజయంతిసిద్ధమితి, పున్యస్మిపత్యేత్యన్తత్వా
 త్తృజన్తత్వాద్వాసిద్ధేనప్రాదిగ్రహణం వ్యర్థమిత్యతలహ * నియమాత్
 మితి * ఔణాదికానామన్యేషాంసంజ్ఞాశబ్దానాంమాఘాదిత్యేతదగ్ధమిత్యే
 ర్థః, ధాతృశబ్దస్త్యుణాదికసంజ్ఞాశబ్దానభవతీతితత్రాదిఘోభవత్త్యేవ, ధాతా
 రౌధాతారః, అప్యస్మిపత్యేతు—నప్రాదిగ్రహణంవ్యర్థమితి పితృభాగ్య
 ప్రభృతీనాంధీఘశబ్దానవాస్తీతిబోధ్యమ్*తేనైతి * పితరౌ, పితరః, భా
 తరౌ, భాతరశ్చశ్యాదౌధీఘానైత్యర్థః * క్రౌష్టేతి * అనజ్మహర్బాధిఘా
 పాత్పరత్వాదుపధాధీఘః, సర్వనామస్థానైత్యనయద్యపిలభ్యతే, *అ
 పి పరతాపదప్తున్నిత్యేనన్యాయ్యః, కృతేవ్యనజీపక దేశవికృతసాన్య

తృప్త్యాత్, అన్యథాగుణైకృతేపికోష్ఠారావిత్యావేదీఘోసస్యాదితిభావః
 *విభాషాత్ * యస్మిన్విధిస్తగాదావితితదాదివిధిరిత్యాహ * అజాదిష్టితి *
 ఋషుడత్ * ఋకారాకారయోరేకాదేశేసఃప్రహస్వపవ ఉకారస్యాన్నశుచీ
 ఘోషత్యేతద్ధృతే నతపరకరణేనభావ్యమానోఽఋష్విదశ్చనన్త్యాన్తృప్త్యాతీజ్ఞా
 ప్యతే, తేనయవలపరేమాకారేమస్యవిధీయమానాయసలాలనునాసికాభవ
 ని * రాత్యస్య * సంయోగాంతలోపశ్చత్యనైవైసిద్ధేనియూర్ధ్వమత్యాహ *
 సప్తైవేతి * నాన్యస్యైతి * ఉర్గ, పరిమాత్, ఇత్యాదౌరేఫాత్సంయో
 గాంతలోపానెత్యర్థః, రాదేవసస్యైతివిపరీతనియమోత్రనభవతి, ఉర్గప్రభృతి
 షుక్యతసంయోగాంతలోపస్యపుమానిత్యస్యదర్శనాత్ * పరత్వాదితీనచ
 నుణ్ణిత్వైతివాచ్యమ్, తృజ్యద్భావైకృతేనన్నిపాతపరిభాషయానుటూదుర్లభ
 త్వాదితిభావః * నుమచిరైతి * వారీణామ్, తిస్మాణాంక్రోష్టూనామితిక్రమేణో
 దాహరణాని, ననురేణిస్వవిషయేప్రాప్తంసర్వబాధ్యంబాధ్యసామాన్యవి
 స్తౌశ్రయణాత్, అతవ గుణిదీఘోత్వానామవవాదశ్చతివత్త్వైతి, తథా
 చావిశేషాన్నడప్యనైవబాధ్యైతికథమిహవిప్రతిషేధ ఉత్పన్నాపవాదయోస్త
 దయోగాదితిచేదత్రాహుః— అతవవతదంశేవిప్రతిషేధంనూపయిత్వానతి
 స్రగతి జ్ఞాపకాన్నుడితి భావ్యకృతోక్తమ్, ఏవశ్చ నుమత్తృజ్యద్భానాభ్యా
 మిత్యేవసవచమితి || * || ఇత్యుదంతాః || * || హూహూరితి * గర్భర్పవి
 శేషవాచకమప్యత్యన్నంప్రాతిపదికమిదమ్ * హూహ్వీవితి * దీగ్భాజ్ఞ
 సిచైతిపూర్వసవర్ణదీప్యనిషేధసతీకశ్చియన్ * అతిచమూశబ్దైత్వితి * ప్రశ
 మలిజగ్రహణంచెత్యక్తే, తథాచైవసతిచమ్వాదయైతిప్రాచోక్తంనాదర్శ
 వ్యమితిభావః * ఖలపూరితి * ఖలంపునాతీతిఖలపూః, పూష్యప్రీప్, *
 *ఓస్సుపి * ఇణోయణిత్యత్యాయన్, ఏరనెకాచఇతిసూత్రంచ సర్పమను
 వర్తతేఇవర్ణవర్ణమ్, ఓరిత్యుకారస్యకార్యణోనిదైశాత్, అచిన్నధాత్వితిసూ
 త్రాథాతుః ఏరనెకాచఇత్యత్యేవసమ్పద్యతేఇత్యాశయేనన్యాచప్తే * ధాత్వ
 వయవసంయోగేత్యాది * నర్వాభౌవర్వాభ్యైతి * అత్యేకాయణిచితియ
 ణం బాధిత్యాప్రకమయోరితి పూర్వసవర్ణదీప్యనిపాప్రస్తస్యదీప్యజ్జనిచే
 తినిషేధపునరపియణాదేశప్రసక్తౌఅచిన్నధాతుభివామిత్యునజ్, తంచబా
 స్సుపీతియన్, తస్యనభూనుధియోరితినిషేధే పునరుపజాదేశస్యప్ర

సకావదాభ్యశ్యేతియశీతిబాధ్యమ్, ఏవ మన్యత్రాపుష్కగాపవాదివిధయః
 ప్యే: “ భేకేమన్దూకవద్దాభూశాలారప్లవదద్ధిరా: ” ఇత్యనురం: “ భే
 క్యాంపునర్నవాయాంస్త్రీనద్దాభూర్దద్ధరేపుమా: ” ఇతియాదవః*దృభతీతి*
 దృభగ్రిన్దేతుదాదిః, దృమ్భుగ్రిన్దేకీన్దే, కథకఇశ్యన్యే, * పుష్కానితఇ
 తి* కూప్రత్యయోనుమాగమశ్చసపాత్యతఇశ్యన్దే, రశసాదీనృత్తాతు—ద
 ర్భణందృమ్భునుమాగమోనుస్వారశ్చ నిపాత్యత్యేష్యక్తమ్, అయమూ
 తారోనధాతారితి ఉపజాన్వప్రసక్తాదికాయణదీయణ, సచామిపూర్వఇ
 త్యనెనబాధ్యతఇత్యాశయోనాహ * దృమ్భుమితి* శసీద్గ్జాన్వసిచెతినిషేధా
 ప్రవృత్త్యాపూర్వసవర్ణదీన్ద్రణపిబాధ్యతఇత్యాహ* దృమ్భునితి *దృన్దితీతి*
 ఇదంచశ్రీపతిమతమ్, మాధవెనతు—అన్దూదృమ్భుఇత్యాదిసూత్రేణదృ
 ఢశబై ఉపపదెభువ్యకూప్రత్యయః ఉపపదస్యదృన్దాదేశశ్చనిపాత్యతఇత్యు
 క్తమ్ * దృమ్భుగితి * తరుసర్వజాతిభేద ఇత్యేకే, కపిరిత్యన్యే, *వక్తవ్య
 ఇతి * వద్దాభ్యశ్యేతి చకారస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాదితిభావః, ఏవ
 ఇచ్చఃస్పృశీతిప్రాప్తస్యయణోనభూసుధియోరితి నిషేధే వద్దాదృన్దరపు
 న్యపూర్వస్యభవఇత్యేతద్విధ్యర్థమితిస్థితమ్, అత్రనవ్యాః—వద్దాదృన్దరే
 త్యస్యనియమార్థతాంస్వీకృత్యనభూసుధియోరిత్యత్రీభూగ్రిహణంత్యక్తుం శ
 క్యమితి * దీర్ఘపాఠఇతి * దృన్దారేతిపాఠఇత్యర్థః, ఏనంచహస్సపాఠేకా
 రపూర్వస్యోనజేనదీర్ఘపాఠేతుకరపూర్వస్యోనజీతివివేకః “పునర్భూర్దిధిమా
 రూధాద్విః, ఇత్యనురోక్తేః, పునర్భూశబ్దోనిత్యస్త్రీలిక్లప్తథాచస్త్రీలిక్లప్రక
 రణపవనప్తముచితోనత్వత్రేత్యాకాక్షాయామాహ*యాగికగపుంసీతి * పు
 నర్భవతీతిపునర్భూరితి క్రియాశబ్దపుల్లిజ్ఞోప్యస్తీత్యర్థః * స్వయంభూవది
 తి * ప్రాచాతు—దృమ్భుకారాభూశబ్దోవద్దాభూవదుదాహృతాతమపేక్ష్య
 మితిభావః || *ఇత్యూదవ్యాః|| *ధాతేతి * దధాతీతిధాతాఅబ్జయోనిః, డు
 ధాఇన్ద్రాన్త్యన్యా, అనజ్దీర్ఘస్వలోపనలోపాః *పున్యత్పత్తిపక్షఇతి* అపున్య
 త్తిపక్షేదీర్ఘశజ్జేహనాస్తి, అబాదిష్వపతనాదితిభావః * నెతి * నయతేర్ది
 ష్యేతి ఋప్రత్యయాన్తానృశబ్దః, అనజాదిప్రాగ్వత్ * నృచ * ఇహాఘంద
 స్యభయకేతినూత్రాదుభయకేత్యనువక్తతఇత్యాహ * వాదిఘాస్యాదితి*
 కేదిత్విహాఘందసీత్యప్యనువర్తయన్తి, తెషాంహ—“ చిన్తాయుర్భూరణత

సాంబతన్యశాంకానామశాస్త్రైకధా " " సృశామేకాగమ్యస్తవసా
 ఇత్యాదిప్రియోగానసంగచ్యైరన్ . కించ ఛందస్యభయభేతిపూర్వసూ
 త్రేణైవన్యశాంన్యాశామిసిద్ధస్యచేతిసూత్రస్యవైయ్యక్యంసాత్ , యద
 పిపూర్వసూత్రేతి సృచతస్యత్యనువర్తయన్తి తదవ్యయక్తమవిశేషణవి
 కల్పదర్శనాత్ , తథాచ " ధాతాధాత్యాశాం" ఇతిమన్త్రైత్తీర్మయోహాన్
 స్వగపత్యతే , బహ్వచైస్తుదీర్ఘుఇతిచిక్ || * || ఇత్యుదంతాః * || * ప
 కృతివచనుకరణమిత్యాది యత్తదేతేభ్య ఇతి నిర్దేశోత్పలిక్లంభవతిహి త
 త్రిత్యదాద్యత్వకరణాచనుకరణస్య ప్రక్రితవత్త్వమేకశేషాభావదర్శనాచ్చవై
 కల్పికతేతి * ఇత్యైరపరత్వమితి * ఋతఇద్ధాతోరితీత్వండరణిపరఇతీరప
 రత్వం * కీరితి * క్కధాతురిత్వర్థం , ఏవంతీరితిశ్మాధాతుః * ఇత్యాదితి *
 ఋతఉదితిపరకరణాత్ జనిజసోరతఉదాదేశోనక్రదిర్ఘాన్తత్వాదామోన
 నుట్,క్రాం,జౌతు,కిరిఇత్యాది||*|| ఇన్ద్రాదంతాః||*||లనజితి * ఋగవర్ణయో
 స్యావర్ణ్యాదృమశనెతి సూత్రస్యప్రివృత్తైః * గుణవిషయఇతి * ఋతాజీ
 తిగుణవిషయే || * గమ్మానితి * నివర్ణస్యదీర్ఘభావాత్ , ప్రథమయోరితి
 యల్లపూర్వసవర్ణదీర్ఘస్సనికారాకారయోస్థానె ఋకారపప భవతి,
 నన్వత్రీ లకారద్వయగర్భానికారోదీర్ఘాస్త్వీతిచేత్,లక్రహః—ప్రథ
 మయోసపూర్వసవర్ణఇత్యస్యాకలప్రథమాద్వీతీయయోరచిపూర్వస్య సవర్ణో
 యోదీర్ఘస్సపూర్వపరయోస్థానెభవతీత్యర్థాదృనివర్ణయోః వచనసావ
 ణ్యోసద్భావాద్భాకారపపనికారాకారయోస్థానెభవతి,నతులకారద్వయ
 గర్భోదీర్ఘస్తస్యకుషత్సప్రప్రియత్నత్వాత్ప్రియత్నభేదెన నికారసావ
 ణ్యాభావాదితి, ఏవంచహోత్మానిత్యాదౌరెఫద్వయగర్భోదీర్ఘఋకారా
 కారయోస్థానెనభవత్యేవేతిబాధ్యమ్ * ఇత్యాదితి * గ్గభావంగ్గభిః,
 గ్గభ్యః, ఆమితుగమ్మాశామితికేచిత్ , వస్తుత్తునికారస్థానెలకారద్వయ
 గర్భేణైవదీర్ఘాణభవితస్యం స్థానతతన్తర్యస్యబలీయస్తాత్,హోత్మాశామి
 త్యత్రీతుఋకారపపభవతిస్థానప్రియత్నాభయసామ్యాత్ , స్యాదేతత్ , రె
 ఫద్వయయుక్తస్య లకారద్వయయుక్తస్యచేషత్సప్రప్రియత్నత్వాత్ప్రియ
 త్నభేదెనఋనివర్ణభావంసావర్ణ్యాభావెనాచ్చాస్వభావాదూకాలోజిత్యాదినా
 దీర్ఘసంజ్ఞానాస్త్రితి కథమత్రలకారద్వయగర్భేణభవితవ్యమ్,ఋతిఋవాని

తీగివెతివార్తికప్రత్యాఖ్యానంవాకథంసంగచ్ఛతామకస్సవర్ణిత్యనెనెజ్జరూ
 పాణామసిద్ధైః, అత్రాహుః — ఉభయోరప్యవ్వసిద్ధయెవ్వసమామామయ
 ఋగ్మహాత్రైతరంపాతకర్తవ్యస్తేనసర్వేష్టసిద్ధిః, నవదీఘత్వసిద్ధావపిమృ
 తప్రియత్నసామ్యాత్ హోతృఋకారిత్యత్రైవికారదీఘంపవస్యాన్న తురే
 ఛద్వయయుక్తోదీఘః ఇతశఙ్గమ్, ఋకారద్వయస్థానై రేఛద్వయవత్త్వసా
 మ్యేనకదాచిత్తస్యాపిప్రవృత్తైహోతృకారిత్యత్రైవికారేణాన్తర్యామౌ
 దాచిల్లకారద్వయయుక్తః, కదాచిద్ధకారేణాన్తర్యామౌకారశ్చభవతి, ప
 రంతువార్తికమతేహోతృఋకారిత్యత్రై రేఛద్వయగర్భనభవతి, ప్రత్యా
 ఖ్యానపక్షేతుకదాచిద్ధవతీతివైషమ్యమస్తి, తత్తేహాపత్తిగ్వాప్రత్యాఖ్యానస్య
 ప్రాధిపాదతావాఅభ్యుపగన్తవ్యేతి, అత్రేదంబోధ్యమ్, అకస్సవర్ణిత్యనూ
 తస్థభాష్యేఋతిఋవాగ్మతిగ్మవైత్యేతన్నప్రత్యాఖ్యాతమ్, తుల్యాస్యమితిసూ
 తస్థభాష్యేతుతస్యప్రత్యాఖ్యానేపి ఫలభేదేతదయోగాత్, స్వీకృతేతుత
 స్సీన్నకొకీత్యేవమవచమితిగ్రీష్టానుపపన్నపవ, యదితుఋతిఋతేతివార్తికం
 ఉఋతిఋతేతివత్యేతదావార్తికయోస్సవర్ణిత్యపదానువృత్త్యనపక్షా
 త్సువచమేవాకొకీతి, ప్రకృతమనుసరామః, జౌతు, ఋతోజీతగుణాలపరః
 గమలి, గన్లైః, గమః, ఏవంశక్తశబ్దపూర్వాం ॥ * ॥ ఇతిగదంతాః ॥ * సెరి
 తి * అస్యాపత్యమిః = కామః, అస్య(స్త్రీ)కులః క్షీపైసతయావాసహ వర్త
 తిత్యతివిగ్రహే, తేన సహేతితుల్యయోగిత్యిబహువ్రీహోవోపనర్జనస్యేతిస
 హస్యసభావేతద్గుణః * సయిత్యతి * ననుసేఇత్యేకారస్యాన్తసభావేనపదా
 న్తత్వాదయాదేశసృజిత్యాజసిపరతఃపిజఃపదాన్తాదితీపూర్వరూపమేకాశ
 శస్యాన్తధావ సెరిత్యేవరూపంస్యాన్నతుసయిత్యితేత్, అత్రకేచిత్ — ఏ
 వంతర్నిధాస్సస్సేకుశస్సేతివిహితాదేశస్యానుకరణబద్ధాయమస్తు, అత్రహి
 జసిపరతో, యాదేశస్య నిర్బాధత్వాదితి * స్మృతేరితి * ఇతికామః, స్మృ
 తాయెనసఃకుగ్లక్షీఃస్మృతాయెనెతివావిగ్రహః, నిష్కేతిస్మృతశబ్దస్య పూర్వ
 నిపాతః * స్మృతయిత్యతి * నన్వత్రపూర్వోక్తరీత్యాపిజఃపదాన్తాదీతిపూ
 ర్వరూపేణభావ్యం నత్వయాదేశేన, నహ్యత్యానుకరణశబ్దత్వకల్పనమాచి
 తీలభత్యితేత్, అత్రనవ్యాః — ఉత్తరపదత్వేచాపదాదివిభోషణేష
 త్యతి ప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాదేజఃపదాన్తాదీత్యస్యాప్రవృత్తిః, కేచస్యాది

వృషస్వనామస్తా నెయవిభమిత్యైతథావ్యక్తతాస్వాదిషుపూర్వం పరసంజ్ఞం
 భవతీతి వ్యాఖ్యానయతతోఽసర్వనామస్తా నెయవీతిభిత్వాసంజ్ఞంచక్రియయా
 సమ్యుక్తయజాదోసర్వనామస్తా నెపరతః పూర్వంపదసంజ్ఞంనభవతీతివ్యాఖ్యా
 తం, తతశ్చ నెనసుప్తిజన్తమితిస్వాదిష్యతిచద్వివిధాపిపదసంజ్ఞానిషిష్యతఇతి
 పూర్వాన్తత్వప్రయక్తాపదాన్తతేహదుర్లభేతి స్మృతయఇతి రూపంనిర్బాధమే
 వ. తథానయఇత్యైతథనాసహత్యాదిప్రస్తుతివత్తేపీనానుపపత్తిః, నన్దై
 కాదేశస్యపూర్వాన్తత్యేనావ్యయత్వాత్సుపాటుక్ స్యాదితిశబ్దాభ్యుపగమ్యయ
 సంజ్ఞాయాఅన్వర్థత్యేనోపసర్జనతదభావాత్, నన్దైవమపి సహఇతితిస్థితేలన్త
 రక్తత్యాన్వయేతేనహేశబ్దస్యసాదేశఎవనస్యాదేకాదేశస్యపరాదివద్భావే
 సహశబ్దాభావాత్పూర్వాన్తత్యేఉత్తరపదత్వాభావాత్, ఉభయతలత్రయ
 జేతస్తాదివద్భావనిషేధాచ్చ, అస్తువాసహేశబ్దస్యసభావస్తథాపి, సఇత్య
 దన్తమేవరూపంస్యాన్నతుసే ఇత్యేదిన్తమితిశబ్దామ్, నెన్ద్రస్యపరస్యేత్యు
 త్తరపదవృద్ధిఃప్రతిషేధేనపూర్వోత్తరపదయోఃప్రథమంకార్యంభవతి, తతపకా
 దేశఇతి సామాన్యజ్ఞాపవాదిత్యాహుః॥ *॥ ఇత్యేదన్తాః॥* గొతోణితో * ఇ
 తోఽసర్వనామస్తా నె ఇత్యేతోనువృత్తంసప్తమ్యన్తంసర్వనామస్తానగ్రహణం
 ప్రథమయా విపరిణమ్యతే, ణిదిత్యనెన సామానాధికరణ్యాత్, తగాహ
 సర్వనామస్తానమితి ణితార్కర్యక్త్యాదితి * ణితిపరేపూర్వస్యయతార్క
 ర్యంతతలరోతిత్యర్థః॥ *గొరిత్యాది*చితగురిత్యైతతునభవతి, ఓతఇతివత్సయా
 ణిత్వాత్, తద్ధితోయశ్శస్సఓకారాన్తాన్తసంభవతీత్యాశయేనాహ * శ
 సాసాహచర్యాదితి * సుపీత్యనువృత్తనాచ్చైత్యపికాశికాయాముక్తమ్, కై
 యటస్తు — తద్ధితోపిశసస్తీతికథమిహసాహచర్యాదమస్సుప్తమిత్యాశ
 బ్ద్యుపగమిత్యధికారాదజాదిశ్శసేనుబేవసంభవతినతుతద్ధితఇత్యాహ * అచినవ
 మితి * చినాత్తేర్లజాదేశస్య మిపన్తస్థస్థమిహమిత్యమ్ * ఓతోణిదితివాచ్యమి
 తి * గొతఇత్యప్రహాయఓతఇతివాచ్యమిత్యర్థః, ఏవంచగామిత్యైతపరత్వా
 ద్విధిస్వాదిషితంకాయాఅనవకాశః, నిరవకాశతయాఆత్మేనవృద్ధైరేవబా
 ధాత్ ॥ *॥ఇత్యేదన్తాః॥ * ॥ *రాయోహలి* అన్తనలవిభక్తావిత్యైతవిభ
 క్తావిత్యనువర్తతేతదాహ * ఆకారాన్తాదేశఇత్యాది* అర్థరైవిభవాఅపి,,
 ఇత్యమరః, రాయశ్చోదస ఇతిభాష్యమ్, తచ్చక్రజన్తస్యరైశ్చస్యభాగై
 సత్వపరం నతుకేవలస్యాపీతివాన్తాయాతిసూత్రేకైయటః, సపవకేవలోపి

భావసంకల్పపరమార్థాంతరములపాపములు — త్రిశతైవైద్యురస్థానిః — *స్థానితి*

“స్థానిత్యుగ్ధానకథానిధిః” ఇత్యమరః, ఏవంజనానవతీతజనాః, జ్వరస్వ-
 రేత్యుత్, పత్యేగత్యుత్సన్నిహితవృద్ధిః, అచ్యావాదేశః, జనావాజనావతి-
 త్యాది* నప్రవర్తతతి* హేస్థానిత్యుత్ సముద్ధిలోపః, ద్వావతిత్వేనజని-
 తా శ్చేతిపూర్వరూపంచ నప్రవర్తత్యాపిబోధ్యమ్* సావర్ణ్యాభావజ్ఞాపనా-
 దితి* సతతుసావర్ణ్యే పదశ్చతుర్వింశతేస్సంజ్ఞాభవతీతి వృద్ధిరాదేజిత్యేత-
 ద్ముద్ధిరాదేజితపతితుంశక్యత్వాదేబోజితిసూత్రం వ్యర్థంసత్సావర్ణ్యాభావం-
 జ్ఞాపయతి, అతపవపదైతోరోదాతోశ్చ సమిధస్సావర్ణ్యమ్, విబోజితి-
 సూత్రారమ్భసామర్థ్యాదిత్యాద్యణుదిత్సంక్షేపేతి సూత్రపవోక్తమితిభా-
 వః, నన్నెబోజితి సూత్రభావే నయ్యాభ్యామితి సూత్రే తాభ్యామేజితి-
 ప్రత్యాహారోఽయం నసిద్ధ్యేత్, పూర్వోతు తాభ్యామేజితుక్తేతుపీధీయ-
 మానస్య సవర్ణాగ్రహకతయా వైయాకరణః, సావశ్యత్యాదావేదోతా-
 వేవాగమాస్తానత్వేదాతా, తతశ్చవైయాభ్యాభావాదేబోజితిసూత్రం సా-
 వర్ణ్యాభావం వజ్ఞాపయతీతిచేత్ మైవమ్, పూర్వోతు తాభ్యామైబోజితిపత-
 నేనాపి ఇప్తసిద్ధేస్తత్యాసప్రవైయాధ్యస్య తదవస్థత్వాత్, స్థితస్యగతిప్రద-
 ర్శనమిదమ్, వస్తుతస్తు — ఏదేజితి సూత్రారమ్భ సామర్థ్యాదితుక్తేతు. తా-
 భ్యామైజిత్యప్రాసపవత్తినాఽప్యైవ, నవపదేజితి సూత్రభావే, అదేజ్ఞా-
 నః, ఏజిపరరూపమ్, ఏజపవాదాదతీత్యాదావేద్విత్యాహారకథంసి-
 ధ్యేదితి వాచ్యమ్, సతితు సావర్ణ్యే అదైజ్ఞానః, వివిపరరూపం విచక్షమా-
 న్నాదతీతి పతితుంశక్యత్వాదతిప్రసక్తస్యత్వేన్ద్రహణేపి తుల్యత్వాత్. నచై-
 వమపేయచాం చతుర్థం క్రమాదయాద్యాదేశసిద్ధ్యర్థం ఏదేజ్, విబోజి-
 తి సూత్రద్వయసూక్ష్మవశ్యకమితి వాచ్యమ్. స్థానేనరతవతిత్వసాదేవ ఏ-
 చాంక్రమాదయాదయస్సిద్ధ్యస్తీతి సూత్రేవాస్తాభిరుపఖాదిత్యాత్, య-
 దాహి “స్వగ్రాణామూష్ణాణాందేవ” ఇత్యాదిప్రాగుక్తశ్చేతావచనాను-
 రోధాదేజ్జాపివృత్తరావేచాదివృత్తమాదిత్యభ్యుపగమ్యతే, తదాత్వేదే-
 తాదోదాతోశ్చమిథస్సవర్ణ్యప్రసక్తిరేవ వాస్తవైబోజితి ఏదేజితివా-
 స్త్యాభ్యామిదేజ్జ్ఞాపనమితిద్వైయమ్, నేచిత్తు. — ఏవంజనానవతీతజనా-
 వైద్యురస్థానిః

త్వైద్యురస్థానిః

తుల్యప్రయత్నత్వమేజ్ఞానైచ్ఛాన్తచోశ్చస్తీతి సావర్ణ్యప్రసక్తౌ జ్ఞాపకాశ్రయణం
సమ్యగేవేత్యాహుస్తదపరే నక్షమన్తై, తథాహి సతీకోగుణవృద్ధితీ సూ
త్రస్థశబ్దకాస్తుభ గ్రన్థేనసహ విరోధప్రసక్తాత్, తగ్రహి స్వరాణామూఘ
ణాంచేత్యాది శిక్షానురోధాచ్చేతానేతేత్యాదౌ గుణాప్రవృత్తిసాన్యద్వి
వృతవివృతతరణ్యరూపజేలక్ష్యణ్యస్య సత్వాదితి సశబ్ద్యాం విధేర్నిఃకేష
యత్వాపత్తైః, జయఃకరణం ధాన్యానాం భవనమిత్యాది నిర్దేశైరికారా
దిషు గుణప్రవృత్యనుమానాచ్చేతి ప్రకారాన్తరేణ సరూపితమ్, త్వదు
క్తరీత్యా తుల్యప్రయత్నవత్వేతు చేతానేతేత్యాదౌ గుణాప్రవృత్తిశక్తౌ
నిరాలంబునైవస్యాత్, తస్మాదీషద్వివృతభేదేన స్వరాణామూఘ ణామివ
వివృతతర వివృతతనుభేదేన సావర్ణ్యాభావోఽత్రానువచ్యతేదత్.

— శ్రితత్వజన్తాఃపున్దిశ్శాఃడి —

* రమెశి * రమతత్వతిరనూ, రమక్షీడా యామిశ్యస్తా త్వచాద్యవి
టాపే, లిక్తవిశిష్టపరిభాషయా స్వాదయః, హల్జ్యోదిలోపః | నచాత్రాబ
స్తత్వాదేవస్వాద్యుక్తిరస్తు ప్రత్యయాస్తస్యా ప్రాతిపదిక త్వేపి శ్యా
పోఽపృథగ్గ్రహణాదితి వాద్యమ్, శ్యాబ్జగ్రహణస్యాన్యార్థతాయాః
ప్రాగేవోక్తత్వాత్ప్రత్యాఖ్యాతత్వాచ్చ తస్యగ్రహణస్య * శీస్యాదితి *
జనశీత్యతశీత్యనువర్తతత్వభావః | * సమ్బుద్ధౌచ * బహువచనేర్ములే
త్, ఆదిచాపత్త్యతపదాపత్తి చానువర్తతే, తదాహ * ఆపపకారస్యాది
తి * ఏష్టాస్యాదితి * నచాత్ర హల్జ్యోదిన్తేవ సులోపోఽస్తు ప్రత్యయ
లక్షణన్యాయేన సమ్బుద్ధౌచేత్యైత్వస్యాపి ప్రవృత్తిసమ్భవాదితేజగ్ద్యమ్,
పరత్వాత్ప్రతిపదోక్తత్వాచ్చ ఏత్వేకృతే హల్జ్యోదిలోపస్యాప్రాప్తేః,
ఘానివద్భావాదాత్వైప్యకారరూపత్వాభావాత్, ఆదిబిత్వాకారం ప్ర
స్లిష్యదీఘస్యప్రత్యాఖ్యానాత్, ఏష్టాస్యాదితి లాపవైక పరత్వేన
న్యాయ్యైత్వాచ్చేతిభావః | * ఆజీ * చకారేణ ఓసిచేత ప్రకృతంపరా
ముశ్యతత్వత్యాహ * ఓసిచపరత్వశి * రమాభితితి * నిన్విహపకాదేశస్య
పూర్వాత్తత్వేన గ్రహణాదతోభిసవిసిత్యైస్సాప్రీష్నతి, నచతపరత్వసా
మన్యాయనైవమితివాచ్యమ్, అకృతైకాదేశే విశ్వసాభిరీత్యాదౌ కృతార్థ
త్వాదికతే, ఘోషమ్, అర్హిభావస్తాదివచ్చేత్యస్యాత్ప్రవృత్తిశక్తౌ * యా

దాపః * ఘోషిత్యతోఽనువృత్తం జితీతి సప్తస్యైవమాపతతి పశ్చిమ్యసు
 రోధేన విపరీణమ్యత్యత్యాహ * జివ్యచనసేతి * అత్రసుపితేత్యతస్సుపీ
 త్యనువగౌనాతుసప పవయాత్, తేనాపితస్సర్వధాతుకస్య జిత్యేపి మాలే
 వాచరతఃసూలాత్యత్యాదౌ తసాదేర్నభవతి, పతచ్ఛాచ్యపరస్మిన్నిత్యత్ర
 పూర్వస్యవిధిఃపూర్వవిధిరితి పశ్యేనమాస పత్యాభ్యుపగమేనోక్తమ్, పశ్చిమీ
 సమాస పత్యాభ్యుపగమేతు శపథానివత్వేన వ్యవధానాన్తాలాత్యత్యాదౌ
 యాటగప్రసక్తవన నాస్తీత్యాహుః, యడితి వక్తవ్యే దీర్ఘోచ్చారణం సుప్త
 ప్రసవస్యర్థమ్, నచాతోగుణఇతి పరమాపావత్తి, అకారోచ్చారణసామ
 థ్యాదేవ తద్భాధాత్. * వృద్ధిరేదీతి * ప్రాచాత్వాటశ్చేతుస్యవస్య
 త్తౌ తమపేక్ష్యమ్, యాటస్యటాప్తకారస్యసముదాయానుబంధత్వేనేహ
 టోభావాత్. * సర్వనామ్నస్సాన్యట్ * దీర్ఘోచ్చారణం ప్రాగ్వత్సృ
 ప్తప్రసవస్యర్థమ్, ఆబస్తస్య సర్వాదిగణే పాతాభావాత్సర్వనామత్వం
 వెజ్యాశ్శబ్దాహ * ఏకాదేశస్యపూర్వాత్తత్వేనేతి * విభాషాదికసమా
 సే * గౌణత్వాదప్రాప్తై విభాషేయమ్, నతునబహువ్రీహోవితి నిషేధే
 పా) త్యతి భ్రమితవ్యమ్, తస్యాలౌకికప్రక్రియావాక్యావర్తత సర్వాది
 విషయత్వాదస్యచ సమాసవిషయత్వాత్. * స్పష్టార్థమితి * ప్రతిపదోక్త
 దిక్సమాసవిధాయక ద్విజ్ఞానానీతి సూత్రే శేషోబహువ్రీహిరిత్యతోబహు
 వ్రీహిరిత్యధికారాదితిభావః, * త్యన్తం శక్యమితి * నచాబస్తస్యద్వితీయా
 దిశ్చస్యతీయత్రత్యయాస్తత్వాభావాద్విభాషాద్వితీయేతిసూత్రమావశ్య
 కమేవేతిశబ్దాహ, ఏకాదేశస్య పూర్వాత్తత్వేన గ్రహణాదాబస్తస్య
 సీతీయత్రత్యయాస్తత్వాత్, తీయసేతిపుంసపుంసకార్థనువశ్యం వక్త
 వ్యేనానేనైవసిద్ధౌ విభాషాద్వితీయేతిసూత్రం నకర్తవ్యమితిభావః. * అ
 మ్బార్థనద్యోస్తాప్యః * అత్రామ్బార్థం ద్వ్యక్షరం యదీతివచనాద్వ్య
 జ్ఞానైవామాచ్ఛస్యప్రసోవభవతి, నాన్యేషామిత్యాశయేన ఫలితమా
 హ * అసంయుక్తాయే డలకాత్యత్యాది * జరేతి * జ్ఞామవయోహోనావి
 త్యన్తాత్ పిద్విదాదిభ్య ఇత్యజీముద్భవోజీతిగుణైకృతేటాప్ * శీభానా
 త్పూర్వత్వాజ్ఞరసీత్యాది * ననుబోజితపఃప్రాప్తవద్యాపోమదిత్యపేక్షయాః
 త్పూర్వత్వాజ్ఞరసీత్యాది * వరంత్యాజితాపః, యాదాపః, జే

రామితివిధయోజరసాదేశంబాధిత్యాపరత్వాత్పురితినేత్, అత్రాహుః—
 ఆజీవాపక్షత్యేకారాదేశే కృతేష్యేకదేశ వికృతన్యాయేన జరాయా ఇతిజ
 రసాదేశ ప్రసక్త్యా నిత్యత్వాదేకారాదేశం బాధిత్యా జరసాదేశ ఏవభవ
 తి. నచైకారాదేశోపనిత్యేపవ జరసాదేశేకృతేపి స్థానివత్వేనాబంతత్వాదా
 జీవాపక్షతిప్రవృత్తిరితి వాచ్యమ్, ఆకారయాపప్యైవాపసరస్వగ్రహణా
 దిత్యనుపదమేవ వక్ష్యమాణత్వాత్తదప్రవృత్తిః, యాదాపక్షతి యాదాగ
 మస్తు జరసాదేశోఽంతరక్ష్యాద్బాధతే, ఆకారయాపాపసపరస్య జీతస్సు
 పోవిహితస్య యాతోబహ్యోశ్రయత్వేన బహిర్లక్ష్యతో, జేగామవపిజర
 సాదేశోనిత్యత్వాద్బాధతే, నచాకారయాపాబంతాత్పరిస్య జేగామికృతే
 సన్నిపాతపరిభావయా జరసాదేశస్యాప్రవృత్తౌ నతస్యనిత్యతేఃవాచ్య
 మ్, రూపమాల్పాయాం జరసీత్యుక్తత్వాత్, ఇష్టానురోధాదుక్త పరిభాషా
 యా అనిత్యత్వాభ్యుపగమే బాధకాభావాదితి । * స్వాశ్రయమితి * య
 భాదిసుబాశ్రయం తన్ని మిత్తకమిత్యర్థః, యభాదిసుపపవయాదాగమా
 పాదనాత్, స్వశబ్దేనతత్పరామృత్యతే । * స్థానివద్భావేనేతి * నచైవం
 లాక్షణికత్వాత్కథమిహయాట్యాస్యిదితి వాచ్యమ్, అతిదేశవిషయే లక్షణ
 ప్రతిపదోక్తపరిభాషాయాః ప్రవృత్తౌ అతిదేశస్యవైయధ్యాపత్తిః, అఙ్గో
 వ్యావప్తే । * ఆబంతం యదక్షమితి * యస్తాత్పత్త్యయిపిధిస్తదాదెస్త
 దంతస్య గ్రహణమితి నియమాదతిఖిత్వేతి యదక్షంతదాబంతం నభవతి, య
 చ్చాబంతం ఖిత్వేతి తదక్షం నభవతీతి నాత్రయాదాగమప్రసక్తిరితిభావః ।
 ఆత్రనవాః— ప్రత్యయగ్రహణే తదంతగ్రహణమిత్యాబ్ధిగ్రహణేన ఆ
 బంతంగ్రహ్యతే, ఆబంతస్యాజ్ఞవిశేషణేతు ఆబంతాంతగ్రహణాదతి ఖిత్వా
 యేత్యత్రోక్తదోషతాదవస్థ్యమితి యద్యుచ్యతేతద్వ్యాజ్ఞేనాబంతం విశేష్య
 తామ్, అజ్ఞసంజ్ఞకం యదాబంతమితి, తథాచనోక్తాప్రసక్త శబ్దాలేశ
 ఇత్యాహుః, స్త్రీప్రత్యయే తదాదినియమోనాస్తీత్యాశబ్దాగ్రహణః । * ఉ
 పసర్జనైతి * అయంభావః, స్త్రీప్రత్యయేచానుపసర్జనేనేత్యనుపసర్జన
 స్త్రీప్రత్యయే తదాది నియమాప్రతిపేక్షోవక్ష్యతే, నతూపసర్జనేపి, అత
 ఏవభరనుకారీషగన్ధీపుత్రనదతికారీషగన్ధ్యపుత్రఇత్యత్ర వ్యజస్సంప్రసార
 ణం పుత్రసంతోష్యత్పునుమ ఇతి స్తంప్రసారణం నభవతి, అతికారీషగన్ధ్యస్య

హిష్యజన్తశ్చాభావాత్, నచబహుశ్రేయసీత్యత్ర శ్రేయసీత్యుత్తరభాగస్య
 జన్తశ్చాద్యధాహజ్ఞాన్యదిసులోపకప్రవర్తతే, తథా అత్రాప్యుత్తరభాగ
 స్యష్యజన్తశ్చాత్సంప్రసారణంస్యాదేవేతశబ్దాన్, పూర్వపదస్యష్య
 జన్తస్యపుత్రపత్యోరుత్తరపదయోస్సంప్రసారణమితిష్యజన్తసంప్రసారణ
 మిత్యత్రైవ వక్ష్యమాణత్వాత్. * అతయోష్ఠధౌనేతి * ధుడభావేటస్య
 తోన, ధుట్యక్షేతుతస్యథౌనేతివివేకః । * నభవతీతి * జన్త్యత్ప్రీక్
 షస్యకత్వం నభవతీత్యర్థః । * కేచిత్త్వీతి * పరిశిష్టకారాదయః * నిచ్ శుభ
 టి * అత్రశశ్చోటితవక్షేచత్వంబాధ్యమ్ । * మామస్పృతనేతి * పృతవా
 సేనా । * నాత్వం నెతి * అస్త్రియామితి పర్యదాసాదితిభావః । * జి
 తప్రాస్పశ్చ * వామీతిసూత్రాద్వే త్యనువర్తతే, అప్రాప్తవిభాషేయమ్,
 ప్రాస్పయోగప్రాప్తావితరయోస్తు నేయజువజీతి నిషేధప్రాప్తావారభా
 త్, ఇహేయజువజ్ఞానా స్త్రీశబ్దభిన్నా నిత్యస్త్రీలిక్తావీతి, స్త్రీణిఈ
 మాతోర్విశేషణాని, ప్రాస్పయోస్తు స్త్రీయామిత్యేవ విశేషణంనతునిత్య
 స్త్రీత్వపర్యర్థమ్, అన్యథాఇష్వశనిప్రభృతీనాముభయలిక్తానాం పటు
 మ్ముచుప్రభృతీనాం సర్వలిక్తానాంచ స్త్రీత్వేపినదీత్వంనస్యాత్, కైయ
 టనుతేహి తేహం నిత్యస్త్రీత్వాభావాత్, మతాన్తరేపి ప్రాప్త్యాంశేని
 త్యగ్రహణ వ్యావర్త్యలాభాచ్చ, అత ఏవాఖ్యాగ్రహణంవిచోయస్త్రీ
 శబ్దసూత్రం నిమగ్నస్యసమ్బంధ్యతేతదేతదాహ * ప్రాప్త్యాచ ఇణవశౌ=
 స్త్రీయామితి * ఔత్వేప్రాప్తై ఇతి * జేరామిత్యపేక్షయా పరశ్చాద్వితి
 భావః । ప్రాచాతు ఔదితి సూత్రే ఇదుద్భవమచప్రేరితి పూర్వోత్తర
 సూత్రద్వయబలలభ్యాంకముపాదాయ ఘనదీసంజ్ఞావశేతాభ్యామితి
 వ్యాఖ్యాతంఇదుద్భవమితి సూత్రంచ నోపన్యస్తమిత్యసహజ్ఞస మేతత్ ।

త్రిచతురోః * అష్టన ఆవిభక్తావిత్యతోసువర్తనాదాహ * విభక్తాపరత
 ఇతి * విభక్తాకిమ్ ? త్రిభార్యః, చతుర్భార్య ఇతి శేవీత్ తన్వన్దమ్, స్త్రీ
 యాశపుంపదితి పుంపద్భువేనాపీష్టసిద్ధేః, కిన్తుప్రియాదౌ పరణశపుంపద్భు
 వానెతిత్రిప్రియఇత్యాద్యుదాహరణమితి నవాః । * గుణదీఘాత్వా
 నామితి * తిస్ర స్తిస్థనీత్యత్ర ఋతోజీతి గుణస్యరత్నమవవాదః, తిస్ర
 వశేత్యత్రను ప్రథమయోగితి పూర్వసవర్గదీర్ఘసాప్తవవాదః, త్రియతిస్ర

అగతః, ప్రియతిస్రః స్వమిత్యత్ర ఋతఉదిత్యత్వస్యేతి వివేకః, యద్యపి మ
 ధ్యేఽపవాదన్యాయేన దీప్తోత్పయో రేవ రత్వమపవాదస్సాన్యన్న తు ఋతో
 జీతిగుణస్య, తథాపి బాధ్యసామాన్యచింతామూలీత్య స్వవిషయే ప్రాప్తం స
 ర్వమేవేహ భాధ్యత ఇతి భావః । * త్రిచతురోర్విశేషణాదితి * శ్రుతత్వా
 ద్ధిత్రచతురోరత్యవ్యైవ స్త్రియామిత విశేషణం నాజ్ఞస్యేతి భావః । * ప్రి
 యతిసేతి * ప్రియాజన్ త్రిజన్ ఇతి స్థితే అన్తరజ్ఞానపి విశేషణబహిరజ్ఞోలుగ్భా
 ధత ఇత్యక్యతపవ తిస్రా దేశే సుపాంకుక్యతే సమాసాన్యవిభక్తిస్స స్యాం ప
 రత స్త్రిస్రాదేశః, స్త్రియాః పుంసదితి ప్రియాశబ్దస్య పుంసద్భావః, ఋదుశ
 నేత్యనజ్, యద్యపి హ జహత్స్వాన్ధావృత్తిపక్షే త్రిశబ్దస్య నిరర్థకత్వేన
 స్త్రివాచిత్వం దుర్లభమ్, తథాపి భూతపూర్వగత్యా స్త్రియాం వృత్తి
 ర్బోధ్యా, ఉత్తరపదార్థప్రధానస్తత్పురుష ఇత్యాది సిద్ధాంతప్రవాద
 వ్యైవమేవ నిర్వాహ్యత్వాత్, అజహత్స్వాన్ధావృత్తిరితి పక్షే తు స్త్రిని
 వ్యసంఖ్యానమర్పకయో స్త్రిచతురోరతి వివక్షితోఽర్థః, తేన ప్రియా స్త్రి
 య స్త్రిణి నా యస్యాస్మా ప్రియతిరిత్యత్ర ప్రియత్ర శబ్దస్య స్త్రియాం
 వృత్తిత్వేన సతిస్రాదేశ ప్రసక్తః, శ్రుత్యయో ఉత్తరపదయో శ్చ త్యేతత్సా
 గ్రగతభావ్యగ్రంథసప్తర్భోపక్తవ్యాఖ్యానే ప్రమాణమ్ । * అనిత్యత్వా
 దితి * ఇకాచీత్యజ్ఞిహణమిహ లిఙ్గమ్, తథాపి భావ్యం భిసాదిషు సత్యపి
 సుమినలోపః ప్రాతిపదికాంతస్యేతి తల్లోపసమ్భవాదచీతివ్యర్థమ్, నచన
 జినమ్భుర్భోరితినిషేధాత్సమ్బుద్ధౌ నలోపోససమ్భవతీతి తత్ప్రానిష్టవారణా
 యాచీత్యావశ్యకమితి వాచ్యమ్, సమ్బుద్ధిశ్చ లుకాలుపైతి సుగుణస్రాప్తే
 రేవ తత్రదుర్లభత్వాత్, నలుకు తెతినిషేధస్యానిత్యతాం విసాతత్రప్రత్య
 యలక్షణాప్రవృత్తేః, నాప్యంతరాథం తదితి వాచ్యమ్, ఉత్తరత్రైవకర్త
 వ్యే తత్ప్రాచీతికరణస్య వైయధ్యాత్, నలుకు తెతినిషేధస్యానిత్యత్వే
 తు సమ్బుద్ధౌ ప్రత్యయలక్షణేన ప్రాప్తం సుమం వారయితుం తదితి భవత్యేతా
 జ్ఞిహణం లిఙ్గమ్, నచేదమనిత్యత్వం సమ్బుద్ధిగుణమాత్ర విషయకమిత్య
 భినివేష్యవ్యమ్, లక్ష్యానురోధేన అన్యత్రాపి క్వచిత్తదభ్యుపగమే బాధకా
 భావాత్, అతపవప్రియతిస్పప్రియతీతి గూఢద్వయమపి వైయతేన స్వీకృ
 తమ్ । * ఇత్యాదితి * ప్రియతిస్ర, ప్రియతిస్స, ప్రియతిస్రః, ప్రియతిస్స,

ణః , అమరాదేశం బాధితృపూర్వవిప్రతిషేధేననుమ్ , తంచభాధితృ
 పూర్వవిప్రతిషేధేన నుత్ , ప్రియతిస్సణామ్ । * ద్వేరత్వే సత్యావతి *
 విభక్తీసన్నిపాతకృతమపి త్యదాద్యత్వం టాపోనిమిత్తమ్ , నయాసయో
 రితి నిర్దేశేన సన్నిపాతపరిభాషాయా అనిత్యత్వాదితిభావః । * అజన్త
 త్వాదితి * కేచిదిహకృదికారాదితి పాక్షికం జీవమిచ్ఛన్తి , తస్య లేతుసు
 లోపఃపక్షేస్యాదేవ , అతపవ వాతప్రమీ శ్రీ లక్ష్మీ తిపక్షే జ్యన్తాసుసాధ
 వఇతిరక్షితః , “ లక్ష్మీ న్దక్షి హరిప్రియా ” ఇతిద్విరూపకౌశళ్య । * స్త్రీతి *
 స్త్రీయతోస్యాంశుక్లశోణితేఇతి స్త్రీ , స్త్రీయతేర్ద్రాట్ , లోపోవ్యోరితి
 యలాపః , టితాన్దీప్ జన్తత్వాత్సులాపః । * పరత్వాదితి * స్త్రీ
 యాఇతి ఇయజపేక్షయా । * ఇయాదేశోచినాన్యత్రైతి * అజాతౌ యఇ
 యాదేశో విహితస్పృహసంజనత్వే పుంసి విద్యమానస్య స్త్రీ శబ్దస్య ఓ
 పాదిషు చతుర్ద్వైవసత్వన్యత్ర , గుణనాభావాదిభిఃపూర్వోక్తైర్బాధి
 తత్వాదిత్యధః । * ఇయభువజ్ఞానావిత్యన్వైవేతి * యాస్త్రీభ్యావి
 త్యనువర్తనాది యజువజ్ఞానావితీయాతోర్వి శేషణమ్ , తే నేయజువజ్ఞా
 నావీనూతావేవాస్త్రీతిపర్యుదస్తా , నతు హ్రస్వావితి భావః । * స్త్రీరి
 తి * క్విబృచిత్యాది నా క్విబ్జీహూ , జ్యన్తత్వాభావాన్నుసూలోపః । * నే
 యజువజ్ఞానావస్త్రీ * తివృతోయయోరితిస్థానౌ అధికరణేల్బుట్ , ఇయ
 జువజ్ఞోస్థానావితి వ్యప్తిశమానః । తథావఫలితార్థమాహ * ఇయజువజ్ఞో
 స్థితిర్యయోరితి * స్థానగ్రహణంకిమ్ ? ప్రకృష్టాధీప్రధీః , హేప్రధి , అత్ర
 సరనేకాచఇతియణా ఇయజ్ఞోబాధనాన్నేయజువజ్జితి నప్రవర్తతే , యత్రై
 యజువజ్జౌనిష్పద్యేతేతత్రైవ నదీసంజ్ఞా యానిషేధః , యత్రత్వపవాసే
 నబాధ్యేతే తత్రననిషేధః , ఇత్యేతదర్థం హిస్థానగ్రహణంకృతమ్ , అన్య
 థా నేయజువజ్జోరిత్యేవబ్రూయాత్ , ఇయజువజ్జోర్నిమిత్తభూతాయా
 నదీసంజ్ఞాకౌనేత్యర్థలాభాత్ , అస్త్రీతికిమ్ ? హేస్త్రీ । * వామి * యా
 స్త్రీభ్యానదీ , నేయజువజ్జ్ స్థానావస్త్రీత్యనువర్తనాదాహ * ఇయజు
 వజ్జోస్థానావిత్యాది * యద్యపి నేతిత్రకృతోనిషేధాననవికల్ప్యతే , త
 థాపి నిషేధవికల్పే విధివికల్పపవ భలతీతి సపవసూత్రార్థణచిత ఇత్యాశయే
 నాహ * వానదీసంజ్ఞా సైఇతి * జితిప్రాన్యశ్చేతి సూత్రేపేవమేవ । * ప్ర

ధీశబ్దస్యత్వీతి * ఏరనేకావగతియనా ఇయజౌబాధనాన్నేయ జువజితి ని
 షేధోనప్రవర్తతే, యత్రత్వపవాదేన ఇయజువజౌబాధ్యేతే, తత్రననిషే
 ధశత్యాశయేనవ్యాచప్తే * లక్ష్మీవదూక్రిపమితి * అమిశనిదవిశేషమిత్వ
 నుపదమేవవత్కృతే । * పుంసదూక్రిపమితి * అయంచమతభేదః, ప్రకృష్టా
 ధీర్యస్యాప్రకర్షణధ్యాయతీతివావిగ్రహేబోధ్యః । * లక్ష్మీవదిత * మత
 ద్వయేపీతివిశేషః * సుష్టుధీర్యస్యాశ్చితి * నన్వప్తిన్విగ్రహేకైయటమతేసు
 ధీశబ్దస్యనిత్యస్త్రీత్వాభావేపిధీశబ్దస్యనిత్యస్త్రీత్వాత్ప్రభమలిక్ష్మగ్రహ
 ణంచేతిసుధీశబ్దస్త్రీవదేవభవతి నతుపుంసదిత్యేతే । అగ్రాహుః— నేయ
 జువజౌస్థానావస్త్రీతధీశబ్దే నదీసంజ్ఞానిషేధాతుసధీశబ్దే ప్రభమలిక్ష్మగ్రహ
 ణంచేత్యస్యాప్రవృత్తిః । తథాచవృత్తిమతశ్చిగ్రన్ధస్వరసతసన్ధ్యచుతశ్చ
 తి । * మతాన్తరశ్చితి * లిక్ష్టాన్తరాసభిధాయకత్వం తదితికైయటమతే ఇశ్య
 ర్థః । * శ్రీవదేవేతి * బుద్ధివాచకధీశబ్దస్యనిత్యస్త్రీత్వాత్తద్యయేపిశ్రీ
 వదేవేశ్యర్థః । * స్త్రీయాంచ * అనర్వనామస్థానార్థమయమారహ్మః, శృ
 జ్వతోష్ట్రుతివవర్తతే, తద్వదేవాత్రాపి రూపాతిదేశః, స్త్రీయమిత్యర్థ
 గ్రహణం తదాహ * స్త్రీవాచీక్రోష్టుశబ్దశ్చితి * ఏవంచ పశ్చాభిసక్రోష్ట్రీ
 భిఃక్రీతైరక్షోపశ్చక్రోష్ట్రీభీరతైరిత్యత్రాపిత్వజ్ఞాపసిద్ధ్యతి, యేతుస్త్రీ
 యామితిస్త్రీప్రత్యయే ఇతివ్యాచక్షతే, జీవర్థంచక్రోష్టుశబ్దం గౌరాదిషు
 పరస్మి తేహమిహత్వజ్ఞాపసిద్ధ్యేత్, తేనక్రీతమితి తకోఽధ్యర్థపూర్వే
 తిలుక్, లుక్తద్ధితలుక్తిజీవోలుక్తిస్త్రీప్రత్యయపరత్వాభావాత్ । * మున్నె
 భ్యో * ముత్ముకారః, నోనకారః, ప్రయోగాపేక్షంబహుత్వమ్, ప్రా
 తిపదికవిశేషణాత్తదస్తవిధిస్త్రీయామితిచాధిక్రియతే తదాహ * ముదస్తై
 భ్యశ్చిత్వాది * క్రోష్ట్రీతి * స్త్రీయాంచేత్యస్యాశ్చ త్వాదక్షేనప్రత్యయస్యా
 క్షేపాద్విభక్తౌపరతపి వేహత్వజ్ఞాపస్తతోజీవీతిబోధ్యమ్ । * భూరితి *
 భ్రమతీతిభూః, భ్రమేశ్చడూరితిభ్రమతే ధ్వాప్రత్యయః, డిత్వాట్టిలాపః ।
 * హేసుభూరితి * ధూప్రత్యయస్యాస్త్రీప్రత్యయత్వాగ్లోప్తీయో
 రితిప్రాస్వసభవతి, నేయజువజ్ఞానావితి నదీసంజ్ఞానిషేధాత్సముద్భిప్రా
 స్వసే నేతిభావః, ప్రాస్విత్రానుపపన్నశ్చత్యాక్షిపతి * కథంతర్హితి * “వి
 మానతాసుభిపితుగృహేమత” ఇతికాళిదాసప్రయోగోపన్యసుపపన్న

ఇతిబోధ్యమ్ । * బహవఇతి * కేచిత్తు — నెయజువజీతి సూత్రేవామీత్యతో
 వాగ్రహణమపకృవ్యవ్యవస్థితవిభాషాంచాశ్రిత్యసమాదధిరే , తదనత్ ,
 తథాసతీహసజ్జగ్రహణంచామీత్యుత్తరసూత్రంచ వ్యర్థంస్యాత్ , నేయ
 జువజ్ఞానావిత్వేవ వత్తుం శ్యత్వాత్ , అన్యేతు — సామాన్యేనపుంస
 కమితి కథంచిత్రమాదధుః । * ఏకాచ్ * ఏకోఽచ్ యస్మింస్తత్ = ఏకా
 చ్ , తదుత్తరపదం యస్యసపికాజుత్తరపదఇతి బహువ్రీహిగభా బహు
 వ్రీహిః , ఉత్తరపదశబ్దస్సమాసావయే రూఢస్తేనాక్షిప్తస్సమాసోఽనేనవిశే
 వ్యతఇత్యాహ * తస్మిన్సమాసఇతి * రషభావ్యం నోఽఇత్యతోఽఇత్యను
 వర్తమానేని ఇగ్రహణమిహ నిత్యాధమావశ్యకమిత్యాహ * ఆరమ్భసా
 మధ్యాదితి * ప్రాతిపదికాన్తనుమిభక్తిషుచేతి వికల్పేన సిద్ధావేతదార
 మ్భసామధ్యాదిత్యర్థః । * స్వయంభూషంపదితి * మతద్వయేఽపి నదీసం
 జ్ఞాయాలభావాత్ జీతిప్రాస్వశ్చేత్యాదిసప్రవర్తఇతి భావః । * నష
 ట్ప్రదిభ్యః * స్త్రియాం యదుక్తం తన్నభవతీతి వ్యాఖ్యానాదనస్త
 రోజీవవవ్యవహితస్తాబపి నిషిధ్యతఇత్యాశయేనాహ * జీష్టాపానేతి * స్వ
 సాగ్రీదీనాం జీష్టాప్రిప్తః , షట్సుంజ్ఞకానాం రూఢాః । * స్వసాతిస్రఇతి *
 నతిస్మ చతస్మితి నామిద్విత్వప్రతిషేధాజ్ఞాపకాదేవ జీబభావే సిద్ధేస్వప్రా
 దిషు తిస్మ చతస్మ శబ్దయోగపాఠోనకతావ్యఇతి కృష్ణేజవ్రథితిసూత్రై
 యటః । * స్వసేతి * సావసేయూః , ఋదుశనేత్యనజ్ , “ ననాం దాతు
 స్వసాపత్యుః , భార్యాస్తు భ్రాతృవర్గస్యయాతరసుప్యవరస్పరమ్ ” । * ద్యౌ
 గోవదితి * గమెద్దోః , బాహులకాద్యుతేరపి డిత్యాట్టిలోపః , ఓతోఽ
 దితి ణిద్వద్భావాద్వృద్ధిః । * రాఙపుంపదితి * యద్యపి పుల్లింగపవాయమ్,
 “ అర్థదై విభవాఅపి ” ఇత్యనురోక్తేభిన్నలిక్ష్ణానామద్వస్త్యఇతి తేనపరిభా
 షితత్వాత్తథాపి రాత్యేనయాః , స్త్రీత్యేకేఇతి క్షీరస్వామినాస్త్రీలిక్ష్మణ
 యాలభ్యపగమాదేవముక్తమ్ । * నాన్యోవదితి * ద్వానుదిభ్యాండాః , డి
 త్యాట్టిలోపః “ స్త్రియాంనాస్తరణిస్తరిః ” ఇత్యనురః .

— శ్రీ ఇత్యజనస్త్రీలిక్ష్మణః ౯ —

* అతోమ్ * అతఇత్యేతదధికృతస్యాజ్ఞస్య విశేషణం స్వమోనః
 పుంసకాదితిచానుషర్తతత్త్వత్యాశయేనాహ * అతోఽన్యోదిత్యాదితి * అదస్తా

దక్షాదిత్యర్థః । * స్వమోరితి * అమోమ్యధానం స్వమోర్నపుంస కాదితి
 ప్రాప్తస్య లుకో బాధనార్థమ్ । * అమాన్యదితి * యద్యపి మ్ ఇత్యేవ ఛి
 త్వా సోర్తై కృతే సన్నిపాత పరిభాషయా సుపిచేతి దీర్ఘత్వాప్రసక్త్యాజ్ఞాన
 మితి రూపంసిధ్యతి, ద్వితీయైకవచనెత్వా దేవరస్యేత్యకారస్య మకారేకృ
 తే అన్త్యస్యమస్య సంయోగాంతలాపే సిద్ధమిష్టమ్, తథాపి సంయోగా
 త్తలాపో యులభ్యత్యభిప్రాయేణేదం వ్యాఖ్యాతమ్, యత్త్వాహుః — అ
 మితి పదచ్ఛేదాకరణైః తిజరసమితి నసిధ్యేదితి తద్రుభసాత్, సోరమిక్మ
 తే సన్నిపాతపరిభాషయా జరసాదేశస్యాప్రవృత్త్యాఽతిజరమితిరూపస్యై
 వేష్యమాణత్వాత్, ద్వితీయైకవచనెతు అతోమితి బాధిత్వాపరత్వాజ్ఞరసి
 కృతే సన్నిపాతపరిభాషయాలికోఽప్రవృత్తావతిజరసమితి రూపసిద్ధేశ్చేతి
 డిక్ । * జ్ఞానమితి * జ్ఞప్తిజ్ఞానమ్, బుద్ధత్వకృతద్ధితేతి ప్రాతిపదిక త్వా
 త్స్వామ్యత్వత్తిః । * హల్లాత్రేతి * హజ్ఞానసుఖతిస్థితే సముద్ధిలోపా
 త్పరత్వాదమాదేశేకృతే అమిపూర్వత్వేన తస్యాప్రవద్భావాద్ధిస్వాప్ర
 మజ్ఞం భవతీతి తతఃపరస్య సముద్ధిసముద్ధిసోమకారస్య లోపఇత్యర్థః । * న
 పుంస కాచ్చ * జనశ్చ, ఔజఆవ ఇత్యతశ్చేఔజ ఇతిచానువర్తతే ఇత్యభి
 ప్రత్యాహ * క్లిబాత్పరస్యేత్యాది * భసంజ్ఞా యామితి, సుడనపుంసక
 స్యేతి పర్యుదాసేన అసర్వనామస్థానత్వాదౌజీయవిభమిప్రవర్తత్యితి భా
 వః । * యస్య * ఇష్టప్రశ్న = యంతస్యతదాహ * ఇవగ్ధావర్ణయోరితి*
 ఈతిచేతిచకారేణ నస్తద్ధిత ఇత్యతస్తద్ధితోఅనుకృప్యతేతదాహ * ఈకా
 రేతద్ధితేచేతి * ఔజశ్శ్యామితి * విభక్త్యపేక్షయా స్త్రీలింగనిర్దేశః, న
 దం వచనం కర్తవ్యమ్, విభాషాజిశ్వరిత్యతశ్శ్యామితి ప్రకృతంసంయో
 గాదిత్యతోనెతిచ తత్రాభినమృష్టమాత్రం కర్తవ్యమ్, యస్యేకారే తద్ధి
 తేచ లోపోభవతిశ్యాం నెత్యాకరః । * జశ్శసోః * జసాసాహచర్యాది
 హసుబేవశస్త్రప్యాలే, తేనేహన, కుణ్డశోదదాతి । * శిసర్వనామస్థానమ్*
 మహాసంజ్ఞాకరణం పూర్వాచార్యానురోధేన । * నపుంసక * ఇదితొను
 ధాతొరిత్యతొనుమనువర్తతే, ఉగిదచామిత్యేతస్సర్వనామస్థాన గ్రహణంచ
 అజ్ఞస్యేతిచాధిక్యతమ్, తథాచ, యులజ్ఞానం నపుంసకమజ్ఞంవిశేష్యతే,
 విశేషణేన తదన్తవిధిర్ఘనతీత్యాహ * యులన్తస్యేత్యాది * అజ్ఞతారాది

భ్యః * పశ్చిభ్యశ్చికిమ్ ? నెమంతిష్ఠతి, నేమం పశ్య, డతరాదయోడత
 ర డతమెతరా న్యాన్య తరెతి సర్వాదిషుపతితాః । * అద్ డాదేశస్సాది
 తి * జిఘృక్షితాదేశస్వరూపప్రతిపాదనాయఙ్ముత్వం నకృతమ్, * టేః *
 తివింశతేరీత్యతోడితీత్యనువర్తతే భస్యేతిచాధిక్యతం తదాహ * డితిపర
 భస్యేతి * భస్యేతికిమ్ ? పశ్చిమః, అత్రడటో మడాగమే భత్వాభా
 వాట్టిలోపోనభవతి, కింతుపదత్వాన్నలోపపవ, అద్ డోడితరణస్య ప్ర
 యోజనమాహ * టేర్లుప్తత్వాదిత్యాది * నను పూర్వసవర్ణదీర్ఘభావా
 యదాదేశపవ క్రియతామ్, కిమద్ డాదేశేనేత్యాశఙ్కాహ * ఏక్షప్ర
 ప్నాదిత్యాది * దాదేశేతు హేకతరేతిస్యాదితిభావః । * అన్యతమశబ్దస్య
 త్వితి * ఏవంచసాచూన్యాదిషు అన్యతమశ్చత్యాది ప్రయోగః ప్రామా
 దికాపవేతిభావః । * అజరమితి * అవిద్యమానాజరాయస్యతత్, గోష్ఠి
 యోరిత్యుపనర్జనప్రాప్తేఅతోమ్ * పరత్వాదితి * అజర శిశ్చతిస్థితేయదిజర
 సాదేశాత్ప్రాగేవ నపుంసకస్య యులచశ్చత్విజన్త లక్షణోనుమాగమస్సా
 త్సచాక్షభక్తోఽక్లమేవ నవ్యవదధ్యాత్, అవయవస్యతు జరాశబ్దస్య వ్యవధా
 యకపవేతి నిర్దిశ్యమానస్యాఽఽదేశోవిధీయమానోనప్రాప్నోతి, అన్త్యాద
 చఃపరస్యైవాన్తావయవోమిత్సాదితి స్వమతేత్వవయవావయవస్సముదా
 యస్యావ్యవయవ ఇత్యభ్యుపగమేన కథంచిజ్జరసాదేశేజాతేపి సాన్తమహత
 ఇతిదిష్టినస్యాదితిభావః । * సాన్తమహతః * అత్రనోపధాయాస్సర్వనా
 మస్థానే చాసమ్బుద్ధావిత్యనువర్తతే, సాన్తేతిలుప్తపస్థికం సంయోగస్యే
 త్యనేన సమానాధికరణమితి వ్యాచక్షే. * సాన్తసంయోగస్యేత్యాది *
 తస్యోపధాయాశ్చితి * తత్పూర్వస్యేత్యర్థః । * అమిలుకోపవాదమిత్యాది *
 పతేన స్వమోఠమాదేశేకృతేవా జరసితి ప్రాచోగ్రథః ప్రత్యుక్తః ।
 * మాంస్పచన్యాశ్చితి * పద్యతేఽస్యామితిపచనీకరణాధిరణయోశ్చేతిల్ప
 టా, టిత్యాన్టీప్, మాంసస్యఫచనీమాంస్పచనీ, అత్రజసోలుకాలుప్తత్వా
 త్ప్రత్యయలక్షణంనేతి ప్రభృతిగ్రహణస్య ప్రకారార్థత్వంవినామామృశబ్ద
 వ్యమాంసిత్యాదేశోనసీధేదితిభావః, నను పృషోదరాదిసూత్రే మాంస
 న్యవచియుక్త్యే వక్ష్యమాణత్వాదన్తః సేనాప్యేతేదూప్రపంసి
 మితీదేదేప్రత్యాహః— పృషోదరా

రస్థత్వాదుడన్తం యదుత్తరపదం మాంస్పచనమిత్యాది తత్తే వాన్త లో
 పస్సస్యోత్, అత్రహి జీబన్తముత్తరపదం నతుయుడన్తమితి నాన్యైవాన్తలోప
 ఇతి । * మాసశ్చన్దసీతి * మాన్యన్య తకారస్యాద్భాదౌ ప్రత్యయేఛన్దసీతి
 వార్తికార్థః , మాద్భిశ్శరద్భిర్దురోవరం తవేత్యుదాహరణమ్ । * ప్రాస్వో
 నపుంసకే * ఇహప్రాన్వశ్రుతోచస్థితేనాచఇత్యనేన ప్రాతిపదికవిశేషణా
 త్తదన్తవిధిత్వాహ * అజన్తస్యేతి * ప్రాతిపదికస్యాచఇతివైయధికర
 ñేన వ్యాఖ్యానాయాం సువాగ్భ్రామ్యణకులమిత్యత్రాతిప్రసక్తస్సాస్యోత్ ,
 తచ్చాచశ్చేతి సూత్రపవాప్తాభిస్సప్తీకృతమ్ , ప్రాతిపదికస్యేతికిమ్ ?
 కాణ్డే, కుడ్యే । * జ్ఞానపదితి * శ్రీపాణీత్యాదావేకాజుత్తరపదెణిత్వన్తు
 విశేషః , శ్రీపేణెత్యత్రాపి ఇనాదేశేన సహాన్యణేకృతే ఏకాదేశస్య పూ
 ర్వాన్తత్వేన గ్రహణాదవగపరస్మిన్నితిసూత్రే పూర్వప్తాద్విధిఃపూర్వవిధిరి
 తి పఞ్చమీసమాసపత్రాశ్రయేణ స్థానివత్త్వాద్వా ఏకాజుత్తరపదత్వమస్తీతి
 స్యాదేవణత్వమ్ । * సన్నిపాతేతి * అవర్ణమాత్రిత్య కృతోయాదేశః కథ
 మవర్ణలోపే నిమిత్తంసాస్యోత్ , నచసుపిచేతి ద్విర్ధాన్తం సన్నిపాత పరిభాషా
 యా అనిత్యత్వాభ్యుపగమ ఆవశ్యకపవేతి వాచ్యమ్ , కష్టాయెతినిర్దేశేన దీ
 ర్ఘవిధౌ అనిత్యత్వాభ్యుపగమేవ్యవర్ణలోపే కార్యే తదనభ్యుపగమాత్ , కృ
 తేఽపి ద్విర్ధాన్తస్వవ్యక్త్యపాయేవ్యత్వజాతే రసపాయాదితిదిక్ , ఏతేన
 శ్రీపశ్చాత్ , జయిశ్రీపేతి కేమాంచిద్వ్యాఖ్యానం పరాన్తమ్ । * స్వమో
 ర్నపుంసకాత్ * అయంబుక్తపూర్వవిప్రతిషేధేన త్యదాద్యత్వస్య కిముః
 కాదేశస్యచపాదకః , పరత్వాద్ధిత్యదాద్యత్వేతదోరితి సత్వేసారమ్భావేచ
 సమగ్రలమితిస్సాస్యోత్ , ఇవ్యతేతు తతుగ్రలమితి । * ఇకోచి * విభక్తాకిమ్ ?
 మధుమద్యంతస్యేదం మాధవం, అత్రనుమినతిటిలాపస్సాస్యోత్ । * వృద్ధ్యో
 త్వేతి * అతినఖినీత్యత్ర సఖ్యురసమ్ముద్ధావితీ నిద్వద్భావాద్వృద్ధిఃప్రాప్తా ,
 వారిణీత్యత్ర అచ్చఘేరిత్యోత్వమ్ , ప్రియక్రొష్టునీత్యాదౌ తృజ్వద్భావః
 పాప్రీప్తః , నను సుమ్ముటోఃకోవిశేషస్తత్రాహ * నామీతిద్విర్ధత్వమితి * సు
 మస్త్యజ్ఞభక్తత్వాత్తస్మిన్ సతిదీఘానస్యాదితి భావః । * తృతీయాది
 ఘ * యద్యత్ర భాషితఃపుమానయేనశబ్దేన = భాషితపుంసశ్శబ్ద ఇతి వి
 జ్ఞాయేత తదాపీలునైత్యాదావతి ప్రసక్తస్సాస్యోత్ , అతోవ్యాచక్షే । * ప్రవృ

త్రినిమిత్తైక్యభి * అయంభావః, భాషితశుమాన్యస్మిన్నర్థే తద్భాషిత
పుంసూమ్, ప్రవృత్తినిమిత్తం తదస్యాస్తీత్యర్థాదవ్యక్త, తేనైకస్మిన్
వృత్తినిమిత్తే భాషితపుంసూం యచ్ఛబ్దరూపం తల్లభ్యతేతి, ఇకోచివిభక్తా
విశ్యతోఽచీత్యనువర్తనాదాహ * టాదావచీతి * ఇగన్తంకిమ్ ? సోమపేన
కులేన, అచికిమ్ ? గ్రామణీభ్యామ్, కులాభ్యామ్, టాదాకిమ్ ? అనాది
నీ, అనాదీని । * తస్థలమితి * పీలోఃఫలం పీలు, ఫలేలుగితి ఓరభ్యోలు
క్ । * ప్రవృత్తినిమిత్తభేదాదితి * పీలుశబ్దస్యహి వృక్షత్వవ్యాప్యజాతి
వృక్షేప్రవృత్తినిమిత్తమ్, ఫలేతు ఫలత్వవ్యాప్యజాతివృక్షవిశేషప్ర
భవత్వంవా, ఉభయభాషి పున్నపుంసకయోనైకం ప్రవృత్తినిమిత్తమి
తిభావః । * అస్థిదధి * ఇకోఽచీతినుమి ప్రాప్తే విధిరయమ్, నకారాదకారఉ
చ్చారణార్థః, జకారస్త్యం తాదేశార్థః, నవిష్వయస్యా నిసంతసీతి ఫి
ఊస్మైత్రాస్థ్యాదయపతేతమ్యదాత్తాః, తత్రాస్తస్యానుదాత్తకారస్యవిధీయ
మానోఽనన్తస్థా నేస్తరతమ్యత్యనుదాత్తస్యాదిత్యుదాత్తఉద్యతే, తచ్ఛో
దాత్తత్వమస్థని,దధనీత్యాదావల్లోపాభావపక్షేస్ఫుటమ్, దధ్నా,దధే,ఇ
త్యాదావనజ్ఞోఽకారలూపేష్యనుదాత్తస్యచ యత్రోదాత్తలావశ్యత్యుదాత్తని
వృత్తిస్వరేణ విభక్త్యుదాత్తత్వం ప్రయోజనమితి బోధ్యమ్, తృతీయాది
ష్విత్వనువర్తతే అచీతిచతదాహ * టాదావచీతి * టాదాకిమ్, దధినీ, ద
ధీని, అచికిం ? దధిభ్యామ్ * తదస్తస్యాపీతి * ఆర్జితాద్వితిభావః । * అతద
ధేతి * దధ్యతిక్రావైనేత్యర్థః, స్త్రియామతిదధేతేష, సన్నిపాతప
రిభాషయా బహిరన్య పరిభాషయోచ జీహోఽప్రవృత్తే, ప్రాచాతుప్రియద
ధ్నాబ్రాహ్మణేనేత్యుక్తమ్, స్త్రియాస్తుప్రియదధ్నాప్రియదధేతి ఇ
త్యాద్యపి తైశ్చిదుక్తం తదనత్, ఉరఃప్రభృషు దధిశబ్దపాఠాద్భూమిప్రీ
హా నిత్యంకవ్యనజఃప్రసక్త్యభావాదుక్తపరిభాషాభ్యాం జీహప్రవృత్తైర్దూ
రాపాస్తత్వాచ్చేతిదిక్ * సుధినీతి * పరత్వాన్నుమేయబౌద్ధ్యతే * సు
ధియేతి * శోభనజ్ఞానవత్త్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం పున్నపుంసకయోరేకమేవే
తి భాషితపుంసూత్వాత్తృతీయాదిష్విత్వపుంవత్పక్షే నుమభావాన్నభూ
సుధియోరితి యజ్ఞిషేధాచ్చేయిక్ । * ప్రధేతి * అత్రాపిప్రకృష్టజ్ఞానవత్త్వం
పున్నపుంసకయోరేకమేవేతి భాషితపుంసూత్వాత్పుంసకృత్వేయిచ్, న

పుంసకపక్షైశ్చ నమతిబాధ్యమ్, బహ్వశ్శ్రేయస్థాయస్యతద్బహుశ్రే
యసీకులమ్, అత్రనపుంసకప్రాస్వత్వంస, ఇయసో బహుప్రీహేర్నైతి
హ్రస్వమాత్రస్య ప్రతిషేధాదిత్యేకే । అన్యేతూపసర్జనప్రాస్వపవ ని
షిధ్యతే, నపుంసకప్రాస్వత్వస్తు స్యాదేవ బహుశ్రేయసి, బహుశ్రేయసి
నీ, ఇత్యాహుః । * మధితి * “ మధుగుద్యేపుచ్చరసే ” “ మధుర్వసనై
వైత్రేచ ” ఇహపున్నపుంసకయోరేకంప్రవృత్తినిమిత్తంనాస్తి, కిన్తు మధ్య
త్వవసంతత్వాదిరూపం భిన్నం భిన్నమేవ, తథాచ, భాషితపుంస-త్వా
భావాన్మధునే, మధునః, మధునోరిత్యాదిభవతి, నతు మధవేమధోరిత్యా
దీతిదిక్ । * స్తువేతి * మాంసపృతనాసానూనామితి వార్తికోక్త్యైతిభా
వః । “ స్తుప్రప్థసానురస్త్రియాం ” ఇత్యుభయలిङ్గసానుశబ్దః, త
స్యనపుంసకత్వే యావమాహా * స్తునిసానూనీతి * పుంసేతుస్మాన్, సా
నూనిత్యాది । * సుల్పేతి * శోభనలవనకర్తృత్వం పున్నపుంసకయోరేక
మేవేతి భాషితపుంస-త్వాత్పుంసత్వత్వై నుగుభావాదోస్సపీఠియన్, సు
లునెతియణంబాధిత్వా పరత్వాన్నమ్ । * ధాత్రేతి * ధారణపోషణకర్తృ
త్వం పున్నపుంసకయోరేకమేవేతి పుంసత్వత్వైయన్ । * పచః * ఆదిశ్యోఇ
త్యాదేశః, ప్రాస్వశ్చసావాదేశశ్చ ప్రాస్వాదేశః, నిఢారణే సప్తమీ
జాతావేకవచనమతోవాచ్యచప్తే * ఆదిశ్యమానేషుప్రాస్వేషుగుద్యైతి *
ఏచాంపూర్వభాగోఽకారసదృశః ఉత్తరస్త్వివర్ణోవర్ణసదృశః, తస్మాదయా
న్తరతమస్య ప్రాస్వస్యాభావాత్పర్యాయేణ అకారస్యాదికారోకారౌచ
స్యాతామ్, తథాచమాకదాప్యకారోభూదితి నియమాద్ధైయం పరిభాషే
త్యభిప్రేత్యాహా * ఇగేవస్యాదితి * ఆన్తరతమ్యాదేకానైకారయోరికా
రః, ఓకారాకారయోరుకారః, ఏకారాన్తస్యోనాహరణస్తు ఇష్టస్మితో
యేనప్తృతేః, శోభనఃప్తృతైర్యస్యతత్ సుప్తృతీత్యాది, ఏకవచ్చ పరిభా
షాసూత్రమపార్థకమ్, తథాచ వార్తికకృతోక్తం సిద్ధమేజస్సంస్థానత్వాదై
చోశోఽన్తరభూయస్త్వాదితి, అసాధిగ్ధః శబ్దపరవిప్రతిషేధేనఏకఉత్తరభా
గాన్తరతమా ఇవణౌ=వణౌ=వెతిసిద్ధమ్, ఐచోశ్చేతిచకారోభిన్నక్ర
మః, ఉత్తరభూయస్త్వాచేప్తిహేతోరనన్తరం బోధ్యః, అర్థమాత్రావర్ణ
స్య అధ్యర్థనూత్రై వర్ణోవర్ణయోరిత్యుత్తరభాగాధికార్యో మల్లగ్రామాదివ

ద్భూయసావ్యపదేశేనాపి ఇకారోకారా భవిష్యత్యతి । * ప్రయ్యనెతి *
 ననుప్రకృష్టస్వర్గవత్త్వాదికం యత్ప్రవృత్తినిమిత్తం తత్పున్నపుంసకయో
 స్సఖానమితి భాషితపుంసగత్వాత్పక్షే పుంవద్భావోఽత్రస్యాదేవేత్యా
 శబ్దాగ్రయామాహ * యదిగస్తమితి * ఏతద్భూతాదానభిహితా ఆతిరిబ్రా
 హ్మణకులమితి ప్రక్రమ్యమాధవేన స్పష్టీకృతమ్ , కథంతర్నిప్రాచాప్ర
 ద్యావా, ప్రరాయా, సునావేత్యపుష్పదాహృతమితిచేత్, అప్రామాః—ప్ర
 కృష్టస్వర్గవత్త్వాది ప్రవృత్తినిమిత్తైక్యాతుసద్యోశబ్దాభాషితపుంసగః, సప
 వేదానీమిగస్తస్తథాచ ప్రయ్యశబ్దోఽపి భాషితపుంసగః, ఏకదేశవికృ
 తస్యావన్యత్వాదతఃపుంవద్భావోభవతీతి , ఇన్ధం పుంవద్భావః ఏవనైమక్ష్మి
 బే మాధవమతే నాస్తి సుతాన్తరేత్వస్తీతిబాధ్యమ్ । * ప్రరీతి * ప్రకృప్తో
 రాయస్య తత్ప్రరీతి, శోభనానార్యస్యతత్సున ।

— శ్రీ ఇత్యజన్తానపుంసకలింగాః . ౯ —

* ఘోషాః * ఝలూఝలి, వదస్య, సోఽస్సంయోగాద్యోరస్తై
 ఛేత్యతోరులీతి పదస్యాస్త్యతిచానువర్తతేతదాహ * ఝలీత్యాది * ఝ
 లిపరత్సపదానైవావిద్యమానస్యహస్యేత్యర్థః * లిడితి * లిహతిస్వాదనే
 క్తిప్ । * లిట్స్వతి * ధస్యజత్వైనడః, తస్యఖరిచేతిచత్వైనటః, తస్యా
 సిద్ధత్వాచ్చయోద్విత్వీయాఇతిపక్షే టస్యతోన, సస్యష్టుత్వం నభవతి,
 నవదాన్తాదిటివిషేధాత్ * లిట్స్వతి * ధస్యజత్వైనడకారేచర్వస్యాసిద్ధ
 త్వాత్తతః ప్రాగేవధుట్ చత్వైనతకారః, తతోడస్యచత్వైనటః, ధుట
 శ్చర్వస్యాసిద్ధత్వాత్పక్షేచయోద్విత్వీయాఇతితస్యతోన, ష్టుత్వంతు త
 కారస్య నతఃకార్యమేవ, పదదాన్తాదిటివిషేధస్యాధువైవోక్తత్వాత్ * దా
 దేగ్ధాతోర్ఘః * ధాతోరిత్యావర్తతే తత్రఏకమతిరిచ్య మానం ఉపదేశకా
 లంలక్షయతీత్యాశయేనాహ * ఉపదేశ్యతి * ఉపదేశగ్రహణస్యావ్యా
 త్త్యతివ్యాప్తిపరిహారఃఫలమిత్యాహ * అధోగి త్యాదినాఽత్రమాఘాదిత్య
 నైన * ఏకాచోబశో * ఝలీతినివృత్తమితి * ధుగ్భావింధుక్ష్విత్వాదౌ
 పదాన్తఇత్యేవ భిష్ఫావసిద్ధేరితిభావః । ప్రాచాతుప్రాతిపదికస్యతు ఝ
 లిపదానైచేతి వ్యాఖ్యాతమ్, తత్ప్రమాదికమేవ, అధోక్, అధేక్, ఇ
 త్యసిద్ధావతైః, ప్రాతిపదికగ్రహణస్యాప్రకృతత్వాచ్చ । ననుధాతో

రవయవఇతి వైయధికరణ్యేనాన్వయే క్విబత్తస్య దుహేదాదేరితిఘట్వే
 న యుషస్తత్వేపిభిషభావోనస్యాత్, దుఘేతిసముదాయస్య యఃపూర్వా
 వయవోదుఇత్యేకాచ్ తస్య యుషస్తత్వాభావాత్, ఉఘేతు్యత్తరావయవే
 తు బకోఽభావాదిత్యతతహ * వ్యవదేశివద్భావేనేతి * నచధాత్వవయవః
 ధాతురిత్యేవ వ్యవదిశ్యతాం తథాచగర్భభితి సిద్ధ్యదితివాచ్యమ్, అర్థవ
 తాంహి వ్యవదేశివద్భావఃనచావయవోర్థవానితితస్యధాతుత్వవ్యవదేశా
 సమ్భవాత్ * భష్యావఇతి * క్విషఃప్రాకప్రృత్తాయాధాతుసంజ్ఞా
 యానిరపవాదత్వేనావస్థితత్వాత్ దాదేధాతోరితి ఘట్వేకృతే యుషస్త
 త్వాదితిభావః * ఘగితి * దుహప్రపూరణే, క్విప్. * వాద్రుహ * ద్రు
 హజిఘాంసాయామ్, ముహవైచిత్యే, ఘ్లుహఉద్గిరణే, ఘ్లిహప్రీతౌ, ద్రు
 హేదాదిత్వాన్నిత్యం ప్రాప్తై అన్యేషామప్రాప్తైఉభయత్ర విభాషే
 యమ్, నను ద్రుహదయోదివాదిష్యనేనేవ క్రమేణవత్సవే తత్రవాద్రు
 హదీనామిత్యేవాస్తు దివాద్యస్తగణస్య పుషాదేరస్తగణోరథాదిస్తద
 స్తర్గణోద్రుహాదిరస్తు రథాది గణసమాప్తయేస్సి హధాతోరనస్తరంవృత్క
 రణస్య కృతత్వేనాతిప్రసజ్జశజ్కాయా నిరవకాశత్వాత్, మైవం తథా
 హిసతి యజ్ఞుకినోఘ్రిక్, దోఘ్రిట్, ఇత్యాది ససిద్ధ్యేత్ “నిర్దిష్టం యద్గణే
 నచ” ఇతినిషేధాత్. * ఇగ్యణః * యణఘానఇతి * విధిప్రదేశేషు సూ
 త్రశాటకవద్భావిసంజ్ఞాశ్రయణాన్నానోవ్యావృత్యః, నను యణస్సానిక
 స్యేకస్సంప్రసారణత్వే అదుహితరామిత్యత్ర లజోలకారస్యస్థానే ఉత్త
 మపురుషైకివచనమిట్ తస్య యణ్ణానికత్వేన సంప్రసారణసంజ్ఞాయాం
 సత్యాం హలఇతిదీర్ఘస్సాన్యేత్, తరపం ప్రతిలజస్తస్యిణ్ణత్వాదితీచేత్, ఆ
 త్రాహకైయటః — యథాసంఖ్యసమ్బంధాత్సంప్రసారణసంజ్ఞాత్ర నభవతీ
 తి, నన్వనువాదే పరిభాషాణామనుపస్థానాత్తేధమహాయథాసంఖ్యత్వలాభః,
 నచైవంస్థానేయోగోఽపి నలభ్యతేతివాచ్యం షష్ఠీస్థానేయోగేత్యత్రైత
 త్సూత్రమనువర్త్యవ్యాఖ్యానాయాం తల్లాభాత్, అత్రాహః — తస్మా
 వృత్త్యాద్యాశ్రయణేన సంప్రసారణస్యేతి సూత్రే తద్భావితగ్రహణాద
 దుహితరామిత్యత్ర హలఇతి సంప్రసారణస్య దీర్ఘోనభవతిలజస్సానికస్యే
 టస్సంప్రసారణశబ్దేనాభావితత్వాత్, నన్వేవమవ్యక్తమ్యుషా, అత్యుక్తవ

ఇత్యాదౌఠస్సమ్మసారణసంజ్ఞాయాం సమ్మసారణాచ్చేతి పూర్వ
 యాపంస్యాదితీచేన్న, సమ్మసారణపూర్వత్వే సమానాగ్రహణం కర్త
 వ్యమితి వార్తికకృతోక్తత్వాద్వాన్తాదాన్తస్యబలీయస్తాద్వాఙ్మహావజేవస్యా
 త్, అత్రనవ్యాః — వ్యజస్సమ్మసారణమిత్యాది విధిప్రదేశేష్యేవ
 యణిగితిపతిశ్వా సమ్మసారణ సంజ్ఞాసూత్రం త్యక్తుం శక్యమిత్యా
 హుః । * నాహఠో * పత్యేధత్యూత్పిత్వి విశేషణార్థకారోహలస్త్య
 మితీతస్సంజ్ఞకః, అశ్రభసేత్యధిక్రియతే వసోస్సమ్మసారణమిత్యతోను
 వృత్తం సమ్మసారణ గ్రహణమూహోవిశేషణమ్, తేనాత్రాలాన్తస్యే
 తి నిభవతి తదేతదాహ * భస్యవాహిత్యాది * ప్రాచాతు వాహూ
 వాశబ్దస్య సమ్మసారణమాత్సాదితుక్తమ్, తచ్చఫలితార్థకథన పర
 తయాకథంచినేయమిశ్యాహుః । * సమ్మసారణాచ్చ * అమిపూర్వ
 ఇత్యతఃపూర్వఇత్యనువర్తతే, ఇకొయణవీత్యతోఽవీతిచ, ఏకపూర్వ పర
 యోరితిచాధిక్రియతే తదాహ * సమ్మసారణాదవీత్యాది * ఛన్తస్యే
 వశ్చిరితి * ఏహశ్చేతిసూత్రే భజోణ్యఃఛన్తసి సహ ఇత్యతోణ్యప్రత్యయ
 స్య ఛన్తసీత్యస్యానువృత్తిరితిభావః, స్యాదేతత్, వాహిత్యేవసూత్రమ
 స్తు సమ్మసారణమేవాత్రవిధీయశాం తస్యలఘూపధనుణైక్యతే వృద్ధిరే
 చీతి వృద్ధాసిద్ధం విశ్వోహిత్యాది కిమూక్త్రహణేన, సత్యంపవంస్థితేత్రి
 యచూణమూక్త్రహణం బహిరన్తపరిభాషాం జ్ఞాపయతి, తస్యాంహి స
 త్యాం బహిరన్తస్య సమ్మసారణస్యాసిద్ధత్వాదన్తర్జగుణో నస్యాదితి
 భాష్యేస్థితమ్, నన్వనకారాన్తపపదేకారాన్తపసర్గో పపదేచ యాపేవి
 శేషస్యాదితి కథమూక్త్రహణంజ్ఞాపకమితిచేత్ అత్రాహుగైయటాద
 యః—భావ్యకారోక్తజ్ఞాపకబలేనైవ తాదృశస్థలేశ్చిప్రత్యయభావోఽ
 నుమీయతఇతి, ఏతేనభవంపవతీతి భూవాట్, భూహః, భూహః, ప్లో
 హః, ప్రాహిత్యాది ప్రయోగాఃపరాప్తాః । * చతురనడుహూః * ఇ
 తోఽతస్సర్వనామస్థానఇత్యతోఽనువర్తనాదాహ * సర్వనామస్థానఇతి *
 సావనడుహః * ఆచ్ఛీనద్యోరిత్యతోను మనువర్తనాదాహ * నుమాస్యాది
 తి * విశేషవిహితేనయానుటాసామాన్యవిహితసీయిడివ నుమాఆమ్బాభ్య
 తామిత్యాశ్చజ్ఞాం నిరాకరోతి * అవర్ణాత్పర్వోయమిత్యాదితా * ఉపజ్ఞే

వ్యోపజీవకయోర్విరోధాభావేన బాధ్యబాధకభావోనేతి భావః । * అమా
చేతి * విశేషవిహితేనాపీత్యనుషజ్యతే । ఆమాచనుమనబాధ్యతత్త్వే కేచి
తప్తతన్త్రితస్యాయమర్థః , బహ్వనద్వాంహీత్యత్ర పరత్వాదామిక్యతే
పునఃప్రసక్తవిజ్ఞానాన్నపుంసకస్య యులచత్తి సుమ్భవత్యేవ నతుబాధ్యత
త్త్వే । సుమోదత్వమాశంకాహ * సుమ్విధిసామధ్యాదిత్యాది * విధా
నసామధ్యాతస్త్వత్రాపి కృతేన నుమాభవితవ్యమితిభావః । నన్వేన మన
ద్వాం ప్రత్యేత్యత్ర నశ్చవీతిరుత్వముపి నస్యాదితిచేత్ , అత్రాహుర్భా
ష్యకారాః — యంవిధిం ప్రతుపదేశోఽనర్థకస్స విధిర్భాష్యతే, యస్య
తువిధేర్నిమిత్తమేవ నాసాబాధ్యతే, భవతిహేదత్వం ప్రతీనుమోవిధిరనర్థ
కః, రుత్వంప్రతితునిమిత్తమేవేతి । * అనద్వానితి * అనశ్శక్యటంవహతీతి వి
గ్రహే అనసేవహాక్యే, అనసోడశ్చ, యజాదిత్యాత్సన్మసారణమ్ ,
అనడుత్ సుఖిస్థితే ఆముముస్సలోపేనుకృతేషు సంయోగాస్తలోపేన
హకారలోపః * వసుస్రంసువస్వేతి * ప్రత్యయస్తై నతదత్తం గ్రహ్యం
ససజుషోరుతిసూత్రాస్త్యేత్యనువర్తతే తచ్చవసోరేవవిశేషణం నతుస్రంసు
ధ్వంసోః, అవ్యభిచారాత్ , నావ్యనడుహః, అనస్ఫువాదిత్యభిప్రేత్యాహ
* సాస్తవస్వస్తస్వేతి * సహేసాన్డనస్యః * సహేకిమ్ ? సహదేన వర్త
తత్త్వేనడః, యస్యనామ్నిడశబ్దోవర్తతే యథామృడత్తితస్యాపగ్న్యంసాడిః,
— వ్రీత్తిత్తిహస్తాః క్రి — * దివదౌత్ * తకారఉచ్చారణార్థః,
* ప్రాతిపదికస్వేతి * అవ్యుత్పన్నస్య దివేర్దివిరితిన్యాసేహితయాస్త్రై
ణవ్యుత్పన్నస్యవాగ్రహణం నతుదివక్రిడాదాదితి భాతోః, నిరనుబద్ధక
గ్రహణేన సానుబద్ధకస్వేతి పరిభాషయా తేనాక్షుర్విశ్వాదౌ నభవతి,
నవ తత్రాన్తరజ్ఞత్వాదూతేవస్యాన్నత్వోత్పప్రసక్తిరితివాచ్యమ్, ఊతిక్యతే
పేక్యదేశవికృతన్యాయేన దివదౌదిత్యస్యాపిప్రసక్తినస్ఫువాదితిదిక్ । * దివ
ఉత్ * తపరకరణమిహద్యుభ్యామిత్యాదాపుకారస్యసమ్మసారణత్వాద్భల
త్తితిద్ధైప్రాప్తైతన్నివారణాయేత్యాహుః — ఇతివాస్తాః —
* చత్వారత్తి * చతేరురన్నితురన్మత్యయాస్తత్త్వతుశబ్దస్తతోజసి
చతురనడుపహారిత్యామ్ । * పట్చతుర్భుశ్చ * బహువచననిర్దేశాదర్థ
స్య ప్రాధాన్యం వివక్షితమ్, అథాచ్చానుఃపరత్వం శబ్దద్వారకమ్, తేన

తదస్తవిధౌ సత్యసి పరమచతుర్థామిత్యాదావేవ భవతు, నతు బహువ్రీ
హౌ తదేతద్వత్కృతి గౌణత్వేతు సుణ్ణైష్యతే ఇత్యాదినా । * ద్విత్వమితి *
అచోరహాభ్యామిత్యనేన । * రోస్సుసి * సుపీతి నప్రత్యాహారః ఖరీత్యను
వృత్తే సైన పయో భ్యామిత్యాదౌ విధ్యథా మెతన్న భవతి, ఖరవసానయో
రిత్యేవసి ణ్ణైయచూరమౌనియమార్థా ఇత్యాహ * రోరేవేతి * రోస్సు
ప్యేవ వినజన్తీయ ఇతి విపరీతనియమస్త్యిహనభవతి, హలోనస్తరాస్సం
యోగ ఇతి నిర్దేశాత్ । * శరోచి * అచోరహాభ్యామిత్యతోద్వేషతి, నాది
న్యాక్రోశ ఇత్యతోనేతి చానువర్తత ఇత్యాహ * నద్వేష్ట ఇతి * నన్వస్తు ద్విత్వ
మేకస్య యురోరురి సవర్ణ ఇతి లోపే సిద్ధమిష్టమ్, మైవమ్, లోపస్యవైకల్పి
కత్వేనపక్షే ద్వయోశ్చ వివక్షాప్రసక్తాత్, ప్రియాశ్చ త్వారశ్చ త్వారివా య
స్యప్రియచత్వాః, ఆక్షత్వాత్తదస్తస్యాపిచతురనడుపాచారిత్వామ్, హేప్రి
యచత్వ ఇత్యత్ర తుల్యముద్భూతవిత్యమ్ ————— శ్రితిరాస్తాః శ్రితి
* కమలామితి * “కమలాశ్రీర్నరీప్రియా” ఇత్యమరః । * కమలితి * తత్క
రోతి తదాచప్త ఇతి నీచీప్తవద్భావాట్టిలాపః, నీచాతిక్రపిణేరనిటీతి నీలా
పః, ఏవం సలిలచూచత్వాణస్సలిల్, సలితౌ, సలిల ఇత్యాదిబోధ్యమ్, నన్వే
పం తోయచూచత్వాణః తోయ, తోయా, తోయ ఇతియాంతాపిసుసాధాః,
నచవేరపృక్తలోపాద్వలిలోపః పూర్వవిప్రతిషేధనేతి యలాపశ్చఙ్కర్యః,
లాపోవ్యోర్వలితి లూపేకర్తవ్యే నీలాపస్య టిలాపస్యవా స్థానివద్భావేన
యకారస్య వల్లరత్వాభావాదితిచేత్, మైవమ్, నపదాన్వేతిసూత్రేణయ
లూపేస్థానివత్త్వనిషేధాత్, తస్మాల్లోపోవ్యోర్వలితి యలోపస్యాదేవేతి
యాంతావోక్తాః ————— శ్రితిలాస్తాః శ్రితి
* షదాస్త ఇతి * ప్రాచా
తుర్ములీత్యపుక్తం తస్మిన్ఫలత్వాదుపేక్ష్యమ్ । * ప్రశానితి * శమఉపశ
మెక్విప్ అనునాపికస్య క్షీతిద్విధ్యః । * కిమఃకః * కాయతేర్దిమిరితి డిమిప్ర
త్యయే నిష్పన్నః కింశబ్దః । * విభక్తావితి * అష్టనలవిభక్తావిత్యనువర్తనా
దితి భావః, నన్వత్త ఇమ ఇత్యేవ సూత్ర్యతాం తిమష్టిమాదీనాం క్విబస్తా
నామతిప్రసక్తవారణాయత్యదాదీనామిత్యనువర్త్య త్యదాదీనామిమమః
అస్యాదితి వ్యాఖ్యాస్యతే నానర్థక ఇతి నిషేధాదలోఽస్తవిధిర్నభవిష్యతి
తత్కం “కాదేశేనేత్యతలహ * అకచోనహితస్యాపీతి * ఇమోకారవిధౌ

తు సాకచూస్య కకఇతిరూపం స్యాదితిభావః , నన్వేషం గణకార్యత్వాభా
వాదుపసర్జనేఽపిస్యాత్ , మైవం త్యదాదీనామిత్యనువర్త్య త్యదాదీనాం
కిమితివాచ్యత్వాత్ । * ఇదమోమః * ఇదేకమిర్షలోపశ్చ ఇదమ్ ,
తదోస్ససావిత్యనువర్తనాదాహ * సాపరఇతి * ఇదోఽయమ్ * పుంసీతికి
మ్ ? ఇయంస్త్రీ । * త్యదాదేస్సమోద్భవం నాస్తీతి * ప్రచురప్రయో
గాదర్శనమెవాత్రమూలమ్ । * ఉత్సర్గఇతి * తేనతదోస్ససావితీ సూ
త్రేనన్వయోఽరితికిమ్ ? హేసఇతి భాష్యమ్ , భోలచ్యుతభవన్నచ్యుతే
త్యాది ప్రయోగాశ్చ నవిరుధ్యన్తఇతిభావః । * అనావ్యకః * అచితి ప్ర
త్యాహారః , నతుటాప్ , విభక్తావితీ విశేషణాదతోవ్యాచప్తైః * టాఇత్యా
రభ్యనుపసకారేణైతి * నానర్థకే అలోఽన్వయినిరితి * నన్వేషం విభక్తి,
పిపర్తిత్యాదౌ భృజామిత్ , అర్తిపిపర్త్యేచ్ఛీతీత్వం సర్వస్యాభ్యాసస్యస్యా
త్ , ద్విత్వాభావే కేవలస్యార్థవత్వేఽపి ద్విత్వేనతి సముదాయస్యైవార్థవ
త్వాదిత్యాశ్చఙ్గాయామాహ * అనభ్యాసవికారఇతి * ఆద్యన్తవత్ * స
త్యన్యస్మిన్యన్య పూర్వోనాస్తి సతిః , సత్యన్యస్మిన్యన్య పరోనాస్తి సోఽ
న్తఇతి లోకే ప్రసిద్ధం తదుభయమేకస్మిన్నసహాయేన సమ్భవతీతి తత్రాద్య
న్తవ్యపదిష్టాని కార్యాణి నన్యరతోయమతి దేశఆరభ్యతే , నచపరత్వాత్పు
పిచెతి దీర్ఘపశ్చాద్ధలిలాపేనత్యాభ్యామిత్యాది సిద్ధతీతి , కిమత్రాద్యన్తవ
త్సూత్రోపన్యాసేనతిశఙ్ఖ్యమ్ , నిత్యత్వాద్ధలిలాపఇత్యన్య దీర్ఘత్వార్ప
మేవ ప్రవృత్తైః , ఏకస్మిన్నిత్యుపమయే సప్తమీదర్శనాత్సప్తమ్యర్థపవ వ
తిరిత్యభిప్రత్యాహ * ఆదాచివాన్తఇవైతి * ఆదివతిమ్ ? ఔపగవః , అ
త్రాణ ఆచ్యుదాత్వం యథాస్యాత్ , భాష్యేత్వాద్యన్తవదిత్యవసీయవ్య
వదేశివదేశస్మిన్నితి సూత్రమూహితమ్ , విశిష్టఅపదేశోవ్యవదేశః ముఖ్యో
వ్యవహారః సోఽస్యాస్తీతివ్యవదేశీ ముఖ్యఇతియావత్ , తేన తుల్యమేకస్మి
న్నసహాయేఽపి కార్యంస్యాదిత్యర్థః , తేన ఇయాయ , ఆరేత్యాదావేకాచఇ
తి ద్విత్వం సిద్ధ్యతి , అన్యథా ఆద్యన్తాపదిష్టత్వాభావాద్ద్విత్వం నస్యాదితి ది
త్ । * నేదమదసోః * భాష్యేతు ఇదమదసోః కాత్ నియమార్థమిదమ్ , ఇ
దమదసోః కాదేవ భీనవిన్ నాన్యతఇతి స్థితమ్ , నన్వాస్తు — ఇదమదసోః
కాదితి సూత్రితేతు కాద్ధిసవిన్ ఇదమదసోరేవేతి విపరీతనియమోఽపిపం

భావ్యేత, తథాచ యాచక్షేరి శ్యావినసిధ్యేత్, కింతు ఇవనుదసోః కాద్భిస
 విసౌతత ఇత్యేనసూక్ష్మస్వయం సువచమిత్యాహుః । స్వాయాదేశాశ్చరత్వా
 దనాదేశస్సాద్భిత్వాశక్త్యానూనాహ * నిత్యత్వాజ్ఞేప్తైశ్చితి * ఇదమోన్వా
 దేశే * నన్విదమోఽనుదాత్తమాశ్రవిధావపి హలిలోపేనాభ్యామిత్యాది
 సమీహితరూపంసిధ్యతి, పనేన పనయోరిత్యశ్రతువిశిష్యేనాదేశోవిహి
 తః, కినునాశ్వవచనేత్యతఅహ * సాకచార్థమితి * యద్యపిహశి
 త్కరణం వ్యభం అకారస్యాకారవిధానసామర్థ్యాదేవ సర్వాదేశసిద్ధే
 స్తథాపి అనుదాత్తత్వార్థమేవ అకారవిధానమిత్యాశక్త్యాసాత్తన్నివార
 ణాయ శిశ్కరణమిత్యాహుః । అల ఇతి ప్రశ్నిష్టనిర్దేశేతు అనే కాల్పాదేవ
 సర్వాదేశేసిద్ధిశ్చిద్ద్రహణంత్యక్తుం శక్యమిత్యాకరః * ద్వితీయాటోస్సు *
 ఇదమోన్వాదేశఇత్యశః ఇదను ఇత్యనువర్తతే అన్వాదేశ ఇతిచ, పతదస్త్ర
 తసోరిత్యపతదఇత్యపి తదాహ * ఇదమేతదోరేనాదేశఇత్యాది * అనుదా
 త్త ఇత్యనువర్తనాదేనాదేశోనుదాత్తఇతి జ్ఞేయమ్ । * కార్యంవిధాతుమితి *
 అపూర్వం బోధయితుమిత్యభః “ ఈషదధైక్రియాయోగే మర్యాదాభివి
 ధౌచయః । పతనాతంజితంవిద్యాత్ ” ఇత్యశ్రతు ఈషదధ్ధాదయో నవి
 ధీయన్తైకిత్వనూద్యవ్త ఇతి నతతై నాదేశః, పతేన “ నక్తంభీరురయం
 త్వమేవ తదినుం రాధేగృహంప్రాపయ ” ఇతివ్యాఖ్యాతమ్, బీరుత్వస్యా
 నువాద్యత్వేన వివక్షితత్వాత్ ————— శ్రీ మాన్తాః శ్రీ ————— * సుగా
 ణితి * సచానునాసకస్య క్షీణదీర్ఘైకర్తవ్యే అల్లోపణీలోపయోస్థానివ
 ద్భావశ్చక్రః, దీర్ఘవిధౌ తన్నిషేధాత్, క్వావిధింప్రతినిషేధాచ్చ ।
 ————— శ్రీ శాన్తాః శ్రీ ————— * నిషేధసామర్థ్యాదితి * యదాతు నజేన
 మ్బుభోరిత్యశ్రవప్యవ్రతానాశ్రిత్య జ్యవ్రస్య సమ్బుభ్యవ్రస్యచ పద
 స్య నలోపోనేతి వ్యాఖ్యానతే తదాప్రత్యయలక్షణం సులభమితి తద
 థం నిషేధసామర్థ్యానుకరణజ్ఞేనో నకర్తవ్యిత్యాహుః, పూర్వస్వాదపివి
 ధౌస్థానివత్త్వనూనజ్ఞాహ * నచేతి * పాఠీంపరిభాషామితి వాహాఠీతిత్య
 త్రజ్ఞాపితత్వేన తద్దేశభత్వాదితిభావః * నలోపస్సుప్స్వర్గ * పూర్వత్రాసి
 ధమిత్యనేవైవ సిద్ధే నియమాథోఽయమారమ్భుఇత్యాహ * నాన్యత్రైత్యా
 ది * తేన సవణంచేకతవ్యే నలోపోఽసిద్ధోనభవతీతి భావః, సుప్వి

భిముదాహరతి । * ఆత్మమిత్యాదినా * సుబాక్రితోవిధిస్తుబ్విధిః , స్వర
విధౌతు పళ్ళార్దుమ్ , దిక్సన్యైసంజ్ఞాయామితి సమాసే నలోపేకృతే అ
వణ్ణంతం పూర్వపదం జాతమితి అర్థేచావర్ణం ద్వచ్చగ్రిజితి పూర్వపదా
ద్యుదాత్తత్వం ప్రాప్తం నలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నభవతి , సంజ్ఞావిధౌ పఞ్చై
త్యత్ర నలోపేకృతే పీత్యాదినా స్త్రీప్రత్యయేషు వక్ష్యతి , అస్యేతు —
దణ్డగుప్తా గుప్తదణ్డినౌ ఇతుద్దాహరణమ్ , అత్రనలోపస్యాసిద్ధత్వాద్వి
సంజ్ఞానాప్రీతి ద్వన్వై ఘీతిపూర్వ నిపాతనియమోనభవతీత్యానుః , కృ
తితుగ్విధౌతు వృత్రహభ్యాం బ్రహ్మభూణేతి విహితం క్విసనాక్రిత్యప్రా
ప్త్యసేఘ్రుజ్ఞ , కృతికిమ్ ? వృత్రహచ్ఛత్రమ్ , ఇహస్యాదేవఛేదేతి త్తుక్ ,
యద్యపి వృత్రహభ్యామిత్యత్రాసిద్ధం బహిరన్యనుత్తరన్యమిత్యనేనైవ నలో
పస్యాసిద్ధత్వం సిద్ధతి తథాప్యస్యాః పరిభాషాయా అనిత్యత్వజ్ఞాపనార్థం
కృతితుగ్గ్రహణం తేనయాసాఇత్యాది సిద్ధతి , అన్యధావిభక్త్యుక్తయ
స్యాత్త్వస్య బహిరన్యత్వేనాసిద్ధత్వాట్టాప్ నస్యాత్ , ఏతచ్ఛ నాజానన్త
ర్యే బహిష్టప్రక్రీప్తిరిత్యత్ర యత్రాన్తరన్యేబహిరన్యేవా అచోరానన్తర్య
మితి హరదత్తాది మతేన వైశ్చిదుక్తం ఉత్తరకార్యే అచలనన్తర్యమితి వై
యటసు తేతు నాత్ర బహిరన్యపరిభాషా ప్రవర్తతే , యాసేత్యత్ర టాప్తున
న్నిపాతపరిభాషామపి బాధిత్యానయానయోరితి నిర్దేశశాదేవ సిద్ధతీతి జ్ఞా
యమ్ । * ప్రసిద్ధివేతి * కనిస్యవృషితక్షి రాజధన్విద్యుప్రతిదివ ఇతికనిఁ
* హలిచ * ర్వోరుపధాయా దీర్ఘఇక ఇత్యనువర్తతే , సిపిధాతోరిత్యతో
ధాతోరితిచ , తచ్ఛధాతుగ్రహణం ర్వోరిత్యనేన విశేష్యతే విశేషణేన తద
ప్రవిధిప్రదాహా * రేఫవాన్తస్యధాతోరిత్యాది * రేఫాన్తస్యతుగిర్యణపూర్య
తి గీర్ణం పూర్ణమిత్యాద్యుదాహరణమ్ , ధాతోఃకిమ్ ? రేఫాన్తస్య పదస్య
మాభూత్ , అగ్నిఃకరోతి , వాయుఃకరోతి , నన్వస్తు ధాతోరనువర్తనమ్ ,
పరస్తు ర్వోరిత్యనేన ధాతుర్నువిశేష్యతే । రేఫవాన్తస్య ధాతోరితి కింత్వి
గ్విశేష్యతే రేఫవాన్తస్యేకోదీర్ఘస్సాన్యత్తైచ రేఫవకారా ధాతోశ్చేదితి ,
అన్తశబ్దోఽత్ర సమీపవాచీ తథాచోషధాయాంచేతి సూత్రం త్యక్తుంశక్య
మ్ , అనైవేవమూచ్ఛాతిమాచ్ఛాతీత్యాది యాపసిద్ధేరితిచేత్ , మైవమ్ ,
కురురీయతీత్యత్రాప్రసక్తాత్ , తస్మాత్ ర్వోరిత్యనేన ధాతుర్విశేష్యః

ఏతచ్చ ఆక రేస్పష్టమ్, యత్పాపకాయాంచేతి తైశ్చిదుక్తం తన్న, దివేర్వ
 కారస్యానుపకాత్వాత్ । * ఉక్తన్యాయేనేతి * యథోద్దేశపక్షే హస్తింపరి
 భాహంప్ర తిదీఘః స్యాసిద్ధతయేత్యర్థః * ప్ర తిదీష్ణ ఇతి * నభకుర్మురామి
 త్యత్రర్వోరిత్యనువర్తనాద్రేఫవా ర్తస్యైవ భస్యనిషేధఇతినదీర్ఘనిషేధోత్ర
 శబ్దః । నా న్తస్యేహభ త్వాత్ * యజ్జేతి * ఇష్టవాన్యజ్ఞా, సుయజ్ఞా
 ర్జ్జనిప్ । * బ్రహ్మణఇతి * సర్వధాతుభ్యోమనిగ్నితిప్ర క్రమ్యబృంహేరో
 చేతి నస్యాజ్జీవిధానాద్బ్రహ్మశబ్దోఽయం నిష్పన్నః । * ఇహాహ *
 సర్వనామస్థా నేచాసముద్భావిత్యనేవైవ సిద్ధే నియమాధ్యుదమ్, తదాహ
 * శావేహోపధాయాఇతి * ఉపధాదీర్ఘస్యైవాఽయం నియమః, తేనవృ
 త్రహాయతఇత్యత్రాకృతాసర్వధాతుకయోరితిదీర్ఘోభవత్యేవ, వృత్రహ
 ణీత్యత్ర అనునాపికస్య కీర్తియోదీఘః సోపి నియ మేన వ్యావర్త్యతే, ఉ
 పధాదీర్ఘనూత్రాపేక్షయా నియమవిజ్ఞానాదితి మనోరమాయాంస్థితమ్
 శావేవేత నియమాదీర్ఘస్యాప్రాప్తవాహ * సోచేతి * సిస్సోరితివక్తవ్యే
 యోగవిభాగ ఉక్తరాధః * వృత్రహేతి * వృత్రంహతవాబ్రహ్మభూ
 ణేతిక్రిప్ * హవైర్హ స్యేతి * ఇతి ణీతీత్యేతద్ధవైర్విశేషణం నకారే ఇతితు
 హస్యేతి యథాసమ్భవంబాధ్యమ్ । యద్వా ఇణిన్నాస్సర్వేపి హవ్యైవవి
 శేషణమ్, ఇతి ణీతీత్యం శే యేననావ్యవధానన్యాయేన ద్వాభ్యాంవ్యవధా
 నం స్పీక్రియతే, తేనఘాతః ఘాతకఇత్యత్ర కుత్స్వంభవతి ఇహతు నభవతి,
 హననమాత్మన ఇచ్చతి హననీయతి, హననీయతే ణ్వుల్ హననీయకఇతి,
 ఏతచ్చ భాష్యతైయటాభౌస్పష్టమ్, హవైరత్పూర్వస్యేతిసూత్రంయో
 గవిభాగే నవ్యాచక్షే * హవైరితి * ప్రథగ్దాదసోపధాహరణమాహ * ప్ర
 హణ్యాదితి * ప్రకృతోపయుక్తమంశమాహ * అత్పూర్వస్యేతి * ఏకా
 జుత్తరేతి * నచ్చాల్లోపేకృతే ఏకాత్వం నాస్తీతివాచ్యం । పూర్వస్తావ
 పి వికౌఘానివత్త్వాత్, నచపూర్వత్రాసిద్ధేనస్థానివదితివాచ్యం తస్యదో
 షస్సంయోగాదిలోపలత్వ ఇత్యేష్యితువ్యక్తైః * నివర్త్యతఇతి * కుమతిచే
 తిణత్వమపి నివర్తతఇతిబాధ్యమ్ । భాష్యేతు కువ్యవాయేహోదేశేషు ప్ర
 తిషేధోవక్తవ్యః । కింప్రయోజనం వృత్రఘ్నః ప్రఘ్నః, ప్రఘాని, హవైర
 త్పూర్వస్యేత్యత్యూర్వగ్రహణం తక్తవ్యం భవతీతు వ్యక్తమ్, ఏతచ్చ

వార్తికకారాశయవణానమాత్రం నతువస్తు స్థితిః, వారికేన సూత్రావ
యవప్రత్యాఖ్యానాపేక్షాయాయోగవిభాగమాశ్రిత్య వార్తికాన్ధోపసక్తి
హవ్యైవ న్యాయ్యత్వాదితి మనోరమాయాంస్థితమ్ । నన్వతూర్వసేవ
త్యత్రతపరోవివక్షితోనవా, యదివివక్షితస్తర్జ్విబహువృత్తహానీతి నసిద్ధే
త్ । యద్యవివక్షితస్తదాప్రాఘానీతి చిన్మం తేపి ణత్వంస్యాత్తథాచకువ్య
వాయేహాదేశేషుప్రతిషేధఇతివచనంస్వీకర్తవ్యమేవేతికిమనేన యోగవిభా
గేన, అత్రాహుః—తపరో2త్రవివక్షితప, నచబహువృత్తహానీత్యత్ర
ణత్వాసిద్ధిః, ణత్వస్యావరణతేన తతాగర్యం ప్రతిదీప్యస్యాసిద్ధత్వా
త్ । నచతై1పాదికే అవరణే హస్తీపరిభాషానప్రవర్తతఇతివాచ్యమ్,
కార్యకాలాభ్యుపగమాత్ । నచైవమవరణం ణత్వం పా1ఘానీత్యత్రా
పిస్యాదితివాచ్యమ్, పూర్వంధాతుసానుభవేన యుజ్యతేఇతి పక్షేణత్వస్య
బహిరజ్ఞత్వాత్ ఇహ్వానురోధేన పూర్వంధాతురుపసగైణ యుజ్యతేఇతిపక్ష
స్యానభ్యుపగమాదితి । అనేయతః — హవైరతూర్వసేవత్యత్రావస
గాదిత్యస్యానువృత్తిస్వీకారాద్యోగ విభాగసామర్థ్యేన భూ1ణప్రశ్నుఇ
త్యతై1కాజుత్తరపదత్యాదివాణత్వాభావేపి వృత్తశ్చుప్రశ్నుఇత్యా
దోణత్వం దుర్వారమితి కువ్యవాయఇతి వార్తికంస్వీకర్తవ్యమేవ యోగ
విభాగస్యానవరసేవీత్యావ్యాఖ్యానాదేనాపి చరితార్థత్వాదుపసగ్గసమ్మన్వస్యా
పిబాధే సామర్థ్యాభావాత్ । నచబ్రహ్మేదిషు కర్తృసూచకదేషువిధీయమానః
క్విప్రత్యయఃకేవల ధాతోరేవ స్యాన్నతు సోపసగాదితి బ్రంహ్మప్రహా
భూ1ణప్రహేత్యాది రూపమేవదుర్లభమితివాచ్యమ్, ఆతోనుపసగై కఇ
త్యత్రానుపసగైతి సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకాతోసపసగాధ్యక్షైరపి బ్రహ్మ
భూ1ణైతిక్విపసస్సమ్భవాత్, ఆనుపసగ్గ్రహణస్య సామాన్యాపేక్షజ్ఞా
పకతేవ తూక్తవార్తిక మేవప్రమాణమ్, తస్మాద్ధత్వైరితి యోగవిభాగోనిర
ర్థకపవేత్యాహుః * మాధవేనోక్తమితి * ఇథంహితదీయో గ్రంథభసంజ్ఞా
యామల్లోపేణ త్తరపదమనచగ్రంథానివద్భావశ్చాన్విధిత్యాన్వేత్యేకా
జుత్తరపదత్వాభావాత్పా1తిపదికావ్రతుమిద్వభక్షిమచేతి నిషేధదికల్పా
భవతివృత్తశ్చాన్వి, వృత్తశ్చుఇతి తద్భాష్యైతి కించలవిధిత్యాన్వేత్య
సజ్జతమ్, ఆవిధ్యధ్యక్షమేవాచకపరస్మిన్నిత్యస్యానర్హత్, తస్యావృత్తతే

యుక్త్యంతరస్యైవ వాచ్యత్వాత్, ఏకాజితైత్యస్యాప్రవృత్తావపి కుమ
తనైతి సూత్రస్య దుర్వారత్వాద్యైకత్వకత్వం ఇత్యస్యాసక్యతమేవ, న
చ త్రిపాద్యానుపి పూర్వం ప్రత్యుత్తరశాస్త్రీస్యాసిద్ధత్వా దేకాజితర
పదేణ కుమతీచేత్యస్యా ప్రవృత్త్యా ప్రాతిపదికా వైతి వైకల్పికమేవ ఇ
త్వం భవతీతి వాచ్యమ్, న సీయోగేయోగోసిద్ధః, కింతు ప్రకరణే ప్రకర
ణమితి భాష్యాదౌ సప్తత్వా దితి డిక్ * అనినస్తు స్త్రీహణానీతి * అన్,
రాజేత్యర్థవతా సామెత్యనర్థకేన, ఇన్, దండీత్యర్థవతా వాస్తీత్యనర్థకేన,
అన్, సువయాఇత్యర్థవతా సుప్రాతా ఇత్యనర్థకేన, ఇహ సురిభ్యాంతు ట్పే
త్యసునస్తుట్, హన్, సుశత్రేత్యర్థవతా సుప్రధిమేత్యనర్థకేన, ఏతచ్ఛ ఇ
ణష్టిధ్వమితి సూత్రైశ్చ గ్రహణేనార్థవద్ద్రీహణ పరిభాషాయా అనిత్యత్వ
జ్ఞాపనాత్సిద్ధమ్, వేవషీఛ్వమిత్యత్ర పీఛ్వంశబ్దస్య గ్రహణం మాభూదితి త
స్మాద్గ్రహణం కృతమ్, తచ్ఛాపార్థకం అనర్థకత్వాదేవ తదగ్రహణః
ద్దేః । అతోష్టాయ తే అర్థవద్ద్రీహణపరిభాషాయా అనిత్యతైతి * మఘవా
బహుళమ్ * అర్పణ స్త్రీసావిత్యత స్త్ర ఇత్యనువర్తతే తదపేక్షయా చ మ
ఘవేతి పక్ష్యర్థే ప్రథమా తదాహ * మఘవన్మబ్జసేతి * అథాతోరితి *
అథాతుభూతపూర్వస్యాపీత్యథాః, అచ్చితి గ్రహణం హి నియమార్థమ్,
ఉగితోధాతోశ్చేద్భవతి తర్హ్యచ్చి తే రేవేతి, ఏవంచ గోమానివాచరతి గో
మానిత్యాదౌ సమృతిధాతు త్వేపి విధ్యర్థమథాతు గ్రహణమ్, ఏతచ్ఛ
మూలపవ స్ఫుటభవిష్యతి, నన్వచ్చితి గ్రహణమావదేశిక ధాతోశ్చేదుగ్నిస్తా
ర్యం తర్హ్యచ్చి తే రేవేతి వ్యాఖ్యాయధాతు గ్రహణం త్యజ్యతామితచేత్,
అత్రనవ్యాః — సమ్మత్రవిషయకోనాయం నియమః, ధాతో శ్చేదుగ్ని
తాకార్యం తర్హ్యచ్చి తే రేవేతి నియమ్యతే, నేహ ఉభాప్రదితి ఉగిత
శ్చేతి సూత్రైవ త్యుమాణత్వాత్తతశ్చ యదౌపదేశిక ధాతోశ్చేదుగ్నిస్తా
ర్యమితి వ్యాఖ్యాయేతత్తర్హ్యపూర్వోక్త గోమానిత్యాదౌ స్త్రీయాముగిత
శ్చేతి జీప్రసజ్యేత । అచారక్విబ్దస్తావదేశిక ధాతుత్వాభావాత్, న
చేష్టాపత్తిః, అథాతోర్ద్రీహణాదేవ సూత్రకృతా తత్రజీవ నెష్యత ఇత్య
నుమానాదిదిక్, వనునలోపినోచ్చి తే రేవనుమాగమసన్నిన్నతు పూజార్థ
స్య న్న క్షారవతోచ్చి తేరి త్వేన మర్థమపామితి గ్రహణస్య సార్థకత్వాత్త-

ధమతస్య సామాన్యనియమాధాతవ్యమితిచేదుచ్యతే, అచామత్యశ్ర నలా
 పోఽవివక్షితః, తథాచపూర్వోక్తనియమాధతాభావ్యకైయటాచ్యుక్తానజ్ఞ
 చ్చతవవ, పూజార్థస్యాశ్చ తేర్ముమి సత్యమి నశ్చాపదాన్తస్యేతి సూత్రే
 జాతిపక్షమూక్రిత్య నత్యజాతేరనుసార్వవిధానే సమీహితరూపసిద్ధేః । వ్య
 క్తిపక్షేతు అనుసార్వస్య శమూపతితత్వాదనుసార్వరేపరేనుమోనుసార్వరే
 సత్యనుసార్వదస్వయవహ్రాపమిచ్యతే అనవిచేఽదివ త్వేనతహ్రాపవ్యత
 వాపినుతే దుర్వారత్వాత్, నచభవన్త తే దివ్యత్వేన అనుసార్వరత్రయం
 స్యాదితిశబ్దామ్ । యుర్యురీతిలోపేన నివారయతుం శక్యశ్చాత్ । లో
 పాభావపక్షే త్రయాణాం ప్రవణం స్యాదితిచేత్, భావ్యకైయటాచ్యుక్తని
 యమానురోధేన తత్ప్రకారేబాధకాభావాత్, ఇహానురోధేన జాతిపక్ష
 ఏవాత్రాశ్రయణీయః * నుమాగమస్యాదితి * ఇదితోనుష్ఠాతోరిత్య
 తోనునువ ర్తశ్చితిభావః । ననుకుర్వన్నిత్యాదావప సంయోగాన్త లోప
 స్యాసిద్ధతేన నకారాన్తత్వా భావాద్విర్భుత్వం నస్యాదిత్యాశబ్దాభా
 * ఇహాద్విర్భుత్వవ్యతి * బహుళగ్రహణాదితి * కర్వచిదన్యదేవేత్యర్థ కాది
 త్యర్థః, బహునధాన్లాతీతి బహుళం ఆతోనువనర్గేః ఇతి కర్వణ్యుపపదే
 కః * శ్వన్నుక్షుతి * శ్వన్నుక్షుప్తాపూర్వ ప్లేహస్లేగదృశేహన్మూర్ధ
 న్మజ్జన్నర్యమన్విశ్వపన్నపరిజ్ఞాన్తరిశ్వన్నఘవన్నిత్యుణాది సూత్రాణే
 త్యర్థః * నిపాతనాదితి * మహేర్హకారస్య ఘకారః అవుగాగమః కనిన్ప
 త్యయిశేచ్యతస్య త్రితయస్య నిపాతనాదిత్యర్థః * ప్రత్యాఖ్యాతమాకన
 ఇతి * ఏవంఫలభేదే ప్రాదేశస్య ప్రత్యాఖ్యానానన్భువాత్ప్రొదేశపక్ష
 పిదీర్ణోభాష్యాదిసంఘతపవేతి బహుళగ్రహణాత్సంయోగాన్త లోపస్యనా
 సిద్ధతవ్యమిశ్యుక్తమ్, యత్వాచుః — మతుష్పతేపి ఛాన్దసత్వాన్నదిర్భు
 ఇత్యేవభావ్యస్యాశ్రయఇతి తన్న, మతుబన్దస్య ఛాన్దసత్వేమానాభావా
 త్, ఉదాహృతభట్టిప్రయోగాచ్చేతిదిక్ * ఛన్దసివనిపాదితి * మత్వ
 థేఽకువనిసాస్తశ్చన్దసీతివాత్రికార్థః “ సుమజ్జకోరియంపఘాః ” “ మ
 ఘవానమీనుహే ” ఇత్యుదాహారివ్యతి వైదికప్రక్రియాయామ్ * అంతో
 దాన్తంతితి * యద్యపి శ్వన్నుక్షున్నిత్యగ్ కనినన్తా ఏతత్త్యుజ్జ్వలత
 త్వాదిర్గ్రహణ్యలోపనయోజ్యదాన్తత్వం లభ్యతే తథాపి “ ఉతూస

ముదోఅరుణసుసర్జఃసూమాత్వే తోనయతు” “అగ్నిర్ముద్ధాదివ” ఇ
 త్యాకౌతతూసతోపాత్తానాముతూదీవామన్తోదాత్తస్యసిద్ధివాదతయా
 కన్పత్రిత్యయ ఏవోచితఇతిభావః । * శ్వయం * అగ్నిఃపోనఇత్యతోన
 ఇశ్యపకృక్యవ్యాచప్తై * అనన్తానామితి * అనన్తానాకిమ్ మఘవత్యతి *
 యిద్యపి నస్యతాదేశేపేకదేశవికృతస్యానస్యత్వాదన్నన్తతాత్రాప్త్యైవ
 తథాపి విశేషణసామర్థ్యాచ్ఛూయమాణ నకారాన్తాన్నన్తవైస్వ సంప్ర
 సారణం నత్వత్రైత్యాసలుః — వార్తిక కృతాతుశ్వాదీనాం సంప్రసారణే
 నకారాన్తగ్రహణమనేకారాన్తప్రతిషేధార్థముక్తమ్ । నన్తేవమప్యగ్ని
 ఘోమర్వారణితచేత్, మేనమ్, భావ్యకృతాపూర్వోక్తవార్తికమత్రా
 నున్త్యాగ్నిఘోనః, నకారాన్తవైస్వేతి వ్యాఖ్యాతత్వాత్, ఏతచ్ఛబ్దాన్
 హస్తేభాషే స్పష్టమ్, ఏతేన బహుధీవరీరాజకీయమిత్యత్రాప్యగ్ని
 ఘాభావసిద్ధిః, వనోచ, రాజ్ఞానకచ్యేత్యాదేశేకృతే నకారాన్తత్వాభా
 వాత్ * ప్రియాంఘవతీతి * మఘవతీ, మఘవత్యై, మఘవత్యి
 త్యైశ్చ లిङ్గవిశిష్టపరిభాషయా ఉగిదచామితి నుమ్మశబ్దాః, విభక్తాలిङ్గవి
 శిష్టాగ్రహణాదిత్యాసలుః । * ననమ్ప్రిసారణే * హ్వస్సమ్ప్రిసారణ
 మిత్యతిస్సమ్ప్రిసారణమిత్యనువత్కమానేపి పునస్సమ్ప్రిసారణగ్రహ
 ãాన్తృదేశాన్తస్థశ్వయంమఘోనామిత్యపి సంప్రసారణం నిషిధ్యతే
 తదాహ * ఇతియకారస్య నేత్వమితి * యానఇతి * నమాకారేణ వ్యవ
 త్థానాత్కమత్రనిషేధః, వివాద, వివాద్యేత్యాదావవ్యధానే నిషేధ
 స్యచరితార్థత్వాత్, నచనవర్ణదీర్ఘైకృతే నాస్తివ్యవధానమితివాచ్యమ్,
 అచనపరస్మిన్నితి స్థానివత్వాత్, అత్రాసలుః — విదేశస్థ నిషేధార్థాత్పు
 నస్సంప్రసారణగ్రహణాదేవవ్యవధానేవ్యత్రనిషేధోభవిష్యతీత్యదోషః,
 నచవ్యధోలిటీతి విదేశస్థేన యకారస్య సమ్ప్రిసారణే కృతే వకారస్యత
 దభావాయన సంప్రసారణఇతి సూత్రప్రవర్త్య పునస్సంప్రసారణగ్రహ
 ãం చరితార్థమితి వ్యవధానే నిషేధో నభవతితిశబ్దాః, వ్యధోలిటీత్యే
 తద్దలాదిశ్చేపాపవాద ఇత్యాకారే స్పష్టత్వాత్, ఉత్పన్నదేశశ్చాపవాదఇ
 తి పరవైస్వ సంప్రసారణం భవతి నపూర్వస్యేతి క్రేయతేన వ్యాఖ్యాత
 త్వాచ్చేతి । * అర్వణస్తృ * అగ్నేస్యేతివత్కలే తచ్చార్వణావిశేష్యతే

సభాభివృద్ధి నేనాపి తదాహ * సభారహితస్యేత్యాది * అసావితి పర్యుగా
 సే విభక్తా పరతపవస్యాత్ , తతశ్చార్వతీత్యాదౌ నస్యాదిత్యాశయేనా
 హ * నతుసావితి * సమైవ వర్షప్రియత్యాదావతిప్రసక్తః , అక్షేనస్పని
 మిత్రస్య ప్రత్యయస్యాత్మేపాల్లుకాలుప్రత్యేన ప్రత్యయలక్షణత్వాభా
 వాత్ , ఏతేన “ వాహ్నేరలుప్యత సహస్రద్యుగర్వగర్వః ” ఇతిశ్రీహమకా
 ప్రయోగోవ్యాఖ్యాతః , నన్నేవం స్థానివదాదేశభితి సూత్రే ధాత్వజ్ఞకృత్త
 ధిత్యావ్యయ సుప్తిజ్ఞదాదేశాస్థానివతస్సరితి ప్రాచోగ్రన్థమనూద్యుగతిగ్రం
 పరిగణనముదాహరణంవేతి వికల్పనాన్వయః , అవ్యయస్యాజ్ఞపదాభ్యాంపు
 భక్త్రహణవైయర్థ్యాదితి మనోరమాయాం యదుక్తం తతఃకథంసజ్జచ్ఛేత,
 అవ్యయస్యోక్తరీత్యానన్తత్యాత్ , నచ నలుమతేత్యనేనాన్తకార్యనిషేధే
 ప్యజ్ఞసంజ్ఞాయాలనిషేధానోక్తదోషభితి వాచ్యమ్ , ప్రత్యయే పరతః
 పూర్వస్య యత్యార్వమాజ్ఞమనాన్తంవా తస్మిన్ నలుమతేత్యనేన నిషి
 ధ్యతభితి యజోవిచేతి సూత్రస్థమనోరమాగ్రన్థపర్యాలోచనయా లుమ
 తాశ్చైవనలుపై అజ్ఞసంజ్ఞాయా అప్యస్మీకార్యత్వాత్ , తస్మాదపి ప్రత్య
 యే పరతఃపూర్వస్య కార్యత్వాత్ , యదితు లుకాలుపైప్యజ్ఞత్వంస్వీక్రియే
 తతదాయం గ్రన్థాయవిభం పృథగ్నస్వశ్చయోరిత్యత్ర పృథవర్షుకం వసుధ
 నం యస్య పృథగ్నః , వృషాలశోప్యస్య పృథగశ్చభిత్వగదాహృత్య భ
 త్యాదిహ నలోపోనభవత్యేగ్లాపస్త్యనన్తత్వాన్నేతి మూలే వైదికప్రక్రియా
 యాం వక్ష్యమాణగ్రన్థేన సహ విరుద్ధ్యేత , నచాల్లోపోనభవత్యేగ్లాపయ
 వోఽనర్వనామస్థాన యజాది స్వాదిపరోయోఽనితివ్యాఖ్యానాదల్లోపస్యత
 త్రప్రాప్త్యభావాదనన్తత్వాదితి సమాధానం వ్యర్థమితి భ్రమితవ్యమ్ , భసం
 జ్ఞయైవ యజాదిస్వాదిపరోయోనితి వ్యాఖ్యానం వద్వన్వశ్చన్వయోః పరతః
 యోఽనితివ్యాఖ్యానసాధిపి లాభాత్ , తస్మాత్పదాత్పృథగిత్యేన వక్తవ్యే
 అజ్ఞపదాభ్యామిత్యన్తగ్రహణం రభసకృతమేవేతేదతాత్పర్యః — నలు
 మతేతి సూత్రే లుమతాలుపై తస్మిమిత్రమజ్ఞసాన్తసంజ్ఞకస్య కార్యం న
 స్యాదితి యదావ్యాఖ్యానయతే తదాఽర్వనిప్రీత్యాద్యజ్ఞకార్యాప్రప్ర
 త్తావప్యజ్ఞసంజ్ఞాయా నిర్బాధత్వాత్ , అజ్ఞగ్రహణం తత్తత్తస్య సమ్యగే
 వ , యదాత్యాజ్ఞమనాన్తం జేత్యాది మనోరమాగ్రన్థస్య అనిన్తత్వాదితి

మూలగ్రన్థస్య చస్వారస్యచర్యాలోచనయా తామవాదవ్యయస్యాశ్చ త్వేక
 లాభావాచచ్చ ప్రత్యయేపరతః పూర్వస్య కార్యం నిషిధ్యతే । తదాత్వవి
 శేషేణాశ్చ సంజ్ఞాయాఅపి నిషేధాదశ్చగ్రహణం తత్తరభసకృతమేవ, న
 చనలును తేత్యనేనాశ్చసంజ్ఞానిషేధే యువోరనాకావతి సూత్రస్థభాష్యకై
 యటాభ్యాంవిరోధస్సాన్విదితవాచ్యమ్, తయోస్తత్రస్మాక్రిధివాదేన ప్రష్ప
 త్తత్వాత్ । తథాచనలునుతాతప్తన్నితి సిద్ధాంతప్రత్యయే పరతఃపూర్వ
 స్య కార్యం నిషిధ్యసత్తి మనోరమాగ్రన్థశ్చ స్వరసతస్సన్యచ్ఛతత్తి । న
 సుముఖాతోర్వివిగుణేచఅరికియాపం తస్మాన్మతుపి అర్హం తాదిత్యాదిసేత్య
 తి ఛస్తసిపనిపావతి పనిపివేదే అర్హేతిసేత్యతి, ఋథాతోరేవ స్నానుది
 పద్యుత్థిత్యాది నావనిపితు లోకేవ్యర్హేతి సేత్యతి, యాశ్చిశ్లశ్చా
 యం “ వాజివాహర్వగర్వ హయవైష్ణవ సప్తయః, ఇత్యనుంకాశాత్త
 త్తచ్ఛాష్ఠాపి నభిద్యసత్తి కీనునెన సూత్రేణేతిచేత్, అత్రాహుః— నా
 త్తతా తయోస్సర్వత్ర ప్రయోగేప్రాప్తే సౌపరే నభుపపదేచ తాస్తస్య
 ప్రయోగో నభవత్యన్యత్ర తునాస్తస్య ప్రయోగో నభవతి వ్యవస్థాక్షామి
 దం తృజ్యతోగ్రస్తురితి త్రిసూత్రవదితి । యత్తు కైచ్చిదుక్తం అర్హత్వ
 ఘనన్యబ్జయోర్ద్వయోరపి భాషాయామసాధుత్వమేవ “ అర్హణస్త్రును
 ఘోనశ్చనశిష్యం ఛాన్తసంహితత్ । మతుబ్జనోర్విధానాచచ్చ ఛస్తస్యభ
 యదర్హనాత్ ” ఇతివార్తికాదితి, తదాపాతతః వాగ్వికన్యవనిబత్తమధ్యో
 దాత్తపరత్వాచ్చస్త్రసేవ పనిబ్విధానాత్, తథాచశ్రీహమః “ వాహేర
 లుప్యతసహస్రదృగర్వగర్వః ” ఇతిప్రాయుజ్జ * అర్హస్తా అర్హస్తఇతి *
 వ్యవదేశిపద్భావేన అర్హస్తత్వాత్ప్రదేశః । నచవ్యవదేశిపద్భావోఽప్రా
 తపదికేనేతివాచ్యమ్, తస్యప్రత్యయ విధివిషయత్వాత్ * పథినుధి * గ
 మేరినిరిత్యతః ఇనిరితి, పరమేకిదిత్యతఃకిదితి చానువర్తమానే ఘన్య ఇత్యనేన
 నిష్పన్నోమథిన్యబ్జః, పథస్థద, చాదినిపథి, ఋభుక్షసన్విర్గవజ్రయోః,
 తతోమత్స్వర్ణీయేనినాఋభుక్షిన్నితిబోధ్యమ్, ననస్థిధధీతీనూ త్రేడదాత్త
 తయాపరి తేవ్యనజీప్తసిద్ధావనబుదాత్త ఇత్యుదాత్త గ్రహణం గుణా అభేద
 కాఇతిపక్షం జ్ఞాపయతీతి నిర్వివాదం, తథాచతప్తిస్పష్టే సూత్రేఅననునా
 సికోచ్చారణేప్యావ్రతమ్యాదనునాసికాకారస్సాదతతహ * ఆదితి * ఇ

తోఽతస్సర్వనామః * ఆదితీవర్తమానే పువరద్వచనం కిమథాం కృతేవ్యద్వ
 చనేపథాఇత్యత్ర సవణాద్ధ్వేణ భావ్యమ్, అన్యత్రతూపథాద్ధ్వేణాచే
 త్, మైవమ్, ఋభుక్షణమిద్వమిత్యత్రవాషపూర్వస్య నిగమఇతిద్వవి
 కల్పేసతిపత్యే హ్రస్వత్రవణార్థమద్వచన స్యావశ్యకత్వాత్. * ఛోఃః *
 ఛాన్యాదేశౌద్వావప్యనచౌః ఛోఃః తేవ సిద్ధేఇతోఽతస్సర్వనామ ఇత్యే
 తద్దృఢక్షిన్నిర్ధం గ్రయాణామనువృత్తావపి ఋభుక్షణోనసన్సవత్యేత్యాశ
 యేనాహ * పథినుఛోరితి * ప్రసక్తాదాహ * స్త్రియామితి * నాన్యై
 క్షణఇతి * నపూజనాదితి నిషేధాద్దృఢావపిప్రణయోనే భావః ।
 * సుపథీతి * ఇనస్త్రియామితి కప్తునకృతః, సమాసాన్తః ధేరశ్యశ్చాత్,
 యవోరనాకావితీ సూత్రేసుపథీతి భాష్యాచ్చ, నపూజనాదినిషేధస్యను
 నాయం విషయః, పద్యప్రాచీనేష్యేవ సభితి వక్ష్యమాణత్వాత్ । పథి
 మథీత్యాత్వస్థోదృశ్య లిక్లవిశిష్టపరిభాషయాప్రాప్తం విభక్తా లిక్లవిశిష్టా
 హణాన్నభవతి । అత్రేదంబౌధ్యమ్, పథానమాత్మనభవ్యపథీయతీతి
 క్షిప్, అల్లోపః, యలోపః, ఏకదేశవికృతస్యానన్యశ్చిత్పథినుఛీత్యాన్యం
 ఛోఃః, పథాః, ఇతోఽతస్సర్వనామస్థాన ఇత్యత్త్వం నభవతి, ఇతితీతపర
 కరణాత్, పరనేకాచ ఇతియణంబౌధిత్యా పరత్వాన్నిత్యశ్చిచ్ఛోఃః,
 సంయోగపూర్వకత్వాన్నయత్, పథియా, పథియః, పథియం పథియా,
 భస్యతేర్లోపః, పథః, పథా, పథిభ్యామ్, పథిభిరత్కాది, పవంసన్థీయతేః
 క్షిప్, మథాః, మథియా, మథియః, ఋభుక్షాః, ఋభుక్షియా, ఋభుక్షియ ఇ
 ది, ఏతేనేతోఽతస్సర్వనామస్థాన ఇత్యత్రస్థానిన్యాదేశేచ తపరకరణంసుఖము
 భార్థమితిహరదత్తగ్రన్థప్రత్యుక్తః, ఆదేశేతపరకరణస్యానావశ్యకత్వేపి
 నిగుతుపథీయావిత్యాదిసిద్ధయేతస్యావశ్యత్వాత్, ననునలోపస్యాసిద్ధత్వా
 న్పథినుఛీభుక్షామితిసస్యాత్వేపథ్యాః, మథ్యాః, ఋభుక్షాఇత్యేవ
 వితవ్యమ్, నతునుఛాఇత్యాదీతిచేత్, అత్రాహుః — నలాపస్యాచర్వ
 త్రిసుప్ నిమిత్తమ్, ఆత్వస్యతు బహిర్వత్రిసుప్, ప్రణ్యాసశ్యాహయత్ర
 ఏకపవసుబ్దమిద్దభూతస్తత్రైవ నలాపస్సుస్సరేతి నలాపస్యాసిద్ధత్వం
 నాన్యత్రైతి నాత్రనకారస్యాత్వం కింత్వికారసేతి * స్థానాపత్ *
 స్త్రిలిక్లనిర్దేశసన్ధ్యాం విషయిను తత్సానుభావచ్చపూర్వత్రసంజ్ఞాచ

రహపి సఖ్యగ్రహణమిహ సంజ్ఞపరం సమ్మద్యత ఇత్యాశయేనాహ * స
 ఘ్నేతి * స్రాచాతూపదేశకాలేమాన్తానాన్తచేతుక్తం, తత్పశ్యేత్యత్ర
 నలూపేకృతేపీత్యాది వక్ష్యమాణ స్వగ్రంథవిరుద్ధమ్, సమ్మిత్తనాన్తత్వే
 విడువదేశేనాన్తత్వమాసీదితి కిమసిద్ధత్వేనేతిచ్ఛ * సన్నిపాతేతి * తథా
 ఉడపదేశకాలఇతి వ్యాఖ్యానం నిష్ఫలమపీతిభావః । యత్వాహుః —
 పరిభాషాయాఅనిత్యతాన్వల్లుకాన్వదితి తతాసహసమాశ్రమ్, ఇప్తస్థలేప్య
 ప్రవృత్తా పరిభాషాయాఅకిష్పితగ్రంథావత్తైః యదప్యాహుః — ఉడప
 దేశగ్రహణమిహకుతస్యమాగతమిత్యాశయోఽన్య, స్థాదైత్యస్తగ్రహణ సాను
 ధ్యానావదేశికత్వంలభ్యశిఇతి, తదపిన, సఖ్యేత్యస్యాకర్షణేన సంజ్ఞపరత్వ
 సమ్పాదనేవసానుర్థ్యావక్ష్యమాత్ * నోపధాయాః * నేతిలుప్తవస్త్వీకమన్య
 స్యవిశేషణం, నలూపస్యాసిద్ధత్వాన్నామీతి దీర్ఘనప్రవర్తత ఇత్యయమార
 మ్భః * గౌణత్వేత్వీతి * బహువచననిదైశస్యాకర్ష ప్రాధాన్యాకర్షత్వాది
 తిభావః । * ప్రియపశ్యామితి * ఇకారద్వయముధ్యేవకారః * అప్తన
 ఆపభక్తా * సౌశ్రత్వాదిహోహోనఇత్యహోహోనకృణః; కనిమ్యవృషితక్షీ
 న్యగ్గకనిత్యనువర్తనానే సప్యశూభ్యాంతుత్పేత్యనేనసప్తకలప్తకాదౌ
 నిష్పన్నారాయోహలీత్యుత్తరసూత్రాధరీత్యపకృవ్యతేతచ్చవిభజ్నేర్విశే
 షణమిశ్యభిప్రేత్యవ్యాచక్షే * హలాదావితి * హలీత్యస్యానపకర్షణేతుఅ
 ప్తానామితిసంధ్యేత్, షరత్వాన్నిత్యత్వాచ్చమటః ప్రాగాత్వేకృతేనా
 న్తత్వేనపటన్సంజ్ఞాభావాన్ముఖోఽప్రస్ఫుటైః । నచయథోద్దేశ పతేఅన్తరగ్ధ
 త్వాత్వాప్రిగేషకృతాపటన్సంజ్ఞాపకదేశవికృతన్యాయేనకృతాత్వేపిసుల
 భేదనాచ్యమ్, అల్విధాపుక్తన్యాయాయోగాత్, కించప్రియాప్తానా,ప్రి
 యాప్తానః, ప్రియాప్తృః, ప్రియాప్తైత్యాద్యపినపిధ్యేత్, ఉక్తరీత్యాతత్రా
 ప్యాత్వప్రస్ఫుటైరివిభాధ్యమ్ * అప్తాభ్యుద్యోశ్ * శిత్వాత్సవాదేశః,
 నన్వనేకాల్పితస్సర్వసేవీతి సూత్రైశ్చగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యానానేకాల్పా
 దేవసర్వాదేశఇతి సువచమ్, నచశసేవితన్సంజ్ఞాయామనేకాల్పం నాసీ
 తివాచ్యమ్, శకారోచ్చారణ సామర్థ్యాదత్ర భూతపూర్వగత్యాశ్రయ
 గాత్, నచైవచుర్వణస్త్రిసావితి ప్రాదేశసాధి సర్వాదేశతాసాదితి వా
 చ్యమ్, ఋకారసేవ్యగితార్కార్యాకర్షత్వేన తత్ర సామర్థ్యోపక్షయాత్, స

మైవ మాగిత్యాదౌ శ కారశ్చ) వణార్థపవ స్యాదితి శబ్దామ్, అనుశతికాది
 ఘు విహతాకికమితి నిర్దేశేన శ కారస్యేత్యంజ్ఞా భ్యుపగమాదితి దిక్ । * కృ
 తాకారాదితి * నను హలీత్యపకృష్యత ఇత్యుక్తం తతః-థం కృతాకార తే
 త్యతపహ * అష్టభ్యిఇతి * ఆష్టా భ్యిఇతికృతాత్వ స్యేదనుకురణం నతుల
 క్షణవశ సమ్మన్నమాత్వం తథాహిసతి వక్ష్యమాణజ్ఞాపకేన తస్య వైకల్పి
 కతయా లాఘవాద్ధమష్టభ్యిదౌశి జ్యేష్ఠ బ్రూయాదితి భావః । * ఇదమితి *
 శ్రుతమనుమితంచత్యర్థః । * అష్టనోదీగ్ధుదితి * దీగ్ధున్తానష్టనఃప గాఽసర్వ
 నామస్థాన విభక్తిరుదాత్తాస్యాత్, అష్టా భిః, దీగ్ధుతి-మ్? అష్టభిః, మ
 ణ్యోదాత్తమిదమ్, షట్త్రి చతుర్భ్యో హలాదిరితిబాధిత్యా యుల్లుపోత్తిను
 మిత్యస్యప్రవృత్తేః, షట్త్రి చతుర్భ్యోయాయులాది విభక్తి స్తదనైవదే ఉ
 పోత్తమముదాత్తం స్యాదితి తదర్థః, నను ప్రియాష్టసప్రియాష్టైత్యాదౌ
 విభక్తేరుదాత్తత్వవారణాయ దీర్ఘగ్రహణమిహావశ్యకమితి కథన స్యాత్త్వ
 వికల్పజ్ఞాపక తేతిచేదత్రాహుః — అష్టనోదీగ్ధుదిత్యత్రాన్తా నాత్తాదిత్యను
 వర్త్య అన్తోదాత్తాదష్టనఃపరేత్యాది వ్యాఖ్యానాదష్టాభి త్యాకౌ విభక్తేరు
 దాత్తత్వం సిద్ధ్యతి, ఘృతాది త్వేనాష్టనోన్తోదాశ్చ త్వాత్ ప్రియాష్టై ఇ
 త్యాది బహువ్రీహౌ పూర్వపదప్రకృతిస్వరాభ్యుపగమేనాష్టనోన్తోదాత్తి
 త్యాభావాద్విభక్త్యుదాత్తత్వం నప్రవర్తత్యతి దీర్ఘగ్రహణం వ్యర్థం సను
 త్తార్థే జ్ఞాపకమేవేతి । * అష్టానామితి * నుటఃపశ్చాదేవ సన్నిపాత పరి
 భాషాయా అనిత్యత్వాదాత్వం నతు తతః ప్రాగితితు వనోరమాయాఽస్థి
 తమ్, అశ్రవన్యాః — సన్నిపాత పరిభాషయా ఆత్త్వాభావేఽప్యత్ర
 నక్షతిః, నోపధాయాఇతి దీర్ఘై నలోపేచ పశ్చానాం సప్తానామిఃపరూ
 పసిద్ధేః, నచాష్టనోదీగ్ధుదితి విభక్త్యుదాత్తత్వమాత్వవిధేఃప్రయోజనమితి
 వాచ్యమ్, షట్త్రి చతుర్భ్యో హలాదిరిత్యనేనైవ తత్పిఢ్ధేరితి । * పూర్వ
 స్తాదీతి * నచాత్ర పూర్వత్రాసిద్ధియేన స్థానిపదితి నిషేధశ్చజ్యోః, త
 స్యదోషసంయోగాదిలోపలత్వణత్వేష్యిత్వక్త త్వాదితి దిక్ । * ప్రా
 ధాన్యపవేతి * దౌత్వంహి లుక్కుటావివ ప్రాధాన్యపవభవత, నతుగౌ
 ణత్వే, అష్టాభ్యిఇతి బహువచన నిదేశాత్, అన్యథాహి కృతాత్త్వాను
 కరణైపి పకవచనేనైవ నిదేశాత్, అష్టాదౌశ్, అష్టభివా, పతచ్ఛస్థా

నామజిని సూత్రే భాష్యకైయటయోస్సప్తమ్, తథాచ ఔత్స్వవికౌ కృతా
త్స్వనిర్దేశబలేన అనుమీయమానమాత్స్వంప్రాధాన్యవోచితమితిభావః,
*ప్రియాప్తాశ్చితి * ప్రకమైకవచనమఉక్తమర్థంసంజ్ఞప్రణాతిః । *ప్రియాప్తా
గాజవతితి * ————— * భుదితి * బుధ్యతేఽక్ష్విప్ ,

ధాన్తాః శ్రి ————— * ఋత్విక్తధృక్ * కిశ్చిదితి * ఋతాపు
వపదేయజేఽక్ష్విక్, ధృష్టోతేర్ద్విర్వచనమన్తోదాత్తత్వంచ, సృజేఽకమణి
క్ష్విక్, అమాగమశ్చ, దిశేఽకమణి, ఉత్పూర్వాస్మిహేఽక్ష్విక్, ఉపస
గాన్తలోపష్టత్వంచ, అశ్చేస్సపుపుపదేక్షిన్నిత్యభావః । * నిరుపపదా
ద్యుజేరితి * స్రుశ్చేర్పరపేయమ్, నలోపాభావస్తద్విధిః । * కనావితావి
తి * ఇకారఉచ్చారణార్థశ్చితిభావః । * సన్నిహితశ్చితి * ప్రాచాతు తృతీ
యేధాత్వధికారశ్చిత్వక్తం తదనత్, ధాతోఽకమణిశ్చితి సన్నిధౌ ధాతు
గ్రహణసోఽత్యర్థతానువృత్తైరభావేన అధికారత్రయాభావాత్ । * యు
జేరసమాసే * ఉగిదచామితిసర్వనామస్థానశ్చిత్వసవతోతే, ఇదితో
సుమ్ధాతోరిత్యతోసుమ్చేత్యాశయేనాహ * సర్వనామస్థానే సుమ్స్యాది
తి * క్విస్సప్రిత్యయస్య * క్విసఽకురిత్యుక్తేపి ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్ర
హణాత్విన్నన్నతస్యసంధ్యేప్రత్యయగ్రహణం బహువ్రీహీగ్రహణార్థమిత్యా
శయేనవ్యావర్జ్యే * క్విస్సప్రిత్యయోయప్తాదితి * బహువ్రీహ్యశ్రయణ
ఫలంతుస్సప్రిత్యాది సుప్తీభవిష్యతి * సుయుగితి * సుష్టుయునక్తీతివిగ్ర
హే సత్సూద్విషెతిక్ష్విప్ * తేనేహనేతి * సుమైత్యర్థః । క్విస్సప్రిత్య
యస్తుస్యాదేవ, ఋత్విగాదిసూత్రే యుజేతీకానిదేశాత్ * ఖన్నితి *
ఖజ్జితీతిఖి, ఖజిగిత్తివైకల్యే * ఏవంవిభాగిడితి * ధణాదిరయమ్, విశే
షణభాగిజతశ్చితి విభాగిత్, దేవాన్యజతీతిదేవేత్, క్విపియజాదిత్వా
భృన్నుప్రిసారణమ్, ఆఘణః, విశ్వం సృజతీతివిశ్వసృత్, క్విబద్ధః,
క్ష్విక్ప్రత్యయోయప్తాదితిబహువ్రీహ్యశ్రయణాత్ కుత్వంకస్తాన్నభవతి
త్యాశజ్యోహ * నెత్తిజేవత్వతశ్చితి * రజ్జాస్పద్యామితి భాష్యకా
రప్రయోగాత్ । యద్వాప్రశ్నాద్విసూత్రే సృజియజోఃపదాదైవత్వం
కుత్వాపవాదశ్చితివత్వోశ్చిత్వర్థః । పరిమాప్తేతిపరిమృత్ * పరౌవ్రజేః *
క్విబద్ధప్రదిచ్చిశ్చిస్సృత్పపృజ్వాం దీర్ఘోసమ్ప్రిసారణం చేత్యాణాదిభా

తూర్వసూత్రాదిహ క్విచ్ఛీద్ధావనువర్తతే తదాహ * క్విచ్ఛస్యదీర్ఘశ్చే
తి * విశ్వస్యవసు * ధ్రువావభివృద్ధోనువర్తనాదాహ * విశ్వశబ్దస్యదీర్ఘ
స్యాదితి * సోః * పదస్యేత్యనువర్తతే, యాలూర్ధ్వలీత్యతోర్ధ్వలీతీచ,
సంయోగేతిలక్షణం తాభ్యాంర్ధ్వలంతాభ్యాంవిశేష్యతేతదాహ * ప
దాస్తేర్ధ్వలిచపరభితి * యులికిమ్ ? భ్రష్టా, భృష్టతీతిభృత్, క్విప్, గ్రూజ్యే
తిపశ్య సారణమ్, ప్రశ్నేతిపత్వమ్ * ఊర్ధ్వితి * ఊర్ధ్వబలప్రాణనయోః,
అస్తాచ్యురాదిత్యన్తద్భాజిత్యాసేత్యాదిహ క్విపిణిలోపః । సచచోఽను
త్వేనస్థానివత్ పదాస్తవిధిత్యాతూర్వసూత్రాస్థిత్యాచ్యు । ఇహాహాస్తై
షు అవయాః, ఆవయాజౌ, ఆవయాజభి నోదాహ్యమ్, హస్తే శ్చే
వహూర్ధ్వతి ప్రకృత్యావేయజభి విహితస్య నిన్దనస్తపనాదస్య ప
దాస్తేదసశ్చార్ధస్త్వేన వేదిక ప్రక్రియాయామేవ వస్తువిచితత్వాత్ ।
* తదోస్ససాననస్త్యయోః * త్యదాదీనామభివృద్ధోనువర్తనాదాహ * త్య
దాదీనామితి * త్యదాదీనామితికిమ్ ? ఆశపః, దారకః, తవోరికిమ్ ? యః,
అనస్త్యయోఃకిమ్ ? హేస, అత్ర పరత్వాత్త్యదాద్యత్వం బాధిత్యాదస్య
సకారేసతి హజ్జాదిలోపే రుత్వపిసగౌస్యాతమ్, తథాచహేసభ్యాయా
పంనస్యాత్, కిచ్చస్త్రీయాంసేతి రూపంనస్యాత్, యదాశ్చస్త్యస్య
కారేజాతేపి పున్సప్రసక్తవిజ్ఞానాస్త్యదాద్యత్వం సకారస్యస్త్రిత్రయతే,
తదానకిచ్చదనిష్ఠమిత్యనస్త్యయోరితిత్వత్వం శక్యమ్ । యదితుతదోస్ససా
నిత్యనస్తరమదనదోసులోపశ్చేత్యన్త్రాదసభియోగం విభజ్యాదసపవన
కారస్య సత్త్వం నాన్యస్య దస్యేతినియమక్రియతేతదాతు సమన్వితావిశి
న్యాయేనాప్యనస్త్యయోరితిశ్చత్వం శక్యమ్ । నచైవంద్వావాత్సనభివృద్ధి
యతి, తతఃకిచ్చపిసృభి రూపంనస్యాత్, కిన్తుదృఢితిరూపంనస్యాదితిఫల
భేదాన్నియమపక్షోనసమ్భవతీతివాచ్యమ్, గాణేఅత్వసత్త్వయోరిసమ్భ
వేనద్విరిత్యపైవ రూపస్య న్యాయ్యత్వాదితిమనోతమాయాముక్తత్వా
త్ । సాకిమ్ ? తా, తే, తమ్, తా, తా, ననుతోస్ససానిత్యేన సూత్ర
మస్తు కినునేన తదోరితి పృథగ్గ్రహణేనతి, మైవమ్, అనేపభివృద్ధిత్రనకా
రస్య సత్త్వప్రసక్తాత్ । నలోపోనభాస్తస్మాన్నుడచీత్యజాద్యత్తరపదస్య
పభివృద్ధ్యసాధ్యధానేన త్యదాదితవర్గత్వాన్నుకారస్య । నచసత్త్వసతి

శుద్ధిధానం వ్యర్థమితి వాచ్యం, అనశ్వరత్యాదౌ సావకాశత్వాత్, తథా
 చ తదోరిత్యేవ సూత్రం యుక్తమ్, నను తస్మాన్నుడదీతి సూత్రే తస్మాది
 ివసం పరిత్యజ్య లాఘవాన్నుమదీత్యేవోచ్యతామ్, తథాచాజాద్యుజ్జ
 రపదే పరే నభివ నునూగమ ఇత్యనేష ఇత్యస్త్ర నోక్తదోష ఇతి చేత్, ఏ
 వంఽర్హి నలాపస ప్రాతిపదికా న్తస్యేతి నలాపస్సాన్యత్ విధాన సామన్యా
 న్నభవతీతి చేత్, ఏవంఽర్హి జమోప్రాస్వాదదీతి జముటోదుర్వారపవ, త
 తశ్చ తస్మాన్నుడదీతి సూత్రే పఞ్చమ్యస్తనూవశ్యకమేవ, టిదనుబద్ధశ్చే
 తి, తిదారితి సూత్రే తోరితివత్తునశక్యమ్, అనేష ఇత్యస్త్రాన్తదోషాత్, అ
 ప్రకైయటః — తోరిత్యుక్తైవ్యనేష ఇత్యస్త్ర సత్వం నభవేత్, నుడాగమస్య
 పదస్వయూత్సాహేన బహిరజ్జత్యాత్, అస్తరజ్జసస్వరూప్యైఽసిద్ధత్వాదితి,
 * గౌణవరితార్థత్వాదితి * గౌణేహ్యస్తరణకార్యత్వాన్వసత్వం నప్రవర్త
 తే, స్వహా సాపిత్వ్యైత్యతిస్పమితి స్యాదితిభావః । * అత్వనత్వేనే
 తి * తియోస్సర్వాద్యస్తరణకార్యత్వాదితిభావః । * అతిత్వదితి * త్వ
 మతిక్రాంతోఽతిత్వద్ । * జేప్రకనయోరమ్ * యుష్మదస్మదాఘ్రింజసోఽశి
 శ్యతోయుష్మసస్య గ్భావిమిత్యనువత్కతే, జెఇతి పృథ్వీదం లుప్తవష్టీకం
 ప్రకనయోరితి ద్వివచన బలేన ప్రకనూశబ్దః ప్రకనూద్విటీయోభయార్థక
 ఇత్యాశయేన వ్యావృష్టే । * యుష్మదస్మద్భాగ్రిం పరస్యేత్యాది నా * జే
 సుటోరితి సువచమ్ । * త్వాహా సా * యద్యపి యుష్మదస్వనూచేకవ
 చి న ఇత్యేవ త్వాదేశస్సిద్ధస్తథాప్యిచ్చదోఽహదేశార్థమిదమ్, కించ త్వనూ
 వితిసూత్రేణ యువాం యుష్మద్వాఽతిక్రాంతోఽతిత్వమితి నసిద్ధ్యేత్, ఏ కా
 ర్థవాదిత్వాభావాద్యుష్మదభిభావః । * యుష్మదస్మదోరితి * ఏతచ్చ
 యుష్మదస్మదోరనాదేశ ఇత్యతోలభ్యతే । * శేషే * ఉపయుక్తాదన్యశ్చే
 షః, ఆత్వం యశ్చంచ ప్రాగుక్తమ్, తద్విషయాదన్యవిభక్తిరిహ శేషశబ్దా
 ర్థస్తదేతద్వ్యాచష్టే । * ఆత్వయత్పనిమితైతరేతి * అన్త్యసేయితి * అ
 లోఽన్త్యపరిభాషయేతిభావః । * అత్యగుణిణి * నవ్యాస్తు — త్వాహా
 సావిశ్యస్త్రత్వాహదేశయోరన్త్యకారణచాపరణార్థపవాస్తు కిమనేన పర
 నూపకరణప్రయాసేనేత్యాహుః । * త్వమహమితి * నను యుష్మనతి
 కాస్త్రః అతిత్వమిత్యాదౌ త్వాహా సాపిత్వస్యాన్వకాశోఽస్తిత్వామతిక్రా

తైనాతిత్వయేత్వాదా త్వమావేకవచనతత్వస్యావకాశః , త్వనుమామిత్యత్ర
 రూఢయోఃప్రసక్తేత్వమావేకవచన తత్వనేన పరత్వాద్భావ్యమ్ , నైష
 దోషః , “ త్వమావపిప్రబాధంతైపూర్వవిప్రతిషేధతః ” ఇతివక్ష్యమాణత్వా
 త్ । * అన్తరజ్ఞత్వాదితి * లిజ్జసంఖ్యకారకసాపేక్ష విభక్తినిమిత్తక పూ
 ర్వరూపాపేక్షయాటాపస్త్రీత్వమాప్రాపేక్షి త్వేన అన్తరజ్ఞత్వాదితిభావః ।
 * అధికరణస్వవివక్షయేతి * యదితు శేషభూతి విభక్తివిశేషణం స్యాత్తపాఞ్
 వ్యర్థమేవతత్ , ఆత్మయత్వాభ్యాం విశేషపహితాభ్యాం స్వపిషయే లూప
 న్య బాధనస్ఫువాత్ , నన్వేషను స్వలూపభూతి పక్షస్య నిరాలస్యతా ప
 త్వా యుష్మదస్తదోర స్వస్వలూపస్యాదిత గ్రంథోఽయత్తభూతి వాచ్యమ్,
 సామ ఆకమితి సనుట్రానిదే శేన తస్మాపి పక్షస్య జ్ఞాపితత్వాత్ । * అ
 తోగుణేకతే ప్రవతతభూతి * వాణాదాజ్ఞం బలీయభూతు సమానాశ్ర
 యపవభవతి , నతువ్యాశ్రయే , భూతుశేషేలోపస్య విభక్తిర్నిమిత్తం పర
 రూపస్య త్వకారభూతి వ్యాశ్రయత్వమితిభావః , సమానాశ్రయే ఉదాహ
 రణంతు కారకతత్వాదిబాధ్యమ్ , తత్ప్రసిద్ధినిర్వృత్తిప్రాప్తయోర్స్వ
 ద్ధిరేవభవతి అజ్ఞత్వాత్ తదన్తవిధిరిత్యాహ * పరమత్వమితిభావది * యు
 వావౌద్వివచనే * ఉక్తివచనం ద్వయోర్వచనం ద్వర్వచనమ్ , తదాహ
 * ద్వయోరుక్తాదితి * నచాత్రకృత్రిమాకృత్రినువ్యాయ పరోధశ్యజ్ఞాః,
 వచనగ్రహణసామన్యధేవ తద్బాధాత్ , అన్యథా ద్విత్వేత్వత్యేవబూ
 యాత్ । అప్రసాదవిభక్తావిభక్తతోవిభక్తా త్యధికారాద్ద్విత్వేయావిభక్తిస్త
 స్యాంపరతభూతి వ్యాఖ్యానసంస్థువాత్ * యువంవస్త్రాణీతి * శేషేలో
 పః * మపర్యంతస్యకిమితి * అధికారసూత్రం కేమర్థమితిప్రశ్నః * యువ
 కామావకామితి * ననుయువావయోస్సముదాయాదేశ త్వేపి యువకామి
 త్యాదిసిద్ధృతి ఓకారసకార భకారాదానుపసర్వనాన్న ఘ్నోప్రాగకచ్ , అ
 న్యత్రనుబంతస్యేప్రాగితి యుష్మదస్తద్వివచయే వ్యవస్థాయాస్త్యయకా
 మయకేత్యాదిసిద్ధయే వక్ష్యమాణత్వాదిరామనేన మపర్యంతస్యేత్యధికారే
 నైత్యపరితోషాదాహ * త్వయానుయేత్యత్రైతి * ననున్వయాదేశయోర
 ప సముదాయాదేశ త్వే త్వయేత్యాది సాధుయతుం శక్యత ఏవ , యోచితి
 సూత్రం పరిత్యజ్య అచ్యేత్యిమాత్రైకతే , అజాదావిభక్తాపరితోఽన్త్యస్య

పకారాదేశేనతి అయాదేశప్రవృత్తైరితి పునరపరితోషాదాహ * యువకా
 భ్యామిత్యాది * అజ్ఞకార్యభితి * ఏతేనలజ్ఞవృత్తై పునర్వృత్తావవిధిరి
 పరిభాషాఽర్థతఙ్గపనిబద్ధా, అజ్ఞేఅజ్ఞాధికారేవృత్తంవర్తనం యస్యతదజ్ఞవృ
 త్తం శాస్త్రుంతప్తిన్మృత్యుతైసతి, పునరన్యస్యాజ్ఞవృత్తశాస్త్రస్య ప్రవృ
 త్తాప్రాప్తాయాం అవిధిరితి తత్పరిభాషాయాలర్థః, ఏషాపరిభాషాజ్ఞాజ
 నోర్జ్ఞాభివ్యవస్థాపితా, ఉపపత్తిస్తు మనోరమాతోఽవగస్తవ్యా, నచైవం
 గ్వాభ్యామిత్యత్ర త్యనాద్యత్వేకృతే సుపిచేతి దీఘానస్యాదిరి వాచ్య
 మ్, ద్వయోరేకస్యేత్యాది నిర్దేశేనోక్తపరిభాషాయాః అనిత్యత్వజ్ఞావవా
 దితిదిక్. * మకారాంతరమితి * ఇదముపలక్షణమ్, జనశీత్యత్ర జనఃసేత్యతి
 సకారం ప్రస్థిత్య సాంతస్య జనభితివ్యాభ్యానాదతోమితిసూత్రాదమ్గ్రహ
 ణ మనువర్త్య అమలమేవేతి వ్యాభ్యానాద్యేతి బోధ్యమ్. * ఏకస్యాక్తా
 వితి * త్వమావేకత్వేభితి వక్తవ్యే వచనగ్రహణాదయమర్థోలభ్యతభితిభా
 వః. * అవిభక్తికమితి * తథావశేప్రథమయోరితి పూర్వసూత్రేణప్రా
 త్తస్యానుఃప్రతిషేధోఽయమితి భాష్యేత్యీతమ్, నచ తిత్తేవ కింనస్యా
 త్, ద్వితీయాయాంచేత్యాత్వే పూర్వసవర్ణదీఘే తస్మాచ్ఛసభితిసత్వే
 చేష్టసిద్ధిరితివాచ్యమ్, స్త్రీవపుంసకయోర్నత్వాప్రాప్త్యాయుష్మాకాబ్రా
 హ్మణీః, యుష్మానులూనిత్యసిద్ధిప్రసక్తాత్, అలిక్తత్వపక్షేతుయుష్మాన్బ్రా
 హ్మణానిత్యాదేరప్యసిద్ధిప్రసక్తాచ్చ. * యోఽవి * అవికిమ్? యువా
 భ్యామ్, యదితు యుష్మదత్వదోరనాదేశభివ్యత్ర రాయోహలీత్యతోహ
 లీత్యనువర్తతే తదేహవీతిమాస్తు పరిశేషాదేవసిద్ధేః. * యుష్మదత్వదో
 రనాదేశే * అనాదేశేకిమ్? యుష్మభ్యమ్, నచాభ్యమ్మతే ఆదేశోహ
 లాదిర్మేత్యనాదేశగ్రహణం త్యమ్తం శక్యమితివాచ్యమ్, యోఽవీత్యబ్రా
 నువృత్త్యర్థం తస్యావశ్యకత్వాత్. * హాలాదౌపరభితి * యోవీత్యక్తి
 హణాత్పరిశేపసిద్ధమిదమ్, రాయోహలీత్యతోఽనువృత్త్యైలభింవా. * ప
 త్నద్యయేఽపి సాధురితి * నన్వస్తలావపక్షే పరరూపం బాధిత్యా స్పవర్ణదీ
 ఘాసాన్వితకారోచ్ఛారణసామర్థ్యాదితిచేత్, అగ్రాహుః — బహువచన
 యుల్లేది త్యేత్వనివృత్త్యాఽకారోచ్ఛారణస్య చరితార్థత్వాదితి, యద్యప్య
 క్తివృత్తపరిభాషయా ఏత్వం సుపరిహితమ్, తథాపి తస్యాఃఅనిత్యత్వే ఇద

మవ్యకారోచ్ఛారణం జ్ఞాపకమితి తత్వమ్ । * యుక్త దన్త ద్భ్యాంఽజసాఽశ్ *
 శిత్వం సర్వాదేశార్థమ్, అన్యథాహ్యదేశపరస్యేతిస్యాత్, నచాకారస్యా
 కారవిధానే వైయర్థ్యమ్, ఆదేశవ్యవదేశేన యత్స్వేవృద్ధ్యర్థత్వాత్, న
 చావయవస్యాదేశేనత్యపి విభక్తౌరనాదేశతాద్యైవేతవాచ్యమ్, సర్వే స
 ర్వపదాదేశాఇతి సిద్ధాంతాత్, ఇదమేవ శిత్వం జ్ఞాపయతి సర్వే సర్వపదా
 దేశాఇతి, అర్థవత్సేవ స్థానాదేశభావ విశ్రాంతిర్తత్వః, సిద్ధుచావయ
 స్తు వచన సామర్థ్యాదనర్థకస్యాపి భవన్తితి మనోంమాయాం స్థితమ్ । * శ
 వనుమేతి * నన్వత్ర అన్యలూపపక్షే అశస్యాదేశస్యాత్, యత్స్వేన
 వృద్ధ్యర్థతయాఽశ్విధానస్య చరితార్థత్వాత్, నచస్యాదేశావపాదోఽశ్చ
 తివాచ్యమ్, అశాదేశప్రవృత్తికాలే శేషేలాపాభావేనస్యాదేశస్యాప్ర
 సక్తేః, అత్రాసంఘః — అజ్వత్తపరిభాషయా స్యాదేశో వారణీయః, య
 దితు అజ్వస్య యత్యార్యం తద్విషయజ్యేవ సాపరిభాషా నన్వగ్గాధికార
 పరేతి దురాగ్రహస్తవ్యశిత్వప్రాతోగుణితి పరదూషేణ అకారాన్తరంశ్ర
 జ్ఞిష్యాకారరూపపవాశ్ భవతి నను విక్రియతఇతి వ్యాఖ్యేయమితి, నన్వా
 కమాదేశాత్పూర్వమనాదేశత్వాద్యోచీతి యత్స్వేనభావ్యమ్, తతశ్చ
 శేషేలాపాభావాదవణాన్తాదితి విధీయమాన సుడాగనుస్యాప్రసక్త్యా
 సామితి సనుటూనిదేశో వ్యర్థః ఇత్యతఃహ * భావినఇతి * కృతే
 హి శేషేలాపే అకారాన్తత్వాత్ప్రప్రసంగే సనుటూన్యస్థానిత్వేన
 నిదేశసామర్థ్యాన్నివర్తతఇతి భావః । శేషేలాపస్థిలోపఇతిపక్షే
 తు సుద్ధిహాణం వ్యర్థమేవ ఆకమితి దీఘాఽచ్చరణం సవణాదీఘాఽ
 థమ్ । అన్యథా పరదూపంస్యాత్, నచాకారోచ్ఛారణసామర్థ్యమ్, ఏ
 త్వనివృత్త్యాఽభ్యమివ చరితార్థత్వాత్, ఇహాయువానాద్వివచనేత్వ
 మావేకవచనఇతి సూత్రద్వయేపి ద్వివచనైకవచనశబ్దావర్థవతాననుక్రమ్య
 యపరాచితి వ్యాఖ్యాతమ్, తత్ఫలందర్శయతి * సహస్య మానేషత్యాది
 నా * ద్వైకత్వచాచిన్తితి * పశ్చకం ప్రాతిపదికార్థఇతి పత్రాభిప్రా
 యేశేదముక్తమ్, తస్మింస్తుపక్షే సఙ్ఖ్యాంబిపి ప్రాతిపదికార్థత్వాత్,
 త్రికపక్షేతుద్వైకార్థవాచిన్తితి పాత్యమ్ । సఙ్ఖ్యాంబి విభక్త్యర్థత్వేపి స
 క్షేయస్య ప్రాతిపదికార్థత్వానపాయాత్ । * అన్యసఙ్ఖ్యశ్చేదితి * య

క్షుద్రస్థులగతసజ్జ్యేగరసఖ్యాక్తశ్చేదిత్యర్థః * సత్తతి * అర్థపరత్వా
 శ్రయణసానుగ్ధాభేదభూతపూర్వగతేరపి స్వికారామ్యవావాత్వమావ
 పిస్తః, ప్రత్యయపరత్వే తే నస్సాతామిత్యవ్యాప్తిస్సాన్విదితిభావః । ఏవం
 చతుర్థక్షోకేపి నయవావాత్వమానచేత్యక్త్యాప్రత్యయపరత్వేఽతివ్యాప్తి
 భ్వకానితావం చావ్యాప్తితివ్యాప్తి పరిహారాయార్థపరత్వచూశ్రితమితి
 ఫలితమ్, నన్వేషమ్, సుజన్మజనపీయశ్చుదస్త్రదోర్ద్వ్యర్థత్వే యవావా
 స్యాజామ్, ఏకార్థత్వేతు త్వమావపీత్యాశంకాయామాహ * సుజన్మ
 జన్మపరతత్తతి * కేతేతదేశాత్తత్వతలహ * త్వాహాయాయవయావిత్యా
 ది * అన్వేషం త్వాహాదిభియువావయోర్బాధః, త్వమాతుతేభ్యోవ
 రాః కంత్రేర్బాధ్యేతామిత్యతలహ * త్వమావపీతి * విప్రతిషేధపరమి
 త్యస్త్రపరశబ్దపేయ్యవాచిత్యాదితిభావః । * అతిత్వానుతిమామితి * త్వాం
 మాంవాతిక్రాంతాదితివిగ్రహః * అతియాయమతివయమితి * త్వాం
 మాంవా అతిక్రాంతాదితివిగ్రహః, ఏవమగ్రపూర్వాహమ్ * అతిత్వా
 కనుతిమాకమితి * అత్రాన్తలోపపక్షే అక్లప్యత్త పరిభాషయా సుడాగ
 మోనివార్యః, హ్రస్వసత్తాపత్యత్ర ప్రాస్వానాద్విహితస్యామో సు
 డితివ్యాఖ్యానాద్వా, నన్వేషం భిన్నవిషయతయా సుటోసుడపచాదత్వా
 భావేనావగ్తాన్తసర్వనామభ్యా విహితస్యామోసుడేపరత్వాన్వేషన్మ
 తు సుడాగమస్తస్య, యేషాం తేషామిత్యాహ సావకాశత్వాదితీతే, అ
 గ్రాహః — త్యదాదేరామిసుడితివక్తవ్యే ఆమిసర్వనామృత్త సర్వనా
 మగ్రహణ సానుగ్ధాన్విధిసర్వేషామితి నిర్దేశాచ్చ అవగ్తాన్తసర్వనామభ్యో
 ప్యానుస్సుడేపభవతి నతునుట్, శస్ప్రిభృతిష్యితిచవిషయసప్తమీ తేనపధా
 దిష్వప్యామిననుడితి, ఏవంచ సామత్తి ససుటగ్రానిర్దేశేన యుష్మాకమస్తాక
 మిత్యత్ర సుడాగమాభావేఽపి సుడాగమోమర్వారగత్యాశంకాయాలపి
 నిరవకాశపవేతి బౌద్ధ్యమ్, యత్తువదన్తి — సామకమిత్యత్ర యద్యపి
 సుష్క్రిహణం నస్థానివిశేషణం బాధాత్, తథాపుపలక్షణస్తు భవతి, తే
 నయస్యానుస్సుడగ్రాభావితస్యైవామ ఆకమాభవితవ్యమ్, నచైతద్దాణత్వే
 నమృతత్యాకమనప్రవర్తతే, తథాచాతిత్వయామతిమయామిత్యేన
 త్వాహా సత్త్విత్యాకమతిమాకమితితదనత్, ఆకమావపృతస్యామనుస్సుడ

స్వయాభావాత్ , ఆకమస్సుఙ్గావీతిచేత్తర్హితమెవోపలక్షయేత్ , అదేశ
 ద్వారకేణ పరమ్పరాసమ్బుధేన స్థానినముపలక్షయతిచేదేవం తర్హి యుష్మా
 కమిత్యాదౌ సుతామ్రాయేత , సామత్తి నిర్దేశసామర్థ్యాన్నశ్రూయతేతి
 చేత్ , న , నిర్దేశస్య గౌణవాప్యత్తై చరితార్థత్వేన సామర్థ్యాభావా
 దిత్యన్యత్ర విస్తరః , గుణీభూతయోర్యత్తుదన్త దోరే కార్థత్వే ఉదాహర
 ణాన్యక్త్వా సమ్ప్రతిద్వ్యర్థవాచిత్యే ఉదాహరతి । * యువామావాంవా
 తిక్రాంతిత్యాదివా * బహ్వర్థయోస్తూదాహరతి । * యుష్మానమ్మన్వే
 తి*పదస్య * అపదాన్తస్య మూర్ధన్యత్తితి విరోధనిర్దేశాత్ప్రకీర్ణదసేయో
 యమధికారః , తేన రాజారాజభ్యామిత్యాదౌ నలోపఃప్రాగిపదికాన్త
 సేయితి నలోపస్సిధ్యతి , నతు రాజానారాజానత్వత్ర , తథాగోమాం
 వమానిత్యాదౌ సంయోగాన్తలోపో నతుగోమన్త గోమన్తత్యాదౌ , త
 థామోనోధాతోరితి నన్వం ప్రకాప్రకాష్ఠ్యామిత్యాదౌ భవతి నతు ప్ర
 కామాప్రకామత్వత్ర , తథాహరింపదైత్యాదౌ మోఽనుస్వారఃప్ర
 వర్తతే నతు గమ్యత్యత్యాదౌ , నచ ఉజ్జీవపదత్వత్రపదే త్యర్థధికారా
 త్పదేపరతోమస్యానుస్వారస్యాన్నతు గమ్యత్యత్యత్రై కిమిహ పదసే
 త్యధికారేణేతి వాచ్యమ్ , పుంస్వితియాపాసిధిప్రసక్తాత్ , తస్మాన్మోఽను
 స్వారత్వత్ర పదసేత్యమవర్తనీయమేవ , పదేత్యన్యత్రూర్హిసూత్ర
 ద్వప్రసయోగోవాస్తీతుశ్చిద పదత్వత్రైవ అవోచామ , ఇహపదసే
 తి సమ్బంధ సామాన్యే వక్ష్యే సాతూర్తరేషు వాక్యేషు సమ్బంధవిశేషైః పరి
 క్తతే , క్వచిత్ స్థాన వక్ష్యే క్వచిదవయవవక్ష్యేతిత్ర సంయోగాన్తస్యలోపః,
 మోనోధాతోః మోఽనుస్వారత్వత్యాదౌ పదసేతిస్థానవక్ష్యే అవయవ వ
 స్థానోతూక్తాత్ప్రసక్తస్యాత్ , మాదుపధాయాత్త్యాకౌత్సవయవవక్ష్యే
 అన్యథావృక్షవానిత్యత్రైవ మతుపోమస్యవన్వంసాన్యత్యుత్తవస్తాప్య
 త్వవత్వత్ర , ఏతచ్చానుపదమెవోపపాదయిష్యతే , యద్యపి వక్ష్యే స్థా
 నేయోగేతి పరిభాషయా పదసేత్యత్ర స్థాన వక్ష్యేవలభ్యతే , నన్వయ
 వక్ష్యే , తథాపి నలోపసూత్రై అన్తసేతిగ్రహణాన్తాపకాదవయవవక్ష్యే
 లభ్యతే , యదిపదసేతి స్థాన వక్ష్యేవస్యాత్తహి నాన్తస్యపదస్య లో
 పోభవన్నలోఽన్తస్యస్యాదిత్యన్తగ్రహణమనర్థకంస్యాత్ , అవయవవక్ష్యే

శ్రీకారేత్వస్తసేతిగ్రహణం సార్థకమ్, తద్యథానలోపసూత్రేప్రాతిపదికా
 స్తసేత్యసమాసనిర్దేశః, ప్రాతిపదిక సంజ్ఞక పదస్యాన్తావయవోయో
 నకారస్తస్యలోపఇతి సూత్రార్థశః, నన్వేషమస్తసేతిగ్రహణమవయవ
 షష్ఠీత్వజ్ఞాపనార్థమితి స్వీకృతత్వాత్పదసేత్యత్ర కథం నామస్థానషష్ఠీలా
 భః, సమబ్ధవిశేషస్య నిధారితత్వేన స్థానషష్ఠీపరిభాషాయాఅనువంశితేః ।
 అత్రాహుః — ప్రయోగమూలత్వాద్వాక్యకరణపుష్కలేలక్ష్యానురోధే
 నస్థానషష్ఠీస్వక్రియతే, జ్ఞాపకసిద్ధావయవషష్ఠీతునసర్వత్ర స్వీక్రియతఇ
 తినలోపసూత్రే మనోరమాయా మస్తగ్రహణం త్యక్తుం శక్యమితుక్త
 మ్, భాష్యాదాతు పదసేత్యధికృతస్యావయవషష్ఠ్యస్తత్వమభ్యుపగమ్య
 తే, నతుస్థానషష్ఠ్యస్తత్వమేవేతి జ్ఞాపనార్థమస్తగ్రహణమ్, తేనవృక్ష
 వస్తా, వృక్షవస్త్యత్యక్త మాదుపభాయాఇతి వత్సంసిధ్యతి, పదావయవస్య
 మతుపస్సత్వాత్, అన్యథాపదసేత్యస్య విశేష్యత్వేమతుపాతదస్తవిభౌ
 మత్వత్వంయత్పదస్తదవయవస్య మతుపోమాదుపభాయాఃపరస్య మస్యవ
 త్వం భవతీత్యర్థస్యాత్, తథాచవృక్షవానిత్యత్రైవస్యాత్, నతువృక్ష
 వస్తా, వృక్షవస్త్యత్యక్తేతిఫిలమ్ * పదాత్ * కుత్సనేవసువ్యగోత్రాదా
 విత్యనఃప్రాగయమధికారః । యదితుకుత్సనేచ సువీత్యత్రాపి పదాదిత్య
 నువరైత తదాదేవ దక్షవచతిహవీంషీత్యత్రైవనిఘాతస్యాన్నతు పచతి
 పూతీత్యత్ర * అనుదాత్తం సర్వమపాదాదౌ * ఇదంపదత్రయమాపాద
 పరిసమాప్తైరధిక్రియతే * షష్ఠీచతుర్థీతి * అల్పాచ్యతరమితి షష్ఠీత్యస్య
 పూర్వనిపాతః * షష్ఠ్యాది విశిష్టయోరితి * ననుయుక్తదష్టదోరితుక్త
 త్వాత్తయోరేవ వాన్నావాదయతదేశాస్సుః, సచపదసేత్యధికారాత్
 విభక్త్యస్తస్యేవ పదత్వాత్ షష్ఠ్యాదివిశిష్టయోరేవ స్యురితివాచ్యమ్, ఉ
 క్తరీత్యావన్నసాకా దోషభావేపి భ్యామాకౌ పరతో యుక్తదష్టదోఃపద
 త్వాత్కేవలయోర్వాన్నావాదేశ ప్రసజ్యస్య దుర్వావరత్వాత్తథాచ సు
 ఖంవాంనా దదాత్వీశఇతి ప్రయోగోనసజ్యచేఢత, నాపిద్వితీయాస్థయో
 రితిస్థగ్రహణసామర్థ్యాద్విభక్తివిశిష్టయోరేవాదేశా భవేయిరితి వాచ్య
 మ్, స్థగ్రహణాన్ముచ్చియమాణవిభక్తియోరేవేతి వక్ష్యమాణతయాత
 త్సామర్థ్యసోపక్షయాత్, మైవమ్, అనుదాత్తం సర్వమితిసర్వగ్ర

హణాధికారాత్ సర్వవైవ విభక్తి విశిష్టస్యాదేశాభవంత్యాకరే సప్త
 త్వాత్, యదితుసర్వస్య ద్వైతత్యతఃసర్వస్యేతి పదమనువర్తతే తదాస
 ర్వగ్రహణమిహత్యక్తుం శక్యమిత్యాహుః । ఉక్తానాదేశాన్వచనక్రమే
 ణోదాహరతి * శ్రీశత్రుత్వాదినా * స్వామీతేమేపీతి * స్వామీశ్వరాధిప
 తీతివస్థీనప్తమోర్విధానాదిహవస్థీ, ద్వివచనానైయోరుదాహరణమా
 హ * పాతువామిత్వాదినా * బహువచనానైయోస్తు * సోవ్యాద్యోనైత
 త్యాది * సేవ్యోత్రవసనైతతి * అద్వైకృత్యతృచచ్ఛేణ్ణియత్, కృత్యా
 నాం కర్తరివేతివస్థీ * వేదైరశేషేరితి * యుష్మకర్షతుగోవిష్ట ఇతిప్రా
 చక్షపాశఉపేక్షితః । యుష్మనిత్యస్య పదాత్పరస్వాభావాదేవాప్రాప్తైః,
 ననుయుష్మదస్తుదోషస్థితతుర్ధద్వివీతీయానామితి సూత్ర్యశాం పశేషణేనత
 దస్తవిధౌషస్త్వాద్యస్తయోయుష్మదస్తుదోషవర్తవన్యతీ, నచస్త్వగ్రహణా
 భావేయుష్మదస్తుదోషసంబంధీనీనాం వస్థీచతుర్ధద్వివీతీయానాం వాన్మాస్యై
 ర్థసాన్యదితివాచ్యమ్, సర్వస్యపదస్యేగ్యనువర్తనా దతోవ్యాచచ్ఛే * శ్లగ్ర
 హణాదితి * తిష్ఠతిరిహోహానావర్తతే, యథా “ సమయేతిస్థసుగ్రీవ ” ఇతిసమ
 యంమాహాసీరితిగమ్యతే తేన వ్యక్త్యన్తాదినవిజహతో రేవ యుష్మదస్తుదోరా
 దేశాశ్చత్యర్థః । * ఇతియుష్మత్పుత్రఇతి * యవయోఃపుత్రాయుష్మకంపు
 త్రఇతి వావిగ్రహః నతు తవపుత్రఇతి, తథాహిసతిత్వమిపుత్రఇత్యేవ
 స్యాత్, ఏవమస్తుత్పుత్రఇతిప్రాప్యాహ్యమ్, పదాత్పరత్వం సమూహ
 యితుమితిశబ్దః, నను రాజ్ఞోఃపురుషో రాజ్ఞాంపురుషఇతి సిగ్రహే రాజపు
 రుషఇతి నేష్యతఇతి సిద్ధాన్తవిరోధాదుష్మత్పుత్రాయుష్మకంపుత్రఇతిప్ర
 యవయోరుష్మకమిత్వాది విగ్రహానసమన్భవతీతిచేత్, అక్రాహుః—
 యత్రనృత్రాసంఖ్యావిశేషబాధకం ప్రమాణం నాస్తి శత్రైః వైకత్వసంఖ్యా
 శ్రియతే, యథారాజాపురుషఇతి, నహి రాజపురుషఇతిప్ర విభక్తానిష్ఠ
 త్రాయాం రాజపదాధైవిత్వాది ప్రత్యాయకం కింఞ్చిదస్తి, యత్రపునసం
 ఖ్యాభేదగమకమర్థప్రకరణాద్యస్తి భవతితత్ర ద్వివచన బహువచనానై
 యోరపి పృతిః, ప్రకృతేత్వేకవచనానైన విగ్రహే ప్రత్యయోత్తరపద
 యోశ్చేతి త్వమాదేశప్రసక్తాత్, అథాద్వివచన బహువచనానైన వి
 గ్రహే పృతిర్భవిష్యతీతి, అర్థసామన్యమ్, అథాద్యథా, ముద్గేక్షి

తోమాత్రికః , నహ్యేనేన ముద్దేన ద్వాభ్యాం ముద్ధాభ్యాం క్రయణం సం
 భవతి , ప్రకరణాద్విధా , భవత్తిరామవసరప్రదానాయ వచాంసినః , భ
 వత్తోర్మిరామిత తత్రహ్యర్థః । * సమానవాక్యతతి * దేవదత్తైత్యయంద
 న్నో దేవదత్తహరానేనేత్యత్ర దణ్ణత్యత్యేతత్ పూర్వవాక్యస్థమితి సమా
 నవాక్యస్థత్వాభావాత్ ఆమన్త్రిత నిఘాతో నభవతి । * ఏకతీజితి * ఏ
 కం తీజ్ తిజస్తం యత్రేతి బహువ్రీహిః , నన్వేదనస్త్యయాపక్తవ్యస్తవ భ
 విష్యతీత్యత్రాత్మిప్రసక్తః , పక్తవోఽస్తీత్యధ్యాహారేణ భిన్నవాక్యతా స
 మర్థనేఽపి పశ్యన్ముగ్ధావతీత్యాదావేకవాక్యత్వవ్యవహారోనస్యాత్ ,
 సత్త్వం ప్రకృతోపయోగి త్వేనేదముక్తం పశ్యన్ముగ్ధత్యాదావభేదకత్వా
 దేకంవాక్యం సాకాక్ష్యంచేద్విభాగే స్యాదితి శాస్త్రాస్తరప్రసిద్ధమేవేత్యే
 తే । అన్యేతు — ఆభ్యాతం సవిశేషణం వాక్యమితి వార్తికకారవచనపర్యా
 లోచనయా ఏకతీజిత్యత్ర తిజస్తం విశేష్య సమర్పకం వివక్షితమ్ , తతశ్చ
 పశ్యన్ముగ్ధావతీత్యత్ర తిజస్తద్వయే సత్త్వపి పశ్యేత్యప్యైవ విశేష్య స
 మర్పకత్వాన్వోక్తదోషత్యత్యాహుః — ఏకశబ్దస్సమానవచనో నతు సత్త్వా
 వాచీ బహువ్రీహిశ్చాయతైనబ్రూహిబ్రూహి దేవదత్తైత్యత్ర వాక్యత్వా
 దామన్త్రిత నిఘాతస్సిద్ధ్యతీతి సమర్థసూత్రే క్రైయటః , యుష్మదస్త్రదో
 ర్విభాషాఽనన్వాదేశ్యతీ వాతీకముఖ్యతాపతతి । * ఏతేవాంనావాద
 యతతి * యద్యపిసపూర్వాయాఃప్రథమాయావిభాషేత్యత్రేత్యత్యతే,
 తథాప్యవిశేషేణ వికల్పోయం విధీయత్యత్యాశయేనసపూర్వత్వాభావే
 పి వికల్పముకాహరతి * ధాతా తేభక్తతతి * అన్వాదేశేతు నిత్యముదాహ
 రతి * తస్మై తేననుత్తీర్ణేవేతి * తుల్యాత్కైరిత్యాదివన్నచవాహాహౌవై
 రితి తృతీయానిర్దేశేనాపి యుక్తార్థలాభే యుక్తగ్రహణమనర్థకమిత్యతలహ
 * యుక్తగ్రహణాదితి * యత్ర యుష్మదస్త్రదర్శకతాస్సముచ్చయాచీన్వా
 డయోద్యోతయంతి తదాచాదిభిన్నహోర్థద్వారా యుష్మదస్త్రదో సాస్య
 ద్యోగః , తత్రాయం నిషేధత్యర్థః । * హరోహరిశ్చేతి * అత్రచశబ్దోహ
 రిహరగతం సముచ్చయమాహ , హరిహరాభ్యాం త్వస్త్రదస్త్రస్సుభ్దో నతు
 సముచ్చయేనేతి ససాక్ష్యాద్యోగః కిన్తు పరంపరాయోగతీతి నిషేధతీతిభా
 వః । * పశ్యాత్కైశ్చ * అతపవ నిపాతనాద్భావే పాఘాగ్ధ్యాభేదితి

శః, దశనంపశ్యః, తచ్ఛేహజ్ఞానమాత్రమ్, అదశనం లాప ఇశ్య
 త్రయథా, నతుచాక్షుషజ్ఞానమేవ అనాలావనఇతి నిషేధాత్తదేతదాహ
 * అచాక్షుషజ్ఞానాత్తైరితి * పరమ్పరాసమ్బద్ధైపీతి * పూర్వత్రయ
 క్తగ్రహణేన జ్ఞాపితమేతద్భవత్యనన్యత్ర పరమ్పరాసమ్బద్ధైపీ నిషేధఇతి।
 * సపూర్వాయః * సహశబ్దాత్త్ర సలూకుకఇత్యత్రైవవిద్యమానవచ
 నస్తేన సహేతీత్యత్ర తుల్యయోగవచనం ప్రాయికమితి వక్ష్యమాణత్వా
 ద్విద్యమానవచనస్యాపిసహస్యసమాసః, వోపసజనసేయీతి సభావః, ప్ర
 థమాయాఇతిచ ప్రత్యయగ్రహణాత్తదన్తవిధిరిత్యాలోచ్యాహ। * విన్య
 మానపూర్వాదిత్యాది * ఏతేవాం నావాదయతదేశాఇశ్యవిశేషాక్త్యైవ
 విభావయాసిద్ధికిమర్థమిదం వచనమిత్యాశ్చకాం పరిహరన్నాహ * ఆ
 న్వాదేశేపీతి * భక్తస్త్యమిత్యాది * త్వంభక్తోహమపిలేన హరిస్త్యాం
 మాంవాత్రాయతఇతి సమ్బంధః, ఏవంచప్రకృతత్వాన్నయచ్ఛబ్దాపేక్షా,
 యేనకారణేన హరేస్త్యం భక్తస్తేనైవ కారణేనాహ మపీతి వ్యాచక్షాణా
 నాం యచ్ఛబ్దాధ్యాహారక్షేపఇతిబాధ్యమ్, అత్రతేనెతి విద్యమానం ప
 దంతతోహరితి ప్రథమాన్తం తతఃపరస్య యుష్మచ్ఛబ్దస్యాదేశః, తథా
 త్రాయతఇత్యస్తాత్పరం సత్తిప్రథమాన్తం తతఃపరస్యస్మచ్ఛబ్దస్యాదే
 శః। * సామన్త్రితమ్ * సమోభధనేచేత్యతః సమోభసఇత్యనువతేతే
 సాఇత్యనేన ప్రథమానిదిశ్యతే, మహాసంజ్ఞాకరణ సామర్థ్యాత్సంజ్ఞావి
 ధావపి తదన్తగ్రహణమ్, ఆమన్త్రిణమామన్త్రితం ఉపచారాత్తత్సాధ
 నేవృత్తిః, విభక్త్యుద్దేనచామన్త్రితే, నతుకేవలయావిభక్త్యేత్యాశయే
 నాహ * తదన్తమితి * ఇహేతి * అగ్నేతవదేవాస్తానిత్యప్రయుష్మదస్త
 దోర్నభవత్యాదేశః, అగ్నేనయేత్యత్ర తిజతిజఇతి నతిజ్నిఘాతః, అగ్న
 ఇన్ద్రియణేత్యత్రామన్త్రితస్యచేత్యామన్త్రితనిఘాతోనేతి వివేకః।
 * సర్వేషాం నిఘాతఇతి * అయిచ్చ నిఘాతఃపదకాలేశ్రుయతే నతుసం
 హితాకాలే, స్మరితాత్సంహితాయామనుదాత్తానామితి సంహితాయా
 మేకశ్రుతివిధానాత్। * అగ్నేతేజస్వన్నితి * ఇహపదాత్పరత్వాత్తేజస్విన్ని
 త్యస్యామన్త్రితస్యచేత్యాన్యమికనిఘాతస్సర్వానుదాత్తః। * సుపాదితి *
 తోభనా పాదాయసేయీతి బహువ్రీహిస్సప్త్యనుపూర్వసేయీతిపాదస్యాన్త

లోపః । * పాదసవత్ * తదవయవస్యతి * ఏతచ్చ నిర్దిశ్యమానస్యాదే
 శాభవన్తీతి పరిభాషయాలభ్యతే , ఇయంచ పరిభాషాప్రకృష్టా నేయోగేత్య
 నేనజ్ఞాపితా , తథాహి అస్త్రైక్యాః , ఇకోయణచీత్యాదౌ సామీప్యాదినమ్ను
 ధప్రసక్తేఽపి లక్ష్యానురోధేన వ్యాఖ్యానాదవరజ్జత్యాత్మానివదాదేశఇతి
 జ్ఞాపకాచ్ఛుప్తానేయోగత్వే సిద్ధిపాఠ్యరభ్యమాణే నప్రకృష్టా నేయోగేత్యనే
 చ శబ్దప్రముచ్చార్యమాణమెవ , స్థానేన యజ్యతే నతు ప్రతీయమాన
 మిత్యయమన్తోలభ్యతే , తథాచ నిడిశ్యమానస్యాదేశాభవన్తీసిద్ధమ్,
 అలాఽన్త్యస్యాదేవరసేవీతి యోగాతు ఆరమ్భసామర్థ్యాన్నిర్దిశ్యమాన
 పరిభాషాయావాదకా, పునఃఖయ్యసుపరే, ఉదస్థాస్త్రమొప్పుత్యాదౌ నదో
 షఇతిచిత్ , ————— వి దాంతాః శ్రి ————— * అగ్నిమదితి * మథా తేర్చవ
 తేచ్చ క్షప్పేతదేవరూపం, ఇదితస్తునలోపాభావాదగ్నిమకా, అగ్నిమథే,
 అగ్నిమథః , ————— వి భాంతాః శ్రి ————— * అనిదితామ్ * ఇత్ హ్ర
 స్వేకారః ఇత్సంజ్ఞకాయేషాన్తని ఇదిన్తి , నఇదిన్తి అనిదిన్తి , తేషాం అనిది
 తాం, ఏతచ్ఛాన్తస్య విశేషణంహలఇత్యపి , తదాహ * హలన్తానామనిదితా
 నామితి * ఉపధాయానసేవీతి * శ్వాన్నలోపఇతి సూత్రాన్నేతిలుప్తవస్థీ
 కంపదమనువర్తతే , తచ్ఛోపధాగ్రహణేనవిశేష్యఇతిభావః , అనిదితామి
 టికిమ్ ? నన్యతే , హలఃకిమ్ ? నీయన్తై , ఉపధాయానికిమ్ ? హస్యతే ,
 * అచః * అల్లోపో నఇత్యశోఽల్లాపఇత్యనువర్తతే భస్యేతిచ , తదాహ
 * భస్యాకారస్యలోపస్సాన్యదితి * అత్రనవ్యాః — యద్యత్ప్రాజ్ఞుతేర్భు
 సేవీతిసామానాధికరణేనాన్వయస్వీక్రియతే తస్మిన్ప్రతీచఃప్రతీచేత్యాది
 నసిద్ధేయేత్ , ఉపనర్గసహితమైవ భత్వేన కేవలస్యాజ్ఞుతేర్భుత్వాభావా
 త్ , భస్యావయవస్యాజ్ఞుతేరితి ప్రేయధికరణేనాన్వయేతు ప్రత్యేగాత్మ
 నేత్యాదావజ్ఞుతేరకారస్యలోపస్సాన్యేత్ , అజ్ఞుత్యన్తస్య భస్యాకార
 స్య లాపఇతి వ్యాఖ్యానాయాం ప్రాచ్యప్రాచేతి ప్రశబ్దాకారస్యాపలాప
 సాన్యేత్ , తత్రావృత్త్యాదినా అజ్ఞుత్యన్తస్య భస్యాజ్ఞుతేరకారసేవీ
 తి వ్యాఖ్యానేఽపి ప్రత్యేజ్ఞమజ్ఞుతీ ప్రత్యేగజ్ఞేతతత్సాదిషు ప్రత్యేక్వః
 ప్రత్యేకేత్యాదావతిప్రసక్తవేవ , తస్మాదల్లోపో నఇత్యత్రైవాత్రాపకైవా
 యవోఽసర్వనామస్థాన యజాదిస్వాదివరోయాజ్ఞుతిస్తస్యాకారస్య లో

పస్పాదితి వ్యాఖ్యేయమ్ , ద్యుప్రాగపాగుదక్ష్మిణీచిత్ర నిర్దేశశ్చేహ
 వ్యాఖ్యానే లిङ్గమిత్యాసలుః । * చా * చజోరితి నిర్దేశాచ్చవర్గగ్రహణం
 నభవతిత్యాహ * లుప్తాకారనకారేఽచ్చతావితి * అన్త్రాల్లాపేన నకా
 రలాపస్పాక్షిప్తత్వాత్తతత్కథనం వ్యర్థమేవ , కిన్తు లుప్తాకారేఽచ్చతా
 విత్యేవ సువచమిత్యాసలుః , డ్రలోపితసూత్రాదణోదీర్ఘ్యత్యస్యస్యానువ
 తనాదాహ * అణోదీర్ఘస్పాదితి * ప్రాచసప్రాచేతి * ప్రతీచిత్యా
 ద్యర్థమవశ్యస్వీకార్యే అతోలోపేకృతే అనేనదీ ఘోషవిధీయతఇతిభావః ।
 * సాగ్భామిత్యాది * చోక్షురితి కుత్స్వం నతుక్విస్ప్రిత్యయశ్చేత్య
 నేన , తస్యాసిద్ధత్వాత్ । * విష్వస్యైవయోశ్చ * చకారేణ సర్వనామ్న
 ఇత్యశస్సర్వనామ్న ఇతి లభ్యత ఇత్యాహ * అనయోస్సర్వనామ్నశ్చేతి *
 అప్రత్యయానైఽచ్చతావితి * అవిద్యమానప్రత్యయోఅప్రత్యయః క్వి
 నిర్వబాదిః , అచ్చతావప్రత్యయఇతి పాతేతు వప్రత్యయానైఽచ్చతా
 వితివ్యాఖ్యేయమ్ , విష్వస్యైవయోస్తూదాహరణం విష్వగచ్ఛతీతి విష్వ
 ద్రవ్యే , దేవానచ్ఛతీ దేవద్రవ్యజీతిబోధ్యమ్ । * అదసోఽసేః * అసేరితి
 ఇకారఉచ్చారణార్థః , తదాహ * అదసోపాస్తసేతి * అసాస్తసేతి కి
 మ ? అముమాస్తనభవతి అదస్యతి , దాత్పరసేతికిమ్ ? అముయాఅము
 యోరిత్యత్ర అన్త్యస్య యకారస్యమాభూత్ । * హ్రస్వవ్యజ్ఞనయో
 రితి * వ్యజ్ఞనస్యహి హ్రస్వకుషత్సదృశః దీర్ఘఃస్తు విసదృశఇతిభావః ,
 పాశ్చిన్తు హ్రస్వదీర్ఘయోస్సమాహారద్వైత్వముక్తత్యైవ విధీయమానో
 ప్యణోక్తవచనవర్ణాగృహ్యతీతి స్వీకృత్యాన్తరతమ్యాద్విస్వవ్యజ్ఞనయో
 ర్హ్రస్వః , దీర్ఘస్య దీర్ఘఇతి వ్యాచక్షతే । * అన్త్యబాధఇతి * సూత్రే
 అదసఇతి నావయవవస్థీ , కిన్తు స్థానేవస్థీ ఏవంహి అలూఽన్త్యపరిభాషాప
 ణిష్టతే , తథాచ అదసోయోఽన్త్యస్యః దాత్పరోనభవతి దాత్పరోయస్యః
 అదసోఽన్త్యోనభవతిత్యేవమన్త్యబాధేఽన్త్యసమీపస్య భవతితి తేషామాశ
 యః । * ఉక్తంచేతి * వార్తికకృతేతి శేషః , ఏవంచఅముద్రస్థితిశేషం
 చిదుదాహరణం భాష్యాదావనుక్తత్వాదుపేక్ష్యమితి భావః । * లత్యవది
 తి * చలీకృత్యలత్యత్ర కృపోరోలత్యుభయోర్యథాలత్వం తథేత్యర్థః ,
 నన్తప్రత్యయగ్రహణాభావేఘ్నన్తరపదాధికారస్థత్వాద్విష్వద్రవ్యే దేవ

ద్రుజ్జీత్యుత్పత్తరపదేష్వవాద్యాదేశసాన్యన్నతు విషయగచ్ఛనమి
 త్యుక్త్ర అతోవాచవష్టే । * అప్రత్యయగ్రహణం జ్ఞాపయతీతి * అన్యత్రై
 తి * అతఃకృకమీత్యాదౌ । * తెనతి * అన్యథానిత్యం సమాసశ్చత్యతోఽ
 సువృత్తేన సమాసగ్రహణేనోత్తరపదస్యాక్షేపాదతఃకృకమీతికృథాతుగ్రహ
 ణే కృథాతూత్తరపదకపవాయస్కూదిత్యాదౌ సత్వంస్యాన్నత్వణస్తోత్తరప
 దకేఽయస్కారశ్చత్యత్రైతి భావః । * ఉదఛాత్ * అచక్ష్యస్యావవాదః,
 ఇహోచక్ష్యసువత్తే భసేతిచ తదాహ । * ఉచ్ఛబ్ధాత్పరసేత్యాది *
 భసేతికిమ్ ? ఉదఛాచ్ఛ, ఉదఛ్ఛః, ఉదఛ్ఛామ్, లుప్తనకారసేతికి
 మ్ ? పూజాయాముదఛ్ఛః, ఉదఛ్ఛేతి యథాస్యాత్ । * సమస్సమి * స
 మీత్యవిభక్తికోనిద్యేశః, ఏవం తిరస్తిరీత్యపి, సక్లతమఛ్ఛతీతి సమ్యక్ ।
 * సమీచశ్చతి * అల్లోపేచావతి దీర్ఘః, సహోఽపి తీతి సన్ద్రక్, భవిషయే
 అల్లోపదీర్ఘో సద్రిచశ్చత్యాది । * తిరసః * నవిద్యతే లోపోయన్యసః అ
 లోపశ్చతి బహువ్రీహిః, అఞ్చతావిత్యనువత్తమానమన్యపదార్థః, అవయ
 వన్వారకశ్చలోపస్సముదాయే ఉపచర్యశ్చత్యభిప్రత్యాహ । * అలుప్తా
 కారశ్చత్యాది * అకారలోపేనతీతి నోక్తం వ్యాఖ్యానాత్, వప్రత్య
 యావైకిమ్ ? తిరోఽఞ్చనమిత్యాదౌ మాభూత్ । * తిరశ్చశ్చతి * లు
 ప్తాకారత్వాత్తిర్వాదేశాభావే సస్యశుప్తేన్వనశః, నచాల్లోపస్యస్థాని
 వత్వాత్ శుప్తత్వంనస్యాదితివాచ్యమ్ । పూర్వత్రాసిద్ధేతదభావాత్, ప
 దాన్తవిధిత్యాదృష్ట * నాశ్చాప్తిః * సమైవసిద్ధేప్రాఞ్ఞః, ప్రాశ్చేత్యాదౌ
 నునోఽభావేపి నకారశ్రవణార్థః * ప్రాజితి * ప్రకషేణాఞ్ఞాతి-పూజ
 యతీఃపూజాగ్ధాదఞ్ఞాత్సేక్వి * ప్రాక్షీప్తితి * జ్ఞోఃకుగితివాకుక్, చ
 యోద్వితీయాశ్చతీపక్షే ఖకారోబాధ్యః * ఏవమితి * శసాదిషు ప్రత్యచః
 ప్రత్యజ్ఞాఘ్రిమ్, అముముయఞ్ఞః, అముముయజ్ఞాఘ్రిమ్, ఉదఞ్ఞః, ఉద
 జ్ఞాఘ్రిమిత్యాదిజ్ఞైయ, కుఙ్ఞిత్తితికుఙ్ఞిక్ * నలోపశ్చతి * శుప్తత్వస్యా
 సిద్ధత్యాదితిభావః । సుష్టువృత్తీతిసువృత్, క్విపిగ్రహిజ్యేతిసమప్రిపా
 రణమ్ * సువృత్తిస్యతి * చర్వస్యాసిద్ధత్వాత్పూర్వం డసీనివాభుత్,
 తతశ్చర్వమ్. —————౪౪————— * నిపాత్యన్తశ్చతి * పృథుసే
 చనె, బృహపృథ్వా, అత్రగుణాభావః । మహేకర్తృణిప్రత్యయః, అతపవ

మహ్యతే పూజ్యతేమహాభివ్యవస్థే, గమెస్తుజగాదేశః, చ త్వరోప్య
 తిప్రత్యయాంతాః, ఏతచ్ఛాదామి స్ఫటికరిత్యతే, అత్వసస్తస్యచాధా
 తోః * శ్రుతౌపసూత్రాద్ధీర్ఘనృనోపధాయాభివ్యవధాగ్రహణస్యచానువ
 తనాదాహ * ఉపధాయాద్ధీర్ఘస్యాదితి * ఇహాధాతోరితి యోగో విభ
 జ్యతే తత్సామ్యధాదనస్తరస్యానస్తస్యైవప్రతిషేధః, నాత్వంతస్యేతికై
 యటాదయః, తదేతద్దశయతి । * ధాతుభిన్నానస్తస్యచేతి * ధాత్వవ
 యవభిన్నోయోనతదస్తస్యేతిత్యర్థః, తేనఉఖావ్రత్, పద్దధ్విదిత్యాదిసిద్ధమ్,
 ధాతుభిన్నోయోనస్తస్తస్యేతివ్యాఖ్యానాయాం స్రుత్థ్వత్ ఇత్యస్మిద్ధీర్ఘభా
 వేప్యత్రతుస్యాదేవేతిదిక్, అత్రసర్వనామస్థానచేతి సూత్రాదనమ్బు
 ధావిత్యనువర్తతే, సాచేత్యతస్సావితచతదాహ * అనమ్బుద్ధౌసౌ పరభ
 తి * అత్వస్తత్వాభావాదితి * అతుభివ్యవధానానుబద్ధగ్రహణస్యానుకర
 ణాదచ్చత్రస్తస్యనభవతీత్యర్థః * ఉభే * శబ్దరూపాపేక్షయా నపుంసకని
 దేశః * హద్విత్వేతి * అనస్తరస్య విధిర్వాచకవతి ప్రతిషేధోవేతి న్యా
 యాదితిభావః । ద్విభివ్యవధానైవ సిద్ధేఉభేగ్రహణం సముదాయప్రతిప
 త్త్యర్థమితివ్యాచయే * ఉభేసముదిత్యతి * అన్యథానెనజతీత్యత్రఅభ్యస్తా
 నాచూదిరిత్యామృదాత్తత్వం ప్రత్యేకిం పర్యాయేణస్యాత్ * నాభ్యస్తా
 చ్చతుః * వ్యవహితోపినుమేవాస్మినిషిధ్యతే అన్యేషామప్రసక్తైరిత్యభి
 ప్రేత్యాహ * నుమ్బుస్యాదితి * దదదితి * దదాతీదదత్, దాక్షోలటశ్చ
 త్రాదేశశ్చపక్షః, క్షావితిద్విత్వమ్, అభ్యాసహస్తస్య, శ్చాభ్యస్తయో
 రాతభిత్వాలోపః * జక్షిత్వాదయష్టత్ * జక్షితివృత్తకృతమ్, ఇతిశబ్దేన
 జక్షిరేవపరామృత్యతేభిత్వాదిరేమిమిత్యతన్మణసంవిజ్ఞానబహుప్రీహీస్త
 దేతదాహ * వద్ధాతవోన్యభి * ————— వ్రీ తాన్తాః క్రి —————
 గోపాయతీతిగుప్తికిపివపక్షే ఆయాదయ అథాధాతుకేవేతివైకల్పికాది
 హోయప్రత్యయాభావ । ఆయప్రత్యయపక్షేతు అతోలాపేయలాపేచగో
 పాభితిరూపంబాధ్యమ్, ————— పాన్తాః క్రి * త్యదాదిషు * కభిస్తస్య
 రూదాహరణం తాదృశోయాదృశ ఇత్యాది । తచ్చాత్రనోక్తమ్, హలస్తై
 ష్వనుపయోగాత్, అనాలాచనెకిమ్ ? త్వంపశ్యతీతద్దర్శః, కర్షణ్యో, తాదృశాదయస్తు
 దాశశబ్దత్వాదనతాప్యవయవాగ్ధేన వ్యుత్పాద్యతై,

పవాజ్ఞానాద్ధాన్యశేరితి సజ్జచ్ఛతే, భాష్యేతుకర్తుకర్తరిపుష్పత్తిద్ధర్మితా
 తమిచేసుం పశ్యన్తి జనాఃసద్ధనాయం పశ్యతి జ్ఞానవిషయోభవతిత్యథాదజ్ఞా
 నాద్ధాదితీతుసజ్జచ్ఛతే । తత్రదృశేజ్ఞానవిషయత్వావత్తిమాత్రవిషయ
 త్వేపి విషయాకరణావృత్తిత్వాత్ * అకారోన్తాదేశభితి * అకారాదే
 శేసతితతోగుణస్సాన్యత్, నచోచ్ఛారణసామన్యాద్విష్ణుస్సాన్యదేవేతివాచ్యమ్,
 అకారస్యావిధౌపాలపవత్రవిణప్రసక్తాత్ * విడితి * విశప్రవేశనేతిత్య
 స్తాత్ క్షిప్ । * నశేర్వా * కేచిదిహర్షులీత్యనువర్త్య ర్ములిపదాన్తేచేతి
 వ్యాచక్షతే, తన్న, నష్టమిత్యానావతిప్రసక్తాత్ * నగితి * షడగతాః
 ప్రాగ్వాత్ * స్పృశోఽనుదకేక్షి * కకారోగుణాభావార్థః, నకారస్తు
 క్షిప్స్యస్యస్యగురితివిశేషణార్థః । వస్తువస్తువర్థపవసః, క్షిప్రత్యయ
 స్యగురిత్యుక్తేపి తదనుబద్ధపరిభాషయా క్షిప్రవస్తుసత్వాప్రసక్తేః, నచా
 ద్యుదాత్తస్యం ప్రయోజనమ్, క్షిప్రప్రకృతీనామేకాచ్ఛత్వాత్, భా
 శుస్వరేణాపి తస్మిన్దేశే, దధృగిత్యత్రత్యన్తోదాత్తత్వనిపాతనాద్యుదా
 త్తస్యం నాపేక్షితమేవేతిదిక్ । అత్రసుపీత్యనువర్తతే, కర్తృణీతితు నివృత్త
 విశ్యాశయేనాహ * అనుదకేసుపుష్పపదేభితి * ఘృతస్పృగితి * ఘృ
 తం ఘృతేనవాసస్పృశతీతివిగ్రహః । అనుదకేకిం? ఉదకం స్పృశతీతువనక
 స్పృశః, నిషేధసామన్యానిహక్షిబపినభవతితప్తిహిసతిక్షిప్స్యత్యయో
 యస్తాదితిబహువ్రీహ్యోశ్రయణేన కుత్వస్యవర్జనీయతయాఽనుదక ఇతిని
 షేధస్యఫలాభావాత్ । కేచిత్తూదకస్పృడితిప్రత్యుదాహరన్తి నిషేధసా
 మన్యాతుగ్రత్వంమాస్తక్ష్విచ్చాన్యదేవేతి తేహమాశయః — * శాన్తాః * —
 * గాణత్యేతి * షడ్భ్యైలుక్, షట్పతుర్భ్యశ్చేతిబహువచననిర్దేశాత్ షడ
 భా ప్రాధాన్యపవలుగుటౌభవతభితిభావః । పిపతిష తేఃక్షిప్వతోలోపేకృ
 దస్తత్వాత్సాన్యద్యుత్పత్తౌ పిపతిష్ సుభితిస్థితే సోర్వాల్లాదిలోపే ప్రత్యయ
 లక్షణేన పదాస్తత్వాత్సస్యరుర్భవతి, నచ రుత్వేకర్తృవేల్లాపస్య ఫా
 నివత్త్వంశబ్దాః, పూర్వప్రాసిద్ధే తన్నిషేధాత్ । * నుమ్విసర్జనీయ * ఇ
 ణోగ్రితి పశ్యమి నిర్దేశాద్వ్యవహితస్యాప్రాప్తా వచనమ్ । * హృత్యై
 నపూర్వసేవ్య * ససస్సస్య రుత్వవిసర్గయోర్వాశరీతి వికల్పాన్విత్తే స
 కారస్తేన శరావ్యవాయే సుపస్సస్య కత్వం పూర్వస్య హృత్వం, నత్వాదే

శత్రుత్యయయోరితిపః, అపదాస్తస్యేతి నిషేధా భావః ఏవంస్థితే
 శర్త్రహణేన నప్రయోజనం కిన్తు నుమిస్వసర్జనీయవ్యవాయేఽపీత్యేన సూ
 త్రయితం యుక్తమిత్యేకే, నుమ్యర్వ్యవాయేఽపీత్యేవం యుక్తం సూత్ర
 యితం, శర్త్రహణేన విసజ్జనీయస్యలాభాదిత్యేవ । * నింస్సేతి * ఆ
 ద్యసకారస్య ప్రత్యేకం వ్యవధానేఽపి ఆదేశప్రత్యయవయవత్వాభా
 వాన్వత్త్వం నభవతి, నచాప్రాదేశప్రత్యయయోరిత్యనువృత్తిభావాన్ను
 మ్విసర్జనీయేత్యనేనధాతు సకారస్య వ్యవంస్యాదితి వాచ్యమ్, తస్యస్వా
 తంత్ర్యేణ విధాయకత్వానగ్గీకారాత్, అపదాస్తస్యమూర్ధన్యః, ఇహోగ
 రితవన్నుమిస్వసర్జనీయ ఇత్యస్యావ్యధి కారసూత్రత్వాత్, కర్తుమిచ్ఛతి చి
 కీర్షతి, చికిర్ష తేఽక్ష్విప్సృత్యయః । * చికిః * ఏకాచటపదేశభిజ్జనసర్గ
 హగుఁఘాశ్చేతివాసనఇదభావే ఇకోయులితి కిత్వాన్యణాభావే అన్యునగ
 మాం సనీతిదిఘేణ ఋతఇదితి ఇత్యేరవరత్వం తతోద్విత్వం హలాదిశ్చే
 షః, కుఁఘాశ్చుః, అల్లోపః సోర్వల్ల్యాది లోపే పదాస్తత్వాత్ రోఽ
 రుపధాయాఇతి దీర్ఘః । * దోరితి * దామ్యతీఃదోః । * సంయోగాస్తలా
 పఇతి * నచాప్కికారత్యే బహిరర్జిత్యేనాతోలోపస్సాన్వీనిధత్వంతఃకర్త
 మ్, బహిర్నిమిత్తాపేక్షపదసంజ్ఞాసాపేక్ష త్యేన సంయోగాస్తలాపవ్యయై
 వ బహిరర్జిత్యాదితిదిక్ । * విడిదితి * విశేషసంపాదభిజ్జనీయేదేహల
 న్తాచ్చేతి కిత్వాన్యణాభావః, ద్విత్వాభ్యాసకార్యే । * రడితి * ఏ
 క్షూతనూకరణఇత్యస్తాత్రివ్, గాంరక్షతీతి గోఽఽత్ కర్మాణ్యుపపదే
 వాసకూపన్యాయేన క్విప్ । * కుత్వస్యానిధత్వాదితి * ఇతరధాస్సోగ
 రితి కలాపస్సాదితిభావః, పినగతౌ, వక్తుమిచ్ఛతిపివక్, వక్తుమిచ్ఛ
 తి వివక్, దాదేరితి ఘః, ఏకాచోబళితి భస్మాఘః, దేధుమిచ్ఛతీతి ది
 ధక్ । ————— శ్రీ పాస్తాః శ్రీ ————— సుష్మతోసతీతి సుతూః, వేద -
 విద్వాన్ విదేశ్యతుర్వసుఃఅదాదిత్వాచ్చపోలుక్, సార్వధాతుకమపిదితి
 జిత్వానోపధాగుణః, ఉగిత్వాత్ నుమ్, సాస్తమహతభితిదిఘః,
 సంయోగాస్తలాపస్యానిధత్వాన్నలోపోస । * వసోః * ప్రత్యయగ్రహ
 ñే తదస్తవిధిరిత్యాహ । * వస్వస్తసేతి * సేదివానితి * భాషాయాం స

దంశస్రవణతిలిటఃక్వసుః లిటిథాతోరితి ద్విత్వం హలాదిశ్శేషః , అతఏకహ
 ల్యధ్యత్య తేస్త్వాభ్యాసలోపా , వస్వే కాజాఙ్ఘసామితీత్ , నుమ్, సానైతి
 దిఘః । * సేనుషత్తి * నను తదనుబద్ధగ్రహణే నాతదనుబద్ధకస్యేతి ప
 రిభాషయా విదేశ్యశుర్వసురిత్యవైవ వసోస్సమ్మ సారణం యుక్తం స
 క్ష్వసోః , సశ్యమ్ , వసోరు కారానుబద్ధకరణం క్ష్వసోపాసమాన్య గ్రహణా
 థం ఉగిత్యస్యస్థానివద్భావే నాపిసిద్ధేః ఇహగమిప్రభృతిభ్యక్వసురో
 దాహృతశ్చౌచసత్వాత్ , అతఏవ వైదికప్రక్రియాయాం తస్థివాజన్నివా
 నిత్యామ్యదాహర్తవ్యం నాత్రేత్యాదుః — కవయస్తుప్రయుజ్ఞతే “ శ్రై
 యాంసిసర్వాణ్యధిజన్తుషున్తే ” “ తంశస్థివాంసంనగరోపకణ్ణే ” ఇత్యాది,
 అత్రవదన్తి — ఛాన్తసా అపేయేతే పద్దదాయితవ క్వవిద్భాషాయాంభ
 వన్తి , మాసశ్చౌచసేత్యస్య సామాన్యాపేక్షజ్ఞాపకత్వాత్ప్రయణాత్కథంభి
 త్సమాధేయమితి । * సుహినితి * సంయోగాన్తలోపస్యాసిద్ధత్వానో
 షధాద్భ్యః । * సుహిన్స్వితి * నశ్చేతివాఘట్ , ధ్వంసతత్త్విధ్వత్ ,
 స్రంసతిత్త్విప్రత్ , స్రంసధ్వంసు అవస్రంసనే, ధ్వంసుగతౌ చేత్యాభ్యాం
 క్ష్వప్ , అనిధితామితి నలోపః , వసుప్రంస్వితి దత్తమ్ । * పుంసోఽసుజ్ *
 ఇతోత్సర్వనామస్థాన ఇత్యతోఽనువర్తనాదాహా * సర్వనామస్థానత్తి *
 వివక్షితత్త్వి * తేన పరమపురూనిత్యత్ర పరత్వాదనుజీకృతేనమాసాన్తాదా
 న్నిత్వం భవదనుజవ అకారస్య భవతి పరసప్తమ్యాంతు వైతస్సిద్ధ్యేత్ ,
 సర్వనామస్థానోఽస్మయైః ప్రాగేవ పుంశబ్దా కారస్యోదాత్తత్వేకృతే స్రం
 సనధర్మణో హల్స్థాననే తద్ధర్మణోఽనుదాత్తవైవాదేశస్య ప్రసక్తాత్,
 నచో కారస్యకృతోఽపి స్వరొఽనన్త్యత్వాన్నివర్తయిష్యతే , అనుజచ్ఛ
 న్త్యత్వాత్కరిత్యతత్త్వివాచ్యమ్ , అన్తరజ్ఞేన్వరేకే ర్తవ్యే బహిరజ్ఞస్యాసు
 జోఽసిద్ధత్వాదితి భావః , వస్తుశ్చ స్త్యక్త్యుతపూహ పరిభాషాయా అన్తరజ్ఞ
 పరిభాషాపవాదత్వాత్ పరసప్తమీ పక్షోఽపి సూపపాదః , ఏతచ్ఛమనో
 రమాయాం స్పష్టమ్ । * పూజిత్యతి * యద్యప్యన్తాదిషుపాతేడుఃమన
 నితివక్యతి, తథాపిపాతాన్తరమనుస్మత్యాత్మక్తమితీబోధ్యమ్ । * హే
 పుమనితి * అనమ్బుద్ధావిత్తుక్తేసానైతి నదీఘః * పుంస్వితి * సం
 యోగాన్తలోపేమోనుస్వారః, నుమ్స్థానికవైవానుస్వారస్యోపలక్షణా

స్నుమిన్వసర్జనీయేతి నపత్వమ్ * ఉశనేతి * వశేకనసిః, గ్రహిణ్యేతి స
 మ్ప్రసారణమ్ * అన్యసమ్బుద్ధావతి * ఏతచ్ఛవాచనిః, మారదత్తాద
 యస్తాస్వహుః, సోద్దైతి వాచ్యే అనజ్ఞానివితి వచనేన క్షవిదనజపవక్రవిణస్య
 జ్ఞాపితత్వాదేతత్సద్వమితి, యద్యపి సోద్దైక్యతే డిత్వసామధ్యాక్షిణ్యేన
 ర్వనామస్థానేచాసమ్బుద్ధావతి దీప్తే ఉశనేత్యనిష్ఠరూపం ప్రసజ్యతే, త
 ధావ్యక్తసృతపరిభాషయాచీఘోనేతి కృత్వా జ్ఞాపకత్వం సజ్జచఛత ఇ
 తి తేషామూశయః, అనహా, వేధా ఇతి అనుస్మృతిరణేన భిహనః హచ,
 విధాఞో వేధచేతి పున్యత్వాదనాదనస్తత్వేన దీర్ఘః, అనహా - కాలః, వేధా
 విశ్వస్పృహ * అదనజ్ఞానులోపశ్చ * అదన ఇతి వశ్యే, తదోన్మసానిత్య
 తస్మానిత్యనువర్తతేతదాహ * జ్ఞాకారోన్తాదేశస్సాన్యతేన పరి ఇతి * నన్వ
 సద ఇతి పశ్చ మ్యేవాస్తు తతః పరస్య సోరేవాకారో విధీయన్, త్యనాద్య
 త్వేనాసానిత్యరూపసిద్ధ్యతి కింనులోపవిధానన, నచస్వరేభేదః, ఉదా
 త్తనసహేకాదేశేజ్ఞాకారస్య ఉదాత్తత్వాత్, మైవమ్, అనకాస్త్రీత్య
 త్రుటాపి ప్రత్యయస్థాదితి త్వప్రసక్త్యాత్ * అనుక ఇతి * బౌత్వాభావేత్య
 దాద్యత్వం సామత్వమ్, స్త్రీయాంతు అనుకాలముక ఇతి అముకీ ఇతి ప్ర
 యోగోఽసాధు రేవ, అముకశర్క ఇత్యాదిరపి, అదః శ్కర్క దేరేవ న్యాయ్య
 త్వాత్ * ఏతచ్ఛుద్భవమువచనే * పారిభాషికస్య బహువచనస్య గ్రహ
 ణే అమీభిరిత్యాదిసిద్ధావపి జసి అమీ ఇతి నసి ధ్యేత్, నహ్యస్రప కారస్య బహు
 వచనపరతాస్తి అతో వ్యాచక్షే * బహుద్ధౌక్తావతి * విభక్తికార్యంస్రా
 గితి * త్యదాదీనామ ఇత్యాది సపాదనస్తాధ్యాయాం ప్రత్యదసోపేరితైః
 పాదికశాస్త్రీస్యాసిద్ధత్వాత్, అకృతేతు విభక్తికార్యేనాస్తత్వాదుత్ప
 మత్వయోరప్రవృత్తేచ్ఛేతి భావః । యదితు పూర్వతాస్సిద్ధమిత్యత్ర కా
 ర్యాసిద్ధత్వమిష్టేత తస్మి అమూలముమిత్యాది నసి ధ్యేత్, త్యదాద్యత్వేకృ
 తేపరరూపాత్పాగ్రేవోత్పమత్వయోగకృతయోగపశ్చాన్యుత్పకార్యస్యా
 సిద్ధతయాఽతోగుణ ఇతి పరరూపే అమా ఇత్యాది రూపసిద్ధిప్రసక్త్యాత్ । కిచ్చ
 చర్మవస్తైచర్మవః, సుష్టువస్తైసువః, అత్ర పరత్వాత్ సోగరితి సలోపేత
 స్యాసిద్ధత్వాద్భిజ్ఞానిదిలోపేక్షక్తరూపం ససిద్ధ్యతీతి కార్యాసిద్ధి పక్షోహే
 యపవ, అత్ర వదన్తి, సపాదనస్తాధ్యాయాం విహితం కార్యం ప్రతితిపా

ద్యాం విహితనసిద్ధమితి ప్రక్రియాగ్రంథోక్తకార్యాసిద్ధి పక్షేనునోరథః, అ
ముమిశ్యాది నసిద్ధ్యదితిశేచిత్, తన్న, ప్రక్రియాగ్రంథోక్తద్వికార్యం ప్ర
తికార్యేకర్తవ్యే అసిద్ధంపూర్వమేవ నజాతమిత్యర్థః, శాస్త్రసిద్ధిప్రేపిఅ
యిమేవఫలితోర్థః, తదుక్తంత్రయేన “యచ్చాస్త్రముచ్చారితం తస్యా
సిద్ధత్వగుశక్యంకర్తుమిశ్యసిద్ధవచనాతిదేశఆశ్రియతే” ఇతి, తథాచాతిదేశేన
కార్యాప్రసక్తతత్పరూపోఽసిద్ధధర్మశ్శాస్త్రేఽతిదేశ్యమానః కార్యాసిద్ధత్వ
ఏవఫలతి, ఏవఞ్చ మనోరథఇత్యత్రాప్యేకర్తవ్యేరేఫలోపస్యపూర్వమేవా
ప్రవృత్తై రొరుశ్చస్యాప్రతిఘాతాన్మనోరథసిద్ధిరప్రత్యూహః, తథాఅముమి
శ్యాదిసిద్ధిరితికార్యాసిద్ధిపక్షే నకావ్యనుపపత్తిరితి । * నమునే * నేఇతి
ఏవయం ప్రమీత్యాహ * నాభావేకర్తవ్యితి * అన్యథాఘోషరత్నాభా
చాన్నాభావోనస్యాదితిభావః, నస్వేనమపి కృతేనాభావే సుపిచేతి దీఘః
స్యాత్ దీర్ఘంప్రతి ముత్వస్యాసిద్ధత్వాదతతిహా * కృతేచేతి * ఏతచ్చనే
ఇత్యస్యావృత్త్యలభ్యతే ఏకప్రవిషయసప్తగువరశ్రతు సత్ప్రమీత్యా
శ్రయణాత్, వస్తుతస్తుకృతేచేతి వ్యాఖ్యానంవ్యర్థం సన్నిపాతపరిభాషయా
సుపచేతిదీఘస్య సుసమాధేయత్వాత్, నన్నపనెతివదమునేతేవోద్య
తాంకినునేనాసిద్ధత్వనిషేధేనెతిచేత్, అత్రాహుః — నమునేత్యుక్తి
ర్మేతియోగవిభాగాద్ధా, తేనరామః, రామభ్యిత్వాది సిద్ధ్యతి, అన్య
థాహి రోరసిద్ధతయా ఉకారస్యేనంజ్ఞాలాపానస్యాతామ్, నచానువా
సికనిర్దేశ సామర్థ్యాదిత్వంజ్ఞాలాపాప్రతిరుత్వంనాసిద్ధమితివాచ్యమ్, త
గుమాంబం దేవరుహీత్యాదౌ హశిచేత్యస్య వ్యాత్యయే అతోరోరిత్యత్రాను
వాసికవ్యైవ నిర్దేశేన తత్రైవచరితార్థత్వాత్, ఏవంచ స్థానివత్సూ
త్రస్యాపి ప్రవృత్తై పరత్వాద్విసర్గోలభ్యతే ప్రత్యయఃపరశ్చేత్యాది ని
రేశాశ్చేహలిజ్ఞమితిదిక్.

శ్రీ ఇతి హాలస్తాపులిక్తాః

* నహూథః * దధి శ్యేవనోక్తమ్, తథాహి నద్ధమిత్యత్రదాభ్యామి
తినత్వంస్యాత్ యుష స్తథోరితిచనస్యాత్ । * నహూహాస్యేతి * హూ
థఇత్యతోఽనువృత్తై రలోఽన్యస్యేత్యనేనవా హవ్యైవాదేశఇతి భావః,
యులీయులి, పదస్య, సోఽన్యంయోగాద్యోరవైచిత్యతో యుల్లుదాస్త
గ్రహణాన్యనువర్తవై తదాహ * యులీత్యాది * యులి పరత్యవదాస్తవా ని

ద్యమానస్యేత్యర్థః । * ఉపానదితి * ఉపపూర్వాన్న హేస్సంపదాదిత్వా
 త్కావే, నహివృతీతి పూర్వపదస్యదీఘః, సోర్హల్ల్యాదిలాపేథత్వమ్,
 జత్వచత్వే, అత్రేదంబోధ్యమ్, సుష్టుఅనన్దావహాయస్యామితి బహు
 వ్రీహౌ, స్వనన్ద్యానితి పుంసదేవరూపమ్ । కేచిత్తు — గౌరాదిషు జీసంస్కృ
 త్వా స్వనన్ద్యాహీత్యుదాజప్తః, తదనత్, అనుపసర్జనాధికారిచిరోధా
 త్ * ద్యౌరితి * దివదౌదితి దౌత్వమ్ । * గీరితి * గృహనిగరణే, గృహశబ్దే
 త్యస్తా ద్వాక్లిప్తే, ఋతత్వతీత్యే రపరత్వం రోహిషధాయాత్మకః । * పూ
 రితి * పూపాలనపూరణయోః, ఉదోఽన్యపూర్వస్యేత్యుత్పత్తమ్ । * చణ
 స్రత్వతి * ఇహచతురనడు హేహారిత్యాన్ముఖవతిపరత్వాదామంబాధిత్యా
 చరప్రాదేశేకృతే సకృన్దతినాయేన పునస్తస్యాస్రవృత్తేః । * చశస్పణా
 మితి * నతిస్పృహతస్మితి నదీర్ఘః । * సర్వపదితి * తేనతుల్యమితివతిః, సర్వ
 నామ్నో వృత్తిమాత్రత్వతి పుంసద్భావః । * యస్సౌ * యిత్యమిదంస్త్రి
 యామెవ పరిశేషాత్, ఇదోయే పుంసేతి పుంస్యన్యచనాత్, క్షీణేసోర్ధ్వకా
 లుప్తత్వాచ్చ । * ఏవమితి * సా, తే, తాః, యా, యే, యాః, ఏషా,
 ఏతే, ఏతా ఇత్యాదీత్యర్థః । * వాగితి * వచోక్తివిబుధీత్యాదినా కిబ్బీర్ఘ్నవ
 సస్సుసారణంచ, చోఃకుః * అపభ్రంశత్వతి * ఆహ్లాతేర్హ్రస్వశ్చేతి హ్ర
 స్వః, చకారాత్కావే । అచఉపసర్గత్రైత్వతోఽనుసరతనాదాహ * తకా
 రస్యాదితి * దిగితి * క్షీనన్తత్వాతుత్పత్తమ్ ? ఉదగకాన్ప్రాగ్మదూ
 హ్యః । * అన్యత్రాపీతి * త్యదాద్యుపపదత్వాభావేపీత్యర్థః । * త్విడితి
 * త్వివదీప్తావిత్యస్తాత్కావే, జత్వచత్వే । * నజూరితి * జుష్టీప్రీతిసే
 వనయోరిత్యస్తాత్కావే, ససజుహోరురితి వస్యరుత్వమ్, రోహిరితి దీర్ఘః ।
 * ఆశిషావితి * ఆశాసన్ స్వాపుససన్ధ్యానమిత్యవధాయాత్మత్వమ్, శాసిత
 సీతిపత్వమ్ । * అపావితి * అదసస్త్వదాద్యస్వంపరరూపంటాప్, ఏకాదే
 శస్య పూర్వాన్తత్వేనగ్రహణాత్ । అదసదౌసులోపశ్చశబ్దోరితి సత్త్వమి
 త్యేకే, అన్యేతు — పరత్వాద్విశేషవిధేశ్వపూర్వమాత్వంతతోఽత్రనా
 త్వటాపావిత్యాహుః. — శ్రి ఇతిహలన్తాస్త్రీలింగాః

* దత్వమితి * వసుస్రంస్వితి దత్వమనడుచ్చబ్ధాన్తైఽపిప్రవర్తతే, ప
 దాధికారస్థత్వాదితిభావః । * పూర్వపదస్యేవేతి * అన్యథారాజపురుషః

వా గానీరి త్యాగం నలంపకు త్యాగియధానమ్మవం. నస్యదితిభావః! * ఉత్తరపదత్వేచేతి * ఉత్తరశబ్దేనోత్తరపదముచ్యతే, ఉత్తరపదస్య పదత్వే పదవ్యవధేతేతావ్యప్రత్యయలక్షణం నభవతిత్యర్థః, ఏతేననుధియా, నుధియశ్చ్యోప్రాస్తర్వర్తి సుపాపదత్వాత్పక్షే శాకలప్రసక్తశ్చ త్యాగజ్ఞాపరాస్తా, ఉత్తరీత్యాప్రత్యయలక్షణప్రతిషేధాత్, ఉత్తరపదత్వేకిమ్? రాజపురుషశ్చ త్యాగం నలంపాయధానాత్, వశ్యతీ దధీత్యాదావపి దధిశబ్దస్య పదత్వే ప్రత్యయలక్షణం భవత్యేవ, ఉత్తరపదస్య సమాసావయవే రూఢత్వాత్. * దధిసేచావితీ * నిశ్చితశ్చి సేచా అన్యేభ్యోఽపి దృశ్యతశ్చివితీ, దధిసేచావితీ వక్షీసమాసః, ఉపపదసమాసేతు ప్రాప్యబుద్ధిత్యేషు సువిధానా తేనోత్తరపదసజ్ఞానాస్తీతి పదాదిత్వం సకారస్య ససాత్, నన్వేపముపపదసమాసే వత్వం దుర్వారమితిచేత్, అత్ర హత్రయటః — అనభిధానాత్సంపదాద్విజభావః, దధిసేచావితీప్రయోగాభావాదితి, వస్తుతస్తు పదాదాదికపదాదిరితపక్షే రూపపదసమాసేఽపి వత్వం సుపరిహరమ్. * అన్వాదేశశ్చితి * అమ్యేవేదం విధీయతే నత్వోఽన్యసాదిషు ఫలాభావాత్, స్వమోర్నపుంసకాది త్యమోలుకాలుప్తత్వేఽపి ప్రత్యయలక్షణమహప్రసర్తతేవచనసామన్యధ్యాదిత్యాహుః, వస్తుతస్తుద్వితీయాతౌస్వితీసూత్రపవ ఏనద్వక్తవ్యః, ఏనం, ఏనా, ఏనానిత్యాదితు త్యదాద్యత్వేనసంధమ్, క్షీణే అమిలుకాలుప్తత్వేపి తకారోచ్ఛారణసామన్యధ్యాదేనదాదేశః, నవైవమేతన్ప్రతిమిత్యత్రాప్యేనదాదేశావత్తి, ద్వితీయాశ్రితేతి సమాసేక్యతే సుపోబుకిద్వితీయాది విభక్తిపరత్వాభావాత్, నచ తకారోచ్ఛారణ సామన్యధ్యాదేనదాదేశశ్చతుక్తమితి వాచ్యమ్, ఏకపదాశ్రయత్వేనాప్తరక్షేప్వ మోర్నకిచరితార్థత్వేన బహిరజ్ఞ సామాసికే లుకితదప్రవృత్తీతి మనోరమాయాం స్థితమ్. * బ్రహ్మణీశ్చితి * ఇహవిభాషా జీవో రిత్యణ్ణోపోన నసంయోగాద్వమున్మాదితి నిషేధాత్. * రోఽనుపి * అహర్వాతీతి * అహన్నితిరుత్వేతు హాశిచేతుత్వప్రవృత్త్యాఽహూభావీతి స్యాదితి భావః. * నలంపాభావంనిపాత్యేతి * అహన్నిత్యత్ర నకారాన్తరం ప్రశ్నిత్యనాన్తసాహిత్యస్య రురితివ్యాఖ్యాయాపి రుత్వరత్వయోర్నకారస్థానికత్వం సేత్స్యతీతి బోధ్యమ్. * తదన్తసావ్యతీతి * పదాధికా

రత్వాదితిభావః, నచాత్రప్రత్యయలక్షణన్యాయేన అస్తర్వర్తినిః విభక్తి
 మాశ్రిత్య సమాపైకదేశస్యావ్యహన్యస్య పదత్వాద్రుద్ధ్రం స్యాదేవ కి
 మనేన తదన్తవిధ్యాశ్రయణేనతీశజ్ఞామ్, ఉత్తరపదత్వేనాపదాదివిధా
 వితి ప్రతిషేధేన ప్రత్యయలక్షణాప్రవృత్తిః । * తస్యాసిద్ధత్వాదితి * అక
 తవ్యూహపరిభాషయా పరోపి దీర్ఘో హజ్జ్యాసీలోపాత్పూర్వం రుత్వా
 త్పూర్వమపి నదీసుః, పరిభాషయేతి భావః । * సముద్భౌత్వీతి * సు
 పోఽత్రహజ్జ్యాదిలోపాదసముద్భావిత్వ్యుక్తే దీర్ఘభావే రుత్వే హశిచేత్సు
 త్వే, ఆఘణః । * స్రగ్వీణీతి * ఇన్ద్రహణే అనర్థకస్యాపిగ్రహణాద్దీర్ఘః ఇ
 తిభావః । * పదావైకుత్వమితి * క్విన్ప్రత్యయస్యేత్యస్యాసిద్ధత్వాద్వ
 శ్చేతి పత్వే కుత్వమిత్యర్థః, షత్వస్తు సృష్టమిత్యాదౌసావకాశమితిభావః,
 * సృజిద్యశోరితి సూత్రఇతి * ఏతచ్ఛబ్దవివక్షణమ్, మృజేష్ఠిర్ధిరితసూ
 త్రేపి తత్ప్రయోగాత్ । * రజ్జస్పద్యామితి * ననుభ్యాం ప్రత్యయో
 ర్ములాదిరకిద్భవతీతి సృజిద్యశోరిత్యమగమస్యాత్, మైవమ్, ధాతోస్వ
 రూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానాత్, నన్వేనమవ్యసూదాత్తస్య
 చర్దుపదస్యేతి వైకల్పికప్రాప్నోతి, తద్విభౌ ధాతోస్వరూపగ్రహణేన
 అనుపాదానాదితి శజ్ఞామ్, ధాతోరుచ్యమానం కార్యంతత్ప్రత్యయపవే
 తి పరిహారాత్, ఏవంచ ప్రసృడాభ్యాం, ప్రసృడ్ధిరిత్యావకానాయందో
 వప్రసజ్యతే, ఏతచ్చ మృజేష్ఠిర్ధిరితసూత్రే భాష్యేస్పష్టమ్, నను
 ధాతోరుచ్యమానం కార్యం తత్ప్రత్యయపవేతీచేత్థియా,థియః, భు
 వా,భవః, ఇత్యాదావియజువజౌనస్యాశాం కిన్తు చిక్షీయతుః, లులువ
 తురిత్యాదావేవస్యాతాం సత్యమ్, వస్తుగత్యాధాతోరేవోచ్యమానంకా
 ర్యమియజాదికం నభవతి కిన్త్వజ్ఞస్యోచ్యమానమితి వైషమ్యాత్ । * కు
 త్వాపవాదఇతి * షత్వసూత్రే సృజన్ముజయజేతి విశిష్యగ్రహణాదితిభావః ।
 * అసృక్చబ్దస్త్వీతి * ఏతచ్చ క్షీరస్వామిగ్రన్థేస్పష్టమ్ । * ఋజ్ ప్రత్య
 యే బాధ్యఇతి * యద్యప్యస్త్విన్నతే స్వరోభిద్యతే తథాపిలాకెస్వరస్యా
 నాదరాద్వేదేతు బాహుళకాదిప్రస్వరస్సిధ్యతీతిభావః । * బహుజ్ఞాతి *
 ఇదమన్త్యాదితవ వాచనికమ్, తథాచవార్తీకమ్, బహుజ్ఞాప్రతిషేధః,
 అన్త్యాత్పూర్వంసుచమేకఇతి, భాష్యే—ఆచనపరోయోర్ముల్ తదన్తస్య

నుమిత్యాశ్రిత్య ప్రథమం వార్తికం ప్రత్యాఖ్యాతమ్, ఏవం ఊర్జిత్య
 త్రనుమ్మర్గభః, కిచ్చఉర్దమానేక్రీడాయామ్, గర్హ గర్హాయామిత్యాదీనాం
 క్షిబ్దానాం భాష్యనుతేనుమానభాష్యమెవేబాధ్యమ్ । * అల్లోపస్య
 ఘానివత్వాదితి * క్వాలుస్తం నస్థానివదితితు నేహాశ్రీయతే తస్య క్వాచిత్ర
 త్వాత్, క్వావిధిం ప్రతి నస్థానివదిత్యేవ సార్వత్రికత్వాదితిభావః, “జా
 యివై నవసౌ తథామిచనవ భ్యాంభిసేభ్యసాంనజ్జమే పటస్థ్యాని నవైవసు
 ప్యథ జసిత్రీణ్యవతద్వచ్చసి । చత్వార్యన్యవచస్సుకస్య విమధాశ్శబ్దస్య రూ
 పాణి తత్ జ్ఞానస్తుద్రతిభాస్తిచేన్నిగదితుం మాణ్డాసికోఽత్రావధిః ” ఇతి సర
 పతినభాయాం క్వచితేగచితా ౧ చీనేన కృతస్యాత్యేవస్య ప్రాచీనైరే
 వ పణ్డైతైకతైచ్చిగ్ధవాకృబ్ధస్యేత్యాదినా విభావయేత్వనైవ శ్లోకద్వయేన స
 మాధానముక్తమ్, తదేవశ్లోకద్వయం ప్రకృతోపయోగాదాహ * గవా
 కృబ్ధస్య రూపాణీతి * అక్షేచ్ఛగ్ధతానలోపః, పూజాయాస్తు నేత్యాశయే
 నాహ * అర్చాగతి భేదత ఇతి * ఆద్యాదిత్వాత్తసిః, పూజార్థగత్యర్థభే
 దేన అసంధ్యవజాదిభిర్నవాధికశతం రూపాణీబాధ్యాసీత్యర్థః, ఉక్తస్థ్యా
 మేవ వ్యవస్థాపయతి । * స్వంసుపునవెతి * ప్రత్యేకమితిశేషః, ఏవమ
 గ్రిపి వట్టి ౧ ని చత్వారీత్యత్రాపి బోధ్యమ్ । * రూపాణీతి * సజల
 నయా నవాధికశతం రూపాణీత్యర్థః, ఇహచయోద్వితీయా ఇతి వార్తిక
 మనాశ్రిత్య నవాధికశతమితుక్తమితిబోధ్యమ్, తదాశ్రయణేతు త్రీణిరూ
 పాణి వర్ధస్తవ వేత్యనుపదమేవ వత్సమాణత్యాత్ । * ఇత్యాదీతి * ఆది
 శబ్దేనాన్యన్యపి జ్ఞేయాని, తద్యథా, గవాగ్నిః, గోలగ్నిః, గోగ్నిః,
 గవాజ్ఞిః, గోలజ్ఞిః, గోజ్ఞిః, జయి, గోచె, గవాక్షేచ్ఛ, గోలక్షేచ్ఛ, గో
 ఖేచ్ఛ, భ్యామిప్రాగ్వత్, భ్యసి, గవాగ్భ్యః, గోలగ్భ్యః, గోగ్భ్యః,
 గవాజ్భ్యః, గోలజ్భ్యః, గోజ్భ్యః, జసా, గోచః, గవాక్ష్యః, గోల
 క్ష్యః, గోక్ష్యః, భ్యామిభ్యసిచప్రాగ్వత్, జసివక్ష్యమ్యేకవచనవత్,
 ఓసి, గోచోః, గవాఖ్యోచ్ఛ, గోలఖ్యోచ్ఛ, గోఖ్యోచ్ఛ, ఆమి, గోచామ్, గ
 వాఖ్యామ్, గోలఖ్యామ్, గోఖ్యామ్, జౌతు, గోచి, గవాఖ్యేచ్ఛ, గోల
 క్ష్యేచ్ఛ, గోక్ష్యేచ్ఛ, జసిప్రాగ్వత్, సుపితు గవాజ్జేతు, గవాజ్జేషు, గోల
 జ్జేషు, గోజ్జేషు, గవాజ్జేషు, గోలజ్జేషు, గోజ్జేషు, ననుభ్యాంత్రయే భ్య

స్వయే జసిజసోరోద్వయేచ సమానరూపత్వాత్ గ్రాహమీహ సవాధికశతమి
 త్యుక్తమితిచేత్, అత్రాహుః—అర్థభేదేన రూపభేదమాశ్రిత్య తథోక్తమి
 తి । * షణ్ణామాధిక్యం శజగ్రామితి * సవసుమధ్యే కకారస్థానే పాక్షికభి
 కారప్రవృత్త్యాసూపషటాగ్రాధిక్యం సశజగ్రామిత్యర్థః । * చక్షుః
 స్యాసిద్ధత్వాదితి * తథాచ శాస్త్రదృష్ట్యా కకారోనాస్యైవ కిన్తు గకారప
 వాస్తీతిభావః । * తస్యాసిద్ధత్వాదితి * కుకోఽసిద్ధత్వాదిత్యర్థః । * వ
 ద్ధత్వపేతే * ఏవంచ త్రయాణామాధిక్యసమ్భవాత్సుపిద్వాదశరూపాణి
 భవన్తీతి సజగ్రలనయా ద్వాదశాధికశతంమతమ్, సతుసవాధికశతమితిభా
 వః । * అశ్వాక్షిభూతానీతి * సప్తవింశత్యధికా వజ్జుశతీత్యర్థః, సా న
 వానామవ్యస్యద్విత్వేఽస్టాదశ, ఔజీచతుర్ణాంమధ్యే పూజాగ్ధానాం త్ర
 యాణాం ఖద్విత్వే సప్త, అణోఽప్రగృహ్యసేవ్యత్యనునాసికస్తు నాస్తిప్ర
 గృహ్యత్వాత్, జసిఖద్విత్వస్య అనునాసికస్యచ వికల్పాద్వాదశ, స
 జగ్రలనయా సప్తత్రింశత్, ఏవం ద్వితీయాయామపి, తథాచసజగ్రలన
 యాచతుస్సప్తతిః, టాయాం చతుర్ణాం మధ్యే పూజాగ్ధానాం త్రయా
 ణాం ఖద్విత్వే సప్త, తేషాంచ సప్తానామనునాసికవికల్పే చతుర్దశ, స
 జగ్రలనయా అష్టాశీతిః, భ్యామి షట్సురూపేషు భాత్పుర్వస్య ద్విత్వే
 ద్వాదశ, తేషాం ద్వాదశానామపి యణోమయితీ యద్విత్వే చతుర్విం
 శతిః, తేషాంమకారస్యద్విత్వేఽష్టచత్వారింశత్, సజగ్రలనయా షట్త్రింశ
 దధికం శతమ్, భిసిచతుర్వింశతిః, భాత్పుర్వస్య విసర్గస్య ద్విత్వాన్ని
 జగ్రలనయావష్ట్యుత్తరశతమ్, జయిచతుర్ణాం మధ్యేపూజాగ్ధానాం త్ర
 యాణాం ఖద్విత్వే సప్త, అనునాసికస్తునాస్తి, ఏకారస్యానన్త్యాత్, స
 జగ్రలనయాసప్తోత్తరషష్ట్యధికశతమ్, భ్యామిప్రాగ్వదేవాష్టాచత్వారిం
 శత్, తత్రైవభ్యసిభాత్పుర్వస్య యవిసర్గయోశ్చ ద్విత్వాత్వాత్ సజగ్రలన
 యా సప్తోత్తరసప్తత్యధికశతద్వయమ్, భ్యాంభ్యసోఽప్రాగ్వదేవ, ప్ర
 త్యేకమష్టాచత్వారింశత్, సజగ్రలనయా త్రిసప్తత్యధికం శతత్రయమ్,
 జసావివజసోసామజీఽనైత్యత్యత్రాపి ప్రత్యేకం చతుర్దశ, చతుర్షురూ
 పేషు మధ్యేఖద్విత్వే సప్తానామవ్యవ్రస్యద్విత్వాత్, జౌతుసప్తా
 నామవ్యవ్రస్యాణోఽప్రగృహ్యసేవ్యతీ చైకల్పికానునాసికప్రవృత్తేః

సజ్జలనయా త్రిచత్వారింశదధికం శతచతుష్టయమ్, సుపిగత్యథే త్ర
యాణాం జద్విత్వేషట్ . తేషాం తుఖయశ్శరత్తి షద్విత్వేషద్వాదశ ,
ఉకారస్యానునాసికే చతుర్వింశతిః , సజ్జలనయాసప్తాత్తర షష్ట్యధికశతచ
తుష్టయమ్ , పూజాయాస్తుకుగభావేత్రయాణాం జకారద్విత్వేషద్వాదశ
కేతిచద్వాదశ, కుకపక్షేతుచయోద్వితీయాదేశాత్ షట్ , షష్టాంజషయో
ద్విత్వేషద్వాదశనాసికేచాష్టచత్వారింశత్ , సజ్జలనయా సప్తవింశత్యధికా
షచ్చుశతీత్యర్థః * తిరశ్చిత్తి * భత్వాదచత్వత్వల్లాపః, అలూపేత్తివచనాత్తి
ర్యాదేశాభావః * దదదితి * పుల్లిజ్జేష్వయంపుష్పత్వాదితః * శతేతి * ఋదుశనే
శ్యోజ్ , శతప్రత్యయత్వత్వార్థః * ఆదీచనద్యోః * నున్దుహణమిహ చి
న్ద్యప్రయోజనం నాభ్యస్తాచ్చతుర్వాసపుంసకసేత్యత్రైదితోనుష్ఠాతో
రిత్యతోనుమనువృత్తైరావశ్యకతయాతదుత్తరతాగ్రిపితతపవానువర్తనేబా
ధకాభావాత్ * శతురవయవత్తి * తుదాదేశ్శస్యాస్తరజ్జత్వాచ్చత్రా
దేశాకారేణ సహేకాదేశేకతే అవణాన్తాత్పరస్య శతురితివభవతి, ఉ
భయతఆశ్రయణేనాన్తాదివదితివక్ష్యమాణత్వాదితిభావః * భాదితి * భా
దీస్తా , లటశ్శతర్యదాదిత్వాచ్చపోటుక్ * శపేశ్యనోనిత్యమ్ * ఆరఘ్న
సామధ్యనిత్యత్వే సిద్ధేపి నిత్యగ్రహణమిహ వేత్యధికారనివృత్త్యర్థమ్, అ
న్యదాసీఆరఘ్నసామధ్యనిత్యముత్తరత్ర వికల్పత్వాత్ శజ్యేత్ * ప
చత్తిత్తి * కర్తరిశపినిత్యంనుమ్ * దీప్యతీత్తి * దివాదిభ్యఃశ్యనిత్యం
నుమ్, పచత్తిదీప్యతీతిబహువచనేతునపుంసకస్య ర్దులత్వః సుమోబ్ధ్యః * స్వ
బితి * శోభనాఆపోయస్త్రిన్సరిసీతిబహువ్రీహిః, ఋకూర్పరితి సమాసాన్తై
స్రాస్తేనపూజనాదినిషేధః ద్వ్యస్తరుపసగేభ్యత్తి ఈన్నభవతి, తత్రా
వత్తిత్కృతసమాసాన్తస్యానుకరణమితి వక్ష్యమాణత్వాత్ * నిరవకాశత్వం
ప్రతిపదోక్తత్వమితి * అయమేవపక్షఃప్రబలత్తి చదిరుపది బలైర్దత్తిసూ
త్రేమనోరమాయాంస్థితమ్ * ధనేరుసితి * జనెరుసితిత్యతః ఉసీత్యనువర్త
మానై అర్తివ్యూపవీయజితనిధనికవిభ్యానిదిత్యేణాదికేనైత్యర్థః * ధనుర్భ్యా
మితి * ఇహారోర్దురుపధాయాత్వాదినాదీర్హోనశజ్యః , రేఫాన్తస్యాభా
తుత్వాత్ * ఏవమితి * చక్షేశ్శిచ్చ, చాదుసిః, చక్షుః , అర్చిశుచి
హుస్పవీత్యాదినాజుహూతేరిసిః , ఆదిశబ్దేనసరిర్పరిరాదయోగ్రా

హ్యః * సుపుమామీతి * పుమోసుజితిసూత్రే సుపీతి వ్యాచక్షాణస్య ప్రా
చోమతేజసిష్టసిద్ధావపి శసినైతత్ప్రధ్యేత్, డోజిచాతిప్రసక్తః, ఇతోత్సర్వనా
మస్థానశ్చత్వతోఽనువృత్తిం పర్యాలోచ్యసర్వనామస్థానశ్చితియథాశ్చ్రుతం
బ్రువతాస్తుసర్వేష్టసిద్ధః ————— వ్రితతిహలస్తానపుంసకలిక్ష్ణాః

ఇతితత్వబోధిన్యం శబ్దాధికారః.

* స్వరాదినిపాతమవ్యయమ్ * స్వరాదయశ్చనిపాతాశ్చేతిసమాహా
రద్వన్ద్యః, ననుచాదిష్యేవస్వరాదీనాపతితాన్వప్రకృతసూత్రంపరిత్యజ్య
తద్ధితశ్చాన్వరేష్టత్యాదిసూత్రచతుష్టయమపి చాదయోఽనత్వశ్చోక్త్యాదూ
ర్ధ్వంకృత్యాఽవ్యయప్రదేశేషు నిపాతశబ్దవైవ వ్యవహ్రియతామితిచేన్న,
స్వస్తినాచయతి“స్వఃపశ్యతి”స్వఃపతతీత్యాదౌకర్త్యాదికారకయోగనసత్వ
వాచకత్యాన్వైషాంనిపాతసంజ్ఞానాపత్తేః, చాదీనాంహ్యసత్వవాచినామే
వనిపాతసంజ్ఞానతుసత్వవాచినామ్ । స్వరాదీనాస్తుసత్వవాచినామసత్వ
వాచినాంచావ్యయసంజ్ఞేవ్యతశ్చితి వ్యవస్థానాపత్తేశ్చ । అథప్రాగ్రీశ్వరా
న్నిపాతాః, స్వరాదీని, చాదయోఽనత్వశ్చితి సూత్ర్యతాం తథాహిసతి
స్వరాదీనాం సత్వవచనానామపి నిపాత సంజ్ఞాసెత్సృతీతిచేన్న ఏవం
హిసతినిపాతపకాజనాజిప్రగృహ్య సంజ్ఞాస్వరాదీనామపేక్షాకాచాంప్ర
సజ్యేత, స్తోహిస్వరాదిషుకిమోత్ దక్షిణాదాజిత్యాదావేకాచాతద్ధితాకే
ప్రభృతయపకాచకృత్ప్రత్యయాశ్చసన్తి, తిసిలాదిప్రధితపథాచృర్య
వ్రతతిసూత్రస్యకృత్త కారసప్త్యక్షరావ్రతతిసూత్రస్యచ స్వరాదిగణపతిత
త్వాత్ । యద్యవ్యత్రమూలే స్వరాదిషు గణసూత్ర ద్వయమిదం నపతి
తమ్, తథాపిప్రాచాంపాలేత్వస్తీత్యనుపదమేవ స్ఫుటికరివ్యతే, స్వగా
దీనుదాహరతి, స్వరిత్యాదినా, స్వరితిస్వరై పరలొకేచ, అన్తరితిమధ్యే,
ప్రాతరితిప్రత్యూషే, పునరిత్యప్రథమేవిశేషేచ, సనుతరిత్యస్తద్ధానే,
స్వరాద్యాఃపఞ్చరేఫాంతాః, స్వర్యాతి ప్రాతరత్రేత్యాదాపుత్వంనభవతి,
సాన్తత్వేహిస్వాదేవదోషః, ఉచ్చైస్ మహతి, నీచైస్ అలేప్, శవైస్ క్రి
యామాద్యై, ఋథక్ సత్యే, వియోగశేషు సామీప్యలాఘవే ష్విత్యనై,
ఋతేవర్జనై, యుగపదిత్యేకకాలై, ఆరాద్ధూరసమీపయోః, పృథక్ భిన్నై,

హ్యుచితీతేన్ద్రి, శ్వోనాగతేహ్ని, దివాదివసే, రాత్రావిదిశే, సాయమి
తినిశాముఖే, చిరమితీబహుకాలే, మనాక్, ఈషత్ ఇమావల్పే, జోషంసుఖే
మానేచ. రూప్తీమితిమానే, బహిస్సౌలవస్విఇమాబాహ్యే, సమయేతిసమీ
పేనుధ్యేచ, నికషేత్యన్తికే, స్వయమిత్యాత్మనేత్యధే, వృధేతివ్యధే, నక్త
మితిరాత్రా, నజీతినిషేధే, హేతావిదినిమిత్రై, ఇధేతిప్రాకాశే, అధేతిస్ఫు
టావధారిణయోః, తత్వాశయయోరిత్యన్యే, సామీత్యర్థజుష్యయోః, వ
త్, తెనశుభ్యమిత్యాదిభిర్విహితోయోవతిప్రత్యయస్సఇహగృహ్యతే, తదా
హ * బ్రహ్మణవత్ * క్షత్రియవదితి * ప్రత్యయమాత్రస్య సంజ్ఞాయాః ప్ర
యోజనాభావాత్ప్రత్యయాస్తముదాహృతమ్ । యస్తాపసగోచ్యస్తసి
ధాత్వధైవిహితస్సనేహగృహ్యతే “యదుద్వతోనివణోయాసి” ఇశ్యత్రసత్వ
ధర్మస్య లింగసంఖ్యాన్వయస్య దర్శనాత్ । అత్రవదన్తి — తద్ధితశ్చాసర్వవి
భక్తిరిత్యత్రప్రసవతీతితపతీప్రత్యయోపి పరిగణ్యతే, తచ్చనకర్తవ్యంస్వరా
దిపాతేనైవగతార్థత్వాత్, స్వరాదిషు వా వదితి నపతనీయమితి । సనా,
సనత్, సనాత్ ఏతేనిత్యే, ఉపధేతిభేదే, తిరస్సౌలస్తద్ధౌతిర్యగధైపరిభవే
చ, అస్తరేతినుధ్యేవినాధైచ, అస్తరేణేతివర్జనే, జ్యోగితికాలభూయస్త్యై
ప్రశ్నేశీఘ్రాధేసస్మృత్యధైచ, కమితివారిముద్ధనిద్దాసుఖేషు, శమితిసు
ఖే, సహసేత్యాకష్టికామిమర్శయోః, వినేతివర్జనే, నానెత్యనేకవినాథ
యోః, స్వస్తీతినుక్త్యై, స్వధాపితృదానే, అలంభూషణపర్యాప్తిశక్తివార
ణనిషేధేషు, వషట్, వాషట్, శౌషట్ ఏతేహవిద్వానై, అన్యదిత్యన్యాధై, అ
స్తీతినస్తాయామ్, ఉపాంశ్చిత్వప్రాకాశోచ్చారణరహస్యయోః, క్షమేతితూ
న్తా, విహాయసేతివియదధై, దోషేతిరాత్రా, మృషామిథ్యేత్యేతావిత
థే, ముధేతివ్యధై, ఇతఃస్థిర్ధ్వంక్వాతోసునూసునః, కృష్ణకారసప్త్యక్షరా
స్తః, అవ్యయీభావశ్చేతి గణసూత్రత్రయంలప్తాధ్యాపిత్రిసూత్రాన్
సమానార్థకమిహనపతితంచేనపి ప్రాచీనగణపాతే తదస్తీతిబాధ్యమ్, వైయ
ధ్యస్తృపరిహారిష్యతే, పురేత్యవిరతేదిరాతీతేభవిష్యదాసన్నేచ, మిథోమి
థన్ ఏతా రహస్సహర్థయోః, ప్రియసితిబాహుభ్యే, ముహుసితిపునర
థే, ప్రవాహుకమితి సమానకాలేఢ్ధిద్వధ్యేచ, ప్రవాహికేతిపా
తాస్తరమ్, ఆర్యహుమితిబలాన్తారే, శాకటాయనస్తు—ఆర్యేతిప్రతిబద్ధే,

హలమితి ప్రతీషేధవివాదయోరిత్యాహ , అభీష్టమితి పానసపున్యే , సా
 కంసార్థమేతాసహాధే , నమననతా , హిరుక్వర్జనె , ధిక్నిర్హాభత్సన
 యోః , ఇతడౌర్ధ్వస్తసిలాది స్తద్ధితపథాచ్చర్యస్తః , శనోతనోక్తిత్వసుచసుచ
 ఆసోధాలాచ్చ్యగ్ధాశ్చేతి ప్రాచీనగణపాశేఽస్తీతిబోధ్యమ్ , తసిలాదీశ్చా
 దేరయమర్థః , పశ్చిమ్యాస్తసిరిత్యాదభ్యపథాచ్చేత్యేతదన్తైస్సూత్రై
 రుక్తాయేతద్ధితాస్తదన్తాస్త్యరాదిషు బోధవ్యాః , తథాబహ్వాల్పాథాన్చ
 స , ప్రతియోగేపశ్చిమ్యాస్తసిః , తేనైకదిక్ , తసిశ్చేత్యయమపితసిః ,
 క్రియాభ్యావృత్తిగణనేకృత్వసుచ , ద్విత్రిచతుర్భ్యస్తుచ , ఇణఆసిరితు
 తాదిసూత్రేణ విహితతసిః , ప్రశ్నపూర్వవిశ్వేమాన్డాచ్చత్ససి , సమ్యక్కర్తరి
 చ్ఛిః , విభాషాసాతికాశ్చేత్యే , దేయేత్రాచేత్యేతదన్తాపి గ్రాహ్యేతి , అ
 మ్నైశ్చేతిఅల్పైచ , ఆమ్అగ్నేకారే , అమ్చచ్చత్ససి , కిమేతేజవ్యయేతికా
 స్మృత్యయాదిశ్చాదిభిశ్చ విహితావపి అనూమాగృహ్యేతేతితేత్యే । ప్ర
 తన్నయప్రతరమ్ , పపాచతరాంకారయానూస , ప్రశామ్గ్లానా , ప్ర
 శాసనమానార్థే , ప్రతావిస్తారే , మామాజ్ఞేపతానిషేధాశ్చగ్ధయోః ।
 * ఆకృతిగణాది * తేనాన్యేఽపిజ్ఞేయాః , తథాహి , కానంస్వాచ్చుజ్యై ,
 ప్రకామమిత్యతిశయే , భూయిశ్శాపునరథే , సాంప్రతమిశ్చన్యాయ్యే , ప
 రమితికిన్త్వధే , సాక్షాత్పుత్యతే , సాచీతితిర్యగ్ధే , సత్యమిత్యథాగ్నే
 కారే , మత్తుఆశుపతాన్తేఘ్రియ , సంవత్పదై , అవశ్యంనిశ్చయే , ఉపే
 తిత్ర్యవసానెఽమిశ్చాగ్నేకారే బ్రహ్మణిచ , భూరితిపృథివ్యామ్ , భువంత్యై
 రిత్తే , ఝడితి , ఝగితి , తరసాపతేనైఘ్రియ , సుష్టుప్రశంసాయామ్ , దు
 ఘ్నునికృష్టే , సుపూజాయామ్ , కుకుత్సిలేపదర్థయోః , అంజనేతితత్వశే
 ఘ్నిర్థయోః , మిథుఇతిద్వావిత్యధే , అస్తమితివినాశే , స్థానేఇతియుక్తే ,
 వరమితిశుషువతగోషే , సుదిశుష్టపతే , వదికృష్టపతే ఇత్యాది । చా
 దీనుదాహరితి , చేతనముచ్యయాన్వాచయేతరేతరయోగసమాహారేషు ,
 “ వాస్యాద్వికల్పపమయోరివార్థేపనముచ్చయే ” హేతిప్రసిద్ధా , అ
 హేతిప్రాజాయామ్ , ఏవేత్యవధారణేనవక్యప్రాచ , ఏవమితుక్తవరామ
 ర్థే , నూనమితినిశ్చయేశరేణ , శశ్వదినిపానసపున్యేనిత్యేసహాధేచ ,
 యుగపదిత్యైకకాలే , భూయస్సునరథే అధికేయ , భూపదిత్రిప్రశ్నే

ప్రశంసాయాంచ, కువిదితిభూర్యధే ప్రశంసాయాంచ, నేదితిశబ్దాయాం ప్రతిషేధవిచారసముచ్చయేషు చ, చేదితియద్యధే, చశ్ అయంచేదధే, శానుబధస్తు నిపాతైర్యద్యది హస్తకువి నేచ్యేచ్ఛణితి విశేషణార్థః, సముచ్చయాదౌత్వసనుబధకః, కచ్చిదితి ఇష్టప్రశ్నే, యత్రైత్యసవస్త్వప్రకర్షగ్వా శ్చర్యేషు, నావకల్పయామి నమఃకయే గహే అశ్చర్యం వాయు శ్రభవాన్ వృషలం యాజయేత్, నహేతి ప్రత్యాయం మ్మై, హస్తై హస్తై విహదే అనుకన్పయాం వాక్యాయం మ్మై, మాకిః, మాకిం, నకిః త్రయోపివర్జనే, మాజ్జుజ్జాన్వరాదిషూక్తావిహపాతస్తు నిపాతత్వార్థః, తేనాద్యుదాత్తం ఫలం సిద్ధతీతి కేచిత్, తదనత్ ఫిల్బుర్వేణాపీష్టసిద్ధే, అన్యేత్వానుః — సత్వవచనానామప్యవ్యయసంజ్ఞార్థం స్వరాదిషు పాతఇతి తదప్యసత్, లక్ష్మీ వాచకస్యాపి మాశబ్దస్యావ్యయత్వావత్తే, తస్మాదుభయస్త్రి పాతశ్చిన్వప్రయోజనః । యావత్తావదేతౌ సాకల్యావధి మానావధారణేషు, సాకల్యే యావత్కార్యం తావత్కృతమ్, అవధౌ యావద్గస్తవ్యం తావత్త్రిష్ట, మానె యావద్గస్తం తావద్భుక్తమ్, అవధారణే యావదమజ్జ్రిం తావద్భుక్తిస్తానామజ్జ్రియస్య । త్వై విశేషవితర్కయోః, ద్వై వితర్కే, ద్వై ఇతి పాతాత్తరమ్, తైదానేనాదరేచ, రేకరోతి దదాతీత్యథః, త్వం రేకింకరిష్యసి, శ్రౌషత్, వాషత్-ఏతా హవిర్దానె, స్వాహాదేవతాభ్యాదానే, స్వధేతిపితృభ్యః, శ్రౌషడాదీనామనే కాచాముభయత్ర పాతస్త్వరభేదార్థః, తుమితి తుంకారే, గురుం తుంకృత్య హుంకృత్య, తథాహీతి నిదర్శనె, ఖల్వీతి నిషేధవాక్యాలంకారనిశ్చయేషు, కీలేతి వార్తాయామలీకేచ, అథేతి మజ్జలానంతరం భప్రశ్నకాత్పూర్వకారప్రతిజ్ఞాసముచ్చయేషు, అయం స్వరాదావపి, తేన మజ్జలవాచకస్య సత్వార్థత్వైవ్యవ్యయత్వం సిద్ధ్యతి, అతపవ శ్రీహర్షః “ఉదస్య కుష్మీరభ శాతకున్కుజాశ్చతుమూచారుత్విషి వేదికౌదరే । యథాకులాచారమథావసీన్ద్రజాం పురన్ధ్రీవర్గస్సపయాంబభూవతాం ” ఇతి, అత్రహి అభస్సపయాంబభూవేత్యస్య మజ్జలస్సపనం చ కారేత్యర్థః, నిపాతస్తు స్వరూపేణైవ మజ్జలం మృదజ్గధ్వనిసత్ సుష్టుస్త్వరభేదార్థః, స్వైశ్చ తీతేపాదపూరణేచ, ఆదహేత్యుపక్రమహింసాకుత్సనేషు, “ఆదహస్వ

ధామః" ఇశ్వరత్రయ పదకారా ఆదితి పృథక్ పదంపతన్తి । * అవదత్తమితి *
 ఇహోవస్యానుపసర్గత్వాదచ ఉపసగ్గాత్త ఇతిసభవతి, అహమిహుబస్తప్రతి
 రూపకమహజాగ్రే, ఏవంగేహేనేననీతౌవామితి, యువామిత్యర్థేను
 బస్తప్రతిరూపకమ్, అస్తీతితిజస్తప్రతిరూపకమ్, ఏవంత్యామప్తివచీత్య
 తాస్మీత్యహమర్థేతిజస్తప్రతిరూపకమ్, ఆహౌత్యవాచేత్యర్థే, ఆసే
 తిబభూవేత్యర్థే ఇత్యాదిబోధ్యమ్ । * అహంయుసితి * అహంశుభమో
 ర్యున్, యదితుత్వాహోసావతిమపర్యస్తస్యాహోదేశేశేషేలోపేచకృతే
 నిషన్నోయోఽహశబ్దేతస్మాద్యస్మృత్యయఃక్రియేతత్త్వినులోపానికిఽ
 స్మద్యుసితిస్థితే మదీయిత్యత్రేవమపర్యస్తస్య మాదేశేనతిమద్యురితిస్యా
 దితిభావః । * అస్తీక్షీరేతి * తిజస్తత్వేతు బహువ్రీహినమాసోయంనోపప
 ద్యత ఇతిభావః । అఇతిసమ్బాధనే అధిక్షేపేనిషేధేచ, ఆఇతివాక్యస్వరణ
 యోః, ఇసమ్బాధనజగుప్సావిస్తయేషు, ఈ ఉ ఊ ఋ ఌ ప ఐ ఓ ఔ
 సమ్బాధనే, పశుఇతి సన్యగర్థే, పశుమన్యమానాః, శుకంవైశ్మయ్యే,
 యథాకథాచేత్యవాదరే, పాట్ప్రభృతయస్సస్త సమ్బాధనే, ద్వేతిహిం
 సాపాత్రితీలామ్యపాదపూరణేషు, విషునానార్థే, ఏకపదఇత్యకన్త్యాది
 త్యర్థే, యతుకుత్సాయామ్, ఆత ఇతిఇతోపీత్యర్థే, ఆకృతిగణఇతి, త
 ద్యథా, యత్తదితిహేతౌ, ఆహూస్విద్విక్లప్తేనీమ్ సర్వతోభావే, సు
 కమ్అతిశయే, అనుకమ్వితరే, శబ్దకోఅస్తకరణే ఆభిముఖ్యేచ, వ పాద
 పూరణేఇవాథేచ, దిష్టేత్యానదై, చటుచాటుప్రియవాశ్యే, హుమితి
 భర్తసనే, ఇవేతిసాదృశ్యే, అద్యతే ఇతిఇదానీమిత్యర్థేఇత్యాది । అత్ర
 స్వరాదిచాయోరకృతిగణత్వావిశేషేషి యేషాంనిపాతస్వరశబ్దస్తైచా
 దిషు, అనేయతు స్వరాదిషు స్వరద్యయభాజస్తాభయత్రబోధాః । * తద్ధి
 తశ్చసర్వవిభక్తిః * సర్వేతి * వచనత్రయాన్వికేత్యర్థః * నోత్పద్య
 త ఇతి * కింతేవచనమేవోత్పద్యత ఇతిభావః, తద్ధితఃకిమ్ ? ఏకః, ద్వా
 త్రయః, అసర్వేత్యాదికిమ్ ? ఔపగవః, ననుపజ్ఞాల్పాః గౌడావరణాః ఇ
 త్యాదావతిప్రసజ్ఞః, నచలుబ్యగాప్రఖ్యానాదివివదతానైషాం తద్ధితాస్త
 త్వమున్నీకృతమితివాతిప్రసజ్ఞఇతివాచ్యమ్, ఏవమపివచితకల్పంపచతిరూప
 మిత్యాదావతివాప్తేదుర్వాపరత్వాదిత్యాశక్యాహ । * పరిగణనం

కర్తవ్యమితి * తసిలాదయఇతి * వజ్జుమ్యాస్తసిరితివిహితోయస్తసిల్
 తిదాదయోయాప్యేపాశబితి విహితపాశపుత్రిత్యయపర్యన్త ఇత్యభః ।
 * శస్పభృతయఇతి * బహుల్పార్థాదితి విహితోయశ్చస్తదాదయస్స
 నూసాన్తాఇతి సూత్రపయన్తాః । * కృణ్వేద్ధాఇతి * సత్త్వాయాః క్రి
 యాభ్యావృత్తిగణనే కృత్వసుజితి విహితానకృత్వసుజాదయస్త్రయః । * త
 సివతీఇతి * నచేహ త సేపరిగణనం వ్యర్థం శస్పభృతిత్వాదేవ ప్రతియో
 గే వజ్జుమ్యాస్తసిరిత్యస్య లాభాదితివాచ్యమ్ , తేనైకదిక్ , తసిశ్చేత్యేత
 దన్తతయాతస్యావశ్యక త్వాత్తైవ తుల్యమితివతిః । * నానాభావితి * ఏవ
 ఞ్భ్యాం నానాభా నసహేతివిహితా । * పవతికల్పమితి * అవ్యయసం
 జ్ఞాయాంహిసత్యాం సుపోలుకన్యదితి భావః । * కృన్వేజన్తః * అశ్ర
 మేజన్తఇత్యేతచ్చుత్తత్వాశ్చుత్తపవ విశేషణం నతు కృదన్తస్యాశ్రుత
 స్య, అన్యథా ప్రతామా, ప్రతామః, లవనూచష్టే శ్చాక్విపి ణిలోపే వ
 స్సౌరివృద్ధాచలోః, అత్రాపిప్రసజ్యతేజభావః, భవతిహ్యేతత్పుత్రిత్యయల
 క్షణేన కృదన్తమేజన్తశ్చ సూయతఇతి తదాహ । * కృద్యోనూన్తపజన్తఇ
 తి* స్తారంస్తారమితి * స్తర తేరాభిజ్ఞేయముల్పేతి ణముల్ , వృద్ధిః, రవరత్వ
 మ్ , నిత్యవీప్సయోరితిద్విశ్వమ్ । * జీవసేఇతి * తునుగ్ధే సేసే ఇత్యసే
 స్రత్యయః । * పిబద్యైఇతి * తునుగ్ధఇత్యనేనైవ శక్త్యేప్రత్యయః, పాఘే
 తిపిబాదేశః, ఏనవిధిస్తనన్తసేవ్యత్యనేనైవసిద్ధే సూత్రైస్తగ్రహణం ఔప
 దేశికప్రతిపత్త్యర్థమ్ , తేనేహన , ఆధయే , చికిషణే , లక్షణప్రతిపదో
 క్తసన్నిపాతపరిభాషాభ్యాం సిద్ధతయోరనిత్యత్వజ్ఞాపనాయేదమితి మనో
 రమాయాం స్థితమ్ , ఏతచ్ఛావ్యయాదాపునపఇత్యశ్రు అవ్యయాత్పరస్య
 సుపోలుగితి యథాశ్రుతవ్యాఖ్యానుభిప్రత్యోక్తమ్ , అవ్యయాద్విహిత
 స్యేతివ్యాఖ్యానేతా వ్యధయఇత్యాదావవ్యయసంజ్ఞాయానునిష్ఠాన్తరమూ
 హ్యమ్ । * క్త్వాతోసునూసునః * కృత్యేతి * సమానకర్తృకయోరిత్యా
 దినాక్త్వా । * ఉదేతోరితి * ఉర్పూర్వాదిణాభావలక్షణే స్థితిత్యాదినా
 తోసుక । * విస్మపఇతి * నృపిత్యదోకసుక । * అవ్యయీభావశ్చ * అ
 వ్యయసంజ్ఞాస్సౌత్ , ఇహుటిముఖస్వరోపచారయోర్నివృత్తాచేతి పరిగణ
 నం కర్తవ్యమ్ , లుక్కుదాహరణమ్ , ఉపాగ్ని, అవ్యయాదితిసుపోలుక ,

ముఖస్వరనివృత్తాపుదాహరణమ్, ఉపాగ్నిముఖః, ప్రశ్యగ్నిముఖః, ముఖం
 స్వాజ్ఞమిత్తుత్తరపదాంతోదాత్తత్వేప్రాప్తై, నావ్యయదిక్పజ్జత్యానినా
 ప్రతిషేధః, తథాచ బహువ్రీహౌప్రకృత్యేతిపూర్వపదప్రకృతేస్వరపిపభ
 వతి, పూర్వపదంచ సమాసస్వరేణాంతోదాత్తం పిసగఽస్థానిఃస్య నకార
 స్యోవచారఇతి పాచాంసంజ్ఞాతన్నివృత్తాపుదాహరణమ్, ఉపపయఃకా
 రః, ఉపపయఃకామః, ఇహతనకృకమీతి పాప్తం సత్వమనవ్యయస్యేతి
 పరుద్వదస్యతే, పరిగణనంకీమ్? ఉపాగ్నికీయాన, ఇహసుబానున్ద్రిత
 ఇతి పరాజ్ఞవద్భావేన షాష్టనామన్ద్రితస్యేత్యావ్యదాత్తస్వంయధాన్యా
 త్, పరాజ్ఞవద్భావే హ్యవ్యయానాం ప్రతిషేధ ఉపసంఖ్యాతః, ఉచ్చై
 రధీయానేత్యాదౌమాభూదితి, తథా ఉపాగ్నికమిత్యాదావవ్యయ సర్వ
 నామామిత్యేకచ్ఛన, ఉపకుమ్భమనయః, ఖత్యనవ్యయస్యేతి వర్తనానే
 అరుద్విషదజన్తస్యేతి వినితోయోముమ్తస్యేహప్రతిషేధోన, ఉపకుమ్భ
 భూతః, ఇహస్యచ్ఛావితీత్వస్య ప్రతిషేధోన, ఈత్వవిభౌహ్యవ్యయస్య
 చ్ఛావీత్వం నెతిప్రతిషేధ ఉచ్యతే, దోషాభూనినుహః, దివాభూతా
 రాత్రిరిశ్యత్రమాభూదితి, స్యాదేతత్, స్వరాదిత్వేనైవ సిద్ధత్వాన్తద్ధిత
 శ్చేత్యాది చతుస్సూత్రీవ్యథా, తత్రహి తసిలాదిస్తద్ధితపథాచపర్యస్త ఇ
 త్యాది నాచ్యవ్యథా శ్చేత్యనైవ అసిప్రత్యయమాణాదికం వర్తయత్వా తద్ధి
 తశ్చాసర్వవిభక్తిరిత్యపార్థస్యజ్ఞాహ్యతే, కృష్ణ కారసప్త్యక్షరాస్త ఇత్య
 నేన కృష్ణేజస్త్యత్యపార్థస్యజ్ఞాహ్యతే, క్వాతోసునూసునః, అవ్యయీ
 భావశ్చేతి సూత్రద్వయస్తు స్వరూపేణైవ పత్యోఇతి, అత్రాహుః — పు
 నర్వచనమనత్యోస్వజ్ఞావనార్థమ్, తేనప్రాగుక్తలుక్ష్మఖస్వరోపచారఇవ
 రిగణనం లభ్యతే “ పురాసూర్యస్యోదేతోరాధేయః ” “ పురాకూరస్య
 విస్మపోవిరప్పిక ” ఇత్యాదిసిద్ధయేనలోకావ్యయేత్యవ్యయప్రతిషేధేతోసు
 నూసునోరప్రతిషేధఇతివత్క్యతే తదవ్యనైవైవ లభ్యతేఇతి । * అవ్యయా
 దాపునః * ణ్యక్షత్రియాషేఘాతి సూత్రాల్లుగిత్యనువర్తతేఇత్యాహ । * లు
 క్సానిదితి * అవ్యయమితి మహాసంజ్ఞాకరణమన్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానార్థమ్ * న
 వ్యేతి * వివిధం వికారం నప్రాప్తోతీతి సత్పథర్వకా లిక్తసంఖ్యావీదీన్నగృహ్య
 తీతి యావత్, తేనాత్యుచ్చైశా, ఆత్యుచ్చైసత్తత్యాదిసిద్ధమ్, అతిక్రాంత

ప్రధాన త్వేన సత్వధర్మ పరిగ్రహోదవ్యయసంజ్ఞాయాఅత్రాభాతాత్, నన్వే
 వినుత్యుచ్చైశ్శబ్దస్యావ్యయత్వానపాయాత్, సుపోలుద్దుర్వార ఇత్యతఆహ
 * విహితవిశేషణాదితి * అత్యుచ్చైసావితి * నన్వత్యాదయఃక్రాంతాద్య
 భేద్విధియానై నసమస్యనై, ఉచ్చైశ్శబ్దస్త్యధికరణశక్తిప్రధానఇతికర్త
 త్వాయోగాన్నతస్యద్విధియాంతతా, సత్యమ్, శక్తిప్రధానాన్యపికా
 నిదదవ్యయాని వృత్తివిషయేశక్తినుత్ప్రధానాని క్వవిద్భవన్తి, యథా
 దోషానున్యనుహః, దివామన్యా రాత్రిరితి, తతశ్చప్రక్రియాదశాయా
 ముచ్చైశ్శబ్దస్య ద్విధియాన్తత్వం సమ్భవతీతిదిక్, నను స్వరాదిషూచ్చై
 శ్శబ్దఃపత్యతే ఇత్యతథం తదన్తస్యప్రసక్తఇతిచేన్న, అన్వర్థసంజ్ఞయైవ తద
 న్నవిధేపి జ్ఞాపనాత్, అన్యథాఉపసర్జనే ప్రసక్తాభావేన తన్నివృత్త్యధా
 యా అన్వర్థసంజ్ఞాయా వైయధ్యాపత్యై, తేనపరమన్వఃపరమోచ్చైరి
 త్యావౌ సత్వధర్మా పరిగ్రహోదవ్యయత్వం సిద్ధమ్, తదేతదాహ । * అవ్య
 యసంజ్ఞాయాం యద్యపీతి * అవ్యయాదాపోలుగ్వచనానర్థక్యం లిక్తా
 భావాదితి వార్తికం మనసినిధాయాహ । * ఆల్లిహణం వ్యర్థమితి * సూ
 త్రసోన్వితీనస్ఫువస్సు స్త్రియామితిసూత్రే స్త్రీసమానాధికరణాదితి వక్షం
 గృహీ త్వేతిబోధ్యమ్, సచనస్థితః, భూతమియం బ్రాహ్మణీత్యాదావతివ్యా
 ప్తయై, యది శ్వానుఇతి సూత్రానన్తరం సుపోభాతుప్రాతిపదికయోః అవ్య
 యాదితి సూత్ర్యతే, తదాసుల్లిహణమపి వ్యర్థమ్, సుపఇత్యనువృత్తి
 సమ్భవాదితి నవ్యాః, అల్లిశ్చేష్టే ఆభర్వణప్రణవవిద్యాగతశ్రుతివిరోధమా
 శఙ్కాహ । * నదృశమితి * ఏతేషుయన్నవ్యేతి, కిన్తు సదృశం ఏకప్ర
 కారం తదవ్యయమితియోజనా, యద్వా యస్తాన్నవ్యేతి తదవ్యయమ్ ।
 * లిక్తకారకేతి * విభక్తివచనశబ్దాకారకసంఖ్యాపరావితిభావః, యద్యప్యవ్య
 యీభావస్య లిక్తసంఖ్యాకారకయోగోఽస్తి, తథాపివచనాదవ్యయత్వమ్, అ
 వ్యయవిశేషే కార్యాన్తరమాహ । * వస్తీతి * భాగురిరాచార్యః । * ఆప
 జ్ఞాపేతి * వస్తీత్యనుషజ్యతే । * యథావాచేతి, * పరిగణనమిదమి త్యేకే,
 అన్యేతు — ఉదాహరణమాత్రమిత్యాహుః * వగాహఇతి * అపినాసాహ
 చర్యాదాదిరేవాకారోలువ్యతేనాన్త్యఇతిభావః ।

శ్రీ ఇతితత్త్వబోధిన్యామవ్యయాని

* అజాద్యతః * అజశబ్దఅదిద్యస్యతి బహువ్రీహిః । అచ్ ఆదిర్యస్యేతి
 తునార్థః , ఋవీటిని దైశార్థణపాతసామర్థ్యాచ్చ , అదిశిసన్వయాప గ్రహణం
 సత్త్వాయాఇతిలిక్లాత్ , అజాదిభ్యఃపృథక్సామర్థ్యాచ్చ , ఇహజ్యా
 ప్పాప్రితిపదికాదిత్యధికారేపి జ్యాసానసమ్బధ్యేతే ఇహైవ తయోర్విధే
 యత్వాత్ , అపితుపాప్రితిపదికమేవ తచ్చాకారేణవిశేష్యతే విశేషణేనత
 దన్తత్వలాభస్తదాహః * అజాదీనామకారాన్తస్యచేతి * సూత్రేఅతఇ
 తిషష్టి తదర్థశ్చ వాచ్యవాచకభావః । స్త్రియామితితుధర్మప్రధానోనిర్దేశ
 ఇత్యాశయేనాహ * వాచ్యంయత్ స్త్రిత్వమితి * ఏతచ్ఛ్రుతిం ప్రాతి
 పదికార్థఇతివత్సాభిప్రాయేనాక్తమ్ , కష్టాద్భవతీత్యాకాక్షాయాం సన్ని
 ధానాదజాదిభ్యోకారాన్తాచ్చేతిబోధ్యమ్ , ఇకోయణవీత్యత్రకష్టాదవి
 పరతఇత్యాకాక్షాయామికఇతియథా , టాపఃపకారస్వరార్థః , ఔజఃపః ,
 ఆజిచాపః , యాదాపఇత్యాదౌ సామాన్యగ్రహణార్థశ్చ , తదవిఘ్నాకార్థస్త్వ
 కారః , ఆచితుక్తైహితదనుబద్ధపరిభాషయా ఔజఃప ఇత్యాదావయమేవ
 గృహ్యేత , డాపాప్సోస్తుగ్రహణం నస్యాత్ , నన్వతఇత్యేవ సిద్ధేఅజా
 దిగ్రహణం వ్యర్థమ్ , నచక్రుత్వాఉష్ణిహేత్యాదిషు హలస్తశ్వాదప్రాప్తే
 విధ్యర్థం తదితివాచ్యమ్ , తథాహిసతి క్రుత్వాత్యాదిరేవ గృహ్యేత నత్వ
 జాదిరతోవ్యాచ్యతే । * అజాయక్తిర్జీవాజీవశ్చేతి * ఖట్వేతి * ఖటకా
 క్షాయామ్ , అశూపుషిలటి కణి ఖటి విశిభ్యఃక్వక్ , నన్వచేతనానాం
 ఖట్వాదిశబ్దానాం కథంలింగవ్యవస్థాపితేచుచ్యతే , లోకప్రసిద్ధంస్తనాద్య
 వయవసంస్థానవిశేషాత్కం లింగం నవ్యాకరణే ఆశ్రయతే , దారానిత్యా
 దౌనత్వాభావప్రసక్తాత్ , తటస్తటి తటమిత్యాదౌయథాయథం లింగత్రి
 తయ నిబద్ధన కార్యాణామసిద్ధిప్రసక్తాచ్చ , కిన్తు పారిభాషికమేవ లింగత్ర
 యమ్ , తచ్ఛ్రేవలాన్వయ , అయమర్థః , ఇయంవ్యక్తిః - ఇదంఽస్త్వితి శ
 బ్దానాం సర్వత్రాప్రతిబద్ధప్రసరత్వాత్త్రకశ్చిచ్ఛబ్దపక్షినిశ్లేశక్తః
 “కశ్చిద్వయోఃకశ్చిత్త్రిషు ” ఇతిలిక్లానుశాసనాదిభ్యోనిర్ణేయః । పు
 మారబ్రాహ్మణాదిశబ్దాస్తు లౌకికపుంత్వ విశిష్టేశాస్త్రీయే పుంస్త్వేశ
 క్తః , లౌకికస్త్రీత్వవిశిష్టేశ శాస్త్రీయస్త్రీత్వే । కథమన్యథామమారి మ
 మారఇత్యాదయఃప్రయోగావ్యవహితీష్టేర్క “కరేణురిభ్యాంస్త్రీనేభ ”

ఇత్యమరస్యావ్యయమేవాన్యః, నను వశునేతి పుంస్త్యం వివక్షితమితి మీ
మాంసకోష్ఠోపసగళంయోజ్యః, పారిభాషికస్యావ్యావర్తకతయాతద్వివక్షా
యా అకిచ్చితరత్వాజ్ఞాకీకస్యతు లిక్తస్య వశుశబ్దాదప్రతీతేరితిచేదత్రా
హుః — “ఛాగోవామస్త్రీవర్ణాత్” ఇతిషష్ఠాన్త్యానికరణన్యాయేన పుం
స్త్యస్యనియమోబోధ్యః, ఛాగశబ్దస్య లౌకికపుంస్త్యవిశిష్టే పారిభాషికేశ
క్తత్వాదితి, తచ్చ జాతిత్రయమిత్యేకే, ఉక్తం హరిణా “తిస్త్రీజాతయప
వైత్యకేహంచిత్రవవస్థితాః । అవిరుద్ధావిరుద్ధాభిర్నామనుష్యాదిజాతిభిః ”
భాష్యేతు — ప్రకారాన్తరముక్తమ్ “సంస్త్యనప్రసవాలిక్తమాన్యైయాస్త్య
కృతాన్తతః । సంస్త్యనేస్త్యయతేర్ద్రిక్ (స్త్రీసూతేస్సమ్మి) సవేపుమాన్ ।
ఉభయోరన్తరంయచ్చ తదభావేనపుంసకమ్” ఇతి, అస్యామన్యః, సం
స్త్యనం స్త్రీ, సత్పరజస్తమోలక్షణానాం గుణానామపచయః, ప్రసవో
గుణానామపచయః, సప్ పుమాన్, సూతేర్థాతోస్సప్ సకారస్యపకారా
దేశఇత్యర్థః, ఔణాదికోమనుష్మిత్యయోప్రాస్తశ్చ బాహుళకాదితికై
యటః, సూజోఽమనుష్మితి మాధవః, తయోరుపచయాపచయయోర
భావేనతియచభయోరన్తరం సదృశం తన్నపుంసకమ్, నభ్రాజ్ఞిపాదితిని
పాతనాదితిభావః, తథావస్థితిమాత్రం నపుంసకమ్, అతపవ అవిర్భావతి
రోభావయోరపస్థితిసామాన్యవివక్షాసమ్భవాన్నపుంసకత్వమ్, లిక్తసర్వనా
మేతి సిద్ధాంతః, స్త్రీపుమాన్నపుంసకమితి శబ్దాశ్చ శుద్ధాదిశబ్దవద్ధత్వే ధ
ర్మిణీచ వతఃవై. స్వకృతాన్తతఇతి వైయాకరణసిద్ధాన్తఇత్యర్థః, కృతా
న్తాయమసిద్ధాన్తావిత్యమరః । * పశ్చాజీతి * పశ్చానామజానాం సమా
హరిత్యితి తద్ధితార్థేత్వాదినా ద్విగుః, అకారాన్తాన్తరపదోద్విగురితి స్త్రీ
త్వే ద్విగురితిజీవ, నచాత్రప్రత్యయవిభౌ తదన్తవిధిరహాదేవ టాపోఽ
ప్రవృత్తా జీవవస్యాదితి వాచ్యమ్, అనుహత్సూర్వగ్రహణేన అనువసర్జనా
ధికారేణచ స్త్రీప్రత్యయేషు తదన్తవిధిజ్ఞాపనాట్మాప్రాప్తేస్సత్వాత్ । *స
మాసార్థసమాహరినిష్ఠమితి * నన్వజహత్స్వార్థాయాం వృత్తా సమాహారో
వ్యజాద్యర్థపవేతిచేత్, మైవమ్, తథాపి తస్యపదాన్తర సమభివ్యాహారా
పేక్షయా బహిరర్థత్వాత్, టాబ్విధేస్త్యన్తరక్షే చరితార్థత్వాత్, కథం
తర్హి పరమాజేతిచేత్, ప్రాగుత్పన్నప్రైవ టావస్తత్రశ్రవణాత్, అత్య

జానిరజేత్యత్రతు అదస్తప్రయుక్తస్థావిత్యవేహి, నచపశ్చాజీత్యత్రాపి త
 థాస్త్వితివాచ్యమ్, ద్విగోరితిజీవాబాధితత్వాత్ । * చటకేతి * సచాత్ర
 ప్రత్యయస్థాదితీకారశ్శబ్దః, చటకాయావిరిగితి లిక్ష్ణాదిహేవ నిపాతనా
 ద్వా తదప్రవృత్తేః, ఏవం క్షిపకాదిషు చటకేతి పఠనం నాతీవాపశ్యకమితి
 సవ్యాః — * మూషికేతి * వృశ్చిక్రమోగకన్నిత్యధికారే ముషేర్ద్విర్లుశ్చే
 తికణ్ఠకారమధోమూషికశబ్దః, యస్తుమూషస్తే యథితిద్వివధాత్సం
 జ్ఞాయాం క్షుఃమూషకశబ్దోమాధవేనోక్తప్రతోఽప్యయంతామ్, ప్రత్యయ
 స్థాదితీత్వస్తువిశేషః, కేచిత్తు—క్షున్నస్తా సావజాదిగణేపాఠంప్రయుజ్యైగ
 ణేతత్పాఠస్యజాతి లక్షణజీమ్బాధనార్థత్వాత్సంజ్ఞాయాశ్చజాతిశ్చాత్, త
 థాచానస్తత్వాదేవ క్షున్నస్తాట్టాపిధ్యతీత్యాహుః, తద్విస్త్యమ్, వ్యా
 ఘ్రావివత్సంజ్ఞా తేషాం జాతిత్వానపాయాత్ । * భస్మప్రపేతి * భస్మై
 వఫలానియస్యాఇతివిగ్రహః । * జ్యోషోరితి * ఏతచ్ఛఫలనిష్పత్తావితి థా
 తామాధవగ్రద్ధేస్థితమ్ । పాకకణ్ఠేత్యత్రభాషేతుద్విర్లుపవద్యశ్యతే * స
 ద్చాకణ్ఠేతి * సత్పాకాకణ్ఠితి పాఠోనాదర్శిత్యితి ధ్వనయన్నుదా
 హరతి । * ప్రత్యక్షమషేతి * అత్రనవ్యాః, సమ్భవై త్యాదివచనద్వ
 యంమూలాన్నభితి తద్యమాణంచ పాకకణ్ఠేత్యనేన ప్రాప్తస్య జీమోని
 షేధార్థం తత్రైససూత్రైభాషేపతితమపి ఫలవిశేషాభావాద్విహేవగ్రన్థ
 కార్యేఃపతితమ్ । నచైతావతాలజాద్యస్తర్గణసూత్రాణీభ్రమః కార్యః, త
 థాత్వేమానాభావాత్, కింతువార్తికాన్యేవేమానీత్యాహుః । * శూ
 ద్రాచేతి * శూద్రశబ్దస్తాపముత్పదయితిజాతిశ్చేత్, మహత్సూర్య
 స్తన, జాతిశ్చేదితీహాపి సమ్బధ్యతే, తేనమహతీశూద్రామహాశూద్రై
 తిభవత్యేవ । * పుంయోగేతి * పుంయోగశ్చ రామృత్యయాపవేతి
 ననియః, కిన్తుజన్యజనకభావోపి గృహ్యతే, తథాచస్తుతిః “వైశ్యాశూ
 ద్ర్యోస్తురాజన్యాన్వాహిర్యోగ్రాసుతాస్తృతా” ఇతి । * మహాశూద్రీతి* “ఆ
 భీరీతుమహాశూద్రీజాతి పుంయోగయోస్సమే” ఇత్యమరః, ఇహమహత్సూ
 ర్వేతివ్యర్థమ్, మహాశూద్రశబ్దాహిసముదితపవాభీరత్వజాతావర్తతే, త
 త్రావయవస్యాసర్గతయాశూద్రశబ్దార్థసమవేత్యైత్వాభావేనటాపః
 ప్రసక్త్యభావాత్ । నచతదస్తవిధిజ్ఞాపనాయ తదితివాచ్యమ్, అనుపసజక

నాధి కారేణైవ తదన్తవిధిజ్ఞాపనాదితిదిక్, అత్రనవ్యాః — శూద్రాచేత్యాదివచనమజాద్యతత్త్వతి సూత్రస్థం వార్తికమేవ నత్విదంగణసూత్రమిత్యాహుః * క్రుత్వాత్యాది * త్రయోమీహలన్తాత్మేకే, భాష్యేతు — క్రుత్వానాలభేత, ఉష్ణిహకకుభావిత్యాది ప్రయోగముదాహృత్యాదన్తాదిపిస్వీకృతాః । పచాద్యచాగ్రుపథలక్షణేన కప్రత్యయేనచ యథాసమ్భవమదన్తత్వాత్ । * పుంయోగేపీతి * యదాజ్యేష్ఠాదయః, ప్రథమజాతాదౌవర్తన్తే తదాదన్తత్వాదేవటాపిన్ధః, యదాజ్యేష్ఠస్త్రీత్యాదివివక్షాతదాపుంయోగలక్షణోజీహ్వాప్రసోనేన బాధ్యతత్త్వతి సూచయితుమపిశబ్దః । * మూలాన్నభః * నభఃకిమ్, శతమూలీ । * అమూలేతి * ఓషధిజాతిరియమ్ । * ఉగితశ్చ * ఉగిచ్ఛబైనప్రాతిపదికంవిశేష్యతే, విశేషణేనతదన్తవిధిః, నచప్రత్యయవిధౌప్రతిషేధశ్శబ్దః, అనుపసర్జనాదిత్యనేనస్త్రీప్రత్యయేషు తదన్తవిధిరస్త్రీతిజ్ఞాపనాదుగిద్వణగ్రహణవర్జమితియేనవిధితి సూత్రపదోక్తత్వాచ్చేత్యాశయేనాహ * ఉగిదన్తాదితి * తత్రోగిత, ప్రాతిపదికం ప్రత్యయశ్చేతి ద్వివిధంసమ్భవతి, ఆద్యే ఉగిదన్తేభవన్తంమహాన్తంచాతిక్రాన్తా అతిభవతీ, అతిమహతీ ఇత్యుదాహరణమ్, సర్వాదిగణేభవతు ఇతి పాతాద్భవచ్ఛబ్దస్యోగిత్వవ్యవదేశః, మహచ్ఛబ్దస్యతుశత్పువద్భావాత్, ననైవంవ్యవదేశీవద్భావో ప్రాతిపదికేనేతి నిషేధాత్కేవలాభ్యాం భవన్తహచ్ఛబ్దాభ్యాంజీవనస్యాదితివాచ్యమ్, ప్రాతిపదికాప్రాతిపదికసాధారణేన శబ్దమాత్రముగిత్వదాభిధేయమితుక్తనిషేధాప్రవృత్తీరిత్యాశయేనోదాహరతి । * భవతీతి * ద్వితీయముగిదన్తముదాహరతి । * పచస్త్రీతి * పచేర్లలశ్చతరిక ర్రిశబ్ । యదితుసర్వాదిగణేభవతుఇతియఉగిత్పరితస్సభాతేర్దవతురితిపుత్రాద్యతే, తదాభవతీతి ద్వితీయోగిదన్తస్యాపున్దాహరణం భవత్యేవ, శత్రన్తాత్తు భవతేజీవశశ్చ్యనోరితినితోస్యమ్, భవస్త్రీ । * ఉఖాప్రదిత్యాది * ఉఖాయాస్సగ్నిమనతే, పణేభ్యధ్వమనతే, ప్రముగధ్వమునలవస్రమనతే, వసుస్రంస్వితిదత్వమ్ । * వసోరచ * వన్నిప్రత్యయేనతదన్తం ప్రాతిపదికంగృహ్యతే । వన్నన్తైనశ్చధిక్రతప్రాతిపదికవిశేషణాత్తదన్తవిధిరిత్యాశయేనాహ * వన్నన్తాత్తదన్తాచ్చేతి * యేనవిధిదన్తదన్తసేవ్యత్యత్ర స్వంరూపమితి సూత్రాత్సమిత్వమవర్త్య

స్వస్యచేతి వ్యాఖ్యానాదుభయం లభ్యత ఇతిభావః । యదితువన్నస్తమేవ
 వ్యవచేదివద్భావేన వన్న స్తాస్తమితుచ్యేత తస్మియేన విధిరిత్యస్వస్య
 నువర్త్యస్వస్యచేతినవ్యాఖ్యేయమ్, నచాత్రవ్యవచేదివద్భావోఽప్రాతి
 పదికేనేతినిషేధశ్శబ్దః, తస్యప్రత్యయమాత్రవిధివిషయత్వాత్ । వ
 న్నస్తస్య వస్తుతః ప్రాతిపదిక తేష్విపి సూత్రైగృహీతస్య వనత్యస్యప్రా
 తిపదిక త్యాభావాచ్చేత్యాహుః । * సామాన్యగ్రహణమితి * సూత్రైవ
 నత్యనుబద్ధరహితస్య గ్రహణాత్తదనుబద్ధపరిభాషానోపతిష్ఠత ఇతిభావః । వ
 గ్రహణేనన్నస్తంవన్నస్తాస్తాన్ కథంలభ్యత ఇతిశబ్దాగ్రామామాహ ।
 * ప్రత్యయగ్రహణ ఇత్యాది * తేనేతి * వన్నస్తైనేత్యర్థః । * తదస్తాస్త
 మపిలభ్యత ఇతి * స్త్రియామిత్యధికారే గ్రహణవతాప్రాతిపదికేనేతినిషే
 ధోనప్రవర్తతే, అనుమాత్పుర్వేత్యాదిజ్ఞాపకాదితిభావః । అనేత్యా
 హుః — సూత్రైగృహీతస్యవనత్యస్యప్రాతిపదికత్వంనాస్తీత్యుక్తత్వాత్
 గ్రహణవతేతినిషేధశ్చక్షేపనాస్తీతి । * సుత్వానమితి * సుయజోజ్వల
 నివ, అత్యాదయః కాస్తాద్యర్థ ఇతినమాసః । * అతిధీవరితి * దధాతేర
 న్యేభ్యోపి దృశ్యవైకృతికస్వనివ, ఘుమాన్ధేతీత్వమ్, భాష్యేతుభ్యాయితే
 క్వనిపి సమ్ప్రసారణమితిస్థితమ్, నస్యరేఖాచేకృతేష్వేకదేశ వికృత
 స్యానస్య త్యాద్యర్థోపానత్యతిపాప్రీక్ష్యతి, అనోనకారాస్తత్వవిశేషణాత్తువ
 భవతీతి శ్వయంవమఘానామిత్యత్రైవ పున్యత్వాదితమ్ । * శర్వరీతి *
 శ్వాధాతోరన్యేభ్యోపీత్యనైవ వనివ గుణైకృతేరపరత్వేచహశస్తాద్విహి
 తత్యాభావాత్ జీబ్రయోరత్రనిషేధోన । * వనోనహశ ఇతి * అబహుప్రీ
 హ్యన్థాయమారమ్భః, బహుయజ్వేత్యాదౌత్వనోబహుప్రీహేరిజీపినిషి
 ధైరేఫస్యాప్యప్రవృత్తేః । * రాజయుద్వేతి * రాజానంయోధితవతీ, రా
 జనియుధిక్రొత్త ఇతిజ్వనివ । * బహుప్రీహావేతి * అన్యతరస్యామితియోగ
 విభాగాదిదంలభ్యతే, నత్వపూర్వంవభవమితివత్కృతే * బహుధీవరితి * బ
 హవోధీవానోయస్యాంనగర్యామితివిగ్రహః * వత్సేడావీతి * డాబుభాభ్యా
 మితిసూత్రేణ, తథాచద్వివచనైబహుధీవర్యో, బహుధీవానా, బహుధీవే
 తిరూపత్రయం భవతీతిభావః । * ద్విపాదితి * ద్విపాదౌఅస్యా ఇతి బహు
 ప్రీహానన్ధ్యోసుపూర్వస్యేతిపాదశబ్దాస్తలోపః, జీపిభాత్వాత్పాదశబ్దాత్ ।

* టాబ్బచి * పూర్వేణప్రాప్తస్య జీపోఽపవాదః, యద్యపి “పదంవ్యవసిత్రాణస్తాన లక్ష్యాజ్ఞీవస్తుమ్” ఇతికోశాత్పాదనమానార్థకఃపదశబ్దాస్త్రీతి తేనైవ ద్విపదా ఏకపదేతి యావంసిద్ధ్యతి, తథాపి ఋచి వాచ్యాయాం ద్విపదీ ద్విపాదితి ప్రయోగనివృత్తియే సూత్రారమ్భోఽయమావశ్యకః ।

* అసిద్ధత్వాదితి * ఏతచ్ఛాసిద్ధత్వోపవర్ణానం కార్యకాలపక్ష ఏవోపయుజ్యతే, నతు యథోద్దేశవత్తే సకృత్కృతాయాస్సంజ్ఞాయాస్సర్వాస్థత్వేన తస్యాఃపునరపేక్షాభావాత్, నచ పఞ్చమితి నాస్తస్యకృతాయామపిసంజ్ఞాయాం పఞ్చత్వనస్తస్య సకృతేతి శఙ్కామ్, ఏకదేశవికృతస్యాసస్య త్వాదిత్యాహుః, తదనన్, ఏకదేశవికృతస్యోపసంజ్ఞాయాంహిష్టానివదాదేశోఽనన్విభావిత్యత్రపత్యతే తచ్ఛాన్విభౌ నప్రవర్తతపవేతి యథోద్దేశవత్తేపి అసిద్ధత్వవర్ణనస్యైక్యత్వాత్ । * ఽజీవతి * పూర్వసూత్రాన్వేష్యనుర్లభ్యతీ భావః । * అనోబహువ్రీహేః * నను రాజయుధ్వేత్యాదిసిద్ధయేఽవశ్యక ర్తవ్యత్వేన వనోనహశత్యతేనైవేష్టసిద్ధిః కిమనేన సూత్రేణ, మైవమ్, అన్నన్తాన్యహువ్రీహేర్థాబుభాభ్యామితి డావ్విధానార్థమేతత్సూత్రస్యావశ్యారబ్ధవ్యత్వాత్, తథాచానేన జీవసిద్ధే తత్సన్నియోగేన ప్రాస్తోపనోరచేతి యోరేఫస్సోపి దుర్లభపవేతి వనోనహశత్యతీ వార్తికమబహువ్రీహ్యర్థమితి ఫలితమ్ । * బహుయజ్జానావతి * నసంయోగాదితి నిషేధాన్నాయముపధాలోపీ, తేనాత్రాన ఉపధాలోపిన ఇతివక్ష్యమాణ వికల్పోనప్రవర్ణతే । * డాబుభాభ్యామ్ * ఉభాభ్యాం గ్రహణం వృద్ధమ్, మన్నన్తాన్నస్తయోరనువృత్తైవ తత్ఫలసిద్ధిరిత్యేకే, ఉభయోరప్యనువృత్తిసూచనాయ తద్గ్రహణమావశ్యకమ్, అన్యధాసన్నిహితవైవిచాన్నస్తస్యానువృత్తిరితి శక్తాస్యాదిత్యనే । నను నిషేధడాపోర్వచనసామర్థ్యాత్పరాయస్సిద్ధ్యతి, తతి-మన్యతరస్యాంగ్రహణేన, సత్యమ్, అన్యతరస్యామితి యోగోవిభజ్యతే; తత్ర మనన్యతీ నివృత్తమ్, అనోబహువ్రీహేర్థాబ్ధాస్యాత్, పూర్వేణైవ డాపసిద్ధేపునర్విధానమిదం ఋన్వేభ్యతీ జీవాసహవికల్పలాభార్థమ్, అనఉపధాలోపీ నన్యతీసూత్రస్తు నియమార్థమ్, అనోయోఽసౌ వికల్పస్స ఉపధాలోపీ నపవేతి, ఏవఞ్చ బహుధీర్యో, బహుధీనానౌ, బహుధీవేత్త్యుక్తయావత్రయంసిద్ధమితి, బహువ్రీహౌవేత్యేతన్నా

పూర్వం వచనమితిబోధ్యమ్ , ఉపధాలోపి నపవేతి నియమాత్తు సుపర్నా
 చారుప ర్వేత్వాదావనుపధాలోపినిజీముభవతి , కిన్తు డాద్రతిషేధావేవ భవ
 తః , అయచ్ఛ యోగవిభాగోఽవశ్యమభ్యుపేయః , అన్యథా బహుధీనరీ
 త్యత్ర ప్రకరణాంతరస్థేనానఉపధాలోపినత్యతి వక్ష్యమాణేన పాక్షి కేజీపి
 కృతేపి ఋన్నే భ్యుతి ప్రాప్తం జీవనుమాద్యతత్సన్నియోగేన విధీయమా
 నో యోగనోరచత్యతి రేఫస్సనిద్వైత్ , ననువనోరచేతి సూత్రమెవజీద్రా
 విధత్తామితిచేన్నఉభయవిధౌ గౌరవాత్ , కిచ్ఛ ఉభయవిధాయక త్వేవ్య
 నోబహువ్రీహేరిత్యనేన జీపనిద్వైరోపి దుర్లభస్సన్నియోగశిష్టత్వాత్ , తా
 ప్యేతు—అనోబహువ్రీహేరిత్యస్యానంతరం ఉపధాలోపినోవేతి సూత్రమ
 స్తు , అనఉపధేత్యాది ప్రదేశాంతరస్థం సూత్రం డాపూస్త్రైఽన్యతరస్యాం
 గ్రహణం చ మాప్సితుక్తమ్ । * అనఉపధా * బహువ్రీహే రూఢసోజీ
 పిత్యతో పహువ్రీహిగ్రహణం సత్త్వావ్యయాదేర్జీవిత్యతోజీప్చానుపసా
 తత్యత్యాశయేనాహ * అన్నన్తాదిత్యాది * నియమాధ్యమికమిశుక్తిమ్ ,
 నచైవం పూర్వసూత్రేజైవ వికల్పసిద్ధావిహాన్యతరస్యాంగ్రహణం వ్యర్థమి
 తివాచ్యమ్ , అసతిహ్యాన్యతరస్యాం గ్రహణేనిత్యాన్తోవిధి రేవాయంస్యా
 న్నతు నియమత్యతి । * ప్రత్యయస్థాత్ * కాదిత్యకారఉచ్చారణార్థః , వ్యజ్ఞాన
 సూత్రం వివక్షితం , అన్యథా ఏషికా , ఏతి కాశ్చరస్తీత్యాదానక చిత్తస్వం న
 స్యాత్ , అత్రహ్యకారవిశిష్టక కారస్య ప్రశ్నయస్థత్వాభావాత్ , నచ అ
 కచ్యవ్యకారాంతరక కారపవప్రశ్నయస్థాభవతు , అతోగుణత్యతి పరరూపేన
 త్యేతి కాత్యత్యాది రూపసిద్ధేరితి వాచ్యమ్ , పవతకీత్యాది వక్ష్యమాణ రూ
 పాసిద్ధిప్రస్థాదిత్యాశయేనాహ * కకారాదితి * వణానిర్దేశే హికార
 ప్రత్యయోవిహితకక్వచిత్సముదాయాత్ ప్రయోగస్తూచ్యైస్తరాంవా పను
 ట్కారత్యత్యాది నిదేశశరూప యత్సాధ్యత్యతి భావః । * ఆపిపరత్యతి * ఏ
 తచ్చాకారవిశేషణం తత్సానుద్ధ్యతక కారాకారాభ్యాం వ్యవాయేపి భ
 తి , నతుపుత్ర కామ్యారథక డ్వేశ్యాదౌ త్రిచతురాదివ్యవాయే , అతపవసర్వి
 కేత్యాదావాద్యాకారస్య నభవతి తదేతచక్తమ్ । * అకారస్యేకార
 స్యాదాపి పరత్యతి * యదిత్వాపీతి కకారవిశేషణంస్యాద్వి రథక డ్వేత్యా
 దావతిప్రసక్తః , వ్యవహితస్యాపి పరత్వానపాయాత్ , నచనిర్దిష్టపరిభా

వయానిస్తారః , అనువాదేపరిభాషాణామనుపస్థితేః , నచాపీత్యస్యాకార
విశేషణత్వేపి తద్దోషతాదవస్థ్యమితి వాచ్యమ్ , అనువాదే పరిభాషాణా
మిత్యత్ర అనువాదఇత్యస్యానూద్యమాన విశేషణేష్యిత్యర్థా భ్యుపగమా
త్ , కాతూర్వ్యస్యాత్యదిత్యత్ర హ్యత్యత్యనూద్యేత్వవిధానాదనునా
ద్యత్వమేవ అత్యత్యస్యేనత్వనూద్యమాన విశేషణశ్చం కాదిత్యస్యశ్చనూ
ద్యమానవిశేషణత్వం స్పష్టమేవేతి నతత్ర నిర్దిష్టపరిభాషోపతిష్ఠత ఇతి వైష
మ్యాత్ , అనూద్యమానవిశేషణే పరిభాషానోపతిష్ఠత ఇత్యత్యేతత్ ఉదీచమా
త ఇతి సూత్రస్థానానే గ్రహణేన జ్ఞాపయిష్యతే , యద్యనుసృతి పర్యదాన
స్సస్మిన్ద్వి బహుపరివ్రాజకేత్యన్త్రాపిస్యాదేవ , ఉత్తరపదస్య సుబంతత్వేపి
సముదాయస్యానుబంతత్వపరస్థాభితి తేనాత్ర ప్రసజ్య ప్రతిషేధఇ
త్యాహ । * సతప్సుషవరోనచేదితి * సుబంతత్వరోనచేదిత్యర్థః । * స
ర్వికేతి * అవ్యయ సర్వనామామిత్వజ్ఞాతాథేఽకః । * కారికేతి *
కరోతేణ్యుత్ ణిత్యాద్వృద్ధిః । * నాకేతి * నాశబ్దాత్స్వార్థేకః ,
* శకేతి * పచాద్యత్ । * బహుపరివాగ్రజకేతి * పరిపూర్వాద్వృ
జేష్టుత్ । బహుపరివాగ్రజకాయస్యామితి బహుప్రీహకా తదవయవస్యను
పోలుకీకృతేపిప్రత్యయలక్షణేనోత్తరపదస్య సుబంతత్వాత్ , టాపస్సుబంతా
శ్చరత్వమస్తీతిఇశ్యమత్రనభవతి । * నన్తనేతి * నన్దిగ్రహీతిల్యుః , వస్తు
తీస్తుప్రత్యయస్థకీతి సప్తమీనిదైశమేవ కృత్వాపూర్వస్యేతి గ్రహణంసు
త్యజమిత్యాహుః * పూర్వస్యేతికిమితి * అథాదేవంలభ్యతే , టాపే కాదే
శేకృతే పరత్రహస్యాకారాభావాదితిప్రశ్నః । ఇతరోనిర్దిష్ట పరిభాష
యా కాతూర్వ్యస్యేతిసలభ్యతే , కిన్తు , టాపే కాదేశంబాధిత్యాకాశ్చరస్యై
వాకారస్య స్యాదిత్యాశయేనాహ * పరస్యేత్యాది * కటుకేతి * కటురత్ర
కటురసవతి , అజ్ఞాతాదాకః । * రాకేతి * కృదాధారార్చికలిభ్యుకః ,
బాహుళకాదిత్యన్జ్ఞాభావః । సంజ్ఞాపూర్వక విధేరనిత్యత్వాత్కాణ ఇతి
హస్యోన । * మామకనరకయోరితి * కకారస్యప్రత్యయస్థత్వాభా
వాదపాప్రైవచనమ్ । * మామికేతి * మమేయం మామికా యుక్త్యదన్త
దోరన్యతరస్యాం ఖిచ్ఛేత్వత్ , తవకమమకావేకవచనఇతిమమకాదేశః ,
ఋదివృద్ధిః , కేవలమామికేత్యాదినాసంజ్ఞాచ్ఛన్దసోరేవేతినియమాన్నజీవః ।

* సరికేతి * కైశబై, ఆదేవఉపదేశఇత్యాత్వమ్, ఆణోఽనుపసగైః, ఆతో
 లాపఇతిచేత్యాల్లాపః, టాప్ ఇత్వమ్ । * త్యక్తపోశ్చ * ఉపసన్ధ్యాన
 మిత్యనుపజ్యతే । ఉదీచానూతఇతివికల్పాపవాదః । * దాక్షిణాత్మికేత *
 దక్షిణస్యానుమా రేదక్షిణా, దక్షిణాదాచ్, దక్షిణాభ వేతివిగ్రహే దక్షిణా
 పశ్చాత్పురసస్యక్, కితిచేత్యాదివృద్ధిః, టాప్, తతోజ్ఞా తాద్యధైకః, కే
 ణఇతిహ్రస్వః, టాప్, ప్రాచాతు—దక్షిన్యాం దివిభవేతివిగ్రహీతమ్, క
 చ్చమనోరమా యాం దూషితమ్, త్యగిధావవ్యయసాహచర్యా నాజన్త
 వ్యైవదక్షిణాశబ్దస్య గ్రహణాత్, అన్యధాసర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రే
 పుంసద్భావాపత్తేశ్చేతి । * ఇహత్యకేతి * అవ్యయాత్వబి । * నయా
 సయోః * ప్రత్యయస్థాదితి ప్రాప్తే నిషేధోయం యాసేయిత్తదోరుపల
 క్షణమిత్యాశయేనాహ * యత్తదోరితి * యకాసకేతి * యత్తదోరకచ్
 త్యదాద్యత్వేటాప్, స్వరూపస్యావివక్షాయాం ఫలమాహ * యకాన్త
 కామితి * యద్యపినయత్తదోరిత్యేవ సూత్రయితముచితంతథాపినన్నిపా
 శపరిభాషాయా అనిత్యత్వజ్ఞాపనార్థం నయాసయోరిత్యుక్తమిత్యాహుః,
 వస్తుతస్యయత్తదోరిత్యుక్తైవనిత్యత్వం సిధ్యత్యేవ । అన్యథాలసయోరకా
 రస్యఆపురత్వందులభమితికిమనేననిషేధేనేతి । * త్యకనశ్చనిషేధఇతి *
 ననుమృదప్తికన్నితవత్ప్రక్రియాలాఘవాయశ్యకన్నితవత్క్వేత్యకన్నిత్య
 కారనిదైశసామన్యాదిత్యాభావేసిద్ధేకిమనేన నిషేధవచనేన, మైవమ్, ప
 ఇచ్చభిరుపత్యకాభిఃక్రీతఃపఞ్చపత్యకఇత్యాదౌ తద్ధితలుకిస్త్రీప్రత్యయస్యా
 పిలుకకారస్య శ్రవణార్థత్వాత్తస్యతిక్కిన్నితుక్తైహి పఞ్చోపశ్యిక ఇతి
 స్యాత్, ఇవ్యతేతుపఞ్చోపత్యకఇతి, తస్మాదావశ్యకమేవనిషేధవచనమ్,
 మృదప్తికన్నిత్యక్రాపి ఇకారోచ్ఛారణం తద్ధితలుకిశ్రవణార్థమ్, నతుప్ర
 క్రియాలాఘవార్థమ్, అన్యథాపఞ్చభిమ్మౌత్తికాభిఃక్రీతఇత్యాద్వాదితిత
 కొధ్యభేదానికికృతే లుక్తద్ధితలుకితిటాపోలుకి నిమిత్తాభావా త్ప్రత్యయ
 స్థాదితీత్వంసయాత్, పఞ్చమృత్తికఇత్యత్ర, నచలుకః ప్రాగేవాన్తరగత్యా
 త్ ప్రత్యయస్థాదితీత్వం సిధ్యత్యేవేతివాచ్యమ్, అన్తరగ్గాసపివిధీనన్బహిర
 గ్లోలుగాబ్ధతఇత్యభ్యుపగమాత్, అతపవసనీప్రమృత్యుత్యాదౌ నలోపా
 భావసిధ్యతి, పఞ్చభిఃఖటాభిఃక్రీతఃపఞ్చభిట్యుత్తిక ఇత్యాదౌ టాపానసా ఎ

[illegible]

రస్యేతి * అత్రనయానయోరిత్యతోనేత్యనువర్తతే యకపూర్వస్య స్థానే
యోఽకారస్తస్యకాతుర్వసోఽదీచాం మతత్త్వంనేత్యక్షరాధ్యః, ఏవంస్థి
తేఘలితసూహ * ఇద్వాస్యాదితి * ఏవమగ్రేపూర్వ్యామ్, షష్ఠీస్థానయో
గేత్యనేనేవ లభ్యేనూత్రైస్థానే గ్రహణమనూద్యమాన విశేషణేషు పరిభా
షానోపతిష్ఠతఇతి జ్ఞాపనార్థం, ఫలంవృద్ధసంజ్ఞాయాం శ్వికపరిభాషాయా అ
నుపస్థానాచ్ఛాలీయాదిసిద్ధిః, యదితుతత్రైకపరిభాషోపతిష్ఠేత తదాబోధగ
వీయిత్యాదావేవ వృద్ధాచ్ఛాసాన్యన్నతుశాలీయోనూలీయిత్యాదౌ, త్ర
త్రాఽఽకారవృద్ధరిక్తాన్యకత్వాభావాత్, తథాఽతౌగుణిత్యత్రైకపరిభాషా
పస్థితా ఏధే, పచే, యజే ఇత్యాదావేవపరయాపంస్యాత్. టితఽస్మి నేపదానా
మితి ఇటపత్వేకృతే ఇక్యానికత్వాదేకారగుణస్య భవంతి, పదస్తీత్యాదౌతు
నస్యాత్, తత్రైక్యానికత్వాభావాదకారగుణస్యేత్యపిబాధ్యమ్, నవ్యా
స్తు—వృద్ధాచ్ఛంబాధిత్యాఽన్యగయనాదిభ్యిత్యేచ్ఛోప్రత్యయోయథాస్యా
దిత్యే తదర్థస్యగయనాది గణేవ్యాకరణశబ్దపత్యతే, యద్యనూద్యమాన
విశేషణేషు పరిభాషానుపతిష్ఠేరన్, తహిఽతత్పతనంవృద్ధంస్యాత్, ఆకా
రవృద్ధరిక్తాన్యకత్వాభావేన వృద్ధసంజ్ఞాభావాచ్ఛాసాన్యప్రవృత్తేః, తథా
చ తస్మాదేవపాతామక్తార్థజ్ఞాపనసన్భవే స్థానే గ్రహణమిహసప్తార్థమిత్యా
పయః । * సాజాగశ్యకేతి * సజాగశేననిర్వృత్తం నగరంసాజాగశ్యమ్,
పుష్పాణాదిసూత్రేణ సజ్ఞాశాదిభ్యోణ్యః, తతోభవాద్ధేధన్వయోపధాన్వ
ఇ అకాదేశః, సచసాజాగశ్యభవాం స్త్రియమాహేతి తదకారస్యాపివై
కల్పికమిత్యంస్యాత్, తస్మాదాతఇత్యుక్తమ్, అత్రవదన్తి — యథాయమకా
రోనాఽఽకారస్థానికః ఏవం స్త్రిప్రత్యయస్థానికోపి నేతిద్వ్యర్థవికలమేతత్,
అకేతినముదాయస్యస్త్రీవాచక ఉక్త్యానికత్వేపి అకారమాత్రస్యాణభా
త్వాత్, తస్మాదాతఇతిసప్తార్థమేవేతి * శుభంయూత్తః * అన్యేభ్యోఽ
పిద్యశ్యతఇతివిజ్ఞే, శుభమితిమాన్తోవిపాతః । * సునయకేతి * సుష్టున
యోయస్యాస్సునయా, తతఃకః, కేణఇతిహ్రీన్వః, ఏవంసుష్టుపాకోయస్యా
స్సా । * భస్త్రీమ * లుప్తచక్రీకమితి * కేచిదిహస్వాఇతి చిచ్ఛత్వాష
స్థాస్థానే సౌత్రత్వాద్వ్యత్యయేనజనితివ్యాచక్షతే, ప్రత్యయస్థాదిత్యతోఽ

నువర్తనాదాహ * అత్యద్వాపాదితి * ననునఘ్నూర్వాణామపీత్యపిత
 బైరకేవలానాం సజ్జగ్రిహక్రియతే, నతునఘ్నిన్న పూర్వాణామపి, త
 థాచ నిర్భస్త్రికేత్యాదినసిద్ధేదతస్తదస్తవిధిరావశ్యక ఇత్యాశయేనాహ
 * తదస్తవిధినైవేత్యాది * ఆజ్ఞత్యాదితిభావః, ఏవం దనఘ్నూర్వాణామి
 త్యస్యనియూర్ధ్వశక్తానిరస్తా, నిర్భస్త్రికేత్యాదావవ్యాప్తిప్రసజ్ఞాత్.
 * అన్యస్యత్వితి * అనుపసర్జనస్యత్వభాషిత పుంసాఃచ్యేత్యనేనసిద్ధమిత్వ
 భః. * ఏతయోష్టితి * భస్తాజ్ఞాపాన్వనాస్తు సపూర్వాణామపీత్యం
 భవత్యేన, తత్రటాపకప్రత్యయాత్పరత్వేన సుషకపరత్వాభావాదనుప
 ఇతినిషేధాప్రవృత్తైరితిభావః. * సపూర్వయోరితి * పూర్వావయవస
 హితయోర్విద్యునానపూర్వపదకయోరితియావత్, నస్, తద్, న్ ఇతిస్థితేఅ
 కచిక్యతేలకచన్ప్రాగేవవానభోతత్పుగుషేచక్యతే అస్తరక్తానపీతిన్యా
 యేన త్యనాద్యస్వప్రవృత్తైఃప్రాగేవ సామాసికేలుకి విశిష్టాత్పునస్సుపి త్య
 దాద్యత్వేపరరూపకేచక్యతే తతస్తాప్, సచఆద్యసుషకపరఇతిభావః. * అ
 నేషకేతి * అజ్ఞాతాపహపషకా, నపషకా = అనేషకా, అజ్ఞాతాలనేషాల
 నేషకేతి నా లౌకికవిగ్రహణాఽత్రబోధ్యః, ఏవమగ్రేపూర్వాహమ్. * స్వశబ్ద
 స్యాతోవిశేషణమితి * యద్యపిహరదత్తగ్రణేత్యాదితస్థానఇత్యేతిత్వస్వశ
 బ్దస్యవిశేషణమిత్యుక్తం తథాపి తత్రస్వశబ్దస్యేత్యనస్తరమత్యితిశోబోధ్య
 ఇతిభావః. * అథాస్తరేష్టితి * ఆత్మజ్ఞాతిధనేష్టిత్యర్థః. * నిత్యమ
 పేతి * స్వికేత్యాదావకచిక్యతేఅతస్థానికోఽకారోదుర్లభఇతిప్రకృతసూ
 త్రస్యాపవయత్వాస్త్రిత్యయస్థాదితినిత్యేస్వప్రవృత్తేః, ఏవంచ “హం
 పంతునాసన్నిహితం చరంతం మునేర్మనోవృత్తిరివస్వికాయాం” ఇతిశ్రీహ
 షణ్కోకే భస్త్రిషేతి వైకల్పిక మిత్వమితి శేషాంచిదావ్యఖ్యానం నాద
 ర్తవ్యమితిభావః, వస్తుతోహంసస్తనావితిశ్లోకే స్వికాయామితిప్రయోగ
 అసాధురేవ, ఆత్మీయాయాం స్వశబ్దస్య సర్వనామత్వాత్సాన్యడాగమప్ర
 వృత్తైరితి నవ్యాః, ప్రత్యుదాహరణాన్యత్వాఽదాహరణాన్యాహ * ని
 ర్భస్త్రికేత్యాది * నిహస్త్రిభాస్త్రియాఃనిర్భస్త్రి, నిరాదయఃక్రా
 న్తాద్యర్థఇతి సమాసః, ఉపసర్జనహస్యః, తతస్తాప్, తతోఽజ్ఞాతాదౌ
 కః, కేణఇతిహస్యః, పునస్తాప్, సూత్రేషేతివికృతనిర్దేశోవివక్షిత

విషయః, నతుయానయోరితివచపలక్షణమిత్యభిప్రత్యాహ *కృతపత్వనిర్దేశాదితి * ఇహాజాజ్ఞేతి స్త్రీలిక్తనిర్దేశాదజాదయస్త్రీలిక్తాపవ గృహ్యంతే, తే నేహవికల్పన, శుభోఽజోయస్యాశుభాచికా, జానాతీర్జ్ఞః ఇగు పదేతికః, ప్రియోజ్ఞోయస్యాసాన్నిప్రియజ్ఞేకేతి । * నిస్పికేతి * స్వస్యాః నిష్కాన్తైతి విగ్రహానాన్వహస్వికస్యానిష్కాన్తైతి, తథాత్వేహ్యుపసర్జనేఽపి నిస్పికేత్యేకమేవరూపంస్యాత్, ఆతస్థానికాకారస్యచర్లభత్వేన ప్రకృతీనూత్రావిషయత్వాత్ । * భాషిత * పతస్త్వాదితి * నిత్యస్త్రీలిక్తాదిత్యర్థః, విహితవిశేషణతయా వ్యాఖ్యానస్యఫలమాహ * బహువ్రీహేరితి * తతోవిహితస్యనిత్యమితి * అవిద్యమానాఖట్వాయస్యాసాన్ని అఖట్వేత్యత్ర శేషాద్విభాషేతి సమాసాంతస్య కపోవైకల్పికత్వాత్కలబభావపత్వే గోష్ఠీయోరిత్యుపసర్జనహస్తేకృతే పునరఖట్వశబ్దాద్భాషితపుంసూత్యాప్త్యాపితత్యజ్ఞాతాదాకప్రత్యయే కేణిత్వాహస్తే అస్యవికల్పస్యాప్రవృత్తేః, ప్రత్యయస్థాదిత్యుత్సర్గపవ ప్రవర్తతే, పరవిశేషణత్వేత్వయం వికల్పస్యాదేవేతిభావః, బహువ్రీహేరిత్యుపసర్జనోపలక్షణమ్, తేనాతిఖట్వేకేత్యాదావపి నిత్యమేవ । * వికల్పపవేత * అతిఖట్వేతిబహువ్రీహానను ఖట్వానుత్పత్తితే సుపోధాత్వితి సుపోలుకి ఉపసర్జనహస్తేన్వబాధిత్యా శేషాద్విభాషేతి సమాసాంతైకవిపరత్వాత్కృతే స్త్రీప్రత్యయాన్తత్వాభావాదుపసర్జనహస్తేన్వప్రవర్తతే, కిన్తు కేణిత్వాహస్తేన్వనకపీతి ఆపోఽన్యతరస్యామితి వైకల్పికనిష్కేధాత్వాక్షికేహస్తే సత్యభాషితపుంసాగచ్ఛేతివికల్పసప్రవర్తతే, తత్రహి ఖట్వశబ్దాత్పరస్య టాపోఽభాషితపుంసాగ్ద్విహితత్వాదితి భావః, సూక్ష్మాభావపత్వే అఖట్వాకేత్యేతయాప్రాప్తరమ్ । * అధికారోఽయమితి * స్వరితత్వప్రజ్ఞానాదితిభావః, * అభివ్యాప్యేతి * అతపవబహుయువాశాశేత్యత్రయానప్తిరితినప్రవర్తత్యుత్పాప్తిః, నచాత్ర నలోపస్యాసిద్ధత్వాన్నాన్వలక్షణోజీవాన్యదితశబ్దాన్యమ్, నలోపసుస్పృశసంజ్ఞేతి నియమేనజీవన్వత్వసిద్ధత్వాభావాదిత్యేకే । అన్యేతు — ఉత్తరపదత్వేచాపదాదివిధౌప్రతిషేధత్యుత్తరయలక్షణనిష్కేధేనాన్తర్వర్తినీవిభక్తియత్రైత్య పదత్వాభావాన్నలోపస్యాప్రసక్త్యాజీవాన్యదేవ, పరన్వనోబహువ్రీహేరితి నిష్కేధాద్భిబభావే డామ్నుష్కేధా

విసూభవతత్త్వాహుః । * అయమేవేతి * అనుపనర్జనాధికారపవేత్యర్థః ।
 * టిడ్డాణార్థ * టిడ్డాదయఃప్రత్యయస్తై స్తదస్తంగృహ్యతే తచ్చాను
 వర్తమానస్య ప్రాతిపదికస్యవిశేషణమ్, అజాద్యతత్త్వతి సూత్రాదనువర్త
 మానమప్యతత్త్వ త్యేతత్త్వా తిపదికవిశేషణంతథాచరితస్తవిధిరతోవ్యాచక్షే ।
 * యట్టిదాదితదస్తంయదదస్తం ప్రాతిపదికమితి * నదట్, దేవట్, ఇత్యా
 దౌప్రత్యయవైస్య టిత్త్యమితితదస్తం ప్రాతిపదికమితివ్యాఖ్యానం సక్తచ
 ణిపవ, స్తనంధయీతిత్రుప్రత్యయస్య టిత్త్వాభావేఽపి ధాతోష్టిత్త్వస్యా
 చరితార్థత్వాత్సముదాయాత్సౌజేవ జీవితవక్ష్యతి, అన్యేతు—ధాదయప
 పప్రత్యయాః, టిదితీతుప్రత్యయాప్రత్యయసాధారణం తేన టిటీయత్త్వా
 తిపదికంధాద్యస్తంచ యత్త్వా తిపదికమిత్యర్థః, టిత్త్యస్తు ప్రాతిపదికస్యక్వ
 చిత్త్వ త్యయికి పుతం, క్వచిత్త్వతః, క్వచిత్త్వ త్యయికి పుతం భవత్యవయవ
 భర్త్యస్య సముదాయేఉపచారాత్, తత్త్వాద్యస్యోదాహరణం కురుచరితి,
 ద్విత్వీయస్యోదాహరణం నదడితి, పచాదిమటితోఽన్యపాతాత్స్వతపటి
 త్వమ్, త్విత్వీయంతు ధేటప్తిత్వాత్ స్తనంధయీతికృదస్తే ఉదాహరిష్యతి
 త్యాహుః * కురుచరితి * కురుషు చరతీత్యధికరణోపపదేచరేష్టత్వతి తకా
 రిటః । * ఉపసజనతత్త్వాన్నేహేతి * బహవఃకురుచరాయస్యాం సాబ
 హుకురుచరేతిబహువ్రీహిరన్యపదార్థ ప్రధానః, తథాచటిదస్తస్యోపసర్జన
 త్వాన్నేత్యర్థః । * వక్ష్యమాణేతి * బ్రూహోల్మటిల్మటస్సద్వేతశానచ్,
 బ్రూహోవచిరితివచ్చాదేశః, వచపరిభాషణ ఇత్యస్తాత్కర్తృణిల్మటశ్శాన
 జ్వా, స్యతాసీతిస్యః, కుత్వపత్వే, ఆనేముగితముక్ । * టిత్త్వాదుగిత్త్వా
 చేటతి * స్థానివద్యావేనేత్యర్థః, నచాల్విధితాత్కర్తృభిమహస్థానివద్యావ
 ఇతీతీజ్యమ్, నల్యపీతిజ్ఞాపకాదనుబంధకార్యేవ్యనన్విధావితప్రతిషేధస్యా
 స్రవ్యత్వై, అణపవరమాంయమిత్యాదౌపరిత్వాత్ జేరామిక్యతేస్థానివద్యా
 వేనామోజిత్త్వాద్యాదాపత్వతి యాదాగమసిగ్ధ్యతి, జ్ఞాపకాన్నభవతి,
 లిజాదేశపరస్తైపదానాం స్థానివద్యావేనైవజిత్త్వలాభాత్తదాగమస్యయా
 నుటోజిత్త్వం వ్యభం సత్ లాశ్రయా నుబంధకార్యమాదేశానాం నేతిసా
 మాన్యతోజ్ఞాపయతీతిభాషః । పిచ్చజిన్నే త్యదాదిగణే వక్ష్యమాణత్వాత్తి
 బాదిష్టావదేశికేనపిత్వేనాఽఽతిదేశికంజిత్త్వంబాధ్యతత్త్వతియానుటోజిత్త్వ

స్వవైయధ్యాభావాన్నతజ్ఞాపయతీతి శబ్దమానః ప్రత్యాహ * శ్చ శ్చాః
 చశ్చిత్తైవనేత్యాది * సాపక్షాఽయీతి * సుపక్షాశబ్దాదపత్యాధైస్త్రీభ్యోఽ
 థక్ । ఆయనేయానీత్యేయాదేశః, నన్వత్రనిరనుబద్ధ పరిభాషయా శిలా
 యాథః, యశ్చత్రత్రసాధురిత్యధికారే సభాయాఽథఃస్థస్థసీతి విహితస్త
 యోరేవథయోర్గ్రహణేనభవితవ్యం నతుథకః, సత్యం - శిలాయాథస్యస్వ
 భావాన్నపుంసక ఏవప్రవృత్తైస్త్రీయామసమ్భవాత్, సభాయాథస్యచస
 భేయాతిస్త్రీయాం చ్చన్వసిత్రయోగ దర్శనాత్, అన్యస్యహి నిరనుబద్ధ
 స్యాసమ్భవాదగత్యాసానుబద్ధకౌగృహ్యతే । * ఐస్త్రీతి * ఇస్త్రీదేవ
 తాలస్యాః సాస్యదేవతేత్యత్, ఇస్త్రీస్యేయమితివాఽగ్రహః, తస్యేద
 మిత్యత్, అత్రవ్యాచక్షతే—కృద్గ్రహణగతికారక పూర్వస్యస్యస్య
 ప్రవృత్త్యావేపి అల్లన్వస్యప్రాతిపదికవిశేషణాత్తదన్తాన్తమపి గృహ్యతి
 ఇతికుమ్భకారశబ్దాస్త్రీపాన్వదేవ, అస్తువాకారశబ్దాదేవజీవ తథాపికుమ్భ
 కారీతిరూపం సిద్ధ్యత్యేవ, నచకారశబ్దాస్త్రీపితదన్తాత్ స్త్రీభ్యోఽథకతిథకన్
 త్యయేకామ్భకారేయోనసిధ్యేదితి వాచ్యమ్, అనువసజ్జనస్త్రీప్రస్య
 యే తదాదినియమాభావాత్తత్ప్రధైః, వాపినియమాభావేకారీశబ్దానిదా
 తాదిష్టకీకుమ్భకారేయఇతి రూపాస్యాదితిశబ్దామ్, సమర్థావదవిధిరితి
 వక్ష్యమాణ త్వేనాసనుధాత్తద్ధితానుత్పత్తిరితి । ననోరమాయాన్విహ
 సూత్రైనేకంవాక్యం తత్రానుపసర్జన మణ్యోకారస్తదన్తాదిత్యాఖ్యానా
 న్నేహ, ఆపిశలమగ్ధితే ఆపిశలాబ్రాహ్మణీతి, అత్రహిప్రోక్తాథేయోఽ
 నోశూయమాణస్సఉపసర్జనమ్, యస్తు ప్రధానోఽధ్యేత్రణోప్రోక్తాల్లగతి
 సలుప్తః, వర్ణప్రాధాన్యాన్నప్రశ్యయలక్షణం అశ్చస్తావేవభవతీతిస్థితమ్,
 నన్నేనమాపిశలతేరూపసిద్ధ్యర్థం అనుపసర్జనగ్రహణస్యావశ్యకత్వేన సామ
 ణ్యోపపత్తయోగోఽథమేతస్య తదన్తవిధిజ్ఞాపక తేతిచేదప్రశ్నాః — స్వరిత
 త్వప్రసిద్ధియాఅధికారోఽయమిత్యధికారత్వాశ్రయణాదనుపసర్జనగ్రహణ
 స్యజ్ఞాపకత్వం సమ్భవత్యేవేతి । * ఔత్సీతి * ఉత్సేభవా, ఉత్సాది
 భ్యోఽథక్, నన్వనేనైవసిద్ధేశాజ్జరవాద్యభక్త్యత్యక్తగ్రహణం వ్యర్థం
 మ్, అశ్చన్తస్యాఽదన్యవాత్తత్వేనజీష్ఠీనోస్త్వరేవిశేషాభావాత్ మైవంఉత్స

స్వాపత్యంస్త్రీబౌద్ధీత్యత్రా ఇ చలక్షణం జీవంబాధిత్వా వరత్వాజ్ఞాతల
 త్తణే జీషప్రాప్తై తద్బాధనార్థం తస్యావశ్యకత్వాత్, నచైవంశార్థరవా
 ద్యభిప్రాయజీవాసిద్ధమిదం యావత్త్యక్తాహణమిహనక ర్తవ్యమితివాచ్యమ్,
 తత్త్రజాతేరిత్యనువృత్తైః అన్యథాశార్థరవస్యస్త్రీశార్థరవీ, బౌద్ధస్యస్త్రీ
 బౌద్ధీత్యానాం పుంయోగేఽపి పరిత్వాత్ జీవాస్యాత్ నతుజీష్, ఇవ్యతేతు
 పుంయోగేజీషేవ, తస్మాద్భవాద్యర్థస్య జాతిత్వేనాపరిభాషణాద్భవాద్య
 థేజీబద్ధమిహాపి అక్తాహణమావశ్యక మేవేదేదిక్ । * ఊరుద్వయసీత్యా
 ది * ఊరుప్రమాణమస్యాస్మాప్రమాణేద్వయసజ్జఘ్నా మూత్రచః, య
 ద్యత్తనలోకేతిసూత్రే శ్చిన్నితవత్ ద్వయసజితిమూత్రచశ్చకారేణప్రత్యా
 హారోగృహ్యతే, తదాదఘ్నాత్త్రాజ్ఞాహణమిహాకిర్తుం శక్యమ్ । * ప
 శ్చుతయాతి * పశ్చుఅనయనాఽస్యాస్సజ్ఞాయాఅనయవేతయివ్ । * ఆ
 ష్ఠికీతి * తేనదీన్యతీకీతక్ । * లావణికీతి * లవణంపణ్యమస్యాః । లవణాట్ట
 ష్ఠి । తక్తజ్ఞాశ్చేదేనోపాదానం తన్ని వృత్త్యర్థమ్, తేనేహన - దణ్డోఽ
 స్త్ర్యస్యాఃపణ్డికా । అశిశ్చనీకీతక్ । అతపవశితేపినజీష్ । కాశిమృగవాకాశి
 కా । కాశ్యాదిభ్యస్తజ్జీతా । * యాదృశీతి * త్యదాదిమృశభ్యుక్తికభౌ, ఆ
 సవనాముభ్యత్యాకారః । * ఇత్వరీతి * ఏతత్తచ్ఛీలం ఇణ్ణశజినతిభ్యుక్తి
 క్వింప్ । హ్రస్వస్యపిఠీతితుక్ । క్వరపోఽన్యతరామబద్ధోపాదానంస్పష్టా
 గ్ధమ్ । ఏకేవైవవరచోవ్యాప్యత్తిసిద్ధేః । “విన్యస్తసజ్జఘ్నమహా పధిరీశ్వరా
 యాః ” ఇతిభారవిః । తత్తస్థైశభాసేతివరచ్ । ఈశ్వరీతితుత్రేధా । పుం
 యోగలక్షణే జీష్యస్తోదాత్తమేకమ్, ఈచోపధాయా ఇత్యనువృత్తైః అ
 శ్చోతేరాశుకర్తణివరడిత్యాణాదికే వరటి టిత్వాస్త్రీపిహభోతాత్తమవరమ్,
 ఈశ్వకన్యసిపి వనిపివాజీబ్రయోరాద్యుదాత్తమన్యత్ * తాచ్ఛీలికేతి *
 అయంభావః — శీలంఛత్రాదిభ్యోణభియోణస్తప్తిన్నత్రాగ్యస్ఫునతి, కా
 ర్మస్తాచ్ఛీల్యభిజ్ఞాపకాత్, తత్త్రహ్యనిత్యణివిహితం ప్రకృతిభావం
 బాధితుం టిలోపోనిపాత్యతేయదితు నిప్రత్యయేఽన్యోకార్యం నస్యాత్త
 హింకింతేన ? తాచ్ఛీలిక ఏవాన్యోరభ్యజ్ఞాపనాన్నేహ, దణ్డప్రహరణమ
 స్యాంక్రీడాయాం దాణ్డా, తదస్యాంప్రహరణమితిః, ఛత్రాదిభ్యోఽణ
 ఇత్యేవసూత్రమస్తు కిమనయాకుస్పృష్ట్యేతితుబహువః, * చారీతి * చురా

శీలముస్యాః * నక్షోన్నక్షో * వృత్తికృతాత్వత్రత్యంఘ్నస్త్రహణంసూత్రై
 ప్రక్షిప్య క్షరపేఘ్నుమామితి పరితం తచ్చభాష్యవిరుద్ధమితి త్రైత్రస్ఫుటే
 భవిష్యతి, * స్త్రైణీపాస్మితి * స్త్రీపుంసాధ్యామితీనక్షోన్నక్షో * శాక్తి
 కీతి * శక్తిస్థప్రహరణముస్యాః శక్తియష్టోరీక * ఆఘంకరణీతి * ఆ
 నాఘ్యః ఆఘ్యః క్రియతేనయేత్యథే ఆఘ్యసుభగే త్యాది నా కృషిః ఘ్నః,
 యువోరిత్యనాదేశః, అరుద్విఃపదితిముమ్ * తరుణీతలునీతి * తరుణతలు
 నయోగోరాదిషుపాతాన్బీజ్జీవోపర్యాయోబోధ్యః, స్వరేవిశేషః, కృ
 ప్పహరిభ్యఉరక్త్రారశ్చలోవేతితరుణతలునయోరరస్త్రిత్యయావైశ్చే
 ననిత్యాదాద్యుదాత్తానైవచీపీజీపిత్యవ్రోదాత్తతేతి * యభశ్చ * యో
 గవిభాగఉత్తరార్థః, ప్రాచాంఘ్నస్తద్ధితభ్యత్యత్ర యభవేవానువృత్తీయ
 థాస్యాత్ | * హలస్తద్ధితస్య * హలభ్రతీపఞ్చమీ, యస్యేతిచేతసూత్రాదీతి
 త్యనువచనతే, నస్తద్ధితే భ్యత్యతస్తద్ధితేభ్యతనానువచనతే, ఆపత్యస్యచేత్య
 త్రైత్రసూత్రైపునస్తద్ధితగ్రహణాత్తదాహ * హలఉత్తరస్మేత్యాది * తద్ధిత
 భ్యత్యనువృత్తౌత్పిహాపిస్యాత్, సాజ్ఞాశ్యకః, కామిల్పకః, సక్తాశా
 దభ్యోణ్యః, తతోధన్వయోపధాదిపుఞ్ | * ఉపధాభూతస్యేతి *
 సూర్యతి ప్యేత్యతఉపధాయాభ్యత్యనువర్తతభ్యతిభావః, నను యస్యేతిచే
 తి యజ్ఞాకారలోపేకృతే యకారస్య ఈకారమత్వమస్త్యైవ, కిముపధా
 గ్రహణానువృత్త్యానచాగ్లాపస్యస్థానివద్భావః యలోపేతనిషేధాత్,
 అత్రాపః — యలోపేకర్తవ్యే అగ్లాపస్యాఽఽభీయత్వేనాసిద్ధత్వాదు
 పధాగ్రహణానువృత్తిరభ్యుపగస్తవ్యేతి | అన్యేత్వాపః — సూత్రార
 మ్భుసానుద్ధానిదగ్లోపస్యాసిద్ధత్వం నభవతి, తథాచోపధాగ్రహణంవి నాపి
 నాత్రక్షతిః, ఏవంసూర్యతిష్యేతి సూత్రైపుపధాగ్రహణం భ్యుప్తంశక్యం
 ఉక్తయ్యుక్తైరితి | * గార్తీతి * గోత్రప్రత్యయాస్తస్య జాతిత్వేపి యో
 పధత్వాదత్రజాతేరితిజీబ్బభవతి, తథాచాద్యుదాత్తమేవేదమ్మదమ్ * అ
 నపత్యాధికారేతి * యద్యప్యపత్యగ్రహణం కర్తవ్యమిత్యేవ వార్తికం
 తథాప్యపత్యాధికారవిహితపరస్తత్ తాదృశశ్చగర్గాది యజ్ఞేవ, నతుదే
 నాద్యజ్, తస్యాపత్యాధికారాత్పూరితేవపాతాత్, అతపవభాష్యకృ
 తాయభ్యశ్చేత్యత్రకర్ణక్వరపోఽభ్యశ్చేతిగర్గాధిభ్యాయభ్యత్యత్రాభ్య

ఇతి చాకారః ప్రసిద్ధః, ఏవం యజ్ఞో శ్చేతి సూత్రైః పి యసాదిభ్యో
 గోత్రైః యజ్ఞో శ్చేత్యకారః ప్రసిద్ధః, ఏతచ్చ మనోరమాగ్రహానురోధే
 నోక్తిమ్, నన్యాన్తు — అధికారగ్రహణమిహ పార్థకం యథాశ్చ తవాతి-
 కేనైవ ద్విపేభవాద్వైపేతి యాపసిద్ధేః, నచ దేవస్యాపత్యం స్త్రీదైవ్యేతి
 రూపాసిద్ధిశ్చక్తా, అయ ఇశ్చేతి భావ్యకారీయనిషకామాత్తత్సిద్ధేః, నహి
 దేవాద్య ఇభావిత్యత్రాయజ్ఞేత్యకారః ప్రశ్లేష్టుంశక్యతే, కించ అధికార
 గ్రహణే అభిజితోఽపత్యం స్త్రీత్యణంతాన్విధైః భిజద్విదభృదిత్యాది నా
 యజ్ఞ అభిజితీతరూపం నసిద్ధ్యేత్, శ్చ మదనోఽయజ్ఞేత్యకారప్రశ్లేషేణ
 భావ్యకారి త్యాపీహ జీవంభవాదిత్యాహుః, స్యాదేతత్, అకారం ప్రసి-
 ష్య గ్రహాదిభ్యోఽయజ్ఞకృతే గార్వ్యతిరూపం నసిద్ధ్యేత్, మైవం వాత్తిక
 ప్రత్యాఖ్యానాయ కావ్యకృతాకారప్రశ్లేషకృతే తస్యేనంజ్ఞకత్వేన
 లుప్తత్యాదిప్రసిద్ధేః, ఏవం చక్వరవ్ ఖ్యునామితి పాఠకర్షణోఽయ ఇశ్చేతి
 భావ్యవిరుద్ధతేన స్పష్టమేవ । * ప్రాచాంశ్చ సద్ధితః * తద్ధితగ్రహణంశ్చ
 ప్రత్యయాస్తస్య ప్రాతిపదికసంజ్ఞార్థం తేన పిద్యోరేజీమ్ సిద్ధతి, నను ?
 ప్రాతిపదికసంజ్ఞాం వినాపి పితరణసామన్యాదేవ జీవన్భవివ్యతి, కిమేన
 సద్ధితగ్రహణేన, నచ య ఇనైయశ్చేతి చేతిలోపార్థం తదితివాచ్యమ్, నచ
 ద్విధైశ్చాభిరూపసిద్ధిగ్లోపస్యానావశ్యకత్వాత్, ఏవం తద్ధితగ్రహణం ఇ-
 యన్తాదపి క్వచిత్సంభవతీతి జ్ఞాపనార్థం తేన ఆనురేరుపసన్ధ్యానమితి వత్సమా-
 ణం సిద్ధతి । * మనప్రత్యయస్య * ఆదిభిః టుడవ ఇత్యశి ఆదిరిత్యనువర్తత
 ఇత్యభిప్రేత్యాహ * ప్రత్యయస్యాదిరితి * ప్రత్యయస్యకిమ్ ? పోడశ,
 షషడత్వమిత్యత్రావదేశస్థాయం షకారః, ఏతచ్చ కాస్తుభేస్థితమ్, ఆదిః
 కిమ్, అవిషః, మహిషః, అవిషుః షాన్యస్థివచ్, నన్వత్ర ప్రయోజనా-
 భావాదేవ షకారశ్చేత్యసంజ్ఞానభవివ్యతి, టిత్వాదేవ అవిషీమహిషీతి యాపసి-
 ద్ధేః, నచ పక్షేజీవన్తోదాత్తప్రయోజనమితి వాచ్యమ్, అనుదాత్తస్యచ
 యతోదాత్తలోప ఇత్యుదాత్తనిష్పత్తిస్వరేణి తః పరస్య జీవోపుదాత్తత్వా-
 త్, అత్రాహుః — వినిగమనాభావేన పక్షే టకారస్యాపిశ్రవణంస్యాత్,
 తథాచ పితౄన్జీవ్యనిషీతి యాపసిద్ధిస్యాత్, అతష్ఠకారస్యైవ శ్రవణంభ-
 వతు మాకదాట్టికారస్య శ్రవణంభూదిత్యేతద్ధమాదిగ్రహణానుష్ఠత్రితి ।

* ఆయన * ఆయనీనోర్మకారస్యనేత్వమ్, ఫినోనితగ్రణపామగ్ధ్యా, ఫ
కారాదిష్వకారఉచ్చారణార్థః, తేనత్రక్రినాదీనామాదేశసిద్ధ్యతి. ఆదిగ్ర
హణంకిమ్? ఊరుదన్న మిత్యాదౌమాభూత్, ప్రత్యయేకిమ్? ధాతోరాది
నామ్నభూత్. ఫకిరతి, ధాకతే, ఖనతి, ఛాదయతి, ఘూర్ణతే, ఘజా
దిమతుచజోఽకుఘిణ్యతోరిత్యాదినిదేశేనేత్యజ్ఞయాభావ్యమిత్యాదేశాభా
వః, శమేధశ్శబ్దత్యేవమాదీనామేతేఆదేశానభవత్తి. ఉణాదయోబహు
భుమితిబహుభవచనాదితిదిక్. * క్రమాదితి * ఫ, ఆయన్. ధ, ఏయ్. ఖ,
ఈ. ఛ, ఛాయ్. ఘ, ఇయ్ ఇత్యర్థః. స్త్రియామేవష్వప్రత్యయపిధా
నాదత్రజీష్వపావ్యదిత్యాశక్త్యాహ * పితృసామగ్ధ్యాదితి * ఏకమేనస్త్రీత్వ
ముఖాభ్యాముచ్యత ఇతిభావః, సర్వత్రగ్రహణముత్తరసూత్రాదిహోపకృష్య
తే బాధకబాధనార్థమ్, తేనాపట్యాచ్చేతివక్త్రయాణంపరమపిచాపంబాధి
త్వాప్రాచాన్తుతేఆపట్యశబ్దాదపిష్వపవభవతి. చావ్విధేస్తూదీచాన్తుతే
సావకాశత్వాత్ఆపట్యాయనీ, ఏవంపద్యభక్త్యావ్వివయపిప్రాచాంష్వ
పవ, శార్కరాత్యాయనీతీయథా. * సర్వత్ర * సర్వేషాన్తుత ఇత్యర్థః.
తదేతత్ఫలితమాహ * నిత్యంష్వసాన్విదితి * ననావరన్ముసామగ్ధ్యాన్నిత్య
త్వేసిద్ధేసర్వత్రగ్రహణంవ్యర్థమితీతేదత్రాహుః—పూర్వసూత్రేబాధకబా
ధనోపయుక్తస్యతస్యేహస్వప్తార్థాభ్యుపగమాన్నత్రైయర్థమితి, యభ్యో
నువర్తనాదాహ * యఇచ్చేభ్యఇతి * లోహితాదిర్గదృన్దగ్ధవర్గణఇతిభావః.
* లోహిత్యాయనీతి * పాంశిత్యాయనీ, బాభ్రవ్యాయనీత్యాదయోపి జ్ఞే
యాః. ననుగర్గాదాకతకణ్వశకతేతివత్వతే, తథాచ శాకల్యాయనీతీయా
పంససిధ్యేత్, యదితు లోహితాదికార్యార్థంకతతబ్దాత్ప్రేరేవ శకలశ
బ్దపత్యేత, తస్మిశాకల్యస్యభాత్రాః శాకలాభ్యత్ర కణ్వాదిభ్యోగోత్రఇ
తి కణ్వాదికార్యమణ్విసిధ్యేత్, ఉచ్యతే, కతకణ్వశకతేతిగణపాతే కణ్వశ
బ్దాతూర్వంశకలశబ్దపతితవ్యగతం తేభ్యఇత్యత్రాపి కణ్వసాన్విదిగ్ కణ్వా
ది కణ్వఆదిత్యేషామితిబహుప్రీహితోన్మరుషయోరేకేతేషోఽభ్యుపేయః.
తథాచ సర్వేష్టసిద్ధిరితి * కారవ్య * టాష్టమితి * యోవధత్వేనజాతేరితి
జీష్వప్రాప్త్యభావేనకారవ్యశబ్దాట్టావ్, మాణ్డాకాత్తుజీష్వితిభావః. యద్య
పిహటాష్టమితిపాతదప్రాప్తయోగదృశ్యతే గభాపితగ్రజీష్వితితేభకప్రమాదపద,

పారిభాషికస్యపాత్రప్రభృత్యగోత్రవైవజాతిత్వాబ్జీప్యహప్రిప్తేర్మేతిమతాన్త
రాభిప్రాయేణవాతథోక్తమితిబోధ్యమ్, కారస్యసాహచర్యాన్వాన్ముకశ
బ్దౌప్యవశ్యప్రశ్యయాన్తవ వేహగృహ్యతే, నతుతస్యేదమిత్యణన్తప్తైనయద్య
సౌకూపమాన్ముకాకీత వేతిభట్టిప్రయోగస్సిద్ధః। తత్రహి మన్ముకాక స్వేయంభార్యే
తిపవత్తయాతస్యేదమిత్యణ్ *వయసి* కాలకృతశరీ గావస్థావయః, యస్తస్వ
గ్ధప్రకరణాదికమనపేత్వ్యత్రవణచూత్రేణవయఃప్రతిపాదయతిసవయోనాచీ
శ్చుద్యతే, అన్తర్జత్వాత్। తేనేహన। ఉత్తానశయాః। లోహితపాదా। ఇహ
ప్రకరణాదినావయస్సప్రతీతావపిశబ్దాదప్రతీతేః, అబాలాపిహివ్యాభ్యాదివ
శాదుత్తానాశేతే, అలక్తకేనచరక్తచరణాభవతి, ప్రథమేతికమ్? స్పృధా। *కు
మారీతి* ప్రథమవయోవచనపవాయంశబ్దోనర్వనూభత్వప్రయుక్తః, పుంస్య
పిమూరఇతిప్రయోగాత్, వృద్ధమూరీతితుగౌణప్రయోగః। *వయస్యచర
మఇతి* యావనంనప్రథమవయః, కింతుద్వితీయమితివార్తికారమ్భః, ఉపచ
యావచయలక్షణే ద్వేషవవయసీత్సవత్తే యావనస్యాపిప్రాథమ్యత్వాన్తే
నైవసిద్యతీతిబోధ్యమ్, వయాంసిచత్వారీత్యేకేయదాహుః—“ఆద్యవయ
సి నాభీతంద్వితీయే నార్జితంధనమ్। తృతీయేనగవస్తత్తం చతుర్థేకంకరిష్యసి”
ఇతి శ్రీశీశ్యస్యే। యదాహుః—“పితారక్షతికానారభరక్షతియావనె।
పుత్రస్తుభవరేభావేనస్త్రీస్వాతస్త్ర్యిమర్షతి” *త్రిలోకీతి* త్రయా
ణాంలోకానాంసమాహారేశద్ధితాద్ధేద్విగుః, అకారాన్తోత్తరపదఇతిస్త్రీ
త్వంద్విగోరిశీజీవ్। *త్రిఫలీతి* అత్రద్విగోరితజీవాప్రిహృతి, నకు
పాకకన్లేశీజీవ్, తత్రజాతేరిత్యనువృత్తేః। *త్ర్యనీకేతి* ఆనీకమగ్రతా,
త్రయాణామనీకానాంసమాహారః, అజాదేరాకృత్యగణత్వాట్టాచిత్యనీకాది
కరణేమీమాంసకాః। *పశ్చాత్తేతి* నన్వత్రద్విగోరిశీజీవ్మూఢాత్, త
గన్తత్వాత్తుస్యాదేవ, నచాపరిమాణేతినిషేధస్యనిరవకాశతేతివాచ్యమ్, ప
శ్చానామజావాంనిమిత్తంధనపతిసంయుక్తిపశ్చాజాపశ్చోష్టేత్రిత్యా
దాసావకాశత్వాత్, తత్రహిగోద్యుతోసజ్జ్యేతియత్ప్రిత్యయిస్యాధ్యర్థ
పూర్వేత్యాదివాలుగితిచేదశాస్త్రీహుః—తతోయోకారఇతివ్యాఖ్యానాట్టగ
న్తలక్షణోజీజీవ్। *ద్విభిస్తేతి* “సువర్ణభిస్తాహేమోత్తే” ఇత్య
మరః, ఆదితోభశభారాసుః। *ద్వికహృత్యేతి* ద్వాభ్యాంకహృత్యా

భ్యాంక్రీతా, కమ్యుశ్యమూణ్ణాపలశతమ్ , కమ్యుశ్చావృసంజ్ఞాయామితి
యత్, తత్సక్రీతార్థస్యతత్త్వోలుక్ । * ద్వాప్యథకీతి * ద్వావాక్యకాపచటేటివి
గ్రహే ఆధికాచితపాతాత్త్వోన్యతరస్యాంద్విగోష్ఠం శ్చేతిశతనాపహితౌ
తాభ్యాముక్తేపాగ్న్వతీయత్యథో తస్యాధ్యక్షేటలుక్, ఏతేనద్వాన్యదిశావ్యా
భ్యాతాస్యాదేతత్, కాణ్డాన్తాద్విత్వత్తరసూత్రే పరితస్సర్వతోయేనమీయతే
తత్సరిమాణనూడకకుడబాది, నతుపరిచ్ఛేదమాగ్రమితి మనోరమాయాంస్థి
తమ్ । తథానాపరిమాణత్వాదేవసిద్ధేభిస్తాదిగ్రహణమహంస్థాంస్యాత్ । అ
త్రాపయః — ఉన్యానస్యనిషేధవిస్తాదీనామేవేతినియమార్థంతద్గ్రహణం
తేనద్వికారావసేద్యక్షీత్యాదినిధ్యతీతి । * కాణ్డాన్తాత్ * షోడశహస్తప్ర
మాణోదణ్డకాణ్డః, యద్యపివిశేషణేనతదన్వధిసిద్ధస్తథాప్యసత్యస్తగ్రహ
ణే త్రేతైశ్చ త్యేతచ్చుత్తత్వాశాగ్ధన్యైవవిశేషణంస్యాన్నతు కాణ్డాన్తస్య,
తత్తద్ద్వాభ్యాం కాణ్డాభ్యాం కాణ్డాప్రమితాభ్యాం త్రేతాగ్భ్యాం క్రీతాద్వి
కాణ్డీబడబేత్యత్రనిషేధసాన్యత్, ఇహతునిషేధోనస్యాత్ । * ద్వికాణ్డా
త్త్రేగ్రభక్తిరితి * అత్రసీ కాణ్డఃప్రమాణేవర్తతే, కాణ్డాన్తస్తుత్రేత్రే ౭ బో
న్తగ్రహణమ్, ఇహద్విగోరిత్యనువర్తతే సతద్ధితలుకీతివ, తదాహ * ద్విగు
న్తతోనజీవిత్యాది * మాత్రచఇతి * ద్వయసచోలుగితిపాచోక్తంనాదర్శ
వయమ్, “ ప్రథమశ్చద్వితీయశ్చఉద్ధృతమానేమతామమ ” ఇతి సిద్ధాన్తాది
తిభావః । * ద్వికాణ్డీరజ్జురితి * ద్వే కాణ్డేప్రమాణనుస్యోఃపూర్వనన్తద్ధితలు
క్, ద్విగోరితీజీవీ, నన్విహాపరిమాణాన్తాదిపూర్వేణనిషేధసాన్యత్, కాణ్డ
శబ్దస్యాయామపరతయాన్పరిమాణార్థత్వాత్, పరితస్సర్వతఃసోహతఃపరి
ణాహతశ్చ యేనమీయతేతద్ధిపరిమాణం ఆధకకుడబాది, నతుయధాకథ్యచి
త్సరిచ్ఛేదకమాగ్రమ్, యదాపయః — “ ఉద్ధృతమానంకిలోన్యానంపరిమాణం
తుసర్వతః । ఆయామస్తుప్రమాణంస్యాత్సత్త్వాబాహ్యేతుసర్వతః ॥ ” ఇతి,
అతఏవ ద్వివిస్తాభిర్నిరిత్యగ్రజీన్ముభవతీతిచేదత్రాపయః — నియమార్థమి
దంత్రేగ్రహణనిషేధోయథాస్యాదిత్యే తథాచ ద్వికాణ్డీరజ్జురిత్యత్రజీవనసూ
త్రాగ్రహణస్యఫలమితి । * పురుషాత్ప్రమాణే * అపరిమాణాన్తత్వాన్ని
షేధేపాప్రైవికలాన్తర్థంవచనమ్, పురుషశబ్దాయద్యపిలోకజాతివచనస్త
థాపిత్వోపురుషప్రమాణనుస్యైతివాక్యే ప్రమాణశబ్దసామానాధికరణ్యా

త్వత్రిమాణైవర్తతపవ, వృత్తాతుశబ్దశక్తిస్వాభావాద్యదేవ, తథాచ శుల్బసూ
 త్రం పశ్చార్థినిపురుషఇతి । * ద్విపురుషీతి * అత్రప్రమాణే లోద్విగో
 ర్నిశ్చిమితి ద్వయసచోలుగితి న్యాసకారః , నన్విహ తద్ధితలుద్గుర్లభః , పు
 రుషశబ్దస్య ప్రమాణవాచిత్యాభావేన ప్రమాణేల ఇతి శ్లోక వార్తికస్యాప్ర
 వృత్తేః , యేహిశమాదివత్త్రిమాణత్వేన ప్రసిద్ధాస్తత్రైవతత్త్రివర్తతే,
 నతు పురుషశబ్దేఽపి , అన్యథా పురుషద్వయసమిత్యత్రాపిలుకాన్యత్ , న
 చైవం ద్వయసచ దఘ్నాచావపి నాస్మాత్స్యతామితివాచ్యమ్ , ఉద్వయామా
 నేమతా మమేతివచనాత్ , ఏవం పురుషాత్త్రిమాణ ఇతి వైకల్పికస్యాపి
 జీవస్సానుభ్యా దేవప్రవృత్తిః , కింతుతద్ధితలుగేనదులభఇతిచేత్ , అత్రా
 హుః — అప్రిహప్రమాణేల ఇత్యస్యాప్రవృత్తిస్తథాపి సులభపవలుక్ ,
 పురుషాత్త్రిమాణ ఇతిసూత్రే ద్విగోస్తద్ధితలుకీత్యనువర్తతే తత్సానుభ్యా
 యుగప్యాక్షిప్యత ఇతి సుపచత్వాదిత , ప్రమాణేకీమ్ ? ద్వాభ్యాం పురుషా
 భ్యాం క్రీతా ద్విపురుషాగౌః , తద్ధితలుకీత్యేవ సమాహారే పశ్చపురుషీ ,
 నన్విహపురుషశబ్దః ప్రమాణే నవర్తత ఇతి ద్వ్యభివక్తయేవ మేతదితీచేత్ , అత్రా
 హుః — ప్రమాణార్థవృత్తీనా మేవ పురుషాణామత్ర సమాహారాన్నద్వ్య
 భివక్తలతా , తతశ్చ తద్ధితలుకీత్యనుకై పశ్చపురుషశబ్దాద్వికల్పస్యాత్ ,
 ఇద్యతే తుద్విగోరితినిత్యంజీవితి । * ఉధసోఽనన్ * నాచేనైవసిద్ధే అన
 జ్జీరణంధనుషచ్ఛేతుత్తరార్థమ్ , అన్యథా శార్దభన్వేతి ససిధ్యేదిత్యా
 హుః । వస్తుత స్త్విహోధామప్యావశ్యక మేవ అన్యథా అనోలాక్షణిక త్వే
 వాగ్లోపాప్రసక్తాదిత్యేనై ఇహాబహుప్రీహా సక్త్యన్యోరిత్యతా బహుప్రీ
 హావిత్యనువర్తతే ఇత్యాహ * ఉధోన్తస్య బహుప్రీహారితి * సమాపాస్త
 ప్రకరణస్థత్వేవసంజానప్రత్యయత్వం అన్యథా జిత్యవైయ్యధ్యావృత్తే
 రితిప్రాశ్చ్యః , వస్తువస్తు వ్యభిభవప్రత్యయత్వేప్యాదేశత్యనువిరుద్ధమ్ , పు
 న్నోధీత్యగ్రజీషిక్మతే స్వరేవిశేషాభావాదితిబాధ్యమ్ । * స్త్రియా
 మితి * ఉపసక్త్యానాల్లబ్ధమేతత్ । * శామ్నీమ్నిషేధేషితి * డాబుభా
 భ్యామితివైకల్పికోడాప్ అన ఉపధాలోపిన ఇతివికల్పేనజీవ , అనోబ
 హుప్రీహారిత్యనేన ఋషేభ్యఇతి ప్రాప్తస్యజీహోనిషేధ ఇతివివేకః । * జీ
 హ్యుదితి * ప్రకృతోజీవేపతునవిహితస్వరేవిశేషాత్ , * కుణ్డోధీతి *

కుంజమివ ఉద్యోయస్యాస్మా, బహువ్రీహీశకిమ్ ! ప్రాప్తోభాః, ప్రాప్తా
 వన్నే చేతిసమాసః । * దైనుకమితి * అచిత్తహస్తీతిసమూహాద్ధేరత్ , ఇ
 సుసుక్తాన్తాత్మః । * స్త్రియామిత్యవసంఖ్యానాదితి * నన్విహేవలాఘ
 వార్థంబహువ్రీహీరూఢసోజీమ్ నశ్చేతిసూత్రతాం అనశ్చేతివా సమాసా
 మైమూఢసోఽనజీతిచత్వక్తాధనుషాఽనజీత్యైవ పత్యతామ్, మైవం కబభా
 వే సావకాశస్యాస్య పక్షేకపాబాధాపత్యైః, సిద్ధావైత్వనజస్సమాసాన్త
 తయాశేషత్వమేవేహనాస్తీతినకమ్ । * సంఖ్యావ్యయా * ఆదిగ్రహణాన్వ
 దాన్తరవ్యవధానేపిస్యాదేవ ద్వివిధోద్భి । * దాసు * బహువ్రీహీవిశేష
 ణత్వాదేవసిద్ధే అన్తగ్రహణం సంప్రప్రకేప్యథ్యమ్ । * సంఖ్యాదేరితి * స
 సమాసనిర్దేశేఽపి స్వరితత్వబలాదేకదేశపవానువర్తత్యభిభావః । * అన
 నువృత్తిరితి * భాష్యకృతాఽననువర్తితత్వాదితిభావః, ఏవంచోద్దామై
 త్యత్ర దామహాయనాన్తాచ్యేత్యస్యాప్రవృత్త్యాపూర్వకైషు డాష్టమిన్
 షేధేషు ప్రాప్తేషు బహురాజ్జీవద్వూప్రత్యయం భవత్యతోవ్యాచక్షే ।
 * డామ్నిషేభావపీతి * నిత్యంసంజ్ఞా*అనడపధాలోపిన ఇతి ఏకల్పస్యా
 పవాదః, ఆరమ్భసామర్థ్యాన్విధేపి నిత్యగ్రహణముత్తరత్ర ఏకలాపఽ
 ననువృత్తి సూచనాయ కృతమిత్యాశుః । * శత్రుముద్భితి * ఇహపశ్చ
 దామ్ని ఉక్తవిత్పతః, సచాయుక్తః, దామహాయనాన్తాచ్యేత్యనేనైవసి
 ధత్వాత్ । * కేవల * ఛస్తసి “ నూనకీతనూ, మిత్రావగుణయోర్భాగ
 థేయీ, తన్వస్సన్తుపావీ, ఉతాపరీభ్యః, సనూనీవతకూతి, ఆర్యకృ
 తీ, సుమజ్జలీ, సుమజ్జలీరియంవధూః ” ఇత్యత్రతు ఛస్తేవనిపావితీ మన్వైధే
 ఈప్రత్యయోబాధ్యః, శివారుద్రస్యభేషజీ । * అన్యగ్రకేవలేత్కాదీతి *
 నూనకీనరకయోరుపసంభావనాదిత్వమ్, మామికా, భాగశబ్దాతున్విక్తా
 తాన్వైధేధేయప్రత్యయః, స్వాత్తికాన్వవిత్ప్రకృతితోలిజ్జ వచనాన్యసి
 సర్తస్తత్తిస్తీర్త్వమ్, భాగధేయీ, ఆభేదోపచారాన్వద్యతవర్తమానఃపా
 పశబ్దావిశేష్యనిఘ్నః, పాపా, అపరాధ సమానా, ఆర్యకృతేతిప్రాక్కుబుత్పత్తేః
 కృదవైసనమాసఃటాప్, ఆర్యకృతా, భిషజిత్యయమిత్యధైఽణిఅదివృద్ధేరపవా
 దోష్టాదేవనిపాతనాదేకారః, సంజ్ఞావృత్తసోరితినియమాదన్యగ్రభేషజా ।
 * ప్రత్యుదాహరణద్విధి * అన్తర్వతీవతిపతీతిప్రాచోక్తంప్రత్యుదాహరణము

యుక్తమితి భావః | ఆద్యైః స్త్రీ సామాన్యధికరణ్యాభావాన్మతుపోఽసమ్భవాత్ ,
 ద్వివీధీయేతు వత్సాసమ్భవాదితి భావః | * విభాషాసపూర్వస్య * అస్రాప్తవిభా
 షేయమ్, అయజ్ఞసంయోగత్వాత్, పూర్వేణ సహితసపూర్వస్తస్యయస్య
 సముదాయస్య పూర్వావయవో విద్యతే తస్యేత్యథః, సచ సముదాయః పతి
 శబ్దో సభివర్తితి పతిశబ్దేన గదస్తవిధిరిత్యాహ * పతిశబ్దాన్తస్యేతి * నను ప
 త్యురిస్సాహివదికవిశేషణేన తదన్తలాభాత్పత్యన్తస్యైవేత్యేవాస్తు కిమనేన
 పూర్వస్య హణేన, అత్రాహుః — కేవలపతిశబ్దప్యాపి వ్యవదేశివద్భావేన
 పత్యన్తత్వాదప్రసక్తసాన్యైర్ద్వారణాయ సపూర్వగ్రహణమితి, అత్ర పూర్వ
 శబ్దః పూర్వావయవసంపరగతిభ్యనయన్ప్రకృత్యుదాహరతి | * గవాం పతిస్త్రీ
 ః * పాతీతి వసతిక్రియాశబ్దస్య త్రిలింగత్వాదిహస్త్రీత్వమ్, తథాచ తైత్తి
 రీయేన పుంసకేపప్రయుజ్యతే | “అన్నం సామ్యాజ్యానామధిపతితన్వావతు”
 ఇతి * వ్యస్తీభమితి * ప్రాచాతు సమస్తైపుపచారఇత్యుక్తమ్, తద్వైదైవే
 తి భావః, పశ్యన్తస్యేతి కిమ్? దృఢవత్త్వేతి యథాస్యాత్, తద్రహిపతిశబ్దః
 పసర్జనమితి | * నిత్యం సపత్న్యాదిషు * ఆరమ్భసామర్థ్యాదేవ సిద్ధే నిత్యగ్ర
 హణం స్పష్టార్థమ్ | * నిపాత్యత ఇతి * ఇహ గణే సమానపకపీరబ్రాతృపు
 త్రైత సమానాదయ ఏవ పత్యునై తతశ్చ సమానాదిప్సితవక్తవ్యే సపత్న్యా
 దిప్సిత్యుక్తిస్సభావనిపాతనాథైతి భావః, సపత్న్యాదిషు బహువ్రీహిరా
 శ్రీయత ఇత్యాశయేనాహ * సమానః పతర్యస్యాస్స ఇతి * పూగక్రతో
 రైచ * వికార ఆదేశో నతు ప్రత్యయః, ఉత్తరసూత్రే ఉదాత్తగ్రహణా
 త్ * స్వతి * అన్యథా లఘవస్త ఇతి మధ్యేదాత్తో వృషాకపిశబ్దో ఉ
 దాత్తత్వం ప్రయోజయతి అగార్హణిషు త్రిషు స్థానేఽన్తరతమ ఇత్యేవ
 సిద్ధమితి వృత్త్యాదిగ్రథావిరుధ్యేరనితీ భావః * ఉదాత్తైకార ఇతి * శృ
 స్ప్వస్విహీత్యాదినా మనేరుప్రత్యయవిశౌధా న్యేనిధిత్వధికారాన్మనుశబ్ద
 ఆమృతాత్తః, సమాననిర్దేశేనైతద్దర్శయతి, ఉదాత్తఇత్యనువర్తమానం సం
 బధానువృత్తైరైకారేణైవ సమ్బధ్యతే సత్వాకారేణాపీతి, తతశ్చైకారా
 కారా ఉదాత్తాస్త ఇతి ప్రాచోక్తం వృత్తిపదమజ్ఞాన్యాదివిరోధాదుపే
 త్యమితి భావః * మనాయాతి * మధ్యేదాత్తమిదమ్, ఇతరత్వదద్వయమా
 ద్యుదాత్తమ్, ఏతాకబుర * వర్ణానామితి * పతః, శోణః, శిటిః, పుష్పిః

పృథవిత్త్రమేణోదాహరణాని * ఆద్యుదాత్త ఇతి * అనుదాత్తంపరమే
 కవజామితి శేషనిఘాతేనానుదాత్తాస్తవవశబ్దఇతిభావః * త్రైజ్యేతి * ఆ
 త్ర సతశబ్దస్యోపసంజానతేష్వపితదస్తనమాసస్యానుపసంజానత్యమితిభావః,
 పూర్వవదాతస్సంజ్ఞాయామితిణత్వమ్, * గృహ్యమితి * గృహగ్రహ
 ణే, ఋతుపథాచ్ఛాన్యపిచ్చతేరితికన్య * త్రైజ్యతాన్యస్యాఇతి * “ ననుది
 త్రకీర్షిరకల్పావశబ్దతైత్తికర్షురే ” ఇతి, చిత్రపర్యాయ సతశబ్దః, త
 థాచశలల్యాం చిత్రస్యాభావాదధానజ్ఞతేరిత్యావశ్యకేచిదిహవ్యా
 చక్షతే — సతశబ్దోఽత్రైతావయవపరఇతి నాస్త్యత్రాథానజ్ఞతః, న
 దైవమసిగుణవివయే నపుంసకప్రయోగేన సజ్జచచ్ఛతే, గుణేశుక్తాదయః
 పుమీశుత్యుక్తైరితివాచ్యమ్, ఏతానిఏతావయవాధికరణానీతివ్యాఖియాగు
 ణైరిజ్ఞపరత్వాదేతశబ్దస్య నపుంసకత్వముపువపద్యతఇతి । * పితృక్షాదిః *
 లఘువస్తఇతి పితృశబ్దస్య మధ్యోదాత్తత్వాదన్యతోజీషితి జీషిప్రాప్తేజీ
 ఋపసంఖ్యాయతే, స్వరేచిశేషః । * క్షమేకఇతి * అసితపతితయోస్తకార
 స్యవణాదనుదాత్తాదితినకారేప్రాప్తే సంబాధితా తకారస్థానే క్షమా
 దేశంతత్సన్నియోగేన జీషభ్యేచ్ఛవ్యైకే ఆచార్యాఇత్యర్థః, అత్రచస్తస్య
 కే ఇత్యన్యయాద్భాషాయాంకోశవశేష, శస్త్రవ్యైవైకఇచ్ఛస్త్యస్త్యేతు
 భాషాయానుపీత్యర్థపరస్వసానాత్, అన్యథా ఏకగ్రహణం భాష్యకారో
 నకుర్యాత్, నహిశస్త్రేపలిక్సీరిమ్యవతయఇత్యాదిప్రయోగేషు కశ్చిద్విప్ర
 తిపద్యతే, ఏవంచ “ గతోగణస్తూర్ణమసిక్సికానామ్ ” ఇతిప్రయోగోనా
 నానుపపన్నః । * విశుద్ధవాచీతి * దైవశోధనేఇత్యుక్తేః, అనురేణతు విశు
 ధత్వసాధ్యత్ “ అవదాతస్సితోగారః ” ఇత్యుక్తమితిభావః । * లఘువతి *
 అత్రైకకర్మిలఘూ ద్వయోశ్చలఘోవ్యవసరతోబహుబోబహుచ్ కస్యగురు
 రుదాత్తస్యాత్, అపిత్యచసప్రాచాంసంజ్ఞా । * కృష్ణేత్యాది * కృషే
 శేష్తినకప్రత్యయేకపేశేష్తీసూత్రాథాతో రౌణాదికథలబదివకృష్ణకపిలా
 వస్తోదాత్తై । * పిక్వౌరాదిభ్యః * స్థర్తకీతి * శిల్పినిష్ఠ్వా, మునష్ఠిత్వ
 మవయవేచరితార్థత్వాత్తదస్తస్య ప్రాతిపదికస్య విశేషణమ్, త్రపూషష్ఠి
 త్వస్యాజ్ఞికౌ చరితార్థత్వాత్త్రపేత్యత్రతు నజీమ్, మృజష్ఠిత్వమనా
 న్కం భిదాదౌ మృజేతిపాతాదిత్యావయః, మృజేష్ఠిత్వాదేవాజ్, భిదా.

దౌ మృజేతిపాఠస్తస్వనాన్విత్యనేయే । * గౌరీతి * గౌరీశబ్దస్య వర్ణవాచిత్వే
ప సా తిపదికస్య రణాన్తోదాత్తత్వాదనన్యతోజీషితి జీషప్రాప్తోతీహగ
ణేపాఠః । * అనద్వాహీ, అనడుహీతి * అనకారాన్తత్వాజ్ఞాతలక్షణస్య
పుంయోగలక్షణస్యవాజీహీప్రాప్తతయాగణేఽస్మిన్పత్యతే, ప్రత్యయ
సహితపాఠస్త జీషపరే ఆమిష్వకల్పార్థః, గౌర, మత్స్య, మనుష్య, శృంగ, గవయ
హయ, ముకయ, గౌతమ, అనద్వాహీ, అనడుహీ, తరుణ, తలున, శ్వక, పిప్ప
ల్యాదయశ్చ, పిప్పలీ, హరితకీ, కోశాతకీ, పృథివీ, మాతామహీత్యాది, య
స్తు — ప్రాచాఋషేభ్యోజీవిత్కత్ర శునీతుదాహృతం తత్తుగౌరాదిగణ
శ్వకశబ్దపాఠాదర్శనప్రయుక్తమిత్యాహుః అత్రకేచిత్ — నిత్యస్త్రీ
త్వాజ్ఞాతేరస్త్రీత్యప్రాప్తేజీషిపిప్పల్యాదయోగౌరాదిషు పత్యనై, జీష
న్తిపాఠస్త చిత్త్యప్రయోజనః, నచపిప్పలీభారాయస్యసః పిప్పలీభా
ర్యత్యాకౌ పుంవద్భావం బాధిత్యాజీషశ్చనణం యథాస్యాదిత్యేతద
గ్నిస్సత్తితివాచ్యం, భాషితపుంసకత్వాభావేనైవ పుంవద్భావనిషేధసిద్ధః,
కించాప్తాన్తరగణత్వాభ్యుపగమోఽపి పిప్పల్యాదేవ్యేకభావవ, నచైవం
జాతాధికారేచిత్రా, రేవతీ, రోహిణీభ్యస్త్రీయాముపసంఖ్యానమిత్యత్ర
పిప్పల్యాదేరాకృతిగణత్వాత్పునర్జీషితి వక్ష్యమాణగ్రంథోవిరుధ్యేతేతి వా
చ్యమ్, గౌరాదేరాకృతిగణత్వాదిత్యపి వస్తుంశకృత్యాదిత్యాహుః* సూ
య=తివ్య * అత్రభస్యేత్యనువర్తమానమపి నసమ్బధ్యతే, విషయపరి
గణనేనైవాతిప్రసజ్గనివారణాత్ । * మత్స్యస్యజ్యామితి * నేహ, మ
త్స్యస్యేనం మాత్స్యమ్ * ఛేదజ్యాంచేతి * సూరీయః, సూరీ, ఆగస్తీయః
ఆగస్తీ, నేహ, సౌర్యం చరుమ్, ఆగస్త్యమ్ । * నక్షత్రాణీతి * నక్షత్ర
సమ్బుద్ధియోఽన్, నక్షత్రేణయక్తకాలగతి, సద్ధివేలాద్యృతునక్షత్రేభ్యోఽణి
తిదపిహితస్తస్త్వినిత్యర్థః, తత్రతివ్యస్యయలోపోనియమ్యతే, పుష్య
స్యత్వప్రాప్తోఽధీయతే, తిష్యేణయక్తకాలస్తైషః, పుష్యేణయక్త
పాపః, తథాతిష్యేభవస్తైషః, పుష్యేభవసపాపః, నేహ, తివ్యస్యా
స్తైషః । * మతీతి * యోపధత్వాజ్ఞాతేరస్త్రీత్యప్రాప్తే గౌరాదిపాఠా
న్జీష్ । * మాతరిషిచ్చేతి * పితృవ్యమాతులమాతామహీతిసూత్రస్థమిదం
వచనమ్, తచ్చపితామహాదిరూపసిద్ధ్యర్థమవశ్యకతావ్యతిసవార్తికస్యై

యథ్యమ్, యేతుపితామహశబ్దమపి గౌరాదిగణస్థమితివదన్తి తన్మతేవచన
 మిదం స్వరసతోనసజ్జచ్ఛతే, యదితు అనిత్యత్వజ్ఞాపనమేవవచనస్య ఫల
 మితి బ్రూషే తద్విషిష్టారేతి సూత్రపవానిత్యష్టితత్వతవక్తవ్యంకిమనేనన
 క్రమాగేణైతిదిక్, దశ్యలేఽనయేతి దంష్ట్రాదామ్నశసేత్వాదివా కర
 ణైష్ట్రాః । * జానపదితి * జనపదేభవా । * వృత్తిశేషదితి * వర్తలేఽన
 యేతి వృత్తిర్బిపికా । * కుణ్డీతి * “అస్త్రీకమణ్ణలుఃకుణ్డీ” ఇత్యమరః,
 కుణ్డానేయి, క్రియాశబ్దాయం అతపనాహ । * కుడిదాహిత్యాది *
 యస్తు ఘటపరాయఃకుణ్డశబ్దసనప్రత్యుదాహరణమ్, పితరస్థాల్పఖాకు
 ణ్డమితతస్య నపుంసకత్వాత్, ఆగ్నౌలయాదిపరాయోఽపి కుణ్డశబ్దాన
 పుంసకలిక్లేనియతః “కుణ్డమగ్నౌలయేమాన భేదేదేవజలాశయే” ఇతిమే
 దినీకోశాత్ । * ఆవపనంచేదితి * ఆజూర్వాద్వద్వపేరధికరణైల్పట్, ఓ
 ప్యలేనిక్షిప్యతేధాన్యం యస్మిన్ । * గోణానేయితి * యస్యాఃయాదృ
 చ్చికం నామ । * అకృత్త్రిమేతి * యథానైషాస్థలీయబ్రవివిన్వతాత్వా
 మితి । * స్థలానేయితి * కృత్త్రిమాపురుషేణసంస్కృతా । * ప్రాణాప
 కాన్వా * అయోవికారఇతి * ఫాలఇతిప్రసిద్ధః । * కుశాన్యేతి * ఛన్దోగా
 స్తోత్త్రియాగణనార్థానౌదుమ్బరాన్ శబూగ్-కకుశాఇతి వ్యవహరన్తి,
 అతఃకృకమితసూత్రే ప్రసిద్ధపవాయమ్ । * కాముకాన్యేతి * మైథునాద
 నన్ధనాదికంకామయితం యస్యాశ్శీలం సేత్యథః, లవపతేత్యుక్తిః
 * శోణాత్ * శోణకొకినదచ్ఛపిరితి కోశాచోఽణశబ్దస్య వజ్జవాదిత్వా
 ద్వన్దానాం తణైత్యామ్యదాత్తతయాఽన జీషితి సిద్ధేః పిప్రూచామేవజీ
 ష్ నాన్యేషామితి నియమార్థమిదమ్ । * వోతోగుణవచనాత్ * గుణోనా
 మనహదేజూరిపః ఉతఇతివిశేషణాత్ వచనగ్రహణాచ్చ నాపి విశేషణ
 మాశ్రమిదమ్, ఆఖుర్ద్రవ్యమిత్యాదావతిప్రసంగాదితచేత్, అశ్రా
 హుః — “సంజ్ఞాజాతిక్రియాశబ్దాహిత్యాన్యేగుణవాచినః” చతుష్ట
 యాశబ్దానాం ప్రత్యుత్తరిత్యాకరగ్రన్థనిమగ్మాదేవనిర్ణయఇతి, భాష్యే
 తు — “సత్వేనివిశతేవైతిపృథక్జ్ఞాతిషు దృశ్యతే । ఆధేయశ్చాక్రియా
 జశ్చ సోసత్వప్రకృతిర్గుణః” ఇతిస్థితమ్, సత్వం ద్రవ్యమ్, సత్వపవనివిశ
 తఇతి సావధారణం వ్యాఖ్యేయమ్, ఏతేన సత్తావ్యావర్త్యతే, సాహినకే

నలం ద్రవ్యేనతఃతే , కిన్తు ద్రవ్యగుణకర్తృసు , నను ద్రవ్యపవ ద్రవ్యత్వం
 వర్తతఃతః తత్రాతివాప్తితతహ , అపైతీతి , అవగచ్ఛతీత్యర్థః , అథా
 స్మృత్యాదేవ , యథాపీతతాయాం జాతాయాం ఫలాదేర్మితానైవమ్ , ద్ర
 వ్యత్వం ద్రవ్యాదపైతీతి ఏవమపి గోత్వం గోషు వర్తతే , అశ్వాదేశాచ్చ
 మైతి తత్రాతివాప్తితతహ పృథగ్జాతిషుదృశ్యత ఇతి గోత్వంహిద్ర
 వ్యత్వావాస్తరనానాజాతిషు నదృశ్యతే , గుణస్తుదృశ్యతే యథా అభే
 దృష్టానీలతాతృణాదివృషదృశ్యతే ఏతేన పూర్వాధేన సకలజాతేర్వ్య
 వచ్ఛేదః , ఏవం తస్మి కర్తృద్రవ్యే వర్తతే , అతోఽపైతి పృథగ్జాతిషు దృ
 శ్యతేచేతి తత్రాతివాప్తితతహ , ఆధేయశ్చక్రియాజశ్చేతి , ఉత్పా
 ద్యానుత్పాద్య ఇత్యర్థః , ఉత్పాద్యో యథా ఘటాదేః పాకజోరూపా
 దిః , అక్రియాజసనుత్పాద్యసన్యథా ఆకాశాదేమహత్వాదిః , క్రియా
 తు సర్వాన్యత్పాద్యైవ ననిత్యేతి తస్మాద్యైవిధ్యాభావాన్గుణత్వాభావః ,
 ఏవమపి ద్రవ్యగుణత్వం ప్రాప్నోతి , అవయవిద్రవ్యంహి అవయవద్రవ్యే
 షు నిపితే , అసనువాయికారణసంయోగనివృత్తా వినాశాత్తతోమైతి , భి
 న్నజాతీయేషుచ హస్తపాదాదిషు దృశ్యతే , ద్వివధంచ దృశ్యతే భవ
 త్నిత్యానిత్యభేదేన , నిరవయవస్వాత్మపరమాణ్వాదేర్నిత్యత్వాత్ , అవయ
 విద్రవ్యస్యేషు ఘటాదేర్నిత్యత్వాదతతహ , అసన్వప్రకృతిరితి , అద్రవ్య
 స్వభావ ఇత్యర్థః । * పఠిం వరేతి * ఏవంచ పాణిగ్రహణోత్కణ్ఠాభిధాయి
 త్వాన్గుణవచనోఽయమితభావః । * బహోన్విభ్యశ్చ * బహుశబ్దస్య గు
 ణవాచిత్యాత్పూర్వేణసిద్ధేపున్యత్రార్థంగ్రహణమ్ , నిత్యంఛన్దసీతుత్తర
 సూత్రేణ బహుశబ్దాదపి ఛన్దసీత్యంయథాపాద్యితి । వస్తుత్వబహుశబ్దా
 నిత్యంఛన్దసీతి సూత్రంచ వ్యర్థమేవ సర్వవికల్పానాం ఛన్దసీ వ్యవస్థితత్వా
 త్ । గణసూత్రమహా * కృదికారాదితి * నర్వతోఽక్రీన్నర్థాదిత్యపిగణ
 సూత్రమేవ , వ్యవస్థితవిభాషాత్పాదహన సుగభిః , ప్రియపతిర్వేద్యా ।
 * అజననిరితి * ఆక్రోశే నశ్యనిరితి జనేనిప్రత్యయః , ఇవోన్యాన్యపిగ
 ణసూత్రాణిసన్ని , శక్తిశ్శస్త్రీ , శక్తిశ్శక్తి , శస్త్రీకిమ్ । శక్తిపాసను
 థ్యమ్ , శక్తిశస్త్రీతుపాదేతు శబ్దవ్యయమ్ శస్త్రీః శస్త్రీ । ఇతఃపా
 నిర్ణాత్ భవనిః , భవనీ , చన్ద్రీభాగా నద్యామ్ , చన్ద్రీభాగీ , చన్ద్రీ

భాగా, అహంశబ్దోఽత్రవత్యతే సామధ్యాయత్తదన్తబహుప్రీహిరుదాహార్యః
 అనుపసర్జనాధికారబాధశ్చ, దీప్తుహీ, ప్రావృత్, పక్షే డాప్తిమిష
 ధాః । బహు, వధతి, యష్టి, వికట, విశాల, కల్యాణ, పురాణ, చణ్డ,
 కృష్ణాణ, అహన్నిత్యాది । * పుంయోగాదాఖ్యాయామ్ * ఇహపుమితి
 లుప్తవస్త్వీకం పృథక్వచం తచ్చానర్తతేయోగాదితిహేతోపశ్చమీ, ఆఖ్యా
 యామితితు పశ్చస్యైస్థేనప్తమీశ్యాశయేనాహా * పుమాఖ్యైశ్చాది * పు
 మాఖ్యాపుంవాచకశబ్దః, పుంయోగాత్ స్త్రియాం వర్తత ఇత్యనేనగానీ
 వృత్తిరుక్తా, యదాతుముఖ్యాథాత్తస్యేదమితిశ్చో నదాగోపీత్యేనభవతి,
 యోగస్సమ్బంధస్సచేహదమ్పతి భావపవేతినాగ్రహః, కింతు జన్యజనకభావోప
 గృహ్యతే సజ్జాచేమానాభావాత్, తేన “కాసల్యయాఽసావిసుభేనరా
 మః ప్రాకేరకయితోభరణస్తతోభూత్” ఇతిభట్టిప్రయోగస్సజ్జచ్ఛతే, కే
 కయస్య చుహితాకేకీయా, జనపదశబ్దాత్ క్షుత్రియాదభిత, ఇప్రత్యయేతు
 కైకయాతిస్యాత్, సచేహతశ్చేతి తద్రాజస్యాకారస్యలక్ష్మణాః, న
 ప్రాచ్యభగాదీతిప్రతిషేధాత్, తథాచకాళిగానః — “కైకేయికా
 మాఃఫలితాస్తవ” ఇతి, ఏతేన దేవకీవ్యాఖ్యానా పుంయోగాత్కామ్? దే
 వదత్తా, అయంహి సంజ్ఞాశబ్దః స్వభావాత్ స్త్రియమాహ నతు పుంవా
 చకశబ్దప్రయోగాత్, ఆఖ్యాయాంకిమ్? ప్రసూతా అయంహి జాతప్రస
 వామాహ సచప్రసవోగర్భధారణద్వారా పుంయోగనిమిత్తక ఇత్యస్తీహ
 పుంయోగః, కిన్తు నాయంపుంసోవాచకఇతినజీమ్ । * సూర్యాద్దేవితా
 యామితి * జీవోఽపవాదః । * సూరీతి * సూర్యతిష్ఠేతియలోపః । * ఆ
 నుగితి * నను ప్రాప్త్యాదిరేవ లాఘవాదనుగ్నక్తవ్యః, కిమనెనదీప్తుచ్చాచర
 ణేన, ఆగ్రహః — అనుకికృతేఽతోగుణఇకపరరూపంస్యాత్, నచా
 కారోచ్చరణసామధ్యైస్త్వీభవివ్యతి, అన్యథాహి నుకమేవకుర్యాదితి
 వాచ్యమ్, అల్లోపానఇత్యన్యభాధేన చరితార్థత్వాత్, పత్యుర్నఇతివదా
 దేశేకతవ్యే ఆగమలిక్త కారోచ్చరణసామధ్యదేవాల్లోపానభవివ్యతి
 తిచేన్న, శర్వశబ్దకకారస్యచరితార్థత్వాత్, నహితత్రలోపోఽస్తి, న
 సంయోగాదితి నిషేధాత్, తస్మాత్కారాకారయోసామధ్యవిరహేప
 రరూపబాధనార్థం దీప్తుచ్చరణమావశ్యకమితి । కేచిత్తు — నుకికృతే

లాక్షణికత్వాదల్లోపోనభిప్రాయప్రవృత్త్యానవర్ణదీర్ఘపవ అనుకీకృతేభవిషయ
త్యకారోచ్చారణసామర్థ్యాత్, ఏవంచ సత్యానుగితిదీర్ఘోచ్చారణ సామ
ర్థ్యాత్ ఆ అనుగితిపదంవిభజ్యతే; తత్రైంద్రాదీనామనుకైవసిద్ధైఃకారాదేశ
విధానసామర్థ్యాత్ సద్విధిదన్యతోపి విధానమనుమీయతే, తేనబ్రహ్మణస్త్రీ
బ్రహ్మణీతిసిద్ధతీత్యాహుః। అత్రనవ్యాః—అస్తూక్తరీత్యాదీర్ఘోచ్చారణమీన్య
తోవిధానార్థమేవ, పరస్తుఆ అనుగితిపదం విభజ్యనకారస్యా కారాదేశేకృతే
దీర్ఘగ్రహణసామర్థ్యాననజన్తస్యాప్యనుకిబ్రహ్మణీతి సిద్ధతీతినవ్యాభ్యేయమ్,
ఉభయవిభావాక్యభేదావత్తైః, కింన్నిన్త్రీనూచత్రాణః ఇన్ద్ర, తత్కారాతి
శాచప్రతిణ్యతాత్కరీక్విప్, తన్యఇన్త్రీః స్త్రీఇన్త్రీణీతిసిద్ధతీత్యే
వవ్యాభ్యేయమ్, దీర్ఘోచ్చారణసామర్థ్యాదత ఇత్యధికారోఽనుపసర్జనాధి
కారశ్చబాధ్యతఇతి సువచత్వాత్, సచోభయబాధాభ్యుపగమాపేక్షయా
అభిప్రాయధికారబాధమాత్రాభ్యుపగమేన బ్రహ్మణస్త్రీబ్రహ్మణీతిరూపసిద్ధ
యే ఆకారాదేశోఽనుకృత్యవతీత్యేవ వ్యాఖ్యానతామితివాచ్యమ్, వాక్య
భేదావత్త్యపేక్షయోభయబాధనకారవన్య సుసహత్వాత్, ఏవంచబ్రహ్మ
ణమానయతి జీవయతీత్యాది వక్ష్యమాణగ్రన్థోపి స్వరసతస్సక్తచృతఇత్యా
హుః । * హిమానీతి * మహాత్వయోగే హిమారణ్యయోస్త్రీత్వమ్,
* చుష్టోయవోయవానీతి * జాత్యన్తరమేవానేనాభిధీయతే, అయమేవ
చాన్యదోషోప్యాద్దియవత్వజాతేరభావేపితదాకారానుకృతిః । * యవ
నానీతి * తస్యేదమిత్యణోబాధకోజీమ్ । * వాజీష్వాచ్యఇతి * ఇదంచేజ
శ్చేతిఘట్టిధాయకసూత్రస్థంవార్తికమ్, వక్ష్యతిచతత్రఅపాదానేస్త్రీ
యముపసర్జ్యానం తదన్తాచ్చవాజీషితి । * ఉపాధ్యాఃఉపాధ్యా
తి * ఉపేక్ష్యఅస్యాఅధీయతేఇతివిగ్రహః । * సార్థిఇతి * యదితుపుంయో
గపవాయంవిధిస్సాన్యత్, శూద్రాపి క్షత్రియస్య భార్యాక్షత్రియాణీస్యాత్,
బ్రాహ్మణ భార్యాచ క్షత్రియాక్షత్రియాణీ సన్యాదితిభావః । * వై
శ్యావేత్యర్థఇతి * అయస్వామివైశ్యయోరిత్యర్థఃత్వయేనిపాతనా
దితిభావః, అత్రామరస్యసర్జిహః “ అయాణీస్వయమయాస్యా
త్ క్షత్రియాక్షత్రియాణ్యపి । ఉపాధ్యాఃపుషాధ్యాఃసన్యాదా
చాయాపిచస్వతిః ॥ ఆచార్యానీతుపుంయోగే సన్యాదయాక్షత్రియా

తథా । ఉపాధ్యానానుపాధ్యానా ” ఇతి । * కథమితి * సూత్రై బ్ర
 హ్మేశబ్జస్యాగ్రహణాదానుగనుపపన్న ఇతి ప్రశ్నః , ఉత్తరస్తు బ్రహ్మణ
 మానయతీత్యాది , ఇన్ద్రాదన ప్రాణన ఇత్యస్తా తోమణ్యగోణేరనిటీణే
 లోపేటి డ్భేతి జీపి పూర్వపదాత్సంజ్ఞా యామితి నిత్యేచ బ్రహ్మణీతి రూపస
 ధ్ధిరితిభావః । * క్రీతాత్ * ఇహ ప్రకరణే తత్తత్సమవర్తతే ప్రాతిపదికా
 దితి చ తదాహ * అదన్తాదితి * ప్రాతిపదికాదితి శేషః । * వస్తుక్రీటీతి *
 వస్తు భిన్ క్రీత ఇతిస్థితే ప్రామ్యబుత్పత్త్యైక ర్తృకరణేతి సమాసే దన్త
 త్వాన్టీమ్ । * క్వచిన్నేతి * కర్తృకరణే కృతాబహుళమితి బహుళగ్రహణా
 ద్గతికారకోపపదేతి వత్సయమాణస్య క్వచిదప్రవృత్తౌ సుబన్దైసమాసః , త
 త్రచ సుపఃప్రాగేవాన్తర్జ్వత్వాన్టీమ్ , తతో దన్త త్వాభావాన్నజీషిః భా
 వః , కరణపూర్వాదితికిమ్ ? గవాక్రీతా అశ్వేనక్రీతా ఇత్యాదిపి గ్రహే
 మాభూత్ . పూర్వశబ్దోహ్యవయవవచనస్సమాసప్రాతిపదికాన్వయపదా
 భావః । కరణంపూర్వాయస్మిన్ ప్రాతిపదికే తదిదంకరణపూర్వం తస్మా
 దిత్యధాః । * క్తాదల్పఖ్యాత్యామ్ * అత్ర వ్యాచఖ్యః — అల్ప
 ఖ్యాత్యామితి సముదాయోపాధిః , అలైర్వరభేద్రిప్తాఅభిలిప్తీ , కృద్గ్ర
 హణే గతికారకపూర్వస్యాపి గ్రహణమితి సముదాయస్యాపి క్తాన్తత్వాన్టీమ్,
 యద్యపి పూర్వపదార్థస్యాభ్యానామెవాల్యత్వంగమ్యతే తథాపి తదల్ప
 త్వేనతి తద్విలేపనస్యాల్యత్వమవశ్యంభవతి సముదాయోపాధిత్వమల్ప
 త్వస్యసక్తచృత ఇతి । * తేనబహిర్వాతి * అయంభావః — బహువర్స
 భోవదుత్తరపదభూమిన్నభుభావ్యం జాతికాలసుఖాదిభోగినాచ్ఛాదనాత్
 క్తోకృతమితప్రతిపన్నా ఇతి హ్యన్తోదాత్తవిధాయకాని, తస్మాజాతిపూర్వా
 దితు క్తై బహ్వదిపూర్వకస్యాన్ధాద్వ్యవధాన ఇతి । * సుఖాదిపూర్వాన్నేతి *
 సుఖాదిభ్యంకర్తృవేదనాయామిత్యత్ర యేవతితాస్సుఖదుఃఖకృచ్ఛాద్
 యతైగృహ్యతై , సుఖయాతా, దుఃఖయాతా, సుఖం దుఃఖం వాయాతం
 ప్రాప్తమనయేతివిగ్రహః , అస్వాక్ష్మపూర్వపదాద్వేతి వికల్పస్య వత్సయా
 నత్వాదిహస్వాక్ష్మపూర్వపదవివోదాహరణమాహ * ఊరుభిన్నీతి * భిన్నా
 ఊరూ యస్యా ఇతి బహువ్రీహౌ భిన్నశబ్దస్య విద్యేతిపూర్వనిపాతేప్రా
 ప్తై జాతికాలసుఖాదిభ్యంపరానిష్ఠా వాచ్యేతి శరనిపాతః * బహుకృతేతి * బ

హూని కృతాని యయాసా । * జాతాంతాన్మేతి * వర్ణాదనుదాత్రాదితి వ
 ద్బహువ్రీహేరుదాత్తత్వాదిత్యేవసిద్ధేః ప్రగహణం నిత్యత్వప్రతివత్సర్థ
 మ్ , వాజాతఇతితువైకవికఉదాత్తొనతునిత్యఇతిభావః । * పాణిగ్రహీ
 తీతి * యస్యాఃపాణిరగ్నిపాక్షికం గృహ్యతే తస్యాంవాచ్యాయాం పా
 నిగ్రహీతశబ్దా బ్జీష్వక్తవ్యఇతివ్యభావః , * అన్యేతి * కాతుకాదినాపాణి
 గ్రహీతాయస్యాదాస్యాదేస్సాపాణిగృహీతా । * పూర్వేణ నిత్యే ప్రా
 త్తఇతి * ఏతేన వికల్పేఽప్యయం జాతీపూర్వాదేవేతి ధ్వనితమ్ , కథం
 తిహిం పుత్రహతీత్యత్ర అస్వాజ్ఞపూర్వపదాదితివా జీషీతికైయటః , పు
 త్రశబ్దస్యాజాతివాచకత్వాత్ , అన్యథా పుత్రాదినీత్యత్ర సువ్యజాతా
 వితి నినిర్నస్యాత్ , యదిత్వదనమాదసోస్సాన్యస్తీత్యాదినీ , పుత్రాణా
 మాదినీతి విగృహ్యకథం వితాన్యధి తేఽపి జాతికాలసుఖాదిభ్య ఇత్యన్తోదాత్తివి
 ఛాయకసూత్రేజాతేఃకిం ? పుత్రయాత ఇతి వత్సయమాణ గ్రన్థో విరుధ్యత ఏవే
 తిచేత్ , ఉచ్యతే “ ప్రాచుభావమినాశాభ్యాం సత్వస్యయుగవ్యతైః ।
 అసత్వలిక్తాం బహ్వర్థాం తాంజాతింకవయోవిదుః ॥ ” ఇతి భాష్యే లక్షణా
 ద్దరముక్తమ్ , సత్వస్య ద్రవ్య ప్రాచుర్భావమినాశాభ్యాం అవిర్భావతిరో
 భావా యాప్రాప్తోతి యావద్ద్రవ్యభావినిత్యర్థః । గుణైయుగవ్యవస్థి వ్యే
 ణ సగ్భుధ్యతే బహ్వర్థాంసర్వవ్యక్తివాపినీమిత్యభావః । తాంజాతిమిత్యా
 దికైయటేన వ్యాఖ్యాతమ్ , ఏవంచ పుత్రత్వస్య యావద్ద్రవ్యభావిత్వేనో
 క్తలక్షణలక్షితత్వాజ్ఞాతివాచక ఏవ పుత్రశబ్ద ఇతి అస్వాజ్ఞేతివాజీషీగ్రన్థ
 స్తత్రనవిరుధ్యతే , ఆకృతిగ్రహణాజాతిరిముఖ్యపక్షాశ్రయేణపుత్రత్వ
 స్యాజాతిత్వాజ్ఞాతేఃకింపుత్రయాత ఇతిగ్రన్థోపిసగ్భుత ఇతిచిత్ । కేచిద్రా
 చీనాస్తు — పుత్రహతీ , పుత్రజగ్ధీత్యత్ర క్తాదల్పాభ్యామిత్యనేనజీష
 మాహుః । * సురావీతీతి * పీతాసురాయయాసా । జాతి కాలేతిసూత్రవార్తి
 కాభ్యాంనిష్ఠాయా అన్తోదాత్తత్వపరనిపాతా । * వస్త్రీచ్ఛన్మేతి * బ
 హువ్రీహిస్వరేణ పూర్వపదప్రకృతిస్వరే శేవనిఘాతేచకృతేఽనుదాత్రా
 న్తోఽయమ్ * స్వాగ్ధాచ్ఛో * ఇహబహువ్రీహేరితి నానువర్తత ఇతిధ్వన
 యన్నదాహరతి * అతిశేషీతి * శిఖేతి * శీఘ్రాహ్రస్వశ్చేతి ఖస్తదన్తా
 ట్టాహ్ , అన్యథాపాపంబాధిత్వాజీషీస్యాదితిభావః । కేచిత్తు — సుశిఖేత్యపిప్ర

త్యుదాహరణ - తచ్చిత్తమ్, టాబలై న సమాసేన దత్తత్వేన జీవన్ముక్త్యుదాహరణ, నచటాపః ప్రాగేవ కృదస్తేనైవ సమాసాదదన్తత్వమస్తితివాచ్యమ్, తథాహి సతి శోభనాశిఖా సుశిఖేత్యర్థకస్యాలాభాదితి వ్యాః ; యద్యత్ర స్వగుణం స్వాగ్నం గృహ్యేత సముఖాశాలేత్యత్రాపి స్యాత్ ముఖస్యశాలాగ్నాత్, సుకేశీరథ్యేత్యత్రచనస్యాత్ కేశానాం రథాగ్నత్వాభావాదతోఽవ్యాప్త్యతివ్యాప్తిపరిహారార్థమాహః. స్వాగ్నం త్రిదేతి * మూతికమదితి * స్పృశవద్ద్రవ్యపరిమాణం మూర్తిః । * ప్రాణీతి * ముఖనాసి కానజ్ఞాపరీవాయః ప్రాణః । * సముఖాశాలా * ఏవంచ ఫలముఖీకారణముఖీచానవస్థేనాది ప్రయోగాః ప్రామాదికా ఇతిభావః. ప్రతిమాదిగతస్తనస్య ప్రాణీనదృష్టత్వాత్స్వాగ్నత్వం న ప్రాప్నోతీతి తృతీయం లక్షణమాహ * తేనచేదితి * యేనాక్షేనప్రాణిరూపం వస్తు యథాయతం తేన తత్సదృశేనాక్షేన తదప్రాణిరూపం వస్తుతథా ప్రాణీనదృగ్తం యుక్తంచేదదప్యప్రాణీనదృష్టం స్వాగ్నమిత్యర్థః । * మధ్యేఽపవాదేతి * మధ్యేఽపవాదాః పూర్వాన్నిధీన్బాధవై నోత్తరానితిన్యాయాదిత్యర్థః . * ఉర్యక్రోడేతి * స్త్రీలిక్తోఽయమితి హరదత్తాదయః, తత్ప్రపసర్జనప్రాప్త్యేకృతే అదస్తత్వాజ్ఞీకః ప్రాప్తిః, అచరస్తు — “ ననాక్రోడం భుజాస్తరమ్ ” ఇత్యాహ . రత్నపతిస్తు — పుల్లిగ్గతామాహ . గణేచ క్రోడేతి ప్రాతిపదికమాశ్రంపత్యతే నతుటాబలైమితి గణరత్న మహూదధికారః, ఏవజ్ఞాపిశేషాల్లిగ్గత్రయేఽపుయదాహరణం బోధ్యమ్. మాధవస్తు — తుదాదిగణేకుడనిమజ్జనశ్చ తథానాహ క్రోడః ఘోషక్రోడా అశ్వనామరః, టాబలైఽయం స్వభావతో విశేషవిషయః క్రోడాదిషు టాబలైవమాత్రస్య పాతాత్, భుజాస్తరమాత్రవచనస్య క్రోడశబ్దస్యబహువ్రీహౌ స్వాగ్నలక్షణోజీప్సికల్పభవత్యేవ కల్యాణక్రోడా కల్యాణక్రోడీ మయూరీతి, కేసైస్సహ నతఃతత్తతి సకేశా, అవిద్యమానాః కేశాః యస్యాస్స అకేశా । * శూర్పణఖేతి * పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామిణత్వమ్, యదాతు శూర్పవన్నఖాని యస్యాశ్చియోగమాత్రం వివక్ష్యతే నతుసంజ్ఞా తతోఽసంజ్ఞాతాన్ సజ్జీమనిషేధో నవాణత్వమ్, తేన రాక్షస్యపి యోగవృత్త్యా శూర్పవన్నతిభవతీత్యాహుః । * జీహోజీవాదేశఇతి * అన్యతో జీమిత్యతో జీమిత్యను

వాచానే దిక్పూర్వపదాదితి వచ్చిన్యాజీషితి స్రవణాయా షష్ఠీకల్పితశ్చి
 భావః . యదితు స్వతంత్రోజీపాన్యత్తర్హి ప్రాగ్భూతాప్రాగ్భూతాదేత్య
 ప్రాప్తిప్రసజ్యేత, పూర్వోక్తాసంయోగోపధాదిత్యస్య నిషేధానాశ్చాను
 నృత్తా ప్రతిపత్తిగౌరవమితిభావః । * వాహః * షష్ఠీప్రత్యయాత్తస్య
 వహేరనుకరణమిదం వహశ్చేత్యనేన కర్తృణ్యపదఃపప వహేర్నిష్పదత్య
 యివిధానాతేకవలస్య సమ్భవోనాస్తీతి సామన్యాత్తదన్తవిధిరీత్యభిప్ర
 త్యాహ * వాహన్తాదితి * నజీవితి * అన్వరితత్వాదితిభావః । * దిత్వో
 హీతి * జీషిభసంజ్ఞాయాం వాహణీత్ సమ్ప్రసారణాచ్చేతిపూర్వరూ
 పం ఏత్యేదమూహ్యస్యివద్ధిః । * సఖ్యశీశీతి * సఖశబ్దాదశిశుశబ్దాచ్చ
 జీషినిపాత్యతే, నవిద్యతే శిశుర్యస్యాస్స అశీశీ, భాషాయాంకిమ్? “ స
 ఖాసప్తపదిభవ ” * జాతేరస్త్రీ * జాత్యాన్వవాచకశబ్దాలక్ష్యతే అ
 థేకాగ్రాసమ్భవాత్, స్వంరూపన్తు నగృహ్యతే అస్త్రీ విషయత్వాది
 త్యాదేర్వైయధ్యాపత్తైరిత్యాశయేనాహ * జాతివాచియిదితి * ఆకృతిగ్ర
 హణేః * గ్రహణమితి కిరణైల్యుట్ సామాన్యేనపుంసకమ్, ఆకృతిగ్ర
 హణం యస్యాశ్చి బహుప్రీహిస్తదేతత్ఫలితమాహ * అనుగతసంస్థానే
 త్యాది * వృషలే బ్రాహ్మణాదివాన్యత్తసంస్థానాభావాదవ్యాప్తిరితి లక్ష
 ణాన్తరమాహ * లిక్తానాంచేత్యాది * చకారోభిన్నక్రమః నిగ్రాహ్యే
 త్యస్యానన్తరం బాధ్యః, లిక్తానామితి కర్తృణిషష్ఠీ నసర్వభాక్, సర్వాణి
 లిక్తాని నభజతీత్యర్థః, సర్వశబ్దస్యలిక్తాపేక్షత్వేఽపి గమకత్వాన్భజో
 ష్యస్సమాసశ్చ భవత్యేవేతి నాత్ర సామన్యాభావశ్శుభాః । * వృషలీ
 తి * ఏకస్యాంహివ్యక్తా వృషలత్వే కథితే తదవత్యశ్చామూదరాదౌ క
 థనంవివాపి తస్యసుగ్రహత్వాదితిభావః । * దేవదత్తతి * నన్వత్ర పరిమా
 ణభేదేన ద్రవ్యభేదాభ్యుపగమేస్యాదేవాతిప్రసక్తః, ఏకస్యాంవ్యక్తా దేవ
 దత్తత్వేకథితేవ్యక్త్యన్తరే కథనంవివాపి తస్యసుగ్రహత్వాత్, మైవం పరి
 మాణభేదేన ద్రవ్యభేదస్య ప్రామాణికైరనభ్యుపగమాత్ ; అభ్యుపగమే
 వాసమానకాలతయావ్యక్త్యన్తరస్య విశేషణాత్, తథాచ యస్యాం వ్య
 క్తా దేవదత్తత్వం కథ్యతే తత్సమానకాలమన్యాదేవదత్తవ్యక్తిరప్రసిద్ధేన
 దేవదత్తత్వం జాతః, వృషలత్వాదిస్తుభవత్యేవ రవీయపితృభాగ్రాధిమత

స్వస్వగ్రహత్వాదితీదిక్. ఉక్తలక్షణద్వయానాకాస్తత్త్వాద్వితీయలక్షణమాహ * గోత్రంచ చరణైస్సహతి * అపత్యాధికారాదన్యత్రలోకిం గోత్రమ్, చరణశ్శాఖాధ్యేతా తదేతత్ఫలితమాహ * అపత్యప్రత్యక్షాన్తత్త్వాది * అత్రవ్యాచఖ్యః — నాడాయనం బహ్వృచమిదమిహ న పుంసకప్రయోగదర్శనాత్సర్వలిక్తా గోత్రచరణౌ, అణపృథక్స్రీహణ కృశమ్, తేనాత్రలిక్తానాంచ నసర్వభాగితి ద్వితీయలక్షణేన గతార్థతా నశజ్యేతి. * ఔషగవీతి * అణ్ణ స్తలక్షణం జీవం పరత్వాగయం బాధనే, ఏవంచాపత్యాధికారే ఔషగవీతిసతీకముపానాయ టిడ్ధత్వాదివా జీవిఃన్యాచతూణాఉపేత్యాభిభావః. కేచిత్తు — అపత్యాధికారాయ త్తరణైస్స లోకికం గోత్రం గోత్రశబ్దేన గృహ్యతే నాన్యత్రైతి పారిభాషికగోత్రప్రత్యయాన్తపవ జాతికార్యంలభతే నత్వపత్యప్రత్యయాన్తః గోత్రంచ చరణైస్సహతి వచనస్యాపత్యాధికారాత్పూర్వభావత్వాత్, తథాచాపత్యాధే ఔషగవీతి జీవస్తత్త్వేతి పౌచాముత్తైస్సన్యగేవేత్వాహుః. * కరీతి * కరేనప్రోక్తమధీయానాకలాపి వైతమ్పయనాన్తై వాసిభ్యశ్చేతి వైతమ్పయనాన్తైవాసిత్వాన్త్యేతి, తస్య కరచర కాదికేలుక్ అధ్యేత్రణస్తు ప్రోక్తాబ్లిగిత్యనేన. * బహ్వృచీతి * బహ్వృచియుచోఽధ్యేత్రాన్యాయయాసేతిద్రహః, అన్యచబహ్వృచాన్త్యేతరేవేతి వశవాదృక్పూరభూరిత్యప్రత్యయస్సమాసాన్తః, యద్యపి స్త్రీణామధ్యయనం ప్రతిపిద్ధం తథాపి పురాకల్పహ్యేతదాసీత్, తదాహయనః — “పురాకల్పేషునారీణాం మాజ్ఞేబద్ధనమిచ్యతే. అధ్యాసనంచ వేదానాం సామిత్రివచనంతథా ||” ఇతి. “యన్వామానామాధిగీష్టతద్వన్యత్వాత్తాచృబ్ధ్యంభవిష్యతి” యథా అనధియానెపి చూడవకే. * బ్రాహ్మణీత్యత్రైతి * ఏవ ఇచ్చాప్రోచోజీషుదాహరణం ప్రాయాదికమితిభావః. * ముగ్ధేతి * ముగ్ధగుణయోగాన్ముగ్ధేతి, బహుకావివకణ్ఠికా. * క్షత్రియేతి * క్షత్త్రాన్యత్యత్యవత్త్యే ఘృణాకాన్యోక్తలక్షణాన్తిక్తావాక్ష్వానసర్వేత్యాదిలక్షణావాజాతిః. * యోగపశుక్రమిషేధత్వాధిక * శౌతాదిషు గవయాదయ ఇదాన్వీన్తనైస్సప్రక్షిప్తాత్తత్యప్తేషు వాత్రికాద్వజ్జాయతే ఇతికైయోహుచయః. * పాకతణ * బ్రాహ్మణీత్యనుక్త్యైర్వేదా బహుపుష్పా బహుపుష్పా శాఖాన్త్యేనహి

పూర్వేక్షణః సిద్ధిమః సేనే శాస్త్రశాస్త్రానామ్ * స్త్రీవిషయాదపీతి * ఇతో
 ననుచ్యమాతేః * ఇహికిమ్ ? ఓట్, దరత్, విట్టబ్బాజ్జనపవశబ్బాన్త్రుత్రియా
 దభిశ్యత్, దగచ్చత్తాత్తు ద్వ్యత్కగభేత్యన్ తయారతశ్చేతిట్, యస్త
 వైశ్వరాయో విట్టబ్బస్సోపి ప్రత్యుదాహరణమిత్యాసలుః ; * దాక్షి
 తి * అశిభి, గోశ్రలక్షణాజాతిః, అదస్తత్వాభావాదపాప్రజీమవి
 ధీయతే ; * యోపధాదపీతి * జాతేరిశ్యనువర్తమానే పునజాతిగ్రహణా
 దితిభావః ; * ఉదమేయస్యేతి * ఉదకం మేయం యస్యసః ఉదమేయః,
 ఉదకస్యోగసంజ్ఞాయామిత్యదాదేశః, ఇహ ఉపఖ్యానసజాత్యకమ్,
 పాత్యమి, నిర్వృత్తాద్యథే ఉచ్చానాదిసూత్రణమతంగమాదిభ్యిభి
 నిచాయమిథంతోజాతిః ; * ఉడుతః * జకారోన్దోత్పరితివిశేషణాకః,
 అన్యథాయవాప్యైయవాగ్వా ఇత్యత్రాపి సనిషేధస్యైత్, దీర్ఘచ్చ
 రణంతు శ్వసూశబ్దాకమ్, అన్యత్ర సవర్ణదీర్ఘేణాపినిధేః ; * కురూరి
 తి * లిఙ్గశిష్టపరిభాషయా స్వాదయః, ఆశ్రవాదక్షతే — యద్యేకా
 దేశస్య పూర్వాస్తత్వేన గ్రహణాత్స్వాదయ ఇతి వ్యాఖ్యాయేన త్స్మాకా
 ద్దైకుడ్య ఇత్యాగావపి ఏకవదనముత్సర్గత ఇతి మప్ప్రివతేతతద్వారణా
 యాప్రశ్నయ ఇతి, ప్రసజ్యప్రతిషేధాభ్యుపగమేతు ప్రకృతేనోపః,
 శ్వసూరిత్యత్రైకాదేశభావాల్లిఙ్గశిష్ట పరిభాషాయా ఆవశ్యకత్వాత్,
 అతఏవరమా ఇత్యత్య ఏకాదేశస్య పూర్వాస్తత్వేన గ్రహణాత్స్వాదయ ఇతి
 ననోరమాదాన వ్యాఖ్యాతమితి ; * అప్సగురితి * అప్సర్యశ్శాఖాద్యే
 త్రి అప్సర్యశ్శాఖాధ్యాయ సంశోధ్యవేతి వార్థః, చరణలక్షణేయం జా
 తిః, అప్సరయంతీతివిగ్రహే మృగయాదయశ్చేత్యానాది కేనాప్సరశ
 బ్దస్యాస్తలోపః, యాథాతోగకుప్రశ్నయశ్చ ; * పర్యగాసాదితి * యది
 సూత్రాదుత ఇతిగ్రహేత తన్మూలాబ్జాశాఖాజన్మస్థువోనేతిభావః ;
 * అలాప్యేత్యాని * ప్రథమాస్తం ద్వితీయాస్తం వానోదాహృతమ్, వ
 త్త్యమాణప్రయోజనస్య తత్రానెమ్మచాత్ ; * నోద్ధాతోర్విరితి * ఉద్ధాన్
 ర్విజనన రేకేనాదయః ఉదాత్తానమ్యురితిః సూత్రార్థః ; * పక్షోశ్చ * అ
 జాత్యర్థకామనమ్, పక్షశబ్దోహేగుణవాచీ ; * శ్వసూరిత్యేతి * పుంయో
 గలక్షణేతి, శ్చోస్త్రోద్ధాత్తస్మిన్ త్వాగేనభావిత్యుపసాహిత్యం

త్వాదస్తవ్యైవాకారస్యనత్వాదేః, ఏతద్వచనం శ్వశురశ్వశ్వేత్రివి
దేశసిద్ధార్థకథనపరమ్, అతోపిప్రథమాకారిస్యాలోపోనశఙ్కాః । * ఊ
రూత్తర * ఉపమీయతేనయేత్సుపమాతస్యాభావబౌపన్యమ్, ఉత్తరపదే
నపూర్వపదమిహక్షిప్యతే, తదేతస్ఫలితమాహ * ఉపమానవాచిపూర్వ
పదమితి * కరభోరూరితి * “నుణిబద్ధా నాకినిస్తం కరిస్యకరభౌబహిః” త
ద్వమారూయస్యాపాన “ధాత్రీకరాభ్యాంకరభౌపమౌరుః” ఇత్యుక్తితూ
జ్ఞ, కరభశబ్దసోప్రమానవాచి త్వేఽపి పూర్వపదతావభావాత్, బౌపన్య
కిం? వృత్తరుః, ఉర్వస్తాదితవక్తవ్యే ఉత్తరపదగ్రహణం హస్తిస్వామ్యూరు
రిత్యుక్తమాభూదిత్యేననుర్థమ్, అత్రహస్తేనఇవస్వామ్యూరూఅస్యాఇహిప
గ్రహః తథాచోర్వత్వత్వపూర్వూర్జరపదత్వమిహవాప్తి, స్వామ్యూరుశ
బ్దప్రైవోత్తరపదతావత్ । * సుహిత * సంహితాదిపూర్వ పదమూరూ
త్తరపదం యత్ప్రతిపదికంశస్తాదూశాన్యత్ । * శఫావిః * యద్యప్య
మరేణ “శఫంక్షీ బేఘురగపుమా” ఇతీనపుంసకతోక్తా, తథాపిశఫశబ్దస్య
పుంస్త్యనుపి ప్రామాణికమేవ “శఫావివజర్భరాణా” ఇహుక్తిః, “శ
ఫగఘరేగవాదీనాం మూలేఽటిపినానుపి” ఇహేవచన్త్రీకాశాచచ్చ ।
* వామోరూరితి * వామాసుద్ధరౌ ఊరూయస్యాఇహిపగ్రహః, కథంక్షి
“పీనరోరుపిబతీవబర్హిణః” ఇతికుమారః, ఉజ్జవా వేషాపీఽరోరోఇహస్యాత్,
ఉజ్జశ్చైవవిధాయకంవాప్తి, అత్రాహుః — సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరని
శ్యతయాసమ్బుద్ధి గుణాభావఇతి స్థితస్యగతిరున్నయేతి । * హితేనసహ
ః * సమోనాహిత తతయోరితివ్యుత్పాదిః, సహితశబ్దస్తునేహగృహ్యతే
ఏకదేశవికృతతయా సంహితగ్రహణాదేవతస్పిధైరోభావః । * కమణ్డలిరితి *
చతుష్పాజ్ఞాతివాచకోయం అణపవచతుష్పాదోఽభ్యుదయత్యేత్ర కామణ్డలేయ
ఇత్యుదాహరిత్యతి, పాక్రపర్యాయస్తు నప్రత్యుదాహరణమ్, తస్యస్త్రీ
లిక్తాభావాత్ । * అచచ్ఛ్లోఢమితి * వేదేతుకదుక్రమణ్డలోఽభ్యుదయే
త్యనేన సంజ్ఞాయామసంజ్ఞాయాంచ ఉజ్జిధ్యతీతిభావః । * అఞ్శోఽకా
రఇతి * అఞ్శాఽకారవిశేషణంకిమ్? శూరసేనీ, జనపదశబ్దాదిత్యుభాః అత
శ్చేతిలుకిజాతిలక్షణోఽత్రజీమ్ । * శార్దూరవీతి * శృంగురుశబ్దాదపత్యేఽన్
ఆదివృద్ధిః ఓగ్రుణః టిడ్ఢతిజీవనూర్భుతావరత్వాజ్ఞాతిలక్షణజీపి ప్రాప్తేజీవ

ధీయతే, శార్దూరవ, కావటవ, బ్రహ్మణ, గౌర్మలవ, గౌతమేత్యాది, శృంగరక, ప
టు, బ్రహ్మక, గుర్మలక బైభవ్యప్రాగ్భీవ్యతోఽభో, గౌతమశబ్దః ఋష్యణః, అ
యం గౌరాదివ్యపి పరితత్పితే అత్రజీవపితృతి । * జీవేవేతి * జాతేరిత్య
ననువృత్తైతు శార్దూరవస్యబైదస్య స్త్రీతి పుంయోగ వివత్తాయామపి పర
త్వాస్థితేన స్యాదితభావః । * నృనరయోరితి * నృశబ్దాద్వన్నే భృత్యిజీ
పి నరశబ్దాంతిలక్షణేజీపి ప్రాప్తేవచనం వృద్ధివిధానార్థంచ, ననునరశబ్ద
అలోప్త్యవ్యైవవృద్ధిసాన్యత్ । అత్రాహుః — వాణాదన్యంబలీయత్యత్య
కారస్య యస్యేతిచేలాపేవావహారాత్ అనన్యస్యావ్యకారస్యవృద్ధిభ
వతీతి, యద్వానరస్య అనరకతప్రవత్పరదూషం నాచనరశ్చతయోర్న
నరయోః, నరస్యచప్రథమపవాకారో గృహ్యతేనతుద్వితీయః, ప్రశ్లేషసా
నుక్త్యాదితి । ఇహనరస్యేత్యర్థవతోగ్రహణాద్వానరశబ్దేనాతిప్రవర్ణత్యతిబా
ధ్యమ్, యద్యవ్యన్యతరంపాదానేనాపి నారీతిరూపం సిధ్యతి తథావ్యన్యత
రస్యానిష్ఠరూపనివృత్త్యర్థం ద్వయోరుపాదానమ్, కథంతర్నికింసరీణామితి
ప్రయోగః । అత్రాహుః — నరస్యస్త్రీనరీ, పుంయోగలక్షణోజీవ కేచి
త్వనిర్దిష్టస్థానికత్వాదికపరిభాషోపస్థితానృశబ్దవ్యైవ వృద్ధైర్నారీతిభవతి,
నరశబ్దగ్రహణంతుజీనర్థమేవ తత్రానికోవృద్ధ్యభావాన్నరీత్యేవ భవితవ్య
మిత్యాహుః, తదపరేనక్షమదై, యదిజీనర్థమేవ నరశబ్దగ్రహణం స్యాత్తి
న్నిశార్దూరవాదిగణేవృథగేవపతేత్ వృద్ధివిధాయ కేతన్యసూత్రేతత్పరస్య
వైయధ్యాపతేరితి, పుత్రశబ్దోఽగ్రగణేషత్యతే, తతస్త్రియాంజీ, పుత్రీ,
నచపుత్రశబ్దకన్యాయాం నాస్తీతిశబ్దామ్, “ ఆత్మజన్యనయస్సూను
స్సుతఃపుత్రస్త్రీయాంతవమ్ । ఆహుర్దుహితరంభత్వే ” ఇత్యనురోక్తే ।
తేన “ పుత్రీవహర్షంహృదయేతనోతి కుర్వేతదుర్విఫలిపుత్రిసరస్వం ” ఇత్యా
దిప్రయోగానిర్భావావన, యత్ప్రసూరదత్తేనోక్తం కేసలఃపుత్రశబ్ద
స్త్రీయాం నాస్తీతితమగేత్వమ్, తదామృతకోశఃకాథాత్, సూతికా
పుత్రికేత్యత్ర స్వగ్రన్థవిధోభావః, ఏవంభసూత్రాగ్రరాజభోజకృత్తనో
రుభ్యాదుహితుఃపుత్రదేవ్వికారసత్త్వాదగేత్యతి సూత్రన్థం చాత్రికవ్య
ర్థమితి మనోరమాయాంస్థితమ్ । * యథాశ్చాప్య * పకారోత్రహల్జ్యావి
తిసామాన్యగ్రహణార్థః, చకారస్తవవిధుఃకేతవితార్థత్వేపిపరత్వాచిత్వ

రఃపితస్వరంబాధతే । * ఆనుప్త్యైతి * అనుప్తస్యాపత్యంస్త్రీప్రదై
 త్కానలేతిశ్చిత్ । * కారీషగ్ధ్యైతి * కరీషస్యేషగ్ధోస్యకరీషగ్ధిః, ఉ
 వమానాచ్చైతిగ్ధస్యదంతాతాదేశః, తస్యగోతాప్రత్యంస్త్రీఅహ్, అణి
 ఖోరనార్దయోరితివ్యజాదేశః, సచయద్యపిస్త్రీయామేవవిహితస్తథా
 పిజిత్య-రణసామధ్యాదంతాదవ్యయంచాప్ । * సుద్యభిత్తి * పతచాచ్చ
 వట్యాచ్చైతి చకారస్యానుక్తనముచ్చయార్థత్వాల్లభ్యత్యత్యాహుః । * సా
 తిమాష్యైతి * పూతిమాషశబ్దాగ్ధాదిః । * తద్ధితాః * బహువచనసను
 క్తానాముపసంఖ్యేయానాంసక్తప్రహేధమ్, మహాసంఖ్యాకరణంతు తేభ్యఃప్ర
 యోగేభ్యాహితాస్తద్ధితాభ్యత్వస్వర్థలాభాయ తేనయథాప్రయోగమేవస్యః,
 ననుటాపసప్రాగేవాయమధికారోస్తు వ్యవిభౌతద్ధితగ్రహణం యస్యేతలాపే
 త్యగ్రహణంచకూస్త్వితిచేత్ । మైవం పట్టిమృద్విత్త్యాదావోర్లుణప్ర
 సక్తాత్, యదితుయస్యేతిచేత్యత్రైద్యగ్రహణమేవజీషితద్ధితకార్యాభావం
 జ్ఞాపయతీతిస్వీక్రియేత్ తన్నిటాపసప్రాక్తద్ధితాధికారేపి నశ్చిద్వ్యభిత్తి కే
 చిత్, తద్విద్యమ్, కురూరిత్యాదావోగుణాదిప్రసక్తాదితినవ్యాః ।
 * యూనస్తైః * ఋషేభ్యభిత్తిజీహావవాదః । * యువతీరితి * స్వాదిష్వి
 నివదత్వాన్నలోపః, కథంతర్హి “యువతీకరనిర్దుధితంగుధితమ్” ఇతిప్రయో
 గః । ఆత్రకేచిత్ — సర్వతోఽక్తిన్నద్ధాదితిబహ్వవిగణసూత్రాద్యైక
 ల్పికోఽక్రిజీష్, నచతిప్రత్యయేవైవస్త్రీత్వస్యోక్తత్వాబ్జీష్ఠ భిష్యతీ
 తికజ్యమ్, ఉక్తేహిభవంత్యేతేఇతిభాష్యాత్, నచైవవపియవతీనాంస
 మూహూయావతమినిసిధ్యేత్, కింతుతస్యసమూహేత్యణిభస్యాభేదద్ధిత
 ఇతిపుంపద్భావేనయావనమిత్యేవస్యాదితివాచ్యమ్, బాహుళకాప్యోతేరౌ
 శాదికేకతిప్రత్యయేసతియోయువతిశబ్దస్తముపాదాయగచ్ఛిద్ధిదితి, ఇనుంక్లే
 శంపరిహరన్నాహ *శత్రవాదితి* యాతిమిశ్రీకరౌతివత్యేతిగ్రహేలటశ్చ
 త్యశానచావితశతరిడగతశ్చేతిజీష్, ఏవంహియావతమినిప్రయోగోపినులభః,
 త్యస్తాదణితుపువద్భావాద్యవనమిత్యేవ, విత్తాదిపాతసామధ్యాన్నపుంప
 దితివృత్తికారోక్తిరయంతేతిభిత్తాదిభ్యాఽణిత్యత్రైవిహాపాదయిష్యామః.

ఇతి స్త్రీప్రత్యయాః.

స్వాజనహాడిత్యాది నాతావత్స్వాదయోజ్యాప్నాత్రిపదికార్థర్థితాప్తైహా
 నుర్థపశేషేవ్యవస్థాం దర్శయతుమారభతే ప్రాతిపదికార్థత్యాది నా, ప్రథ
 మావయస్సప్తమాయాః ప్రాచాంసంజ్ఞాస్తాభిరిహాపి వ్యవహారాత్రిపది స్వాజ
 నహాడితీనూత్రేమూలకృతోక్తమ్, కాస్తుభేతు— ఇహప్రథమాదయశ్శబ్దా
 స్సుపాన్తి కేషువర్తంతే సమంస్యాదశ్రుతత్వాదిత్యాదయోదిత్యుక్తమ్, త
 థాచ న్యాయస్థిత్యాదప్టికాశాన్తే ప్రథమాదిసంజ్ఞానామకరణేపి నక్షతి
 రిణిజ్ఞేయమ్, యదాహిషభ్యం ప్రాతిపదికార్థాత్రిపది గృహేత తతో లింగవచ
 నగ్రహణమనర్థకమ్, ప్రాతిపదికార్థాత్రిపదిసంజ్ఞా, మాత్రగ్రహణాచ్చక
 ర్వాదిన్యవచ్ఛేదోనస్యాత్, ప్రాతిపదికార్థాదనతిరిక్తత్వాత్, త్రిక
 పక్షేపి లింగగ్రహణమనర్థకమేవేత్యాశజగ్భవివక్షితం దర్శయతి * నియతో
 ప్థితీతి ఇతి * యిష్టిస్వాత్రిపదికే ఉచ్చారితే యస్యాభ్యసం నియమే
 నోపస్థితీస్సప్రాతిపదికార్థాత్రిపదిభ్యః, శక్య ఇతి యావత్, నన్వేనం సిం
 హుమాణువక ఇత్యాదౌ ప్రథమానస్యాత్, అత్రాహుః— శక్యాభ్య
 మాదాయ ప్రథమాదిభిరైరుత్పత్తానత్యాం పశ్యాత్పదాన్తరసమభివ్యా
 హారే లత్యాభ్యభూధేసి క్షణభావాదితి * మాత్రశబ్దసేవ్యితి * తస్యచా
 త్రాపధారణమభ్యః “ మాత్రంకారేన్ద్రియధారణాత్రిపదిభ్యః ” ప్రా
 తిపదికార్థలింగపరిమాణవచనాన్వేన ప్రాతిపదికార్థలింగపరిమాణవచనమా
 త్రమితి వ్యవహారేణాస్పదవిగ్రహః । సమాసస్తు మయూరవ్యంసకాదిత్వా
 ద్బోధ్యః । * ప్రత్యేకమితి * ద్వైత్వాన్తే శ్రూయమాణత్వాదితిభావః, నను
 వీరకపురుష ఇత్యాదావభేదసంసర్గస్యాధికస్య భావాత్ప్రథమానస్యాత్,
 నచపూర్వాపరేత్యాది నా వీరశబ్దస్య సమాసవిధానం ప్రథమాత్పత్తే లింగమి
 తివాచ్యమ్, ద్విటీయాద్యంతానామపి వీరం పురుషమానయేత్యాదౌ తద్విధా
 నస్య చరితార్థత్వాదిత్యేన, సంసర్గస్య వాక్యార్థత్వేన బహిరగ్భత్వా
 త్ప్రధానప్రవృత్తసంసారబాధానుపపత్తే, పదసంసారపక్షస్యైవేహా
 భ్యవగమాత్, మాత్రపదేన కర్తృద్యాధికేయ ప్రథమానభవేదపి లింగపరి
 మాణగ్రహణాల్లింగాధికేయపరిమాణాధికేయభవేదేవేత్యాహ । * లింగమా
 త్రాద్యాధికేయ ఇతి * యద్యపి లింగమూత్రపరిమాణమూత్ర ఇత్యేవాక్షరాధ్య
 ప్రధానప్రాతిపదికార్థాంవివాదిగ్వాదిప్రతీతేన సమ్భవాత్తదాధిక్యభ్య

క్రమ్ । * ఉచ్చైరితి * వదన్వాదిహరుత్వవిసర్గో భవణః, కించ అస్య ప్రథమాంతత్వాద్గ్రామ ఉచ్చైస్తవస్వమ్, గ్రామ ఉచ్చైస్తవస్వమితి స పూర్వాయా ఇతి సూత్రేణ తేమయా దేశయోర్వికల్పసిద్ధిరపిఫలమ్ । కృష్ణ ఇతి * యద్యపి నీలప్రవ్యే అయమనియశిక్తస్తథాపి వాసుదేవే భగవతి నియతపుష్టిజ్ఞ ఇతి భావః । * జ్ఞానమితి * భావేల్యుత్ । * తటస్తటితటమితి * ద్వికపత్యే నియతలిక్తం న ప్రకృత్యర్థః, త్రికపత్యేతు యద్యపి ప్రకృత్యర్థః, తథాపి తద్ర లిక్తస్య పాక్షికోపస్థితకత్వాత్, న ప్రాతిపదికార్థే త్యనేన గణాథతా । * ద్రోణ ఇతి * సచేహ ప్రాతిపదికార్థమాత్ర ఇత్యే వప్రథమా స్త్వితి వాచ్యమ్, తథా సతి పరిచేచ్ఛద్యపరిచేచ్ఛనకభావస్య సంసర్గవిధయో భావాయో గాత్, నాచార్థయోరభేద సంసర్గస్య వ్యుత్పన్నత్వాత్, * ప్రిహరితి * జాతావేశవచనమ్, వ్యక్తివివక్షాయాంతు ద్రోణో ప్రిహయ ఇతి భవత్యేవ । * అభేదేనేతి * నచ ప్రకృతి ప్రత్యయా ఖయోరభేదాన్వయోమలభః, పవతిపాదకః ఔపగవ ఇత్యాదౌ సర్వస్య భేదాన్వయవ్యైవ దృష్టత్వాదిహ వాచ్యమ్, దేవణార్థకతద్ధితాదావభేదాన్వయస్య దృష్టత్వాత్, ఐష్ట్యం హవిరిత్యత్ర హి ఇష్ట్యదేవతాకం హవిరితి బోధస్స రైవరేవాఽభ్యుపగమ్య శి ఇతి నాస్తి శజ్ఞానసరి ఇతి భావః । * వచనంసభ్యేతి * వాచ్యనాచ్యయోరభేదాధ్యవసాయేన తత్తైవ పూర్వాచార్యాణాం వ్యవహారాదితి భావః । * అప్రాప్తావచనమితి * సూత్రే వచనగ్రహణమితిర్థః, వస్తుతస్తు సూత్రేమాత్రగ్రహణం వ్యర్థమ్, విశేషవిహితోక్తకర్మణిద్వితీయేత్యాదిభిర్భాగితత్వేన కర్మాదౌ ప్రథమాయా అప్రవృత్తేః, కర్మణిద్వితీయేత్యాదిభి కర్మణిద్వితీయైవ కర్మకరణయోస్తృప్త్యయైవ నాన్యవిభక్తిరిత్యేవ మర్థనియమాభ్యుపగమాత్, నచ కర్మణ్యేవ ద్వితీయా కర్మకరణయో రేవ తృతీయా నాన్యత్రైతి, ప్రత్యయనియమపత్యే ప్రథమాయా అపికర్మాదౌ ప్రవృత్తిసమ్భవాన్యాత్ర గ్రహణమావశ్యకమేవేతి వాచ్యమ్, ప్రత్యయనియమపత్యేహి ప్రాతిపదికార్థాపవప్రథమా నాన్యత్రైత్యర్థభర్తవసానాత్కర్మాదౌ ప్రథమాయా అప్రవృత్తేః । వచనగ్రహణమపి వ్యర్థమ్, నకేవలా ప్రకృతిప్రయోక్తవ్యేతి ఖిషేధాదేవ ప్రథమాత్పృష్టినిశ్చేనచైవం ద్విశబ్దాద్భూతహితబ్దాద్వైకభువనం తదేతబ్దాద్వివచనమిత్యేవ భువన

త్యాగావపి కర్తావ్రకృత్యధావవెతియుజ్యతేవత్తుమ్, అతస్మిక్రికమేనప్రా
తిపదికార్థః, సత్త్వాకర్తాదయస్తుపభక్త్యర్థఃలిక్తం టాబాదివాచ్యమితిప
క్షే ఆదితోద్వికమేవేత్యనేయ, తత్రస్వాగ్ధోపశేవణమ్. ద్రవ్యంవిశేష్యమ్, లి
క్తంస్త్రీత్వాదిః, సత్త్వాధికత్వాదిః, కారకంకర్తాదిః । * సమోద్ధానేద *
మాత్రగ్రహణాత్ తత్త్వ త్యాఖ్యానపక్షేఽపి, ప్రాతిపదికాధిపత్య ప్రథ
మేతనియమాద్వాసమోద్ధానాధిక్యే అస్రాస్తా అపారవ్యభిః, ఇహసమోద్ధా
ధనం ప్రకృత్యర్థం ప్రతివిశేష్యంక్రియాంప్రతివిశేషణమ్, తథాచ ప్రజా
నిదేవదత్తైత్యాదౌ పకటిజ్ఞాకృతిమిత వాక్యత్వేసిద్ధి ఆగున్ది తస్యచేది
ఘాతోభవతి, క్రియాంప్రతివిశేషణత్వేతు భిన్నవాక్యత్వానైసిద్ధ్యేత్,
సమానవాక్యేనిఘాతయుష్ట దన్నదాదేశావక్తవ్యధా వాఃకాత్, తథా
చోక్తమ్, “ సమోద్ధానపదంయచ్చగతిగ్రియాంయాంవిశేషణమ్ । ప్ర
జానిదేవదత్తైతి నిఘాతోఽత్రతథాసతి॥ ” ఇతి. ఏవంశ్చ రామ మాయూషీ
తివాక్యస్య రామసమబ్ధిసమోద్ధానపదయోహతిగ్రహణ కంఠక్షణసంభావః,
ప్రజానిదేవదత్తైత్యత్రు దేవదత్తసమబ్ధి సమోద్ధానపదయోహతిగ్రహణత్వం
గమనసంభావః ————— విశతిప్రథమాన్తి ————— ॥ * కర్తుక రీసిత్తతవం
కర్త * కర్తురితి క్తస్యచ సమానఇతి కర్తరివస్థి, ఆహ్లా తేనస్మాద్విత్తం ఆ
వజ్జబృధామీత్ అత్రలోపోద్భాసస్యేత్యభ్యాసలోపః, మఱిబుద్ధిప్రాజా
నేభ్యశ్చేతి సర్వమానేక్షః, మఱిరిహేచ్ఛానతుబుద్ధిః, పునర్బుద్ధిగ్రహ
ణాత్, తతోఽతీతాయనేతనవిప్రవాత్యతిశయేతనఘ్, ఏవంఛకర్తాఽ
పుమిష్యమాణతవంకర్తైత్యర్థః, కర్తాచథారూపాన్తవ్యాపాగాత్రయః,
సచకేవాస్తుమిచ్చతీతకరణాకాంతాయాం విశేషణేభూతేనవ్యాపారతేనస్య
ద్వైభ్యతే, తదేతదాహ * క్రియయేతి * క్తప్రత్యయేవోపస్థితం సర్వమానత్వం
చేహనవివక్షితం, తేనకలంకృతవాకరివ్యతీత్యాదిసిద్ధమ * కారకమిత * ఏత
చ్చకారకఇత్యధికారాల్లభ్యతే, తత్రహివ్యత్యయేన ప్రథమాధైవత్తమీ,
ప్రతిసూత్రం వాక్యం భిత్వా కారకసంజ్ఞాననపీధీయతే, నిద్యథా అపా

॥ కర్తృనిర్వచితయేతీసూత్రైకత్వత్వం వ్యాకరణశాస్త్రబోధితకమఃక
ర్త్యరూపమ్. ఏతత్సూత్రబోధితకర్తృత్వం కర్తృవశాత్ప్రతీతధాత్వార్థద్యాయా
దప్రయోజ్యమైవ సారవ్యధికర్యభూతమననేనకమంకితకర్తవ్యయావస్థ

యేభ్రమం కారకసంజ్ఞంస్యాత్ , తతః అపాదానం ఉక్తంకారకమపాదానసంజ్ఞంస్యాత్ , పునఃకారకశబ్దానువృత్తిసామన్యాద్విశేషసంజ్ఞాభిసంహాసమావేశసిద్ధిః , తేనస్తమైర్ముఖత్యుక్తా అధికరణత్వాత్సప్తమికారకత్వాన్వతి కారకోపపదాన్ముద్వితీయత్తరపదప్రకృతీస్వరశ్చసిద్ధతి , అన్యథాతత్పుషే తుల్యాన్యత్యాదిగా పూర్వపదప్రకృతీస్వరస్యాత్ , నచాత్మోపపదస్వరేణాన్యథాసిద్ధిశ్చజ్యోతిస్త్యుక్తాణామోరితి నిర్దేశాత్ , ప్రాప్తిపదకస్యోపపదత్వేపి సప్తమ్యస్తస్యాతథాత్వాత్ , యద్యపి హథాధిదిస్వరేణైవాత్మోదాత్తిత్వం సిద్ధతి తథాప్యప్రత్యయ సాహచర్యేణ పరపదవ నిర్మాసాదానాత్ నాన్విధాధాదిస్వరేణ తత్సిద్ధిరిత్యాదుః , అన్యధాచేదయం సంజ్ఞాకిరోతీకారకమితి , తేనబ్రాహ్మణస్యపుత్రం పథానంపుచ్చోగ్యత క్రియానన్వయినోనభవతి, బ్రాహ్మణోహ్యత్రపుత్రపతేషణంనశక్తి క్రియాన్వయితి । * పయసేతి * భుజిక్రియాంప్రతిపయసః ప్రకృప్తోపకారక త్వేపి ఓదనపవాత్రశ్చాపితశః , పయస్తుసంసారత్వాత్కరణం సహ్యసౌ కేలపయసఃసానేన సన్తుప్యతి కిన్తు తత్సంస్కృతేనాదనేన , యదాతుపయప వేపితతమహస్య భాతి తదాకర్తృత్వం భవత్యేవ పయసఃబతీతి । * కమేత్యనున్నతాచితి * అధిశీజ్ఞాసాం కర్తృసూత్రాత్ । * అనభిహితే * నను బహుపటురిద్యాదౌబహుచ్ ప్రత్యయినోక్తార్థత్వాత్కల్పబాదయోధానప్రసర్తవై తథాక్రియతే కటృత్యాదాపి పితౄదిభిరుక్తాభాత్వాద్విత్తీయానభవతి , కిన్చ కటంకిరోతీత్యాదౌసాపకాశాద్విత్తీయాం క్రియకటృత్యాదౌనిరవకాశయా ప్రథమయాబాధిప్యతే , నచవృక్షస్థకృత్యాదిప్రథమయాఅవకాశః తస్మాప్రతీయమానామస్త్రీక్రియాం ప్రతికర్తృత్వేన తృతీయాప్రసక్తాత్ , అథోవ్యతేనీలమిదం నతురక్తమిత్యాదౌవిశేషణాన్తరనివృత్తితాత్పర్యకేఽస్తిక్రియాయాఅనవకాశత్వాత్ప్రథమయాఅస్యైవావకాశఇతి , తస్మిన్భయోసాస్సవకాశత్వేపరత్వాత్ప్రథమేవస్యాత్ తథాచానభిహితాధికారోవృత్తవేతి నైత్యుక్తాదుః — సభ్యావిభక్త్యర్థఇతిపత్య సూత్రారఘ్నావశ్యకః , తత్సాహి సూత్రారఘ్నకర్తృణిద్వితీయేత్యసాన్యభిహితేకర్తృణి యదేకత్వేన తత్రద్వితీయైకవచనమితిన్యథః , సూత్రానారఘ్నకర్తృణియైకేకత్వేన

తద్బ్రహ్మతీయైకపదనమమితహివాశ్యాధః, తథాచసతి కృత్యకటత్వాదౌ
 తైవకర్తృమాత్రాక్రూపపి తదేకత్వస్యానుక్రతయాఅమర్వారస్సాత్, న
 చపరత్వాన్నిధమైవస్యాదితివాచ్యమ్, కర్తృవ్యకటత్వాదౌ తతోఽ
 పిపరత్వేన కృద్యోగలక్షణపక్షీప్రసక్తాత్, కారకంభక్త్యర్థితపక్షేతు
 కారకస్యక్రప్రత్యయాదివైవోక్తత్వాత్, ప్రాతిపదికాధైప్రవృత్తాయాఽప్ర
 ధమాయాపకత్వాది బోధనసమ్భవాచ్ఛామాదివిభక్తైరప్రవృత్తావనభిహి
 తితినూత్రం ప్రత్యాఖ్యాతమాకరేణితి. కారకం ప్రాతిపదికార్థితప
 క్షేతు అనభిహితిత్యస్యాద్యోత్యత్యర్థః, తథాచ క్తప్రస్యాదివిర
 ద్యోత్యే కర్మణిద్వితీయేత్యాదివాక్యార్థస్త్రాప్యకేనద్యోతి తెద్యోత
 న్తరం నప్రవతఃత్యత్యభ్యుపగమేత్వనభిహితాధికారోనాతీవోపయుజ్యత
 ఇతిదిక్. | ౧ * హరిం భజతీతి * భజనక్రియయాహరాప్రీతేరుత్పాదాప్రీ
 తివిశిష్టతయాక్రియావ్యాప్యశ్చేన హరికర్మ తద్విశిష్టం భజనంవాక్య
 ధః, హరినిష్ఠప్రీత్యనుకూలపకదేవదత్తాదినిష్ఠోపతఃమానోవ్యాపారితీ ని

౧ “ ఆశ్రయోఽవధిరుద్దేశ్యస్సనుబద్ధశక్తిరేవవా । యథాయథంవిభ
 క్త్యర్థాస్ససాంకతైతిభావ్యతః॥ ” ద్వితీయాత్యయాసప్తమీనామాశ్రయోఽ
 ధః, తథాహి — కర్మణిద్వితీయా తచ్చకర్తురీపితతహమ్, క్రియాజన్యఫ
 లాశ్రయిత్యర్థః, తత్ర చుప్పితానీపితయోశ్చబ్ధబాధేభానాభావాత్,
 సంజ్ఞాయామేవతదుపయోగః, నతువాచ్యకోటతప్రవేశః, తథాచ క్రి
 యాయాఽఫలన్యచథాతువైవలాభాదనన్యలభ్యత్రయవీచార్థః, ఆశ్రయ
 త్నంచఅఖణ్డోపాధిరూపమ్, తథాచ హరింభజతీత్యాదౌ ద్వితీయార్థఆశ్ర
 యేహరిపదార్థస్యాభేదసమ్బుద్ధేనాన్వయః, ద్వితీయార్థాశ్రయస్య స్వనిష్ఠ
 కర్తృతానిరూపకత్వరూపక్రియాకారకభావసమ్బుద్ధేనభజధాత్వర్థపారేఽన్వ
 యః, తాదృశఫలన్య అనుకూలతాసమ్బుద్ధేన భజధాత్వర్థవ్యాపారేఽన్వ
 యః, దేవదత్తపదార్థస్యాభేదసమ్బుద్ధేనతిజగ్ధాశ్రయేఽన్వయః, తిజగ్ధా
 శ్రయస్య స్వనిష్ఠకర్తృతానిరూపకత్వరూపక్రియాకారకభావసమ్బుద్ధేన భజ
 ధాత్వర్థవ్యాపారేఽన్వయః. తథాచ — హరిభిన్నాశ్రయనిష్ఠకర్తృతా
 నిరూపక ప్రీత్యనుకూలవ్యాపారోదేవదత్తాభిన్నాశ్రయనిష్ఠకర్తృతానిరూప
 కత్వతిబోధనవర్జనసేతః.

ప్రకృత్యాధారః, హరిసేనవ్యతత్యత్యత్రాపేవమెక్రియప్రధానమాఖ్యా
 తమితి సిద్ధాంతాద్ధాతూపద్ధితాక్రియాతిజగ్ధంప్రతిపేషేష్యా నతు కృతగ్ధంప్ర
 తీవవిశేషణమితిహితస్యాధారః, అతపవపాచకోవ్రజతీతవత్పవతీవ్రజతీతనై
 కింవాక్యమ్, పాకకర్తృకర్తృకంగమనంహి పాచకోవ్రజతీత్యస్యాధారః,
 ఏకకర్తృకాపచిక్రియా ఏకకర్తృకాగమక్రియేతిపచిప్రజతోవ్యుపకరణవా
 గ్ధః, ఏవంచ ప్రథమాంతవిశేష్యకోబాధితీ నైయాయీకోద్ధోబాధాప్రద్యను
 సారిభిర్నాదతఃవ్యతి, తన్మతేహి పాకకర్తావ్రజనానుకూలకృతిమానితీపా
 చకోవ్రజతీత్యస్యాధారః, పచిప్రజతోవ్యుప్రపాకానుకూలకృతిమాన్వ్రజతీ
 త్యుత్తర్యత్యేవంరూపేణ వాక్యార్థపర్యవసానాత్తస్యచభాష్యాదిగ్రన్థవిరో
 ధాత్, కీచ్ఛ హరిమ్భజతి దేవదత్తః హరిసేనవ్యతే దేవదత్తేతస్యాదౌచ
 ఏకరూపపవశాబ్జబాధిత్యుక్తమ్, నైయాయీకానాన్తమతే భిద్యతపవ
 హరినిష్ఠప్రీత్యనుకూలకృత్యాశ్రయోదేవదత్తః దేవదత్తనిష్ఠకృతిజన్యప్రీత్యా
 శ్రయోహరినిత్యభయప్రభేదనవాక్యార్థపర్యవసానాత్, తస్మాత్ప్ర
 థనూంతవిశేష్యకబాధోబాధాప్రద్యనుసారిభిర్నాదతఃవ్యపవ. యాసోగృ
 హ్యపా — “ భావప్రధానమాఖ్యాతం సత్ప్రధానానినామాని ” ఇతి.
 పశ్యన్ముగ్ధోభావతీత్యాదౌతు మృగకర్తృకంగమనందృశీక్రియాయాంకర్తృ,
 ప్రధానస్తుదృశీక్రియైవ, ఉక్తచ్ఛ “ సుబంతంహియథానేకం తిజస్తస్యవి
 శేషణం । తథాతిజస్తమప్యోపాస్తుజస్తస్యవిశేషణమ్ ॥ ” ఇతి. నచలోకి
 కిప్రయోగేషు తిజస్తస్య తిజస్తవిశేషణస్వం చులభమితిమన్తవ్యమ్ “ పు
 రీనువసగ్నైలునీహినస్తనమ్ ” ఇతిమాఘశ్లోకస్య పుర్యవసగ్నైలనస్తనలవ
 నాదిరూపా స్వాస్థ్యక్రియేత్యర్థ ఇతి మూలపవసముచ్చయేనన్యతరస్యా
 మితి సూత్రేస్పష్టీభవివ్యమాణత్వాత్, ఏవంచ తిభవతీత్యస్య పచిక్రియా
 భవతీత్యర్థోభాష్యమతేబోధ్యఇతిచిత్ । * అభిహితేవ్యతి * నన్వేనం ప
 క్వనోదనం భుక్తికాంత్యాదావపి ద్వితీయానస్యాదితిచేత్ మైవం ఇహాహి
 వచిభుజినిరూపితే ద్వేకర్తృత్వశక్తితత్రప్రధానభూత భుజిక్రియా నిరూపి
 తాం అసభిహితాం శక్తిమోదాయ ద్వితీయోద్వితైః, అతపవాసనే ఆస్త
 ఇత్యస్త ప్రప్రమీసజ్జచ్చతే ల్యుటాఅధికరణత్వసోబ్యుక్తత్వేనపి తిజస్తోపపా

స్వక్రియానిరూపితాధికరణత్వస్యానుక్తత్వాత్ । * తత్త్వభి * శబ్దా
 చ్చతస్యతావతతత్వతీయత్ । * ప్రాప్తానందభి * ఇహగణ్యధాకర్మకేతిక
 ర్తరిక్తః , ఆనందకర్మకప్రాప్తికర్మీభూతతత్త్వభి , యదుక్తంప్రాయశేతి
 తస్యఫలమాహ * క్వచిన్నిపాతేనేతి * విషవృక్షభి * సంవర్ధ్యతత్త్వ
 ఛేత్తుమిత్యత్రచార్థాద్విషవృక్షమితి గమ్యతత్త్వభిభేద్యమ్ * యుజ్యతత్త్వ
 ర్థభి * ఏతేననిపాతానాం ద్యోతకత్వమేవేతి నియమోనాప్తీభ్యనిః ,
 * తథాయుక్తమ్ * తథేత్యుక్తకథంయుక్తమితి జిజ్ఞాసాయామాహ * ఈ
 ప్సితతమనదితి * సూత్రేవశబ్దోఽపి శబ్దార్థైవ ర్తతత్త్వభిభేద్యమ్ * అ
 నీప్సితమపీతి * ఈప్సితాదన్యదనీప్సితమితి పర్యుదాసోఽయమ్ , లేన య
 దుపేక్ష్యం యచ్చద్వేష్యం తద్వయమపి గృహ్యతత్త్వభిభేద్యమ్ * నాద్యమదా
 హరతి । * గ్రామంగచ్ఛత్యణమితి * యథాస్పృశ్యమానస్య గ్రామదేరీ
 ప్సితస్యక్రియాయోగస్తజ్జన్యసంయోగాదిఫలాధారత్వాత్తజ్జేవానీప్సితస్య
 త్యణదేరీపీతభావః , ఇహాహగ్రామంగచ్ఛత్యణమస్పృశ్యం నాప్తీయ
 కం త్యణస్యానీప్సితత్వాత్ , యదాతు త్యణమీప్సితకంభవతదాపూ
 ర్వేణైవసిద్ధమ్ , ఉపేక్ష్యఇహోపేక్షాబుద్ధిపివయః , నదీకూలం కవతీత్య
 చేతనే తదసమ్భవాత్ , కిన్తు యత్రేవాద్వేషయోరభావస్తదుపేక్ష్యమ
 తి వివక్షితమ్ । * విషమితి * అత్రవిషం ద్వేష్యమభ్యోదనవదృజినాసమ్ప
 ధాతృహా , నను యవపపురుషో వ్యాభ్యాది నాపీద్యమానో వరణమేవ
 త్రేయోమన్యతే తస్యవిషమపీప్సితమేవ , యోఽపిభ్రాత్వాభుక్షేత
 స్యాపి గుడాదివదృభ్యాభ్యవసేయమానం విషమీప్సితమేవ కథనన్యథా
 ప్రవతేత , తస్మాదిదముదాహరణమయుక్తమేవేతదేదత్రాహుః య
 దాకశ్చిన్నరణకాతరోవైరిణానిగృహ్యమాణో విషంభుక్షేతదేదముదా
 హరణమితి , అనీప్సితగ్రహణం సప్తప్రతిపత్యర్థం తథాయుక్తమిత్యారం
 భాదేవేష్టసిద్ధేః , ప్యాదేతత్ , థాతూపస్థాప్య ఫలాశ్రయకకర్మత్యేవా
 స్తు కిచునేషతః కిన్చిత్సితమితి త్యాదిసూత్రద్వయకథనేవేతదేదత్రాహుః —
 అగ్నేర్దాహకం వారయతీత్యత్ర వారణార్థానామీప్సితత్త్వభిభేద్యమ్ మో
 ణకస్యాప్రాదానత్వం ప్రాప్త్యుతదావత్కథాయుక్తమితి తదావత్కథనమితి త

కవ్యమేవ . పంచ ద్వేషోదాసినయోస్సక్త్రీహార్థం తథాయుక్తమిత్య
 ప్యాచశ్యకమేవేతి । * అకథితం చ * కేనాకథితమిత్యాకాక్షాయామాహ
 * అపాదానాదివిశేషీరితి * అపాదానం సమ్ప్రదానముధికరణం కర్త
 కరణం కర్తాహేతురిత్యేవైస్విశేషైరిత్యర్థః । * ఆవివక్షితమితి * అపా
 దానాది విశేషవివక్షాయాంతు గోర్దోద్దిపయః , బలర్యాచ తేవసుధామ్ ,
 ప్రజేతవరుణద్విగామిత్యేవం పశ్చిమ్యదయపవ భవప్రీతి భావః , పతేనపా
 నినా కాంస్యపాత్ర్యాం దోద్ధీత్యత్ర కుశాధికరణయోరతి ప్రసక్తస్తయోస్తు
 దక్షేన కరోతి క్షే త్పతీత్యాదిరివ కాశోదుహాది పరిగణనాదిత్యాత్మే హానిర
 స్యః , కరిణాధికరణసంజ్ఞయోరిహ వివక్షితత్వాత్ , యదితుసూత్రైకకథిత
 జ్ఞానప్రధానవగాభయః నత్వనుక్తపర్యాయభివ్యభ్యుపగమ్యేతతదాస్యాదేవా
 యమాత్మేహోనత్వస్యధా । * కారకమితి * తతశ్చబ్రాహ్మణస్య పుత్రంపృ
 త్చతీవ్యత్ర నాతిప్రసక్తః । * దుహ్యజితి * దణ్డదణ్డనిషాతనేమరాదిః ,
 ఇహదణ్డీర్హణార్థః నతునిగ్రహార్థః , ఇహప్రవీృత్యాగస్తు కేనేకారేణని
 డేశోనస్యకా , గ్రహిజ్యేతి సమ్ప్రసారణప్రసంగాత్ । * కర్తయుగితి *
 కర్తణాయుజ్యతేకర్తయుక్ , సత్సూద్విషెత్యాది నా క్షిప్ * కర్తణాయ
 ద్యుజ్యత్యి * ముఖ్యకర్తణాసహక్రియయాసమ్మధ్యమానం కారకమే
 వాపాదానాది విశేషైరికథితం సత్కర్త సంజ్ఞకం భవతీత్యర్థః , పతేనచ
 హ్యధీనాం ద్వికర్తకత్వం స్ఫోరితం , అన్యేత్యవహుః — కర్తయుగితివ్ర
 క్తమిత్యేన క్రియోచ్యతఇతి , తేనక్రియాన్వయిత్యర్థః । * పరిగణనం
 కర్తవ్యమిత్యర్థఇతి * తేననటస్యశృణోతిగాథామిత్యాదౌ నాతిప్రసక్త ఇ
 తిభావః , ఇహహిగాథాకర్తకం నటసమ్బద్ధిశ్రవణం నాకార్యః తేనక్రియా
 న్వయిత్యాన్మటస్య కారకత్వమత్యైవ । * గాందోద్ధీతి * వయఃకర్తకం
 గోసమ్బద్ధిహోహనమర్థః , సయోఽత్రముఖ్యం కర్తకతుకీర్షితమత్యాత్ ,
 గాస్తుపయసోనిషి త్తతామాత్రేణోపాత్తానతువస్తుసతాప్యవధిభావే నేత్యపా
 దానసంజ్ఞాయాఅప్రస్పృతైరనేనకతుకీర్ణజ్ఞకాభవతితమక్రంహారదత్తేన —
 యద్యపి గోరవధిభావోపద్యతే తథాప్యవివక్షితే తస్మిన్నిమిషుమాత్రవివ
 త్తాయాముదాహరణోపపత్తిరితి , ఏతేనావధిగ్విషయత్రాయాం గోరితిభిష్చ

మ్యవేతనప్రమ్, యదాతు గోరిత్యేతత్వయపాసన్బుధ్యతే తదా గోశ
 బ్లాత్ మ్యవేతనభవతీత్యపి బోధ్యమ్, యత్తుప్రాచామహ్యవర్ధరుధిప్ర
 చ్చిచిబూశాసుజికర్తయుక్, నీహృక్పష్కన్థవహదణ్డగ్రహముప్పుచికర్త
 భాగితుక్తమ్, తత్రగ్రహేపాతోఽప్రామాణికః, ఇత రేషాతు ద్విక్ సూక
 ణ్డం యద్యపిప్రామాణికం తథాపిసన్దర్భాశుద్ధిః, తథాపి — చుహ్యోదీ
 న్నావ్యదీంశ్చ ద్వైరాశ్యేన పరిత్యాభావకర్తప్రక్రియాశేషేలక్ష్మిత్యక్తఖలా
 ధ్యాగకిమ్? ద్విక్ కర్త కేభ్యోముఖే కర్తణిసుః గౌణేవేత్యాశజ్జాగ్రయాంస్వ
 యమేవపరితమ్ “ న్యవయోణ్యైనిచిగర్తగత్యథా ముఖ్యోకర్తృణి । ప్రత్య
 యంయాన్విచుహ్యోనిరౌణేఽన్యేతుయధారుచి ” ఇతి. ఏవ ఇచ్చదణ్డమధిభా
 వపిముఖేస్యాన్నచేష్టాపత్తిః గగ్నాశ్శతందణ్డ్యన్తమిత భాష్యపిరోధాత్, శ
 తంహ్యత్రప్రధానం నతుగగ్నః, అర్థినశ్చరాజానోహిరణ్యేన భవస్తీతి వా
 క్యశేషాత్, దణ్డిరత్రగ్రహణార్థోనతునిగ్రహణార్థశ్చక్తం అతపివాత్ర స
 ముదాయే వాక్యసమాప్తిర్గుణానురోధేనప్రధానాపృత్తైరిసన్బుధాత్, తథా
 ముద్దేరపి ప్రధానేసాత్, ఇష్యతేతుగౌణే నిధాచ భారిపః — “ యే
 నాపవిధసలిలస్ఫుటనాగసన్ద్వాదేవాసురైరిన్యూనిశ్చిత్తమణ్డై ” ఇతి.
 అత్రామృతం ముఖ్యం ఉద్దేశ్యత్వాత్, అముబ్బనిధిస్తుగౌణః । * బలిం
 యాచతఇతి * అత్ర ప్రార్థనార్థస్య యాచేర్వసుధాముఖ్యం కర్తృతేనయా
 బ్లిబలిర్వస్తుతోఽపధిరపి తదవివక్షాయాం అనేనకర్తృభవతి । * అపినీతమి
 తి * అనునయార్థస్య యాచేరవినీతోముఖ్యంకర్తృ, అపినీతంవినయాయా
 నునయతీత్యర్థః, పినయస్య తాదగ్ధ్యావివక్షాయాం అకథితం చేతి కర్తృనం
 జ్ఞా । * తణ్డలూనితి * నిర్వర్తనార్థస్య పచేరోదనోముఖ్యం కర్తృటదనం
 నిర్వర్తయతీత్యర్థః, తణ్డలూస్తుకరణత్వావివక్షాయామకథితంకర్తృ, అన్యే
 త్వాహుః — ద్వ్యర్థగపదిరితి భాష్యపర్యాలోచనయా తణ్డలూనోదనం
 పచతీత్యస్య తణ్డలూనిన్దైదయనోదనం నిర్వర్తయతీత్యర్థః, చుహ్యో
 దిషు పచేపరిగణనమప్రామాణికం భాష్యకైయటయారణ్యక్తత్వానితి ।
 * గగ్నానితి * గ్రహణార్థస్యదణ్డేశతంముఖ్యంకర్తృగగ్నాన్వేషాదానత్వా
 వివక్షాయామకథితంకర్తృ, * బ్రహ్మేనితి * అత్రగోర్ముఖ్యంకర్తృబ్రహ్మన్వేష

కరణశాస్త్రవివక్షాయానుకథితంచేతికర్తృభవతి ఏవశశ్రావ్యహ్యమ్ * అర్థ
నిబద్ధనేతి * నతుస్వరూపాశ్రయా అహమపీదమచోద్యంచోద్యత్తి తద్రా
జసూత్రై భాష్యే పృచ్ఛిపయోయస్యచుదెరపిద్వికర్తృకత్వ దశనాది
తిభావః, అతి ఏవ “స్థానుం రణే స్మైరముఖోజగాదమరీచముచ్చైర్వచనం
మహాగ్ధమ్” ఇతిభట్టిప్రాయుక్తా, ఏవంచ నాథత్యాదయో బహవోద్విక
ర్తృకాజ్ఞేయాః, స్థాదేతత్, యద్యర్థనిబద్ధనాసంజ్ఞా నీవజ్ఞానస్యతరో
నపతనీయః, ఉభయోరప్యేకార్థత్వాదితిచేత్సత్యమ్, భారంవహతి భారం
నయతీత్యత్రయదివిలక్షణోఽర్థోఽనుభూయతే తదాద్యయశపి పతనీయమే
వ, యదితు నానుభూయతే యద్యన్యతరోనపతనీయః, ఉభయధాపి లక్ష్య
స్యనిర్భాగత్వాత్, అత్ర నదన్తి—జగ్రహచ్యుతరుం శక్త్రమిత్యదాహర
ణశుయిక్తమితి మనోరమోక్తం చిన్త్యమేవ, సంజ్ఞాయా ఆర్థనిబద్ధత్యా
సజ్జేన్ద్రహణార్థత్వాచ్చేతి * బంధిక్షతత్తి * విక్షభిక్షాయామలాభేలా
భేద, భిక్షతే యాదతత్తిత్యర్థః । * దేశఇతి * కురుపజ్ఞాల్పాదిరేవే
హగృహ్యతే, తేన అధిశీక్ష్ స్థానామిత్యస్య నవైయధ్యమ్, అధిపూర్వాణా
మేషామాధారకర్తే తినియమార్థత్వాభ్యుపగమేపి వైకుణ్ఠేన రతత్తిత్యాదిద
తిప్రసక్తస్యాదేవేత్యాశయేన తత్తైవోదాహరతి*కురునితి। గోదోహమితి*
నచేహ కాలత్వాస్సిద్ధిః, లోకకాలత్వేన ప్రసిద్ధస్య మాసాదేరేవ కాలశ
బ్దేన గ్రహణాత్, తేనఘటమాస్త్ర ఇత్యాది నభవతి జన్యమాత్రం కాలోపా
ధిరితి ఘటాదేరపి కాలత్వాత్, యత్తు—ప్రాచా అకర్తృక ధాతుభిర్వ్యగే దే
శకాలాధ్వభావేభ్యోద్విత్తయేతి కేచిదిత్యుక్త్వా నదీనాస్త్ర ఇత్యాద్యుదాహృ
తం తదసక్తతమ్, గ్రాహనమూహాశకుర్వాదిరేవ దేశోగృహ్యతే నతుప్రదే
శమాత్రం తేన గ్రాహనంస్వపితీతి నభవతీత్యాకరాత్, ఆధ్యేతిన్యూనం ఆ
ధ్వానంస్వపితీత్యపి ప్రసక్తాత్, అతపివాకరే అధ్వాగస్తవ్యత్వేనవిశే
షితః, గస్తవ్యత్వేనప్రసిద్ధోనియతపరిమాణక్రోశాదిరితచ వ్యాఖ్యాతమ్,
ద్విత్తీయేత్యప్యసక్తతంకర్తృసంజ్ఞాయా అభిహితత్వాత్కర్తృణిలాదయోనస్య
రితి ఆస్యతేమాన ఇత్యాదిప్రయోగాభావప్రసక్తాత్, కేచిదిత్యుక్తిస్త
న్యతదౌర్బల్యసూచనాయేతి కథం బోధోద్విఖ్యాయ సూరోక్తదోషపరిహా
రేపి కేచిత్తాస్త్ర ఇతి దాహరణస్వాపాస్త్రత్యదోషస్తదవస్థుతవేతి ధ్యాయమ్,

* గతిబుద్ధి * ప్రత్యవసానంభక్షణమ్ । * శబ్దకర్మకాణామిత * శబ్దకర్మకా
 రకంయేషాం తేషామిత్యర్థః, కర్మశబ్దావ్యత్రకారకపరః, నతుకర్మవ్యతీహ
 రథత్యత్రేవక్రియాపరః, కృత్రిమేకార్యసన్న్యాయాత్, కర్మగ్రహణసా
 మర్థ్యాఞ్చ, అన్యథాహి, గతిబుద్ధిప్రత్యవసానశబ్దాథాకర్మకాణామి
 త్యేవబ్రూయాత్ । * అశౌచ్యకర్తేతి * అనుత్పన్నేణివిశుద్ధధాతువా
 చ్యాంక్రియాంప్రతియగక్తా సన్యస్తధాతువాచ్యాంక్రియాంప్రతికర్మసం
 జ్ఞాన్యధిత్యర్థః, నియమార్థమేతత్సూత్రమితిప్రాశ్నః, నిజగ్ధేనావ్యమా
 నస్యయదిభవతి తహిగత్యర్థాదీనామేవకర్తురితి తేన పాదయతదేవదత్తో
 యజ్ఞదత్తేనేత్యేవ ప్రయోజ్యకర్తరిప్రకృత్యర్థంప్రతికర్తువ్యమైవసరిషనాద
 త్వేనావస్థానాత్పతీయాసిధ్యతి, ఉక్తంచ “గుణక్రియాయాస్సాన్వితస్త్రైవ
 త్వే” యజ్ఞకర్మకాంగతః, నియమాత్కర్మసంజ్ఞాయాస్సధర్మేణాభినియతే”
 ఇతి. కర్తుస్సధర్మేణతృతీయయేత్యర్థః, నను నిజగ్ధంప్రతికర్మత్వంబాధిత్యా
 ప్రకృత్యర్థంప్రతికర్తుత్వంపరత్వాదేవసిద్ధమనర్థత్వాచ్చ, స్వకారకివి
 శిష్టాహిక్రియా నిజగ్ధేనసమ్బుధ్యతే హేతుమతీజ్విధానాత్కర్మప్ర
 యోజకస్యహేతుత్వాత్, అతవహేవజీవిన్యాపికత్వంసంజ్ఞావచంచ “పర
 త్వాదనర్థత్వాదుమజీవ్యతయాపిచ, ప్రయోజ్యపాప్యస్తకర్తుత్వంకత్యాదే
 ర్విధితోచితా” యద్యపి విధిపక్షేపి లక్ష్యంనిర్బాధమేవ తథాపినియసూ
 త్రమిదమితిప్రాచాంగ్రహావిరుధ్యస్తథితేత్, అత్రాముః— నిజగ్ధస్య
 శబ్దం ప్రాధాన్యంపురస్కృత్యప్రధానానురోధిన్యాంగమకంసంజ్ఞాయాః
 ప్రాబల్యాద్విప్రతిపేధవవ నాస్తీతి పరత్వాత్కర్తుత్వసిద్ధిరిత్యేతన్నసం
 గచ్ఛతే, అనర్థజ్ఞోపజీవ్యత్వే అపిప్రధానంప్రతిప్రాబల్యంనప్రయోజ
 యతః, తతస్త్వనియమార్థత్వేక్తిః ప్రాచానిర్బాహైవేతి । గత్యర్థాది
 కర్మకర్తృమేహోహాహరతి * శత్రూనితి * అత్రకర్మవస్పర్శముగచ్ఛత్
 తాశ్రేహరిస్పర్శనగమయదీగమేరణ్యస్తావస్థాయాం శత్రుఃకర్తారస్తే
 గుణ్యస్తావస్థాయాంకర్మాభవత్, స్పర్శకర్మకం శత్రునిష్ఠం యక్షమనరి తదను
 మూలాంబునిష్ఠేవ్యాచారస్సశ్రేహరిత్వే గతిరితివాక్యార్థః, ఏవమగ్రస్యా
 హ్యమః * వేదాధ్యయతి * స్మృత్యధ్యయో వేదార్థమవిదుస్తాశ్రేహరిత్వేజాగ్ధ
 యవేద్యుత్, తత్తావేదాధ్యయన్మూలకానాకర్మత్వే విధిత్వతమస్త్య

త సంబ్రవృణం వేదసభాపయత్, అపాతయత్, సలిలేశ్వరీస్వ ఆస్త్రశాం
 యోహరిరాసయత్, స్థాపయతిష్ఠ సహరిన్ద్రే గతిరిత్యన్వయః । ననుశత్రూ
 కానునేనకర్మత్వే కృతే కర్మణ చాపిసితమస్పర్శ్యో నతు కర్తురితి కర్తురీష్ఠిత
 తనుత్వాభావాత్స్వర్గస్య కర్మత్వంనస్యాత్, అస్రకేచిత్ — గతిమధ్వితిక
 ర్మత్వస్యబహిరక్షత్వేన తతః పూర్వమేవ ధాత్వర్థవ్యాపారప్రయుక్తం
 కర్మత్వం స్వర్గస్య నిర్వాచకమిత్యదోష ఇతి, అన్యేతు — కర్తురీష్ఠితమ
 మిత్యస్రకర్తృగ్రహణంస్వతంత్రీస్యోపలక్షణం పావతంత్రీయంచధాతూ
 పాత్రవ్యాపారాశ్రయస్వమేవ తచ్చప్రయోజకసన్నిధానేఽపి ప్రయోజ్య
 స్యాప్యైవేతినకావ్యనువపత్తిః, నచ స్వతంత్రీసజ్జేతితస్యకర్తృపదస్య
 తంత్రీయలక్షణాననన్యదృశ్యే, ఏకస్యైస్త్విన్నేవాగ్ధే శక్తిలక్షణోభయాభ్య
 వగమస్యకాస్త్రీకారానంమతత్వాదితివాచ్యమ్, సంజ్ఞాన్తరానువహితస్వ
 తంత్రీసజ్జేతితస్య సంజ్ఞాన్తరౌపహితానువహితసాధారణస్వతంత్రీలక్ష
 ణాభ్యవగమే బాధకాభావాత్, అనివచ జిధాతోజయే శక్తిః ప్రకృప్తజ
 యేలక్షణా “శక్యాదన్యేనరూపేణజ్ఞాతేభవతిలక్షణా” ఇతి తేనప్రజయతీత్య
 త్ర ప్రశబ్దోద్యోతకః, ప్రకృప్తజయస్తు జిధాతోరేవాధాఇతి నైయామికోక్తి
 స్సన్యదృశ్యే, వాపి కర్తృపదస్య స్వతంత్రీలక్షణాయాం ప్రమాణాభావశ్చ
 జ్ఞాపి, “ప్రధానకర్మణ్యాభ్యో యేలాదీనామూర్తికర్మణామ్ । అప్రధానే
 చుజ్జాదీనామ్, ఇత్యుక్త్వా నివృత్తకర్తృత్వం” ఇతివదతోభావ్యకారస్యై
 వప్రమాణత్వాత్, నహిలక్షణాంవినా నజన్తానాం ద్వికర్మకతాలభ్యతే య
 నన్యైకకర్తురితివచనంసావకాశంపూర్తిత్యావయః * నీహామూర్తితి * య
 ద్యభ్యనయోః ప్రావణమథో నగతిస్తథాపి గతిరపివిశేషణీభూయ ప్రావణ
 మధ్యేప్రవిష్టై త్యేతావన్నాత్రేణ ప్రాప్తింమత్వా ప్రతిషేధఉక్తః । * వి
 యుత్తృతి * నియున్తావశుస్సేరికః, సతుసాధధిరేవ, తేనవాహయతీతివ
 ద్వానన్యవానితసిధ్యతి, అస్మాదేవభాష్యోదాహరణాత్ రూఢిర్వ్యగహవహ
 ర్తీతిన్యాయోత్రనస్వీక్రియతే । * అనివేధఇతి * ప్రయోజ్యకర్తేతివక్తవ్య
 మితిఫలితోర్థః, యేస్తు ప్రావణం గతశ్చైవగృహ్యతే యోర్వానగృహ్యతే య
 భ్యయేషానువీదంపదసమావశ్యకమ్, నీహామూర్తిర్నేతివచనంయన్యైకపా
 త్యాగృతశ్చైవగృహ్యతే తేషానువావశ్యకమితిబోధ్యమ్ । * నూతభ్యుక్తి *

“నియంత్రాప్రాజితాయంత్రాసూత్రక్షత్వాదసారథిః” ఇత్యమరః. ప్రత్యేక
 సానాథత్వాగూర్వశ్చేప్రాప్తే నిషేధమాహ * అదిభాద్యోరితి * అదభ
 త్తణే, భాద్యభత్తణే, ప్రాచాతుఅదీతపత్యతే, తత్తుణ్యంత్రానుకిరణమితిబో
 ధ్యమ్ । * అదయతీతి * ఇహనిగరణచలనార్థభ్యశ్చేతి పరస్పైపదనియ
 మోనప్రవర్తతే అదేనిప్రతిషేధఇతి తస్యనిషిద్ధత్వాత్ తేనాకర్తృభిప్రా
 యే శేషాల్పార్తరితి పరస్పైపదమ్, కర్తృభిప్రాయేతు నిచశ్చేత్పత్యాన్యనేప
 దం భవత్యేవేతిబోధ్యమ్ । * భక్షేరితి * నను గతిబుద్ధితిసూత్రేణానౌకర్తు
 నౌకర్తుత్వంవిధీయతే, నతునౌకర్తురితిప్రాప్తేరేవాభావాన్నిషేధోఽ
 యంవ్యర్థఇతిచేత్ అత్రాహుః — హేతుమణ్నిజవైవిధిరితీనిషేధోవ్యణా
 విత్యయం సన్నిధానార్థేతుమణ్నిజ్విషయపవ, తేనచురాదినిజవైవిధిభక్షయ
 తౌప్రాప్తిసత్వాగ్నితిషేడఉపసంఖ్యాంత ఇతి । * భక్షయతీతి * బలీవ
 ద్దాసస్యంభక్షయన్తి, తాన్భక్షయతీశ్యర్థః, త్రేత్రస్థానాం యవానాం
 భక్షయమానానాంహింసాజ్ఞేయా, తస్యైగువస్థాయాం తేహంచేతనత్వాత్
 * జల్పసిప్రభృతీనామితి * జపజల్పవ్యక్తాయాంవాచి, పుత్రోధర్మంజల్ప
 తి,తంచేవదత్తోజల్పయతీత్యన్యాన్తావస్థాయాంపుత్రకర్తృన్యాన్తావస్థాయాం
 కర్తృభవత్, తథాపుత్రోధర్మంభాషతే తంభాషయతీదేవదత్తః, నచజల్ప
 తిభాషతోశ్శబ్దక్రియా త్వేనగతిబుద్ధితిసూత్రేజ్ఞేవసిద్ధే ఉపసంఖ్యానం వ్యర్థ
 మితిభ్రామితవ్యమ్, శబ్దకర్తృణామిశ్యస్యశబ్దకర్తృకారకం యేషామిశ్యర్థాత్,
 అన్యథావేదమథ్యాపయదిద్విధిమిత్యాదేరసిద్ధిప్రసక్తాత్, ఏవంపుత్రోయ
 త్కంచిద్విలపతి తంచిలావయతీత్యాద్యపూహ్యమ్ । * స్మరయతీతి * ఆ
 ధ్యానార్థకవైవిధ స్మరతేర్లుటాదయోమితేఇతి మిత్వం సచిన్తార్థకస్మేతి భా
 సః * దేవదత్తేనేతి * స్మరయత్యేనం సనగుల్క ఇత్యశ్రుతు శేరణావితీసూ
 త్రే భాష్యప్రయోగాదేవకమత్యంబోధ్యమ్ । * శబ్దాయయతీతి * శ
 బ్దంకరాతీత్యర్థే శబ్దవైరేత్యాది నాకర్తృజ్ఞే, తతోహేతుమణ్నిచ్ఛ । * భాష్య
 ర్థసక్తిహీనేతి * ఏతేన శబ్దాయయతీవైవిధిరేనితకర్తృప్రయజ్ఞానాన
 పరాస్తాః । * నత్యవివక్షితకర్తృణోపేతి * యథాలకర్తృణిచేతిసూత్రేజ్ఞ
 వివక్షితకర్తృణోఽవ్యక్తకర్తృకాఇతిగృహ్యవై తత్త వేషాహియతిగృహ్యరణా

ఇది , ఉపపదవిభక్తిమాహా * ఉభనర్వతసోరిత్యాది నా * ఉభనర్వయో
 స్తసో ఉభనర్వతసో తదన్తయోర్యోగే ద్వితీయాకార్యేత్యర్థః ; ప్రకృ
 ణ్ ద్వి త్వేన తసోరిత్యన్వయార్థేః , అత్రాభశబ్దాదయంచనకృతః , అనుకరణ
 శబ్దత్వేనాసక్త్యావాచిత్యాత్ , తథాచ ఉభశబ్దేనోభయశబ్దాలక్ష్యతే కేవ
 లాశ్చరశస్తసిలాననన్సునాదిశ్యేకే . వస్తుతస్తు — వృత్తివిషయేనయచ్చ
 పృత్రావపుభశబ్దాద్విహితోయస్తసిస్తదన్తవస్త్యైవేతి యథాశ్రుతం సా
 ద్భితిగునోరనూయాం స్థితమ్ । * ధిగితి * ధిః పృథ్వియోగేనపి ద్వితీయాకా
 ర్యేత్యర్థః , అత్రప్రాశ్చ్యః — ధిగిత్యవిభక్తికోనిదైశోగవిత్యయమాహే
 తి విదిత్యాను స్తన్న , తథానత్యపదాస్తతయా దృష్టావై లోపశ్శాకిల్య
 స్యేన దాష్టాన్దికే జత్వస్థానపృథ్విప్రసక్తాత్ , నచాయంగకారా
 స్తప్రవాప్తిః సాచ్యమ్ , కస్యచిదభ్యసూత్రే ధకిదిత్యుదాహరణస్యాసక్త
 ఃప్రసక్తాత్ , కస్యచన ఇత్యనేనహికాన్తావ్యయస్యాకిచన్యాయోగేన ద
 శ్యం . విధియతే , తస్మాద్ధిగిః విభక్త్యైవేత్యేవ , పరిస్తు ప్రకృతివదనుకరణమి
 త్యోదేకేనావ్యయత్యాశ్చుపోలుక్ , యదిత్యు ధిగిత్యవిభక్తికోనిదైశాభ్యే
 తావానేవప్రాచాగ్రప్రదానక్యగేవ , అవ్యయత్వాశ్చుపోలుక్యవిభక్తి
 కోనిదేశకత్యవస్తుశక్యత్వాత్ । * ఉభయశక్యస్థమితి * శక్యస్థపార్శ్వ
 ద్వయేనపీత్యర్థః , అద్యానిత్యాత్తసిస్తప్త్యర్థేద్వితీయా , ఏవముపపదకభ
 త్రా సర్వత్రబాధ్యమ్ , అత్రవ్యాచక్షతే — ఉభనర్వతసోరిత్యప్రాభస
 ర్వయోర్గతే పరస్పరిసాహచర్యాత్తసిలేవ గృహ్యతే నత్వాద్వాదిభ్యుత్త
 సిః , తథాచోభయత్యత్యాదౌ తసేచ్ఛేత్యనేన తసిలాదేశోనంగస్తనయః ,
 తేనయత్రసంజ్ఞాయాం తసేస్తసిలాదేశాభావస్తత్రనద్వితీయాకిన్యషస్థే
 వ , తసిలభావస్తు తసేచ్ఛేత్యత్ర కింసర్వవాఖ్యబహుభ్యిత్యనువశానాది
 తి । * ధికప్రాప్త్యాభక్తమితి * తస్యనిన్యతేత్యర్థః , ప్రథమాధై ద్వితీయత్యే
 కే , కథంధిజ్ఞాతేతి , సమోభధనపదస్యక్రియాన్వయఇతి ప్రాగేవాక్తత
 యాం ధికచ్ఛైయో సాధావాద్వితీయానప్రవర్తతఇతి సమోభధనేచేతిప్రథమై
 వభవతిక్రియాసదంతకృచిచ్ఛ్రితం క్వచిదాక్షిప్తం తథాచ ధిజ్ఞాత్యనిపి
 ణ్ణాదరణమి త్యేతదిహకల్పమి , మూర్ధనమోభధ్యకనిపి ణ్ణాదరణస్య నిన్య
 తేతితితానానాన్యత్యేకమాధైగ్యోదేద్వితీయేతివదతాస్తు , మూర్ధనమోభధ్య

కం నిషిద్ధాచరణం నిష్టమితివాక్యార్థః యత్ప్రాపపదవిభక్తైః కారకవిభక్తీన్స
 రీయసీతి సమోభధనేప్రథమైవభవః, సమోభధనపదస్య కర్తృకాంకవాచి
 త్వదిత్యాహుస్తద్విప్రసృమ్, సమోభధనస్యకర్తృకారకత్వే ఉక్తిసహజ
 వాభావాత్, నచదేవప్రసీదెత్యాహో వస్తుత్యా దేవపదే దైత్యప్రేమోక్తి
 సహజస్థితివాచ్యమ్, వాస్తవకర్తృత్వేపి కారకవిభక్తీన్ససాలాభాత్,
 కిచ్చ దేవత్వాంభజేత్వాం భజన్తిభక్తా ఇన్యోసమోభధనస్య దేవస్యవా
 స్తవసహకర్తృత్వంనాస్తీత్యాస్తాంతావత్ । * ఉపనిషత్సరితి * కథం త
 హి “ ఉపర్మపరిబుద్ధీనాం చరన్తీర్ష్వరిబుద్ధయః ” ఇతి. అత్రాహుః —
 ఉపరిబుద్ధీనాముత్తానబుద్ధీనాముపరిచరన్తీర్ష్యః, తేనామ్రుడితత్వాభావా
 న్నన్వితియా, యద్వా ప్రతిపదోక్తిస్సోపర్యద్యధససాసమీపృథితికృతద్వి
 త్వస్య వార్తికేగ్రహణాదివాచీస్సాన్విర్వచనత్వాన్నాన్విద్వితీయాప్రసక్తి
 రితి । * అభితక్ష్పరితథతి * పతచ్ఛాన్యత్రాపి దృశ్యత్యతిపూర్వోక్తివైప్ర
 ప్రపశ్చభూతమితి వ్యాచఖ్యుః । * అభితక్ష్పిష్టమితి * పశ్యభిభావం చేతి
 తసిత్, సనుయానికమాశబ్దౌ సమీపవాచినావప్రయా “ విలక్ష్పిలజ్జాంని
 కమాహనిష్యతి ” ఇతిమానుః, హేమిభదే, తదేతిదాహ * తస్యశోచ్యత
 ఇతి * బుభుక్షిగిమితి * బుభుక్షితస్సేన్విర్భః, పశ్యప్రశ్నజ్ఞక్రియావి
 శేషత్వాదుపపద్యః, నతుకర్తృప్రచరణీయః, తేనాత్మకర్తృప్రవచనీయయు
 క్త్యత్యనేనగదాతార్థతానశ్చాన్య । * అన్తరాన్తరేణ * ప్రక్షిపదోక్తత్వా
 నిసాదియోరేవగ్రహణం నతుటాబన్తతృతీయాన్తయోఃపరిస్పరసాహచ
 ర్యాదచ్చ, తద్యథా — గురుభార్గవావిశ్వక్సే గ్రహయోరేవప్రతీతిః, న
 త్వాచార్యపరశురామయోః, తేనకిమనయోరన్తరేణగతేనేసిద్ధం కిమన
 యోర్విశేషేణజ్ఞాతేనేత్యర్థః । * అన్తరాత్వాంమామితి * తవనుమవనుధ్యత
 త్యర్థః, హరిశబ్దాత్పద్వితీయానభవతి అన్తర్యగీయాప్రథమాయావవోత్ప
 త్తైః । * అన్తరేణహరిమితి * హరింవి నేత్యర్థః, మధ్యేన్విర్భేదస్య న్తరేణశబ్దా
 వతాతే “ మృణాళసూత్రానులమన్తరేణస్థితశ్చలచ్ఛానురయోర్ద్వయం
 సః ” చలచ్ఛానురయోర్ద్వయస్యనుధ్యత్యర్థః । యుక్తగ్రహణాన్నేహ
 అన్తరాత్వాంమాంకృష్టస్యమూర్తిః, ఇహకృష్టాన్నద్వితీయా, అన్తరా
 బ్జప్రయోగేవ్యన్తరేత్యనేనానన్వయాత్ । * కనుప్రవచనీయాత్కత్యతికృ

తేజతి * ఈగ్వరాశ్చాగ్రితిబోధ్యమ్, గురుసంజ్ఞాకరణగున్వర్థత్వాయ
 కర్మక్రియాం ప్రాక్తవన్తః కర్మప్రవచనీయాః, బాహుళకాద్భూతేకతా
 ర్హనీయర్, తేన సన్ప్రతిక్రియాం న ద్యోతయన్తీతి లభ్యతే, తథాచహ
 రిః “ క్రియాయా ద్యోతకో నాయం సమబ్ధస్య నవాచకిః, నాపిక్రియా
 పదాక్షేపీ సమబ్ధస్య తు భేదకః ” ఇతి । తథాహి జపనునుప్రావర్షదిత్య
 త్రా అనునానక్రియావిశేషోద్యోత్యతే, అనుభూయతే సుఖమిత్యాదౌ య
 థా । నాపిషస్యైవ సమబ్ధ ఉచ్యతే, ద్వితీయయైవ తస్యోక్తత్వాత్ నా
 పి ప్రాదేశం ఓపరిలిఖతి, విభావ్యపరిలిఖిత్యత్ర విభజన మానక్రియేవక్రి
 యా న్తరమాక్షిప్యతే కారకి విభక్తిప్రసక్తాత్, కింతు జపసమబ్ధివర్ణన
 మిదిద్వితీయయా అవగతస్సంబద్ధో లక్ష్యలక్షణభావపవేత్యనగమాత్సంబధప
 వాను నావిశేషేన చక్షాప్యతే, క్వచిత్తుక్రియా విశేషద్యోతకేన పీయంసజ్ఞా
 వచనాన్ప్రసర్తతే, సుకపూజాయానుతరతీత్రనుణేచేతి యథా । * ఉక్తసం
 జ్ఞాఇతి * కర్మప్రవచనీయసంజ్ఞాఇత్యర్థః, * గత్యుపసర్గసంజ్ఞాపవాదఇతి *
 నను జపనునుప్రావర్షదిత్యత్ర వృష్టింప్రత్యనోరోగ్యాభావేనక్రియా
 యోగాభావాదేతయోస్సంజ్ఞాయోగప్రాప్త్యభావాత్సాధం తదవవాదస్వము
 స్యాస్సంజ్ఞాయా ఇతిచేత్, అత్రాహుః — గమ్యమాన నిశమనక్రియా
 నుపేక్ష్య తయోగప్రాప్తిరస్తితి సన్భావనామాత్రేణ మూలస్య నిర్వాహ
 త్వాత్, నచైవం కర్మత్వాదేవ ద్వితీయాసిద్ధౌ కిను నయాసంజ్ఞాయేతివాచ్య
 మ్, జపస్య నిశమనప్రయుక్తహేతుత్వాఖ్యసన్బద్ధవివక్షాయాం కర్మత్వా
 భావేన తృతీయాయాం ప్రాప్తాయాం తదా రిమాప్తాత్, నచైవనుపి జపమ
 నునిశమ్యదేవః ప్రావర్షదిత్యవగమాల్ల్యజ్ఞాపేషజ్ఞాప్యవవాదాత్తేవే
 యం సంజ్ఞాప్యతివాచ్యం ల్యజ్ఞాపేషికర్మణి అధికరణేవ పజ్ఞాప్మీ జపస్య
 తు కర్మత్వాది నావివక్షాభావాదితి । * పరాపి హేతోతృతీయేత్యాది * అయ
 మ్భూః లక్షణేకమప్రవచనీయ సంజ్ఞాయా అవకాశః, యోనహేతుః
 పృక్షమనువిద్యోతతే విచ్యుదితి, హేతుశృతీయాయా అవకాశో ధనేనకు
 లమిత్యాది, జపనునుప్రావర్షదిత్యత్ర హేతుభూతే లక్షణే పరత్వా
 తృతీయాస్యాత్తాంబాధిత్యా అనుర్లక్షణఇతి పునస్సంజ్ఞావిధానసామర్థ్యా
 ద్దిద్వితీయభవతి, సువత్తృతీయార్థఇత్యసామ్రేణేహ గతార్థతాశఙ్క్య,

తప్యపురస్తాదవవాచన్యాయేన సహయైకైఽప్రధానఇత్యేతావన్మాత్రబాధక
త్వాత్ * సామర్థ్యాదితి * అతఏవ హేతుత్వపర్యవ్తాపి శాబ్దబోధేవిషయ
ఇతీస్వక్రియత ఇతి । * నదీమన్వీతి * ద్వితీయాయాస్సమన్వీత్యైర్ధః పత్యప
వాదత్వాదెతద్ద్వితీయాయాః, సచేహసమన్వీతసాహిత్యరూప ఇత్యనునా
ద్యోత్యతే । * హీనే * ఉత్కృష్టాదేవద్వితీయా నత్వవకృష్టాత్, శక్తిస్వ
భావాదిత్యాశయేనోదాహరతి * అనుహరిమితి * ఉపోధికేచ * చకారే
ణహీనేత్యనుకృప్యతే । తదాహ * అధికేహీనేచేతి * అధికేసంజ్ఞావిధా
నం నద్వితీయార్థమిత్యాహ * సప్రమీవత్కృతఇతి * యస్మాదధికమిత్వినేనై
వేతభావః । తస్మిన్నపిసూత్రైకర్మప్రవచనీయేత్యనువృత్తైరధికేసంజ్ఞావిధా
నమావశ్యమేవేతధ్యేయమ్ । * ఉపహరిమితి * పూర్వసమత్కృష్టాదేవ
ద్వితీయా । * లక్షణేథమ్ * వృక్షంప్రతీతి * వృక్షసమన్వీత్యద్యోతన
మథః, సమన్వీత్యే లక్ష్యలక్షణభావ ఇతి ప్రత్యాదయోద్యోతయన్తి ।
* భక్తోవిష్ణుం ప్రతీతి * విష్ణోర్భక్తైశ్చ విషయవిషయభావః, ప్రత్యాదిద్యో
త్యః భక్తకళ్యాణీకారం ప్రాప్త ఇత్యర్థః । * లక్ష్మీర్నరింప్రతీతి *
లక్ష్మీరూపసన్యభాగస్య హరిణాసహ స్వపాన్మిభావః । * వృక్షంవృక్షమితి *
ఇహవీపాన్విర్వచనేనైవద్యోత్యతే ప్రత్యాదికల్పస్త్రీయయాసమన్వీత్యే,
కర్మణ్యేవద్వితీయా, కర్మప్రవచనీయ సంజ్ఞయా ఉపసర్గసంజ్ఞాయా బాధా
త్ పత్వంన, ఏతదర్థమేన లక్షణాదయోవిషయతయోపాత్తాఇనివ్యాఖ్యాత
మాకరే, పశ్చిమ్యపాజ్మరిభిరితితునభతి వజ్రనాథేనాపేత్యనేనసాహచ
ర్యాత్ । * పరిషిష్యచితీతి * సర్వతస్సిష్యచితీత్యర్థః, ఉపసర్గాతుస్సోతీతి
పత్వమ్ । * మమాభిష్యాదితి * మమభాగస్సాన్విదిత్యర్థః, ప్రాశ్నస్తు —
మామభిష్యాదితి ప్రత్యుగాహరన్తి, తత్రమాం ప్రాప్నుయాదిత్యర్థః, ఉ
పసర్గవశేనాపైసన్కర్మకత్వాత్సామితి ద్వితీయా, అత్రచ మమభాగఇత్యర్థ
తపర్యసావాదభాగే ఇతికర్మప్రవచనీయత్వే నిషిద్ధే ఉపసర్గప్రాదుర్భావ
మితిపత్వమ్ । * కుతోధ్యాగచ్ఛతీతి * ఇహప్రజయతి వరాభవతి వృక్షం
ప్రతి విద్యోతతఇత్యత్ర పూర్వే ద్వికేషద్యోతకత్వవదధివ్యోతహవిశేషద్యో
తకత్వాభావాదానర్థక్యమ్, ధాత్వధామాత్రద్యోతకత్వేనత్వర్థవత్తా
ద్యోవేతిబాధ్యమ్, గదిగ్ధతాచిత్యత్ర పదాచిత్యధిక్రియతఇతి చ

సగుప్తయే కుతభిప్రయుక్తమ్ । * అతిరతిక్రమశేష * చకారేఽపూజా
యామిత్యనుకృత్యతత్త్వహ * పూజాయాఞ్ఘ్రితి * అతిక్రమణముచితా
దధికస్యానుష్ఠానమ్ , అర్థద్వయే ప్యేకమేవోదాహరతి * అతిదేవానితి * అ
న్యేశు — ఉదాహరణం న్యసిక్తవతీస్తుతమితి , బహుతరం సమీచీనం వా
సిక్తం స్తుతంచేత్యర్థః , బహుత గార్హేతిక్రమణం సమీచీనేపూజేతివివేకః ।
* అపిషపదార్థ * సర్పిషోపిస్యాదితి * సర్పిర్విష్టుస్సాస్యదిత్యర్థః , అపేషకర్తృ
ప్రవచనీయత్యేఫలమాహ * అనుపసర్గత్వాన్నషభి * ఉపసర్గసంజ్ఞాభా
వాదుపసర్గప్రాచుర్యానుప్రితీహనప్రసత్యత్యభిభావః । * సమ్భావనా
యామితి * సమ్భావ్యతిభి సమ్భావనా , త్యాసశ్చిన్తోయుచ్ , భవన
క్రియాసమ్భావనాయాం భవనస్యవిషయత్వాదాహ * తస్మాదపివేతి * స
మ్భావనాయాపవేత్యర్థః , * కర్తృదౌర్భాగ్యేత్యాది * కర్తృదౌర్లభ్యా
దభవనక్రియాయాదౌర్లభ్యమ్ , తద్దౌర్లభ్యం ద్యోతయన్నపిశబ్దాభవనక్రి
యాయాచినాస్యాదిత్యనేన సమ్భావ్యత్యత్యర్థః । * అన్యాయావయవిభావ
భితి * పుష్పరవయవీ , విష్పరవయవః । * ఇయమేవేతి * విష్పదౌర్లభ్యప్ర
యుక్తదౌర్భాగ్యద్యోతకతైవేత్యర్థః । * ద్వితీయేతి * కర్మప్రవచనీయ
య్యుక్తభిత్వనేన విహితా । * నత్వపినేతి * నచవిష్టునాయోగే తద్యోగికా
పిశబ్దనాపి యోగోజాతపవార్థద్వారా శబ్దానాం యోగస్యాభ్యుపగమాదితి
శబ్దార్థమ్ , అపిశబ్దస్యవిష్టుద్యోతకత్వాభావాత్ , కథం తహివిష్టుప్రతి
ఘాతీచేత్ శ్రుణు , అపినాద్యోత్యం దౌర్భాగ్యమేవకర్తృదౌర్లభ్యమాక్షిప
తకర్తృత్వహించురేవేతి సప్రతీయతే , అతపవాపిశబ్దబలేన గమ్యమాన
స్యేష్యుక్తమ్ , నత్వపినాగమ్యమానస్యేతి । * ఉక్తత్వాదితి * ఉక్తప్రా
యిత్యాదిత్యర్థః , అపిశబ్దస్సాస్యదిత్యనేన సమ్భావ్యత్యత్యర్థకై స్సాస్యదిత్య
స్యాపినాయోగోనతు సహజభిత్వస్యేత్యర్థః పర్యవసానాత్ । * అపిస్తు
యాదితి * అవాఙ్మనసగోచరంవిష్టుమపిస్తుయాదిత్యధికోక్తిః , ఏతాదృశ
స్యానన్యతీయప్రవసేపామర్థ్యమస్తీత్యత్రకింపక్రవ్యమితిభావః , ఇహసమ్భా
వనాద్యోతకౌపిశబ్దః , పూర్వత్రుతు సమ్భావనావిషయదౌర్లభ్యద్యోతక
భితిమహాభేదః , ఉపసర్గాత్సునోతీతీత్యాదినావత్సంసభవతి , కర్తృప్రస
ర్గసంజ్ఞాయాభావాత్ , ఏవముక్తరత్రాపిబోధ్యమ్ ।

* అపిసిద్ధ్యపిస్తుహితీ * సిద్ధ్యస్తుహితేత్యర్థః । * కాలాధ్వనోః * అన్తం
 విరామమతిక్రాంతోఽత్యంతఃసచాసాసంయోగశ్చాప్యన్తః సయోగః, నిరన్త
 తసన్ని కర్మభివ్యభాసః, కేనేత్యాకాక్షాయాంగుణక్రియాగ్రస్త్యైరిత్యే
 చిత్వాద్యోధ్యమ్ । * ద్వితీయాస్యాదితి * శ్రుతత్యాకాక్షాయాధ్వనస్త్య
 భ్యామేవ, స్వరూపగ్రహణంత్యహనభవతి, కాలాః అత్యంతసంయోగే
 చేతి సమాసవిధాయకే కాలాక్షః బహువచన నిదేశేన ద్వితీయావిధౌ
 స్వరూపవిధి ర్నైతిజ్ఞాపనాత్ అతవ మసంప్రమిణః ముహూర్తంసుఖమితి
 ద్వితీయాసమాసవిధావుగాహరిష్యః । * మాసంకల్యాణీత్యాది * అకర్మ
 కథాతుభిర్యోగవ దెకకాలాదీనాం కర్మసంజ్ఞావిధానాన్నేహ కర్మణిద్వి
 యేతి ప్రాప్నోతీతిభావః । * మాసస్యద్విరీతి * కృత్యోర్ధ్వప్రయోగే కాలే
 ధికరణభిత్తేన వస్తీతిపాత్రిభ్యః, తన్న శత్రుశేషగ్రహణానుపృత్యాద్విర
 ాజ్జ్వాభోజనమితి కర్మదనైసమా సమాసనివృత్తేరేవఫలత్వాత్ తస్మాద్విహ
 వస్తీ శేషభితి సూత్రేనైవ వస్తీభివత్యైరజ్జ్వాదిత్యాదుః । అన్యార్థసూర
 బ్ధిసాధి కృత్యోర్ధ్వప్రయోగభ్యః సూత్రస్య స్వగృహ్యాభ్యుత్పత్తిగ్రహణేషవి
 హితత్వాత్ప్రవృత్తా బాధకింనా స్థితీకేచిత్ --- * ఇతిద్వితీయా * ---
 * స్మృతస్త్రీకర్మా * ప్రధానీభూతిధాత్వక్వాత్రయత్వం స్వాతంత్ర్యమ్,
 ఆహవ, “ధాతునోక్తక్రియేనిత్యంకారకేకర్మతేష్యతే” ఇతి. స్థాల్యాదీ
 నాం వస్తుతస్సన్విశ్చాన్వృత్యాపేః స్థాలీపచతి కాష్టానిపచన్తీత్యాది ప్రయోగ
 సాధురేషేభ్యధ్వనయతి । * వివక్షితోర్ధ్వభ్యః * సాధకతనంకరిణమ్ * ప్ర
 కృష్టేతి * యద్యాపిసాగానన్తరం ఫలనిష్పత్తిస్సప్రకృప్తమ్, ఉక్తం
 చ “క్రియాయాగఫలనిష్పత్తిర్యద్యాపిసాగాదనన్తరమ్ । వివక్ష్యతేయదా
 యత్తకరణంతస్తదాత్మ్యమ్” వివక్ష్యతత్వత్యనేనస్థాల్యాదీనామపికరిణశ్చ
 మస్తీతిసూచితమ్, ఆహవ “వస్తుతస్తదనిర్వైశ్యంసహివస్తువ్యవస్థితమ్ । స్థా
 ల్యాపచ్యత్యత్యేసావివక్షాదృశ్యతేయతః” ఇతి. అయంభావః కారకత్వం
 తద్వాప్యసృకర్మత్వాది పట్కంఠ వస్తువిశేషవిశేషణ విశేష్యభావవన్నని
 యతిం కిన్తువైవక్షికమ్, సహిగౌస్సర్వం ప్రతిగౌరేవ, నతుకల్పితప్రత్య
 గౌరివద్విశేషణం సర్వంప్రతివిశేషణమేవేతవత్తుంశకయమ్, తథాచకయా
 ధాతువ్యక్తిరేవస్థాపితేర్థే కింకర్తృదికమితి ప్రశ్నేకృతధాతువ్యక్త్య

పాత్రవ్యాపారాశ్రయతయా వివక్షితకర్తా, వ్యాపారవ్యతిరేకరణభూత్ర
యిగకర్మ, కర్తృకర్మద్వారకసమ్బంధేన వ్యాపారస్వఫలస్వవాత్ర
యోఽధికరణమితస్థితమ్, పర్యవ్యాపారశాస్త్రేకా, పవంపచేర
నిశ్రయణ తణ్ణులాంపవనైకోపకర్షణాదితాత్పర్యక త్వేతదాశ్రయోదేవదత్త
కర్తా, జ్వలనతాత్పర్యక త్వేషధాకర్తారః, తణ్ణులాంధారణాదిపరత్వేష్టా
లీకర్త్రీ, అవయవవిభాగాదిపరత్వే తణ్ణులాంకర్తారః, స్థూల్యావతీత్యత్ర
తృతీయోపాత్రవ్యాపారాశ్రయోస్థాలీకరణమేవ నతుకర్త్రీ, దేవదత్తా
దివ్యాపారస్వైవ తథాతూపాత్రత్వాత్, తథా ఆదిభాదిభ్యాముపాత్రైః
ధేప్రయోజ్యకర్తృ తస్మిన్నేవాధే భక్షయఃసోపాత్రైః ప్రయోజ్యకర్తృ,
అనిపూర్వైశ్చిహాదిభిరుపాత్రైః ఆధారకర్తృ, కేవలైరుపాత్రైః అధికరణమి
త్యాదిజ్ఞేయమ్, ఏతేన జ్ఞానస్వస్వప్రకాశత్వే కర్తృకర్మవిరోధభిరేషా
భిచ్చుక్తిః పరాస్తా, యథాతూపాత్రక్రియాం యదాయస్వపావత
స్త్రియం వివక్ష్యతే తదాతత్కర్త్రీయాం సకర్తృ, యదుపాత్రయోగముః
క్రియాయాదాత్రమిష్టతమత్వేన యద్వివక్ష్యతే తదాతత్కారకం తత్కర్త్రీ
యాం కర్తృత్వేనం శబ్దవిశేషోపాధికస్య కర్తృత్వాదేః ప్రగృహ్యేత్ క్రి
సమ్భవాభావాత్, యత్తు— కేదిత్తరసమవేతక్రియాజన్యఫలశాలిత్యయన్త
స్వంచేత్ పృథ్వాన్యం పతతీత్యాదౌ స్వసమవేతక్రియాజన్యవిభాగాది
ఫలశాలినీకర్తర్యతివ్యాప్త్యభావేపి అపాదానేఽవ్యాప్తిస్సాన్వితేతత్తద్భా
వ్యథాతావచ్ఛేదకఫలశాలిత్యం కర్తృత్వమిత్యేవాభ్యుపగత్తవ్యమ్, ఏవం
చ సతి గ్రామం గచ్ఛతీత్యాదిసకర్తృ కేషు గమనజన్యసంయోగాదాత్మిన్
సురోధేన ధావ్యథాతావచ్ఛేదకత్వేభ్యుపగతేపి పృథ్వాన్యం పతతీత్యా
ద్యకర్తృ కేషు పతనజన్యవిభాగాదౌ తదవచ్ఛేదకత్వాకల్పనానాపాదానే
ఽతీత్యాప్తిః, నవాగ్రామంగచ్ఛతీత్యాదౌ కర్తర్యతివ్యాప్తిః, సంయో
గాదిఫలజనకీభూతథాతవ్యధాతవ్య సమవేతత్వవిశేషణాత్కర్తృత్వేనాభిముఖం
యత్తద్భిన్నస్వవరతజ్జేనాశ్రవివక్షితత్వాదిత్యాహుః. తదవ్యేతేన ప్రత్యు
క్తమ్, గ్రామంగమయితదేవదత్తమిత్యాదౌ కర్తర్యవ్యాప్తిః, నిజర్థప్రేరణా
దిన్యప్రయోజ్యవ్యాపారే గమనాదౌ ధావ్యథాతావచ్ఛేదకత్వాభావాత్,
తథా నిజర్థగమయితదేవదత్తేన పాత్రయతీత్యాదౌ ప్రయోజ్యకర్తర్యతివ్యాప్తి

రూపకృతోనత్వబహురాదిసేత్యధాత్ । * ప్రాయేణయాజ్ఞికీ ఇతి * ప
 తపసి గమ్యమానజ్ఞానక్రియాంప్రత కారణత్వాన్విధమ్ , ఆచారాదిబాహు
 లేన యాజ్ఞికోఽయమితి జనైశ్చాయత్యత్యధాత్ । * గోత్రేణ గార్వత్య
 తి * గార్వోఽన్య గోత్రమిత్యర్థః , ప్రథమాత్ర ప్రాప్తా గోత్రేణాహం
 జ్ఞాయేత్త్యధాదిహపి తృతీయాసిద్ధా । * సమేనేత్యాని * సమమేతీత్యా
 ద్యర్థై సమపిషమాభ్యాం కర్తుణిద్వితీయా ప్రాప్తా ఇహపి తృతీయాసిద్ధా ।
 పథోపి గమనేకరణత్వాభ్యుపగమాత్ । * ద్విద్రోణేనేతి * ద్వయోద్దౌ
 ణయోస్సమాహారః ద్విద్రోణం పాత్రాదిత్వాత్ ప్రిత్యాభావః , ద్రోణ
 ద్వయసమృప్తధాన్యమిత్యర్థః , ఇహషష్ఠీ ప్రాప్తా , ద్విద్రోణపరిమిత ధా
 న్యార్థమూ త్యేద్విద్రోణశబ్దః తస్యచ క్రయంప్రతికరణత్వమితీహపితృతీయా
 సిద్ధిరితదిక్ , చాదితి కరణశబ్దానువృత్త్యాపరిక్రయణేనంప్రదానసాన్యతం
 స్యామితు యదైరసూత్రస్థాన్యతరస్యాశ్రిహణాపకష- జేనవా సంజ్ఞయోః
 పర్యాయత్వేలభ్య చ గ్రహణం సముచ్చయార్థం తేనమనసాదీన్యోమనసా
 దేవ ఇత్యుక్తి కర్తుణ్యోః కరణత్వతీయాచేతుభ్యయం యుగపస్పద్యతి , మ
 నససంజ్ఞాయామిత్యుక్ , కించ అక్షేరైవముతేదెవవత్సయజ్ఞానతై నేన్య
 త్రసకర్మకత్వానణి కర్తుర్ణాగతిబుద్ధీన్యనేన కర్మత్వంన, అణాపకర్మ కాదితిపర
 స్మై పదమపి సభవతి , నను కర్మకరణసంజ్ఞాసమావేశస్య మనసాదేవ ఇన్యత్ర
 కృతార్థత్వాదత్వాదీవ్యతీత్యత్రపరత్వా తృతీయైవసాధ్యత్ , నతుద్వితీయేతిచే
 త్ , అత్రాహుః— కార్యకాలపక్షేకర్మణిద్వితీయేత్యత్ర పకస్యోపస్థానం
 తస్యానవ శాశత్వాద్ద్వితీయేతి , స్యాదతత్ , దీప్యంతేఽత్యశ్శాస్త్రాభిహి
 తేతి కర్మణికరణత్వానభిధానాత్తృతీయాసాధ్యత్ , తథాదేనవాఅత్వాఇత్య
 త్రలుక్పటాకరణత్వసాధిధానేపి కర్మణానభిధానాద్ద్వితీయాసాధ్యత్ , మై
 వమ్ , ఏతైవహ్యత్రశక్తిసంజ్ఞాద్వయోపయోగినీ , తథాచైకస్యాం శక్తావ
 భిహితాయామన్యసాధిధానాయభయత్రాన్యభిధానమేవ , నత్వనభిహి
 తత్వమ్ । * సహాయుక్తై * సహనావ్రధానే ఇత్యేవ వాచ్యేయైక్తగ్రహ
 ణాదర్థగ్రహణమిత్యాహ * సహార్థేనేతి * సహార్థక శబ్దేనేనఘోషాకం సా
 ద్ధమిత్యాదిసేత్యర్థః । * పుత్రాణేతి * పితౄణామనక్రియా సమృప్తశ్శా
 బ్దః , పుత్రస్యత్వాదర్థకత్యేతిమైత్రేవత్యనిత్య ప్రాధాన్యముచ్యతే , అప్రధాన

గ్రహణంత్యక్తుంశక్యమ్, నచైవంపితురపితృతీయావత్తి, తత్ర ప్రాతిపదికా
కాన్ధమాతేనైవరంగశ్వాత్మకమోపపత్తిః, నచయత్ర ప్రథమానప్రాప్తి
తేషుతేజసహపితురాగమనమిత్యావౌతత్ర ప్రథానాత్పితురపితృతీయాస్యా
దతస్తద్వారణాయ అప్రథానగ్రహణమావశ్యకమితివాచ్యమ్, కారకవిభక్తై
ర్భూతీయస్తాత్మకర్మణోఽకృతీతి షష్ఠ్యాపవప్రవృత్తిరితిదిక్. * యేనాజ్ఞ *
యేనేతిసర్వనామ్నాప్రకృత్యర్థభూతోనయవపవ గృహ్యతేసన్నిధానాత్,
సచాగ్ధాద్వికృతపవ సహ్యవికృతేనావయవేన శరీరస్య వికారస్సంభవతి తదే
తదాహ * యేనాజ్ఞేనవికృతేనేతి * అజ్ఞేనఇతి * సూత్రేనైవశబ్దోఽర్థ ఆద్య
జస్తఇతిభావః । జటానామిష్ఠంభూతత్వముపపాదయతి । * జటాజ్ఞాపైతి *
జటాభిజ్ఞాప్యం యుతావసత్వంతద్విశిష్టఇత్యర్థః । * సంజ్ఞో * జ్ఞాఅవబోధ
నే ఇత్యయమేవగృహ్యతే నతుజనీప్రాదుర్భావఇతి, తస్యాకర్మకత్వాత్,
జనప్రాగ్భాగస్యజ్ఞఇత్యప్యాల్లోపోన ఇత్యల్లోపేననిష్పన్నతయాలాక్షణి
కశ్వాచ్యేత్వాశయేనాహ * జానాతేరితి * సంజానీతఇతి * సమ్ప్రతిభ్యా
మనాధ్యానఇతితత్, కృన్యోగేపరత్వాత్కర్మకర్మణోరితివశ్యైవపితుస్సం
జ్ఞాతా, ఆధ్యానేతుపిప్రాపితరంవాసంజానాతి, హరదత్తస్తాహ—ఆధ్యానే
తుపరత్వాదధీగర్భితవశ్చీ, మాతుస్సంజానాతీతితన్న, సత్రశేషాధికారాది
తినునోరనూయాంస్థితమ్ । * హేతౌ * హేతురిహలాకికఃఫలపాదనీభూ
తోగృహ్యతే, నతుతత్ప్రయోజకోహేతుశ్చేతికృత్రిమః, తస్యచకారే
ణకర్మసంజ్ఞావిధానాత్, కర్మత్వాదేవ తృతీయాసిద్ధేరతతహ * హే
త్యర్థఇత్యాది * ననులాకికహేతోరపి కరణత్వాదేవ తృతీయాసిద్ధా, కిమ
నెనెత్యాశక్య హేతుశ్చకరణత్వయోర్భేదమాహ * ద్రవ్యావీతి * ఆది
శబ్దైవగుణక్రియేగ్రాహ్యే, ద్రవ్యగుణక్రియానిరూపితంనిర్వాచ్యపారపవ్యా
పారవృత్తిచయత్తద్ధేతుత్వమిత్యర్థః । * కరణత్వంత్వీతి * క్రియామాత్రని
రూపితం వ్యాపారవదవృత్తిచయత్తత్రకరణత్వమిత్యర్థః, ఏవంచ హేతు
త్వకరణత్వయోర్భేదాదన్యతరేణాన్యస్యాన్యధాసిద్ధిర్న శక్యీతిభావః ।
ఉక్తంచ “ద్రవ్యాదివిషయోహేతుఃకారకంనియతక్రియమ్ । ఆనాత్రితేతు
వ్యాపారేనిమిత్తంహేతురిష్యతే” ఇతి, ద్రవ్యవిషయే హేతుత్వముదాహరతి,
* దృష్టేనాత్మీతి * దృష్టేహేతుకాత్మీతిత్యర్థః, అత్రహేతువ్యాపారోస్తుహే

మావా సాక్షాత్కృత్యానన్వయిత్వాభావాత్కరణత్వం నాస్తీతిభావః । క్రి
యావిషయేఉదాహరణమాహ * పుణ్యనదృష్టత్యతి * పుణ్యశబ్దేనహవరకు
పూర్వముచ్యతే , తస్యచహరిదర్శనరూపక్రియాన్వయిత్వస్సన్నవేపివ్యాపా
రవత్సాభావాన్నకణరత్వమితిభావః । యదా యాగాదికమేవపుణ్యశబ్దేన
వివక్ష్యతేతదాతస్యవ్యాపారవత్త్వమస్యైవేతి కర్తృకరణయోరిత్యనేవైవ
త్పతీయాసిద్ధా , గుణవిచయేతు పుణ్యనగౌరవర్లభత్వాద్యుదాహర్యమ్ , జటా
భిస్తాససత్తత్వానౌతు లక్ష్యలక్షణభావ వివక్షాయాం హేతుత్వావివక్షణా
దనేనాప్రాప్తాత్పతీయేతీతం భూతలక్షణతత్వార్థమిత్యాసలుః । అక్రమేది
దుత్పేక్ష్యతై — ౧ వ్యాదిసాధారణత్వాద్దేతుత్వస్య హేతావిశ్యనేనే
వబాణేనహతత్వత్వాది ప్రయోగసిద్ధేః , కర్తృకరణయోరితి సూత్రేకరణ
హణం త్యక్తుంశక్యమ్ , కరణసంజ్ఞాత్వావశ్యకే , కరణాధికరణయోశ్చే
త్వాదృగ్ధమితి , అశ్యేషు — క్రియాసాధకతనంయత్తద్వ్యాపారవత్త్వేన
వివక్షితం చేత్కరణంనోచేద్దేతుః , ద్రవ్యసాధకతనస్య ద్దాదేస్తువ్యాపా
రవత్త్వేపి హేతుత్వమేవ , ఏవంచరామేణబాణేనహతత్వత్వాదౌహన నేబాణా
దిర్నిమిత్తమిత్తేయతావదేవ యదావివక్ష్యతే తదాహేతావిత్యనేనైవ స్పతీ
యా బాణవ్యాపారసాధ్యప్రాణవియోగాశ్రయిత్యేవం వ్యాపారావిప్ర
త్వేన వివక్షాయాంతు హేతుత్వావివక్షణాత్ కర్తృకరణయోరితి కరణేత్వ
తీయారభ్యత్వాసలుః । * ఫలమపీతి * ఏతచ్ఛ్రుత్యయిత్యసూత్రైకై
యతే సప్తమ్ । * అధ్యయనేనేతి * తాదర్థ్యవివక్షాయాంతు చతుర్థపి
భవతీతి చతుర్థానహేయంతృతీయావికల్ప్యతే । * అధ్యయనాయన
సతి * అత్ర కేచిత్పరిష్కారస్యై— అధ్యయనేన వసతీత్యశ్రద్ధాహేతుకో
ఘటఇతివదధ్యయనహేతుకో నివాసఇత్యర్థస్త్వికారే౭ ప్యయంవిశేషః , అ
ధ్యయనస్యఫలేన సహభేదస్సంసర్గః , ఉపకారకత్వేనసహతు నిరూపకతా
తతశ్చ ఫలభిన్నాధ్యయన నిరూపితోపకారకత్వాశ్రయ నివసనానుశూలో
వ్యాపార ఇత్యర్థః । దణ్డేనఘట ఇత్యశ్రద్ధానిష్ఠోపకారకత్వనిరూపితోపకా
రకత్వాశ్రయోఘట ఇత్యర్థః । ఉపకార్యంహి సాధ్యమ్ , ఫలకఫితదేవేతి ,
* గమ్యమానాపీతి * అవిశబ్దేనశూక్రియానముచ్చీయతే , గన
కేవలంశూక్రియానముచ్చీయతేవిభక్త్యాశ్రయోజిత్యాకింతు గమ్యమానాపీతి

భావః । * సాధనేతి * సాధ్యమిత్యత్ర ప్రకృతిభూతోయోథాతు సదర్థంప్ర
 తీతిభావః । * అశిష్టేతి * ఏతద్వదాణశ్చసాచేద్వతుర్థ్యర్థ ఇత్యనేనజ్ఞాప్య
 త ఇతినునోరమాయాంస్థితమ్, కేవిదిహపరిమూర్వన్తి — అశిష్టస్యనహార
 ఇత్యంతోవాచనిక ఏవాన్యాంశస్తుజ్ఞాపకసద్ధ ఇతి । * దాస్యాసంయచ్ఛత
 త * దాణశ్చ సాచేదితి లిజ్ పాఘ్రాధ్యేతి యచ్చాచేతః । * కాముకః *
 లవపతపదేత్వాదివాకమేరుక ఇత్. ————— శ్రి ఇతితృతీయాం శ్రి. —————
 * కర్తృణా * మహాసంజ్ఞాకరిణనుస్వర్థసంజ్ఞావిజ్ఞానార్థమ్, సన్యాకప్రదీయ
 తేఽస్త్యే శతస్సంప్రదానమితి, అతఏవాహా * దానస్యేతి * దానక్రియాక
 ర్తృణా కర్తాయమభిప్రేతి సంబధాశ్చ ఈప్సతివా తతాగ్రకంసంప్రదా
 నసంజ్ఞాకమిత్యర్థః, తేన అజాం నయతిగ్రాహమ్, హస్తంనిదధాశ్చేవ్యేత
 త్యాదౌ నాఃప్రసక్తః, దానంచాపునర్గ్రహణాయ స్వస్వత్వ నిస్సృజ్ఞా
 ర్పకం పశస్వత్వాపాదనమ్, అతఏవ రజకస్యవిస్యం దదాతీత్యాదౌ స
 భవతి తత్రహే దదాతిర్భక్తః, ఏతద్వపుత్రినుణమ్, భాష్యనుతేతు — నా
 న్నర్థతాయామగ్రహః, ఖిణ్ణికోపాధ్యాయశ్శిష్యాయ చపేటికాం దదాతీ
 తీప్రయోగాత్, రజకస్యదదాతీతి ప్రయోగస్తు శేషస్యవివక్షాయాం భ
 షిష్యతి, నచైవమజాన్మయఃగ్రాహమిత్యాదావతిప్రసక్తశ్శిజ్ఞానాః, అజాం
 ప్రతిగ్రాహస్య శేషిత్వాభావాత్, యమభిప్రేతీతుకృత్యాహేయమితి
 నిర్దిష్టస్య శేషిత్వం కర్తృణశ్చ శేషత్వం లభ్యతే, గాంప్రతితు విప్రస్య శే
 షిత్వనుష్ఠీతి భవతి తస్యసంప్రదానసంజ్ఞా, అత్రాభిప్రేతీత్యేతన్నత్రయం
 నతు సమానః, ఉదాత్తవతా గతిమతాచ తిజాగతేస్సమాసో వక్తివ్యఇతి వా
 ర్తికస్య ఛన్దోవిషయత్వాదితి హరదత్తః, భాషావిషయత్వేతు యత్ప్రేకురు
 తే ఇత్యదౌ పమాసత్వాతోన్మరుత్పత్తిసాన్యత్, విజ్ఞనర్వనామ నపుంసకతా
 మభ్యుపేత్య స్వమోర్షపుంసకాదితి లుకికృతేఽపిహాస్వనపుంసకఇతిహా
 స్వసాన్యత్, యత్ప్రేక్షరీవనిత్యత్ర నలోపసాన్యత్, తస్మాదుక్తవార్తికస్య
 ఛన్దోవిషయత్వం యుక్తమేవ, * దానీయఇతి * బాహుళకాత్సన్యాదానేఽ
 నియర్. * క్రియయేతి * క్రియాయాఃకృత్రిమకర్తృత్వాభావాత్తయాఽభి
 ప్రేయమాణస్య సూత్రేణసంజ్ఞానప్రాప్తీతివచనమ్, ఏతద్వక్రియా
 ధిభావస్యకర్తృణానిసంజ్ఞిత్సద్ధమ్, పత్యే శేతే ఇత్యాదౌ పక్షమనుకూలయ

తుంశేతత్తత్త్వద్వైతాభ్యుపగమేబాధకాభావాత్, భాష్యకారమతేతు —
 కర్మణాయనుభిప్రేతీతిసూత్రేనైవసిద్ధమ్, సందర్భసప్రాధ్వానాభ్యుపసాధ్యై
 రావ్యమానత్వాత్క్రియాపిశృత్త్రిమం కర్మేతితైగుక్తత్వాత్, నచైవ
 మవ్యదదాతికర్మత్వాత్క్రియాయా యనుభిప్రేతీతేతద్వచనం కర్తవ్య
 మేవేతి వాచ్యమ్, భాష్యేనన్వర్థసంజ్ఞాత్వాస్వీకారాత్, నన్వేవం కటం
 కరోత్యోదనం పచతీత్యాదావపి సంప్రదానత్వప్రసక్తః, తథాచ వచనద్వ
 యబలూఢానుమానంప్రదానయోగపర్యాయ త్వే కటాయఃరోతీత్యాద్యనిష్ప్ర
 ప్రయోగోఽపి స్యాదితిచేత్, అత్రాహుః — పత్యేశేతే ఇశ్యకర్మకథిత
 సావకాశాయాస్సంప్రదానసంజ్ఞాయా నిరవకాశయా కర్మసంజ్ఞయా బాధ
 తత్వానైవానిష్ప్రప్రసక్తిః, నచైవం గర్భ్యర్థకర్మణి ద్వితీయాచతుర్థ్యాచే
 ష్టాయామితిసూత్రమావశ్యకమేవేతి తత్ప్రత్యాఖ్యానం భాష్యస్థం నస
 క్తచ్యుతాభ్యుపవాచ్యమ్, భాష్యే తత్ప్రత్యాఖ్యానస్య ప్రాధికాదమాత్ర
 త్వాదితి, స్యాదేతత్ దానస్య తదర్థత్వాత్తావర్థ్యే చతుర్థీస్థైవ, కింనయా
 సంప్రదానసంజ్ఞయా మైవమ్, గానక్రియార్థంహి సహృదానం నతు దా
 నక్రియాతదగ్ధా కారకాణాం క్రియార్థత్వాత్ । * కర్మణకరణసంజ్ఞే శ్యా
 ది * ఛాన్దనమెవత్, అతపవ సుబ్బవ్యసయేన సిద్ధత్వాదితి ప్రత్యాఖ్యాన
 తే । * రుచ్యగ్ధానామ్ * రుచిరగ్ధాయేనానై రుచ్యథాపైషాం రుచ్యగ్ధా
 నామ్ । * ప్రీయమాణఇతి * ప్రీతోతర్పణే కర్మణిలత్ । * హరయేరో
 చతఇతి * హరింప్రీణయతీత్యర్థః, కర్మణసంజ్ఞాయాం ప్రాప్తానాం వచ
 నమ్, యద్యపి రుచిర్నిష్టావపి పత్యతే తథాపీహ దీ ప్థిర్నువివక్షితే త్యాహ । * అ
 న్యకర్తృకోఽభిలాషఇతి * అతపవాదితోయోరోతే దిక్షుత్యన్యోదీప్త్యర్థేనం
 జ్ఞానభవతి । * హరినిష్ప్రప్రీతేరితి * పతేనాన్యకర్తృకత్వమిహ ప్రీత్యాశ్ర
 యాన్యకర్తృకత్వమితుశృక్తం భవతి । * మోదకకవభీతి * దేవదత్తస్యైవ
 ప్రీయమాణత్వం నతు పథఇతి నతస్య సముదానత్వమ్, ప్రీయమాణప
 దాభావేతు పథోఽపి స్యాదితిభావః । * స్లాఘనీయత్వే * స్లాఘ్యకథనే,
 హ్నుత్ అవనయనే, స్థా గతినివృత్తౌ, శపథాపాలమ్భనే । * కృష్ణాయ
 స్లాఘతఇతి * కృష్ణం స్తోతీత్యర్థః, కర్మణ్యే ప్రాప్తౌ పదభమిదమ్, అన్య
 త్యాహుః

అష్టి స్పృశై శేషపథ్యాం ప్రాప్తాయాం వచనమ్ । * హున్తరశ్చతి *
 సపత్నీ భ్యసకృష్ణం హున్తవానా తమేవార్థం కృష్ణంబోధయతీత్యర్థః , య
 స్యకస్యచిత్ హున్తం బోధయతీతివా । * తిష్ఠతశ్చతి * స్థిత్యాస్వాభిప్రాయం
 కృష్ణంబోధయతీత్యర్థః , ప్రకాశనస్థియాభ్యయోశ్చేతితత్త్వమ్ । * శప
 తశ్చతి * ఉపాలమృగసాస్వాభిప్రాయం కృష్ణంబోధయతీత్యర్థః । * ధారే
 రుత్తనర్థః * ధృజ్ అవస్థానే , హేతుమన్యుత్తః , ఉత్తమన్యోధనస్వామీ ,
 అర్థైర్జ్ఞాతః , ఋణమూఢమన్యుత్తత్యత్యత్యవనహరవిశేషోపలక్షణార్థమాధమన్యు
 గ్రహణమితి వ్యాఖ్యానాదుత్తమన్యోధనస్థానస్వం భవతి , అస్మాదేవనిపాత
 నాదగ్రహణమప్రవేశోన్మోచనస్య పరనిపాతోబాధ్యః । * భక్తాయేత్యాది * ఇ
 హభక్తఉత్తమన్యోధారిధనర్థః , ధృజోఽకర్మకర్తృదశోకర్తుర్నామస్యశా
 కర్మస్వమ్ । * శతంధారయతిగ్రాహతీ * పరత్వాదిహోధికరణ సంజ్ఞాభ
 విష్యతీతిచేత్ , ఉత్తమన్యోధగర్హితే హేతుసంజ్ఞాస్వాదితిహరదత్తః , తతశోచ
 త్తమన్యగ్రహణాభావే హేతుసంజ్ఞాయాశ్చ అధికరణ సంజ్ఞాయాలప్యయమ
 పనాదసాన్యత్ , తద్వారణాయోత్తమన్యగ్రహణమితిభావః । ఏవంచ కృతే
 పున్తమన్యగ్రహణే తస్మిన్యోజకో హేతుశ్చేతి హేతుసంజ్ఞాయాం ప్రా
 ప్తాయాం తద్బాధనార్థమిదం సమ్ప్రదానసంజ్ఞావచనమితి నిష్కర్షమా
 హుః । మనోరమాయాంతు పథ్యాంప్రాప్తాయామిదం వచనమితి స్థిత
 మ్ । * స్పృహేరీషితః * స్పృహాకుపాయాం చుగాదావదత్తః , తేనస్పృ
 హయతీత్యత్రలఘూపధగుణోన । * పరత్వాదితి * తేన “పరస్పరేణస్పృహ
 నీయశోభమ్” స్పృహణీయగుణైర్మహత్తభిరిత్యానాకర్మణ్యనీయర్సిధ్య
 తి , శేషత్వవివక్షాయాస్తు కుమార్యశ్చవకాన్తస్య త్రైవ్యస్థి స్పృయస్థి చేత్య
 త్రవత్ప్రసిద్ధి తీతిహరదత్తాదయః , వాక్యపదీయహేతూరాజీయగ్రన్థ
 యోస్తు స్పృహయతియోగే కర్మసంజ్ఞాయాశ్చేవ పథ్యాశ్చ బాధికేయం
 సంప్రదానసంజ్ఞాతిస్థితమ్ , యుక్తంచైతత్ క్రియాయామభిప్రేతీత్య
 శ్చేదైవేష్టసిద్ధేః , స్పృహేరీషితశ్చ తేనస్పృశైత్యవచనాదిమతేవై
 యర్థ్యప్రసక్తాత్ , తస్మాద్వాక్యపదీయాదిగ్రన్థానురోధేన “పరస్పరేణ
 స్పృహణీయశోభమ్” ఇత్యానౌదానీయోవిప్రశ్చిత్తద్వాపయకకాన్యూత
 ద్వానేనీయరితి వ్యాఖ్యేయమ్ , కుమార్యశ్చవకాన్తస్యేత్యత్రైవ్యస్థి

శ్రీకృష్ణార్జునసంవాదః కృతార్థసర్వకార్యసమీక్షాశ్చ తస్మాత్ కృష్ణార్జునసంవాదః కృష్ణార్జునసంవాదః కృష్ణార్జునసంవాదః
 స్తాయస్మహాయతీతి వ్యాఖ్యాయమితీతి * క్రుధమ్రహ * క్రుధ
 క్రోధే , క్రుహజిహ్వాంసాయామ్ , ఈర్ష్యఈర్ష్యాయామ్ , అసూయతిః
 కర్ణాద్విదిగంతః , ఏహమర్హకర్ణాద్ధోయేషాం ధాతునామిత్యర్థః । * ద్రో
 హాఽపకారఇతి * క్రుహద్రోహఇతి పాఠాభిప్రాయేనోక్తమ్ , జి
 హ్వాంసాద్రోహ ఏతేర్వర్ణతోఽనుభాషణంవా । * అక్షమేతి * పరసంపత్తి
 సహనమిత్యర్థః , క్రుధమ్రహూరకర్మకర్తా తస్మాత్ తస్మాత్ తస్మాత్ తస్మాత్ తస్మాత్
 అన్త్యయోఽస్తు సకర్మకర్తాద్విత్తీయాప్రాప్తా , ననుచిత్తనోమాథానా
 మిత్యేవాస్తు , కింక్రొధాదీనాం విశిష్టోపాదానేనేతీతి , అత్రాహుః —
 ద్వేషాదానతిప్రసక్తవారణాయ విశిష్టోపాదానమ్ , తేన “యోఽష్టా ద్వేష్టి
 యంచవయంద్విత్తః” ఇత్యత్ర చతుర్థినభవతి , తత్రహి అనభినన్దనం ద్వి
 ర్గః , అవివచితనేషు ద్విషభాతుఃప్రయుజ్యతే , ఔనధం ద్వేష్టి దేవద
 త్తమితి । * కోపప్రభవావేతి * కథంతర్హితుపయసికైః పైచిత్ , నహి
 షకొపప్రభవః , అత్రవ్యాచఖ్యుః — కుపిత్ర ద్రోహార్థఇతి , పత్యేశేతే
 ఇతివత్ క్రియాయామితి త్యేవ సిద్ధే క్రుధమ్రహూర్హాహం చిత్త్యప్ర
 యోజన మిత్యాహుః । * రాధీర్హ్యః * రాధసంసిద్ధా , ఈర్ష్యదర్శనే ,
 అనయోష్టిహ శుభాశుభపర్యాలాచనకర్థః , తత్పప్రశ్నపూర్వకమిత్యా
 శయేన వివృతోతి । * పృష్టోగర్థఇతి * శుభాశుభరూపయోగిన్వాణోద్ధా
 త్వభేదోపసంగ్రహాదకర్మకారేతా , అతఏవరాధ్యతీత్యే , రాధోఽకర్మ
 కార్యద్వగ్ధావేతిదివాదిషు వక్ష్యమాణేన గణసూత్రేణాకర్మకారేవ తద్వి
 ధానాత్ కృష్ణసంబుద్ధి శుభాశుభమిత్యగ్ధాభ్యుపగమాత్ పస్త్యాంప్రాప్తా
 యాంచవనమిదమ్ । * అనుప్రతిగృణఇతి * శాన్తపాపకరణశబ్దాత్
 పక్షే , ప్రత్యాజ్ఞానమితి పూర్వసూత్రేద్వివదన నిర్దేశశాన్తి త్యేకమేవ
 ధాతుసంబుద్ధి ఇతి నిధానీతే తతాహచర్యాదిహాపిప్రత్యేకమేవధాతుస
 మ్బుద్ధి ఇతి సూచయన్నాహ * ఆభ్యాంగృణాతేరితి * హేమాత్రే ఇతి * క
 మత్యేప్రాప్తేవచనమ్ । * పరిక్రయణే * ద్రవ్యదానేనాత్యంతస్వీకారః
 క్రియః తస్యనీమపరే పరిశబ్దాచావృత్తి అనియతకాలాంత్రయణాత్పరిక్రయ
 గమ్య న్యాయానుబంధిత్యాచయనాహ * నియతేతి * భృత్యాదితి * వేత

నాదినా. * తాద్యర్థ్యభితి * తస్మై కార్యయేకం తదర్థం కారణం తస్య
 భావస్తాద్యర్థమ్ , బ్రాహ్మణాదిత్వాద్యభితి , కృత్యర్థతసమాసేభ్యస్సమ్య
 ధాభిధానం భావస్యయేవేతి సిద్ధాంతాత్ ప్యజ్ఞానమన్యుష్కోఽభిధీయతే సచ
 సమ్యుష్కోఽనేఽవిధిః , నతు కార్యకారణభావవచ , తేన బ్రాహ్మణాయదగీత్యా
 ద్యర్థసిద్ధమ్ , బ్రాహ్మణస్య దధ్యజన్యతేపి తస్మింసాగర్యత్వాత్ , నజైవం
 చిధితబ్రాహ్మణ చతుర్థీపాద్యితిశబ్దాత్ , సమ్యుద్ధస్య ద్వినిష్ఠత్వేఽపి షష్ఠీవ
 ద్విశేషణాదేవ భవతీత్యాది రేఽభ్యుపగమాత్ , ఏనం యూపాయదారుభ
 ర్యుత దారుతబ్రాహ్మణ నభవతి , హేతావతి నృతీయాపి షష్ఠీవిషయవచ భవతి
 తి సావీచానభవతి , కిన్తు ప్రాతపదికార్థే ప్రథమైవ , నజైతద్వాతేకస్యా
 సశ్యకత్వే చతుర్థీసంప్రదానశ్చి సూక్త్రం వ్యర్థమితి భ్రమితవ్యమ్ , హ
 రయేరోచశత్యాద్యర్థం తస్మాదసశ్యకత్వాత్ , విప్రాయ గామిత్యైత్రాపి
 తాద్యర్థ చతుర్థ్యాప్రాప్తిర్నా స్తీతి ప్రాగేవోక్తత్వాచ్చేతిదిక్ . * క్షపీ
 తి * సమ్యుదాదిత్వాద్భావేక్వీప్ తదన్తాన్సప్రమీ , సమ్యుద్ధిరిహోభూతప్రా
 చుర్భావః క్షప్త్యర్థకథాతుప్రయోగే యస్సమ్యుద్ధతే తత్ర చతుర్థీ వికార
 వాచకాచ్యుతుర్థీత్యభిధానః , సహి సమ్యుద్ధతే ప్రాచుర్భవతి తదుదాహరణ
 * భక్తిజ్ఞానాయేతి * జ్ఞానాన్త నాపరిణమిత్యన్యర్థః , ప్రకృతివికృత్యోర్భే
 దవివక్షాయాం వికృతివాచకాచ్యుతుర్థీ , అభేదవివక్షాయాంతు పరత్వా
 స్మృతికమైవ భక్తిజ్ఞానం కల్ప్యతే , యదాతు జనికతుకరిత భక్తైరపా
 దానన్వం వివక్ష్యతే తదాపి జ్ఞానస్యాభిహితకర్తృత్వాస్మృతికమైవ భక్తై
 జ్ఞానం కల్పతే , క్షపీత్యర్థగ్రహణమిత్యాశయేనాహ * సమ్యుద్ధతత్యత్యా
 ది * యద్యపి తాద్యర్థచతుర్థ్యైవ భక్తిజ్ఞానాయేత్యాది ప్రయోగాస్సి
 భ్యున్తి , తథాపి పరిణామన్వప్రకారకబోధాధామిదం వచనమిశ్యాహుః .
 ప్రాచీనాం శుభాశుభ సూచకోభూతవికారిణత్వాత్ , తేనజ్ఞాపితేఽర్థైవ
 తామానాచ్యుతుర్థీ వాచ్యేత్యన్యర్థః . * వాతాయేతి * వాతస్యజ్ఞాపితేత్య
 భిధానః . * హితేతి * చతుర్థీసమాసవిధానాత్ జ్ఞాపకాదేతల్లభ్యమితిభావః ,
 సోభయోగేఽపి చతుర్థీబోధాత్ . * క్రియాార్థోపపద * క్రియార్థప్రయోజ
 నతీయస్యాస్సాక్రియాధానాక్రియార్థక్రియా ఉపపదయస్య , యద్య
 పి క్రియాయోగోపపద్యం సమ్యుద్ధత తథాపిహ సమ్యుద్ధతకర్తృత్వాత్

దోషభయమ్ , క్రియాఫలకక్రియావాచకమిత్యర్థః , క్రియావాచకస్యాపి
 ధాతోరుపోచ్చారితపదరూపోపపదత్వం యద్యపి నసమ్భవతి సుప్తిజన్మవ్యో
 పపదత్వాత్ , తథాపీహ క్రియావాచకప్రకృతికమితిభిర్భావవిక్షిప్తః , తా
 దృశ్యముపపదంయస్య తుమునస్తస్య తస్యోకర్తృణీ చతుర్థీభవతీతినిష్కృష్టోఽ
 ర్థః , తుమున్ములౌక్రియాయామితి సూత్రసుహిమ్నా క్రియార్థకముప
 పదం క్రియావాచ్యేవ ఫలతీత్యాశయేనాహ * క్రియాగ్ధాక్రియేఽః * స్థానిన
 ఇత్యవ్యైవార్థకథనమ్ । * అప్రయుజ్యమానసేతి * తుమునఇతి ణ్ములౌఽ
 పున్వపక్షణమ్ , ఫలేభ్యోయాతీత్యస్య ఫలాన్యావహారకఇతి వివరణే బాధ
 కాభావాత్ । * కర్తృణీతి * తథాచ ద్వికీయావవాదోఽయమితిభావః ,
 యత్తు — ప్రసాదకృతావ్యాఖ్యానం అప్రయుజ్యమానమైవ కర్తృణీయ
 ధాస్యాత్ , ప్రయుజ్యమానస్య కర్తృణీమాభూదితి నియమాద్ధం సూత్ర
 మితి తదనత్ , అప్రాప్తస్య నియమాయోగాత్ , నచేహ తాదర్థ్యఇహప్రా
 ప్తిశ్చకార్యాయానక్రియాయాఃఫలాగ్ధత్వాభావాత్ , ఆహరణార్థాహీ
 యానక్రియా ఆహరణస్తు ఫలకర్తృకమిత్యన్యదేతత్ , క్రియార్థోపపదస్యకి
 మ్ ? ప్రవిశపిణ్ణమ్ , గృహప్రవేశనం యద్యపిభక్షణార్థం తథాపి భక్షింప్ర
 తిక్ష్ణత్రిమోపపదత్వం నాస్తి నచ తుమునఃకర్తృణీత్వక్రిత్వాత్ , భక్షిక
 ర్తృణీచతుర్థ్యాః ప్రసక్తిరేవనాస్తీతి ప్రశ్నయదాహరణమిదం నసక్తచ్యుతఇ
 తివాచ్యమ్ , సతితుక్రియాభోపపదస్యేతిపదే తుమున్ములౌక్రియాయా
 మిత్యేతద్విషయకమేవేదంసూత్రమితి తుమునఇతిలభ్యతే , నాన్యథేతిప్ర
 త్యుదాహరణస్యాసక్తత్వాభావాత్ । * తుమగ్ధాత్ * అవ్యయకృతో
 భావఇతి తుమునోభావసవవిధానాత్ తదర్థస్య భావవచనత్వేసిద్ధే పునర్భా
 వవచనగ్రహణం సూత్రవిశేషపరిగ్రహార్థమిత్యాహ । * భావవచనా
 చ్చేతీతి * నచతాదర్థ్యఇత్యేవగతార్థతా శకార్య , క్రియార్థక్రియోపపదకే
 న భావవచనాచ్చేతి ఘృణాతుమునేవ తాదర్థ్యస్యద్యోతితత్వాత్ , ప్రాతిప
 దికార్థమాత్రేప్రథమాప్రాప్తావేతత్సూత్రాగ్రిహ్యః , యత్తు ప్రసాదకృతో
 క్తం భావవచనాదేవ యదాస్యాత్ , తానకోప్రజతీతి ణ్ములస్తాన్ముఖాది
 తనియనార్థమిదంసూత్రమితి తన్ము , ణ్ములఃకర్తృవాచకక్రియా తుమగ్ధక

తాఁరంప్రతిచతాదధ్యాభావాత్, గుణీభూతపాకంప్రతి తాదర్థ్యసంస్కరే
పపాకవాచకధాతోశ్చ తుర్థ్యయోగాచ్చ, తుమద్ధాఙ్గిమ్ ? పచనంపర్తతే,
భావవచనాఙ్గిమ్ ? పాకస్త్యాగః, అశ్రవదన్తి — క్రియాగ్ధోపపదస్యేష్య
నువర్త్యపఞ్చమ్యవిపరిణమయ్యవ్యాఖ్యానే భాధకాభావాత్, భావవచనా
దితిత్యుత్తంశక్యమ్, నచైవంతుమధాఁదిత్యేవ త్యక్తవ్యమితివాచ్యమ్, వ
ణకలాఘవసంస్కరే గౌరవాశ్రయణాయోగాదితి । * బలీయసీతి * హరయే
ననుత్తత్యత్రతూదైశనక్రియాద్వారాహరినమస్తారయోసంబంధః, హరు
దైశ్యకొనమస్తారత్వతి, ఏవంచోదైశనక్రియావగతౌపిలమృత్వతి కారకవిభక్తే
ర్బలీయస్త్యమి త్యేకే, అన్యేతు — ఉపపదవిభక్త్యా సమృద్ధసామాన్యమ
వగమ్యతే తద్విశేషావగమస్త్యర్థప్రకరణాది పర్యాలోచనాధీనః, కారకవిభ
క్త్యాతుకర్తృత్వాదినమృద్ధివిశేషోఽరుడిత్యేవావగమ్యతత్వతి తస్యబలీయస్త్య
మిత్యాపయః । * పశ్యపీతి * నను ప్రభావదియోగేష ప్యైవోవాస్తు అలంకృ
స్తుపర్యాప్తీతరాధకీపవగమ్యతామిత్యాశఙ్కాహుః । * తస్మైప్రథమతీతి *
* నత్వాంత్యణమిత్యాది * సనుత్తత్యణాదివద్యమృచ్ఛ చ్ఛబ్దాదపి పతేచతుర్థ్యా
భావ్యమ్, మైవమ్, అనాదరిత్యశ్యస్య కర్తృవిశేషాత్సేనానాదరద్యోతకం
యతగర్తృతత్ర చతుర్థీవాన్యభ్యానాత్ త్యణంహ్యత్రానాదరద్యోతకం న
తు యష్కదర్శః స్యాదేతత్, త్వాంత్యణంనుస్యే త్యణాయవేత్యుదాహ్రీయ
తాంకినుసేన వఙ్గిప్రయోగేణ, అత్రాపయః — ప్రకృప్యకుత్సితగ్రహ
ణం కర్తవ్యమితి వార్తికిమస్తి తేన యద్వాదినశ్చతుర్థీపీథీయతే తతోనికృ
ప్తత్యేన యదిమత్సాన్ప్రతిపాద్యతే తదాచతుర్థీభవతి నతు సామ్యవివక్షా
యామ్, తాదృశీచ కుత్సాప్రతీతిర్న వఙ్గిప్రయోగే యుడిత్యేవ భవతీతి న
త్వామిశ్యుక్తమితి । * శ్యనానిర్దేశాదితి * నచమన్యత్వమియ కానిర్దేశకీనన్
స్యాదితి వాచ్యమ్, అనభిహితత్వత్యధికారాత్, సహియకాయోగే అ
నభిహితంకర్తృసమ్మువతి శ్యనపి దైవాదిక ధాతూపలక్షణమాత్రం నతు స్వ
యంవివక్షితః, తేన “త్యణాయమత్వారఘువద్దనోపి బాణేన రక్షాప్రథనా
న్నిరాఘ్నత్” ఇతిభట్టిప్రయోగస్సజ్జచ్యతే । * నాకాకాన్మేతి * వ్యవస్థితవి
భాషావిజ్ఞాతవ్యేతిభాషః । * గత్యర్థకర్తృణి * గత్యర్థకీమ్ ? ఉచనంపచతి,
కర్తృణీతికీమ్ ? అశ్వేనప్రథతి, అనధ్వనీత్యత్రాధ్వనీతి నస్వరూపగ్రహణమ్,

తథాహి సత్యనధ్వన ఇత్యేవావక్ష్యత్, కిన్తస్యగ్రహణం సప్తమీనిర్దేశాత్ -
 మణిత్యనేన సామానాధికరణ్యానర్థవైవహికర్మత్వం సమ్భవతి సత్య
 స్వరూపస్య తేనాధ్వవాచినాం సర్వేషామేవానిషేధః, తథాచ వార్తిక
 మధ్వనర్థగ్రహణమితి । * గన్తాధిష్ఠితవేతి * ఆస్థినిప్రతిషేధోవక్తస్య
 ఇతివార్తికాదిభావః, ఆస్థితస్యం ప్రాప్తః, పథానం గచ్ఛతీగ్రహీ ప
 థానప్రాప్తవేతి నపక్షేచతుర్థీ, యదాత్వప్రాప్తత్వేన వివక్షాతదాపక్షే
 భవత్యేవసా, ఇహానధ్వనీత్యవసీయా సంప్రాప్తఇతి పూర్వతే తేనస్త్రి
 యంగచ్ఛతీత్యత్ర స్త్రి ప్రాప్తవేతి నచతుర్థీ, అత్రవ్యావక్షతే — అ
 జానయతిగామిమిత్యత్రతు నభవత్యేవచతుర్థీ అగత్యర్థత్వాత్, ఆక్షే
 పాదినాహ్యత్ర ప్రతీయతేగతిర్నత్వసా నయితేరర్థఃప్రాపణవాచిత్యాది
 తి, గత్యర్థకర్తృణి చతుర్థీవేతివక్తవ్యే ద్వితీయాగ్రహణంపవాదఃషయేసి
 ద్వితీయానుధాస్యాదిత్యేతదథామ్, తేన గ్రామం గత్తేగత్యక్యద్యోగ
 లక్షణ పక్షీనభవతీతి నృత్తికృతోక్తమ్. ————— శ్రీఇతిచతుర్థీశ్లో —————

* ధృవమపాయే * ధృగతిష్ఠైర్యయోః, అస్మాన్మచాద్యవికుటా
 దిత్వాన్జిత్యేఉవచ్ఛే, ధృగతిష్ఠైర్యయోః కేచిత్పఠన్తి తత్రైసుపధేతకః, ధృ
 వంస్థిరమ్, అపాయశబ్దేన వివక్షితమాహ * విశ్లేషఇతి * ఏకం చ ప్రకృతధా
 త్వర్థానాశ్రయత్వేనతి తజ్జన్యవిభాగాశ్రయోధృగతి ఫలితమ్, తచ్చాచ్యుతా
 దవధిరేవేత్యాహ * అవధిభూతమితి * ధాతవఇతి * ఇహాధావనక్రియాపిశి
 ప్రస్థాప్యశ్వస్య ప్రకృతధాతూపాస్తక్రియాం ప్రశ్నవధిత్వంనపిరుధ్యతే,
 పరస్పరప్రాప్తేషావపసరత ఇత్యత్రతు సృధాతునా గతిద్వయస్యాప్యూపాగా
 నాదెకనిష్ఠాంగతీం ప్రతీతరస్మాపానత్వం నపిరుధ్యతే, ఉక్తంచహరిణా,
 “ అపాయేయదుదాసీనం చలం నాయదివాచలమ్ । ధృగ్రవమేవాతదా వేశా
 త్తదపానానముచ్యతే ॥ పతతోధృగ్రవవాశ్చో యస్తాదశ్వాత్పతత్యసా ।
 తస్యాస్యశ్వస్యపతనే కుఠారాదిధృగ్రవమిష్యతే ॥ మేషాస్తరక్రియాపెక్ష
 మవధిత్వం పృథక్పృథక్ । మేషయోస్సక్రియాపెక్షం కర్తృత్వంచ పృథ
 క్పృథక్ ॥ ” ఇతి . పర్వతాత్పతతోఽశ్వాత్పతతీత్యత్రతు పర్వతావధివ
 తనాశ్రయోఽశ్వస్తదవధిః దేవిదత్తాదినిష్ఠం పతనమిత్యర్థః, శచ్చమ్య
 థేఽవధౌలభేదేన సంసర్గేణ ప్రకృత్యర్థఃపర్వతాదిర్నిశేషణమ్, ప్ర

త్యయాశాస్త్ర పతనక్రియాయాం సచావధిరూపాధర్మ నతుధర్మ మాశ్రమ,
ఉద్భృతౌదనాస్థానీత్యత్ర ఓదనకర్త కోద్ధరణావధిభూతాస్థానీతి సామానాధి
కరణ్యనర్హనాత్, ఏతచ్ఛబ్దానోరమాయాం స్థితమ్, సన్నిహ ధు గ్రహ
ణం కిన్ధమ్, నవగ్రహావగచ్ఛతి శకటనేత్యత్ర శకటేఽతవాప్యప్తి నా
రణాయ తదితివాచ్యమ్, పరత్వాత్తత్ర కరణసంజ్ఞాప్రవృత్తైః, నచసంజ్ఞా
నిర్దేశార్థం ధు గ్రహణమ్, కారకాధికారాత్ కారకఇతిలభ్యతఇతి ధ్రు
వగ్రహణం చిత్త్యప్రయోజనమితచేత్, అత్రవదన్తి — కారకత్వరూప
వ్యాసకధర్మ మూత్రవివక్షాయాం సాధకతమత్వేన వివక్షాభావదశాయాం
కరణసంజ్ఞాప్రసక్తేన శకటవ్యాపాదనత్వంసాధ్యత్, తన్మాభూదిత్యేతదర్థం
ధు గ్రహణమితి । * జగుప్సేతి * జగుప్సానిష్టా, విరామోవిరళః,
ప్రమాదోఽనవధానతా, ఏతదర్థకానాం ధాతునాం కారకమపాదానసం
జ్ఞం సాధితిర్థః, సంయోగపూర్వకా విశ్లేషవిభాగస్సచహనాస్తి, బుద్ధి
కృతస్తు గౌణత్వాన్నగృహ్యతే ఇతిసూత్రేణాప్రాప్తావార్తికారమ్భః, భా
ష్యకారస్తు — కారకప్రకరణే గౌణముఖ్యన్యాయోనాశ్రీయతఇతి తమ
జ్ఞగ్రహణేన జ్ఞాపితత్వాత్, జగుప్సాదీనాం తర్హ్వర్వక నివృత్తివాచిత్య
మాశ్రీయ ఇదంవార్తికం భీత్యాగ్ధానామిత్యాదిసూత్రాణిచ ప్రత్యాచ
ఖ్యా, పూర్వంహి బుధ్యాపాయంసంపాద్య తతోదోషదర్శనాన్నివర్త
తఇత్యత్యైవాత్ర బుద్ధికృతోఽపాయః । * భీత్రా * “ కస్య విభ్యతి దేవా
శ్చ జాతరోఽస్య సంయుగే ” ఇతి రామాయణేతు కస్యేత్యస్య సంయో
గేవాన్వయాన్నాప్తిభయహేతుత్వమితి షష్ఠీప్రయోగస్సజ్ఞచ్ఛేదవ, నచై
వం సంయుగవ్యాపాదానత్వాపత్తిరితివాచ్యమ్, పరయాధికరణసంజ్ఞయాఽ
పాదానసంజ్ఞాయాబాధాత్, అధికరణత్వావివక్షాయాన్నిష్ఠాప్తవత్తైః, భీ
త్రాగ్ధేతికమ్? వ్యాఘ్రింపశ్యతి, నచకర్తృత్వేన బాధశ్శబ్దః, కర్తృత్వా
వివక్షాయాం శేషషష్ఠీంబాధిత్వాపజ్ఞమీప్రసక్తాదిత్యాహుః — భయహే
తుగ్రహణం చిత్త్యప్రయోజనమ్, అరణ్యేవిభేతీత్యత్ర పరత్వాదధికరణ
సంజ్ఞాప్రవృత్తిరితిచేత్, అత్రవదన్తి — భయహేతుగ్రహణాభావే కా
రకశేషత్వవివక్షాయామతిప్రసక్తస్సాన్యజ్ఞాచారణ్యస్యచోరాద్విభేతీప్ర
యోగోనసాధ్యతి । * పరాజేః * అధ్యయనాదితి * అధ్యయనసమృద్ధినీ

స్థానిరీత్యర్థః , కారకశేషత్వేన వస్త్రాంత్రాప్తాయామిదమ్ । * పరాజయ
తత్వతి * విపరాభ్యాం జేరితిహిజ్ । * అసోఢతతి * క్రాంత్యభూతకాలోనవివక్షి
తస్తేనాధ్యయనాత్పరాజేష్యత్యక్త్యాదిసిద్ధమ్ । * పరాజయతత్వతి * నన్వసో
ఢగ్రహణంవ్యర్థమ్ , శత్రూకాపరాజయతత్వత్వపరత్వాత్కర్తృ సంజ్ఞాసి
ద్ధేః , అత్రాపివదన్తి — కర్తృత్వావివక్షాయాం శేషవస్త్వీం బాధిత్యావశ్యమీ
స్యాత్సామాభూదిత్యేతదర్థం కతకవ్యమేవాసోఢగ్రహణమితి । * నార
ణాగ్ధానామ్ * యవేభ్యతతి * యవసంయోగాశ్చిగ్రేహగాంనిపారయ
తీతి భృగవచుపాయతత్వనేనాసిద్ధావయమారమ్భః , బుద్ధిపరికల్పితాపాయ
మన్తీకుర్యతో భాష్యకారస్యనుతేతు — వైయర్థ్యమస్యస్పష్టమేవ । * గాం
వారయతీతి * వృక్షపరణెచ్యురాదిః , గామిత్యత్రేపితత్వప్రయుక్తా
పాదానసంజ్ఞానభవతి , ఈప్సితతమత్వవివక్షాయాం పరత్వాత్కర్తృసంజ్ఞా
ప్రవృత్తైః , నన్వేవమీప్సితగ్రహణమేవ వ్యర్థం త్రేత్రేవారయతీత్యత్రపరత్వా
క్షణికగణసంజ్ఞాప్రవృత్తైరితి సత్యమ్ , అధికరణస్య శేషత్వవివక్షాయామి
దం ప్రత్యుక్తాహరణమితి పూర్వోక్తరీత్యా ఈప్సితపదప్రయోజనస్యేహ
పి కల్పయితుం శక్యత్వాత్ । * అన్తర్థా * యేనేతి కతకరిత్యతీయా , న
చక్వదోగవస్త్వీప్రసక్తేః , ఉభయప్రాప్తాకర్తృణ్యవేతి నియమాదత్రహ్యో
త్సనత్వతి గమ్యమానత్వాదస్తాభయోఽస్మాప్తిః । * నిలీయతత్వతి * లీజ్ నైవ
ణైదైచాదికః , నన్వన్తర్థావితవ్యభాగం దిదృక్షతే చోరానిత్యత్రపరత్వా
త్కర్తృసంజ్ఞాసిద్ధేః , అత్రానుః — చోరాఆత్మావం మాద్రాత్మరితిబు
ధ్యాచోరాన్నదిదృక్షత తత్వయమథోఽత్ర వివక్షితస్త్రకర్తృణశేషత్వవి
వక్షాయామిదం పూర్వవత్ప్రీత్యుదాహరణమితి , శబ్దకాస్తభేతు — అన్తర్థా
విలేతత్వప్రవృత్తయోజనమితిస్థితమ్ । * ఆఖ్యాతో * నియమపూర్వకేతి *
తత్రేవోపయోగశబ్దారూఢత్వవిభావః , ఆఖ్యాతేత్యేతత్త్వజన్తమిత్యా
హ * వత్తేతి * ఉపాధ్యానాదధీతత్వతి * ఉపేత్యస్తాదధీయత ఇత్యసా
ధ్యానః , ఇజశ్చైతిఘృత్ , ఆధ్యనస్తు గురూశ్చార్థానూచ్చారణం నియ
మపూర్వకమ్ । * నటశ్యేతి * గాధాకర్తృకం నటనఘృద్భిశ్రవణమిత్యర్థం ,
నటస్యగాధాన్వయేతు కారకత్వాభావాదేవాప్రాప్తేతువయోగగ్రహణము
సమర్థితం స్యాత్ । * జనితత్వకాః * జననం జనితత్వత్వేః , ఇణజాదిభ్యతత్వతి

జనేర్పావేళి, జనివభోశేషితి వృద్ధిప్రతిషేధః, తస్మాకరైతి శేషవ
 స్థానమాసో నతు కారకవస్థా, తృజకాభ్యామితినిషేధాత్, ఏవంచోష్ఠ
 త్యాశ్రయస్య యోహేతుస్తదపాదానమిన్యథాద్ధాత్వంతరయోగైవ్యపా
 దానన్వంభవత్యేవ, “అక్షాదక్షాత్సమ్భవసి” ఇతి యథా, తదేతదాహ
 * జాయమానస్యేతి * ఏతేన ఇక స్తిపాధాతుని రైశ్శతీకాని రైశోయంజనిరిత్యా
 శ్రిత్యగమహ నేత్యుపధాలోపనుద్ధానక్లతింసమాసానుపపత్తించోద్భవ్యవ్యా
 కరణాధికరణైర్జన్మోమీమాంసకాస్సమాహితా ఇతిభావః, ఇహ ప్రకృతిగ్రహ
 ణం హేతుమాత్రపరమితవృత్తికన్యతం పుత్రాత్ప్రేమోదో జాయత ఇ
 త్యుదాహరణాత్, ఉపాదానమాత్రపరమితి భావ్యత్రయబలమతమ్, తదుభ
 యసాధారణముదాహరణమాహ * బ్రహ్మణ ఇతి * బ్రహ్మహిరణ్యగర్భః సచ
 హేతుశేషనతూపాదానమ్, కించమాయోపహితం చైతన్యంబ్రహ్మ తద్ధివర్వ
 కారోపాదనమితి వేదాంతసిద్ధాంతః । * భువః * భవనంభూరితి * సమ్మ
 దాదిత్వాద్భావేకీప్ పూర్వసూత్రే సమాన నిద్దిప్తమపేక ర్తృగ్రహణమను
 వర్తతే స్వరితత్వాదిత్వాహ * భూకర్తురితి * ప్రభవత్యస్తాదితి ప్రభవః, అ
 కర్తరిచకారకే సంజ్ఞాయామిత్యధికారాదపాదానార్థేబూదోరప్, జనికర్తు
 రిత్వేవసిద్ధైవనర్థకమిదమిత్యాశ్చజాగ్రం పరిహరన్నాహ * తత్రప్రకాశత ఇ
 తి * ప్రథమందృశ్యత ఇత్యర్థః, ఏష చాథోధాతూనాను నేకార్థకత్వాల్లభ్య
 తే, తథాచాభూతప్రాదుర్భావోజనిః, అన్యతానిర్ధనప్రథమముపలబ్ధః
 ప్రభవ ఇత్యన్యభేదోఽస్తితిభావః, భీత్రిగ్ధానామిత్యర్థభేదయం సప్తమా
 త్రిభావ్యైవప్రత్యాఖ్యాతా తత్రైకముపపత్తిసమ్భవః, చారేభ్యో విభేతి,
 భయాన్నివర్తత ఇత్యర్థః, త్రాయితే రక్షణేనచారేభ్యానివర్తయతీత్యర్థః,
 నిలీయతే, నిలయనేననివర్తత ఇత్యర్థః, అగ్నితే ఉపాధ్యాయాన్నిసరస్తం
 శబ్దం గృహ్లాతీత్యర్థః, బ్రహ్మణః ప్రవక్షోజాయత ఇత్యత్రాపి తతోఽప
 క్రామితి నిగోచ్యతీత్యర్థః, ప్రభవతీత్యత్రాపి భవనపూర్వకంనిసరణమ
 థః, తథాచభువనమపాయ ఇత్యనేనైవ ఇష్టయాపసిద్ధిరితి । వస్తువస్తునివృత్తి
 నిసరణాదిధాత్వస్తరాధవిశిష్టేస్వాన్వైవాచక తామాశ్రిత్య యథా కథంచి
 దుక్తప్రయోగాణాం సమర్థనేపి ముఖ్యార్థ పురస్కారేణ వష్టిప్రయోగోదు
 ర్హరః, నటస్య భుగోతీతివత్, నహ్యపాధ్యాయనటయోగక్రియానా

కూలవ్యాపారాంశే విశేషోఽక్షంతశక్యః, అనభిధానబ్రహ్మస్త్రిమా శ్రిశ్చిర
త్యాఖ్యానంతు నాతీవనురమమ్, ఏవంజగుష్పవిరామైత్యాదివార్తికమప్య
వశ్యారస్ఫుటీయమ్, తథాచసూత్ర వార్తికమతమేవేహప్రబలమ్, తథా
ధృవం భయహేతురసోధృత్యాది సంజ్ఞనిదైశోపి సార్థకః, పరత్వాత్తన్త
త్సంజ్ఞాప్రవృత్తావపి శేషత్వవివక్షాయాం నమామాణామశ్చీయాదిత్యానా
భివషస్థ్యాభిప్రతయా తత్రాపాదానసంజ్ఞాయా వారణీయత్వాత్, ఏతచ్ఛత
జ్జికాస్తుభేధితమ్ * ల్యబ్ధౌపథతి * ల్యబ న్తస్యగమ్యమాసార్థత్వాదప్రయోగ
ఇత్యర్థః, ల్యబ్ధి హణమిహల్యబద్ధపరం తేనక్తోపి లోపేసిధ్యతి, ఉపసే
స్థిత్యాప్రేక్షితేననవాత్ప్రేక్షితీతి. * యతశ్చేతి * యదవధితేనా
శ్రిత్యాధ్వనకాలపవనానిమానంపరిచ్ఛేదప్రతిపాద్యతేతత్యత్యర్థః, తే
తవచ్ఛమ్యవృత్తాధైసార్థద్వారాయత్తాన్నిమీయమాసార్థవాచినప్రథమా
సప్రమ్యాప్తః. * కాలాదితి * ఇహాపి తద్యుక్తాదిత్యపేక్షతే. * ఆగ్ర
హణీయతీతి * అగ్రహణసమస్తాస్స, ప్రజ్ఞాదేరాకృతిగణత్యాత్సాధికా
కోఽబ్, పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామితితత్వమ్. * అన్యారా * అర్థగ్ర
హణమితి, వ్యాఖ్యానాదితిభావః. * ప్రవక్ష్యాంథామితి * సచ “ఇతరస్త్వ
న్యనీచయోః” ఇత్యనురోక్తేర్నిచార్థస్యేదం గ్రహణమప్రివృత్తివాచ్యమ్, అస్మా
త్తారోమన్తో వేదవపుష్పమీవిభక్తఇత్యనేనైవసిద్ధత్వాత్ * అన్యోభిన్నత్వా
రోపేతి * సత్తవంఘటగవటోనేత్యత్రాప్రసక్తః సజ్జోఽపిభేదేతక్తత్వాది
తివాచ్యమ్, నిపాతానాం దోతకత్వమేవ నతు వాచకత్వమిత్యభ్యుపగ
మాత్. * ఆరాద్వనాదితి * ఇహామారాద్వికాత్తైష్టప్రస్థితరస్యామితిప్రా
ప్తమ్. * ఋతేకృష్టాదితి * కథంతర్హి “ఫలతిపురుషారాధనమృతే” ఇతిప్ర
యోగఇతిచేత్, ప్రమాదోఽయమితిహారదన్తః, అన్యేతు — తతోఽన్య
స్రాపిద్యత్యత్యతి దిశిగ్రహణానైచ్చత్రం యావచ్ఛతమిత్యాదావివ ఋతే
యోగేద్వితీయాపి సాధురిత్యాదుః, అస్మిన్ వ్యాఖ్యానేఋతేద్వితీయా
చేతి చాస్త్రీసూత్రమనుకూలమ్. * దిశిద్యుప్త్యతి * రూఢ్యేతిశేషః, తే
నైశ్చాయోదయోనగృహ్యతై, నన్వేవం కనుబాదిగ్రహణప్రసక్త్యతిచేత్,
అత్రాదుః — అన్యేతరసాహచర్యాద్యాఖ్యానాద్యాదిద్విషేషేభా
యోనద్యుప్తస్సాన్త్రగమ్యత్యతి. * దిశిద్యుప్తేఽపితి * యద్యుప్తదిశి

తీయైవస్యాత్, యదితు ద్వితీయావికలైనభవేత్తదాపశ్చస్యపిస్యాత్, సాతునిత్యైవతస్మాద్విభక్తిశ్రయసావేశోమరుపపాదభిర్యతతాహ, * అన్యతరస్యాక్ష్మాహంసముచ్చయార్థమితి * నిపాతానానునేకార్థత్వా దితిభావః । * పశ్చామ్నీతి * తత్రమంహాఃప్లుత్యాపశ్చమ్నీ, ద్వితీయాతుసం నిహితైవపృథగ్భేరితిసూత్రయితవ్యేపర్యాయత్రయోపాదానంప ర్యాయాంతరనివృత్త్యర్థం తేనహిరుద్దేవదత్తసేవ్యత్రనేత్యాహుః, పృథక్నానాశ్చిస్తృతీయాన్యతరస్యామితి సుచనమ్, నానాశ్చిప్రత్యయ గ్రహణే తదన్తయోర్విని నానాశబ్దయోర్లాభాత్ । * నానేతి * “ హి రుక్మానాచవర్ణనే ” ఇత్యురః । “ నానానారీనిష్ఫలాలాకయాత్రా ” ఇతిప్రయోగః । * కరణేవ * అన్యతరస్యామితివర్తతే పశ్చామ్నీతివ, తే నకరణేతృతీయాయాం ప్రాప్తాయాం పక్షే పశ్చామ్నీవిధియతే, తయా ముక్తేకరణత్వాదేవ తృతీయాసిద్ధేస్తదేతదాహ * తృతీయాపశ్చమ్యా ప్రభితి * స్తోకేతి * అనాయాసేనముక్తభిర్భః । * దూరందూరాద్దూరేణవేతి * ఇహసప్తమ్యపివత్సృతే, కించ దూరాద్వికారేభ్యోఇతిసూత్రస్య సప్తమ్యధికరణేచేత్సుత్తరసూత్రైఃపృథుపర్తనాదధికరణేప్యేభ్యోవిభక్తిచ తుష్టయంబోధ్యమ్, తథాచప్రయుజ్యతే “ దూరాదావసథాన్యూత్రం దూరాత్పాదావసేచనమ్ ” ఇతి. అవసథస్యదూరే ఇత్యర్థః । * అసత్వ వచనస్యేతి * సత్త్వవచనత్వమిహ సత్త్వవిశేషకత్వమ్, ఏవంచ సామానా ధికరణ్యేన ప్రాతిపదికార్థవిశేషకంవృద్ధస్యతే తదాహ * దూరస్థపథాభితి * ఏతేనకరణేచస్తోకేతిసూత్రైకరణకేమ్? క్రియావిశేషణకర్తృణిమాభూత్, స్తోకంపచతిక్రియానద్రవ్యమితిప్రాచాంగ్రహ్యోపి వ్యాఖ్యాతః, నచక్రి యాయావిశేష్యత్వేన ద్రవ్యత్వావశ్యంభావావైతత్ప్రేతుకదాహరణంయుక్తమితివాచ్యమ్, ధాతువాచ్యాయాః క్రియాయా అసత్త్వరూపత్వ స్యాకరేప్రసిద్ధత్వాత్, నచవిశేష్యత్వే తదనుపపత్తిః కర్తృకర్మేతరకారకలిక్లానన్వయిత్వమత్రైకాసత్త్వరూపత్వోపపత్తిః, ఉక్తంచ “ క్రియా నయుజ్యతేలిక్ష్మక్రియానాధారకారకైః । అసన్విరూపతాతస్యాభియమేవా వధార్యితామ్ ” ఇతి. ఫలంవ్యాపారశ్చక్రియా, ఫలాధారకంకర్మ, వ్యాపారాధారకంకర్తృణివేకః. ————— ౨౭౩. ఇతిపశ్చామ్నీ ౨౭

* పక్షి శేష * ఉపయుక్తాదన్యశ్శేషః, కర్తృదయశ్చ ప్రాతిపది
 కార్థపర్యవృత్తఉపయుక్తాస్తత్ర ద్వితీయాదీనాం విధానాదతోన్యాచప్తే ।
 * కారక ప్రాతిపది కార్థస్యతరిక్షతి * రాజ్ఞఃపురుషశ్చతి * ప్రత్యయార్థ
 స్యప్రకృత్యథాప్రతి ప్రాధాన్యాదప్రధానాదేవ పక్షీ, ప్రత్యయార్థ
 స్వీహ పురుషవిశేషణమ్, రాజనిరూపిత సేవకత్వసమృద్ధనాకపురుషశ్చత్య
 థావివక్షాయాం ప్రధానాత్పురుషశబ్దాన్నపక్షీఉక్తన్యాయవిరోధాత్ శే
 షశ్వాభావాచ్చ, రాజ్ఞఃపురుషస్త్యిష్ఠిత్యాదౌ పురుషశబ్దాహిప్రాతిపదికా
 ర్థమాత్రమృతిః, రాజ్ఞఃపురుషేణకృతమిత్యాదౌ కారకార్థకః, యదాతు
 పురుషనిరూపిత సేవకత్వసమృద్ధవాక్రాజేత్యర్థవివక్షా తదాపురుషశబ్దాదపి
 పక్షీభవత్యేవ పురుషస్యరాజేతి, యత్ప్రధానం శేషశ్చితైశ్చిదుక్తం
 తన్నప్రాతిపదికార్థమాత్రే శుక్లోఘటశ్శ్యామోఘటశ్చిత్యాదౌ విశేషణే ప
 క్షీప్రసక్తాత్, నచప్రథమయాబాధస్తస్యాప్రధానే చరితార్థత్వాత్ ।
 * కర్తృదీనామపీతి * యథావిశేషావివక్షాయాం రూపవానితిప్రయుజ్యతే,
 విశేషవివక్షాయాంతు నీలగపీతశ్చిత్యాది, తథాశ్చదమపి న్యాయసిద్ధమితి భా
 వః । * సతాక్షతమితి * సత్పురుషసమృద్ధిగతసమిత్యర్థః, సత్సోగచ్ఛస్తీ
 త్యైతత్త్వాభ్యాతేన కర్తృత్వరూపసమృద్ధసోక్తత్వాసమృద్ధమాత్ర వివ
 క్షాకతుం నశక్యత్యతి పక్షీహనభవతి, కిన్తు ప్రాతిపదికార్థమాత్రే ప్ర
 థమైవేత్యాహుః * సర్పిషోజానీత్యతి * వస్తుతఃకరణస్యసమృద్ధమాత్రవి
 వక్షయాపక్షీ సర్పిస్సమృద్ధిప్రవర్తనమిత్యర్థః, అకర్తృకాచ్చేత్యనేన అనుప
 సగ్రాత్ జ్ఞత్యత్యనేనవా జానాతేస్తజ్, అన్యేతు న్యాచఖ్యుః — కర్మణ
 శ్శేషత్వ వివక్షయాపక్షీ, సర్పిస్సమృద్ధిజ్ఞానమిత్యర్థశ్చతి । * ఏధోదకస్యే
 తి * ఏథాశ్చ ఉదకంచ తేషాం సమాహారః ఏధోదకమ్, జాతిరప్రాణి
 నామిత్యేకవద్యావః, యద్వా ఏథాంసేవదకంచేతి విగ్రహే పూర్వవదే
 కవద్యావః, ఉదకపర్యాయోదకశబ్దౌఽప్యస్తితథాచ హాలాయుధః, “ భు
 వనమన్మృతం జీవనీయం దకంచ ” ఇతి । * ఉపస్కరుత్యతి * గర్భనాదిసూ
 త్రణాత్మనేపదమ్, ఉపాత్ప్రతియతేతిసుత్, నవైవంజ్ఞౌఽవిదగ్ధస్యకర
 ణే, అధిగర్భదయేశాం కర్మణి, కృత్సప్రతియతే, రుజాగ్ధానాం శ్వాస
 చనావాక్కురేః, ఓశీషినాథః, జానినిప్రహణనాటకాధిపమాం హిం

సాయామ్ , వ్యవహృతహోస్సుమర్థయోః , కృత్వోఽర్థప్రయోగే కాలేఽధిక
 రణభితి శేషపక్షీవిధానాద్ధేయమప్తసూత్రీ నిష్ఫలాస్యాదితివాచ్యమ్ , స
 ర్విషోజ్ఞానమిత్యాదౌ తస్మాత్సమాసనివృత్తిఫలకత్వాత్ , తథాహిజ్ఞోఽవిదగ్ధ
 స్యేత్యాదౌ శేషభిత్త్యనువతః తే శేషత్వేన వివక్షితేకరణాదౌ పక్షీనిదైవ,
 తదయమర్థః , ఇహవప్త్యేన నతుతల్లుక్ , తథాచ లుక్కప్రయోజకీభూత
 సమాసపవనభవతీని, నచాప్తసూత్రాల్పత్వాద్రనివృత్తిఫలకత్వమేవాస్తు స
 మాసస్తు స్పీక్రియతామితివాచ్యమ్ , ఇష్టానురోధేన సమాసపవనభవతీని
 బాహ్యభావసంబంధితత్వాత్ , తథాచవార్తికమ్, ప్రతిపదవిధానా సప్తీనసమ
 స్యతభితి, హరిశ్చహ—“ కారకైర్వ్యవధిష్టేచ స్త్రుయమాణక్రియేపునః।
 ప్రోక్తాప్రతిపదంపక్షీ సమాసస్యనివృత్తయే ” ఇతి . ఏవంచ శేషభిత్త్యవివ
 థాయాం సర్విషోజ్ఞానం మాతుఃస్మరణమిత్యాదీన్యసమస్యసాన్వేయ సాధూని ,
 హరిస్మరణమిత్యాదీనితు శేషత్వావివథాయాం కృద్యోగపక్ష్యా సమాసేహో
 ధ్యోని, తస్మాద కారకపూర్వకత్వాదగ్ధకారకేత్యాది నా కృదు తరచదప్ర
 కృతిస్సరేణ మధ్యోదాత్తత్వంభవతి, శేషపక్ష్యాసమాసేత్వన్తోదాత్తత్వం
 స్యాత్తచ్చానిష్టం తథాచ స్వరాథేఽయమప్త సూత్రీతినిష్కర్షః , కించ
 మాతుఃస్మృతమిత్యాదౌ సమాసాభావోఽపిఫలమ్ , నహితస్ర కారకపక్షీ
 లభ్యతే నలో శేతినిషేధాత్ , ఆహచ “ నిష్టాయాంకర్తృవివ యాపక్షీచ
 ప్రతిపిధ్యతే । శేష లక్షణయాషష్ట్యా సమాసస్త్రనేష్యతే ॥ ” ఇతి .
 ఏతచ్చగునోరమాయాంఘ్రితం । * పక్షీ హేతు * అత్ర హేతావిత్యనువ
 ర్తతేతదాహ * హేతాద్యోత్యభితి * అన్నసేవ్యతి * హేతావిత్యతీ
 యాయాం హా ప్రాయానునేనపక్షీ , హేతుప్రయోగేకిం ? అన్నేనస
 సతి , హేతాద్యోత్యేకిమ్ ? అన్నశబ్దాత్పక్షీయధాస్యాదిత్యేకే, అన్న
 స్య హేతోస్తుభ్యం ననుభ్యోత్ర యుష్మచ్ఛబ్దాన్వాభూదిత్యేనే । * స
 ర్వనానుస్తృతీయాచ * ఇహసర్వనానుస్తృతిప్రయోగాపేక్షయాష
 ప్తీ , పశ్చిమ్యాన్య హేతుశబ్దాత్ పక్షీత్యతీయే నస్యాతామిత్యాశయేనా
 హ * సర్వనానుస్తృతీయాచ * కష్టాద్భవతీత్యపేక్షాయానుగ్ధా
 త్వర్వనానుస్తృతీయాచ * అన్యవాచ్యః — యద్యపి స
 ర్వనానుస్తృతి పదస్య పశ్చిమ్యస్తత్వేపి హేతుశబ్దస్య విశేషణత్వేనాహ

నాధికరణ్యాదపుష్పపద్యోఽథి నక్షతిస్తథాపి విశేష్యత్వేత్వయం పిధిర్ను
 స్యాదితి బోధ్యమితి । * నిమిత్తపర్యాయేతి * పర్యాయగ్రహణస్య ఫల
 వివాదాః । * ఏవమిత్యాదినా * ఏతద్వాత్తేన షష్ఠీ హేతుప్రయోగే సర్వ
 నాము స్మృతీయూచేతి సూత్రద్వయం గతార్థమితిబోధ్యమ్ , * పశ్యతస *
 దక్షిణోత్తగాభ్యామతిసుజిత్యత్ర యోద్ధోదిగైశ కాలరూపసాంఘికాయస్యప్ర
 త్యయస్య సోఽతసర్థప్రత్యయోస్తాతి ప్రభృతిరయంచతదనైసయోగ ఇత్య
 ర్థః , అతనుచోస్తాత్వసన్ధరి త్వేపి లాఘవానురోధేనాస్తాత్వభేదానోక్తమి
 త్యాహుః । * పశ్చిమ్యుఅవవాదఇతి * తతఃపశ్చాత్సన్ధిస్య తేద్యంస్య
 తేచేతి భాష్యప్రయోగాన్నిశ్చాచ్యబ్జయోగేతు పశ్చిమ్యుప సాధుః , అ
 స్మాదేవభాష్యప్రయోగాన్నిశ్చాచ్యబ్జైవావ్యయిభావోనభవతీతి వక్ష్య
 తే , ప్రత్యయగ్రహణం కిమ్ ? ఇహమాభూత్ , ప్రాగ్గ్రామాత్ , ప్ర
 త్యగ్రామాత్ , కృతేపిప్రత్యయగ్రహణకుతోనేత చేదత్రాహుఃకైయ
 టాదయః — ప్రత్యయగ్రహణనుధికిం క్రియమాణం శ్రూయమాణప్రత్య
 యగ్రహణాఖణం విజ్ఞాస్యసిఇతి లుప్తైస్తాతౌషప్త్యభావః , అన్యారాదిప్ర
 త్యాక్షాచ్చత్తిరపదసాంప్రదం ప్రయోజనముక్తం తత్రాన్యతర చ్చకృమ
 వత్తుం ఏకప్రయోజనత్వాదిత , ప్రత్యయగ్రహణం చిన్త్యప్రయోజనమితి
 తునునోరమాణాంస్థితమ్ । * పురఇతి * పూర్వాధరావరాణామిత్యసిప్ర
 త్యయేలురాదేశః । * పురస్తాదితి * దిచ్ఛబ్జభ్యుత్త్యాదినాఽస్తాతిః , అస్తా
 తిచేతి పూర్వస్యపురాదేశః । * ఏవపా * కిథంతర్హి “తత్రాగారం ధనవతిగృ
 హాను త్తరేణాస్తదీయమ్ ” ఇతిఉత్తరేణే త్యేతత్ “ దూరాల్లక్ష్యంసేరపతి
 ధనుశ్చారుణాతోరణైన ” ఇతి. తోరణపమానాధికరణం తృతీయాన్తం న త్వే
 నబద్ధమిత్యాహుః , ధనవతిగృహానుత్తరేణాస్తదీయమితికైచ్చిత్తుత్యతే తదా
 తుపన్యగేవ । * దక్షిణేనైతి * దక్షిణస్యానుదూరఇశ్యర్థః , ఏనబన్యతరస్యా
 మిత్యేనప్ । * దురాన్విశ్వాక్షైః * ఉస్థాన్యం ప్రాప్తాయాం పక్షే పంచ
 మ్యుగ్ధం వచనమ్ , ఇహాన్యతరస్యాన్విహణం సముచ్చయార్థమ్ , తేన వి
 ప్రకృష్టాపి పశ్చిమీసముచ్చయతే వ్యాఖ్యానాత్ , నతు సన్నిహతే అపిద్వి
 తీయాత్మతీయై తదేతదాహా * పశ్చిమీచేతి * సర్పిషాజ్ఞానమితి * వస్తుతః
 కరణేభకారంయత్సరియః తత్సన్నభిదీప్రవృత్తిరిత్యర్థః , జ్ఞానపూర్వికాయాం

ప్రవృత్తా జానాల్లేక్షణా । * అధీగ * అధిశబ్దాచ్చారణవిజ్ఞాపకాః పర
 గ్గం నవ్యభివరతీజ్ఞాపనార్థమ్ , అన్యథాస్మ్యైర్గదయే శామితిబ్రూయాద్వి
 గర్హితవా, ఇదంశేనదం జ్ఞాపకమితిచైర్ద్వితదంశేణెరధ్యయనె వృత్తమిత్య
 త్రాధిశబ్దాచ్చారణం జ్ఞాపకమస్తు , అత్రవ్యాచఖ్యః — కర్మణీమ్ ?
 కరణశేషత్వవివక్షాయాంమాభూత్ , మాతుర్గుణస్వరణం అత్రమాతాకర్మగు
 ణాస్తుకరణమితి , ఉభయత్ర శేషత్వవివక్షాయానుపి మాతృశబ్దాదేవానేన
 సూత్రేణ షష్ఠీ గుణశబ్దాత్తు షష్ఠీశేషిత్యనేన , తేన గుణస్వరణమితి సమా
 సోభవతీతి । * రుజాగ్ధానామ్ * రుజోభిక్షేభిదాది పాతాదతపవి నిపాత
 నాద్వాదజితాప్ , రుజావ్యాధిరర్థో యేహం తేహం రుజాగ్ధానాం థా
 రూనాం భావవాచకత్వావ్యభిచారాద్భువ శబ్దేనాత్ర ఘృణాది వాచ్యసి
 ధ్ధరూపోభావఉచ్యతే , వక్ష్యేతివచనం బాహుళికాత్కారణియ్యత్ , ప్ర
 కృత్యర్థస్తు నవివక్షితః , సహిభావోవక్తాసమ్భవతి , తస్మాద్ప్రీత్యయస్య
 సాధుత్వవిర్వాహాయైవ వచిరితబాధ్యస్తథాచాయనుభవః , భావోవచనక
 త్తా యేహం తేహం భావవచనానామితి తదేతద్వ్యాచప్తే । * భావకర్తృ
 కాణామితి * రుజాగ్ధానాం భావకర్తృకాణామి త్యేవ సూత్రయితం యు
 క్తమ్ । * చారస్యేతి * చురాశీలనుస్యచారః , అత్రకర్మణీశేషత్వవివక్ష
 యానేనషష్ఠీ । * రోగస్యేతి * పదరుజేతి ఘృణారోగోభవోఽభిధీయతే
 సవరుజాయాం కర్తా , కర్తృకర్మణోరితి రోగశబ్దాత్ షష్ఠీ , భావకర్తృ
 కాణాంకీమ్ ? నైష్ఠ్యణశ్చౌరరుజా , “ మాయుఃపితం కఫలైష్ఠ్య ” ఇత్య
 మరః । * చాంజ్వరణితి * ఇహచారశబ్దాచ్రుజాగ్ధానామితి షష్ఠ్యాప్ర
 వృత్తా షష్ఠీశేషిత్యనేనషష్ఠీ షష్ఠీత సమాసోభవత్యేవేతిభావః । * సర్విపో
 వాధనమితి * సర్విత్వైభూయాదిత్యాశాసనమిత్యర్థః । * మాణవకవాధనమి
 తి * యద్యపి కర్మణీత్వవివక్షాయాం కర్తృకర్మణోరితి యదాషష్ఠీ తదా
 ఆశిష్యపితమాసోఽప్యైవ , తథాపి తత్ర గతకారకోపపదాత్కృత్తితి కృదుత్త
 రపదప్రకృతి స్వరః , సమాసాన్తోదాత్తస్వంతు యాజ్ఞాదావేవనత్వాశిషీతి ని
 మ్నామాణితి శాస్త్రభేదేతమ్ । * జాసి * జనుతాడన , జనుహింసాయామి
 తి చురాదిస్తేనైకం గ్రహణమ్ , నతు దైవాదికస్య జనుమోక్షణఇత్యస్య
 జాసీతి నిదేశాద్ధింసాయా మితి వచనాచ్చ । * నిష్ప్రమాణసమితి * హస్తే

రత్నావర్ణసేవితీతత్వమ్ । * ప్రణీతి * నేర్పడేతీతత్వమ్ । * చురాదిరితి *
 నటనృత్తాదివితు నగృహ్యతే , దీర్ఘనిడే-శాదితిభావః । * క్రాధనమితి *
 క్రథహంసాయామితి ఘటాదౌపత్యతే , తస్యమిత్వే-పిత్తహనిపాతనాద్వృ
 ధ్ధిః , మిత్యఫలస్తు నిపాతనాత్పరత్వాద్విణ్ణములోరితి దీఘ-చరితాన్ధమితి
 ఘటాదౌపత్యతి , యత్తుహరదత్తేనోక్తమ్ — ఘటాదిపాతః ఘటాదయః
 పితృత్యాతి దేశికత్వే-జ్యథాస్యాదిత్యేతదర్థాతి , తన్మన్తమ్ , ఘటాదయః
 పితృత్యాతిహిమధ్యే సూత్రితం తేన పూర్వేహం త్వరత్యన్తానామేవపిత్యం
 నతు జ్వరాదీనాం పరేషామితి , అతపవత్వరత్యన్తాన్త్రయోదశానుదాత్తై
 తస్మితశ్చేతిఘటాదౌపత్యతే । * వణనమితి * స్తుతావేవేతివక్ష్యమాణత్వా
 దాయస్యాభావః * బ్రాహ్మణపణనమితి * ఆయాదయ ఆధధాతుకే వెత్వా
 యస్యవికల్పః । * దివస్తదర్థస్య * తచ్ఛబ్దేన న్యవహృపశౌ పరామృశ్యే
 తే , తౌచద్యూతే క్రయవిక్రయవ్యవహారేచ తుల్యాన్ధౌ పూర్వసూత్రైగృ
 హీతావిత్యాశయేనాహ * ద్యూతేతి * పూర్వసూత్రప్రవచివెహాతే తద
 ర్థసేవితీ నకర్తవ్యమితి యద్యపిలాఘవం తథాపి యోగవిభాగ ఉన్తిరార్థః ।
 * కర్తనీతి * ఇహ శేషిత్వతీనసమ్బంధ్యతే , ఉత్తరసూత్రైవికల్పారమ్భపా
 ముద్ధ్యోత్ , అన్యథా వస్త్యాంవికల్పితాయాం తయాముక్తై శేషే విభక్త్య
 న్తరస్యాప్రాప్త్యా వృత్తైవ వికల్పారమ్భస్యానితి భావః । అనేయత్వా
 హుః — లాఘవాత్పూర్వసూత్రప్రవచివోగ్రహణై కర్తవ్యే వృథాగోగ
 కరణ సామర్థ్యాదత్ర శేషిత్వతీ నసమ్బంధ్యతే , నచ ఉత్తరార్థత్వాత్పృథ
 గోగస్య నోక్తార్థజ్ఞాపకత్వమితివాచ్యమ్ , సజోగచేమానాభావేన ఫల
 ద్వయస్యాపి సువచత్వాదితి , శేషిత్వస్యానసమ్బద్ధాదిహాత్రిసూత్రం తి
 జన్తముదాహరితి । * శతస్య దీవ్యతీతి * ప్రేష్యబ్రువో * ఇవ్యతేదై
 వాదికస్య లోన్మధ్యమపురుషేకవచనం ప్రేష్యేతి , తతాస్సహవర్యాద్భు
 విరపితథాభూతపవగృహ్యతే , అతేపవేహ శేషగ్రహణం నసమ్బంధ్యతే , తిజ
 వైనసహసమాసస్యాప్రసక్తత్వాత్ , ప్రేష్యబ్రువోఃకిమ్ ? “ అగ్నయేచ్చా
 గస్య హవిర్వహంమేధోజిహుధి ” హవిషఃకిమ్ ? అగ్నయే గోమయానిప్రే
 ష్య , దేవతాసమ్భుదానేకిమ్ ? మాణవకాయపురోడాశాన్ప్రేష్య , హ
 విషప్రస్థితత్వేన విశేషణప్రతిషేధావక్తవ్యః , ఇన్ద్రాగ్నిభ్యాం భాగస్య

చాదిర్వపాం మేదఃప్రస్థితం ప్రాప్య । * కృత్వోఽర్థ * కృత్వసుచోధకా
 వాక్యోయేషాంప్రత్యయానాం తే కృత్వోఽర్థాః । * శేషేభ్యః * ఇహాదివ
 స్తదర్థసేవ్యాత్వాదిసూత్రప్రతీకా విచ్ఛిన్నమపి శేషగ్రహణమునవర్తతేనాన్య
 ఖ్యానాత్ । * పశ్యకృత్వభి * సత్త్వాయాఃక్రియేత్వాదినా కృత్వసు
 చ్ । * ద్విరితి * ద్విత్రి చతుర్భ్యసుచ్ । * కర్తృకర్తృణాంకృతి *
 శేషభినివృత్తమ్, కర్తరిచకృతీతిసూత్రకృతే చకారేణ అధీగర్థే సూ
 త్రాచ్యుత్కర్థకైః బహుళం ఛస్సీతి పర్యవ్రాజమునవర్తమానస్యకర్తృణీత్య
 స్యానుకర్షణసమ్భవేఽపి పునరత్ర కర్తృగ్రహణాదిత్యాసూః, తన్మ
 ద్దమ్, సన్నిహితస్యాధికరణస్యానుకర్షణప్రసక్తేన తన్నివృత్తయే కర్తృ
 గ్రహణసమ్భవాదస్తాద్వాక్యానమేవాత్ర శరణమిత్యవరే, కర్తృక
 మణోకిమ్? శస్త్రేణభేత్తా । * కృతిరితి * కరణంకృతిః, స్త్రి
 యాంక్షిక, కృష్టోఽక్షిరం, కర్తృణ్యుదాహరతి । * జగతభి * కృష్ట
 స్య తృచాభిహితత్వాత్తదష్టీనభవతి । * కృతికిమితి * సన్విహకర్తృకర్తృ
 భ్యాం క్రియాఽక్షివ్యతే, తద్వాచీతు ధాతురేవ, ధాతోఽప్యద్యయే ప్ర
 త్యయాంకృతస్తజశ్చ, తత్ర తిజ్ప్రియోగే కటంకరోతీత్యాచౌసలోకే
 త్తనిషేధేనభాష్యమ్, తతశ్చపరిశేషాత్కర్తృద్యోగపవ పక్షీభవిష్యతి, త
 త్కాం కృత్ప్రిహణేనేతిప్రశ్నః? * కృతపూర్వీకటమితి * అగ్రకరోక్షిక్రియా
 పేక్షమునభిహితం కనుత్వం కటస్యాప్రైవేతిపక్షీసాన్, సద్ధితాధికే
 తు సామానుదిత్యేతదర్థం కృత్ప్రిహణమితిభాసః, నను కృతకటఃపూర్వ
 మనైత్యప్యన్విగ్రహణాత్సకర్తృణీవిధానాత్, తేనైవాభిహితంకర్తేతి
 నైవద్వితియాప్రాప్తితి, నాపితదసవాదభూతపక్షీభవోపనభిహితాధికా
 రాత్, కింకృతశబ్దస్య కటసాపేక్షతయా సమాసోదులభవన తద్ధితో
 ప్పీతిచేత్, అగ్రాచూః — పూర్వంకృతమనేనేతి విగ్రహేఽవివక్షితకర్తృత
 యా భావేత్తప్రస్యయేకృతే కృతశబ్దస్య కటసాపేక్షత్వాభావాత్సమాస
 తద్ధితోభవతపవ, తథాచ కృతపూర్వీత్వయం పూర్వం కృతవానిత్యనైవ
 సమానాథస్సముద్భవతే, నుణభూతయాపి క్రియయా కారకాణాం సమ్మ
 ధస్యకటం కృతవానిత్యాదౌ దశానాత్, అత్రాపి కరోతి క్రియాపేక్షాదక
 ర్షణత్వం కటస్యాభ్యుపగమ్యతే, తన్మ తర్కత్వం, నశేవాప్యభిహితమ్,

భావే క్తస్యకతఃరీని ప్రత్యయస్యచ విధానాత్ , అతోఽసతికృత్త్రహణ
 ఘష్టిస్యాదేవేతి , ఏవం ఓవనస్య పాచకతమిత్యత్యత్రవస్థ్యా సాధుత్వే
 ఇప్తాపత్తిరేవ శరణమ్ , కృతపూర్వీత్యత్ర సమాసతద్ధితౌ భవతప వేతు క్త
 మ్ , తత్ర సమాసస్సపుసేతి బోధ్యః , తద్ధితస్తు పూర్వాదనిః , నపూ
 ర్వాచ్చేతి కర్తరితనిః , తద్విధౌ గ్రాధను నేనేతి సూత్రాదనేనేత్యనువృత్తేః ,
 స్యాదేతత్ , భిద్యన్త్య నాత్పర్యాయాన్వన్త్య త్వత్ప్రిష్టితి ఋచిభేదికా దేవ
 దత్తస్య యజ్ఞదత్తస్య కాష్టానామితుభిభాషమవ్యనేన కృద్యోగవష్టీజా
 యతే , తత్రముఖ్యాముఖ్యనిర్నికౌ ముఖ్యవైయవ కార్యసమ్ప్రీత్యయా
 త్ప్రయోజకకర్తృవాచకాదేవస్యాదనస్యధాపాచయతోవదనం దేవదత్తై
 న యజ్ఞదత్తిత్యత్రప్రయోజ్యప్రయోజకయోరుభయోరపి లకారవాచ్య
 త్వే ఉభాభ్యానుపి కర్తృవాచకాభ్యాం ప్రథమాసాత్ , మైఃమ్ , ప్ర
 యోజ్యప్రయోజక వాచకాభ్యాం భేదేన ఘష్టీజాయతే న త్వేకైవేతినహ
 ముఖ్యాముఖ్యవాయప్రవృత్తిః , తత్రతు లకారవైయక త్వే కతుఃస్తద్వా
 చ్యత్వ కల్పనాయాముక్తవాయస్సప్రవర్తత్యతి వైవమ్యాత్ , ఏవం
 ఓదనఃపచ్యతే దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తైవెత్యాకౌ ఉభాభ్యానుపి శృతీయా
 స్యాదేవేతిబోధ్యమ్ , అత్రవ్యాచక్షతే — తదర్హమితినిర్దేశాత్కత్య
 కర్తృణోఽకృతీత్యేతదనిత్యమ్ , తథాచ “ధయేరామోదముత్తమం” ఇతిభట్టి
 ప్రయోగస్సన్యచ్చత్యతి । * ఉభయప్రాప్తా * కృతీత్యనువర్తతే తెనాన్య
 పదార్థలాభాద్భవంప్రీహిరిత్యాహ * ఉభయోఽప్రాప్తిర్యస్మిన్నితి * ఉభయ
 శబ్దేన కర్తృకర్తృణీపరామృశ్యేతే , తేనైకస్మికృతీ కర్తృకర్తృణోఽప్రా
 ప్తిరితి లాభాదాశ్చర్యమిదమోదనస్యపాశోబ్రాహ్మణానాంచ ప్రియరాఫ్ఘ
 విత్యత్యత్రనాయం నియమఃప్రవర్తతే , తత్పురుషేతు ప్యాదేవాత్రాతిప్ర
 సన్నత్యతిభావః , పూర్వసూత్రేణైవ సిద్ధేనియమార్థత్యతిర్ధ్వనయతి । * కర్తృణ్య
 వేతి * ఏవం కర్తరిఘష్టీప్రతిషేధోఽన్యసూత్రస్య ఫలమ్ , నతు కర్తృ
 ణిఘష్టీవిభానమిత్థితమ్ । * స్త్రీప్రత్యయయోరితి * స్త్రీయాం క్తిని
 త్యధికారే విహితయోరిత్యర్థః । * నాయం నియమిత్యతి * అకాకారయోగ
 ప్రయోగే కర్తృణ్యపఘష్టీనతుకర్తరితి యోనియమ ఉక్తస్సనప్రవతఃతే ,
 క్తిన్తుకతఃర్యపి ఘష్టీప్రవర్తత్యతి ఫలితోఽర్థః , కథం తర్హిసుత్తిధోరితి సూ

త్రై సుటాసీయుటోబాధానేతివృత్తిః, అత్రాహుః — కర్తుకరణత్వ విశ
 డాయాం తృతీయాబాధ్యతే । * భేదికేతి * భేదనం భేదికావర్యాయా
 ర్హణోత్పత్తిమి ఋష్వ, ధాత్వస్థనిర్దేశే ఋష్వక్తవ్యత్యత్యనేన ఋణిత్యే
 కే యవోరనాకా స్త్రియాంటాపి ప్రత్యయస్థాదితీత్వమ్ । * విభిత్సే
 తి * భేత్తుమిచ్ఛాభిదేసనిహలన్తాచ్చేతి కిత్వాన్యనాభావః, అప్రత్యయా
 దిత్యకారప్రత్యయే టాప్ । * శేషశ్చతి * అకాకారాభ్యాససృష్టికాక్షి
 నాదావిత్యర్థః, కర్తరివస్త్వీనిషేధఫలస్యోభయప్రాప్తావితీనూత్రస్య త
 త్రైవకర్తరివస్త్వీసమృదనఫలకస్య స్త్రిప్రత్యయయోరకాకారయోరితి
 వచనస్యచ ప్రాక్స్థితత్వాత్కర్తర్యేనవిభాషానన శేషవచనేన క్రియ
 తేనతు కర్తృణీత్యాశయేనోదాహరతి । * జగత్సకృత్త్వరేత్త్వరిణావేతి *
 * అవిశేషేణేతి * అకాకారభిన్నేకృత్త్వప్రత్యయార్థః । * అనుశాసనమి
 తి * అనుశిష్యవై సాధుభ్యసప్రవిభజ్యబోధ్యవైయేనేతి కరణైర్లుట ।
 * రాజ్ఞాంసుతత్త్వాది * మతిబుద్ధిసూజాన్యైభ్యశ్చేత్పితి వర్తమానేక్తః,
 పూజితోయసురాసురైరిత్యాదౌతుభూతేక్తోనతువర్తమానే, తేన తృప్తి
 యా తతోపపద్యతే, నచ మతిబుద్ధితిసూత్రేణ భూతేక్తస్య బాధశ్చ
 జ్ఞానః, తేనేత్యధికారేణవజ్ఞాతత్త్వతిలింగేనాబాధజ్ఞానవాత్ । * అధికర
 ణ * అయమపినిషేధావవాదః । * ఆసరిమితి * ఆసృతేఽప్రిన్నిత్యాసి
 తమ్, క్తోఽధికరణేచేత్యధికరణేక్తః । * ఇనమేషామితి * కర్తరివస్త్వీయం
 సకర్తృకేభ్య స్పృధికరణైక్తైకృతేకర్తృకర్మణోర్ద్వయోరపివస్త్వీఅనభిహిత
 త్యాపిశేషాత్, ఇదమేషాంభుక్తమోదనస్య, ఉభయపాప్రైకర్మణీత్య
 యనియమస్తు నేపాప్రవరణతే, కర్తృకర్మణోఽకృతీత్యనన్తరస్యాపివష
 స్త్యాస్తన్నియమాభ్యుపగమాత్, ఏతచ్ఛక్తాస్తుభేస్సప్తమ్ । * నలూక * జ
 ఘృక్షితరూపవినాశప్రసక్తాత్ప్రణామిత్యత్రణత్వంనకృతమ్, ఉత్పత్తికర్తృ
 డొకాలశ్చ డొకాచేతివిగ్రహః, లభ్యతిలడాదీనాంసామాన్యగ్రహణమ్, తే
 సాంచసాత్మాత్ప్రయోగోనసమ్భవతీతి తదాదేశాగృహ్యత్యత్యాహ
 * లాదేశాశ్చతి * ఉదాహ్రియ ఇతిశేషః, కటంకారయాశ్చకారేత్య
 త్రకృతస్సంజ్ఞకలిదన్తామనై నయోశేఽపి కటస్యకర్తృకర్మణోఽకృతీతిషష్ఠీ
 నభవతి, అనుశ్చతిల్లువోఽఘ్నిలాదేశాత్ప్రణామిత్యాహుః, వస్తేవమపి, “ బుద్ధిర్వ

జంపసిస్సముందదిగాఁజే” ఇత్యత్రనలోకేతిని షెధాప్రవృత్తైష్వస్థీదువాణ
 రైవ, సహికికినాలకారౌ నాపితనాదేశౌ వైషదోషః, కికినోలిత్పుత్యనేన
 లిట్యూర్యాతిదేశక్రియతే నతులిట్యంజ్ఞా, తథావవిశేషాతిదేశే చ సా
 నాన్యగుప్యతిదిశ్యతఇతి నానువపత్తిః । * దిద్వత్సురితి * సవా శంస
 భిక్షుడః, ఉకారేణ కృతోవిశేషణాన్తనస్తనుపిలభ్యతఇత్యాశయేనాహ
 * అలంకిరిష్టురితి * అలంకృత్తోనిరాకృత్తోఇత్యాదివాఇష్టుచ్ । * ఘా
 తుకఇతి * లష సతేత్యాదివా ఉకఇత్ । * ఈష త్సరఇతి * ఈష ద్దుస్సు
 ష్విత్వాదివాఖిల్, అథగ్రహణాదీషత్వా నస్సో మోభవతేత్యపున్యా
 హార్యమ్, అన్యస్త్రి పరిహర్తుమాహ * ప్రత్యాహారఇతి * పవమానఇతి *
 పూజ్యజ్ఞోశ్శాన్ । * మణ్డయమానఇతి * మడిభూషాయాం ఇదిత్వా
 న్నుమ్, శాచ్ఛిల్పవయోవవనేతి శానశ్ । * అధీయన్నితి * ఇజధారో
 రితశతా శాననాదిషు లటఇత్యననువృత్త్యాలాదేశఇత్యసిద్ధేః, ప్రత్యా
 హారగ్రహణమశ్రీయతఇతి భావః । * త్పన్నితి * తచ్ఛిలాదిషు త్పన్నితివి
 హితి స్తృప్రిత్యయః త్పన్నితి ప్రత్యాహారగ్రహణాన్నిత్యంనిషేధేహా
 పైవికల్పనాహ * ద్విషఇతి * ద్విషలప్రీతావిత్యస్తాద్ద్విషోఽమిత్రేఇతివి
 హితోయశ్శృప్రిత్యయః స్తృప్రిత్యయయోగేవా వస్థీనిషేధఇత్యర్థః ।
 * సర్వోఽయమితి * అనన్తరస్యేతి న్యాయాదిత్యేషః । * శేషేషస్థీత్వి
 తి * శాబ్దబోధే వైలక్షణ్యను స్థితిభావః, ఏషశ్చాశ్చర్యోగవాందోఽహూ
 ఽగోపేనేత్యశ్రే శేషత్వేవత్రాయాం కర్తర్యపి షస్థీభవత్యేవేతిబోధ్య
 మ్ । * అకేనో * ఆధనుల్లేయ, అకిస్యాసహృవాదాహ * భవిష్యత్యోక్
 త్యేతి * ఇనస్తుభయోస్సహృవాదాహ * భవిష్యదాధనుల్లేయైర్ధైన్యే
 యోగఇతి * యథా సభ్యస్తు నభవతి, భాష్యైకస్యభవిష్యతి, ఇనఆధ
 నుల్లేయేతి యోగం విభజ్యన్యాయానాత్, ఇహభవిష్యదితిస్వగ్యతే, తే
 న భవిష్యతిగమ్యాదయఇత్యధికారే పిహితస్తుముల్లూలాపితి ఋలెవగృహ్య
 తఇత్యాశయేవోదాహరతి । * సత్యపాలకఇతి * సత్యిత్తత్రంతమ్, య
 స్తుకాలసామాన్యే ఋల్ తృచాపితి ఋలుక్తస్తత్ర సనిషేధః, ఓదనస్య
 పాదవకః తా, తాం దర్శకఇతి । * వ్రజంగామితి * ఆవశ్య

తస్తథాపి భవిష్యతి గమ్యాదయశ్చ త్యక్తై భవిష్యదర్థకః , గమ్యాదయః కేచి
 దుణాదయః కేచిదప్రాధ్యానియాగతాశ్చ తిహరదస్తః , నను గత్యర్థకర్తృణివతు
 ధీవేత్యేవసిద్ధే ద్వితీయాగ్రహణమపవాదవిషయేఽపి ద్వితీయాప్రవృత్తిర్థ
 మితి ప్రజంగామీతిసిద్ధ్య త్యే వేతిచేత్ అతామిహః — ఇహైవసూతే
 గ్రామంగామీతిభాష్య దాహణాత్తీర్థాన్ గ్రామాక్షీక్రియతే తేన గ్రామ
 స్యగవైతి వశ్యైవసాధీష్వ నతుగ్రామం గవైతి ద్వితీయేతి । * శతం దాయా
 తి * ఆవశ్యకేత్యాధమధ్యైశ్శినిః , భవిష్యదాధమధ్యైశ్శినిః సచ్చయోగశ్చ
 త్యుక్తత్వాన్నేహనిషేధః , అవశ్యం కరోతీత్యవశ్యంకారీ కటస్య, గమ్యాది
 త్యాభావాద్వత్తమానేఽవ్యయమ్ । * కృత్యానామ్ * కర్తృకర్తృణోరి
 తి నిత్యేప్రాప్తే విభాషయమ్ । * సేవ్యశ్చితి * సేవ్యసేవానాం ఋ
 హలోరితి కనుజన్యైత్ । * యోగోపభజ్యశ్చితి * భాష్యకారైరితి శే
 నః , ఉభయప్రాప్తావిశ్యనేన కతారి నిషేధేసిద్ధే కర్తృణి నిషేధార్థమి
 దమ్ , గుణకనుజీ వేద్యశ్చితిరూభయప్రాప్తిరహితస్థలే నేతాశ్వసేవ్య
 త్యాదౌ చరితార్థమిదిక్ । * తుల్యాత్కై * శేషస్థ్యాం ప్రాప్తాయాం
 వికల్పేనతృతీయాఽనేనవిధీయతే , తయాముక్తైవశ్యైవ భవేత్తదాహ * ప
 త్నేష్యతి * బహువిచన నిదైశాదేవ పర్యాయగ్రహణేసిద్ధే తుల్యాత్కైరి
 త్యర్థగ్రహణం పదాన్తరనైరపేక్ష్యేణయేతుల్యాధాపైహం గ్రహణార్థం ,
 తేన కౌరివగవయశ్చత్యాదౌ నేత్యానుః , కథంతిహ “ తులాం యదా
 రోహతి దంతవాససా ” ఇతికాళిదాసః “ స్ఫుటోపమంభూతి సితేనశమ్భు
 నా ” ఇతిమాధుశ్చ . ఉచ్యతే సహాయుక్తైఽప్రధానశ్చ తీ తృతీయా నచా
 త్ర సహశబ్దయోగో నేతిశబ్దామ్ , వినాపి తద్యోగం తృతీయైశ్చభ్యుపగ
 మాత్ , వేతివత్తమానేఽన్యతరస్యాజ్ఞగ్రహణముత్తరసూత్రే చకారేణస్వ
 ప్యానుకర్షణార్థమ్ , అన్యథాహి తృతీయైవానుకృష్యేత సన్నిహితత్వా
 త్ । * తుల్యశ్చితి * తులయాసమ్మితస్తుల్యః , నౌవయోధర్షేత్యాదినా
 యత్ । * తులాఉపమావేతి * తోలనంతులా , అస్మిన్నేవమాత్రేణిలు
 గజోర్నిపాతనాత్సాధురితి మాధవః , ఉపమితిరుపమా ఆతశ్చోపసర్గశ్చత్య
 క్ । * హితమితి * హితయోగేచెత్యనాశిషి చరితార్థమిత్యాశిష్యయం
 వికల్పశ్చితిభావః । * వ్యాఖ్యానాదితి * సూత్రైర్ధర్మశబ్దోఽపి సృజన్మి

త్తమ్, తథాచ న్వత్వపచాయం నత్వర్థశబ్దేన బహువ్రీహిరిభావః. * *
 — శ్రీ ఇతివక్ష్మీ శ్రి — * ఆధారో * ఆశ్రయతేఽప్యి న్నాధా
 రః, అధ్యాయన్యాయేతి సూత్రే ౭వఅహారాధారేత్యవసంఖ్యానాదధికరణే
 ఘట్టో, సచాధారిక సేవిత్యాకాక్షాయాం కారికాధికారాత్క్రియాయా
 ఇతిలభ్యతే, ఇయం సంజ్ఞా సాక్షాత్క్రియాధారయోనానన్భవతి, ప
 గాభ్యాం కిర్త్యకమనంజ్ఞాభ్యాం బాధితత్వాత్ అతోవ్యాచప్యై । * క
 త్యకర్తృ ద్వాదశః * ఏవంబుభూతతే ఘటితత్వాదా అస్తీతి క్రియాధ్యాహా
 రోబాధ్యః । * శ్రి ధేతి * పరిచయసంహితాయామితి సూత్రే భాషేన్మ
 ప్తమ్, సద్యామా ప్రతిత్వస్వర్థం సామీపికమధికరణం చతుర్థసంహితేచిదిచ
 చ్చి । * కిటత సత్తితి * కర్తృద్వారాక్రియాధారస్యోదాహరణమిదమ్, కి
 ర్తృద్వారాక్రియాధారకస్యతః । * ఫాల్యాం వచతీతి * వైషయికాధార
 ముదాహరణః * మోక్షేత్తితి * । అభివ్యాపకస్యతః * సర్వప్రీతి నిర్మితి *
 తిలేషు తైలమిత్యాద్యసృభిచ్యవసంసృదాహరణమాహుః * చరిత్రాత్తితి *
 ప్రాతిపదికార్థమాశ్రయిత్యర్థః, దురాన్తికార్థభిత్త్యసేవ్యమానువర్తనాద
 ధికరణేపేతాబాధ్యాః । * క్రస్యేన్మిషయస్యేతి * ఇకాన్మనన్తశ్చబ్దావి
 షయోవతానభూమియన్తస్యకాన్తస్యసేవ్యత్యర్థః, అన్యేత్వాహుః —
 ఇనోవిషయైతి వక్ష్మీసమానః, విషయశబ్దేనేహప్రకృతిరుచ్యతే త్తాన్తస్యే
 నప్రకృతత్వాదీః । * అధీతీవ్యాకరణైతి * భావే క్రప్రత్యయే తతై
 ప్రాదిభ్యశేపితికర్తరీవాకృతే పశ్యాన్మగుభూతక్రియాయా సమృద్ధమానం
 వ్యాకరణననభిహితం క మేతి కృతపూర్వీకటమితివద్వివేచిత్యాశ్రప్రా
 ప్తా మాసమధీతీవ్యాకరణైతి త్యాదౌ కాలకమణోబహిరజ్జత్వాదిహగ్రహ
 ణమితిసప్తవ్యభావః, ననైవం తత్ర ద్వివేచిత్యాపి సన్యాదితివాచ్యమ్, ల
 త్యానురోధేన ద్వివేచిత్యావిధానే వ్యక్తివత్ప్రాశ్రయణాత్, ఏతచ్చ కా
 స్తథేష్టికమ్ । * సాధ్వసాధు ప్రయోగేచ * యత్రాచానవివక్షితా,
 కిన్తు తత్సకథనమాత్రమ్, తత్రాపి సప్తమ్యధాం వాతీకేఽప్యిసాధు
 గ్రహణమ్, సాధుర్భుతోర్రాజ్ఞీత్యాదియథా, సాధునిపుణాభ్యామితి
 సూత్రే సాధుగ్రహణంత్యచానాయాం వివక్షితాయాం ప్రతియోగే సప్త
 మీనిన్మర్యధామితి వివేకః । * సమిన్మమిహాఫలమితి * యదితు కారణమి

త్యుచ్యతే తద్విజాడ్యేన బద్ధత్యాదావప్రసక్తస్సాన్యదిశభావః । * చర్మ
 శీతి * చర్మద్విప్యాదీనాం సనువాయస్సచ్ఛః । * హేతుతృతీయేతి *
 తాదర్శ్య చతుర్థీత్యపిబోధ్యమ్ । * సీనాణ్ణకోశత్యాపి * తథాచ మేదిన్
 శారః, “సీమాఘటస్థితీత్రైష్వజ్ఞకోశేషచస్త్రియామ్” ఇతి. “అథ
 పుష్కలకోగద్ధస్యగేక్షవణకీలయోః” ఇతిచ, హరదత్తస్తుపుష్కలకశ్యజుగః,
 సీమిసీనజ్ఞానాథేహతోనిహతః, నిఖాతత్త్యాహ అస్మిన్స్తు పక్షే సీమపు
 ష్కలయోస్సంయోగస్సచ్ఛః । * యస్యచ * నిజ్ఞాతకాలాహిక్రియా,
 అనిజ్ఞాతకాలాయాగక్రియాయాగకాలపరిచ్ఛేదత్యాల్లక్షణమ్, సత్రప్ర
 సిద్ధక్రియాశ్రయయోగః త్రికర్మణోగ్దావకాదృష్ట్యాణాదిభిర్బాల్లక్ష్య
 లక్షణభావసమ్బంధే వ్యూహం ప్రాప్తాయాం ఇయం స ఫలీ, లక్షకత్వమి
 హక్రియాయానానాత్మత్వం. ఆద్యముస్యశు బ్రాహ్మణాదేగక్రియానానా
 తిబోధ్యమ్ ; బ్రాహ్మణేష్వర్ణియానెషు గతిభిః కర్తవ్యదాహరిణమ్, కర్మ
 జ్యోహ * గోష్ఠితి * అహ్వానామిత్యాది * యస్యాం క్రియాయాం యే
 ఉచితాస్తైజ్ఞాః తేషాం కర్మత్వే వివక్షితేనతితశ్ర సప్తమీవాచ్య, త
 థా యస్యాం క్రియాయాం యేషాం కర్మశ్చేషమనుచిశం తేషామకర్మ
 త్వే వివక్షితేన సప్తమీవాచ్య, తథా తద్వైపరీత్యే యేషాం కర్మత్వము
 చితం తేషామకర్మత్వే యేషాంతు నోచితం తేషాం కర్మశ్చేష సప్తమీ
 వాచ్యేత్యధః, ఆద్యముదాహరతి । * సత్సు తరస్స్వతి * సహోహితరణ
 క్రియాన్వాకర్తారశ్చ, ద్వితీయముదాహరతి । * అసత్సు సోఽస్వతి * అ
 త్ర తరణక్రియాయానసహానహాత్యనకర్మశ్చేషం తస్మాన్స్వసేనత్ర
 తీయతే, తద్వైపరీత్యే ప్రథమముదాహరతి । * సత్సు సోఽస్వతి * స
 తాం హితరణముచితం తేషాం చాకర్మశ్చేషిన్స్వసేన బోధ్యతే, ద్వితీ
 యముదాహరతి * అసత్సు సోఽస్వతి * అసతాం హితరణముచితమ్, తే
 షాం కర్మశ్చేషం తరస్స్వసేన గమ్యతే, యద్యపీదం యస్యచభావేనే
 త్యేనసద్ధమ్, తథాపి లక్ష్యలక్షణభావావివక్షాయాం సప్తవ్యర్థమిదమితిత్ర
 యటాదయః తత్వతస్తు— వృద్ధ మేవేదమిత్యన్వే । * షష్ఠ్యానాదరే * అ
 నాదరణతయస్యచ భావేత్యేవేదమిత్యన్వే, అనాదరణేనతియోభావం లక్ష
 యతీతి తదేతత్ఫలితమనూపదానాదరాధికత్యతి * తేనలభావిలక్ష్యేన

మేష్ట, అనాదరాధి కేయతు వస్థీనస్తమ్యావితి నిమగ్నః । * స్వామీశ్వ
 ర * స్వామ్యర్థేతి వక్తవే స్వామ్యాదిగ్రహణం పరాయానైర నివృత్య
 ర్థమ్, విరూపాక్షానుమి సమాగ్ధానామి త్యేక శేషోక్తృ నభవతి స్వరూపపర
 త్వేన సమానార్థకత్వాభాత్, దాయమాదత్త ఇతి దాయాదః, సోపసర్గాద
 ప్యాదస్తాదతిపనిపాతనాత్కః, గవాంగోమవాదాయాద ఇత్యత్ర య
 ద్యపి గవామి త్యేగిత్సముదాయస్య విశేషణమ్, తథాపి దీయతే సాదాయ
 ఇతి పుష్పత్యా అవయవాభాగముంశంస్పృశ త్వేన, తథాచాత్ర గ
 వాత్మకస్యాంశస్యాదాతేతి ఫలితోఽథః । * వశ్చమీవిభక్తై * భేదపవేతి *
 నతుశబ్దా నైరోపాత్తసామాన్యాకా నైతేతి భావః । * తద్రవశ్చమీస్యా
 దితి * న స్వేనం మాధురా ఇత్యత్రా పి వశ్చమీస్యాత్, మైసమ్, పూర్వ
 సూత్రమిహానువర్తతే తేనయతోనిధ్యార్థితే తతపవేత్యర్థాత్ నిధ్యారణావ
 థేరేవవశ్చమీప్రవృత్తైః, అనభిహితాధికారావ్యాధురా ఇత్యత్ర నాతి ప్రస
 క్త ఇత్యసే । * మాధురా ఇతి * నహ్యత్రనిధ్యారణావధేర్నిధ్యారణమాణస్య
 చ గవాంకృష్ణేజ్యాదాపివ సామాన్యవిశేషభావోఽస్తి, కిన్తుశబ్దోపాత్తయో
 ధార్త్యయోర్విరోధపవ, ఇనంచ సూత్రంబుద్ధిపరికల్పితాపాయమాశ్రిత్యా
 పాదానప్రకరణేభాషేప్రత్యాఖ్యాతమ్ । * సాధునిపుణాభ్యామచా
 యామ్ * పుణకర్తృణశుభే, తస్మాన్ని పూర్వాదిగుపథలక్షణకః, అచా
 పూజాయాం అస్మాద్భోవాదికాత్ గురోశ్చపాలకశ్చాప్రత్యయేటాప్, చౌ
 రాదికాత్తు శ్యాసక్రథోయుజితియచ్చర్చనేతిస్యాత్ । * నిపుణైరాజ్ఞ ఇ
 తి * సాధుశబ్దప్రయోగేత్వచాంవి నాసప్తమీభవత్వేన, పాధ్వసాధుప్రయో
 గేచేతివార్తికాత్ । * అప్రత్యాదిభిరితి * లక్షణేష్టమితిసూత్రోపాత్తాప్ర
 త్యాసయః । * ప్రసితోతుక * “తస్మరేప్రసితాసక్తా” ఇత్యమరః, ఉత్సుక
 పాహచర్యాత్ప్రసితోపి తస్మరపవేహగృహ్యతే రూఢ్యాచ, తేనప్రకర్త
 నిసితశుక్ల ఇత్యర్థైనభవతి । * నక్షత్రైచలుపి * లుపచ్ఛబ్దోత్పాద్భవశేషేలా
 భుజిక ఇత్యాశయేనాహ * యోలుపస్పంజయేత్వాది * అధికరణఇతి * ఏ
 తత్త్వసప్తమ్యధికరణచేత్యతోమణ్ణాశ్చుత్వాఅనువర్తత ఇతి భావః, అధికర
 ణేషిన్ముఖంబ్రతిక్షతే, మూలాయస్పృహయతి । * మూలేనేతి * స

ఘటిస్తతి, ఇహజనవదేలుబిలువ్ * సప్తమీపచ్చమ్యా * కాలాధ్వనో
తత్వస్తనయోగే ఇత్యతఃకాలాధ్వనోరితివర్తతే తచ్చపచ్చమ్యావిపరిణవ్య
తే, తదాహ * యాకాలాధ్వనాతాభ్యామితి * ఇహకాలాధ్వభ్యాం విభ
క్తిర్యథాసంభ్యం నభవత్యస్వరితత్వాత్ । * అద్యభుక్తాయమితి * నన్వ
త్రకర్తృపకవవతతాధం కారకయోర్మధ్యేకాలః, సత్యమ్, నాత్రశక్త్యా
త్రయంద్రవ్యం కారకమితివ్యవహీయతే, కింతు శక్తిరేవ సాచకాలభేద
ద్విద్యతవ పకాహి అద్యభుజేస్సాధనం అపరాద్వ్యహేతతేభుజేః, తదేత
ద్వ్యచప్తే । * కర్తృశక్తిర్మధ్యేకాయంకాలఇతి * యస్తాదధిః * ఉ
పపరాద్ధేతి * ఉధిహాకేచేత్యనేన ఉపేత్యస్యకర్తృప్రవచనియసంజ్ఞా, య
స్యచేత్వరవచనమిత్యస్య తన్త్రాదిసార్థద్వయంవివక్షితమ్, తథాహ య
స్యేత్యనేన స్వనిదిశ్యతే యస్యస్వస్య సమబ్ధీతశ్చరఉచ్యతే తతస్స
ప్రమీతివ్యాఖ్యానే స్వవాచకత్వప్రమీత్యేకోధిః, ఈశ్వరశబ్దాభావప్రధా
నః యన్నిప్రమీశ్వరత్వముచ్యతే తతస్సప్రమీతివ్యాఖ్యానే స్వామివాచకత్వ
ప్రమీత్యపరః, ఏవంస్థితేఫలితమాహ * సస్వామిభ్యాంపర్యాయేణేతి * అ
న్యతరస్తాదుశ్చన్నయైవసప్తమ్యా ఇతరనిష్ఠసమబ్ధసామ్యపుక్తత్వాదుగప
దుభాభ్యాం నసప్తమీసామితిభావః । * రామాధీనేతి * విధక్త్యర్థే వ్య
యీభావేత్వధిరామమ్ । * యదత్రైతి * యోనామధికవిద్యోనియోక్త్య
తే తస్య మద్వినియోక్తురీశ్వరత్వం గమ్యతఇత్యర్థః । * తిజిచోదాత్రైతి * ఉ
దాత్రవతితిజిరేగతిర్నివాన్యతఇతిసూత్రార్థః, అత్రకరిష్యతీతి తిజస్తఉదా
త్రవాతిజతిజఇతినిఘాతస్య నివాతైర్యద్యతీత్యాదివానిపేధాత్ । * నిఘా
తోనేతి * మామితిద్వితీయాతు కర్మణిద్వితీయేత్యనేనైవ సిద్ధ్యతీతిభావః.

— శ్రీ ఇతిసప్తమీ శ్లో —

* సమర్థకపదవిధిః * సామర్థ్యంచ ద్వివిధం వ్యపేక్షాలక్షణమేకా
ర్థిభావలక్షణంచేతి, తత్రస్వాధ్యపర్యవసాయవాచకదానామాకాంత్రాది
విశేషార్థకపరస్పతస్సంబధసామ్యపేక్షాప్రసావ్యే రాజ్యపురుషఇత్యా
దాత్రప్రత్యపేక్షాయాంసత్యాం యోయనస్మిహితోయోగ్యశ్చ తేన
నేన సమర్థకోపభ్యామేయతే యథా రాజ్యపురుషోగ్యశ్చ రాజ్యోదేవత

తీర్థిభావలక్షణరాజ్యపురుషఇత్యాదికన్యత్రాతేనసతే

ప్రక్రియాదశాయాం పృథగర్థ త్వేన ప్రథమగ్రహీతస్య విశిష్టేకార్థత్వరూ
పః , అత ఏవ రాజపురుషత్వత్యక్త రాజ్జబుద్ధసేవ్యతీ విశేషణం నాన్వేతి ప
దాధైక దేశ స్వాత్ , నచైవం దేవదత్తస్య గురుకులమిత్యాదావనన్వయా
వత్తిః , తత్రాపి దేవదత్తో జ్ఞర పృథ్వీస్య గురుణాన్వయాదితి వాచ్యమ్ ,
దేవదత్తస్య ప్రధానభూతకు లేనై వాన్వయాత్ , సమృద్ధస్మాపస్థితగురుద్వా
రకవన పృథ్వీస్థో నతుతదితరః , ఉక్తంచ “ సముదాయేన సన్బుద్ధోయేషాం
గురుకులాదినా । సంస్పృశ్యావ యవాంతైతు యుజ్యవై తద్వ తా సహ ”
ఇతి . యద్వాససమృద్ధికవదార్థవైకదేశ త్వేపి భవత్యేషవి శేషణాన్వయః ,
ఉక్తంచ “ సమృద్ధిశబ్దసాపేక్షోనిత్యంసర్వస్సమస్య తే । వాక్యవత్సాన్వయ
పేక్షాహిన్వత్తాపవినహీయ తే ” ఇతి . నన్వేనంరాజ్ఞోపనిత్యసాపేక్షత్వా
దేశదేశ త్వేబుద్ధసేవ్యతీ విశేషణేనాన్వయోఽస్తు , మైవమ్ , రాజ్జహితీతురీ
శితవ్యప్రసాదాజ్ఞా త్వేపి బుద్ధంత్రత్యనాకాంక్షత్వాత్ , సమవాక్యేశ్చ
ప్రస్తుతావమువశక్తోపపత్తైః శిష్టార్థవిషయక శక్త్యస్తరమేవమాస్తు , సగ్య
మ్ ; బహువాంశప్రకర్తృణాం వచనై రేవపాధవే స్యాత్ప్రమాదోరవం త
స్మాదేకార్థీభావతస్థితః , “ చ కా రాదినిషేధోఽకభహుపుత్యప్రకీర్తనంజనమ్ ।
కర్తవ్యం తేనాన్వయ సిద్ధంత్వేస్తాకం తదితిస్థితమ్ ” తథాహి ధవళుదిరా
వతివృత్తేనక్రొడీకృతాథత్వాజ్ఞాకారోనప్రయుజ్యతే , తథాచిన్ద్ర
గ్వాదౌ యత్పదం త్వయాతు వచనంకర్తవ్యం నిరూఢలక్షణాతు శక్తితో
నాతీవభిద్యతే , కించప్రాప్తముదకం యమితివ్యస్తేసమీచీనముదకమితివిశే
షణసన్వయైపురుషకవిశేషణప్రయోగః ప్రాప్తస్సచవృత్తస్య విశేషణయో
గోనేః పచ నేనైవవారణీయః , నామార్థయోరభేదాన్వయః ప్రత్యయార్థ
ప్రధానమితిపుత్య త్పితృత్యాగశ్చ పాప్రొద్దకకృత్యాదాపుదకకర్తృకపాప్రొ
కర్తృత్యాగ్యధ్ధాభ్యుపగమూత్ , ఏకాథేభావేతులాభువమితిదిక్ . పదగ్రహ
ణంకిమ్? పర్లవిధానమగ్రపరిభాషామాభూత్ , ఉష్ణతుదధ్యానయత్రం ఇ
హస్యాదేవంశుత్ , విధిగ్రహణంతుతదస్య విధివదయోర్విధివదానాం విధి
రిత్యేవేదిభక్త్యస్త నమాసలాభాన్తమ్ , పదసేవ్యత్యక్తతూపవదమతిజిత్యా
హాహాహాస్యేపిస్థితిస్సాన్వితత్వామః । సూత్రేనమథశబ్దబాక్షణికఇతిధ్వ
నాన్వయామాః * సమృద్ధాప్రకర్తృతి * సమృద్ధికిమ్ ? వశ్యతీకృష్టంతోదేవ

దత్తమిత్యాదాకృష్టతత్వత్యాదిసమాసోమాఘాత్, తథావస్త్రముపగోరప
త్యంతైత్రసేత్యత్ర తస్యపత్యమిత్యుపగుశబ్దాదన్యభూదితి, క్వచిత్తు సా
పేక్ష త్వేపిభాష్యప్రామాణ్యాద్యుక్తిరక్షీక్రియతే, తద్వధా; కిమోదనంశా
లీనాం కేమాంశాలీనామోదనమిత్యర్థః, స క్త్యాధకమాపణీయానాం ఆపణీ
యానాం సక్తునామాధకమిత్యర్థః, కుతోభవా? సాటనిపుత్రకః, ద్వేపా
టనిపుత్రై త్సకప్తాత్పాటనిపుత్రాద్భవానాగతిత్యర్థః. రోషధేతోఽప్రాచా
మితిపుష్క. * ప్రాకరాదారాతస్మానః * ప్రాగ్గ్రహణమావర్తతే తేన
పూర్వంసమాససంజ్ఞా తతస్సజ్ఞాంగరమవీతీలభ్యతే, తేనావ్యయీభావాది
భిస్సమావేశసిద్ధృతి, అన్యధాపర్యాయస్వాత్, సమాససంసమాసః భావే
ఘృణ, అనేకస్యపదప్రేయకపదీభవనమిత్యర్థః తేవే, సమస్తస్వకర్తరి
చ కారకత్వకర్తృణిఘృణ, అన్యథా సుబద్ధం సమస్తతత్వత్వత్వైరగ్రహో
నసద్భవతే, నస్వస్వర్థత్వానసమాస సంజ్ఞాయాఽప్రశీకీకప్రసంగా
త్సూత్రహణంవ్యర్థమిత్యాశంకాహ * యోగోవిభజ్యోగితః * సుబా
మన్త్రితత్వసువిశ్యసవర్తతే తదాహ * సుబద్ధమితి * సమాస్యతీతి *
సమ్పూర్వాదస్య తేకర్తృణితే, ఆచార్యేణేతశేషః, సమాప్తేనేతు సమా
యోగేత్యతీయా సమసనక్రియాంప్రతిసుబద్ధంకర్తృనశుకర్తృ, యద్యపి సు
బద్ధస్యకర్తృత్వాభ్యుపగమేపుపసర్గాదస్యత్యూహేయిరితి వారితేన సమ
స్యతీతిత్యాత్మనేపదంలభ్యతే, తథాపి సమాసత్వవ్యాఖ్యేయైకైకర్త
రిఘృణమలభః బాహుళ్యకంత్వగతికగతిరితికమశ్చభ్యుపగమపవజ్యా
యా. * సచేతి * ఏతదపి యోగవిభాగస్యేష్టసిద్ధ్యథా త్వాదేవలభ్యతే.
* ధ్వస్యేవేతి * యదిలోకేపిస్యాత్తహియస్సృకురుతెత్తత్యాదా స్వా
ద్యుత్పత్తిస్వాత్, లిజ్జసర్వనామతామభ్యుపేత్యస్వమోర్షపుంసకాదితి
లుక్కృతేపి ప్రాస్తోనపుంసకత్వప్రాస్తస్వాస్వాదిత్యాదిమాషణం కమణా.
యనుభిప్రేతీతీనూత్రైస్తాభిరుద్భావితమ్. * అనువ్యవలదితి * సువి
త్యేకత్వసర్వవిపక్షితత్వాత్ పర్యాయేనసమాసోబోధ్యః, సమాసాంతోదాత్త
త్వేవేనఘాతత్వతి కుగతీతీనూత్రైకైయటః. * సుపాధాతు * సుపత్తిప్ర
త్యాహారస్యగ్రహణమ్, పశ్చిమ్యాస్తోకాదిభ్యత్యాద్యలుక్సమాసవిధానా
జ్ఞాపకాత్. * నిర్దేశాదితి * అన్యథాహి ప్రథమానిర్దిష్టత్వావిశేషేష్యుత్ప

సర్జనసంజ్ఞాయా అన్యథత్వేన పూర్వశబ్దవైవిధ్య పూర్వనిపాతస్సాధ్యునిభా
వః । * ఇవేనేతి * అయమపి సమాసః పూర్వవత్కాచిత్రాపవ తేనజీ
మూతస్యవేత్త్యాదౌ తైత్తిరీయఃకాంపృథక్పదేనపాతః, “ఉద్భావమరివ
నామనః” ఇత్యాదౌ వ్యస్తప్రయోగశ్చ సగ్గచ్ఛత్యతిసంహారమాయాం స్థిత
మ్ । * విభక్త్యలోపశ్చేతి * సమాసావయవస్య సుహౌలోపవిధానేఽపిస
మాసాదుత్పన్నస్య సారవ్యయాదితి లుగ్భవ త్యేవ, అనువసర్జనే తదన్తస్యా
వ్యసయత్వాదితి బోధ్యమ్ । * అవ్యయం విభక్తి * విభక్తిరిహ కారకశ
క్తిః విభజ్యతేనయా ప్రాతిపదికార్థ్యతి వ్యుత్పత్తిః అతపవ వక్ష్యతివిభక్త్య
ధాదిషు విద్యమానమవ్యయమితి । * ప్రథమానిర్దిష్టమ్ * అత్ర సమా
సపదం తద్విధాయకే లాక్షణికం అన్యథా చిక్కిరితే సమాసే యత్ప్రథమా
న్తమితి వ్యాఖ్యానప్రసక్త్యా కృష్ణంశ్రితఇత్యాదౌ శ్రితాదిస్వతిప్రసక్త్యిత్వా
శయేనాహ * సమాసశాస్త్రీయతి * విగ్రహాత్మతి * అనువత్సమానేనస
మాసగ్రహణేన విగ్రహానా లక్ష్యత్యతిభావః । * నతుతస్యేతి * అన్త
రిస్యేతివ్యాయాత్పూర్వసూత్రేణ విహితస్య పూర్వనిపాతత్వం ననిషిధ్య
తే, తేన కుమారీశ్రితఇత్యాదౌ నదోషః । * గోష్ఠీయోః * ఉపసర్జన
స్యేతి గోష్ఠీయోర్విశేషణమేకవచనస్తుప్రత్యేకాభిప్రాయేణ, గోష్ఠీ
భ్యాంశు ప్రాతిపదికం విశేష్యతే, విశేషణేన తదన్తవిధిరిత్యాశయేనా
హ * ఉపసర్జనం య ఇతి * ఉపసర్జనమిహ శాస్త్రీయం గృహ్యతే సత్య
ప్రధానలక్షణమ్, తేన కుమారీవాచరకబ్రాహ్మణఃకుమారీత్యత్ర నదోషఇ
త్యుక్తమ్ । * స్త్రీప్రత్యయాన్తమితి * స్త్రీధికారోక్తటాబాద్యన్తమి
త్యర్థః, తేనాతీలక్ష్మీరిత్యాదౌ నాప్రసక్తః, నన్వేనమపి రాజకుమారీపు
త్రఇత్యాదావతిప్రసక్త్యతిచేత్, అత్రాహుః — ఉపసర్జనస్య ససమబ్ధిక్రత
యా యస్యప్రాకపదికస్య హ్రస్వవిధీయతే, తదర్థంప్రతియమ్యత్తరపద
భూతయోగోష్ఠీయోర్గుణాభావస్తదైవ హ్రస్వత్వమితిభాష్యాదావుక్త
త్వాన్నదోషః, భాష్యాదావప్రత్యత్తరపదభూతయోరిత్యర్థలాభస్తు కృత్తద్ధితే
త్యతస్సమాసపదానువర్తనాదోభ్యమితి । * వాచ్యాయా * అత్రావశ్య
మ్యాత్మతి ప్రతిపదికాన్తరత్వాదనుపవ నతు వ్యవహితస్యాయికోఽప్యితి
మ్యుప్యేవాత్థం శ్లోకతయేతుంసూత్రేతుశబ్దః । * తస్య పశ్యమింపితేతి *

ఏవంచాదన్తాదవ్యయీభావాత్పరస్య పశ్చిమీ భిన్నస్యసుపౌలుబ్ధుః, పశ్చి
మ్యాస్తు లుగమాదేశావృథావపి నభవతభిసంస్థితమ్, అసంకీమ్ ? అధిహారి,
* దిశయోరితి * దిశోరితి హలనైన విగ్రహే ప్యేతదేవరూపమ్, దిశో శబ్ద
స్య శరదాదిషు పాతాట్టచ్. * అపదిశమితి * పశ్చిమీవ్యతిరిక్తవిభక్తీనా
ముదాహరణమిదమ్, పశ్చిమ్యాస్త్యవదిశాదితు యదాహర్యమ్. * విభక్తౌ
తావదితి * తావచ్ఛబ్దసంక్రమార్గః, లౌకికం విగ్రహవాక్యం ప్రదర్శయతి.
* హరావితి * హ్రీ చాతు హరావధిక్యత్యైతి విగ్రహీతం తదనత్, అధిహా
రిత్యత్ర అధిక్యత్యైత్యర్థపాప్రసక్తితే. * హరిజీతి * అలౌకికే జితబుద్ధ్యై
వ ప్రవేశ ఉచితః, అక్షరజ్ఞానపీతి న్యాయాత్, అన్యథా జేతాత్వైకతే అ
ధిహారితి సమాసే హరిశబ్దే ఇకారోదులభస్సాదితీభావః, ఇహహరావ
ధీతిస్థితే ఇతిప్రాచోక్తముపేక్షితమ్, నిత్యసమాసేష్వస్వపదవిగ్రహాద్వై
వోచితత్వాత్. * అభిహితేపీతి * ద్యోశితేపీత్యర్థః, * వచనసామర్థ్యా
దితి * సుపేత్యనువర్త్య సుబద్ధేన సమాసవిధానసామర్థ్యాత్సప్తమీస్యాదే
వేతిభావః, నన్వనభిహితేధికరణే ప్రాతిపదికార్థనాశ్రయేతి ప్రథమైవ
స్యాన్నతుసప్తమీతిచేత్, అత్రాహుః — అధీత్యస్య సుబద్ధేన సమాస
స్యావశ్యకత్వే అధిశబ్దద్యోత్యాధికరణార్థవాచక విభక్తౌలేవ సీక్తకర్తు
ముచితత్వాదితి. యత్ప్రసాదకృతావ్యాఖ్యానం తద్భూతైర్ధితసమా
దైరితి పరిగణనాదధిహారిహితేపి సప్తమీస్యాదేవేతి, తన్న, పరిగణన
స్యాకరే ప్రత్యాఖ్యాతత్వాత్, కర్మాణిద్వితీయోసూత్రే స్వయముపి
తత్తేవోక్తత్వాత్, “క్రమాదముం నారదభివ్యబోధినః” ఇతిప్రయో
గవిరోధాచ్చ. అత్ర వ్యాచక్షతే — వచనగ్రహణం విభక్త్యాదిభిఃప్ర
త్యేకం సమ్బంధితే, సాకల్యాదైష్ఠ్యిత్యేవ వక్తవ్యే వచనగ్రహణాత్,
ఏవంచ తత్సామర్థ్యాద్విభక్త్యర్థమాత్రవృత్తేరవ్యయస్యేహగ్రహణ
మ్, లేనవృక్షసోపరి వృక్షస్య పురి ఇత్యత్ర సమాసో నభవతి, ఉప
ర్యాదయోహి దిగ్దేశకాలేష్వపి వర్తంతే నతువిభక్త్యర్థమాత్రే, అతఏవ
“క్రమాదముం నారదభివ్యబోధినః” ఇత్యాదౌ నాతిప్రసక్తః, ఇతిశబ్దస్య
సర్వసామవస్త్రికృతపరామర్శకత్వేనకర్తృత్వమాత్రానభిధాయకత్వాత్,
ఏవంచవిభక్తిశబ్దసప్తమ్యాంపర్యవస్యతి, అతఏవపరిశోద్ధేధికరణే ఇత్యేవ

సూత్రికమ్, ప్రాణినిస్తుమాత్రాలాఘవమభిప్రేత్యవిభక్తిశబ్దంప్రాయు
 జ్ఞాత, అన్యేతులాఘవాత్ జనమీవసమృద్ధీతివక్తవ్యే విభక్తిగ్రహణాద్వి
 భక్తిశబ్దోనసప్తమ్యాంపర్యవసృతీతి, తతశ్చక్రత్వత్వమాత్రద్యోతకతాయా
 మితివారదమితి సమాసోభవత్యేవేత్యాహుః * నపుంసకంప్యాదితి * ఏత
 చ్చసనపుంసకమిత్యతోలభ్యతే । * సమీపఇతి * అవ్యయీభావఇత్యన్వర్థ
 సంజ్ఞాశ్రయణాత్సమీపరూపావ్యయార్థప్రాధాన్యపవాయంసమాసః, స
 మీపవర్తిప్రాధాన్యేతు సఖ్యయావ్యయాసన్నేటివహుప్రీహింసక్యతిడేప
 దశాఇతియథా । * విధానపామగ్ధ్యాదితి * నను సమయాగ్రాహమిత్యా
 నాద్వితీయావిధానపామగ్ధ్యాన్తాస్తవ్యయీభావః, ఆరాద్వనాదిత్యత్రతు
 భవేదేవ, అన్యారాదితి పశ్యమీవిధానస్య దూరార్థకారాచఛబ్దియోగే
 సావకాశత్వాదిత్యేత్, అత్రకేచిదుత్పేక్షయన్తి - మారాన్తికాక్షైష్టస్య
 న్యసరస్యామితి షష్ఠీపశ్యమ్యోగప్రాప్తయోఃతదపవాదతయా పశ్యమ్యే
 వ తేనవిధీయతే, తథాచాన్తికార్థకారాచఛబ్దియోగే షష్ఠ్యపవాదతయాప
 శ్యమీవిధానం నిరవకాశమేవేతి నిత్యమగ్ధ్యాదవ్యయీభావోనేత్యుక్తిస్స
 మ్యుగేవేతి, తదపరే నక్షమన్తై, అన్తికార్థకారాచఛబ్దియోగే ఓషిష్యపశ్య
 మీవిధానాభావాదన్యారాదితి సూత్రస్యాన్యగ్రకృతార్థత్వాచ్చ, సామీప్యే
 ఆరాద్వనమిత్యవ్యయీభావో దుర్వారపవేతి ఏవంహి వ్యాకుర్వ పద
 స్యేత్యపకర్షణభావే భృశాగ్ధేసావకాశోయజ్ పానఃపున్యేవరేణ ద్విర్వ
 చనేన బాధ్యేతేతి నిత్యవీప్సయోరితి సూత్రస్థమనోరమాగ్రన్తోఽనుకూలఇతి
 డిక్ । * సుమద్రమితి * ఉత్తరపద్మాప్రాధాన్యేతు కుగతీతి తత్పురుషః,
 సమృద్ధామద్రాసుమద్రాః । * దుర్భవసమితి * నచాగ్ధాభావేనేహసిద్ధిః,
 యేనసమస్యతే తదీయాథాభావేనాత్రసమాసస్వీకారాత్, నచేహయవ
 నానామభావః యేనాగ్ధాభావే సమాసస్సాన్యేత్, కిన్తు తదీయాయాబుద్ధై
 రభావఇతి । * నిర్మక్షికమితి * సంపద్గాభావేయంసమాసోనత్యన్యోన్య
 భావేఽపి, అర్థగ్రహణస్య సామగ్ధ్యేన సమస్యమానపదజన్యప్రతీతి విశేష్య
 విరోధిసవభావస్య గ్రహణాత్, అన్యోన్యభావస్యతు ప్రతీయోగితావ
 చేచ్ఛదకేచైవ విరోధాన్తస్యచ ప్రకారత్వేప్యవిశేష్యత్వాత్, యత్తు వన
 ని - ఘటఃపటోనేత్యుక్తాపి పటత్వాత్వన్తాభావసంవాదః, ఆకృత్యధి

కరణన్యాయేన జాతేషదార్థత్వాదితి, లేమామపిమతేఽన్యగ్రహణసామగ్ధ్యా
 చేవాక్తి ప్రధర్మ్యభావైయంసమాసో నభుధర్మభావఇతి నదోషః । * అత్య
 యఇతి * సప్రప్థామేతత్ , అర్థాభావేన గతార్థత్వాత్ , అర్థాభావేన
 సంసగ్ధాభావో వివక్షితోనత్వన్యోన్యార్థభావః , ఘటకపటానేశ్యత్రాతిప్రస
 క్త్యాదితి నిషేధాత్ । * సంప్రతినేతి * సంప్రతీత్యవ్యయిశ్యేదానీమిశ్య
 ర్థః, “ఏతద్విసస్మృతీదానీమ్” ఇత్యనురూప్తేః, తచ్చాచిధికరణశక్తిప్రధాన
 త్వాత్ప్రియాపదేనైవాన్వయాత్ , నిషేధోఽపిక్రియాయాపవాదితః, త
 దేతదాహ * యుజ్యతఇతి * అసంప్రతీతి సామప్రయోగేతు యుజిక్రియా
 న్తర్భావేణ నశ్చసమాసఇతి బోధ్యమ్, యత్ప్రసాదకృతోక్తమ్ — అసంప్ర
 తి సస్మృత్యభావఇత్యర్థః , అనేనోపభోగ్యవస్తునోయోషర్తమానకాల
 ససంపిద్యతఇతి తన్న , అధికరణశక్తిప్రధానస్య క్రియయైవాన్వయాత్
 స్య నిషేధప్రతి ప్రతియోగికత్వేనాన్వయస్యాయుక్తత్వాత్ , నపిభూ
 తలే ఘటానాస్తీత్యనేన భూతలం నిషిధ్యతఇతి కచ్చిదభ్యుప్తేతి , యేనా
 త్ర వత్కమానకాల నిషేధో యుక్త్యర్హస్యాత్ । * ఇతిహారీతి * స్వరూ
 పవత్తేష పృథ్వీనైవ హరిశబైసనహ ప్రకాశార్థశేషిః శబ్దస్య నమాసః ।
 * తతఃపశ్యాదితి * సతిశాస్త్రావ్యయాభావే పశ్యాచచ్ఛబ్దస్య పూర్వనిపా
 తస్యాదితిభావః । * భాష్యప్రయోగాదితి * అనేకవన్యభదార్థఇతి సూ
 త్రే సర్వపశ్యాన్నిషేధాదితి భాష్యప్రయోగాచ్చేగ్యపి బోధ్యమ్ । * ప్ర
 త్యర్థమితి * సృతౌ వీపాన్తర్భావాన్నద్విర్వచనమ్ । * ప్రతిశబ్దశేషితి *
 యిత్యైహుః — గ్రామస్యవృక్షంవృక్షం ప్రతిత్యగ్ర సాపేక్షత్వేనసమా
 సాభావే ద్వితీయాపిధానం సావకాశమితి తన్న , నిత్యసమాసేషు సపిశే
 షణానాం వృత్తిర్నేత్యస్యాప్రవృత్తేః । * ఆనుపూర్వేణైతి * అనుపూర్వ
 స్యభావః ఆనుపూర్వమి, బ్రాహ్మణాదిత్వాత్వ్యభాగ్ । * చక్రేణ యుగప
 దితి * అత్రకేదిత్ — యుగపచ్ఛక్రమితి సమాసేనైవ భవితవ్యం యుగ
 పచ్ఛబ్దస్యావ్యయత్వాత్ , కిన్తు చక్రేణైక కాలే ఇత్యాది విగృహీతుముచి
 తమిత్యావహుః * సహశ్రూర్వాస్థామితి * సాకలేయైవ్యయాభావః । * గు
 ణభూతేఽపీతి * యది సాదృశ్యఇతి నోచ్చేతతహి యత్ర సాదృశ్యంప్ర
 ధానం అవగమ్యతే తత్తైవివస్యాదవ్యయార్థప్రధానస్యావ్యయాభావే

బౌద్ధస్థిత్యాదివిభావః । * అన్యథాతి * ఇదానీమేతావాక్ ప్రదేశోధ్యేత
 వ్యతియ్యావతోగ్రన్థప్రదేశస్య పరిగ్రహాకృతః , తదపేక్షాసమాప్తిరిహ
 ప్రశబ్దేన వివక్షితా నాచాసక్తి లేపవ్యయ సేవ సతీతి సాకల్యాత్మభగవచ్యతే ।
 * సాగ్నితీతి * అగ్ని శబ్దస్తస్య గ్రహపాదకగ్రన్థవర్తతే సచత్వతీయాంతాని
 త్యం సమస్యతే , నవైవహగ్ని నా సహేతిప్రయోగోదుర్లభఇతివాచ్యమ్ , సా
 హిశ్యవాప్రవివక్షాయాం తత్ప్రయోగసోపపత్తయే , అన్యత్వవివక్షాయా
 స్తసమాసస్య నిత్యత్వాదగ్ని గ్రన్థపర్యవైమిశ్యస్య పదవిగ్రహేనాదిర్మితః , య
 త్సుకేచిత్ — అగ్నిరస్తోనేన్యనిప్రథమా వైనాగ్నేరన్యత్వమిష్యత్యం తేనవావి
 గ్రహః , సమాసోపిప్రథమా వైసప్త్యవైవవేత్వాచుః , తన్న , సహశబ్దస్య
 వైవాచకత్వాభావాదన్యత్వస్య సుత రాజులాభాత్సహాయత్తే తృతీయా
 యా న్యాయ్యత్వాచు , సత్త్వణుత్తేత్యగ్ర సాకల్యస్వేవ సాగ్నిత్యత్వా
 న్యత్వస్యాపి సాహిత్యద్యోత్యతయా తత్తత్తృతీయావైన సమాసం స్వీకృ
 త్య ఇహ తస్మిరిత్యాగస్య నిష్ప్రమాణత్వాచు , అత్రైదంబాధ్యమ్ —
 తదధీత ఇత్యధ్యేత్యప్రత్యయస్య వైకలికత్వాత్సాగ్నిత్యత్వాత్ సోక్తః , కృ
 తేవ్యధ్యేత్యణసర్వాదేసాదేవ్యుగ్తవ్యతివక్ష్యమాణత్వాత్సాగ్నిత్యే
 వరూపమితి । * యథాసాదృశ్యే * నిసన్దేహాయ సాదృశ్యే యథేత్యే
 ససక్తవ్యేఽపరితోచార్థం నభోప్రస్లేషలాభాద్ధమితి వ్యాచక్షే । * అసా
 దృశ్యఇతి * యావన్యథాతి * యస్మిరిమాణమేషాం తే యన్తదేతేభ్య ఇతి
 వతువ । * యావన్లోకిమితి * యావదత్యవ్యయం పశున్యతే , పిగ్రహస్తు తద్ది
 తానైనేత్యస్య పదవిగ్రహత్వమస్త్యేవ , అవధారణేకిమ్ ? యావద్దంతావ
 చ్ఛక్తం కియచ్ఛక్తం వా నావధారయతీత్యర్థః । * సుప్రతీనా * సుచిత్యసు
 విర్తమానే పునస్సుబ్దగ్రహణమవ్యయనిష్పత్తిర్ధమితి ధ్వన్యనున్నదాహరతి ।
 * శాకప్రతీతి * నన్వారణ్మసామధ్యోదవ్యయభిన్నపవ సుప్సహస్యత్యతి
 చేదత్రాహుః — పునస్సుబ్దగ్రహణాభావే , దోషామన్యమహః , దినామన్యా
 రాత్రినిత్యవృత్తివిషయే సత్ప్రధానతాదర్శనాత్తాదృశావ్యయా న్యేవమా
 త్రాధైప్రతీనా సమస్యేరిత్యాచ దివసస్య తేశః దివాత్రాతిదోషా ప్రతీ
 త్యాదీనా మేవోదాహరణత్వం సమ్భావ్యేతేతి । * వృత్తంప్రతీతి * నను
 అన్యథాదాప్రత్యేకర్తృప్రవచనీయసంక్షావిధానసామధ్యోద్ధిష్టతీయాగ

రఘుం వాక్యమేవ స్యాన్నతు సమానస్తస్యలేశాథై సాంకాశత్వాదితీయై
 వమ్, వృక్షంప్రతిసిద్ధిప్రత్యాదౌషత్వనివారకత్వేనకర్తృప్రవచనీయసం
 జ్ఞావిధానస్యచరితార్థత్వాన్నాత్మార్థగ్రహణాభావేలక్షణాదావప్యనేనస
 మానప్రసంగాత్, వీప్సయానుష్యయాభావేతుప్రత్యాదేః పూర్వని
 పాతత్వే ప్రత్యర్థంసిద్ధిప్రత్యాదౌషత్వాన్నప్రసక్త్యాకర్తృప్రవచనీయః
 ధానస్యచరితార్థతయాతత్సానుష్ఠాన్విద్విజీయాగర్భం వాక్యసపీత్యుక్తంమూ
 లకృతావ్యయంవిభక్తీతీయాత్రై, అత్రనన్యాః — ప్రత్యర్థమిత్యవ్య
 యాభావేవీప్సయాన్ద్యోతకత్వేనవిద్యమానమవ్యయం సమస్యతే, వీ
 ప్సాన్ద్యోతకస్యయదికర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞావిధిస్త్వక్రియలేతదాపిప్రతిస్త
 వనం, ప్రతిష్ఠానమిత్యాదౌషత్వనివారణాయప్రత్యర్థస్యకర్తృప్రవచనీయ
 సంజ్ఞాచరితార్థైవ, వస్తుత్వ — వీప్సయాన్వివయభూతాయాంప్రత్యా
 దేఃకర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞానతువీప్సాన్ద్యోతకమైవ, అన్యథాన్వృక్షంవృ
 ఙ్మంప్రతీసించిత్యత్రద్విర్వచనేనైవవీప్సాన్ద్యోత్యతే, ప్రతిశబ్దస్త్వక్రియ
 యాసమ్యుచ్యతే, కర్మణిద్వితీయా, కర్తృప్రవచనీయసంజ్ఞయాఉపసర్గసం
 జ్ఞాయాబాధాత్, షత్వంనెత్వాది మనోరమాగ్రస్థస్థలక్షణేభూతేతి
 సూత్రస్థస్థరత్తజలాజ్ఞానిస్సన్యత్, తతశ్చపంజ్ఞావిధానసామర్థ్యస్సోపపజీ
 వ్యత్వాదగ్రస్థంప్రతీత్యాదిభాష్యప్రయోగాదేవద్వితీయాగర్భం వాక్య
 మపిభవతితేవం వ్యాఖ్యేయమిత్యాసూః, పరాజయం ద్యోతయశుమా
 హ | * విపరీతంవృత్తిమితి * పూర్వంజయేయథావృత్తంతథానవృత్తిమి
 త్యుక్తః, * ఏకపరీతి * ఏకేనవిపరీతంవృత్తిమిత్యుక్తః, ఏవంద్విపరీత్యా
 దివిభాషాఅసపరిబహిరితియోగంవిభజ్యవ్యాచక్షే * విభాషేతి * ఇహ
 ప్రాచీనానాంసమానానాంటిఘభాదిసంజ్ఞానామివవాగ్ధ్రాసాణాభావా
 నిత్యస్వంస్యయితవనసిద్ధంతద్వలిక్లేవాపిగ్రహయతి | * ఏకదితి * నస్తే
 వంసుపునరేత్యపినిత్యంస్యాత్, ఇష్టావత్తాతాపూర్వంభూతోభూతపూ
 రన్యఃసుపునరేతినమానఇతివృత్తిగ్రహోవిరుధ్యేత, తథాశాకలసూత్రైస
 నిత్యసమానయోగ్యకాలప్రతిషేధఇత్యత్రనిత్యగ్రహణేన వార్థః ఇదమ
 పసిద్ధరభవతి, కాపాన్యమిహోపాప్యశ్వఇతిభాష్యంతైయ్యటోవ్యాఖ్యత్,
 వాప్యశ్వఇతిసుపునరేతినమానః, సంజ్ఞాయామితివృత్తిమేతమానస్యయని

త్యత్యాసస్థిప్రతిషేధఇతి, సోఽపిగ్రహ్యోవిరుధ్యేతేత్యాశక్త్యాఽయామా
హః । * సుపుసేత్స్యతి * ననప్రక్రింప్రమాణమిత్యతపా * అవ్యయమి
త్యాదీతి * సుపుసేత్యనేవైవసిద్ధేసమాసే అవ్యయమిత్యాది సూత్రైః
పునస్సమాసవిధానం ప్రాచీనస్య క్వాచిత్కాంతం జ్ఞాపయతీత్యర్థః, ఏవంచ
ఇవేనసమాససా పిక్వాచిత్యత్వాత్, “ఉద్బాహురవనానః” ఇత్యాదిసి
ద్ధమ్, ఇచేనేతిచార్థికంతు యద్యపికుగతీత్యత్ర పత్యతేతథాపిసుపుసేత్య
త్రత్యమేవనిత్యాదికారే స్మారితమితీత్యయటః, ఏవంఘ్రితే “ఇవవాహనః”
ఇత్యాదిలోకప్రయోగసిద్ధయే ఇవేనసమాసస్య ఛన్దోఽప్రయత్నం కల్పయ
ంతః ప్రత్యుక్తః, ఛప్తస్యపితత్సమాసస్య నిత్యత్యాసభ్యుపగమాత్, జేమూ
తస్యైవేత్యత్రహి బహ్వై. చైస్సమాసాభ్యుపగమేపి తై త్తిరియైర్వ్యస్తవైవి
వపాతాత్ ఏతచ్చననోరమాయాంఘ్రికమ్ । * అపఘరి * అపఘరియోగేపఞ్చ
మ్యపాద్యురిభిరీతి పఞ్చమీవిహితా, అఞ్చాత్తరపదయోగేపి అన్యారాది
త్యాదిచావిహితైవ, తేనాత్రపఞ్చమ్యేతిగ్రహణంబహిర్యోగే పఞ్చమీభవతీ
తిజ్ఞాపనాన్ధమ్, జ్ఞాపకసిద్ధంనసర్వత్రైతి “కరస్యకరభావహిః” ఇత్యపి
సిద్ధమ్ । * ఆబాలమితి * “ఆపరమాణోరాచభూగోళకమ్” ఇతికిరణావళి
ప్రయోగస్తు ప్రామాదికః, సమాసమధ్యేచశబ్దప్రయోగాసమ్భవాత్, ఆ
చభూగోళకాదితపాతస్తుదితః । * లక్షణేనా * “చిహ్నంలక్ష్యచలక్షణ
మ్” ఇయమరస్తదాహ । * చిహ్నచాచినేతి * ఇహలభిప్రతీలక్ష్యలక్షణ
భావం అభిముఖ్యంచేత్యభయం ద్యోతయత్యితి ఫలితమ్ । * అగ్నిముఖి అ
గ్నిం ప్రతీతి * అభిరభాగే, లక్షణేఽంభూతేత్యనేన చాభిప్రత్యోగకర్తృప్ర
వచనీయత్వాద్వివేచియా, లక్షణేవేతికిమ్ ? స్రుఘ్నం ప్రతిగతః స్రుఘ్న
దాగతః, తమేవప్రతి నివృత్తఇత్యర్థః, అగ్నిః స్రుఘ్నకర్తృనతుల్య
ణమ్, అభిప్రతీకిమ్ ? యేనాగ్నిస్తేనగతః, యేనయథాగ్నిర్గతస్తేనగతఇతి
ప్రతీతేర్భవతి గమనస్యాగ్నిలక్షణమ్ । అభిముఖ్యమవ్యస్తీతి యేనతేన
శబ్దయోరగ్నిశబ్ద సమాపస్యాత్, అభిముఖ్యేతికిమ్ ? అభ్యుదాగ్గావ్య
ప్రత్యేకాః, అభినవ్యప్రతి ననశ్చాద్యసామితి బహువ్రీహిః, అ
జ్యోత్యత్యత్రభవతి గవాం లక్షణం అభిముఖ్యస్తు నాస్తి, నమాత్పగతః
అభ్యయార్థప్రాధాన్యేవ్యయభావస్సీత్యాదౌర్థవిభావప్రపణః, అ

త్రాహుః — ఇహ ప్రకరణే బహుప్రీహి విషయేఽన్యాయాభావోభవతీతి
జ్ఞాపనార్థమిదమ్, తేన సన్ధ్యానం శ్చేన ద్విమునివ్యాకరణమిత్యాదిసంధ
మితి । * అనుయః * యదితీ సమయామోగే ద్వితీయేతిధ్వనయితి ।
* యంపదార్థం సమయేతి * యస్య పదార్థస్యసమీపమిత్యర్థః, లక్షణే
నేత్యనువర్తత ఇత్యాహ * లక్షణభూతేనేతి * చిహ్నవాచినేత్యర్థః,
అవ్యయం విభక్తీత్యనెన సిద్ధే విభాషార్థం వచనమ్, తేనపత్యే వనస్యాను
ఇత్యుదాహర్యమితి మనోరమా యాం స్థితిమ్, అత్రవిదన్తి — వనస్యే
తి షష్ఠీహమర్లభి, కిమప్రవచనీయయ్యుక్తైర్ద్వితీయాయామర్వాంతా
త్ తత్సామర్థ్యానమయాంబాగమితివత్సనాసబాధే ప్రసక్తైస్త్వవిధ్య
ర్థత్యాత్, నచాయమనుసాసమీప్యమాత్రయోగకో నలక్ష్యలక్షణభావ
స్యేతి వాచ్యం లక్షణేనేత్యనువృత్తివైయధ్యాత్, నచైవమపి లక్షణమా
స్రద్ధోగతత్వంవాస్తీతి వాచ్యమ్, లక్షణైస్థమిత్యత్రమాత్రపదాభావాదగ్ని
మభిఅగ్నిం ప్రతీతి పూర్వమాత్రస్థోదాహరణవాక్యవిరోధాచ్చ అతోఽత్ర
పత్యే వనమనుఇత్యుదాహర్యమ్, వనస్యసమీపం గతఇతి మూలస్థం పివిరణ
వాక్యస్తు లక్షణభూతస్య వనస్య సమీపం గతఇతి వ్యాఖ్యేయమితి, అన్వి
తీకిమ్ ? గ్రాహంసమయా, యత్సమయేతికిమ్ ? వృక్షమనువిద్యోతతేపి
ద్యుతో, లక్షణేనకిమ్ ? అనువనమ్, ఉపకృష్టమితివదత్ర నిత్యమవ్యయి
భావః । * యస్యచా * ఇహోనురిత్యనువర్త్య ఆపర్యైకిం తృతీయాన్త
త్వేన విపరిణమయ్య వ్యాచక్షే । * అనునేతి * లక్షణభూతేనేతి * లక్ష
ణేనేత్యనువర్తత ఇతిభావః । * అనుగ్ధమితి * ఇహోయామోలక్షణత్వం
చానుద్యోశ్యతే, లక్ష్యస్తు సమాసార్థః, అతపవవారాణస్యాసామానా
ధికరణ్యం వారాణసీతి, వరశ్చుతదనశ్చ వరానశ్శ్రేష్ఠాదకిమ్, “ అన్య
స్థిబం జలేకోకే మాతృస్యవనయోర్వయోః ” ఇతిరభినయకృత్రి, తస్మాద
మారభవా అమారభవశ్చేత్పత్యో, ఆదిబృధిః, పూర్వపదాన్పంజ్ఞాయామితి
ణత్వమ్ । * గన్తాయాఅన్వితి * సమాసాభావపత్యే సాగుక్తరిత్యాగన్తా
మన్విత్యుదాహర్యమిత్యాహుః । * తీవ్రస్వప్రభృతీనిచ * చకారపవకా
రార్థః, తేనైహం వృత్త్యంతరం నభవతి, పరమతీవ్రస్వ ఇత్యాది నభవతీత్య
ర్థః । * తీవ్రస్వఇతి * గోష్ఠియోరితి హృత్స్వః, ప్రథమాసమాన్యాధికర

శే శ్రాదేశస్యాసన్భవాదాహ । * ఇహశత్రాదేశశ్చట * ఇత్యాదితి *
 ఆదిశబ్దనఖలేయవమ్ , ఖలేబుసమ్ , సప్తమ్యాఽలుక్ , లూనయవమ్ , లూ
 యనూనయవమిత్యాది గ్రాహ్యమ్ । * పారేషధ్యే * నిపాత్యతశ్చట *
 యత్ర సప్తమ్యుక్తోనసన్భవతి తదర్థమేకారాస్తత్వనిపాతనమ్ , సప్తమ్యుక్త
 సన్భవేతు తత్పురుషైకకృతబహుళమితి బహుళగ్రహణాఽలుకాసిద్ధేః , అ
 తోశ్రేసప్తమ్యుక్తాభావసూచనాయ పశ్చిమ్యస్తముదాహరతి । * పారేగ
 క్తాదితి * మహావిభాషయేతి * నన్వపవాదేనన్యాయాభావే మహావిభాష
 యావికల్పితేవత్తే తమతస్యైవస్థితత్పురుషసప్తవర్తతే , తస్యాపివిభాషాధి
 కాంత్యేన వైకల్పికత్వాత్పతే వాక్యసంసిద్ధతేతి సూత్రేవాగ్రహణం
 వ్యర్థమేవేతచేదత్రాహుః — మహావిభాషయావశాద్ధిభావస్యపాక్షికత్వే
 వివక్షితే యదావశాద్ధిభావస్తదావస్థీనమాసం బాధిత్యానిత్యమన్యాయాభా
 వేప్రాప్తేపత్యైవస్థీనమాససమావేశార్థమిహవాగ్రహణం , వ్యపేక్షాసామ
 యమేతేషతి పత్యైవమృత్యావపి వ్యపేక్షాలక్షణమేవ సామర్థ్యమితివాక్య
 స్యనిత్యేజాడేనసత్తేత మృత్తిరిక్వలప్యతే , తథాచావ్యాయాభావేవికల్ప
 తేపూర్వోవైకల్పికత్వాత్తే తత్పురుషః , తస్యాపి వైకల్పికత్వాద్వాక్యముపి
 సిద్ధ్యత్యేన తథాపి యత్రోత్సర్గాపవాదో మహావిభాషయావికల్పేత్యే
 తత్రాపవాదేన ముక్తే పునరుత్సర్గో నప్రవర్తతేతి జ్ఞాపనాయేదమ్ ,
 లేన పూర్వకాయస్యేత్యేకదేశి సమాసేన ముక్తే వస్థీ సమాసో నభవతి ,
 దక్షస్యాపత్యం దాక్షిరిత్యశ్రు అతశ్చభాముక్తేలక్షణం భవతి , కిన్తుభయ
 త్ర వాక్యమేవేతి । * సన్ధ్యవంశేన * వింశస్సన్తానః తత్ర భవోవం
 శ్యః దిగాదిత్వాద్యత్ । * ద్విమునీతి * పాణినికాత్యాయనౌ । * త్రి
 మునీతి * తాదౌపతజ్జలిశ్చేత్తత్రయోవంశ్యః । * వ్యాకరణస్యేతి * స
 మృద్ధేవస్థీ , స్వపదార్థప్రాధాన్యవాయంసమాసః , యదాత్వస్వపదా
 ర్థప్రాధాన్యవత్తాత్రయోమునయోవంశ్యఃయస్యేతి తదాబహువ్రీహి
 రేవేత్యాహుః * త్రిమునివ్యాకరణమితి * యద్యపేతద్భహువ్రీహిణామ్య
 పపన్నం తథాపివిభక్త్యస్తరేరూపేవిశేషోస్త్యేవేతభావః । వస్తులస్తు —
 లక్షణేనాభిప్రతీతిసూత్రే ఆభిముఖ్యగ్రహణాద్భహువ్రీహివిషయేఽర్థేలవ్య
 యాభావోభవతీతి ద్విమునివ్యాకరణమిత్యాదిసిద్ధమిత్యవోచామ , జన్మనో

దాహరణి । * ఏకవింశతిభారద్వాజమితి * ఏకవింశతిభారద్వాజసంశ్యా
 తివిగ్రహః, నను భరద్వాజాద్భిదాద్య జ్ఞాయజ్ఞాశ్చేల్పేలుక్ ప్రాప్నో
 తి, నచవర్తిపదానాం స్వాగ్ధౌపసర్వవైకత్వ విశిష్టాథాన్తరోపసహస్రీవాల్లు
 గభావభితికైయటాక్తమాదర్శవ్యమ్, వృద్ధిప్రదేశాత్ప్రాగేవప్రాప్నోతి
 తోఽన్తరగ్గస్యలుకోదుర్వాపత్వాత్, అన్యథాగర్తాణాంకులంగర్తకులమిత్య
 త్రాపినస్యాత్ అస్రావః — భావ్యకారప్రయోగాదేవలుగభావోన్రబో
 ధ్యభితి, ఏతచ్ఛబ్దతీయాసప్తమ్యోరితి సూత్రేశబ్దకాస్తుభేస్పష్టమ్ । * స
 దీభిశ్చ * స్వయావస్యసజ్ఞానద్యాశ్చ నెహగ్రహణమ్ । బహువచననిర్దేశా
 త్కిత్సర్థస్య । నచతస్యసమాసస్సమ్భవతి, అతస్తద్వాచినానయంసమాసః
 తేచనకేవలంవిశేషశబ్దపరికిస్తుపామాన్యశబ్దాపి తేనపశ్యనదం, సస్తగోగా
 వరమితిసిద్ధమ్, గోదావర్యాశ్చనద్యాశ్చేవశ్చయమాణేన సమాసాన్తోఽచ,
 చకారేణసంక్షేపత్యమకృత్యతే, ఇత్యాహ * సంక్షేపితి * స్యాదేతిత్, పురస్తా
 దపవాదన్యాయేన పూర్వకాలైకత్యవైవేదంబాధకం స్యాద్విశిష్టైకనది
 త్యత్రావ్యయాభావేత్సద్భవస్య నదీపార్శ్వమాసేతితిటచప్రసక్తః, స
 మాహారేణుపరత్వాద్విగురేవస్యాత్ ఇత్యతః * సమాహారేణాయమి
 తి * ఏవకారాథశ్చకారః, ఏవంచద్విగోరపవాదోయమవ్యయాభావభి
 ఛలితమ్ । * అన్యపదార్థేద * సంక్షేపినివృత్తమ్, నదీగ్రహణమనువర్తతే,
 తదాహ * సుబంతంనదీభిస్సహేతి * అన్యపదార్థాత్కఃకిమ్ ? కృష్ణవేణి * సం
 జ్ఞానవగనూదితి * సన్యాజ్ఞాయత్యితిసంజ్ఞా, అతశ్చోపసర్గభితికర్తృణ్యజ్,
 సంజ్ఞానోదేశవిశేషస్యానవగనూదిత్యర్థః, అన్యపదార్థా నవగనూదిత్యు
 క్తమ్, యసేతిపదాన్తరసమభివ్యాహారేణాన్యపదార్థప్రతీతేః, అతిపవబ
 హుప్రీహిర్ననిత్యసమాసభిభావః, సంజ్ఞాయాంకిమ్ ? శీఘ్రగచ్ఛోదేశః, అ
 భావ్యయాభావేపాధారణాననూపాన్తానాహ * అవ్యయా * శరదాది
 భ్యభితివక్తవేపర్యాయేషు లాఘవవిస్తానాద్రియత్యితిప్రభృతిగ్రహణంకృ
 తమ్ । * టచ్ స్యాదితి * రాజామాసుఖభ్యభితిత్యేజనువర్తత్యభిభావః * స
 మాసాన్త్యితి * సమాసస్యసమాసార్థోన్తరపదస్యవాచరణావయవభ్యభి
 తోపశరదమిత్యత్రవాచ్యయాభావాదిత్యంసిద్ధ్యతి, అవ్యయాభావస్యాద
 యజ్ఞాదిత్యత్యయిత్తత్తరపదస్యావయవ

ఇశ్యకారాన్తః పరవద్యగుప్తియామితీప్రీత్యైవగోరితిజీప్సభ్యతీతిబా
 ధ్యమ్ | * స్రుతివిపాశమితి * లక్షణేనాభిప్రతీతీ సమాసః, “విపాశాతుపపాట్
 స్ప్రియామ్” ఇశ్యచురిః, గణంపతతి | * శరదిత్యాదివా * అశ్రయేర్ధుయ
 న్తానైపాం యుయఇశిపికల్పే ప్రాప్తైనిశ్శ్యాన్వపాతః, ఇహజరాయాజరన్,
 ప్రపవరేతద్వయంగణసూత్రమ్ | * ఉపజరసమితి * జరాయాస్సమీపమిత్య
 ధ్రిః | * యస్యేతితేతి * టవస్తద్ధితత్వాత్తస్మిన్ పరేఇకారిలాపఇతిభావః |
 * ప్రశ్నోక్తమితి * వీప్సయాం యధార్థత్వేనసమాసః, అక్ష్ణోరాభిము
 ఖ్యమిత్యర్థే లక్షణేనాభిప్రతీతీ సమాసః | * అక్ష్ణుపజమితి * ఆవిషయ
 ఇశ్యధ్రిః, వృత్తివిషయేఅక్షిశబ్దఇన్ద్రియమాత్రపరః, అవ్యయాఘటితసము
 దాయస్య కథమహావ్యయ్యాభావోపధాయక సూత్రాభావాదిత్యాశఙ్కా
 హ * విధానసామగ్ధ్యానితి * సమాక్షమితి * అక్ష్ణోయోగ్యమ్ | * అన్వక్ష
 మితి * అక్ష్ణుపశ్వానిత్యర్థేఅవ్యయ్యాభావః | * నస్తద్ధితే * నఇత్యనేన
 భిస్యేగ్యధికృతం విశేష్యతే, విశేషణేనతదస్తవిధిరితలహా * నాస్తస్యభ
 స్యేతి * సనూపరాజమిత్యస్ర నస్తద్ధితఇతివ్యఫ్థిమ్, అవ్యయానాంభూ
 త్ర ఇతిటిలోపేనైససద్ధేః, నచావ్యయిన్వంటజ్యశిష్టేపర్యాప్తమితివాచ్యమ్,
 అవ్యయాభావసంజ్ఞాయా ఉపజీవ్యత్వేన టదగపూర్వభాగసావ్యవ్యయి
 త్వానపాయాత్, అత్రాహుః — భాష్యైలుచ్చుఖస్వరోపచారేషు త్రి
 షేవవకార్యేషు అవ్యయ్యాభావసావ్యవ్యయిసంజ్ఞాపిధానాన్న దోషఇతి, యు
 క్తంచైతత్, అన్యధాఉపశరదమిత్యాదా టిలోపగ్రహణజ్యేత | * అధ్యా
 న్తమితి * ఆన్తనిఅధ్యాన్తమ్, విభక్త్యర్థేఽవ్యయ్యాభావః | * నపుంస
 కానన్యతరస్యామ్ * నపుంసకగ్రహణమన్న స్తస్యవిశేషణం నావ్యయ్యా
 భావస్య అవ్యభిచారాదిత్యాహా * అన్నస్తం యత్క్రిబమితి * అన్నస్తేన
 చావ్యయ్యాభావ విశేషణాత్తదస్తవిధిరిత్యాహా * తదస్తాదితి * ఉపచర్మమి
 తి * టదిలోపోఽదస్తత్వాదచూఘనశ్చ | * నధీపార్థ * ఇహస్వరూపమైవస
 గ్రహణంసంజ్ఞాయాః, పార్థమాసాగ్రహణాయణోఽపృథగగ్రహణాత్ |
 * ఉపనదితి * ఉపభావేన పుంసకహ్రస్వః, అశ్రవాన్వక్షతే — పృత్తిగ్రంథ
 మనురుధ్యేదంవికల్పకథనమ్, పరమార్థతస్తు నేహాన్యతరస్యామిత్యనువర్త
 తేజవలుగణేతిసూత్రస్థభావవిరోధాత్, శత్రుహినదీశబ్దైసనదీవిశేషణం

ప్రత్యై శ్రీత్యుత్తరీతి స్యాత్, గతికారకోపపదానామితి సుబుష్పతైః ప్రాకృ
 దన్తైః సమాసేతు శ్రీతాన్తస్య టాబన్తత్వాదిప్తం సిద్ధ్యతీతి చేత్ మైవమ్,
 ప్రధానస్త్రీ ప్రత్యయే తదాది నియమాభావేన కాస్తశ్రీతేయస్య నిర్భాగత్వా
 త్, నచకదాచిత్ శ్రీతాశబ్దాదపి కళ్యాణితివాచ్యమ్, జహత్స్విధాన్
 యాం పృతౌ శ్రీతాశబ్దస్యానర్థకత్వేనాపత్యయోగానమ్భవాత్, అజహ
 త్స్విధాన్యానామపినదోషః, సముదాయావయవసన్నిధౌ సముదాయవైవ
 కార్యప్రయోజకత్వాత్, అన్యథా సుష్టరచుహితురశత్యం సుష్టరచౌహిత్ర
 ఇత్యాపత్తెరితి డిక్. * కృష్ణం శ్రీత్యుత్తరీతి * నల్లకేతి వ్యక్తినిషేధః. * కృష్ణ
 శ్రీత్యుత్తరీతి * ప్రథమానిర్దిష్టమితి ద్వితీయాన్తస్య పూర్వనిపాతః, యద్యపి
 హ శ్రీతశబ్దాదపి ప్రథమానిర్దిష్టస్తథాపి సమాసవిధాయకే ప్రథమానిర్ది
 ష్టముపసర్జనమితుక్తమితి నాన్త్యతిప్రసక్తః, నన్వేషణవ్యయాదీనాముపస
 ర్జనసంజ్ఞార్థమవ్యయం విభక్తిత్యాదినా సమాసవిధానస్యావశ్యకత్వాత్పు
 న్నపేతి సమాసస్యానిత్యత్వేనాగుక్తజ్ఞాపకం నసమ్భవత్యేన, తథాచా
 ప్యయీభావతత్పురుషాదిసమాసాభావపక్షే సుప్నుపేతిసమాసప్రవృత్త్యా
 అపవిష్టాః, పరివిష్టాః, కృష్ణం శ్రీతః, రాజ్ఞఃపురుష ఇత్యాది విగ్రహవాక్యా
 ని నసిద్ధ్యేరన్నిశితే, అత్రాహుః — పునస్సమాసవిధానం నకేవలముపస
 ర్జనసంజ్ఞార్థం తస్యాప్రకారాన్తరేణాపిసిద్ధేః, తథాపి ప్రాకృతాదా
 త్సమాసఇత్యనన్తరం ప్రథమానిర్దిష్టముపసర్జనం, ఏకవిభక్తిచాపూర్వనిపాత
 ఇతి పతిత్వా సమాసాధికారే ప్రథమానిర్దిష్టమితి వ్యాఖ్యానముపసర్జన
 సంజ్ఞాసిద్ధ్యత్యేన, విభక్త్యర్థాదిషు విద్యమానమవ్యయం సుబన్తనచేత్సమ
 న్యతే ససమాసోఽవ్యయీభావస్సన్యత్, ద్వితీయాన్తం చేత్సమాసస్తత్పు
 రుషఇత్యేనవ్యాఖ్యానాదవ్యయీభావతత్పురుషాదిసంజ్ఞాపిసిద్ధ్యతీతి పున
 స్సమాసవిధానం వ్యర్థం సత్ జ్ఞాపయతి నన్వద్యయం విభక్తిత్యాదినాం స
 మాసవిధాయకత్వే సిద్ధభవమక్తమేతత్సన్యత్, తత్త్రైవమానంసపశ్యామఇ
 టచేత్, అత్రకేదిత్ — ఉక్తరీత్యేవోపసర్జన సంజ్ఞాయాం సిద్ధాయాం
 ప్రథమానిర్దిష్టమితి సూత్రే సమాసగ్రహణం వ్యర్థం సజ్ఞాపయతి సమాసవి
 ధాయకే ప్రథమానిర్దిష్టమిత్యర్థలభార్థం తేనామీషాం సమాసవిధాయక
 త్వంసిద్ధ్యతీతి, అథవా సుప్నుపేతిసమాసస్యానిత్యత్వే ఆకరగ్రహణప్రమా

ణమ్, అన్యథా సిన్ధుత్యసమాసయోరితి వార్తికే నిత్యగ్రహణేన నార్థః, ఇ
 ససమి సిద్ధం భవతి, వాచ్యానుశ్చేద్యవాప్యశ్చైత్యాది ప్రిగుక్తభాష్యకై
 యటగ్రన్థస్యా సామజ్ఞాస్యాపత్తైరితిదిక్, నను కృష్ణశ్రీతత్త్వస్య కృష్ణార్థః
 కశ్రయణకర్తైవార్థః, సచ కృష్ణశ్రీతోయేనేత కర్మణిక్తానైన బహుప్రసి
 ణాపి సులభఇతి కిమనేన సమాసారిమేషణ మైనమ్, బహుప్రసిహౌ శ్రీతత్త్వ
 స్థితి నిష్ఠాన్తస్య పూర్వనిపాతప్రసక్తాత్, శేషాద్విభాషేతి సమాసాన్తః
 కప్రత్యయోపి ప్రసజ్యేతేతిదిక్ । * దుఃఖాతీతఇతి * అతిపూర్వకాదిః
 కతారిక్తః, అవశిష్టాన్యథాహరణాన్యహాని, కూపపటతః, యద్యపి
 తనివతి దరిద్రాదిభ్యఇతి వికల్పితేత్వాద్యనన్యవిభాషేత్సిషేధేనభావ్యమ్,
 తథాప్యతపన నిపాతనాదిశిత్వాహుః । వస్తుతస్తుమరావాచనవైషు పతితస్య
 పతగతౌచేతస్యాశ్రయణేన పతితసిద్ధిః, యస్యవిభాషేత్యైతై కాచ
 ఇత్యనున్నతైస్సర్వసమ్మత్త్వాత్, గ్రామగతః, తుహినాత్యస్తః, అత్యా
 సోవ్యతిక్రమః, సోపిగతివిశేషవేతికర్తరిక్తః, ఆదికర్మణిక్తాత్యాభ్యుపే
 యః । సుఖప్రాప్తః, దుఃఖాపన్నః । * గమ్యాదీనామితి * గమ్యాదయ
 శ్చప్రయోగతోజ్ఞేయాః । * గ్రామగమితి * గమేరినిరిత్యోణాదికఇనిః,
 సచభవివ్యతిగమ్యాదయఇతిభవివ్యతాకాలే, అకేనోరీత్యస్మిన్విభాత్యర్థ
 నిర్దిష్టియా । * అయోగ్యత్వాదితి * స్వయమిత్యసాన్యన్త నేర్విధ్యకన్యక
 త్రైధ్యతయా ద్వితీయాన్తత్వానుపపత్తేరితిభావః, * స్వామిజగ్రతిరితి *
 అనతిసమాసే కార్తిరితిసాన్యదితిభావః । * ఖట్వారూఢఇతి * “ జాల్మ్యై
 సమీక్ష్యకారీసాన్యత్ ” ఇత్యనురః, వేదంతానిచసమాప్య సమాప్తతైన
 హి ఖట్వారోఢవ్యాబ్రహ్మచర్యవ భూమిశయనాహారాదయకట్వామా
 రోహతి సజాల్మ్యరూఢశ్చాయమ్, తేన ఖట్వామారోహతు మావానిషిద్ధా
 నుష్టానపరస్పర్శోపి ఖట్వారూఢఇత్యుచ్యతే, అతపవాహ * నిత్యేతి *
 సామి * సామీత్యేతదవ్యయమద్ధశబ్దపర్యాయపరః । * కాలాః * బహువ
 చననిర్దేశస్వరూప నిరాపార్థః, కాలవాచినోద్విగ్నేయాన్తానైనసహ
 వాస మన్యవైతి సూత్రాభావః, నను కాలా ఆత్యంతసంయోగిత్యేవాస్తు
 కై నతే నివృత్తమ్ నార్థో యోగవిభాగే నేత్యత ఆహ * అనత్యవైతి * మా
 సప్రమిత్యితి * మాన్యై నై, ఆదికమణిక్తకతారి, ఇహాప్రతిపత్తివై

ణ నాస్త్యత్యస్తసంయోగః । * ముహూర్తమితి * ముహూర్తవ్యాప్తీ
 త్యర్థః , కాలావ్యవోత్సయస్తసంయోగభ్రష్టితీయా । * స్మృతీయాతత్కృత్ *
 లుప్తేతి * సౌత్రత్వాదిభిభావః , తద్భజ్యేన తృతీయాస్తవరామశానాత్తద
 ధోలక్ష్యతే , తద్దర్శితత్వంచ గుణవాచకస్యాథాగ్వాగావిశేషణమ్ , తృ
 తీయాన్వార్థకృతోయోగుణస్తస్వచనెనెతి తదేతద్వాచ్యచక్షే । * తృతీయా
 న్వాధేత్యాదివా * అర్థశబ్దేనచేతి * సోఽపిస్వశస్త్రం నిమిత్తమితిభావః ,
 నస్వధేన సమాసాసమ్భవాత్తద్వాదీశబ్దోగ్రహిష్యతే కిమత్ర వచనగ్రహ
 ãన అగ్రాహుః—గుణము క్తవాగుణవచనకృత్యల్యుటో బహుళమితిభూ
 తైక ర్తరిల్లుట, గుణము క్తవాయోద్రవ్యము క్తవాగుణవచన సైన ఘృతే
 న పాటవమితి గుణమైనది సైవ సమాసోనభవతి , గుణశాస్త్ర సత్వేనిజ
 తేషైతీత్వాది లక్షణలక్షణోగృహ్యతే , నతు ప్రవృత్తీనిమిత్తం ఘటత్వా
 దిస్తత్కృతత్వాసమ్భవాదితి । * శబ్దరూపయాభిజ్ఞానః * కరణైర్గ్రాతృతీ
 యా , ఖడిచ్చేదనఇత్యస్తాద్భావే ఘట్ పుష్పత్వాదిత ఖణ్డశబ్దగ్రీయామపా
 పన్నేగుణైపుత్తత్వాతో పశ్యాన్తత్సర్థలక్షణయా తద్వనిద్రవ్యే వర్తత్యతిగు
 ãవచనోభవతి । * ధాన్యేనెతి * కరణైర్గ్రాతృతీయా , అర్థ్యత్యత్యర్థ్యప్రయో
 జనమ్ , కనుకాణిఘట్ , అథాననుభావః ఇచ్ఛాద్భిలాషోవా , భావేఘట్ ,
 అర్థశబ్దపరమాథత్వేతు ధాన్యేనేతి హేతౌత్పతీయా , కర్తృకరణకృతే
 త్యనేనగతార్థత్వశబ్దైర్వాత్ర నేతిరూఢత్వాభ్యుపగమ పక్షమపశ్యేయమ్ ।
 * తత్కృతేతితితి * కర్తృకరణకృతేతి సిద్ధిమితిప్రశ్నః , ఇతిరోగుణవ
 చనెనచేత్తత్కృతేనేవేతి నియమాధమిదమిత్యాశయేన ప్రత్యుదాహరతి ।
 * అజ్ఞేతి * సహ్యాజ్ఞాకాణత్వం కృతమ్ , కిన్తుకర్తాదినైవేతిభావః , తృతీ
 యాత్విహయేనాజ్ఞావికారిత్వశ్యనేన । * కాణిత్వేతి * కణినిమీలనఇత్యస్తా
 ద్ఘట్ , గుణవచనం తూక్తరీత్యాభిజ్ఞానశబ్దేవాప్యపిబోధ్యమ్ , గుణవచ
 నేనేతికిమ్ ? గోభిర్వపావాన్ , గోసమ్భుధిదధ్యాదిభోజనేన దేవదత్తస్య
 వపావత్యమిత్యస్తి తత్కృతత్వం నత్యసౌగుణవచనః । * పూర్వసద్భవ *
 ఇహానమసద్భవశాభ్యాం యోగేతుల్యాభైరితితృతీయా , అన్వైర్యోగే
 త్వతీవ వచనాద్ధేతావితవాత్పతీయా , ఇహాసద్భవగ్రహణం వ్యర్థమ్ , ష
 ష్ఠీసమాసేనగతార్థత్వాతో , నచతత్పురుషే తుల్యార్థకృతీయేతిపూర్వవ

దప్రకృతిస్వగర్భమిదమితివాచ్యమ్, సన్మతప్రతిరూపయోపాసద్భవ్య ఇతి
 సూత్రేణతత్త్వస్థితి మనోరమాయాంఘ్రితమ్, విద్యయాసద్భవోవిద్యానద్య
 శబ్దాత్కా హేతుత్వప్రకారకబోధాగ్ధం తృతీయాసమాసోపాసవ్యత్యితి
 త్వనే, పూర్వసూత్రేణైవతత్త్వత్వస్థితీయాసమాసోపి సిద్ధతీత్య
 పరే । * ఊనాథేతి * పూర్వసూత్రేర్ధవజ్జన సమాసస్వోత్తాదిహోర్ధగ్ర
 హణమభిధేయపరస్తచోచనశబ్దేనైవసమన్విధ్యతే, నతుపూర్వాదిభిః, సమ
 సద్భవయోఃపృథక్సహజాత్ ఇతిభాషః । * మిత్రభోచిత * పణబధేనైకా
 ర్థ్యంసద్భిః తత్రాప్రయుజ్యమానోమిత్రశబ్ద ఉపసర్గరహితోవోదాత్తఇతిసూ
 త్రార్థః । * అవరసేతి * అత్రవ్యాచక్షతే — ఊనాథేత్యేనసిద్ధత్వాది
 దంసుత్యజమేవ, నచావరశబ్దసోగ్ధాగ్ధకత్వమప్రసిద్ధమితివాచ్యమ్, “సప్తద
 శాఅవరాస్సప్రమాసేర” ఇతిశ్రితా అవ్యక్తమకరణాద్యజవరాధాదితి
 సూత్రేచతత్ప్రసిద్ధిరితి । * కర్తృకరణే * సమాహారద్యన్త్యాత్సప్తమీ
 శ్యాశయేనాహ * కర్తృకరణచేతి * అత్రకేచిత్ — కర్తృకరణేతిప్రథ
 మాద్వివచనం తృతీయాంవిశేష్యతే విశేషణేనతదస్తవిధివైన తృతీయాం
 తేకర్తృకరణే కృదస్తేన సమన్వయశ్చి వ్యాఖ్యాస్తరమిత్యాహుః । * సరో
 పాధిః * కర్తృకరణేచ యాతృతీయాశ్చదస్తమపి బహుళగ్రహణాత్సోవి
 న్న సమన్వయతే కృచిత్ప్రతిభ క్త్యస్తరమపి సమన్వయతే బహుళగ్రహణాదేవేష్య
 థః, సమాసాభావం ప్రదర్శయతి । * దాత్రేణలూనవానిత్యాగాదితి *
 ఆదిశబ్దేనదాత్రేణాద్భిన్న వాహనైవమర్షన్ని త్యాదిగాహ్యమ్, విభ
 క్త్యస్తరమపి సమన్వయత్యత్యసోగ్ధాహరణంతుపాదహారకః, గభేచోపకః,
 హ్రియత్యఃహారకః, బాహుళకాత్సమకణిష్టుల్, పాదాభ్యామిత్య
 పాదానపశ్చవ్యవస్థసమాసః, మపకున్తాయాం గతౌ, హేతుమణ్ణిజన్తా
 త్కార్యణిష్టుల్, అమూర్ధనుస్తకాదిత్యలుక్, కర్తృత్వోరణత్వయోగక్రియా
 నిరూపితత్వేన క్రియాసమర్పకకృదస్తేనైవ భవేత్సమాసః, సుపేత్యనికా
 రాత్తిజస్తేనతు నాతిప్రసజ్జిత్యాశయేనపృచ్ఛతి । * కృతాకిమితి * ఇ
 తరస్తుతిజస్తప్రకృతికతద్ధితాస్తప్రకృతికసుబస్తేన సమాసస్తత్ఫలమిత్యాశ
 యేన ప్రత్యుదాహరతి । * కాశ్మీరితి * కృత్యైర్ధి * పూర్వసూత్రవై
 వప్రవర్జోచయం నతు నియమాథకమిత్యాహుః । * కాకపేయేతి * కిశ

చతుర్థో తదర్థేభ్యతి పూర్వబద ప్రకృతి స్వరసాపి ప్రకృతిభావపే
ష్టమాణత్వాత్ , అత్రాహుః — సమృద్ధత్యతాదర్శ్యత్వకృతవైలక్షి
ణ్యేనోక్తనియమసాఫల్యాన్నదోషః , అత్ర చమానపేతదేవభాష్యం
సమామానామశ్చీయాత్ , దాశరథాయమైథిలీత్యాదిప్రయోగాలపి ఇథ
మేవవివక్షాభేదేననిర్వాహ్యః , ఏవంచ పూర్వసద్భవేతిసూత్రే సద్భవగ్ర
హణం వ్యర్థమితికైయటహరదత్తాదీనామక్తిగపామాదికేత్వవధేయం తా
బ్బబోధకృతవైలక్షణ్యస్యతతాపి సత్వాదితి * అద్దేననిత్యేతి * అన్య
థావిభాషాధికారాత్పక్షే ద్విజాయార్థ్యతి ప్రయోగస్సాదితిభావః : * వి
వేష్యలిజ్జతావేతి * సచనాభావేత్వర్థశబ్దస్య నిత్యపుంస్త్యవపర్వలిజ్జమితి
శర్వత్రపుల్లిజ్జ ప్రయోగపవస్యాదితిభావః , (వస్తువస్తు సర్వలిజ్జతామాశ్రవి
భాషికమేతత్ , చతుర్థ్యన్తార్థశబ్దయోరన్యతరప్రయోగేక్షేవ తాదర్శ్యప్ర
తీత్యా ద్యయోర్యుగపత్ప్రియోగోప్రసక్తేన నిత్యత్వసాధకసేధత్వాత్ .)

* పశ్చిమీభయేన * భయేతి స్వరూపగ్రహణం నాథాస్య ప్ర
మాణాభావాత్ , భయభీతేతివాతకారమృచ్ఛ , తేన వృకాశ్చాస్య
త్యాహౌ సమాసోన , కథంతస్మి భాగోపరతోగ్రామనిగ్రత్యత్యాదిప్రయో
గాః , అత్రాహుః — బహుళగ్రహణాత్కాచిద్విభక్త్యన్తరమపి కృతాస
మన్యత్యతి ప్రాగేవోక్తత్వాత్పునపుపేత్యనేన వాతదుపపత్తిరితి . * అ
పేతాపోధ * పశ్చిమీతివర్తతే , ప్రత్యయగ్రహణాత్తదన్తగ్రహణమ్ , అల్ప
కేత్యత్యత్ర బహ్వల్పాన్ధాచ్ఛసాగరకాదితశన్ , యద్యపిబహ్వల్పాన్ధాన్త
క్షణామజ్జశవచనమితదక్ష్యతి తథాప్యతపవ నిపాతనాచ్ఛసీతిబోధ్యమ్ , తా
రకత్వంతు సచనసక్రియాంప్రతి పశ్చిమ్యన్తస్యకర్తృత్వాత్తదభిధాయత్వా
చ్ఛాపలపశబ్దస్య తదేతదాహ * అలపంపశ్చమ్యన్తమితి * స్తోకాన్త్యక్త
త్యాజ * కరణేచస్తోకాలేపితిపశ్చిమీ , మారాదాగత్యత్యాహౌతు మారా
న్తికార్థేభ్యత్యత్యనేన .

* తాజపురుషత్యతి * తాజా అన్ పురుషేను త్యత్యత్యాదికవిగ్రహే స
మాసేక్యతేషుపాలిక్యన్తర్వతికానింవిభక్తిమాశ్రీత్యపదత్వాన్నలావః :
* యోజకాదిభిశ్చ * యోజకః , పూజకః , పరిచారకః , పరివేషకః ,
స్థాతకః , సత్కార్యకః , ఉత్సాహకః , సుమాత్యుపోత్సాహకర్తృధర్మగ్రహణవత్తా

గక, వృత్ । * గుణాంతరేణేతి * పతచ్ఛవాత్రికంసర్వంగుణకాంతస్యై
 ఇశ్యతేపరితమ్ । * కృద్యోగావస్థీతి * కర్తృకర్మబోధ్యతీతికృతస్యై
 యోగైసకృతేశ్యర్థః, యదాతు ప్రతిపదవిధానేత్యాదినిషేధపదనమారభ్య
 తే తదేద స్తద్వాసనాయారభ్యచ్ఛమ్, తస్యైవానారభ్యత్వసంపదంపఠ్యా
 మః । * ఇగప్రశ్చనఇతి * వృత్త్యతేభిద్యతే ౭ నేనేతిప్రశ్చనకుతారాదిః,
 కిరణైల్లుత్, ఇథ్ నామికిర్మవ్యవస్తాననసమాసః । * నృణామితి *
 యతశ్చనిధాగణమితిపక్షీ, ద్విజశబ్దేనాత్ర సమాసప్రసక్తః, తదపేక్ష
 యాహిపక్షీ, శ్రైస్తత్వం ద్విజేతరమనుష్యేభ్యః, తేహం సామాన్యశ
 బ్దేనోపస్థితతయా తాన్విహాయానుపస్థితకల్పనాయా అవ్యయత్వాత్,
 అథ కథంపురుషోత్తమ ఇతి, యస్మిన్నిధాన్యతేయైచ్చేదేశోనిధాన్య
 తేయశ్చనిధారణహేతుః పతత్త్రితయసన్నిధానేనత్యేవాయంనిషేధ
 తిద్విపదపదవిభజ్యేనిసూత్రైకైయటః, అన్యేతు — పురుషేషాన్తా
 తినిధాన్యసప్తనాన్సంజ్ఞాయామితి సమాసః, నన్దేవం నిధాన్యత
 వ్యర్థం స్వరేభేదాత్, పప్రమీసమాసేహితత్పురుషేతుల్యాగ్ధేత్యాదివాపూ
 ర్వపదప్రకృశ్చిస్వరః, పప్రమీసమాసేతు సమాసశ్యేత్యన్తోదాత్తత్వంస్వా
 ద్దచ్చానిప్రమిత్యాహుః, తన్నన్దమ్, సంజ్ఞాయామితి సమాసస్యనిత్యత్వే
 న స్వపదవిగ్రహోపక్రమిప్రసక్తాత్, తస్మాత్తైల్యటోక్తసమాధానజేవ
 సమీచీనమితిసన్యాః । * ప్రతిపదవిధానేతి * పదంపదంప్రతి విహితాప్ర
 తిపదవిధానాప్రత్యేకేషఇతి విహాయాన్యేనజ్ఞోవిధధాన్యేత్యాదివావిహితా
 సర్వైవపప్రత్యేత్యర్థః, ధాతుకారకవిశేషం గృహీత్వైవ జ్ఞోవిధధాన్యేత్యాది
 నావస్థీవిధియతఇతిభవతి తస్మాదప్రతిపదవిధానత్వమ్, నన్వపేక్షేత్యాధ
 త్వాన్ననిధారణమితి వ్యర్థమితిచేత్, అత్రాహుః — యతశ్చనిధారణ
 మితిసూత్రంనపప్రత్యేకవిధతై కిన్తునప్రమీమేవ, పప్రమీతయమాబాధిపైతిప్రతి
 ప్రమాయతఇత్యన్యదేతత్, ఏవం స్వామీశ్వరాధిపకీత్యాదిష్యపి, తేనగృ
 హస్వామి, సర్వేశ్వరః, విషాదాధిపతిత్యాదిపిధమితి, వస్తుతస్తు జ్ఞోవిధధ
 న్యేత్యాది చతుర్దశమాత్రీకుభ్యే దివస్తదధాన్యేత్యాది ఐహసూత్రీంవిహ
 యోవశిష్టాయామన్యసూత్ర్యాంశేషఇతివర్తతే, తథాచ నమాహితామశ్చ
 దయామిత్యాదిపపప్రత్యేకేషఇతిశ్చేద్యసపిన్ధే నియమాన్ధమిదం ప్రకరణమిహపప్రత్యే

వనతుశ్చైవగతి, తథాచలుకఃప్రయోజకీభూతస్సమాసపవనేతి. ఫలితోభవతి, తత్తత్ప్రతిపక్షవిధానేతివచనం సకర్తవ్యమ్, ఏవంస్థితకృత్యోగాపప్రీతివచనసపిమాన్తు, కర్తృకర్మణోఃకృతీత్యత్రహి శేషశానివృత్తిం తథాచాపాప్రవృత్తీవిధానార్థమేవ తదితి సమాసనివృత్తిప్రసక్తాభావాత్ షష్ఠీత్యనేత్రే ప సమాససిద్ధేః । * సర్పియజ్ఞానమితి * వస్తుతఃకారణస్య సచిన్ద్రవివక్షయాజ్ఞోవివర్ధసేయతి షష్ఠీసర్పిససమృద్ధిప్రవర్తనమితిర్థః । * పూరణగుణ * అర్థశబ్దస్య త్రిమసమృద్ధాదాహ * పూరణాద్యర్థే రితి * అత్రప్రాచీన్తీం ఏతదర్థే షష్ఠీనసమస్యత ఇతి, తన్మూర్ఖనమ్, తథాహి సతి సుహితాప్తావామేవగ్రహణంస్యాత్ తావతామేవార్థశబ్దేన సమస్తత్వాదితిధ్వనయన్నాహ * సదాదిభిశ్చేతి * వృత్తితి * షష్ఠాంపూరణష్టకః, తస్యపూరణేడటకటగతికతివయచతురాస్థక్, కథంతర్హి “తాన్యృశ్చసృజితైతనైకతాని” ఇతిప్రమాదపవాయమి త్యేకే, ఉత్తేచ్ఛాపత్యః ఉత్తాచ్ఛాకష్టవృత్తితివా వ్యాఖ్యేయమితి మనోరమాయాంస్థితమ్ । * గుణేతి * సత్వేనివికతేపైతిత్యాదిలక్షణలక్షితోగుణోగ్రహ్యతే నత్వదేజ్ లక్షణః, అర్థగ్రహణాత్, నాపిసన్ధ్యాక్రొశతతయోజనతయోరితివార్తికేనిద్దేశాత్ । * కాకిన్యకాష్ట్యం బ్రాహ్మణస్యశుక్లా ఇతి * వ్యాప్తిన్యాయా తేనలగుణవాచీగుణోపసర్జనప్రవృత్తవాచీవగుణశబ్దేనగ్రహ్యో ఇతిభావః, నను బ్రాహ్మణస్యశుక్లా ఇత్యత్ర సమాసప్రసక్తపవనాప్తి, బ్రాహ్మణశబ్దస్య దన్తైరేవాన్వయాత్ బ్రాహ్మణస్య యేదన్తానైశుక్లా ఇత్యధాగతలహ * యదేతి * శుక్లశబ్దపవేహవిశేష్య సమర్పక ఇతిభావః, చర్చనగర్హః, ఘటరూపమిత్యాదావనేన నిషేధప్రాప్తై గన్తైచ్చగన్తైస్సమాసోవక్తవ్య ఇతివార్తికేన సమాసప్రసక్తప్రమాణితే గద్వత్సేన ప్రతీయమానోగన్తోనక నాపి గుణసమావాధికరణాకిన్తుస్వప్రభావః, ఇదమేవహితాస్థ్యం నామ, నను “పిన్ష్టిగర్భా” ఇతిప్రయోగదర్శనాచుచ్ఛేదజ్ఞాదితుల్యపవ గర్భశబ్దోనతిస్థగుణవచన ఇతిచేన్న, పిన్ష్టితిప్రయోగేపిగర్భానితి నగుణశబ్దమాలతీకుసుమాదిషు గర్భశబ్దప్రయోగాదర్శనాత్, కిన్తు చన్దనశ్వాది జాతినిమిత్తకోన్వయవసః, తస్మాచ్చన్దనగర్భత్యాహ తత్కర్తవ్యంసుష్టమేవ, ఏవంఘటరూపమిత్యాదావపి, నన్వేవమపిబలా కాయాశ్చోక్త్యం శేషస్యనైల్యమిత్యాదావభిప్రసక్త ఇతిచేదత్రాహుః — గుణవచ

నామత్పన్న ద్యక్షా శుక్లాదిగుణవైవాభిధానాత్తద్వాచకపదానాం గు
ణీసామానాధికణ్యసత్వాన్న దోషః, తథాచ పాత్రాభ్యానాపాత్రాభ్యా
సచాచ్రవాభ్యాప్రతిపాదకత్వేనతిగుణప్రతిపాదకత్వం తత్కర్తృగుణవాచి
త్వమిత్యర్థః ఇతి । * ఫలానామితి * కరణస్య శేషత్వవివక్షాయాం షష్ఠీ ।
* స్వరేణిశేషఇతి * తత్పురుషేతుల్యాధేతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరంబా
ధిత్యా తాదాదిసూత్రాణాన్తోదాత్తత్వే ప్రాప్తే తదపవాదేన తృతీయాకర్తృ
ణీత్యనేన పూర్వపదప్రకృతిస్వరేసత్వాద్యుదాత్తత్వః, షష్ఠీసమాసేత్వ
న్తోదాత్తత్వం స్యాత్, తచ్చ నేవ్యత్యతిభావః, తృపిశ్చ సకర్తృకోప్యస్తే,
“పితౄనాతారీష్యత్యనుమంతబన్ధూః” ఇతి భట్టిప్రయోగాత్, తేనాష్టా
త్రామణీన్తోవాష్టితనశబ్దానీయమ్ । * ద్విజస్యకర్వక కువాణాఇతి *
నేయంఘటాద్యపేతయా షష్ఠీద్విజస్య ఘటంకుర్వన్నీతి, తథాహి సత్య
సామన్య్యాదేవ సమాపాప్రసక్తా నిషేధోఽయం వ్యర్థస్సాన్విదతో వ్యాచక్ష్యే ।
* కిజ్జరభవ్యర్థఇతి * బ్రాహ్మణస్యకృత్వేతి * తాదర్థ్యరూపసమృద్ధస్య
సామాన్యరూపేణ వివక్షాయాం షష్ఠీ, బ్రాహ్మణసమృద్ధీనీయాక్రియా త
దనస్తరమిత్యర్థః । * కృదవ్యయమేవేతి * అనేకమవ్యవధాన్త ఇతి సూత్రే
సర్వపశ్చాదితిభావప్రయోగాదితిభావః । * ఇత్యాదీతి * తథాచ భట్టిః
ప్రాయజ్జ “యశ్చ తేరీన్నిగృహ్స్థీమః । ఆజేయాంకింకృతేభోగాఃకు
శ్చుకిన్ద్యత్వయాచినా” ఇతి । * రక్షితఇతి * కైయటహరదత్తౌతు అవ్య
యప్రతిపేదేవృక్షసోపరీత్యదాహరంతా అకృదవ్యయేనాపి నిషేధం న్యే
తే, తాచస్రాగుక్తభావ్యప్రయోగః సోధాదుపేక్ష్యా ఇతిభావః । * తవ్యతాతు
భవత్యేవేతి * సూత్రే నిరనుబద్ధక గ్రహణాదితిభావః । * స్వకర్తవ్యమితి *
కర్తృవస్త్వాసమాసః । * స్వరేభేదఇతి * కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణిత్వస్వర
స్వాసస్థానాదస్తస్వరితత్వః, తవ్యేనతు సమాసేషధోదాత్తత్వం స్యాత్తచ్చ
నేవ్యత్యతిభావః । * సోప్యనేనేతి * షష్ఠీసమాసేన పోతాయువతీతినమాసో
వారితః, సోవిషష్ఠీసమాసః పూరణగుణేత్యనేన వార్యత్యత్వర్థః । * కైనచ
పూజాయామ్ * సూత్రే ఉపలక్షణం పూజాగ్రహణం వ్యాఖ్యానాదిత్యా
హ * మతిబుద్ధితి * రాజ్ఞామితి * క్తస్యచవర్తమానఇతి కర్తరిషష్ఠీ * భూ
తఇతి * నచతక్తకాణ్డీవ్యనాన్యాయేన మత్వాదిభ్యోక్తస్య వర్తమాన కాలా

భూతకాలతాంబాధరభూతివాచ్యమ్, తేనైకవిధిత్యతః తేనైకవిధికారేణ భూతభూతినిర్దేశేన భూతకాలస్యాబాధజ్ఞాపనాత్, ఉపజ్ఞాతభూతస్య సహా భూతేనైకైవ తువర్తమానే అన్యథాత్వస్య చ తత్తమానభూతి పక్షే విధానాదుపజ్ఞాతశ్చ భూత్య తేనైకతృతీయా యోగోన స్యాత్, నవైవ సపక్షజ్ఞానాద్దేవేషవజ్ఞాపకత్వమస్త్రితివాచ్యమ్, “పూజితోయస్సురాసురైః” ఇతి ప్రయోగానుదోధేన సామాన్యేషయః జ్ఞాపకత్వవైవచ్యాయ్యత్వాత్, అన్యేషు—కారకషస్థ్యాపవనమాసనిషేధాఽయం శేషవస్థ్యాను సమాసస్సాదేవేత్యాహుః, ఏతేన “కలహంసరాసుమహితఃకృతవాక్” ఇతి భట్టిప్రయోగో వ్యాఖ్యానః, రాసుమహితః సః కలహంకృతవానిత్యన్వయః । * అధికరణవాచినాచ * వాచిగ్రహణం చిత్తప్రయోజనమితి హరదత్తాదయః । * ఇదమేనామితి * వైధికరణేచేత్యుక్తః । * అధికరణవాచినశ్చేతికర్తరివస్థీ, అధికరణచేత్యేవ సద్ధే సూత్రద్వయేపి వాచిగ్రహణం సప్తాధ్యక్షమిత్యాహుః, నను కిం వృత్తం ద్వైతమితి త్రినకర్తృణిక్తః, వృత్తేరకర్తృత్వాత్, తథాచాధికరణకృతై సకథమహాసమాసభూతచేత్యైవైవమ్, నాయమధికరణేక్షుక్తిగుణ్యధాకర్తృతేకకర్తరి, కిమావృత్తం నివృత్తమితిర్థః । * కర్తృణిచ * కైవేతినానువర్తతే, కైవచపూజాయామితినిషేధవైయ్యర్థ్యవసక్తాత్, పక్షీత్యనువర్తతే కిన్తు సాపియాకాచిత్కర్తృణిచస్థీనగృహతే, అపాంప్రప్తేత్యాదావనేవైవ సిద్ధాత్పూజకాభ్యాం కర్తరితనిషేధవైయ్యర్థ్యాపత్తేః, కిన్చ ఇద్మప్రశ్ననకృత్యాదా సమాససిద్ధయేవచనంకర్తవ్యంస్యాత్, నచకృద్యోగలక్షణావస్థీసమస్యతభూతి వార్తికమస్త్రితీవాచ్యమ్, తస్యసిద్ధానైవతాభ్యానాత్, తతశ్చ నిపాతానానునేకార్థత్వాదితీత్యర్థే చశబ్దోఽయంతదాహ * కర్తృణితి యావస్థీతి * సప్తమేకనచనాన్తపదముచ్చాత్య యావస్థీవిహితా పరిశేషితావేత్యర్థః, నియమసూత్రాణాం విధిరూపేణ నిషేధరూపేణవేతి ద్వైధాప్రవృత్తేస్సకృతత్వాత్ । * గవాందోహభూతి * అగోపేనైత్యుపన్యాసస్త్రి హుడభయప్రాప్తిప్రదర్శనార్థః, అధికభంశబ్దానుశాసనమితి, అత్ర వ్యాచక్షుః శబ్దానామితీయంపక్షీకర్తృకర్తృణోరితవిహితానతూభయప్రాప్తాదిగోచరేన, ఆచార్యస్యకర్తుర్వస్తుతస్సత్వేపీహానుపాదానాత్, కృతోర్వర్థప్రయోగభూత్యతఃప్రయోగభూత్యనువర్తనాత్కర్తృకర్తృణోరుపయోరుపాదాన సమాధ్యం

నియమశ్రీస్వకారాత్, ఆశ్చర్యోగవాందోహిత్యశ్రహోశ్చర్యం
 ప్రతిపాద్యం, తద్వయద్యశిక్షితోద్ధామదోహగావశ్యదోధ్యస్తజై
 వినిర్వహః సత్వనృధా, అతఃకర్తృకర్మణోర్విశిష్టోపాదానాద్యుభయ
 ప్రాప్తిః, ఇహతుశబ్దానామిదమనుశాసనమ్, సత్వధానామిన్యధనివృ
 త్తిపరంవాక్యం, నతుకర్తృవిశేషనివృత్తిపరమతో నాన్యుభయప్రాప్తిః,
 అస్తువాయధాకళంబుచుభయప్రాప్తిస్తధాపినక్షణః, ఉభయప్రాప్తావతి
 సూత్రైవిశేషేణవిభాషేతిషక్షసాపివిద్యమానతయానియమాప్రవృత్తి
 పక్షే ఆచార్యశబ్దానామనుశాసనమితిప్రయోగసమ్భవాత్, యదివా
 శేషలక్షణావస్థితీ వ్యాఖ్యానతే తదాతు సమాసనిషేధశబ్దావాక్రూ
 ప్తీతి । * తృజకాభ్యామ్ * ఇహకర్తృకర్మణామితి వృత్తికార
 వ్యాఖ్యానమయ్యుక్తమితిధ్వయన్నాహ * కర్తృధృత్తృజకాభ్యామితి * క
 ర్తృగ్రహణం తృజకయోరేవ విశేషణమితి యుక్తంతయోశ్చుత్తత్వాత్,
 నతువస్త్యిత్తిభావః, యద్యపి కర్తరీతిత్వచోనపిశేషణవ్యభిచారాత్ త
 ధావ్యకస్య విశేషణత్వేన తదావశ్యకమిత్యాహ * ఇత్యుభిక్షేతి * ప
 రాయాహణేతిభావేన్ముచ్, కర్మణిషస్థానమాసః, ననువజ్రస్యభద్రై
 త్యుదాహరణమయ్యుక్తమ్, భర్తృశబ్దస్య యాజకాదిత్వేన సమాసావశ్యం
 భావాదిత్యాశబ్దాగ్రహణ * పత్యర్థభర్తృశబ్దసేతి * యద్యపి యా
 జకాదిష్యధృవిశేషవిశిష్టతయా భర్తృశబ్దోనపరితస్తథాపి రూఢైబలీయ
 స్త్వాత్పరిపరాయన్యైవ తత్రగ్రహణం నతుయాగికసేవ్యిభావః । * శేష
 షస్థ్యేతి * న్యాసకారస్తుత్పన్నస్తమేతత్, నలోకేతినిషేధస్త్వనిత్యః, త
 కాభ్యామితి వక్తవ్యేత్పచసానుబంధగ్రహణాజ్ఞాపకాదిత్యాహ, కేచిత్తుజని
 కర్తుస్తత్ప్రయోజకోహేతుశ్చేతి నిర్దేశాదనితోవ్యయం సమాసనిషేధా
 త్యాహుః, తన్నుం శేషవస్థీనమాసే నోక్తునిర్దేశోపపత్తిః । * సేహత్ప
 జితి * నచోత్తరార్థత్వంశబ్ద్యం త్యచక్రీడాజీవికయోర్నాస్థితీజయా
 దిత్యేనోక్తత్వాదితిభావః, వామనస్త్యకేజీవికార్థాత్త్యత్యక్తికాభ్యామ్ ? ర
 మాణీయకరైతి ప్రత్యుదాహరణ జీవికాయాం త్యచమచ్చతి । * భావేన్ము
 చితి * భజ్జనంభజ్జికాపుష్పణామితి కర్మణిషస్థీ, భావత్యుపలక్షణమ్,
 అభిరణేన్ముల్యసి బాధకాభావాదితి మత్వానంజ్ఞాయామితిసూత్రైకృద

స్తే మనోరమాయాముక్తమ్, ఉద్దాలకః శ్లేష్మతకస్తస్య పుష్పాణిభజ్యంతేయ
 స్యాం క్షీణాయాం సా ఉద్దాలకపుష్పభజ్జితేతి । * పూర్వాపర * పకడే
 శశబ్దోఽపయవేరుధః అపవతస్య కర్మధారయత్వేపి తస్మాదపవర్త్యతేతి ,
 కృష్ణసర్పవానిశ్యత్రైవనకర్మధారయాన్తత్వర్థియత్తి నిపేధస్యరూఢేష్వ
 ప్రన్యతైః , యద్యపీహ పకగోపూర్వాదితి తథాప్రప్తసథాపి అపవనిర్దే
 శాదినిః తచేతగాహా * అవయవినేతి * నన్విదంసూత్రాంశ్యర్థం పూర్వశా
 యత్తిత్యాది ప్రయోగాణాం కర్మధారయేణేనసంధేః , ఉద్విగ్ధకాయత్తివత్ ,
 సముదాయేహిన్యత్తాత్మబ్దైరవయవేష్వపి ప్రవర్త్యతేతి నాన్యాయాదతతహా ।
 * వష్టిసనూసావనాదత్తి * తథాచకాయపూర్వత్తిత్యాదిప్రయోగని
 వృత్తయేనూత్రమితిభావః । * పూర్వంకాయస్యేతి * యద్యస్యనాన్యరాది
 తీనూత్రాదిదృష్టశ్శబ్దాదికృత్తిత్యాదివాన్యభావినేనసంప్రీత్యదగ్ధత్తిత్యాది
 యోగేపశ్చమీస్వకృతేతి వష్టిహదుర్లభా , తథాపి తస్యపరమామేనత
 మితిలిక్తాదవయవవాచిదికృత్తియోగే పశ్చమీనెత్తికృత్త్యాత్ వష్టివభవ
 తీతభావః । * పూర్వంనాభేరితి * నాభేర్మూర్ఖాభాగః సకాయస్యావ
 యవత్తిత్యర్థః , నాభేరితిగోగలక్షణాపశ్చమీ , తేనాత్రపూర్వస్యభా
 గస్యనాభిరవధ్నత్వేకదేశినీతనాభ్యాసమాసానెత్తిత్యర్థః , కాయేనతుస్యా
 దేవ , పూర్వశాయోనాభేరితి , పూర్వశబ్దస్య నిత్యసాపేక్షత్వాత్ప్రధా
 నత్వాచ్చ । * పూర్వశ్చత్రాణామితి * నాసానిధాకంఠేషష్టి , కిన్తుసము
 దాయసముదాయసమ్మన్దైరవయవచనంయూహ్మతావయవభేదసముదాయ
 వివక్షయా తతశ్చత్రాణామేకదేశితేస్యస్యస్యేకత్వవైశిష్ట్యాభావాన్న
 సమాసః । * సర్వోపేతి * పూర్వాదిభిర్నోఽపీత్యర్థః । * జ్ఞాపకాదితి * అన్య
 థా అహుస్య సాయపూర్వత్వం సస్యాదిహిభావః । * మధ్యాహ్నత్తితి *
 రాజాహస్సభిభ్యత్తితివత్ , అహ్నోఽహ్నత్తిత్యాహ్నోదేశః , అయంచా
 దేశోమధ్యాహ్నశబ్దయోరూర్ధ్వకాయవత్ కర్మధారిణాననిర్వహతి , త
 స్యైకదేశినమాసప్రయుక్తత్వాత్ , అతోత్రజ్ఞాపకాశ్రయణం యుక్తమేవేతి
 బోధ్యమ్ । * ఇత్యాదురితి * నవైనం దినమధ్యరాత్రిమధ్యత్యాదిన
 సిధేదితివాచ్యమ్ , జ్ఞాపకసిద్ధసాధ్యసార్వత్రికత్వాత్ । * అర్థం నపుంస
 కమ్ * ఖణ్డవాచ్యర్థశబ్దాసనిత్యనపుంసకః , గ్రాహణాగ్రాహ్యార్థత్తియథా ,

సమాంశవాదీను నిర్వచనపుంసకస్సపరేహగృహ్యతే, పూర్వాశ్చరేతి పూర్వసూత్రప్రసారకజైవతనీయే అర్థమిద్యోగవిభాగేన నిర్దేశాన్నపుంసక స్వే బద్ధే పునర్న పుంసక గ్రహణాదిత్యాద్యేవ వ్యాసద్వై । * నిత్యంజైవేన ఇతి * యోనిస్సరపుంసకస్త్విద్యచ్ఛిక్షాన్తః । * పాగ్నీమిత * ఏకస్వేవిశిష్టేనావయపివా సహచర్యసిద్ధశ్శకః, అస్మేతువ్యాచఖ్యైః — అర్థమిది దేశశాదేవ నపుంసక త్వేసిద్ధే నిపుంసక గ్రహణం సూత్రే నుద్ధినిదైశో నవి విశ్రితఇహిహి నయిమిమ్, దేవతస్వేన త్యాదిస్త్విద్యాయేపి బసత్స, అగ్రహ పవలీస్యత్రైవిచక్తివాపూర్వనిని తి ఇతిపుంసకసంజ్ఞాయాం గోస్త్రి యోరిహస్త్రిస్సనిస్త్రిహస్త్రిహస్త్రిహమావతే । * అంస్త్యైవచనమితి * తే నవేష్టలీకర్థకా సుపసర్జకనన్దాన్న దోషకళిధావః, నవేష్టం పక్షానాం శిల్పానాం సమాచారంపక్షాభివృద్ధి నిసర్గత్ దేవసర్జనసంజ్ఞానిపేదేన భిక్షేత్యానాం క్రోధాప్యప్రప్తజైవతనీయేనావయగోరజీహోద్రవప్రైర తతహ * ఏకదేశసమాస వినియోగోయ మిత * పక్షాభివృద్ధి ఇతి భాష్యేదా హరణమేవం ప్రవేశ్యపు సర్వో చవిద్యమిధాః । * అధిపిప్పలీతి * పరవల్లికత్వాత్ స్మృత్వమ్ । * అధిపిప్పలీవామిత సహసమాసే అధిపిప్ప లీత్యేవవ్యాఖ్య, శ్చైవ్యకావ్యత్, పరివల్లికమితి లిక్తాదేశేపి నచ నాతిదేశాభావాచ్ఛిభాః, అధిపిప్పల్యైవ ప్రయోగస్తు అధానిపిప్పలీవామితివి గ్రహే అసాధుత్వేపి నిర్దేశముచ్చయోపాధు రేవ, అధిపిప్పల్యా అధిపిప్ప లీ, అధిపిప్పలీద అధిపిప్పలీచేత్యాది ఏగ్రహత్, ఏకదేశవాకిమ్? అర్థం పశోద్దేశానన్తస్య ఏగ్రదేవదేశాన్తస్య నిష్పరముపేదేన తేనసమాసః, ఇతం సూత్రం పరివల్లికమిత్యగ్ర భాష్యే గ్రత్యాభ్యామ్, తస్యిథా అధిపిప్పలీతి పింకర్తృధానియోగేష్టమ్, సమనాయే వ్యుప్తాశ్చబ్దాఅవయవేవ త్తాద్రఇతి వ్యాయాత్, సమప్రవిభాగాదన్యత్రాతవాపేక్షేషేవగతిః, అధాహరః, అద్దోక్తమర్థమగ్రాంతిత్యాదిప్రయోగదర్శనాత్, నచ సమప్రవిభాగేష స్త్రీసమాసం బాధితిమిరం సూత్రమితివాచ్యం పక్షీ సమాసస్యాపీష్టత్వాత్ అతివన కాలినాసంపాన్యై “ప్రేక్షాశరీరాధకారాంహరస్య” ఇతి . * ద్వితీయత్యసీయ * పక్షీ సమాసాపవాదోయం యోగఇతివృత్తికృతోక్తతయైత్తమితిద్వినయన్నాహ * నిషేధంబాధిత్యేతి * పాగ్నీక్షజీవకఇ

త * గోష్ఠియోరిత్యుచనర్జనహాస్యః, ద్విగుహాప్రావన్నే తివత్స
 మాణేన పరవర్తిత్యుచేద్యః, నచేదేర బహుప్రీతిగాగత్యుచిశ్చర్యం స్వ
 రేఖితేషాత్, హాస్యసుఖభిక్షాదో నిష్ఠాత్తస్య జాతికాలనుభాదిభ్య ఇతి
 పరినిపాతాపత్తైశ్చ, హాస్యపన్నే చేతనకారేణ విధేయసముచ్చయార్థే
 హాకారప్రశ్నేహనుమానాత్వాప్రావన్నే సమస్యే తే, అచ అత్వ ఇచ్చ త
 యోసాస్యదితిభాష్యే స్థితమ్, తత్ర చకారాత్పూర్వమేవాకారం చిత్వా
 సోక్తత్వాత్ప్రకృతిభావో నైతిహాస్యః, ఇమం క్లృతం పరిహరన్నా
 హ * ద్వితీయయా అత్తి * హాస్యస్త్రీతి * ఏకాదేశస్య పూర్వా
 త్తత్వేన గ్రహణార్థిజ్ఞవిశేష్టపరిభాషయా వాటాబస్తయోరపి హాస్యపన్న
 యోస్సమాసః । * కాలాః పరిమాణినా * పరిమీయతే పరిచ్ఛద్యతే యేన
 తత్పరిమాణమ్, పరిచ్ఛేదకం తద్వాక పరిమాణీతదాహ * పరిచ్ఛేద్యవా
 చినేతి * కాలా ఇతి * కాలవిశేషనాచకా ఇత్యర్థః, సూత్రే బహువచన
 నిదేశాత్కాలసామాన్యస్యాపరిచ్ఛేదకత్వాచ్చ । * మాసోజాతస్యేతి *
 వష్టిసమాసే ప్రాప్తే వచనమ్, ననుజాతః పురుషః తస్యతు హస్తవితస్త్య
 తికం పరిచ్ఛేదకం నతుకాలః, తస్య క్రియామాత్ర పరిచ్ఛేదకత్వాదితిచేద
 త్రాహుః — సాత్మాత్కీయాం పరిచ్ఛేదన్నపీ కాలస్తద్వాకాదేవ
 త్తంపరిచ్ఛేద్యతి, యస్యహిజననాచాధ్వం మాసోగతః సమాసజాత ఇతి
 ద్వివహ్రియతే, తత్రవ్యవహారే కాలజననక్షణయోరన్తరాభిభావీమాసో
 జననద్వాగా జాతమపి పరిచ్ఛేదనత్వేవేతి, ఇహ విగ్రహేషస్థానిర్దిష్టస్యాపి
 వృత్తాప్రాధాన్యం ద్యోతయితుం యస్య సత్త్వత్వక్తిమ్, అలౌకికేతు ప్రక్రి
 యాపాకేయ నాస్యప్రవేశః, ఏవం బహుప్రీహావపీతిబోధ్యమ్, ననుజా
 తస్యమాస ఇతివిగ్రహేవృత్తా మాసశబ్దస్య పూర్వనిపాతార్థమేతత్సూత్రా
 రంభస్యావశ్యకత్వేపి మాసవిశేష్యకబోధపవాతోచితఇతికించ నేన జా
 తస్య యస్య ఇతికథ నేనేతిచేదత్రాహుః — మాసజాతోమృతఇత్యాదిప్ర
 యోగానురోధేనవిగ్రహే యస్య సత్త్వే స్వక్రియతే ఇతి । * మాసజాతఇతి *
 యద్యపి మాసోజాతోయస్యేతి బహుప్రీతిగాగత్యుచిశ్చర్యం, జాతికాలనుభా
 దిభ్యుపరానిష్ఠాచాచ్యేతివచనాతో, నచ స్వరేఖితేషాః హాకారభిక్షాత్తాదా
 త్తత్వేన నిర్దేశః, తేభ్యో వష్టిసమాసోపవాదాభ్యామిదమారంభః

కిచ్చ మా సోజాత వతోయన్య సమాసజాత వాని తేయగర్థమపేదమువశ్యాః
 ఘోషేయమితిదిక్ । * ఉత్తరపదేనేతి * పరిమాణ్యుత్తరపద హేతుక ద్వి
 గుసిద్ధయే త్రిపదతత్పురుషోవక్తవ్యత్యత్యః, సుపునపేత్యేకత్వస్య విస
 క్షితత్వాపరాప్తేచనమ్, అస్తాదేవ వార్తికారమ్భ తుపునపేత్యేక
 త్వంవిసక్షితమితిజ్ఞాయతే । * అహ్న దేశ్యతి * త్రిపదతత్పురుషేనత్యు
 త్తరపదేపరతస్తథితార్థేవాస్తరద్విగౌ సతీతభావః । * పూర్వ త్రే
 తి * ద్వయమాసాత్యత్య త్రేత్యర్థః .

* సప్తమీశౌణ్డేః * బహువచననిర్దేశాద్గణపాతపామథ్యా చ్చాద్య
 థానగతరిత్యభిప్రేత్యాహ * శౌణ్డాదిభిరితి * అక్షశౌణ్డత్యతి * శౌ
 ణ్డః ప్రవీణః, ఇహసక్తిరూపాక్రియావృత్తావస్తర్భ వతీతిత్వాంకకా
 సామర్థ్యం యథాదధ్యోదనగుడధానాదా ఉపసేచనమిశ్రీకరణాదిద్వా
 రాసామర్థ్యం తేన కాంకాణాం క్రియయైవ సమ్మత్త్యతి నియమస్య సవ్య
 భిచారః । * అభిశబ్దత్యతి * ఆధేయప్రధానత్యతి శేషః, అభికరణప్రధాన
 స్యత్వవ్యయాభావపవ అభిహారీతియథా । * ఖత్యతి * నిత్యమితిశేషః, వి
 భాషాభేదీరితివిభాష గ్రహణసామర్థ్యాదితి వక్ష్యమాణత్వాత్, అస్తశ్శ
 బ్దోఽత్రపత్య తే సచాధికరణప్రధానః మధ్యత్యత్య గ్ధాత్తిద్యోగేఽవయ
 వినఆధారత్వ వివక్షాయాం సప్తమీయథా వృత్తౌ శాఖేతి, వనెఽస్తర్వనా
 స్తర్వసతి, యస్త్యధికరణత్వచూత్రస్పత్తిరస్తశ్శబ్ద స్తస్యతు విభక్త్యధి
 త్యతినిత్యమవ్యయాభావః ప్రనిరస్తశ్శరేతి గత్యం వినే అస్తర్వణమ్, య
 త్పుతత్పురుషస్య వైకల్పికత్వాత్పక్షేఽవ్యయాభావ త్యతి హరదత్తేనోక్తం త
 చ్చిప్త్యమ్, తత్పురుషస్యవైకల్పిక త్వేష్యవ్యయాభావస్య నిత్యత్వాత్, వ
 నేస్తరితి తమక్తస్వపదవిగ్రహపాప్యాయోగాత్, కించ విభక్త్యర్థనాత్రవృ
 త్తైవవ్యయాభావః సచనగ్రహణసామర్థ్యాత్, అన్యథా వృక్షస్యోపరిత్యా
 దాసతిప్రసక్త్యాత్ తతశ్చమధ్యవాచినః ప్రసక్తవిన నాస్తీతిదిక్. శౌణ్డ,
 ధూర్త, కీతవ, చ్యాడ, ప్రవీణ, సంచీత, అస్తర్, అభి, పటు, పద్మశ,
 హాళ, చపల, నిపుణ, వృత్, కృత్యైః, యత్ప్రత్యయాస్తేనైవసమా
 సాత్యత్యతే, అల్పశత్యత్యనుశ్చత్యైః బహువచనంతు ప్రక దాభి
 ప్రాయోగే తత్పురుషాదినితి । * మాసేదేయమితి * తత్పురుషేత్యపి

అత్రాహుః — లోకశబ్దాఽత్రలోకసముదాయపరః త్ర్యవయవోలోకస్త్రి
 లోకః, శాకపాథివాదిత్వాదుత్తరపదలాపఇతి । * పఞ్చబాప్రీష్టాణాఇతి *
 యద్యప్యత్రకృతేపి సమాసేరూపేవిశేషోనాస్తి తథాపివిభక్త్యస్తరేపఞ్చ
 భిర్బాప్రీష్టాణేరిత్యాదౌ విశేషోబోధ్యః । * తద్ధితార్థా * అసంజ్ఞార్థంవచ
 నమ్, ఏకాపిసప్తమీవిషయభేదాద్భిద్యతే ఇత్యాశయేనాహ । * తద్ధితా
 ర్థవిషయేఇత్యాది * యదితు తద్ధితార్థవాచ్యేఇతి వ్యాఖ్యాయేత తద్విపా
 ర్వశాలఇత్యాదౌ తద్ధితోనస్యాత్, తదర్థస్యసమాసేనైవోక్తత్వాత్, ద్వి
 గోర్లుగనపత్యేఇతి జ్ఞాపకాదుక్తేపి తద్ధితార్థతద్ధితోభవతీతికల్పనాయాంప్ర
 తిత్తిగౌరవమితిభావః, తద్ధితేపరేఇతితు నవ్యాఖ్యేయమేవ, తద్ధితేపరతస్స
 మాసః సమాసేకృతే దిహూర్వపదాదినాతద్ధిత ఇత్యనోన్యనాశ్రయ ప్రస
 క్త్యాత్ । * సమాహారేవాచ్యఇతి * తెనపఞ్చగనమిత్యాదౌ సమాసేనైవ
 సమాహారస్యోక్తత్వాత్సమాహార్యప్రత్యయోనోత్పద్యతే, అన్యథా అత్ర
 గౌరవతద్ధితలుకీతి టజ్జ స్యాత్, సామూహికప్రత్యయస్య ద్విగోర్లుగనపత్య
 ఇతి లుక్ప్రీవృత్తైరితిభావః । * సర్వనామ్న ఇతి * ఏతచ్ఛ్రుతపూర్వాపరో
 దాహరణాన్వయి, యద్యపిస్త్రియాగళుంపదిత్యనేనాపి ప్రకృతరూపసిద్ధి
 స్తథాపి ఉత్తరపూర్వే త్యాద్యర్థం సర్వనామ్న ఇతి వచనమావశ్యకమ్, ప్ర
 తివదోక్తత్వాదిహాపి తదుపన్యాసోన్యాయ్యితిభావః । * వృత్తిమాత్రఇతి *
 తద్ధితవృత్తైసమాసవృత్తాచేతికైయటః । * ఆకారఉదాత్తఇతి * అసతిత్వవా
 స్తరేతత్పురుషే పూర్వపదప్రకృతిస్వరేణ పూర్వశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వమేవ
 స్యాదితిభావః । * షాన్తాతురఇతి * మాతురుత్పన్న్యానమ్భద్రపూర్వాయా
 ఇత్యుదాదేశః అనపత్యిత్వత్వత్వైర్ద్విగోలుగితి లుజ్జ । * వికల్పేపాప్ర
 ఇతి * మహావిభాషయేతిశేషః, తతశ్చ తత్పురుషప్రయుక్తబజభావేపఞ్చ
 గోధనఇత్యపి స్యాదితిభావః, మనోరమాయాంతు వికల్పేపాప్రైనిత్యన
 మాసార్థం ద్వన్వ్యతత్పురుషయోరిత్యేతద్వచనమితి పాప్రచాంగ్రథమసస్ప
 త్యోక్తమ్, నస్తుతస్తుత్రయాణాం సమాసేకృత్వైన్యపదార్థోపనఙ్క
 మేణ పరస్పరసమ్ముద్భాభావాద్వన్వ్యతత్పురుషయోగపాప్రైస్తాన్యం వ
 చనమిదమిత్యాదిస్థితమ్, ద్వన్వ్యస్యోదాహరణంతు వాక్పద్యవచ్యప్రియే
 స్యవాద్యపదప్రియః, ఛత్రోపానహప్రియః, ఇహాత్రివదేబహుప్రిహాకృ

తే పూర్వయోర్నిత్యం ద్వంద్వః తేనద్వద్వాచుదషహాంతాదితీ సమాసా
 స్తప్తజపినిత్యపవ । * గౌరతద్ధిత * తత్పురుషసేవ్యసవత్క్షాతే టచ్చ
 తదాహ * గొంతాద్ధితాది * నను గ్రహణవతాప్రాతిపదికేన తదస్తవిధేర
 భావాత్తత్పురుషస్యానయవో యోగోశబ్దస్తస్మాట్పజిత్యర్థస్యాస్మిత్ తథాచ
 గొమూత్రమిత్యేదావతి ప్రసక్తస్యాదతతహా * సమాసాస్తత్తతి * అయం
 భావః సమాసాస్తత్తత్త్యధికారాట్టచాసమాసాదైన భవితవ్యమ్, గౌరిప
 ఞ్చమీశ్రవణాత్తతః పరేణాపి, నచైతత్తదస్తవిధిమస్తరేణోపపద్యత్యతి సా
 మధ్యాత్తదస్తవిధిలాభః, తతశ్చ తత్పురుషసేవ్యతీషస్త్వస్తం పఞ్చమ్యదైన
 విపరిణమ్యత్యతి । * నతుతద్ధితలుకీతి * లుగ్విషయత్యర్థగ్నతు తద్ధితలుకీ
 సతీతి, సమాసాస్తానామస్తరజ్ఞత్వాత్, అతద్ధితలుకీతికిం? పఞ్చభిర్గోభిక్రీ
 తఃపఞ్చగుః, అతతద్ధితస్య తకో ౭ ధ్వర్ధపూర్వేతిలుక్ । * సఖ్యపూర్వో
 ద్విగుః * అత్రోక్షత్యతి * అయంభావః పూర్వసూత్ర విషయపవేయంసం
 జ్ఞౌ అనస్తరసేవ్యతీన్యాయాత్, ఏతదర్థమేవహి సూత్రద్వయంకృతమ్, అ
 న్యథాదికసఖ్యేసఖ్యాతద్ధితార్థోజ్జరపద సమాహారేష్విత్యేనబూరియాత్,
 తేనసప్రక్షయత్యత్రోగస్తకాలకపాలేత్యాది నాపూర్వపదప్రకృతీస్వరో
 నభవతి కిన్తు సమాసాస్తాదాత్తపవ, తథాచలక్యమ్ “ సప్తఋషయస్తవసే
 యేనిషేదురితి ” “ సప్తఋషీణాంసుకృతాయత్రలోకత్యాది ” * త్రివి
 ధసఖ్యపూర్వత్యతి * తద్ధితార్థేవిషయే ఉత్తరపదేచ పరతస్సమాహారేచ
 వాచ్యేసఖ్యపూర్వోయస్సమాసత్యర్థః, తద్ధితార్థేయథా పఞ్చకపా
 లః, సంస్కృతం భక్షాత్యర్థఃద్విగోల్లుగనవత్యత్యతిలుక్, ఉత్తరపదేయ
 థా పఞ్చనావప్రియః, నావోద్విగౌరితి సమాసాస్తప్తచ్, సమాహారేప
 ఞ్చపూలీ, ద్విగౌరితిజీవ । * ద్విగురేకవచనమ్ * వక్తీతివచనంబాహుళ్యా
 త్కారైరియట్, సామానేయసమంసకమ్, ద్విగుస్సమాసపకార్థప్రతిపాదకో
 భవతీత్యర్థః, నచ వస్తుతో ౭ నేకార్థస్యైకార్థేకథం చిదుపపద్యత్యతి సామ
 ధ్యాదతిదేశసన్నుద్యత్యత్యాహా * ఏకవత్సాదితి * సమాహారత్యతూ..
 పసఖ్యోనాల్లభ్యతే, సమాహారేయోద్విగుస్తదర్థఏకవదిత్యన్వయః, సమా
 హారేకిమ్? తద్ధితార్థేమాఖూత్, పఞ్చనుకపాలేషు సజస్కృతాఃపఞ్చక
 పాలాః, పఞ్చభిర్గోభిక్రీతాఃపఞ్చగవఃపటాః, పఞ్చగవే పఞ్చగవానీత్య

త్ర ప్రభును దిగ్విధి సేవకవద్భావేకృతే యోయమేకశేషేకృతే దిగ్విధి స
ముదాయస్తస్యాద్విగ్విధిత్వాద్భూహిరజ్జత్వాద్భైకవద్భావోనభవతీతిస్థితమా
కరే, యదా తద్ధితాద్ధేతస్మాత్రై సమాహారఇతి కర్తృ సాధనః తదాసమాహృ
తప్రధానోద్విగుఠిబహుత్వేపాప్రై నేనైకవద్భావక్రియతే, యదాతు
భావసాధనపవ సమాహారస్తదా సమాహప్రధానత్వాద్విగోససమాహస్య
చైకత్వాతిగ్ధమేకత్వమితి నాస్యప్రయోజనమ్, నచ సనపుంసకమితిసపుంస
కత్వాగ్ధమేకత్వవిధానమితివాచ్యమ్, సముదాయవాచకేషుసామాన్యేనపుం
సకమిత్యభ్యుపగమే బాధకాభావాదిత్యాహుః, వస్తుతస్తు తద్ధితాద్ధేతిస్మాత్రై
సమాహారఇతి భావేషుభోనతుకర్తృణి, పశ్చిగవమిత్యేత్ర పశ్చిగావః సమా
హృతాఇత్యగ్ధాభ్యుపగమే సమాప్రీయమాణానాం బహుత్వేనైకవచనా
నుపపత్తేః, నచ ద్విగురేకవచనమితి స్మాత్ప్రాప్తే పమితివాచ్యమ్, పశ్చిభి
ట్వీత్యసిద్ధేః, తత్రహి పశ్చిభిత్వాససమాహృతాఃపశ్చిసు ఖట్వాసు స
మాహృతాస్విత్యేవం విగ్రహసమ్భవేన నియతవిభక్తిత్వాభావాదేకవిభక్తి
చాపూర్వనిపాతఇత్యసప్రవృత్తైరనుపసర్జనత్వాగ్ధా స్త్రియోరితి హ్రస్వోన
స్యాత్, తతశ్చబిన్తోవేతి స్త్రిత్వపక్షే ద్విగోరిత్యదస్త తక్షణోజీబ్బ
స్యాత్, భావసాధనత్వేత్వేకవిభక్తిత్వాదుపసర్జనత్వమవ్యాహతమేవ,
సమాహారాపేక్షయా నియమేన వర్తిపదానాం వ్యవ్యస్తత్వాత్, తథాచప
శ్చిభిట్వీత్యాది రూపం నిర్బాధమేవేకేదిక్ । * సనపుంసకమితి * ఏతస్యా
ధోకమూలపవ స్ఫుటీభవిష్యతి । * కుత్సితాని * కుత్సలవక్షేపణే, కర్తృ
ణీక్తః, సచ మతిబుద్ధితిస్మాత్రై చకారస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వాద్వత్
మానే విహితఇత్యాశయేనాహ * కుత్సయానానితి * తత్ప్రీతిపాదకా
నీత్యర్థః, ఉభయత్ర బహువచననిదేశశస్సర్వరూపవిధినిరాసార్థః । * వై
యాకరణభిసూచిరితి * సూచయతేరచఇః, యశ్చప్రస్సప్రప్రశ్చం విస్తార
యతుం ఖంసూచయత్యభ్యాసవైధుర్యాత్సపవముచ్యతే, నతు వస్తుతోవ్యా
కరణం తదధ్యయనంవా కుత్సితమ్, వేదాజ్ఞత్వేన తస్యప్రశస్తత్వాత్, త
థాపిప్రతిభానాభావేన నిష్ఫలత్వాతుకత్వతే । * దుదుకరూటఇతి *
దులఉత్తైషే, దుహూర్వః, ఔణాదికకటప్రత్యయః బహుళమన్యత్రా
పీతి శైల్లుక్, రలయోరేకత్వస్వరణాల్లస్యరక, విశేష్యస్య పూర్వనిపాతనియ

మాథం సూత్రమ్ , శబ్దప్రవృత్తినిమిత్తకృత్యామేవాయమ్ , సన్ని
 ధానాత్తేనేహన , నైయామికోదురాచారః । * పాపాణకే * ఏతాకుత్స
 నాభిధాయినా , “ కుపూయకుత్సితావద్యభేటగద్వ్యాణకాస్సమాః ” ఇత్యమ
 రః , తతశ్చానయోఃపూర్వసూత్రేణ సమాసేపరనిపాతస్సన్యస్తాత్పూర్వ
 ర్వనిపాతనియమార్థమిదంసూత్రమిత్యాశయేనాహ * పూర్వసూత్రాప
 వాదఇతి * ఉపమానాని * ఉపమీయతే యేన తదపమానమ్ , ఉపపూ
 ర్వాన్తాజంకరణే ల్యుట్ ప్రాదిసమాసః , ఉపపూర్వకోమాజ్ సాదృశ్యహే
 తుకే పరిచ్ఛేదేరూఢః , యేన వస్త్యస్తరం సాదృశ్యేన పరిచ్ఛిద్యతే తదు
 పమానమిత్యర్థః , యథాగౌరివగవయః, ఇహాహిగౌంకరణం సాదృశ్యంహే
 తుఃపురుషఃపరిచ్ఛేత్తా సహి గోసాదృశ్యేన గవయం పరిచ్ఛినత్తి । * సా
 మాన్యవచనైరితి * సమానోధర్మస్సామాన్యమ్ , చాతుర్వర్ణ్యదిత్వాత్సాన్య
 థేష్యథా , ఉపమానోపమేయ సాధారణోయోధర్మస్తద్విశిష్టవచనైరి
 త్యర్థః , నతు సాధారణధర్మవచనమాత్రవచనైరితి , ఏతచ్చ వచనగ్రహ
 ణాల్లభ్యతే , సామాన్యముక్తవస్తామాన్యవచనాః , బాహుళ్యకార్య
 రి భూతేల్యుట్ , యేపూర్వం సామాన్యముక్త్వా తద్వత్ప్రవేష్యవస్యన్తి
 తే తథాక్తాః , తచ్చ సామాన్యవిశిష్టం ఉపమానశబ్దస్య సమ్బద్ధిశబ్దత్వాదా
 క్షిప్తముపమేయమెవవిజ్ఞాయతే । * లాక్షణికమితి * అతఏవ సామానాధి
 కరణ్యాత్మగీవ చపలామృగచపలేత్యాదౌ పుంవద్భావః , ఉత్తరపదోపస్థిత
 శ్యామత్వ చపలత్వాది ద్వారకమెవేహ సాదృశ్యం గృహ్యతే సన్నిధానా
 త్ , కథం తద్వ్యవమాన పరతేతిచేత్ భూతపూర్వగత్యాశక్యాథామాదా
 య తత్పరతేత్యవేహి । * పూర్వనిపాతేతి * అన్యథా ౭నియమస్సన్యతో
 ఖజ్జకుజ్జనదితి భావః , కింఞ్చ తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీయా సప్తమ్యవమా
 నేతి సూత్రే ప్రతిపదోక్తస్యాన్యైవోపమానగ్రహణేన గ్రహణార్థమపీదం
 సూత్రమ్ , అతఏవ మయూరస్యంసకాదిత్వాత్సమాసే ఉపమానస్వరో న
 ప్రవర్తతే ఇతి సిద్ధాంతః । * ఉపమితమ్ * ఉపమేయముపమితమ్ , భూత
 కాలా ౭త్ర నవివక్షితః , తచ్చ సమ్బద్ధిశబ్దత్వాదుపమానమాక్షిపతి , తథా
 చోపమానభూతైర్వాప్యహృదిభిరిత్యర్థః । * పురుషావ్యాఘ్రితవశూరఇతి *
 తత్రహి శూరసాపేక్షసాన్యవి పురుషస్వప్రధానత్వాద్వాగ్విపురుషస్సన్దరభి

నదత్రాపి సమాసస్సృతమభూదితి సామాన్యప్రయోగఇత్యుక్తమితిభావః,
 కథం తస్మాదభ్యామ్యభిసక్వాతి గమ్యిరభితి కైయటః, సామాన్యప్రయోగ
 సత్వేన అస్యాప్రాప్తేః, అత్ర కేచిత్—ప్రమాదపవాయమిత్యాహుః,
 ఇహ గామ్యి ర్యేణ సాదృశ్యం నవివక్షితం కింస్తు వితత దురవగాహత్వాది నా
 తస్యహి వితతత్వా దేరప్రయోగోఽస్యైవేతి నిర్బాధసమసభితిమనోరమా
 యాం స్థితమ్ । * విశేషణమ్ * విశిష్యతే యేన తద్విశేషణమ్, కర్తుకర
 ణత్వవివక్షాయాంబ్యుత్ తదాహ * భేదకమితి * వ్యావతకమిత్యభాః,
 విశేషణవిశేష్యయోస్ససమ్బద్ధికతయా అన్యతదోపాదానమాత్రేణేతరాత్మేవ
 సమ్బువే ఉభయోపాదానం స్పష్టాగమితికైయటః, పతచ్ఛ కుత్సితాని కు
 త్సైవైత్యత్రాపితుల్యమ్, హరదత్తస్వాహ—సమన్యమాన పదద్వయజన్య
 బోధనకారయోర్విశేషణ విశేష్య భర్తయోర్యత్ర పరస్పరవ్యభిచారస్త
 త్తే సమాసో యథాస్యాత్ నాన్యత్రైత్యేతదర్థముభయోపాదానమ్, త
 థాచ నీలోత్పలాదౌ సమాసోభవతి, నతు తక్షకస్సర్పభిత్వాదౌ, నహి త
 త్తక్షత్వే సర్పత్వం వ్యభిచరతీతి తన్వన్తమ్, కైలాపాద్రః మద్దరాద్రః భావ
 పదార్థః, తరగ-విద్యా వ్యాకరణశాస్త్రంభోజరాజభిత్వాదిప్రయోగాణా
 మసాంభిత్వావత్తేః, ననువిశేషణవిశేష్యభావేకామచారాత్పాచకపాతకాదా
 వివ నీలోత్పలాదావప్యవ్యవస్థితకపూర్వ నిపాతస్సాన్విదితి చేదత్రాహుః—
 జాతిశబ్దస్య గుణక్రియాశబ్ద సమభివ్యాహారే విశేష్యసమర్పకత్వేన, తేన
 నీలోత్పలం పాచకబ్రాహ్మణభితి వ్యవస్థితపవ ప్రయోగః, గుణశబ్దయోగక్రి
 యాశబ్దయోః గుణక్రియాశబ్దయోశ్చాన్వియమపవ, ఖజ్జకుజ్జః, కుజ్జకుజ్జః,
 పాచకపాతకః, పాతకపాచకః, ఖజ్జపాచకః, పాచకఖజ్జభితి, అత్రమా
 లముపసర్జనమితి మహాసంజ్ఞా, అప్రధానంహ్యుపసర్జనమ్, గుణక్రియ
 యోశ్చ ద్రవ్యం ప్రత్యపాధాన్యం స్పష్టమేవేతి । * అపరస్యాధిభితి *
 పతచ్ఛ పశ్చాదితిసూత్రే భాష్యేస్థితమ్ । * బాహుళికాదితి * పశేషు
 ముఖ్యేషు వీరయతేపరాక్రమతత్వతినాబోధ్యమ్ । * శ్రేణ్యా * ఆద్య ఆది
 శబ్దోవ్యవస్థావాచీ, ద్వితీయస్తు ప్రకారవాచీ శ్రేణ్యాదయఃపథ్యనైకృతా
 ది రాక్షతిగణభిభాష్యాత్, శ్రేణీ, పక, పూగ, కన్ద, రాశి, విశి, ఖచి,
 చయ, నిభాది శ్రేణ్యాదిః, కృత్, మిత, భూతాదిః, కృతాదిః, యదా

తు సిద్ధాపవ శ్రేణ్యాదయః సమ్యక్కృతాస్తదా సమాసోనేవ్యతథ్యాశ
యేనాహ * అశ్రేణయశ్శ్రేణయశ్చి * ఏకేనశిల్పేన పణ్యేనవాయేజే
వన్తి తేహం సమాహ శ్శ్రేణిః, చ్యవన్తానాంతు కుగతీనిత్యసమాసః, ప
రత్వాత్, శ్రేణీకృతః, ఇహతుచ్ఛాచేతిదీర్ఘః । * కైన * విశిష్టశబ్దోఽప
థారణార్థః, నజ్జత్రాధికేననజ్జహితంసమన్యతథిసూత్రార్థః, తేనే
మాన సిద్ధంచాభుక్తంచ, నుడధికేనాపీతివాచ్యమ్, అశితంచానశితంచఅశి
తానశితమ్, క్లిష్టాక్లిశితమ్, క్లిశఃక్వానిప్తయోరితిపేట్ । * కృతాకృతమి
తి * ఏకదేశ కరణాత్కృతమ్, ఏకదేశాంతరస్యాకరణాత్తదేవాకృతమ్ ।
* శాకపార్థివశ్చి * పృథివ్యాశుశ్వరఃపార్థివః తస్యేశ్వరశత్యత్వే శాకప్రి
యశ్చి బహుప్రీహిః తస్యపార్థివశబ్దేన సమాసేకృతే పూర్వసమాసే యదు
త్తరపదం ప్రియశ్చి తస్యలోపః, తథాదేవబ్రాహ్మణశ్చత్యత్వత్తదేనస్య పూ
జకోదేవపూజకశ్చి పూర్వస్మిన్ పక్షీసమాసే యదుత్తరపదం పూజకశ్చి త
స్యలోపోక్షణీయః । * సప్తమాత్ * గుణక్రియాశబ్దేనసమాసే సదా
దీనాం పూర్వనిపాతనియమార్థం సూత్రమ్ । * కతరకతమా * జాతిపరిప్ర
శ్నేకిమ్ ? కతరోదేవదత్తః, వాబహూనాం జాతిపరిప్రశ్నేడతమచి వ్యు
త్పాదితకతమశబ్దసాహచర్యాత్తాదృశస్త్యేవకతరశబ్దస్యాపి గ్రహణే సిద్ధే
జాతిపరిప్రశ్న గ్రహణం జ్ఞాపయితి కతమశబ్దోఽర్థాత్తరేఽపి సాధురితి, త
థాచప్రత్యుదాహృతం ప్రాచీనవృత్తిషు కతరోభవతోద్దేవదత్తః కతమోభ
వతాం దేవదత్తశ్చి । * కింక్షేపే * కిం రాజేతి * కిమిక్షేపశ్చసమాసా
త్తనిషేధః, క్షేపేకిమ్? కోరాజాపాటలీపుత్రే, ఏవంకిం సఖా యోమ్రు
హ్యతి, కిం గౌః, యోనపహతీత్యపు్యదాహరణం బోధ్యమ్ .

* తత్పురుషః * సమానాధికరణశబ్దోఽర్కఆద్యజన్తః, సమానా
ధికరణపదకశ్చత్యర్థః । * భాషితపుంసాదిత్యాది * ఏతచ్ఛ్రీయాః
పుంవదితి సూత్రే స్ఫుటికరిష్యతే, నను తేనైవకర్మధారయేఽపిసిద్ధమ్, జా
తీయ దేశీయయోస్తుతసీలాదిష్వితి సిద్ధమ్, తత్కిమనేన సూత్రేణత్యత ఆ
హ * పూరణేప్రియాదిష్వితి * తథేతిచ * మహానవమీతి * సచానాం
పూరణేతస్య పూరణేడట్ నాన్తాదసజ్ఞ్యాదేర్కట్, టితాన్వష్టిప్ మహతీచా
సౌ నవమీచేతివిగ్రహః, పుంవదాభవే కృతే వక్ష్యమాణేన మహత ఆకారః ।

* కోపధాదేరితి * నకోపధాయాః , సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ , వృద్ధినిమిత్త
 స్యచ తద్ధితస్యారక్తవికారే స్వాక్ష్ణాచ్చేతిః , జాలేశ్చేతి పశ్చిమాత్రా
 ప్రతిషిద్ధిత్యర్థః , శ్రమేణోదాహరతి * పాచకస్త్రీతి * జాతీయదేశీయయో
 రపి ప్రతిప్రసవముదాహరతి * ఏవమితి * పాచికాప్రకారవతీపాచకజాతీ
 యా ప్రకారవచనే జాతీయర్ . * పాచకదేశీయేతి * ఈషదసమాప్తా
 వితి దేశీయర్ , ఉభయత్ర తసిలాదిష్వితి పుంవద్భావస్య నకోపధాయా
 ఇతి నిషేధః ప్రాప్తః , పటుజాతీయా పటుదేశీయేత్యాదౌ తస్య చరితార్థ
 త్వాత్ . * ఇత్యాదితి * ఆదిపదార్థత్రజాతీయా , పశ్చిమజాతీయా స్రా
 ఘ్నుజాతీయా సుకేశజాతీయా బ్రాహ్మణజాతీయా , ఏవం దత్తదేశీయే
 త్యాశ్చుదాహర్యమ్ . * స్త్రీపుంసలక్షణేతి * ప్రసత్నశ్చాదియక్తా
 స్త్రీత్యర్థః . * ఉదశిద్ధితి * “ తక్రం హ్యుదశిద్వత్పథితం పాదాంబ్వ
 థాంబునిర్జలమ్ ” ఇత్యనురః . * కరధూర్తఇతి * నాత్ర కరత్వం కుత్స్య
 తే అతఃకుత్స్యితాని కుత్స్యవైరితి గతార్థతా నశఙ్క్యా ప్రవృత్తినిమిత్తకుత్స్యా
 యామేవ తస్యప్రవృత్తేః , “ జనయతికుముదభ్రాన్తింధూర్తబకో బాలమ
 త్స్యినామ్ ” ఇత్యత్ర ధూర్తబకఇత్యసాధురేవ . * ప్రశంసావచనైశ్చ *
 వచనగ్రహణం రూఢిశబ్దపరిగ్రహార్థం తేనయే యోగికాః ప్రశస్తశోభనర
 మణీయాదయః యేచ విశేషవచనాః శుచిమృద్వాదయః యేతుగౌణ్యావృ
 త్త్యాప్రశంసాం గమయన్తి సింహామాణవకఇత్యాదయస్తేన రేవప్రద
 స్యన్తే . * గవోద్భృతితి * అవజ్ఞోస్ఫోటాయనస్యేత్యవజ్ఞ ఆన్దణః , “ మ
 తల్లి కామచర్చికాప్రకాణ్డముద్భృతల్లజౌ . ప్రశస్తవాచకాన్యమూని ” ఇత్య
 నురః , ప్రశంసావచనపోటాయువతిత్యేకయోగసమ్భవే వృథగోగక
 రణం చిన్త్యఫలమ్ . * యువాఖిలతీతి * కృదికారాదక్రీనత్తజీవౌ , పుం
 తగ్కర్తృధారయేతి యువతిశబ్దస్య పుంవద్భావః . * జరతీతి * జీర్యతేరత్సన్ ,
 ఉగితశ్చేతిజీవౌ , ఏవం యువవతితః యువవలినఇత్యుదాహర్యమ్ , వలినశ
 బ్దః సామాదిః . * కృత్యతుల్యాభ్యా * తుల్యనుహాన్సద్భవనుహానిత్యా
 దౌతు పరత్వాదనేన సన్తహదితి బాధ్యతే “ తస్యసత్కృత్యశాలినః ”
 ఇతి భట్టిప్రయోగేతు సతాంకృత్యం సత్కృత్యమితి షష్ఠీసమాసోబాధ్యః,
 ఏవం పథమపూజ్యఇత్యాదివత్స . * వర్ణో * సమానాధికరణేన వర్ణవాచి

నా వర్ణనాచీ సమన్వయతత్వార్థః , విశేషణం విశేష్యేణత్యనేనైవసిద్ధే పృ
 థగ్విధానం వర్ణోపవర్ణేష్వనేతత్తి పూర్వపదప్రకృతిస్వరే విధియమానే ప్ర
 తిపదోక్తత్వాదేతత్పమాన పూర్వపదప్రవైవ భవతు నాన్యస్యేత్యేతదర్థమ్ ।
 * కృష్ణసారణ్యత్తి * సారణ్యశ్చైత్రపర్యాయః , సచగుణోపసర్జనద్రవ్యప
 రః , కృష్ణశబ్దాపి కృష్ణావయవకేభాక్తః , ఏవంచ గౌణే సామానాధికర
 ã్యేపి విశేషణం విశేష్యేణత్యప్రస్తుతౌ సమాసార్థమపీదమారభ్యవ్యమి
 త్యాహుః , నను తృతీయాతత్కృతేనేత్యనేనైవాయం సమాసస్సిధ్యతి, సా
 రణ్యత్వస్యకృష్ణాదికృతత్వాత్ , నాపిస్వరేభదః - తత్పురుషే తుల్యార్థతృతీ
 యేత్యనేనైవ పూర్వపదప్రకృతి స్వరసిద్ధిరితిచేత్ , అత్రాహుః — కృష్ణశు
 క్లోహరితశుక్ల ఇత్యుద్దర్శం సమాసోనేనావశ్యంవిధేయః , నహీహ త
 త్కృతత్వమస్తి , యద్యపీహ విశేషణం విశేష్యేణత్యనేన సమాసస్సిధ్య
 తి , తథాప్రేక్ష్యరోససిధ్యతి , సచప్రతిపదోక్తసమాసోఽకిఞ్చిత్కరః వ్యా
 వర్త్యలాభాదితి వాచ్యమ్ , కృష్ణశుక్లావిత్యాదేర్వాన్వర్త్యసమ్భవాదితి ।
 * కడారాదయత్తి * బహువచననిర్దేశాదితిభావః , ఆదిశబ్దేన గడులశా
 బ్దీల్యశ్శాబ్దీల్యగడులకత్యాది ఏతచ్ఛబ్దాపేయసప్తమ్ । * ఏతదేవేతి *
 ఏవకారస్ఫుటసిద్ధత్వ ద్యోతనాథోనత్వవధారణార్థః , యువాఖిలతీ
 సూత్రై జరిగ్రహణస్వాపి జ్ఞాపకత్వసమ్భవాత్ , నహి యువనృబ్ధస్యపుం
 స్త్వై జరితి సామానాధికరణ్యం సజ్జచ్ఛతే । * చతుష్పాదో * మణ్డూక
 పుత్యైత్రజాతిరిత్యనువర్తతత్త్వేహ * జాతివాచీతి * జాతిఃకిమ్ ? కా
 లాక్షీగర్భిణీ , చతుష్పాతికిమ్ ? బ్రాహ్మణీగర్భిణీ , ప్రతుష్టదాహరణే వి
 శేషణమితి సమాసస్యాదేవ గర్భికాలాక్షీత్యాది పూర్వనిపాతేవిశేషః ।
 * మయూర * చకారోఽత్రావధారణార్థః , తేన పరమమయూరవ్యంసక
 ఇత్యాది సమాసాంతరం నభవతి । * ధూతత్త్వత్తి * ఏవంచ గుణవచనత్వా
 త్పూర్వనిపాతేప్రాప్తై ఇదంవచనమారభ్యమితిభావః । అన్యేతు — మ
 యూరభవన్యంసకో మయూరవ్యంసక ఇత్యుద్దావుపమానాని సామాన్యవ
 చనైరితి సమ్మానస్వావవాదోఽయమ్ , తెన సమాసస్యేత్యన్తోదాత్తత్వమి
 హసిధ్యతి , తత్పురుషే తుల్యార్థఇత్యువమానపూర్వపదప్రకృతిస్వరసిద్ధి
 పమానసంశబ్దనేనాపిచేత్ప్రతిపదోక్తసమాసోఽకిఞ్చిత్కరః వ్యావర్త్యలాభాది
 తి వాచ్యమ్ , కృష్ణశుక్లావిత్యాదేర్వాన్వర్త్యసమ్భవాదితి ।

* అశ్వీతపిబతేతి * ఇహ క్రియాదూపస్యాన్యపదార్థస్య పాత్రాన్యాత్
 స్త్రీత్వాత్పాప పమమైపి । * రాజాన్తరమితి * అన్తరశబ్దోఽత్రభిన్న
 వాచీ । * చిన్తాత్రమితి * “మాత్రంకారైస్త్విఽవధారణే” ఇత్యమ
 రః, అన్తరమాత్ర శబ్దాభ్యాం సహ నిత్యసమాస ఇత్యుభయత్ప్రసవ
 విగ్రహబూదర్శితః, నిత్యసమాసత్వం త్వవధారణార్థకచకారేణ లబ్ధమి
 త్యాహుః । * ఉద్ధరకోస్తాదిత్యాది * ఉద్ధర ఉత్ప్రజేత్యేతావానేవ విగ్ర
 హః, ఉత్ప్రజేత్యస్య పివరిణం దేహీతి, కోష్ఠాదటిత ఉద్ధరేత్యస్యాకాం
 యోపూరణార్థముక్తం । * సమాసేనచేత్యుద్దేతి * జహిజోడమిత్యాభిత్వే
 నయిఅహ స జహిజోడః, పవం జహిస్తంబమితియిఅహ స జహిస్తంబః ।
 * నభో * ఇహ నలోపానభ ఇత్యత్ర విశేషణార్థోఽకారః, తత్ఫలం చా
 నేక దేత్యత్ప్రలోపః, అన్యయనభోకునిపాతానామిత్యవ్యయపూర్వపద
 ప్రకృతిస్వరార్థం ఇకారోచ్చారణమిత్యనేయ । * సుపాసమస్య తత్తితి *
 ఉత్తరపదార్థప్రధానోఽయం సమాసః, తథాహి అరోపితత్వం నభాద్యో
 త్యతే, తథాచాబ్రాహ్మణశబ్దాదారోపితోబ్రాహ్మణఇతిబోధేఽర్థాద్బ్రా
 హ్మణభిన్న ఇతీవర్యవస్యతి, అతపవానుపసర్జనత్వాదతస్మిన్ అస ఇత్యాదా
 సర్వనామకార్యం సిధ్యతి, తత్పరసౌత్సర్గికముత్తరపదార్థ పాత్రా
 న్యమప్యేవంసతినిర్వాచమ్, పతత్తదోరితినూతేననభాసమాసగ్రహణం
 చేహ లిజ్జమిత్యాదిమనోరమాయామనుసంధేయమ్ । * నలోపానభః * స
 భాఽశితి వక్తవ్యేనలాపవచనం సాకచార్థమ్, తేన సభాఽకచి అకబ్రా
 హ్మణా అకనశ్విత్యాది సిద్ధమిత్యాహుః । * ఉత్తరపదేతితి * అటుగుత్త
 రపద ఇత్యధికారాదితిభావః, ఉత్తరపదేతిత్ ? ఘటోనాస్తి పటోనాస్తి,
 నస్వేవమపి స్త్రీణాథ ఇత్యత్ర నలోపస్యాదితిచేత్, అత్రాహుః—ఉ
 త్తరపదాక్షిప్తపూర్వపదేన నభం విశేష్య పూర్వపదభూతస్య నభ ఇతి
 వ్యాఖ్యానాన్నభవతి, స్త్రీపుంసాభ్యామితివిహితస్య నభప్రత్యయ
 స్యాపూర్వపదత్వాదతపవచాత్ప్రత్యయప్రత్యయయోః ప్రత్యయ
 స్త్యేన గ్రహణమితి పరిభాషానోపతిష్ఠతే, నచ ప్రత్యయగ్రహణే తదన్తగ్ర
 హ్మణాన్నభప్రత్యయాన్తస్య పూర్వపదత్వం సమ్భవత్యేవేతి ప్రత్య
 యాప్రత్యయయోరిత్యేతదుపతిష్ఠతపవేతివాచ్యమ్, హృదయస్యహృ

స్థైర్యేన సూత్రేఽన్యైహ శాస్త్రవిధాన్యైః ప్రహణేనోత్తరపదాధికారే ప్రత్య
 యగ్రహణే తదన్తగ్రహణం నాస్తీతి జ్ఞాపనాత్, యదాపి అమూర్తమస్త
 కాత్ విభక్తావప్రకమాయామిత్యాది జ్ఞాపకాన్న లాపోనభి ఇత్యత్రాప్య
 యమేవ నభ్యగృహ్యతే నతు ప్రత్యయ ఇతి । * తస్మాన్నుడచి * ఉద్యమ
 డిత్యత్రేవాచీతి సప్తమ్యష్టప్రకల్పిత ఇత్యాహ * అజాదేరితి * అచో
 త్తరపదవిశేషణాద్యస్మిన్విధిరితి తదాదివిధిర్లభ్యత ఇతి భావః । * అనశ్య ఇతి *
 నుటః పరాదిత్యేన అపదాన్తత్వాత్ జమోహ్రీస్వాదితి జమున్న భవతి,
 నను విఘ్నా నామభావోఽవిఘ్న మిత్యత్రాప్రిపరత్వాత్తత్పురుషస్సాన్యత్
 అన్యయాభావస్య నిర్మక్షికాదౌ సావకాశత్వాత్, అన్యథా అనుపలభిరపనా
 ద ఇతి నసిద్ధ్యదిత్యాశంకా హ * అథాభావేఽన్యయాభావేన సహేత్వా
 ది * అవిఘ్న మితి, యద్యప్యవిద్యమానావిఘ్న యస్మిన్నితి బహువ్రీహి
 శా అవిఘ్నం కర్తృత్వాదిప్రయోగస్సిధ్యతి, తథాపున్యత్రే కర్తృణ్య విఘ్న
 మస్విత్వాది ప్రయోగా అన్యయాభావం వినాన్వరసతో నసిద్ధ్యస్తీతి భా
 వః । * నభోనలోప ఇతి * తిజతైన సమాసాభావాదపాప్రైతై వచనమ్ ।
 * అపచనీతి * కుత్సితం పచనీత్యర్థః । * నశబ్దేనేతి * నజ్ఞానమాసే త్వ
 నేకధర్మేవస్వాదితి భావః । * నభ్రాత్ * సత్పు సాధవస్సత్వాః, తత్ర
 సాధురితియత్, నసత్వాః = అసత్వాః, నలసత్వాః = నాసత్వాః, ఇహ బ
 హువచనము వివక్షితమ్, తేన “నాసత్వావస్థినాదసా” ఇతి సిద్ధమ్ । * న
 ముచిరితి * సర్వభాతుభ్య ఇ, ఇగుపభాతిర దితి కిత్వాన్నగుణః । * క్షర
 తేః క్షీయతే ర్వేతి * క్షరసత్త్వలనేభావదిః, క్షినివానగతోన్యస్త దాదిః ।
 * కుగతి * కుశబ్దోఽత్రాప్రయోగం గృహ్యతే నతు పృథివీవాచకః, గత్యా
 దిసాహచర్యాత్ । * ఉర్వాదిచ్ఛిడాచచ్చ * ఉపసంగాః క్రియాయోగ
 ఇత్యతోఽనువర్తనాదాహ * క్రియాయోగ ఇతి * చ్ఛిడాచౌ కృభ్యప్రియో
 గే విహితౌ తత్సాహచర్యాదూర్వాదీనామపి తత్రేవగతి సంజ్ఞా తేనేహ
 న, ఉరీపత్వా, మాధవాదిగ్రన్థేతు అవిఘ్నాదుశ్చబ్దాముక్త్యా అన్యేషాం
 కరోతీవైవయోగే గతिसంజ్ఞేతి సిద్ధిగమ్, తత్రైవోదాహరతి । * ఉరీకృత్యేతి *
 ఏతద్వ మనోరమాగ్రన్థానుసారేణోక్తమ్, వస్తుతస్తు ఉరీభూయేతి భాష్య
 దాహరణాద్విత్వాప్రముదాహరతి ఉరీకృత్యేత్యవతరితుంయుక్తం సంజ్ఞాభ

లం సమాసప్రస్థులంచ ల్యబితిబోధ్యమ్, ఊరీ ఊరరీ పతావస్థికారే, అవిశ్మ
 బ్దస్యతు సాక్షాత్ప్రభృత్యుపాతాత్ కృత్తోయోగే గతినంజ్ఞావికల్పకృ
 భ్వస్తియోగే త్వనేన నిత్యమితిబోధమ్, కథం తస్మిన్ “వారుణీనుద విశఙ్గ
 మథావిశ్చతుషోభవదసావివరాగః” ఇతిమాఘఇతిచేత్, అత్రాహుః—
 తేహ్రీధాతోరితిసూత్రస్యప్రయోగనియమార్థత్వే ప్రకృతేఽనుపపత్తావ
 పి సంజ్ఞానియమార్థత్వవత్తే దోషలేశోఽపినాస్తీతి । * శుక్లితి * కృభ్వ
 స్తియోగే సంపద్యకర్తరీతిద్వితీః, అన్యచ్ఛావితీకారః । * పటపటాకృ
 త్యేతి * డాదిబహుళం ద్వేభవతఇతి పటచచ్చబ్దస్యద్విత్వం అవ్యక్తాను
 కరణాద్వ్యజవరాధ్ధాదితీడాది టిలోపః, నిత్యమామ్రేడితేడాచీతి తకా
 రపకారయోగపకారిపకాదేశః, నిపాతసంజ్ఞాయాస్సమావేశార్థసూన్యత్రై
 చకారః, తేన ఊరీకృతమిత్యత్ర గతిరనంతరఇతి పూర్వపదప్రకృతిస్వరే
 క్రియమాణే నిపాతప్రయుక్తమాద్యుదాత్తత్వం భవతి । * కారికేతి * భా
 వేపర్యాయాహణైతిన్వచ్ తదాహ * క్రియేతి * క్రియాయోగఇత్యనే
 న కారికాశబ్దస్య విశేషణాన్లోచకవాచీ కారికాశబ్దాత్రనగృహ్యతఇతి భా
 వః, క్రియాశబ్దస్యాత్ర మర్యాదాస్థితిరత్యర్థః, యత్న ఇత్యన్వే । * అ
 నుకరణంచా * తేహ్రీధాతోరిత్యన్యసంజ్ఞానియమవత్తేఽనితీతి వర్తిధమి
 తిఃత్వాప్రచచ్చతి । * అనితిపరం కిమితి * ఇతరస్తు ప్రయోగనియమవత్తే
 ఖాడిత్యనుకరణస్యేతిశబ్దే పరే గతినంజ్ఞానివారణాయానితిపరమిత్యానశ్యక
 మితిప్రత్యుదాహరతి * ఖాడితికృత్వేతి * సత్త్వాంసంజ్ఞాయావేషప్రయో
 గోనైవస్యాత్, కిన్తు ఇతిఖాట్యుత్తేయేన స్యాదితిభావః, నచేతిఖాట్యు
 త్యేతినభవతి ఇతఃపరస్యానుకరణస్య గతినంజ్ఞానిషేధాదితివాచ్యమ్, అ
 నితిపరమిత్యత్ర ఇతిఃపర్యంతాత్తదితిపరం నఇతిపరం అనితిపరమితి బహు
 ప్రీహిఘటితసంజ్ఞాపురుషాశ్రయణాత్, స్యాదేతత్ అనుకరణస్య ఇతిశబ్దప
 రత్వేక్రియాయోగాభావాన్గతిసంజ్ఞానాస్తీతి ఖాడితికృత్వేతిరూపం నిర్వా
 ధంకిమనేనానితిపరగ్రహణేనేతిచేత్, అత్రాహుః— ఇతికృత్వేతిసముదా
 యపవంకృత్యైత్యర్థే వర్తతే, తథాచ ఇతిశబ్దఃక్రియావిశేషకఇతి తన్ముటితస
 ముదాయస్యక్రియావాచకత్వాదస్త్యేవక్రియాయోగఇతి । * హతంపరిగృ
 హ్యేతి * హత్వాగమనంద్విధాహతంత్యక్తాపరిగృహ్యచేతి అద్యముదాహ

రణమ్, ద్వితీయస్తు ప్రత్యుదాహరణమ్, అపరిగ్రహ ఇతివ ప్రయోగోపా
 ధిర్నతు వాచ్యకోటినివిష్టమితి భావః । * కణేహత్వేతి * అత్యంతసుఖిల
 స్య తన్నివృత్తి పర్యవం పిబతీత్యర్థః, తథాచత్రధాయా అపగమాత్తస్మి
 తిఘాతోగమ్యతే, ప్రత్యుదాహరణంతు కణేహత్వాగతః, సూక్ష్మద్రణ్ణులా
 వయవఃకణఃతస్మిన్ హత్వేత్యర్థః । * పురస్కృత్యేతి * పూర్వాపరాధ
 రాణామిత్యసిప్రత్యయాన్త్రయమవ్యయమ్, ననుసుపరసారితి వినర్తస్య సః,
 “అముంపురఃవశ్యసి” ఇత్యత్రతుస్థితమత్యధ్యాహారేణ దృశింప్రత్యగఃత్వాత్స
 త్వాభావః, అవ్యయం కిమ్? పురం పురౌపురఃకృత్వాగతః । * అస్తంచ *
 అవ్యయమితి కిమ్? అస్తం కృత్వాకాణ్డంగతః, షీప్రమిత్యర్థః । * అచఛ
 మితి * సత్త్వాంహి గతిసంజ్ఞాయాం నిపాతసంజ్ఞాబలేనావ్యయత్వాతుసజ్ఞ
 కాన్యసితిభావః । * అదగకృత్యేతి * యదాన్వయమేవ పర్యాలాచయతి
 తదేదముదాహరణమ్ । * అదగకృతమితి * గతిన న్తరగతి పూర్వపదప్రకృ
 తిస్వరేణాద్యుదాత్తిత్వమ్ । * ప్రత్యుదాహరణమితి * అదగకృత్వా
 అదగకుర్పిత్యాదీత్యర్థః । * తిరోస్తథౌ * అస్తథౌ కిమ్? తిరోభూత్వా
 స్థితః, పాశ్వతోభూత్వేత్యర్థః । * విభాషకృత్తి * తిరగకృత్యేతి * గతి
 త్వాభావప్రత్యేతిరసోఽన్వతరస్యామితి సత్వమపినభవతి, తద్విధౌగతిగ్రహ
 నానువృత్తేః, మాధనస్తు — పరాభావే తిరస్కారగతి ప్రయోగదర్శనాత్స
 త్వవిధౌగతిగ్రహణానువృత్తిం కేచిన్నేచఛనీత్యాహ * ఉపాజైఅన్వా
 జే * ఏతావిభక్తిప్రతిరూపకానిపాతౌ, దుర్బలస్య సామర్థ్యాధానే వర్తతే
 తదాహ * దుర్బలస్యేతి * సాత్మాత్పృథు * సాత్మాత్, మిథ్యా,
 ఆమ్, అద్ధా, లవణమ్, ఉష్ణమ్, శీతమ్, ఉదకమ్, ఆద్రుమ్, గతినం
 జ్ఞానన్నియోగేన లవణాదీనాం పక్షానాం మకారాన్తత్వం విపాత్యతే,
 ప్రిదున్, నమన్, ఆవిన్, ఇత్యాది ఆకృతిగణోయమ్ । * సాత్మాత్కృ
 త్యేతి * అసాత్మాదృఢతం యథాసాత్మాదృఢవతి తథాకృత్యేత్యర్థః, శ్వస్య
 వైసుతు పూర్వవిప్రతిషేధాదూర్వాది చ్చిదాచశ్యేతి నిత్యైవసజ్ఞా, తేన
 లవణీకృత్యేత్యత్ర మాంతత్వం నభవతి తద్దిపాక్షికగతినంజ్ఞానన్నియోగే
 నేహగణే నిపాతనాత్, భాష్యకృతాలవణశబ్దస్య లవణాశబ్దస్యపాపిక
 త్వేన లవణశబ్ద ఆదిత్యతే తస్యచ సంజ్ఞావికల్పిత్యుక్తమ్, ఉభయభాషి

త్రైరూప్యం నిర్బాధమ్ । * అనత్యా * ఉరసిమనసీవిభక్తిప్రతిరూపకా । * మ
 ద్యేపదే * విభాషాః ప్రశీలనరతే, చకారాదనత్యాధానభిచ, ఏషామన
 త్యాధానరూపార్థవిశేషే ఏదస్తత్వమవిశేషేణ నిపాత్యతే, నతుగతిసంజ్ఞా
 సన్నియోగేవ, అనత్యాధానేకిమ్ ? పదేకృత్వాశిరోనమతి । * వాచంవి
 యమ్యేతి * నివచనంహినచనాభావః, అర్థాభావేఽవ్యయీధావః । * ని
 త్యంహస్తై * ఉపయమనరూపార్థవైతయోరేదస్తత్వమాదస్తత్వంచనిపా
 త్యతే, హస్తైకృత్యపరిణీయేత్యర్థః, ఉపయమనేకిమ్ ? హస్తైకృత్వాకార్వా
 వణం గతః, స్వీకారమూత్రమితి పక్షేతునాలమితి బుధ్యాపరావృత్య దానా
 ర్థం గత్యతియోజ్యమ్, ఏవంతావద్గతి సమాసానుదాహృత్య పాదినమా
 సాన్వప్తచారభతే । * పాదీగ్రహణమితి * సుపురుషభితి * క్రియాయో
 గాభావాగ్గతిత్వాభావః, అవ్యవస్థయా సమాసప్రసక్తౌ వ్యవస్థార్థం వచనా
 నిపత్యతై । * పాదీదయభితి * ఆదిశబ్దఉభయత్ర ప్రకారే, తేన దురా
 చారఃపురుషోమహ్నుఃపత్యత్వాది సిద్ధమ్ । * ప్రగత ఆచార్యభితి * అనేన
 గత్యర్థైవృత్తిః అస్సపదవిగ్రహేణ నిత్యసమాసతాం దర్శయతి, ఏవంప్రగ
 తఃపితామహాఃప్రపితామహః, ప్రమాతామహాభితి । * అత్యాదయభి
 తి * ఆదిపదాదభిగతోముఖముఖిః, ఉగ్రతోవేలాముద్వేలః, ప్రతిగతో
 క్షం ప్రత్యక్షాభిత్వాదిసిద్ధమ్ । * అతిమూలభితి * గోస్త్రియోరితిహా
 స్వః । * అవాదయభితి * ఆదిపదాత్పరిణిష్ఠోవీరుధా పరివీరుత్, సం
 ధ్యోవర్షణా సంవర్షేతి । * పర్యాదయభితి * ఆదిపదాదుద్యుక్తసంస్కృ
 తాయ ఉత్సక్తామః । * అభ్యయనాయేతి * తాదర్థ్యచతుర్థీ, గురుకుల
 వాసాదినాపరిగ్లాహోఽభ్యయనార్థమిత్యర్థః । * నిరాదయభితి * ఆదిపదా
 దుత్కాన్తా కూలాదుత్కాలా, నిర్గతమజ్ఞులిఖోనిరజ్ఞులిఖమ్ । * ప్రతి
 షేధభితి * కుగతిహాస్త్రిదయభితి ప్రసక్తసమాసస్యప్రతిషేధస్సచసు
 రాజా అతినభేతి భాష్యాదిప్రయోగాత్స్వతిభిన్నానామేవకర్తృప్రవచనీయా
 నామిత్యర్థః । * వృక్షంప్రతీతి * లక్షణైశ్చ భూతేతికర్తృప్రవచనీయత్వ
 ఏధిసామన్యూదిహసమాసోనేతిచైత్ తహ్యోపిస్తుతమిత్యుదాహర్యమ్, అపి
 స్తూయాద్విష్టుమిత్యాదౌ అపిసవచార్థసమ్భవనేత్యస్య చావకాశత్వాత్సన్వ
 కేవిశేషసత్వాచ్చేత్యాహుః । * తత్ప్రవచనమ్ * సప్తమీస్థమిత్యేతద్భాష్య

చష్టే । * సప్తమ్యస్తత్యత్యాదినా * తద్వాచకం పదమితి * ఏతచ్ఛోపప
 దమిత్యన్వర్థసంజ్ఞాబలాల్లభ్యతే, అతఏవసంజ్ఞావిధావపి సప్తమీగ్రహణేన
 సప్తమ్యస్తం గృహ్యతే, ధాతోరితివృథగధికార బలాత్సన్నిహితే ధాత్వ
 ధికారఇతిలభ్యతే, తేన క్లిబుజీత్యస్య బుజవై అభూదిత్యాదాపుపపదే ధా
 తోశ్చిరిత్యగ్ధానభవతి, తత్ర గ్రహణం వ్యాచష్టే । * తస్మైకసత్యేజేతి *
 ఉపపదేన త్యేవేత్యర్థః, తత్ర గ్రహణాభావేతుధఃకర్తృణిష్టస్త్రిన్నిత్యాదాపి
 కర్తృణ్యణిత్యాదావపి కర్తృణ్యభిధేయే లింగిత్యాద్యర్థసాన్యత్తథాచ కర్తర్య
 ణ్ప్రిత్యయోనస్యాత్, కిచ్చసప్తమ్యస్తనిర్దేశసోపపద సంజ్ఞార్థతయా
 చరితార్థత్వా తేకవలాదపి ధాతోఃకర్తర్యణ్ప్రిత్యయస్సమ్భవేత, కృ
 తేతు తత్ర గ్రహణే కుమ్భాదుపపదస్య ప్రత్యయోత్పత్తౌ నిమిత్తత్వప్ర
 తీత్యా కేవలాదణ్ప్రిత్యయశ్చేకవనాస్తి, ఏవంస్థితే ధఃకర్మణీత్యా
 దా క్వవిదధగ్రహణం వ్యాఖ్యానాదిత్యాహుః । అనేయేతు — తత్రా
 వపదమిత్యస్య కర్తృణ్యణిత్యాదేత్యైక వాక్యతయా ప్రవృత్తాపుపపదసం
 జ్ఞాయాః నిర్విషయత్వావతైస్తత్ర గ్రహణం వినాపీష్టంసిధ్యత్యేవేత్యా
 హుః । * సమర్థేనేతి * తేన మహాస్తం కుమ్భంకరోతీత్యాదా నాతి
 ప్రసజ్ఞః । * అతిజస్తశ్చేతి * సువితిత్వనువర్తత ఏవేతి అతిజస్తమితి
 నోక్తమితిభావః । * కుమ్భానితి * అమితినుోక్తం కృద్యోగషష్ఠీ విధా
 నాత్ । * అతిసోమితి * సుపేత్యధికారాతిగమనేనేతివ్రక్షః, ఇతరో
 వక్ష్యమాణజ్ఞాపకం మనసి నిధాయప్రత్యుదాహరతి । * మాభవానితి *
 సమాసాభావసూచనాయ భవానితిమధ్యేవ్రయుక్తమ్ । * పూర్వసూత్ర
 ఇతి * కుప్రాదయః, గతిరితియోగం విభజ్యకుప్రాదయస్సబన్తాస్స
 బన్తేన సమస్యం తే, గతిస్తుసబన్తోఽతిజన్తేనసమస్యత ఇతి వ్యాఖ్యేయమిత్య
 ర్థః । * తథాచేతి * యద్యపుక్తరీత్యాగతుపపదయోరేవ లాభస్తథా
 పి త్రితయవిషయణీప్రాచాం పరిభాషా ఏకదేశానుమతిద్వారా ఇహోపి జ్ఞా
 ప్యతఇతిభావః, కారకాంశేతు కర్తృకరణకృతేతి సూత్రస్థబహుళగ్రహ
 ణముక్తాగ్ధే సాధకమిత్యపి మనోరమాయాంస్థితమ్ । * ప్రాగితి * కృదన్తా
 చ్చరమపదాత్సుబుత్పత్తైఃపూర్వం సమాసఇత్యర్థః, ప్రథమాస్తం సుఖ్య
 మాణం త్విహోనువర్తతఏవ, తేన రాజదర్శిత్యాదౌ పూర్వపదేనలోపాదితా

ర్యం సిద్ధతి, పరిభాషాఫలం దర్శయన్ గతిముదాహరతి * వా-ప్రీతి * వ్యాజిహృతి తీతి వ్యాఘ్రితశోచపన్ద్రఇతికః, పాహృద్భాదేతి శస్త్ర సంజ్ఞాయాంనభవతి, వ్యాహృదిభిరితి నిదేశాదితి వత్సయతే । వ్యాహృప్రశబ్దేన గతినమాసః, సయదిహృశబ్దస్య సుబస్తతామపేక్షతే తద్విసుబున్న త్తయే నష్ట్యాద్యపేక్ష్య తతఃప్రాగేవ లిక్తయోగ ఇతి లిక్తనిమిత్తప్రత్యయేన టాపాభావ్యమ్, నతుజీహ, ఘృశబ్దమాత్రస్య జాతివాచిత్యాభావాత్, తతోఘృశబ్దేనసమాసఇత్యదస్తత్వాభావాజ్ఞాతిలక్షణోజీహసస్యాదితిభావః, యదప్యవపద త్వేనాపేతత్పిద్యమ్, తథాపి గతిగ్రహణమాజ్ఞోఘృశబ్దేన సమాసే పశ్చాదాఘృశబ్దేనవిశబ్దస్య సమాసార్థమావశ్యకమేవ, ఆజుప్వర్వాద్ధాతోఃకప్రత్యయవిధానాదాజుప్వపదసంజ్ఞాభ్యుపగమేపి విశబ్దేతదనభ్యుపగమాదిబోధ్యమ్, కారకముదాహరతి । * అశ్వక్రీతితి * అశ్వేనక్రీతా, కర్తృకరణేతి సమాసః, క్రీతాతగ్రహణపూర్వాదితి జీహ, సుబస్తేన సమాసేతు టాపాభావ్యమిన్ద్రదస్తత్వాభావాత్క్రీతాతగ్రహణేత్యయింజీహ సస్యాదితజ్ఞేయమ్, ఉపపదముదాహరితి । * కచఛపీతి * కచేఛసపిబతీతికచఛపీ, సుపీతియోగవిభాగాతః, ఇహాపి సమాసస్య సుబస్తతాపేక్షాయాం టాపేవస్యాన్నతు జీహిత్యాది వ్యాఘ్రిత్యతేవబోధ్యమ్, ప్రాచాతూపపదమతజస్తంసమన్యతఇత్యుక్తం తదనత్, తథానతి ప్రథమాస్తసుబ్దగ్రహణనివృత్త్యాపత్యా రాజదర్శీచర్మకార ఇత్యాదౌ సలోపోనస్యాదపదాస్తత్వాత్, ప్రాటితెత్యానా అతోగుణ ఇతి పరిరూపంచస్యాత్ స్యాదేతత్, కచేఛ సాధనేన పిబతీత్యధ్యభ్యుపగమోకచఛస్యకారకత్వేనకచఛపీతిరూపసిద్ధౌ నేదముపపదసాధారణోదాహరణమితచేదేనంతహి మృషావాపిణీశ్చదాహర్తవ్యమ్, సుప్యజాతావతి జినాకృతే మృషోపపదస్య కృదస్తేనసమాసే ప్రాతిపదికావైశ్యదివా పూర్వపదస్థాన్నిమిత్తాత్పరస్య సమాసప్రాతిపదికా నన కారస్య నిష్పాసిధ్యతి, సుబస్తసమాసేతు అస్తరణత్వాన్నాస్తలక్షణేజీహ పశ్చాద్వాసినీశబ్దేన సమాసే గర్భభగినీత్యత్రైవణత్వంసస్యాదిత్యేకే, అనేయతు — కచేఛనహేతునా పిబతీత్యర్థవివక్షాయాం కచఛస్య కారకత్వాత్ కచఛపీత్యుపపదస్యోదాహరణంసమ్యగేవేత్యాహుః । * అమైవావ్యయేన * పూర్వేణసిద్ధేనియమా

ధామిదమ్ । * తుల్యవిధానమితి * ఏతచ్ఛ అధ్యాహారేణభ్యమ్ । * త
 దేవేతి * యస్మిన్నుపపదే యేనవాక్యేన అమైవవిహితస్తదేవోపపద మవ్య
 యేన సమస్యతే నాన్యదిత్యర్థః, నియమబలభ్యోఽయ మేవకారో నతు
 సూత్రస్థః । * స్వాదుజ్ఞానమితి * స్వాదుమిణముల్, ఆవ్యయేనేతి
 కిమ్ ? కుమ్భకారః అసతిహ్యాయగ్రహణే అమైవయత్తుల్యవిధానంతదే
 వకేనచిత్సమర్థేన సమస్యేత తధాసతి స్వాదుజ్ఞానమిత్త్యైవ సమాస
 స్సాన్యత్ నతుకుమ్భకార ఇత్యత్ర, అథ పూర్వసూత్ర వైయ్యక్త్యభి
 త్యావ్యయవిషయక ఏవ నియమ ఇతిచేత్, తహ్యేన స్తదేవయక ఏవ కింన
 స్వాదమమైన యస్సమాసస్సమైవ తుల్యవిధానస్యేతి, తథాచాగ్రేభో
 జమిత్యత్ర సమాసోమాభూత్, అగ్రేభ క్త్వా, కాలోభాక్తుమిత్యత్ర తు
 స్యాదేవేతిభావః, తదేవేతికిమ్ ? కాలోభోక్తుం నమయోభాక్తుమ్, అమై
 వేత్యేవకారేణ అమాచాన్యేన తుల్యవిధానస్సోపపదస్య సమాసనివారణేపి
 తుల్యవిధానస్యస్యాదేవ, అతస్తనివారణాయ తదేవేతిక్తమ్ । * తృతీ
 యాప్రభృతీనన్యతరస్యామ్ * ఉభయత్ర విభాషేయమ్, అమైన తు
 ల్యవిధానస్యప్రాప్తే అమాచాన్యేనచ తుల్యవిధానస్యాప్రాప్తేచారమ్భా
 త్, ప్రాప్తేయథా ఉపదంశస్తృతీయాయాం మూలకేనోపదంశం మూల
 కోపదంశమ్, అప్రాప్తేయథా అవ్యయేయథాభిప్రేతాభ్యానశ్చిత్తా
 గములౌఉచ్చైః కారమ్, ఇహాసమాసవత్కృదుత్తరపదప్రకృతిస్సరః ఆది
 గములన్యతరస్యామిత్యాద్యుచితత్వమ్, అసమాసేతుఉచ్చైరిత్య
 న్తోదాత్తమ్, ఉదినేద్యేసిరితి పున్యత్ప్రతిపత్తే ప్రత్యయస్వరస్యాపున్యత్ప్ర
 త్తిపత్తేతు ఫిషిత్యత్యస్యచ ప్రవృత్తైరిత్యాహుః, మనోరమాయాంతు ఉచ్చై
 రిత్యన్తోదాత్తం స్వరాదిషు తథాపాతాదిస్థితమ్, అమేత్యనువర్తత్యత్యా
 హ * అమైవేతి * తేనేహన పర్యాప్తోభోక్తుమ్, పర్యాప్తినచనేష్యితి
 తుముక్ । * త్వాచ * క్త్వేతిత్వతీయాంతమ్, అత ఇతియోగవిభాగాదా
 లోపః, క్త్విసగ్ధిస్యన్తోరితివదితి హరదత్తః, తన్న సవణాదీర్హేణాపి తృ
 తీయాన్తత్వోపపత్తేః । * అలంకృత్యేతి * అలంకృత్యోప్రతిషేధయోరితి
 సూత్రస్సోపదంశస్తృతీయాయామిత్యస్తూర్పర్వత్వాన్నేహ సమాసః
 తత్పురుషేనసాధారణాన్సమాసాన్తానాహ * తత్పురుషస్యేతి*

అలాన్త్యవిధిం బాధిత్యాన్తత్యయఃపరశ్చేతి పరత్వాత్తత్పురుషాత్పురుష
 వాచ్ఛ్రీత్యయోభవతి, యథాగాపోష్టకఃకిలేప్పి గాపాభ్యాం పరపవట
 గ్భవతి, నత్వంతావయవః, శ్చమస్త్యనుబద్ధకరణ సామగ్ధ్యాత్పురుషవిధి
 బాధ్యతే, ఏవంచ లాఘవాత్తత్పురుషాదఙ్గులేరితి వక్తవ్యే తత్పురుష
 స్యాఙ్గులేరితతు సమాసాంతాపేక్షయాఽనయవసస్థిత్యాహుః । * ద్వ్యఙ్గు
 శమితి * తద్ధితాథేతి సమాసః, ద్విగోర్నిత్యమితి మాత్రచోలావశ్యతి వృ
 త్తికృత్ మనోరమాయాంతు ద్వయసచోలుగితిస్థితమ్ । * ద్వ్యద్యావర్థమి
 తి * అఘోర్నరాత్రిమితిషష్ఠీ తత్పురుషస్యాసమ్భవాదితి భావః, న
 న్వహశ్శబ్దస్యాహస్తల్యతాయాం రాత్రిశబ్దస్యచ రాత్రితుల్యతాయాం
 గౌణత్వసమ్భవాదహశ్చసా రాత్రిశ్చేతి కర్తృధారయోఽస్తీతిచేత్, న,
 ముఖ్యసమ్భవే గౌణగ్రహణాయోగాత్, హేమన్తశిశిరావఘోరారాత్రే
 చేత్యత్ర ద్వద్వేసమాసాన్తదర్శనాచ్ఛ । * అఘోరారాత్రశ్చితి * జాతిర
 ప్రాణీనామిత్యేకవద్యావః, సనపుంసకమిత్యేతద్బాధిత్యాపరత్వాద్ద్రాత్త్రా
 హ్న హాశ్చితిపుంస్త్యమ్, ఏతే నైకవద్యావాల్లీకబలేతి ప్రాచోగ్రన్థఃపరా
 స్తః, “మాసేనస్యాదఘోరారాత్రః” ఇతిగ్రన్థవిరోధాచ్ఛ । * సర్వరా
 త్రశ్చితి * పూర్వకాలైకేతసమాసః । * పూర్వరాత్రశ్చితి * పూర్వాపరా
 ధరోత్తరమిత్యేకదేశిసమాసః, యదాతు రాత్రీశబ్దస్యైకదేశేలక్షణాం స్వీ
 కృత్య కర్తృధారయోఽభ్యుపగమ్యతే, తదాపూర్వరాత్రిరిత్యేవభవతి ।
 * ద్విరాత్రమితి * సఖ్యాపూర్వం రాత్రంక్షీబమితి వత్స్యతే । * అహ్న
 ప్రభోరేవ * నస్తద్ధితశ్చ త్యేవసిద్ధ నియమార్థమిదమ్, ఏవకారస్త్యహ్న ఏవ
 టఖయోరితి విపరీత నియమశఙ్కానిరాసార్థః, అత్వాధాన్ అభిప్రాయకృ
 తిభావవిధానేన తన్నిరాసేప్రతిపత్తి గౌరవంస్యాదితి భావః, టభోరేవేతి
 కిమ్, అహ్నినిర్వృత్తమాన్వికమ్, కాలాదిత్యధికారే తేన నిర్వృత్తమితిత
 ఙ్గ, టిలోపాభావాదఙ్గోపాన ఇత్యకారలోపః । * ఉత్తమాహశ్చితి * స
 రైవకదేశ సఖ్యాతేత్యత్ర ఉత్తమశబ్దస్యాపాతాదహ్నిదేశోన । * ద్వ్య
 హీనశ్చితి * సమాసాన్తవిధరనిత్యత్వాన్న టచ్, సతితు తస్మిన్న హ్నిదే
 శఃప్రసజ్యేత, నచనాన్తస్యభేదరే టిలోపవిధిసామగ్ధ్యాన్నటజితివాచ్యమ్,
 అహీనశ్చిత్త్యత్ర తస్యసావకాశత్వాత్ । * అనిత్యత్వాదితి * అత్రచలి

ప్రోక్తమధీయానా బ్రాహ్మణీ అపిశలేత్యుదాహృతంభాష్యే, ద్విగోరి
 తిజీపునశజగ్య ఏవ అపరిమాణ ఇతి జీమ్నిషేధాత్, అతప్తాజేవాత్రయు
 క్తః తతైవోదాహరతి । * ద్వ్యహ్న ఇతి * అహ్నాహ్న ఇతిసూత్రైల
 హ్నదేశం ప్రత్యాఖ్యాయాచ్చత్వన్వవేత్యతోఽచమనువర్త్య బజభా
 వోపీతివ్యాచక్షోణస్య భాష్యకారస్య మతేతు నిర్వివాద ఏవాత్ర టచ్ ,
 కథంతహి కాలనిర్ణయదీపికాయాం ద్వహ్నీతి ప్రయోగఇతిచేత్ అత్రా
 హుః — ద్వే అహనీ యస్యాం తిథావితిబహువ్రీహౌ నాన్తలక్షణోజీబ్ధ్య
 ధ్యః, ద్వయోరహ్నార్భవఇతి వ్యాఖ్యానగ్రంథస్తు ఫలితార్థకథనపరత
 యా నేయఇతి సత్త్వాదిభిన్నస్య తత్పురుషస్య సమాహారే వృత్త్యసమ్భ
 వాదాహ । * స్పష్టార్థఇతి * పుణ్యాహమితి * పుణ్యసుడినాభ్యామహ్నః
 క్లిబతేతిక్లిబత్వం వక్ష్యతి । * ఉపాన్త్యస్యాపీతి * యథాప్రథమయోరి
 తిప్రథమాద్వితీయయోర్గ్రహణం ద్వివచననిర్దేశాత్తథేహాపి ఉత్తమగ్ర
 హణసామధ్యోదన్త్యయోద్వయోర్గ్రహణమ్, ఉత్తమావైకశ్చేతి
 విగ్రహేసాత్రం ద్వివచనమితి తేహమాశయః । * అగ్రాఖ్యాయామ్ *
 పశ్చిమ్యుగై సప్తమీ, అగ్రం ప్రథానమ్, అగ్రవాచీయ ఉరశ్శబ్దస్తద
 న్నాత్తత్పురుషాట్టచ్చాస్యత్, అగ్రాఖ్యాయాంకిమ్? దేవదత్తస్యోదోదేవద
 త్తారః । * గ్రామకాట * జాతినంజ్జయోరితి నానువర్తతే, గ్రామేతి
 కిమ్? రాజ్యస్తక్షారాజతత్తా । * అతిశ్వఇతి * శ్వానమతిక్రాంతోజవేనే
 త్యర్థః । * అతిశ్వీతి * నీచేత్యర్థః । * ఆకవశ్వేతి * ఉపమితంవ్యాహ్రి
 దిభిరితినమాసః, ఆకవ్యతేఽనేన ఖలాదిగతం ధాన్యమిత్యాకర్షకాప్తవి
 శేషః, ఉపమానాతిగమ్? నిష్కాన్తశ్చునోనిశ్వా । * ఫలకసంస్థమితి *
 అతపవ జ్ఞాపకాదసామాన్యవచనేనాపుపమానస్య సమాసఇతి మాధవః ।
 * దినావరూప్యఇతి * హేతుమనుష్యేభ్యఇతిరూప్యః । * పశ్చిమోరితి *
 అస్త్రీయప్తకో అధ్యర్థేతిలుక్ । * భార్యాః * ద్విగోరితి * భారీశబ్దాన్తద్వి
 గోరిత్యర్థః । * అర్ధభారీతి * పరవల్లిజ్జమితిస్త్రీత్వమ్ । * అర్ధభారమితి *
 అర్ధనావమివక్లిబత్వం లోకాత్ । * టభాన్తస్యాద్విగానితి * ద్విగానితి
 కిమ్? ద్వయోరర్జ్జులిః ద్వ్యర్జ్జులిః । * ద్వ్యర్జ్జులమితి * సమాహారేద్విగుః । * అ
 తద్ధితలుకీత్యేవేతి * ఏతచ్ఛత్రూర్వసూత్రేపి బోధ్యమ్ । * అజ్జలిభ్యాంక్రి

తత్వతి * నాతాగ్జ్జలిఃపాణిద్వయమ్, తస్యమూల్యత్వాసమ్భవాత్, కిన్తు
 అజ్జలిపరిమితోవ్రహ్మోద్విరివక్షితిః, తతశ్చపరిమాణత్వాద్జ్జలిరిత్యత్ర
 తథా, తస్యాధ్యర్థపూర్వేతిలుక్ । * బ్రహ్మణో * జనపదేభిః జానప
 దః, ద్వైకయోరితివద్భావ ప్రధానోనిర్దేశః, తస్యాఖ్యానాంప్రత్యాస
 త్యాసమాసేనేత్యేతల్లభ్యతే తదాహ * సమాసేనజానపదత్వమితి * కస్యే
 త్యాకాక్షాయాం సన్నిధానాద్బ్రహ్మణ్యతిలభ్యతే । * సురాష్ట్రబ్రహ్మ
 తి * సప్తమీతియోగవిభాగాత్సమాసః, జానపదేతికిమ్? దేవబ్రహ్మనా
 రదః । * కుబ్రహ్మణ్యతి * బ్రహ్మణవర్యాయోబ్రహ్మణశబ్దః । * ఆత్మహ
 తః * తకారఉచ్చారణార్థః, నతు సర్వాదేశార్థత్యాహ * ఆకారోఽన్తా
 దేశస్సాదితి * ఇహేవాత్తరపదాధికారే పూర్వపదమాక్షిప్యతే తచ్చమ
 హతోవిశేషితమితి తదన్తవిధిల్లభ్యతే, గ్రహణవతేతి నిషేధస్తు ప్రత్య
 యవిధి విషయత్యక్తుక్తత్వాత్, తేన మహాబాహువదితి మహాబాహురితి
 ప్రయోగోభవతి, పరమ మహత్పరిమాణమిత్యత్రతు పరమ మహతోద్రవ్య
 స్య పరిమాణమితి వస్థితత్పురుషోఽభ్యుపగమ్యతత్వతి నతత్రాత్మప్రసక్తిరితి
 వృద్ధాః, యత్తు — వర్ధమానేనోక్తుం ఇష్టకేషికామాలానామిత్యత్ర తదన్తవి
 ధ్యుపసంఖ్యా నసామగ్ధ్యాదుత్తరపదాధికారే తదన్తవిధినాఽస్తి తేన పరమ
 మహత ఆత్మనోతి, తద్భాష్యకైయటవిరుద్ధమ్, తథాహి — యేనవిధిరితి
 సూత్రేపదాధికారే ప్రయోజనమిష్టకచితం పక్షేష్టకచితమితి భాష్యే ఉదా
 హృతం కైయటేనచ పదశబ్దేన ఉత్తరపదంగ్రహ్యతత్వతివ్యాఖ్యాతం, ఏతదే
 వార్థతః కాశియాముపనిబద్ధమ్, నతు ఇష్టకేషిత్యత్ర కాత్యాయనోక్తముప
 సంఖ్యాననుష్ఠి, నను ప్రతిదవోక్తసమాసేయదుత్తరపదంతస్మిన్నేవపరే ఆత్మం
 స్యాన్నాన్యత్రైతి కిన్ నేన సమానాధికరణగ్రహణేనేత్యత ఆహ * మహాబా
 హురితి * బహుప్రసారయం సచసామాన్యశాస్త్రనివృత్తత్వాల్లాక్షణిక
 త్వతిభావః । * అష్టనగపాలిత్యతి * కపాలేఉత్తరపదే హవిషివాచ్యే అష్టనఆ
 త్వం వక్తవ్యమిత్యర్థః । * అష్టాకపాలిత్యతి * సంస్కృతం భక్షాత్వత్యణః
 ద్విగోర్లుగనవత్య త్వితి లుక్, అధ్యర్థపూర్వేత్యణోలుగితికేషాంచద్వైత
 ఖ్యానంతు ప్రామాదికమ్, సంస్కృతమిత్యణోఽనాహీయత్వాత్ ।
 * త్రైస్త్రయః * సద్ధివేలాదిషు త్రయోదశీతిపాఠాత్సాన్త్యయమాదేశత్వతి

ధ్వనయన్నాహ । * త్రయన్ స్యాదితి * సుజఘ్నేబహుప్రీహిరితి * సక్ష్మ
యాఽవ్యయేత్సాదితేతిశేషః । * పకాదిరితి * అదుగితిచ్ఛదః, పరరూపం
త్వకారోచ్ఛారణసామర్థ్యాన్నభవతి । * ధానువేతి * సక్ష్మాయావిధార్థ
ఇత్యాది నావిహితస్య ధాప్రత్యయస్యైవేహగ్రహణమ్, ప్రత్యయాప్ర
త్యయయోరితి పరిభాషయా తేనేహన, పటదధాతీతిపట్టా, ఆతోఽనుపసర్గ
కః టాప్ । * షోడన్నితి * పక్షన్తా అన్యషోడక, వయసిదంతస్యేతిద
త్రాదేశః । * పరవల్లిక్ష్మమ్ * ఇతరేతంయోగేద్వన్తోఽన్త్రగృహ్యతే, న
సమాహారేద్వన్త్వః, ససపుంసకమిత్యపవాదస్య వక్ష్యమాణత్వాత్, సూ
త్రేద్వన్త్వతత్పురుషయోరితి నసత్తమీద్వివచనమ్, తథాత్వేద్వన్తేతత్పురు
షేచ యత్పరపదం తద్వల్లిక్ష్మం పూర్వపదస్యాతిదిశ్యేత పరపదస్య సమబ్ధి
శబ్దత్వేన పూర్వపదాత్మేపకత్వాత్, తతశ్చ మయూరీకుకుటావిత్యత్ర
పూర్వపదే ఈకారనిష్పత్తిప్రసక్తః, కుకుటమయూర్యో అర్థపిష్పవీత్యా
దౌతు పూర్వపదేస్త్రీప్రత్యయ ఉత్పద్యేత, కింతుపష్టీద్వివచన ఇత్యా
శయేనాహ । * పతయోరితి * ద్వన్త్వతత్పురుషార్థయోరిత్యర్థః, ఏవం
చానుప్రయోగేపి తదేవల్లిక్ష్మం సిద్ధమ్, ఉపమేయే వప్త్యభ్యుపగమాద్వతిరపి
షప్త్యన్తాదేవేత్యాశయేనాహ * పరపదస్యేవేతి * భాషేతు లిక్ష్మమశి
వ్యం లోకాశ్రయత్వా లిక్ష్మస్యేతి ప్రత్యాఖ్యాతమిదం సూత్రిమ్, అప్తిం
శ్చ ప్రత్యాఖ్యానే తుల్యన్తాయత్వా లిక్ష్మానుశాసనం సర్వమేవప్రత్యాఖ్యా
తమ్, తథాపి తత్ప్రీతివాదమాత్రమ్, అన్యథాన్యకరణస్యైవవైయర్థ్య
ప్రసక్తాత్ । * గతిసమాసేష్వితి * గతిగ్రహణం ప్రాదీనాముపలక్షణమ్,
ముఖ్యస్యగతేరసమ్భవాదిత్యాశయేనోదాహరతి । * నిమోశామ్బిరితి *
* అతస్త్రీమితి * అత్రచలిక్ష్మం పూర్వవర్గగ్రహణమ్, అన్యథా నిపాతనా
దేవసిద్ధే కిం తేనేతిభావః, ఇహ సమాసార్థస్యవా పూర్వవల్లిక్ష్మాతదేశః, ఉ
త్తరపదార్థస్యవా, ఉభయథాప్యశ్వబహుశోభనావిత్యనుప్రయోగే పుం
త్వం సిద్ధతి, నను సమాసార్థస్య పుంత్వైవపి స్వాత్రయస్త్రీత్వస్యాను
వర్తనాత్పాపశ్రవణప్రసక్తః, నచాతిదేశవైయర్థ్యంశసి సత్ప్రప్రవృత్త్యా
ముప్రయోగే పుల్లిక్ష్తత్వాలోభేనచ తత్సార్థక్యాదితిచేత్, అత్రాహుః —
ఇహైవ నిష్కాతనాదశ్వపక్షబ. పూర్వాపరాధరోత్తరాణామిత్యత్ర నిపాతనా

ద్వాటాపోనివృత్తిరితి । * అహూరాత్రాభి * పాచాతు అహూరాత్రమిత్యుదాహృతమ్, తన్నేతిపాగ్గోతమ్, అత్రవదన్తి — రాత్రాహ్నేత్యనేన రాత్రాదీనామేవ పుంస్త్వవిధీయతే తదస్తస్యతు పరవల్లిజమిత్యేవసిద్ధ్యతి, అతఏవభిన్నవిషయత్వాద్విప్రతిషేధే పరంకార్యమితి సప్రవర్తతే ఏవంచరాత్రాహ్నేతి పుంస్త్వాప్రవృత్త్యాసమాహారే సనపుంసకమిత్యేవ భవతి, పరవల్లిజాపవాదత్వాదితి తన్న, ఉక్తరీత్యాద్వయహత్యహాదావపి సపుంసకత్వప్రసక్తాత్, నచేష్టాపత్తిః ద్వయహస్తగ్రహభిపాచాపురూపాత్యేవ స్వమూలగ్రహైవ సహఃసంధావతైః, “తేతుత్రింశదాహూరాత్రమ్” ఇత్యాది కోశవిరోధాచ్చ తస్మాద్రాత్రాద్వయస్తయైవాంపుంస్త్వవిధిర్ద్వస్త్యతత్పురుషయోరితి ప్రక్రమణాత్, తథాచ భిన్నవిషయత్వాభావాద్రాత్రాహ్నేతి పుంస్త్వంసమాహారసపుంసకతాం పరత్వేన బాధతేషవ । * సన్ధ్యాపూర్వమితి * అత్రచాపకపుణ్యాహౌ నపుంసకా, సన్ధ్యాపూర్వారాత్రితి లింగానుశాసన సూత్రం మూలమ్, సన్ధ్యాగ్రహణేషు కృత్రిమాకృత్రిమవాయోనప్రవర్తతే, ద్వయప్రససన్ధ్యావాయామితి సూత్రైశ్చేతి పర్యుదాపాదిత్యాశయేనోదాహరతి * ద్విరాత్రం గణరాత్రమితి * గణానాం బహూనాం రాత్రాణాం సమాహరణితి విగ్రహః * అపకంసపుంసకమ్ * తత్పురుషభిత్వేవేతి * ద్వయైగ్రహణంతు నానువర్తతే యోగ్యత్వాదితి భావః । * అపఞ్గాభి * పథాపిభాషేతి సమాసాస్తవికల్పః, ఇదంసూత్రం శక్యమనన్తమ్, పథసన్ధ్యావ్యయాదేరితవత్ప్రమాణవార్తికేన గతాన్ధకత్వాత్ ప్రసక్తాదాహ * అధర్వాభి * ఇహాకేషాంచిదర్థభేదేన వ్యవస్థేష్యతే, సాచన్యవస్థా మధుమకరన్దమక్షిణాం వాచీమధుశబ్దాద్విలిక్తిః, చైత్రాదివాచీతు పులిక్తిః, భూతశపిశాచేద్విలిక్తిః, క్రియావచనస్తు విశేష్యలిక్తి ఇత్యేవం యథాయథంక్షేయా, అధర్వాసపుంసవ, సనపుంసకమిత్యనయోర్నభ్యే జాత్యాఖ్యానాయామితి చతుస్సూత్రాన్యస్సక్తిరిహచిన్త్యా, బహూనాంపచనం ప్రతిపాదనమితి వ్యాఖ్యానాత్ఫలితోఽత్రాత్రిదేశభిత్వాశయేనాహ * ఏకోవ్యర్థోవాబసూపదితి * ఏవంచ విశేషణాదపి సిద్ధమితి ధ్వనయన్న దాహరతి * బ్రాహ్మణాంపూజ్యాభితి * జాత్యాఖ్యానాయాం శివోదేవదత్తయజ్ఞదత్తః ఏకవ్యక్తిమ్ ప్రేక్షతి

యవా । * అన్నదోద్వయోశ్చ * చాదేకస్మిన్నహువచనమన్యతరస్యామి
 తిదవతతేతదేతదాహ * ఏకత్వేద్విత్వేచవివక్షితఇత్యాది * ఘల్లనీ
 ప్రోష్ఠపదానాంచ * చకారేణద్వయోరనుకరణాదాహ * ద్విత్వైశ్చతి *
 ఘల్లన్యామాణవిశేషితి , ఘల్లనీశబ్దాన్నక్షత్రేణయక్షకాలఇత్యేత
 స్యలుబవిశేషే ఇతిలుప్ , తతోజాతార్థే ఘల్లన్యామాధాభ్యాంటానావి
 తిటః , టిత్యాత్ జీప్ , నచాయంగౌణః యోగికత్వాత్ । తథాచ గౌణ
 ముఖ్యన్యాయాప్రవృత్త్యా నక్షత్రగ్రహణమావశ్యకమితిభావః । * తి
 వ్యపునవసోఽః * విశాఖానూరాధాఇత * విశాఖేచానూరాధాశ్చేతి
 విగ్రహః । * పుష్యపునర్వసవిఇతి * పుష్యపున్విసుశబ్దాభ్యాం పూర్వ
 వన్నక్షత్రేణయక్షకాలఇత్యేత , లుబవిశేష ఇతిలుప్ , తతోజాతార్థే
 సన్నివేలాదిసూత్రేణాత్ , తస్యతు శ్రవిష్ఠాఘల్లనన్యనూరాధేత్యాదినాలు
 క్ , నక్షత్రఇత్యనువర్తమావేపునర్నక్షత్రగ్రహణం పర్యాయాణామపి
 యథాస్యాదిత్యేతదభామిత్యాకరః । ఏవంచసిద్ధ్యపునర్వసూత్రవ్యసేసిద్ధ్య
 తీతిదిక్ । బహువచనస్యకిమ్ ? ఇదంతివ్యపునర్వస , చార్థేదన్వన్వ ఇతిన
 మాహారద్వన్వోఽయమ్ । * సనపుంసకమ్ * అనన్తరస్యేతిన్యాయోఽత్ర
 నాశ్రీయతే , తథాత్వేద్విగుసక్తి హేమానస్యాదిత్యాశయేనాహ * ద్వి
 గుర్ద్వన్వశ్చేతి * అత్రవ్యాచక్షతే — ప్రకరణాదేవానువాద్యలాభేన
 గ్రహణమేతస్మింకరణానుపాత్తస్యాపి సమాహారద్వన్వవ్యసక్తిహార్థమ్ ।
 తేనసంజ్ఞాపరిభాషమితి సిద్ధమితి । * పశ్చిగవమితి * తద్ధితార్థేత్యాది నా స
 మాహారేద్విగుః । * దస్తోష్ఠమితి * ద్వన్వశ్చప్రాణీత్యాది నా సమాహారే
 ద్వన్వవిః । * పశ్చిఖిల్వమితి * నపుంసకహస్యన్వః । * పశ్చిఖిల్వీతి *
 ఉపసంజ్ఞానప్రాన్వత్వే సత్యదస్త్యాద్విగుఃరితి స్త్రీత్వపక్షేజీప్ । * అ
 నోనలాపశ్చేతి * ఉత్తరపదత్వేచాపదాదిపాఠాఽతిప్రత్యయలక్షణప్రతి
 షేధాదప్రాప్తానలోప ఇతిభావః , ఇహవాశబ్దస్త్రియామిత్యనేన సన్న్య
 ధ్యతే నతుపూర్వేణ , తేన నితోన్యనలోప ఇత్యాహ * పశ్చిగక్షమిత్యా
 ది * ప్రాత్రాద్యన్వస్యేతి * స్త్రీత్వమితిశేషః , అకృతిగణోయమ్ ।
 * సుదిన్యాభామితి * ప్రశస్తపర్యాయస్సుదినశబ్దః , సుదినాసు సభాసుకా
 9 వివిధీత్ర విశేషతస్త్వయంచేత్యాదిత్రయోగోత్ । * పథ

సన్ఖ్యోన్యాయాదేరితి * సంఖ్యాన్యాయరూపోయతి ప్రప్రదిత్యర్థః । * త్రివ
 థంవిపథమితి * ఋక్పూర్ణురీత్యవ్రత్యయః । * సుపన్థాఅతపన్థాఇతి * న
 పూజనాదితినమాసాస్తనిషేధః । కథంతహి “ వ్యభోవదురిభోవిపథనక
 దధ్యాకాపథస్సమాః ” ఇత్యమర ఇతిచేత్ప్రమాదపవాయమితి బహవః ,
 మనోరమాయాంతు — పథేగతావిత్యస్తాత్పచాద్యచి పథతివ్యాప్తోతితీ
 వ్యుత్పాదితపథశబ్దోఽస్తి, తథాచమ్రకాణ్డశేషః “ వాటపథశ్చమార్గం
 స్యాత్ ” ఇతి . తేనపథశబ్దేన సమాసే పుంస్త్యముపపన్నమ్, నచైవం విప
 థస్సిధావపి కాపథోనస్యాత్, కాదేశస్యదుర్లభత్వాదితివాచ్యమ్, ఈష
 దథేచేతి తత్సమ్భవాత్, మత్స్యాయాగర్థతః పర్యవసానాదిత్స్థితమ్ । కే
 చిత్తు — పథస్సక్లేయితివాటికేకైకతనమాసాస్తయైవ గ్రహణం నతుపచా
 ద్యజస్తస్యేత్యమ్ర బీజాభావాద్విపథకాపథఇతిప్రయోగోదుర్లభఇతీత్యా
 హుః । అత్రమాధవః — పరవల్లిక్ష్ణాపవాదత్వాత్తత్పురుషపజేదంప్రవ
 ర్తతే నాన్యత్, విపథానగరి - బహువ్రీహిరయమ్, పన్థానమతిక్రాంతా
 ఆతిపథా ఇహోపిన, ద్విగుప్రాప్తేత్యాదినాపరవల్లిక్ష్ణతాయాంప్రతిషేధా
 దితి । * సామాన్యేనపుంసకమితి * అనియతలిక్ష్ణవిషయకమిదమ్, తేనా
 దింపచతి ప్రాతరాదిరితి పుంస్త్యమేవ, మృదుపచతీతిక్రియావిశేషణత్వా
 ద్వివీతీయాస్తం ధాతూపాత్తభావనాంప్రతిహిఫలాంశఃకర్త్రీభూతః, త
 థాచ ఫలసామానాధికరణ్యే ద్వివీతీయా, అతపవసుల్వావిత్వాదౌ కారక
 పూర్వత్వాద్యన్, యత్రతుభావనాంప్రతికరణతయా ధాత్వర్థవిశేషోఽ
 న్వేతి తత్ర తద్విశేషణానాం త్వవీతీయాస్తతైవ, “ జ్యోష్టోమేన యజే
 త ” ఇతియథా . పతచచ్చకరణే యుజ ఇతి సూత్రే వృత్తిపదమజ్జిరోస్స
 ప్తమ్ । * తత్పురుషో * నశ్చసమాసకర్తృధారయభిన్న స్తత్పురుషోఽక్షయమా
 ణకార్యభాగభవతితి సూత్రార్థః । * ఉపజ్ఞో * ఉపజ్ఞాయతఇత్యుపజ్ఞా
 ఆతశ్చోపనగ్ర ఇతి కర్తృణ్యజ్, ఉపక్రమ్యత ఇత్యుపక్రమః కర్తృణి ఘర్షా,
 నోదాత్తావదేశసేయితివృద్ధిప్రతిషేధః, ఉపజ్ఞాచ ఉపక్రమశ్చేతి నమాహా
 రద్యస్త్యః, సచ అనువర్తమానస్య తత్పురుషస్యవిశేషణమ్, తచ్చజ్ఞో
 పజ్ఞోపక్రమాపరామృత్యేతే తదేతత్సకలమభిప్రేత్యాహ । * ఉపజ్ఞాస్త
 ఇత్యాది * ఆఖ్యాతుమిచ్ఛా ఆచిఖ్యాసేతీచ్ఛాన సాధహావివక్షేవశబ్దప్రవృత్తౌ

నియామికా, నతు వస్తుస్థితిరితిజ్ఞాప్యతే, లేన త్పురుషవక్రమం సౌజన్యమి
త్యాద్యసిద్ధ్యతి, పాణినేరతి కర్తృణిషష్ఠీ । * నన్దోపక్రమమితి * నన్దస్యో
పక్రమమితివిగ్రహః । * భాయాభాహుభ్యే * బాహుభ్యేసతి యాచ్ఛా
యా తద్వాచీ యశ్చయాస్తస్తత్పురుషశ్చత్వర్థః, ఇహ కస్యబాహుభ్యశ్చ
త్యపేక్షాయాం ఆవరకద్రవ్యనిమిత్తత్వాచ్ఛాయాయాస్తద్బాహుభ్యశ్చతి
గన్యతే, తచ్చ ఆవరకం పూర్వపదార్థభూతమేవేత్యాశయేనాహ * పూ
ర్వపదార్థబాహుభ్యశ్చతి * బాహుభ్యేకిమ్ ? కుడ్యస్యచ్ఛాయాకుడ్యచ్ఛా
యా । * ప్రశ్నేయాబోధ్యశ్చతి * కేచిత్తు — “ఇత్యుచ్ఛాయనిషాదిన్యః”
ఇత్యేవ పఠన్తి । * సభా * ఇనసభమిత్యాది * ఇనశబ్దో ౭ త్ర రాజపర్యా
యః ఈశ్వరశబ్దశ్చ, నను స్వం రూపమితి వచనాద్ద్రాజశబ్దస్యైవ గ్రహ
ణం యుక్తం సవర్యా యస్యేత్యతఃపా * పర్యా యస్యైవేష్యతశ్చతి * ఏ
వకారేణ స్వరూపస్య విశేషస్యచ నిరాసః, కథం తపిత్ “ నృపతినభామ
గమన్నివేదమానః ” ఇతి కీచకవధే. అత్రకేచిత్ — నాపతిర్యస్యాం స
భాయామితి బహువ్రీహౌ కృతే పశ్చాత్సర్వధారయః, అనర్థో కర్తృ ధా
రయశ్చత్వక్తైర్న క్లిబత్వమిత్యాహుః, రక్షితస్తాహ — గజపతిసన్నప
తిరపి రాజవిశేషః, తేనాత్ర నానుపపత్తిరితి । * అశాలాచ * శాలావా
చీ సఙ్ఖాతవాచీచ సభాశబ్దస్తత్రరాజామనుష్యపూర్వత్వే శాలావాచినఃక్లి
బత్వముక్తమ్, అనేనతు సఙ్ఖాతవాచినోవిధీయతఇత్యాహ * సఙ్ఖాతార్థే
తి * విభాషాసేనా * ప్రథమార్థేష్యేతి సేనాదిభిస్తత్పురుషో విశేష్యతే వి
శేషణేన తదప్రవిధిప్రదాహా * ఏతదన్యశ్చతి * స్వనిశమితి * కృష్ణచతుర్థశీ
తస్యాం క్తిరితేచిచ్ఛాన్తపవసన్తి, ఏతచ్చ శాబరభాష్యే తిర్యగధికరణ
స్పష్టమ్, తత్పురుషశ్చత్యాద్యధికారసూత్రస్యాత్తైవప్రయోజనం న
తుసంజ్ఞాయాం కష్టోశేనరెషు ఇత్యాది పశ్చిమాత్మ్యాం తత్పురుషస్యన
న్యూనాసస్య కర్తృధారయస్యచ తత్రాసంస్థానాదిత్యాకరణేతి, తతైవప్ర
త్యుదాహరతి । * దృఢసేనశ్చత్యాది * నను బహువ్రీహౌ విశేష్యనిఘ్న
తాన్యాయ్యైవేతి కిమనేన తత్పురుషగ్రహణేన, మైనం న్యాయాపేక్ష
యా వచనస్య బలీయస్త్యాత్, కిచ్ఛాసతిగ్రహణే ద్వదైవ సమంసకతాస్యా
త్, పరవల్లిజ్ఞాపవాదత్వాదస్యద్రుకరణస్యేతిదిక్, ఇతితత్పురుషసమాసః.

* శేషజనుప్రీతిః * శేషజనుప్రీతిః కర్మబోధిచక్రము, అత్ర
 బృత్తికృత్ — యత్రాన్యసమాసోనోక్తస్స శేషజన్మత్వాహ యేహంపదానాం
 యస్మిన్నత్యైవ్యయాభావాది సంజ్ఞికన్మమాసోనోక్తస్స శేషజన్మత్వైర్ధృతిహర
 తత్త్వోపాఖ్యోత, పతచ్ఛ్రావ్యకాదారాత్పరం కాయమితి పాతాభి
 ప్రాప్తిమేవబోధ్యమ్, అస్మిన్స్తవత్వే శేషగ్రహణాభావే ఉక్త్యైర్గజమిత్య
 త్ర పరస్వాద్యహుప్రీతిస్సాన్యోత్, నిరవకాశత్వాత్పాన్యాయాభావ ఇత్యు
 క్త్యైర్గజత్వాద్యనిష్ఠం పత్వే ప్రసజ్యేత, ఆకదాగాదేకేః పాతాభ్యుప
 గమపత్వేతు పకసంజ్ఞాధికారాదేవాత్త్యైర్గజమిత్యాదిసిద్ధేశ్వరగ్రహణం
 వ్యర్థమ్, నిరవకాశయా అన్యాయాభావసంజ్ఞయా బహుప్రీతి సంజ్ఞాయా
 బాధాత్, అతస్తప్రాపి ప్రయోజనమాహ * ద్వితీయాశ్రితేత్వాదినేతి * శే
 షాభికారస్థబహుప్రీతిశేష శేషాద్విభాషేతి కప్రత్యయో నాన్యస్వాద్య
 హుప్రీతేరిత్యేకాభిధాన్యోత శేషగ్రహణమావశ్యకమితిబోధ్యమ్ । * య
 న్యత్రికసేవతి * యద్యపి ప్రాదయో గత్యాద్యైర్ప్రథమయేతుక్తమ్, త
 థాపి ద్వితీయాశ్రితాదిభిరితేత్ ప్రథమా కేనవిశేష సమన్యసృతి నోక్త
 మిత్యర్థః, వాతీకకృతా ప్రథమయేతుక్తాపి సూక్ష్మకృతానోక్తమితివా
 * ప్రథమాస్తమితి * కణ్ఠేకాలత్వాది బహుప్రీతిస్తు జ్ఞాపకసాధ్యత్వే భా
 వః । * అన్యస్య పదస్యాద్యధి * సమన్యమాన పదాతిక్తస్య పదస్యాద్యైర్ధ
 త్యర్థః, పదే సహిప్రకృత్యైర్ధృతసంజానకః, ప్రత్యయాన్యస్యకర్తృకర్తృది
 రభిధేయతే, ప్రథమానైవతు ప్రాతిపదికార్థనూత్రమ్, యద్యపి త్రికప
 తే సత్త్వాప్రత్యయార్థః, తథాపి తస్మాన్ప్రకృత్యైర్ధృతప్రతి విశేషణత్వా
 న్నప్రకృత్యైర్ధృతసంజానకప్రత్యయార్థస్యప్రథమాస్తస్వాప్రీతి, పంచ ద్వితీ
 యాస్తాద్యధిధి ఫలితమ్, తదాహ * అప్రథమావిభక్త్యర్థః * సమానే
 తి * పతచ్ఛ్రావ్య శేషగ్రహణాల్లబ్ధమ్, అనేకం కిమ్ ? బహూనామపి యథా
 ఘ్యోత, పతచ్ఛ్రావ్య మూలపవన్ముటీభవిష్యతి, అనిజ్విదౌ కేవలగ్రహణంజ్ఞా
 పకీకృత్యానేకగ్రహణమిహ మత్యజమిత్యాహుః, అన్యగ్రహణంకిమ్ ? బహు
 న్నజ్విదౌ పతచ్ఛ్రావ్యపయోర్విషయ విభాగోయథానిజ్విదౌత్యైర్ధృతపదాన్తస్మాన్పా
 న్యకాశం నాన్యదుషంశధత్వాదన్యపదాన్తైర్బహుప్రీతిధాత్తైః, అన్యస్య
 న్నప్రకృత్యైర్ధృతకాలత్వాద్యైర్ధృతకాలపదైర్బహుప్రీతిధాత్తైః, అన్యస్య

వకాశంచ బహుప్రీహిం నవపదార్థభవాన్యవదార్థైః పి వీలొత్పలం సరభ
 త్యాదౌ సమానాధికరణే తత్పురుషోబాధేత , పదగ్రహణంకమ్ ? వాక్యాన్తే
 మాభూత్ , గ్రామావతీనదీ ఇహ మాష్టా సీరిత వాక్యాన్తోగమ్యతే , అర్థ
 గ్రహణంకమ్ ! యావతా పదేన పదాంతరస్య వృత్త్యసమ్మవాదేవ పదా
 ణ్తేభవిష్యతి . అత్రాహుః — ప్రకృత్యర్థవిశిష్టప్రత్యయార్థాభిధానం
 యథాస్యాత్ , అన్యథా పాత్రాన్యాత్ప్రత్యయార్థమాత్రం గృహ్యే
 త , ఇష్టాపత్తౌతు చిత్తగురిత్యేతత్ పవ్యర్థసమ్బంధమాత్రపరంస్యాత్తదాచ
 దేవదత్తాదిభిస్సామానాధికరణ్యం నస్యాదితి , అత్రేదమపదేయమ్ , సుపే
 త్యేతన్నానుసర్తతే , తేనాన్త్రానేకంప్రథమాంతం మిథస్సహస్యతఇతి ప
 ర్యవసన్నోఽర్థః , ఏవంచ ద్విపదబహుప్రీహిరభాధపవ , యేతు — సుప్లు
 పేత్యసవర్త్య అనేకంసుబంతం సుపాసహేతివ్యాచక్షతే తేహస్తు ద్విపదబ
 హుప్రీహిస్తుభవవేతి , ద్వితీయాదివిభక్త్యర్థం ౬ మేఘోదాహరతి * ప్రా
 త్తమిత్యాది * గ్రామకర్తృక ప్రాప్తికర్తృ ఉదకం విగ్రహార్థః , ఉదకకర్తృ
 క ప్రాప్తికర్తృతీసమాసార్థః , విగ్రహవాక్యే సభ్యప్రయోగేతు తస్యాప్య
 యమేవాథాః , అనఁతర్కర్తృకోద్వహనకర్తృభూతోరథః , రథకర్తృకోద్వ
 హనకర్తృతు సమాసార్థః , రుద్రసంప్రదానకోపహరణకర్తృపఠః , పశుకర్తృ
 కోపహరణసమ్ప్రదానంతు సమాసార్థః , ప్థాల్యపథికోద్ధరణకర్తృఓదనః ,
 ఓదనకర్తృకోద్ధరణాపథిస్థాలీతి సమాసార్థ ఇత్యాది . ఇహ కర్తృదీవాం స
 మాసేనాభిహితత్వాత్ప్రథమా , నను వాక్యేభాత్వర్థంప్రతిక్రప్రత్య
 యార్థస్య కర్తునకర్తృణో వా విశేష్యత్వాద్వృత్తావపి తత్తేవోచితేతి ప్రాప్తో
 వకోధరథాచా ఉదకకర్తృకప్రాప్తీశ్చవివర్ణనం నయ్యజ్యతఇతిచేత్ , ఉ
 చ్యతే ఏకాగ్రీభావాదిభిర్వృత్తా విశిష్టార్థవిశయకత్వే దరమేవస్వీక్రియతే
 నత్వనయవశక్తిరితి నానుపపత్తిః , వ్యపేక్షావాదిభిస్తు అగత్యాభిన్నైవచ్యున్న
 ష్టిస్వీకార్యా , కించ కర్తృవిశిష్టప్రాప్తేవదార్థత్వే తస్యైవనాచూర్ణత్వా
 న్ముదకస్య తదభేదో వాచ్యస్సచభాధితః , నహి కర్తృవిశిష్టా ప్రాప్తిరుదకమి
 తిసమ్మతతి , అతపవ “ బహునాంబృత్తిధర్మాణాం వచనై రేవసాధనే
 స్యాత్తదేవార్థోదనమ్ ” ఇత్యాదివాసవార్థస్యాప్రై ఏకాగ్రీభావపక్షపక్షప్రణయ
 ఇత్యాదికోపాధుః * ప్రథమా ర్థః సాధి * సేవసేవసా అన్యథాత్వార్థ ఇత్య

ననవా అతిప్రసక్తవారణాదప్రథమావిభక్తిర్థితవచనం నకర్తవ్యమితి
భావః । * వ్యధికరణానామిత్యాది * ఇహ శేషపదేనైవ వారితోఽతిప్రస
క్తఇతి సమానాధికరణానాం బహువ్రీహీరిత్యపి నకర్తవ్యమితి భావః , య
త్రాన్యసమాసోన్మాత్సశేష ఇతి వృత్తికారాదీనాం మలేతు ప్రథమా
న్తానామేవ బహువ్రీహీరిత్యలాభాత్కర్తవ్యమేదేదం పచనమితి బోధ్యమ్ ।
* ప్రాదిభ్యఇతి * ప్రాదిభ్యసపరం యద్ధాతుజం గదస్తస్య పదాంతరేణ
బహువ్రీహీర్వాప్యభేయ ఇతిసూత్రసిద్ధానువాదః । * వాచేతి * ఇదంతు
వాచనికమ్ , పూర్వపదాంతర్గతస్యోత్తరపదస్య ధాతుజస్య లోపోవాచ్యఇ
త్యర్థః , ఏతచ్చప్రాదీనామేవ వృత్తా పిశిష్టార్థవృత్తేతామాశ్రిత్య సుత్యజమ్ ।
* నఞ్కోఽస్త్యర్థానామితి * నఞ్గపరేషామస్త్యర్థవాచినాం పదాంతరేణబ
హువ్రీహీర్వాప్యభేయః , అస్త్యర్థవాచినాంతుచా లోపఇత్యర్థః , అస్త్యర్థా
నాంకిమ్ ? అనుపనీతపుత్రకః , నఞ్గకిమ్ ? నిర్విద్యమానపుత్రకః , నన్వి
హ సుపేత్యననువృత్తావపి సువిత్యేతదనువర్తతే , తథాచ అస్తిక్షీరేతిప్ర
యోగోదులభఇత్యాశక్యతంసాధయతి * విభక్తిప్రకరూపకమితి * స్త్రి
యాఃపుంవత్ * నిపాతనాదితి * ఏతచ్చపూర్వప్రాపి యోజ్యమ్ , అన్యథా
వ్యధికరణానాం బహువ్రీహీస్వరసతోనసిద్ధ్యేత్ । * లుగితి * అనూజితిప్ర
థమాంతమ్ , షష్ఠ్యర్థే ప్రథమేతితు హరదత్తః , ఏవంచసూత్రే కేహంచదనూ
జస్యమానాధికరణఇత్యవస్థ్యస్తపాతోఽసాంప్రదాయక ఇతిభావః । * తుల్య
ఇత్యాది * భాషితసపుమాన్యస్త్రిన్నిత్యాది వ్యాఖ్యానాదయన్గ్థో లభ్యతఇతి
చిత్రియాదిన్సు భాషితపుంసగమిశ్యత్ప్రపాదితమ్ , యద్యత్ర భాషితసపు
మాన్యేన తద్భాషితపుంసగమిశ్యచ్యేత తహిః కుటీభార్యః ద్రోణీభార్య
ఇత్యాదావతిప్రసక్తస్సన్యత్ , భవతిహి కుటశబ్దానుసేపుల్లిఙ్గః , గేహేతు
స్త్రీలిఙ్గః , ద్రోణశబ్దస్తు పరిమాణవిశేషేపుల్లిఙ్గః , గవాదవ్యాన్తు స్త్రీలిఙ్గ
ఇతి * ఊజభావోయత్రైతి * యదితు ఊజోఽన్యోఅనూజితివగ్ధుదాసస్సన్య
త్తహిః టాబాద్యవృత్తమేవగృహ్యేత , తతఃకమితిచేత్ దరదోపత్యం దార
దః , ద్వ్యక్షగఢేశ్వర , తస్యస్త్రి యా మతశ్చేతి లుక్ , దరద్ సాచా
సాబృహ్విరికావ దారదబృహ్విరికేత్యాది నసిద్ధ్యేత్ , నహ్యత్ర దశకనీయా
భాత్యాన్యదర్శనీయభార్యఇత్యాదావపి స్త్రీప్రత్యయసకల్పదస్తేతిభావః .

నను నకోపభాషాః ఊజశ్చేత్యేన సూత్ర్యతామితీచేన్న, బాధకబాధనా
 తేన పుంసతోర్నధారయ ఇత్యనేన వామోయా భార్యేతి కర్మధారయే
 పుంసద్భావాపత్తేః, పృథక్పత్తితీధసామధ్యానిధానేతు నదోషః,
 స్త్రీయా ఇత్యస్య స్త్రీప్రత్యయవరతాం వారయతి * స్త్రీవాచకస్యే
 తి * స్త్రీప్రత్యయస్య పుంసద్భావఇత్యుక్తేతు స్త్రీప్రత్యయలోపఇ
 త్యేవాక్యవర్యసస్యతీతి దారవబృహారీకేతి నసిద్ధ్యేత్, కించ పటుభార్య
 ఇత్యతోగ్ధరపదనిమిత్తాయా జీహ్నివృత్తరవగపరిస్థినితి స్థానివద్భావా
 ద్యన్యాయే, అపిచ వతణ్ణస్యవత్యం స్త్రీవాతణ్ణీ వతణ్ణాచ్చేతియభోలు
 స్త్రీయామితిలుక్ శార్దూలవాదిత్వాన్టీ, వతణ్ణీవాసాబృహారి కాచవాతణ్ణ్య
 బృహారికా, అత్రపుంసద్భావేన జీహ్నివృత్తాపి అర్కగతస్య స్త్రీత్వస్య
 నివృత్తత్వాల్లుక్త్రీయామితి యభోలుక్పిసజ్యతేతిభావః । * హ్రస్వ
 ఇతి * అనేమితిప్రథమానిర్దిష్టత్వాత్ప్రథమానిర్దిష్టమత్యేకవిభక్తిచేతివా
 గోశబ్దస్యోపసజ్జనత్వాదిభావః । * చిత్రా అసీతి * అస్తరణ్ణానపీన్యా
 యాదివా పూర్వసవ్యవీర్హీనప్రవర్తతే, అన్యథాపకాదేశస్య పరాదిత్వే
 న సుపోలుకి చిత్రగురుశ్చత్ర అకారోసలభ్యతేతి భావః । * నేహేతి * అ
 త్రైవసూత్రే పట్వీన్యవ్యాప్య భార్యేఅస్యేతి ద్వవ్యాగర్భబహుప్రహాప
 ట్వీన్యదు భార్యఇతి భాష్యేదాహరిణాదితి భావః । * ఆనజీతి * తథాచ
 సమర్థసూత్రేభాష్యే సూత్రాత్పరోశ్చనేహేద్దాతారఇత్యత్ర చతుర్థాం ద్వ
 వ్యైశ్చీయస్యాన్తనమదాహృతిః, పూర్వపదాత్తేపేతుసనసిద్ధ్యేత్, నవ్య
 త్ర నేహే పూర్వపదం సూత్రాదురేవపూర్వపదత్వాదితిభావః । * అతపవే
 తి * పూర్వపదానాత్తేపాదేవేత్యర్థః । * చిత్రజరదితి * ద్వవ్యావర్తర
 జరచ్ఛబ్దస్య త్తరపద త్వేవ్యసామానాధికరణ్యాన్నటాపోనివృత్తిః, నదైవమపి
 ద్వవ్యావర్తకస్య పూర్వపదస్య సమానాధికరణోత్తరపదవరత్వాత్పుంసద్భా
 వే టామివృత్తిర్దుర్వారేతి వాచ్యమ్, ద్వవ్యావర్తర చిత్రజరచ్ఛబ్దయో
 స్త్రీప్రత్యయప్రకృత్యోఽప్రత్యేకం భాషితపుంసూత్వేపి ద్వవ్యావర్తకస్య
 పూర్వపదస్యతథాత్వాత్ । * ద్వయోరపీతి * పూర్వపదావర్తరముత్తర
 పథమూశిత్య ప్రథమస్యాపి పుంసద్భావఇతిభావః । * జరచ్ఛిత్తేతి * పూ
 ర్వసూత్రేనేతి ప్రమాణః, నిజవిశిష్టపరిభాషణాయా జరగ్గ్రహణేన జరశిశ్చ

సాపి గ్రహణాత్ । * చిత్రజరగ్ధవీకృతి * జరతీచాసాగౌశ్చ జరగ్ధవీ గో
రతద్ధితేతి టవిటిత్వాన్జీవ్ , చిత్రజరగ్ధవీయస్యేతి బహువ్రీహౌ నద్యుతశ్చే
తి పక్ష్యమాణః కవ । * వామోరూభార్యృతి * సంహితశఫలక్షణవామా
దేశేచ్ఛూర్మాజ్ । * ప్రధానమితి * భావేల్యుడస్తం నిత్యనపుంసకమ్ । * ప
శ్చమీతి * తస్యపూరణృతిడట్ , నాస్తాదసఖ్యాదేరితి డటోమదాగమః,
టిడ్డతిజీవ్ । * ప్రమాణీతి * కరణేల్యుట్ , తదస్తస్య విశేష్యనిఘ్నత్వాత్
స్త్రియాం జీవ్ , కథంతహి “ ప్రమాణాయాం స్మృతౌ ” ఇతి శాబర
భాష్యమితిచేదప్రభాట్టాః — “ ప్రమాణమయతేయా తి మూలభూతాం
స్మృతీయతః । క్విబస్తాదయతేస్తస్మాస్త్రిమాణస్మృతిరుచ్యతే ॥ ” ఇత్యా
హాః । తత్రాయతేః క్విపి హ్రస్వస్య పితృతీతి తుకిటాబ్జుల్లభః , తథాప్యా
గ్గమశాస్త్రస్యానిత్యత్వాత్తుజ్జేతిబోధ్యమ్ , క్విచిచాచరితి క్విప్ , విజిత్యర్థ
ఇతివా వ్యాఖ్యేయమ్ , అన్యేతు — ప్రమాణంవేదస్తద్వచాచరణీత్యాచా
దక్విబస్తాత్పూర్మాణశబ్దాత్పూచాద్యచిటాచిత్యాహుః । * ప్రధానపూరణ్యా
భేదేతి * ప్రధానే కార్యసంప్రత్యయన్యాయసిద్ధమిదమ్ । * నద్యుతః *
తపరత్వం స్పష్టార్థమ్ । * నమ్యుత్తరపదాదితి * సద్యన్తాదిసోక్తమ్ , కప్ర
త్యయేననహ సమాసేకృతే బహువ్రీహౌ రనద్యన్తత్వాత్ , ఉత్తరపదస్తు న
ద్యస్తం భవత్యేన , సమాసేన్తస్సమాసాన్తఇతి పక్షాశ్రయణాదితి బోధ్య
త్ । * దృఢమితి * అదాధ్యనివృత్తిమాత్రపరత్వేనాత్ర దృఢశబ్దప్రయో
గాన్నలిక్లవిశేషవివక్షేతి భావః , లిక్లవిశేషవివక్షాయాన్తు దృఢాభక్తిరిత్యా
దిసిద్ధయే ప్రియాదిషు భక్తిశబ్దపాఠః । * తసిలాదిమకృత్యసుజవైషితి *
పశ్చిమ్యాస్తసిచిత్యారభ్యసఖ్యాయాక్రియాభావృత్తిగణనైకృత్యసుజ
త్యేతదవైషిత్వగ్ధః । * అవ్యాప్త్యతివ్యాప్తివారణాయేతి * వ్యకతిరజభ్యా
జహుశఇత్యత్రావ్యాప్తిః , తసిలాది కృత్యసుజవైషు తిడ్ధిస్ససాం పాతాధా
వాత్ , పట్వదేశ్యా శుభ్రారూప్య ఇత్యత్రావ్యాప్తిః , ఈషదసమాప్తా
విభజ్యేన్యైషస్థాయూప్యచేతి రూప్యస్యచ పాతాదతస్తన్నివారణాయ పరి
గణనమిత్వగ్ధః , పరిగణితాత్రతసాదీన్యామేనోదాహరతి * ఖమ్విష్టి
తితియన్యైషహమ్నాదీనిశేషోన్తకల్పితత్వాత్తరభావే బహువ్రత్యాదిసిద్ధ్య
ల్ల్యతథాపాతాత్ప్రసాదేన్తత్వాత్సంజ్ఞానారణాయేదమ్ , తతస్త్రేతి ప్రా

చోక్తముదాహరణము త్రోపేక్షితమ్, సర్వనామోపపత్తిమాత్రాత్మనేన గ
తార్థత్వాదితి మనోరమాయాం స్థితమ్ । * పట్వితరేతి * ప్రాచాతు పటుతే
రేయదాహృతం తత్ప్రామాదికమేవేతిభావః । * పటుచరితి * భూగృహ
ర్స్వచరిత్ । * పటుజాతీయేతి * ప్రకారవచనే జాతీయర్ । * దర్శనీయ
రూపేత్వాది * ప్రశంసాయాం రూపవ, యాప్యేపాశవ । * బహుభే
తి * ప్రకారవచనెధాల్, తత్రహి కింసర్వనామబహుభ్యుత్సాహిత్యకృత్ । * వృ
కతిరితి * వృకజ్యేష్ఠాభ్యాం తిల్ తాతలాచ ఛస్తసితి తిల్ । * అబజ్యేతి * అ
జావిభ్యాం ధ్యక్ । * శసీతి * బహుల్బాధాదితి యశ్శస్ సతసిలాదిషు జ్ఞా
తవ్యుత్సాహిత్యః, తత్రసాదిషు పరిగణనం కర్తవ్యమితియావత్ । * త్వతలా
ర్థుణవచనస్య * గుణజ్యేష్ఠీవక్తవ్యే వచనగ్రహణం ప్రసిద్ధగుణపరిగ్రహార్థం
అతస్తత్రైవోదాహరతి । * శుక్లత్వంశుక్లతేతి * నన్విహ జాతినంజ్ఞావ్యతి
క్తం ధర్మమాత్రం గుణాది యత్ప్రాచీనైగుక్తం తత్ప్రీత్య కర్తవ్యమ్, ఆపన్య
థా “నిరీక్ష్యనునేశరదఃకృతార్థతా” “సాముమోదరితదఃకృశీలతామ్”
ఇత్యాదిషు పుంసద్భావాప్రవృత్త్యాదీర్లుత్రవణంస్యాదిత్యతహా * పామా
జ్యే నపుంసకమితి * ఏవంచ “నేష్టంపురోద్వారవత్సమాసేత్” ఇత్యా
దిప్రయోగో నిర్బాధభిభావః । * హస్తీకమితి * అదిద్రహప్రధానీశ్వరైః
నచాత్రయస్యేతి లోపేన నిర్వాహః, తస్మాసిద్ధవదత్రైత్యసిద్ధత్వాత్ అజ్ఞ
వరస్మిన్నితి స్థానివద్భావాద్వనస్తథిత్యతి టిలోపానావత్రైః, నచ తత్త
సోశ్వేత్యనేనైవాత్ర పుంసద్భావసిద్ధిశ్చజ్యాయ, ఛసాపాహతర్యాద్యవ
త్యకచ్ఛావిశ్యవైవ తకస్తత్రగ్రహణాత్, నాపిజాతేశ్వేతి పుంసద్భా
వనిషేధశ్చజ్యాయ, అస్తాదేవ భాష్యదాహరణాతాన్త్రైవైవనిషేధాన
తౌపససంఖ్యానికస్యేతి జ్ఞాపనాత్ । * రోహితాయైతి * రోహితశబ్దాద్వ
ణాదనుదాత్తాదితి జీర్ణకాతౌ, నతితు పుంసద్భావే తయోర్నివృత్తానౌ
హితేయైతిస్యాదితిభావః । * గృహ్యత్యతి * వ్యాఖ్యానాదితి శ్రేషః, అ
గ్నాయైతి * అగ్నిశబ్దాద్వృషాకప్యగ్నీతి స్త్రీయాం జీర్ణకారాదేవౌ
* ఆశ్వేయైతి * పుంసద్భావాభావేతు అగ్నాయేయైతిస్యాదితిభావః
* తత్ప్రద్యాయాదితి * ఆత్రధన్య సపత్నైతి నిర్దేశోర్భిర్భవ “యోతై
రినతా” ఇతి తత్ప్రద్యాయాదితిభావః । * ఇద్యువరః । *

నిజస్వసంసారవిశేషవిశిష్టేరూఢమిత్యర్థః । * సావత్సరికాభిషేక
 పుంసూత్యాద్విత్వీయస్యపుంసద్భావోనభవతి, సతిచ పుంసద్భావేనకారా
 దేశాభావాత్సావత్సరికాభిషేకాత్, ఆద్యస్యపుంసద్భావేపిసావత్సరికేనభవ
 తీతిభావః । * రూఢయోరేవేతి * ఆద్యశబ్దోరూఢః, ద్వితీయస్తుయోగరూ
 ఢస్థానసమానపరిర్యస్యాత్కవిగ్రహణానవిరుద్ధత్యతిదిక్ । * తత్సంస్కృత *
 అభిత్వాన్తరవృత్తిః । * భావతాత్పర్యతః * భవత్సంస్కృతావస్థాయామేవపుం
 సద్భావేకృతేతస్యేకాదేశం బాధిత్యాతాన్తలక్షణంకాదేశః, నన్నికా
 దేశేభిత్వాద్భిత్వాభిత్వపుంసద్భావేనతికాదేశప్రవృత్త్యానాపసంభావీమత్ర
 తగ్రహణేనమైవమ్, మధింపణ్యుచ్యమాదిత్యిత్యత్రైవ అల్పభిత్వేనస్థా
 వివద్భావానయోగాత్ సన్నిపాతిపరిభాషయానాకాదేశప్రవృత్తేర్దుర్భ
 త్యాత్, అత్యంతసంస్కృతహింసాకర్తవ్యమేవ * భవదీయాభిత్వ * భవ
 స్మిత్యురణాస్మితీచేతివదనంజ్ఞా తేనాశ్రయత్వంభవతి, ఏవంచవదనంజ్ఞాయా
 భవంజ్ఞాయాబాధాత్ భిత్వాభిత్వస్యాప్రవృత్త్యా వార్తికేభ్యస్తీహింస
 కృతమ్ । * భాష్యకారేష్టేతి * అవేనసూత్రవార్తికయోరుక్తీనభ్యుక్త
 భవంతి, ఉత్తరంద్యష్టాపూర్వస్యాప్రవృత్తిత్వాత్, నిసూత్రేతు వ్యర్థ
 మేవేత్యాహ * గత్యాత్వాదితి * ఇష్టైరుదాహరణాన్యాహ * సర్వమయ
 ఇత్యాదిహ * తతఃకరణత్యక్తేనయత్పైతి మయత్, తసిలాదీషు మయ
 దాదేరపరిగణితత్వాత్తేనంచ ససిద్ధతీతిభావః । * సర్వకార్యభిత్వ * నచ
 స్త్రీయాఃపుంసదీతిసూత్రేణగతార్థతా, సకోవధాయాభిత్వనిషేధాత్, న
 చాస్యాపి తేననిషేధశ్చరూఢి, స్త్రీయాఃపుంసదీతిత్యాదిప్రకరణోక్తవైవి
 తేననిషేధాత్, అస్యాభిత్వేస్తు తస్మిన్నీకరణే అసమావిష్టత్వాత్, నచ
 స్మత్యుత్తరతస్య సర్వనామత్వాభావాత్పుంసద్భావోనభవేదీతివాద్యమ్,
 నచవారిభ్యుసామన్యాయాత్తగ్రహణాద్వా, క్వచిత్సర్వనామత్వేనదృష్టా
 వాం సన్మన్త్రితంజ్ఞాభావేపి పుంసద్భావాభ్యుపగమాత్, అతపవోత్తర
 పూర్వామైత్యత్రైవంజ్ఞాభావేపిపుంసద్భావః, సర్వానామకాచిత్తస్యాః
 పుత్రస్సర్వాపుత్రిత్యత్రైవతా తిప్రసక్తః, సంజ్ఞాపసర్వనయోస్సర్వాదిగణ
 బహిర్యుతత్వేనవ్యత్రైవపూర్వకప్యసర్వనామత్వాత్ । * సర్వప్రియ
 భిత్వ * స్త్రీయాఃపుంసదీతిత్రైవప్రియాదిపద్యుదాహరణావశాత్ప్రియ

దౌ ఊపయుజ్యత ఇతి భావః, తదితరాతదన్యేత్యాదావుత్తరపదే అతిప్రసజ్జ
 మాశఙ్కారహ * పూర్వస్యైవేతి * వృత్తిఘటకానేకభాగమధ్యే కిచ్చి
 దపేక్షయాపూర్వసేవ్యత్యథః । * లిక్టాదితి * అన్యథాపమాదాపత
 యోగకారూప్యన్య అపివిధీయమానమిత్వం నివిషయంస్యాదితిభావః,
 దక్షిణపూర్వాదిగతిభాష్యేగాహరణమపీహలిక్ష్ణమితిబూధ్యమ్, యత్తు —
 ప్రాచా సర్వనామ్నస్సమాసే పూర్వంపుంవదిత్యుక్తమ్, యచ్చవ్యాచ
 ఖ్యుః వార్తికార్థమనువదతీసర్వనామ్నస్సత్యాదితేతి తత్ప్రమాదికమ్,
 సర్వనామ్నోవృత్తిమాత్రే ఇతిపాఠస్యైవ భాష్యరూఢత్వాత్, సర్వమ
 యస్సర్వకామ్యతీత్యుక్తోదాహరణానిధిప్రసక్తాచ్చ, వార్తికార్థమిత్యా
 ద్యపి ప్రామాదికమేవ, వార్తికగ్రంథే పతదభావాత్, నచ సర్వనామ్నో
 వృత్తిమాత్ర ఇత్యేతద్వార్తికమేవ నతుభాష్యకారేష్టిరితి శఙ్కామ్, తచ్చ
 సోరితివాతీకస్య నిరాలంబుతావత్యైః, భాష్యకారేష్టిత్వేతు వార్తికస్యా
 క్తిసగ్భవ ఉక్త ఏవ ప్రాక్ । * క్యక్ష్వా * సతాయత ఇత్యాది * కర్తుంశ్య
 జ్సలోపశ్చేతి క్యజి పుంవద్భావేకృతే పతశ్చేతయోరకృతాన్వేతిదిద్భిః,
 మానిస్త్రీహణమసమానాధికరణార్థమస్త్రీర్థంచేత్యాశయేన యథాక్రమ
 ముదాహరతి * స్వభిన్నామిత్యాదినా * దర్శనీయమానినీతి * మన ఇతి
 జినిః, నాత్తత్వాన్వీప్, యాత్వాత్వానమేవ దర్శనీయాం మన్యతే తత్ర
 స్త్రియాఃపుంవదత్యేవ సిద్ధమ్, ఏకస్యా అపీప్సిత తమత్వవ్యాపారాశ్రయ
 త్వవివక్షాభేదేన కర్తృత్వకర్తృత్వయోస్సత్వేఽపి వాస్తవాభేదేన సామా
 నాధికరణ్యావిహితాదితి భావః । * పాచికాభార్య ఇతి * పవతీతిపాచికా
 ణ్వుల్, యువోరిత్యకాదేశేటాపి ప్రత్యయస్థాదితీత్వమ్ । * రసికాభార్య
 ఇతి * రసోఽస్త్యస్యా ఇతి రసికా, అత ఇనితనాచితి తన్ । * మద్రికాయత
 ఇతి * క్యక్ష్వానినోశ్చేతి పుంవత్ప్రాప్తిః, మద్రేషుభవా మద్రికా మద్ర
 ప్రజ్యోగకా, సతితు పుంవద్భావే ఇత్వం నశ్చాయితేతి భావః । * తద్ధి
 తవుగ్రహణమితి * ద్వైత్వానైశ్చాయమాణం ప్రత్యేకం సమృద్ధ్యతే, త
 ద్ధితగ్రహణం పుగ్రహణంచేత్యర్థః । * పాకాభార్య ఇతి * అర్భకవృధుక పా
 కాషణ్యనీతి కప్రత్యయాన్యాయముణాదిషు నిపాతితః, నచాయం తద్ధితస్య
 క్కకాతో నామితి, నయస్స ప్రధమ ఇతి బీజంభాధిత్యా అజాదిత్యాన్వితాః ।

* సంజ్ఞాపూరణ్యోశ్చ * యత్తు కత్తాయతత్తతి క్యుర ప్రహపి వృత్త్యాఽమా
 దాహృతం తత్తువిశేషభావాదిహివాపేక్షితమ్ । * పశ్చాత్తమిపాశేతి *
 యాప్యేపాశవే , తసిలాదిష్వితిప్రాప్తిః । * వృద్ధినిమిత్తస్య * సౌగ్ధీ
 తి * స్రుష్టుభవా తత్రభవత్తత్వో టిడ్డతి జీవ । * మాధురీయతత్తతి *
 మధురాయాం భవామాధురీ, సేవా, చరతీత్యర్థ కతుః సక్యజితి క్యజ్ । * మ
 ధ్యమేతి * మధ్యేభవామధ్యమా , మధ్యాస్త్య త్తతిసుః । * కాణ్డలావేత *
 కాణ్డం లునాతీతి కాణ్డలావీ కర్తవ్యో త్ కృదయమ్ । * తావదితి * తత్పరి
 మాణమస్యాస్తావతీ , యత్తదేతేభ్యత్తతి వసుపి ఆనర్వనామ్నత్తత్యాకారో
 వవృద్ధిశ్చైవ విహితత్తతిభావః । * కామాయాతి * కమాయేణ రత్తత్త్యర్థ తే
 నతక్తం రాగాదిత్యజీవ । * హైమితి * హేమోద్వికారత్త్యర్థైవనుదా
 త్తాతత్తేత్యర్థ । * ఫలోపధానేతి * నిమిత్తశబ్దః ఫలోపహితవరః , స్వ
 యావయోగ్యవరత్తేతు వైయాకరణభాగ్యత్త్యత్ర పుంసద్భావో ననిశ్యేది
 తిభావః , వ్యాకరణసంధీ వేత్తివా వైయాకరణీ తదధీతేతద్వదేత్యర్థ ,
 వృత్త్యస్తావత్యం స్త్రీ సావస్త్వ తస్యావత్యమిత్త్యర్థ , ఉభయత్రోక్త్యాత్సా
 త్తా ఆదివృద్ధిః వయ్యాభ్యామిత్త్యనేన ప్రతిపిద్యతేత్తతి నాయం వృద్ధిం ప్రతి
 ఫలోపహితః , కిన్తు స్వయావయోగ్యః , యద్యప్యైకాగమ నిమిత్తత్వాద్వృ
 ద్ధిప్రతి ఫలోపహితోఽపి భవత్యయం తద్ధితః , తథాపి వృద్ధిశ్చైవ విహితాం
 వృద్ధిప్రతి వభవతీతి భావః , అత్ర వ్యావత్తతే — సూత్రే నిమిత్తశబ్దః ఫ
 లోపహితవరః , అన్యథా నిమిత్తగ్రహణవసర్థకంస్యాత్ , వృద్ధైస్తద్ధితస్యే
 త్యుక్తేఽపి నిమిత్తత్వమేవ సమ్బద్ధత్తతి వృద్ధినిమిత్తం యస్తద్ధిశ్చత్యర్థలాభా
 త్ , తేన వృద్ధిశ్చైవ విహితా వృద్ధిరిత్యయమర్థాలభ్యతే , అన్యథా ఫలోప
 హితవరత్వలాభో నిష్ఫలస్యాదుక్తవోఽతాదవప్రత్యాదితి । * సుకేశీతి *
 స్వాక్షావోపసర్జనాదితి జీవ । * అకేశీతి * సహనభ్యుద్యమానేతి నిషే
 ధాన్తిషభావః । * జాతేశ్చ * యద్యత్ర జాతేరిత్యేవం విహితత్తతి వ్యాఖ్యా
 యేత తహి హాస్తికమిత్త్యదాహరణై జ్ఞాపనశ్చాన్యైకస్య నాయం నిషేధత్త
 తిభావోక్తిర్నసన్ధ్యేత , హస్తికశబ్దాజ్ఞాతేరితి జీవనవిహితః అదస్తత్వా
 భావాత్ , కిన్తు ఋషేభ్యత్తతిజీవీహితత్తతి పుంసద్భావనిషేధస్యాప్రస
 క్తిరిత్యతలవా * జాతేషురత్తతి * ఏవం చ హస్తికభాగ్యః కుమీభావ్యత్తత్యా

దావపి నిమేధస్సిధ్యతీతభావః । * యస్ప్రత్యయశ్చతి * టాబాదిః , పా
 చాతు జీషేవోపాత్తప్రదయుక్తమితిధ్వనయన్నదాహరితి * శూద్రాభార్య
 శ్చతి * బ్రాహ్మణీతి * శార్దూరవాదిత్వాన్తీ , ప్రాచాతు — జీబ్బపుంసదితి
 వ్యాఖ్యాన బ్రాహ్మణీభార్యశ్చతుగ్రాహ్యతం తద్రథసాత్ । * సౌత్రస్యై
 వేతి * వ్యాఖ్యానాదితీ భావః , నకోపధాయాశ్చతి నిమేధస్తు భస్మాభి
 పాస్త్రస్యాపి భవత్యేన , తేన విటపికాయాధర్మ్యం వైటపికమిసిద్ధమ్ ,
 యద్యచ్ఛూహిష్యాదిభ్యశ్చిహిపుంవద్భావస్యాత్తిహీకారోఽత్రనశూయే
 త , ఏతద్వ నకోపధాయాశ్చతి సూత్రే భాష్యేనప్రప్తమ్ , ప్రాసక్తికం స
 నూప్య ప్రకృతననుసరతీ * సంఖ్యయేతి * సామావాధికిరణ్యస్యాస్యపదా
 ర్థవృత్తేశ్చ విరహాత్పూర్వేణాప్రాప్తౌపదనమ్ । * దశానామితి * ఉపగ
 తాదశ యేషామితి నవిశ్వహీతమ్ , పూర్వేణైవసిద్ధః । * ఉపదశాశ్చతి *
 ఉపశబ్దస్సుమీపే సమీపినిచవర్తతే , ఆద్యేఽవ్యయాభావః , ద్విటీయేతు బ
 హుప్రీహిరితి వివేకః । * నవైకాగళవేగ్యశ్చతి * నశ్చ్యాద్వారక సమ్మేళ
 ప్యాన్తరక్లత్వాదితి భావః , తేన దశానాం వృత్తాదీనాం సమీపే యేనన్తి
 గవాదయస్తే ఉపదశాశ్చతి నప్రయుజ్యంతే , సూత్రేతితి లుప్తవక్ష్యేమిత్వా
 శయేనాహ * తిశబ్దస్యైతి * వింశతిశ్చతి * ఇహ తిలోపోద్గరమతోగుణశ్చతి
 షరరూపమేవ నతుటిలోపః , టిలోపప్యాభీయత్యేనాసిద్ధత్వాత్ , నచాత్ర
 షరరూపనపి నస్యాత్తిలోపస్యస్థావివత్వాదితీ శబ్దామ్ , అఙ్గులాదేశోఽ
 జాదేశోనభివతీత్యచఃపరస్మిన్నిత్యస్యాప్రసృప్తైః , స్థానివ దాదేశశ్చతితు న
 ప్రవర్తతపివ , శాస్త్రీయేకార్యేహి కథావ్యే తస్మిన్వృత్తిర్నతు విఘాతా
 ర్థమితి సిద్ధాంతాత్ । * వింశతేరితి * ఇహోపాసన్నావింశతిర్యేషామితి నవి
 శ్వహీతముక్తయంతైః । * అదూరేత్వాది * అదూరాస్త్రింశతః అధికా
 శ్చత్వారింశతశ్చతి విగ్రహణౌ బోధ్యా । * ద్విత్వాశ్చతి * వాక్యేయబహు
 ప్రీహిః , సవవాక్యోనవికల్పః పత్యే ద్వివచనస్యావత్యైః , కిన్తు సంశయస్స
 దానియతనశ్చ్యావమర్శీ , తత్రచ త్రయోఽపి సర్వదా భావంత్యతి తదపే
 తం బహువచనమేవ , అనయనాది క్రియ న్వయస్తు ద్వయోఽస్త్రియాయాశ్చాం
 వేజ్ఞానియతమవేత్యాసయః । * ద్విరావృత్తాశ్చతి * సుజగ్ధే బహుప్రీహిరిత్య
 భః , వృత్తాంత సుజగ్ధాన్తర్వాదేనైవైకాగ్ధీభావాశ్రయణాత్సూచ్యతేనాగః ,

సఖ్యయేతికిమ్ ? చత్వరోబ్రాహ్మణాః , అవ్యయత్యాదికిమ్ ? బ్రాహ్మణాః
 పశు, సఖ్యయేతికిమ్ ? అధికాపింశత్యైవామ్ , సఖ్యభేదయంసఖ్యేతిన
 సమాసః , ఆదశతస్సఖ్యసఖ్యయే వర్తంతే నతుసఖ్యయామ్ , వింత్యాద్య
 సఖ్యస్తు సఖ్యయసఖ్యయోర్వర్తంతే , యదాతు సఖ్యయే విశతిశబ్దస్తదా
 భవత్యేవ సమాసః । * అధికవింశతి * తన్మితేనదమ్ * గ్రహణవిష
 యితతి * గృహ్యతీతి గ్రహణం కేశాది , తద్విషయోవాచ్యోయయోస్తే
 సమాపే , ప్రక్రియితేనేనేతి ప్రహరణం దణ్డాది , తద్విషయోవాచ్యో
 యయోరితిప్రాగ్వత్ , కర్మవ్యతీహారం పరస్పరగ్రహణమ్ , పరస్పరప్ర
 హరణంచ , నను గ్రహణవిషయే సప్తమ్యవై సమస్యతే , ప్రహరణవిషయే
 తృతీయావైత్యాదివిషయవిశేషస్సాత్మాత్రైకకం లభ్యత ఇత్యత ఆహ ।
 * ఇతిశబ్దాదితి * సహితాకికీం వివక్షాం దశయతి లోకేశాకేశీత్యాది
 ప్రయోగేయాచానకః ప్రతీయతే తావత్వర్ధే బహుప్రీహిర్భవతీత్యర్థః ,
 * అనేయమపి దృశ్యతే * అత్రప్రాచాదృశిగ్రహణాతకర్మవ్యతీహారే
 బహుప్రీహా పూర్వపదాస్తస్య దీర్ఘత్వమాత్వంవా అనచీత్యుక్తం తత్ర ఆ
 త్వంవేత్యపాణినీయం అత ఏవ ముష్టాముష్టీత్యుదాహణమప్యప్రామాణిక
 మేవ ఏతద్వచనోరమాయాం స్పష్టమ్ । * ఉద్గణః * తద్ధితేకిమ్ ? పట్టి
 వాయోః * గుహోక్తిరితి * యదప్యోరోదితీసూత్రితేపి భిన్నతద్ధితమిత్యే
 వంయాపం సంజ్ఞాపూర్వకత్వమప్యైవ , తథాపి విధేయసమవేశం పదం
 యత్ర సంజ్ఞాయాపం సవసంజ్ఞాపూర్వకోవిధిరితిభావః , యద్యప్యదితప
 రస్తతాగ్రలస్యసంజ్ఞా , తథాపి ఇహ తకార ఉచ్చారణార్థః , తపరత్వేఫలా
 భావాత్ ఓరోఇత్యేవవాస్తు , స్వంయాపం శబ్దసేవ్యతిప్రత్యాఖ్యాతమితి
 భావః , స్యాదేతత్ , తపరస్తతాగ్రలస్య సంజ్ఞాభవతీతి గురోంనృత ఇతిప్లు
 తనిషేధస్యాసి సంజ్ఞాపూర్వకత్వేనానిత్యత్వాత్ కృత్తశేఖ్యత్రస్తుతసి
 ఙ్గేః ఋగిహుస్త్రేఋకారాద్భుధక్ గికారోపదేశోవ్యధికః , సావర్ణ్యేన
 త్యపుక్తరీత్యా గికారస్యప్లుతసిద్ధేరిత్యన్వజ్ఞాపనస్య నిష్ఫలత్వాత్ ,
 నచైవమపి ఋదితాం గిదితాగ్రం గిదితాన్పుదితాగ్రం చ వారయితుమ
 నిత్యత్వజ్ఞాపనమావశ్యకమితివాచ్యం రాజృభ్రాజృగ్మశక్త్యితిపృథగ్మ
 బద్ధకరణసామధ్యాయోగోపిశాస్పదితాం గిదితత్వపరత్వచదేషితిపృథగ్మ

సుబద్ధసామర్థ్యాచ్చ తత్ప్రారాధ్యానామసాజగర్యసిద్ధిరితిచేత్, అత్రాహుః —
 గురోరనృత ఇత్యనేన ఋద్భిన్న స్యగురోఽస్తుతవిధానాదనృత ఇత్యేతద
 నూద్యమానగురువిశేషణత్వేనానువాదరూపమేవ నతువిధేయసమర్పకమ్,
 సంజ్ఞారూపంపదమితిఋష్టానికస్తుతనిషేధస్యానిత్యత్వాసిద్ధ్యాన్యైఃప్రశేభేత్యత్ర
 స్తుతోనసిద్ధ్యతి, తతశ్చ తత్ప్రధర్మము క్తజ్ఞాపనాయోభయోపదేశఆవశ్యకఇతి,
 అనేయతు ఋకారాత్పృథక్ గృకారఉపదేష్టవ్యపవ, ఋకారోపదేశేన గృకా
 రస్యాల్లాభాత్, నచఋగివర్ణయోర్నిధస్సవర్ణ్యమితివచనాత్తల్లాభశ్శుద్ధ్యః,
 వార్తికం దృష్ట్వాసూత్రకృతోఽప్రవృత్తైరిత్యాహుః * తేనసహేతితుల్య
 యోగే*తుల్యయోగేకీమ్? “సహేవదశభిఃపుత్రైర్భారం వహతిగర్భభీ” ఇ
 హసహశబ్దానతుల్యవచనయోగః, భారకర్తృకవహనక్రియాయాం పుత్రా
 నామనన్వయాత్, కింతు విద్యమానవచనః, దశసపుత్రైశ్చ విద్యమానే
 ప్సిత్వర్థః, ఏతచ్చ సహశబ్దస్య విద్యమానార్థత్వమస్తీతి వక్తుముక్తమ్, ప్ర
 త్యుదాహరణశరీరంతు సహపుత్రైరిత్యేవేతిబోధ్యమ్, తృతీయాతుసహ
 యుక్తఇత్యనేనైవ । * వోపసజ్జనస్య * ఉపసర్జనశ్చేతి నసహస్యవిశే
 షణుమవ్యభిచారాత్, కిన్తు ఉత్తరపదేన సన్నిధాపితస్య సమాసస్య, త
 చ్చావయవద్వారకమ్, ఉపసర్జనసర్వావయవకస్య సమాసశ్చేత్యర్థః,
 తదేతత్ఫలితమాహ * బహువ్రీహిరితి * తేనేహన సహాయుధ్వా, సహ
 కృత్వా రాజనియుధికృశ్చ సహేచేతి క్షనిపి ఉపపదసమాసావిషకా, సహ
 స్యససంజ్ఞాయామిత్యనువతనాదాహ * సహస్యసస్సాన్వీడితి * పా
 యికమితి * విభాషాసపూర్వశ్చేత్యాది నిర్దేశాదితి భావః । * సకమకాక
 తి * విద్యమానకర్తృకఇత్యర్థః । * ప్రకృత్యాశిషి * కథంతర్హియజమా
 నస్య సపుత్రకస్య సభ్రాతృకస్య సపరివారస్యాయారోఽగ్రేశ్వర్యేత్యాది
 ప్రయోగాసన్నిభవృద్ధిఇతిచేత్, అత్రాహుః — ఐశ్వర్యాభివృద్ధిరస్త్వి
 తి భవంతోఽనుగృహ్లాన్విత్యేతత్ప్రార్థనానాకళ్యం నత్యాశీర్వచనమ్,
 యత్వాశీర్వచనం తథాస్త్వితి తత్రహి సపుత్రకశ్చేత్యాది నప్రయజ్యత
 ఏవేతి నకావ్యనువపత్తిః । * బహువ్రీహౌసత్త్వేయే * వ్యత్యయేన పశ్చ
 మ్యుక్తే సప్తమీత్యాహ * యోబహువ్రీహిస్తస్మాదితి * ఉపగణా ఇత్యత్ర
 డదినత్యసతిచరూపేవిశేషో నాస్తీత్యత ఆహ । * స్వరేవిశేష ఇతి * డదిన

తచిత ఇత్యస్తోదా తత్త్వంస్యాత్, అనతితు పూర్వపదప్రకృతిస్వర ఇత్యర్థః, నచ సత్యపి డచిపరత్వాత్పూర్వపదప్రకృతిస్వరపవ స్యాదితశఙ్కాం చితఇతిస్వరస్య సతిశిష్టత్వాత్ డచశ్చిత్-రణవైయ్యధ్యాపత్రేచ్ఛ . * స జ్ఞాయాఇతి * సజ్ఞాన్యైస్సతతు ఎరుషస్య చరమావయవోడజ్వక్తవ్యఇతి ర్థః, ఏకవింశతిరిత్యాదౌతు నభవతి అన్యత్రాధికలోపాదితి వార్తికకారోక్తేః . * వ్యయేనషష్ఠీతి * ఏతచ్ఛోపలక్షణమ్, సప్తమ్యపి వ్యత్యయేనైవ తదా హా . * స్వాంగవాచీత్యాది * “ అద్రవనూర్నిహత్సాన్యజ్ఞమ్ ” ఇత్యాది లక్షణలక్షితం స్వాజంగృహ్యతే, తేనశోభనాక్షిప్తమిత్యాదిప్రయోగోనిర్బాధపవేత్యాహుః . * షచ్ స్వాదితి * షోజీషర్థః, చస్తు చితఇత్యస్తోదాత్తార్థః, తేనాత్ర పూర్వపదప్రకృతిస్వరో నభవతి . * ఘాలాత్మేతి * ఘాలాని అక్షిణీపూర్వాబుగరాణియస్యాసాని, పాచాతు — ఘాలాక్షిరితురితిప్రత్యుదాహృతమ్, తన్న అట్టోఽదర్శనాదిత్యచోదుర్వారత్వాత్, యదపినమాసాస్తవిధేరనిత్యత్వాత్సనకృతఇతిత్రేచ్ఛిద్వాన్యభ్యాతం తదసారమ్, ఏవంహి వజపితతైవ నభవష్యతీతి ప్రత్యుదాహరణస్యాసక్తతిప్రసక్తాత్ . * ద్వ్యజ్ఞాధేతి * మాత్రచోద్విగోర్నిత్యమితిలుక్ * నేతురితి * నేతానాయకః, నక్షత్రేయోనేతృశబ్దస్తదవైద్యహుః ప్రహేరిత్యర్థః . * మృగనేత్రాఇతి * మృగోమృగశీషానక్షత్రమ్, చంద్రోనేతాయస్య మృగనక్షత్రస్య చంద్రోనేతామృగఇత్యత్రతు నభవతి, ఇహాహి నేతృశబ్దాస్తోబహువ్రీహిః నక్షత్రైవతే నతు నేతృశబ్దాఇతి . * ఖురఖరాభ్యామితి * నాసికాయాఇతి వతేతే కేవలాదేశవచనం ప్రత్యయనివృత్యర్థమ్ . * ఖురణాఇతి * అత్సనస్తస్యేతి దీర్ఘః . * ఉపసగ్ధాచ్చ * ఉపసగ్ధగ్రహణం ప్రాదీనాముపలక్షణమ్, నాసికాశబ్దస్యాక్రియాధ్యేన తంప్రత్యుపసగ్ధత్వాయోగాత్, నచక్రియాయోగాభావేప్రపసగ్ధత్వమస్త్వితశఙ్కామ్, సావశే అధిసావకమిత్యన్యాయాభావే ఉపసగ్ధాతుస్సనాతీతి సస్య షత్ప్రసక్తాత్తదాహా . * ప్రాదేరితి * ఉపసగ్ధాదనోత్పరః * అనోత్పరః కిమ్ ? ప్రనోముఞ్చితఇత్యత్ర ణత్వంమాభూత్ . * తద్భజ్జేష్ఠితి * అనోత్పరఇత్యపనీయ బహుళగ్రహణంచ కృత్యేత్యర్థః, అత్యథా ప్రణోనయేత్యాదానవ్యాప్తిః, ప్రసంపూషేత్యాదౌత్వతివ్యాప్తిః ప్రసజ్యేతేతి భావః . * ప్ర

ణసత్తితి * ప్రగతానాసికాఅస్యేతివిగ్రహః । * కథం తహీతి * గ్రఖ్య
 యోరన్యతరేణ భావ్యమితిప్రశ్నః । * నాసికయేతి * తథాచ వినసేతి నప్ర
 థనాస్తమ్ , కింతు పద్దన్నత్తితి నసాదేశే త్యుత్తీయా న్తమితిభావః । * శోభ
 నం ప్రాతరస్యేతి * అధికరణశక్తిప్రధానస్య సామానాధికరణ్యానస్య వా
 త్పాత్రితశ్చబ్దైవ ప్రాతస్తనం కర్తులక్ష్యతత్త్వత్యాహుః , ప్రాతఃకల్పమిశ్య
 తైవ ప్రాతశ్చబ్దావృత్తివిషయే శక్తిమత్పరత్తితి నసామానాధికరణ్యానుపప
 ఛ్చిరిత్యన్యే . ఏణేపదాదిమ నిపాతనాత్పద్యానః । * నభోచస్సుభోయ * న
 న్నత్ర హలిగ్రహణం వ్యర్థమ్ , హలశబ్దమాదాయ హలత్తిప్రయోగసమ్భ
 వాత్ , నను మహద్దలం హలిస్తద్రహితోఽహలిస్తత్రైవాథై హలత్తిప్ర
 యోగార్థం తద్గ్రహణమితివాచ్యమ్ , అహలత్తిత్ర సహద్దలరహితత్త్వ
 భావప్రతీతే , నచైవమప్యన్తోదాత్తార్థమచ్చిత్యయవిధానమావశ్యకమ్ ,
 అన్యథా అహలత్తిత్ర పూర్వపదప్రకృతి స్వరస్వాదితిశబ్దావ్యమ్ , నభో
 దుస్సుభ్యామిశ్యనేనాన్తోదాత్తత్వవిధానాదిత్యాహుః , శైషికస్యకపోనివృ
 త్త్యర్థం హలత్తిత్రాన్తోదాత్తత్వాన్ధంచ తదితి । * శక్త్యోరితి * ఆచార్యే
 ణ కేచిచ్ఛాత్రాహలిశక్త్యోరితి పాఠితాత్తిభావః । * నిత్యమసిచ్ * అ
 కారోచ్ఛారణం భవ్యసంపాదనార్థమ్ , తేన సుప్రజసావిత్వాకౌయస్యేతి
 చేత్యాకారలోపస్సిధ్యతి, అన్వరితత్వాదేవాన్యతరస్యాంగ్రహణాననువృత్తి
 సిద్ధౌ నిత్యగ్రహణమన్యతోవిధానార్థమ్ , తెనాల్పమేధసస్సిధ్యతీతివృత్తి
 కారాదయః । * ధర్మాదసిచ్ * అనిబోఽకారశ్చిత్తప్రయోజనమిశ్యేకే ,
 అన్యేతు — ధర్మంకరోత్యాచష్టైవా తత్కరోతీతి ణ్యన్తాత్క్రిపి పరమో
 ధర్మోయస్య సపరమధర్మా , ఏకదేశవికృతస్యానన్యత్వాన్ధమశబ్దోఽయమి
 త్యకారోచ్ఛారణమహసప్రయోజనమేవేత్యాహుః , బహువ్రీహీణాత్త
 పూర్వపదమాక్షిప్యతత్త్వతీఅనుపదమేవ వత్కృతి , తచ్చ కేవలాదిత్యనేనవి
 శేష్యతత్త్వత్యాహ । * కేవలాత్పూర్వపదాదితి * ప్రాచాతూత్తరపదమ
 పివిశేషితమ్ , ప్రసాదకృతాపి కేవలాదిత్యధర్మశబ్దస్య పూర్వపదస్యచ వి
 విశేషణమితివ్యాఖ్యాతం తదుభయమపి చిన్త్యమ్ , ఆవృత్తౌమానాభావా
 త్ , ధర్మపదవిశేషణే ప్రయోజనాభావాచ్చ , నచధనశబ్దాన్తం యత్ప్ర
 త్యరపద్యతీతిన్వాన్వృత్తిః ఫలమితివాచ్యమ్ , తత్త్రబహువ్రీహీవయవీభూ

తపూర్వపదాత్మరస్య ధర్మపదేనసమ్భవాదేవాదోషత్వాత్ । * మధ్య
 మత్వాదితి * నచసర్వనామసంఖ్యయోరితి స్వశబ్దస్యపూర్వనిపాతశ్శబ్దాః,
 ఆహితాగ్నౌదేరాకృతిగణత్వాదిహరదత్తాదిభిన్నమహితత్వాత్ । * ఆ
 పేక్షితమితి * నన్వత్ర కేవలగ్రహణం వ్యర్థం పూర్వపదశబ్దస్య సమాసప్ర
 ధనావయవే రూఢత్వేనైవ మధ్యమపదవ్యావృత్తినమ్భవాదితిచేత్, అత్రా
 హుః — పూర్వపదాత్మేపే తాత్పర్యగ్రాహకత్వేన కేవలపదస్య పార్థక
 త్వాదితి । * కర్తృధారయపూర్వపదఇతి * నన్వత్రానిచ్ఛదుర్లభః, కేవలా
 దిత్యస్య సమాసానాత్మకాదిత్యగ్ధాదితిచేత్, మైవమ్, కేవలగ్రహణస్య స
 మాసానాత్మకపూర్వపదపరత్వేనానాభావాత్, నివృత్తిధర్మాహిష్టానీభవ
 తీత్యాదిప్రయోగవిరోధావచ్ఛ, అస్తదుక్తార్థస్తుభృథాధారణఇతిధాతా మా
 ధవగ్రన్థేనప్రతిః, ఏతేనసాధ్యోగత్వానసేతిసాధ్యగత్వా నన్విధశ్చనా సా
 ధ్యగత్వా చేతివిగ్రహః సచసద్దేహసాధ్యగత్వా ద్వారకపవ పర్యవసృతీతిక
 షాం చిద్వ్యాఖ్యానం పరాస్తమ్, ఉత్తరీత్యైవ సాధ్యస్య పాతాత్సన్విధ
 త్వలాభే తత్సమర్థనప్రయోసస్య వ్యర్థత్వాత్ । * సాధ్యేవేతి * పరమశ్చ
 సాన్వశ్చపరమస్యః సధర్మోయసేతి యదావిగృహ్యతే తదేత్యర్థః * దక్షి
 ణైర్వా * బుద్ధావ్యాధిః, తద్యోగాదేవేర్మ నిష్పత్తావిదం నిపాతనం నాన్యథే
 త్యర్థః, తదేతదాహ * వ్యాధేనేతి * “వాలీహేమాజ్జమాలీగుణనిధిపుణా
 నిర్మితోదక్షిణైర్వా” ఇతిప్రయోగస్త్యావచారికఇతికథంచినైయః * కేశాకే
 శీతి * తత్రతేనెదమితికర్తృవ్యతిహారేబహుప్రీహిః, ఇచ్చిత్యయస్య తిస్త్
 గ్నుప్రభృతిషు సాతాదవ్యయీభావత్వేనవ్యయత్వమ్, నన్వైవమిచ శ్చి
 త్కారణంవ్యర్థమ్, అవ్యయీభావ సంజ్ఞయా బహుప్రీహి సంజ్ఞాయా బా
 ధాత్, సమాసస్వరేణాన్తోదాత్తత్వసిద్ధేః, అత్రాహుః — విశేషణార్థం
 తదావశ్యకమేవ, తిస్త్గ్నుప్రభృతిషు ఇకారమాత్రపాతేహి సుగంధిరిత్యాదా
 వతివ్యాప్తిప్రసక్త్యాత్, కిణ్వాప్రవ్యయీభావ సంజ్ఞయా బహుప్రీహి
 సంజ్ఞానబాధ్యతే, కిన్తుద్వయోస్సమావేశపవ ఉపజీవ్యవిరోధాప్యాన్యాయ్య
 త్వాత్ ఏవంచ స్వరార్థమపి చిత్వంకర్తృవ్యమేవేతి । * ద్విదణ్డీతి * సము
 దాయనిపాతసస్య విషయవిశేషపరిగ్రహణార్థత్వాద్విదణ్డాశాలేత్యత్రత్వి
 చ్చనభవతి । * ఉభాహస్తీత్యాది * ఇహనిపాతనాదేవాయచ;

* ప్రసమ్భ్యమ్ * జానుశబ్దస్త్రేయకత్వేపుపపదనిబద్ధనమౌచిత్య జానునో
 రితిద్విపచననిర్దేశః, తత్ఫలంతు స్థానపక్షీత్వస్ఫుటికరణమ్, జానునభ్యు
 క్తేతు కిమియం పశ్యమీ ప్రత్యయాధికారాత్ జ్ఞరపి ప్రత్యయభ్యుత్పేవంసదై
 హస్యాత్, తదేతద్ధ్వనయన్నాహ * జానుశబ్దయోజ్ఞారాదేశఇతి * శాన్
 ధస్తేతి * కథంతర్హి “ స్వలాపశ్యాశంపాధ్యతధనుషనుహ్నియత్యణవత్ ”
 ఇతిపుష్పరస్తప్రయోగఇతిచేత్, అత్రాహుః — సమాపాస్తవిధేరనిత్య
 త్వాన్నాత్రానుపపత్తిః, అనిత్యత్వే ప్రమాణంతు అంశ్వాదిగణై రాజాశబ్ద
 పాఠః, సహి ప్రతేరంశ్వాదయస్తత్పురుష ఇత్యన్తోదాత్తార్థః, రాజాహస్స
 ఖిః బచోనిత్యత్వేతు కింతేనేతి । * లోపోవ్యోర్వలి * వ్యోర్లోపఇతి వ
 క్తవ్యేవేరపృక్తలోపాద్వలిలోపఃపూర్వవిప్రతిషేధేనేతి జ్ఞాపయితుమాదా
 విధేయనిదేశశక్యతనై న సుఖియ లేక్విపి సుఖరితిసిద్ధమ్ । * గన్ధస్యేత్ *
 తకారణ్చార్ణాథ్యత్యాశయేనాహ * ఇకారోన్తాదేశఇతి * ఆదేశపర
 స్యేతిహనభవతి సమాపాస్తాభ్యుత్పాదాత్, అత్ర కేచిదాహుః — ఇ
 కారస్య ప్రత్యయత్వేపి నశ్చతి, యస్యేతిచేతిలోపేనోగ్ధరిత్యాది రూప
 సిద్ధేః, నచ తిత్సరితమిత్యస్త్యస్వరితత్వావత్తిర్నశ్చకార్య, తకారస్యోచ్చా
 రణార్థత్వాభ్యుపగమాత్, నాపిపక్షీనిర్దేశాదాదేశత్వమేవ నప్రత్యయత్వ
 మితివాచ్యమ్, గాపోష్ఠగిత్వాది ప్రత్యయవిధిష్యపిపక్షీదర్శనాదితి । * అ
 విభాగేనేతి * ఏవంచగుణాచినపవ గ్రహణమ్, నతుద్రవ్యవాచినఇతి ఫలి
 తోర్థః । * ద్రవ్యాణీతి * అస్తేచగన్ధశబ్దోద్రవ్యవచనః, “ వహతిజలమియం
 పిన్షిగన్ధా ” ఇతిప్రయోగాత్ “ గన్ధస్తుసౌరభేనృత్యేగన్ధకేగర్వతేశయోః
 సపవద్రవ్యవచనోబహు లేవ పుంసేచస్తృతః ” ఇతికొశాచ్చ, కేచిత్తు —
 గన్ధస్యేత్వఇతివాత్రికే తదేకాన్త శబ్దేన స్వాభావికత్వం వివక్షితమ్, తే
 నాగన్ధకస్యవైత్యాహుః, తథావభట్టిః “ ఆహ్రియివాగన్ధవహస్సుగ
 న్ధః ” ఇతి. వ్యాఖ్యాతంచ జయనుజ్ఞానాయామ్, గన్ధస్యేత్వాది నా ఇకారస్స
 మాపాస్తోన, గన్ధస్యేత్వేతదేకాన్తగ్రహణమితి వచనాత్సుగన్ధ ఆవణికఇతి
 యథేతి, అరపవ “ భగ్న బాలసహకారసుగన్ధ ” ఇత్యాదీనాం ప్రామాదిక
 త్వంబుద్ధుటపృక్షితౌక్తమ్ । * అల్పఖ్యాయామ్ * అల్పవాచివోగన్ధవై
 కాన్తేన్తాదేశస్యాన్విద్యహువ్రీహి । * సూచస్యగన్ధఇతి * అరపవజ్ఞావ

కాద్యధికరణపదో బహువ్రీహిః, యద్వా ఫలితార్థకథనమేతత్, సూహా
గర్హోయస్మిన్నిత్యేపవిగ్రహః, గర్హశబ్దస్య విశేషణత్వేవ్యప్త్యా దేవజ్ఞాపకాత్ప
రనిపాతః । * పాదస్య * యద్యయం లోపస్సమాసాంతోనస్యాదాదేః ప
రసేత్యాదేస్సన్యత్ వైషిక్యకప్పద్రసజ్యేత, శేషాద్విభాషేత్య త్రసమా
స్తాపేక్షస్య శేషస్యాశ్రయణాదతతహ * సమాసాస్తత్తితి * కిథంపునరభా
వో భావస్యావయవస్సన్యత్తత్రాహ * స్థానిద్వారేణేతి * వచనబలాదౌప
చారికమవయవత్వం గృహ్యతత్తితి భావః । * కున్ఘపదీషుచ * బహువచ
నిద్వైశాన్యపాతసామర్థ్యాచ్చాద్యర్థావగతిరిత్యభిప్రేత్యాహ * కున్ఘపద్యా
దిష్మితి * ఇహగణే కున్ఘపదీ, ఏకపదీ, జనపదీ త్యేవం సముదాయాపవ
పత్యంతై తస్యప్రయోజనం విషయవిశేష పరిగ్రహాత్కత్యాశయేనాహ * స్తి
యామితి * యచ్చే హూపమానపూర్వంసంక్లాప్తపూర్వంచపత్యతేతస్యసిద్ధే
లోపే నిత్యం జీబర్థంవచనమ్, తేనపాదోఽన్యతరస్యామితివికల్పీ నభవతి ।
* ద్విదన్నితి * ద్విదన్తావస్యజాతౌ, శిశుత్వావస్థాత్విహగమ్యతే, ఉగ్రి
దచామితినుమ్, సంయోగాస్తస్యాసిద్ధత్వాన్నలోపోన । * షోడన్నితి * ష
షఉత్వం దత్తదశేత్యనేసోత్వస్తుత్వే । * సుదతీతి * ఉగ్రితశ్చేతిజీవ । * స
మదన్తీతి * నాసికౌదరేత్యాది నా జీవ । * శ్యానదన్నితి * శ్యావస్సన్య
తూపితత్తితిమరః । * అరోకదన్నితి * అరోకాలచిచ్ఛద్రాదన్తాయస్యసః ।
* అగ్రాన్త * ఇహేనుక్తసముచ్చయార్థశ్చకారస్తేన మూషికదన్నితి సి
ద్ధ్యతీత్యాహః * అజాతేతి * అజాతం కకుదమసేయితి విగ్రహః, ఇహ
హి బాల్యావస్థాగమ్యతే । * ఉరఃప్రభృతిభ్యోకమ్ * ఉరఃప్రభృత్యన్తాద్భ
హుప్రీహేకపాస్యత్, సమాపార్థోఽర్థరపదాన్తాస్సమాసాన్తాత్తితి పత్యేతు
బహువ్రీహేశ్చరమావయవేభ్యఉరఃప్రభృతిభ్యోకవితివ్యాఖ్యేయమ్, తద్ధ
తత్వాత్కూలస్యనేత్వమ్ । * పూర్ణారసరాత్తితి * పూర్ణం విశాలమూరోయా
స్యసః, సోపదాదావితి వినజానీయస్యసః । * ప్రియసర్పిశరాత్తితి * ఇహ
ప్రభృతి వినగ్రస్య వత్వమ్ । * ఏకవచనాన్తానీతి * వత్సయిత్యేతి సేక్తాతీక్ష్ణ
శబ్దపాతస్త్విహ ఏకవచనాన్త లక్ష్మీశబ్దావయవక బహువ్రీహీతేన నిత్యంక
ర్హ, అన్యత్ర శేషాద్వివికల్పసమేతి గ్రయ్యమార్థస్తేన “ అకర్మకమన్యశ్చలక్ష్మీశ్చ
తేనాశంసితంసః ” ఇతిన్తాదవయవప్రయోగస్త్విహ అకర్మకలక్ష్మీశ్చలక్ష్మీశ్చ

హః, యత్ప్రాచోక్తమ్— నన్యత్రశ్చైకం బహులక్ష్యకృతి తదయుక్తమ్, సఖ్యవాచినః బహుశబ్దవైకవచనాన్తత్వాభావాత్ప్రకృతనియమేన వారితత్వాత్, బహ్వీ అధికాలక్ష్యర్యస్యేతి విగ్రహే వైపుల్యవాచిన ఏకవచనాన్తత్వసమ్మేషే విశేషవిధేబాలీయస్త్వైవ ఉరప్రభృతిభ్యుక్తవిశేషవక్తుముచితత్వాత్, యదాతు నియమశాస్త్రాణాం నిషేధముఖేన ప్రవృత్తిరిత్యాశ్రీయతే తదా ప్రాచోక్తమపి సమ్యగేవేతిజ్ఞేయమ్ । * అద్ధాన్మఖః * గణసూక్ష్మమిదమ్ । * అసర్థకేనాపీతి * కథంతహి సువధీ నగరితి హలవైమూక్తం కపాత్రదుర్వారత్వాత్, నచ నపూజనాదిత్యనేనఋక్పూర్ణారిత్యప్రత్యయస్యేవ కపోపి నిషేధశ్శబ్దః, షచఃప్రాచీనానామేవ సనిషేధకృతి వక్ష్యమాణత్వాత్, కప్రత్యయస్య షచఉత్తరత్వాత్సత్యమ్, సమాసాన్తవిధేరిత్యత్వాత్సాధురితి సమాధేయమ్, యువోరనాకావిఃసూత్రే సువధీతి భాష్యాచ్చేత్సత్యక్తమ్ । * బహువాగ్నికేతి * వాచాగ్నినిః । * శేషాద్వి * యద్యత్ప్రాచోక్తం క్తవమాత్రాపేక్షశ్చేషస్సన్యతహి వ్యాఘ్రేపాత్సగర్భిరిత్యాదావపి స్యాదతస్సమాసాన్తాపేక్షశ్చేషకషా గృహ్యత ఇత్యాహ * అనుక్తసమాసాన్తాదితి * వ్యాఘ్రేపాదితి * స్థానిద్వారాలోపోపి సమాసాన్తకృత్యక్తమ్ । * సుగర్భిరితి * గర్భస్యేత్యాదినా ఇతస్సమాసాన్తః । * ప్రియవధకృతి * ఋక్పూరిత్యప్రత్యయస్సమాసాన్తః । * ఉపబహువధకృతి * సఖ్యయావ్యయేత్యాదినాసమాసః । * ఉత్తరపూర్వేతి * దిజ్జామేత్యాదినాసమాసః । * సుపుత్రకృతి * తేనసహేత్యాదినాసమాసః, అయం భావః శేషోబహువ్రీహిరిత్యతశ్చేష పదమనేకమన్యపదార్థాన్నిత్యేతస్మిన్నేవ సూత్రేనువర్తతే, సఖ్యయావ్యయాసన్నేత్యాదిషుచ నివర్తతే తథాచ శేషాధికారసత్వాభావాదుపబహువధకృత్యాదిషు కప్రత్యయోనైతి, ఏవంచానేకమన్యపదార్థకృతి సూత్రాన్నిధికసఖ్యయావ్యయేత్యాదినామూర్ముఖిబధ్నావార్థమప్యావశ్యకకృతిస్థితమ్, నను సకృదుచపరితస్య శేషతస్సన్య అనుక్తసమాసాన్తప్రత్యయం శేషాధికారస్థవరత్వంచ కథమిత్యత ఆహ * తద్వ్యాచినేతి * అర్థభావేన శబ్దభేదః, సత్యపృథ్విభేదే శబ్దస్యాభేదకృతః

ఆవృత్త్యా, ద్విధేయత ప్రాచీనివివేకః, యచ్చపదతః

వాధకాధాన్త, తత్కమనైక్తన

మాసాస్తపరణ శేచగ్రహణేతి, తన్నయుక్పూరిత్యాదీనాం సమాసాస్త
 రే చరితార్థతయా ప్రియపథ్యత్యాకౌపరణకపాబాధాపత్తైః । * ఈయన
 శచ్చ * నిత్యేవైకల్పికశచ్చ కవనర్వోపి నిషిధ్యతే । * బహుశ్రేయాని
 తి * అతశ్చయేన ప్రశస్యశ్రేయాన్ ద్వివచనవిభజ్యేతీయసుకా ప్రశస్యస్య
 త్రః, శేషాద్విభాషేతకప్పూరితైః । * బహుశ్రేయసీతి * సద్వ్యతశ్చేతి
 నిత్యంపాప్రీత్యకవలిక్ష్మవిప్రపరిభాషయా ఈయనశ్చేతి ప్రతిషిధ్యతే । * బ
 హునాడిరితి * ఉపసర్జనహాస్యః । * స్త్రీప్రత్యయాస్తత్వాభావాదితి *
 అవిత్తూస్తూతన్ద్రిభ్యతీప్రత్యయస్య స్త్రీయామిత్యధికారే అవిహిత
 త్యాదిభావః । * సప్తమీవిశేషణే * యదాకణ్ఠేకిభ్యదస్తీతి జ్ఞాతేతస్యవి
 శేషణం కాలశ్చతదేదం సప్తమీగ్రహణం అన్యథాతు తేన వినాపి విశేషణ
 త్యాదేవసిద్ధమ్ । * చిగ్రగురితి * నచోపసర్జనం పూర్వమిత్యేవేదం సిద్ధతీతి
 వాచ్యమ్, బహువ్రీహౌసప్తమీత్యుక్తం తక్రకాణ్ఠస్యన్యాయోపసర్జనపూ
 ర్వత్వస్యబాధాపత్తైః, అతోపి శేషణగ్రహణంకృతిమ్ । * సర్వనామైతి *
 కథంతర్నిత్యపరోయస్తాత్సరిపరశ్చితి జహతాన్విగ్ధాన్ప్రతిరితిచ, ఇహాహిజ
 హత్స్వంపదం యంసజహన్స్విః, సోఘోయస్యామితి బహువ్రీహిగర్భ
 బహువ్రీహిః, తథాచ స్యపరశబ్దయోస్సర్వనామత్వాత్పూర్వనిపాతేన
 భావ్యమితీత, అత్రాహుః — సూత్రభాష్యప్రయోగాత్సర్వపరశ
 బ్దయోర్నపూర్వనిపాతః, రాజదస్తాదిత్వాన్వాసిద్ధమితి । * ద్విశుక్లశ్చితి *
 యస్యపి సర్వనామత్వేనైవ ద్విశబ్దస్య పూర్వనిపాతత్వంసిద్ధతీ, తథాపిగ్ర
 శుక్లశ్చిత్వాదిసిద్ధయేవార్థికే సజ్ఞాగ్రహణంకృతిమ్, నను సజ్ఞాయాఅల్పాచ
 రత్వేన సజ్ఞాసర్వనామోఽరితి వాచ్యే విపరీతోచ్ఛారణమయుక్తమిత్యా
 శబ్దాగ్రహ * మిథోనయారితి * విపరీతోచ్ఛారణమేవాత్ర లిక్ష్మమితి భా
 వః । * అల్పీయస్యాశ్చితి * అల్పార్థవాచికాయాశ్చ్యర్థః । * గత్వాదేరి
 తి * ఆదిశబ్దప్రకారవాచీ తేన పక్షంనాభాయస్యసపక్షనాభః, ఉగ్ధానా
 భాయస్యశ్చాపరిహాసీత్యః, ఉగ్ధనాభశ్చితి సిద్ధతీత్యాహ * జాతికా
 లేతి * ఏతచ్చ జాతికాలసుఖాదిభోనాచ్ఛాదనాదిత్యనేన జ్ఞాపితమితి
 భావః । * సార్వజన్యీతి * సార్వజ్ఞోజ్ఞోయయాసా, అస్వాక్షపూర్వపదా
 ద్వేతివాచీమ్, కథంతర్నిత్య “చారుప్రతర్పరుమాసితః” ఇత్యాది

వయోఃపాతే వ్యర్థభక్త్యా విత్వా ద్యభిప్రాప్తయేణాస్య ద్వైవైషమావన్యాసః ।
 * ద్వైవైషమీ * అనేకమితి సర్వేషామేవ ప్రథమానిదిష్టత్వే నోపసంభావ
 త్యావిశేషాదనియమప్రాప్తావయమారమ్భః, యత్ర త్వనేకం ఘృతంతత్ర
 ద్వయోరపి పూర్వనిపాతనియమస్సాదితలహా * అనేకప్రాప్తావేకత్రైతి *
 అత్ర వ్యాచఖ్యః — ఆకృతాపచాద్ధే సముదాయే నకృత్కణం ప్రవర్త
 తే, సప్రతివ్యక్త్యావృత్త్యా, తత్రైకస్య పూర్వనిపాతేనతి జాతాలక్షణం
 ప్రవృత్తమేవేతి నపునఃప్రవర్తతే, వ్యక్తిపక్షస్త్విహానాశ్రీయతే లక్ష్యాను
 రోధాదితి । * హరిహరగురవత్తితి * హరగురుశబ్దయోర్ననియమఃప్రవర్త
 త ఇతిభావః । * అజాద్యదస్తమ్ * సముద్రాభ్రాద్భుః, లక్షణహేతోఽక్రి
 యాయాశ్చత్యాదిని దైశాదనిత్యమిదంప్రకరణం తేన “ ససౌష్ఠవాదార్యవిశే
 షశాలినిమ్ ” ఇతిభారవిప్రయోగస్సజ్జచ్ఛతే । * అల్పాస్తరమ్ * అతపసనిపా
 తనాత్సాన్విధైతరప్ కుత్వమత్వయోరభావశ్చ, యదిత్యుప్రకషేతరస్సాన్వి
 త్తదాద్యయోరేవ నియమస్సాన్విత్, ద్వివచనాన్తోపపదత్వవిషయవచ తర
 పోవిధానాత్, తతశ్చ ధవఖదిర పలాశాశ్చత్యాదౌ బహుమునియమోనస్యా
 త్ । * ఋతునక్షత్రాణామితి * ఋతూనామానుపూర్వ్యం ప్రాచుర్భావ
 కృతమ్, నక్షత్రాణామూదయకృతమ్ । * అభ్యుహితంచ * వాసుదేవాద్భు
 నాభ్యాం పునితి నిదేశేనేదం జ్ఞాప్యత ఇతి వతుర్భేభాష్యమ్, అల్పాస్త
 రమజాద్యదస్తమితి సూత్రాభ్యామర్జునస్య పూర్వనిపాతే ప్రాప్తై తమకు
 ర్వణజ్ఞాపయతి సర్వతోభ్యుహితం పూర్వమితి తత్రైవ సూత్రై వక్య
 తే । * యుధిష్ఠిరాద్భునామితి * ఇన్ద్రీపుత్రశ్వాద్విష్ణోరంతత్వాత్పూర్వత్వా
 ద్వాఅభ్యున్వితత్వమర్జునేవ్యస్తీతినతేన నియమస్సిధ్యతీతిభావః । * ద్వైవై
 శ్చప్రాణి * ప్రాణియూర్యసేనానామక్లానీతి బహువచనావైవాక్షణ్యే
 న వక్త్రీసమాసః, అక్షశబ్దశ్చ ప్రత్యేకమన్వేతితేన ప్రాణిక్లానాంప్రాణి
 క్షేరేవ తూర్యాక్లానాం తూర్యాక్షేరేవ సేనాక్లానాం తైరేవయోద్వైవై
 స్పుషకచద్భవతి సతి వ్యతిరేకేణ, తేనహస మాదక్షిణాశ్వారోహా, అ
 త్రప్రాణిసేనయోరక్షంనామావయవః, తూర్యస్యత్వగంనామోపకారకం
 బోధ్యమ్ । * ఏషాం ద్వైవైశ్చితి * ప్రాణిక్లానాం ద్వైవైస్తూర్యాక్లానాం
 ద్వైవైస్సేనాక్లానాం ద్వైవైశ్చిత్వర్థః, ద్విగురేకవచనమిత్యతిపకషవచనం

వతాతే, తత్రైకం వక్తృతి వ్యుత్పత్త్యా ఏకత్వవిశిష్టసమాహారరూపా యోఽ
 ధ్వత్వస్త్రితిపాదకత్వత్వం మన్వానఃఫలితమాహ * ఏకవత్స్వదితి * పాణి
 పాదమితి * యద్యప్యత్ర జాతిరప్రాణినామి త్యేవసిద్ధమ్ , తథాపి ద్రవ్య
 పాప్రీధాన్యేఽపి భవత్వీతి పాణిగ్రహణమి త్యేకే , పాణిపణవాదితి వ్యుత్ప
 తే మాఘాదితి నియమాథ్యం వచనమి త్యే . * మాదృశ్శీకేతి * హృద్యవా
 దనం శిల్పగుప్త్యేత్యధై శిల్పమితి తక్ , ఏవం పాణివికత్వత్వపి . * రథి కాశ్వా
 రోహమితి * రథేనచరన్తీతిరథి కాః, పర్వాదిభ్యస్తస్మితిస్తక్ , తేచాశ్వారో
 హాశ్చ తేహంసమాహరః, ననుచార్థే ద్వత్వత్వత్వేన సమాహారద్వత్వస్స
 ధః , తస్యచైకత్వాదేకవచనమపి సిద్ధమితి కిమనెనెత్వాకజ్ఞానాహ * ని
 యమాధ్యమితి * సమాహరపవేతి * సమాహారే ప్రాణ్యజ్ఞాదీనామేవేతివి
 వరీతనియమోఽత్ర నభవతి , తిష్యపునర్వస్వోతి సూత్రే బహువచనగ్ర
 హణాత్ , తద్ధిసమాహారైక వచనస్య ద్వివచనం మాఘాదితి కృణిమ్ ,
 అన్యథాతిష్యపునర్వస్వోనపాద్యదితి , ఏవంచ ద్వత్వశ్చ పాప్రీధిరూఢ్యేతి
 ప్రకరణబహిర్భూతానానాపసమాహారద్వత్వోభవ త్యేవేతి నసర్వోద్వత్వో
 విభాషైకవద్భవతీతి వత్సయానం నాపూర్వవచనమితిజ్ఞేయమ్ . * చరణా
 నామితి * శాఖాధ్యేత్యవదినామి త్యధః . * స్థానోరితి * స్థాగతినివృత్తా
 ఇల్లతౌ , స్థాప్రకృతిక ఇన్ప్రీకృతికలుజవై ఉపపదసతీత్యధః , స్థానోః
 కిమ్ ? అభూవకాతకలాపాః , లుచికిమ్ ? తిష్ఠన్తు కతకాలాపాః . * ఉద
 గాదితి * ఇహాయదాకతేషు కలాపేషుచ త్రితిష్ఠితేషూ దితేషు వాచివా
 భ్యాం తత్రగ్రన్తవ్యమితి సజ్జేతయిత్వా తస్సజ్జేతం విప్రుత్పాదీనం ప్రతీ
 దముద్యతే , కతేనప్రొక్తగుధీయతేకతాః , వైశమాన్యనావై వాసిత్యా
 స్సినః , తస్య కతచరకాదితిల్క , అధ్యేత్యప్రప్రొక్తాల్లగితిల్క , కలాపి
 నోఽన్ , సబ్రహ్మ కాశీత్యాచ్యుతసంఖ్యావాట్టిలోపః . * యజురితి * సూత్రే
 అధ్యయ్యశబ్దాయజుర్వేద లక్షకత్వభావః . * వదతేతి * వదాన్యధీతేప
 దకః , క్రమాదిభ్యోవుక్ , ఏవంక్రమాకోప , వదాన్యధీత్యక్రమోధ్యేతవ్య
 ఇతి సప్రస్తాప్రత్యాసత్రి , అధ్యయనరూకిమ్ ? పితాపుత్రా , అవిప్రకృష్టేతి
 కిమ్ ? యాజ్ఞిక వైయాయికౌ . * జాతిర * జాతివాచ్యవయవకద్వత్వో
 పిజాతినివృత్తవత్సర్యతత్వత్యాశయేనాహ * జాతివాచినామితి * విజ్ఞాపిత్ర

ఇతి * జాతిప్రాధాన్యేపి బహువచనముపపద్యతే, జాత్యాభ్యామైకస్మిన్నితివిధానాత్తేనాత్రద్వ్యజ్జవికలం నేతిభావః । * ద్రవ్యజాతీనామేతి * అప్రాణీనామితి పర్యుదాసాన్నభివయుక్త న్యాయేన ద్రవ్యజాతీయానామైకవద్భావో నతు గుణక్రియా జాతీయానామితిభావః, జాతీయీకిమ్ ? సద్భవపాశ్చజన్య, సంజ్ఞాశబ్దావేతా । * జాతిప్రాధాన్యేపి * ఏతచ్ఛబ్దజాతిగ్రహణాల్లభిమ్, అన్యథాపర్యుదాసేనైవ జాత్యుపసర్జనద్రవ్యవాచినోపి గ్రహణోపపత్తౌ కింతేనేతిభావః । * ద్రవ్యవిశేషేతి * సన్న్యేవమ్, “రజ్జితానువివిధాస్తరుశ్చేలాః” ఇతిభారవిప్రయోగసన్న్యచ్ఛతపవేతికిమితి తరుసహితాశ్చైలాఇతి మనోరమాయాం ససర్గితమితిచేత్, అత్రాహుః — సకలతత్వైలరజ్జనం తత్రవివక్షితం నతు కేహంచిత్రుశ్చైలవిశేషాణామితి జాతిప్రాధాన్యాదేకవద్భావమాశబ్దత్రయోక్తమితి । * బదరామలకానీతి * ఫలేలుగితిలుకి లుక్తద్ధితలుకితీప్తీప్రత్యయస్యాపిలుకి ఫలత్వజాత్యుపసర్జనద్రవ్యవచనావేతా, విభాషావృక్షమృగేతిసూత్రేబదరాణీచ ఆమలకానిచ బదరామలకమ్, జాతిరప్రాణీనామిత్యేకవద్భావఇతివత్సృతి తత్తునానేనగ్రన్ధేనవిరుధ్యతే, ఫలత్వజాతివాచినాం బహువచనాన్తానామేవద్వన్యైకవద్భవతి, సత్వేకవచనాన్తానాం ద్వన్యైకతి ఫలసేవావనసప్తీతి వార్తికొక్తనియముపేత్యతత్ప్రవృత్తైః । * విశిష్టలిङ్గో * సూత్రే చత్వారోఽపి శబ్దా అవయవధర్మేణావయవిని ద్వన్యై వర్తన్తఇత్యాశయేనాహ * గ్రామేత్యాది * ఇహ నదీవాచినాం ద్వన్యః దేశవాచినాం ద్వన్యైతి నాక్యభేదేనవ్యాఖ్యేయమ్, తేన గణాకురుత్సేత్రే తేఇత్యత్ర వభవతి, దేశశబ్దేనాత్ర ప్రసిద్ధపవ జనపదోగృహ్యతే నద్యాః పుణ్యగ్రాహణాత్, తేనపరస్పరానాం, కైలాసశ్చ గన్ధమాదనంచ కైలాస గన్ధమాదనే, నదీదేశఇతికిమ్ ? కుకుటమయూర్యో, విశిష్టపదస్యాథకమాహ * భిన్నలిङ్గానామితి * విపూర్వోహి శిషిర్భేదార్థః, అతపవ విశేష్యుర్భిశేష్యేణైతి సూత్రే భేదకం భేద్యేనేతివ్యాఖ్యాతమ్ । * సమాహారే ద్వన్యస్యాస్యదితి * నిమగ్నాభిప్రాయేణైయముక్తిః, యథాశ్రితాభిప్రాయోజితత్వద్వన్యైకవత్సాన్యదితి కేషుచిరూప్రేషు వ్యాఖ్యానైరభిజ్ఞేయమ్ । * ఉద్ధృతావతీతి * ఉద్ధృతనదస్సోపి నదీవిశేషత్వాన్యదీకద్యేన గృహీతమ్;

ఏవం శోణోఽపి, అగ్రామాశ్చత్యత్ర నగరప్రతిషేధోవక్తవ్యః, తేన మథానా
 పాటలిపుత్రమిత్యత్ర నిషేధోనభవతి, ఉభయోరపి నగరత్వాత్ । * త్సు
 ద్ర * అపవితపరిమాణత్వం త్సుద్రత్వం తచ్చాపేక్షికత్వాదనవస్థితమ్ , య
 చ్చత్సర్యతే “ త్సుద్రజన్తురనస్థిస్సాన్యదథవా త్సుద్రపవయః । శతంవాప్రస్మ
 తాయేహం కేచిదానుకులాదపి ” ఇతి , తత్రచ సర్వపక్షసాధారణ్యేనోదాహ
 రతి । * యూకాలిక్షమితి * ఆనకులాదితి * నకులపర్యంతాశ్చత్యర్థః । * యే
 హంచ విరోధః * విరోధోవైరమ్ , నతు సహసవస్థానమ్ , తేనేహన ఛా
 యాతపా , శశ్వదిత్యవ్యయం త్రైకాల్యేవతః తే , తత్రభవశ్శాశ్వ
 తికః , కాలాట్టణ్ , అతపవ నిపాతనాదిసుసూక్తాంతాదితి కాదేశోఽవ్యయా
 నాంభమాత్రైతిటిలోపశ్చన, శాశ్వతికఃకిమ్ ? “దేవాసురైరమృతమమ్ము
 నిధిర్మమన్థే ” తేహంహ్యమ్మతాదిప్రయుక్తకాదాచిత్కోవిరోధో నతుని
 త్యః , మథనప్రపృత్తికాలే తద్విరహాత్ । * పరత్వాదితి * పశుశకునిద్వ
 ద్వానకాశో గోమహిషం గోమహిషాః , హంస చక్రవాకం హంసచక్రవా
 కాః , ఏహంచేత్యస్యావకాశః , మాద్జారమూషికమ్ , శ్రమణబ్రాహ్మణ
 మిత్యాదౌజ్ఞేయః । * చకారేణబాధ్యతఇతి * చకారఃపునర్విధాయకఇతి
 భావః । * శూద్రాణామ్ * త్రైవిర్ణికేతరమనుష్యపరశ్శూద్రశబ్దానతు
 శూద్రత్వజాతిపరః , అనిరవసితానామితి నిషేధాత్ । * పాత్రాదితి * యై
 ర్భుక్తై “ భక్తనాశుధ్యతే కాంస్యమ్ ” ఇత్యాదిస్తృత్యుక్తసంసారేణాపి
 పాత్రంనశుధ్యతి తేషామిత్యర్థః । * గవాశ్వ * యథోచ్చారితానితి * గణపా
 త పాణినినా యథాపఠితాని తతైవ పాఠూనీత్యర్థః , తేన అవజఃపాక్షిక
 త్వాద్యదానావజ్జరదాఉత్తరసూత్రేణ వికల్పోనభవతి , గోఅశ్వమ్ , అప
 శవోవా, అన్యేగోఅశ్వభ్యఃపశవోగోఅశ్వాః । * గవాశ్వమితి * ఇహపశు
 ద్వస్త్యవిభాషాప్రాప్తా । * దాసీదాసమితి * అత్రపుమాన్ స్త్రీయేత్యే
 కశేషోబాధ్యతే । * విభాషా * విశేషాణామేవేతి * అయంభావః వృ
 డాదిశబ్దైఃప్రత్యేకం ద్వస్త్యోవిశేష్యతే , నచైకోవృక్షశబ్దాద్వస్త్యః , నచ
 ద్వయోస్సహ ప్రయోగస్సయాపాణామిత్యేకశేషాత్ , నాపిపర్యాయా
 ణాం విహాపాణామపి సమానార్థానామిత్యేకశేషాత్ , నాపివృక్షశబ్ద
 భవశ్చేత్యాది సామాన్యవిశేషయోరభిధానాత్తత్ర ద్వస్త్యైతివా ఛా

వాదితి, సర్వప్రకరణశేషతయా నియమమాహ * ఫలసేనేత్యాది * ఫ
 లసేనాదీనాం ద్వైత్వవిభాషా వృక్షమృగేత్యనేన లక్షణాన్తరేణవా ఏకవ
 ద్భవో బహుప్రకృతి రైవైకవద్భవతీత్యర్థః, బహువోపరిపదాద్ధాన్తప్రకృతిః
 కారణం యస్య బహువచనాన్తావాప్రకృతిర్యస్య సబహుప్రకృతిః । * బద
 రాణిచామలకానిచేతి * జాత్యాఖ్యానాదేకమీనితి వైకలిప్తబహువచ
 నమ్ । * బదరామలకేతి * జాతిప్రాధాన్యేత్యేకవచనాన్తయోః ద్వ
 యైతి నాన్త్యైకవద్భావశ్చేతిభావః । * పశుగ్రహణమితి * వికల్పార్థమి
 త్యనుషజ్యతే, చాథే ద్వైత్వైత్యనేవేవ సిద్ధే మృగశకుని గ్రహణం న్యర్థమి
 త్యాశఙ్కాహ * మృగాణాం మృగేరేవేత్యాది * నపుంసకత్వాద్ధైతి *
 ఆయం భావః పశుత్వాద్వికల్పేసిద్ధైశ్చబదబ్రహ్మణం ప్రతిపదవిధానా
 ర్థమ్, తేనాశ్చబదబహుత్యైకవద్భావపక్షే పూర్వవదశ్చబదబావిత్యేత
 ద్భావిత్వా సనపుంసకమిత్యేతదేవభవతి, సద్ధితీ తచ్ఛబ్దేన హ్యేకవద్భావ
 భాజం పరామృశ్య విధీయమానం నపుంసకత్వం ఏకవద్భావవచేవ ప్రతిపద
 విహితం భవతి, తథాచ ప్రతిపదోక్తస్య బలీయస్తాన్నపుంసకత్వం సేధ్యతీ
 తి । * విప్రతిషిద్ధమ్ * అధికరణమిహ ద్రవ్యమ్, చకారో విభాషానుకూ
 లార్థస్తదేతద్వాచ్యత్యై । * విరుద్ధాద్ధానామిత్యాది * ఉదాహరణంతు శీ
 తోష్ణం శీతోష్ణే, సుఖదుఃఖం సుఖదుఃఖే, ఇత్యాదివిరోధోగ్ర సహానవ
 స్థానలక్షణః । * భవత్యేవేతి * విప్రతిషిద్ధగ్రహణాభావేతు ససన్యాత్,
 అద్రవ్యవాచినామేవేతి నియమాదితిభావః, అనధికరణ వాచీకిమ్ ? శీతో
 శ్ణే ఉదాత్యేత్యే, ఇహ పాక్షికసమాహారదత్వోద్విపిసాద్వితిదిక్ । * నదధిప
 య * * దధిపయసీతి * వృక్షనత్వాద్వికల్పప్రాప్తః, ఏవం మధుసర్పి
 షీ, సర్పిర్మధునీ ఇత్యత్రాపి బోధ్యమ్, ఇహబ్రహ్మప్రజాపతీ, శివవైశ్రవ
 నావపీత్యాకౌ సమాహారదత్వత్వనిషేధముఖేనేతరేతరయోగద్వైత్వోద్వేన
 పువస్థాప్యతే, తత్సాహచర్యాద్దధిపయసీతిత్యాదావపి తత్రైవ, తేనతత్ర
 వృక్షనత్వప్రయుక్తవికల్పేనిషిద్ధైపి జాతిలక్షణనిత్యమేవైకవద్భావో
 స్త్వితి నశఙ్కనీయమ్, కించ నేహలక్షణవిశేషే ఆగ్రహః, ఏతాని నైకవ
 త్స్యరిత్యేకవద్భావమాత్రస్య నిషేధాత్, యథావత్ప్రసాదభ్యంత్య
 ప్రతీష్ఠాబోధ్యమైవనిషేధనిష్ఠమే ప్రతీయం యదాదత్తత్రానీతిభా

మాన్యతోనిషిధ్యత ఇతి చిత్ । * ఋక్సామేవాజ్ఞానసేత్తితి * అచతురేత్యాది
 నా అత్ర సమాసాన్తోచనిసాన్యతే । * అధికరణే * సమాసార్థస్యాశ్రయోఽ
 ధికరణం వర్తితదాధస్తవ్యై తావత్త్వం పరిమాణనియమస్తస్మిన్మయానే ఇ
 ణివ్యాచక్షే । * ద్రవ్యసభ్యోవగహితతి * నియమోనస్యాదితి * సచేనా
 ప్రాణ్యైకత్వాత్ప్రాప్తవ్యైకవదేవేతి నియమస్య ప్రతిపేధేఽపిచాద్ధైవ
 ద్వైతతి సమాహారే ద్వైత్వస్యాదితివాచ్యమ్, సపితేషణానాం వృత్తిశ్చైవ
 భ్యుపగమేన సమాహారేద్వైత్వస్య ప్రాప్త్యభావాదితి, సచేతరేతరయో
 గద్వైత్వోఽపి నస్యాదితివాచ్యం సామాన్యప్రయోగఇతి చిత్తాత్ప్రధాన
 స్యసాపేక్షత్వేఽపి తదభ్యుపగమాత్, ఉక్తంహిభాష్యే—భవతివైప్రథా
 నస్య సాపేక్షస్యాపి వృత్తిరితి, స్యాదేతత్, సమాహారద్వైత్వస్యాత్ప్రాప్త
 ప్ర్యభావే ద్వైత్వశ్చప్రాణితూర్యైతి నియమాప్రవృత్త్యా ఇతరేతరయో
 గద్వైత్వోనిగ్భావవేతి సూత్రమిదమకిచ్చితగమితచేత్, అత్రాహుః—
 నియమసూత్రాణాం నిషేధముఖేన ప్రవృత్తిరికపితే ద్వంద్వశ్చప్రాణితూ
 ర్యైతి సూత్రం కేవలమితరేతరయోగద్వైత్వనిషేధవరం తథాచేతరేతర
 యోగనిషేధస్య నిషేధద్వారా ఇతరేతరయోగద్వంద్వప్రాప్తకార్థమిదమితి,
 ఏవంచ నిషేధముఖప్రవృత్తివత్సన్యజ్ఞాపనాయేదమితి ఫలిమితిచిత్ । * వి
 భాషాసమీపే * యద్యపీహ సమాహారద్వైత్వవేతి వ్యాఖ్యానేపి నక్షతిః, త
 థాపి పూర్వసూత్రే నియమనిషేధస్యోక్తత్వాత్తదనురోధేనాహ * నియ
 మోవాస్యాదితి * ఉపదశం దస్తోష్టమితి * ఏకవద్భావవత్తేఽవ్యయీభా
 వవ్యైవానుప్రయోగః, యదితు బహువ్రీహేః, తదా ఉపదశస్య దస్తోష్టస్యే
 తి షష్ఠీస్యాత్, ఉపదశం దస్తోష్టస్యేత్యేవేవ్యత ఇత్యాదికరణతి దస్తోష్టస్య ద
 ర్శనమిత్యభిప్రాయేణ శస్త్ర్యాం కృతాయామపి ఉపశబ్దే షష్ఠీనేవ్యతే, అ
 తోబహువ్రీహేర్నానుప్రయోగః, కిన్తవ్యయీభావవ్యైనేతి తదాశయః ।
 * ఆనన్దే * ఋత ఇతి షష్ఠ్యన్తం జాతావేకవచనమ్, ఋతోవిద్యాయోని
 సమ్బద్ధైభ్య ఇతిత్వనువర్తతే, తచ్చాచిత్ర షష్ఠ్యా విపరిణమ్యతే తదాహ
 * విద్యాయోనిసమ్బద్ధవాచినామితి * నను ఋత ఇతిత్వనువర్తనాదేవసిద్ధేకి
 మేవేవ ఋతోగమణేన, అత్రాహుః— ఋత ఇతి స్మాయమాణం ద్వైత్వ
 విశేషణం తస్మాత్తదవదేవదతో యత్యుర్వం తస్యవిశేషణం పున

శబ్దవరే ఆనజంవిధాన్యతి తత్ర కార్మిని దైశాధమ్, అన్యథాః తు త్రానిత్యత్రా
 పిసానిదితి. * ఉత్తరపదే ఇతి * ఏతచ్ఛాల్పగు త్తరపద ఇత్యధి కారాల్లభ్యతే,
 ఉత్తరపదేవరతః పూర్వం యద్భదంతం తస్యానజిత్యధః. * హేమాతాపోతా
 రాదితి * ఆనజో జిత్యాత్మాపూర్వాత్తస్య ఋకారస్యాదే శేసతి నలోపః, న
 చాకారమాత్రమేవ ఓధీయతామితి వాచ్యమ్, ఉర్రణపర ఇతి రపరప్రసక్తాత్,
 నన్విహేమాత్తరపదేన పూర్వపదం నాక్షిప్యతే, అన్యథా హేమాత్మపో
 తృనేష్టోద్ధాతార ఇత్యత్ర మధ్యమస్యానజ్ఞు స్యాత్తతశ్చ ఏవేశేష్యానన్విధా
 నాదృతపవస్థానై ఆదేశేనభివితవ్యమ్, నతు ఋదంతస్యస్థానై ఇతి, కిమ
 నేనానజో జిత్య రణేన సత్యమ్, జిత్య రణాభావే మిత్రావరణా విత్యాదా
 దేవతాద్వైత్యచేతుర్యత్తరపదేవరే విధీయమానోఽయమాదేశః పూర్వస్యా
 త్తరస్య పదస్యాపాసాసాత్, పూర్వస్యాలపవేత్యత్ర నియమాభావాత్,
 ఏతేన ఋత ఇతి కార్మిని దైశాధమ్ తుక్తత్వాన్నిర్దిశ్య మానస్య ఋకార
 స్త్యైవాదేశస్యానిదితి జేత్యరణమిత్యాశ్చ జాగపి పరాస్తా. * నేష్టోద్ధాతా
 ర ఇతి * నఘ్యత్ర నేష్టా పూర్వపదం ఆద్యవయవస్యైవ పూర్వపదత్వాత్.
 * మాతా పితరాదితి * పుత్రౌత్పదనై నయోరోఽనికృతసస్పృధః,
 పూర్వత్రతు హేమాత్మాదిరూపవిద్యాకృతసస్పృధపకప్తి న్యజ్ఞే ఆర్దిజ్య
 రూప ఇతి వివేకః. * మణ్డూకప్లుతేతి * తేనవిభాషాస్వప్నవతోఽరిత్యత్ర న
 సస్పృధ్యత ఇతి భావః. * పితాపుత్రాదితి * అనయోరపి యోనికృతసస్ప
 ష్పృధోజన్యజనక భావలక్షణః. * దేవతా * అన్యకారాంతాధమవిద్యా
 యోని సస్పృధార్థంచ వచనమ్. * ఈదగ్నేః * ఆనజోపవాదోయమ్.
 * దేవతాద్వైత్యతేవేతి * ఇదంచ వృత్తిగ్రద్వైతమ్, జ్యోతిర్లతయో
 రదేవతాద్వైత్యపృగ్నిషామా ప్రణేష్యామీత్యాశ్చ వ్యలాయన ప్రయోగస్తస్య
 వత్త్వాత్పాదుః, యద్వామాస్తతదనువృత్తిః, అగ్ని సోహమాణవకా వి
 త్యత్ర “అభివ్యక్తవదాధాయేస్వతన్త్రా లాకవిశ్రుతాః” ఇతి న్యాయేనాదో
 షత్వాత్. * అగ్నేః * సాత్పదాద్యోరితినిషేధేఽయమారమ్భః. * అగ్ని
 ప్లుతితి * అగ్నిఃస్తయతేఽప్తికన్సక్రతువిశేషః, సమ్పదాదిత్వాదధికత
 శాక్యే. * అగ్నిప్రోమ ఇతి * అగ్ని నాంస్తోమో అగ్నిప్రోమః, సామయా
 గన్యసంస్థా స్యాద్యసంస్థా ఉచ్యతే. * ఇద్వృద్ధా * తకార ఉచ్చారణార్థః,

అనజోఽపవాదోఽయమ్ , ఇకారస్యేకారవిధానస్తు బాధక బాధనార్థమ్,
 వృద్ధిశబ్దేనాత్ర వృద్ధిమద్భవ్యతే, వృద్ధిమాత్రస్యోత్తరపదస్యాసమ్భవాదతో
 వ్యాచక్షే . * వృద్ధిమత్పుస్తకపద్యతి * అనజమీత్వంచబాధితేతి * య
 ద్యపి వృద్ధిఃప్రాగేవానజీత్వయోరన్తర్యత్వాత్ప్రతిత్తిరస్తి తథాపి పరి
 హృత్యావవాధఃపయముత్సర్గోభినివిశత్యతి న్యాయాదానజీత్వే నభవత్య
 తి భావః . * అగ్నైష్టవమితి * ఇత్యాభావాదానజేవభవతి . * రుత్వం
 మాఘాదితి * అకారేనతి సకారస్య శ్రవణం భవతి , తేన ప్రయోగే వికా
 రాభావోఽనుమీయత్యతి భావః . * వినర్గమితి * తథాచ క్వచిద్వికారోనే
 త్యేవానుమేయమ్ , లక్ష్యానురోధాదితి భావః . * ఉషాసాసూర్యమితి *
 ఉషాశ్చ సూర్యశ్చ తయోస్సమాహారః . * మాతరపితరౌ * మాతృశబ్ద
 స్యారజాదేశో నిపాత్యతే . * ద్వద్వాత్ * అన్తగ్రహణం విసృష్టార్థమ్ ,
 చుత్తి పగ్రహణస్య ప్రయోజనం ధ్వనయతి . * త్వక్సృజమితి * బహు
 నాం ద్వద్వైతు వాక్త్వక్సృజం ద్వద్వగర్భే ద్వద్వైతు వాక్త్వచస్రజమ్ .

— శ్రి ఇతి ద్వద్వ సమాసః ౬ —

ద్వద్వాపవాదత్వేనాహ * అక్షైక శేష్యతి * విరూపాణామితి *
 రూప్యతే బోధ్యత్యతిప్రత్యత్యా సౌత్రస్య రూపశబ్దస్యార్థపరతయాపి వ్యా
 భ్యానాఝాస్మాక్షరై రెవ లబ్ధుం శక్యత్యతి ప్రాగేవవ్యాఖ్యాతమ్ . * వృ
 ధ్ధోయానా * అపత్యమన్తర్జితం వృద్ధమితి పూర్వాచార్యోపరిభాషితస్య
 పాణిన్యక్తగోత్రపరపర్యాయసేవగ్రహణం కృత్రిమేణ యానాసాహ
 చర్యాత్తదాహ * గోత్రం శిష్యత్యతి * గోత్రం యూనెత్యేవతు నసూ
 త్రీతమ్ , అపత్యాధికారాదన్యత్ర లోకికం గోత్రగ్రహణమితి సిద్ధాంతాత్,
 తేన ఔపగవశ్చాన్తరః ఔపగవశ్చయవేత్యన్త్రైకైవః . * భాగవిత్తీ
 తి * భాగవిత్తస్య గోత్రావత్యం భాగవత్తిరిత్యస్తాద్యానివృద్ధాట్టకాన్సవీరేషు
 బహుళమితి కుత్సాయాం తక్ , ఇహ కుత్సా సావీరత్వంచాధికమపేక్ష్యతే
 నతు యవత్వమాత్రకృతం వైయాప్యమ్ . * గార్గ్య వాత్సయినామితి *
 ఇహ ప్రకృత్యం శే వైరూప్యం నగోత్రాదికృతమ్ . * స్త్రీపుంసచ్చ * వృద్ధా
 స్త్రీతి * గోత్రప్రత్యయాన్తం స్త్రీవాచకమిత్యర్థః , పుంసచ్చావకృత
 వైలక్షణ్యం స్ఫుటికతుం ద్వివచనానైన విగ్రహమాహ * గార్గ్యాణామి

తి * అనువర్తమానత్వతి * తద్రూపస్య బహుష్విశ్యతఃపుంవదిత్యర్థాః తే శ
 స్య ఫలమునేనదర్శితమ్ , అన్యథాస్త్రీత్వస్యానివర్తనాల్లుబ్ధస్యాత్ , గ
 గాఁన్పశ్యేత్సత్ర సత్వంచసిద్ధమ్ , రూపాతిదేశేతు వైతత్పిధ్యేత్ , సామా
 న్యాతిదేశే విశేషానతిదేశాదిత్యాముః , పృథ్వీయానేత్యాద్యనువర్తనా
 న్నైహః . * గాగ్గీచ వాత్సాన్యాయనాచ * పుమాన్ప్రియా * పృథ్వీయా
 నేతి నివృత్తమ్ , సరూపాణామితిత్వనువర్తతే భాగ్రీత్యపుత్రావిత్సృజ్జిర సూ
 త్రారమ్భాత్ , తేన హంసశ్చ వరటాచేత్యత్ర సభినతి , అన్యథా స్యాదే
 వాతిప్రసక్తః , హంసత్వ జాతిసామ్యేన శబ్దవైలక్ష్యణ్యస్య స్త్రీత్వపుంస్త్య
 మాత్రప్రయుక్తత్వాత్ , స్యాదేతత్ , గౌరియం గౌశాచ్చయం తయోస్స
 హూతౌ పతౌ గావావితి నియమతో నస్యా త్తల్లక్షణవిశేషాభావాత్ , కిం
 తు స్త్రీవాచకస్య పుంవాచకస్యచ సరూపాణామిత్యేక శేషోఽనియమే
 నస్యాత్ , అత్రాముః — తదితరకృత విశేషాభావే తాత్పర్యాన్నదోషశ్చ
 తి , ఇద్వైర్ద్వాగ్విత్వాదిత్యేక శేషానభవతి , స్త్రీత్వపుంస్త్యేతరపుం
 యోగకృత విశేషస్యసద్భావాత్ , స్యాదేతత్ , పతౌగావావితి నియమతో
 నస్యాదితి మనోరమాయామిహ చ యదుక్తం తత్కథం సజ్జచ్ఛతామ్ , త్య
 దాదితశ్చేషే పుంసపుంసకతత్వతి నియమాప్రవృత్త్యా స్త్రీవాచి గోశబ్దస్య
 శేషేషి పతౌ గావావితి నియమతఃప్రయోగసిద్ధ్యత్యేవేత చేదత్ర కేచి
 త్ — దిక్పరిదర్శనమాశ్రమిదం నీలౌగావౌ సున్దరౌ గావావితి నియ
 మతో నస్యాదిత్యుదాహరణవ్యమ్ , అథవా , పతశబ్దోఽత్ర అదస్త్యక
 ర్బురవాచీతి కల్పనీయః , పతశ్చ పతౌచ పతౌగావౌ , కర్బురౌగావౌ ,
 ఏతంహి త్యదాదితశ్చేషాత్సత్వత్వనియమాప్రవృత్త్యా సరూపాణామిత్యనేన
 స్త్రీలింగశేషేతు పతేగావావితి స్యాదితి , పతౌగావావితి నియమతో న
 స్యాదిత్యాక్షేపే బాధకం నాస్తీత్యాముః , తదవరే నక్షమనై , త్యదాదిత
 శ్చేషత్వతి నియమాప్రవృత్తావపి పుమాన్ప్రియేతి నియమాప్రవృత్త్యా నీలౌగా
 వావేతౌ గావావితి నియమతస్సిద్ధ్యత్యేవేతి , అత్ర వదన్తి — అద్వద్వ
 తత్పురుష విశేషణా సామిత్యేతన్యాయసిద్ధమేన వచనం విశేషే యల్లింగం
 తదేవవిశేషణేష్యసీతి పర్వసమ్మతత్వాత్ , ఏవంచ ద్వత్వతత్పురుషవిశేష
 ష్టేష్యత

విత్యత్ర త్యదాదితశ్చేషత్వత్వనియమాప్ర

వృత్త్యా విశేష్యగతమేవ లిङ्గంభవతీతి స్త్రీవాచిగోశబ్దస్య శేషేష తేభిన్నా
 దేవేత్యేతా గావానితి నియమతో నస్యాదిత్యాత్మైవస్సజ్జచ్ఛతపవేతనిక్ .
 * నపుంసక * అన్యతరస్యాం గ్రహణమేకవచ్ఛేత్యనేనైవానన్తరాత్మన్
 స్పృశ్యతే , న త్వేక శేషేణేత్యాశయేనాహ * క్లిబంశిష్యతే తచ్చవా ఏక
 వదితి * అనపుంసకేనేతికిమ్ ? శుక్లంచ శుక్లంచ శుక్లే , ఆత్మైకవచ్ఛేతి
 నభవతి , అన్యగ్రహణమన్యైవైక శేషస్య ఏకవద్భావో యథావిజ్ఞాయతే
 త్యేనమర్థమ్ , అన్యథా ఉత్తరత్రాపేయికవదిత్యస్యానువృత్తిశ్శబ్దేభ్యత . * శు
 క్లంపటిత్యాది * శుక్లః శుక్లాశుక్లమిత్యేవవిగ్రహః , పటంపటిత్యాదిప్రద
 ర్శనన్త శుక్లశబ్దస్య గుణిలిङ్గత్వస్ఫోరణాయ . * పితామాత్రా * శ్వశురశ్వ
 శ్వా * న స్వేతత్సూత్రద్వయం వ్యర్థం పితృశబ్దేన మాతాపిత్రాశ్వశురశ
 బ్దేన శ్వసూశ్వశురయోర్లక్షణయా బోధనమ్భవాత్ , నచ సరూపాణా
 మిత్యాది సూత్ర సమూహవదిదమపి సూత్రద్వయం ద్వద్వన్వివృత్యర్థమావ
 శ్యకమితి వాచ్యమ్ , పత్య తస్యాపీష్టత్వాదితీచేత్ , అత్రాహుః — పితృ
 శ్వశురశబ్దయోరివ మాతృశ్వసూశబ్దయోఃకేవలయోరుక్తవిషయే ప్ర
 యోగం వారయితుమారమ్భణీయమేవ సూత్రద్వయమ్ , అనభీధానమూర్తి
 త్య ప్రత్యాఖ్యానస్యానుచితత్వాదితి . * మాతాపితరాదితి * “ పితృశగు
 ణం మాతా గౌరవేణాతిరిచ్యతే ” ఇతిస్మృతేర్జ్ఞాతుంభవ్యహితత్వాత్సూ
 ర్వానిపాతః , ఆనస్మృతఇత్యానన్ . * శ్వసూశ్వశురాదితి * “ శ్వసూ
 పూర్వజపత్నీచ మాతృతుల్యాప్రక్రీరితా ” ఇతిస్మృతేశ్వశ్వాన్నిఅభ్యర్తి
 తస్మాత్సూర్వానిపాతః . * త్యదాదీని సర్వైః * సర్వైఃకిమ్ ? త్యదాది
 భిన్నైరపి సహజైరయథాస్యాత్ , ప్రత్యాసత్త్యాత్యదాదిభిరేవ స
 హజాకైవిత్యర్థోమాభూత్ . * యత్పరమితి * శబ్దపరవిప్రతిషేధాదితి
 భావః . * త్యదాదితఇతి * ఆద్యాదిత్వాత్తసిః , త్యదాదీనాం శేషేనమా
 వివక్షితేషుయఃపుమాన్యచ నపుంసకం తద్వశేన లిङ్గప్రతిపాదకానిభవన్తి
 తివాచ్యమిత్యర్థః , కానీత్యాకాష్టాయామధ్యాత్వదాదీన్యేన , అస్యాపవా
 దమాహ * అద్వైత్వేతి * ద్వద్వాదివిశేషణానాం పూర్వోక్తంచ , కిన్తువి
 శ్లేష్యనిఘ్నైతేత్యర్థః , నశ్వేవం కుమరటమయూర్యాదిత్యత్ర ద్వద్వస్యా
 భిన్నభదాథ్యక్రూఢానన్వేనోభయోరపి విశేష్యత్వాత్ , విశేష్యనిఘ్నైతా

యానుపి కుక్కుట మయూర్యావిమే ఇతి నియమతోనస్యాదితి చేదత్రస
 వ్యాః — పరవల్లిక్ష్మమిత్యనేన ద్వద్వత్తత్పురుషయోరుత్తరపదలిక్ష్మత్వాదుత్త
 రపదలిక్ష్మత్వైవ ద్వద్వత్తత్పురుష ప్రతిపాద్యత్వేన లిక్ష్మణీనతై వానుప్ర
 యోగసేవ్యతా నకదాచిదనుపపత్తిరితి । * మయూరీకుక్కుటాపిమావితి * ప్ర
 కృతానుపయుక్తమప్యేతత్ప్రసక్తాదుక్తమ్ । * తచ్ఛేతి * పిషపల్యధమ్ ।
 * సాచేతి * అర్థపిషపీ, తత్పురుషవిశేషణముదాహరితి । * అర్థపిషపౌన్య
 తఇతి * యద్యపిస్త్రీనపుంసక సాధారణస్తైఇతి ప్రయోగస్తథాపి తచ్చ
 సాచ అర్థపిషపల్యస్తైఇత్యాదు్యదాహరణమూహ్యమ్ । * గ్రామ్య * గ్రామే
 భవాగ్రామ్యాః, గ్రామాద్యుభయాయాః, లిక్ష్మణ్యేపిగావఇతిహావస్యస
 మానత్వాత్ స్త్రీలిక్ష్మణేషస్య ఫలమాహ * ఇమాఇతి * ఏవంచ ఇమేచ ఇ
 మాశ్చ ఇమాఇతి స్త్రీలిక్ష్మణేషపవభవతి, నత్వప్రత్యదాదితశ్చేషే పున్న
 పుంసతోలిక్ష్మణచనానీతి పుల్లిక్ష్మణేషః, గావఇమాఇతిభాష్యేదాహరణాదిత్యే
 కే, అన్యేతు — గ్రామపశుసంజ్ఞవిషయత్వావిశేషాగ్గావఇతినదిమాఇతిచ
 స్త్రీలిక్ష్మణేషపసాన్యాదితినాస్త్రీశబ్దావకాశఇత్యామః * ఏతౌగావావితి *
 ఏకశేషసాన్యైకేషయత్వా దేవానైకపరిగ్రహసిద్ధే సజ్జగ్రహణసామర్థ్యా
 ద్భవనానాం సముదాయోత్తగృహ్యతఇతిభాషః । * ఏకశేషేకృతేఇతి *
 విభక్తుత్పత్త్యసపేక్షత్వేనాన్తరక్షత్వాదితిభాషః, నన్వేనంవిషయభేదాద్ద్వ
 ద్వావనాద ఏకశేషఇత్యుద్ఘోషనకథం ప్రవర్తతఇతి చేత్, అత్రామః —
 యద్యేకశేషానస్యాన్తర్హి విభక్తావృత్తద్యమానాయాం ద్వద్వత్సాన్యైత్,
 కృతేత్వేకశేషేనసభవతీతితారికీం చాప్రిమాదాయాపనాదోద్ఘోషఇతి ।
 * ద్వద్వత్సేతి * ఏతేనకృతద్వద్వానామేకశేషఇతి భృమోనిరస్తః, నచత
 తైవాప్రభుతే విశేషాభావాదితి వాచ్యమిత్యాహ * తేనైతి * పథానావితి *
 నచాత్రోత్తరస్వనామస్థానఇతి లిక్ష్మాత్సమాసాన్తస్సపరిహరః ఇతోది
 త్యుక్తేపి సావిధ్యసమృత్త్యాపథ్యాఇతి సిద్ధిరితివాచ్యమ్, పథోవిభాషేతిస
 మాసాన్తాభావేపథానావిత్యాదా ఇతోదితి సూత్రస్యసావకాశత్వాత్.

— త్రిశతేకశేషసమాసః —

ప్రసక్తాదాహ * కృతద్ధితేత్యాది * పశువృత్తయఇతి * పశ్వా
 నాంవృత్తిరితిపూర్వాచార్య సంజ్ఞాఇహోపాన్యత్రీయతఇతిభాషః, తల్లక్షణ

మాహ * పరాక్షేతి * ప్రత్యయాథాన్తర్భావేణ పరపదార్థాన్తర్భావే
 నవా యోవిశిష్టోఽర్థస్సపరాధస్సచాభిధీయతేయేన తత్పరాధాభిధానమ్,
 అతపన తిజస్తంపృత్తిర్న భవతి, తత్రైకాగ్రీభావానభ్యుపగమాత్, అన్య
 ధా న్యుపపదతీత్యాదౌ ఫలే మృదుత్వాన్వయోనస్యాత్, సవిశేషణానాం
 పృత్తిర్న భవతి పృత్తస్య చ విశేషణయోగోనేత్యభ్యుపగమాదిత్యేకే,
 సమగ్రసూత్రైకైయటస్తాష్టమా పరస్యశబ్దస్యయో అర్థస్తస్యాభిధానంశబ్దా
 న్తరేణ యత్ర సాపృత్తిరిత్యర్థః, యథా రాజపురుష ఇత్యత్ర రాజశబ్దేన
 వాక్యావస్థాయాం అనుక్తపురుషార్థోఽభిధీయత ఇతి * అవిగ్రహఇతి * తా
 కిః విగ్రహరహిత ఇత్యర్థః । * అస్వపదేతి * సమస్యమానయావత్పదా
 ఘటిత ఇత్యర్థః । * ద్వస్త్యబహువ్రీహ్యా రేవేతి * అనేకగ్రహణత
 దనుపృత్తిభ్యాం తద్విధానాద్యహుపదసమాసత్వం తయోరేవ సమ్భవతీతి
 భావః । * ిద్విదేవేతి * ద్వ్యహుజాత ఇత్యాదౌ । * నాన్నేతి * ప్రా
 తపదికేనేత్యర్థః । * కుమ్భకారఇతి * అత్రహి సుబుత్పత్త్యై ప్రాగే
 వోపపదసమాసః । * కటపూరజస్రమితి * కిద్విద్విదప్రచ్ఛీతివార్తికే
 నమిక్మీప్తి సూత్రేన కటప్ర అజస్రమితి నిపాతనాద్ధాతువా సమాసః ।
 * పిబతభాదతేతి * ఆఖ్యాతమాఖ్యాతేనేతి మయూరవ్యంసకాదౌ పాతా
 తసమాసః .

—→ త్రి ఇతి సర్వసమాసశేషః, త్రి ←

* ఋక్పూర * అఇతిలుప్తప్రథమైకవచనాన్తం సమాసాంతా ఇతిత్వ
 ఛక్రియతే తదాహ * సమాసస్యాప్రత్యయోన్తావయవఇతి * అనక్షరత్వే
 తత్సామాన్యతశ్శ్చ తమపి ధురైవసమ్భవ్యతే సామర్థ్యాన్నాన్వైరిత్యాశ
 యేనవ్యాచయై । * అక్షేయాధూరితి * తదస్తస్యతునేతి * సూత్రే సమన్వ
 యిన్ోఽధికరణత్వవివక్షయాసప్తమీ, తేనాక్షసమ్భవినీయా ధూస్తదస్తస్య
 నేత్యర్థః, యద్యత్రాక్షే పూర్వపదేనేతివ్యాఖ్యాయేత తహిన్దృశ్యధూ
 రక్ష ఇత్యత్రనిషేధోనస్యాత్, యదిత్వక్షేసమాసార్థేనేతి వ్యాఖ్యాయేత
 తదా అక్షధూరిత్యత్రనస్యాత్, తస్మాదుభయసంశ్చోహంక్షముక్తవ్యాఖ్యాన
 మేవజ్ఞాయః । * అర్ధర్చఇతి * అర్ధంసంభంసకమితి సమాసః, అర్ధర్చాన
 పుంసించేతి పుంస్త్యమ్ ! * అన్యగిత్యాది * అనుక్తసమాసాన్తత్వాచ్చేషా
 ద్విభావేతి క్షప్రయే అన్యచక్షుఃపాహ్వాచక్షుఃమిత్యపి బోధ్యమ్ । * విష్ణుపు

రమితి * యద్యపిపురశజ్జన సమాసేప్యేతస్మిన్ గృహి తథాపి విష్ణుపూరిత్య
నిష్టవారణాయసూత్రే పూర్వ హణమ్ । * కృతసమాసాంతస్యేతి * యేన
విధిరితిసూత్రే ఆపస్త్యిప్తస్తి స్వాపస్త్యిప్తస్తితి భాష్యాదితిభావః । * అన్తరీప
మిత్యాది * అన్తర్గతాః ప్రతికూలాసన్యతాశ్చాపోఽప్తిస్తితి విగ్రహః, ఉ
పసర్గగ్రహణం ప్రాదేరుపలక్షణార్థమ్ । * సమాపత్తితి * అనుపసర్గత్వా
న్నేత్యమితిభావః, భాష్యేతు సమాపకృత్వ ప్రతిపేధోవక్తవ్యత్సక్తిమ్,
సచదేవయజనరూపవిశేషార్థపరః, సమీపసమ్మర్థి నిర్దేశాత్సమీపమితి భా
ష్యోదాహరణాచ్చేతిజ్ఞేయమ్ । * దేవయజనమితి * దేవాభ్యన్తైఽప్తిస్తి
తి వ్యుత్పత్త్యా యజ్ఞభూమిః । * స్వచితి * నపూజనాదితి సమాసాంతాభా
వః । * అవగ్ణాంతాద్యేతి * ద్వ్యన్తరితిసూత్రే ఈత్వగునవగ్ణాదితి వక్త
వ్యమ్, ఇహమాభూత్ ప్రాపం పరాపమితిభాష్యోక్తేః, గతిశ్చేతిసూత్రే
ప్రేపంపరేపమితి భాష్యోక్తేత్పేతి భావః । * ఉదనో * దీర్ఘోచ్చారణం
క్వచిచ్చాభాయానువగ్రహార్థమ్, బహ్వచ్చాస్తు అనూపే గోమా గోభి
రిత్యత్రానూపశబ్దం నావగృహ్లాన్తి । * అనూపత్తితి * అనుగతా ఆపోఽప్తి
స్తిత్యనూపోదేశః, “జలప్రాయమనూపంస్యాత్” ఇత్యనురః । * ప్ర
తిసామమితి * అవ్యయీభావః ప్రాదిసమాసో బహువ్రీహీర్వా, ఏవమను
సామాదావప్రూహ్యమ్ । * కృష్ణోదగితి * అజితయోగఽభాగేన గతార్థ
మిదమ్, ఏవముత్తరవాత్తికమపి, కృష్ణభూగుత్త్యానయో బహువ్రీహ
యః । * పద్మనాభత్తితి * పద్మంనాభావస్యేతివిగ్రహః, గద్వాదిత్వాన్నప్త
వ్యన్తస్య పరనిపాతః, పద్మాకారానాభిరస్యేతివా, ఏవమూర్ణనాభోపిజ్ఞే
యః, తస్మాత్ జాన్యసోసంజ్ఞా చ్ఛన్తసోరితిహ్రీస్వవిశేషః । * అగ్న్యో *
దృశ్యతేనేనేతిదర్శనం చక్షుః, తద్వాచినోఽక్షీశబ్దస్యపర్యుదాసాదముఖ్య
స్య గ్రహణమిత్యాశయేనాహ * అచక్షుఃపర్యాయాదితి * గవాక్షత్తితి *
గావఃకిరణాః, అక్షీశబ్దాగ్రన్త్రవాచీషస్త్రిసమాసః । * అచతుర * నిపా
త్యన్తత్తితి * నిపాతనఫలన్తు సమాసవిశేషనియమః టిలాపాదికచ్చ తదా
హ * ఆద్యాత్తితి * బహువ్రీహయత్తితి * బహువ్రీహయపవేత్యర్థః, తేన
సంక్షత్తురుపే అచత్వారోవిచత్వారిత్యేవ భవతీతిభావః, ఏవముత్తరత్వా
ప్యవధారణమూహ్యమ్ । * త్రిచతురాత్తితి * త్రయశ్చత్వారోవేతి విగ్ర

హః, సప్త్యయావ్యయాసన్నేతి బహువ్రీహిః, బహువ్రీహౌ సప్త్యయభిజ
 చోఽపవాదోచ్. * అక్షిభ్యవమితి * ప్రాణ్యజ్ఞత్వాదేకవత్. * ఊరూచా
 స్త్వినన్తాచేః * “సఖిక్లీబేపునూనూరుః” ఇత్యమరః “జానూరుపర్వాస్త్వినదస్మి
 యామ్” ఇతిచ. * ఊర్వస్త్వినం * పదస్త్వినమితి * ప్రాణ్యజ్ఞత్వాదేకపదాభిసః।
 * ద్వన్వోన్వినిపాత్యత ఇతి * విరూపాణామిత్యేకశేషంబాధితేపితశేషః। * స
 రజసమితి * అవ్యయాభావేచాకాలఇతి సహస్యసభావః * సరజసపజ-జ
 మితి * “సరజసనుకరిస్తనిర్భరాసు” ఇతి మాఘప్రయోగస్తుచిన్త్య ఇతి
 భావః। * నిశ్రేయానితి * నిశ్చితంశ్రేయోయేనెతి పిగ్రహః, నిశ్రేయ
 స-ఇతిశేషాంబిత్ప్రిత్యుదాహరణమశుద్ధమ్, ఈయసశ్చేతికపోనిషేధా
 త్. * గోష్ఠీఽశ్వేతి * ఏతేనసప్తమీతత్పురుషపవేనియమోదశితస్తే
 నచస్త్వితత్పురుషే గోష్ఠశ్వేత్యేన। * బ్రహ్మవర్చసమితి * పస్త్వితత్పురు
 షః, ఏవంహస్తివర్చసమపి। * పలేయతి * పలంమాంసనుహాతీతపల్యో
 మాంసభోజీ, తదియం వర్చఃపల్యవర్చసమ్। * అవతససమిత్యాది * అ
 వహీనం సస్తతంచ తవ ఇతి పిగ్రహః। * అధయతీతి * అధన్యఃప్రమృషమాతే
 చురాదిః, అధనుతిగాఢమిత్యర్థః। * శ్వసా * వసుశబ్దాత్ప్రశస్తవచనా
 దీయనునిత్యాకరవిరుద్ధం వ్యాచక్షాణాఉపేత్యాఇతి ధ్వనయతి। * వసుశ
 బ్దఇతి * వసీయఇతి * “యగకానుయేత వసీయాన్స్యామ్” ఇతిశ్రౌత
 ప్రయోగోఽప్యత్రానుకూలఇతి భావః। * శ్వసశబ్దఇతి * కాలవాచ్యప్రయం
 ప్రకృతేఽన్యథాశేషపరిశ్శబ్దశక్తిస్వాభావాత్, తమేవాహ * ఉత్తంపదాక్షా
 ప్రశంసామితి * ఉత్తరపదార్థభూతాం ప్రశంసామిత్యర్థః। * ఆశీర్విషయ
 మితి * పస్త్వినమాసః, విషయశబ్దస్యాజహన్లిక్ష్వాత్పున్లిక్ష్వినిదేశః, ఉత్త
 రపదార్థప్రశంసాయా ఆశీర్విషయతామాహేతి పాతాన్తరం క్వచిదస్తి,
 ఉభయథాప్యాశీర్విషయతాయా ద్యోతకోఽయమితి. ఫలితోఽర్థః। * అన్వ
 వ * ఇహరహఇత్ప్రకాశముచ్యతే, అనుగతనువహీనంచ తవ ఇతి ప్రా
 దినమాసః, అనుగతంరహితాఽస్మిన్నిత్యాది బహువ్రీహివాక్. * తత్తర
 హసమితి * తత్తంచ తద్రహశ్చేతి పిగ్రహః, పరేణానధిగమ్యమిత్యర్థః।
 * ఇత్యతః ప్రాగితి * ప్రాగ్బహువ్రీహిగ్రహణం కతవ్యమితి వాగ్వికృ
 రితభావః। * కిణఃక్షేపే * క్షేపగ్రహణమిహ శక్యమవత్తుం ప్రతిపదోక్తప

రిభాషయా కింత్వైపశ్యతి విహితసమానస్యైవగ్రహణాత్ । * కింరాజిత్యై
 ది * కిమశ్రుప్రశ్నే , పశ్యేసమాసకర్మధారయోహ , నశస్తతుఎరుమా
 త్ , నశితమిష్టే , నశస్ససచ్చియస్తతుఎరుషః నశవయవకస్తస్తాదిత్య
 ధ్ధః । * అవధమితి * నస్తస్థిత్యతి టిలోపః , అవధం నపుంసకమిశ్లేబత్వ
 మ్ । * అవధం నర్తత్యతి * అగ్రాభావేవ్యయాభావః .

— శ్రీ ఇతి సర్వసమాససాధారణాస్సమాసాస్తాః . శ్రి —

అలకాన్యదిత్యప్రసవ్యప్రతీషేధోయమ్ , సుహృథాత్విత్యాది నా
 ప్రాప్తోలుజ్జ భవతీత్యర్థః । స్తాకాన్య క్త్యతి సమాసప్రయోజనమైక
 పద్యమైకస్వర్యం విశేషణయోగాభావశ్చ , కిచ్చ స్తాకాన్య క్తస్యావత్యం
 స్తాకాన్య క్తిః , స్తాకాన్య కాయాః స్తాకాన్య కైయిత్యతి సముదాయాత్కర్తృతోశ్చ
 త్తీరప్రయోజనమ్ , నవప్రాథమిక సామాసకలుకోనిషేధేనచరితార్థత్వాద్బా
 హ్యతద్ధితనిమిత్తాలుగ్ధ్రావర్త్యశజ్యమ్ , సుహృథాత్విత్యాస్త్రైవైకత్వా
 దవిశేషేణలుగ్ధ్రయస్యాపి నిషేధాభ్యుపగమాత్ , ఇహ స్తాకాన్య కేతి సమా
 సశాస్త్రపరితాపవ స్తాకాదయోగృహ్యన్తే నతుకరణేచ స్తాకాలకృచ్ఛే
 తిమాత్రపరితాస్సమాసేసుహృలుకిప్రసక్తే విధియమానేనాలుకాన్యస్త్రిణసమా
 సశాస్త్రపరితానామవిలప్తేనోపస్థితేర్వాల్పిప్రీత్యాయాచ్చ , స్తాకాన్య కేత్య
 త్రహ్యర్థగ్రహణాదన్యాన్యపి బహునిగృహ్యన్తే తదేతత్త నసినిధాయాహ
 పవమితి ద్వివచన బహువచనాన్తానాంతు సమాసోనేష్యతేనభిధా
 నాత్ , తేన స్తాకాన్యాంముక్తమిత్యాకౌ వాక్యమేవ । శస్త్రాణీత్యప్ర
 గీతమస్త్రీసాధ్యగుణినిష్ఠ గుణాభిధానం స్త్రీప్రమ్ , అప్రగీతమస్త్రీ సా
 ధ్య గుణినిష్ఠగుణాభిధానం శస్త్రమితి యాజ్ఞికానాం వ్యవహారః । ఓజ
 స్సహూ ఓజసాకృతమితి కర్తృకరణేకృతేతి సమాసః , కథం తస్మి
 “ సతతనైశతమోవృతమన్యతః ” ఇతి భారవిః , అశ్రావః — వృతువ
 తానశత్యస్తాన్యభిధే కవిధానమితి భావే కప్రత్యయే తదనైవ పశ్యేసమాసా
 శ్రయణాన్నదోష ఇతి । యత్తు కేవలపదాధికారపవ తదస్తవిధిర్నరూ
 త్తరపదాధికారే , తథాచ నైశతమసె అలుజ్జ భవతీతి దు
 ర్ఘటవృత్త్యాదాపుక్తమ్ , తన్న పదాధికారిత్యత్ర ఇప్తకచితం పక్షేష్ట
 కచితమితి భాష్యోదాహరణాదుత్తరపదాధికారేపి తదస్తవిధిప్రత్యుత్తరః ।

* జనుషెతి * “ జనుర్జననజన్మాని ” ఇత్యమః । * ఆత్మ నావఞ్చమితి *
 తృతీయేతి యోగవిభాగాత్సమానః , ఇహప్రకృత్యాదిత్వాత్ప్రళమాధే తృ
 తీయే త్యేకే , ఆత్మనాకృతఃపఞ్చమితి కరోతిక్రియాపేక్షాసేత్యన్యే ।
 * బహువ్రీహిర్బృధ్యితి * ఏకస్యాస్యాపాధికభేదం పరికల్ప్యవర్తిపదా
 ర్థత్వనునృపదార్థత్వంచ వివక్షణీయమితిభావః * వైయాకరణా * వ్యాక
 రణే భవావైయాకరణీ అణ్యగయనాదిభ్యిఇత్యేవ సాచాసావాఖ్యాచేతిక
 ర్మధారయః । * ఆత్మనఇత్యేవేతి * ఇహోత్మనఇత్యననువర్త్యవైయాకరణా
 ఖ్యాయాం చతుర్థ్యాఅలుగితి , వ్యాఖ్యానేతు పరస్యచేత్యుత్తరసూత్రం
 త్యక్తం శక్యమిత్యాహుః * ఆత్మనేభాషెతి * యద్యపీయమాఖ్యాఅష్టా
 ధ్యాన్యాం నాస్తి తథాపి ధాతుపాఠైస్తీతిభావః , ప్రకృతివికృతిభావపి
 రహాద్రద్ధనాయ స్థాలీవత్సమాసాభావమాశఙ్క్యాహ * యోగవిభాగాదితి *
 ఇహోలుగ్విధిసామర్థ్యాదపి సమాసస్సవచః । * పరస్యచ * పరశ్చస్యచ యా
 చతుర్థితస్యా అలుకన్యవైయాకరణాఖ్యాయామ్ । * గవియధి * ధ్విర
 శబ్దాయమజిరశిశిరేత్యేణాదికఃకీరచ్చృత్యయాస్తప్తిప్రతేర్నిష్పన్నః ,
 సాత్పదాద్యోరితి నిషేధప్రాప్తైవచనారమ్భః । * గవీతి వచనాదేవేతి *
 నచలుకంబాధిత్వాపరత్వాదస్తరజ్ఞత్వాచ్చవాదేశేహలదస్తాశ్చప్తమ్యాఇత్యే
 వాలుకసిద్ధ్యతీతి వాచ్యమ్ , అస్తరజ్ఞానపి విధిః బహిరజ్ఞోలుగ్బాధత ఇతి
 లుకో బలీయస్తాదితి భావః । * హృదిస్పృగితి * హృదయం దివంచస్పృ
 శతీతి విగ్రహః , అలుగ్విధిసామర్థ్యాతర్కణీనప్తమీ , కర్మణాఽధికరణత్వ
 వివక్షణూవా । * అవికటోరణితి * సక్షాతేకటజితి కటచ్చృత్యయా
 న్తః , ఊరణోమేషః । * బద్ధైవవిభాషా * బద్ధితి ఘృతః । * హస్తై బద్ధ
 ఇతి * బహువ్రీహిరయమ్ , తత్పురుషేతు నేనిద్ధబధాఽతిష్ఠితి వక్ష్య
 మాణేన నిషేధపవేత్యాహుః । * అపసృగ్వితి * దిగాదిత్వాద్యతి ఓర్గుణేవా
 న్నాదేశః , ప్రాచాతు—యతస్థానే జంపతిత్వాఅపునజిత్తుద్వాహృతంత
 దాకరవిరుద్ధమ్ , జేవరేచవత్తవ్యం అపునః , అపునరఇతిభాషేవచనా
 న్తరదర్శనాచ్చ , కేచిత్తు—అపునజిత్తుక్తోదాహరణద్యయేపి హలదస్తా
 దిత్యలుకమాహుః । * అపునుస్తాపితి * “ కారీర్యామప్సగ్నేనధిక్షవ ” “ అ
 పుమేహామోఅబ్రవీత్ ” ఇత్యాదిభాగమస్తాన్తః , తత్రహ్యపునశ్చాఽస్తీతి

తద్వారా ఆజ్యభాగయోగపృథుమత్వమ్, ప్రాచాతు మతిష్ఠితిపతిత్వా అ
పునుతిరిత్యుదాహృతమ్, అత్రకేచిత్ — అప్సి త్యేతదనుకరణశబ్దః, స
ప్తమ్యన్తోవా, ఆద్యే సప్తమ్యన్తాత్ప్రధమాయా అభావేన మతుజేవ దు
లభః, అన్త్యైతు లుకః ప్రారేవ నాస్తి సప్తమ్యభావాత్, తథాచ
మతిష్ఠితిప్రాచోక్తః పాఠపవ యుక్తః, నచ సపాతో భాష్యాదా నదృష్ట
ఇతి వాచ్యమ్, మతిష్ఠితి పాఠస్యాపునుతిరిత్యుదాహరణస్యచ భాష్యవృ
త్త్యాదిపుస్తకేషు దృశ్యమానత్వేన మతుష్ఠితిపాఠవైఖ్యకావ్యవర్తనాద్వ్య
భాత్వాత్, అన్యవామీయంకథా శుభీయమిత్యాదావపి లుకికర్తవ్యే ప్ర
కృతివదనుకరణమితిదేశాప్రవృత్త్యేవేష్టిసిద్ధిరిత్యాహుః * నేనిధ * చక్ర
బద్ధఇతి * తత్పురుషఇత్యనువృత్తేస్తత్పురుషపవాయం నిపెథః, బహువ్రీ
హౌతు బద్ధేచ విభాషేతి వికల్పవ । * పశ్యతోహరఇతి * పశ్యంతమనా
దృశ్య హరతీత్యర్థః, పక్షీచానాదరఇతి పక్షీ । * దేవానాం ప్రియఇతి *
మూఢాహి దేవానాం ప్రీతిం జనయన్తి, దేవపశుత్వాదిమనోరమా, అ
యంభావః, బ్రహ్మజ్ఞానరహితత్వాత్సంసారిణో మూర్ఖాస్తైతు యాగాది
కర్తాణ్యనుశిష్టస్తఃపురోడాశాది ప్రదానద్వారా దేవానామత్యస్తప్రీతిం జ
నయన్తి, బ్రహ్మజ్ఞానినస్తు నతథా తేహం యాగాద్యనుష్ఠానాభావాత్,
అతోగవాదిస్థానాపన్నత్వాన్యూర్ఖాపవ పశవఇతి । * శేషపుచ్ఛేతి * శు
నఇవశేషమన్యశునశ్యేషః, యద్యపి శేషశబ్దస్సకారాంతః “శౌలికజం
చిహ్నశేషసోః” ఇత్యమరప్రయోగాత్, తథాపి శీర్జోనీపాదిత్వాదాణా
దికేషప్రత్యయే అకారాన్తోవ్యస్త్యేవ, తథాచమన్త్రీః “యస్యాముశ
న్తఃప్రహరామశేషమ్” ఇతి, చిహ్నశేషయోరితీపాఠేతు శేషశబ్దస్యసకా
రాన్తత్వశబ్దైకవనాస్తీతిబాధ్యమ్, ఏవం శునఃపుచ్ఛ ఇత్యాదాపి బహు
వ్రీహిః, శ్రయోవ్యమీ ఋషివిశేషాణాం సంజ్ఞాః, మాతుఃపితుర్భ్యుమి
తిసూత్రై సమాసేఽఙ్గు లేస్సక్తఇత్యతస్సమాస ఇత్యనుర్జితం తస్యఫలంవర్త
యతి । * అశమాసేత్వితి * వాక్యేవైకల్పికమపి వత్సం నేత్యర్థః.

— శ్రీ ఇత్యలుకసమాసః శ్రీ —

* ఘర్మాపకల్ప * తరస్తమసాఘః, ప్రశంపాయాం రూపమ్ భిల
వననే, దేవదితివచాదా టిత్యర్థః, శీఘ్రత్వమ్ । * ప్రత్యయేష్టితి *

లేఖగ్రహణోత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణేతదన్తగ్రహణం నాస్తితిజ్ఞా
 పయ్యవ్యత్యతిభావః । * బ్రాహ్మణీతరేతి * జాతేశ్చైతి నిషేధాత్తస్యిలా
 దిష్టితినపుంపద్యావః । * చేలీతి * పచాకౌ చేలశితిపాఠాన్వితేజీవః । * ఆ
 మలకీత * ఆమలకీకుషలీశబ్దౌవృత్తేనిత్యస్త్రిలిక్టౌ । * సద్యాః * ఉక్తాద
 న్యశేషః , సచద్వివిధేత్యాహ * అజ్యవైతి * ఉపలక్షణమేతత్ , భాషిత
 పుంసేకత్యపి నేహసమ్భవ్యత ఇత్యాశయేనాహ * స్త్రీతరేతి * ఉగ్రి
 తగపరాయానదీతి * ఈమాతోక్తేవలయోరపి నదీసంజ్ఞైత్యాశ్రితేదముక్త
 మ్ । * విమషితరేతి * ఉగ్రితశ్చైతి జీవసోస్సమ్ప్రహరణమ్ । * వృ
 త్యాదిష్టితి * ప్రక్రియా తద్వ్యభిభావానిచాదిశబ్దగ్రాహ్యణి । * అణం
 తస్యగ్రహణమితి * అణ్ప్రిత్యయపాహచర్యాల్లైఖశబ్దౌఽణస్తవనదిణ
 ప్రత్యతిభావః , నన్వేనం లేఖగ్రహణమేవ వ్యర్థంసాధ్యదణ్ప్రిహణేనైవసిద్ధే
 రతతహ * జ్ఞాపకమితి * అతవ పురూపకలెష్టు తదన్తగ్రహణం నేతవ్యా
 భ్యాతమ్ । * సాహార్ద్యమితి * బ్రాహ్మణాదిత్వావ్యర్థ , హృద్భగసి
 ధ్వస్త్యతుభయపదవృద్ధిః । * పాదస్య * ఉత్తరసూత్రైషన్త్రీహణాత్ప
 దేత్యయనుదత్తసౌత్త్ర విభక్తిలుక్ , తదాహ । * అదన్తాదేత్యతి * తే
 నపదగ ఇత్యాదిసిద్ధమ్ । * పద్యాతి * విభ్యత్యధనుషేతి యత్ । * పా
 ద్యమితి * పాదాద్భ్యభ్యాం చేతియత్ , పూర్వసూత్రై ఆజాత్యాదిషు ప్రా
 ణిజ్యవైన్యకరణత్వసమ్భవాదిహోపి తద్వచనప పాదశబ్దాగృహ్యతే నప
 రిమాణవచనః , తేన ద్వాభ్యాం పాదాభ్యాం క్రితం ద్విపాద్యం త్రిపాద్యమి
 త్యత్ర పణపాదమాషేతి యత్ పదాదేశోనభవతి , ఏతచ్చ పృక్తిహరిదత్తగ్ర
 ణ్యయోస్సప్తమ్ । * పతాగ్షీతి * సువ్యజాతావితి నినిః । * పద్ధతిరితి * క
 మణిక్తిః । * ఋచః * శేత్యతి శస్ప్రిత్యయిస్సేదమనుకరణమ్ , లోమా
 దిషు పాదశబ్దస్య పాఠాభావాత్పత్వద్ధే శోనసమ్భవతీతి భావః । * పచ్చ
 త్యతి * సంప్రేయకవచనాచ్చ వీప్సాయామితి శన్ । * ఉదమేఘత్యతి * సా
 దృశ్యాత్పురుషస్యేయం సంజ్ఞా । * ఉదపేవమితి * స్నేహసేఽపి పత్తిణి
 ముత్ । * ఉదధిరితి * ఉదకం ధీయతే అస్త్రినితి విగ్రహః , కర్మణ్యధిక
 రణాచేతిప్రత్యయః । * ఉదమన్త్యతి * ద్రవద్రవ్యసంస్కృతాస్సక్తవోమన్త్యః,
 ఉదమన్త్యత్యతివిగ్రహే త్యతీయేతి యోగవిభాగాన్యమానత్యతిహారధత్తః ।

* శుక్లేభావశ్చితి * ఊర్వాదివిద్వాదావశ్చేతి చ్చ్యవత్త్వాన్నిపాతత్వే అవ్యయత్వమ్ । * భక్రికుంసశ్చత్యాది * “ భక్రికుంసశ్చ భక్రికుంసశ్చ భూక్రికుంసశ్చేతి నతఃకః ” ఇత్యనురః , “ తద్ద్రిప్రమీలాభక్రికుటిర్భక్రికుటిర్భూక్రికుటిష్ఠ్రియామ్ ” ఇతిచ । * ఏకతద్ధితేచ * ఏకతేలుస్తవష్ఠీకం తదాహ * ఏకశబ్దస్యేతి * ప్రాన్వవిధానమన్య టాబస్తవపాపయ్యజ్యతే నతుకేవలే స్వభావతవ ప్రాన్వత్వాదతోవ్యాచష్టే । * ఏకస్యాఅగతమిత్యాది * స్యజః * ఇహ తత్పురుషపదేన పూర్వపదము త్తరపదంచాక్షిప్యతే , తత్ర ప్యజాపూర్వపదస్య విశేషణాత్తదంతం గృహ్యతేత్యత్యాహ * ప్యజస్తస్యేతి * పుత్రపత్యోరు త్తరపదయోరితి * పుత్రపత్యస్తయోరితి వ్యాఖ్యానేతు కారీషగన్ధ్యా పరమపుత్రత్యత్యాదావతిప్రసక్తస్సాదితిభావః । * సంప్రసారణస్య * ఉత్తరపదత్యధిక్రీయతే ధ్రులోపత్యతో దీర్ఘః ఇత్యనువతఃతే , తదాహ * దీర్ఘస్సాదుత్తరపదశ్చితి * హలశ్చదీర్ఘోఽత్ర నప్రవర్తతే ప్రత్యయస్య లుకాలుస్తత్వేనాజ్ఞాసంజ్ఞాయాఅప్రస్పృతైః । * కాముదగన్ధాయాశ్చితి * కుముదగన్ధైరపశ్యంతీర్కాముదగన్ధ్యా తస్యాపత్యమిత్యణిక్యతే అణిజ్ఞోరితి ప్యజాదేశః యజశ్చాప్ , నను కాముదగన్ధీ పుత్రత్యాహ ఇకోప్రాస్వజ్యోగాలవస్యేతి ప్రాస్వనభావ్యమ్ , దీర్ఘః విధానంతు పక్షే సావకాశమిత్యతఃహ * వ్యసస్థితవిభావయేతి * నేహేతి * సంప్రసారణమిహనేత్యర్థః । * అతికారీషేతి * కారీషగన్ధ్యానుతిక్రాంతోఽతికారీషగన్ధ్యస్తస్యపుత్రః । * ఇష్టకచితమితి * కర్తృకరణేతి తృతీయా సమాసః । * పక్షేష్టకచితమితి * పదాధికారాత్తదస్తవిధిప్రవతఃతత్తతిభావః । * మాలభారీతి * నూలాం బిభర్తీత్యర్థః , సుప్యజాతావితణినిః , హరిష్వితి పారాంతరమ్ । * కారేసత్యా * అరుద్విషదిత్యతోఽనువతఃనాదాహ * ముమ్మూదితి * సత్యం కారశ్శపథంకరణమ్ , అశపథేషే సత్యాదశపథశ్చిడావం బాధిత్వా పరత్వాన్ముమేవ , అగదజాగ్రోవైద్యః , అస్తజాగ్రోఽభ్యుపగమః , అస్త్వితి తిజస్తప్రతిరూపకమవ్యయమ్ । * ధేనుం భవ్యేతి * భవిష్యన్తీ ధేనురిత్యర్థః , భవ్యగేయేతి నిపాతనాథాతఃకరిక్యత్యః , ధేనుశ్చాసా భవ్యాచేతివిగ్రహః , గౌతమస్తుతౌతు “ అధేనుభవ్యా ” ఇత్యత్ర ఆర్హత్వాన్ముమేనేతి బోధ్యమ్ । * లోకం పుణశ్చితి * పుణభాతుఃప్రీణసాక్షః ,

పృణతి పూరణకర్తృతితు హరదత్తః । * అనభ్యాశమిత్య ఇతి * అభ్యాశం
 సమీపం తద్భిన్నమనభ్యాశమ్ , ఏతిస్తుశాస్త్వద్వజుషణ్ణిణకృత్ । * ధ్రా
 స్తమిన్ద ఇతి * కర్తృణ్యుపపదసమాసః , ఏవమగ్నిమిన్దోపి । * గిలే౭గిలస్య *
 గిలశబ్దే ఊ త్తరపదే౭గిలస్య ముమిత్యర్థః । * తిమిన్దీల ఇతి * మత్స్యవిశేషః,
 గిరితేర్హులవిభుజాదిత్వాత్ ; అచివిభాషేతిలత్తమ్ । * గిలగిలేచేతి *
 గిలంగిలతీగిలగిలః , తిమీనాంగిలగిల ఇతి విగ్రహే ఇదమారబ్ధమ్ । * రాత్రేః
 కృతి * ఉత్తరపదాధికారే ప్రత్యయగ్రహణే తదంతగ్రహణాభావేపి రా
 త్రిశబ్దాత్పరత్రకృతో సమ్భవాత్కృదంత ఉత్తరపదే అయంవిధిరిత్యాశయే
 నోదాహరితి । * రాత్రించరి ఇతి * యద్యప్యాచారక్విబన్తాన్వలాదిస్స
 మ్భవతి తథాపి విలమ్బితోపస్థితకత్వాత్సనగృహ్యత ఇతిభావః । * నిత్యమే
 వేతి * పూర్వవిప్రతిషేధేనేతిభావః । * రాత్రింసున్య ఇతి * ఆత్మమానే
 ఖశ్చేతిఖశ్ , ఖశస్సార్విధాతుకత్వాత్తప్తికపరేశ్యక । * సహాయధ్వే
 తి * సహేచేతికృనివ , స్త్రియానుపి వనోనహశ ఇతినిషేధాత్ జీవౌ
 న । * సముహూర్తమితి * అంతవచనే౭వ్యయాభావః , అవ్యయాభావే
 చాకాల ఇత్యత్ర కాలపర్యుదాసాదప్రాప్తే సభావే గ్రహాంతగ్రహణమ్ ।
 * ద్వితీయే * అప్రధానోయస్సద్వితీయ ఇతిలోకప్రసిద్ధముపాఖ్యం ప్ర
 త్యక్షం తద్భిన్నమనుమేయమ్ , తదాహ । * అనుమేయ ఇతి * సరాక్షసీ
 కేతి * నద్యతశ్చేతికప్ । * యోగోవిభజ్యత ఇతి * ఏతదర్థమేవ ఛాన్ద
 సమపి సమానస్య ఛన్దసీతి సూత్రమిహాహనన్యస్తమితిభావః । * బహు
 ప్రీహిరితి * తేన వోపసజనసేతి సహస్య సభావః ప్రాప్తోతీతిభావః ।
 * సజ్యోతిరితి * సమానంజ్యోతిరసేతిబహుప్రీహిః , యప్తికజ్యోతిష్యాది
 త్యేనక్షత్రేవా సంజాతం తదస్తమయపర్యస్తమనునర్తమానమాశౌచం సజ్యో
 తిరిత్యుచ్యతే ఇహసమానమధ్యగుధ్యమచీరాశ్చేతి ప్రతిపదోక్తపద సమా
 సోనగృహ్యతే సమాపాణామేకశేషఇతిలిక్టాత్ , కిన్తు బహుప్రీహిరితి హ
 రదత్తః । * బ్రహ్మచారితి * వ్రతఇతినిః । * సబ్రహ్మచారితి * సమానోబ్ర
 హ్మచారిత్యర్థః , బ్రహ్మచారిణశ్చ సమానత్వం బ్రహ్మణస్సమానత్వాత్ , తత
 శ్చ సమానే బ్రహ్మణి వ్రతచారితి ఫలితో౭ర్థః । * తీర్థయే * యే ఇత్యకారో
 నవివక్షితః , ప్రత్యయ ఇతి విశేష్యంతు వ్యాఖ్యానాల్లభ్యతే , తేన యప్తి

న్విధిరితి తదాది విధిరిత్యాహ * యదౌప్రత్యయితి * వివక్షితేతి * ఉత్తరపదమాత్ర నిమిత్తస్సభావోఽన్తరజ్ఞః , సమానప్రకృతిక సుబివాత్తు యత్ప్రత్యయోఽతస్తస్యపరత్వం నసమ్భవతీత్యాశయేన ఏవముక్తమ్ । * సోదర్యితి * సమానోదరే శయితశ్చత్యర్థే ప్రత్యయాత్పాక్సమానశబ్దస్య సభావేక్యతే సోదరాద్యితియః , సభావా భావపక్షేతు సమానోదరే శయితః సోదరాద్యితి యతి సమానోదర్యః । * సదృశస్సత్యితి * సమానాన్యయో శ్చేతి వక్తవ్యమితిదృశేఃక్వికాక్షా । * దీర్ఘితి * అదసరిత్యేక్యతే సవర్ణదీర్ఘ ఇత్యర్థః , ఏతచ్చ పూర్వోత్తరాదాహరణాన్వయి । * భిరోద్ధానమితి * విసర్జనీయవ్యవధానాత్ పత్యప్రాప్తిరస్తి । * జ్యోతిషస్తామితి * ఇహజ్యోతిస్తామోఽయమితి ప్రత్యుదాహర్తముచితమ్ । * ఏతి సంజ్ఞాయామితి * సుషూమాద్యన్తర్గణసూత్రమేతత్ , ఏనం నక్షత్రాద్వేషి । * విష్వక్సేన ఇతి * చర్వస్వాసిద్ధత్వాద్వకారేణ వ్యవధానమస్తీతిభావః । * అపత్య * అన్యదాశీరిత్యాదయఃకర్తృధారయాః । * నాయం నిషేధితి * ఏతచ్ఛాప స్తీతృతీయాథస్యేత్యేవసిద్ధే నిషేధానిత్యశ్చజ్ఞాపనాగ్ధాద్విగ్నః ఉపానా నాల్లభ్యతేతిత్యాహుః । * త్రోచ * అనజాద్యర్థమిదం వార్తికమ్ , కర్తృవిభిర్వ్యధకాశీరి నిరేశేనైవ సిద్ధమ్ । * కాపథమితి * కుటితకపథాః , ఋక్పూర్ణూరితి సమాసాద్యః , పథస్సంఖ్యావ్యయాదేరితి నపుంసకత్వమ్ । * అపాస్తవిభాషేతి * ఈషదర్థశ్చస్వానువృత్తైరితిభావః । * పృషోదర * ప్రకారాణీతి * ఆదిశబ్దాహి నవ్యవస్థావచనః , యథోపదిష్టపదానర్థకాదితిభావః * శిష్టేరితి * ఆధ్యాహారలభ్యమిదమ్ , యథోపదిష్టమిత్యత్ర యథాగ్ధేఽవ్యయీభావః , ఉపదిశిచ్చార్చాగక్రియః , యానియాని శిష్టేరుపదిష్టానీత్యర్థః , ఏవంస్థితే ఫలితమాహ * యథోచ్చారితాని తక్షైవేతి * సమానపదవిషయకమిదమ్ , ఉత్తరపదాధికారాత్ , నిరుక్తాదిశాస్త్రసిద్ధానామ సమానపదానాముపాదయో బహుళమిత్యేన సిద్ధేశ్చ , యద్యపి సమానవిషయకమేవేతి నియమోనయజ్యతే , హంస సింహశబ్దయోరపి పాచాం కారికాయాముదాహృతత్వాత్ , తథాపి తతాగ్రికాయాం యథాశబ్దాద్యాహారేణ వృష్టాన్తప్రదశానార్థం తయోరుపన్యాసకృతః , నతుప్రకృతసూ

త్వేతి నియమోక్తిస్సమ్యగేవేత్యాహుః । * వర్ణాగమాదితి *

హస్తైఃపచాద్యవిసగాగమః । * విపర్యయాదితి * హింసేస్తు వచాద్యవి హ
 కారస కారయోఘానవ్యత్యయః । * దిచ్ఛబైభ్యశ్చితి * వార్తికమిదం దురో
 నాశేవ్యసమ్ । * ఖల్ త్రిభ్యశ్చితి * దాశనాశదభేతి త్రయోఽపి ఈషడ్డు
 స్సుష్పితి ఖల్పి త్యయాస్తాత్పర్థః । * బసీతి * మునీనామాసనంబసీ ।
 * అకృతగణోయమితి * తేన “లుమేదవశ్యనాగృత్యేతుంకామనసోరపి ।
 సమోనాహిత తతయోగ్మాంసస్య పచియుష్టశ్చోః” ఇత్యపిసంగృహీతమ్ ,
 కృత్యాస్తేఉత్తరపదే ౭ వశ్యసః అంతపుమాన్ లుమేప్తో , అవశ్యగస్త
 వ్యః , అవశ్యసేవ్యః , తథా తుమకామనసోరపరితః అంతలుమేప్తో ,
 గస్తకామః , గన్తుమనాః , సమోహితతతయోరంతలుమేప్తో , సహితః ,
 సంహితః , సతతః , సస్తతః , యుక్తః పతన్వరో యస్పచధాతుఃతస్మిన్
 పరేమాంసస్యాంతంలుమేప్తో , మాంస్పచనం మాంస్పాకః , ఇహసంయో
 గాస్తలోహాపి శిష్టోచ్చారణాస్తేతబోధ్యమ్ । * సంహితాయామితి *
 తేనద్విగుణాకర్ణిత్యాదౌ అవగ్రహేద్ద్వీనభవతీతి సూత్రార్థములేప్రిక్ష
 యన్తి । * అధికారోఽయమితి * తేనవిద్వాహి త్వేత్వాదౌ పదకాలేద్వ్యచోఽ
 తస్మిన్భాగోద్ద్వీనేత్యాది ప్రయోజనాన్యూహ్యసే । * నహివృతి * ఇహబ
 ధనే , వృతువర్తనే , వృషుసేచనే , వ్యభతాడనే , రుచదీప్తా , షహషర్ష
 ణే , తనువిస్తానే । * క్షిప్వస్తేష్వితి * ఉత్తరపదేష్వితిశేషః , తేనదివసేషు
 రుగిత్యాదౌనాశప్రసక్తః । * ఉపానదితి * సమ్పదాదిన్వాజగర్తణిక్సిప్ ,
 నివర్తత ఇనివృత్ , ప్రవర్తతీతి ప్రివృత్ , మర్తాణివిధ్యతీతి మర్తావిత్ ,
 వ్యభేర్గ్రహిజ్యేతిసమ్ప్రసారణమ్ , నిరోచత ఇతీరుక్ , ఋతింసహ తేఋ
 తీచక్ , పూర్వపదాదితి పత్యమితిహరదత్తః , సహేపృతనర్తాభ్యాం చే
 త్యత్ర సహరితి యోగవిభాగాచ్చకారస్యానుక్తసముచ్చయాద్వేత్యనేవ్య ,
 సుషామాదే గాకృతిగణత్వాదిత్యపరే , పరిణోతీతి పరితత్ , గమకావ్యవి
 త్యత్ర గమాదీనామితి వాచ్యమితుక్తైర్నలూపః । * వనంపురగా * వ్య
 త్యయేన షస్యధైవ్రథమేత్యాహ * వనశబ్దసేష్వితి * ఏభ్యసేతీ * కృత
 ద్ద్వీభ్యోభ్యుపురగాదిభ్యుపవ పరస్య ఇత్వమిత్యర్థః , ఏభ్యోవనస్యై వణత్వం
 నాశ్యేషామితి విపరీతనియమశబ్దాగ్రతు నభవతి , వనాదనస్యైస్తు త్తరపదే
 పురగాదీనాం ద్ద్వీప్తత్వాసమ్భవాత్ , * నియమార్థశ్చితి * ఆయాంభా

ఋః పురగామిశ్రేణీతీర్థనిర్దేశాదసంజ్ఞాయాం దీర్ఘాభావేన సంజ్ఞాయామే
 వణత్వమితీఫలితమ్ । ఏవంచ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామిత్యనైవైవ వనస్య
 ణత్వేసిద్ధేఃపునఃపి కృతదీర్ఘస్య పురగాది వశ్యుకస్య ణత్వవిధౌ నిర్దేశోనియ
 మార్థపతేతి । * విధ్యర్థిభిః * అసంజ్ఞాత్వేన పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామిత్య
 స్యాప్రవృత్తైరితిభావః , నచపురగాగ్రహణమపి విధ్యర్థమేవ , గతారవ్య
 వధానైవ పూర్వపదాత్సంజ్ఞాయామిత్యస్య పాప్రవృత్త్యావాదిఃవాచ్యమ్ ,
 అగత్యస్య వశ్యుశ్చైవ సీద్ధిక్యత్యాగ్రాత్పూర్వపదాత్పరస్య ణత్వం
 నేతి వ్యాఖ్యానాత్ , పురగాశబ్దస్యతాకారాంత్యాదగత్యి నిషేధస్యా
 ప్రవృత్తేః , అతపవాగత్యస్య ఋగయనమిత్వేకమేవోదాహరణమిత్యణుగ
 యనాదిభ్యభిః నిదేశాశ్రయేణ తస్మిన్త్యాఖ్యాతమాకరే । * పురగావణ
 మిత్యాది * నరకవిశేషస్య సంజ్ఞా । * అసిపత్రవనమితి * ఏభ్యోవనవైవే
 తి విపరీతనియమేతు ణత్వమత్ర దుర్వారమితి భావః , సప్తవ్యర్థస్య పా
 తివదికార్థే అన్తర్భూతాదాహా * ప్రథమేతి * కింశులుకాదినామదాహరణ
 మాహా * కింశులుకాగిరిరితి * ఆదిశబ్దగ్రహ్యస్త్యజ్ఞానాగిరిత్యానయః ,
 కింశులుకేతి కిమ్ ? కృష్ణగిరిః , రామగిరిః । * కృషీవలభ్యతి * రజఃకృష్యా
 సుతీత్యాది నామత్వార్థే వలచ్ । * అమరావతీతి * మాదుపధాయాశ్చేతి
 సంజ్ఞాయామితవా మతోర్మస్యవః , ఘృత్తాత్రిస్యోత్తరపదత్వానమ్భవాదా
 హా * ఘృత్యత్యతి * నిషాదత్యతి * పులిన్దోహనుష్యజాతిః , నిషీదత్యస్మిన్
 పాపమితి నిషాదః , హలశ్చేత్యధికరణే ఘృత్తా , కథంతహిణ దౌవారికేప్ర
 తీహరశబ్దప్రయోగత్యిచేత్ , అత్రాహుః — ప్రతీహరోద్వారంతాస్థ్యా
 త్తాచచ్ఛిద్యమితి । * ఏకచితీకత్యతి * శేషాద్విభాషేతికవ్ । * దంష్ట్రే
 తి * వార్తికే దీర్ఘాంత్యవత్యతే , కేచిత్తు — హ్రస్వాంతం పతిత్వాత్వాదం
 స్త్యాభి బహువ్రీహౌ దీర్ఘమహేహరుతుతత్పురుషే । * ఇహామితి *
 కార్యేతి తాలవ్యపాతస్త్యనాషణ్యతి భావః , వనస్పతిభ్యో వనస్య ణత్వ
 ముదాహరతి । * శిరీచవణమితి * నను “ వానస్పత్యిఃఫలైఃపుష్పాస్తైరపు
 ష్పాద్వనస్పతిః ” ఇత్యమరకోశాద్యస్యపుష్పం వివైవఘలప్రాదుర్భూత
 స్సవనస్పతిస్సచోదుమ్మరాదిః , శిరీషస్తు నతథా , తస్యపుష్పఫలౌభయస
 త్వాదతోణత్వమిహాకథమితిచేత్ , అత్రాహుః — వనస్పతిశబ్దేనాత్ర వృక్ష

మాత్రమువలెత్వతే అత్రచ లుపియక్తవదితి సూత్రస్థం భావ్యం లిక్లమ్ ।
తత్రహి వ్యక్తివచనేకమ్ ? శిరీషాణామదూరభవో గ్రామశ్శీతీషః , తస్య
ఐనం శిరీషవనమిత్యత్ర ఇత్వే కతః ప్యే వనస్పతిత్వమవ్యతిదిశ్యతఇత్యుక్త
మ్ , తచ్చ శిరీషాణాం వనస్పతిత్వే సక్లచ్ఛతే నాన్యథేతిదిక్ । * ద్వ్యచ్
త్ర్యజ్జాఘ్రమేవేతి * వ్యసస్థిత విభాషాశ్రయణాదితి భావః , ఓషధిత్యా
త్పై ప్రతిషేధమాహ * ఇరికాదిభ్యతీ * ఏతదపివ్యసస్థితవిభాషావి
జ్ఞానాదేవసిద్ధమ్ । * ఉశీనరాశ్చతి * ఇహ ఉశీనరశబ్దస్తద్దేశవాసిషు భా
క్తః * కర్తణిల్యుడితి * కృత్యల్యుటోబహుళమిత్యనేన । * వాభావ * ఆదే
శార్థకరమృత్యుప్రాప్తవిభాషా । * క్షీరపాణితి * పీతిఃపానమ్ , ల్యు
ప్తేతి నపుంసకేభావేల్యుట్ , పీయతేనేవేతి పానమ్ , కరణేల్యుట్ , క్షీ
రస్యపానం క్షీరపాణమ్ , గిరినద్యాదీనాం వేతివక్తవ్యమితి వార్తికాదితి
శేషః , సంజ్ఞాయాం ప్రాప్తే అసంజ్ఞాయామప్రాప్తే ఉభయత్ర విభా
షేత్యాహుః * మాషవాపిణావితి * బహుళమాభీష్ట్యైతిణినిః । * న్రి
హివాపాణీతి * కర్తృణ్యత్ । * ఉత్తరపదం యదితి * ఇష్టానురోధేన త
థావ్యాఖ్యానతఇతిభావః । * గర్గభగినీ * ఇహ భగినీశబ్దఉత్తరపదమ్ , న
తు భగిశబ్దః , అత్రచ వ్యాఖ్యానే నన్యూహణమేవ జ్ఞాతుకమితి పా
చాం వాతమాహ * అతపవేతి * తదుక్తజ్ఞాపకం విఘటయతి । * కించేతి * ప
రిపక్వానీతి * కుమతీచేతి నిత్యం ఇత్వం ప్రాప్తమ్ । * సకాజుత్తర * ప్రా
గ్వాఖ్యాతమపి ప్రకరణానురోధేన స్మార్యతే । * వృత్రహణాదితి * వృ
త్రం హతవన్తా , బ్రహ్మభూతేతి క్విప్ । * హరిమాణీతి * మనేర్జ్యన్తా
త్కిప్తేతిక్విప్ , గతికారకోపపదానామిత్యాది నానుబుత్పత్త్యై ప్రాక్సమా
సాన్నకారాంతముత్తరపదమ్ , నాంతత్వాన్వీప్ । * క్షీరపాణీతి * పిబతేకర్తృ
ణ్యుపపదే ఆహో2నుససగైకఇతికః , ఆహోలాపఇటిచేత్యాలోపః । * రమ్యువిణే
తి * రమ్యశ్చాసౌ విశ్వేతి విగ్రహస్తతఃజోనాస్త్రియాం , నను అంతర్వ
ర్తినీం విభక్తిమౌళిత్యవిశబ్దస్య పదత్వాత్పదవ్యభాషేపేతి ఇత్వనిషేధస్సాన్య
త్ , మైవమ్ , ఉత్తరపద త్వేతావధాది విభాషితి శ్రత్యయబద్ధుః ప్రతిషేధే
న విశబ్దస్య పదత్వాభావాత్ , పౌండిస్విత్యనేనతు తమ్యువిశబ్దపైర్విశవ

ఏవంచ పునరూర్థామిత్యత్ర ణత్వం నిర్బాధమేవ, నామివరతఃభూతబ్జస్య
 పదత్వాభావాత్ । * కుమతీచ * అనేకాజుత్తర పదార్థఆరంభః, కావిత్యే
 వతు నసూత్రతమ్, యస్మిన్విధిరితి తదాదివిధౌ కవగాఽద్యుత్తరపద ఏవ
 హరికామినామిత్యాదావయం విశిష్టస్సన్నతు వస్త్రీయగేణేత్యాదౌ, త
 థాచమతుబస్తనిదైశ ఆవశ్యకత్యాహ * కవర్ణవతీతి * వచేనవ్యవధాన
 తి * నిమిత్తనిమిత్తినోర్మధ్యే పదేనతిణత్వం నేత్యర్థః । * మాషకుమ్భవా
 పేనేతి * మాషకుమ్భం వవతీతికర్తృణ్యో, ఉపపదనమాసః । * చతుర్జ
 యోగేనేతి * చత్వార్జ్యజ్ఞాన్యస్య తేనయోగతీ మనోరమాయాం విగృ
 హీతమ్, తదయంక్తమ్, ఉత్తరపద త్వేచాపదాదివిధౌప్రతిషేధత్యతి ప్రత్య
 యలక్షణ ప్రతిషేధాదజ్జశబ్దస్యాపదత్వాత్తత్త్వాదజ్ఞానాం యోగోఽన్యయోగ
 శ్చతుర్థాం అజ్ఞయోగత్యేవ విగృహీతవ్యమ్, నచ చతుర్జ్ఞేనయోగతీవి
 గ్రహేష్యజ్జశబ్ద ఉత్తరపదం నేతి ప్రత్యయలక్షణ ప్రతిషేధా నప్రవర్తత్యతి శ
 జ్యూమ్, తస్యపూర్వసమాసస్యోత్తరపదత్వాత్, ఉత్తరపద త్వేచేతి ప్ర
 తిషేధవచనస్యాప్యుత్తరస్య సమాస చరమావయవస్య పద త్వేక ర్తవ్యేపదా
 దివిధిభిన్నే శ్రత్యయలక్షణం నప్రవర్తత ఇత్యేథాభ్యుపగమాచ్చ, శాకపా
 ర్థివాదీనాముత్తరపదలాపః, ప్రాదిభ్యాధాతుజస్యేత్యాదౌ తూత్తరపదశ
 జ్ఞేన సమాసచరమావయవమాత్రం గృహ్యత్యతి త్రిప్రత్యయలక్షణ ప్రవృ
 త్యభావేపి నక్షతి, ఇహాతుపదత్వలాభాయ ప్రత్యయలక్షణ ప్రవృత్తిరపే
 క్షితా, ఏవంచ మాషకుమ్భవాపేనేత్యత్రాపి కుమ్భస్యవాపకకుమ్భవా
 పః, కుమ్భశబ్దకుమ్భపరిమితధానేత్యభాక్తిః, మాషాణాం కుమ్భవాపత్యతి
 విగృహీతవ్యమితి నవ్యాః, కేచిత్తు — అపదాదివిధావిత్యత్ర పదాంతవిధా
 విత్యర్థ్యం పరికల్ప్య పదవ్యచాతుపేత్యస్య పదాంతవిధౌత్వాభావాన్నాస్త్య
 త్రప్రత్యయలక్షణ నిషేధత్యాహుః, తదవరేనక్షమస్తే తథాహి సతి లా
 ఘవాత్పదాంతవిధావిత్వేన బ్రూయాన్న త్వపదాది విధావికేదిక్ । * అ
 తద్ధిత్యతి * వ్యవధాయకస్య పదస్య తద్ధిత్యేచ్ఛేత్సరో నభవతి తదానిషే
 ధత్యర్థః । * అర్థగోమయేణేతి * ఇహగోశబ్దపదమ్, ఉత్తరపద త్వే
 చేతినిషేధోఽత్రనశజ్యః, గోమయశబ్దస్యోత్తరపదత్వాత్తోశబ్దస్య స్వా
 దిష్టితిపదత్వాత్ । * గోష్పదమ్ * అనేపి తే గోష్పదశబ్దస్య పృథక్

స్ఫువాన్నభౌపూర్వకముదాహరితి అగోష్ఠదానీతి । గవాంసజ్ఞాంరోయ
త్రనైవసస్ఫువతి తత్రాపిసుడాగమార్థసుసేవితగ్రహణమిత్యాహుః । * ఆ
త్మయాపనాయతి * కాలక్షేపాయ శరీరరక్షణాయవేత్సర్థః । * ఆశ్చర్య
మితి * ఆజగపరస్యచ రేస్సుత్, చరేరాభిచాగురాలితియత్, * విషిరః *
క్వావిక్షేపే ఇత్యస్తాదిగుపభేత్వాదినా కవ్రత్యయః, సుడాగమోఽనేన ని
పాత్యతే, పత్వంతు పరినివిభ్యఇత్యనేన । * వికిరగ్రహణమితి * విషిర
శ్శకునిర్వికిరోపేత వృత్తిగ్రణైపాతః, సూత్రపాతేతు వికిరగ్రహణం నా
న్యైవేతిబాధ్యమ్ । * తపాబ్రవీతి * వికిరశబ్దస్యావీత్సర్థః । * కశేరేవ క
శేతి * కశథాతోరేవ కశశబ్దానిష్పన్నఇత్యర్థః । * ధాన్వంతరేతి * ప్ర
తికశఇత్యత్ర ప్రతిగ్రమేరుపస్థానత్తుకశే, యత్రాయాయక్తాః ప్రా
యస్తం ప్రత్యేవేతన్యాయాదితథావః । * అమన్త్రార్థమితి * మన్తైరు
హస్తోచ్చస్తోత్తరవచే మన్త్రఇత్యనేనైవ సిద్ధతీతి భావః । * మసగ
ర * మసగిరశబ్దాది ని నామత్వరీయేనేత్తసిద్ధా మసగిరిగ్రహణం పరివ్రాజ
కపవాయం ప్రయోగోయథాస్యాదిత్యేవమర్థమిత్యాహుః * కాతీరమితి *
ఈషవర్గఇతి కోకాదేశః । * పారసగరిఇతి * పారంఃరోతీతివిగ్రహః,
కృత్తోహతుతాచ్ఛిత్యతటః । * కిషిగ్రణైతి * కినుపి ధత్తఇతి విగ్రహే ఆ
తోసుపసర్గేతికః, టాప్, నిపాతనాతిగమోద్విత్వం పూర్వస్యనులోపః,
సుత్, పశ్యమ్, కింకిందధాతీతివిగృహ్ణతాం మతేతు వీప్సయాం ద్విత్వే సి
ద్ధమ్, అన్యత్తు నిపాదనాదేవ, వస్తుతస్తు — కూఢిశబ్దాపతే కథంచిద్వ్య
త్పాద్యంతఇతి అవయవాధేనాగ్రహాకార్యః । * తద్భ్రష్టతోరీతి * గణ
స్సూత్రమేతత్ । * తాదితి * తలోపశ్చేత్యత్రైతి శేషః । * ప్రాయస్యే
తి * గణసూత్రమేతదపి “ ప్రాయఃపాపం విజానీయాచ్చిత్తంతస్యవిశౌ
ధనమ్ ” ఇతిస్మృతిః । * ఆకృతిగణోఽయమితి * తేన శతాత్పరాణిపరశ్శ
తాని కార్యాణీత్యాదిసిద్ధమ్, ఇహ సుపుతీతివా పశ్చమీతి యోగవిభాగా
ద్వాసమాసః, రాజ ద్వంద్వాదిత్వాచ్చత శబ్దస్య పరినిపాతః, పారసగరాది
త్వాత్సుత్.

ఇతిసర్వసమాసాశ్రయవిధయః.

అపవాదసర్వత్యాతద్ధితాన్నివత్సుస్తదీయమధికారసూత్రమాహ * స
 మ్మగ్ధానామితి * అన్యతరస్యాం గ్రహణానువృత్తైస్సమాసోపేతి వక్ష్యమాణ
 మూలగ్రద్దైవ సమాపాపవాదత్వం సూచితమ్ , విధేయానిర్దేశాదుత్తరత్ర
 ప్రకృతివిశేషాకాక్షాసత్వాచ్చ నాయం స్వతంత్రోవిధిరత్యాహ * అధిక్రియ
 తత్వతి * పదశ్రయమిశ్యనేన ప్రత్యేకం స్వరతత్వ ప్రతిజ్ఞా సూచితా తత్త్వ
 యోజనంతు కస్యచిన్నివృత్తావప్యపరిస్థానివృత్తిః , తథాచ ప్రాద్విశేషా
 త్రైశ్చమగ్ధానాం ప్రథమాదితి నివృత్తం వేతిత్వనువచనం ఏవేతి వక్ష్యమాణ
 మూలగ్రద్దసృజ్యతే । * ప్రాద్విశేషాతితి * తత ఉత్తరేషాం ప్రాద్విశేషా
 నాం స్వాధికత్వేన సమగ్ధానాం ప్రథమేపదయోగప్రయోజనం నెతిభా
 వః , సనుసమర్థపదవిధిరితి పరిభాషయా గతార్థత్వాత్సమగ్ధానామిత్యేత
 ద్వివర్థమ్ , నచ పదవిధిత్వం నెతిశబ్దాత్ , ఘృకాలత సమర్థత్వంబుగ్విధా
 నానుబంధాద్ధితోత్పత్తిరితి సిద్ధాంతస్య సకల సమ్మతత్వాత్ , అథాహ
 * సామర్థ్యమితి * కృతసర్థికార్యగ్విమితి * అన్య ఫలంతు తన్యావత్యమితి
 సూత్రే మూలపదమన్పుటిభిషిష్యతి , ఇహ సమగ్ధాత్ప్రేరణాద్వేతి వక్తుం
 యుక్తిమ్ , మహాత్మనానాహ * ప్రాద్వివృతత్యత్యాదిహ * సూత్రేదీ
 ప్యుపత్యేక దేశోఽనర్థకోప్యవధి త్వేనోపాత్తిః , ప్రాగ్రిశ్వరాదితివదిత్యేకే , అ
 న్యేత్వాహుః — దీప్యదితి శత్రుత్వం తేన దేవనకర్తా అర్థావప అవధిరితి ।
 * ప్రాద్వివృతీయేష్యతి * దీప్యతప్రాక్ ప్రాద్వివృత్ , అపపరిబహిరంచ
 వసవచ్చ మ్యేత్యవ్యయాభావఇతి ప్రాశ్చ్యి , ప్రాద్వివృతవిజితూచితం యు
 యత్వతి టచ్చ వృత్తైరితి కేచిత్ తన్న , యుయత్వతి టచసపాక్షితత్వాత్ ,
 అన్యథా ఉపసమిధమ్ , ఉపసమిత్ ఇతి తత్సూత్రస్థ మూలోదాహరణ
 స్వాసాక్షత్యావత్తేః , నచాత్ర టచోఽభావేఽవ్యయానాం భూతై ఇతి టి
 లోపే ప్రాద్వివృతీయత్వతి రూపం నస్యాదితిశబ్దం , అవ్యయాభావస్యావ్య
 యత్వే ప్రయోజనం బుష్టుఖస్వరోపచారఇతి పరిగణనాత్ ప్రాద్వివృతిభ
 వః ప్రాద్వివృతీయః పృథ్వాచ్చ త్యప్తునశబ్దానీయవప , అమహత్వతసిత్రై
 భ్యవవేతి పరిగణనాత్ , బుష్టుఖస్వరేత్యాది పరిగణనయా అనవ్యయత్వా
 చ్చ । * వక్ష్యమాణసేతి * పత్యుత్తరవదాణ్యై ఇతి వక్ష్యమాణస్య । * త
 ద్ధితేష్వ * అచాంసుధ్యే ఆదిరజేవేతి , అచోజ్జ్వలీతిసూత్రాదవత్సనువ

తతఃతత్తత్తాశయేన వ్యాచక్ష్యే । * అచక్షతి * వద్ధిస్సాన్యదితి * హృజైర్వృ
ద్ధిరిశ్యతోఽనువతతతత్తతిభావః । * కితివ * వాహీకతత్తాద్యర్థమపీదం సు
గమవ్యాఖ్యానాయాత్రైవోపన్యస్తమ్ । * అచామాదేరితి * నిర్ద్విప్రస్థా
నికత్వాదికప్రభాషాశ్రుతోపశిస్తతత్తాశయేనోదాహరతి । * ఆశ్వపత
మిత్యాది * ప్రామాదికమేవేతి * పతవ్చ హరదత్తగ్రన్ధేష్ఠితమ్ , యదితు
దేవతార్థకాణంతాచ్ఛాతుర్వర్ణ్యాదేరాకృతగణత్వాత్ పృథ్వితి వ్యాఖ్యా
యతే, తదా నిర్దుష్టపవాయం ప్రయోగః, అశ్వపతి, గణపతి, రాష్ట్రపతి,
కులపతి, గృహపతి, పశుపతి, క్షేత్రపతీత్యశ్వపత్యాదిః । * దిత్వదిత్వా * పతిశ్
బ్దస్యోత్తరపదశబ్దేన బహువ్రీహిం కృత్వా పశ్యద్వత్సర్వకార్యో నతు ద్వ
న్వోత్తరం బహువ్రీహిరిత్వాహ । * పశ్యుత్తరపదాచ్ఛేతి * పశ్యవ్రాది
తుచ్యమానే బహుచ్ఛూర్వాదపిస్యాదిత్యుత్తరపదగ్రహణం కృతమ్ । * దై
త్యఇతి * ననుదితేనైవతాద్యర్థేస్యావకాశః, ఇతశ్చానిభి ఇత్యపత్యేభ
క్తో దైతేయిత్యాదౌ సావకాశః, తథాచ దితేరపత్యమిత్యత్రోభయ ప్రసక్తే
పరత్వాన్తకాన్యోత్ మైవమ్, శ్యాగయోఽర్థవిశేషలక్షణాదణప వాదాచ్ఛూర్వ
విప్రశ్చిద్ధమితీ భాష్యేపూర్వవిప్రశ్చేషధాత్రయణాత్, అథాచిశేషే
ఇతికిమ్ ? బోధుపతమ్, ఉచుపతిర్నానుపత్రమ్, తస్యేదం వత్తాధ్వర్యు
పరిపదశ్చేత్యథో ఇహపూర్వవిప్రశ్చేషేధన తస్యేదమిత్యర్థే శ్యోనభవతి,
ఇదమిత్యస్య సామాన్యార్థత్వాత్, కథంతహి దైతేయ ఇతి, అత్రా
హుః — కృదికారాదితి జీవంతాత్ స్త్రీభ్యోభక్, ణ్యస్తనభవతి లిङ్గవిశేష్ట
పరిభాషాయా అనిత్యత్వాత్, నచావ్రాదివచ్ఛేతి పూర్వస్యాప్రపద్యాజే
న స్యాదేవణ్యఇతి భ్రమితవ్యమ్, దితిశబ్దాత్ జీవీకృతే యస్యేతిలోపే న
సమణాద్విభావాదితి, ఆదిత్యశబ్దాత్ ణ్యప్రత్యయే యస్యేతి లోపే హ
లోయమామితి పాక్షికోయలోపః, నచాన్లోపస్య స్థానివత్స్వం యలాపే న
పదాన్తేతి తన్నిషేధాత్, పూర్వత్ప్రావిధేన స్థానివదిత్యుక్తేశ్చ । * కాశి
కాయామితి * భాష్యేతు నద్భుష్టమితిభావః, అనిత్యాత్వాధికేన స్యభా
ప్రయోగసూచకపాదః, స్త్రీయాం జీన్తు నభవతి, పితాం జీహేఽనిత్య
త్వాత్ భాషోఽఫలేభదజ్ఞాపనాయ స్త్రీలిङ్గముదాహరతి । * పాథివాపాథి
వితి * బహిషత్ప్రేతాపవచనమన్యాయానాంభమాత్రత్యస్యానిత్యత్వంజ్ఞా

పశ్యతుమ్, తేనారాతీయఇతి సిద్ధమ్ । * అశ్వస్థావ ఇతి * భాష్యోదాహ
రణాత్తదస్తవిధిః, నచ బలవాచినస్థానుస్ఫుటస్యాపత్యేన యోగాసన్భవా
త్, వచనారమ్భసామర్థ్యాత్తదస్తవిధిస్సాన్వేదితవాచ్యమ్, జాతాద్యర్థే త
త్సమ్భవేన సామర్థ్యోపక్షయాత్, అశ్వసేవస్థామయసేవేతి బహువ్రీ
హిః । * ఉడలోమా ఇతి * ఉహుని నక్షత్రాణీవ లోమాన్యస్యేతివిగ్రహః,
కేవలస్యాపత్యేనయోగాభావాత్తదస్తవిధిః, తతోఽకారః, టిలోపః ।
* గౌరితి * సకేవలమపత్యపవాయం కిన్తు ప్రాగ్దీప్యతీయేచ్ఛధ్గేషు సర్వే
ష్యేతిజ్ఞేయమ్ । * గవ్యమితి * గవిభవం గౌరైవతాఽన్య గోరిదమిత్యాదిర
ర్థః । కేచిత్తు — భాష్యే సర్వప్రగ్రహణాత్ప్రాగ్దీప్యతీయేభ్యోఽన్యస్మి
న్నప్యధైఽయం యత్, తేన గవాచరతి గవ్యిత్యాద్యపి భవతీత్యాహుః ।
* గోరూప్యమిత్యాది * హేతుమనుష్యేభ్యోఽన్యతరస్యాం రూప్యః, మ
యైచ్చతి రూప్యమయతౌ । * ఉత్సాదిభ్యోఽన్య * అణస్తదపవాదానా
మిక్షాదీనాంచాయనుపవాదః, ఇహ బహు-యాసఇతి గణసూత్రమ్, అసే
అసమాసే పూర్వాచార్యసంజ్ఞేయమ్, బహు-యస్యాపత్యాది బాహు-యః,
అసేకిమ్ ? గౌబహు-యః, అసఇతి నిషేధాల్లిక్ష్ణాదిహ తదస్తవిధిః, తేన ధే
నుశబ్దస్యేహపారాత్ అధేనూనాం సమూహ ఆధేనవమితిసిద్ధమ్, నను దై
నుకం గోధేనుకమిత్యత్రా అర్థోప్రవర్తత, అచిత్తహస్తిధేనోరితిసూత్రే ధేను
శబ్దగ్రహణాద్ధేనుకమితి సిద్ధావపి గోధేనుకమితి నసిద్ధ్యదితిచెత్, న, ధేనుర
నభోఇకముత్పాదయతీతి విశేషవచనస్య భాష్యేస్థితత్వాత్, ఇకం తకమి
త్యన్యః । * అగ్నికలిభ్యామితి * అయంభావః సాస్యదేవతేభ్యధికారేఽగ్నే
ధేగతి సూత్రందృష్టం సామెత్యధికారే కలెథేగతి వార్తికంచాపనీయప్రా
గ్దీప్యతీయేష్యేదమేవ పఠనీయమ్, తేనాగ్నేరపత్యమగ్నినాదృష్టం సామా
గ్నేరిదమగ్నేభవమగ్నేరాగతమాగ్నేయమితి సిద్ధ్యతి, తథా కలెరపత్యమి
త్యాద్యర్థే కాలేయమితి సిద్ధ్యతీతి, ఏతేన పదకాలేయత్రత్యాలేయస్య కా
లైయత్వమితి శ్రుతావగ్ధాన్తరేపి ధకోదర్శనాతో-లెథేగతిసూత్రముపార్థక
మితి మీమాంసకోక్షిపరాస్తా, వార్తికే సూత్రాక్షిరప్యైయోకరణమీ
మాంసక ప్రతారణాద్ధేతి డిక్

శ్వపత్యాదివికారాన్తార్థసాధారణాఃప్రత్యయాః

* స్త్రీపుష్కరభ్యామ్ * ప్రాగిత్యనువతః తేతదాహ * ప్రాగ
 ఖేష్వితి * పామ్స్పతితి * ఇహస్వాదిష్వితి పరత్వాత్సంయోగాన్తలో
 పేన పుంసస్సస్య నివృత్తావపి ప్రత్యయ సకారశ్చూరియతపవ, అతపవా
 భాభ్యాం పరతో నభేన నవిహితః పామ్స్పతితి యాపాసిద్ధిప్రసక్తాత్, స్వా
 దేతత్, ఉభాభ్యానుపి ప్రకృతోఽవాస్తు తత్సన్నియోగేన స్త్రీపుంస
 యోర్ముక్తేతి నుగేన విధీయతామ్, నచైవం స్త్రీణాంపాస్వాత్సత్తయ
 ఇహోశ్చేతి యక్స్మిన్సంఘః, స్త్రీణానాం సభ్యత్యాకౌ సభ్యజలక్షణేష్వి
 త్యన్విసంఘగచ్ఛాదీతి వాచ్యమ్, ఉభయత్రాపి గోత్రత్యనువృత్తే,
 ప్రవరాధ్యాయప్రసిద్ధంహి తత్రగోత్రం అన్యథా పాత్రా కౌహిత్రాత్య
 త్రాప్యహోలుక్యాత్, ఏవంచ నభోస్సంఘోక్ఖ్యునితివార్తికే నభోస్సంఘ
 హణంవినా అభిప్రాయదేవ జీర్ణిధ్యతీత్యపరమవ్యనుకూలమితి చైత్, ఆత్రా
 హుః — నుకి నస్తద్ధితి టిలోపస్సాన్యత్, నచైవం నుగానర్థకన్యం టిలో
 పప్రస్పత్యైవ నుకస్సార్థకత్వాత్, యద్యపి స్త్రీశబ్దే తస్యసార్థక్యం నాస్తి
 యస్యేతిచైత్యనేనాపీకారలోపసంభవాత్, తథాపి శ్రీరైవతాస్యశ్రాయం
 హవిరిన్యత్రైవ లాపాశ్చరత్వాద్వృద్ధిస్సాన్యత్, నుకితు టిలోపఃప్రవర్తేతి
 స్త్రీశబ్దే నుకస్సార్థక్యం నాస్తి తస్మాత్సంఘాన్వితి యథాన్యాయమేవ
 స్వీకర్తవ్యమితి, అన్యేషు — స్త్రీపుంసయోర్ముక్తేత్యస్తు అగమే అకారా
 వివక్షితః, తస్యచ యస్యేతిచైతి లాపేకృతేపి స్థాని త్వాటిలోపోనభవిస్య
 తి, ఏవంచ టిడ్ఠాణభితి సూత్రజ్ఞేవ జీర్ణిధ్య నభిన్నయోరుపసంఘానంమా
 ప్త్వితి మహాదేవ లాభుపమిత్యాహుః । * నత్యర్థభితి * స్త్రీపుంపాభ్యాం
 నభిన్నయావత్యర్థే నప్రవర్తేత్యతి సామాన్యపేక్షం జ్ఞాపకమితిభావః, అ
 తపవోదాహరతి । * స్త్రీపదితి * అచత్వాదితి చకారో నభోస్సంఘ
 భ్యాంత్యసలాపునూవేశార్థభితి వక్ష్యతి, తేన స్త్రీత్వం స్త్రీతా, పుమ్
 త్వం పుమ్త్వేతిపిద్దమ్ । * ద్విగోర్లుగనవత్యే * ద్విగోరితివ్యేతదర్థశ్చహే
 తుత్వం తచ్చభూవిరోధ్యుపపద్యతే, బుధ్యాధ్యవసాయాదిత్యాశయేనాహ*ద్వి
 గోర్నిమిత్తమితి * అజాదిరితి * ఏతచ్ఛోరసూత్రాదవీత్యపకమాల్లభ్య
 తేనా గ్రహణమనువర్త్య వ్యవస్థితవిభాషాశ్రయణేననా, ప్రాగ్దీప్తీయం
 క్తిమ్ శిష్యభ్యుక్తపాలెభ్యాహితం పఞ్చకపాలీయమ్ । * గోత్రైర్లుగ

చ * గోత్రేకిమ్ । గోత్రార్థకప్రత్యయప్రైవాలుగృహస్యాత్ నేహ కువల
 స్వేదం కావలం బదరస్వేదం బాదరిమ్ , కువలీ బదరీ శబ్దాహి గౌరది జీ
 షస్తా తాభ్యాం ఫలరూపే వికారే అనుదాత్తాదేశ్చేత్యత్ , తస్యఫలె లు
 గితిలుక్ , తతత్తదనుర్థే అజాది ప్రాద్వీవ్యతీయే వివక్షితే అనేనా అజన్మభవ
 తీతి వృద్ధత్వాభావాచోచ్యతేతిభావః । * వివక్షితత్వతి * అచీతివిషయ సప్త
 మీపర సప్తమీ త్వేతు వృద్ధత్వాభావాచ్ఛస్యాప్రాప్తా ఆణెవస్యాదితిభావః ।
 * గర్గాణామితి * అపత్య బహుత్వవివక్షాయాం యశ్చోశ్చేతి లుక్ ,
 సచాజాది ప్రత్యయే చిక్కిరితేన ప్రతిషిద్ధ ఇతి గాగ్యశబ్దాచేచ్ఛకృతే
 తస్య ఈయాదేశః , యస్యేశ్చేత్యకార లూపే యలాపార్థమాహ
 * అపత్యస్యచేతి * థలోపోఽకన్యాత్రిశ్యోలోపావత్తత్వనువర్తతే , సూ
 ర్యతిష్యేత్యతోయత్తత హలస్తద్దత్వేత్యతో హలత్వతివతదాహ * హలః
 పరస్యెత్యాది * ఆభీయ త్వేపప్యల్లాపోనాసిద్ధః , ఆరమ్భసామర్థ్యాదతప
 వోపభాయాత్తత నానువర్తితమిత వ్యాచక్షే । * యకారస్యెతి * అపత్య
 స్యెతికిమ్ ? సాచాశ్చ్యకః , కాంపిల్యకః , సచాశ్చాదిభ్యోణ్యః తతోధ
 న్యయోపధాదతి పుష్ , అద్ధితేకిమ్ ? గార్గ్యో గార్గ్యయోః , అనాతీతికిమ్ ?
 గార్గ్యామితి । * గర్గీయమితి * తప్తైహితమితిచ్ఛః । యూనిలుక్ *
 ప్రాద్వీవ్యతీయత్వతి వర్తతే , అచీతిచ ప్రత్యయాధికారాచ్చ ప్రత్యయత్వతిల
 భ్యతే , తదేతదాహ * ప్రాద్వీవ్యతీయేఽజాదౌ ప్రత్యయత్వతి * ప్రత్యయ
 స్య లుగితి సజ్జాకరణాల్లభాయఃప్రత్యయస్సయానీత్యనేన విశేష్యతే , త
 థాచయూనియఃప్రత్యయః తస్య లుగిత్యర్థః తదాహ * యువప్రత్యయ
 స్యెతి * వక్ష్యమాణత్వతి * ప్రాచామవృద్ధాత్ఫిస్సహుళమితి వక్ష్యమా
 ణః , అజానౌకిమ్ ? క్లాచుకాయనరూప్యమ్ , ప్రాద్వీవ్యతీయే కిమ్ ? క్లాచు
 కాయనీయమ్ , తప్తైహితమితిచ్ఛః , ఇహద్విగోల్లోగనపత్వేఽచియాని గౌ
 త్రేనేత్యేవసూత్రయితవ్యమ్ , తథాచలుగలుగ్గ్రహణం శక్యమకర్తుమితి
 ఘనోరమాయాం స్థితమ్ , తత్రఫక్కిశోరితీసూత్రే యూనీత్యస్యమణ్డూ
 కప్లుతిరాశ్రయణీయేతి క్లేశోయం లాఘవానురోధేన సోధవ్యమితి భావః ।
 * మైలాదిభ్యశ్చ * ణ్యక్షత్రియాదైత్యతోయాని లుగితి వర్తతే తదాహ
 * యువప్రత్యయస్యలుగితి * పీలాయావేత్వాది * అపత్యేఽణివిహితే

గోత్రాపత్యేవ్యశేవ ఏకోగోత్రఇతివక్ష్యమాణత్వాత్, తతోఽణస్తాత్వైలశ
 ద్వాదశత్యేషి విధీయమానఃఫిజ్జో యువాపత్యేవర్యవస్యతి, తస్యచ ఫిజ్జోఽ
 నేన లుగిశ్యధః, ఏవంచ పీలాయాఅపత్యే గోత్రాపత్యే యువాపత్యేచా
 వైరూపేణ మైలశ్శ్లఃప్రయుజ్యత ఇత్యాహ * మైలఃపితాపుత్రశ్చేతి * మై
 లాదిషుయేఇషాన్తాః, శాలజిగ్ర, సాత్యకి, ఔదమయి, మైశ్శలిప్రభృతయస్తైశ్శ
 ఇక్షుఃపాత్రాచామితిలుకిసిద్ధేఽప్రాచామర్థఃపాత్రఇతిజ్ఞేయమ్ । * తద్రాజా
 చాచ్ఛణః * గణసూత్రమిదమ్, తద్రాజనంజ్ఞకాత్పరస్య యువప్రత్యయ
 స్యలుగిత్యధః । * తచ్ఛేద్యోత్రం పాత్రాచామితి * ఇహపాత్రాచాం గ్రహ
 ణం గోత్రవిశేషణమ్, నతుపాత్రాచామవృద్ధాదిత్యాదివద్వికలావృద్ధమిత్యత్ర
 వ్యాఖ్యానం శరణమ్ । * దాక్షిణిపితేత్యాది * దక్షసావిత్యం గోత్రాప
 త్యంచ పుమాదాక్షిః, యువాపత్యంతు దాక్షాయణఇతిభావః । * నతౌ
 ల్వ * బహువచననిదేశశాన్తణపాతసామర్థ్యాచాచ్ఛేద్యధావగతిరిత్యభిప్ర
 త్యాహ * తౌల్వల్యాదిభ్యిఇతి * దైవమిత్రి, దైవయజ్ఞి, శ్వఫలిగ్ర, ఆ
 సురి, వైమేషి, పామగ్రసాది, వైకన్ఠీత్యాది తౌల్వల్యాదిః । * కాత్యా
 యనస్యేతి * కతస్యగోత్రాపత్యం కాత్యః, గర్గాదిత్వాద్యజ్ఞ, తతోయూ
 ని యజ్ఞిజ్ఞాశ్చేతిఫక్ । * కాతీయాఇతి * ఆపత్యస్యేతి యలోపః । * త
 స్యాపత్యమ్ * తస్యేతి నస్వరూపగ్రహణం కిన్తు వస్త్వంతమాత్రోపలక్షణమి
 త్యాశయేనాహ * వస్త్వస్తాదితి * వజ్రపూర్ణోఽభ్యాహారలభ్యః అనుక
 రణాత్పూర్ణపూర్ణసాన్తోలుగ్వా * ఉక్తాఇతి * అశ్శాన్తాదయఉక్తాః । * వ
 క్ష్యమాణాఇతి * ఇక్షాదయః, నను ఉపగు అ ఇతిస్థితే ఓర్గుణాత్పరత్వాద
 చోజ్ఞాతీతి వృధ్యాభావ్యమ్, గుణస్తు పిఠవ్యాదౌ సావకాశః, కృతేచగుణేఽ
 నాదేశేచ అతఉపధాయాఇతి వృధ్యాభావ్యమతఆహా * ఆదివృద్ధిరితి * ప
 రత్వాదితిభావః, అన్యోపధావృద్ధౌరవకాశః, గౌః, పాచకః, ఆదివృద్ధే
 స్తు, సుశ్రుత్ సాశ్రుతః, త్యాజ్యోజాగత ఇత్యాదౌతూభయ ప్రసజ్ఞే
 పరిత్వాదాది వృద్ధిరేవభవతి, లక్ష్యానురోధేనాత్ర సకృద్గతిన్యాయస్యై
 వాశ్రయణాత్, అనుశతికాదిషు పుష్కరసచ్ఛబ్రుపాతోఽవ్యత్రలిక్ష్ణమ్, అ
 న్యథా ఆయుపధావృద్ధిభ్యాం పామగ్రసాదేసిద్ధత్వాత్తైషు పాతోఽనభక
 సాన్తో, నచపుష్కరసతా చరతీత్యధై తకి పామగ్రసాదిక ఇత్యేతదభక్తము

నుశతకాది పాఠఆవశ్యకః, ఇతిశిష్యేవోపధావృద్ధిస్సీన్వికారానన్తు కీఠీతి
వాచ్యమ్, అనభిధానాత్ తగత్ర నభవతీత్యాది సమాధానస్య కైయైకైస్థిత
త్వాత్, ఏతేన భిన్నవిషయే బాధ్యబాధక భావో నొపపద్యతే ఇతి శబ్దా-
నిరస్తా, ఉక్తజ్ఞాపకేన సత్యపి సమ్భవే బాధనం భవతీత్యవశ్యాశ్రయణీయ
త్వాత్, నన్వేషమపి జాగత్యత్యాదావుపధావృద్ధిర్బాధ్యతామ్, ఔపగ
వత్యత్యత్యాది వృద్ధిప్రవృత్తివేలాయాం ఉపధావృద్ధిరప్రాప్త్యా కథంత
ద్బాధసాన్నిధితి చేత్, అత్రాహుః — జాగత్యత్యాదావుపధావృద్ధిర్బాధ్య
త్వే నిజే-తేక్వచితా-లాస్తరప్రాప్తాయాఅపి తస్యాబాధ్యత్వాచిత్యా
దితి, స్యాదేతత్, యత్రాదివృద్ధిర్నజాతాతత్రాన్వేషఫలక్షణావృద్ధిః
స్తాన్నభవతి, వ్యసోర్భావోవైయసవమ్, ఇగతాచేప్యణ్, వ్యాపదిభవం
వైయసవమ్, శ్రద్ధభవ ఇత్యణ్, అత్ర కైయటః — అత్రాన్వేషచాపర
త్వాత్తద్బాధకాదితి సర్వేష్టసిద్ధిరితి, శాబ్దబాధే వైలక్షణ్యసత్వేపి తదనా
దరేణాక్షిపతి । * తస్యేదమిత్యపత్యేపీతి * ఇదమగ్ధే అపత్య సమూహా వికా
రాదీనామస్తర్భావాదపత్యేపి తస్యేదమిత్యన్వృన్వరత్యత కిమనేన తస్యాప
త్యమితి సూత్రైశ్చైర్భేదః, యద్యప్యగ్ధై ఇత్యాద్యర్థం తస్యాపత్యమిత్యేతద్వ
త్తవ్యమ్, తథాపి యోగవిభాగఃకిమగ్ధత్యాత్మేపోఽగ్ర బోధ్యః, సమాధత్తై
* బాధనార్థమితి * తస్యేదమిత్యన్వయద్బాధకం వృద్ధాచ ఛస్తద్బాధనా
ర్థం పృథహ్సత్రం కృతం భవేదిత్యర్థః, నను తస్యేదమిత్యన్వస్తవవాదస్య
వృద్ధాచన్వయచ కైషికత్వాద్దవత్వాగ్నేప్రసక్తిరేవనాస్తి, అపత్యాదిచతు
ర్థిపర్యవైభోగ్యోయోఽన్యోర్థస్స శేష ఇత్యభ్యుపగమాదత ఆహ । * ఉక్త్యర్థశ్చే
షపచాసావతి * అసౌ అపత్యార్థః, అయంభావః అనతియోగవిభాగే అదస్త
బాహ్వదిప్రకృతినంబద్ధవైస్యవాపత్యార్థసోపయోగాదుపగ్వాదిప్రకృతిస
మ్బద్ధాపత్యార్థశ్చేషపపస్యాత్తథాచ అణంబాధిత్యా భావాద్విభోగ్యవృద్ధా
చన్వయప్రసజ్యేత యోగవిభాగేతుకృతే ప్రకృతిసామాన్యసమ్బద్ధస్యాప్యపత్యా
ర్థసోపయోగాచేచ్ఛపత్వాభావేన భస్యప్రాప్తిరేవ నాస్తితి, సమూహగ్వా
దేరవృద్ధత్వేన భస్యప్రసక్త్యభావాన్నిష్ఫలాయోగవిభాగిత్యణ్యత ఆహ * వృ
ద్ధానీతి * ప్రాతిపదికానీతి శేషః । * కృతసంధేఃకిమితి * అస్తరజ్యత్వాత్స
ద్ధౌ కృతాయాం తదుత్తరమేవ ప్రత్యయోభవిష్యతీత్యధికార సూత్రస్థం న

మధ్యగ్రహణం కిమద్ధమితి ప్రశ్నః? * అకృతేతి * ఇయంచ పరిభాషా సమగ్ర
 గ్రహణేన జ్ఞాపితేతి మారదస్తాదయః, లోకతస్మిన్దేశ్యన్యే । * సామృద్ధిః
 భూదితి * అన్తరక్షపరిభాషాయా ఆపవాదభూతయా అకృతేత్యనయా అ
 కృతసంధేరేన ప్రత్యయస్సాన్యత్తన్నివారణాయ సమగ్రగ్రహణమధికారసూత్ర
 ధనూవశ్యకమితి భావః, యద్యపి తత్రసామగ్ర్యం పరినిష్ఠితత్వమిశ్యపిశేషే
 నోక్తం తథాపి జ్యాప్తాన్యైవపరినిష్ఠితత్వం నతు సుబ్బిశేష్యైశ్చ
 త్వచధేయమ్, తేన ఔపగవః దణ్డమానిత్యాదిసిద్ధమ్, అన్యథా ఔపగవః
 దణ్డమానిత్యాదిస్యాత్, అశ్వీమానణిని నిదేశశ్చేహ లిక్లమ్, యదితు పా
 మాదిగణే ఓష్ఠ్విరతుర్విరపదలోపశ్చేత్యన్యైవ సద్భిగ్రహణేన పరినిష్ఠితా
 త్తద్ధిజోష్ఠ్విరశ్వభ్యుపగమ్యతే, తహిన్యైవ ససంకల్పగ్రహణమిత్యా
 హుః * ప్రథమాసామితి * తస్యాపశ్యమిత్యత్ర నిర్దిష్టపదద్వయసాధ్యేప్రా
 కమికమేవ ప్రకృతి ససంకల్పమ్, నత్వవత్వం తథాచ ప్రకృత్యాకాక్షాయాం
 తదేవగ్రహీత్యత్యతి కింతేన ప్రథమాదిత్యనేనేతిప్రశ్నః । * అపత్యవాచ
 కాదితి * తస్యాపత్యమిశ్యాదినా విహితప్రత్యయాయథా పత్యవోపగవా
 దిశ్చాదభ్యుపగమ్యతే తథాఽపత్యవాచక దేవదత్తాదిశ్చాన్యైవప్రత్యయోభ
 వేదితి శబ్దాస్యాత్తద్వారణార్థం ప్రథమాన్యైవగ్రహణమావశ్యకమితి భావః, న
 నూపగోరపత్యమితి విగ్రహవాచకేన్యైవచకస్యాప్రాథమ్యవ్యవత్యము
 పగోరితి వాక్యే ప్రాథమ్యత్వాన్యైవచకస్యాప్రాథమ్యవ్యవత్యవాచకత్వాన్యైవ
 మైవమ్, లక్షణాపేక్షం ప్రాథమ్యం నియతత్వాన్యైవప్రాప్తీయతే, నతు వి
 గ్రహాపేక్షానియతమ్, అన్యథా ప్రథమాదిత్యేతన్నిరర్థకంప్యాదితి । * స
 ప్త్యభేదమాభూదితి * అయమర్థః — యథా ఇన్ద్రో దేవతా అన్యహాపిష
 ఐన్ద్రం హరితి ప్రథమాన్యైవప్రత్యయోభవః, తథా ఉపగురపత్యసస్య
 దేవదత్తస్య ఔపగవోదేవదత్తః, దేవదత్తోఽపత్యసస్యోపగవో దేవదత్తే
 పగురితి మాభూదితి, ఏతచ్ఛక్తయైవస్పష్టమ్, నన్వపవాదత్వాత్తద్ధితస్స
 మాసం నిత్యం బాధేత, నచ తద్ధితస్య వైకల్పికత్వాన్యైవ సోపి భవిష్యతి
 తివాచ్యమ్, యత్రోన్యైవవాదో మహావిభాషయా వికల్పేతే తత్రాపవా
 దేన ముక్తే ఉత్పన్నోనప్రవతతత్యతి పారేమధ్యేత్యత్యత్రవాగ్రహణేన జ్ఞాపి
 తత్వాదిత్యాశబ్దాన్యైవ * అన్యతరస్యాంగ్రహణానువృత్తేరితి * జాత్యాన్యై

దిత * గోత్రంచ చరణేస్సహేత్యనెనెతి శేషః, పాత్రాత్పాణస్తత్వాన్జీ
విశ్చక్తమ్, తద్వాన్విఖ్యాతృభిశ్చ టిడ్ధాణభిశ్చనెనెత్యక్తమ్, తదుభయ
మపి గోత్రామ్యాన్యస్త్రియామితి సూత్రస్థభాష్యానురోధేన గోత్రంచచ
రణేరీత్యత్ర కృత్రిమగోత్రమెవగృహ్యతే నత్వపత్యమాత్రమిత్యాశయేనప్ర
వృత్తమితి బోధ్యమిత్యాహుః, సూత్రస్థా మహిమన్యగ్దాక్షమణో
దాహరతి । * ఆశ్వపతశ్చత్యాది * ఔత్సృతి * “ ఉత్సప్రప్రవణం వారి
ప్రవాహూ నిర్మూర్యురః ” ఇత్యనురః, తస్యచాపత్యేన యోగస్తు గాక్షే
యో భీష్మ ఇతివత్ । * అనత్యం పాత్ర * నన్వపత్యగ్రహణం వ్యథమ్,
పాత్రాదేరపత్యత్వాన్యభిచారాదిగృహితహా * అపత్యత్వేన వివక్షితమితి *
వివక్షితమితికిమ్ ? నస్తుతఃపాత్రప్రభృత్యేన యదాశేషత్వేన వివక్ష్యతే
గగన్స్యరమితి తదామాభూదిత్యాహుః । అనేయే — నస్తుతఃపాత్రా
దీనా మెనతత్వేనవివక్షాయాంసంజ్ఞామాభూత్, అపత్యత్వేన వివక్షాయా
మేవ యథాస్యాదిత్యేనమర్థంతిత్, తేనాపగత్యత్యాదావప్యణధన్యగో
త్రసంజ్ఞాసిద్ధృతి, నహ్యణపాత్రత్వాదికంశక్యతావచ్ఛేదకం కింత్వపత్యగ్న
మేవ, అన్యథా గోత్రాధికారస్థయభాద్యధన్యేన గోత్రసంజ్ఞాస్యాదితి,
నత్వపత్యాధికారే గోత్రయువసంజ్ఞాకరణసామర్థ్యాదపత్యమితిలభ్యతపవేతి,
తేనైవోక్తప్రయోజనసిద్ధాకిమనేనాపత్యగ్రహణేనేతిచేత్, అత్రాహుః—
తేతద్రాజాశ్చత్యత్ర తచ్చబ్రేన జనపదశబ్దాత్ క్షత్రియాదభిత్యాదివాదిహి
తాయె అభాదయస్తవగృహ్యచై నతుతతఃప్రాక్తనప్రత్యయాః, గోత్రయు
వసంజ్ఞా కాక్షేనవిచ్ఛిన్నత్వాదివివక్ష్యతే, తథాచాపత్యాధికారపతనసామ
ర్థ్యసోపక్షయాదపత్యస్యాసమృద్ధశబ్దా నిరాకరణాయపునరపత్యగ్రహణ
మిహకృతమితి, పాత్రప్రభృతీతికిమ్ ? అనస్తరాపత్యేనాభూత్, కాంజః,
గార్జః, నవైవమప్యగ్గిరసఃపాత్రేగర్గస్యానస్తరైతిప్రసక్తఇతివాచ్యమ్, య
స్య పాత్రాది తంప్రత్యేన గోత్రసంజ్ఞాతిస్పీకారాత్, ఏవంచగార్జీంప్ర
త్యేనస్తరాపత్యత్వేన వివక్షాయామపి గగన్ప్రతిగోత్రత్వం నిష్ప్రత్యూ
హమితిస్యాదేవగగన్ద్యభితిదిక్ । * జీవతితువంశ్యే * పితృపితామహాద్యు
త్పాదకప్రబద్ధోవంశః, తత్రభవోవంశ్యః దిగాదిత్వాద్యత్, పాత్రప్రభృతీత్య
నున్నతం షష్ట్యావిపరిణమ్యతే వ్యాఖ్యానాత్, గోత్రామ్యాన్యస్త్రియా

మిశ్రితాచ్చత్యాహ । * పాత్రాదేరితి * తుశబ్దోభిన్నక్రమః , యవే
 త్యస్తాత్పరోబోధ్యః , నచ ఏవకారార్థ ఇతి వ్యాచక్షే । * యవసంజ్ఞమే
 వేతి * తేన ఏకసంజ్ఞాధికారబహిర్భూతయోరపి గోత్రయువసంజ్ఞయోర్మ
 సమావేశ ఇతిభావః , నన్వస్తు సంజ్ఞాద్వయస్య సమావేశకోదోష ఇతిచేత్యై
 షమ్ , శాలజాగ్రపైలీయా ఇత్యసిద్ధిప్రసక్తాత్ , తథాపి శలజాగ్రపత్యం
 శాలజాగ్రః , మైలాదిషుపాతాదిభ్యో , శాలజాగ్రదేశో , శాలజాగ్రపత్యంశా
 లజాగ్రయవాపత్యం , యజ్ఞోజ్ఞోశ్చేతిఫక్ , తస్య మైలాదిభ్యశ్చేతి లుక్ ,
 శాలజాగ్రయనశ్చాత్ర ఇత్యర్థవివక్షాయాం ఇతి శ్చేత్యణి శాలజాగ్ర
 తిభవతి , తథా పీలాయా అపత్యం గోత్రాపత్యంవా పీలాయా వేత్యణిమై
 లస్తస్యాపత్యంయవా అణోద్వ్యవ ఇతి ఫిభ్యో , తస్య మైలాదిభ్యశ్చేతి
 లుక్ , తతఃమైలస్యయానశ్చాత్రాగ్రపైలీయా ఇతిభవతి , తత్ర గోత్ర
 యూనోస్సమావేశేతు గోత్రై లుగవీతి ఫక్కిభ్యోరలుక్ప్రసజ్యేత , నచ పర
 త్వాద్యునిలుగ్భవిష్యతీతి సిద్ధమిష్టమితి వాచ్యం తతోపి పరత్వాత్ ఫక్కి
 భ్యోరన్యతరస్యామితి వికల్పావప్తయైః , నచ సిద్ధామైవి వికల్పశ్చజగ్రః , ఫక్కి
 భ్యోరిశ్యయంహి యూని లుకపవాపవాదో నతు మైలాదిభ్యశ్చేత్యస్తాన
 న్తరస్యేతివ్యాయాత్ , యద్యపి యూని లుగపవాదోపి ఫక్కిభ్యోరితివికల్పః
 పరత్వాత్మైలాదిభ్యశ్చేతి లుకమపి బాధేతేతివక్తుంశక్యమ్ , తథాపి పరా
 దవ్యస్తరస్య బలీయస్తాత్మైలాదిభ్యశ్చేతి నిత్యపవ లుగిత్యాహుః * భా
 తరిచ * అవంశ్యాన్ధోఽయమారమ్భః , బ్రాతాతు నవంశ్యః , ఉత్పాదక
 ప్రబంధోవంశఇత్యభ్యుపగమాత్ , అపత్యం పాత్రప్రభృతీత్యనువర్త్య పాత్ర
 ప్రభృతేరితి వస్త్యావిపరిణమ్య వ్యాఖ్యానాత్ఫలితమాహ * చతుర్థాదీతి *
 అత్రాయమర్థః — గర్గాదిషు మృతేష్వపి జీవత్యగ్రజే అనుజోయువసం
 జ్ఞక ఇతి । * వాన్యస్మిన్ * ఇహత్యం జీవతిపదం తిజస్తమ్ , నతు సప్తమ్య
 స్తమితి వ్యాచక్షే । * జీవదేవేతి * యోజీవతి సయువసంజ్ఞకః , మృతస్తు
 స్థవిరతరే జీవత్యపి గార్గ్యపవ భవతి నతు గార్గ్యానిణఇతిభావః । * ఏక
 మితి * ఇహత్యవిత్యర్థః । * ద్వితీయమితి * అనువర్తమానం సప్తమ్యస్తమి
 త్యర్థః , యదుక్తముభయోరితి తదేవవివృణోతి । * స్థానేనవయసాచేతి *
 మాతామహాబ్రాతరివేతి * సన్నిహితత్వాద్భ్రాతరిత్యన్య మాతామహా

భ్రాతృత్యర్థత్యేకే, పితృస్వపుత్రై ఇత్యన్యే, వృత్తాతు పితృవ్యే పితావ హృభ్రాతృవేతి పాఠః । * జీవతి కిమితి * జీవతివ్యయం కిన్దర్శమితి ప్రశ్నః, అతపవ మృతే మృతోవేత్సుత్తరం సక్లవృతే, అన్యస్మిన్ కిమ్ ? భ్రాతృజీవతి జీవతో వికల్పోమాభూత్, పూర్వసూత్రంతు భ్రాతృజీవతి కనీయసో యవసంజ్ఞార్థమితి సావకాశమ్ । * వృద్ధస్యచేతి * వార్తికమిదమ్, తిథాయానశ్చైత్యగ్రిమమపి । * ఏకోగోత్రే * గోత్రైశ్చితి జాత్యపేక్షయా ఏకవచనమ్, ఏకశబ్దస్సంజ్ఞావాచీగోత్రైభిధిత్వితే అపత్యత్వబాధకప్రత్యయఏకవచనస్యాదిశ్యుక్తైర్గోత్రావత్యే ప్రథమపవశబ్దః ప్రత్యయం లభతే నాన్యః యదిత్వనస్తరావశ్యప్రత్యయానాదపి ప్రత్యయస్సాన్యైత్రహిగోత్రావత్యే ఏకప్రత్యయో నకృతస్సాన్యదిక్థంచాపత్యప్రత్యయానాత్పత్తిపేధోవాచ్యఇతి వార్తికాధోవ్యనేన సంగృహీత ఇత్యాశయేన వ్యాచక్ష్యే ! * గోత్రే ఏకపవేతి * అపత్యప్రత్యయఇతి * ఏతచ్ఛాధికారాల్లభమ్, అన్యేత్వేకశబ్దః ప్రథమపర్యాయః ప్రథమశ్చాపత్యప్రత్యయశ్చూన్యైత్రభావప్రథమాప్రకృతిగోత్రే అపత్యప్రత్యయం లభతే ఇతి సూత్రార్థం వ్యాచక్షతే తత్ శ్లేష్టమ్, అస్యాం పక్షాన్ ఏకమానయేత్సుక్తే ప్రథమానయేతి ప్రాథమ్యార్థస్యాప్రతీతేః, వస్తువస్తు — ప్రథమాదిత్యధికారాద్గోత్రే ప్రథమాదేవ ప్రాప్తివదికాదపత్యప్రత్యయఇతి వ్యాఖ్యానైకగ్రహణమిహ త్యక్తుం శక్యమిత్యాహుః * ఔపగవఇతి * ఉపగుశబ్దపవ ప్రత్యయం లభతే నత్సౌపగవశబ్దఇతి గోత్రావత్యేవ్యనస్తరావశ్యఇవ అణైవభవతి నత్పిచ్ఛా । * గార్గ్యఇతి * గోత్రావత్యే గర్గాదిభ్యోయఇతి విశిష్యవిధానాదనస్తరావశ్యఇవ అత్ర అతఇచ్ఛా సభవతి కిన్తు యథేవ, సచ గార్గ్యస్యావత్యేపి భవతి, నత్పత్రయఇచ్ఛాత్పత్తి, ఏకోగోత్రైశ్చితి నియమాత్ । * నాడాయనఇతి * నడాదిభ్యోఽపగతి గోత్రావత్యేవిధానాదత్రాప్యతఇచ్ఛా సభవతి, కిన్తు ఘగేవ సచ నాడాయనస్యావత్యేపి భవతి, నతు ఘగనాదిచ్ఛా, ఉక్తనియమాత్, నన్వేకస్మిన్గోత్రే యుగపదనేకప్రత్యయప్రసక్తైర్వ్యర్థమిదం సూత్రమిత్యా శబ్దసూత్రారమ్భఫలం మతభేదేన వ్యవస్థాపయతి । * గోత్రైన్వైకొనేతి * స్వంగోత్రం తదపేక్షయా ఏకొనసంజ్ఞానాం తృతీయద్వయోఽపరమ్పరా, చతుర్థేత్రయాణామ్, పంచమేచతుర్థామిత్యాది పరమ్పరాప్రస

జ్యోతిర్భాగః, తథాహి ఉపగోస్తృతీయే అణిభోగపరమ్పరా, చతుర్థే
 త్వణిభోగమ్, పంచమే త్వణిభోగగిభామ్, యద్యద్యత్ర యస్యేతి చేతి
 లాపేనానాదేరసత్వాదణిభాదీనాం పరమ్పరేత్యుక్తిర్నసంభవతే దధా
 ప్యణానాదిభుగ్నద్యతే ఇతి నాన్యగిత్తుగ్నత్తిమాత్రాభిప్రాయేణ ప్రత్యయ
 పరమ్పరాభిధానం బోధ్యమ్ । * స్వయంనసంభేదభ్యంత్ర * స్వంగోత్రం
 తదపేక్షయా ద్వాననసంభేదభ్యంత్రాతిపదికేభ్యః, తృతీయే ఏకస్థాదని
 ప్రోత్పత్తిః, చతుర్థే ద్వాభ్యంత్రం పంచమే త్రిభ్యంత్రావధిత్యభాగః । * అ
 పత్యంపితురేవేతి * తథాచామరః “ ఆత్మజస్తనయసూనసుసృజ్యపుత్ర
 స్త్రియాంశ్వమి । ఆహుర్దుహితరంసర్వేషామనైకస్తయోస్సమే ” ఇత్య
 మరః । ముఖ్యమశమాహ * తతఃప్రాచామితి * పిత్రపేక్షయా యేప్రా
 జ్ఞాపితానుహ పితౄణామహదయస్తేషామపేక్షార్థః, అత్రాయమాశయః ఆప
 త్యశబ్దగ్రీయానిమిత్తైస్తత్త్వజపర్యాయః, నపత్యస్తనేనేత్యపత్యమితివృ
 త్పత్తిః, పంజ్చివింశతీతి సూత్రైభాష్యకృతాదరితత్వాత్, బాహుళకా
 తారణాయుచ్చిత్యయః, యన్నిమిత్తం యస్మావతనం తత్తస్మావత్యమి
 తి ఫలితోర్ధస్తథాచ సామ్రాజిరపి పితౄణామహదీనామపతనే హేతురితి తేషా
 మపత్యం భవతి ప్రసిద్ధంచ వ్యవహితోపి పితౄణామహదీనాముద్ధత్వేతి జరణా
 ర్వాచ్యపాఖ్యానేషు అపత్యం సాత్రప్రభృతీతి సూత్రమప్యత్రానుగుణం
 ఆద్యపక్షేహ్యపత్యమివాపత్యమితి గౌణీకృతిరాశ్రయణీయాస్యాత్, అ
 మరస్తు సూత్రభాష్యాదివిరోధాదుపేక్ష్యఇతి । * తద్ధవైత్యితి * ఆద్య
 పక్షేప్రత్యయచాలానివృత్తియే, అవైత్యు స్వకూన్యన సంభేదభ్యోపనిష్తోప
 త్తివృత్తియే ఇత్యర్థః । * ఔపగవాదిక్షాప్యాదితి * శృతీయస్యోపగం ప్ర
 త్యవపత్యత్వాదితిధావః, ఏవంచాసతిసూత్రైస్త్రికపక్షే ఔపగవిత్తస్యస్త్వ
 మేవస్యాత్, ఔపగవత్తత్వంతం నసిద్ధతీతి బోధ్యమ్ । * అజీవ జ్యేష్ఠఇ
 తి * జీవజ్యేష్ఠజీవత్వం శ్యేవా యవసంజ్ఞాయాంసత్యా, గోత్రసంజ్ఞానేతి
 ధావః । * ఇష్టేసిద్ధేవీతి * అస్తింశ్చపక్షే ఔపగవస్య యదపత్యం తదప
 గౌరవత్యమితి, ఉపగౌర్యదాప్రత్యయస్తదా ఔపగవత్తత్వం యద్యపి పి
 ధ్యతి, తథాపౌపగవిత్తనిష్ఠం ప్రాప్నోతీత్యర్థః । * తత్యితి * ఇతి నా
 దిత్యర్థః । * ఫగిభోరితి * ఫగనాదిభ్యో ఇతి నాత్మక్, ఫగనాత్పునరిభిత్వా

దివరం పరాయానత్యామిత్యర్థః । * నియమాధ్యమితీ * నన్వాద్యపక్షే తత్త్వత్వవచకాదేవ ప్రత్యయోనతుమూలభూతాత్వాత్ , అనన్తరావశ్యే ముఖ్యసమ్బంధే చరితాధ్యక్షాణాదేగాణ సమ్బంధే ప్రవృత్తైరన్యాయ్యత్వాత్ , తథాచాపగవాపత్యేనోపగోర్ముఖ్యసమ్బంధాభావాత్తత్రాప్రాప్తే విధ్యుష్మేవేదంసూత్రంనతునియమాధ్యమిత్యోపగవశబ్దాదపి ప్రత్యయోదుర్వా రభితిచేత్ , అత్రాహుః — గొత్రబాధనాయక్రమేణానేక ప్రత్యయప్రసక్తే ఏకఏనప్రత్యయస్సాన్నిధితి సూత్రార్థకృతే ఔపగవశబ్దస్యావత్యప్రత్యయాం తత్త్వాత్పునరవత్యప్రత్యయస్తతోనోపవద్యత ఇత్యగత్యావరమ్పరాసమ్బంధాభ్యుపగమే నోపగోరేవ తమత్పత్తిర్న త్యోపగవశబ్దాదిసిద్ధమిష్టమితి, అత్రకేచిద్వాద్యచక్షతే — ఆద్యపక్షేప్రత్యయపరమ్పరాయాం ప్రాప్తాయాం ఏకోగొత్రభివ్యనేనైకప్రతయోవిధియతే తథాచైకోనామైకజాతీయఇత్యర్థపర్యవసానాన్తూలప్రకృతేర్వ్యవత్యప్రత్యయోఽణాదిస్తజ్జాతీయ ఏవగొత్రైబాధనీయే తత్త్వత్వవచకాద్భవత్యణన్తాదణీ ఇతిన్తాదేవేభ్యోయిన్తాద్యభితి, నచైవనుణిభ్యోఽపరం పరాయాం నివర్తితాయామప్యవగవత్యప్రాప్తప్రత్యయపరమ్పరాస్యాత్ , తథా గార్వ్యఇత్యాదౌ యజ్ఞాదిపరమ్పరేణివాచ్యమ్, సత్యానుపి తస్యానునిష్టాభావాదితి, తచ్చిన్త్యమ్, ఘగన్తాత్పకి నాదాయనఇత్యాదావనిష్టప్రసక్తాదితి దిక్ । * ఇథమితి * అవత్యం పితురేవేతిపత్యై చతుర్థావత్యరూపే యూనివివక్షితే గొత్రాద్యానీతినియనుసూత్రే సత్యసతిచ గొత్రప్రత్యయాన్తాదేవ యవప్రత్యయభిద్వయోఽపరమ్పరా , సాచేష్టత్వాన్ననియమేన వ్యావర్తకతే పఞ్చమేతునియనూభావేత్రయాణాం పరమ్పరాప్రసజ్యతే , షష్ఠేతుచతుర్థామిత్యాది, తతఃపాచానుపీతి ద్వితీయపక్షేతు గంగాచచ్చతుర్థేయాని మూలప్రకృత్యనన్తరాభ్యానునిష్టోత్పత్తిఃప్రసజ్యతే, పఞ్చమేతు మూలప్రకృత్యనన్తరయువభ్యః , తథా నదాచచ్చతుర్థేయానిపూర్వపద్ధ్వాభ్యానునిష్టోత్పత్తిః , పఞ్చమేతు త్రిభ్యః ఉపగోశ్చతుర్థేవాచ్యేతు మూలప్రకృతేరేకన్తాదేవానిష్టోత్పత్తిః నత్వనన్తరావత్యవాచకాత్ , తతోజాతేవ్యతభిరూపానిష్టాభావాదిత్యాదియథానమ్భవం తతోహ్యమిత్యర్థః । * గోత్రాద్యాని * అసత్యప్రకృత్యాన్త్ర ముఖ్యమతే పఞ్చమాదౌ యూనివివక్షితే గోత్ర

ప్రత్యయాన్తాద్యవప్రత్యయోత్పత్తావిష్టేసిద్ధేపి మూలప్రకృత్యనస్తర
 యువభోవపిస్యాదితిపాక్షికానిష్టప్రాప్తేనియమార్థమిదమిత్యాశయేనాహ
 * గోత్రప్రత్యయాన్తాదేవేతి * నతుమూలప్రకృత్యనస్తరయునభ్యుత్త
 త్యథాః, మనోరమాయాంతు నతుయువప్రత్యయాన్తాదితి ప్రథమపక్షేఽ
 భాగ్యత్యపిస్థితమ్, అత్రవదన్తి — పశ్చిమాదాయానివిపక్షితే తస్యయా
 నస్తృతీయం ప్రత్యనవత్యత్వాదప్రాప్తావిధ్యర్థమేవేదం స్యాన్నతు నియ
 మాథామితియువప్రత్యయాన్తాత్పత్తయోదుర్వారస్యాత్తస్మాదిహపితు
 రేవావత్యమితిపక్షోవాశ్రయణీయ ఇతి । అన్యేత్వాహః — ఆద్యపక్షే
 గోత్రాద్యానీత్యావర్త్యేకేనాప్రాప్తప్రత్యయం విధాయ ద్వితీయేననియ
 మ్యతే యూనిగోత్రాదేవేతి, ఏవంవతతఃప్రాచామితిపక్షేఽనహస్యైక
 రూపతాభవతీతి గోత్రాచ్ఛేద్యాన్యేవేతి వివరీతనియమస్తీహనకృతః,
 వ్యావర్త్యాలాభాత్, నచ శైషికాశ్చాదయోవ్యావర్త్యాఇతివాచ్యమ్, గో
 త్రేఽలుగచీతిలిక్ష్ణాత్ । * స్త్రియాంతిత్వితి * యద్యత్రాస్త్రియామిత్య
 వ్యైకవాక్యతయా స్త్రిభిన్నేయూనిగోత్రాదేవేత్యథాక్రియతే తహి
 స్త్రిషు యువసంజ్ఞాయాఅనిషేధాత్ యువతిషుప్రత్యయానాం పరమ్
 రావ్రసజ్యేత; నచైకోగోత్రఇత్యనేన నిస్తారః, యువసంజ్ఞయా గోత్రా
 సంజ్ఞాయాబాధాత్, అథస్త్రియాం నయువప్రత్యయఇతి వాక్యభేదేనా
 ధ్యక్రియతే తదా గోత్రవత్యయేన యువతిర్నాభిధీయేత కిన్తు వాక్యమేవస్యా
 త్తతశ్చ గార్గ్యస్యావత్యం స్త్రిగార్గీతి నస్యాదతో యువసంజ్ఞానిషేధపర
 మేవేదమిత్యాశయేనవ్యాచష్టే । * నయువసంజ్ఞేతి * అత్రాయమాశయః—
 అస్త్రియామితి యోగోవిభజ్యతే, యూనీతి శబ్దస్వరూపమనువతఃతే,
 పరిభాషాచేయమ్, యత్ర యువసంజ్ఞావిధానం తత్రాస్త్రియామిత్యుపతిష్ఠ
 తఇతి సిద్ధస్య గతిరియమ్, జీవతితువంశ్యేయవా, స్త్రియామిత్యేవసూ
 త్రయితుం యుక్తమ్ । * అతఇథో * ఘృకాలతనేషిత్విజ్ఞాపకాతుస్సబన్తా
 దేవ తద్ధితోత్పత్తిరిత్యభ్యుపగమేష్యధికృతప్రాతిపదికస్య నవైయర్థ్యం కిన్తు
 ప్రయోజనమస్తీతి ధ్వనయతి । * అదన్తం యత్ప్రతిపదికమితి * అతఇ
 త్యస్య సుబన్తవిశేషణ త్వేతు ధక్షయోరవత్యమిత్యాది వివక్షాయాం దాక్షి
 రిత్యాది నసిద్ధేదితి భావః, తపరఃకిమ్ ? విశ్వపః అవత్యం వైశ్వపః ప్రదీయ

తాం దాశరథాయేత్యుక్తతు తస్యేదమిత్యేత్ , అపశ్యన్వవివక్షాయాం త్వ
 ఞావ । * బాహ్యోద్భవశ్చ * బాధ్యలోడనభిధాతౌ కేవలస్య బాహూ
 రపత్యయోగాసహృవాత్ సామర్థ్యాత్తదస్తవిధౌ సాబాహువిరితి మాధనే
 నోక్తం చిన్త్యమితి ధ్వనయన్నాహ * బాహువిరితి * జానన్తిబాహువిగా
 ర్ణ్య గౌతమ ఇత్యోశ్వలాయన సూత్రప్రయోగాద్భాష్యవృత్త్యామృదా
 హరణాచ్చ బాహుశబ్దస్సంజ్ఞాయాపోఽస్తీతి భావః । * ఔడులోమిరితి *
 యద్యపిగణే బాహుకృష్ణయధిష్ఠిత అన్తనప్రద్యమేత్యాదిషు కేవలలో
 మశబ్దఃపతితస్తధాపి సామర్థ్యాత్తదస్తగ్రహణమ్ “ తారకాపుడువాప్తి
 యమ్ ” ఇత్యుచరోక్త్యా నక్షత్రవాచ్యుడుశబ్దః , ఉడునీవలోమాని య
 స్య తస్యావశ్యంఔడులోమిః , శరభవలోమాని యస్యతస్యావత్యం శారలా
 మిః , బహుత్వేతు ఇభవవాదోకారణప్రాగేవాజనైషామక్తః , ఉడు లో
 మాః , శరలామాః , ఇహవ్రతిపదవిధానేషు పురాణసిద్ధాస్సంజ్ఞాశబ్దాపవగృ
 హ్యవై , శీఘ్రావస్థితకత్వాత్తైనదానీంతనోయోబాహుస్తస్యావత్యే బా
 హవఇత్యేవ , నత్విభో ఉక్తంచ హరిణా “ అభివ్యక్తపదార్థాయై స్వత
 హ్రాలోకవిశ్రుతాః । శాస్త్రార్థవైమకతావ్యశ్యజ్ఞేషు నతమక్తిషు ॥ ”
 అనర్థకం సద్విధార్థకం అప్రయిక్తంచ క్రమేణ విశేషణత్రయవ్యావర్త్యంత
 చుక్తిషు తత్సదృశేష్విత్సర్థః , అతపవ శంజ్ఞా శ్వశురస్యావత్యం శ్వశురిరి
 త్యుక్త రాజశ్వశురాదితియన్న , మిమీతేమాతాతస్యాస్స సామాత్యస్వ
 సా , ఇహ మాతృపితృభ్యాం స్వసతి పత్వంన్న , నన్వేవం బాహుశ్శ్వా
 శురిరితి , పూర్వోక్తా ససిధ్యతభిచేత్ మైవమ్ , అణిభోర్విధౌ శబ్దవిశే
 షానుపాదానాదప్రసిద్ధేష్వపి తత్ప్రవృత్తైః । * వ్యాసతి * వేదాన్వయస్య
 తీతి వేదవ్యాసకర్తవ్యత్ , భీమోభీమసేనఇతిపదేకగ్రహణమ్ । * నయ్యా
 భ్యామ్ * య్యాభ్యాంకిమ్ ? న అర్థోయస్యనార్థస్తస్యావత్యం నాధిః , పదా
 న్నాభ్యాం కిమ్ ? యాజ్ఞకః , ఐచోవిషయప్రదర్శనాయనేతినిషేధోక్తిః , తే
 నేహన , దాధ్యశ్విః , మాధ్యశ్విః , సహ్యత్రయ్యాభ్యాం పరస్య వృద్ధిప్రస
 క్తిరస్తి , క్వచిత్తు వృద్ధిప్రసక్తినత్వేఽపి నెవ్యతే , దేవఅశీతిభ్యతోభూ
 తోభావీవాద్యవశీతికః । * వారుడకిరితి * వరుడాదయోజాతివిశేషాః , వ
 కారస్యావదస్త్యాన్వయ్యాభ్యామిత్యైజ్ఞ । * ఇత్యాదీతి * నైషాదకిః ,

పాండారకిః, వైంఙకిః । * గోత్రేకుజ్ఞా * ఇతఃపాగ్రేకోగోష్ఠ్యైశ్చత్యా
 దిసూత్రద్వయంచేత్సత్యతే తహ్యత్రత్యం గోత్రగ్రహణంత్యక్షం శక్య
 మిత్యాహుః, చృఙ్గోఽకారోవృథ్యధః, కాంజాయనయః, చకారస్తువా
 తచృఙ్గోరిశ్యత్ర విశేషణార్థస్తైనాశ్వాదిభ్యఃఫర్కాత్సాయనశ్చత్యశ్చో
 నభవతి, అత్రైదమవధేయమ్, కాంజాయన్యిత్యాదావేకవచనే ద్వివచన
 చ ఇన్యశ్చిత్వాదామ్యదాత్తత్వమేవ, బహుత్వేతు తస్య లుకిచ్చఇశ్చకార
 ఇకారయోస్తుల్యబలయోర్విరోధేనతి పరత్వాత్ ఇత్స్యరేణామ్యదాత్తశ్చే
 పాగ్రే భామ్యదా తద్దితస్య కితత్త్యత్ర యోగం విభజ్య చితత్త్యనువర్త్య
 తద్దితస్య చిత్తేఽన్తోదాత్తత్వమితి వ్యాఖ్యానాత్కాంజాయనాశ్చ్యత్రాన్తోదా
 త్తైవభవతి నచైవంహి ఫగవాత్రాస్తు కిమనెన గురునిదే శేనేతివాచ్యమ్,
 తథానతి వ్రాతచృఙ్గోరస్త్రియామితి సూత్రప్రణయనాపత్యానాదాయ
 నాదిభ్యోఽఫిర్కస్యాదితి, కుజ్జ, బ్రహ్మ, శఙ్ఖ, శకటేత్యాది । * వ్రాతచృ
 ఙ్గో * పూగాఙ్గ్యోగ్రామణీత్యతోఽనువర్తనాదాహ * ఇస్సాస్యదితి * వ్రా
 తవాచిభ్యః, కాటోతపాక్యిత్యుదాహరిష్యతి, అస్త్రియాంకిమ్ ? కపో
 తపాకాస్త్రి । * తగ్రాజత్వాదితి * జ్యోదయస్తద్రాజాఇతిసూత్రే
 ణేతిశేషః । * లుగ్వత్సత ఇతి * తద్రాజస్య బహుష్పిత్యనేనేతి శేషః ।
 * కాంజాయనీతి * ఇహానతిశ్యవ్రత్యయే యోషథత్వాజ్ఞా తేతిరిజీవభావే
 టాపియాపేస్వరేచ విశేషోబోధ్య ఇత్యాహుః । * యజ్ఞిజ్ఞోశ్చ * అధికా
 రప్రాప్తం గోత్రగ్రహణం యజ్ఞిజ్ఞోర్విశేషణం నతుపధేయస్యఫకః, వ్యా
 ఙ్గానాత్తదేతదాహ । * గోత్రేయాచితి * గోత్రేకిమ్ ? ద్విపాదనుస
 ముద్రంయజ్ఞో, ద్విపేభవోద్వైపయః, సుతంగమాదిభ్యశ్చాతురర్థిక ఇజ్ఞో
 సాతంగమిః, తదపత్యేఫకమాభూత్ । * ఫకస్యదితి * సామన్ధ్యాద్యా
 న్యయమ్ । * శరద్వచుచనక * భృగుశ్శరద్వతోఽవత్యం నభవతి పూర్వ
 భావిత్వాత్, ఏం శునకస్యావత్యం నభవతివత్యః, అతోఽత్ర భార్గవశ్చవా
 త్యస్యశ్చాగ్రాయణశ్చేతి ద్వైవై అత్రిభృగ్వితి యజ్ఞిజ్ఞోశ్చేతిచ యథాస
 మ్భవం లుగ్బోధ్యః, యద్యవ్యత్ర బహుత్వాభావాదత్రిభృగ్విత్యాది నా
 లుద్బుద్ధభస్తథాపి యుగపదధికరణవచనతాయాం వర్తిపదానాం బహువ్రత్యా
 తస్మాత్త్రత్యాద్వాస్యాదేవలుక్ అతోవ్యాచప్తై । * భార్గవశ్చేదితి * వాత్యస్య

శ్చేదితి * అనాదిరితి * అశ్వత్థామృషితాయో భారతే ప్రసిద్ధః తదపేక్ష
యా అన్య పవాయం ద్రోణ ఇత్యర్థః । * అశ్వత్థామీత్యాది * ద్రోణా
చార్యస్యానంతరాపత్యే అశ్వత్థామి ద్రోణాయన ఇతి ప్రయోగో భాష్య
క్ర ఇత్యర్థః । * అన్యమ్యానంతర్యే * అన్యపీతి పశ్చిమ్యసేనితో లుక్
అవృషిభ్య ఇత్యర్థః । * సూత్రే ఇతి * ఆనంతర్య ఇత్యత్రైత్యర్థః । * స్వా
భా-ఇతి * చాతుర్వర్ణ్యాదే రాకృతిగణత్వాదితి భావః , బైదిరిత్యత్ర ఋష్య
ణనాశబ్దాహుః । * బాహ్వదేరితి * బిద, ఊర్వ, కశ్యప, శక, భారద్వా
జ, ఉదనుష్య, విశ్వానర, పంస్త్రివరశుచేత్యాది । * గర్గాదిభ్యో * గ
ర్గ, వత్స, వ్యాఘ్ర పాద, పులస్తీ, బభ్రు, మణ్డు, వత్జ, కపి, కత, శక
ల, కణ్వ, అగస్తీ, కుంజనీ, యాజ్ఞవల్క్య, వరాశర, జమదగ్నీత్యాది । క
థం తహి రామోజామదగ్న్య ఇతి , అనంతరాపత్యే త్వయమ్ , సత్యమ్ ,
అనంతరేపి గోత్రత్వారోపాదోబ్ధ్యః । * యజ్ఞాశ్చ * ణ్యక్షత్రియాక్షే
త్యతోలుగితి తద్రాజసేతి సూత్రాద్భుజుషు తేనైవాస్త్రియామితి చా
నువర్తతే , యపాదిభ్యో గోత్ర ఇత్యతో గోత్ర ఇతి చ తదాహ । * గోత్ర
యద్య ఇంతమిత్యాది * ప్రవరాధ్యాయప్రసిద్ధగోత్రవాచినా కేవలం య
జ్ఞానభవత ఇతి గోత్ర ఇత్యనేన తదంతం విశేషితమ్ । * తదవయవయోరి
తి * నిర్దిశ్యమానస్యాదేశాభవంతీతి భావః । * ప్రవరాధ్యాయేతి * ఏత
చ్చస్త్రీపున్సాభ్యమితి సూత్రే లోకీకన్యగోత్రస్య గ్రహణమితి భాష్యము
పాదాయైత్యుపేనోక్తమితి భావః । * తేనేహనేతి * యద్యత్ర లోకీకం
గోత్రమవత్యమాత్రం గృహ్యేత తదా స్యాదేవాతి ప్రసజ్గ ఇతి భావః । * లో
హితాదీతి * సర్వత్ర లోహితాదీత్యాదినా ష్పః, ష్పేణోక్తైః స్త్రీశ్వేషిత్వ
సానుద్ధాన్వీషిత్వాశయేనాహ । * బాబ్రవ్యాయణీతి * గర్గాదిగణపవ బ
భ్రుః, కాశికే ఇతి పాత్యమ్, ఏవంహి ద్వర్బభుగ్రహణం సకతావ్యంభవతి
తి హరదత్తాదయః । * కాపేయ ఇతి * ఇతశ్చాపి ఇతి ధక్, కపేర్గర్గా
దిగణే పాతోలోహితాదికార్యర్థః , తేన కాప్యాయనీతి సిద్ధ్యతి । * బాధిరి
తి * అన్యపీత్యాదిభో బాహ్వదిత్వాద్వా । * వత్జాచ్చ * యజ్ఞాశ్చ
ప్రాప్తయోరగ్గిరసేయజ్ఞేవేతి నియమార్థం సూత్రమ్ । * లుక్ స్త్రియా
మ్ * ఏహితసేతి * పరిశేషితస్య వేతిబోధ్యమ్ , ఏతచ్ఛాన్వీరస ఇత్యను

వృత్త్యాభ్యతే, యద్యపి వతస్థాల్లుక్ స్తి యామిత్యేకసూత్రకరణేపావ్యజ్ఞే
 రసభ్యసృవృత్త్యానాజ్ఞీరసేయజ్ఞోర్లుగభావాత్ స్తి యామిష్టం సిద్ధ్యతి,
 తథాపి పుంస్యాజ్ఞీరసే యజ్ఞజ్ఞోరుభయోః ప్రాప్తిరనిష్ఠేతి తద్వారణాయ
 పృథక్సుత్రం కృతమ్ । * ఋషిత్యాదితి * నచైవం ఋష్యన్తకేత్యణిసిద్ధే శి
 వాదిగణేవతన్తపాత్ వ్యర్థఇతి శబ్దమ్, గర్గాదిపాతన యజ్ఞాబాధాత్త
 నివృత్తయే తత్పాతస్యావశ్యకత్వాత్ । * వ్యజ్ఞేతి * అణిజ్ఞోరనాషణ
 యోరితి సూత్రేణైతి భావః । * అశ్వాదిభ్యః * గోత్రైతి * ఇహగణేవై
 ల్ప, ఆనడుహ్య, ఆత్రేయఇతి గోత్రప్రత్యయానాశ్రుయఃవత్వతే తేభ్యస్తు
 యూన్యేవ, ఏకోగోత్ర గోత్రాద్యునితి వచనాత్, తత్ర బలిర్నామరాజ
 షిస్తతోవృద్ధేతోనలతేభ్యజ్ఞే, ఆనడుహ్యశబ్దో గర్గాదియజ్ఞస్తః, ఆ
 త్రేయశబ్దో ధగస్తైతిజ్ఞేయః । * పుంసిజాతఇతి * గణసూత్రమిదం జాత
 శబ్దే పుంసివిద్యమానే ఫణిశ్యర్థః, కస్తాదిత్యాకాక్షాయాం అధాజ్ఞాతశబ్దా
 దితి లభ్యతే । * జాతాయాఇతి * లిక్సవిశిష్టపరిభాషయా ఏకాదేశస్య
 పూర్వాస్తత్వేన గ్రహణాద్వాప్యప్తిః । * శివాదిభ్యోఽణ్ * నను విశే
 షవిహితానిజ్ఞాదీ బాధిత్యా గణేవారమ్భసామర్థ్యాద్భవిష్యతి, కిమనే
 నాన్గ్రహణేన, అత్రాహుః — ఋషిషేణశబ్దాత్రగణే వత్వతే, తతః
 ప్రాప్తమిదం బాధిత్యా పరత్వాత్సేనాస్తలక్షణేతి తేయప్రాప్తే ఇహపాత
 సామర్థ్యాద్యథాప్రాప్త ప్రత్యయఇత్యేవస్యాన్న త్వత్ తథాచాత్రాన్గ్ర
 హణమావశ్యకమిత్యేకే, అణధికారాదణేవస్యాన్న న్య ఇత్యన్గ్రహణం
 సప్తప్రతిపత్యర్థమిత్యనేయ, శివ, కకుష్ఠ, వతన్త, జరతంగరు, విపాత్,
 తక్షణ, విశ్రవణ, రవణ, ఋషిషేణ విరూపాక్షేత్యాది । * గోత్రైతినివృ
 త్తమితి * ఏతద్వృత్తాకైయతేవస్థితమ్, యద్యపిగోత్ర సంజ్ఞాసూత్ర
 పర్యంతం గోత్రాధికార ఇతి యూనిటుగితి సూత్రస్థభాష్యకైయటాభ్యాం
 లభ్యతే, తథాపి తన్మతాస్తరమితిభావః, ఏవంచేతః ప్రభృత్యవత్యసామా
 నేయప్రత్యయాభవంతీతి స్థితమ్, శుభ్రాదిత్వాన్ని త్యం ధకిప్రాప్తే జర
 తంగరుశబ్దాఽత్రాణర్థం వత్వతే, జారతంగరవః, ధకితు ధేలోపోఽక
 ద్వాన్ ఇత్యులోపః, జారతంగరేయః, కుజ్జాదిత్వాన్గోత్రే కుజ్జాదిభ్యఇ
 తి నిత్యం షుభ్రేప్రాప్తే విపాటశబ్దాఽత్రాణర్థం వత్వతే, వైపాశః, వైపా

శాయన్యః, సేనాస్తలక్షణేణిన్యప్రత్యయే ఉదీచామిఃఖిచపాప్రైతక్షా
 శబ్దోత్తాణ్ధం పర్యతే, నిన్యప్రత్యయేన సమావేశోత్త్రవ్యతే, నస్త్విజా, శ
 క్షణేతాక్షణ్యః, విశ్రవణరవణశబ్దావత్రపర్యతే తాచవిశ్రవశ్శబ్దస్యాదేశౌ
 విశ్రవసోపత్యం వైశ్రవణఃరావణః । * అవృద్ధాభ్యో * అవృద్ధేభ్యో నదీ
 మానుషీనామభ్యుత్తేవసూత్రయితుం యుక్తమిత్యాశయే నవ్యాచష్టే ।
 * అవృద్ధేభ్యుత్తాదినా * ద్వైమాతురభితి * తద్ధితార్థేత్యాదినాసమాసః,
 అతద్వయోర్నాతోరపత్యమితి విగ్రహానానతు ద్విసూత్రైరపత్యమితి,
 దిక్సంక్షేపసంజ్ఞాయామితి నియమేనాసంజ్ఞాయాం సమాసానన్యువాత్ ।
 * ధాన్యమాతుర్నేతి * అభివ్యక్తపదార్థాభివ్యక్తేన జననీవాచినపసగ్ర
 హణేసిద్ధేపి తస్యసంప్రతిపత్యర్థం స్త్రీలింగనిర్దేశభావః, అభివ్యక్త్య
 స్యానిత్యతాయా జ్ఞాపనార్థాభివ్యక్తే । * కిన్యాః * ననుకన్యాహ్య
 క్షతయోనిః, తస్యాఅపత్యసన్యుచివ నాస్త్రీత్యాశజ్ఞాహ * అనూధా
 యాభితి * అవివాహితాయాభివ్యక్తః । * వికణ * వాతాన్యదీనామప
 త్యప్రత్యయాస్తానాం ద్వైద్యైయభిభోశ్చ అత్రిభుగ్గుతుతే, సూత్రా
 భ్యామపత్యప్రత్యయస్యలుక్, నచాత్రవతాన్యదీనామేవద్వైద్యోవైద్యతి
 శబ్దాం, మూలభూతానాం తేహంవికర్ణాదీన్ప్రత్యపత్యత్వాభావాత్ అతో
 వ్యాచష్టే । * వాత్యశ్చేదిత్యాది * యగపదధికరణవచనతాయాం బహు
 త్వమస్తీతిశరద్వచ్చునకసూత్రపవోక్తమ్ । * పక్షైభిః * పూర్వసూత్రా
 ద్వాగ్రహణానువృత్తిరితిభావః । * స్త్రీభ్యాభక్ * బహువచననిర్దేశాన్నస్వ
 రూపగ్రహణమ్, నాప్యర్థస్య, ధగర్థతయా శుభ్రాదిమిమాత్వశబ్దపారాత్,
 కింతు స్త్రీధికారోక్తటాబాదేర్గ్రహణం నతువిప్రకృష్టక్తీనాదేరిత్యాశయే
 నాహ * స్త్రీప్రత్యయావైభ్యభితి * తేనదరదోపత్యందారదభివ్యక్త
 భవతి, స్త్రీర్ధగ్రహణేతు స్యాదేవాత్రభక్, దరచ్ఛబ్దాహి జనపదక్షత్రియ
 వాచీ, తతోపత్యార్థద్వైత్త్యగభేత్యణితస్య స్త్రీయామతశ్చేతిలకిదరచ్ఛ
 బ్దస్య స్త్రీర్ధవాచిత్యాత్ ధకితి వతమానే పునరిహ ధగ్రహణమన్యంబ
 ధస్య ధకొనివృత్త్యర్థమ్, యద్యపి చానుకృష్టం నోత్తరత్రైతి పరిభాషయా అ
 ణిహనప్రవతాతే, తథాహి తస్యాఅనిత్యత్వజ్ఞాపనాయధగ్రహణమిత్యా
 హుః * తస్యేదమితి * శివాదిత్వదపత్యపవాణిత్యనే । * ఇతశ్చ * ఇ

తఃకిమ్ ? దాక్షిః, అనభఃకిం దాక్షాయణః, ద్వ్యజఃకిమ్? ఉదధేరపత్యమా
దః, కాశికాయాంశు మరీచేర్చరీచిత్రతీ ప్రత్యుదాహృతం తదనత్, బా
హ్మదిత్వేనేప్రప్రత్యైః, నచ బాహ్మదిత్వే విపదిత్యమ్, మరీచిశబ్దాబా
హ్మదిష్టు పత్యత్యతిమిచచోఽన్త్యాత్పరత్యతీ సూత్రై భాష్యేస్థితత్వాత్ ।
* అత్రైయత్యతీ * పరిత్యాగయన్తువ్యణం బాధత్యతి భావః । * శుభ్రా
దిభ్యశ్చ * చకారస్తాకృతగణత్వద్వ్యోతనార్థత్యత్యాయః, మృకణ్డ శబ్దాఽ
ప్రవత్యతే, మారగణ్డయః, శుభ్ర, మృకణ్డ, అశ్వ, విమాత్య, విధవా,
గొధా, ప్రవహణ్డత్యాది, ఆకృతిగణోఽయమ్, తేన పాణ్డవేయత్యత్యాదిసి
ద్ధమ్, ఇహోదనైషు ఇహోపాప్రీప్తః, విధవాశబ్దాత్ తుద్రాత్యుహోఽఘ్రిక్,
చతుష్పాజ్జాతినావిషు ధర్మ, గొధాశబ్దాఽఘ్రిక్ వచనాత్సేపిభవతి, క్వచి
దాత్పరకాఽన్ ప్రాప్తత్యతి బాధ్యమ్ । * ప్రవాహణస్యథే * ఉదధేరపదస్యే
త్యధికీయతే, అగ్ధాస్పరినాణస్యేత్యత్యపూర్వస్యతు వేత్యనువర్తతే తదాహ
* ఉదధేరపదస్యాచామాదేరిత్యాది * నిత్యముదధేరపదవృద్ధిగళన్తు ప్రవాహ
ణేయాభార్యత్యత్ర వృద్ధినిమిత్తస్యేతి పుంసద్భావప్రతిపేదః । * తత్ప్ర
త్యయస్యచ * ప్రవాహణస్యేతివర్తతే, తచ్ఛబ్దేన ధప్రత్యయఃపరామృ
త్యతే తదాహ * ధాన్తస్యేత్యాది * బాహ్యత్యధి త నిమిత్తైః * ధక్ష్మిత్య
యాన్తాద్బహిర్భూతోయిత్యో తన్నిమిత్తైత్యర్థః । * కల్యాణ్యాదీనామ్ *
ఇహపరస్త్రిశబ్దఃపత్యతే, పరస్య స్త్రిపరస్త్రితి వక్తృసమాసః, పార
స్త్రిణైః, పరభాగ్యాయాముత్పన్నత్యర్థః, అనుశతికాదిత్వాదుభయ
పదవృద్ధిః, విదాదిగణేతు పరస్త్రిపరశుచేతపత్యతే ప్రాప్తోతీతి తేషః, త
త్ర పరాచాసా స్త్రిచేతి కర్మధారయః, పరస్త్రియా అపత్యం పారిశ
వః, బ్రహ్మణాచూర్భద్రాయాం తేనైవోఽధాయామున్నైః, సాచ జాన్య
స్తరయోగాశ్చపరస్త్రి, నచ పరశ్వాదేశస్య స్థానివచ్ఛావాత్పరిశవేన్య
నుశతికాదీనాంచేత్యుభయపదవృద్ధిస్సానిదితివాచ్యమ్, సత్యాదేశే పూర్వో
త్తరపదసన్ముమోహోత్తదప్రవృత్తైః, ఇహగణే స్త్రిప్రత్యయాన్తానాం
ధక్ష్మిన్ధత్వాదినభర్తం గ్రహణమ్, అన్యేషాంతు ఉభయార్థమ్, కల్యాణీ,
సుభగా, దుర్భగా, బద్ధకీ, పరస్త్రిత్యాది । * కుటలాయావా * శకం
ధ్వాదిత్వాత్పరరూపమతపవనిపాతనాద్వా । * సతీభియుక్త్యత్రైతి * అత్ర

ఇనజ్ఞిహౌ తథాచోక్తమనురేణ “ అభవాద్ధకినేయస్యాద్బద్ధులశ్చాసతీసు
 తః । కాలటేరగకాలటేయోవిత్తుకీతు సతీయది ॥ తదాకాలటినేయోస్యాః
 కాలటేయోపిజాన్యజే । ” ఇతి . కేచిత్తు — తుద్రాయాఽపి ఇనహౌత్ప
 తీయం రూపం కాలటినేయఇతీచచ్ఛన్తి । * పక్షేష్ఠగితి * ధగపిపక్షే భవ
 త్యేవేతి భావః । * హృద్భగ * పూర్వపదస్యచేతి చకారేణోత్తర పదస్యే
 త్యనుకృప్యతే తదాహ * పూర్వోత్తరపదయోరితి * మహతే సౌభగాయే
 త్యత్రతూర్ణాద్విత్వాదభి ఛాన్దసత్వానోత్తరపదవృద్ధిరిత్యాహుః । * సౌ
 భాగినేయఇతి * సుభగాశబ్దస్య కల్యాణావృద్ధిత్వాదినజ్జే । * చటకాయా
 ఇతి * స్త్రీలింగనిర్దేశాత్తుంసినస్యాదిత్యాశబ్దాగ్రహ * చటకస్యేతి
 వాచ్యమితి * ఏవం చటకాదైరగి త్యేవ సాంప్రదాయకః పాఠఇతి న్యసక్య
 దుక్తిర్పార్థికి విరోధాదుపేక్ష్యా । * తయోరేవేతి * తత్ర టాబంతా తద్ధితలు
 కిలుక్తద్ధితలుకీతి టాపోలుకిజాతలక్షణజీవం బాధిత్వాఽజాదిలక్షణప్రావీతిభా
 వః । * గౌధేరఇతి * ధన్యపయాదేశేకృతే లోపావ్యోరితి యలావః । * ఆర
 గువీచామ్ * ఏవనాదేవధ్రక్, ధగారకాం పర్యాయేసిద్ధే ఉదీచాంగ్రహణం
 పూజార్థమ్, అంగితి నసూత్రితం యస్యేతచేత్వాకారలోపే గౌధేరఇత్యని
 ప్రప్రసక్తోత్ । * అన్యసఇతి * అనాకారాన్తాల్లత్యానురోధేన కుతశ్చిది
 త్యర్థః । * పల్లస్యేతి * పల్లో నపుంసకస్తస్యావత్యన్తుకృత్రిమాత్ । * క్రు
 ద్రాభ్యః * అథగతస్త్రీత్వం శబ్దే ఆరోప్య స్త్రీలింగనిర్దేశః । * గృ
 ప్త్యాదిభ్యశ్చ * గృప్తి, హృప్తి, హవి, బలి, కుద్ర, అగస్తీ, మిత్రయు ।
 * అణ్ణకొరపవాదఇతి * ఇహోద్యయోర్ద్యయోఋషిత్వాదణ్ణాగ్రీక్షః ,
 అన్యేభ్యస్త్యితశ్చానిఇతి ధకాగ్రీప్తఇతి వివేకః । * గాఙ్ఘ్రేయఇతి *
 సకృత్ప్రసూతా సర్వాపి గృప్తిర్నతు గౌరేవ, అతోఽత్ర నచతుష్పాద్యోభ్య
 థభితి ధణ్ణసిద్ధః । * కేకీయ * కేకీయస్యావత్యం స్త్రీకైకేయీ, జనపద
 శబ్దాదిత్యర్థో, మైత్రేయికయాన్లాఘ్యతే, మిత్రయూనాంభావేనేత్యర్థః,
 గోత్రచరణాన్లాఘ్యత్యాకారేతి ఉక్తో, తత్రహి లౌకికం గోత్రం గృహ్య
 తే, లోకేవ ఋషిశబ్దాగోత్రమితి ప్రసిద్ధఇతి కాశికా, ఏతచ్ఛయదా మి
 త్రయుశబ్దః అభేదోపచారాత్తదవత్యసన్తానేవర్తతే తదాబౌధ్యమ్, అన్య
 ధామిత్రయూనామితి బహువచనాదైనవిగ్రహలూపస్యాత్, ప్రలయాదాగ

తం ప్రాత్రేయమ్, ఇయాదేశో వృద్ధిం నబాధతే, అచామాదేరచోవృద్ధిః
యాదేరియాదేశఇతి, భిన్నవిషయత్వాత్, అజ్ఞంతూభయోర్విశేషణం న
తు కార్యభిహరదత్తః, ఆదివృద్ధిరపీదమేవ సూత్రం విధాయకమస్తు కిమనేన
ఽపయభేదవిచారణత్వస్యే । * దాణ్డినాయనఇతి * నిపాత్యైత్యితి * దణ్డిః,
హస్తిః, ఆభ్యాం నడాదిత్వాత్ఫక్, నిపాతనాట్టిలోపాభావః, యస్తాది
వృద్ధిర్వన్నితి వత్వతే అభర్వణాప్రాక్తగ్రన్థ ఉపచారాదభర్వా తమధీతే ఆ
భర్వణికః, శుభ్రాదిషు జిహ్వశీన్నితివత్వతే తస్యైవత్వం జైహ్వశీనేయః, వాశి
నోపత్వం వాశి నాయనిః, ఉదీచాంవృద్ధాదితిఫిజ్, భూనిహవాధీనకాలనయోః
వృద్ధితకారోఽస్తాదేశోనిపాత్యతే, భూనిహ్నుభావోభూనిహత్వమ్,
జైవత్వమ్, హస్తాదిష్ణిలోరిత్యనేనైవ హస్తైస్తస్వేసిద్ధే తకారనిపాతనం జ్ఞా
వయతి ధాతోస్త్వరూపగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానమితి, తేనవార్త
ఘ్నమిత్యత్ర తత్వం, నస్వేనం ప్రసృద్ధ్యామిత్యాదౌ అనుదాత్తస్యచ
ద్వపధస్వేత్యస్త్వస్త్వరూపః స్యాదమిహౌధాతోస్త్వరూపగ్రహణాభావాత్,
అత్రాహుః — మృజేర్వృద్ధిరితీసూత్రస్థ భాష్యపర్యాలోచనయాధాతోః
కార్యముచ్యమానం తత్ప్రత్యయే భవతీతి జ్ఞాపనార్థం తకారనిపాతనమి
తివ్యాఖ్యేయమ్, తేననకోపి దోషఇతి, సరయాఇత్యస్యాశివరేయాదే
ర్వోనిపాత్యతే, సరయాం భవం సారవముదకమ్, ఇత్వాకోరపత్వమై
త్వాకః, జనపదశబ్దాక్షత్రియాదభి, ఉలాపోనిపాతనాత్, ఇత్వాకుషు
జనపదేషు భవః కోపధాదన్, ఐత్వాకః, అత్రాపులూపోనిపాతనాదే
వ, అభిణస్తయోర్ద్వయోరపి ఏకశ్రుత్యాపాతాత్ బహుత్వేత్వజిస్తద్రా
జత్వాల్లుక్, అణస్తునేతివిశేషః, తథాచరఘుః, “ఇత్వాకూణాంచురాపే
ర్థే” ఇతి, మురారిస్తాహ “ఐత్వాకేషుచమైథిలెషుచఫలమ్” ఇతి, హిర
ణ్యస్యవికారోహిరణ్మయః, మయటియాదెగ్లోపాఽత్రనిపాత్యతే । * య
స్తాదిభ్యో * అపత్యాధికారాదన్యత్ర తౌకికం గోత్రం గృహ్యతఇత్యాశయేనా
హ * అపత్యైవత్వయస్వేతి * ఇక్షత్రియాదైత్యతో లుగిత్యనువర్తతే
తద్రాజస్వేతి సూత్రాద్భువను తేనైవాప్రియామితిచతదాహ * లు
క్స్యదిత్యాది * తత్కృతేతికిమ్ ? ప్రియయాసాః, బహుత్వేకిమ్ ? యా
సాః, శివాద్యన్, యసా, లిహ్య, ద్రుహ్య, కర్మాటక, వస్తి, కుద్రి, మి

త్రయ్యుత్తామి । * అత్రి * గోత్రప్రత్యయస్యేతి * అత్రిశబ్దాదితత్త్వాని
 ఇతిభిష్క, ఇతరేభ్యస్తు ఋష్యణితిబోధ్యమ్, భరతగోత్రే ఉదాహరణి ।
 * యుధిష్ఠిరాశ్చతి * బహుష్యేవలుక్, నేహ, యాధిష్ఠిరి, కురులక్షణ
 ణ్యంబాధిత్యాబాహుదిత్వాదిభిః । * విదాద్యన్తర్గణాయమితి * యశ్చి
 శ్చేతి లుగత్ప్రాప్నోతితిభావః । * తికీతవాదిభ్యో * యద్యపిద్య
 స్వరూపాణ్యవగణేవత్యవై తికాదీనిపూర్వపదాని కీతవాదీన్యత్తిరపదాని,
 తథాపి తికాదిభ్యశ్చతుకై పూర్వపదేష్యేవ లుగాశఙ్క్యేత, ఇష్యతేతూ
 త్తరపదేష్యపి, అతస్తికీతవాదిభ్యశ్చతుకత్వమ్ । * తికీతవాశ్చతి * అన్య
 ప్యత్రాదానూర్తవ్యాః, ఔపకాయనాశ్చ లామకాయనాశ్చ నడాదిభ్యః
 ఘక్ తస్యలుక్, ఉపకలమకాః, భ్రాష్ట్రకయశ్చ కాపిష్టలయశ్చ అత
 ఇభి తస్యలుక్, భ్రాష్ట్రకకపిష్టలాః, కాష్టాజినయశ్చ కాష్టాసున్దర
 యశ్చ, అతఇభి తస్యలుక్, కష్టాజిన కృష్ణసున్దరాః, ఇత్యాది । * ఉ
 పకాదిభ్యో * అద్వద్వగ్రహణం ద్వద్వద్వశ్చేతన్నాధిక్రియతఇతి స్ఫుటికర
 ణార్థమ్, ఉపకాదీనామధ్యే త్రయోద్వద్వా స్తిక కీతవాదిషు పత్యవై, ఉప
 కలమకాశ్చత్యైదయస్తైషాం పూర్వేణనిత్యమేవలుక్, అద్వద్వద్వద్వనేన వి
 కల్పితి జ్ఞేయమ్, భాష్యే భ్రాష్ట్రకీకాపిష్టలయ ఇత్యుదాహరణాత్తికీత
 వాదిష్వస్య పాఠోనార్హతి కైయటః, తేనాత్రద్వద్వద్వపి వికల్పవివోచిత
 ఇత్యాశయేనోదాహరణి * భ్రాష్ట్రకకపిష్టలాశ్చత్యాది * తిక కీతవాదిషు
 పరితానామనేన దద్వపి వికల్పితిత్యాశయేనోదాహరణి । * లమకాఃలా
 మకాయనాశ్చతి * ఏవమనేయూదాహర్తవ్యాః ఉపకాః ఔపకాయనాః,
 భ్రాష్ట్రకాః భ్రాష్ట్రకాయనా ఇత్యాది । * అగస్త్య * అగస్త్యశబ్దా
 దృష్యో, కుణ్డినీశబ్దాగ్రద్యభి, ననుకుణ్డినీశబ్దాద్యభిస్యాధితీపుం
 వద్భావే నస్తద్ధితఇతి టిలాపఃప్రాప్నోతి, నచసంయోగాదిశ్చేతి ప్రకృతి
 భావశ్శబ్దాః అనితత త్రానువర్తనాత్, మైవమ్, అస్మాదేవనిపాతనా
 త్తస్మాదప్రవృత్తేః, కాణ్డిన్యోసిధ్యతి, చకారస్త్యన్తోదాత్తార్థః, మథ్యో
 దాత్తోహికుణ్డినీశబ్దః, కుణ్డిమస్త్యస్యాశ్చతి మత్స్యోయస్యేనేరుదాత్త
 త్వాత్తదాదేశస్యాపి కుణ్డి శబ్దస్యాన్తరతమ్యాన్త్యథ్యోదాత్తత్వాత్, ।
 * అవశిష్టస్య ప్రకృతి భాగస్యేతి * నచప్రత్యయవిశిష్టస్యాదేశమాత్రం

విధియతాం కింబుగ్విధానెనతి వాచ్యమ్ , ఆగస్తీయశ్శాస్త్రాగ్రశ్యవాపతైః ,
 లుకిహిసతిగోత్రైలుగచీతి లుకిప్రతిషేధైర్వృద్ధత్వాచ్చసిద్ధ్యతి , ప్రత్యయవిశే
 ప్రసాదేశవిధాతు వృద్ధత్వాపగమేషేషికాణెవస్యాత్ , కాజ్ఞానాశ్శాస్త్రాగ్ర
 తియూభయధాపి సిద్ధ్యత్యేవ , ఛాపవాదస్య కణ్వాదిభ్యోగోప్రతిత్వణ్వి
 త్యయస్య ప్రవృత్త్యాత్ర విశేషాభావాత్ । * రాజశ్వశురాద్యత్ * క్ర
 మేణాణిభోరపవాదః । * జాతావేవేతి * ప్రకృతిప్రత్యయసముదాయేన
 జాతేశ్వేగ్వాచ్యేత్యర్థః , ప్రత్యయస్తవత్యవవ , ఏవంచ పజుజాదినద్యో
 గరూఢత్యతీఘోర్ధః । * టిలోహోనేతి * నస్తద్ధిత్యని ప్రాప్తః ట్టిలోహో
 నేత్యర్థః । * బ్రాహ్మజాతౌ * యోగవిభాగోక్తేః * ఏకయోగత్వేత్వా
 రస్ఫుసానుర్ధ్వదనవత్యే జాతౌబ్రాహ్మీత్యత్రప్రాప్తటిలోపసిద్ధాపసిబ్రాహ్మ
 ణ్యత్య నసిద్ధ్యేత్ , అన్నితిప్రకృతిభావస్య నమపూర్వవత్యత్యత నిషేధాట్టి
 లోపస్య దుర్వారత్వాత్ , కించ జాతౌ బ్రాహ్మమిత్యాది నసిద్ధ్యేత్ , అన్ని
 తి ప్రకృతిభావస్య దుర్వారత్వాదితీభావః । * బ్రాహ్మణ్యత్య * ఇహోపత్యే
 త్యతి నసంబధ్యతే , అన్యథా నిపాతనమిదం వ్యర్థం స్యాత్ , నమపూర్వ
 తి ప్రకృతిభావ నిషేధాట్టిలాపశిద్ధిరిత్యాశయేనాహ * అనపత్యేణీతి * బ్రా
 హ్మమితి * బ్రాహ్మముహూర్తౌ బ్రాహ్మః స్థాలీపాకత్యాగ్యప్యదాహర
 ణమ్ , నన్వేవమపి బ్రాహ్మణోనసిద్ధ్యతి , నమపూర్వత్యతి ప్రకృతిభావనిషే
 ధాదవత్యేణీనస్తద్ధిత్యతి టిలోపప్రవృత్తైరతఆహ * జాతావీతి * ఇహ సు
 జ్ఞాకప్లుత్యావత్యత్యత్యనువతతే , నెతిచ తదేతదాహ * అపత్యేజాతావి
 త్యాదినా * అయమర్థః — అపత్యేజాతౌ బ్రాహ్మణశబ్దే టిలోహో నభవతీ
 తి , కేచిదిహ అజాతావీతి ఛిత్వా జాతౌ నభవతీతి వ్యాచక్షతే , తస్మిన్స్తు
 వ్యాఖ్యానెనతి నానువతతీనియమ్ , జాతౌకిమ్? బాహ్మనారదః । * తా
 న్శ్చత్యతి * శివాదిత్వాత్తస్యేదమితివాణ్ । * తాక్షణ్యత్యతి * కారిలక్షణో
 న్యః । * కులాఘ్నిః * కేవలాతులశబ్దాదపూర్వపదాదిత్యాదినా విశేషవి
 హితాభ్యాసపి యథ్ధకభోభ్యాం భౌనబాధ్యతే తద్విధావన్యతరస్యాంగ్రహ
 నాదిత్యాశయేనాహ * కులీనత్యతి * లిక్లాదితి * అన్యథా గ్రహణవతేతి తద
 న్నవిధిప్రతిషేధాదపూర్వపదాదితి వ్యర్థం స్యాదితిభావః । * ఆభ్య కులీనత్య
 తి * ఆభ్యశ్చసా కులీనశ్చేతి , కులీనవిశేషణత్వేకులస్యాభ్యత్యంనప్రత్యే

త, కించ ఈకారణదా త్తత్వతి స్వరేపివిశేషోఽస్తితిభావః । * బహుకుల్యత్వతి *
 విభాషా సుపథశ్చ బహుచ్ఛ్రీత్యయోన । * పదమితి * అపూర్వపదాత్ప్ర
 త్యయత్రయం భవత్యేవేతి భావః । * వ్యన్యాదితి * భ్రాతురవస్థం యదిశ
 త్రుస్తదాభ్రాతృశబ్దాద్వ్యసేవస్యాత్ నతువ్యత్ ఛాత్వత్వర్థః * సముదాయే
 వెతి * తద్వటితప్రత్యయేన శత్రురూపేఽవత్యేవాచ్యత్వత్వర్థః, యత్తు వృత్తి
 కృతోక్తమవత్యార్థోఽత్ర నాప్యైవేతి, తదుపేక్ష్యం భావ్యవిరోధాదితి మ
 నసినిధాయాహ * పాశ్చ వెతి * శ్రుతిగతభ్రాతృవ్యశబ్దస్య గతిం వదతి ।
 * ఉపచారాదితి * “ అస్త్రీ పజగం పుమాకపాప్తా పావకిల్బిషకల్పష
 మ్ ” ఇత్యమరః, నహిపాపం భ్రాతురవత్వం భవతీత్యతోభాక్తవాయం
 ప్రయోగత్వతిభావః । * రేవత్యా * రేవతీ, అశ్వపాలి, మణిపాలీ, ద్వా
 రపాలీత్యాది * రసేకః * అజ్ఞసేవ్యత్యనువర్తనాదాహ । * అక్లాత్పర
 సేవ్యతి * అక్లాదితి తకారవిశేషణాదతప్తకారస్య నభవతి, కర్తృతః । * గౌ
 త్రస్త్రియాః * నిత్యంతు స్థుచు కాయన్యా అవత్వంక్లాచుకాయనోజాల్ప
 త్యత్ర ఫిన్ననాణ్ణేవృధ్యర్థమితి బాధ్యమ్ । * సామర్థ్యాద్యానీతి * గోత్రా
 దపరో గోత్రప్రత్యయో నేతుక్తత్వాదితిభావః । * గాగ్ధ్యాఅవశ్యమితి *
 పితురసంవిజ్ఞాన మాత్రావ్యవదేశాతుకత్వా, గోత్రేతికిమ్ ? కారికేయో
 జాల్పః, స్త్రియాఃకిమ్ ? బేషగవస్యావత్యమాపగవిద్వాల్పః, కుత్సనే కి
 మ్ ? గార్గేయోమాణవకః । * ఘాత్యాహృతి * కుత్సనత్వతి నివృత్తమ్, వృత్తి
 మతే నిత్యఫలమస్తీతిధ్వనయన్నదాహరతి । * మైమతత్వతి * నచ భావ్య
 మతేపి ఘాత్యాహృతా భార్యత్వత్ర వృద్ధినిమిత్తసేవతి పుంసద్భావనివృత్తైర్ని
 త్వస్య ఫలమస్తీతి వాచ్యమ్, అస్త్రియామితి యవసంజ్ఞానిషేధాత్, గో
 త్రసంజ్ఞాసద్భావాదేకోగోత్రత్వతి నియమాదిఞ్చాత్వాహృతి శబ్దాద
 న్యస్యావత్య ప్రత్యయస్యాభావాత్ ఘాత్యాహృతాశబ్దస్యాసత్వాదితి భావః ।
 * కుర్వాదిభ్యో * సావీరేష్విత్యపి నివృత్తమ్ । * కారవ్యాభ్రాత్తా
 ఇతి * యత్తు కురునాదిభ్యోఽన్యత్వతి వత్సృతి తస్యతద్రాజత్వాద్భూషణం
 కిమరవః, శ్మత్రియాత్వతి భవతి నతు కారవ్యాత్వతిభావః । * వావదూక్యత్వతి *
 వవేర్వజస్తాదూకప్రత్యయః, సచాత్రే వగణే నిపాతనాదిత్యాహుః, కు
 రు గర్గ, వావదూక, సమ్రాజశ్మత్రియే, సమాబ్ధిభిన్నైర్వత్వత్వర్థః

వామరభ్యస్య కణ్వాదిస్వరవర్ణమ్, యజ్ఞస్తస్య కాణ్వశబ్దస్య యతాగ్ర్యం
తత్ ణ్యప్రత్యయాస్తస్య వామరభ్యశబ్దస్య స్యాదాద్యుదాత్తత్వం వివేత్య
ర్థః, బహుత్వే యజ్ఞభోశ్చేతి లుక్, వామరథాశ్చాత్మాః, కణ్వాదిభ్యో
గొత్రఇతి ఛాపవాదోఽన్, వామరథీ, వామరథ్యామనీష్ఠీ, యజ్ఞ
శ్చ ప్రాచాం ష్పస్తద్విశిత్తి జీవహ్మ, వామరథాని నక్షాజలక్షణాని, న
క్షాజలక్షణేష్వితి ఛాపవాదోఽన్, సత్యంకార, వలభీకార, బుద్ధికారే
త్యాదిః । * హరిషేణ్యిత్తి * పతిసంజ్ఞాయామితి వత్సస్యాసిద్ధత్వాత్సేనా
స్తోఽయమ్ । * తాక్ష్యిత్తి * ఉదీచామిభోఽపవాదోఽస్తాదుపసన్త్యాసా
చ్చివాదిషు తక్షణశబ్దపాఠోఽనాషణ్యిత్తి గమ్యతే, వృత్తికారస్తు — త
క్షన్మబ్దం శివాదిషు పతిత్వా కారిలక్షణముదీచామిభమయమణ్బాధతే, ణ్య
స్యతు బాధానేవ్యతథత్వాహ తదనురౌధేనాస్తాభిరపి తత్ర తతైవవ్యాఖ్యా
తం ఫలవిశేషాభావాత్ । * కాశల్య * పరమప్రకృతేరేవాయమితి *
యదితు వృద్ధేతోశలేతి భ్యజస్తాతోశలశబ్దాతాగరిలక్షణణ్యస్తాతా
ర్థారశబ్దాచ్చాయం విధిస్సితో తదాయాన్యేవ ప్రసజ్యేతేతి భావః । * ఛా
గేతి * దగుశబ్దస్యాపుషలక్షణమేతత్, ఫిష్పికరణే దగుకోశల కర్తృ
రచ్చాగవృషాణాం యుద్వాదిష్టసేతి వార్తకాత్, ఆదిష్టస్య ఆపన్నా
దేశస్యేత్యర్థః, అన్యథా ప్రతిపదోక్తయితికృతే ప్రత్యయాదిత్వాభా
వాతాగ్రసల్యాయ నిరిత్యాదౌ ఫస్యాయన్నాదేశో నస్యాత్ యుక్తికృతేతు
దాగవ్యాయనిరిత్యత్ర ఓర్ధుణో అన్యత్రాల్లోపశ్చ నస్యాదితిభావః । * కార్త్రా
యనిరితి * కర్తృరపత్యంకార్త్రః తస్యాపత్యంతు కార్త్రాయణి, అత్ర
వ్యాచక్షతే — కర్తృశబ్దఃకుర్వాదిషు పత్యతే, తథాచ కార్త్ర్యిత్తిత్యేవ
వర్ధనూనేనోదాహృతం తస్మాదిహభర్తృహర్త్రాద్యుదాహర్యమితి । * దా
క్షిరితి * వానామధేయసేతి వృద్ధసంజ్ఞాభావపక్షే ప్రత్యుదాహరణమిదం
పక్షాస్తరేతు ఫిష్పివత్యేవ, “దాక్షాయణ్యోశ్వసీత్వాదితారాః” ఇత్యమ
రః । * వాకినాదీనామ్ * యదిహవృద్ధమగొత్రం శబ్దరూపం తత్రాగ
మార్థమేవేదంవచనమ్, అన్యేషాం తూభయార్థం ఉదీచామిత్యనువర్తనా
ద్వికల్పఃఫలితత్వాహ * ఫిష్పాస్యాదితి * వాకినకాయనిరితి * వచనం
వాకః, సోస్యాస్తీతివాకినః, అతఏవ నిపాతనాదినక, అగారేపితత్తి

గారేధః, వృషోదరాదిత్వాదాదిలాపః; శకధ్వాదిత్వాత్పరరూపమ్, గారేధకాయనిః, చర్మవర్త్యకౌతూభయార్థః, చర్మవర్త్యశబ్దాభ్యాం ప్రీ హ్యోదిత్వాదినిః, చర్మవర్మిణోర్మలాపశ్చేతి గణసూత్రమ్, చార్మికాయనిః, చార్మికాయనిః, కుకిక్పతే నకారస్యానస్త్యత్వాన్న లాపాప్రాప్తా వచనమ్, నశకుట్రరాదిరస్త్వితివాచ్యమ్, ఫస్యానాదిత్వాదాయ నాదేశాద్రసక్తాత్ । * వాకినిరితి * అత్యుత్తమ్, ఫిశుధావేతత్సన్ని యోగశిష్టః కుగ్రతనభవతి, ఏవంగారేధఃచార్మికత్వాద్యాహ్యమ్ । * పుత్రాంతాత్ * ఉదీచాం వృధ్వాదిత్యనవ ర్తత్యుత్తాశయేనాహ * వాఫిశ్చిద్దైత్యితి * తేనై వసూత్రేణ ఫిశ్చిసిద్ధైలనేన కుగేవవావిధీయత్యుత్తాః । * ప్రాచామవృధ్వా త్ * ప్రాచాం గ్రహణం పూజార్థమ్, అవృధ్వాదితికిమ్ ? రాజదన్తిః, బహుశ్చగ్రహణాన్నేహదాక్షిః । * మానుషఃశునుష్యుత్తి * జాతేశబ్దా వే తౌ, “ అపత్యేకత్వితేమూఢేమనోరౌత్సగికష్టతః । నకారస్యచమూర్ధన్యపైసేనధ్యతిమాణవః ” ఇత్యవిధానార్థమిదమణస్సిద్ధతాత్, అనధీతవేద త్వాన్ముఖత్వమ్, విహితాననుష్ఠానాచ్చకుశ్చితశ్చం ఇదంచవచనంబ్రాహ్మణ మాణవేతి ఇత్సనిపాతనాల్లభిమిత్యాహుః । * జనపద * జనపదక్షత్రియేతి * జనపదవాచీనకాయఃక్షత్రియవాచీత్యర్థః, యద్యపిపశ్చాలాదయోజనపదే బహువచనాంతః, క్షత్రియేత్వేకవచనాంతాస్తథాపి ప్రాతిపదికస్యోభయ వాచిత్యమక్షతమేవేతి బోధ్యమ్, జనపదశబ్దాత్కిమ్ ? దుక్రీయాన్యరప త్యం క్రొహ్యవః, కేవలక్షత్రియవాచ్యయమ్, క్షత్రియాదితికిమ్ ? బ్రాహ్మణస్య పశ్చాలస్యవత్యం పాశ్చాలిరితి వృత్తి కారాదయః, బాహ్యోదిష్వస్య పాతాదిదం ప్రత్యుదాహరణం చిన్త్యమిత్యనేయమ్ । * క్షత్రియసమానశబ్దాదితి * సమానశబ్దాయస్య జనపదస్య సోఽయం స మానశబ్దా జనపదః, క్షత్రియేణ సమానశబ్దః క్షత్రియ సమానశబ్దస్తస్మాత్ స్యేతి వక్షీసమథాద్రాజనివాచ్యేఽవత్యవత్ప్రత్యయోభవతీత్యర్థః । * పశ్చాలానాం రాజేతి * ఇహావృధ్వాదపి బహువచనవిషయాదితిప్రా స్తోవుఖ్యాద్యతే । * పూరోరితి * పూరుశబ్దా నజనపదవాచీతిప్రాగ్గీ వ్యతీయేఽణిసిద్ధే తద్రాజనంజ్ఞాథం వచనమ్, జనపదవాచిత్యేతు ద్యుత్తిగదేశ్యేవసిద్ధమ్ । * పాణ్డోర్ద్యోత్ * ణిత్రురణన్తు పాణ్డ్యభార్య

ఇశ్యతే వృద్ధినిమిత్తస్యేతి పుంసద్భావప్రతిషేధార్థమ్ , యచిష్టరహిత్యవా
చినోగుణవాచినశ్చ సాష్టోర్నేహగ్రహణం జనపదశబ్దాద్యుక్తై తదధిపతి
వాచినవివాపస్థానాత్ । * వృద్ధై * తపకరణంకిమ్ ? కామారః , కుమా
రీశబ్దోహి జనపదక్షత్రియవచనః । * కురునా * నకారాదిశ్యేషానైనాద
యః , కురుశబ్దాద్యుజ్జక్షణేఽణీసాప్తైనాదిభ్యస్త్యజీసాప్తైవచనమ్ । * ఉ
చున్బుగాదయఃఇతి * “ఉచున్బురాప్తిలఖలా మద్రకారాయగధరాః । భూ
లిక్తాశ్చరద్రాశ్చసాల్యానయవసంజ్ఞికాః ” ఇతివృత్తిః । * ఔచున్బురితి *
తైలఖలిః , మాద్రకారిః , యాగధరిత్యాదీన్యదాహతావ్యాని । * తేగ్ర
జాః * అజ్ఞాదయఇతి * తతఃప్రాచీనాస్తు తచ్ఛబ్దై నపరావృత్యై , గో
త్రయవసంజ్ఞా కాక్షేన విచ్ఛేదాత్ , ఏకదర్థమేవహి తతాగ్రాణం మధ్యైక
తమాచార్యైత్యాహుః , వస్తుతస్తు — తద్రాజశ్యధిపత్య జనపదశబ్దాన్
త్రియాదభిత్యాది సూత్రాణామారమ్భే గోత్రయవసంజ్ఞాకాక్షేన మధ్యై
పాతాభావేన నక్షరిత్యన్యే । * తద్రాజస్య * శబ్దభేదాతి * తద్రాజప్రత్య
యాధేన కృతేత్యర్థః , తేనైవెతికిమ్ ? ప్రియపాక్షాలాః । * సాధవఇతి
తి * తథాచ తత్రసాధురితి యస్మిన్యయస్య తద్రాజత్వాభావాల్లక్ష్యేతి
భావః , రఘుయచుశబ్దయోర్జనపదవాచిత్యాభావాదాభ్యాం పరస్య తద్రాజ
సంజ్ఞానైతి లుకోప్రవృత్త్యా గాఢనాణాం యాదవైరిత్యేవ భవితవ్యమిత్యా
శబ్దాగ్రహణా * రఘుయచుశబ్దయోరితి * లక్షణయైతి * తతశ్చోక్తార్థత్వా
దవత్ప్రత్యయోనాత్రిత్యన్వయితిభావః । * కమ్యోజాల్లుక్ * తద్రాజస్య
బహుష్వితిప్రకరణపదేదం నకృతం ద్వ్యైకార్థవాచకీ స్యాజ్ఞోలుగభావప్ర
సక్తాత్ , యద్యపి లుగధికారే పునర్లుగ్విధానసామర్థ్యాత్ ద్వ్యైకయోగ
వ్యయం లుక్పదవిన్యత్యేవైతి వక్తం శక్యమ్ , తథాప్యతద్రాజస్యపి లుక్ప్ర
సక్తశబ్దాగ్రహణతైలాభువాభావాచ్చ తత్ప్రకరణే నకృతమిత్యాహుః , న
చాత్రాపత్యే లక్షణయైవ కమ్యోజనకమ్యోజావిత్యాది రూపసిద్ధి కినుసేన
సూత్రైశ్చితశబ్దాగ్రహణం కామ్యోజఇత్యాది పాక్షికానిష్ఠవారణాయ సూత్ర
స్యానశ్యకత్వాత్ । * సిద్ధుతైతి * కమ్యోజశబ్దస్య సద్భావితత్వాదాత్ త
స్యకు తద్రాజత్వాభావాల్లక్ష్యేతిభావః । * అపస్త్రీకుస్త్రీతి * వృద్ధాదిభ్యో
లుకీతోమనుష్యేతిజీమ్ । * కురురితి * నిస్సలుక్ , ఉచుతఇత్యుక్తే । * అ

తత్త్వ * ఇహ తద్రాజేన అకాదోవి శేష్యతే నశ్వకారేణ తద్రాజః , విశేష
 జేన తదన్తఃకౌ ఇత్యజ్ఞే , శ్యాదీనామవ్యదన్త తద్రాజత్వాదనేనైవలుకిసిద్ధే
 అవన్తి కున్తి కురుభ్యాయస్విధాయకస్య స్త్రియానువన్తితి సూత్రస్యవైయ
 ధ్యాపత్యైః , నచేస్తాపత్తిఃకానత్యేతి రూపాసిద్ధిప్రసక్తాత్ , అతోవ్యాచ
 స్తే । * తద్రాజస్యాకారస్యేతి * సూత్రే తపరకంఠం విస్పష్టార్థమితిభావః ।
 * తూరసేనీతి * అఞ్ఞోలుకిజాతేరితి జీమ్ , నత్యఞ్నలక్షణోజీమ్ , అఞ్ఞో
 యోఽకారస్తదన్తాదిత్యవ్యాఖ్యానాత్ । * కారూశీతి * కృష్ణాక్షకరుస్తంప
 త్తికిరుశః , విశకాన్తా , మూలవిభుజాదిత్వాత్ , గ్రహిజ్యేతిసమ్ప్రసా
 రణమ్ , తస్యావత్యం రాజావాకారూశః , స్త్రియాం కారూశీ , పతేన
 మూర్ధన్యస్త్యేవధఃపాతోనిరస్తః , యాధేయాదిభ్యోలుక్ ప్రతిషేధము
 దాహతుఃమాహ * యథాశుక్రేత్యాది * అతశ్చేతిలుకిత్వేతి * జ్ఞాదయ
 స్తద్రాజాత్వేతి వత్సవనాత్వాదతోఽస్య తద్రాజత్వము స్తీతిభావః , యోవధ
 త్వాత్ జీవసప్రాప్తిర్నేత్యాశయేనాహ * జీవీతి * ఉదాత్తనివృత్తిస్వరభ
 తి * అనుదాత్తస్యచ యత్రోదాత్తలోపభివ్యసేన జీబుదాత్తస్యాదిత్యధః ,
 సిద్ధాన్తైత్వఞ్ఞోలుగభావాన్జీవాన్యమ్యదాత్తత్వమిజ్జ్వేయమ్ , స్యాదేతత్ ,
 అతశ్చేతి సూత్రేణ విధీయమానోలుక్ చాతురధికానామేవ తద్రాజానాంభ
 వతు సన్నిధానాత్ నశుభ్యాదయస్తద్రాజాత్వేతి పాఞ్చమికానామపి తద్రా
 జానామితి కిమనేన యాధేయాదిగ్రహణేన , సత్యం వ్యాప్తివ్యాప్యేన పా
 ఞ్చమికస్యావీహ గ్రహణమితి జ్ఞాపయితుం యాధేయాదిగ్రహణం లేన ఫ
 ర్వాద్యణః స్త్రియాం లుకిన్యేతి , తథాపి పశుః క్షత్రియః జనపదేన
 సమానశబ్దస్తస్యావత్యం స్త్రిద్వ్యజ్జగదేత్యేత్ , తస్యాతశ్చేతిలుక్ , పునః
 పశ్వాదిలక్షణస్వాస్థికోఽత్ , తస్యాపి లుక్కృత్యన్తఃపర్యూః పవరక్షనఃక్ష
 త్రియస్తస్యావత్యం స్త్రిరత్యూః పూర్వావదేత్ ద్వయస్తస్యాపి లుక్కృత్యన్త
 స్యేతిదిఘః , ఉక్తంచవార్తికకృతా పశ్వాదిభ్యోలుగ్వక్తవ్యఃయాధాది
 ప్రతిషేధోవాఙ్మాపకః పార్శ్వాదిలక ఇతి * యాధేయాత్వాది * యు
 థాయాశుక్రాయాశ్చవత్యం స్త్రితవిగ్రహః । * అణిఞ్ఞాః * ఉత్తమ
 మితి * అవ్యుత్పన్నంప్రాతిపదికమ్ , నతూచ్చబ్జాత్తమమ్ , లేనకిమేతి
 జవ్యయఘాదిత్యామ్నశ్చజ్యః । * గోత్రేయావీతి * అపత్యాధికారాద

న్యత్ర తాకికం గోత్రమితి నేహ శాస్త్రీయంగృహ్యతే, తథాచానాషణ
యోరితిపర్యదాసాదేవసిద్ధే గోత్రగృహణమిహ త్యక్తుం శక్యమ్, నచాత్ర
గోత్రగృహణసానుధ్యాచాచ్ఛ్రీయమేవ గోత్రంగృహ్యత ఇతివాచ్యమ్,
దైవదత్తా యాజ్ఞదత్తైత్యాదీనామనస్తరాపత్యేపీవ్యమాణత్వాత్, అతపవా
నుపదంవత్సతి కుముదగధైరపత్యంస్త్రీకాముదగధ్యేతి, ఇదంచ కాస్తుభా
నుసారివ్యాఖ్యానమత్యమూలానుగుణమపి దైవయజ్ఞసూత్రస్థేనాగోత్రా
ర్థమిదమిత్యాదిమూలగ్రన్థేన సహవిరుద్ధత ఇతి తత్రైవస్ఫుటీభవిష్యతి, య
ద్యపి స్త్రీప్రత్యయాః ప్రకృతాస్తథాపి పత్యోన్మయజ్ఞసంయోగఇతిన
కారస్యేన ష్యజాదేశత్యమేవాచితమ్, అణిఞ్హారితి వస్తీన్వరసాదిత్యభిప్ర
త్యాహ * ష్యజాదేశస్సాదితి * వ్యజన్వరత్యయ త్వేపి లక్ష్యసిద్ధిరప్రత్యూ
హేతి మనోరమాయాం స్థితమ్, నన్వయం జిచ్ఛేత్యన్తాదేశంబాధిత్యా పర
త్వాత్సవాదేశస్సాన్వితో, జిచ్ఛేత్యస్యానన్యార్థజిత్వేష్వనజాదిషుచరి
తార్థత్వాత్, వ్యజోఽనుబద్ధస్య యజశ్చాచితి విశేషణార్థతయా సప్ర
యోజనత్యాదిత్వాశంక్యాహ * నిదిశ్యమానస్యేతి * ష్యజాచితాచితి *
అనుబద్ధద్వయకరణం ఇజీవ వ్యజోపి యజశ్చాచిత్యత్ర సామాన్యగ్ర
హణార్థం తచ్చ వ్యజస్సుస్మి సారణమిత్యత్ర విశేషణార్థం తయోరుప
యోగోఽస్తి, అన్యథా పాశ్యాపుత్రఃపాశ్యాపతిరిత్యత్ర పాశ్యాదిభ్యోయి
తియక్రత్యయే సస్మి సారణప్రసంగఇతి వాచ్యమ్, యజస్సుస్మి సారణ
మిత్యేకానుబద్ధేనాపి తద్వారణాత్, లోబాయాయతిరిత్యత్ర త్వకారప్ర
త్యయేన వ్యవధానాత్సస్మి సారణాభావః, కాముదగధీపుత్రఇత్యత్ర త్వే
కాదేశస్య పూర్వాత్తత్వేన గ్రహణాన్నాప్తివ్యవధానమితి సస్మి సారణం
సిద్ధ్యతి । * కాముదగధ్యేతి * అణఃష్యజ్ । * వారాహ్యేతి * ఇఞఃష్యజ్,
అణిఞ్హారికిమ్ ? ఋతభాగస్యాపత్యం ఆతభాగః విదాదిత్వాదఞ్, శార్జర
వాద్యఇ ఇతి జీ, టిత్థైత్యాదినా జీచితితు వృత్తికారః, అణిఞ్హారిత్యత్ర
తాకికం గోత్రంగృహ్యతే, గోత్రంచ చరణైరిత్యత్రతు పారిభాషికమేవగృ
హ్యతే, తేన జాతిత్వాభావాన్జీవసప్రాప్తినా స్తీతి స్థితస్య గతిమాహుః
* గోత్రమయవాత్ * అపయవశబ్దోఽప్రధానవాచీ అపయవశ్చాసౌ గో
త్రంచేతి కర్తృధారయః విపాతనాన్తోత్రశబ్దస్య. పూర్వనిపాతః । * గోత్రా.

భినుతా ఇతి * గోత్రమిత్యేవ మభినుతాః గోత్రవాచిత్యేన దేశవిశేషేన
సిద్ధాః సతుప్రవరాధ్యాయే పఠితా ఇత్యర్థః, ప్రవరాధ్యాయేఽపారాచా
ప్రాధాన్యమ్ । * కులఖ్యా ఇతి * కులమాఖ్యాయ తే యైరితి కులఖ్యాః,
పుణిక, భుణిక, ముఖరప్రభృతయః తైహి కులమాఖ్యాయ తే పుణికాయం
గోత్రేణ, భుణికాయం గోత్రేణైతి । * తత ఇతి * గోత్రావయవాదిత్య
ర్థః । * క్రాద్వాదిభ్యశ్చ * పశ్చిమీనిదేశాత్ప్రతిత్యయత్వమేవేహ
శ్రీయతపవేత్యాహ * వ్యజ్ఞప్రతిత్యయ ఇతి * ప్రిడి, వ్యాడి, ఆపశచి, గా
కక్షిత్యాది, గాకక్షశబ్దా గర్గాదియశ్చ న్నస్తద్ధమాహ * అనశిశ్చాన్త
శ్చేతి * సూతేతి * గణసూత్రమ్, సూతశబ్దవ్యుత్పత్తి యవత్యాం
వాచ్యాయామిద్యర్థః । * సూత్యేతి * వ్యజీయజశ్చాప్, అన్యత్రతుక్రీ
యాశబ్దాట్టాప్, సూతజాతి వాచినస్తు జీష్, సూతే । * భోజేతి * ఇదమ
పి గణసూత్రం జాతిలక్షణ జీవోఽపవాదస్యజ్, క్రియాశబ్దాత్తు టాబేవ,
భోజయతీతి భోజా । * దైవయజ్ఞేతి * చతుర్భ్యుత్పత్తి * ఇశం తేభ్య ఇతి శే
షః, దేవాయజ్ఞాయప్రవ్యాయస్య సదేవయజ్ఞః, శుచివృక్షోయస్య శుచి
వృక్షాః, సత్యముగ్రం యస్య ససత్యముగ్రః, నిపాతనాద్విశేష్యస్య పూర్వ
నిపాతోముగాగమశ్చ, కాణ్డేనవిద్ధః కాణ్డేవిద్ధః, కర్మకరణే కృతేతి సమా
సః, నిపాతనాత్కాణ్డశబ్దస్య ఏకారః, పారాన్తరే కాణ్డే విద్ధమస్యకణ్డేవా
విద్ధః, కణ్డేవిద్ధః, అమూర్ధమస్తకాదిత్యుక్, ఏభ్యసర్వైభ్యోఽపత్యేఽత ఇ
త్ । * గోత్రేపి పరత్వాదితి * తథాచోభయత్ర విభాషేతి భాషః, అ
త్రైదమవధేయమ్, అణిఞోరితిసూత్రే యదిశాస్త్రీయం గోత్రగృహ్యతే
తదాఽగోత్రార్థమిత్యాదిగ్రన్థస్సరసతస్సజ్జచ్ఛతే, యదితు లౌకికం గోత్ర
మేవ గృహ్యతే తదా అణిఞోరితి నిత్యేపాప్రై వికల్పభావమిదమిత్యేవ
వ్యాఖ్యాతుముచితమితి ।

—>ప్రతి ఇత్యపత్యాధికారఃప్రతి<—

* తేనరక్తమ్ * తృతీయాన్తాత్సమధాద్యధావిహితం ప్రత్యయా
స్యః, రజ్యతేఽనేనేతి బాహుళకాత్కరణేఘర్హః । * రాగ ఇతి * రజ్జక
ద్రవ్యమిత్యర్థః, శుక్లస్యవర్ణాన్తరాపాదనమహరజ్జైరర్థః । * లాతూరొచ
నాత్ * వృత్తికృతాతు వార్తికస్థాశకలకర్దమాసూత్రే ప్రక్షిప్తా, “శక
లంత్వదిఖణ్డేవ రాగవస్తునివల్కలే” ఇతివిశ్వః । * వృత్తికార ఇతి * భా

పైను నైతన్యప్రమితిభావః । * నీశ్యతి * నీలీపధివిశేషః, అణవవా
దోఽయమ్ । * నక్షత్రేణతి * నక్షత్రవాచకాశ్శబ్దాఃప్రతివిషయేతద్వ్య
క్తంచస్త్రీనుసమభిదధానాఃప్రత్యయంలభన్తే । * పుష్పేణతి * పుష్పసమీ
పష్టేనచస్త్రీనుసేత్యర్థః, ఏవంచపాపనుహిత్యాదివ్యవహారస్సక్తచ్చతే స
ర్వేషానుప్యహ్నంపుష్పయోగసత్వేపితత్సమీపప్రచస్త్రీనుసామ్యోగస్యాసార్వ
త్రికత్వాత్, నక్షత్రేణేతిహి? చస్త్రీణయ్యుక్తారాత్రిః, కాలగిమ్? పుష్పేణ
య్యుక్తచస్త్రీః * లుబవి * పూర్వసూత్రస్యానువర్తనాదిహనక్షత్రేణయ్యుక్త
స్యకాలస్యావిశేషేగమ్యైశ్యార్థ్యోలభ్యతే తదాహ * వష్టిదణ్డేతి * అద్యపుష్ప
ఇసుక్తియనశ్చూన్యనశ్చ్యుతి విశేషేగమ్యమానేపి అశ్చూన్యాత్రాత్మ
కకాలస్యానాన్తర విశేషనవగమాల్లుగ్భవత్యేవేతిభావః, అపిశేషశ్య
త్రప్రసజ్యప్రతీషేధాశ్రయణాత్ పాషోఽశ్చూన్యారాత్రశత్యత్రలుగ్భవతి,
వష్టిదణ్డసముదాయరూపకాలస్యప్రతితానప్రసయనద్వయాన్వికస్య విశే
షస్యాప్రతితేరిత్యాశయేనాహ * విశేషశ్చేన్నేతి * అద్యపుష్పఇతి *
“ మూలెనావాహయేద్దేవీం శ్రవణేన ” ఇత్యుప్యగాహరణం బాధ్యమ్ ।
* ద్వన్త్వాచభిః * విశేషేణదాహరణమూహ * తిష్ఠేత్కాది * అపిశేష
తూదాహర్తవ్యనుద్యరాధానురాధీయమితి, సచాగ్రలుబపశేషఇతి అణ
వభస్యపిలుపాన్యదితివాచ్యమ్, మధ్యేపవాదన్యాయీర్త్యాపూర్వోప
స్థితస్యాణవవ తత్ప్రవృత్తైః, యత్తులుపంపరత్వాద్బాధ్యతే ఇతివృత్తి
కృతోక్తం తన్న, ద్వయోర్యగవత్ప్రవృత్తభావాత్ । * దృష్టం సా
మ * తృతీయాంతాద్దృష్టమిత్యర్థేనాదయస్యః, యద్దృష్టం తచ్ఛే
తాసను । * అప్రిన్నరేణతి * తథాదన్లోకవార్తికమ్, “ దృష్టేసాని
జాతేవాప్యన్ డిద్విర్వావిధీయతే । తియాదీకన్ నవిద్యానాః గోత్రా
దజరవదిష్యతే ” ఇత్యు. జాతేర్థయోద్వరన్ సచవాదిత్యన్వయః, శతభి
షజిజాతశ్శతభిషః, శతభిషజః, ఇహహిపాగ్నీవ్యత్యతి పాగ్నాన్ కా
లాశ్రజాబాధితిః, సచసద్ధివేలాదిసూత్రేణ ప్రతిప్రసూయత ఇత్యయంద్విరు
క్తాన్తీయాదితి, తీయాదీకన్ స్వాధ్యైవతీత్యర్థః, ద్వైతీయాకః, తార్తీయా
కః, నవిద్యానాః, విద్యావాచకాత్తీయావ్రాదీకగ్భవతీత్యర్థః, ద్వితీయావి
ద్యా, గోత్రదజరవదితి, గోత్రప్రత్యయావ్రాదజేయః ప్రత్యయస్సద్ధృ

ష్టైవానున్యపి భవతి, ఔపగజేన దృష్టం ఔపగవకమ్, ఇహ గోత్రచర
ణామృగ్భిః పుష్కం । వామదేవాద్ధ్రీహణం మాతగర్భాత్పాది, అతదర్థే
యయతోశ్చాత్తదర్థాః విపితే, సర్వస్వరే నభాత్రితస్వరే దృఢ్యతోర్ధ్ర
హణం మాభూదిత్యర్థః, యయతోశ్చేతి సూత్రేణ ఓధీయమానం నభాపర
స్వయయదస్తస్యోత్తరపదస్యాస్తోదాత్తత్వం హమదేవ్యశబ్దే మాభూత్,
కిన్తు అన్యయపూర్వపదస్వపివ యథాస్యాదిత్యేతదర్థం ఊహరణమితి ఫ
లితోఽర్థః, నచకృతేపి ఊహ్యేయయతోరిత్యన్యప్రవృత్తికతోనేతి శబ్దా
మ్, విరనుబద్ధకగ్రహణేన సానుబద్ధకస్య తదనుబద్ధకగ్రహణేనాతదనుబద్ధక
స్యేతి పరిభాషయోస్సత్వాత్, ఇమేచ పరిభాషే ఇహేవ ఊహ్యేన జ్ఞాపే
తే, తత్రాద్యాహుఃప్రయోజనం పూరణగుణేత సూత్రేతవ్యగ్రహణే తివ్య
తోఽగ్రహణమ్, ద్వితీయస్యాస్తు అజ్ఞగ్రహణేవజోఽగ్రహణమ్, శ్వయితేరః,
అశ్వత్, చపివరేతు నఅశిశ్వయత్ । * పరివృతో * తృతీయాన్తాత్పరివృ
తీత్యర్థే అణాదయస్సన్యః, యగపరివృతస్సచేద్ధ్రీభావతి, రథాచ్ఛాన
నార్థం యద్వస్త్రం కన్పథాదికం తతపివ సర్వవేష్టనం భవతి, నతుఛాత్రా
దిభ్యశ్చిత్యాశయేనాహ * సమన్తాద్వేష్టిత్యతి * పరిసర్వతోభావే వర్తత్యతి
భావః । * కానార * తెనెనివృత్తిమ్, అపూర్వత్యతి భావప్రధానోనిరై
శ్చిత్యాహ * అపూర్వత్యేత్యతి * అపూర్వత్వంతు స్త్రియామేవేవ్యతే,
పురుషస్సు అపూర్వభార్యో అస్తువామావాశ్చశ్యనాగ్రహః । * అపూర్వపతి
మితి * నపూర్వం పరిర్యస్యాత్యతి బహువ్రీహిః । * కామారగపతిరితి * ద్వి
తీయాన్తాతుక-మారీశబ్దాదుపయంతరిప్రత్యయః । * కామారీతి * ఇహ కు
మారీశబ్దాన్పరిభూతాన్సన్వర్ధేప్రత్యయః, టిడ్డేజీవ । * తత్రోద్ధ్రీత
మ్ * సాన్తిశ్చోద్ధ్రీతమాసీతి సూత్రాత్పాత్రిక్ తత్రేత్యధికారః, పాత్రవాచి
భ్యస్తప్తస్యవైభృత్త్యుత్తమిత్యేత్యర్థే యథావిహితం ప్రత్యయాస్సన్యః । * శా
రనత్యతి * భుక్తాన్విష్టత్యర్థత్యతి వృత్తికృత్, అవశిష్టత్యతి తదర్థః, ఉచ్చిన
ష్టీసర్వంజుహూతీతి కల్పసూత్రవ్యవహారాత్ । * సప్తమీతి * నిధానక్రి
యాపేక్షయా అధికరణత్వాదితిభావః । * స్థణ్ణీలాత్ * వ్రతం శాస్త్రేణ
విహితోనియమః, తస్మిన్సముదాయేన గమ్యేనప్తస్యనాద్యథావిహితంప్ర
త్యయోభవతి, శయితర్యర్థే । * అష్టాకపాలత్యతి * ద్విగోల్లుగనపత్యత్యత్య

నోలుక్ * శూలోభా * సంస్కృతం భూతాభ్యనువతతే , కథముఖ్యోఽ
 గురితి , నత్వసా భక్ష్యతిచేత్ , అత్రాహుః — దిగాదిత్వాద్భవాభే
 యదితి । * దధ్నప్థక్ * దధ్నీతి * సంసారస్త్విహ లవణాదినా , దధి
 త్సధికరణమాత్రం యస్తు ప్రాగ్వహ తేరిత్యత్ర సంస్కృతమితి తగ్వత్వతే,
 సస్మితీయానాదోభ్యః , తేన దధ్నసంస్కృతమపిదాధికమేవ । * భసు
 సుక్తానాత్ * తాదిత్యుక్తే పృథ్విశేషణేనైవ తానాదితి లబ్ధే అన్తగ్రహణం
 ప్రత్యయోపదేశ కాలే యస్తాన్తప్రస్తాస్మింస్య తస్యకాదేశోయథాస్యాదిత్యే
 వమర్థమ్, తేనమాధితక ఇత్యుక్త తస్యకాదేశేయస్యేతి టిలోపేదకృతేతాన్త
 త్వేపి ఇకస్యకాదేశోనభవతీతి తస్యేక ఇతి సూత్రైకైయటః , సన్నిపాతపరి
 భావయైవ ఇకస్యకాదేశో నస్యాదిత్యన్తగ్రహణం త్యక్తుం శక్యమిత్వస్యే ।
 * ఉదశ్విదితి * శ్వయితేఽక్విపి తుకిఉదకస్యోదగ్ధత్యుదాదేశః , ఇహేవని
 పాతనాస్సిష్ను సారణాభావః । * సాస్తిక్ * సేతప్రథమాన్తాదస్తిన్నితి
 సప్తమ్యన్తాభేప్రత్యయస్సాస్యత్ , యఃప్రథమాన్తార్థస్సచేత్సాస్తిక్మా
 సిభవతి । * ఇశశబ్దాదితి * సహి లోకికేం విఽత్రామనుసారయతి , వృత్తి
 కృతాతు సూత్రపవ సంజ్ఞాయామితి ప్రక్షిప్తమ్ । * పార్థమాసీతి * పూ
 ర్ణోమాసోఅస్యాంతిధావిత బహువ్రీహౌ ప్రజ్ఞాదిత్వాత్సన్ద్విగోఽణితిహ
 రదత్తాదయః , తదస్మిన్వతఃతత్కర్మధికారే పూర్ణమాసాదణ్వక్తవ్యఇతి వా
 తికం నకర్తవ్యమితి తదాశయః । * సాస్య * సేతిప్రకృతం సంజ్ఞాసం
 బధ్ధమితి పునస్సాగ్రహణం కృతమిత్యాహుః , ఇహేవసూత్రే నిపాతనాత్ ,
 దేవశబ్దాత్సన్ద్ధేతత్ । * మన్తస్త్రిప్తత్యేతి * మన్తైరిప్తత్యా , ఏతిప్త
 శాసిత్యాదినాక్యపి తుకిటాప్ । * ఆగ్నేయోవైబ్రాహ్మణ్యతి * ఇహోగ్న్య
 ద్వైశేన బ్రాహ్మణోనత్యజ్యతత్కతి కథమయం ప్రయోగఇతి నశబ్ద్యఇతి భా
 వః । * పరత్వాదాది వృద్ధిరితి * ఇదంచ సమాధానం శ్రీయమిత్యత్రావ
 శ్యకమితి తేనైవ పరిహారసమ్భవాదిత్వవిధాన పామర్థ్యమిహ నాశ్రితమ్ ।
 * ఉక్తరూపమితి * నపాదిత్యస్య నప్త్యఇతి రూపమిత్యర్థః । * శతంరుద్రా
 ఇతి * శతశబ్దోఽనన్తవచనః । * సౌమీతి * హలస్తద్ధితస్యేతి యలావః ।
 * రీజృతః * అజ్ఞవృత్తపరిభాషయా అకృతాన్వేతి డిప్తోసప్రవతఃతత్కతి డీ
 ఘగ్రహణమిత్యాహుః । * యస్యేతచేతి * పిత్రీయతీత్యత్ర రీజ్విధిసాన్

వకాశభిభావః । * ఉషస్యమితి * ఉషశ్శబ్దః స్త్రీలింగోఽవౌషధిమహితరండే
 వతాంబ్రవీతి । * ద్యావాపృ * అన్యాయోరపనాదః । * శునాసీరీయ
 మితి * శునశ్చసీరశ్చేతి ద్వంద్వై ద్వతాద్వంద్వచేత్యానజ్ , శునోనాయు
 శ్శీరఅదిత్యభిత్తి పృత్తికృత్ , మారదత్తస్తు — శునాసీరశబ్దః ఇన్ద్రస్యగుణవా
 చీత్యనేమన్యస్తేభిత్త్యాహ , తథాచ మన్తః ఇన్ద్రవియం శునాసీరసు
 స్త్రియజ్జేహవానహాభి , మరుతోస్యసంభీతి మరుత్వానిన్ద్రః , మరు
 త్వతీయమ్ , మరుత్వత్యమ్ , అగ్నిహోమీయం అగ్నిహోమ్యమ్ , ఈదగ్నేస్సో
 మవరుణయోః , వాస్తునః పతిః వాస్తాష్పః , ఇహేవసూత్రేనిపాతనాత్సా
 ధుః “ వేత్తభూర్వాస్తురస్త్రియామ్ ” వాస్తాష్పతీయమ్ , వాస్తాష్పస్యమ్
 గృహమేధీయం గృహమేధ్యమ్ , గృహమేధశబ్దః ఆకారాన్దః , తథాచా
 శ్వలాయనః “ మరుదర్భ్యగృహమేధేభ్యః ” ఇతి । * కాలేభ్యో * కాల
 లవాచిభ్యో యేప్రత్యయా భివాధే వక్ష్యంతే తే సాస్యదేవతేభ్యస్త్రిన్
 థా అనేనాతిదిశ్యంతే , వత్సరణంసర్వసాదృశ్యాన్ధమ్ , తేనయస్తాహ్యో
 విహితస్తతస్స పవ భవతి నాన్యః తత్రైవోదాహరతి । * మాసికం ప్రాన్య
 మేణ్యమితి * కాలాట్టణ్ , ప్రాన్యవపణ్యః । * డామహజితి * పతచ్ఛ
 వృత్త్యాద్యనురోధేనోక్తం భాష్యేతు అనజాదేశో హహచ్చరీత్యయశ్చ
 నిపాత్యతే తేనావగ్రహస్సిద్ధతీతుక్తమ్ । * సకారపాతేతి * అన్య
 థాప్రక్రియాలాఘవాయ సకారమేవ పఠేదితి భావః , పతచ్ఛ మనోరమా
 యాంస్థితమ్ , అనేతూక్తరీత్యా అపిసోధమిత్యత్ర పత్వనివారణేపి అవి
 దూసమిత్యాదౌ స్యాదేవపత్వమ్ , తత్ర హిణ్యన్తాత్కృప్యవిదూరిత్యా
 దిరూపసిద్ధయే సకారపాతసామర్థ్యసోపక్షీణత్వాత్ , తస్మాదపిసోధమి
 త్యాదిభాష్యకృపదూహరణేషు సకారపాతసామర్థ్యాదితి వ్యాఖ్యేయమిత్యా
 హుః । * తస్య సమూహః * ఇహోచిత్తాట్టకమనుదాత్తాదేరళంగోత్రా
 న్తాద్వృణంకేదారాద్యభేద్యాదినా ప్రతీపదం యభాదింశ్చవక్ష్యసి , త
 థాచ చిత్తవదాద్యదాత్తమగోత్రాన్తం ప్రతీపదోక్తప్రత్యయరహితమి
 థాదాహరణమిత్యాశయోదాహరతి । * కాకంబాకమితి * పవంచా
 రుకాకబకవృకశబ్దాః ప్రాణినాంకుపూర్వాణామితిఫిట్టుత్రైణాద్యనా
 త్తాః , ప్రాణీవాచినాంయే అదిభూతాః కన్దాత్మాపత్వేతేషాముదాత్త

స్వాదిశిసూక్తార్థః, అథాధిఃస్రావ్యకపేరిత్యధికారాత్, యత్తు నృత్తి
 న్యాసయోశ్శౌకమిత్యుగాహృతం తమపేక్ష్యమ్, ఖడ్గి కాదిషు శుశబ్దస్య
 పాతాత్ శస్త్ర అజ్ఞాభావ్యమితి హరదస్తానయః । * భిక్షాదిభ్యోఽన్తే * ప్రే
 తుమిః * అదిశ్తత్వాప్యకాప్రీప్తః । * గార్భిణమితి * అనునాత్మాదిత్వా
 దభోస్రాప్తః, సతిహీ తప్తిక ఆద్యనాస్తటిలోపా స్యాతాం నచభస్వా
 ధత్తి పుంవస్త్రాపాతిదేశాన్ టిలాపస్వాదితినాచ్యమ్, హస్తినాంన
 మూపేలాహస్తకమిత్యస్తి టిలాపానాపత్తే, శస్త్రాత్ స్త్రీప్రత్యయ
 నివృత్తిమాత్ర పరంతత్ నతు రూపాఃదేశకమితిబోధ్యమ్ । * యావనమి
 తి * యువశబ్దస్యానుదాత్తాదిత్వాదభోస్రాప్తే అణధమహపాతః, పుంవ
 ద్భావాత్ప్రప్రయనివృత్తిః అనిశ్చిప్రకృతిభావః, నను భస్వాధ్యత్యస్రా
 ధ్యేసిద్ధతే వినీతే పుంవద్భావత్యభ్యుపగమాద్దితోత్పత్తేః ప్రాగేవ సిప్ర
 త్యయ నివృత్తౌ సత్వాం కనిస్యవ, షీతి కనినంతయా ఆద్యనాస్తత్వాదు
 శాదిసిద్ధపతేతి చేత్ సశ్యమ్, అశవన భాష్యే భిక్షాదిషు యవశిబ్దపాతః
 ప్రత్యాఖ్యాః, ఇహ యువతిశబ్దపాతసానుక్త్యానుంవగ్భావో నేతి వృత్తి
 కారోక్తిరప్యతవన నిరస్తా, నవ్వేవం గార్భిణం యావతం గణిత్యాదిప్ర
 యోగా భావ్యమతేన సక్తచ్ఛరనిత్యాశ్చక్ర్యాహ * శశ్రస్తాదిః * యు
 వాః * సమాహారద్వైవ సాత్రం పుంస్తమ్, ఉకారస్తాచాచరశార్థః,
 నేన్సంజ్ఞార్థః, తేన నస్తనకారకః నస్తనాకారికాత్యత్రోగ్నిక్షణోనుష్ఠీసా
 నస్తః । * అనునాసికయతోరితి * ఉగ్ధాయః । * ప్రకృత్యాఅకథః * ఇ
 హ రాజన్య మనుష్యగ్రహణం వ్యర్థం యాశీశబ్ద త్వే నాపత్యస్యచేతి యల్ప
 పృష్టాప్త్యభావాత్, అతవ గోత్రాత్కోష్టేత్వత్ర తయోర్గ్రహణం
 పార్థకమ్, అన్యథా గోత్రగ్రహణేనైవ సిద్ధగయోర్గ్రహణం నకుర్యాది
 త్యాహుః, యానోభావో యావనికామనోజ్ఞాదిత్వాద్యభో । * వార్ధకమి
 తి * యదివృద్ధత్యేవ వార్ధకమితి ప్రయోగోఽస్తి తర్హిమనోజ్ఞాదిత్వం లు
 నీయమిత్యాహుః । * బ్రాహ్మణమాణవ * నను ప్రయోగ్యమీవృద్ధాస్తైభ్యః
 ప్రకృతో యథేవాస్తు వృద్ధాద్యని యథేవారూపే విశేషాభావాత్, నాపిస్స
 రేవిశేషః, ఉభయథాప్యాద్యదాస్తత్వాత్, స్త్రీయాం విశేషస్తు నశ
 జగ్యాపవనపుంసకత్వాత్, యథాశ్చేత్యత్రాపవ్యగ్రహణాచ్చ రక్షతు

నానువర్తిన్యతే అస్వరితత్వాదితీచేస్తుత్వమ్, ఆపృథ్వాదపి కుతశ్చిద్విధానా
 ధాన్యం యన్వచనమ్, తస్మిన్ధాన్యానువాదకం వార్తికమాహ * పృష్ఠాదీతి *
 పృష్ఠం స్తోత్రవిశేషః । * పృథ్వ్యితి * పృష్ఠానాం సమూహాపృథ్వ్యష్టదహ
 ఇతితు మత్స్వర్థలక్షణయాబోధ్యః । * గ్రాహజన * పృష్ఠైకృతాతు వార్తిక
 స్థ సహాయశబ్దాపి సూత్రప్రక్షిప్తః । * అనుదాత్తాదెరఞ్ * ఆపూషికం
 శామకాలికమిత్యాకౌ పరత్వాదచిత్తవాప్తిధనోరితి తగేవత్యాశయేనేహ
 సూత్రే , చిద్వస్తముదాహరతి । * కాపోతమితి * లాఘవస్తఇతి ఫిక్కు
 త్రైణ కపోత మయూరశబ్దౌ మధ్యోదాత్తౌ నచశఘ్నలీనాంచ లఘుపూర్వ
 మిత్యాద్యుదాత్తావినూపితి శబ్దామ్ , అన్త్యాత్పూర్వం లఘూదాత్తమితి తి
 గ్రాన్యాఖ్యానాదిత్యామయః । * ఖడ్గేకా * ఆద్యుదాత్తాధామవిత్తాట్టకోబా
 ధనార్థం వదనమ్ । * చరణైభ్యః * యస్యాప్రకృతేన్యప్రకృత్యో ధత్తేవ
 త్యుతే సతస్యాప్రకృతేస్సమూహేపి స్వాదిత్యర్థః , పుష్కాదయోహి చరణై
 భ్యావత్యుస్తే , తత్ర చరణాద్ధాన్యాయ యోరితితు వార్తికమ్, తదప్యనే
 వైవాచికేతసూత్రైణజ్ఞాప్యతే । * కాతకమిత్యాది * గోత్రచరణాద్యఞ్,
 ఛస్తోగ్ధాకీతేభ్యః । * యజ్ఞాచితి * యథాసంఖ్యంస్తః । * తగణాచితి *
 కేశశబ్దాదచిత్తేష్వన తక్ । * విషయోదేతే * తస్యేన్యసవతాతఇత్యాహ
 * పృష్ఠన్తాదితి * విషయశబ్దార్థమాహ * అత్యవైతి * భౌరిక్యా * ఆధ్యాం
 గణాభ్యాం యథాసంఖ్యమేతౌ ప్రత్యయాస్తః । * భౌరికవిధమిత్యాది * క్షీబ
 త్వం లోకాత్ । * సోస్యాదిరితి * ఛస్తోనామాక్షరేయత్తావిబధనంపక్ష్యా
 దిహిహవివక్షితమ్, తద్వాదకాశ్చ క్రమాన్తాదస్యేత్యాది మతిప్రత్యయస్యా
 త్ యఆదిగాన్ సప్రగాథశ్చేత్ ప్రగ్రహ్యశ్చితిప్రగాథః గ్రన్థసన్దర్భే ఇత్య
 ప్తాదకతారచ కారకఇతి ఘ్నో, పృష్ఠోదరాదిత్వాద్రైఫ సకారయోగ్లోషః,
 అన్యేతు — ప్రగీయతఇతి ప్రగాథః వైశిష్ట్యత్యప్తాదపి కుపిగార్తిభ్యస్థ
 నిత్యోమయః , యత్ర ద్వేయచావాప్యత్యిప్రసక్రియవై సప్రగాథః । * త్రై
 ఘ్నుభమితి * స్వాధికప్రత్యయాప్రకృతితోలిజ్జవచనాన్యతివతాస్తఇతిస్యా
 యేన క్షీబతేతిభావః । * సంగ్రామే * నను ప్రథమాదిత్యధికారాత్ప్రేర
 మోచ్చరితసంగ్రామవాచినపప్రత్యయఃప్రాప్తోక్ , నప్రయోజన
 యోగ్యభ్యుత్పత్త్యన ఆహ * సోస్యేతితి * ఏవంచ ప్రథమాస్తవిశేషాద్వా

రాప్రయోజనయోధ్యాణాం ప్రకృతిత్వమస్యేతి ప్రత్యయార్థవిశేష
 ణద్వారా సంగ్రహస్యప్రత్యయార్థత్వం వస్తుంశక్యమితిభావః, తథా
 చాయమిహసూత్రార్థః ప్రయోజనవాచిభ్యోయోధ్యవాచిభ్యశ్చ
 ప్రథమాదైభ్యోఽస్యేతి వ్యవహారేణైకస్యైవదప్త్యవార్థస్యైకామిశ్యేది
 తి । * తదస్యామ్ * ప్రథమాన్తస్మిహరణోపాధికాత్సప్తమ్యుక్తేఽస్యై
 త్సచేత్సప్తమ్యుక్త్యుక్తీదాభవతి, ప్రహరణంకిమ్ ! మాలాభూవణమస్యామ్,
 క్రీడాయాంకిమ్ ! ఇక్ష్యప్రహరణమస్యాంసేనాయామ్ । * ఘృః * కృ
 త్తహణాదితి * తేనత్యైవంపాతేత్యత్రజ్ఞాతీత్యజ్ఞస్య విధియమానావృద్ధి
 సిద్ధా, శ్యేనపాతస్యాపి ఘృంతత్వాదితిభావః, ఘృఃకిమ్ ? శ్యేనవత
 నమస్యాం వర్తతే, క్రియాకిమ్ ? పాహిరోఽస్యాంవర్తతే, తదస్యామితి
 ప్రకృతే పునస్సాస్యామిత్వ్యుక్తీః క్రీడాయామిత్యస్య నివృత్తిర్యథాస్యాది
 తి అతపవాహ * దణ్డపాతోస్యాంతిథావతి * తదధితే * ద్విటీయాన్తాద
 ధ్యేతరేవేదితరద ప్రత్యయస్యాత్, ద్విస్తద్గ్రహణమధియానే విదుషిచ
 ప్రత్యేకం విధానార్థం తేనోత్తరత్రక్రతువసంతాదయశ్చబ్దాస్త్రీత్వీతి
 పాదకగ్రన్థేగౌణావస్థాధియానేపి ప్రత్యయం పాప్తువస్త్యన్యథాతేషా
 మధ్యయవాసమ్భవేన వేదితర్యేవ ప్రత్యయస్యాదితిభావః । క్రతూక్థాది
 * క్రతువిశేషేతి * స్వరూపస్యతు నగ్రహం తథాత్వేనత్యుక్థాదిష్యేవ
 క్రతుశబ్దవర్యేత, నాపిక్రతుపర్యాయాణాముక్థాది గణేయజ్ఞశబ్దపాతాది
 తిభావః । * అధ్యేతరీతి * అధ్యేతర్యపీత్యర్థః । * అగ్నిష్టోమికృత్తి *
 సంప్తావిశేషవాచకస్యావ్యగ్నిష్టోమశబ్దస్య తత్సంప్తాకైత్రా నిరూఢప్ర
 యోగః । * తల్లక్షణత్యాది * తత్ప్రీతిపాదక పాప్తిశాఖ్యమిత్యర్థః ।
 * నేష్యతేత్తితి * అనభిధానాదితిభావః । * త్రివిధేతి * తిసోవిద్యాఅ
 భీతృతి విగ్రహేతద్ధితార్థద్విగౌర్ద్విగౌర్బుగనపత్యృతి లుక్ప్రవృత్తేరితిభా
 వః । * ఆఖ్యాయితేతి * గద్యపద్యరూపోగ్రన్థవిశేషకృత్త్యర్థః । * సర్వా
 దేరితి * సాదేరిత్యేనసిద్ధే సర్వాదిగ్రహణమర్థవత్ప్రవిధానాజ్ఞాపనార్థమ్ ।
 * సవార్తికృత్తి * వార్తికాన్తమధితృత్త్యర్థః, అన్తవచనేఽవ్యయీభావః,
 అవ్యయీభావేచాకాలకృత్తి సమాశబ్దస్య సభావః । * ఇకన్నితి * పదశబ్ద
 ఉత్తరపదం యస్యతత్పాదకః, శతశబ్దాత్ పక్షిశబ్దాచ్చ పరోయ్యుషశ్శత

బ్రహ్మదత్తాత్మ పితృన్వాచ్యమిత్యర్థః । * శతపథికీతతి * వృక్షకృతాశు వా
 ర్తకే బహుళమితి పూరయిత్వా శాతపథశత్యణస్తముదాహృతమ్, తత్తుభా
 షేన్వనదృష్టమ్, పితృఫలం దశకాయత । * శతపథికీత * అన్బాధనార్థమి
 తి * భాషేతు ప్రత్యాఖ్యాతమేవేదం సూత్రం తద్రీత్యాశ్వశిష్యశిష్య
 శబ్ధిధానానేతివాబాధ్యమ్ । * వసంతా * ఉక్థాదీషేన వసంతాదిక పరి
 త్యావసంతాదిమవా ఉక్థాదీనమరిత్వా అన్యతరచ్ఛక్యమవస్తుమ్ । * అథర్వా
 ణమితి * అథర్వణాప్రాక్రడపచారాదథర్వా, తేన పోక్తమిన్యధికారే
 ఋషిభ్యోలుగ్వక్రవ్యః పసింతః విశ్వామిత్రః అనువాకశత్యుదాహృత్యాథర్వ
 ణోవా అథర్వా, అథర్వాణశ్చతి భాషోక్తస్సాధుః । * గాధివిదధి * ఇ
 నన్యనవత్యశ్చతిసిద్ధేఽపత్యేష్యణీప్రకృశ్చావార్థనయమారంభః, గాధినః,
 వైదధినః, వైశినః, పాణినః । * ణ్యక్షత్రియార్ష * కారవ్యశ్చతి * కుర్వా
 దిభ్యోణ్యః, తతశ్చాలోలుక్, కారవ్యఃపుత్రః, నను తికాదిమ కారవ్యశబ్దః
 వత్యతే తథాచ కారవ్యానినిని ఫిశాభాన్యమ్, నన్వితాతిచేత్సత్యమ్, కు
 రునాదిభ్యోణ్యశ్చతి క్షత్రియగౌత్రే విహితోయోన్యస్తదన్తం తస్మాదత్యతే,
 ప్రకృతేతు బ్రాహ్మణగౌత్రప్రత్యయా న్తమిత్యవధేయమ్ । * శ్వాఫలః ఇ
 తి * ఋష్యన్తకేత్యన్, తతశ్చాలోలుక్, శ్వాఫలఃపుత్రః । * వాపి
 వ్యశ్చతి * ఋష్యన్ తతశ్చాలోలుక్, వాసిన్తఃపుత్రః । * తైకాయనిరితి * తి
 కాదిభ్యఃఫిశ్, తతోనాల్లుక్ తైకాయనిఃపుత్రః । * వామరధాశ్చతి * కు
 ర్వాదిత్వాన్యస్తతోవృధాచ్ఛనూర్నిత్యా కన్వాదిభ్యోగౌత్రశ్చతైషికోఽ
 ల్ । * ఇతీతి * ణ్యక్షత్రియాషేతుభావృతసూత్రేణేన్యః । * ఋష్య
 ణపవెతి * పాణినశబ్దేత్వాన్యగ్రికపవాణిసభావః, నన్విదంవాన్యప్తికా సపి
 ణ్ణశ్చతి సూత్రస్థభావ్యకైయటాభ్యాం విగుధ్యతే అత్రైరువాపత్యాని పు
 మాంపోఽగ్రయః, ఇతశ్చానిశ్చిశ్చి ణ్, తదన్తాన్యన్యతశ్చిశ్, తస్యన్య
 క్షత్రియేతి లుక్, అత్రిభ్యుగు కుత్యేతి ణ్ కోపి లుగిత్వక్రత్యాత్, ఋష్యన్త
 కేత్యణపవగ్రహణేతు ణ్ కోఽగ్రహణా త్తతఃపరస్యేతోలుగ్నస్యాదిత్యాహుః,
 వస్తుతస్తు — “ గాక్షిపుత్రస్య పాణినేః ” ఇతి భావ్యప్రయోగాదన్య
 సాధుత్వమితిజ్ఞేయమ్ । * ఇశ్చ శ్చేతీతి * యూని లుగితి లుక్కృష్యప్రత్యయం
 క్షణేన ఇశ్చస్తనుప్రీతిభావః । * గౌత్రయశ్చితి * గౌత్రమిహ శాస్త్రీయం

నతు లోకికమహితత్ర వక్ష్యత ఇతి భావః । * స్వకేఞ్చ * లుగభావే ప్రత్యయి
స్వరేణాన్తోదాత్తస్వం స్త్రియాంచ జీవన్ముత్, లుకి సతత్త్వకారణంగా
త్తిః టాప్పసిద్ధతీతభావః । * అప్తకమిత * సఖ్యాయాసంజ్ఞాసంజ్ఞాసూత్ర
ధ్యయినేష్యతీ సఖ్యాయా అతిశయనానానకా । * సఖ్యప్రకృతికాదితి * స
ఖ్యప్రకృతిక ప్రత్యాయానాదిత్యర్థః । * కాలాపక ఇత * కాలాపక శబ్దాతో
క్తార్థేన సబ్రహ్మ చారిత్ర్యపసఖ్యనాట్టిలోపః , తతోఽధ్యేతర్యో, తస్య
పోక్తాల్లుగిలకు, కాలాపానామామాయ ఇత్యర్థే గోత్రవరణాద్యుత్థో,
తతోఽధ్యేత్ర వేదిత్రోగ్గులుక్, స్వరే స్త్రియాంచవిశేషః * ఛన్దోబ్రాహ్మ
ణాని * ఇహ హస్తాకప్లుత్యానువృత్తం ప్రోక్తాదిః పఞ్చమ్యంతం జనస్తత్యే
న పిపరిణమ్యతే, ఛన్దోబ్రాహ్మణానీశ్యనేన సానూనాధకరణ్యాత్, ప్రోక్త
శబ్దశ్చ పోక్తార్థప్రత్యయే లాక్షణిక ఇత్యుతయే నాహ * పోక్త ప్రత్యయా
నానీతి * తద్విషయాణీః * తచ్చబ్దేనాధ్యేత్రవేదిత్ర ప్రత్యయసపరామృ
త్యతే, పిపయిశబ్దప్రతిపదనన్యభావవాచీ నతు దేశవాచీశ్యభిప్రేత్యాహ * ప్ర
త్యయంవి నానప్రయోజ్యానీత్యర్థ ఇతి * పాణినీయమ్, పాణినీయా ఇతి ఎద
నియమేన ప్రయోగే పోక్త నియమార్థమేతదితి భావః, ఛన్దోగ్రహణాదేన
సిద్ధ బ్రాహ్మణగ్రహణం చిరంతనపోక్తబ్రాహ్మణానామేవపిద్విషయత్వాత్
మ, తేనేహన యాజ్ఞవల్క్యేన ప్రోక్తానిబ్రాహ్మణాని యాజ్ఞవల్క్యానియ
జ్ఞానాత్కాన్వాదిభ్యోగోత్ర ఇత్యుత్ ఆవత్యసేవిత యిలోపః యాజ్ఞవల్క్య
దయోహి పాణిన్యపేక్షయా నూతనా ఇతి వృత్తికృతాం విలసహారః చభా
రోఽనుక్రమముద్వయాన్తః, తేన కాశ్యపినః కాశికేన ఇత్యుక్తా కల్పేపి తద్వి
షయత్వం సిద్ధమ్, కాశ్యప కాశికాభ్యాముపిభ్యామిత పోక్తేణిః, అధ్యే
త్రోగ్గులుక్, ఛన్దోబ్రాహ్మణానీతీమ్ ? పాణినీయం వ్యాకరణమ్.

— శ్రీ ఇతి రక్తాద్యర్థకాః, ౬ —

అథచాతురర్థికాః । * తదప్క్షి * అప్రీత్యుపాధికాత్పరిధమాం
తాదప్క్షిన్నిత సప్రమ్యున్తార్థే యధావిహితం ప్రత్యయసాన్ముత్, ప్రత్య
యాన్తనామాదేశశ్చేత్, ప్రత్యయాన్తంనామ యసేవిత బహువ్రీహిః,
మతుపోవవాదః, ఇతిశబ్దస్తు సకలలోకప్రసిద్ధదేశీయభాష్యాత్ నిత్యాఢు
నికనజ్జేతితేపి త్యేతదర్థః, ఉత్తరసూత్ర త్రయోపి దేశేతనాభీన్నత్యనువ

రైతే । * తేననిర్వృత్తమ్ * అస్తర్భావితణ్యధాద్యతేనకర్మణిక్తః ।
 * అమార * అమారము నికమ్, తత్రభవతీత్యమారభవః, నిపాతవాత్సప్తమీస
 మాసః । * చాతురధికత్వమితి * చతుర్ణామథానాంసమాహారశ్చతురధీ, త
 త్రభవాశ్చతురధికాః, అధ్యాత్మదిత్వాత్, చతుర్వర్ణైశ్చభవాభితితద్ధి
 తాద్ధేద్విగోతుద్విగోర్లుగనవశ్యభితి తథోలుకాన్యత్ । * మతోశ్చ * నను
 మతోర్బహుచ ఇత్యేవాస్తు, బహుచోవిహితోయోమతుప్ తదన్తాదితివై
 యధికరణ్యే నవ్యాఖ్యానాదిప్తం సిద్ధ్యసి కిమన్యగ్రహణే నేత్యాశఙ్కాం ని
 వారయతి । * అన్యగ్రహణమితి * సత్త్వస్తవిశేషమితి * సమ్భవసిసామా
 నాధికరణ్యే వైయధికరణ్యస్యావ్యాప్యత్వాద్వన్యగ్రహణాభావే మత్త్వస్తవి
 శేషణం స్యాదేవ, తతశ్చాహిమతమిత్యాదావతి ప్రసక్తస్యాదితి భావః ।
 * రోణీ * రోణీశబ్దప్రత్యయముత్పాదయతీశ్చ, తథాచఫలితమాహ * రో
 ణీశబ్దాదితి * ప - ప్తమ్యసేన్త్రాల్పిగిత్యనే । * తదన్తాదితి * యేనవిధిరితి
 సూత్రై భాష్యస్థాద్విశేషవచనాద్విశేషణవిశేషయోగకామచారమాశ్రిత్య
 సమాసప్రత్యయవిభా ప్రతిషేధశ్చనన్య ప్రత్యాఖ్యానాద్వాతదన్తవిధిరితిభా
 వః * పుష్కలో * తత్తత్త్వస్తమేకం సమస్తపదమ్, అరీహణాదిపరమ్, తత్ర
 ప్రథమశ్చకుముదాన్తానాం చతుర్థాం ద్వైత్వం విధాయ ద్వితీయేన కాశాది
 కుముదాన్తద్వైత్వసహ పునర్ద్వైత్వోబోధ్యః, తేనకుముదశబ్దస్య ద్విగపా
 లెపినైకశేషః, ఆదిశబ్దఃప్రత్యేకంసమృద్ధ్యశ్చత్యాహ । * అరీహణాది
 భ్యభితి * పక్షాద్యస్తర్గణసూక్రమాహ * పథభి * జనపదెలుప్ * త
 న్నామీత్యేవ, నేహ ఉచుస్సురాస్సప్రసిన్నాచుస్సురోజనపదః, సహ్య
 త్రులుబత్తనామధేయమ్, జనపదస్యైకత్వాదేవచనేప్రాప్తే బహువచనా
 దిఫలకమణిదేశమాహ । * లుపీయుక్తవదితి * వ్యక్తివచనేకమ్ ? శిరీషాణా
 మమారభవోగ్రామశ్శిరీషాః, వరణాదిభ్యశ్చేతిలుప్, తస్య వనం శిరీషవ
 నమ్, ఇహవనస్సతిత్వమితిదేశ్యేత, తథాచవిభాషాచధివనస్సతిభ్యభి
 తిణ్యంపాన్యత్, సర్వత్రశిరీషాణామితి షష్టీబహువచనం కుతోనాతిదిశ్య
 తిభిచేత్ అత్రాహుః — వచనమిహసన్ధ్యా నత్యేకవచనద్వివచనాది,
 నచైవమపిసన్ధ్యాబాధకత్యేన త్రుతైషషష్టీపరిగృహ్యతామితివాచ్యమ్, ప
 థ్యైకస్య తద్ధితమత్యైకత్యాతత్వాదుక్తాద్ధేప్రథమాయావవ యుక్తత్వాదితి

* పశ్చాత్తాపాది * యద్యప్యత్రాభిధేయవిజ్ఞతేష్వపీష్టసిద్ధిస్తథాపి కటుబద
 ర్యా అదూరభవోగ్రామఃకటుబదరీత్యాదిసిద్ధయే ప్రకృతివిజ్ఞాతీదేశ్యతిభావః
 పూర్వాచార్యానురోధేనకృతం సూత్రం సమ్ప్రీతిప్రత్యాచక్షే * తదశిష్య
 మితి * పశ్చాత్తాపః , అగ్తాః , వగ్తాః , కలిగ్తాః త్యాదయోజనపదస్య య
 థాయథం బహువచనాద్యవైపరీత్యం సంజ్ఞాః , నత్వత్రయతేన విజ్ఞసంఖ్యే ప్రతి
 పాదనీయే ఆపోదారాశ్యాదిషుయథా , నహితత్ర శాస్త్రేణ విజ్ఞసంఖ్యే
 ప్రతిపాద్యే తేష్యతిభావః , ఉపజీవకం ప్రత్యాఖ్యాయ ఉపజీవ్యం ప్రత్యాచ
 క్షే * లుబ్యాగేతి * జనపదేలుప్ , వరణాదిభ్యశ్చేతి ద్విసూత్రీ లుప్చబైన
 పవక్షితా , అశిష్యమితి సమ్భవ్యతపవ , తదాహ * లుబపీతి * ప్రకృతిప్ర
 త్యయాథాయోస్సమ్భ్యోయోగత్యాశయేన ఫలితమాహ * అవయవార్థ
 స్సేతి * అప్రఖ్యానాదితి వ్యాచక్షే * అప్రతీతేరితి * పశ్చాత్తాపాదయశ్శ
 ద్వాఃక్షత్రియేషు యథారూఢాస్తథాజనపదేపీతి తస్యనివాసః అదూరభవ
 శ్చేతి తద్వితోనైవోద్భవ్యతే , కిమనెన లుపోవిధానేనేత్యర్థః । * నదృశ్యే
 తేతి * వివాపి క్షత్రియసమ్బంధం పశ్చాత్తాపాది శబ్దో జనపదేషుప్రయుజ్యత
 ఇతి నార్థసూత్రేణేత్యర్థః , ప్రసంగాత్పూర్వాచార్య పరిభాషితమన్యదపిప్ర
 త్యాచక్షే * ప్రధానేత్యాదినా * విశేషణానాం యద్యపి సూత్రపాఠే
 లుపి యుక్తవదితి సూత్రాదనంతరమేతత్సూత్రం పరిత్వా తదశిష్యమిత్యాదౌ
 బ్లిత్వాస్తత్రే వేదం వ్యాఖ్యాతుముచితమ్ , తథాపి జాతేప్రతిషేధమాత్ర
 పరమిదం నతు యుక్తవద్భావపరమిత్యాశయేన తత్రనోక్తమిత్యాహుః ।
 * పశ్చాత్తాపరమణీయాశ్చితి * కథంతర్హి పశ్చాత్తాపజనపదస్సభిక్షుః సమ్మ
 న్న పానీయాశ్చితి ప్రయోగశ్చిచేత్ జనపదవిశేషణత్వాదిత్యవేహి , పశ్చాత్తా
 పవిశేషణత్వాభ్యుపగమేతు తద్వల్లిజ్జవచనేస్తపవ , పశ్చాత్తాపానుభిక్షాస్స
 మ్నన్నపానీయాశ్చితి । * హరీతక్యశ్చితి * హరీతక్యాదిభ్యశ్చేత్యణోలుప్
 తత్రహి లుప్చేత్యతోలుబనుచతతే । * ఖలికకమితి * వరణాదిభ్యశ్చే
 తి లుప్ । * చక్షేతి * సంజ్ఞాయామితి కనోలుప్సనుష్యశ్చితి లుప్ , “ చ
 శ్చాత్తాపమయఃపుమా ” । * వరణాది * చకారోఽనుక్తసముచ్చయ
 ర్థః , తేనాస్యాకృతిగణత్వం సిద్ధమ్ । * వరణాశ్చితి * ఏవంకటుబదరీ , శరీ
 పః , గోకా , ఖలికకమిత్యాదీన్యదాహతావ్యాని , వత్స్వస్యాసిద్ధత్వాత్తస్మిన్

కతావ్యే టిలోపోనస్థానివదిత్యాశయేనాహ * ఝయభ్రతీతి * నద్యానిత్య
 త్రాపి పరత్వాన్యైశ్చత్యనేన వకారో నతుమామపధాయా ఇత్యనేనెతి భా
 వః , నచానిధత్వాన్యైశ్చమపధాయా ఇత్యేవ తత్రన్యాయమితి వాచ్యమ్ , ప్ర
 కరణైప్రకరణమసిద్ధం నతుయోగేయోగఇతి ఉపసగ్గాదసమాసేపీత్యత్ర భా
 ష్యేవిర్ణీతత్వాత్ , నను వేతస్వానిత్యత్ర వేతసశబ్దస్య సుబన్తత్వేనపదత్వా
 త్త్వతుపోడిత్వసామగ్ధ్యాట్టిలాపే ఏకదేశవికృతన్యాయేనపదత్వాత్సస్య
 రుత్వంస్యాత్ , నచస్థానివత్వేననిర్వాహః , పూర్వప్రాసిద్ధే తన్ని షేధాది
 తిచేత్మైవమ్ , అన్తరంగం రుత్వంప్రతి బహిరంగస్య టిలోపస్యాసిద్ధత్వాత్ ,
 నవహ్మీబహిరజ్వరిభాషా త్రైపాదికం నజానాతీతివాచ్యమ్ , కార్యకా
 లపత్రాభ్యుపగమాత్ , నన్వేవమపి స్వాదిష్టితి సాన్తస్యపదత్వేతదాశ్రయ
 రుత్వస్యాన్తరజ్వత్వాభావాద్బహిరజ్వరిభాషానప్రవర్తత్యితి రుత్వంకూర్వా
 రమేవ , నచనద్యాం మతువీతి చతురగ్ధ్యాం మతుపోవిధానాచ్ఛాతురధి
 కోద్భుతుప్ మత్పర్థీయఇతితసామత్వర్థిత్యనేనభత్వంశబ్దాన్యమ్ , టిలాపస్య
 స్థానివత్వాత్ , నచపరత్వేప్యేవం తస్య రువిధినాసహ కార్యకాలతయా పూ
 ర్వప్రాసిద్ధే నేతినిషేధాదితిచేదప్రాహుః — పదసంజ్ఞాయాం యథోద్దేశవ
 త్రాశ్రయణాత్పూర్వప్రాసిద్ధే నేతినిషేధాప్రవర్తనాత్ స్థానివత్వప్రవృత్త్యా
 సాన్తస్యాపదత్వాదితి , ఏతేనఘటిఆమలకీత్యత్ర స్వాదిష్టితిపదత్వాజ్ఞత్వం
 స్యాత్ , ఔత్సీత్యత్ర తు సంయోగాన్తలోపస్యాదితిశబ్దాన్యమ్ పరాన్తైతి
 దిక్ , నను ప్రక్రియాలాఘవాయ ద్భుతుబేవ విధీయతామ్ , అథవా కుము
 దనడ వేతసేభ్యోడిదితి ప్రకృతస్య మతుపోడిత్వగుణిభిశ్చతాం కిమనేన ద్భు
 తుబ్విధానేన సత్యమ్ , అన్యతోవిధానార్థం తత్ , తత్సిద్ధార్థకథనపరం వా
 ర్తికమాహ * మహిషాచ్ఛేతి * శిఖాయా * నిష్పత్తార్థార్థందేశే తన్నా
 మ్నయోబాధనార్థం చేదమ్ , దన్తశిఖాత్సంజ్ఞాయామితి పఞ్చమే పక్ష్య
 మాణంత్వదేశేపి శిఖావలయఇతి రూపసిద్ధ్యర్థమ్ । * నదాదీనామ్ * నడ ,
 స్లక్ష , బిల్వ , వేణు , వేత్ర , వేతసాదయో నదాదయః , నదాద్యన్తర్గణసూత్ర
 మాహ * క్రుత్వాతి * ఏవం తక్షన్నిత్యపి ఉభయత్రాపి షష్ట్యాస్సాతో
 లుక్ , ఢలోపఇత్యతో లోపఇత్యనువర్తమానే లుగ్గ్రహణం వ్యర్థమిత్యా
 శబ్దాహ * సర్వలోపార్థమితి * యమాత్రస్యేతి * నచాదేవరస్యేతీతా

రస్య భావ్యమితివాచ్యమ్, సూర్యతిష్ఠేత్సతో యకార సమ్బంధప్రవలోప
స్య సువతః నాదితీభావః. ————— శ్రి ఇతి చాతురధికాః శ్రి —————

* శేషే * లక్షణంచేతి * గ్రహణత్తుణ్ణాదిస్వధైర్యూత్తర సూత్రా
నుపాత్తైషు అణావిధాయకమిత్యర్థః, నను లక్షణం తావద్వ్యర్థం తస్యేద
మిత్యనేన చాత్ముషాదీనాం సంస్కృతం భక్షాభివ్యనేన దాశదాదీనాం
సిద్ధిః, తథా అధికారోపి వ్యర్థః, తథాపి అధికారస్యావత్యాది చతురధీ
పర్యవైష్వధైషు ఘాది ట్యుట్యులన్తా నానివృత్తిః, జాతాద్యర్థసాకల్యంవా ప్ర
యోజనమ్, తత్ర నివృత్తిస్తావన ప్రయోజనమ్, ఆర్ద్ర కాశాలాదీనా
ముతగరాదిపాతన ఇతః ప్రాచీనేష్వధైషు ఘాదయోనప్రవర్తనైశ్చిజ్ఞాపనా
త్, అన్యథా వృద్ధాచభిత్వేన సిద్ధి తత్పాతస్యవైయర్థ్యప్రసక్తాత్, నా
వ్యర్థసాకల్యం ప్రయోజనం జాతాధికారాత్ప్రాకృత సామర్థ్యాదేవ త
స్మాదాత్, యది సన్నిహతే జాతాద్ధేవ ఘాదయస్సృష్టదుత్తరేషు భ
వాద్యధైషు ప్రాచీనేవృత్తి విశిష్టావధిపరిచ్ఛిన్నేషు ఆధైషు విధీయమా
నా అణాదయపవస్యః, తదా జాతాధికారానంతరమేవ ప్రాప్తపప్తవిత్వా
దిభిస్సహ రాష్ట్రావారాధారాదయోపపత్త్యేకతస్మాద్వ్యర్థమిదం సూత్రమి
తిచేదత్రోచ్యతే—శైవీకాతస్సరూపశైవీకోనెతివత్సమానార్థస్య విషయ
త్వలాభాయ శేషాధికారస్తావదావశ్యకః, శైవీకత్వప్రయుక్తకార్యవిశేషం
ధ్వనంతుం క్రియమాణశేషాధికారపవ శైవీకాత్సత్తుబద్ధీయాదిత్యాదిష్లోకం
జ్ఞాపయతి, ప్రపచ శ్లోకస్సన్నిహితమతుబ్విధౌచ భాష్యపరితః, ఇహతు స
న్నవై పరిశిత్తి తత్రైవచ్యాభ్యాస్యతే, అవత్యాదిస్వధైషు ఘాదీనాం ని
వృత్తిర్థమప్యధికారఆవశ్యకః, నచోక్తజ్ఞాపకేనైవ తస్మిద్ధిరితివాచ్యమ్, జ్ఞా
పకస్య విశేషాపేక్షత్వే దోషతాదవస్థాత్, ఆర్ద్ర కాదిభ్యోయదిభస్వాస్య
తద్వి చతురధ్యామేవేతి నియమస్యాపి సహజవాచ్య, ఏవంస్థితే చాత్ముష
మిత్యాదిషు గృహ్యమాణత్వాది ప్రకారక బోధనాయ విధాయకత్వఃపి త
స్య సువచమితి దిక్. * విగృహీతాదపీత్యాది * వచనమేవేదమ్, సూత్ర
యథాసంఖ్యప్రవృత్త్యర్థం విశిష్టోచ్చారణాత్. * కత్తితాస్త్రయిత్తి * ఇ
హ బహుప్రీహిరపి సువచః ఇహేన నిపాతనాతోగకదాభవః, కదాభవే
త్రాపుపసంఖ్యానమితితు ప్రత్యాఖ్యేయమ్, కుల్యాయా యలోపశ్చేతి ౧౭

సూత్రమ్, కుల్యానాంజాతకాలేయకః, కత్రీ, డమ్మి, కుణ్డిన, మాహి
 ప్తతీత్యాది । * దక్షిణాపశ్చాత్ * అవ్యయమితి * సాహచర్యాదితి భా
 వః, ఏవంచ దాక్షిణాత్యత్యత్ర సర్వనామ్నో వృత్తిమాత్రాతి పుంసద్భు
 వ శంకైవనాస్తీతిబుద్ధ్యమ్ । * పాశ్చాత్యత్యతి * కథంతర్ని “పశ్చాత్తినైః
 కశ్చనసద్యమానః” ఇతి, నచ దిగ్దేశవాచినిపశ్చాచ్ఛబ్దై సావకాశంత్యకం
 కాలవాచకాట్టుట్టులా బాధేతే పరత్వాదితి వాచ్యమ్, అగ్రాదిపశ్చాది
 తి డినుచాట్టుట్టులార్బుధస్య దుర్వారత్వాత్పత్యమ్, పశ్చాత్తనస్వస్తితి ప
 శ్చాత్తనా ఇతి కథంచిన్సమాధేయమ్ । * కాపిశ్యాష్టక్ * కాపిశీతబ్దాత్
 ష్టకస్యాత్, షిత్వాత్ జీమ్, తదాహ * కాపిశాయనీతి * రజోగ్రహ
 ను * రాజగ్రహోపసవనస్తతః ప్రాగ్దీప్యతోణిత్యన్ ప్రాప్తస్తద్బాధకః తే
 నావృద్ధాదపీతి పుష్య ప్రాప్తస్తమపి బాధిత్యాపి రైశే తక్షాప్రిప్తస్తస్యతు
 కోపభాదబాధకః స్తతోప పరత్వాత్కాచ్ఛాద్యణిప్రాప్తై నేన ష్టగణౌప
 ఛీయే తే, కోపభత్వాదేవాణిసద్ధైక చ్ఛాదిషు రిజుగ్రహేబ్దపాఠోమనుష్యతత్ ఫ
 యోన్యజ్ఞోధాన్యాత్ ఇతి కైయటః, అతపనాహ * రాజగ్రహకోమనుష్యత్యతి *
 క్వచిత్తు — రాజగ్రహిత్యి పత్యతే సతు లెఖకప్రమాదస్సృజేతత్, అనును
 ష్యగ్రహణమిహవ్యర్థమ్, అపవాదేన పుషాతత్ర ష్టగణోర్బాధేనామను
 ష్యపవపన్యససానాత్, అన్యగ్రహణమపి వ్యర్థమేవ కచ్చాదిత్వాదేవతత్పిద్ధైః,
 అగ్రాహ కాశికాకృత్ — నాయంప్రసజ్యప్రతిషేధకీస్తుపర్యుదానః,
 తేన మనుష్యభిన్నేప్రాణిన్నేవ ష్టగ్విధీయత్యతి రాజగ్రహకన్బుశత్యత్యత్ర
 నష్టక్, విశేషవిహితేన ష్ట గణోబాధామాభూదిత్యన్యగ్రహణంచ క్రియ
 త్యతి, భాష్యేతు అప్రాణిన్యపి ష్టకన్బుశీకృత్యేదం ద్వయమపి ప్రత్యా
 భ్యాతమ్ । * ద్యుప్రాగపా * దివ్యమితి * సూత్రేదివ ఉదిత్య త్వేననిదే
 శత్యతి భావః, నపాచః అపాచీ దక్షిణాదిక్, ద్వితీయోవర్ణగపకారో నతుద
 న్తోన్యః, యదిద్వైప్రాగపాగుదగిత్యాదౌ తథాదేశా నాదితి మనోరమా
 యాం ఘ్రితమ్, కేచిత్తు — “ప్రాచ్యపాచీత్రత్యస్తాః” ఇత్యమర
 శేదవాచీతి దన్తోన్యపాఠం క్వాచిత్కం పురస్కృత్య సూత్రేవ్యవగీతి పతి
 త్వా అవాచ్యమిత్యుదాహరన్తి, ప్రాగపాగితి వేదేతు వ్యత్యయేన వకారస్య
 పకారత్యతి తేషామాశయః, ప్రాగదయోస్తాత్యనాఅవ్యయాస్తద్భిన్నా

స్వనవ్యయా ఉభయేషామపీహ గ్రహణమవిశేషాత్, కథంతస్మి “సంస్థా
 రాః ప్రాక్షానాశ్చ” ఇతి, అత్రాహుః — కాలవాచినః ప్రాక్షానబద్ధతం
 బాధితాన్వపరిత్యాప్త్యుత్పత్తిబోధ్యావతి । * వశోఽపుక్ * వర్జ్యరితి * అ
 నూరభవశ్చేత్యర్థేనువాస్త్యాదిత్వాదణి జనపదేలుబిలిలుప్ । * అమాత్యే
 ణి * అమాశబ్దస్సమీపవాచీస్వరాదిః అమాసమీపేభవత్కర్తృర్థః । * ప్రాస్తా
 త్తాదౌ * వదాన్తత్వాత్ వత్సస్యాప్రాప్తావయమారమ్భః ఆదిగ్రహణంతు
 వ్యర్థమ్, యస్మిన్విధిరిత్యేవసిద్ధేః, ప్రాస్తాత్కమ్ ? గీస్తరా, మాస్తరా,
 తాదాకిమ్ ? సర్పిసాన్భవతి, తద్ధితేకిమ్ ? సర్పిస్తరితి, తిజస్తస్య ప్రతిషే
 ధోవాచ్యః, చిస్తుస్తరామ్ । * దూరేత్యితి * దూరాదాగత ఇత్యాది
 ర్థః । * ఔత్తరాహ ఇతి * ఇహోచ్యుదాత్తత్వం స్త్రియాంతాప్సబోధ్యః
 యదాతూత్తరాచ్చేత్యాహిప్రత్యయే తతోన్ క్రియతే అమేషాతిపదిగణ
 నేనత్యపోఽభావాత్, తదాఔత్తరాహశబ్దాన్తోదాత్తః స్త్రియాంజీప్సవి
 శేషః । * వక్ష్యమాణావతి * సాయంచరమిత్యాదినేతి శేషః । * వక్ష్యతఇ
 తి * శ్వసస్తుత్పత్యత్ర । * దిక్కుర్వ * అసంజ్ఞాయామిత్యత్ర సౌత్ర
 త్వాపభుక్యర్థే సప్రమీత్యాశయేనాహ । * సంజ్ఞాభూతాయామితి * మ
 ద్రేభ్యోఽర్థో * బహువచననిర్దేశాజ్జనపదవాచీగృహ్యతే నతు భద్రవర్యా
 యః, దిశోఽనుద్రాణామితిదిగ్వాచ కాదుత్తరపదస్యజనపదవాచినఃమద్ర
 భిన్నస్యాచామాదేర్వృద్ధిస్సన్యత్ జ్ఞికితిచ తద్ధితే ఇతిసూత్రార్థః । * పా
 ర్షమద్రఇతి * మద్రైకదేశే మద్రశబ్దస్య పృత్తాదికభైన సామానాధిక
 రణాన్వత్తద్ధితార్థే సమాసః । * ఉదీచ్య * దిగ్గ్రహణంనివృత్తమ్, ఉ
 దీచ్యగ్రామాత్కమ్ ? మాధురః, బహ్వచఃకిమ్ ? ధ్వాజః, పిష్పల్యాదిజీ
 వన్తోధ్యజీశబ్దః, ఆన్తోదాత్తాత్కమ్, శౌరగరాధానమ్, శరగరాధానశ
 బ్దేధాశబ్దాకారఉదాత్తః, కృదుత్తరపదప్రకృతిస్సరేణ లిత్స్విరస్యావస్థా
 నాత్ । * వైవపురమితి * ప్రస్థపురవహాన్తాచేతి పుణ్యోనభవతి, పృథ్వా
 దితి తత్రానువృత్తేః । * ప్రస్థోత్తర * ఉదీచ్యగ్రామలక్షణస్యాహోఽపవా
 దః । * పాలదఇతి * పలితిఈకారాన్త ఇత్యేకే, నాన్తఇత్యన్యే, న
 లోపేనతియణాదేశాత్సంహితాతుల్యైవ, వాహీకశబ్దకొపధోపివద్యా
 దిషుపత్యతే పరంఛంబాధితుమ్, అన్యథా అణం బాధిత్యా పరత్వాచ్యు

వస్యత్, కొవధప్రయుక్తోఽన్, అవృద్ధేసావకాశః, యకృల్లామనిభవో
 యకృల్లామః, అన్నితిప్రకృతిభావస్తు నగణైఽస్మిన్నలోపనిపాతనాదితిహర
 దత్తాదయః । * సౌతజ్ఞమెరితి * సుతజ్ఞనూదిభ్యశ్చతుర్థికభిక్షాః । * శా
 స్త్రీయమితి * నన్వపత్యాధికారాదన్యత్ర లౌకికం గౌత్రం గృహ్యత్యతి
 చేత్, అత్రాహుః — పూర్వసూత్రే గౌత్రగ్రహణేన పాత్రప్రభృతిగౌ
 త్రం గృహ్యతే, కణ్వాదిభ్యోగౌత్రేయః ప్రత్యయోవిహితస్తదవైభ్యభిక్షాః
 గౌత్రప్రత్యయానువాదేన తత్రాన్విధానాత్, కణ్వాదయశ్చ గౌత్ర
 ద్యస్త్యతాః, గౌత్రాదిభ్యోయభిత్వత్రతు గౌత్రేకుజ్ఞాదిభ్యభిత్వతో గౌ
 త్రభిత్వనువర్తతే, నతుశాస్త్రీయగౌత్రమేవ గృహ్యతే అపత్యాధికారస్థ
 త్వాత్, తదేవహీనశ్చేత్పి సూత్రేనువర్తత్యతి । * నద్వ్యచః * అపవా
 ద్యతి * ప్రతిషేధభిక్షార్థః । * భరతానామగ్రహణసేతి * తేనభిక్షాప్రా
 చామితి భరతేభ్యోయవప్రత్యయస్య లుజ్జభవతి బౌద్ధాలక్కిపితా, బౌద్ధా
 లకాయనపుత్ర్యతి ఆహాదగౌపుచ్చేతి సూత్రేనైయటః । * భవతః *
 ఛాదిరయం ప్రత్యయోనతుశాదిః, పదసంజ్ఞార్థం సితగ్రణాదిత్యాశయే నా
 హ * జత్వమితి * కాశ్యాదిభ్యః * భిక్షారణ్చాపరణార్థ్యతి * ఉభయ
 త్రభిక్షారవవానుబంధః, తస్య వ్యత్యాసపాతస్తు స్త్రీప్రత్యయే విశేషార్థ
 భిక్షాభావః । ఆపదాదీతి * గణసూత్రమిదమ్ । * వృద్ధాదేవేతి * వృద్ధా
 చ్చేత్ప్రాచామేవేతి విపరీతనియమస్తు నభవతి, అప్రాద్దేశవాచినోవృద్ధ
 స్యోవన్త్యాస్తస్యాభావాత్ । * ధన్వయోపధా * ధన్వేతి నన్వరూపపర్యా
 యయోర్గ్రహణం వృద్ధత్వానన్వృవాదిత్యాయేనాహ । * ధన్వవిశేషేతి *
 విరావతం ధన్వేతి * యద్యపి “ సమానా మరుధన్వానా ” భిక్షును
 రేణ పుంస్త్యముక్తం తథాపాప్యప్తకం నామధన్వేతి భాష్యే ప్రాన్వపా
 తాన్న పుంసకోపి ధన్వశబ్దోఽస్యైవేతిబోధ్యమ్ । * ఉత్తరేణేతి * రో
 పభిక్షాదిభిక్షాః । * జనపద * సచాసావపధిశ్చేతి కర్తృధారయాజ్ఞనపద
 రూపపవానధిర్లభ్యతే, నచ జనపదత్వాదేవ సిద్ధే అపధిగ్రహణం వ్యర్థమ్,
 పుణ్యేషయధాస్యాన్నాన్వదిత్యేతదర్థం తస్యావశ్యకత్వాత్, అతపవ జనప
 దావధి వాచినస్త్రీగతేశబ్దాన్తర్వత్తరపదాదితి భావభవతి, కిన్తు అవృద్ధా
 దపి బహువచనవిషయాదిత్యుత్తరసూత్రేణ పుణ్యేవభవతీత్యాశయే నోదా

హరితి । * త్రైగతకృతి * జనపదతదవధోరితి సూత్రై జనపదావధి
వాచిన ఉదాహరణంశు శ్వానూయ నకృత్యాదిబోధ్యమ్ । * నాగరాబ్రా
హ్మణా౞తి * కత్ర్యాదిషు మాహిస్తుతీతిసంజ్ఞాశబ్దసాహచర్యాత్సంజ్ఞాభూత
నగరశబ్దవైవస ధిజ్ఞానాగరేయకృతి భావ్యమితి భావః । * విభాషాకురు *
కురుశబ్దకచ్చాదిషుపత్యతే తత్సానుధ్యాపిత్వైన్ సిద్ధకృతి పరిశేషాద్వి
భాషాగ్రహణం యుగన్తరాన్తమేవ, అవృద్ధాదపీతి నిత్యప్రాప్తాపుషనేన వి
కల్ప్యతే , మనుష్యతత్స్థయోస్తు పరత్వాన్నిశ్చివ పుష్క, కారవకో మను
ష్యః కారవకమస్య హసితమేతదర్థమేవాస్య కచ్చాదౌ పాఠః, అన్యథా అ
నయైవ విభాషయూ పుషణోస్సిద్ధౌ కిన్తై నెతి భావః । * ప్రైథవా౞తి * ఓ
దేశశబ్దతిత్థాప్రిప్తః । * ఉభిసిద్ధె౞తి * మనుష్యతత్స్థయారిత్యనేన ।
* గహాదిభ్యశ్చ * ఏభ్యోదేశవాచిభ్యశ్చస్యాత్, పూర్వపక్షాది శబ్ద
భ్యస్తు దేశవాచిత్యాభావేపి పాఠసామర్థ్యాదఛః । * ముఖపార్శ్వతసారి
తి * గణసూత్రమిదమ్ , సప్తమ్యన్తాభ్యమాద్యాదిత్వాత్తసిః । * ముఖతీయ
మితి * ముఖేజాతమిత్యన్యథై తనస్తాదఛః, అలోన్త్యస్యేతి తనస్సకా
రస్యలోపే యస్యేతిచేత్య కారలోపః । * కుర్జనస్యేతి * ఇదమపిగణసూ
త్రమ్ । * స్వకీయమితి * స్వాధికకన్న న్నాత్స్వశబ్దాదహాదేరాకృతిగణ
త్వాదఛః, దేశవాచిత్యాభావేపి పూర్వపక్షాదివదోభ్యః, అత ఏవ లు
బ్యాగాప్రఖ్యానాదితిసూత్రై నహిస్వకీయవైవసప్రత్యాఖ్యానమితిన్యా
సకారోక్తిస్సక్తఛతే కేవలాత్స్వశబ్దాదజేన, సావమ్, ద్వారాదీనాం చే
త్రైన్, స్వీయమిత్యత్రతు ప్రాక్రీతాదఛః, అన్తరశబ్దాత్తు గహాదిత్వాచేఛ
తదచైవ నశబ్దస్య సమాసేస్వాధై కనిచ నాన్తరీయకమితిభవతి, అవినాభూని
మిత్యథః । * వృద్ధాదరేకాన్త * బ్రాహ్మణకీయకృతి * కోవపాదశిత్యన్యా
ప్తః । * అనౌముఖీయమితి * బాహీకగ్రానులక్షణౌతఞ్ ఇతావిహాప్రా
ప్తా । * తఞ్తాదేరితి * ఆదిశబ్దేన రోపభేతోరిత్యాదినా ప్రాప్తస్యపుషః ।
* పర్వతీయకృతి * “ తత్రఘోరం రఘోర్జన్యం పార్వతీయైర్జనైరభూత్ ”
ఇత్యత్రతు పర్వతీయస్య రాజ్యమే ఇన్యథై ఛాన్తాదఛ్ । * కృతణ * భార
ద్వాజశబ్దౌన్త్ర దేశవచనః, సచ సప్రత్యయార్థకిన్తు ప్రకృతివిశేషగమి
త్యాహ * భారద్వాజదేశేత్యాదినా * యుష్మదప్తదోః * త్యదాదీనిచేతి వృ

ద్వత్వాన్ని త్యేచేపాప్రై ఖిజ్జానోరపి విధానార్థమిదమ్ । * పత్యైఽణితి *
 అన్యతరస్యాం గ్రహణాదితిభాషః , తథాచైత్యైత్రయగప్రత్యయాభితి వైష
 మ్యాన్యథాసంఖ్యం నభవతీతి కేచిత్ , మనోరమాయాస్తు యథాసంఖ్యనివా
 రణాయయోగవిభాగసకృతః , తథాహి యుక్తదన్వదోరన్యతరస్యామాభ్యాం
 ఛావాస్యాత్ , త్యేవాదీనిచేతి పృథ్విత్వాన్ని త్యేచేపాప్రై వికల్పోఽయం త
 లిఖిత్వా , ఏవముత్తరసూత్రేపి యోగవిభాగోబోధ్యః , తేనాదేశయోగఖ
 ఞ్శాన్యాయథాసంఖ్యం నేత్యాది * యువయోరిత్యాది * ఏకవచనే తేవకసుమ
 కాదేశ విధానాదేవచనాదైవ విగ్రహేనాఽత్ర నకృతః । * తస్మిన్నణిదః
 తస్మిన్నితి సాక్షాద్విహితసఖిభోనర్దిశ్యతే నతు చానుకృప్తః , నిమిత్తయో
 రాదేశోవ్రతి యథాసంఖ్యంనునభవతి , ఖిజ్జానోరితి వక్తవ్యే పృథగ్విభక్తిని
 దేశ శసానుర్ధ్యాత్ స్థాన్యాదేశయోస్తు ఇష్యతేఏవతిత్ । * తేవక * ఇహ
 పూర్వవచేన నిమిత్తయోగఖిజ్జానోరాదేశోవ్రతి యథాసంఖ్యం నభవతి , కి
 న్తు స్థాన్యాదేశయోరేవేత్యాశయేనోదాహరతి * తావకీనః మామకీనభితి *
 * పరావరా * పరావరాధమోత్తమేభ్యితి త్యేవ వక్తవ్యే పూర్వగ్రహణం
 పూర్వవ్రతిపేథ సూచనార్థమ్ , తేన దిశ్చిజ్జయోగపరావయోరద్విత్యేన
 సమాసే ఉత్తిరసూత్రప్రాస్తావపి తథ్యైతాబాధితాయదేవభవః , దిక్పూ
 ర్విపదగ్రహణం స్వరూపపథినిరాసార్థమిత్యావళః । * అసామ్నత్రికే * స
 మ్నత్రిత్యవ్యయం న్యాయ్యేవతే , అనాప్తశ్చరూరాత్రోతిరక్తః , మ
 ద్రాత్రస్సవపసమ్నత్రి యజ్ఞోయగ్యంచ రాత్రిరిత్యత్ర తథాదర్శనా
 త్ , నన్యూనోవాతిరిక్తస్సమభివృద్ధః , ఇదానీమిశ్యధైతు ప్రసిద్ధమేవ , “ ఏ
 తేహిసమ్నత్రిదానీమ్ ” ఇత్యనురాత్ , తతఃప్రజ్ఞాదిత్వాత్వాన్విధికోఅ
 న్ , వినయాదిత్వాన్విధైతగపి , తేన సామ్నత్రికమ్ , సామ్నత్రికమి
 తి పర్యాయా । * ఉత్తర-పేఠాది * న్యాయ్యేవిద్యమానవచ సమ్నత్రి
 శబ్దోఽత్ర గృహ్యతఇతి భావః । * ద్వీపాదను * సముద్రం సమయా అనుస
 ముద్రమ్ , అనున్యత్నిమయేత్యవ్యయాభాషః , సత్తమ్యుత్తం చేదం విద్యమాన
 క్రియాద్వారా ద్వీపవిశేషాణమిత్యాశయేనాహ * సముద్రసమీపే యోద్వీ
 పఇతి * కిచ్చాద్యణోమనుష్యపుఖశ్చాపవాదోఽయమ్ , అనుసముద్రం
 కిమ్ ? ద్వైపమన్యత్ కచ్చాద్యణ్ , ద్వైపకోమనుష్యతస్థయోరితి పుఖ్ ,

* ద్వైపేయః * యజ్ఞశ్చేతి జీర్ణభవతి అపత్యానికారస్థాదేవ యజ్ఞోవిజీతి
 చాగ్రేవాక్తత్వాత్ . * కాలాత్మకః * స్వరూపస్యైవ నగ్రహణం సన్నివే
 లాది సూత్రేణ సన్నివేలాత్రయోదశీ చతుర్దశీ ప్రభృతిభ్యోఽవృద్ధేభ్యోవిరక్ష
 బాధనార్థమణ్వధానాత్ , కిన్తు సర్వేషామపి కాలవాచినాం గ్రహణమిత్యా
 శయేనాహ * కాలవాచిభ్యిత్తి * యత్తు స్వరూపస్య పర్యాయాణాంచ
 నగ్రహణమితి పదమజ్ఞాన్యాదిమ స్థితం తదనత్ , కాలికస్సమృద్ధః , కాలికీ
 వ్యాప్తిరిత్యాది ప్రయోగానాపత్తేః , నచ విశేషాణామేవ గ్రహణే సన్నివేలా
 దిసూత్రేణ సన్నివేలాదిభ్యోఽణ్వధానం జ్ఞాపకమితి వాచ్యమ్ , తస్యస్వరూ
 పమాత్రే గ్రహణనిరాసక త్వేనాపి సాఫల్యాత్ గౌణముఖ్యన్యాయస్త్విహ
 నాశ్రీయతే , తేన కదమ్బపుష్పసాహచర్యాత్ కదమ్బపుష్పకాలః , త్రి
 హిపలాలసాహచర్యాత్ త్రిహిపలాలకాలః , తత్ర భవం కాదమ్బపుష్ప
 కమ్ , త్రైహిపలాలిక మిత్యాకరః , అత్రహిప్రమాణం సన్నివేలాది సూత్రే
 నేన కాలగ్రహణేన నక్షత్రాణాం విశేషాణామేవేత్యాహుః , నచ పుష్పాది
 శబ్దానాం కాలోముఖ్య ఏవాస్థిలుబవిశేష్యతి పుష్పత్వాదనాత్తథాచ కాలవి
 శేషణమక్తాద్ధేన ప్రమాణమితి వాచ్యమ్ , పుష్పాది సమీపస్థ చన్ద్రముసా
 యుక్తకాలే పుష్పాది శబ్దానాం గౌణత్వాల్లుబవిశేష్యతి శాస్త్రముపి గౌణ
 వృత్తిత్వాన్వాఖ్యాపకమేవేతిదిక్ , ఏవంస్థితే కాలవాచిభ్యిత్తి మూలస్య
 కాలప్రతిపాదకేభ్యిత్తి ఫలితోఽర్థః । * ప్రార్థమితి * భక్త్యాక్రియమాణం
 పితృం కమేత్యర్థః , ప్రజ్ఞాశ్రద్ధార్చాభ్యోనైతిమత్వధీయేనపుష్పత్వా
 దితః , శ్రద్ధావాసురుషస్తనగృహ్యతే , అనభిధానాత్ । * శ్వసస్తుట్ట *
 విభాషేత్యనుపతనాదాహ * తత్త్వాస్యాదితి * విషమోహ్యిత్యాదినా
 త్యబివికల్పేన విహితః , ఆభ్యాంముక్తేట్టుట్టులాపవస్తవస । * శౌపత్తికమి
 తి * నన్న ద్రక్షత్వాత్తుటితస్యప్రత్యయాదిత్వాభావాత్సర్వత్యత్రాతరచ
 ఇవేకాదేశోనస్యాత్ , నచ పరత్వాదికాదేశేత్తస్య తుడితివాచ్యమ్ , ఆదే
 శాత్ప్రాగేవా ద్రక్షత్వాత్ తుటఃప్రవృత్తేః , ఇకాదేశస్య త్వాత్తేన బ
 హిరజ్ఞత్వాత్ , సూత్రభక్తేన తుకిహి క్రియామాణేత్సిసుసక్తాన్తాదితి కాదే
 శప్రసజ్జతిచేత్సత్యమ్ , పుష్పాదినామ తవశ్చిత్వేన ఇకాదేశోఽద్రక్ష
 భ్యోబలవానితి జ్ఞాపితత్వాత్ , అన్యథా ప్రత్యయాద్యుదాత్తత్వేకృతే ఇకా

దేశస్వాదితి కింతచచ్చిత్వేన, కృతేత్వికాదేశే ప్రత్యయస్వరబాధనాయ
 చిత్వం ప్రయుజ్యత ఇతి మనోరమాయాం స్థితమ్ । * సద్భివేలా * అణ్విహ
 ణంతు ఛబాధనాథమ్, అన్యథా సద్భివేలాదిభ్యో యథావిహితం ప్రశస్య
 యాస్యురిత్యుక్తే పాగ్లమాసీశబ్దాద్విద్వాచ్చస్మిన్, వచనంతు తథోబా
 ధనాయస్వాదితిభావః । * తైషమితి * తిష్యాద్భువాదావణ్, జాతాథే
 తు శ్రవిస్తాఫల్లనీతి లుక్సన్యత్, సూర్యతిష్యత్యత్ర తిష్యపుష్యయోర్
 త్కత్రాణీతి వచనాద్యలాపః । * ప్రాప్తవషణ్యః * ఋశ్వణోఽపవాదః,
 ప్రవషణీతిప్రాప్తవ్, నహి వృతీతి దీర్ఘస్త్రభవః, జాతేతు తథాంవత్స
 రి, రమాభ్యామితి సిద్ధేప్రక్రియాలాఘవాధం ఇకారోచ్ఛారణమ్, కించ
 ప్రాప్తవషణ్యమాచక్షాణః, ప్రాప్తవషణ్యత్ర ఇకారశ్చివణాథగపి త
 త్, ణ్యంతాత్రిష్విపి టిలోప నిలోప యలోపాః । * సర్వప్రాణ్వి * హేమ
 న్తాదితి * ఏతచ్చ హేమన్తాచ్ఛేద్యతోఽనువృత్తమితి భావః । * హేమన
 మితి * అకారవిశిష్టస్య తశబ్దస్యలోపే అన్నితి ప్రకృతిభావాన్న సద్భిత ఇతి
 టిలోపోన, తకారస్యైవ లోప ఇతి పక్షేతు యస్యేచేశ్వణ్లోపస్వాభీయ
 త్వేనాసిద్ధత్వాత్ స్థానివద్భావాద్వా టిలోపోనేతి బాధ్యమ్ । * హేమ
 న్తమితి * ఋత్వణి తకారలోపోనభవతి, శస్య సర్వత్రైతి ప్రతిపదోక్తేనా
 నానన్నియోగ విశిష్టత్వాత్ ఏతచ్చప్రత్యభ్యాసం భాష్య, తథాహి హే
 మన్తపర్యాయో హేమణశబ్దోఽవ్యప్తి హేమన్తాగ్నిగ్ని కణ్ణావిత్యాది శ్ర
 యోగాత్, తతశ్చ హేమణ హేమన్తశబ్దాభ్యాం ఋత్వణి హేమనం హేమ
 న్తమితి రూపద్వయం సిద్ధమ్, ఛస్తనీతు హేమన్తాచ్ఛేతి తథా హేమన్తికమి
 తి తృతీయమపి రూపం సిద్ధతి, నచ విశేషవిహితేన తజా అణాబాధశ్చం
 క్యః, ఛస్తసి సర్వవిధీనాం వైకల్పికత్వాత్, వృద్ధిక్రతాతు హేమన్తాచ్ఛే
 తిసూత్రై సర్వత్ర గ్రహణమవకృత్య లోకేపి హేమన్తికమితి స్వీకృతమ్ ।
 * సాయం చిరమ్ * నన్వస్తరణ్ణత్వాన్మృగధనం తుటి మృత్యురిత్యాదావన
 త్యుశబ్దస్య ప్రత్యయతయా అణ్ణసంజ్ఞానిమిత్రం యోయుస్తస్య విధియమా
 నోఽనాదేశోనస్యోత్, నచైవం తుగేవక్రియతామితి వాచ్యమ్, తస్యపూ
 ర్వాస్తత్వేన విసర్గభావాత్పాతస్తనమిత్యశ్రవత్వాభావప్రసక్తాదతతహ
 * తుటఃపాగ్రితి * ఇత్యాదితి * ఆదిశబ్దేన ఛకాలతనేష్యితిగ్రహ్యమ్,

* సాయస్తనమితి * స్య కేఘుః సాయశబ్దోఽకారావ్రో దివసావసానేరూ
 ఢస్తస్య ప్రత్యయసన్నియోగేన మాస్తత్వం నిపాత్యశబ్దతాత్పర్యకకృ
 త్తతం, భాష్యకృతాతు మాస్తావ్యయమిత్యాశ్రిత్యసాయం గ్రహణం ప్ర
 త్యాభ్యాసతమ్, నచైవం సాయశబ్దాత్కాలాట్టశ్యనిష్టరూపప్రసక్తః, త
 స్య కాలవాచిత్యాభావాదనభిధానాదేవ త్యాహుః । * చిరస్తనమితి *
 చిరశబ్దస్యాపి ప్రత్యయసన్నియోగేన మాస్తతానిపాత్యతత్తతి భావః,
 అత్ర దవన్తి — స్వరాదౌ పాతాదవ్యయత్వాదేవ సిద్ధే సూత్రే చిరమి
 త్యేతిదవ్యయత్వమ్, నచాదస్తాచ్చిరశబ్దాట్టశ్యో స్యాదితి వాచ్యమ్, తేన
 బాధాదితి । * పదస్తత్వమితి * ప్రాప్త్యసోస్థోఽస్య ప్రాప్త్యేతన ఇ
 త్యాద్యర్థం తత్రహి సప్తమీనాస్తి, జాతార్థే ఘకాలతనేష్యశ్యలుకాపి సి
 ద్ధమ్ । * చిరత్న మితి * సూత్రే చిరశబ్దసోపాగానాత్ ట్యుట్యులావపిస్తః,
 నచైవం సూత్రే చిరశబ్దస్య ప్రత్యాభ్యాసం నసమ్యవతీతి వాచ్యమ్, మా
 స్తావ్యయాదేవ ట్యుట్యుల్విశౌ తత్సమ్మవాత్, పరుత్ పూర్వస్థిః తస్మి
 నే, పరారిపూర్వశః । * అగ్రాది * డినుచోడిన్వం స్వప్తార్థమ్ । * త
 త్రజాతః * నను శేషశత్యస్య లక్షణతోఽన్వైతశ్చాత్మపం రూపం శ్రావణ
 శబ్దశత్యాదావన జాతాదిస్వప్తార్థేనాదయస్సిద్ధాః, అధికారాచ్చ హుద
 యోపి, నచ జాతాదిష్టేవానాదయశ్చ నియమాగ్ధం జాతాద్యర్థనిర్దేశ
 శ్చావశ్యః, అవ్యధాతశ్రాస్తై తత్ర శేతేత్యాద్యర్థేషు ప్రత్యయస్యాది
 తివాచ్యమ్, చాత్మపమిత్యాద్యసిద్ధ్యాపత్తిః, సుప్తేషు ఆస్తేసుప్తేషు
 శేతే, ఇత్యాదౌ త్వనభిధానాదేవ తద్ధితోనభవిష్యతి, అన్యుత్పాదనతి, నృ
 త్తమూలానాగత ఇత్యాదౌ యథాసమర్థవిభక్తయస్తాత్మేపాదేవ లభ్యతై
 చాత్మపమిత్యత్ర తృతీయాయథా, తస్మాత్తత్రజాత ఇత్యాద్యర్థ నిర్దేశోఽవ
 థాతి చేత్ మైవమ్, పాప్త్యపప్తవిత్యాద్యవవాదార్థం తదావశ్యకత్వా
 త్, యేతు చిరపవాదాల్ల నిర్దేశాన్వితలబ్ధక్రీత కుశలా ఇత్యాదయస్తేతు
 వ్యథాఽపి వేతిదిక్ । * సంజ్ఞాయాం శరదః * సముదాయేన చేతన్సంజ్ఞాగ
 మ్యత ఇత్యర్థః, సంజ్ఞాయాంకిమ్? శారదసస్యమ్, సంజ్ఞాయామిత్య
 తత్రాత్మలబ్ధే తేతత్పర్యస్తం కేచిదనువర్తయన్తీతి వృత్తికృత్ । * పూర్వ
 వాషిః ఇత్యాది * వర్షానాంపూర్వః హేమస్తస్యపరిశ్రతి విగ్రహే పూ

ర్వాపరాధరోక్షరమిత్యేకదేశిసమాసః । * పూర్వాస్పతి * తద్ధితారై స
మాసః । * ఋతోరస్పృధ్ధినుద్విధావతి * ఋతువాచినశ్చబ్దాత్ పృధ్ధినిమి
త్తకప్రత్యయవిధానే తదస్తవిధిర్వాచ్యః , సచేదృతువాచినశ్చబ్దాఽవయవే
భ్యసపరత్వత్యర్థః । * పూర్వత్రైతి * పూర్వవాద్విః , అపరహేమనత్వత్య
త్ర , తథాచ వద్వాభ్యప్తౌ సర్వశ్రాద్ధతలోపశ్చేత్త్యాభ్యాం క్రమేణ త
గణౌభవతః , వృధ్ధినుద్విధౌ కిమ్ ? పూర్వప్రావృషంప్రావృచపణ్యత్వత్య
త్ర తదస్తవిధ్యభావాదిహ ఋత్వణేవ । * ఇహత్వితి * పూర్వవాద్వికత్వత్య
త్ర , తథాచేనాకాలాట్టభితి తథేవేతి భావః । * అనయవత్స్వాభావాదితి * అ
న్యథాపూర్వాసువద్వాస్పతి సామానాధికరణ్యం నసంభవ్యే తేతిభావః । * జన
పవతదవధోరితీతి * తస్మిన్ననువర్తమానే అన్పద్ధాదపి బహువచన విష
యాదిత్యనేనేత్యర్థః । * పూర్వమగ్రత్వతి * మద్రేభ్యోభ్యత్యర్థః । * పూ
ర్వాష్టకత్వతి * విధాషాపూర్వాష్టకపరాష్టోభ్యామిత్యస్యాపవాదః । * ఆ
ర్ద్రకోమూలకత్వతి * నక్షత్రాణాంపవాదః । * ప్రదోషకత్వతి * నిశాప్ర
దోషాభ్యాం చేత్యస్యాపవాదః । * అపసగ్రకత్వతి * ఔత్సర్గికస్యాణా
పవాదః , యేనుసంజ్ఞాయామిత్యేతితత్కృత లజ్ఞేత్యేతత్పర్యంతమనువర్త
యన్తి తత్తతేనసంజ్ఞాయాం యథాయథమణాదయోఘాదయశ్చబోధాః ,
* అమావాస్యాయావా * సద్ధివేలాద్యణోఽపవాదః , అనావస్యనస్య
తరస్యామితిసూత్రేణామాపూర్వాద్వసేణ్యోఽపవద్ధౌపక్షేహస్వత్వం
నిపాత్యత ఇతి హస్వమధ్యస్యాపయవాస్యాశబ్దసేహగ్రహణం ప్ర
కృతిగ్రహణే వికృతేరపిగ్రహణాత్ , అమావస్యకః , అమావస్యః , యే
స్విహసూత్రే సద్ధివేలాచినుచ హస్తోపధంపతన్తి తేషాంతుదీఘాఃపథస్య
నస్యాత్ , వికృతిగ్రహణేన ప్రకృతేరగ్రహణాదితి హరదత్తాదయః , పస్తు
తస్తు . వృధ్ధిప్రకృతిభూతస్యానుకరణమిదమిత్యాశ్రిత్యహస్తోపధపాతో
పి సమర్థునుతుంశక్యత్వత్యనేయః । * అచ * అమావాస్యశబ్దాదకారప్ర
త్యయస్యాత్ , అయమపి పూర్వవచనభాభ్యాం బోధ్యః । * అమావా
స్యత్వతి * హస్వమధ్యాయత్తు అమావస్యః । * అణభూచ * యథాసంఖ్య
ధోయోగవిభాగః । * శ్రవిష్టా * ఇహసూత్రే స్వాతిశబ్దాహస్వాంత
తీతైయట హరదత్తాదయః , మాధవస్తు దీఘాంత ఇత్యతస్సాంతత్యగమనత్వతి

ధాతావాహ, ఏవంచాశ్ర స్వాతీతిష్యేతి జీషన్తగ్రహణాదజీషన్తస్య శా
వాశ్శశి రూపం భవార్థశ్చ జాతాద్ధేపి మాధవనుతే సిద్ధ్యత్యేన, కైయటాది
నుతేషు జాతాద్ధేనసిద్ధ్యతి, లుగ్విధాయకేఽప్యిన్నజీషన్తగ్రహణేపి విజ్ఞవిజ్ఞప్త
పరిభాషయా జీషన్తాదప్యణోలుకప్రవృత్తైః । * ఉపసర్జనేతి * అప్రధా
నమిషాపసజ్జనం గృహ్యతే, నశాస్త్రీయమసమ్భవాత్, ననుగో
స్త్రీయోరితి సూత్రప్రప్రధాన లక్షణమేవ ఉపసజ్జనం గృహ్యతామ్,
ఏకవిభక్తిచేతి శాస్త్రీయం నగృహ్యతామ్, మైవమ్, హరితశ్యాఫలా
ని హరితశ్యశ్చత్యత్రాస్వప్రసక్తాత్, ఉపసర్జనస్య కిమ్? అవన్తి, కున్తి,
కురూః । * శ్రవిష్టాస్వీతి * శ్రవిష్టా ధనిష్ఠాః । * ఇత్యాదితి * ఆదిశబ్దాద
నూరాధః, స్వాతిః, ష్యః, పునర్వసుః, హస్తః, విశాఖః, ఆషాఢః, బ
హులః, కృత్తికానాచిబహుళాశబ్దప్రబంధైః తస్య సమాహారద్వంద్వైస్సహా
స్వనిర్దేశః । * సూత్రేఉపసఙ్ఖ్యానమితి * లుకశ్చిశేషః । * చిత్రేతి *
లుకశ్చిశేషే లుకీపునష్టామ్ । * టానావితి * విధానపానుక్థ్యాదేతయోర్ను
లుక్, స్థానాన్తగోశాతేత్యత్ర విభాషాసేనేతి నపుంసకత్వేహస్వత్వం
తత్సాహచర్యాభ్యుత్థరాతేపేయమేవ, నచైవం స్త్రీత్వసత్తే లుక్చ స్యాది
తి శబ్ద్యాం విజ్ఞవిజ్ఞప్తపరిభాషయా తత్సాపి లుక్సిద్ధేరిత్యాహుః, యద్యపి
టాబన్తయోఃపాతేపేయకదేశవికృతన్యాయేన క్లిబేపీష్టం సిద్ధ్యతి, తథాపి
లాఘవాద్ధం హ్రస్వపాతః । * నపుంసకత్వేహ్రస్వత్వమితి * సూత్రే
తిశేషః * వత్సశాలేజాతశ్చితి * వత్సశాలాయామిత్యపిబాధ్యమ్ । * ఇత్యా
దీతి * ఆదిశబ్దాదభిజిత్ ఆభిజితః, అశ్వయుక్, ఆశ్వయుజః । * స్రుతిప్ర
సూతశ్చితి * కాలాట్టణానినర్తమానోయబౌత్సర్గికోఽన్ సన్నివేలాదిసూత్ర
ణ పునరభ్యుపసంజాతశ్చత్యధః । * కృతలబ్ధ * నను కృతక్రీతత్వేజాతలబ్ధిత్వ
యోర్వాప్యేతి తి కిమనయోర్గ్రహణేనేతి సత్యమ్, కృతత్వక్రీతత్వప్ర
కారకబోధేపి ప్రత్యయార్థం తద్గ్రహణమ్, అతఏవ జాతేలుగ్భాజామపి
కృతేనలుక్ । * ప్రియ * కాదాచిత్కాభవనాశ్రయఃప్రియభవః,
తేన తత్రభవత్తత్యనేన సగతార్థతేత్యాహుః, భాష్యేతు స్రత్యాభ్యాతమేత
త్, ప్రియభవగ్రహణమనర్థకమ్, తత్రభవేనకృతత్వాదితి । * ఉపజా
ను * త్రయోవ్యమీసామీప్యేఽవ్యయాభావాః, తేషాం సమాహారస్వంద్వై

సౌత్రం పుంస్త్యమ్ । * సమ్మాతే * ఇహ తన్త్రాద్రినాసమ్భవనా ఆధా
 రపరిమాణాదాధేయస్యానతిశే కశ్చేతి ద్వయమప్యశ్రీయతే । * సౌ
 ఘ్ను ఇతి * సృష్ణే సమ్భవ్యతే తత్పరిమాణానతిశక్తోనా సేనాదిత్య
 ధ్యేశః । * కోశాత్ * కాశేయమితి * వస్త్రవిశేషేయోగరూఢోయమ్ ,
 కోశేనమ్భవస్తు సతాకర్యవాదాభిప్రాయేణ , మతాస్తరేతు వికారప్ర
 కరణే వీణ్యాభితిస్యానస్తరం కోశాచ్ఛేతి పరితవ్యం తథాచనార్తికమ్ ,
 వికారేకోశాత్కాసమ్మాతే వ్యాధాననుపపత్తిరితి । * కాలాత్ * పుష్ప్వ
 దితి * దైవాదికశత్రస్తదాహ * పుష్ప్వదీతి * ఉష్టైవ * కాలాదిత్యే
 వ, యోగవిభాగఉత్తరార్థః । * ఉష్ట్యస్తఇతి * సూత్రేభూతకాలోఽతస్త్ర
 మితిభావః । * అశ్వయుజ్యాపుష్క * ఇకారస్వరార్థః , ఉత్తరత్రవృథ్య
 ధ్యశ్చ । * ఆశ్వయుజ్యామితి * అశ్వినీనక్షత్రవర్యాయో అశ్వయుక్ త
 ద్యుక్తాపార్థమాసీ ఆశ్వయుజీ తత్రేత్యర్థః । * దేయమ్మనై * ఋణేకిమ్ ?
 మాసేదేయాభిత్తా । * అశ్వధ్యతి * ఫలేలుక్ , ఇహపులిన్యనిద్దేశోయ
 ద్యవ్యయుక్తస్తథాపి ఫలేఅశ్వధ్యశబ్ద బేషచారిక ఇత్యాశయేన పుల్లిన్యప్ర
 యోగఇత్యాహుః । * తథ్చేతి * సంవత్సరాగ్రహాయణీభ్యాంవేత్యేవను
 పవన్ , నచవేతివక్తవ్యేతథోగ్రహణంసన్నివేలాదిషు సంవత్సరాత్ఫలవర్ష
 ణోరితి వత్యతే , తత్రఫలే ఋణత్యేన వివక్షితేఽణం బాధిత్వాతథేవ య
 థాస్యాదితి కాశికాదాపుక్తమితివాచ్యమ్ , తస్మైహితాస్తద్ధితాఇత్యన్వర్థా
 సంజ్ఞాకరణబలేన అత్రాన్ ప్రత్యయోనభవేదితి వత్తుం శక్యత్వాదితి న
 వ్యాః । * వైశికఇతి * నిశావ్రదోమాభ్యాం చేతివాతథో । * తత్రభవః *
 కాలాదితి నివృత్తమ్ , కాలసమ్బద్ధస్య నివృత్తయే పునస్తత్రగ్రహణాత్ ,
 నచపూర్వసూత్రస్థస్య తదిత్యన్యవ్యావృత్తయే తత్రగ్రహణనుష్ఠితి
 వాచ్యమ్ , తదస్యేతి సూత్రప్రైతదుత్తరత్రాపి సువత్త్వాత్ , య
 ద్యపి భూధాతురుత్పత్తావపి వత్తతే , తథాపీహసత్తార్థావపి వత్తతే , త
 త్ర జాతఇతి పృథగ్గ్రహణాదితిబోధ్యమ్ । * దిగాదిభ్యో * దిశో , వర్గ , పూ
 గ , పక్ష , రహస్ , ఉఖా , పాక్షి , ఆది , అస్త , ముఖ , ఇఘన , మేఘ ,
 యూధ , ఉదకాత్సంజ్ఞాయాం న్యాయ , వంశ , కాలేత్యాదిదిగాది , ముఖ
 ఇఘనయోఃపాతోఽశరీరావయవార్థః , సేనాయామఖే జఘనేవా భవం

ముఖ్యమ్ , జఘన్యమ్ । * ప్రాచాం నగరానై * సప్తమీనిదేశశాద్యస్యే
 త్యధికృతమపి సప్తమ్యునై న పరిణమ్యతే, తదాహ * నగరానైఽన్యైతి * దృ
 తికుక్షి * దృఢీశ్చర్మ వికారః శరీరావయవవిశేషశ్చ , కుక్షిశబ్దాధూమాది
 స్తతో ధూమాదిభ్యశ్చేతి వుఞ్చి ప్రాప్తైఽనేనఞ్చ , కలశిర్మథపాత్రమ్ ,
 “ కలశిముదధిగుర్వం వల్లవాల్డయన్తి ” ఇతిమాఘః , “ వస్తిర్నాభేర
 ణాద్వయోః ” ఇత్యనురః , తత్రభవం వాస్తైయమ్ , అస్తీతిజస్తప్రతిరూ
 పకోనిపాతః , సచ తజస్తేన సమానాథ్మోభిన్నార్థశ్చ , ఆద్యోయథా అస్తి
 క్షీరాగ్ః , ద్వితీయోయథా అస్తిమాఢ ధనవానిత్యథః , తదిహావిశేషా
 దుభయోరపి గ్రహణమస్తైయమితి హరదత్తః , ఆహాభవ మాహేయ
 మ్ , “ త్రిష్వాహేయం విషాప్త్యాది ” ఇత్యనురః । * గ్రీవాభ్యోఽన్యై *
 శరీరావయవాచ్చేతి యతోఽపవాదః , గ్రీవాశబ్దోధమనీనక్ష్టానై నతతే ,
 తత్రాన్యూతావయవ సక్ష్మాతివినక్షయా సూత్రై బహువచనమ్ , తిరోహితా
 వయవ సక్ష్మాతివినక్షాయాన్వైకవచనాన్తదవ్యర్థజ్ఞాస్తపః । * ౧౨౧ * పేయ
 మిత్యాది * గ్రీవాసుభవ గ్రీవాయామితివా విగ్రహః । * గమ్భీరాజ్ఞ్యః *
 పశ్చజనాదుపసక్ష్మ్యానమ్ , పాశ్చజన్యమ్ । * పరిముఖమిత * యది పరి
 శబ్దాదిహ వర్జనం గమ్యతే తదాఽపరిబహిరంచవ్యపశ్చ మ్యేత్యవ్యయాభా
 వః , యదితు సర్వతోభవస్తదాత్వస్థాదేవ నిపాతనాదవ్యయాభావ ఇత్యా
 హుః । * పరిముఖాదిభ్యపివేతి * అయంభావః — దిగాదిగణానన్తరం పరి
 ముఖ పరిహనుపర్యోప్తపర్యులూఖలెత్యాది పరిముఖాది గణపత్యతే , తత్సా
 మగ్ధ్యాదిహ సూత్రైఽవ్యయాభావశబ్దేన పరిముఖాదిరేవ గృహ్యతే తస్య గ
 ణస్య కార్యాన్తరాభావాదితి , నన్వేపం పరిముఖాదేరిత సూత్రం విశిష్టై
 వక్రియతాం కినునేన ప్రయాసేన , ఉత్తరత్రావ్యయాభావాదిత్యస్యాపే
 త్రాయానుపి తత్రైవ తతరణౌ చిత్వాదితిచేదప్రాహ హరదత్తః , పరిము
 ఖాదేరిత్యవ్యసూనే బహుప్రహితత్పురుషేభ్యోపి ఇస్యాన్యత్ , అవ్యయా
 భావగ్రహణాత్తు తెభ్యోఽన్యైవభవతీతి , పరిముఖాదిగణై ప్రతిశాఖ శబ్దాపి
 బోధ్యః , తథాచ శాఖ్యవ్యాప్తానితి థాతా ప్రతిశాఖం భవం ప్రాతశాఖ్య
 మ్ , అవ్యయాభావాచ్చేతి ఇతిఇతి మాధవః । * అన్తర్వేత్తమితి *
 నపుంసకాదన్యతరస్యామితి సమాసాస్తప్తచ్ । * అథ్యాత్మమితి * అనశ్చే

తిటచ్ | * కణలలాటాత్ * యతోఽపవాదః , అలంకారేకిమ్ ? కన్యమ్ , లలాటమ్ | * తస్యవ్యాఖ్యానశ్చతిచ * వ్యాఖ్యానతేయేన స వ్యాఖ్యానః , కరణేల్బుట్ , ఇతిశబ్దోవాక్యార్థం పరామృతత , తస్మిన్పెశ్చాయమాణశ్చకారః తత్రభవతి వాక్యార్థమాక్షిపతి , నానుప్రతిపాదకం చిచ్చశక్త్యా లక్షణయా వేత్సనాగ్రహః , తథాచ షష్ట్యన్తావ్యాఖ్యానకరణాథేనప్రత్యుత్తాత్ భవాద్ధే వ్యాఖ్యాతవ్యస్య గ్రన్థస్య ప్రతిపాదకాన్వయాయురితి సూత్రార్థః , వ్యాఖ్యాతవ్యనామకీమ్ ? పాటలీపుత్రస్య వ్యాఖ్యానాకోసలా , పాటలీపుత్రంహి తయావ్యాఖ్యానతే ఈదృక్సన్నివేశవిశిష్టమితి , నట్వదం వ్యాఖ్యాతవ్యనామ గ్రన్థేష్వేవ వ్యాఖ్యేయత్వస్య సుప్రసిద్ధత్వాత్ , నానుగ్రహణంహి ప్రశిష్యపసజ్జగ్రహణమేవ సూత్రకృతమ్ | * బహ్వచో * అణోఽపవాదః * బహ్వచసీమ్ ? ద్వ్యవప్తకంవత్సతి శ్యేకాచప్రత్యుత్తాహార్యః , సోపన్వేజమ్ , అన్తోదాతాతిగ్రమ్ ? సంహితాయాస్సంహితమ్ , గతరనన్తరశ్చత్యాద్యదాత్తోఽయమ్ , అన్తగ్రహణం సప్తప్రతిపత్త్యర్థమ్ , ఉగాతాదిశ్యుక్తేపి వర్ణగ్రహణే తదన్తగ్రహణాత్ , వగ్గాదనుదా త్తత్యత్రయథా | * క్రతుయజ్ఞేభ్యశ్చ * అగ్నిష్టోమస్యవ్యాఖ్యానశ్చతి * అగ్నిష్టోమాద్యర్థేషు మన్తబ్రాహ్మణకల్యేషు వత్సమానా అగ్నిష్టోమాదిశబ్దా ఇహూదాహరణమ్ , గ్రన్థానామేవ వ్యాఖ్యేయతాయా ఉక్తత్వాదిత్యాసలుః , స్మృతిస్తోమః , అగ్నేస్తోమోఽస్మిన్నితి బహువ్రీహిః , పరాదిశ్చ పరాన్తశ్చైత్యన్తోదాతాయమ్ , పీయతేఽస్మిన్నితిపీయః , కృణ్యుటా బహుళమిత్యధికరిణ్యత్ , వాజోనామయవాగూభేదస్తస్య పేయో వాజపీయః , అయంహి కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ మధ్యోదాత్తః , పేయశబ్దస్య యతోనావశ్యత్యాద్యుదాత్తత్వాత్ , రాజ్ఞాక్షత్రియేణ సూయతే రాజాస్తోమ సూయతే ఆత్రేతివారాజసూయః , రాజసూయ సూర్యేతి క్యవ , తతపివ నిపాతశాత్సమాసః , షష్ఠీసమాసోవా , అయమపుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణ మధ్యోదాత్తః , ధాతుస్వరేణ సూయశబ్దస్యాద్యుదాత్తత్వాత్ , అసోమకేభ్యఉదాహరతి * పాకేతి * అల్పపర్యాయపాకశబ్దః , పాకశాచసాయజ్ఞశ్చేతి కర్మధారయః , సచ సమాసస్వరేణాన్తోదాత్తః , నవైవ్రీహిభిర్యజనం నవయజ్ఞః ఆగ్రయణమ్ , యజయాచయత

విచిత్రచరణో నజీతి నజ్జీ , కర్తృకరణే కృతేతి సమాసః , కృదుత్తరపదప్ర
 కృతిస్వ రణోస్తోదాత్తః । * అనిస్తోదాత్తార్థఇతి * వాజపేయి రాజసూయా
 ర్థతయా అష్టి న్నారభ్యేనత్యస్తో దాత్తాదపి యజ్ఞాభిధాయినఃపరత్వాదనేనై
 వ భావ్యమిత్యాగ్నిహోమిక ఇత్యామృదాహృతమితి భావః । * అథాయేష్యే
 వషేః * ఏవకారస్పష్టప్రతిపత్త్యర్థః । * వాసిష్ఠీతి * భవాద్ధేఽణ్ , పా
 ణోదాశః , పితౄత్ జీమ్ , పారోదాశికీ , పురోదాశికీ , పురోదాశ్యత ఇ
 తి పురోదాశః , దాశృదానే కర్మణిఘృక్ , ఇహేవ నిపాతనాద్దస్యడత్సమ్ ।
 * ఛత్తసో * ఛత్తశ్శబ్దాద్భవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోర్యదశ్చోస్తః , ద్వ్యజ్ఞశ్చ
 ణస్య తకోఽపవాదః । * ఛత్తస్య ఇత్యాది * ఇహార్థయోర్యదశ్చాప్యం యథా
 సజ్ఞ్యంనభవతి అస్పరితత్వాదితిబోధ్యమ్ । * ద్వ్యజృత్ * అణోఽపవాదః ।
 * చాతుర్వ్యోతృక ఇతి * పృథ్వీహేమాతాకార్యర్యురిత్యాది మత్త్రస్య చ
 తుహేమాతేతి నామధేయమ్ । * ఇత్యాదితి * ఆదిశబ్దాత్ప్రార్థమికి ,
 ఆధ్వరికః పారశ్చరణికః , నామాఖ్యాతగ్రహణం సజ్ఞాతవిగృహీతార్థమితి
 వార్తికమ్ , తత్రనామశబ్దాద్వ్యచ్ఛాదేవసద్ధే విగృహీత గ్రహణమాఖ్యాతా
 ర్థమితి జ్ఞేయమ్ , నామికి , ఆఖ్యాతీకి , నామాఖ్యాతీకి । * అణ్యగయ *
 ఋగయ నాదిభ్యాభవవ్యాఖ్యానయోరర్థయోరణో స్యాత్ । * తజ్ఞాదేరితి *
 ఆదిశబ్దాత్కృయోః । * ఆర్గయన ఇతి * అయినశబ్దాభావ సాధనః తేనన
 మాసే అనోభావకర్మచన ఇత్యన్తోదాత్తః , అభేదోపచారాత్ భావ చన
 నోపి గ్రన్థేవర్తతే , ఇహబహ్వహోఽన్తోదాత్తాదితి తజ్ఞాప్రీప్తః , ఔపనిషద
 ఇత్యత్రాప్యేవమ్ , విద్యానాన్యాయితోశబ్దేభ్యో ధ్వ్యజృద్భ్యామ్ ప్రాప్తేతి
 తకాప్రీప్తః , వ్యాకరణశబ్దాత్తువృద్ధాచఛః । * తగయ * ఏత్యేనం
 స్వామీ , స్వామినమయ మేతీతివా ఆయస్వామిగా హేమ్యాభాసోఽష్టి
 స్తు త్వద్యతే తదాయస్థానమ్ , బహువచననిర్దేశస్వరూపగ్రహణనిరా
 సార్థః , వృద్ధాచఛం పరత్వాదయం బాధతే , ఆపణికః , ఆకరికః । * ఛా
 దీనాశ్చైతి * కారణఇత్యత్ర కృకణవర్ణాద్భూరద్వాజిత్యేఽప్రత్యయఃప్రా
 ప్తః , తీర్థశబ్దాత్తు ధూమాదిత్వాద్వజ్ఞాప్రీప్తః , ఉదపానశబ్దసోఽన్త్యాది
 ద్వాదశ్చప్రాప్త ఇత్యర్థః । * విద్యాయోని * విద్యాయోనికృతః సమ్మ
 ణోయేషాం తేభ్యోవుచోస్యాదణోఽపవాదః , ఛస్తుపరత్వాద్బాధతే , ఆచార్య

కః, మాతామహకః, మాతులకః । * ఋతస్తథా * విద్యాయోని సన్న
 ద్భేభ్యశ్చతి వర్తతే తదాహ * పుణ్యోపవాదశ్చతి * ఉప-భితి వర్తవ్యేతప
 రకరణంతస్త్రిహణంచ చిన్త్యప్రయోజనమితి పాశ్చిమః, ప్రేత్యకీవిద్యే
 త్యత్ర జీబర్థంతస్త్రిహణమితి తత్త్వమ్, నచ ట్వితి సూత్రే కష్టహీనా
 త్ జీప్సిధ్యతీతి వాచ్యమ్, యాదృశీ తాదృశీత్యాద్యసిద్ధేః, తదనుబద్ధక
 షాణే నాతదనుబద్ధకస్యాగ్రహణాత్, త్యదాదిషు దృశశ్చ కిం ద్వయసుబ
 ద్ధకత్వాత్ తవరకరణం విహాయ ఉక్త్యథా త్యేవ సుపచమిత్యాహుః । * గౌ
 తామిదమిదం వత్ * అపత్యాధికారాదన్యత్ర లోకికం గౌత్రం ఇత్యుక్తమ్,
 అపత్యప్రత్యయాస్తా త్తతలగత ఇత్యప్తిన్న దై అజగ-వత్ప్రత్యయాస్యః,
 అజగ-దృష్టస్య సర్వస్యాయమితి దేశోనతు సాక్షాద్విహితస్యైవేత్యాగ్ర
 హః, తేన గౌత్రవరణాద్వశ్చతి పుషపిలభ్యతే, సహితస్యేదమితి సామా
 న్యేన విధీయమానోపి అభ్యుభిషాన్తాదన్యత్ర అజగ-పిదృష్టః । * బైదమిత్యా
 ది * సక్ష్టాజగ-త్యాదివాక్తాద్ధైవిహితఇతీహాపి అభ్యుభిషాన్తాదన్యత్ర । * ఔప
 గవకమితి * గోత్రవరణాదిపుష్, అజగ-దృష్టఇతీహాపి అణ్ణన్తాదన్యత్ర ।
 * హేతుమనుష్యేభ్యః * మనుష్యగ్రహణమహేత్వర్థమ్, బహువచనం
 తు స్వరూపవిధినిరాసార్థమ్ । * సనురూప్యమితి * విభాషాగుణేత్యత్ర వి
 భాషేతియోగవిభాగాదగుణవచనాదపి పశ్యమీ, యోగవిభాగేతు బాహు
 శకంప్రకృతేస్తనదృష్టైరితిలిక్తమ్ । * మయత్పు * యోగవిభాగోయథా స
 క్ష్యనివృత్త్యర్థః, టోజీబర్థః । * హైమవతీతి * హిమవతసప్రకాశతే తత్ర
 ప్రథమం దృశ్యగణిత్యర్థః, ఉత్పత్తివచనస్తు ప్రభవతిర్నగృహ్యతే, తత్రజా
 తఇత్యతాభేదేననిదేశాత్ । * వైదుర్యశ్చతి * దన్యైశుధ్యాయం శాద్వ
 లవన్నతు నక్షలవన్నార్థస్యమధ్యః, నన్వత్రాగ్ధాసక్తః, వాలవాయ పర్వ
 తాదసాప్రభృతి విహారనగరేతు సంస్కరియతే, సత్యమ్, అతపవ సమా
 హితం ఖాష్యే, “ వాలవాయోవిహారంచ ప్రకృత్యస్తరమేవనా । నవై
 తత్రైతి చేద్బ్రూయ్యాజ్జిత్వరీవమపాచరేత్ ॥ ” ఇతి . అస్యార్థః, వాలవా
 యశబ్దసప్రత్యయం లభ్యతే, విహారాదేశంచ, సూత్రే పతితే నాదేశే నా
 నురూపస్థానీ వాలవాయ శబ్దఅక్షిప్యతే, యథా శివాదిషుపతితాభ్యాం విశ్ర
 వణ రవణాదేశాభ్యాం అనురూపస్థానీ విశ్రవశ్శబ్దఅక్షిప్యతే, యథా వా పర్వ

నిత్యాదా పదాగ్యుజేతే నానుకూలస్థానీపాదదనాది రాక్షిష్యతే తస్యత్ ,
 ప్రకృత్యస్తరమేవచేతి , ఏకూరశబ్దా నగస్యేవ పర్వతస్యాపి వాచకోఽస్త్యే
 శ్యర్థః , ఏవంచాప్తిన్నత్యే వాలచాయాత్ప్రభవతీతి విగ్రహే విదూరశబ్దా
 ణ్మిశ్రయశ్చిత్త్యాఖ్యానశ్చేతో నేతి భావః , నవాశ్చితి , వైశబ్ధోఅక్షమాం
 ద్యోతయతి , తత్ర పర్వతే విదూరశబ్దోఽప్రసిద్ధశ్చిత్తే బ్రూయాత్ ,
 జిత్వరీవదస్యనమా రేత్ నియితపుగుసాపేక్షోహి వ్యవహారో దృశ్యతే ,
 యథా వణిజపర వారాణసీం జిత్వరీతి వ్యవహరన్తి , ఏవం వైయాకరణప
 వ , అద్రిం విదూరశ్చిత్త * తద్దచ్చతి * ద్వితీయాన్తాద్దచ్చతీత్యధై ప్రత్యయ
 స్సస్యత్ సచేద్దస్తాపథాదాతో వేత్యర్థః , తత్ర సాధ్యసిశ్చినన్తి , కాస్తాని
 పద నిత్యాదాపివ కరణస్య స్వాతంత్ర్యవివక్షయా పథాగకర్తా * అభిని
 స్థామితి * ద్వితీయాన్తాత్ప్రత్యయస్సస్యత్ , యన్నిమామితి తచ్చేద్వా
 రమిత్యర్థః * స్రాఘ్నం కాన్యకుబ్జద్వారమితి * స్రుఘ్నభిముఖనిష్క్రమణే
 కరణీభూతమితి ఫలితోఽర్థః , పూర్వవత్కరణస్య కర్తృత్వమ్ * తదిత్యే
 వేతి * అధికృత్యేత్యేతదపేక్షయాత్రద్వితీయా * శారీరకీయశ్చిత్త * కు
 త్సితం శరీరం శరీరకమ్ , తత్సమృద్ధాచ్ఛరీరకః జీవాత్కాలమధిక్రత్య ప్ర
 స్తుత్యకృతోగ్రన్థశ్శారీరకీయః , చతుర్దక్షణీసూత్రసంధర్భః , వృద్ధాచఛః ,
 అత్ర వార్తికం లుబాఖ్యాని కాభ్యో బహుళమితి తాదర్శ్యపమాచతుర్థి ,
 ఆఖ్యాని కా నానుగద్యరూపో గ్రన్థవిశేషః , అథపవాఖ్యానాఖ్యానియాయో
 స్తత్ర తత్ర భేదనోపాదానమ్ , ఆఖ్యాని కాభిధానాయ యః ప్రత్యయ
 ఉత్పన్న స్తస్యబహుళం లుబిత్యర్థః , వాసనదత్తామధిక్రత్య కృతాఖ్యాని
 కా వాసనదత్తా , సుమనోత్తరా , క్వచిన్నభైమరథీ , అభేదోపచారేణ గ
 తార్థత్వాన్నేదం వార్తికమావశ్యకమితి మూలనోక్తమ్ * శిశుక్రస్థ * అ
 గ్ర వాతీకం ద్వదైవదేవా సురాదిభ్యః ప్రతిపేధః , దైవాసురమ్ , రా
 త్రోఽసురమ్ * నిపాతనాదితి * సభారాజేతిసూత్రైః సునుష్యశబ్దారూ
 ధ్యారక్షపితాచాదీనా హేతుక్త్యాత్వైసూత్రైః క్షీబత్సం నసిద్ధతీతిభా
 వః * సోఽస్యనివాసః * సశ్చితి ప్రథమాస్తాదస్యేతి వత్త్యధై యథావిహి
 తప్రత్యయస్సస్యత్ , యః ప్రథమాస్తాదస్యనివాసశ్చేత్ * స్రుఘ్నా ని
 వాసశ్చితి * నివాసాధికరణమిత్యర్థః , నష్వస్యేతి కృద్యోగే కర్తారివస్త్వే , త

థాచ విశేషణవిశేష్య భావవ్యత్యాసాత్ స్రుష్మాధికరణవాసకైహ
 వృత్త్యః, తథాచ తత్ర భవత్వేన సిద్ధికిమనెతచేత్, అత్రాహుః —
 వాసన్య చేతనమాత్ర కర్తృకతయా ప్రసిద్ధత్వాత్ ప్రాకారకృతో భే
 దోఽస్తి నాస్తివైయర్థ్యమ్, వనన్తిహిప్రెస్టుగుణానవస్తునీత్యాదౌతూష
 చారోబాధ్యతీతి । * అభిజనశ్చ * యోగవిభాగఉత్తరాధ్యః, అభిజానాః
 పూర్వబాధవాగ్ధి వృత్తిః, అభిజాయతేయేభ్యతీతి వృత్త్యైతేరితి భావః,
 పూర్వబాధవాగ్ధిపిత్రాదయః, బద్ధశబ్దప్రజ్ఞాదిః, పూర్వసూత్రాదిహ ని
 వాసిత్యవ్యవృత్తం తత్సామానాధికరణ్యాదభిజనశబ్దస్య తస్యవృద్ధినిలక్షణా
 ఏకంఘ్రితే ఫలితమాహ * యత్రపూర్వైరితి * ఆయుధజీవిభ్యః * తాదర్థ్య
 ఏషాచతుర్థీ, ఆయుధజీవిభ్యాయుధజీవ్యర్థం ఆయుధజీవినోఽభిధాతుం ప్ర
 త్యయస్సాదిత్యధ్యః, సోఽస్య అభిజనత్యనువశాత్, పర్వతీతి ప్రకృ
 తివిశేషణం తదాహ * పర్వతవాచినత్య్యాది * పర్వతతీతికిమ్ ? సాజాగ్ర
 శ్యకా ఆయుధజీవినః, యోవధాదితి వుత్తా । * శబ్దకాదిభ్యోభ్యః * శబ్ద
 క, సర్వసేన, శక్త్యాది । * సిద్ధతత్వ * సిద్ధ, వజ్ర, గద్దార, కమ్బో
 జాదయః, సిద్ధాదయస్తైశ్చ ప్రాయేణ కచ్చాదివ్యపి వత్సనై, శేభ్యోఽ
 నీ తత ఏసిద్ధి మనుష్యవుత్తా బాధనార్థం వచనమ్, తక్షశిలా వత్సోద్ధర
 ణ, పర్వరేత్యాదయస్తక్షశిలాదయః । * వాసుదేవాజ్ఞానాభ్యాంపున్ *
 ఛానోరవవాదః, అజాద్యదస్తనల్పాచరమితి సూత్రాభ్యానజ్ఞానస్య పూ
 ర్వనిపాతేప్రాప్తే తస్యాధికరణం సర్వతోఽభ్యహితం పూర్వం నివతీతి
 జ్ఞాపనార్థమ్, నను వసుదేవస్యావత్యమిత్యర్థే ఋష్యన్తకేత్యణి వాసుదేవ శ
 బ్దానివపన్నః, తథాచ తత్ర గోత్రక్షత్రియాభ్యేభ్యతీతి త్తరసూత్రేణ వు
 త్తావాస్తుకిమనెనపునా, నహ్యత్రవృద్ధావిశేషః ప్రాగేవవృద్ధత్వాత్, నచ
 వృద్ధినిమిత్తస్యేతి పుంసద్భావనిషేధో దోషస్సాదితి వాచ్యమ్, పున్యపి న
 కోవధాయాగ్ధి నిషేధస్యేష్యమాణత్వాత్, నచస్వరేవిశేషః శ్చిత్త్యాదిర్ని
 త్యమితి తుల్యస్వరత్వాత్, నావ్యభ్యహితం పూర్వమితి జ్ఞాపనమేవ త
 త్ఫలమితి వాచ్యమ్, తథాత్వేహి పూర్వనిపాతప్రకరణే అభ్యవృద్ధితమిత్వే
 వ లాఘవాదుర్భాత్, ఇతిచేదత్ర భావ్యమ్, సంజ్ఞేమాభగవత్యతి, అ
 యంభావః

ర్వత్రాసౌ సమస్తం చ వసత్యత్రై

వాసుదేవేతి విద్వద్భిఃపరిగీయతే ॥” ఇతిస్త్రుతేః. పరమాత్మేహవాసుదేవః, సర్వత్రా సౌవసతి సర్వమత్ర వసతీతివాప్యత్పత్యావాసుః, బాహుళకాదు శ్, వాసుశ్చసౌదేవశ్చేపివిగ్రహః, తథాచ నేయంగోత్రాఖ్యా నాపి త్కత్రియాఖ్యాఇతి యుక్తపవపున్దిధిః, అభ్యహితం పూర్వమితితు ప్ర సక్తాత్ జ్ఞాపితమ్, తదవ్యనిత్యమ్, శ్వయంనమఘానామిత్యాదివిక్లాదిత్య పథేయమ్ । * వృద్ధాచఘ్నబాధత ఇతి * ఔపగవభక్తిరస్య ఔపగవకః, * జనపదినామ్ * స్వస్వామిభావసమృద్ధే మత్సర్గీయందశయతి * జన పదస్వామివాచినామితి * ప్రత్యయఃప్రకృతిశ్చేపితి * అనేన సర్వశబ్ద స్యాద్ధోదశితః, అసతీసర్వగ్రహణే ప్రాధాన్యాత్ప్రత్యయస్యైవాతిదే శస్సన్మతుప్రకృతేరితిహరదత్తః, అత్రవార్తికకారః — సర్వశబ్ద స్యప్రయోజనమాహాసర్వవచనంప్రకృతినిద్ధాగ్రీసార్థమ్, తచ్చ మద్ర వృజ్యర్థమితి, అయంభావః — వృద్ధినిమిత్తేషు పుణాదిష్వతిదిష్టేపి ప్రకృ తిరూపే పునర్వృద్ధ్యాభావ్యమితివిశేషస్య తత్రదుర్లభత్వాన్మద్రవృజ్యోః కనితి విశేషోబోధ్యః, సోప్యబహుత్వ ఏవేతి నిద్ధాగ్రీసోపవయోఽల్పతా, తథాహి మద్రాణాం రాజా ద్వ్యంశుధేత్యేవమాద్రః, వృజిశబ్దాద్వృ ధ్దేతోఽసతేతిశ్యక్, వాఙ్మేః, సభక్తిరస్యేతి ప్రకృతినిద్ధాగ్రీసేమద్ర కః, వృజికః, మద్రవృజ్యోఃకక్, అన్యథా మూద్రకః, వార్జక ఇతిస్యా త్ । * ఆక్లక ఇతి * జనపదతదవధౌశ్చ, అస్మద్ధాదపీతిపుష్కో, అక్లశబ్దా త్సామివాచినోబహువచనా వ్తాదణి ప్రాప్తే పుష్కతిదిశ్యతే । * పశ్చాలా బ్రాహ్మణాఇతి * అభేదోపచారాద్బ్రాహ్మణేషు పశ్చాలశబ్దస్యవృత్తిః, బహువచనగ్రహణంకిమ్? ఏకవచనద్వివచనయోస్సత్యపిత్యబ్దభేదే అతిదే శోయథాస్యాత్, ఆక్ల ఆక్లౌవా భక్తిరస్య ఆక్లకః, ఇహ వృద్ధాచ్ఛేప్రా ప్తేపుష్కో । * తేనప్రోక్తమ్ * ప్రకర్షణఉక్తం పోక్తమిత్యుచ్యతే, న తుకృతమ్, కృతేర్గద ఇత్యనేన గతార్థత్వాత్ । * పాణినినాపోక్తమి తి * స్వయంనమేనవాకృతం వ్యాకరణం అభ్యాసనేనార్థవ్యాఖ్యానేనవా ద్రకాశితమిత్యర్థః, ప్రేతికిమ్? దేవదత్తేనాధ్యాపితమ్, ప్రఖ్యాతస్యైవగ్ర ధ్దస్యాధ్యాపనమితి నేహనేన ప్రత్యయః । * తిత్తిరివర * అణోఽపవా దః । * తద్విషయతేతి * శౌనకాదిభ్యశ్చస్తనీత్యత్రాస్యానువృత్తేః, తిత్తి

శాపోక్తాన్తోకాశ్చత్యత్ర నభవతీతి భావః । * వైత్తిరీయాఇతి * ప్రాక్తా
 ల్లుగిత్యధ్యేత్యప్రత్యయస్యలుక్, ఏవమగ్రేపి । * కాశ్యప * ఛస్యాపనాదః, ని
 శారణ త్తరత్రవృధ్యర్థః, నను వృద్ధినిమిత్తస్యేతి పుంసద్భావనిషేధోఽత్రఫల
 మస్తీతి చెత్, అత్రాహుః—నిస్యస్తస్యాధ్యేత్యవేదిత్యపిషయత్వేనప్తియా
 మద్రవృత్తైః, ప్రవృత్తావపి జాతేశ్చేతి సిద్ధత్వాత్, చరణత్వేన జాతత్వా
 త్ ఇతి, ఋషిభ్యామితి కిమ్ ? ఇదానింతనేనగోత్రకాశ్యపేన పోక్తం కా
 శ్యసీయమ్ । * కలాపి వైశంపాయన * అహోఽపవాదః, ఛస్తుపరత్వాద్భా
 వతే, కాలాప్యవైవాసినశ్చత్వారః, హవిమ్రుః, ఛగలీ, తుమ్బురుః, ఉల
 వత్తితి, వైశంపాయనావైవాసినస్తు నవఆలమ్బిః, కలిష్ఠిః, కమల, ఋచా
 భః, ఆరుణిః, తాడః, శ్యామాయనః, కఠః, కలాపీఇతి । * హోరద్రవిణి
 తి * ఏవం తౌమ్బురవిణః, బేలపినః, ఛగలినస్తుథేనుకంవక్ష్యతి । * ఆలమ్బిన
 ఇతి * ఏవం కలిష్ఠినః, ఆర్పాభినః, ఆరుణినః, తాడినః, శ్యామాయనినః, క
 తాల్లుకంవక్ష్యతి, కలాపినశ్చాణమ్, యాజ్ఞవల్క్యశ్చరభ్యశబ్దౌః శ్వా
 దీతేన తాభ్యాం వృద్ధాచ్ఛేనభవతీత్యాశయే నాహ * అని ఆవత్యసేవ్యతీ
 తి * యాజ్ఞవల్క్యదయోహ్యచిర కాలాఇతి భారతాదిషు వ్యవహారస్సపవా
 నుస్మతసూత్రకృతౌ । * కతవరకాల్లుక్ * కతశబ్దస్య వైశంపాయనా
 వైవాసిత్యాణ్ఠినిః, శరకాదణ్ తయోల్లుక్, ఛర్షసీత్యేవ, కాతాః,
 చారకాః, స్థీకాః । * కలాపినోఽన్ * వైశంపాయనావైవాసిత్యాత్పా
 ప్రస్యణినేరపవాదః, ఇనస్యనవత్యిఇతి ప్రకృతిభావే ప్రాప్తే ఆహ * నాన్త
 స్య టిలోపఇతి * కలాపి నత్తిత్యుక్తై బేతస్యి కేఽణిసిద్ధే పునరణ్ఠిహణిమధి
 కవిధానార్థంసద్బాధక బాధనార్థం భవతి, తేన మాధురేణపోక్తా మా
 ధురీప్యత్తిః, మాదాః, ప్రేష్పలాదాః, శాకలాఇతి సిద్ధమ్, ముద, పిష్ప
 లాద, శాకల్యపభ్యసపురాణప్రోక్షత్వేతి నినేరపవాదోఽన్ । * ఛగలినో
 ఢినుక్ * కలాప్యవైవాసిత్యాత్పాప్రస్యణినేరపవాదః । * పారాశర్య *
 మణ్ణుకపిష్టత్యాణినిరహసమ్బధ్యత ఇత్యాహ * నినిస్సానితి * తద్విషయ
 తాత్రేస్యతేతదర్థం ఛక్షోగ్రహణమనువర్త్యమ్, సూత్రయోశ్చప్రస్త్యస్తు సౌ
 శ్యావృత్త్యాబోధ్యమ్ । * భిత్తుసూత్రమితి * చతుర్ముఖణిరూపమ్ । * పారాశ
 రిణిఇతి * పారాశర్యోవ్యాసః, అనన్తరావత్యేపి గోత్రత్వేనోపచారాద్గ

గాదిభ్యంతి యథా, ఆపశ్యస్యచేతి యలోపః, అధ్యేత్రణస్తు ప్రోక్తాదితి
 లుక్, భిక్షునటసూత్రయోగిమ్ ? పారాశరమ్, శైలాంమ్ । * కమన్దమ్ *
 ఇహాపి ఛన్దోఽనువృత్త్యాది ప్రాగ్ లుక్, భిక్షునటసూత్రయోగిమ్ ? కా
 మన్దమ్, కాశాశ్చమ్ । * తేనైకదిక్ * తృతీయాంతాదేకదిగిత్యథేఽ
 నాదయస్సయః, ఏకదిక్ సమానదిగిత్యర్థః, పునస్తేనేత్యుక్తిశ్చన్దోఽధికార
 నివృత్త్యాథాః । * సాగామనీతి * అనితి ప్రకృత్యాభావాన్నటిలోపః,
 “ తటిత్సాధామనీవిమ్యుత్ ” ఇత్యమరః । * తసిశ్చ * పూర్వోక్తవిషయే ।
 * ఉపజ్ఞాతే * వినోపదేశం జ్ఞాతముపజ్ఞాతమ్ । * కులాలాదిభ్యో *
 కులాల వరుడ, నిమిష, చక్షుల, కుమ్భకార, శ్వపాకాదయః । * క్షు
 ద్దాబ్రుచుర * పాదపశబ్దాచ్చేప్రాప్తేఽనేభ్యోఽణి అశ్విధియతే .
 * తస్యేనమ్ * అనాదయఃపశ్యమహూశసగాః, ఘాదయశ్చపశ్య
 న్నాతస్సంబుద్ధినిస్సయః, అనంతరాదిష్యనభిధానాన్న, దేవదత్తస్యానన్త
 రమితి । * వహేస్తు * ఇడర్థమిదముపసంఖ్యానమ్, అణ్సుసిద్ధపవానూద్యతే,
 తురితి త్యక్తౌ తృహోస్సమాన్యగ్రహణమ్, ధత్వాదీనామసిద్ధత్వాదతాకే ప్ర
 క్రియావాక్యే పూర్వమిత్, తతోనిమిత్తాభావాన్నధత్వాదీత్యాశయేనో
 దాహరతి * సాంవహిత్రమితి * అగ్నిదితి * ఋత్విగ్నిశేషోఽయమ్,
 త్వమగ్నిదృతాయ ఇత్యత్రతు ఛాదసంప్రాప్త్యత్వమ్ । * అగ్నిద్రుమితి *
 భత్వవిధానాద్దస్య జత్వం నేతిభావః । * సోపీతి * అగ్నిదవీత్యర్థః, నను
 పిబాగ్నిధాశవేత్యాహ ఆచ్యుదాత్తత్వం ప్రయుజ్యతే చార్తికేతు రణితి
 పాతాదయఃసంతోదాత్త ఇతి చేదత్రాహుః — అగ్నిద్రపాధారణాదభితి
 చార్తికేన విహితోయస్సన్విర్ధే తత్పత్యేతత్రాచ్యుదాత్తత్వంబోధ్యమితి,
 * సమిధాం * కర్తృణిషష్ఠీయమ్, ఆధానమితకరణేల్యుత్, కర్తృణిషష్ఠ్యంతాదా
 ధానకరణేషేణ్యణో స్యాత్ । * సామిధేన్యంతి * యయా అగ్ని ససమి
 ధ్యతే సా సమిత్, సమృదాదిత్వాత్రరణేన్విప్, తస్యాప్రతిధానంతి పిగ్ర
 హః । * సామిధేనీతి * పితౄత్ జీమ్, హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపః, య
 యా ఋచాసమిదాధీయతే సా సామిధేనీత్యర్థః, ప్రవోవాజా ఆభిదన్యంతి
 త్యాద్యా ఆజాహూతాదుపప్యతే త్యన్తాసామిధేన్యంతి వ్యవహీయన్తే ।
 * తథాద్యత్ * అణోపచాదః, రథాద్రథాక్షేత్రాని చార్తికమభిప్రీత్యా

హ * రథ్యం చక్రమితి * రథసీతాహలెభ్యాయద్విధావితీ తదన్తఃపిరుపస
 ఘ్నాయతే, పరమరథ్యమ్, ఉత్తమరథ్యమ్, ద్వయోఃరథయోరగ్లం ద్వీరథం.
 ఇహద్విగోలుఃగనపత్యఇతి యతోలుక్, నను యత్ప్రత్యయోత్ర రథాజ్ఞ
 పవ యదీప్యతే, కథం తర్హి రథస్య వాఢారథ్యఇతి, తద్వహతీత్యనేనేతి
 చేత్ పవంతర్హి అయమేవ యత్ రథాజ్ఞఇవ వోఢర్యపీష్యతాం తద్వహతి ర
 థయుగమిత్యత్ర రథగ్రహణం త్యజ్యతామితి చేత్యైవమ్, ద్వారథోపహతి ద్వి
 రథ్య ఇత్యత్ర ద్విగోర్లుగనపత్యఇతి పాగ్రిస్తీవ్యతీయ లుక్ ప్రసక్తాత్, త
 ద్వహతీతి యత్ప్రత్యయస్యతు పాగ్రిస్తీవ్యతీయత్వాభావాన్న లుగితి ద్విర
 థ్యఇతి సిద్ధ్యతి, నను ద్విగోలుఃగనపత్యఇత్యత్రాచీత్యపకషణాత్ గ్రాథమ
 త్రయతోలుక్ ప్రసక్తిరితీచేత్, అత్రాపః — తద్వహతీత్యత్ర రథ
 గ్రహణమేవ జ్ఞాపకం పతస్య యతోహలాదేరపి లుగ్భవతీతి, అన్యథా త
 త్ర రథగ్రహణం వ్యర్థమేవ స్యాత్, తథాచ ద్వయోరథయోగజ్ఞమితి విగ్రహే
 ద్విరథమితి ప్రయోగస్సుస్థఇతి * * పత్రపూర్వాదఙ్ * పూర్వస్య యతోఽ
 పవాదః । * పత్రమితి * పతత్యనేనేతి విగ్రహే దామ్నీ త్యాదివాప్త్యైః,
 రథాదిత్యేన సమృద్ధ్యత్యత్యాహ * అశ్వరథసేవదమితి * అశ్వయుక్తైరథో
 అశ్వరథః తస్యాజ్ఞమిత్యర్థః । * పత్రాధ్యర్య * అణోపవాదః, వార్తి
 కమాహ * ప్రత్రాద్భావ్య ఇతి * ఇహపత్రైత్యర్థగ్రహణే ఇతరయో
 స్తు స్వరూపగ్రహణే వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్ । * ద్విద్వాద్వ్యుక్ * అణో
 పవాదః, ఛస్తుపరత్వాద్భావతే । * కాకోలుకికేతి * కాకోలుకస్యవై
 రమిత్యర్థః, పుంన్నంతం స్త్రియాం మైరమైథునికాదిప్రకృతిప్ర్యధికారే
 అనురః । * కుత్సకుశికీకేతి * కుత్సకుశికయోమైథునికా, వివాహరూ
 పస్సహృష్ట్యత్యర్థః, మిథునంహిదమ్పతీ తస్యకర్తృక్రియానిష్పాదనం మ
 నోజ్ఞాదిత్యాదుర్భి, పుష్యస్తంచేదం స్త్రియాంస్వభావాత్, అత్ర వద
 న్ని కుత్సాశ్చకుశికాశ్చ కుత్సకుశికాః తేషాం మైథునికేత్యపివిగ్రహః, ఇ
 హకుత్సశ్చకుశికాచేతి ద్వయో రేవ మైథునికాయాంపునితినాగ్రహణకార్యః,
 యూనిలుగితిసూత్రైకైయతేన అమృతభరద్వాజికేత్యాదికం ప్రసక్తాదుదా
 హృత్య బహువచనాన్తద్వద్వాద్వనోవ్యాఖ్యాత త్యాదితి । * సక్ష్మజగ్ *
 పూర్వస్య పుఞ్ఞోఽపవాదః । * ఘోషగ్రహణమితి * పవంచ, పక్తతయ

ప్రిత్యుగప్రత్యయార్థవిశేషణాని చత్వారీతి వైషమ్యద్యుభాసజ్ఞానుషి నప్ర
వర్తతే । * గార్గ్యతీ * ఆపత్యస్యేతి యలోపః , యద్యప్యజులక్షణయోః
పర్యాయత్వం ప్రసిద్ధమ్ , “ కళంకాశౌలాచ్ఛానంచ చిహ్నులక్షణచలక్ష
ణమ్ ” ఇత్యనురః , తథాపి పృథగ్గ్రహణసామర్థ్యాదిహ విశేషవరతేత్యా
హ * పరమపరాసమర్థ్యతీ * యథాగవాది నిష్ఠసాన్విమినాగోద్వారాస
మర్థ్యః । * సాత్వాదితి * యథాబిదానాంవిద్యా , ఘోషఆభీరస్థానమ్ ,
ణిత్యంజీబర్థం పుంసద్భావనిషేధార్థంచ , జైదీవిద్యాయస్య జైదీవిద్యః ,
బిదానానుసాధారణీయా విద్యాతద్వానిత్యర్థః । * ఛన్దోగౌఢిక * సఙ్ఖ
దయోనివృత్తః , ఏభ్యాశ్చసాన్విత్తీస్యేదమిత్యర్థే , చరణశబ్దభ్యోపుఞ్లో
పవాదః , సత్వోత్పత్తికస్యాఞ్లోపవాదః , ధర్మామూయయోరిత్యుక్తేర్మే
హ , ఛాన్దోగంకులమిత్యాది । * నదణ్డ * తస్యేదమిత్యనువర్తతే । * తే
షుశిష్యేషుచేతి * ప్రత్యయార్థవిశేషణేష్యేతి శేషః , * దాతౌఇతి * ఇ
ఇశ్వేత్యేతి । * రైవతికాదిభ్యశ్చః * రైవతికశబ్దారేవత్యాదిభ్యస్తగితి
తగస్తః , రైవతిక , బేదమేఘ , జైజవాపి ఇత్యాదయో రైవతికాదయోమీ
గోత్రప్రత్యయాస్తాస్తతఃపూర్వేణ పుఞ్ఞిపాప్రైవతికానార్థమిదమిత్యాహ
* పుఞ్ఞోపవాదఇతి * అత్యితిమాశజ్ఞానాహ * ఇహైవనిపాతనాదితి *
హస్తిసహపాదఇవపాదోయస్య హస్తిపాదః , పాదస్యలాపోనభవతి , అహ
స్త్వాదిభ్యఇతి వచనాత్ తదాహ * హస్తిపాదస్యేతి * హస్తిపదఇతి *
అస్తాదేవనిపాతనాదాత్ , పద్భావశ్చేతి భావః । * ఆకర్షణికస్య * అక
ర్షణాపోక్తివేదో అకర్షణ , అభేదోపచారాత్ , తమగీతేవసన్తాదిత్వా
త్రిక్ , దాణ్డినాయనాదిసూత్రే నిపాతనాట్టిలోపాభావః , అన్యేత్వా
హుః — అకర్షణాపోక్తమగీతే ఆకర్షణికః , ఇహపోక్తిఅగీత్ , తత
శ్చన్దోబ్రాహ్మణానీతి తద్విషయతాయామాకర్షణశబ్దసాన్విపి వసన్తాదిషు
పారాదధ్యేతరి తక్ , తస్యవిధానసామర్థ్యాతోక్తాల్లుజ్ఞేతి .

— శ్రీ సమాప్తః శ్రేషికాః శ్రీ — * తస్యవికారః * ప

త్యంతాద్వికారేణాదయస్సుయః , ఘాదిపమర్థస్య తస్యగ్రహణస్య నిష్క
త్తయే పునస్తస్యేత్యుక్తం అణాదయస్తుననివర్తతే , ప్రాగ్భీషణతీయప్రా
గ్భవనాదితి విశిష్టావధిమరేచ్ఛదేవాధిక్యత్యాత్ , ఇహప్రాగ్భీరణతాది

భ్యాష్, ఓరక్ష, అనుదాత్తాదేశ్య, మయద్వైతయోః, నిత్యం వృద్ధశరా
 దిభ్యః, పిష్టాచ్యేత్వాదిభిరపవాదానాం వత్సవనాంతాదపాశ్రమిత్వ
 దాత్తమ్, అవృద్ధం ప్రతిపదమవత్సవనాంతాదప్రత్యయంచ ఉదాహరణమితి ప
 ర్యాలోచ్యతైవోదాహరణి । * అశ్శ్చత్వాది * అశ్శ్చ భస్మశబ్దానుని
 ప్రత్యయాంతౌ, మృదస్తిక, నిత్యైరేణ శ్రయోపామ్యదాత్తాః,
 ప్రాచీనస్య తస్యైత్యస్య నివృత్తత్వాత్తదధికారోక్తప్రత్యయానప్రవర్త
 న్నగ్నితేషాతక్, హరః, వైరః । * చాద్వికారగ్ని * తేనవత్సవనాంతాదప్రత్య
 యాః ప్రాశ్వాదిభ్యస్త్రీభ్యాన్వద్యయే భవన్తి, అనేభ్యస్త్రు వికారపతే
 తి ఫలితమ్ । * మాయూరగ్ని * ప్రాశ్విరజతాదిభ్యగ్నిభ్యాష్, అనుదాత్తా
 దేరజస్సిద్ధత్వాదుదాత్తాద్యర్థం వృద్ధేషు మయద్బాధనార్థం చావశ్యకమి
 దమ్, పరశ్వాదనుదాత్తాదిష్వపి ప్రవర్తతే, ఓచధిభ్యఉదాహరణి । * మా
 ర్వమితి * మూర్వాశబ్దస్త్రుతృణధాన్యానాంచ ద్యౌషామిత్యాయదా
 త్తః, పిష్పలిశబ్దస్త్రులఘవన్తగ్నితేనామ్యదాత్తః । * బిల్వాదిభ్యోన్ *
 అశ్శ్చయటోరపవాదః, బిల్వ, వ్రీహి, కాణ్డ, ముద్గ, మసూర, గొఘామ,
 ఇతు, కరాపసీ, వేణ్వాదయోబిల్వాదయః । * శ్రేపుజతునోః * బిల్వా
 దిభ్యోనిత్యతోఽనువర్తనాదాహ * అన్ ప్యాదితి * ఓరక్షిత్యస్యామ
 వవాదః, అప్రాశ్వాదిత్వాదవయవేన భవతీత్యాశయేనాహ * వికారగ్ని
 తి * త్రాపుషమితి * త్రపుణోవికారః, ఏవంజతునోవికారోజాతుషమ్ * ఓ
 రక్ష * అనుదాత్తాదేరన్యదిహేహాదాహరణమ్ । * దైవతాతవమితి * దేవ
 దారుభద్రదారుశబ్దామితద్వృద్ధానామిత్యాయదాత్తా । * దాధిగ్ధమితి *
 దధినిత్యతీతి సుపిష్ఠగ్నికః, ఉపపదనమాసః, పృషోదరాదిత్వాత్సకారన్య
 తకారః, కృదుత్తరపదప్రకృతిస్వరేణాన్తాదాత్తత్వమ్, ఏవం కపిత్థేపి బౌ
 ధ్యమ్ । * పలాశాదిభ్యోవా * ఉభయత్రవిభాషేయమ్, పలాశ, ఖదిర,
 శింశుపస్పన్దనానామనుదాత్తాదిత్వాన్నిత్యం ప్రాప్తే, కఠీర, శిరీష, వి
 కఙ్గత, పూలాసయవానశబ్దానామప్రాప్తే విధానాత్ । * పాలాశ
 మితి * పలాశశబ్దాఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః, ఖదిరశబ్దాఽజిరశిశిలే
 త్యాకౌకిరచ్ఛ్రీత్యయాన్తో నిపాతితః, శింశపాశబ్దాఽధిష్ఠితీయం
 ప్రాగ్గీషాదితవతామానే పాస్తానాం గుర్వాదీనామితి మధ్యోదాత్తః,

సమిదికిచ్చిచప్పలనే, అనుదాతైతశ్చ హలాదేరితియన్ . * కారీరమితి *
 కేర తేరిరీ , నిర్వృతేణ కిరీరశబ్దాయమాదుర్దాతః , కృతృభ్యామీ
 షణ్, శ్చూహ్యభ్యాంకిచ్చ పూర్వవత్ శిరిషశబ్దాయద్యుదాతః , ఒకం
 కగ పూలాస యనాసశబ్దా గ్రామాదీనాంచేత్యాదుర్దాతాః . * పితౄ
 త్ జీపితి * టితౄన్దీవితి మూఢః . * మయద్వైరయోః * భాషాయాం
 కిమ్ ? భాదిరోయూపశ్చిత్తవృత్తికారః , నను మయటోవైకల్పికత్వాత్పిన్ద
 మిదమితిచేత్, అత్రాహుః — వేదేబహ్వచఃపరస్యనుయటో అథా నైరపర
 త్వమేవేతి తాత్పర్యగ్రహణార్థమేవేదం ద్వ్యవశ్యస్సేతి సూత్రస్యద్వ్యవ
 పవేతి నియమాథ త్వే యన్యపేదం గతార్థం తథాపి ద్వ్యవశ్యస్సేతివేదవివరి
 తనియమశ్చానివృత్త్యర్థం భాషాగ్రహణంకృగమితి, అధికారాదేనవికారా
 వయవయోగ్లాభే పతయోరితి వచనం యేవిశేషప్రత్యయాః ప్రాణిరజతాది
 భ్యోఽభి త్యేవమాదయన్ద్యవయేపి యథాస్యరి త్యేవనగర్థమ్, కపోతమయ
 మ్, లోహమయమ్, ఇహ వికారావయవాభ్యాం సహ ప్రత్యేకం అభిత్వా
 చాచ్ఛదనయోరితి సన్బుధ్యతే సమాపనిదేశశాదతోయథాసంఖ్యం న్న . * ఆ
 త్మనమితి * వినాపిప్రత్యయం పూర్వోత్తరపదయోర్వా లోపోవాచ్యశ్చి
 వచనాదత్త భేదశబ్ద భేదశబ్దస్యలోపే అత్మనితి వా న్ననువశిష్యతే , తథా
 కల్మాషాఙ్క్తి రాజ్ఞో భార్యాయాంమదయన్త్యాం వసిష్ఠేనోత్పాదితస్సుతోఽ
 త్మకోవామ, తత్ర సంజ్ఞాత్వద్యోతికస్య కప్రత్యయస్యాభావే అత్మనితి
 తి నానుభవతి , తస్మాదయవే ఆత్మనమ్ , వికారేపి ఆత్మనమిత్యేవ శివతి ,
 వచాత్మనో వికారశ్చితి టిలోపస్యాదితి వాచ్యమ్ , ప్రసిద్ధతరత్వేన పాషా
 ణవాచకస్యైవ తత్రగ్రహీతుముచితత్వాత్, వస్తుతస్తు — తస్యేదమితి సా
 మాన్యవివక్షా యాం పాషాణవాచకస్యాప్యత్మశబ్దస్యాత్మనమితిభవిష్యతి,
 హైస్త్రిసువేతివత్ . * మాన్యకారాసమితి * మున్దశబ్దాఘృతాదిత్వాదన్తో
 దాతః , కృషిపాసశ్చి పాసప్రత్యయే గుణేరపరేవ కారాసేతబ్దోజాతి
 లక్షణ జీష న్నస్తాభ్యామనుదాతాదేశ్యేత్యశం బాధిత్యావిల్వాదిత్వాదన్ .
 * నిశ్యం వృద్ధ * ఇహ భాషాయామభిత్వాచాచ్ఛదనయోరిత్యనువర్తతశ్చి
 వృత్తిః , నన్యేవమానన్దమయాధికరణే శబ్దర భగవత్పాదైః “ అనోఽన్త
 రతత్పాదనన్దమయః ” ఇతి శ్రుతౌ ఆనన్దమయశ్చితి వికారేనుయదిత్యుక్తమ్,

తత్కారణం సర్వవృత్తాం ప్రాచుర్యే మయడితమవస్తుముచితమితి చేత్, ఆ
 త్రాహుః — ప్రాచుర్యే మయట్యపి ప్రకృత్యర్థవిరోధినో దుఃఖస్య తేశ
 తోఽనువృత్తిలాభాత్ ప్రకృతే వికారోఽర్థవర్ణవస్యతీతి తేషామాశయః,
 యద్వా నిత్యం పృథ్విత్యత్ర భాషాగ్రహణం నానువర్తతే, అనువృత్తావ
 పి భాషాయాం నిత్యమ్, అన్యత్ర శ్వాచిత్యత్యాశ్చైత్యే మయటుసాధః,
 అథవా హేతుమనుష్యేభ్యశ్చత్యనువర్తమానే మయట్యేతి సూత్రేణాగ
 తార్థే మయట్యవికారిత్వాద్వికారికార్థకథనమేవ, అతశ్చజగద్రభగవత్పాదోక్తి
 రనవద్యైవేతి * శరమయమితి * శరః, దర్భః, శ్మశ్, కుటి, తృణ,
 సోమ, బిల్వజశరాదిః । * ఏకాదోనిత్యమితి * ఆరమ్భసామర్థ్యాదేవ సిద్ధే
 నిత్యగ్రహణం యోగవిభాగే నాన్యప్రాపి క్వచిద్విధానార్థం తేనైవైల్లభ్యత ఇ
 తి భావః, ఏకాత్వాదేవసిద్ధే శరాదిషు మృచచ్ఛబ్దవతనం విస్తృతార్థమిత్యా
 హుః । * గోశ్చ పురీషే * పురీషం నవికారో నాప్యవయవః, తథాపి త
 స్యేదమిత్యథై అయం ప్రత్యయః, వికారావయవయోఽస్తు గోవయసోయ
 తంవత్కృతి, పురీషేకిమ్ ? గవ్యం పయః । * యావశ్చ * యవశబ్దాద్వి
 కారేణ్, తదంతాద్యావాదిభ్యశ్చిత్వాద్ధేకః । * తాలాదిభ్యోఽన్ * అ
 జ్ఞాయట్యోరితి * తాలశ్యామాక శబ్దాభ్యాం వృద్ధత్వాన్నయట్యప్రాప్తః, బ
 ద్విణాంవికారోబద్ధిణమ్, ప్రిణిరజతాదిభ్యోఽన్, తతఃశ్చ తస్మి
 త్యయాదిత్య్యాప్రిప్తః, శేషేభ్యస్తస్వనాశ్చాదిత్వాద్భాప్రిప్తః, త
 తథాపి విశిద్భ్యోభ్యాం ఇన్ద్రశబ్దఉపపదే మూలవిభజాదిత్వాత్కః, అన్యే
 షామపీతిద్భ్యః, ఇన్ద్రావిశః, ఇన్ద్రాద్భ్యః, చాపసాంత్యనేత్ పచాద్యచ్,
 చాపః, పీయూత్రాశబ్దోలఘావంతితి మహ్యోదాత్తః, ఫలశ్చత్యధికారాత్
 టాపః ప్రాగేవ స్వరప్రవృత్తేః, ఇన్ద్రాయథశబ్దస్సమాసస్వరేణాన్తోదాత్తః,
 ఆన్ద్రహణం బాధకబాధనార్థం యథావిహితప్రత్యయవిధాని బాహి
 ణశబ్దాద్వృద్ధలక్షణోమయట్యుత్, శ్చితశ్చ తస్మి త్యయాదిత్య్యోభా
 ధనేన వచనస్య చరితార్థత్వాదిత్యాహుః । * తాలాద్ధనుషీతి * గణసూత్ర
 మిదమ్ । * హోటకశ్చితి * ఇహవృద్ధలక్షణమయట్యుప్రిప్తః తపనీయాదేరన్త
 దాత్తాదేశేత్యభ్యాప్రిప్తః । * ప్రాణి * అనుదాత్తాదేరన్తసిద్ధత్వాత్ప
 తిశ్చేమి హివాదాహరణం తదాహ * శ్చౌకంబాకమితి, * ఘకభకశ్చ

పాశ్చిమాంసుపూర్వాణామిత్యాద్యుదాత్తాః * రాజతమితి * రజత, సేన,
 లోహ, ఉదుహర్, కణ్ణికారిత్యాదయోరజతాదయస్తైషు అనుదాత్తాదీ
 నాం వుసంపాతో మయద్యాధనాయ అన్యథాహి పరత్వాన్తయట్యాదేవ
 * శామీలమితి * శామీలశబ్దశ్చమ్యాన్తశ్చితి శ్లక్షంతః, దధిణ్ణాదనుదాత్తాదే
 శ్చేత్సత్తో, దాధిణ్ణస్యదాధిణ్ణమ్ । * బైల్వమయమితి * బిల్వశబ్దోఽణ్ణంతః ।
 * నైషికమితి * తేన క్రీతమితిరక్ । * శత్యశ్చతకృతి * శతాచప్తరన్య
 తా । * అణ్ణావతి * ఉమాశబ్దప్రణధాన్యానాంచేత్యాద్యుదాత్తః, ఉణ్ణా
 శబ్దస్తు ప్రాతిపదిక స్వరేణాన్తోదాత్తకృతి భావః । * పణ్యాథక్ * ప్రాన్యా
 ణ్ణోఽపవాదః, స్త్రీ లిక్లనిదేశాదాహా * పణస్యత్వితి * గోవయసోః *
 యన్యపి సర్వత్ర గోరజాది ప్రసక్తకృతి యదుక్తస్తథాపి మయన్వైతయోరి
 తిపత్తే పాశ్చింతం మయటం బాధితుం పునరయం యద్విధిః । * ద్రోశ్చ *
 ఓరణః, ఏకాచో నిత్యమితి మయటశ్చాపవాదోఽయమ్ । * ద్రవ్యమితి *
 ఓగుణః, వాన్తోయప్రత్యయే, ద్రవ్యగుణకమేత్యాదిషు ప్రయుజ్యమా
 నద్రవ్యశబ్దస్తు గుణైర్జ్ఞానియతే ఆశ్రీయతకృతి దుగ్రథాతోరచోయదితి య
 స్మృత్యయాన్తః । * మానేవయః * యతోఽపవాదః । * ద్రువయమితి *
 ద్రోర్వికారభూతం ప్రప్థాది పరిమాణమిత్యర్థః । * ఫలేలుక్ * వికారావ
 యవేతి * ఫలితస్య పృక్షస్య ఫలమవయసః వికారశ్చ తేనాన్యతరప్క్షి ప్ర
 త్యయః । * ఆమలకమితి * మయటాలుక్, లుక్తద్ధితలుకీతి జీహోలుక్, న
 చాశ్రప్థానివద్భావేన యస్యేతి లోపశ్శబ్దాః, లుకాలుప్తం నష్ఠానివదిత్య
 భ్యుపగమాత్, అతపవ పశ్చుభిఃపట్వీభిఃకృతఃపశ్చుపటురిత్యేత్ర అధ్యథా
 పూర్వేతి తథోలుకికృతే లుక్తద్ధితేతి జీహోలుకాలుప్తత్వేన స్థానివత్వాభా
 వాచుకారన్య యథాదేశోనభవతి । * శ్లక్షాదిభ్యోఽణ్ * అఞ్ణోఽపవాదః,
 శిగురికరగ్రంథు శబ్దాభ్యమోరజిత్యనేయభ్యస్త్యనుదాత్తాదిత్వాదఞ్నాప్రి
 ప్తః, శ్లక్ష, న్యగ్రోధ, అశ్వశ్ల, ఇజ్జుది, శిగ్రు, కరగ్రంథు బృహతీ, తత్ర శ్లక్షశ
 బ్దఃఫిషిత్యన్తోదాత్తః, న్యగ్రోధశబ్దోలఘావస్తకృతి మధ్యోదాత్తః, అశ్వశ్ల
 శబ్దస్తు ఘృతాదిత్వాదన్తోదాత్తః, ఇజ్జుదిబృహతీశబ్దౌ గౌరాది జీవంతా, “ఆ
 శ్వశ్లవైణవస్థాక్షనైయగ్రోదైజ్జుదం ఫలె” ఇత్యమరః । * న్యగ్రోధస్య
 చ * కేవలస్యేతిమి ? న్యగ్రోధమూలభవాన్యాగ్రోధమూలాశ్శాలయః,

న్యక్రోహతీతి న్యగ్రోధఇతి వ్యుత్పత్తివత్సేనియమార్థమ్, ఆవ్యుత్పత్తివత్సేతు విభ్యర్థమ్ । * జమ్బిష్వతి * నపుంసకహ్రస్వః , “ ఫలజమ్బు జమ్బు స్త్రి జమ్బుజామ్బువమ్ ” ఇత్యమరః । * ఫలపాకేతి * ఫలపాకేన శుష్య స్తీతి ఫలపాకశుషః । * వ్రీహయోముద్గాఇతి * బిల్వాన్యహోఽలుప్ । * నుల్లికేతి * అనుదాత్తలక్షణస్యాహోలుప్ , మాదీనాంచేఢిటూస్రాన్తల్లి కా శబ్దే ద్వితీయముదాత్తమ్ , జాతీవిదారీశబ్దా గౌరాదిజీవంతా । * పాటలానీతి * బిల్వాదిత్వాదత్ , సాల్యశబ్దః ప్రతిపదిక స్వరేణాన్తోదాత్తః । * హరీతక్యాదిభ్యశ్చ * ఇహ ద్రాక్షప్రభృతీభ్యునిశ్యం వృద్ధేతి ప్రాప్తస్య మయటోలుప్ , అనుదాత్తాదిభ్యోఽభిఇతరేభ్యస్తస్వః । * లిక్ష్మవేతి * వచనంతు విశేష్యవదేవ , హరీతక్యాదిమ వ్యక్తిరిత్యుక్తత్వాదితి ఛావః । * కంసీయమితి * ప్రాక్రితాచ్చఇత్యధికారే తస్మై హేతమితి ఛః , తస్యైవ ఛస్యావవాదతయా ఉగవాదిభ్యోయత్ , పరశవ్యం గారు , పాశవ్యశబ్దస్యానుదాత్తాదిత్వాదభిసేధే తత్సన్నియోగేన యతోలుగర్థం వచనమ్ , నచయస్యేతిలోపేకృతే హలస్తద్ధితస్యేతి యలోపేనస్థిమిష్టమితి భగ్నిమితవ్యమ్ , ఈతీత్యనువృత్తైః .

— శ్రీ ప్రాగ్దీప్యతీయాససమాప్తః ॥ — * తదాహేతితి * వాక్యానయం ప్రత్యయః, శబ్దామాకారీతి యోనిషేధతి సమాశబ్దికఇత్యుచ్యతే , తథానిత్యశ్శబ్దఇతి యఆహసనైత్యశబ్దికః, కార్యశబ్దికః, ఇహవాక్యాద్వితీయా నసమ్భవతి , అప్రాతిపదికత్వాత్ తేన తచ్చబైనకమణమాత్రం నిర్దిశ్యతే , తచ్చవాక్యార్థరూపమిత్యాహుః । * విశ్న స్యాదితి * నయ్యాభ్యామితి ప్రాప్తత్వాదైజాగమోఽనేన నిషిధ్యతే , నకత్తైత్యహోనఇనువర్తనాదితి భావః । * స్యావలేయమితి * పథ్యతిథివసతి స్వపతేర్థాన్ , స్వశబ్దస్య ద్వారాదిత్వాదైజాగమస్య ప్రాప్తిః, ద్వారాదిఫలంతు స్వస్యేదం సౌవమితి జ్ఞేయమ్ । * ఆహావితి * ఉపసంఖ్యానమిత్యనుషజ్యతే , ఆహేతపదేపకదేశస్య ప్రకృతిభాగస్య ఆగన్తు కేనేకారేణాహా విత్యనుకరణమ్ । * ప్రాభూతికఇతి * క్రియావిశేషణాద్వక్తరిప్రశ్నయః । * తేనదీవ్యతి * ఇహ కాలపురుషసంఖ్యాన వివక్షితాః, తేనాత్మరదేవీత్ , దేవిష్యతివా ఆక్షికఇతి భవతి , ఏవమత్మైదేవిష్యసిదేవిష్యామివా ఆక్షికః ,

దీప్యంతి దీప్యంత దీప్యంతా నా ఆక్షికాః, కారకంతు విపక్షితమేవ, జయతి
 జితమితి కిర్త్యకర్తృణాంవృథగుపాదానాత్, తేనాత్మైర్ధూతః అత్మైర్ధూ
 తఇతి కర్తృద్యుద్ధే ఆక్షికఇతి నభవతి । * అభ్యేతి * “ అభ్యిస్త్రీ కాన్త
 కుద్దాల ” ఇత్యనుంః । * సంస్కృతమ్ * యోగవిభాగ ఉత్తరాధాః ।
 * బాహుకేతి * సూత్రైషకారస్సంహితకః, నత్వనుబద్ధఇతినజీమ్, తథాచా
 కసాన్విర్వాదేరిత్యాదిక్లీక వార్తికం పీత్వవివేచనాయ ప్రకరణావైపరి
 వ్యతి । * నిఃసోపలఇతి * సువర్ణపరీక్షార్థః । * పాతా న్దరమితి * ఏతచ్చ
 భాదా కషఖపేత్యాదిదణ్డకే ఆకసాత్ ప్రలితి మాధవేనోపన్యస్తమ్, కిన్త్వా
 కన్దత్పర్వాదేరితి వార్తికస్యాననుగుణమ్, తత్రహీనీరేఫపాతే వృణ్తాన
 జ్జతిప్రసక్తాత్ । * పపాఇతి * పర్వగతౌ, హలశ్చేతి కరణేఘ్న, ఇహా
 న్దుర్గణసూత్రం పాదసప్తేతి, పాదాభ్యాం చరతి పదికః, యత్తు వార్తికం
 పద్మాన ఇకేచరితావుపసంస్థానమితి సోప్యైవ ప్రపజ్ఞః, పర్వ, అశ్వ, అ
 శ్వత్థ, రథ, జాల, న్యాయ, వ్యాల, పాదసప్త । * శ్వగణాఢ్మజ్జ * రకోఽ
 పవాదః । * ఏతదేవజ్ఞాపకమితి * స్వారాదిగణైశ్వశబ్దసప్తతే, నతు
 శ్వభస్త్రిశ్వదంష్ట్రేత్వాది, తథాచ శ్వాదేరితీ నిషేధసూత్రమేవ వ్య
 ర్థంసత్ ద్వారాదిషు తదాది విధిం జ్ఞాపయతీశ్యర్థః, ఫలస్తు ద్వారపాలన్యాయం
 దౌవారపాలాఇత్యాదా వైజాగమస్య ప్రవృత్తిః । * ఇకారాదాపితి *
 సూత్రైశ్శీశ్యపనీయ ఇకారాదాపితి పఠనీయమిత్యర్థః, అన్యేతు — ఇభితి
 ఘానె ఇతీతి పఠనీయం తథాచాక్షాప్తిప్రప్రత్యయస్య విశేష్యత్వాత్ యసి,
 నిధిస్తదాదాపిశ్యనేన ఇకారాదిర్దభ్యతఇత్యాహుః । * శ్వగణాఢ్మజ్జ * ప్తన
 ప్తిత్వాత్ జీమ్ । * శ్వాపదస్యేః * అన్యేహానుపీతి దీప్యః । * ధానుక
 ఇతి * వేసాదిగణై ధనుర్దణ్డేతి పత్యతే, తచ్చ సన్ధాతవిగృహీతార్థమ్, త
 థాచ ధానుర్దణ్డకః, దాణ్డక ఇత్యుదాహర్యమ్ । * ఆయుధాచచ్ఛవ * ఆ
 యుధ్యంత్యనెనెతి ఆయుధః, ఘ్నాధైకవిధానమితికః । * హరిత్యుత్సక్తాది
 భ్యః * ఏభ్యస్తృతీయావై భ్యుత్సక్త్యాత్ ఉపాదత్తై నయతివేత్యధై, ఉత్సజ,
 ఉడుప, ఉహ్యత, పితక, పితాక * భస్మాదిభ్యుత్సక్త * భస్మాచర్చవికారః,
 శీషేభాంశబ్దాఽత్రపత్యతే, నిపాతవాచీచ్ఛవభావస్సప్తమీసమాసశ్చ, త
 త్సుగుషే కృతీతివాల్క, పత్నేతీషభారః । * ఏకదేశవికృతస్యేతి * విస

ధాచ్ఛేతి వార్తికం న్యాయసిద్ధాంతకథనపరమితభావః । * వృత్తికృత్తు సూ
త్రై వివధశబ్దం ప్రక్షిప్య విభాషావివధపీవధాదితి పపాత । * త్రైమిక్మి
త్వమ్ * నిత్యగ్రహణం స్వాతంత్ర్యేణ ప్రయోగం వారయితుమ్, అతపవ
తాకికవిగ్రహవాక్యే క్రిన్నాదీనాం ప్రయోగో నతుక్తైః, తదాహ * కృ
త్యానిర్వృత్తమితి * ఏవమగ్రేపి పాకేన నిర్వృత్తమితి విగ్రహాబోధ్యః,
సఖ్యావాచీ త్రిశబ్దో నేహగృహ్యతే, ప్రత్యయా ప్రశ్నయయోఃప్రత్యయవైస్య
న గ్రహణాత్, నిజాం త్రియాణామితిలిక్ష్ణాచ్చ, నను నిత్యగ్రహణేన నిర్వృ
త్తార్థవివక్షాయాం మపం వినాత్రిప్రశ్నయాస్తస్య ప్రయోగనివారణే తద
వివక్షాయాం తస్యస్వాతంత్ర్యేణ ప్రయోగో దుర్వాసర ఇతి చేన్న, ని
త్యమితి యోగం విభజ్య తత్సానుద్ధావదర్థవిశేషానాదరేణైవ స్వాతంత్ర్య
వారణాత్ । * ఇనువీతి * ఏవంచ మున్నుకత్వవ్యః, తథాహి భావ
ప్రత్యయాన్వాది మప్తతత్త్వైః పూర్వేణసిద్ధే నియమార్థమిదం త్రిప్రత్య
యాస్తస్యనుబ్ధిషయపవేతి, తేన త్రిప్రత్యయాస్తస్య ప్రయోగోనివర్త్యతే,
తతఃనిత్యమ్, అనేన నిర్వృత్తార్థావివక్షాయామపి త్ర్యస్తస్య స్వాతంత్ర్యం
వార్యతే, ఏవంచ సఖ్యావాచీ త్రిశబ్దస్య గ్రహణశంకైవనాస్తి, భావప్ర
త్యయాన్వాదిత్యనువృత్తైః, స్వరేపి విశేషానాస్తి ఉదాహరిత్యుక్తిస్సరేణఇమ
ప ఇకారస్యోదాత్తత్వాత్ । * అపమిత్యేతి * ఉదీచామాజఇతి క్వాప్రత్య
యే అపేత్యనేన సహ గతినమాసః, క్త్వేల్యప్, మయ తేరిదన్యతరస్యామితీ
త్వమ్, స్రుస్వస్యేతితుక్, ల్యబన్తాదస్తాత్ప్రతీయాన్వాన్వీశ్యయోసభవతి
కిస్తు వచనాత్ప్రధమాన్వాదేవేతి బోధ్యమ్ । * వృజ్ఞనైరుప * వ్యజ్యతే
నేన ఓదనాది రసఇతి వృజ్ఞనమ్, తద్వాచిభ్యఉపసిక్తఇత్యథైతత్కాన్యత్ ।
* తత్ప్రత్యను * వృత్తైంకర్తృకత్వాత్సంధం తస్య ద్వితీయావైన ప్రదీపమి
త్యాదినా సమబ్ధిప్రత్యాశఙ్కాగ్రామామాహ * క్రియావిశేషణత్వాదితి * ప్ర
తీపమితి * ప్రతిగతాఅపోఽస్మిన్నితి బహువ్రీహిః, ఋకూర్నిత్యకారస్సమా
సాస్తః, ద్వ్యస్తరుపసగేభ్యఇతిత్వమ్, పుష్పైతిమాత్రమిదం ప్రతికూ
లానుకూలపర్యాయాహీమే రూఢీశబ్దాః । * అన్వీపికఇతి * అన్వీపమిత్య
త్ర ఉదనోదేశేఇతి ఉత్పన్న నభవతి అదేశత్వాత్ । * పరిముఖమితి *
అపపరీవర్జనఇతి పరేకమప్రవచనీయసంజ్ఞాయాం పశ్చిమ్యపాబ్ధిరిభి

తపశ్చమీ, అపవరిబహిరఞ్చనసపఞ్చమ్యేత్యవ్యయీభావః, తతష్టక్, పాన్వ
 మిన్తోముఖం వజ్రాయిత్యాస్సేవకోవతః తే సపారిముఖః, యదాతు
 సర్వతోభావే పరిశబ్దః ప్రాదిసమునశ్చ తదాయతోయతస్సాన్వమిన్తోముఖం
 తతస్తతోయోవతః తే సపవముచ్యతే, ఏవం పారిపార్శ్వకోఽప్యర్థద్వయే
 బౌద్ధ్యః । * ప్రయచ్ఛతీతి * ద్వితీయాన్తాప్రియచ్ఛత్యర్థే తక్సాన్వితో
 యస్మిన్ప్రియచ్ఛతీ తద్గర్వంతే । * ద్విగుణార్థం ద్విగుణమితి * తాద
 ధ్యాన్తాచ్ఛబ్దమితి భావః, బహువృద్ధ్యుద్దేశ్య కదానకర్తృతయాన్యద్ర
 వ్యస్య గర్వంత్యమ్ । * వార్ధుషికృతి * వృద్ధ్యర్థం వృద్ధస్తాం ప్రయచ్ఛతీతి
 విగ్రహః, అథకథం “వృధ్యాజీవశ్చ వార్ధుషిః” ఇత్యమరః, తక్సన్ని
 యోగేనైవ వృధుషి భావస్వీకారాత్, అత్రాహుః — నిరఙ్గుశాకవ
 యృతి, గర్వమితి కిమ్? ద్విగుణం త్రిగుణంవా వృద్ధిం ప్రయచ్ఛత్యర్థ
 నర్ణఇత్యర్థే ద్విగుణికృత్యాదిమాభూత్ । * నిపాత్యుత్పత్తి * అతపవవ్యా
 ఖ్యాశ్చప్రయోగోప్యపవద్యత ఇత్యాశయోనోదాహరతి । * దక్షైకాదశాని
 తి * సత్త్వాయాఅబ్ధీయస్యాృతి పూర్వనిపాతః । * ఉత్తమర్ణవవేతి * ద
 శదశ్వాపకాదశగృహ్లాతీతి తస్యైవ గర్వంత్యాదితి భావః । * ఉచ్ఛితి *
 భూమాపతితస్యైవైకేస్య ఉపాదానముచ్ఛిః । * సామాజికృతి * సమ
 జస్త్యప్తిన్నితి సమాజః, సమూహః । * శబ్దం కరోతీతి * ప్రకృతిప్రత్య
 యవిభాగేన ప్యుత్పాదయతీత్యర్థః, అభిధానస్వాభావాద్వ్యుత్పాదనపవా
 యం ప్రశ్నయః, నేహశబ్దంకరోతి బర్హరః, ఖరోవా * దార్దురికృతి * కులా
 లః, వాద్యభాణ్ణవాచీహ దర్హరశబ్దః । * మాత్రికృతి * మత్స్యస్య జ్యమితి
 పరిగణనాత్సూర్యతిష్ఠేతి యలోపాభావః । * హోరిణికృతి * నన్విదం
 పర్యాయస్యోదాహరణం నభవతి హరిణస్య మృగవిశేషత్వాత్, తథాచా
 గ్ర పర్యాయస్యోదాహరణం కిమితి నప్రదర్శితమితి చేదత్రాహుః — అర
 ణ్యక చతుష్పాతు హరిణౌచ మృగశబ్దావతః తే, యదా హరిణవాచీమృ
 గశబ్దస్తదా మృగపర్యాయస్యోదాహరణం భవత్యేవేతి । * పరివస్తృత్తి *
 పరిముఖనదయమవ్యవ్యయీభావస్తత్పురుషోపా క్రియావిశేషణత్వాత్తిష్ఠ
 తేరకర్తృకత్వేపి పరివస్తస్య కర్తృత్వమప్యైవేత్యాహ * ద్వితీయాన్తాదితి *
 చకారోభిన్నక్రమః, ప్రత్యయార్థం నముచ్చినోతీత్యాహ * తిష్ఠతిహ

నివేతి : * మాధ్యతి * మధ్యతే గన్తభిరితి మాధః , మధేవిలోదనే , కర్మ
 నిఘ్నాన్ . * పదోత్తరపదమ్ * పదశబ్దః త్తరపదం యస్య తత్పదోత్తరపద
 మ్ , పదాస్తమితీతు నోక్తమ్ , బహుచ్ఛ్వాస్వాన్తాభూదితి । * ప్రతికణ్ఠమిత్థి *
 కణ్ఠంకణ్ఠం ప్రతీతి యథాగ్ధైవ్యయాభావః , లక్షణేనాభిప్రతి ఆభిముఖ్యేతి
 త్యనేనవా , యస్తుప్రతిగత్యకణ్ఠఃప్రతికణ్ఠాభిప్రాది సమాసస్తస్యేహ న
 గ్రహణం వ్యాఖ్యానాదిత్యాహుః । * ధమఃచరతి * చరతిరిహాసేవా
 యాం నత్వనుస్థానమాత్రే తేన దైవవశాద్ధమేప్రవృత్తౌచప్రవృత్తౌ ధార్మి
 కత్వతి నోచ్యతే , ఆసేవాహి స్వారసికీప్రవృత్తిః , ఏవం దైవవశాదధర్మే
 ప్రవృత్తౌయస్సద్వృత్తిః అధార్మికత్వతి నోచ్యతే । * ప్రతిపథమితి * వీహస్వి
 యామాభిముఖ్యేవావ్యయాభావః , ఋక్సూరితి సమాసాస్తః । * సమవా
 యా * సమూహవాదిభ్యో ద్వితీయాదైభ్యస్తకాస్యితస్మత్తతీత్యధై ,
 ఇహసమవపూర్వస్యేహోర్ధ్వప్రవిశ్యైః దేశేభవనం తత్రగుణభూత ప్రవేశా
 పేక్షయా సమవాయానితి ద్వితీయానిదైశః , విశేష్యాపేక్షయాతు లోకేన
 ప్రమీ ప్రియేణప్రయుజ్యతే , కుగుత్సేత్రే సమవేతాత్వతి యథా , ఏత్యేధ
 తీతి వృద్ధిర్న భవతి ఏవాదిత్యాభావాత్ । * నైన్యానైనికాత్వతి * ద్వితీ
 యాన్తాన్తాథకా , యత్తు “ సేనాయాం సమవేతాయేనైన్యానై నైనికాశ్చ
 తే ” ఇతి నిఘంటుషూక్తం తస్మిలితార్థ కథనంబోధ్యమ్ । * సంజ్ఞాయామ్ *
 లలాటకుక్కుటశబ్దాభ్యాం ద్వితీయాన్తాభ్యాం పత్యతీత్యధైకాస్యితే , స
 మ్యక్జ్ఞానం సంజ్ఞాప్రసిద్ధిస్తస్యాం ప్రసిద్ధివిషయభూతేర్థత్వార్థః । * లాలా
 టికత్వతి * మారేస్థిత్యా ప్రభోర్లలాటంపత్యతి నతు కారేష్ఠాపనిష్ఠత ఇత్య
 ర్థః , లాలాటికఃప్రభోఃఫాలదర్శికార్యాక్షుశ్చయః । * కౌక్కుటాభిము
 రితి * సన్యాసీహి పాదవిక్షేపవ్యాప్తదేశపర్యవ్రామప చక్షుః పంయమ్య
 గచ్ఛతీతిభావః । * ధర్మ్యమితి * ధర్మాదనపేతం ధర్మ్యమ్ , ధర్మ పథ్యర్థ
 న్యాయాదనపేతత్వతియత్ * అవక్రయః * అవక్రీయతే నేనేతి కంఠే పర
 చ్ । * పణ్యమితి * పణితవ్యేర్థే అవద్యవణ్యతి యదత్తానిపాతః । * శ
 లాలుకత్వతి * ఇనుసుక్తాన్తాతః , తక్ష్వాత్సాద్వివృద్ధిః , శాలాలుకః ।
 * మార్దాక్షికత్వతి * మృదజ్వలజ్వల మృదజ్వలవాదనం లక్ష్యతే , ముఖ్యాధే
 తు ప్రయోగోనభవత్య నభిధానాదితి భావః । * శిల్పమ్ * కాశలంతచ్చ

మృదజ్జనాదన విషయకమ్ , తేన మృదజ్జనవాదన విషయకే మృదజ్జశబ్దస్య
 లక్షణేతి నిమగ్నః . * ప్రహరణమ్ * ప్రహీయ తే నేనేతి ప్రహర
 ణమ్ , ఆయుధమ్ . * ధానుష్య-ఇతి * ఇసుసుక్తాన్తాః , ఇణష్టఇతిః
 ర్గస్యః . * పరశ్వధాత్ * చాట్క్ , “ద్వయోఽనుతారస్వధిఃపరశుశ్చ
 పరశ్వధః” . * పరలోక-ఇతి * ఏతచ్ఛాభిధాన శక్తిస్వాభావాల్లభ్యతే .
 * ఆస్తిక-ఇతి * ఆస్తి నాస్తిశబ్దానిపాతౌపచన సామగ్ధ్యాత్ యద్వాఅస్తిత్యా
 భ్యాతాన్నాస్తి నిపాతౌభ్యాతసముదాయాచ్చ ప్రత్యయః . * దిప్తమితి *
 “దైవందిప్తంధాగధేయమ్” ఇత్యమరః , నాలస్య తేదైప్తికతామితమాఘః,
 ప్రమాణానుగామత్యైర్దైతి పాచోక్తిస్తూపేత్యా , దిప్తశబ్దస్య స్త్రీత్వే
 ప్రమాణానుగత్యితి వచక శ్చేద ఉక్తకౌశలరోధాదిక . * ఛత్రాదిభ్యా
 ణః * ఛత్రాదిభ్యోఽణ్యేననువచమితి కార్తృస్తాచీల్యఇతి సూత్రైక్తయ
 టః . * తాచీల్యేణ్యేతి * కర్తృశబ్దస్య ఛత్రాదిత్వాదితిభావః . * చారీత్యా
 ది * చురారీలనుస్యః తపశ్శీలనుస్యఇతి విగ్రహేణ ప్రత్యయేనతి తదన్తా
 బ్దీప్సిధ్యతీత్యర్థః . * కర్తృధ్యయనే * తదస్యేత్యనువర్తతే , తగిహోధిక్రి
 యతపవ తదాహ . * ప్రథమాన్తాదిత్వాది * వికాన్యక-ఇతి * ఏకగున్య
 దితి విగృహ్యసద్భిత్వాద్భితి సమాస స్తతత్త్వక్ , ఏవంద్వైయన్యకః , త్రైయన్య
 క ఇత్యుదాహరణమ్ , ఇహతువృద్ధిం బాధిత్వానన్యాభ్యామిత్యైచ్ .
 * హితంభ-త్యాః * అస్యేతి ప్రకృతమపీహ హితయోగాచ్చతుర్థ్యా విపరి
 ణన్యతే తదన్తా ఇత్యసః స్తోవేత్యాశయేనాహ * అపూప భక్షణంహితమస్తే
 ఇతి . * అపూపశబ్దస్తద్భుత్వణే లాక్షణిక-ఇతి భావః . * శాశా * “య
 వాగురుష్ణికాశాశానిలేపీతరలాదసా” ఇత్యమరః . * టితనితి * ఇకా
 రఉచ్చార్పణార్థః , టోజీబర్థః . * సజ్జాతవిగృహీతార్థమితి * ఓదనిక-ఇన్య
 త్రహి వృద్ధినివారణాయ టితన్నారబ్ధాన్యథా లాఘవాట్టణమేవ బూ
 యాదితి భావః . * ఆకర-ఇతి * “ఖనిస్త్రీయామాకరస్సన్యత్” ఇత్యమ
 రః . * అధ్యాయన్య * అదేశకాలాతిగ్మ్ ? కాశ్యానుధీతే , పూర్వా
 ఙ్గోఽధీతే . * కఠినాన్త * ప్రస్తారసంస్థానశబ్దాసన్నివేశ పర్యాయాపితి
 బహువః , ప్రస్తారోయజ్ఞః , ప్రస్త్రోయజ్ఞఇతి ఘృక్ , సంస్థానం సన్నివే
 శఇత్యేకే . * నైకటకోభిక్షురితి * సన్యాసిహిగామస్య నికటేవనక

భిక్షార్థమేవ గ్రామం ప్రవేశతి నతు తస్య వసతీతి భావః । * ఆవసథాత్ *
 లకారస్వరాధ్యః , ఆవసత్వస్మిన్నిత్యావసథః , ఉపసగై వాసరిత్యధప్రత్య
 యః । * కుసీదసూత్రాదితి * కుసీద దత్తైకాదశాదితి సూత్రోపాస్తాభ్యాం
 ప్రకృతిభ్యామిత్యర్థః , ఇహ నాద్యవప్తన్నిత్యత్రైవ యేహం ష కారస్సంహీ
 తకృతి భావ్యతే తేషామేవ గణనేష్టలాదేష్టిత్యనువాషకమితి భ్రమస్సాన్వద
 త్క్లృక్ వార్తిక కంఠ్విష్పృశ్యయాన్సర్వానపి పర్యజేగణత్ .

— శ్రీ త కో ౭ వ థి స్స మా ష్టః . ౯ —

* యుగ్యత్యతి * యుగ్యం రథాజ్ఞం ఆవహతీత్యర్థః । * ప్రాసజ్ఞ తి *
 ప్రసజ్యతే సావిత కర్తృణిభుక్ । * ధురో * ధురో ధత్వే శ్యేవ సువ
 చమ్ । * సభ * ఉపధాయాత్మః * ఉపధాయాంచేతి పూర్వసూత్రాదే
 తల్లభ్యతత్కతిభావః , ఉపధాయాం కిమ్ ? ప్రతిదిష్ఠిః , ఇహ నాత్తస్యభిష్టే
 పి ఇకారస్యానుపధాత్వాన్నిషేధోనప్రవర్తతే । * ఖస్సగ్ధురాత్ * స
 ర్వధురాయాత్మతి వక్తవ్యే నపుంసకనిదేశశశ్చబ్జస్వరూపాపేక్షయా బద్ధని
 బహుప్రీహాపితవత్ । * సర్వధురామితి * పూర్వకాలైకేతి సమాసః , ఋ
 కూరిష్టూరితి సమాసానై ప్రత్యయే టాప్ । * ఏకధురాల్లుక్చ * చాప్తః ,
 ఏవంచ ప్రాకిరణికస్య యతో౭లుక్ , ఖస్యతు విధాన సామగ్ధ్యాచ్చ ఏవణ
 మితి ఫలితమ్ , తదాహ * ఏకధురీణత్వాది * శాకటోగౌరితి * నను త
 స్యేదమిన్యణాసిద్ధమ్ , యోహిశకటం వహతి శకటస్యాసౌభవః , అత్రా
 హుః — ఆరమ్భసామగ్ధ్యాదత్ర తదన్తవిధిః , తేన ద్వైశకటేవహతి ద్వై
 శకటత్వత్ర ద్విగోల్లుగనవశ్యత్యతి ప్రాగ్దీవ్యతీయో లుక్తుభవతి తస్యేదమి
 న్యణితు స్యాదేవ లుగితి । * హలసీరాత్ * నను తస్యేదమిత్యుపక్రమేహ
 లసీరాట్టగితి పరితప్తమ్ , తథాచ తేనైవ వైషికేణాహాలికపైనిరికృతీసిద్ధా కిమ
 ననెతిచేత్సత్యం ఆరమ్భ సామగ్ధ్యాదత్రాపి తదన్తవిధిః తేన ద్వైహాలికః
 ద్వైసీరికృతి భవతి , వైషికే రకితు లుక్స్యత్ ప్రాగ్దీవ్యతీయః , జాయ
 తే౭స్యాం గర్భత్వతి పృష్ఠత్తిమాశ్రిత్యాహ * జనివధూరితి * జనిఘసిభ్యా
 మిన్ , జనివధో౭శ్చేతి నవ్యధిః , కృదికారాదితి జీవ , తతో౭నేన సూ
 త్రేణ యతిజన్యాజామాతుర్వయస్యా , సాహి వివాహాదిషు వధూం జామా
 తృనసీపం ప్రావయతి , కాలిదాసస్తు — వధ్వా యానవాహేష్వప్సి

పాస్తియైత్యుః, “ యాహీతిజన్యామవదతుః-మారీ ” ఇతి. జనీం నహస్తీతి
 జన్యాస్తానిత్యర్థః । * వద్యాఇతి * పద్యత్య తదర్థఇతి వద్యావః, అథనుషా
 కిమ్? చోరం విధ్యతి, సమ్భవ్యతేహి చోరవ్యధనేథనుషకరణతా, య
 దాతు — ధనుషేతి ప్రయుజ్యతే తదా సాపేక్షత్వాదేవనభవతి, ఏవంచ
 నచేత్తత్ర ధనుషకరణమిత్యత్ర సమ్భవ్యత్యితి శేషాబాధ్యః । * తృన్నస్త
 మితి * ఏవంచ నలోకేత్యాది నా కృద్యోగపక్షాన్యోనిషేధాత్ ధనగణమితిప్ర
 యోగో నిబాధఇతిభావః । * వశంగతః * వశనం వశః, ఇచ్ఛా, వశిర
 జ్యేయవసజ్ఞానమిత్యిష్ । * మూలమస్యా బర్హి * ప్రథమాన్తాదాహీ-
 త్యుపాధికాదసౌతి పృథ్వీకేయత్సౌత్ । * ఆవర్త్యితి * వృహహాఠ
 ద్యమనే, దవ్రోష్టాదిరయమ్, నతుపవర్గాదిః, ఉద్వృహరక్షససహమూల
 మిద్వైత్వాది ప్రయోగదర్శనాత్ । * మూల్యాముద్గాఇతి * మూలా
 త్పటనంచినా సజ్జహీతుమశక్యాః, మధ్యతోలూయమానేషు కొశస్థా
 అపి యస్యామవస్థాయాం పతేయుస్తామవస్థాం పాస్తిస్తామస్తు శుష్కా-
 తియావత్ । * యవ్రత్యయితి * తేనధనుష్యాశబ్దోఽన్తేదాత్తః, యతి
 తుతిత్స్వరితం స్యాదితి భావః । * సజ్జాయామితి * ఋణవ్రతర్పణాయ
 యాధేనుః దోహనార్థముత్తమణాయ దీయతే తస్యాస్సంజ్ఞేయమ్ । * గా
 ర్హపత్యితి * గృహవతి నేతినిద్వైత్వతీయాన్తాత్ప్రత్యయః, సజ్జాయా
 మిత్యనువృత్తైరాహవనీయాదౌ నాతిప్రసక్తః । * నావయోధమః * నావా
 దిభ్యోఽప్రళోయితాసభ్యం తారావదివ్వధేషు యత్సౌత్తాయాది
 యోగే యథాసమ్భవం కరణేక ర్హిహేతా తుల్యాన్యయోగేవ తృతీయాభ
 వతితి సాచేహ సమర్థవిభక్తిరథాల్లభ్యతే, అత్రప్రథమం మూలాన్తానాం ప
 జ్ఞానాం ద్వైత్వం కృత్వాద్వితీయమూలాది ద్వైత్వైససహ సమాహారద్వ
 స్త్వః, మూలాన్తానాం ద్విత్వాణాంవా మూలాదీనామేవవాద్వైత్వంకృ
 త్వానావాదిమద్వైత్వః, తేన సాయాస్యాభావాదకశేషోనభవతి । * నా
 వాతార్యమితి * శక్యార్థే ఋహులార్థ్యత్, కరణత్వతీయా । * వయస్యితి *
 “ సిద్ధివయస్సస్సవయాః ” ఇత్యమరః, వయసాతుల్యః శత్రురిత్యత్ర
 తు నభవతి, సంజ్ఞాధికారాత్ । * విషణ్ణవధ్యితి * వధమర్హతీత్యర్థః, ద
 జ్ఞాదిభ్యితి సూత్రేణ వధశబ్దాదర్హార్థే యద్విధానాత్ । * మూలెనా

నామ్యమితి * సూలం నామ పటాదీనామత్పత్త్యర్థం వశిష్ఠిర్వినియోక్తం
 ద్రవ్యం తేన స్వస్థాదతిరిక్తం లాభాఖ్యం యద్ద్రవ్యమాత్మానం ప్రతిశేషీక్రి
 యతే ఆత్మనడపకారకం క్రియతేతదానామ్యమ్, అజూర్వర్వకొనమిరభి
 షవే వర్తతే తస్మాత్పరమపథాదితి యతిపాపై అతపవ నిపాతనాణ్ణ్య
 త్ తథాచానామ్యనుభవనీయం ఆత్మానం ప్రతిశేషీకర్తవ్యమ్, సచలా
 భాఖ్యోభాగపవ, లోకేతు యావతాద్రవ్యేణ పటాదికం విక్రియతే తత్రై
 వ సముదాయే మూల్యశబ్దఃప్రసిద్ధోనతు మూలాతిరిక్తభాగమాత్రే, ఏవం
 చ లాభమాత్రే పుణ్యతాపదితస్య మూల్యశబ్దస్య తద్వృత్తితే సజ్జాతే నిరూ
 ఢలక్షణాబాధాః । * సీతేతి * సీతాహలాగ్రమ్, సమ్పూర్వాదిగఃక్తః ,
 సమితం సజ్జతమ్, నిమోన్నతాదిరహితంకృతమిత్యర్థః, సమీకృతమితి
 యావత్, రథసీతాహలభ్యామిద్విధావీతి తదస్త విధిః, పరమసీత్యమ్,
 ద్వాభ్యాంసీతాభ్యాం సమితమితి తద్ధితార్థే సమాశస్తతోయత్, ద్విసీత్య
 మ్ । * తులయాసమ్మితమితి * సమ్మితం పరిచిన్నం రూఢీశబ్దాయమ్,
 సంజ్ఞాయామిత్యధికారాత్, అతపవ తుల్యమితి సద్వశమాత్రేప్రయుజ్య
 తే, నతులాయామాగ్రహణక్రియతే । * పథ్యమితి * సంజ్ఞాధికారాదభిధే
 యనియమః, తేన శాస్త్రీయాత్పథోనపేతమేవ పథ్యంనతుమార్గాదనపే
 తశోపరోపి । * ఛస్తసో * ఛదినంవరణశ్చతి చురాదిరిచ్చాయామపి వర్త
 తే, ధాతూనామనేకార్థత్వాత్ తతోఘటి ఇచ్చాపరాయశ్చస్తశ్శబ్దఃప్ర
 సిద్ధవన స్వచ్ఛస్తో చ్చలదచచ్ఛేత్త్యాదౌ, అనునితయసాస్తసోనాప్ర
 కృతిః తత్రనిర్దేశే ఇచ్చాయాఃకరణత్వాత్సామ్యత్వతీయావ్రాత్ప
 త్యయాః * ఇచ్చాయాకృతమితి * యద్యపి వేదేత్రిష్టుబాదిషుచ సాస్త
 శ్చస్తశ్శబ్దౌపి తథాపీహ సగృహ్యతే, సంజ్ఞాధికారాత్, కిన్తు ఇచ్చాప
 రాయపవ సజ్జ్యహ్యతశ్చతి భావః । * పుత్రశ్చితి * సంజ్ఞాధికారాన్నేహ,
 ఉరస్సానిర్జితం సుఖమ్ । * హృదయస్య * ప్రీతాతీతి ప్రియః, ఇగుపథేతి
 కః, కృద్యోగాతరక్షణివష్టీ, అలౌకికేతద్ధితప్రకృతిభాగేతు వచనాసామ
 థ్యాగేవ, ఏవమన్యత్రాపి బాధ్యమ్ । * బద్ధనే * బద్ధ్యతేననెతి బ
 ద్ధనః, కరణేల్లెట్ । * వశీకరణమన్త్రీశ్చితి * తేనహి పరహృదయం వ
 శీకరణం

మితి * కర్మణిషష్ఠీ, కృతికరణం క్రియతేనెవెతివా కరణమిత్యాశయేనా
 మా * భావసాధనం వెతి * జల్పశబ్దా భావసాధనః, కతారిషష్ఠీ । * హ
 లస్యేతి * కర్షణం కర్షణస్తద్యోగాతిగర్మణిషష్ఠీ, కరణస్య కర్మత్వవి
 వక్షయాకర్తరిషష్ఠీవా, రథసీతేతి తదస్తవిధిః, ద్విహుల్యః, త్రిహుల్యః ।
 * తత్రసాధుః * సాధురిహప్రపీణోయోగ్యోవాగృహ్యతే, నోపకర్తా, త
 త్రహి పరత్వాత్తస్యైహితమిశ్యనేన భావ్యమ్, సంజ్ఞాధికారాదుపకర్తానగృ
 హ్యతత్తస్యే । * ప్రతిజనమితి * జనోజనశ్చతి ప్రతిజనమ్, వీప్సయా
 మవ్యయాభావః, ప్రతిజన ఇదం యుగ సంయుగ, పాపకుల పరస్యకుల,
 అముష్యకుల, సర్వజన, విశ్వజన, పశ్చిజన, పరస్యాముష్యేతి వహ్యై
 ర్నిపాతనాదలుక్ । * భక్తశ్చతి * “భిసాన్త్రీ భక్తమన్తోఽన్నమ్” ఇత్య
 మురః । * గుడాదిభ్యస్తథా * గుడ, కుల్లాష, సత్తు, అపూప, మాంస,
 కీదన, ఇతు, వేణు, సక్త్రామ, సక్త్రాత, ప్రవాస, నివాస, వృత్ । * వ
 పతిరితి * వసేశ్చేత్యతిప్రశ్నయః, స్వస్వపతి స్వపతిగాధ్యః, తస్మిన్సా
 పతేయమ్ । * సభాయాయః * యతితుతిత్సర్వరసాన్యత్, క్రతుగ్భవత్యు
 క్త్యితిపత్, నచ యతోనావశ్యత్యాద్యుదాత్తతాశచాగ్ధ్య, యదుత్పత్తివేధా
 యాంద్యుత్తస్యయదస్తస్యాదిరుదాత్తశ్చతి వెదభాషేష్టాపితత్వాత్, పత్రా
 న్తరేతు — “నమశ్శయ్యానచఫేన్యానచ” ఇత్యాదిపదాద్యుదాత్తసాన్య
 త్, పవంచ వ్యాఖ్యానద్యయప్యాప్యవశ్యకత్వే లత్యానురొధేన క్వచితిగ
 జ్ఞిద్వ్యాఖ్యేయమితి తత్త్వమ్ । * సమానతీర్థవాసీ * నిపాతనానినిః,
 గ్రహాదెరాకృతిగణత్వాన్నన్దిగ్రహీత్యనెనవా । * సతీర్థ్యశ్చతి * తీర్థయే
 తి సమానస్య సభావః, తరస్త్యవెనెతి తీర్థమ్, “తీర్థంశాస్త్రాధ్వరత్రైత్రా
 పాయోపాధ్యాయమన్త్రిషు । యోనాజలావతారేచ” ఇతి విశ్వః, ఇ
 హత్వధ్యాపక వాచినపవ గ్రహణం నాన్యస్య సంజ్ఞాధికారాత్ । * శయిత
 స్థితశ్చతి * శీధాతుఃస్థిత్యర్థేవర్తతే, జలాశయఃకుశేశయమిత్యాది ప్రయో
 గాదితి భావః । * సమానముదరమితి * పూర్వాపరప్రథమేత్యాదినా త
 త్పురుషః, తతోయత్, తిత్స్వరావవాదకారస్యోదాత్తః । * సోదరా
 ధ్యః త్తశ్చతి సవర్తతే, విభాషాదరశ్చతినః, షస్య
 త్తత్రతీర్థయశ్చత్యోనువృత్తం యశ్చత్యేదద్విషయ సప్తమీ, తేష సోదరశ్చ

త్యక్తాద్యఃప్రత్యయస్వరః । * ప్రాగ్వదితి * సమానోదరేశయితఇత్యే
వార్థ ఇత్యర్థః , కథంతర్హి “ అపథానంతు గచ్ఛంతంసాదరొపివిముఖ్పతీతి ”
మురారితిచేత్ , అత్రాహుః — సహసమానముదరం యస్య సోదరః ,
వోపసర్జనసేయితి సహస్యసభావః , తస్యచ వైకల్పికత్వాద్యత్ర భ్రాతస్స
— హేలాదర ఇత్యపి సిద్ధమితి .

— శ్రి ఇతి ప్రాస్థితీయాసమాప్తశ్చతురధికాః శ్రి —

అథపాఞ్చమికాః । * పాగ్రీతాచఃః * ఇత్యతః ప్రాగితి * ఇ
హోగ్ధోఽవధి త్వేనగృహ్యతే , నతుప్రత్యయః , ప్రకృతిర్వాతేనాథాపవా
వధిస్తు నైతిపాగ్రీతాద్యేఽథా హితాదయైవస్యసోపసర్జనమ్ , అవధి
సజాతీయోహ్యవధిమాన్భవతి యథా మాపాత్పరఇతి కాల్ప ప్రతీయతే , గ్రా
మాత్పూర్వఇతిదేశః , అలాన్తాత్పూర్వఇత్యలెన , ఏవంచ సమానేఽర్థ
ప్రకృతివిశేషాదుత్పద్యమానోయదాదిఃప్రకృత్యంతరే సావకాశం ఛంత
క్రకాణ్డీన్యన్యాయేన బాధతే అన్యథా ఛస్యయదాదేశ్చ సన్నిధానావి
శేషాత్తవ్యత్యవ్యాసీయరామివ పరాయస్సాస్యదతోత్పాగ్ధోఽవధి త్వేన గృ
హ్యతే , నను యదాదివిషయే ఛోనభవిష్యతి , విభాషాహవిరపూపాదిభ్య
ఇతివిభాషాగ్రహణాల్లిక్లాత్ తథాచ ప్రత్యయస్య ప్రకృతేర్వావధి త్వేన స్వీ
కారేపి నక్షతిః , ఉక్తజ్ఞాపకేనోగవాదిప్రభృతిభ్యవచ్ఛస్యాతి ప్రసజ్జనిరా
పాదితిచేత్ , అత్రాహుః — ఏవం సతిఛ ఇత్యేవాధికారోస్తు , నాథో
వధినిర్దేశేన పాగ్రీత్వత్యేజిత్యాదికేతు ప్రకరణేనాస్యాధికారః , అధికా
రాస్తరేణోపప్తభిత్వాత్ సప్తప్రతిపత్యర్థమవధినిర్దేశః , అన్యథాప్రతిపత్తి
గౌరవంస్యాదితిచేత్ , తర్హి విభాషాహవిరత్యాదిజ్ఞాపకాశ్రయణేపి ప్రతిపత్తి
గౌరవాదర్థపవావధి త్వేన నిర్దేష్టుముచితఇతి । * ఉగవాదిభ్యో * ఉవర్ణా
దేర్గశబ్దాదేర్వశబ్దాదేశ్చ యత్సాస్యదిత్యర్థానభవతి , గవాదిగణపాతాత్ ,
గవాద్యైర్దగణసూత్రాణ్యాహ । * నాభినభంచేతి * నాభిశబ్దోయతంబ
భతే , నభాదేశంచేత్యర్థః । * నభ్యాక్షిత్వతి * రథాణ్డం సచిచ్ఛద్రంనాభిః
తదనుప్రవిష్టః కాఙ్ఠవిశేషః అక్షః , నచ తదనుగుణత్వాత్తస్మైహితః అజ్ఞానం
తైలాభ్యజ్ఞఃతదపి స్నేహనత్వాన్నాభయేహితమ్ । * రథనాభావేవేతి *
శరీరావయవేతు నాభ్యమిత్యేన , పరేణశరీరావయవాద్యుదిత్యేనేనాస్య

బాధాదితిభావః. * శూన్యమితి * చకారస్యానుత్తనముచ్చయార్థత్వాన్న
 స్తద్ధిశ్శితి టిలాదోనభవతి యేచాభావకర్తృణోరితిప్రకృతిభావస్తుదుర్లభః, న
 స్ప్రిసారణే పరరూపేచ కృతే అనుప్రాభావాత్, ద్విర్వపత్యేతు తద్విధాన
 సామగ్ధ్యాదపి టిలోపాభావస్సుపరిహరః. * నశ్చేతి * చాద్యత్, నశ్చేతిసు
 సవమితినునోరమా, అన్యేత్వాహుః — ఊధన్యశబ్దాత్తత్రోరితి తదాచ
 స్తద్ధిశిచి శావిప్తవదిటిలోపేణజన్తాత్కర్తరిక్విపేణిలోప యలోపయోఃకృ
 తయోఃఅనునాసికస్య క్వితిధ్వైతతఃక్విబన్తాదాచారక్విపిఊధానతత్తత్వాదా
 వాన్తనేపదార్థం నశ్చోఽత్రోరణమావశ్యకమితి. * ఊధన్యశ్చితి * యేచేతి
 ప్రకృతిభావః. * కమృతాచ్చసంజ్ఞాయామ్ * ప్రాక్రితీయేష్వర్థేషుయ
 త్స్యోచ్చస్యాపవాదః. * విభాషాహవిరపూపాదిభ్యః * గవాదిమహవి
 శ్శబ్దపాఠాదిహ హవిర్పిశేషాణాం గ్రహణమ్, నచగవాదిష్వేవ హవిర్వి
 షాణాం గ్రహణం కింన్న స్యాదితివాచ్యమ్, అసంజ్ఞాతవిరోధిత్వేన తత్రస్వ
 రూపగ్రహణస్య న్యాయ్యత్వాత్. * అపూవ్యమితి * అపూపేభ్యోహి
 తం చూర్ణమిత్యర్థః, అపూవ, తజ్జలుల, పృథుక, ముసల, కర్ణవేష్టకేత్యా
 ది, అపూపాదిగణే అన్నవికారేభ్యశ్చేతి పత్యతే, అన్నవికారాలన్న
 ప్రకారాః, అదనీయవిశేషాపైభ్యోయద్వాస్యాదితి తదర్థః, ఓదన్యాః
 దనీయాస్తజ్జలులాః, ఏవంచానేవేవ గణసూత్రేణసిద్ధే అపూపాదీనాం కే
 హంచిత్యణేపాఠఃప్రవక్ష్యాన్తః, హవిరపూపాదిభ్యోవిభాషాయా ఉగవాది
 భ్యాయత్పూర్వవిప్రతిషేధేన నక్తవ్యాధానాశ్చరవ్యాస్తజ్జలులాః, ఛ
 రునామహవిరితికాశికా, స్థాలీవచనస్య చరుశబ్దస్య తత్రత్యే హవిషిఊ
 పచారాద్య్యత్తిరితి కైయటాదయః. * నస్యమితి * నాసికాయైహితమ్,
 నాసికాయాం భనమితి విగ్రహేతు శరీరావయవాచ్చేతి యత్, నస్యమ్,
 తస్యేరుదాహరణంనస్తః, అపాదానేచాహీయరుశూరితి తసిః, యుద్రే
 తు నాసికయా యుద్రోనఃయుద్రః, సుప్రుపేతి సమాసః. * వాభ్యమి
 తి * నాభినభంచేతి సభాదేశః రథనాభావేవ ప్రవర్తతే తస్యగవాది యతా
 సంన్నియోగశిష్టత్వాదితిభావః, తీర్థంఛన్దసిత్యతో2. నువర్తనాదాహ. * శీ
 షాన్నాదేశశ్శితి * శీషణ్యశ్శితి * యేచాభావేతి ప్రకృతిభావః. * శిర

యవ * అత్రవృషశబ్దోఽకారాంతృగృహ్యతే నతునకారాంతః, అన్యథా
 హ్యనదైహార్థం నలోపమకృత్యైవ నిదిశేత్, అన్యథా విశ్వజనేతివత్,
 వృషాయ హితం వృష్యమ్, నాన్తాద్యతితు వృషణ్యమితి స్యాత్ । * బ్రహ్మ
 ణ్యమితి * బ్రహ్మేశబ్దోబ్రాహ్మణపర్యయః, ప్రకృతిభావస్తు యేచేత్యనే
 న పూర్వవత్, ఇహ వృషశబ్దాద్బ్రాహ్మణశబ్దాచ్చ యతః ప్రాప్తిరే
 వ నాస్తి శోష్యనభిధానాన్నేత్యాకరః, తేన నృష్టేహితం బ్రాహ్మణేభ్యో
 హితమితి వాక్యమేవ । * చాద్రభ్యేతి * గవాదిషు రథశబ్దో నపదితః, హి
 తార్థపవ రభ్యేతి యథాస్యాత్ అథా నైరే మాభూదితి । * అజావిభ్యామ్ *
 అజశబ్దఇహ పుల్లిశ్చండపాతః, అతపవ ద్వ ద్వై ఘోషవిశబ్దస్య పూర్వనిపా
 తం బాధిత్యాఽజాద్యదస్తమిత్యజశబ్దస్య పూర్వనిపాతఃకృతః, ప్రాతిపది
 కగ్రహణే విజ్ఞవిశిష్టస్యాపి గ్రహణమితి స్త్రీలిక్ష్ణాదపిథ్యక, తసిలాదిషు థ్య
 నఃపరిగణనాత్పుంసద్భావే రూపం తుల్యమ్ । * అజభ్యేతి * అజేభ్యోఽ
 జాభ్యోవా హితేతివిగ్రహః । * కర్మధారయాదెవేతి * వ్యాఖ్యానాదితి
 భావః । * విశ్వజనీయమితి * విశ్వస్య జనస్సర్వ సాధారణోవేశ్యాదిః, వి
 శ్వోజనోఽస్యేతి బహువ్రీహీవపి సపవాన్యవదాధ్యస్తస్తైహితమితివిగ్రహః ।
 * పఞ్చజనీనమితి * రథకారపఞ్చమాశ్చత్వారోపణ్ణః, పఞ్చజనాస్తైభ్యో
 హితమితి, దిక్పక్ష్యే సంజ్ఞాయామితి సమాసః, పఞ్చజనాది త్యేతస్త్రిభృ
 తి వార్తికత్రయమపి కర్మధారయ విషయమేవ, తేన వస్త్రీసమాసాద్బ
 హువ్రీహేశ్చ ఛపవ । * పఞ్చజనీయః * సర్వజనీన ఇతి * సర్వోజనస్స
 ర్వజనః, పూర్వకాలైకేతి తత్పురుషః, తస్తైహితమితి విగ్రహః, సాధ్య
 థేతు ప్రతిజనాదిభ్యః ఖఖితి ఖఖిపార్వజనీన వైశ్వజనీన శబ్దాభ్యుత్పాది
 తా । * మాతృభోగీణఇతి * ఇహోఖణ్డపదత్వా భావేవ్యటుగ్పాపజిత్యనేన
 యథాణత్వం భవతి తథా ప్రాగేవోపపాదితమ్, మాతృభాగః శరీరం
 తస్తైహితమితి విగ్రహః, యద్యపి “భోగస్సుఖేఽస్త్రాద్యిదిభ్యతావహేశ్చ
 ఫణకాయయోః” ఇత్యమరేణాహేరిత్యుక్తం తథాపి ప్రయోగబాహుళ్యా
 భిప్రాయంతత్, శక్తిస్తు శరీరమాత్ర ఇత్యాకరః మాతృపితృశబ్దాభ్యామా
 త్సర్గికః ఛపవ మాత్రీయఃపిత్రీయః, రాజాచార్యాభ్యాస్త్రాస్సర్గికః ఛపి *
 భవత్యనభిధానాత్ శక్తిస్తు రాజైహితం ఆచార్యాణామితివాక్

త్యాకరః । * సర్వపురుషభ్యామ్ * ఆభ్యాం శబ్దాభ్యాం యథాసంఖ్యం ॥
 ధక్షాస్తస్తస్తైహితమిత్యర్థైః ప్రాక్రీతి తేతి ఛస్యావవాదౌత్తతి సూత్రార్థః ,
 సర్వాదితి అనుకరణత్వాత్సర్వనామ కార్యాభావః * పురుషాద్వధవికా
 రేతి * యోగ్యతా బలాదిహ వస్త్వీనమర్థవిభక్తిర్లభ్యతే, తేనకృతేత్యత్రతూ
 పాత్తైవ శృతీయాతదాహ * పురుషస్య వధభిత్వాది * సమూహేష్యణితి *
 తస్య సమూహాభ్యసేన । * గ్రన్థాలినితి * కృతేగ్రన్థభిన్యసేన । * అప్రా
 వృత్తితి * పారుషేయః ప్రాసాదభిత్వాకో నకస్యావ్యవవాదోఽయం ధక్షిత
 భావః । * మాణవ * ఖిఘోఘీతృ రణం వృద్ధ్యర్థం స్వర్వాధ్యం చ, యద్యపి
 మాణవేవృద్ధిస్వస్థిసంక్షేప తథాపి మాణవీనీ భార్యభిత్వత్ర పృథినిమిత్తస్యచే
 తి పుంవద్యానప్రపేధార్థమిత జ్ఞేయమ్ । * మాణవాయేతి * ఋనోఽకుత్స
 తనువత్యం మాణవః, అవత్యేకుత్సితే మూఢేమనోరాత్సర్గికఃస్మృతః, “ స
 కారస్యచ మూర్ధన్యపైనసిగృహితి మాణవః ” ఇత్యవత్యాధికారస్థ వార్తీకా
 ణ్ణత్వం తద్వచార్థికమేతతూన్త్రస్థ నిర్దేశ శ సిద్ధార్థ కథనపరమిత్యాహుః ।
 * చారిణీమితి * చరితీతి చరిఃపచాద్యచ్, చరిచలిపటవదీనామితి ద్విర్వ
 చనం వికల్పితత్వాదిహ సభవతి, తతఃసంజ్ఞాయాంకినిచరకః । * తదర్థం
 వికృతే * తస్మైహితమిత్యతః తస్మాభిత్వనువర్తతే తదాహ * చతుర్థ్యం
 తాదితి * తదర్థమితి * సామాన్యేనపుంసకం వ్యతయేన సప్తమీస్థానే ప్ర
 కమెత్త్యాశయేనాహ * తదర్థాయామితి * వికృత్యర్థాయామిత్యర్థః, త
 దితి సర్వనామ్నా హివికృతః పరామృశ్యతే ఏవంచ వికృతిరేవ ప్రథనా
 నిర్దిష్టేతి సమగ్రానాం ప్రథమాదిత్యధికారోవ్యత్ర నిర్బాధవీవ । * శబ్ద
 వ్యమితి * ఉగవాదిభ్యిత్తి యత్ । * ఛదిరుపధి * సమాహారేద్వద్యేసా
 త్రం పుంస్త్వమ్, ఛస్యావవాదోయమ్ । * ఛారిషేయాణీతి * ఛాద్యతే
 నేనేతిధవి, అర్బిః శుచి హుస్మ పిఛాది ఛర్తిభ్యిత్తిః, ఇన్ద్రియైశ్చిన్దు
 చేతిహాస్వత్వమ్, యదాతుచర్తదికారశ్చది, తదాపరత్వాచ్ఛర్త్యణోఽభి
 త్యక్తోప్రాప్తోతి ; పూర్వవిప్రతిషేధేనతు ఛక్షేవేవ్యతే ఛాదిషేయం చ
 ర్త్వ, అహచయజ్ఞావజ్ఞః పూర్వవిప్రతిషేధం ఛక్షేత్తి, యత ఉదాహర
 ణమ్, త

, వికారః ;

ఛాదిచర్త ఉగవాదిభ్యిత్తి

యత్ , ఇన్ద్రస్యదాహరణమాపానహ్యమిత్యనుపదం వక్ష్యతి । * బాలే
యాఇతి * “ కరోపహరయోఃపుంసిబలిఃపాన్యంగజేస్త్రియామ్ ” ఇత్య
మరః । * ఉపధిరితి * ఉపసర్గే ఘోఃకిరితి ధాఇఃకిః , అతోలోప ఇతిచే
త్యాలూపః । * విప్రతిషేధేనేతి * యజ్ఞావళిఇతి వార్తికేనేత్యంః , న
ను ధజ్విధౌఛదిరిత్యస్య ఇన్ద్రవిభావుపానహృచ్చ విశిష్టగ్రహణేన ప్రతిపదో
క్తం బలీయఇతి సిద్ధేకినునేన పూర్వవిప్రతిషేధేన , అత్రాహుః — నిరవ
కాశత్వే సత్యేన ప్రతిపదవిధిత్వం బలీయత్వే ప్రయోజకం నతుసావకాశత్వ
ఇత్యన్వేనైవ మునివచనేనానుమీయతే , తేన స్వంపితడాకానీత్యేనయుక్తం
పరత్వాన్నున్నున్ప్రవృత్తేః , ప్రతిపదోక్తత్వాద్విర్లుమాశ్రిత్య స్వాం పితడాకా
నీతిమతుంచులమ్ , అత్తన్నితిద్విస్య ఆపత్తిష్టనీతుగదాహరణే సావకా
శతయా ప్రతిపదోక్తస్యా బలీయస్వాదితి । * చర్మణోఽఞ్ * తదర్థమిత్యా
ది పూర్వోక్తైర్ధైర్థా స్యాచ్ఛాచపవాదః , చర్మణఇతి షష్ఠీనతు పశ్చామ్ ,
పశ్చామ్యాస్తు చర్మశబ్దాచ్చర్మణ్యాయాం ప్రకృతౌ ప్రత్యయస్సాన్యత్ , చ
ర్మణాద్విపీత్యాదౌ నచేష్యతే చార్మణాద్విపీతి తదాహ * చర్మణాయావి
కృఃరితి * నాద్యేన్యైఇతి * పధిపవిభ్యామిని రన్నీత్యయే వ ప్రశబ్ద ఆ
ద్యుదాత్తశ్చర్మవాచీ , తస్యవికారఇత్యణ్ , టిడ్డతిజీవ , వాగ్ధీరిజ్జుప్రస్యై
వధేరాణాదికేష్ట్రీనితు వగ్రీతి భవతి , తతోఽక్ష వాద్రమ్ , “ నగ్రీఃగ్రీ
వరస్రాస్యాత్ ” ఇత్యనురోపి , చక్షాన్పవశ్యవర్ధి కాఃపశ్యేతి భాష్యమ్ ।
* తదస్య * ప్రథమాసమగ్ధాత్వాన్రిపదికాత్ షష్ట్యైర్ధై సప్తమ్యైర్ధై చ య
ధావిహితం ప్రత్యయోభవతి , స్యాదితి సమ్భావనేఽలమితి చేదిత్యాదిసా
సమ్భావనేలిజ్ , ఇష్టకానాం బహుత్వేన పాన్రికారలసాంస్యాదిత్యేతన్న
మ్భావ్యతేదేశస్య హి గుణేన పాన్రికారోఽప్రికార్యాదితి సమ్భావ్యతే ,
ఇహప్రకృతి వికారభావస్తాదర్థ్యంచ నవివక్షితమ్ , కిన్తు యోగ్యతామాత్రం
తేన పూర్వస్యానుమవిషయః , ద్విప్రచచ్ఛిగ్రహణం సప్తప్రతిపత్త్యర్థమ్ ,
తదస్యాత్త్యప్రినితి వత్సకృత్తచచ్ఛిగ్రహణేనైవేష్టసిద్ధః .

— శ్రీ ఛయతోః పూర్ణోఽవధిః ౬ —

* పాన్రిగ్వత్యేష్ట * తథిత్యేవ వత్తవ్యేపాన్రిగ్వతేది వచనం
నుభోక్తయోఽన్రికాదవాః అవవాదః , సర్వభాషా వత్సకృత్తవ్యయముగాః ,

శీర్షచ్ఛేద్యాద్యద్యచ్ఛేద్యే తేన విచ్ఛేదేపి పారాయణ తురాయణే
త్యాదౌ తథావయథాస్యాది తేన మర్థమ్, నచైవం పారాయణాది నూత్ర పవత
ఇన్ది దిశ్యతామితి వాచ్యమ్, ఉత్తరసూత్రే యేహం పర్యుదాసక్రియ
తే గొఘచ్చాదీనాం తేభ్యః తభిః ప్రకృతసూత్రం వినాలాభాభావాత్, త
థాచగొఘచ్చికః, సాస్తతిక ఇత్యాదౌ తభిర్థమిదం నూత్ర మత్రప్రదేశే ఆ
రభిమితి బోధ్యమ్ । * ఆహోదగొఘచ్చ * తదహోతీతి * ఇహ తద
హోమితి సూత్రాత్తతమచప్రత్యయాంతం నానుక్రియతే, కింతు తిజ
స్తవైకదేశశ్శబ్దస్తపవ వ్యాఖ్యానాదితి భావః । * అభివ్యాపేతి * తే
న వైవృతచ్ఛ్రుతిక ఇత్యత్రాత్వత్వద్ధేతక్ భవతీతి భావః, ననుపరిమాణాన్పుభ
స్సఖ్యైః హణం వ్యర్థమ్, పరిమీయతే పరిచ్ఛిద్యతే యేన తత్పరిమాణం
సఖ్యాయాపీచ పరిచ్ఛిద్యత ఇతి సాపి పరిమాణ మెవేతిచేత్, తత్ర శ్లోక వా
ర్తికమ్, “ ఊర్ధ్వమానం కిలాంతానం పరిమాణంతు సర్వతః । ఆయామస్త
ప్రమాణం స్యాత్సఖ్యైభాహ్యేతు సర్వతః ” ఇతి, అసాధ్యః తులాదావా
రోప్యయేన ద్రవ్యాంతరపరిచిన్నగురుత్వేన పలాదిశబ్దవాచ్యేన పాపాణాది
నా సువగ్గాదేర్గురుత్వమున్నీయతే తడువ్వానమ్, ఆరోహణాచాగ్గియః, పరిణా
హహాదిస్తారః, తాభ్యామారోహపరిణాహోభ్యాం స్వగతాభ్యాం యేనకా
ష్టాదినిర్దితేన వ్రీహ్యేదిపరిమీయతే తత్పరిమాణం ప్రస్థాది, పరిస్సర్వతో
భావే ఆయామోదైర్ఘ్యంసయేన మీయతే తత్పరిమాణం తచ్చక్షచిత్త్రిగవ
స్థితస్య వస్తునోభవతి, యథావస్త్రాదేర్వస్తాదిః, క్వచిదూర్ధ్వాధోభావావ
స్థితస్య భవతి యథాహస్తేనముదకమ్, ఊరుద్యయసముదకమితి, సఖ్యై
తూన్యాన పరిమాణప్రమాణేభ్యఃపలాది ప్రస్థాది హస్తాదిభ్యస్త్రీభ్యోబ
హిర్భూతా ఏకత్వ ద్విత్వాదిరితి, ఇహసఖ్యైపరిమాణయోరేవ ప్రకృతత్వే
వ్యుత్పన్నాన ప్రమాణయోర్వివేచనం ప్రసక్తాత్కృతమితి బోధ్యమ్ । * అస
యామోనిహాదిభ్యః * నిషగ, పణ, పాద, మాష, వాహ, ద్రోణ, షష్టి
ఇతి సప్తనిహాదయః, తత్ర ద్రోణశబ్దఃపరిమాణవాచీ, షష్టిశబ్దస్సఖ్యై
వాచీ తాభ్యారి తభిప్రాప్తేవచనమ్, ఇతిరేహంతు షష్టానామున్యానోహ
చిత్వేన త్పర్యసూత్రేన తత్త్విద్ధేనమానప్రతిషేధార్థం వచనమ్.

అన్యేత్యేత్యుక్తమ్

మాణశబ్దేన గృహ్యతే , తేన సర్వేభ్యస్తజ్జి ప్రాప్తై తగ్విధానార్థం వచనమ్,
 నచైవం పరిమాణస్తు నర్వతత్త్వతి భేదేన వ్యుత్పాదనం వ్యర్థమితి వాచ్యమ్,
 ప్రమాణ పరిమాణాభ్యాం నష్ట్యాయాశాపి సంశయే ఇత్యాదావస్యోవ
 యోగాదితి పక్షద్వయమపేక్షితం దమజ్ఞయోగం స్పష్టమ్ , అథకిమర్థా
 మసమా నభివ్యవ్యతే ప్రాతిపదిక గ్రహణే తదస్తగ్రహణాభావాదే వేష్ట
 సిద్ధేరతఃపా * అసమానగ్రహణమితి * సుగవ్యమితి * ఉగవాదిభ్యాయ
 త్ . * యవాపూవ్యమితి * విభాషాపరిపూపాదిభ్యుతి యత్ , అన్న
 వికారత్వాదేవ సిద్ధే అపూపాదీనాం ప్రతిపదపాత సామర్థ్యాత్తదస్తవిధి
 ర్నేతి న్యాసగ్రన్థస్తూపేక్ష్యః , వృత్త్యాది గ్రన్థవిరోధాదితిభావః , అతఏవ త
 ర్నుత్రే అపూపాదీనాం కేహంచితౌతః ప్రపజ్ఞాపర్థభ్యుత్పాదామ . * ఇ
 తఃసర్వమితి * జ్ఞాపకేన తదస్తవిధౌ లభ్యేవ విశేషవ్యవస్థాస్థమిదమ్ , సజ్ఞ్యా
 పూర్వపదానామితికిమ్ ! ఇహమాభూత్ పరమపారాయణం వరతయతి .
 * ద్విశూర్పమితి * తద్ధితార్థే ద్విగురయమ్ , ఏహాప్రకృతిలుబ్ధస్తానభ
 వతీతి సజ్ఞ్యాపూర్వపదాదవ్యప్తాచూర్పరాపదశ్చ న్యతరస్యామితి పాప్ర
 స్యాభ్యుత్పాదోవాచ్యర్థస్తూర్వేతిలుక్ . * ద్విశౌర్పకమితి * పరిమాణాంత
 స్యేత్వత్తరపదవృద్ధిః , తతోద్విగుంప్రతి నిమిత్తత్వాభావాల్లుగభావః ,
 యద్యవ్యధ్యర్థై సూత్రే ద్విగోఽపరస్యాహీయస్య లుగత్యేవ మూలేవ్యా
 భ్యాస్యతే , తథాపి ద్విగోర్నిమిత్తస్యేతి వ్యాఖ్యేయమేవ , ఆస్యథా అత్రై
 వ తతోలుకస్యోత్ , ఏతచ్ఛాద్యధేతి సూత్రే స్ఫుటికరిష్యతే , తవరః
 కిమితి ! దీర్ఘాకారస్య వృద్ధౌ కృతాయామపి యాపే విశేషోవాస్తీతి ప్రశ్నః .
 * నిషేధోనప్యాదితి * తథాచ వృద్ధినిషేధాభావాదాయ తపరకరణమావశ్య
 కమితి భావః , ఇదంచ పుంసద్భావనిషేధాభావాపాదానం పూర్వపదస్య
 వృద్ధిభావ సత్కేక్రియతే , యదాతు — పూర్వపదస్య పాక్షికీ వృద్ధిక్రియ
 తే తదా ఫలోపభావ వృద్ధినిమిత్తం తద్ధితభ్యుత్తరపదాకారస్య వృద్ధినిషే
 ధేపి ప్యాదేవ పుంసద్భావనిషేధత్వతి బోధ్యమ్ . * శతాచ్చ * అశలేఅభి
 ధేయే ఆర్షీయేవ్యర్థేషు తస్యతాస్తః , ఉత్తరసూత్రేణ పాప్రస్య కనోప
 వాదః , చకారో నమానభివ్యవ్యసకర్మాణార్థః . * ద్విశతకమితి * ద్వా
 చ శతంచ తేహం నమానాః ద్విశతమ్ , ద్వ్యధికంవా శతం ద్విశతే త

తనకా , ప్రాగ్భవేనైవభూతానాం తదంతరంగములుకీర్తనయా
 ఇష్టానమాసాదపి ప్రాప్తోతీత్యనమాన ఇత్యేతస్మాదనయనముచితమితి భా
 వః । * త్యంతశబ్దస్తాయాఇతి * త్యంతసహితాశబ్దస్తేత్యంతరపదలాపీనమా
 నః । * పశ్చాత్తత్యతి * లోకీక్యాపృథ్వా యా ఉదాహరణమ్ , బహుక ఇతి
 తు పారిభాషికాః । * సాప్తతిక ఇతి * తతోభోత్వాదాదివృద్ధిః , తస్యేకా
 దేశే యస్యేతిచేతికారలాపః , అర్థవత్ప్రతిబింబస్య గ్రహణాద్భిన్నయవస్య
 తిశబ్దస్య పర్యుదాసోనభవతి , కతికః , చత్వారింశతక ఇతి , ఇమమత్రాస్తా
 తః । * వతోరిద్వా * వతోరితి పశ్చాత్తే సాచ కనితి ప్రథమాయాష్ట
 ఘ్నీం కల్పయతీత్యాహ * వత్సం తాత్రానభతి * తావతిక ఇతి * యత్తదే
 తేభ్యఇతి వతుమ్ ఆనర్వనాముత్యాత్మమ్ । * కతన్య ఇతి * అన్యథా
 త్యంత శబ్దస్తయోపపర్యుదాసాద్భిన్నతీత్రంశద్భావంక దుర్లభ ఇతి భావః ।
 * వింశక ఇతి * తివింశతేర్దితీతి తిశబ్దలాపః । * అర్ధిక ఇతి * అర్ధశబ్దస్య కా
 మాపణార్థే రూపత్వాద్భాగవదపేక్షయా అసామర్థ్యంనశబ్దమ్ , ప్రక
 రణాదివశేన భాగవిశేష విజ్ఞాతేనతి నాన్త్యసామర్థ్యమితివాబోధ్యమ్ , ఏ
 తెనార్ధశబ్దస్య సాపేక్షత్వాత్తదస్తాదేవ తిత్ ; త్రోణార్ధికః , ప్రస్థార్ధిక ఇ
 తి కేహందిదుక్తిపరాస్తా । * శూర్పాత్ * శూర్పశబ్దస్య పరిమాణవాచి
 త్యాప్తభిప్రాప్తై తదపవాదత్వే నాభోవత్కే విధీయతే । * తతోతకనామి
 తి * శతమానం పరిమాణం తత్తతోప్రాప్తః , వింశత్యాక్రీతం వింశతికమ్ ,
 సంజ్ఞాశబ్దాయమ్ , అనంజ్ఞాయాంహి వింశతిత్రంశద్భావమితి ఘ్నా
 స్యాత్ , సంజ్ఞాచ యదిపరిమాణస్య తదాతతోప్రాప్తః , అథాన్తరస్య చే
 త్రహి తకన్ ప్రాప్తః , వసనశబ్దాత్తు తగేవ , సహస్రశబ్దస్య సత్త్వావాచి
 త్వాత్తతనంభ్యాయా అతిశబ్దస్తాయాఇతి కన్ ప్రాప్త ఇతి వివేకః । * అధ్య
 ర్థపూర్వ * అధ్యరూపాధ్యమప్రిక తదధ్యర్థమ్ , ప్రాదిభ్యోధాబుజస్యే
 త్యంతరపదలాపః , అధ్యర్థశబ్దఃపూర్వయస్మిన్నితి బహువ్రీహిగర్భ బహు
 వ్రీహాకృతే అధ్యర్థపూర్వంచ ద్విగుశేషితి ద్వైత్వః , సాత్రం పుంస్త్యమ్ ,
 ద్విగోరితి పశ్చాత్తే వతు వక్తీత్యాశయేన వ్యాచక్షే . * అధ్యర్థపూర్వాది
 త్యాది * ఏతచ్చ వృత్తికారరిత్యా వ్యాఖ్యాతమ్ , అత్రవార్తికమ్ , ద్విగో
 ర్ముక్తిచిత్త్యంతరగ్రహణం ద్విగోర్నిమిత్తం యన్తథిత్తస్య లుగితి వక్తవ్యమ్ ,

ద్వాభ్యాం శూర్పాభ్యాం శ్రీతం ద్విశూర్పమ్ , ద్విశూర్పేణశ్రీతం ద్వి
 శౌర్పికమితి పూర్వోక్తాదాహరణే తథోలుక్తాభూదితి , సన్దేహం ద్వయో
 శూర్పయోస్సమాహారః ద్విశూర్పీతయా శ్రీతమితి విగ్రహే ద్విశూర్పమితి
 రూపం నస్యాత్ , తద్ధితస్యాత్ర ద్విగౌరనిమిత్తతయాఽధ్యధేః లుకోఽప్ర
 వృత్తేః , ద్విగోఽపరస్యేతి వ్యాఖ్యానాయాంతు సిద్ధమిష్టమితిచేత్ మేవమ్ ,
 అద్వపశేషాసంప్రత్యయే అతన్నిమిత్తాదపీతివచనాన్తరస్య వార్తికకృతైవో
 క్తిత్వాత్ , యత్ర తద్ధితార్థద్విగునా సహాధో నభిధ్యతే తత్ర సతద్ధితో య
 స్యనిమిత్తం నభవతి తస్మాదపి ద్విగోఽపరస్య లుగితివక్తవ్యమితి తస్మాదేకః,
 ఏనంచ ద్విశూర్పమితి తద్ధితార్థ ద్విగునాసహ ద్విశూర్పాప్రతీతమిత్యస్యా
 ధోనభిద్యతఇతి సమాహారద్విగోఽపరస్య తద్ధితస్య లుగ్భూత్యేవేతి నకా
 వ్యసవపక్షిః , ఇస్తుతస్తు — సూత్రే ద్విగౌరితి వక్షీమాశ్రిత్య ద్విగౌర్ని
 మిత్తం యస్తద్ధితఇతి వ్యాఖ్యాన ప్రథమ వాఠికం ప్రత్యాఖ్యాతుం శ
 క్యమ్ , ద్విశూర్పాప్రతీతమితి విగ్రహేతు ద్విశూర్పా దేవ ప్రత్యయో
 భవతి అవ్యవికన్యాయామ్ , నతుద్విశూర్పీశబ్దాదిత్యాశ్రిత్య ద్విత్వీయమపి
 ప్రత్యాఖ్యాతుం శక్యమ్ , సన్వధ్యర్థశబ్దసన్ధ్యావాచ్యేవ తథాచలోకే గ
 న్యతే , ఏకోఽధ్యర్థోద్వాదితి , అతపవాద్యర్థకమితికా । * అధ్యర్థకం
 సమితి * తద్ధితార్థద్విగుః , అధ్యర్థసాంపత్సరికమిత్యాదౌ సన్ధ్యాయాసం
 సత్సరసన్ధ్యస్య చేత్య త్తరపదవృద్ధిశ్చ భవతి , తత్కామధ్యర్థపూర్వగ్రహణే
 నేతచేత్ , అత్రాహుః — సన్ధ్యాకార్యమేతస్య కిచ్చిన్నేతి జ్ఞాపనార్థ
 మిదం లేన క్ ద్విగుసమాసవృత్తిభ్యోఽన్యత్ర భవతి తద్యథా అధ్యర్థంక
 రోతి , నేహకృత్వసుచ్యయసకృత్ఫలాంతం త్రియామభినిర్వర్త్యపు
 నస్తామేవ కుర్వన్త ద్వేనివర్తతే సపవముచ్యతఇతి । * పాఞ్చికలాపికమి
 తి * పాఞ్చికలాపాఽపరిమాణమస్యేతి విగ్రహేతద్ధితార్థేతి సమాసః , తదస్య
 పరిమాణమితి తథా , ఏనం పాఞ్చికలాపితికమపి బాధ్యమ్ , పాఞ్చికలాపి
 నోగ్భూజ్ఞాపరిమాణమస్యేతి విగ్రహేపూర్వవత్సమాసతద్ధితౌ , భస్యాథే
 తద్ధితఇతి పుంసద్వాహ్లాహినిశబ్దస్యేకార నకారయోరభావపరిమాణవి
 శేషస్య నామధేయేపతే , అనంజ్ఞాగ్రహణం ప్రత్యయాం తస్యవిశేషణమ్ ,
 నతుద్విగోః , ఏతద్వవృత్తికృతానూత్రాయమురుధ్యవృద్ధితమితి ఇహాపి

తథోక్తమ్, భావ్యవారికయో స్వసంజ్ఞాగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యాతమ్, త
 థాహి ద్విగువిశేషణమసంజ్ఞాగ్రహణం, పశ్చిమలపశ్చిమలోహితశబ్దావ
 ద్విగుకృతద్వితలుకావేవసంజ్ఞే, యస్తు తాభ్యాముత్పద్యతే తతో సమ్రాయ
 తపన ద్విగోరనిమిత్తత్వేన తస్య లుగభావాదితి । * విభాషా * టిట్టనోలుగితి
 ప్రత్యాదేశపక్షేతు లుజ్జభవతి, ప్రత్యాదేశస్య ప్రత్యయసన్నియోగ
 శిష్టత్వాదితిబోధ్యమ్ । * అధ్యర్థసహస్రమితి * శతమానవింశతికేతివిహి
 తస్యానోలుక్, తదభావపక్షేతు సంఖ్యాయాస్సంవత్సరసంఖ్యస్యచేత్యత్త
 రపదవృద్ధిః, అధ్యర్థశబ్దసంఖ్యైవాచీత్వధునైవోక్తత్వాత్ । * ద్విత్రిపూ
 ర్వాత్ * అధ్యర్థగ్రహణముత్తరార్థమనువృత్తమపీహ నసంబధ్యతే, ద్వి
 గోరితితు సమృద్ధ్యతపన పక్షేనమానం వ్యావర్తయితుమ్, అత్రచ వ్యాఖ్యాన
 మెవశరణమ్, ద్విత్రిభ్యం నిహిదిత్యేవ సిద్ధే పూర్వగ్రహణం చిత్త్యప్ర
 యోజనమితిహరదత్తః । * ద్వివైషిగ్కమితి * ప్రాగ్వాతేష్ఠా, మతాస్తరే
 తు తగితి మనోరమాయామ్, నిహిదిభ్యః సమాసే తగభావాత్పరిచ్ఛేద
 కమాత్రం గృహ్యతఇతి మతాస్తరేపి తథేవ భవతి, తస్య తేయాన్తానస్యా
 పి పరిమాణత్వాదగోపుచ్ఛేత్యాది నాపర్యుదస్తత్వాత్తగభావే నిహిదిభ్య
 స్తథాప్రాప్తే అసమాసే తగ్విధానేపి సమాసేతథాపివ ప్రాప్తత్వాదిత్యన్యే,
 పరిమాణాస్తస్యేతు త్తరపదవృద్ధిః, ద్విగోరితి సమృద్ధాన్నేహలుక్, ద్వి
 యోర్నిమగః ద్వినిమగః, తేనక్రీతం ద్వివైషిగ్కమ్, అధ్యర్థపూర్వేత్యస
 మృద్ధాదధ్యర్థ వైషిగ్కమిత్యత్రాప్యనేన లుజ్జభవతి । * చిన్తాన్త *
 చకారేణ ద్విత్రిపూర్వాదిత్యనుకృప్యతే, తత్ఫలంతు చానుకృష్టస్యో
 త్తరత్రానువృత్త్యభావః । * వింశతికాన్థః * శతమానవింశతికేత్యణి ప్రా
 ప్తే తస్యలుకిచ ప్రాప్తే ఖోత్రవిధియతే । * ఖార్యాః * తదస్య పరిమాణ
 మితి తథాప్రాప్తే తస్యలుకి ప్రాప్తే ఈకన్విధియతే, కన్విధౌ కేణితిహ్రీ
 స్వస్యాత్, ఇకన్విధావపి యస్యేతిచేతి లోపాదిష్టం నసిద్ధతీతి భావః ।
 * ప్రాణ్యైక్తార్థవైవేతి * అయంభావః — పాదస్యపదాజ్ఞాతిగోవహతే
 ప్సిత్వత్ర ప్రాణ్యైక్తవైవహి పాదస్యగ్రహణమ్, తస్యైవ హ్యజ్ఞాదిభిర్గతివ
 చనైసమృద్ధ సమృద్ధాత్, తథాచ పద్యత్యతదర్థత్యాదావపి తస్యైవా
 నున్మత్తి, ఇహతు పణమామభ్యాం సాహచర్యాత్పరిమాణవాచినోగ్రహ

తిః, రత్నానిమిత్తకో నిర్వేశో రత్నానిర్వేశః, సమృద్ధిపథ్యానమాసః। * స
మమిత్యాది * పంచ సమ్మదానప్రైవాధికరణత్వవిపక్షయా ఇప్రసిద్ధౌ
ఉపసంఖ్యానం నాదతవ్యమితి భావః। * పూరణాద్ధాత్మక * పూర్యతే
నేనేతి పూరణోద్ధః, తద్వాచినోద్ధశబ్దాచ్చతత్సాత్। * అధికృతి *
అధాచ్యుతి వక్తవ్యమితి తిథిప్రాప్తస్థిత తస్మిన్స్త్రియాం జీవాన్వి
త్, ఇష్యతేను టావ। * రూపకస్యేతి * రూపకం కామావహమ్। * రూ
పభితి * తథాచ భాగవద్వ్యసాపేక్ష త్వేనాసామర్థ్యమిహానోద్భావనీయ
మితి భావః। * భారభూతేభ్యో వంశాదిభ్యితి * నను వంశాదయశ్చబ్దాః
తేకథం భారభూతా ఇత్యుతతహ * భారభూతానితి * భారశబ్దోఅర్థద్వా
రా వంశాదీనాం విశేషణమితి భావః, భారేభ్యితి వక్తవ్యే ప్రత్యేకం సం
బద్ధవినక్షయం సూత్రే భారాదితి నిదేశః। * వస్త్వితి * వస్త్రం మూ
ల్యమ్। * సన్న్యసన్యసహరతి * ఆధారప్రమాణాదాధేయప్రమాణస్యయ
దనాధిక్యంతమపసర్జనం ధారణం సన్న్యవతేరర్థమైన సకర్మకత్వాత్తదితి ద్వి
తీయాంతానువృత్తిర్నవిరుద్ధ్యతే తదాహ * ప్రథంస్వప్తిన్మితి * ప్రాప్తికీతి *
లక్ష్యతత్వాన్వీనీ, అపహరతీత్యేతద్వ్యాచక్షే * ఉపసంహరతీతి * తత్ప్ర
చీతి వార్తికేఽప్తికపదతి గ్రహణం సన్న్యసన్యవ హరతి నివృత్యర్థం ద్రో
ణపరిమిత ప్రీత్యౌదా ప్రోశబ్దోలాక్షణికః। * పక్షేతభితి * ఆధకాదీనాం
పరిమాణత్వాత్ప్రేతి భావః। * ద్విగోష్ఠంశ్చ * స్థనితి ఛేదస్తదాహ। * పి
త్వాదితి * ద్వాభితి * నయ్యాభ్యామిత్యైజాగమోనశబ్దాః, వృద్ధి ని
షేధసన్నియోగేన తద్విధానాత్ పృథ్వీప్రాప్త్యభావాత్। * అపరి
మాణేతి * ఆచితస్యపరిమాణ త్వేపి తస్మిన్సూత్రే విశిష్యగ్రహణాదితి భా
వః। * ద్వైకులిజకీతి * అసంజ్ఞాశాణయోరిత్యుత్ర కులిజశబ్దోఽపిష్యతే, తే
నోస్తరపదవృద్ధి ర్నేత్యాహుః। * తదస్యపరిమాణమ్ * ఇహ పరిమాణశబ్దేన
పరిచ్ఛేదకమాత్రం గృహ్యతే నతు సర్వతో మానమేవ, ఉత్తరసూత్రే స
ంఖ్యాన్యాసపరిమాణేన విశేషణాత్ పప్తిజీవితం పరిమాణమన్యహృతికః,
సోఽస్యేతి వర్తమానే పునస్తదస్యేతి గ్రహణాత్ ద్వైషజీవితం పరిమా
ణమన్య ద్విహృతికః, త్రిహృతికత్వాదౌ అభ్యర్థేతి లుబ్ధభవతి, స్వప్తంచే
దం కాశికాదౌ। * పూర్వసూత్రమితి * తేన పక్కాగావపరిమాణమన్య

పశ్చాత్ గోసంక్షయత్యాది సిద్ధతి, యదాతు — ప్రకృత్యర్థమైవ పరిభేదితా
 సంఖ్యపశ్చాద్ గావోఽన్యసంఖ్యస్యైతి తదాత్మప్రత్యయోనభవతి పరిమాణస్య
 ప్రత్యయార్థత్వాభావాత్, ఏతచ్ఛార్వాదగోపుచ్ఛేతిసూత్రైశ్చైవ సేవసప్త
 మ్, స్వాధ్యక్ష ఉదాహరతి । * పశ్చేచ్ఛేవేతి * స్తామేడవిధిరితి * ఉత్తరణమే
 కమింశత్యైత్ర తిలోపార్థమ్, త్రయస్త్రింశాకౌ టిలోపార్థంచ । * పశ్చా
 దశమస్త్రాగ్నితి * సామూహ్యవీత, ఏకం సామత్యచేత్రియత్యతిహి శ్రుతిః
 తత్ర త్వచస్య పశ్చాత్పత్వః ఆవృత్యా పశ్చాదశమస్త్రాగ్నిస్తదశేస్తామే అ
 న్త్రాయాముచ సప్తకృత్వ ఆవృత్తిః ప్రథమ మధ్యమయోఽస్తు పంచకృత్వప
 చ, ఏకవింశేస్తామేతు త్వచస్య సప్తకృత్వ ఆవృత్తిరితిజ్ఞేయమ్ । * ఛన్దోఽగ్రే
 రితి * సామగైరిత్యర్థః । * పక్షిరవింశతి * తదన్యపరిమాణమితి వర్తతే,
 పశ్చాత్పక్షస్య టిలోపః, తిప్రత్యయః, చోఽకురితికుత్వం పంచపదాని ప
 రిమాణమన్య పక్షిరచ్చనృత్య కాశికా, పదశబ్దాలత్ర పాదపర్యాయాగ్ని
 హరదత్తః । * రూఢీశబ్దాగ్నితి * తథాచాత్మ నావయవాధైభినివేష్టన్యమ్,
 పక్షిశబ్దాహి నానాథః, అస్తిక్రమశన్నివేశే బ్రాహ్మణపక్షిః పిపీలికాప
 క్షిర-రితి, అస్తిచ దశసంఖ్యాయాం పక్షిరథగ్నితి దశరథగ్నిత్యర్థః, అస్తి
 హి ఛన్దో విశేషే యస్య పశ్చాత్పక్షాః పంచపాదాః, తథాచ ఛన్దోవిశే
 షపవావయవాథా నాన్యత్రైతి బౌద్ధమ్, ద్వయోద్దేశతోర్విన్యావశ్యత్యప్ర
 త్యయః, అపదత్వంచ క్షౌదశతౌ పరిమాణమన్య వింశతిః అపదత్వ నిపాత
 నాన్నకారస్యానుస్వారః, కేచిత్తు — పిక్షాభావముక్త్యా అపదత్వం చేతిన
 పతన్తి, త్రయాణాం దశతాన్త్రిన్యావశ్యచప్రత్యయః, మతాన్తరేతు
 త్రిం భావః, త్రయోదశతపరిమాణమన్య త్రింశత్, ఏవం చతుర్థాంచ
 త్వారిక, పశ్చాదాం పచ, ఆభ్యామపి శత్యైత్యయః, షట్టాం దశతాం
 షష్ఠిశ్చప్రత్యయః అపదత్వంచ, షట్దశతపరిమాణమస్యాః షష్ఠిః తత
 స్త్రిభ్యోపి తిప్రత్యయపచ, సప్తానాం దశతాం సప్తలప్తానాం దశతాం
 అశీసనానాం దశతాం నవ, దశానాం దశతాం శభావః తప్రత్యయః దశ ద
 శతపరిమాణమన్యశతమ్ । * పంచద్వశతౌ * ఇమాదత్యస్తత్యేననిపా
 త్యేతే నర్దైభిధేయే, తదన్యపరిమాణమన్యమనంతరతపచ । * దశపితి *
 దశపరిమాణమన్య । * పక్ష్యైతి * వాగ్రహణాత్సంఖ్యాయాగ్నితి కనపి భ

పరీతిభావః । * త్రింశచ్ఛత్వారింశతోః * వ్యత్యయేన పశ్చిమ్యథై పక్షిద్వి
 వచనమ్ , చత్వారింశతోబ్రాహ్మణ్యతి పాతేతు సమాహారద్వైత్వాత్మ
 ఇచ్ఛమ్యోకవచనమ్ , ఇహబ్రాహ్మణ సంజ్ఞాయామితి పక్షీ సమాసేన నిర్దై
 ఘ్నుముచితమ్ , తథాహి సతి బ్రాహ్మణస్య చేతస్సంజ్ఞైతి స్ఫుటిభవతి , అన్య
 థాతు యస్య కస్యచిత్ సంజ్ఞాయాం బ్రాహ్మణస్థేచప్రయోగఇత్యనిష్టా
 ర్థస్సన్మాప్యేత , తతశ్చమదైబ్రాహ్మణ్యాం చ డ్మని ధ్యేదివ్యతేతుః ,
 తస్మాద్విప్రసరోధేన చత్వర్యథై సప్తమీతి వ్యాఖ్యేయమ్ , బ్రాహ్మణేభిః
 యేతి తి కాశికాయాం వ్యాఖ్యాతమ్ । * తథాదయితతి * తథాదాహ
 రణంతు ప్రథమర్హతి పాస్థికః , ద్రావికఇత్యాన్యూహ్యమ్ , ఆదిశబ్దా
 హ్యస్య తథాదాహరణమాహ * తైస్సంభక్తికృతి * ఏవంభారీకః , శత్యః ,
 శతీకః సాహస్రఇత్యాదీన్యదాహర్తవాని । * ఛేదాదిభ్యోనిత్యమ్ *
 నిత్యగ్రహణమిహనిత్యం క్షేదాజీవికయోరిత్యత్రైవ వహఃభాషయాపా
 త్తస్య వాక్యస్య నివృత్త్యర్థం నభవతి , ఆరమ్భసామర్థ్యాదేవ తన్ని వృ
 త్తిసిద్ధేః , కిన్తుప్రత్యయార్థవిశేషణమితి ధ్వనయతి । * ఛేదనిత్యమర్హతీతి *
 భాష్యేతునిత్యగ్రహణం ప్రత్యాఖ్యాతమ్ , సూత్రమేవమాప్తితి తదాశయ
 ఇతిమనోరమా , అయంభావః నిత్యగ్రహణమిహప్రత్యయార్థవిశేషణం నభవ
 తి నిత్యం ఛేదమదహాతీత్యర్థస్థానమ్భవాత్ , నహికశ్చిత్పదార్థానిత్యంఛే
 దమర్హతి యోపి వేతసాదిరర్థచ్ఛిన్నప్రరోహతి సోపి నిత్యం ఛేదమర్హ
 తి , కాలాంతరపవ తస్య ఛేదప్రవర్తనాత్ , నచానిత్యగ్రహణ త్యాగేపి
 ఛేదమహాతీత్యాది విగ్రహవాక్యనివృత్తయే సూత్రస్థానశ్చకత్వాత్తత్త్వ
 త్యాఖ్యానం నయజ్యతేతి శబ్దార్థం విగ్రహవాక్యస్యభాష్యాది సమ్మతత్వా
 దితి దిక్ , ఛేద , భేద , ద్రోహ , దోషేత్యాదయశ్చేతాదయః , గణసూత్ర
 మాహ * విరాగేతి * దణ్డాదిభ్యః * పూర్వస్తాద్యదనువర్తతఇత్యాహ * య
 త్సాదితి * కేచిత్తు — దణ్డాదిభ్యోయితతి పఠన్తి సచాపపాతపవ భా
 ష్యాదివిరోధాదిత్యాహుః , తథాహి అచోయదితిసూత్ర భాష్యేఉక్తమ్ ,
 హనోహయద్వధాదేశశ్చ పథ్యః ఘాత్యః , తద్ధితోవా వధమర్హతీతి వధ్య
 ఇతి , యదిచేవాయద్విధీయతే తదేవ తదుపపద్యతే , పక్షద్వయేపి యతో
 నావ ఇత్యాద్యుదాహర్తవాన్ , యదిత్వగ్రయోవిధీయతే తయాన్వరూభిః

మనోరమానాంతు కృష్ణిహానోనా వధస్తద్ధితోవేతి భాష్యం యదిచే
హయద్విధీయతే తదైవతమపవద్యతే , కృష్ణావ్యుదాత్తత్వమ్ , యత్యపి
తద్ధితే యతోనావత్సావ్యుదాత్తత్వమిత్యాది స్థితమ్ । * కడజగరదక్షిణా
చ్చచ * కడజగరేతి పాఠస్తూపేక్ష్యుతి ధ్వనయతి । * కడజగరీతీతి *
కడనుదే , కడతీతికడః । * మాషముద్గాదికాష్టమితి * అమరశ్చాహ “ కడ
జగరమ్ముసంక్షేబమ్ ” ఇతి । * గారితి * “ నీవారపాకాదికడజగరీయైః ” ఇ
తిరఘుః । * స్థాలీబిలాత్ * ధయతావనువర్తేతే , అస్థాచ్ఛయతౌస్తః , త
కోఽవచాదః । * పాకయోగ్యాఇతి * నిష్ఫలీకృతాఇతి యావత్ । * య
జ్ఞం ఋస్విజం వార్హతీతి * అధీనమర్థావిద్వాక్ శాస్త్రేణ పశ్యదస్త్య
త్యర్థః , దేశస్యానేనం విధత్వాదుపసంఖ్యామ్ । * యజ్ఞయోదేశఇతి * య
జ్ఞానుస్తానే యోగ్యత్యర్థః । * ఋత్విగితి * సతు ఋత్విగ్కర్తృత్వతి , స
తు ఋత్విజమితి సూత్రేణ ఖజోప్రాప్తావుపసంఖ్యానమ్ .

— శ్రీ పార్వతీయే ఆర్చియాణాంతగాదీనాం సాక్షో వధిః —

* పారాయణ * ఆదిశతభ్యంతాదవిచ్ఛేదేన వేదస్యాధ్యయనం పా
రాయణమ్ , తచ్చగురుణాశిష్యేణవా నివర్త్యతే , అన్యతరాసన్నిధావధ్యయ
నక్రియా యా అనిష్పాదనాత్తథాపి శిష్యవినప్రత్యయైవ్యతే , నతు గురా
విత్యాకరస్థితమ్ । తదాహ * ఛాత్రఇతి * యజమానఇతి * యద్యపి పురో
దాశాది నివర్తనేన ఋత్విగపి యజ్ఞం నివర్తయతి తథాపి తత్ర తౌరాయ
ణికఇతి నప్రయుజ్యతేఽనభిధానాదితిభావః , చాస్త్రాయణం తపోఽపశేపః ।
* విషయాభూతోఽర్థఇతి * స్థాణుర్వాపురుషోవేతి సంశయవివర్యాభూ
తే స్థాణ్వాదావేవ ప్రత్యయైవ్యతే , నతు సదైగ్ధరీతిభావః , కథం తస్మి
“ సాంశయికస్సంశయాపన్నమానసః ” ఇత్యమరైతి చెదత్రాహుః — సంశ
యాపన్నం మానసం యస్మిన్పివయే సపిషయస్సంశయాపన్నమానసఇతి ।
* తతోఽభిగమనమితి * అత్ర పశ్యమాన్వత్ప్రత్యయః । * పథోణ *
పథఃపథ్యైవ్యయమాదేశస్స్యోత్తరశ్చప్రత్యయః , సిత్యైగ్రహణమిహప్ర
త్యయార్థవిశేషణం నతు వాక్యనివృత్త్యర్థమిత్యాశయోనాహ * నిత్యైగ్రహణ
తీతి * నిత్యమితిశేమ్ ? పథికః , భాష్యేతు — నిత్యైగ్రహణం ప్రత్యయార్థ
తీతి , నిత్యమితిభావః , నిత్యైగ్రహణం వచనీత్యర్థోఽత్ర య

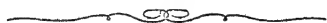
దృపిసస్ఫువతి తథాపి నాత్రైవాథే పాథశబ్దస్య ప్రయోగశ్చ్యతే , క
దాచిద్దచ్చత్యపి తస్మైయోగాత్ , నచైవమపి విగ్రహవాక్యనివృత్త్యర్థం ని
త్యగ్రహణము స్పృతి శబ్దాన్యామ్ , శిష్టప్రయోగే విగ్రహవాక్యస్య దర్శనాదిః ।
* ఉత్తరపథేనా * చకారణ గచ్ఛతీతి ప్రత్యయార్థస్సముచ్చీయతే తదా
హ * ఉత్తరపథేన గచ్ఛతీతి * వారిధిధిమితి * వారిధిధేన గచ్ఛతి వారి
పథేనాహృతమితివా విగ్రహః । * కాలాత్ * స్వరూపగ్రహణమిహ నభ
వతి , తమధీష్టోభృతో భూతోభావీశ్యన్తనంయోగే ద్వితీయానిధేశాత్ ,
మాసాద్వయసీత్యాదామాసాదీనాం కాలేపిశేషణాచ్చ । * తేననిర్వృత్తమ్ *
తృతీయాన్తాతగ్రలవాచినస్తథోస్యాత్రైవతికిరణే తృతీయా , చతుర్థ్యన్తర్గ
త తేననిర్వృత్తమిత్యత్రతు కరణే తృతీయేతి విశేషః , ఉభయత్రాప్యన్తర్భా
వితణ్యర్థాద్వృత్తేనకర్తృణీకృతః । * ఆహ్నుకమితి * అహ్నుష్టభోరైవేతనియ
మాన్న ప్రధితృతి టిలాపోన , * మాసాద్వయసి * కింభోభిత్కరణం స్వ
రార్థమ్ , పుంసద్భావప్రతిషేధార్థంచ , మాసీనాభార్యః , అధీష్టాదీనాం
చతుర్థ్యానుధికారేపి సామర్థ్యాద్భూతృత్యేతదత్ర సమ్బంధతే , నహి మా
సమధీష్టోభృతోవేత్త్యామృక్తా కాచితాగ్రలకృతా శరీరావస్థాగమ్యతృత్యాశ
యేనాహ * మాసం భూతృతి * ఏతచ్ఛత్యన్తపదమజ్ఞానోన్మత్తమ్ ।
* మాసీనృతి * బాలకః । * ద్విగోర్వచ్ * ప్రాగ్వతేస్సఖ్యాపూర్వప
దానాం తదన్తవిధిరభ్యుపగమాత్పూర్వేణ యత్ప్రభోగప్రాప్తయోర్యద్విధీ
యతే , పితృదనుదాత్తిః , తేనద్విమాసృత్యాదాగన్తకాలేన్యాదినా
పూర్వపదప్రకృతీస్సరోఽవశిష్టతే , యత్కృత్యైవ ప్రత్యయస్యామ్యదాత్త
త్వాదన్తోదాత్తాద్విమాసృస్సన్యత్ , సతీశిష్టస్వరబలీయస్తాదితిభావః । * య
బరుసతఃతృతి * వ్యాఖ్యానమేవ శరణమ్ । * సమాయానః * “ హాయ
నోస్త్రీశరశ్శమాః ” ఇత్యమరః । * సమామధీప్తృత్యాది * అధీష్టాదయ
శ్చత్వారోఽర్థాలాసవర్తన్తృతిభావః । * ద్విగోర్వా * సఖ్యాపూర్వప
దానాం తదన్తగ్రహణమనుకీర్త్యభ్యుపగమాత్పూర్వేణ నిత్యే ప్రాప్తేవిక
ల్పః । * ద్వైవసమీకృతి * భేనముక్తే పక్షే తథేతి భావః । * ద్వైయహ్ను
కృతి * అభోరైవేతి నియమాదిహ టిలాపోన , అల్లాపోనః , నయ్యాభ్యా
మిత్యేచ్ , నను తద్ధితార్థేతి ద్విగుసమాసానన్తరం రాత్ర్యహస్సంసత్సరా

౧౫

అక్షాననాశనేదక్షిం దీక్షతం భక్తరక్షణే

వటమూలాశ్రయంశ్చక్రిక్షం దక్షిణామూర్తిమాశ్రయే ||

గ్రంథసభ్యే విఘ్నవిఘ్నాశాయకృతం సుఖం శిష్యశిష్యాధ్యం నిబధాతి.
 * శ్రోత్రాత్మాదినా * శ్రోత్రీయస్యభావః శ్రౌత్రమ్ , హాయనాదయ
 స దిభ్యోః శిష్యోః కాతే శ్రోత్రీయస్య యలాపశ్చేతి వార్తికాద్యలాపేఽ
 త్ప్రత్యయేచ యస్యేతిచేతి కాలాపః, అర్హతోభావః అహాన్తీ, గుణవచ
 నబ్రాహ్మణాదిభ్యుత్తమాత్రై అర్హతోను మ్మేష్యకేనుమప్యశ్చ, షిత్వా
 న్దీప్, హలస్తద్ధితస్యేతి యలాపః, తాబ్యం విత్తైశ్చక్రితార్హన్తీ చక్షేస్తే
 నపత్త్యశ్చ చణవ్ శ్రోత్రీయత్వయోగ్యతాభ్యాం ప్రసిద్ధేరిత్యర్థః, కించ గు
 డైర్గుణవద్భిః ప్రశస్తగుణయైకైరితయావత్ , యాపాదాపాతప్రశంసయోరి
 త్సూత్రైః స్యేభ్యోపి శృశ్యశిష్యత్వక్వాగుణ్యా బ్రాహ్మణాశ్చత్యస్య భాష్య
 గావు గాహృతత్వాత్ * అహర్నివమిత * అహస్యహనిప్రహమిత్యర్థః, అ
 చ శురేత్వాదినా నిపాతనాత్సాధుః । * తోష్టూయమానకృతి * స్త్రోతేగ్యజ
 న్దాశ్చార్తశశానచ్, సార్వధాతుకేయగితభాత్యోక్, ఆనేముగితిముక్, అ
 పశబైన ఆపాతతోవిరోధం ద్యోతయతి, వస్తుతస్తు నవిరోధః స్తుతిప్రయోజ
 తిభూతానన్తకల్యాణగుణానాం శ్రుతిష్ఠుతిసిద్ధత్వేపి ఓయదాదివద్వావ
 హారిః త్వత్తదభావస్య పారమార్థికత్వా దేతచ్ఛోతరమీమాంసాయాంస్ఫు
 టమేవ, విఘ్నర్వాపకః పరమేశ్వరః అతశయేనవిజయతే విజయతేతరాం స
 ర్వాత్కామేణ వర్తకృతి ఫలితోఽర్థః, విపరాభ్యాంజేరితితక్, తదన్తాద్వి
 వచనవిభజ్యేత్వాదినాతరిపికిమేత్రిజన్యయఘాదామిత్యామ్, నన్విహతరబు
 న్నిభిషవ విజయతేకృత్యస్యాప్రాతిపదికత్వాదతిజస్తత్వాచ్చ నచనహనుపే
 త్యత్ర సహాతి యోగవిభాగాత్రిజనైన విశబ్దస్యనమాసే ప్రాతిపదికత్వం
 స్వాదితివాచ్యమ్, సదశస్త్రస్యేవేతి తత్రత్యగ్రణేనసహ విరోధావత్తైః, కించ
 ప్రాతిపదికత్వాభ్యుపగమేసోరుత్పత్తిసన్యత్, లిక్తనర్వనామతాభ్యుపగ
 మేన నపుంసకత్వాతోన్ముక్యపిప్రాస్తానపుంసకకృతి ప్రాప్నోదుర్వారసన్య

త్, సముదాయా నర్తతస్య జయత్యత్సస్య తిజస్తత్వేపి సావాక్షా త్వేనతపా
 మధ్యాస్త్రోపి భివితుం వార్హతి సమధానపదవిధితి పరిభాషితత్వాత్, ఆ
 మవైన విశబ్ధోయుజ్యోగితి కల్పనాయాంతు అనర్తకత్వాత్పరస్పరప్రసన్న
 త్రా విజయతితరామితిస్వాదితిచేదత్రాహుః — సముదాయా నర్తతాజ్ఞయతి
 ఇత్యస్తాదేవ తరవ, నచ తస్యవిశజ్జనసహపాకాక్షా త్వేనాసావర్థ్యంతజ్యో
 మ్, తిజస్తస్యప్రధానత్వేన సాపేక్ష త్వేపి దోషభావాదుపనర్తస్య దోషతః
 త్వేన ప్రత్యేకమర్థవ నాస్తీతిసాకాక్షా తాయా విక్రుమశక్యత్వాచ్చేతి, పృత
 కథనపూర్వకం వర్తిష్యమాణమాహ * పూర్వార్థితి * హలనైషు స్పృ
 శోనుదకేష్టికా, ఋష్విర్దధృక్, త్యదాదిష్విత్వాదివా క్షిపాదిపుష్పత్వాద
 నం ప్రాసజ్జికమితభావః, తుర్యశ్చతుర్థః, చతురశ్చయితావాద్యక్షరలాప
 శ్చేత్పుత్యక్తత్వాత్ । * అథేస * ఇహాపికృతునిచస్త్రియామశ్, అ
 ణీనుణిత్యభాదిపుష్పత్వాదనం ప్రాసజ్జికం బోధ్యం ప్రాధాన్యేనతుత్ప
 తీయాధ్యాయస్థాపవేహూద్యవైతభావః, అనుబద్ధభేదమాశ్రిత్యాహ ।
 * దశలకారాశ్చ * ప్రదర్శివైతితి * యద్యపిపశ్చ మేలకారే యావాన్య
 భునానపుష్పత్వాద్యస్తే, తథాపిలకారిస్వరూపేణ ప్రదర్శయే, లస్యేత్వా
 ది సూత్రపేషయితాం పుష్పత్వాదయితుమిత భావః । * పశ్చిమైతి * లేడి
 త్యర్థః, లట్లిడితస్యో క్త్రమాపేక్షయైవ లేటపశ్చిమస్త్విం గతుసూత్రా
 క్త్రక్తమైతేబోధ్యమ్ । * వర్తమానేలట్ * వర్తమానఇ త్యేతత్ప్రికృ
 థావిశేషణమిత్యాహ * ఎర్తమానక్రియావృత్తైర్థాతోరితి * ధాతోరితిసూ
 త్రమాత్యతీయాం తమధిక్రియత్యతి భావః । * లట్స్వాదితి * తస్యవాచ్య
 త్వంనుపదమైవ స్ఫుటిభపిష్యతి వర్తమానకాలస్తు నతద్వాచ్యః, కిన్తుద్యోగ్యప
 వ, లజాదిష్యపిభూతాదికాలా యథాయథం ద్యోత్యవవేత్యవగన్తవ్యం
 ఎస్తుతస్తు — వాచ్యత్వాభ్యుపగమోపి సుగమిత్యి విధ్యాదిసూత్రేవత్యాయ
 మః । * అటావితావతి * అకారణాచ్చారణార్థితితునోక్తిమ్, లిడాదివైల
 త్తణ్య సమాప్తదనాయ తస్యావశ్యవక్తవ్యత్వాత్ । * లకర్మణిచ * చ
 కారాత్రుర్రిత్యనుకృప్యతే సకర్మకవిషయం చేదమ్, అకర్మకేషుకర్మణీ
 త్యంతస్యబాధితత్వాత్, భావేచేత్పుత్రరవాక్యేన తగ్రవిశేషవిధానాచ్చ,
 తదేతదాహ * సకర్మకేళ్యితి * భావేచేతిచకారేణ కత్తైవానుకృప్య

తే నతుకర్మానమ్భవాత్, నిదాహః * భావేకర్తరిచేతి * నను భావకమకా
 నో గాక్ష్య నేపదవిధానాచ్చేహతగర్తరిత పరస్మైపదవిధానాచ్చజ్ఞాపకాల్లా
 కాగాణాం భావకర్మకర్తారోక్థాఅనుమాతుం శబ్దాన్త్యతి కిమనేనసూత్రే
 నిమైవం, అపత్యస్మి కామాత్రై సకర్మకేభ్యోపి ఘభాదివద్భావేలకారాప
 త్తై ఘట క్రియతే దేవదత్తేనేవాన్ప్రయోగః ప్రసజ్యేత తన్మాభూదిత్యే
 తదథకామేగతూత్రస్యావశ్యకత్వాత్, నప్రేవమకమకేభ్యో భావేలభ్య
 త్యేవ సూత్ర్యతాం భావే అకర్మకేభ్యవపేత నిమిమార్థమివాద్యం, అక
 ర్మకేభ్యోభావమవేతి విపరితనియమావత్కార్యరితేభ్యో లకాగానాపత్యైస్త
 ష్ట్యాన్భావచేతి చకారావశ్యకః, నప్రైవం భావచాకర్మకేభ్యత్యేవాస్త్వి
 తివాచ్యమ్, భావేకర్తరిచాకర్మకేభ్యవపేత నిమిమాపత్యై సకర్మకేభ్యో
 భావభ్య కర్తర్యపి లకారానాపత్యై, నప్రేవమపి లభ్యభావేచాకర్మకేభ్యభ్య
 త్యేవాన్భ్య తకారేణ కర్తరిశ్యనుకర్తణాల్లకారాన్సకర్మకేభ్యోకర్తరిస్యరక
 ర్మకేభ్యోభావేకర్తరిచ స్యురిత్యర్థై పరస్వపసే సేకర్మకే తూక్ష్ణాపకాద్భవి
 ష్యన్తీః కిం నేనకర్మకేభ్యనేనతే చేత్ మైవం, ఉత్తరీసూత్రే తయోరిత్యనేన
 కర్మణాప సరామర్కార్థం తస్యావశ్యకతయాజ్ఞాపకానుసరిణ స్తేషస్వవైయ
 థ్యాత్, నిష్కాద్యధానాన్వయమేవ రహణీయమ్, అత్యవైయాయుకాః — ల
 కాగాణాం కృతావేవశక్తిః లాఘవాత్ నతుకర్తరికృతిపాదకకర్మత్వేనతత్ర
 శక్త్యాగౌరవాత్ దేవదత్తత్యాది ప్రథమాద్రపదేన తల్లాభాచ్య, దేవద
 త్తసచతీన్వయసి దేవత్తా విశేష్యైయతోవిశేషణం ఆశ్రయశ్చ్యంతు సంస
 ర్గః, తదాచ సాకానుకూలకృత్యాశ్రయో దేవదత్త త్యాదిశాబ్దబాధోపిను
 త్తూపపద్యత్యై తన్న పచతీత్యుక్తేపాక కి తా కిత్యాకాక్షాను రోధేన
 లకారాణాం కర్తరిశక్తిరిశ్యభ్యవగంతుముచితత్వాత్, పాకానుకూలాకృతి
 రితి శాబ్దబాధాభ్యవగమేతు కస్తిన్నిత్యాకాక్షాపాతగనేతివా, నప్రైకక
 ర్మకాపచిక్రియేతిశాబ్దబోధాభ్యవగమేపి కిత్యాకాక్షానోద్భవ్యపవేతిశం
 క్యం, కర్మసామాన్యబాధేనతి కితీకర్మవిశేషకాంత్రాయాం బాధకాభా
 వాత్, నాపి దేవదత్తకర్మకాపచిక్రియేత్యుక్తేపి కస్తిన్నస్తి కన్యవేత్యాకా
 క్షాదుర్వారై పేతేశబ్దాన్, విశ్మయస్యనుకూలవ్యాపారప్రైవపచిక్రియాత్వా
 త్ తదాశ్రయస్య దేవదత్తస్య కర్మత్వాత్ క్రియాశ్రయత్వే నిశ్చితే క

స్థిన్నిత్యాకాంతాయాఅప్రవృత్తేః, కించపచన్తం దేవదత్త వశ్యపచతేదే
 వదత్తాయ దేహిం పచమానస్య దేవదత్తస్య ద్రవ్యమిత్యాకౌ శతృశానజాదీనా
 మపితీబాదివల్లా దేశత్వాపిశేషేణ తేభ్యోపి కృతీమాణిబాధాపత్తేః, నచేష్టా
 పత్తేః, ఆశ్రయత్వం సంసర్గఇత్యుక్తత్వేన పాకానుకూలకృత్యాశ్రయం దే
 వదత్తం పశ్యేత్వాప్యర్థస్వీకారే దోషాభావాదివాద్యం, నానాస్థయోర్భే
 దాన్వయస్వస్వపరిసద్దాన్వయస్థత్వాత్, నచేవం నానాస్థయోర్భేదసంసర్గ
 వ్యవస్థానురోధేన శతృశానజాదీనాం కర్తృతే కే, బాధనాం కృతావేష
 తీవైషమ్యం స్వీక్రియతే ప్రామాణికగౌరవం యోగతాపరీవాద్యం, భా
 న్యేనవాచకోలాఘవాత్ నత్వాదేశో గౌరవాదితీ స్వసద్దాన్వయ పరిత్యా
 గాపత్తేః, రామః జ్ఞానం కరిగదత్తాకౌ సోర్విసర్గ సోగమిక్పతే సోదౌడిచ
 కృతే లాఘవాత్సప్తేనైవ శక్తిర్నితునిద్రాపేణేత్యాది భవదీయవ్యవహ
 రిస్యాసాక్ష్యాత్, పత్తేష్ట, పవంచ, తీబాదీనాం శత్రాదీనాంచ పూరికణియా
 పిష్టానీయత్వం బాధకిన్తులకారపవేత్తితే సచశ్రావ్యైకే కర్తృశక్తి ఇత్య
 భ్యుపగమే తీజన్తేకథ కృతీం బాధయేత్ అన్యాయశ్చనేకాథ. త్నమితి
 న్యాయాత్, యదతు వైయాకరణరీతిమాశ్రేయసర్వత్రా దేశపంచాచక
 త్యభ్యుపగమ్యతే తర్హిఘటంఘటేనసారైవపిష్టోఽవేష్యదఘసర్వే సర్వప
 గాదేశాశ్చాన్యాయేనపరిస్ఫుటోవాక్యస్థోటశ్చసిద్ధేదితీవవతాం నిర్వచద
 క్షిప్తమ్, కించ కర్తృకృతిత యితగర్తృగ్రహణం తదెవలకర్తృణీం సూత్రైచ
 కాంరేణానుకృత్యతే ఇతి కథం ఋష్వలాదీనాం లకారాణాంచ శక్తోవైలక్ష
 ãం, నచనామాధ్యయోరభేదాన్వయసంసర్గాభ్యుపగమపవణ్ములాదౌకర్తృ
 నాచ్యత్వే బీజమితివాద్యమ్, పచకరూపం పచితకల్పం దేవదత్తఇత్యాన్య
 రోధేన తిజ్జ్ఞపి కర్తురేనవాచ్యత్వాచిత్యాత్, ననుసముదాయస్య నాను
 త్వేపిజ్జ్ఞప్రత్యయోననామేతిచేత్ పాచకఇత్యన్తాప్యకథ త్యోగన్నామేతితు
 ల్యం అకాన్తం నామేచేత్, రూపబాధ్యంతమపి నామేతితుల్యమ్, తత
 శ్చాత్ర ప్రశస్తపాకకర్తా దేవదత్తఇత్యాద్యభేదాన్వయోభవద్ధిరభ్యుపగస్త
 వ్యితితీజ్జ్ఞపి కర్తుర్వాచ్యతాస్వీకర్తవ్యైవ, కించ కతుకర్వాచ్యతాన
 భ్యుపగమే యుక్తమిదం నమానాధికరణేనుభ్యుమః అన్తద్యత్తనుభితిసామానాధి
 కరణ్యప్రయుక్తాపురుషవ్యవస్థా ఆభిహితేకర్తరి ప్రథమేత్యాదికంచ భవన్తే

కథంసర్వదృశ్యామ్, యత్త్వనభిహిత్యత్యస్యానభిహితసంఖ్యాకత్యర్థవణా
 నేన దేవదత్తసపచత్యోగనం ఓగనసపచ్యతే దేవదత్తేనేత్యాదౌ ప్రథమాద్వితీ
 యాద్యవస్థాపనముక్తం తన్న, కృత్తద్విగసమాసేషుసంఖ్యాభిధానస్యాప్రసి
 ఛత్వాత్, తతశ్చపక్షన్యస్త్రణ్ణులః, శత్యశ్శతకోఽశ్వః, పాప్రదకో గ్రా
 పిత్యాదిషు కర్తృణిద్వితీయేత్యన్యప్రవృత్తౌ ప్రథమానస్యాత్, నచతిష్ఠతీ
 త్యధ్యాహారేణ సంఖ్యాభిధానమహాప్యస్తీతివాచ్యం స్థిత్యత్యధ్యాహారేతద
 భావాత్, శాబ్దికోయందేవదత్తః నతునైయాయిక త్యాదిషు నీలమిదం న
 తు రిక్తిమిత్యత్రైవక్రియావనాధ్యాహారస్యానావశ్యకతయా ఆఖ్యాతేన
 శబ్దమేకం కరోతీతితక్ ప్రణయేనవా కర్తృసంఖ్యాయా ఆనుక్తత్వాదై
 వదత్తే కర్తరిత్యతీయోత్పత్తి ప్రసక్తాచ్చ, తస్మాదభిహితే కర్తరిత్యాదివ్యా
 ఖ్యానమేవాభ్యుపేతవ్యమ్, అపిచథాతూపాత్త వ్యాపారాశ్రయసకర్తౌ త
 త్తాశ్రయమాత్రం కృతాంలకారాణాంచాగ్ధోనతు వ్యాపారోపితస్యథాతు
 వైవలభ్యత్వాత్ అతపవ కర్తాకారకత్యాదౌ ప్రకృప్రణయార్థయోర్నాన
 స్వయః, వ్యాపారాశ్రయస్య ప్రణయార్థత్వేతు తస్యప్రకృత్యగ్ధేన వ్యాపా
 రేణాన్వయఃస్థిష్టస్యాత్, యస్తువదతికృథాతోఽకృతిరర్థకృతప్రత్యయ
 స్యాపి కృతావేశక్తిర్నతు కర్తరికర్తరికృతిత్యగ్హి కర్తరిత్యావప్రథా
 నోనిర్దేశకర్తృత్వంకృతిమిత్యన్వచ్చ కృతిరేవ యత్రతు దేవదత్తాదిపదసను
 భివ్యాహరః శత్యత్యజాదాకృతిమితి లక్షణేత్యాది తన్న తేపూర్వోక్తకర్త
 త్యాదౌ సుతరామనన్వయసకర్తవత్కర్తృణామత్రైకరోతిరుత్పాదనాథ ఉ
 త్పత్తిశ్చ కర్తృస్థాయ స్పృగ్ధకత్వేతు కారివ్యతేషులత్యాది నసిద్ధేదితివత్స
 మాణదూషణం చురుద్ధరమ్, అశ్రయమాశ్రయ ప్రణయార్థత్వేతు రథోగచ్ఛ
 తీత్యత్ర రథస్యాచేతనస్య యత్నాభావేపి గమనానుకూలచక్ర భ్రమణాది
 వ్యాపారాశ్రయత్వాన్న కాచిదనుపపత్తిః, ఏవంస్థితేకృతాశక్తిరిత్యస్యో
 క్తిసమ్భవపవ నాస్తికృతేరపి వ్యాపారవిశేషతయా ప్రియేణ ధాతుతపవ
 లాభాత్, జానాతీత్యాదౌ ఆశ్రయత్వం ప్రత్యయార్థత్యతి స్వీకృత్యయ
 త్నార్థ త్వస్య త్వయాపి త్యక్తవ్యత్వాత్, సహాయత్వ మస్తరేణానానో
 దేతీతి కశ్చిదభ్యుపైతి తస్మాత్కృతాన్తిజాన్పవైలక్షణ్యంచ దుర్లభమితిక
 ర్తృగ్ధత్వమభ్యుపేయమ్, ఏతేనకర్తృధికరణే ఆఖ్యాతవాచ్యత్వం కర్తుని

రస్య జ్ఞాభ్యుమాసాధికరణే యజ్ఞస్తాద్విహితస్య జ్ఞాభ్యుమానభ్యః శానచః
 కర్తృవాచకత్వం స్వీకుర్వన్తమీమాంసకాలపి ప్రత్యుక్తః, యత్తత్తేరుక్తిం
 శానజనైక ర్తరికృదితి వ్యాకరణం శక్తిగ్రాహకమస్తితి తన్ని, కృద్వాక్యశే
 షోహ్యయమథాకాక్షాయానునిదిఃస్థాధైషు ణ్బులాదిషేషోపసృతే, ఆ
 కాక్షై తివిధానం జ్యాయితతి వ్యాయాన్న తుశత్రా దిషుస్థానిభూతలకారా
 థేనైవ తేషాం నిరాకాక్షై త్వాత్ అన్యథాభావే కర్మణిచ శానచోద్గర్హ
 భ్యవత్తే, తతశ్చ శయ్యమానే ఆస్యమానేచాయంగతతత్త్వాది ప్రయోగో
 భావేనస్యాత్ కర్మణితు క్రియమాణతత్త్వాదిప్రయోగోనస్యాత్, యత్తు భట్ట
 పాదాచమః కర్తరియదేకత్వం తత్ర తివేక ర్తరియద్విత్వం సక్రమితత్త్వాది
 ప్రమేణ లగకర్మణీత్యస్య ద్వైత్వికయోరిత్యాదేశ్చ ఏక వాక్యతయా వ్యాఖ్యా
 నాన్నకర్తృగావ్యతాసూత్రాదాయాతీతి తిచ్చిత్వమ్, తాన్యేకవచనద్వైవచ
 నేఃవిహితద్వైవచనాదిసంజ్ఞాహితబాధ్యాదేశనిష్ఠాతతశ్చ ద్వివచనాది సజ్ఞ
 కతిబాదివిధానాద్యైకయోరిత్యపైక్య వాక్యతాస్తు నచతబాదివిధౌ కర్తరిత్య
 స్త్రియద్విత్వేకత్వాది శేషణాత్ యాకథంచేన్నీయేత, నను లగకర్మణీతి
 సూత్రే కర్తరికృదితి, తోఽనువృత్తం కర్తృగ్రహణం తిబాదివిధానపైక్యచ,
 లవధితిబాదిభ్యోరపేక్య వాక్యతాస్వీకారాదిః చేన్యత్యమ్, వాన్యేక్య వాక్య
 తాహి సానతు వదేక వాక్యతా లగకర్మణీతివిహిత లకారానువాదేన తిబా
 ద్యాదేశవిధేఃప్రవృత్తత్వాత్, తథాచలవిధౌ శ్రూయమాణం కర్తృగ్రహణం
 కథంసన్ధ్యం విశేనస్తునహియత్ర కర్తృగ్రహణం తత్రసన్ధ్యోపస్థాపకమస్తి
 లకారస్య ద్వివచనాది సంజ్ఞావినిర్ముక్తత్వాత్ తతశ్చ కర్తరియదేకత్వమితి
 వ్యాఖ్యాకథమపి నసమ్భవత్యేవ, స్యాదేతత్ లగకర్మణీతిసూత్రే లగత్య
 కారానుబద్ధకయోర్గజ్జే లటోస్సానున్యగ్రహణం సభవః కిన్తూస్త్రిప్రానుబద్ధ
 కలకారాణాం సామాన్యగ్రహణమిత నిర్వివాదం తత్రలగత్య జనంతంమాభూ
 త్ కింతు జనంతమస్తులగపరస్తే పదమితవత్ ఆదేశాపేక్షాచేయం వక్త్రీలస్య
 యితదేశస్యకర్మణీతేత్యాది నచావిహితస్య లస్యానువాదో నసమ్భవతీతి
 వాచ్యమ్, వతఃమానే లడిత్యాదిభిరేవ లవిధానాత్ తథాచ లస్యస్థానే
 యితదేశః ససకర్మకాతలర్మణి కతఃరిచ యదేకత్వంతత్రస్యాదకర్మకా
 ద్భావే కర్తరిత్యథానుసంభవతి భట్టపాదోక్తయోజనికానిర్వాహైవేతదేద

త్రాహుః — లభ్యశ్య పుష్కలత్వే ఆవేశానామేవార్థఉక్తస్యతోసితి
 బాధీనామేన సతుశ్చాదీనాం తేషాం ద్వివచనాదసంజ్ఞావిరహాద్ద్యోకయో
 రిత్యాది నాప్యైకవాక్యతాయాః భవద్భిరుక్తత్వాత్, నచ భవదుక్తరీత్యాక
 ణ. రిక్తివిశేషేన నిర్వాహః, భావేకర్తృణిచ శాసనోద్వేగభావత్తైరుక్తత్వా
 త్, నచ శాసన్విధి నాపచా ఆత్మ నేపదవ్యవస్థాపకానామేకవాక్యతయా భా
 వకర్తృణోరిశ్యనేనేప్రిసృజ్యకర్తృకాదపిభావే శాసనాపత్తేః, కించ జనప్రత్యే
 శుః) తేనైవసంబంధః పుష్కలత్వేత్వాచేకశ్యభ్యాహాగ్యాంరపమిత్యాది, అ
 త్రైవంబాద్యమ్, నావేచాకర్తృకేభ్యిత్త్యకర్తృకగ్రహణేన అవినాశితకర్తృణో
 పి గృహ్యతే అతపవ శేరితాపితిసూత్రేనేహపర్యతే, నేహభుజ్యతేఇతిభావే
 కారణతాపాదంతి, అన్యన్తావిధ్యానానకర్తృకానామేకగ్రహణమ్, నేహపర్య
 న్యత్యన్యకౌతుకీర్తృణ్యేనలకారః గమ్యనానన్వాచ్యకర్తృకప్రయోజ్యతే
 తి సూత్రాంతరమ్. ఏకచక్ర గణిబుద్ధిత్యాదిసూత్రే హరిదంత్యైస్థేష్టమ్, య
 త్పుత్రైశ్చిదుక్తం ఇహావినాశితకర్తృకాంభావే లకారణ్య ప్రసాదకృతోక్తం
 భాష్యాదివిరోధాదయుక్తిమితి తిచ్చిన్ద్రమ్, పక్షద్యుస్సాపి భాష్యజేయ
 టాది గ్రహారూఢత్వాత్, ప్రత్యుతాపివక్షితకర్తృణోప్యకర్తృకాణ్య పక్షప
 స్రబుః తథాహి సమానకర్తృకేషు తుమునితీసూత్రే ఇచ్చతాక్రియతే
 తిభావే లజ్యక్తోహరదత్తేన, శేరిధ్యయనేప్రితిపిసూత్రే త్రేయటహరదత్తా
 దిభిరపి నపుంసకేభావెక్తోఒకమకేభ్యపవ తయోరేవకృత్యత్రేత్యత్రక్తమా
 స్రస్య గ్రహణాత్, తత్రభావెచాకర్తృకేభ్యిత్త్యనువర్తనాత్, అన్యథా ఘ
 టంకృతమితి ప్రసజ్యే తేటిసిద్ధాంతిమ్. ఏవంధితేయద్యవివక్షితకర్తృణోపీహ
 సూత్రేఒకకర్తృకగ్రహణేన సగృహ్యోక తర్హి వీణాగావో భుక్తా బ్రాహ్మ
 నాఇత్యాదా భావేక్తావ్తాదగృహద్యజిత్యాది కర్తృణిక్తత్యసూత్రే హరిదత్తేన
 త్యుమాణం కృత్యూర్విత్త్యా భావేక్తత్యత్రేయటాద్యక్తంచకథం సజ్యచ
 తాంకథంచ “గతంశిరశ్చిన్ద్రమ్” ఇత్యాదిప్రయోగానన్యచేచ్ఛరక, గతిబుద్ధి
 సూత్రే శ్చకర్తృకగ్రహణేనావినాశితకర్తృణోసగృహ్యత్యత్యక్తమ్, తేనానా
 యసకర్తృసన్యత్యకర్తృనభవతితి దేవదత్తేన పాదయతీతిసిద్ధమ్, గత్యన్తాకర్తృ
 కేతిసూత్రేపి సగృహ్యత్యేతేనహిసూత్రేణ కర్తృర్యపిక్తోవిధియత్యతి దత్త
 వాక్ పక్షవాదిత్యాద్యధే దత్తపక్షిత్యత్యాద్యవత్తే, ఇహసూత్రేత్వవివ

తత్వబోధిన్యాయమ్

క్షితకర్మణామకర్మకత్వేన గ్రహణేన కోపిదోషత్యాస్తాంతే । * లస్య *
 వర్ణగ్రహణప్రత్యయగ్రహణ పరిభాషా అర్థవర్ణనామపరిభాషా చ సప్రవర్తనా
 తిలునాతిచూడాలత్యాదౌ తిబాద్యాదేశసకుతోనభవతీచేదత్రాహుః—
 లంకర్మణీతిమాత్రే నిర్దిష్టానాం కర్తృద్యుక్తానామనువృత్తేః కర్తృద్యుక్తే వి
 హితస్య గ్రహణమితి అతోతిబాద్యాదేశానువాదేన కర్తృద్యుక్తవిధితి క
 ల్పనానిరస్తా, లంకానికణిబాదీనాం కర్తృద్యుక్తవిధానం కర్తృద్యుక్త విహీ
 తస్య లస్యః బాదివిధానమితి నోన్యాశ్రయః పత్యైః, యద్వాధాతోరిత్యధి
 కారాధాతోర్విహితస్యైవ లస్యేహ గ్రహణమితి నోక్తాప్రసక్తః లస్యేణ్యం
 జ్ఞాతు సభవః ఫలాభావాత్, సచలిన్స్వరః ఫలంణలోలిత్యేన తదభావస్య
 చ జ్ఞాపనాత్ నాపప్రవణమేవ ఫలం ఉచారణస్యాసర్థక్యాపత్యైః, ఆదేశ
 విధివైవాచకవణ లాభాచ్చ లస్యతి బాదిస్థానిత్వాభ్యుపగమేతులంపరవ్యైవదిమి
 త్యాది స్వరసతః సర్వచ్యుతభేదాత్ । * తిప్తనోయి * సమాహారేద్వైవ్యః ఇ
 టప్తకారితగన విజ్ఞంసభవతి సప్తదశభిరాదేవైః సహభివ్యాహారాత్, కింతు
 ఇటోదితి విశేషణార్థః ఏరదిత్యుచ్యమానే ఏదేవహి ఏదేనహిత్రాత్రిప
 స్యాత్ వణగ్రహణే ప్రత్యయగ్రహణార్థసర్వగ్రహణ పరిభాషయోరప్రవృ
 త్తైః కేచిత్తు — ఇటోదిశ్యతే లిజిశ్యనువర్తనాల్లిజాదేశస్యేవస్థస్యేతి సా
 మానాధికరణ్యేన వ్యాఖ్యానే ఏదేవహి ఏదేనహిత్రాత్రిప స్యాత్ ప్రసక్తో నాన్యై
 వ సహిత్రా ఇ కారమాప్రమాదేనోభవతి తేనేటోదిత్యత్ర బకారః స్పష్టప్రతి
 పత్త్యర్థపవేత్త్యాహుః తచ్చిప్తయమ్, ఇ కారస్యవిశేషణత్వే విశేషణేన తదస్త
 గ్రహణాది వర్ణాస్తస్యలిజోఽత్సృదిత్యర్థప్రసక్త్యా ఉక్తాప్రసక్తస్య తదవస్థ
 త్యాత్, వహిమహిత్రాపి స్థానివత్త్యేన తిక్త్యాత్, మహిజోజకారః,
 తక్షతీతి ప్రత్యాహారార్థః, సచ సముదాయానుబంధో నన్వవయవానుబంధః
 వ్యాఖ్యానాత్ తేనేషకర్మణి ఆశీర్లిజిపిషిషీమహిత్రాత్ర గుణవిషేధోన,
 తథావృచ్ఛతేవృశ్చతేశ్వకర్మణి లిటివప్రశ్నిమహేవప్రశ్నిమహేత్యత్ర
 తు గ్రహిజ్యేతి సముప్రిసారణం । * తజానా * లస్యేత్యస్యానువృత్తైః
 లాదేశపవ ఆనోగృహ్యతత్త్యాశయేనాహ * శాసచానచాచేతి * తేన
 పరవ్యైవదిభ్యోపితాచ్ఛిల్పవయోవచనేచానచభవత్వేన, కతిహవిహ్నానాః ।
 * అనుదాత్తజీతః * అనుదాత్తశ్చజశ్చ అనుదాత్తజాతౌ ఇతౌ యస్యసః

అనుదాక్షిణ్యే, ద్వద్వావై శ్రుయమాణ ఇచ్ఛాభ్యుదయైకం సన్మధ్యతే
 సప్రాసదాంతం శేషదస్తవిధేషలాభావాదం శాస్తరపవతదస్తగ్రహణమిత్యా
 శియేనాహ * అనుదాక్షిణ్యత్యాని * ఉపదేశేజనునాసిక ఇత్యతోఽనువృ
 త్తముపదేశగ్రహణం జిదంశపవ సన్మధ్యతే నాన్యత్ర అవ్యభిచారాత్తదా
 హ * ఉపదేశేయోజిదితి * విశేష్యనుస్తరేణ తదస్తవిధిహదుర్లభ ఇత్యత
 అహ * ధాతోరికిలస్యేః * సన్విహోనువృత్తైర్భావాదుభయ మపి దుల
 భం. భూవాదయిత్యసూత్రాన్నిష్ఠాకప్లుత్యానువృత్తస్య ధాతవ్యత్యస్యవి
 భక్తి పరిణామిత్యుభం చిద్ధాతోరితిపదేలబ్ధపి లస్యేత్యేతన్నలభ్యత ఇతి
 చేదత్రాహుః — ఇకోర్మువిశ్యక్త సనాధాతోరివేహత్వ నేపదేనలకారధా
 త్వోగాత్తేహబాధ్యః * జాంలాదేశత్వాల్లస్యచధాతోర్విధానాదితి, ఉపదేశ
 ఇతికిమ్ ? చుకుటిష్ఠః, గాఘటాదిభ్యఇతి సన్విహోదేశికజిత్వమ్, ధాతోః
 కిమ్ ? చజజ్ భ్యాం మాభూత్ అచదుప్రవత్ అవోవత్, నను లావస్థాయా
 మేవవ త్తాదిభ్యస్సృతాసీత్వాది సన్విప్రసూయేకృతేవ్యవధానాదాత్మనేపద
 పరిష్టేపదహాప నియమాప్రవృత్తావపి లకారసామాన్యశ్రయత్వేనాన్తర్య
 త్వాత్సన్విప్రసూయాత్పాస్వమేవతిబాదిషుసత్సుసత్తేవరస్త్వేపదంపత్యేచాత్మనే
 పసంసిధ్యత్యేవేతి వృద్ధ్యస్యసహోతిహత్రైస్యగ్రహణం వ్యర్థంపత్యేవైవ స్య
 గ్రహణేన వికరణేభ్యానియమోబలీయానితిజ్ఞాపితం, తెనానుదాక్షిత్వా
 ద్విర్విష్యోకై త్యేవం నిత్యమాత్మనేపదేహాప్రై వృద్ధ్యస్య సహోతి పర
 స్త్వేపదమపి పత్యేభవతి తథాచ వికరణేభ్యోనియమస్యబలీయస్తావచ్చజ
 జ్జోర్నదోపః వికరణాత్పాప్రైవ పరస్త్వేపదప్రవృత్తైరితిచేత్ సన్యం, స్యగ్రహ
 ణం వికరణవ్యవధానేపనియమప్రవృత్తిం జ్ఞాపయతీతిపత్యేచ జజ్జోర్నోషస్సాన్వి
 దేవ, అయంచపక్షశ్చదేశ్యేనఇతి సూత్రభాన్యత్రేయటయోస్సప్తం, కించ త
 దస్తవిధిలాభాధానుపి ధాతుగ్రహణమావశ్యకం ధాతోరేకాచ ఇత్యాది నా
 యజ్, బోధూయతే ఋతేరియజ్ రితియతేశేతే హ్నుత్యత్యత్రతు వ్యవహే
 శివద్భావేన జిదస్తత్వం నమోపరివచ్చిత్రజితకీర్తిచిత్రియత్యత్యేతత
 భమితిచేదత్రాహుః — అవయవేఽచరితాధోజకారః క్యజస్తస్యవిశేష
 ణంభవతి తథాచ సముపాయానుబద్ధో జకారఇతివ్యవహేశివద్భావేవజిద

ప్రత్యంబాధ్యమితి । * స్వరితచితః * పూర్వపదిచచ్చబ్జప్రత్యేకంసంబంధ్య
తేకరారమభిప్రేతిగచ్ఛతీతికర్తృభిషామమ్ । కర్తృణ్యత్ । * ధా
తోరితి * ధాతోర్లసేస్యస్థః లకారధాతోర్వాక్షేపఃపూర్వపద్యోధ్యః । * ధ
జస్త్రీణిత్రిణి * తిజష్టత్త్రీకాసంజ్ఞాస్తుతిప్రతియథాసంజ్ఞ్యం నప్రాప్నో
తీత్యతలహ * ఉభయోరితి * పరస్మైపదం అత్త నేపదమిహానువర్తతే తే
నపదద్వయే ప్రత్యేకం త్రయస్త్రీకాశ్చతియథాసంజ్ఞ్యం సంజ్ఞాప్రసతాప్రతి
తిభావః , నను ప్రథమశ్చప్రథమశ్చ ప్రథమా మధ్యమశ్చ వాధ్యమశ్చచాధ్య
మా, ఇత్యేవం కృతైశ్చేషాణాం ప్రథమాదీనాం ప్రథమాచ వాధ్యమాచ ఉ
త్తమాచ ప్రథమమధ్యమోత్తమాశ్చతిద్వయైర్భృపక తే త్రికద్వయస్యయి
థాసంజ్ఞ్యం ప్రథమమధ్యమోత్తమసంజ్ఞాస్ఫుర్నిర్వేదకైశ్చేతి ఇలుత్తమో
వేతి సూత్రంవిరుద్ధేత ఇలఉత్తమ సంజ్ఞకత్వాలాభాత్ , తతశ్చ ప్రథమ
మధ్యమోత్తమాశ్చత్వైకకృతద్వయైర్వానాం ప్రథమమధ్యమోత్తమాశ్చ ప్రథ
మమధ్యమోత్తమాశ్చేత్యేకేషలశ్రియతాం తథాహిసతి సంజ్ఞాఅపిషడిఃప
రస్తేపదాత్మ నేపదగ్రహణానువృత్తిశ్చంబినైవేష్టసిద్ధిరిహిచేత్ మైసమ్, ఏక శే
షాశ్రయణే గౌరవాద్వైయ్యధ్యాప్త, త్వయాపిహి పరస్తేపదాత్మ నేపదగ్ర
హణమనువర్త్యమేవ, అన్యథా శత్రుక్వసాస్సానకాశాపరస్తే పదసంజ్ఞాప్ర
థమాదిసంజ్ఞయాబాధ్యేత తతశ్చక్రామ్యతిక్రామతీత్యాదౌ క్రిమనపరస్తేప
దేష్వితిద్భిర్నస్యాత్ ఆక్రామన్నిత్యాదౌ తస్యసావకాశత్వాత్, యదిహి
పరస్తేపదావామితి విహితస్య ఇలోఇలుత్తమోవేతి నిర్వివికల్ప విధానా
త్, జ్ఞాపకాత్పరస్తే పదసంజ్ఞాప్రథమాదిసంజ్ఞయానబాధ్యత్యత బ్రూమే త
హిమతగాం ప్రతిపత్తిగౌరవమ్ । * తాన్యేకవచన * తాన్యస్యస్య వ్యా
భ్యాసమ్ * లభ్యేత్వాది * అన్యథాపకసంజ్ఞాధికారాత్ప్రథమాదిసంజ్ఞానామే
కవచనాది సంజ్ఞానాంచ పర్యాయస్సౌత్, ఇహైవత్తాతు అతేలోలోమే
ర్నిరితికృతే ఏకత్వవివక్షాయాముత్తమసంజ్ఞాధావాదాదుత్తమసేవ్యస్యా
ప్రవృత్త్యా అద్భిత్వాదిప్రయోగోపి సాధుస్సాదితిభావః । * ప్రత్యేకమితి * య
త్ప్రాచావేకేశభిత్వక్రంతదయుక్తమ్, శనైవవీప్సయాఉక్తత్వేన ద్విగ్వ
చనాయోగాత్, యేనాప్రాప్తినాయేన ద్విగ్వచనావదశ్యసితి సిద్ధాన్త

త్వాత్ తథానుపద్యతీమా త్రైవేదకశత్రుతి ప్రాచోక్తమయ్యుక్తమేన ఏతచ్ఛను
 నోరనూగ్రహానురోధేనోక్తమ్, అన్యేతు— ఏవేకమేదైవైకశస్సాన్యధేశన్,
 నన్యత్రవీప్సూగూమ్, నచస్వాధ్యైశ్శ్శ్, సఅకరగ్రహాన్నాచగమ్యత్యతివా
 చ్యమ్, ఏకాంకపిలా మేవైకశస్సహస్రకృతోద్ధత్వేతిభాష్యాత్, శసన్తస్యప్ర
 త్యేకమిన్యర్థక త్వేన కైయటెన వ్యాఖ్యానాచ్చ, స్వాధ్యైకస్యాపిశసోఽవగమ్య
 నూనత్వాత్, తతశ్చ ఏవేకశత్రుతి ప్రాచోక్తమయ్యుక్తమితియదుక్తం తదేవల
 యుక్తమిత్యాహుః * యుష్మది * సమానాధికరణత్వాన్యస్య వ్యాఖ్యానమ్ ।
 * ిద్యాచ్యకారకవాచినీతి * భిన్నప్రవృత్తీనిమిత్తానాం శబ్దానామెకస్మి
 న్నన్ధై వృత్తిస్సానూనాధికరణ్యమ్, స్థానినీన్యస్య వ్యాఖ్యాన * అప్రయు
 జ్యమానత్వతః * సమానాధికరణేకిమ్ ? త్వాంశశ్యతి, త్వయాక్రియతే, తు
 భిన్దంతి । మనోవపదత్వతః సప్తమ్యస్తస్యానుగుణత్వేన వ్యాచక్షే ।
 * తస్మిన్ప్రకృతీభూతేనతీతి * తస్మాద్దాతోలకస్యస్థానే ఇత్యర్థః ।
 * తథాభూతాత్వతః * ిద్యాచ్య కారకవాచిని ప్రయుజ్యమానే అప్రయుజ్య
 మానే చేయ్యర్థః । * ిజ్జీతే * ధాత్వధికారోక్తత్వేకిమ్ ? హరీక, శసస్సా
 ర్వధాతుకమపి దిశి త్వేమేర్జితీతిగుణస్సాన్యత్, లిహఃక్రియిత్యాదిశసన్తేషు
 సార్వధాతుకేయగిణియ్యుక్త్యాత్, కేచిత్తు — వారీణీత్యన్యమిక్మతే ల
 ఘూపదగుణస్సాన్యదిత్యాహుస్తన్న, కి జితీతినిషేధాత్, ఇగస్తస్యప్రయుక్త
 స్యనునః గుణప్రయోజక త్వేననిపాతపరిభాషావిరోధాచ్చ । * కర్తరిశప్ *
 సార్వధాతుకేయగిణిః సార్వధాతుకత్వేనునర్తతే, ధాతోరేకాచ్యసూ
 త్రాధాతోరికీచ, తదాహ * కర్తృర్థత్వాది * యోఽన్యః * తథారాదకార
 డిచ్చార్థార్థః, ఆయనేయానీసూత్రాత్ప్రత్యయగ్రహణమనువర్తతే,
 నత్వాదిగ్రహణమేకదేశస్సరితత్వప్రక్షానాత్, తస్యాప్రసవృత్తాతు శ
 యాత్త్యతి నసిధ్యేత్, శజోలేట్ లేటోడాటాపిత్వస్తరిజ్ఞత్వాదన్తాదేశా
 త్వాగ్రిగతికృతేయస్యాదిశ్యాభివాత్తదేతదాహ * ప్రత్యయాన్య
 వసేయ్యతః * ప్రిణాతు ప్రత్యయాదేయసేయ్యుక్తం తదనేన ప్రత్యుక్తమ్,
 ఇహానునోరమానూమాదిగ్రహణం నివృత్తమిత్యుక్తం తదాపాతతః, అన్య
 త్వాప్రవృత్తస్యాదిగ్రహణస్యనివృత్తత్వాయోగాత్, నివృత్తమిత్వస్యా
 ననువృత్తమిత్వర్థత్వతి పాకధంచితో ప్యాభ్యయమ్, యత్తు ప్రత్యయాదే

రిఃగ్రన్థసగ్రహాయ వ్యాచక్షణే, ఆదాగమెకృతే తత్సహితోః ప్రశ్నయో
స్తు నామ, నతాతత్సహితం ప్రత్యయ్యతి నియమోస్తేతిన్న, అయమవి
నిష్టు క్తస్యావయవిత్యయోగాత్, అన్యథా భూయస్తామిత్యైవ తామా
దీనామిదాగమావత్తైః, నను అక్రాత్పరస్య ప్రశ్న రుస్య ఇట్ యానుడన్తం
తానాన్యమితీచేన్న ఆగమవినిర్ముక్తస్యాపి ప్రశ్నయత్వమితి వనతాంశు తేభవా
ని, భవిష్యామీత్యాకౌ వికరణాన్తస్యేవ తదాదిగ్రహణబలేనయానుడన్త
స్యాప్యంగతాయాదుర్వారణాత్, కించ లిషీయేత్యైవ విశేషవిహిత
త్వాత్ప్రీయతికృతే లిజ్ఞానఇట్తస్యాగమేనాదత్వేభూతాన్ప్రశ్నయా
ద్యుదాత్తత్వం నప్రాప్తోతీత్యాదిజన్య ప్రశ్నయన్వరేకణి వ్యే ఆగమా అ
విద్యమానవిద్యతిదేశ ఆచ్యుగాత్తేవేతిసూత్రై, భాషాదోష్టికృతిః నై
తతేనలపస్యాపి ప్రశ్నయిత్వేయ్యత్యే, నచతత్వే ఆగమసహితస్యాపి
ప్రత్యయత్వాదికారస్యాచ్యుదాత్తస్యా త్వగ్వారణాయ ప్రత్యయన్వరేక
ర్తవ్యత్వత్వాదిగ్రన్థఃస్థితీర్తవ్యపవేతీనాన్ప్రశ్నాగ్రన్థిరొకఇతినాచ్యుమ్,
ఆగమఅనుదాత్తా ఇతి విశేషవచనేనాగమస్యాప్యనుదాత్తీకృతే ఆచ్యు
దాత్తత్వస్య తత్ప్రాప్తవ్యతైరిదిక్ । * యుస్యేతి * యుకాగాదకార ఉ
చ్చారణార్థః । * అతోగుణఇతి * అతోద్ధ్యోయిభోతు నప్రవర్తతే స్థాన్య
లాశ్రయవికౌస్థానవశ్య నిషేధాదితిభావః । * అతోద్ధ్యో * తురుస్తుతస్య
మితిసూత్రాత్సార్వధాతుక ఇత్యనువర్తతే, సార్వధాతుకేతి? కేవలః,
అజ్ఞానా, అతతత్, ఇవక్తవ్యేద్విగ్రహణం దీర్ఘపవ యథాస్యాదిశ్యేవను
ర్థం, అన్యథాపాక్షిరోదనం దేవదత్త ననుపచామిభోరస్యత్రానన్తస్యా
పి ప్రశ్నా భావనయోరికప్లుతస్యాత్, కేచిత్తు — అతిఆదితీనువచన్తవరకర
ణసామర్థ్యాన్వకారనివృత్తర్థవేదితి ప్లుతస్యాప్రజ్ఞగాత్, ఉదాత్తస్థానే
ఉదాత్త ఆకారః అనుదాత్తస్థానేనుదాత్త ఆకారఇత్యాదితు స్థానేనన్త
రతమిత్తత్యనేనసంస్థమ్, అతపవవృషాకవ్యగ్నిఃసూత్రైవృషాకపిశబ్దా మ
ధ్యోదాత్తిపకపవదాత్తత్వం ప్రయోజయత్యగ్నిదిషు తుస్థానేనన్తరతమ
ఇత్యేవసిద్ధమితి మనోరమాదాఉక్తమ్, తతశ్చ ప్రయోజనాభావాన్తవరక
రణం అనణివిధ్యర్థమితి నశబ్దానీయమేవ, యదితు హల్జ్యోళ్యిఇత్యత్ర ఆ
ఆవితవత్ అతత్యత్యత్రాపి ఆత్యతి ప్రశ్నైష్యత్యే తదాతవరకరణం వి

నా పీఠస్థితిని తెలుసుకొనుట. ప్రహరణేచేతిసూత్రస్థానాహరణమాహ * ఏహిమ న్యే
 ఇతి * ఓదనంభోత్యై ఇతి * శ్చంకునన్యసై ఇత్యర్థః । * ఏతంపతవేతి * ఏతం
 న న్యే ఓదనంభోత్యై భే ఇతి ఏతమన్యే ఓదనంభోత్యై ఇత్యన్వయః । * భో
 త్యై ఏహి ఇతి * యువాంకు న్యే భేభోత్యై మహే ఇతి యూయం మన్య ద్యై ఇతి
 ట్ మెణార్థః । * పరోత్యై లిట్ * యద్యవ్యశిత్రయణాది వ్యాపారరూపాక్రియా
 సర్వాసరోత్యై న, ఉక్తంహి భాష్యే క్రియానామెయమణ్యన్తా పరిదృష్టా పూ
 గ్వాపరిభూతావయవానశక్యాపిణ్డీభూతానిదర్శయితుమితి, తథాపి తదనుకూ
 లశక్తిసతాం వ్యాపారావిష్టానాంసాధనానాంపారోక్ష్యమిహవివక్షితమ్, తే
 నక్రియానావిష్టసాధనమాత్రప్రశ్నత్యేపిలిడ్భవత్యేన, అయం యయాచత్వం
 పేదిభ, నను క్రియాశబ్దవాచ్యాధిత్రయణాది వ్యాపారాణాం యుగపక్ష్యై త్య
 త్కాపిషయత్యేపి క్రమశఃప్రశ్నాత్పిషయత్వమస్తి యిత్రతు క్రమశోపి ప్రత్యక్ష
 విషయస్యంనాస్తి తత్రహి పారోక్ష్యం క్రియాయాః తతశ్చ లిటుత్యైతమపు
 రుషో దుర్లభఇతి చేదత్రాహుః — స్వవ్యాపారస్యాపివర్తమానతాదశా
 యాం వ్యాసక్తాది నా స్వయమప్రతిసన్ధానే తతఃకార్యేణానుమితోభవత్యే
 వ, “బహుజగదపురస్తా తస్యనుత్తాకిలాహమ్” ఇతివదితి । * లిట్ * అర్థధా
 తుక సంజ్ఞపవేతి * లజశ్చాకటాయనస్యేతిసూత్రాదేవకారోఽనువర్తత్యితి
 వః । * పరస్తేనదానామ్ * అత్రభవద్భస్య అకారోవిధియమానఅన్త్యస్యప్రా
 ప్నోతి, నచాకారస్యాకారవిధౌ నిరర్థకమితివాచ్యమ్, యథాసంజ్ఞాసమా
 దనేనకృతార్థత్వాత్, అత్రాహుః — ధాతోరిత్యధికారాదాదేవపరస్యే
 తివ్యజ్ఞానమాత్రస్యకృతేద్వయోరతోగుణఇతి పరరూపమ్, యద్వాద్వయోః
 పరరూపేణసూత్రే నిర్దేశస్తథాచానేకాల్పాత్సర్వాదేవేసిద్ధమిష్టమితి, న
 ను సుబన్తావామేవ ద్వ్యవ్యస్తత్రైత్యకారద్వయకల్పనాయాం సవన్తదిర్లుపవ
 స్యాదితి చేన్తైవమ్, ఆదేశానాం స్థాన్యర్థేనైవార్థవత్వాత్, భవద్భస్యవిధియ
 మాననుకారద్వయం ప్రత్యేకమర్థవన్నభవతీతి సముదితస్యప్రాతిపదికత్యే
 నాతోగుణఇతి పరరూపస్త్యేవ ప్రవృత్తైః । * భువోవుక్ * అచిన్నధాన్వి
 తిసూత్రాదచీత్యనువతతే తదాహ * లుగ్లిటోరచీతి * అచీతికిమ్ ? అ
 భూత్, అభూః, పుకినతిటోపోవోర్వలీతి లోపంబాధిత్యాపరత్వాద్భజ్జాన్యది
 లోపస్యాత్, నను హల్జ్యాది లూపాదస్తరభజ్జత్వాల్లోపోవోర్వలీతిలోప

ఏవ భవిష్యతి, తథాచనువ్యతేర్యజ్ లుగన్తల్లజిఃవ సిహరనూనత్, అమూ
 మత్తత్యక్రవ్యోల్లాపపన మూధవాదిభిస్సృప్యః, ఏవంచాజ్ఞాహణం ఊ
 దుపధాయాత్మత్వత్తగాథానుసర్తమానమిహోపుష్కజ్జకాయా వృక్షకా
 రాదిభిర్వృజితమ్, సత్వావశ్యకతయే త్యేవనిష-ర్షణిచిత్రతీచేద్రాహుః—
 భువో పుగితసా్యజ్జత్వాద్వహ్వాపేక్ష త్వేనహజ్జావిలాపసేవన పుకోపి బ
 హిరజ్జతయా అసిద్ధ త్వేనతి విలాపస్య ప్రాప్తేరేవాభానాదజ్ఞాహణమి
 హోర్థమపీ త్యేవ యుక్తమితి, అయంచశజ్జాగ్రస్థః సనాథానగ్రస్థశ్చమనో
 రమాయాంఘ్రికః, అగ్రనవ్యాః — మన్యతేర్యజ్జుగన్తవినాస్తి అనూను
 దిత్యాది దూపంతు దూరాదపాస్తమేవయకాగ ఎకారాన్తానామూత్ భావి
 నాంయజ్జుజ్ నాస్తిఃచోచ్చశ్శూడితసూత్రేభాష్యే ధ్వరితమ్, శ్రేయతేన
 స్ఫుటికృతమ్, ఇదంచచోచ్చరితయతోత్ తద్విషయకం జ్వరిత్యరేత్యూ
 త్థావినోః త్రివిమవ్యోస్త యజ్జుగప్త్యేవేతి న్యాయం మూధవాది సంకుతం
 చ మవ్యబద్ధనే, అయం యా న ఊత్థావీహేమూలేవత్కృమాణత్వాత్, త
 థాచతద్గ్రథేన సహత్రత్యనునోరమాగ్రస్థోవిరుధ్యతృత్తత్యాహుః — యది
 తుమవతేర్యజ్జుగన్తాదితి ననోరమాయాం పత్యేత తదాత్రత్రపూ గ్వాపరిగ్ర
 థవిరోధానాస్తితిదిక్ । * అజాడేరితి * యదివిహుప్రీహేషస్థీ తదాత్వన్
 మాత్మ సత్తచచ్చతి ఇన్ద్రియతి, ఇన్ద్రియముమిచచ్చతి ఇన్ద్రిన్ద్రియచిత్యక్రిద
 కారస్య నన్ద్రాగ్రో ద్విస్వనిషేధసాస్యత్, క్షిప్త అచ్చాసావాదిచ్చజాదిస్త
 స్తాదితి కర్తృధారయాదేషాపశ్చమీ తదాహ * ఆదిభూతాదచఃపరస్యస్వి
 తి * భూత్ భూత్ ఇతి * యద్యవ్యత్రథాత్వవయవత్వం ప్రాగమ్యంచన
 సజ్జచచ్చతే తథాపి వ్యవదేశేన గ్భావేన తద్బోధ్యమ్, నన్విహచత్వారపకా
 చః, తత్రావయవాస్త్రయః భూడో ఊక్ ఇతిభూవితిసముదాయశ్చశుద్ధః, త
 థాచానియమేనయస్య కస్యచిద్ద్విత్వం స్యాన్త్యైవం సముదాయకాచఏవ ద్వి
 ర్వచనస్య న్యాయ్యత్వాత్తస్మిన్ ద్విరుద్యమానే అవయవాఅపి ద్విరుద్యస్త
 ఏవ వృక్షచలనేన సర్వావయవచలనవత్ । * అత్రేతి * ఏకాచోద్వేత్తి
 ప్రకరణే । * హలాదిః * అభ్యాసనేతి జాతిపరొనిర్దేశః, తేనఆతతుఆట
 తురిత్యాదౌ తకారాది నివృత్తిసిద్ధ్యతి క్వచిదభ్యాసే ఆదేశాలః సత్వ
 మౌత్రిత్యసర్వత్రానాదేర్లోపవిధానాత్ । * భవతేరః * అత్రలాపాభ్యా

సస్యేతి సూత్రాదభ్యాసగ్రహణమనువర్తతే అత్రపాశ్చాత్తమ్, భవతే
 రసి కర్తృనిర్దేశాద్భావకర్మణోర్నా త్వమితి వ్యాఖ్యాతంచ తత్పత్రేణ
 కర్తృర్థయో శిష్ శపోనాద్దేశాదిత్యర్థితీతన్న, ధాతుని ద్వేషమాత్రే శి
 పోవిధానాత్ శపశ్చపికరణత్వేనానర్థకత్వాత్, కర్తృర్థకేపరేవిహిత
 స్యాపి అస్యశ్చిషశ్శిష్వ సామన్యాదేవేహప్రవృత్తేః, అన్యథాత్వదుక్రీత్యా
 ఉపసర్గాతుసోతి సువతీత్యాదినామపి భావకర్మణోరప్రవృత్తౌ సర్వోప
 స్సవపవస్యాత్, అపసిద్ధాన్తశ్చాపియమితి స్పష్టమేవాకరదృశాం, ప్రయుజ్జతే
 చకర్మణ్యప్యకారం మయి: “శపాశ్చపిప్రంబిభగాంబభూవే” “విభావరిభి
 ర్భిభరాంబభూవరే” ఇత్యాది, ఏతచ్చప్రక్రియాప్రసాదగ్రన్థదూషణం
 మనోరమాయాంఘ్రిమ్, అత్ర నన్యాః — శిషశ్చిత్వసామన్యాదేవే
 హ శపసప్రవృత్తిరితి యదుక్తం తన్న, పిబఃః స్థాయశ్చిత్వాదౌ పిబాద్యాదేశ
 ప్రవృత్త్యా ఆత్మనిస్పృత్యాచశిత్వస్వచరితార్థత్వాత్, ఏవంచోపసర్గాతుసోతి
 సువతిభవతేః ధ్యాయితేస్సంప్రసారణంచేత్యాది నిర్దేశాదకర్తృవాచిన్యపి
 పరే శబాదముఖత్యేపవ్యాఖ్యేయమ్, అన్యథా ఇక్కిపావితీసూత్రే వక్ష్యమా
 నస్సగ్రన్థేనసహవిరోధాపత్తేః, కేచిన్తు—శిత్వాత్ శిషసాన్వధాతుకత్వేన
 భవశ్చిత్వానానాద్ధధాతుకత్వేన్యథాదేరితీదాగమనిష్పృత్యాబవీతిరిత్యేత్రబృ
 వకుడితికుడాగసప్రవృత్త్యాశిష్వం చరితార్థమితి వ్యాసఖ్యుః, తచ్చిచ్ఛమ్, తి
 తుత్రేత్యపేషేణ్ణిషేధానార్థధాతుకత్వేపిత్యత్యభావాత్, బృవకుడిత్యేత్ర బృ
 వసపరస్యహలాదేఃపితకుడాగస ఇత్యేతన్వాక్రస్యమూలవ్యాఖ్యాతత్వాత్సా
 ర్వధాతుకత్వేతిపిశేషణాభావేపిత్యత్యభావాత్, నచహలాదేఃపిస్మిన్యయ
 స్యసార్వధాతుకత్వేతివిశేషణాభావేబృవాలిటివచ్చాదేశే సిపథలిఉపక్లేప్య
 ప్రాతిప్రసక్తసాన్వదితివాచ్యమ్, ఖలోత్రపిత్రాభావాత్, నచస్థానివద్భావేన
 పిత్ర్యంశ్చశ్శానచశ్శిత్వేన లిక్తేనక్వచిదనుబన్ధకార్యేచ్ఛనన్విధాపితి తన్నిషే
 ధాత్తప్రాతుస్పర్వోక్తీరిత్యేవ శిషశ్చిత్వసామన్య్యాదకర్తృరపిశపసప్రవృత్తిరి
 తి గ్రన్థో నిరాకర్తవ్యిత్యత్యాయః, తదపరేనక్షమంతే, ఖలపిత్రాభావేత్వసం
 యోగాగ్లిటిగిడితికీత్వాద్వచిన్వపీతీసంప్రసారిణేనతున్వచిధఉవక్లేతి నసి
 ధ్యేత్, కిన్తు ఉచిధఉక్లేతిస్యాత్తప్రాత్ స్థానివత్వేన ఖలపిత్యేభ్యుపగతే
 ఉపక్లేత్యాదావతిప్రసక్తవారణాయ పితసాన్వధాతుకస్య ఈదాగమఇతి

వ్యాఖ్యాతవ్యమేవ, తథాచ బ్రహ్మరిత్యత్ర ఈడాగమప్రసత్త్యై శిష్టంచరితా
 ధమితి తైశ్చిద్యమక్తం తదపి సన్యుగేవేతి । * అసిద్ధవదప్రాభాత్ * ఎల్ల
 రణం ప్రతిపత్తిలాఘవాయ అన్యథాసద్ధేఅసిద్ధత్వం ప్రయుజ్యమానమనుసవ
 న్నం సత్సానుగ్ధాదసిద్ధవదితి కల్పనీయంప్యాత్, యథారాజభిన్నే పురో
 హితే రాజాయమితిప్రయోగో గాజవదితకథంచిత్రాల్పయతి, గాజవదయం
 పురోహితత్వక్తృత్వం లఘుప్రతిపత్తిర్భవతి, తథాచ అగత్యాషస్వశుకోరసి
 ద్ధత్వత్వాసిద్ధవదితి కల్ప్యతే, అసంయోగాల్లిటిగదిగ్యప్రాకిన్వదిత్యగత్యే
 వ కల్ప్యతత్వతిజ్ఞేయమ్, ఆధాదిగ్యభివిధావాజ్, భాదికారవభిన్యాపేన్యా
 ర్థః, అధికారశ్చయిమ్, అత్రగ్రహణం సమానాశ్రయప్రసవత్స్వధిమ్, ఆధా
 ర్గ్రహణం విషయనిర్దేశార్థం, భాదికారిప్యాపదిలాభస్తు ఆశ్రయతత్వయంప
 రశ్చేత్వాదావివవ్యాఖ్యానేనేససిద్ధసి, ఏవంచానుదాతౌపదేశేత్వప్రాస్యా
 పస్థానే సత్యయనుగ్ధాభవతి, ఏషామనునాసికస్య లాపస్యాన్యులాదౌ కిజి
 తిపరే సచాసిద్ధాభవతి, అద్రయులాది కిజిగాశ్రిత్యేరయం భీయంప్రాప్నో
 తి తస్మిన్గర్తవ్యేతి, జఙ్ఘహిజఙ్ఘహి, అతోహేరితలుజ్జభవతి అనునాసి
 రలాపస్యహి శబ్దాశ్రితత్వేనాసిద్ధత్వాత్, సన్వస్యాధికారత్వే యద్రయ
 తోపస్థానం తదపివారిభ్యయదాభీయం తస్మిన్నేవగోవ్యేసిద్ధత్వం స్యా
 న్మతుతతఃపూర్వస్మిన్నపి, తతశ్చమ్ముసోరి త్యేన్వం పూర్వస్మిన్కాచి త్యేత
 వ్యేనాసిద్ధంస్యాదితి చేన్భవేదయందోషశ్చబాధికారే అధాదికారత్వయ
 మ్, తతశ్చేహశ్చాన్మలాపత్యస్యసధిర్నితాతస్సపవప్రతిసూత్రముపశిష్టతే, త
 దేతత్సకలమభిప్రేత్యాహ * ఇహిధిధ్యమితి * అప్రాపి శాస్త్రాసిద్ధత్వమేవ
 ఆకరెన్భిత్, తేన ఏదిశాధిత్యత్ర స్థానినోరులైత్వబుధ్ధేరివ ర్తితత్వాత్త
 నిబుధ్ధనం హున్యల్భ్యోహేద్ధిరితి ధిత్వంసిద్ధతి, పాచోక్తకార్యాసిద్ధత్వ
 పక్షేతు ససిద్ధిః, దేవదత్తస్య హంతరిహ తే దేవదత్తస్య జీవనం నేతీన్యా
 యేన ఏత్వవిధానార్కుల్బుద్ధా నివర్తితాయాం పశ్చాదేత్వబుద్ధినివర్తనే
 పి ధిత్వకార్యస్యాప్రవృత్తిరిత్యాహుః — సమానాశ్రయేత్వతికిమ్ ? పపు
 షః, చిమ్యుషః లులుపుషః, ఇహపాథాతోశ్చిహోటూశ్చ పరస్యవసోర్యత్వం
 ప్రసారణం తదాతోలోపత్తిచేత్యాలోపే ఏరనేకావత్తియనిదేవజీవకర్త
 వ్యేనాసిద్ధమ్, అల్లోపాదీనిహికస్వసానమ్ప్రసారణంతు విభక్తాదితి వ్యా

ప్రయత్నాత్, నచబహిర్యజ్జేనాసిద్ధతాప్తివీతిశబ్దామ్, నాజానన్తర్యగ్భ
 యోగిమేధాత్, వామాణ్డోక్ సూత్రస్థ బహిర్యజ్జపరిభాషాయాఅభీయత్వేన ఆ
 జ్ఞాపాదిషు కర్తవ్యేష్వసిద్ధత్వాచ్చ నచాత్తపరిభాషాయా అల్లోపాదీనాం
 చ సమానాశ్రయత్వం నెతీశబ్దామ్, వసోస్సన్ను సారణ్యకృతేహ్యజా
 ద్యాశ్రయేణాల్లోపాదీని ప్రవర్తనై, తేషుకర్తవ్యేషు సమ్మి సారణస్య అ
 సిద్ధత్వాయితిద్విషయేబహిర్యజ్జపరిభాషాపి ప్రవర్తత్యతి తేషాంతస్సత్వాదిది
 క్, విషయలాభార్థంఆభాద్భిహణంకిమ్? అభీయన్ప్రత్యేవాభీయమసిద్ధం నా
 న్యం ప్రతీతియథాస్యాసి త్యేవమర్థమ్, తెనఆభాజిరాగిత్యత్ర భజ్జేత్పచిణి
 యజ్జేత్ప ముఖేచభావకరణయోరితి నలూపేతే తస్యాసిద్ధత్వాభావాదతదవ
 థాయాత్మతి వృద్ధిగ్భవతీత్యాహుః, స్యాదేతత్, దేభతుః దేభురిత్యత్ర
 శ్రద్ధిగ్భగంభీషన్వక్ష్యమాణవచనేన లిటఃకిత్వాత్, నలూపేత్యేత్వాభ్యా
 సలూపానస్యాతాం నలోపస్యాసిద్ధత్వాత్, అత్రాహుః — శ్చ సోరల్లా
 పత్తి తపరకరణాల్లిక్తాదాభీయాసిద్ధత్వమనిత్యమితి నాస్త్యత్రదోషః, తపర
 కరణంహి అస్మామిత్యత్ర ఆదాగమస్య లోపో మాభూదిత్యేతదర్థమ్,
 యద్యాకాగమః శ్చ సోరల్లోపం ప్రత్యాభీయత్వేనాసిద్ధస్యాస్త్యి కింతే
 న తపరకరణేన, ఏవంచదమ్యేత్పేతి వక్ష్యమాణం నాపూర్వం వార్తికం కిం
 స్వనిత్యస్వబల లభ్యమేవేతి పుకృతాన్త్రాన్త్రస్య, ఏవమగ్రేపి, యుట
 డాదాహరణంతుదిదీయే * బభూవేతి * అశ్రప్రాచాత్పిభవతీభ్యాజ్జేత్పిసూ
 త్రంపితోపిలిటఃకిత్వాద్ధమితి వ్యాఖ్యానాయాచోజ్ఞతీతి వృద్ధిప్రాప్తాకిజీతిచేతి
 నిమేధత్వక్తుక్తం తమపేక్షితమిగ్గక్షణయోరేవ గుణవృద్ధ్యోర్నిమేధత్వసిద్ధా
 న్నాత్, అన్యథాత్కస్థానికయోః నిషేధేనైగవాయనత్వప్రాపివృద్ధిర్న స్యా
 త్, నచాత్రకిన్వసామధ్యాదనిగ్గక్షణాయాలపి వృదేర్నిమేధత్వతి వాచ్యమ్,
 ధరిణ త్తమెణలిచగుణనిషేధేన కిన్వస్యచరితార్థత్వాత్సూత్రంతు ప్రత్యాఖ్యా
 తమాకరే, తథాచ వార్తికం ఇద్దైవధివోవివయత్వాద్భువోపుకొనిత్యత్వా
 త్తాభ్యాం లిటఃకిన్వచనానర్థక్యమితి, యద్యపీహ శబ్దాన్తరప్రాప్తాపుకో
 నిత్యత్వం నాస్తితథాపి కృతాకృతప్రసజ్జేత్వమాత్రేణాపి కన్వచిన్నిత్యతా
 స్విక్రియత్యతి పుక్తోప్యస్తా దేవవార్తికాదవగమ్యతే, తేనరధేర్లిచవరామప్య
 వధావృద్ధిం బాధిత్యానిత్యత్వాద్రధిజభౌరచీతినుమిక్మతేరన్తయతీతిసిద్ధం, న

స్వేదముపి సంయోగాత్పరస్యవిటంకిత్వార్థమిందే శ్చేష్య శోఽపేక్షితపవనస్య
 థా సమీధేదస్యహస్తమమితినైః ఇన్ధేర్న లోపోనన్యత్ మైవం, ఛస్త
 స్యుభయథేతిసూత్రేణహి సార్వధాతుకసంజ్ఞా ఆర్థధాతుకసంజ్ఞాచ విధీయ
 తే, తేన సార్వధాతుకమపిదితి లిటోజిత్యేప్యాదేవనలోపఇతి వాటికాకాశ
 యాత్ । అత్రనవ్యాః — బభూవత్యప్ర ద్విర్వచనేచీత్యజాదేశస్యనిమే
 థాన్దుణ్యవృద్ధిభావం ప్రాగేవపుకప్రవృత్త్యాభివోవుకోనిత్యత్వాదితి వాః
 కేనిత్యత్వాదితి హేతూపన్యాసానిచ్చయోజనశ్చబ్దాన్దరిప్రాప్త్యావుకోని
 త్యత్వంనాస్తీత్యాశబ్దకృతాకృతప్రపక్షితమూత్రేణాపి క్వచిన్నిత్యోన్వీ
 క్రియతఇత్యాదినమాధానమపి వ్యర్థమేవేత్యాక్షిప్య స్వయమేవసమాదధుః ।
 షాష్టద్విత్వప్రకరణానైహి వార్తికకృతాపూర్వవిప్రతిషేధఃపత్యతే, ద్విర్వచ
 నంయథాయవాయావాదేశాల్లోపోపధాలాపణిలోపకికినూరు త్వేభ్యిఇతి, త
 థాచద్విర్వచనేచీతిసూత్రంనారమ్భణీయమిత్యాశయేననిత్యత్వాదిః హేతు
 రుపన్యస్తఇతి ద్విర్వచనేచీతిసూత్రేణాజాదేశస్యస్థానివన్భావోవిధీయతఇతి
 పక్షేతుద్విత్వాత్ప్రాగేవవృద్ధ్యాన్యాదేశస్యస్వీకృతత్వాదాదేశానన్తరమపి
 పుకప్రవృత్తిరస్తీతిభివోవుకోనిత్యత్వాదితిగ్రహస్సన్యగేన, నస్తేవపి నా
 మధాతుమత్వాపయతి మాపయతీత్యగ్రహపర్యవ్రత్యత్వమాపరయాహేతు
 ర్వం నిత్యత్వాట్టిలాపఇతి గ్రంథకథంసజ్జచ్ఛిఇతి వాచ్యమ్, ప్రకృత్యేకాజిత
 సూత్రే భాష్యేప్రత్యాఖ్యాతమిత్యాశయేన తత్ప్రవృత్తేః, అతపవత్వానయ
 తిమాదయతీత్యేనన్యాయ్యమితి తతోక్తమితిచిక్ * ఆర్థధాతుకస్యేష్య
 లాదేః * నేడ్యశిక్వతీత్యతః ఇతిత్యనువతకమానే పునర్విహింసానిమేధ
 నమ్బుద్ధస్యేటోనివృత్త్యన్ధింవస్తుతస్తు — సమగ్ధానాం ప్రథమాద్వేష్యనువృత్త
 స్య పదత్రయస్య మధ్యేప్రాగ్దిశిత్యనన్తరం సమగ్ధానాం ప్రథమాదితి నివృ
 త్తంవేతిత్వనువర్తకఇతి వ్యాఖ్యానమివ నేతినివృత్తమిడిత్యనువతకకఇతి వ్యా
 ఖ్యాతుం శక్యిత్యాదిక్రమాణం తృక్తుంశక్యమ్, తథాపిన్వప్తప్రతిపత్త్యర్థం త
 త్స్వీకృతమితిబోధ్యమ్, ఆర్థధాతుకేకిమ్? ఆత్మై, శేతే, వలాదేకిమ్? పథ
 నీయమ్, ననురుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకఇత్యనేనసార్వధాతుకస్యేదిడ్యువ
 తి తహిరుదాదిభ్యపవేతి నియమాదాపై శేతేఇత్యత్రనభవేదేవేతి ఆర్థధా
 తుకస్యేతివ్యర్థమ్, నచరుదాదిభ్యస్సార్వధాతుకపవేతి విపరీతనియమాదో

ఉత్తీర్ణులైన వ్యాసాస్థే శేషేష్కాగ్రముస్యాదేవేతిశబ్దామ్, రుదవిగముషగ్రహి
 స్వపిప్రభుం శ్చేతి క్త్వాసనోకిత్యస్యవైయథ్యప్రసక్తాత్త్వదుక్తరీత్యాగుడేః
 క్త్వాసనోరితాగమాభావేన సక్త్వాసేడితినిషేధావచ్ఛత్తా క్త్వాప్రభుయే ధౌప
 దేశికిత్త్వస్యసుస్థత్వాదలన్తాచ్చేతి రుదేర్ములాదినసంకిత్తాచ్చ, తస్మాద్విపరి
 తనియమాపన్నువేనార్థధాతుకగ్రహణంవృద్ధమేవ, నను తస్యగ్రహణాభావే వ
 లాదెరిత్యస్యాత్సేవీతియదధికృతం తద్వశేవ్యస్యాత్తతశ్చ అడాటాఽవ ఇ
 డాగమోప్యజ్జస్యస్యాత్, మైవమ్, కృతేవ్యాధధాతుకగ్రహణేవలాద్యాధధా
 తుకస్యయదజ్ఞం తస్యేడాగమృతి వ్యాఖ్యానావశ్యోక్తనోపతాదవస్థాత్ అ
 కృతేపితస్యగ్రహణే అజ్జస్యయోవలాదిరజ్జనిమిత్తం తస్యేడిః వ్యాఖ్యానాదిప్తసి
 ద్దేశ్చ, తస్మాదుభయభాషి వ్యాఖ్యానేశరణీకతావ్యే, ఆధధాతుకస్యేష్కాగ్ర
 త్యాగపవత్రేయా, న స్వేవంకేశవః అజ్జనావృత్తత్వమిత్యత్రైట్యోత్, ఋ
 తిత్తాతోరిత్యతో ధాతోరిత్యనువర్తనాదధాతోఃపరస్య నభవతీతిపరిహార
 సన్నువేపి లూభ్యాం పూభ్యామిత్యత్ర దుర్వాపవేదాగవాఃఽహితవిశేషణే
 నాయం వారంతునాశక్యః, క్షిబన్తాః ధాతుజ్ఞం నజపతీః లూభ్యాం లూ
 భిరిత్యత్ర భ్యామాదేధాతోర్విహితత్వానపాయాత్, కించ ఋగుప్సత ఇ
 త్యాకౌ గుప్తివిద్యుత్తతధాతోఃపితస్య సనః ఇక్షుగార్వరస్యాత్, నచేహ
 ధాతోఃపరత్రవిహితస్యవలాదేరితీ వ్యాఖ్యానలూభాయధాతోరితి ప
 జ్జన్యస్య ననువేషీతం తచ్చదుర్లభం ఋత ఇక్షాతోరిత్యత్ర ధాతోరిఃపస్య
 వ్రత్వాత్తధాతవృత్తత్వమిత్యాదావపి ఇడాగమప్రసజ్జతతచ్యమ్, శబ్దాధి
 కారివత్సస్వరితేన తత్సద్భవ శబ్దోనుమీయశిత్తి పజ్జన్యస్యవ్రలాభాదస్తు
 వాచస్యవ్రత్వం విహితత్వం పత్యవ్రత్తమితి వ్యాఖ్యానాయామిప్తసిద్ధేః, తస్మాజ్ఞ
 గుప్సత ఇత్యాగావప్రసజ్జవారణార్థమాధా ధాతుకస్యేష్కాగ్రహణమ్, కేచి
 త్తు—ధాతోరిత్యావర్త్య ధాతోరిత్యుచ్చార్యవిహితోయగప్రస్యయస్తస్యేడి
 తి యది వ్యాఖ్యానయేత తథాలూభ్యాం జుగుప్సశిత్త్యాదావతి ప్రసక్తాభా
 వానార్థధాతుకస్యేతి వ్యర్థమిత్యాహుః । * బభూవివేతి * సచాత్రశ్రుకః
 కితితీన్నిషేధేపుగాగమోపి నస్యాదితిశబ్దామ్, కాదనియమాదిప్ర
 త్తేః । * అనద్యతనే * అతీతాయారాత్రేఃపశ్చార్ధేనాగామినారాత్రేః
 పూర్వార్ధే నచసహితోదివసోద్యతనత్తి కాలాపనజనాదేవ తుల్యమిత్యత్ర

స్థితిమ్ । * అర్హధాతుకమ్ * ధాతోరితీతి * ధాతోరేకాచఇశ్యతోధాతో
 రిశ్యనువర్తమానే పునధాతోరిత్యధికార సూత్రారమ్భాదిదంబభ్యతే, ఏ
 తచ్చ తత్రైవ మనారిచూయాంస్పష్టమ్, ధాతోరితి విహితేః కిమ్ ? లూ
 ధ్యాంజుగుప్సతే । * అనేకవ్యవహితసేవ్యతి * సార్వధాతుకాదికం ఇతివిశే
 షణం నత్వజ్ఞస్యేభావః । * తానస్త్యైః * ససార్వధాతుకఇశ్యసిస్యనువ
 తతే అక్లాక్షి ప్రవ్రశ్యయస్య సీత్యనేన విశేషణాద్యప్తి నివధిరితి తదాదివిధి
 ప్రదిదమాహ * సాదాబితి * ఏవం రాదారిత్యత్రాప్రూహ్యమ్ । * ప్రా
 గ్బుదిత * తాసేలాపభ్యత్యర్థః, అప్రిస్తునేహసమ్భవ్యతే తతో రాదిప్రత్య
 యస్య సమ్భవాత్ । * లృటశేషేచ * తుముణ్సులౌ క్రియాయాం
 క్రియాధాయామిః ప్రాగుక్తం తతోన్యశ్చేవభిత్వాహ * అసత్వామిః *
 శాన్తనూహ * సత్వామితి * హరదత్తస్తాహ, అస్వగితత్వాదేవ క్రియా
 యాంక్రియాధాయామితి నానువర్తతే, ఏవంచ శేషేచేతి సుత్యజమితి, తచ్చ
 వ్యంశయిష్యశ్చిః స్థియత్యత్యదౌతు మునాల్పటో గ్భాధాపత్రైః, క్తలుప్తి
 ముఖం ఖలగ్భేషు నాసయాపవిధేగధానాదగ్రచ జ్ఞాపకం ప్రేమాదిసర్గప్రాప్త
 కాలేషు కృత్యాశ్చేత్యగ్ర లూటాబాధానూభూదితి పునఃకృత్యవిధిరిత్యా
 ది కృదవైవత్కృతీదనపే జ్ఞాపకమిత్యన్యదేతత్, యత్తు ప్రాచాభవిష్యతీతి
 వ్రజతీత్యుగాహృతం తదాపాతతః తుమున్విషయేపి లృడ్భవతితు మునాల్పణ్ణ
 బాధ్యత్య త్యేత్యృతిపాదనాయ తస్యానువయోగాన్న హిభవిష్యతీత్యగ్రక
 ర్ణిరితుమనః ప్రాప్తిరప్తిభావేహిసః సమానకర్తృకేష్వేవేతిచ వక్ష్యతే,
 లృడిత్యేతావతూనతకరిణేపి భవిష్యతీతి వ్రజతీత్యయం సిధ్యత్యేవేత్యా
 స్తాంతావత్ । * లోట్వ * విధినిమన్త్రిత్యాద్యనువర్తతే తదాహ * వి
 ధ్యాదిష్వితి * ఆశిషిలిజ్ఞోటౌ * నను విధ్యాదిసూత్రప్రపసమ్ప్రీక్షస్తా
 థ-నాశీష్విత్యచ్యతాంకిమనేన పృథక్సూత్రకరిణేన చేదత్రాహుః—
 ఇహాహిక్తిచ్ఛ్రాచేత్యుగ్ధరసూత్రార్థమాశీషీతి తావదావశ్యకమ్, లిజ్ఞో
 టావపీహేవ విధేయావిధ్యాదిసూత్రే ఆశీగ్రహణేష్యేలోడిత్యాది నాస్వ
 విషయే పరత్వాద్బాధసాన్వితీన్ధానైతు పరత్వాదేవవిధిఃష్యేలోడిత్యాదే
 బాధక ఇతి మహా విశేషభితి । * తుశ్చోస్తాతజ్జ్ * యద్యపితి
 శ్చోస్తాతజ్జ్వివర్తంత్యమ్, తథాపిలాఘవాభావాదతిప్రసజ్గవారణాయ

శబ్దసాహచర్యాశ్రయణే లోటభివ్యవసానానా గౌరవాచ్చ తుహ్యాయ
 రిశ్చుక్తమ్ । * లోటోలబ్ధత్ * లోటభివ్యవసానానా దుప
 మానాదపి వ్యవస్థా దేవ వతిస్తదాహ * తేనేతి * అతాతాతు నాతిదిశ్యే
 తేనహి తౌలజ్యక్రియే తే, కిస్తు లజిఅక్రస్యేతిభావః, న స్వేవమపి యాంతువాం
 త్విత్యక్ర లజశ్శక్తూయనస్యేతి జుస్సాస్యత్ జుహ్వాతువిదం త్విశ్యత్రతు సిజ
 భ్యస్యేతి జుస్సాస్యదక్రాహుః, పిదోలటో వేతివా గ్రహణమిహానువర్త్య వ్య
 విష్టావిభాషాశ్రయణాన్నజుస్, యద్వా లజశ్శక్తూయ నస్యేతినూత్రే ని
 త్యం జిశ్యశ్యతో జిశ్యశ్యనువృత్త్యేవేదేసద్ధేః లక్ష్మిహణమిరిచ్యతే లుజిసి
 చాల్పజిస్య ప్రశ్నయేనచ వ్యవధానాత్, లిజితు క్షుద్దసితి జుసోవిహితత్వాచ్చ
 జితశ్యశ్య లజ్యేపవర్యవచానాత్తతో లక్ష్మిహణంవిభజ్యతే నియమశ్చ
 యం లజేవయోలజ్ తస్యైవ యోజన్ నతు లబ్ధభావేనయోలజ్ తస్యేత్య
 తో నొక్తదోషత తచ్చిత్త్యం, అమరిశ్యత్ర సిజభ్యస్తేతి నిత్యజుసం బాధి
 త్వాపరత్వాచ్చాక్షూయనస్యేతి వికల్పప్రసక్తా త్తస్మాచ్ఛాచ్ఛాయటాయసూ
 తే) లక్ష్మిహణం కర్తవ్యమేవ నతు తదతిరిచ్యతే, నచఆత్యత సూత్రేణ
 అమరిశ్యత్ర నిత్యం జుస్సాస్యదితి వాచ్యం, తస్య నియమాన్తేన విధ్యర్థ
 త్వాయోగానన్యథా అభూనన్ని శ్యత్ర సిజభ్యస్తేతి జుస్ దుర్వారపవస్యా
 దితి న వాః — యదిష్టహ ఆత్యత సూత్రమానర్త్య విధ్యర్థతాం నియమా
 ర్థశాంచ వ్యాఖ్యాయేత తదాతూక్తదోషాభావాత్ యద్వేతి సమాధాన
 మపి సన్యగేవ, శాకటాయనస్యేతి జుసోవైకల్పికత్వాత్తదభావపక్షే పునః
 ప్రసక్తవిజ్ఞానాత్సిజభ్యస్తేతి జుసీస్వికృతేతు సుతరాంసమ్యగేవ, పరంతు జు
 హ్వాతువిదం త్విత్యత్ర జుస్ వారణాయ వ్యవస్థితవిభాషాత్వాశ్రయణీయైవేతి
 దిత్ * సకారాస్తస్యేతి * జిల్లకారోక్తమ సకారస్యేతి పాఠోచోవ్యాఖ్యా
 నంశ్చయ్యుక్తం భూయాసమిత్యాదావతిప్రసక్తసాస్యదితి భావః । * జిదుత్త
 మస్యేతి * జిల్లకారోక్తమస్యేతిర్థః, తేనభవావః, భవామిత్యాదానా
 తిప్రసక్తః । * సోఽపిచ్ఛేతి * ఏవంచ పితేనానుదాత్తస్య సిపఃస్థానేయో
 హిరాదేశస్సత్తుష్టానేఽన్తరతమిత్యనుదాత్తొనభవతి జహిశత్రూన్ స్తుహి
 శ్రుతమ్ । * భవతాదితి * లుగపేక్షయాపరత్వాద్ధేస్తాతజ్ అన్తరజ్ఞానేవలు
 గ్బాధతే నతు పరానిభావః । * సఫిచ్ఛేతి * సత్తితరచచ్ఛజ్జన యస్యాదా

గమనవరామ్యశ్యతేజత్యాహుః * ఇతశ్చ * ఇతశ్చ లూపఇతి సూత్రాశ్చరస్తే
 పదేష్విత్వనువృత్తం వ్యక్త్యైకవచనాంతర్యాపిపరిణామ్యిత్వశ్చశ్యనేనవిశేష్య
 తే తదాహ * పరస్తేపదమికారాంతం యత్తస్యేతి * ప్రాణాతు — పరస్తేస
 దేష్వికారస్య లూపఇత్యుక్తం తదయుక్తమ్, ఇవేదత్యాదావతివ్యాప్తైః, న
 న్యతోయేయిత్వత్ర ఈయదీద్ధాదిరస్తు ఏవంచనాంతాతివ్యాప్తిరినశ్యేతి తపర
 కరణాత్ అతపవాబోభవీదిత్యాదావపి ననోషిత్వ చ్చేష్టేనమ్, రుదేర్లజీ అరు
 దితామిత్యాదౌ నోషధౌ వ్యాదితి మనోరమాయాంఘ్రితమ్ । * విధినిమన్త
 ణా * ద్యోత్యేషు వాచ్యేషువేతి * పక్షద్వయస్యాప్యైక రెష్ఠితత్వాదితి ఛా
 వః, తత్రాద్యేత్వస్థముపపత్తిః విద్యాదీనాం ప్రత్యయాంధత్వమునుచితం తథా
 హిసతికర్తృదీనాం అర్థానాం లకారాంతరే చరితార్థానాం విధ్యాదయో
 ధావాదాధకాస్యైః తథాచ లిజనకర్తృద్యభిధాయకత్వం నస్యాంతత్వద్వి
 వచనబహువచనేన స్యాతాం శబాదయశ్చనస్యకపురుషవ్యవస్థావ నస్యాన
 భిహితత్వప్రయుక్తస్తృతీయాది విరహశ్చనసిధ్యేదితి, ద్వితీయేత్వస్థముప
 పత్తిః విద్యాదిభింకర్తృదయోనబాధ్యంతే పరస్పరవిరోధాభావాత్ తథాన
 లనకర్తృణీత్యత్ర ల ఇతిబహువచననిర్దేశేన సర్వలకారాణాం సంగ్రహాన్నిజా
 దీనామపి కర్తృదయోఽర్థాభవేయః, కించకర్తృదయోపినిరవకాశాః న
 చలదాదయోఽవకాశాః, న్యాయసామ్యేన విధ్యాదివిద్యోమానత్వభూ
 తత్వాదేరపి తత్తల్లకారవాచ్యత్వాత్, నచైవంపదతీత్యాదౌ ధాత్వర్థంప్రతిప
 త్తమానత్వాదేనప్రత్యయాభేతయా విశేష్యత్వం స్యాత్తథాచైకకర్తృ
 కావతేనానావపిక్రియేత్వాది శబ్దబాధవర్ణనముక్తం స్యాదితి సాచ్యమ్,
 ప్రత్యయాభేతయావిశేష్యత్వాపాదనస్యకర్తృదావపి తుల్యత్వాత్ నను
 ప్రత్యయాంధప్రధానం ప్రకృత్యర్థోవిశేషణమిత్యైతన్యైకమాఖ్యాతేత్యజ్య
 తేభావప్రధానమాఖ్యాతమితి సిద్ధాంతానురూపాదితచేత్తద్విశేషః నాక్రదో
 వఇతిదిక్ । * ప్రవర్తనాయామితి * ప్రవర్తనాత్వస్యవిధ్యాదిషు చతుర్వ
 నుస్యూతత్వాదితిభావః, అత్రవదన్తి — ప్రవృత్తిఃప్రవర్తనాచ ఉభయమ
 పి న్యాపారస్పరకథాత్వర్థంఫలన్యాపారయోగ్ధాతువాచ్యత్వ స్వీకారాత్త
 దాశ్రయస్తు లకారార్థః న్యాపారత్వేన ప్రవర్తనాయాధాత్వభేత్వేపి ప్ర
 వర్తనాత్వేన ప్రవర్తనాత్తులిక్త్యాది యాపేణ లకార వాచ్యాద్యోత్వాదేతి

పక్షద్వయం ప్రవృత్తిపుగువనిష్ఠా ఆర్థభావనేత్యుచ్యతే, ప్రవర్తనాతువిధిః
మాం ప్రేరయతీత్యనుభవాల్లిజాదిస్థాశాబ్దీభావనేత్యుచ్యతే, వేదపవలి
జాదిస్థానకుంభావాల్లీకేతుపురుషాదినిష్ఠేతి కేచిదభ్యుపగచ్ఛన్తి ప్రవర్త
నాయా అస్యాపుగుషప్రవృత్తిరేవభావ్యా పురుషప్రవృత్తైస్తు యజనదానా
దిభావ్యం, ఏవంచ ధాతుపాత్రవ్యాపారస్య విషయ ఏషయాభావేనద్యే
ధా అన్యయేతాత్పర్యగ్రాహకాలిజాదయశ్చిద్యోతకతాపక్షపక్ష్యాయాంక,
లిక్త్వాదిరూపేణ లకారస్యప్రవర్తనాయాంశక్త్యంతరకల్పనేగౌరవాదేవం
ణిచ్యపి ఇయాంస్తు చిశేషః శిష్టస్యయద్యోత్యాప్రేరణానర్హస్త్విన్నపిను
తే పురుషాదినిష్ఠై నతుణిష్ఠి స్థాలిజాదిద్యోత్యాతునుకభేతేన విజ్ఞిష్ఠావా
పురుషనిష్ఠావాశ్చిత్వాదేతత్, లిజాదిద్యోత్యా ప్రవర్తనాలోకే పురుషాది
నిష్ఠేవేతనుతేపాచయత్యోదనం దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తశ్చిత్వత్ పచేదాదనం
దేవదత్తేన యజ్ఞదత్తశ్చిత్ ప్రయోగసామ్యత్, ప్రవృత్త్యాశ్రయఃప్రవర్తనాశ్ర
యశ్చ లకారేణోక్తశ్చిత్ కర్తరిత్యతీయా నభవతి కింతుప్రథమైవేతి చేత్తర్హి.
ఓదనం దేవదత్తాయజ్ఞదత్తపచేదిక ప్రయోగసామ్యదత్తాహుః — పురుష
నిష్ఠేతినుతేప్రవర్తనాలిజాదివాచ్యైవనతుధాతువాచ్యా తథాచ లిజుపాత్ర
వ్యాపారాశ్రయస్య పురుషస్య కర్తృత్వాభావాన్నోక్తిదోషః, దేవదత్తేన
పాచయతీ యజ్ఞదత్తశ్చిత్వాతోతు ణిజన్తస్య ధాతుత్వాద్ధాతుపాత్రవ్యా
పారాశ్రయత్వేన ప్రయోజ్య ప్రయోజకయోరుభయోరిపి కర్తృత్వాల్లకా
రేణానుక్తప్రయోజ్యేకర్తరిత్యతీయేతి వైషమ్యమితి, కాస్తుభాదాతుహే
తునుతచేతసూత్రే ప్రయోజక వ్యాపారస్య నిజావ్యవ్యవక్షపక్షపక్షముఖ్య
త్వేనస్థాపితః, వ్యాపారద్వయస్యాపి నిచ్ ప్రకృత్యర్థత్వేతు అభీశ్యస్య
ణిజర్థవిశేషకత్వే అభిసావయతి ప్రకృత్యర్థవిశేషకత్వేతు ఉపసంగాతునో
తీత పశ్యమభిసావయతీతి సిద్ధాన్తస్య స్వారస్య భక్త్యాపత్తేరితి తథాగతిబుద్ధి
తసూత్రే అణికర్తృక విశేషణనువ్యావర్తకంస్యాత్, తస్మై తేప్రయోజక వ్యా
పారస్యాపినిచ్ ప్రకృత్యర్థత్వేన ప్రయోజకస్యావ్యవృత్తౌకర్తృత్వాదితి జ్ఞా,
పార్థనంయాథా ॥ * క్వచిదితి * జ్ఞాపకఫలంతు వక్ష్యమాణేత్యాదౌటిదు
గిల్లక్షణజీవభావశ్చిత్తి టిడ్డతసూత్రపవోక్తం, రుయాదిత్యాదౌ ఉతోవృద్ధిర్గు
ణిహితీనప్రవర్తతే భాష్యపిచ్యజిన్నజీవపిన్నేతివ్యాభ్యాసాద్విశేషవి

హితేనజి త్వేనపితృస్యబాధాదిత్యదాదౌ వత్సమాణతయా యాసుటాజి
 త్వంనజ్ఞాపకమిశ్యపరితోషాదాహ * శానదఃశిత్వమితి * సుత్తిధోః * తకా
 రాదికార ఉచ్చారణార్థః । * లిజస్సలో * రుదాదిభ్యఇతిసూత్రాత్సా
 ర్వధాతుకఇత్యనువర్తతే , సేతి లుప్తనిష్ఠీకమనస్త్యసేత్యనేన విశేష్య
 తే తదాహ * సార్వధాతుకలిజోఽస్త్యసేతి * సకారిద్వయస్యాపేత *
 అవయవావయవోపి నముదాయం ప్రత్యవయవ ఇత్యాశ్రయణాత్సుటో
 పి లిజభక్తత్వాదితి భావః । * ఆశీలిఃజీతి * భూయాస్తామిత్యాకౌన
 సుసుటికృతే అనవిచేతి ద్విత్వస్యాసిద్ధత్వాత్తతః పూగేవ సాగరితియా
 సుటస్సకాగో లుప్యతే యులిప రేయస్సంయోగస్తదాదిత్వాత్తధాచేక సకా
 రకం రూపంతుల్యమ్ , సుడభావేయాసుటస్సకారస్యద్విత్వేకృతేతు సుటి
 సాగరితి సలోపాతుటపవసకారస్య ద్విత్వేవ ద్విసకారకముప రూపంతు
 ల్యమేవేతి సుటోవిధానంవ్యథ- మిత్యపరితోషాదాహ * స్ఫుటతరంత్వితి *
 ఏదిషీష్టేత్యాదావతి భావః । * మధ్యేఽపవాదన్యాయేనేతి * రుదాదిభ్య
 ఇతి సూత్రాత్సార్వధాతుకఇత్యనువృత్తావయం న్యాయః ప్రవతాతఇతి
 భావః । * అన్తర్యత్వాదితి * ప్రత్యయమాప్రాపేక్షత్వాత్ , అతోయేయఇ
 త్యస్యత్వాజ్ఞత్వాత్ ప్రకృశిప్రత్యయోభయసాపేక్ష త్వేన బహిర్యతేఃభావః,
 నన్వపదాంతాకారస్యజనశ్చాశ్రయణాస్పరరూపస్యాప్యభయసాపేక్షత్వము
 ద్వైవేతీ చేత్ మైవం, అనేకాశ్రయణేపి ప్రత్యయమాప్రాశ్రయతయా ప్రకృ
 తేరనాశ్రయణాత్ । * వ్యాభేద్యమితి * ఏతచ్ఛవిప్రతిషేధసూత్రే భా
 ష్యేనప్రప్తమ్ । * ఆర్థధాతుకసంజ్ఞఇతి * లిజశ్శాటాయనవ్యైవేత్యతపవకా
 రోఽనువతానీయః, అన్యథా ఏకసంజ్ఞాధికారబహిర్భూత త్వేన సార్వధా
 తుకసంజ్ఞాపిస్యాత్తతఃపక్షే శబాదిస్సన్యత్ । * కిదాశిషి * జిత్యేవైవగు
 ణవృద్ధిప్రతిషేధేసిద్ధేకిద్వచనం ఇజ్యాదిజ్యాదౌ సంప్రసారణార్థం, జాగర్యా
 దిత్యత్ర గుణార్థం, జాగర్యైవోహి జితి పర్యుదస్యతే జిత్యం చేషావిశేష
 విహితేన కిత్యేనబాధ్యతే । * సలోపఇతి * యుల్పరసంయోగాదిత్వేన
 యాసుటస్సస్యలోపసుటస్తు పదాంతసంయోగాదిత్వేనేతిభావఇతి మనోర
 మాయాంఘ్రితం, తదసమ్బద్ధమితి మత్వాత్రనిష్కషామామః — భూయా
 స్తాం , భూయాస్తం , భూయాస్తేత్యత్ర యుల్పరసంయోగాదిత్వేన యా

సుబంధస్య లోపః భూయాదిత్యత్ర సుబంధవయానుటోపి సస్యలావణపదా
 న్తసంయోగాది త్వేనైవ, అన్యథా యుల్పరసంయోగాదిలోపస్యాసిద్ధత్వా
 త్సంయోగాంతలావణపద్యాత్, భృష్టత్యాదౌ సావకాశస్య యుల్పరసం
 యోగాదిలావణ్య సంయోగాంతలోప బాధకత్వాదితి । * కింనిమిత్తత్వేతి *
 కితిగితిజిఃపరే ఇకోగుణవృద్ధీనస్తత్వతినవ్యాఖ్యాతమ్, చిన్నంభిన్నమిత్యేత్రల
 ఘూనభగుణస్యానిష్ఠత్వప్రసక్త్యాత్, నచారమ్భసామర్థ్యం శక్యం చితంస్తుత
 మిశ్యాదావవ్యవహితే కితిచరితార్థత్వాదితిభావః, అన్యేతు — కిజితీతి ప్రత్య
 యిగ్రహణాత్ ప్రత్యయేన సన్నిధాపితస్యాజ్యస్య కిజితీపరత్వతీ వ్యాఖ్యానే
 తు చిన్నం భిన్నమిత్యాదిసిద్ధ్యేత్యేవ, నచైవం భవావః భవామ ఇత్యాదా
 వఃప్రసక్త్యాశ్చి వాచ్యమ్, అచైర్జగుణంప్రతి బహిర్యనిషేధస్యాప్రవృత్తిరి
 త్యాహుః, కిజితీచేతిసూత్రే చర్తేన గకారోపిప్రశ్నిత్యత్యత్యాయేన గిత్
 కిత్ జిన్నిమిత్తత్వత్వం గితికిమ్? ద్వాజిప్థశ్చ ద్వాసుః జిప్థుః కితిత్వప్రక
 థాసురిత్యేత్ర ఘుమాస్థేత్వం ప్రసజ్యేత నచర్థోర్గి త్వే భూష్టురిత్యేత్రఇన్
 షేధా నవ్యాత్, ద్వాజిప్థశ్చేతి చకారాద్భువశ్చ స్మరభవతీతి స్వీకారాది
 తివాచ్యమ్, శ్రుక్ఃకీతిత్యత్యాపి చర్తేన గకారం ప్రశ్నిత్య గితితోరి
 ఇన్స్యాదితి వ్యాఖ్యానాత్, నచైవం చర్తస్యాసిద్ధతయా శ్రుక్ఃకీతిత్యత్రవి
 సర్జనీయోనలభ్యత్యతి హశిచేత్యుత్వమేవస్యాదితివాచ్యమ్, సాత్రత్వాన్నము
 నభ్యత్యత్ర నేయోగవిభాగేనాసిద్ధత్వాభావాద్వాద్యప్రసిద్ధేః, వాసునస్తు —
 ద్వాజిప్థతీతిసూత్రే స్థాతిత్వేతి ప్రశ్నేహాత్ స్థాసురిత్యేత్ర ఘుమాస్థేత్వంన
 భవిష్యతీతి గకారప్రశ్నేహాభావాన్నశ్రుక్ఃకీతిత్యత్ర చర్తస్యాసిద్ధత్వాభా
 వసమర్థనక్షేత్రత్యాహ * ఇద్గత్యేతి * ఇకత్వేవం విహితే ఇత్యర్థః, ఇ
 ద్గత్యేతికిమ్? త్రేగవాయనః లిగోర్నటాదిత్వాత్ ఫక్, ఇహాదిప్పద్ధేరోర్గుణ
 స్వర విస్తృత్యా ఇకస్థానికత్వేపి ననిషేధః నచేకత్వత్వై పికితిచేత్యారమ్భ
 సామర్థ్యానన్తనిషేధో నభవేదిత్యేత్యమ్, నాదాయనాదౌ తస్యచరితార్థ
 త్యాత్ । * భూయాదితి * స్కరితి లోపస్యాసిద్ధత్వాత్కారస్యసంయో
 గాంతలోపఃకా) ప్రపదాంతసంయోగాదిలోపే నానవకాశేన బాధ్యతే,
 నన్నేననుపి సంయోగాది లోపస్య పూర్వప్రాసద్ధమిత్యసిద్ధత్వాద్ధౌక్యాది
 ల్లావణ్యాత్పదానై సంయోగాదిలోపస్య భృష్టభృశిత్యాదౌ సావకాశత్వా

ద్విసకారోఽయం నిర్దేశితతి అత్రమాధవః ఆపనోద్ధతి, సముదాయస్య అథా
 తుసయాత్తక్ శ్రీపాథాతునిర్దేశేతి శ్రీప్రత్యయోనస్యాదిః, అత్రవదన్తి—
 ద్విసకారానిర్దేశే శ్రీప్రసక్త్యాతియదుక్తం సద్రశసోక్తిమాత్రమ్, ఇథంహి
 భాష్యశయస్సచక్షుశ్యహ్యన ద్దరం సకారప్రతిష్ఠితే సతు శ్రిష్టప్రాక్ అతప
 వ సిచోపక్రమిద్విసకారోఽయం నిర్దేశితమ్యుక్తంభాష్యే, అన్యథా అస్మీతి
 నిర్దేశో ద్విసకారాశ్చ త్వేనవక్తవ్యమ్, ఏవంవ పాస్తాదపైస్సాస్తాత్సచక్షుశ్చా
 ధ్నివిగ్భాదపవ, ద్వితీయశ్చ సకారోలుప్యతే సభోగా ప్రస్థవదా ప్రసేతివ్య
 వదేశికాభ్యావేనవదా సత్వాద్ద్వితీయసకారస్య, నచసంయోగా ప్రస్థలాప
 స్యాపిద్దత్వాదతోరోరిత్యుద్వింతుర్లభమితివాచ్యమ్, సంయోగా ప్రలోపో
 రు శ్చేత్సాచార్తికేన అసిద్ధస్యనిషేధాత్, సంయోగాత్తం యస్మిదమితివా
 భ్యావేతు నేనాసంయోగా ప్రలోపః కింతు సకారన్వయస్యాపిరుత్సేక్యతే అ
 తోరోరిత్యనేన ఏకమండకారాభివ్యతి విధేయవిశేషణప్రైక్త్యస్యప్రత్యే
 కస్యైవద్వివక్షితత్వాత్, నచస్థానిభేదేన ఉకారద్వయేనత్యపి నక్షిప్తస్సన్యదీ
 ధ్నాన ద్విరవాన్తుతేనమహితయావసిద్ధేరితివాచ్యమ్, ఏకవదాశ్రయత్వేనాప్ర
 రిక్తత్వాదాన్తజేవశ్చాదవాదేప్రప్రత్యుద్భాసితోపక్రమితిరూపానిర్దేశః, తస్మా
 దుక్తిరిత్యాపకవతోకారాశ్చ స్వీకర్తవ్యమగమవ విధేయగ్రైక్త్యస్య వివక్షిత
 త్వాదేకపూర్వపరియోరిత్యుక్తి ఏకగ్రహణం భాష్యకౌ ప్రత్యాఖ్యాతమ్, న
 న్యకవరేయోరుః సత్వతఃపరీనాధవతి అజపరస్తు అతూర్పరోస్సభవతీతిరుద్వ
 యస్థానేకముకారస్యాన్వైనిమ్, రోరికజాతపానిర్దేశేనాజపరత్వస్య పూ
 ర్వస్యస్యచనన్మువాత్, నచైనమపిపరత్వాద్దశేచేత్సప్రథమప్రైక్త్యవిరారు
 స్యాదితివాచ్యం రుద్వస్యాపిద్దతయా హాశేపకత్వాభావాత్, నచాశ్రయా
 త్సిద్ధస్యమితివాచ్యమ్, స్థాన్యం శే తథాత్వేపి నిమిత్తభూతహాశం శేదదనన్ము
 వాత్, యద్యపి సత్వజాతేరేకత్వాదుభయోరపి ఏకవదరుగ్భవతీతివాఖ్యా
 యాంనాయం క్లేశస్తథాపి రుత్వవిభోపదసేవ్యస్యనువర్తవాదేకపదా ప్రస్థాన
 సన్మువతీతి ద్వితీయసకారస్య పృథక్పదత్వాదిత్యాసః । * అప్యక్తస్యహలశ్చ
 తి * అప్యక్తపార్వధాతుకసేవీతిప్రాచోక్తస్త్యయుక్తమ్, విధిపీత్యాదావవా
 ప్రైః, పార్వధాతుకగ్రహణవ్యావర్త్యాభావాత్ । * ఆతః * సిద్ధగ్రహ
 ణానువర్తతే యోజనాసితవ, సితవకారాత్వం పరస్య యోజనా తత్ర శ్ర

యలక్షణైః సిద్ధపరత్వనాకారాంశుశ్చిత్వా, ఏవంస్థితేఘలితమాహ * సి
 జ్ఞాతీతి * గాతీష్టేతిసూత్రేణైత్యర్థః, సిద్ధభవ్యతైతి పూర్వసూత్రేణైవాద
 న్నాదపి యోసిద్ధేనియమార్థమిత్యాహుః । * ఆదంతాదేవేతి * హేతుహేతు
 మద్భావాదితి * అత్ర కేచిత్ — ఆదిశబ్దనాశంసావచనం గృహ్యశిక్షిత
 పాఠ్యభాగ్యాయ ఆశంసావచనేలిజోయిన్నిమిత్తం తత్కాశి క్రియాతిపత్తైభ
 విష్యతి లృక్ గురుశ్చేదానాస్యతి ఆశంసేహనుభ్యేష్యేతత్కామ్యదా
 హరన్తి, అనేతు — భవిష్యతినుర్యాదేత్యాదివా భవిష్యతీతుప్రకన్య
 యోలిజ్యహిణః తన్నిమిత్తవ క్రియాతిపత్తౌ లృక్ భవతి వాన్యత్రేత్యా
 హుః । * లిక్ నిమిత్తమితి * హేతుహేతునుబోధిన్ లిక్ ఇచ్చార్థేషు లిక్ లో
 టూపిత్యాదిలకారార్థప్రక్రియానాం స్ఫుటీభవిష్యతి । * అనిష్పత్తాపతి *
 సున్వప్తిశ్చేదభవిష్యత్తదాసుభిక్షుగుభిష్యదితి తస్మై వోదాహరిష్యతి ।
 * హ్రీగేవేతి * నవరతోనాపి నివహితిశిష్యార్థః, అతఃపఃఛస్సిపరేపిన్య
 వహితాశ్చేతి సూత్రీమితి । * ఆనిలాత్ * నిలాడిశ్యవక్తవ్యే అనిగ్రహ
 ణమాగనుశాస్త్రస్యానిత్యతాంజ్ఞాపయితుమ్, తేన “ సాగరస్తర్మకానుసృజ
 ప్తాస్త్రోగ్రమ్ ” ఇత్యాదిసిద్ధ్యతి. లాట్ గ్రహణంస్పష్టప్రతిపన్యగ్ధంనవప్రకృప్తావ
 పాయేషాం తాని ప్రవపానియాంసానీత్యత్రాన్యతేన నిత్యం ఇత్వంస్యాదితివా
 చ్యమ్, ఉపసర్గగ్రహణానర్థవత్ గ్రహణాచ్చాన్యప్రవృత్తేః ప్రాతిపదికావై
 తి వైకల్పికం ఇత్యమిన్యతీవ । * దురష్టత్యేతి * దురగవరస్య ఇన్సంనేతి
 కేచిదితి ప్రాచోక్తంస్వయంక్తమ్, ఎవంహి సిద్ధావై ఇత్వంస్యాదిచ్చాక
 రవిరుద్ధమితిభావః । * అస్తద్ధేతి * ఆతశ్చోపసర్గఇన్సంజ్ఞాటామ్ । * అస్తద్ధి
 రితి * ఉపసర్గైఘోషిణి, అచ్చబ్రహ్మస్యాజ్ వికృతా ఉపసర్గస్వముపసర్గభాగ్యాయ తే
 తత్తు ప్రకృతానుపయోగాదుపేక్షితం భిదాదిపారేన ప్రజ్ఞాశ్రద్ధేతినిపాతనే
 నవాగతార్థత్వాత్ । * శేషేవిభాషా * నేర్వదనతేతి సూత్రాత్తాపేక్ష
 యా శేషేతత్కాశయేనాహ * గదనదాదెరన్యస్మిన్నితి * ఉపదేశేతిమ్? ప్ర
 నివకాప్రనివఖాదేత్యత్రాపి నిషేధోయథాస్యాత్, అదావైతితిమ్? ప్రనిపి
 నస్తిఉపదేశగ్రహణాత్, ప్రణిపేక్ష్యతి చక్షిణిభాగ్యాత్ ప్రనివకశ్చేత్య
 త్రాపినిషేధః, శేషగ్రహణంస్పష్టార్థం ఇన్వశాస్త్రే సంగహితాయామిత్యధి
 క్తానాత్సంహితాయానువివక్షితాయాం ఇత్యాభావః, సంహితాయాంతు

త్వలికల్పసిద్ధికిను నేన విభాషాగ్రహణనేత్యాశజ్ఞానకార్యత్యాహ * ఇ
 హిమపసగాణామిత్యాది * ఏకపదభివ్యసేనైవసిద్ధిసమాగ్రహణం గో
 బలీనర్గన్యాయే నేతి బాధ్యమ్ । * వాక్యేష్వితి * సాసంహితావివత్సాధీనా
 నత్వత్తని త్యేత్యర్థః । * ఉపలక్షణమితి * ఏతచ్చ సత్తాద్యర్థనిర్దేశం కృ
 తుంతోభీనుసేనస్యాపి సమ్మతమిత్యైక కుర్తఘర్తగుర్తగుదక్రీడా యామేవే
 త్యేన కారోజ్ఞాపకస్సేధతేర్గతావితిసూత్రై గతావిత్యేతదపి పిధగత్యామి
 త్యావ్యర్థనిర్దేశస్యావలక్షణంవ ఘటతేనాన్యకేతిదిక్ । * ఉత్పద్యత్యత్యా
 ద్యగ్ధాదిత * ఏవంచోపసర్గంవి నాపుత్యత్వర్థప్రతీతే రుద్భవతీత్యాదా ప్ర
 యుజ్యమానోపుపసర్గః ద్యోతకంననతు వాచకభిత్తభావః । * ఉపసగే
 ణధాన్వగేభితి * అతపవానురేణాపుక్తమ్, “స్యాదాభావణమాలాపః
 ప్రలాపోఽనర్థకంవచః । అనులాపోముహూర్తాషావిలాపఃపరిదేవనమ్ ॥ ఏప్ర
 లాపోపరీధా క్షిప్తస్సలాపోభాషణంమిథః । సుప్రలాపస్సవచనమపలాపస్తుని
 హ్నవః ॥ ” ఇతి । * టితఆత్మనే * నను శానచోపి లస్థానికాత్మనేపదత్వా
 త్పచమానోయుజమాన ఇత్యేత్ర తేరత్వేన భవితవ్యమితి చేదత్రాహుః —
 ప్రకృతైస్తేబాదిభిరాత్మనేపదానాం విశేషణాన్నదోషః, ఏవంతు టితస్త
 జాణ్తేరే ఇత్యేవం వక్తుముచితమితి । * ధానస్సే * ఏకారోచ్ఛారణంజ్ఞాప
 నాధిమితి లిటస్తరుయోరిత్యేత్ర స్ఫుటీభవిష్యతి । * అతోగుణభితి * ఇటప
 త్యేకతే ఆస్థానం బాధిత్యావృద్ధాప్రాప్తాయాం అనేనపరరూపమిత్యర్థః ।
 * ఇజాదేశ్చ * ధాతోరేకాదభివ్యతాధానుగ్రహణం కాన్ప్రత్యయాది
 త్యతఆమ్లిటీతచానువర్తత్యత్యాహ * ఇజాదియోధాతురిత్యాది * గు
 రుమాకాం? ఇయేష, ఋచ్చేష్వానర్చ । * ఆహుః * లక్షణప్రతిపదోక్తపరిభా
 సయాచనేహఆహుతమితి । * పరస్యలిగితి * మన్తైః సుసేతిసూత్రాల్ల
 రిశ్యనువర్త్యతేర్లుగితివ్యాఖ్యాతం తదత్రోపేక్షితం వ్యావర్త్యాలాభాత్, తిజా
 ద్యవవాదత్వాల్లానస్థాయామేవాయంబుక్ తేనామస్తస్యాతిజస్తత్వాద్దేవద
 త్తాదివదాపరత్వేపితిజితినిఘాతః ఆమన్తాత్పరస్యనిఘాతశ్చ, నచాతిజస్త
 త్వేపిపదత్వాభావాదామన్తాత్పరస్యనిఘాతో నసిద్ధ్యతీతిశబ్ద్యమ్, లిటఃకృ
 త్వాత్ప్రత్యయలక్షణేనకృదస్తతయాప్రాతిపదికత్యే సోదుత్పత్తావామన్త
 స్యావ్యవ్యయత్వాత్సుపా లుక్యపిప్రత్యయలక్షణేనసుజస్తతయాపదత్వాత్ ।

* కృష్ణాచానుప్రయుజ్యతే * కథంతహి “తంపాతయాంప్రథమమాసపపా
 తపశ్చాత్” “ప్రభంశయాంయోనహుషంచకార” ఇతి? సమాదపవాయమ్,
 నచవిపరీతప్రయోగ నివృత్తిమాత్రే సూత్రస్యతాత్పర్యమ్, పశ్చాత్పియోగో
 వ్యవహితోపి ననుష్యతీతివాచ్యమ్, విపర్యాసనివృత్త్యర్థం వ్యవహితనివృత్తి
 ర్థంచేతి వాతీకవిరోధాత్ । * అన్యస్యాపీతి * యదిహకృష్ణశబ్దేనే
 కపవధాతుర్వ్యవహిత తదా ధాత్వప్రసక్తిప్రాప్యభావాదామ్ ప్రత్యయ
 వదితి సూత్రే అనుప్రయుజ్యమానస్య కృష్ణాతి విశేషణం వ్యర్థం స్యాదితిభా
 వః, నచాత్రకృష్ణచేతి చకారేణైవానుప్రయోగో అన్యస్యాపీతి జ్ఞాపయి
 తుం శక్యోఽఽ శబ్దాత్, ధాతౌరామ్స్యాదనుప్రయుజ్యతేచ లిట్పరికృ
 ణ్ణాత్పర్యంతసమర్పకతయా తస్యోపక్షీణత్వాత్ । * అభేదాన్వయే * సా
 మాన్యవిశేషయోభేదాన్వయో లోకప్రసిద్ధఇతి భావః, ఏవంచైథాంచకే
 ఏథాంబభూవేత్యాదౌ ఏకకర్తృకాభూతా నద్యతనపరోక్షాపృథ్వభిన్నాస్త్రీ
 యేతి తుల్యోబాధః, నను కరోతిస్సకర్తృకః భవతిస్త్యకర్తృకఇతికథమిహతు
 ల్యతేజిచేదప్రాహుః — యదాహికరోతిరుత్పదనార్థస్వాతన్త్ర్యేణప్ర
 యుజ్యతే ఘటంచక్రే రాజ్యంచకారేతి, తదనియమేన సకర్తృకత్వమ్, య
 దాతుక్రియాన్తర సమావాధికరణకరోతిప్రయుజ్యతే జుహవాంచకారే
 త్యాదౌ, తదాయస్సమావాధికరణకరోతిస్తస్య సకర్తృకత్వాకర్తృకత్వాభ్యాం
 స్వయంసమి తథాభావంభజతే, ఏవం భస్మస్త్రోర్విప్యామ్ ప్రకృతీసామావాధిక
 రణ్యేన క్వచిన్నకర్తృకత్వంబోధ్యమ్, అతఏవానుప్రయుజ్యమానాద్భవితేస్స
 కర్తృకత్వాత్యక్తృణిలిట్, తథాచమాఘుః “తస్యోపత్రం విభరాం బభూ
 వై” ఇతి, శ్రీహషశ్చ “తపర్తుపూర్తావపి మేదసామ్భగా విభావరీభిర్భి
 భరాంబభూవె” ఇతి, అత్రేదమవధేయమ్, జుహోవ, జుహవాంచకార, జు
 హవాంబభూవేత్యాదౌ కేవలం హూమోగమ్యతే, ఇతిరక్రతు హూమ
 రూపాక్రియేతి బాధః ఫలతు సకశ్చిద్విశేషః ఘటచూనయ ద్రవ్యం ఘటచూ
 నయేత్యత్రయథా, ఏవం చామ్ప్రకృత్యర్థగతకారకసత్త్వాదివిశేషాభివ్యక్తిర
 నుప్రయోగస్య ఫలమితి । * అనన్వితేతి * సమృద్ధ్యర్థస్యామ్ ప్రకృత్యర్థా
 స్య చాభేదాన్వయో ససమ్భవతి ఉభయోరపి విశేషరూపత్వాదితి భావః ।
 * అమ్ప్రత్యయవత్ * అమ్ప్రత్యయాన్తస్యాత్తే సదాభావాదాత్

* అశ్వుణ్యతి * ఆప్రకృత్యా తుల్యమనుప్రయుజ్యమానాదితి * తత్తీ
 యాన్తాధ్యక్షి, అనుప్రయోగస్యేత్యత్ర కర్తృణిశుభాభాసః, అనుకాత్త
 జితశ్శత్రుతోనువతానాదాహ * ఆత్మనేపదంస్యాదితి * ఏవమపాప్తస్య
 విధానేపి ప్రాప్తస్యనివారణమనేనైవ సూత్రేణ నసంభవతీత్యతిఅహ
 * వాక్యభేదనేతి * అత్రప్రమాణమామ్ ప్రత్యయవదితివచనమేవ, అన్యథా
 పూర్వవదిశ్యమనుప్రత్యయవానుప్రయోగస్య కృతః ఆమఃపూర్వేణ తుల్యమి
 శ్యుర్థలాభాదిష్టసిద్ధ్యేకివైనామ్ప్రత్యయవదిశ్యనేన । * లిటసర్పయోః *
 ఏశీః శకారకరణమకారవిశిష్టతకారస్యాదేశత్వాయ । * అనయో * అనం
 యోగాదికిమ్? మనున్ధే, అత్రనలోపోన । * ద్విర్వచనేతి * అచాశామా
 నాభికరణ్యలాభాయద్విర్వచనశబ్దస్య తిన్నిమిత్రైలక్షణాస్వీక్రియతే, య
 ద్వాఉచ్యతేతవచనం ద్విర్వచనం యస్మిన్నుచితద్విర్వచనమ్, అథవా ద్వి
 ర్వచనమస్మిన్నప్రిశ్చరకాచ్యుత్, తదేశగాహ * ద్విత్వనిమిత్రైవీతి * ఇహ
 చపరస్మిన్నిత్యతోచిత్యస్థానివదాదేశ ఇశ్యష్టానాదేశఇశ్ నపదాంతైత్య
 తోనేతిచానువర్తతేతగాహ * అచఆదేశోనవ్యాదిః * యద్యపీహపృత్యా
 దానజాదేశస్థానివత్స్విదితి రూపాదేశపక్షస్వీకృణిషంభవచోభయత్రతు
 ల్యమ్, తథాపూర్వదేశనిషేధపక్షోపి భాష్యాధ్యక్షి నపవాన్స్వీకృతః, కి
 ఞ్చ ఆదేశమక్షీకృత్య పునస్థానిరూపాశ్రయణాపేక్షయా నిషేధపరతయా
 వ్యాఖ్యానమేవలభ్యు, ప్రత్యుశవాద్ధిపజగస్య దూరాదస్పర్శనం వరమితిన్యా
 యాత్, నపదాంతై నిషేధానంతరం పాతోప్యేవంసత్యసుగృహ్యత్యతి శ్రే
 యానయంపక్షాప్తానురోధేన ద్విర్వచనతత్త్వాపర్త్యకలావధారణపరతయా
 వ్యాచక్ష్యే * ద్విత్వేకతావ్యత్యః * కృతేతు ద్విత్వే యథాయథమాదేశ
 స్సాదవేతభాసః, ద్విత్వనిమిత్రైకిమ్? దుర్యూపతీత్యత్ర ద్విత్వాప్రకృత్యాదూ
 రికృతేయది యణఃపూర్వమేవ ద్విత్వంస్యాత్తిదా దిర్యూపతీత్యనిష్ఠరూపం
 స్యాత్తద్వాభూదితి ద్విత్వనిమిత్రమిత్యుక్తంనతూత్ ద్విత్వనిమిత్రమ్, అవీతికి
 మ్? జేఘ్రియతే, దేధ్రియతే, శాశయ్యతే ఈఘ్రిఘ్రి రితికారః అయజ్
 యజ్జీతీత్యయజాదేశశ్చ నిషిద్ధైత సమాభూదితి పాశ్చిః, అన్యేత్వా
 హుః — అవీతివ్యర్థం ఘ్రియధీయశయ్యైత్యతి ద్వితీయాజావధికప్త్యకాచః
 కార్యతయా యద్విత్వనిమిత్రత్వాధావాదితి, అచాశామా? అసాఘవత్ ఇ

హస్యాపేక్ష జీతి యత్సంప్రసాగణం తస్మిన్నిపిధే అభ్యాసే ఉపగ్రాహనశూ
యేత, నచద్విత్వే కృతే పునస్సంప్రసారణం స్యాపేరవయవత్వాపశేషాద
భ్యాసే తమ త్తరఖణ్డే ఉకారశ్రవణం భవేదితివాచ్యమ్, పరస్పరస్పృసా
రణకృతే యూనభత్యత్రేవ ననమ్సృసారణమితీ పూర్వస్య యణస్సం
ప్రసారణనిషేధాత్ స్యాదేతత్, చక్రతురిత్యత్ర అచటదేశస్య నిషేధా
ప్రవృత్త్యా యన్యాదేవా తుసాద్విగ్ధనిమిత్తత్వేపి అకారస్యతథాత్వాత్,
నచద్వివచనే త్యన్యైవ వైయర్థ్యమ్, చక్రేత్యత్యాహ సావకాశత్వాత్, త
థానైకాచ్ఛాభా వాల్లిటిథాతోరితీహ ద్విగ్ధస్సంసార్యదితిచేన్నైవమ్, ఇహద్వి
త్వనిమిత్తశబ్దేన సాత్మాన్వాసముదాయ ఘటకతయవా యద్విగ్ధప్రయో
జకంలత్యానురోధేన తస్య సర్వస్యగ్రహణాత్, ఏతచ్చ తస్యేకాశ్చ సూ
త్రైకైయతేనప్రప్తమ్, తథాచ ఉణ్ణో తేస్సని సనీవస్తేః టవత్తై విభాషాణ్ణోరి
తిజీత్వవిరహ ఉణ్ణునవివతీత సిద్ధమ్, సన్న వైస్య ద్విగ్ధవిధా నేపి నసోద్వి
త్వప్రయోజక తేస్వనతస్మిన్పరే సాప్రయోగూణా నాదేశయోర్ద్విత్వేకర
వ్యేనిషేధాత్, అతపివాహు ప్రద్భావభావితా మాత్రేణేహనిమిత్తత్వమి
తి, ఏవంచ ద్విగ్ధనిమిత్తఘటకతయా సన ఇదాగమో అనుసారకర్ష ద్వి
త్వనిమిత్తమితిస్థితమ్, ననేవంచ ఋధాతోస్సనిస్మిస్తూజ్ రజ్జ్వసాంసనీతి ఇ
తికృతే ఇచైశబ్దనిమిత్తకస్య గుణస్యద్విర్వచనేచీతనిషేధేజాదేర్ద్వితీయ
స్యేతి ద్విత్వప్రసక్తాదరిషతీః ససద్భ్యేత్, రిచైశబ్దస్య ద్విత్వేతు యద్యపి
సిద్ధతి తథాపి గుణనిషేధే రిచైశబ్దవచ దుర్లభాశ్చేదత్రాచుః — గుణేరవ
రేకృతే రిచైశబ్దప్రేవ ద్విత్వం ద్విగ్ధనిమిత్తే హ్యవిగుణస్య నిషేధః, ఇచైశబ్ద
స్తు నేహనిమిత్తం కార్యత్వాత్, నహికార్యనిమిత్తతయా ఆశ్రయితే, ఘణ్ణిలా
చ్చయితరిప్రత్యతినిర్దేశాత్ జ్ఞాపకాత్, అన్యధాశీజోజితేస్వనక్లితిచేతి గు
ణనిషేధాచ్చయితరితిరూపస్యాసిద్ధ్యాపత్తేః, నచకీఠజీవరెగుణాన్మథే నేహ్య
ఖ్యాయాముక్తాద్ధే శయితీతి నజ్ఞాపకమితివాచ్యమ్, తద్వాన్యభావయాం చి
న్నంభిన్నమిత్యత్ర గుణనిషేధోనస్యాదితి నోపన్యక్తితిచేతి సూత్ర ఏవోప
పాదితత్వాత్, నచైవం కార్యిణోనిమిత్తత్వేనాశ్రయణేనన్న వైస్య కార్యత్వా
త్సనివరతస్సాప్రయోగూణా నాదేశయోరనిషేధాదూన్యనవివతీత్యపి నస్యా
దితి వాచ్యమ్, మత్స్వర్ణయేన ఇనివాకార్యమనుభవతపివ కార్యత్వలూభాత్;

ఉద్ధృతే హి నుశబ్దపర ద్విశ్వరూపకార్యమనుభవతి నతుసకా, అరిరిషతీత్య
 ప్రసురిన్ శబ్దకార్యభాగితి వైవమ్యాదితి । * ఉభయాన్వయాతి * మధ్యే
 పాతాదేహలీదీపన్యాయేన పూర్వోత్తరాభ్యాం సమ్బధ్యత ఇత్యర్థః, తత్రో
 త్తగాన్వయస్య కర్తుంగన్తమిత్యాదా విన్నీషేధఃఫలం నిత్యస్వరేణసమ్ప్ర
 త్యుదా తస్మాత్, యియక్షతీభిశ్చిత్తీత్యాదావిన్నీషేధస్తు పూర్వాన్వ
 యస్య ఫలం ద్విత్వేకృతేన నేకాత్వాత్, నన్వేకాచ ఇత్యుక్తే హ్యుపదే
 శవదేనాన్వయస్సేక ర్తవ్యస్తదేవమాస్తు ఉపదేశేనదుదాత్తాదిత్యనేనైవేష్ట
 సిద్ధిరితిశబ్దః తే । * ఏకాచకమితి * విపక్షతీత్యాదావివయజ్ లుక్పీఞ్మ
 షేధస్సాన్వయదేవేత్యాశబ్దాః-యామాహ * స్మరప్రిపాతి * శ్రీపేత్యాది *
 శ్రీపాయుధాస్యతి, హన్తి, యాతి, వాతి, ద్రాతీత్యాది, ప్రస్యజ్ఙునీదిత్యాదా నే
 ర్గదేశాత్త్వం, శపాయథా భరేతితేనవిభరేస్సనివిభషణతీత్యత్ర సనీపం
 తద్ధేతి ఇద్విక్తిలాప్స, కింతు నిత్యమేవేత్ ఏకాచఇతి నిషేధాప్రవృత్తేః, అ
 నుబద్ధైర నిర్దేశోద్విధాన్వరూపేణేత్యంజ్ఞక త్వేనచ, స్వరూపేణ యథా, శిజ
 స్యాగ్ధాతుకౌనుణః, దీజోయుడవీతి శేవీతః, దీదీతః, తసిక్తత్యయేచేమేక్ర
 మేనోదాహరణే, ఇస్సంజ్ఞక త్వేనయథా. అనుదాత్తజితస్తేనసప్తశిజాదిభ్యః
 అనుదాత్తజితత్యాత్మ నేపదం నపాస్పర్శితి, శేశయాతి, గణేన యథాబే
 భిదీతిగుదాదిభ్యఇతి శ్చన్న, ఏకాచ్ గ్రహణం ప్రకృతసూత్రేతేన బేభేదితా
 చేభేదిత్యేత్యత్ర ఇన్నీషేధోన । * ఏతచ్ఛ్రేతి * నచశ్రీపాశపేత్యాద్యంశే
 కథం జ్ఞాపకమితి శబ్దామ్, ఏకదేశానుమతిద్వాకాసర్వజ్ఞాపనస్యోపపదమ
 తిజిత్యాదౌ దృష్టత్వాత్, అతఏవతత్ర గతికారకోపపదానాంకృద్విససహ
 సమాసవచనం పాశ్రుబుత్వత్రేరితి సిద్ధమిత్యుక్తమ్, అనన్వాత్రేణఃస్యతి
 హన్తిభ రేత్యాదిభిస్తీవాదిభిరేవ జ్ఞాపనసమ్భవాచ్చ, అపరస్పరాఇతిసూత్రే
 సాతస్యగ్రహణేన ఏకదేశానుమత్యా “లుమ్పేదవశ్యమకృత్యేతుంకామమ
 నసారపి” ఇత్యాదిపూర్వాచార్యగోకొజ్ఞాపితఇతితు తత్రైవావోచామ, మ
 నోరచాయాంత్యైకదేశానుమతిద్వాకాపూర్వాచార్యవతితపరిభాషాయాః
 జ్ఞాపనస్య గతికారకోపపదానామిత్యాదౌ దృష్టత్వాదిత్యుక్తం తదయ్యుక్తమి
 తినవ్యాః, గతికారకోపపదానామిత్యాద్యేవహి పూర్వాచార్యాణాం పరి
 భాషా, నచతత్ జ్ఞాపనం తత్రదృష్టమితియబ్యతే వత్తుమితి । * తద్వత్తేతి *

నదమత్వర్థలక్షణాం మానాభావః, వసత్యాదీనామనుదాత్తపాఠస్యే
 వతత్రమానత్వాత్, నచేదానీనుదాత్తపాఠఃపరిభ్రష్టః ఆధునికానాంనస
 తిశక్తిత్యాదిపాఠస్తస్యనార్హత్వాన్నమానమితిశబ్దాత్, పాణినినాపరితానా
 మేవ అనుదాత్తధాతూనాం అధునికైర్వాఖ్యాతపరంపరయా సజ్జహిత
 త్వాత్, అన్యథాపఃఃఅచ్యసేతి బహుప్రహిలాభార్థమేకగ్రహణేకతే
 పి అనుదాత్తపాఠస్య పరిభ్రష్టత్వాద్వసతిశబ్దాయోనుదాత్తాః సత్వేధా
 దయిత్రు నిర్ధారణం నపాత్యత్ । * ఏకగ్రహణేతి * నన్నేకాచ్ గ్రహణం
 యజ్ఞుగ్వాప్యత్యర్థమితిక్వాపునరేకగ్రహణసామన్యాదిత్యుక్తాపాస్త
 రవ్యాఘాతస్యదిత్యేదప్రామాణ్యః—ఏకాచశబ్దేన ఏకాచగ్రహణమిహాన్యః
 కిన్తు వస్తుగత్యైతేకాచగ్రహణం తచ్చైకగ్రహణం వినైవలభ్యత ఇత్యదోష
 ఇతి । * వధేరితి * యస్తుతద్వాప్యవృత్తయే అనితూరికాను అదస్తపర్య
 దాసంకర్తవ్యాఘ్రాతివాసపవప్రాచానుస్మయః, అచ్యదృదస్త్రుక్షున్న
 శీయునుత్సుశ్చిడిజ్ శ్రీభిఃవృజ్ వృక్షాభ్యాం ద వినైకాచస్సరాస్తాధాత
 వోనిటిత్రు, సచాదస్తపర్యదాస ఇహాపేక్షితస్సూత్రాననుగుణత్వాత్,
 తథాహి సర్వేసర్వపదాదేశాదిత్యాయేన కృత్త్యాదేశకరిత్యాదేశస్తస్య
 యథాస్థానుప్రదేశం గృహీత్వాకర్తాహరైత్యాదౌనిషేధఃప్రవర్తతే, చిన్త
 వవధాదేశేపి ప్రవర్తమానఃకేనవార్యతామ్, అదస్తపర్యదాస సామన్యాది
 త్యేన్న, సూత్రకారణాపర్యుదస్తత్వాదితిభావః । * ఇణఃషీధ్యమ్ * ఇన్ద్రో
 రిత్యధికారేపి పునరిన్ద్రహణం కవగాఢ్యగస్య మాఖూదిత్యేవమర్థమ్,
 తేనేహన, పక్షీధ్యమ్ । * అక్టాత్పరేషామితి * విహితానామిన్ద్రక్తాను
 మదాక్షోలుజీఅదిధ్యమిత్యత్ర అవ్యాప్తిస్యాత్, లిహదుహ సహజ్జన్మి
 తృధత్యేషులిక్షీధ్యమ్, ఘక్షీధ్యమ్, నత్సీధ్యమిత్యత్రాతివ్యాప్తిశ్చన్యాదితి
 బాధ్యమ్, అక్టాటం వే విషీధ్యం యద్యప్యర్థవతఃషీధ్యమిత్యస్యగ్రహణాత్,
 కృషీధ్యమిత్యాదావేవ భవేన్నత్యత్ర తథాప్యర్థవద్గ్రహణపరిభాషా క్ష
 చిన్నప్రవర్తతేఇతి జ్ఞాపనార్థమిదమక్తమ్, తేన అనినన్ద్రహణానీతి సి
 ధ్యమ్ । * ఏధాంబభూవేత్యాది * ఆమ్ప్రత్యయపదిసూత్రైకృత్తగ్రహణా
 దనుప్రయోగాన్తరే తత్సేతి శేషాతగర్తరితి వర్తస్తేవదమేవ, భావకర్తృణా
 స్తుస్యాదేవ, ఏధాంబభూవే, ఈతూంబభూవేఇతి, అస్తేస్తు భావకర్తృణా

స్తజిక్పతే పశిఇటిచరూపే వివ్రతిపద్యస్తే, తథాహి ఉభయత్రాపిహ పతీతి
హదేశేక్పతే పథానూహే ఈత్రూనూహేఇతి కేచిత్ — తాసిసాహచ
ర్యాదిత్యేవహస్యంనత్వేశీశ్యన్యే — తత్తాసహచర్యాజేన సాన్యధాతుకపవ
పతిహస్యం తథాచకర్తవ్యుతిహారేతజీవ్యసహేఇశ్యన్యత్రైవభవసనతూక్తద్వ
యేపి తేనపథానూసే ఈత్రూనూసేఇత్యేన రూపమిత్యపరే । * కృత్స్వితీ
త * యద్యపి కృత్సామ్యక్తా లాఘవమస్తు తథాపి ధాతుద్వయమ్యేవలా
భార్థం ప్రత్యాహారాశ్రయణే క్లైశఇతిభావః । * పరరూపాపనాదఇతి * అ
పనాదఇత్యయంగ్రఙ్ఠోనానుధాతుప్రక్రియాస్థగ్రణేన సహపిరుద్యతే తస్మా
అఇనాచరతి అప్రత్యయగ్రహణమపనీయ కాన్యనేకాచఇత్యుక్తేర్నామ్,
ఔఅతుఃఉఃస్విత్వం, అతోగుణే, అనఆదేరితిద్వ్యుః, అలఔవ ద్దిరిత్యుక్తత్వాద్ద
లాదిశ్చేషాత్పాప్రేవ పరత్వాదనఆదేరితి దీర్ఘైకృతేతు పరరూపశక్త్యాన్య
త్ర నాస్తీతిచిన్తోయంగ్రఙ్ఠఇహి నన్వాః । * ఆడజాదీనామ్ * పతచ్ఛ, అ
జాదీనానుటాసద్దమతి వార్తికకృతాప్రత్యాఖ్యానమ్, నను అటిశతివృద్ధిరే
చీశ్యనేన విధతేత్వాదిసిద్ధావపి పద్దతిత్వాది నసిధ్యేత్, కించ అతోగుణ
ఇహపరరూపప్రవృత్త్యావిధతేత్వాద్యపి నసిధ్యేత్, యదితుఅటశ్చేతిసూత్రము
టశ్చేతి క్రియతే తస్మాదలస్వపోహసదిశ్యత్రవృద్ధిపాన్యోత్, రునశ్చపిఇ
భ్యః, అన్తాగ్ద్యగాలవయోరిశ్యడాగమస్య సత్వాదతోరారప్లుతాదితిరోరు
త్వేనఃఅచ్ఛ పరత్వాచ్చేస చేన్న; ఉపసగార్దృతిధాతావిత్యతో ధాతావి
శ్యపద్వ్యజాకా ధాతావితివ్యాఖ్యానాత్, సచాన్యపోస్తీత్కాదావోకార
స్యాన్తనన్భావే నాట్వాత్పరత్రాజాదిధాతుసత్వాచ్చాన్యోచ్ఛదోషస్తదవస్థ
పతీతి వాచ్యం, అదిశ్యసువృత్త్యాకారరూపాదటావిపరేవృద్ధిరితి వ్యాఖ్యా
నాత్, పతేనాటశ్చేతుక్తవటగతావిత్యస్తాల్లుటటి అటనమిత్యత్రాత్తిప్ర
సక్తపాన్యదిత్యేతదపి నిరస్తం, నచైవనుప్యాతత్ ఆతీదిత్వాదిససిధ్యతి ఆ
టశ్చేత్యస్య విష్టదిత్వాదా పావకాశతయాపరత్వాదిహాతోగుణవ్యేవప్ర
వృత్తిరితివాచ్యమ్, చకారోక్రపునర్వృద్ధివిధానార్థఇత్యభ్యుపగమదస్తర
జ్ఞత్వాద్వాఅటశ్చేత్యపైవప్రవృత్తేః, ప్యాదేతత్ ఆడజాదీనామితిసూ
త్రాభావే ఆస్తాం ఆనన్నితికథమటాసిధ్యతి, శ్చ సోరిత్యన్లోపేన అట
శ్చేతి తత్రవృద్ధిప్రవృత్తేః మైవమ్, అస్తరజ్ఞత్వాత్పాప్రేవాడాగమైకృతే

వృద్ధౌచ కృతాయాం పశ్చాత్ శ్చ సారణ్లోపస్యాప్రత్యేః, నచవాగ్దానా
 జ్ఞం బలీయథతివృద్ధేఃపాగ్గ్లోపపస్యాదితి శబ్దామ్, వ్యాశ్రయిత్వా
 త్ వాగ్దాదాజ్ఞమితి పరిభాషాయాఅనిత్యత్వాద్వా, శ్రహిశ్చ సారణ్లోప
 తి తపరకరణమేవ లిక్తమ్, యదివృద్ధేఃపాగ్గ్లోపస్యాప్రతికిం
 తేన తపరకరణేనేతి, యద్యపి వైదికప్రక్రియాయానూనత్ ఆపత్తిత్యానౌఛ
 న్లనస్యపి దృశ్యోగ్గ్లోపాదాగమస్య వక్ష్యమాణత్వాన్తదర్థమాత్సూత్రంక
 త్తనస్యమ్, తథాపాటం వినైవ అజ్వల్యాయేన ఆజ్ఞే పూర్వకత్వేనవాత
 త్రకథంచిత వ్యాఖ్యేయమితి స్థితస్యగతమాహుః । * సలూపఇతి * లిజస్య
 లూపోఽనత్తస్యేత్యతేన । * ఏధేయాతామి * * సీయుటస్సలోపేఆన్య
 ణః । * ఏధిషీధ్యమితి * ఇణఃపరత్వేపి ఇణన్తాదక్తాత్పరత్వాభావాదిణః
 షీధ్యమితి ధత్వంనభవతి । * ఆన్తి నే * యోత్యోత్యోరుఇతి అదభ్య
 స్తాఇత్యోత్యోఆదిఃచ అనువర్తతేతదాహ * యుస్యాత్ స్యాది * * ఆన్తి నే
 పదేషుకిం? అదన్తి, సున్యస్తి; అనతఃకిం? ఏధన్తై, స్సన్తై । * ఇష్టిన్నపకేః *
 విభాషేట ఇతీహోవిశిష్టగ్రహణార్థోబలీర్దన్యాయేన వైశ్చిదిష్టిన్నపవ
 ణిహగృహ్యతఇతిభావః । * ఊహాదన్తైరి * * ఊహాదన్తైర్వి నాయా
 త్యాదిభిర్వి నావృజ్ఞే వృజ్ఞోభ్యాంచ వి నా అవేషకాచోఽజన్తాన్తైరిహతాః
 అనుదాత్తా ఇన్యోర్ధః, తథాచ దాతాధాతాచేశాస్తాతేత్యాదిషు ఇన్యోభవ
 తి, ఊదన్తాః భూటాప్రభృతయః, ఋదన్తా క్త్యావ్యావ్యాప్రభృతయః,
 యుమిశ్రణాదౌ రుశజ్జై రుజ్గతి రేవణయోరిశ్యుభయోర్ద్రహణం నిరనుబ
 ద్ధపరిభాషయా లుగ్వికరణాలుగ్వికరణయోరితి పరిభాషయాచ, నచసాహచ
 గాన్యలుగ్వికరణప్రేవ గ్రహణమితీశబ్దాం, గోసానిశ్యత్వాత్, త్స్యతేజనే
 శీజ్ స్వప్నే స్సుప్రసవణేఽస్తుతౌ టుక్తుశజ్జై టుక్తుశ్విగతివృధ్యాః డీజ్వి
 హాయసాంగతాశ్రిజ్సేవాయాం వృజ్ఞో సన్భుక్తావృజ్ఞో వరణే, నన్వేగన్భు
 న్నా నామేకాచామేవానుదాత్తీత్వే ఊర్జితఊర్ణవచానిత్యాదిని సిద్ధ్యే
 వైవమ్, ఊర్ణోతేర్జ్వవద్భావోవాచ్యఇతివక్ష్యమాణవార్తికనేతసిధేః, అ
 తపవ ఊర్ణోనూయతే ఇత్యత్రథాతోరేకాచఇతి యజ్ఞే ఊర్ణ నావేత్యత్ర అ
 నేకాచ్యైనప్రవృత్తసాన్యమోభావశ్చ సిధ్యతి, ఊక్తంచభాషేయవాచ్యఊ
 ర్ణాన్యవద్భావోయజ్ఞే ప్రసిద్ధిప్రయోజనం ఆముశ్చప్రతిషేదార్థమేకాచశ్చ

నే నునజ్ఞానే పునపుష్టో జ్ఞివతిర్జ్ఞనే వసనివాసేప తేఅనిటః, యుమిశ్రణామి
 శ్రణయోః అయం సేహ్ । * అమితభేతి * జీజిహ్వా ఓవిజీభయచలనయోః ,
 శకమర్షణైశ్చ త్యేతేహం క్రిమణ ఆదాదికతాదాదికద్రైవాదికానాం వ్యాప్తి
 త్వయే శానుబద్ధానిర్దిష్టాత్మకైః । * విస్తరితి * విస్తలాభే । * ఇష్టైశ్చతి *
 అనిత్వైనేతిశేషః । * భాష్యానుక్తైశ్చతి * భాష్యకృతానుక్తాః సతుప్ర
 త్యాఖ్యాతాశ్చతి నాస్తీహ తద్విరోధః, తతశ్చ వ్యాఖ్యభూత్యాదిగ్రన్థా
 నురోధాత్ శుష్కదృష్టా కైవలనభో విశిష్టేనానభోత్యాదిసామ్రప్రయోగాద
 త్తం ప్రతిపత్తుమిత్యాది సార్వలోకికవ్యవహారాచ్చ ఉపలక్షణ తయైవ భా
 వ్యం నేయమితి భావః । * అకర్మకశ్చతి * అశక్తివత్ — అభిజవేచ్ఛా
 ధాత్వర్థస్తథాచ స్పృహార్థకస్య సకర్మకతాదృశ్యతే అహ్యస్తమేరావసరా
 వతీయేతి, ఉదాహరిష్యతే స్పృహయామాణశ్చక్రస్యయమేవ కృష్ణశ్చ
 ణూరమాహ్వయతే స్పృహతత్త్వార్థశ్చతి, శ్రీహరిః ప ప్రియజ్ఞ, “ తత్రా
 సత్యయుగాంతం వాత్రే తాస్మద్ధితుమర్హతీ ” ఇతిచ, అతోస్య సకర్మకత్వం వ్యా
 యమిత్యానుజః । * శర్మార్థః * అతస్యణసంవిజ్ఞానోయం బహువ్రీహి
 స్తైవ శరోనశేషకీంతు ఖయామేవ, ఇహస్పృహశ్చక్రైవైవ స్యాపి ద్విత్వం భ
 వతి, ద్వివీయవైకాచః సమబ్ధిరైవవైవ నన్దాశ్చితి నిషేధాదితి బా
 ధ్యమ్ । * గాఢ్య * ఋకారోనాగ్దోపశస్పృహితామితినిషేధార్థః, అ
 జగాధత్, ఆస్పదంస్థాపనాలవస్థానంవా, ప్రతిస్థాపకత్రస్థాపనం సప్త
 ర్థోవాగ్రన్థః । * నాథృనాథృ * ఉపశాపోరొగః, అనుదాన్తిత్వాదేవసిద్ధి
 నియమాగ్ధం వార్తికమిత్యానా * అశిష్యేవేతి * అతపకహత్వాధ్యే * ఏక
 శబ్దాననహాయనాచ తేనఏకయోర్నలార్థ భేదశ్చార్థస్థద్వాయాచక్షే । * అ
 సంయుక్తైతి * ఇష్టానురోధేన లిటిత్యావర్త్య అదేశ విశేషణమతస్యస్వి
 మిత్రంచ క్రియతైశ్చత్యాహ * లిగ్నిమిత్రైతి * కిలిలితిచ * యద్యపి గను
 హనేనసూత్రేజిజీతివర్తతేతథాపిప్రయోజనాభావాత్ జిహిత్యేతన్నానువర్త
 తైశ్చతిభావః, కిలికిమ్! ననాద, లిటికిమ్! పాపద్యతీ । * చకణతురితి * ననైవను
 పిబభణతురిత్యత్రాభ్యాసే చక్షే త్యస్యాసద్ధత్వాదేత్వాభ్యాస లోపాస్త
 పక్షేవాచ్యం, ఫలభజగ్రహణేనపత్వవిధిప్రతితత్త్వాప్రస్యసిద్ధత్వజ్ఞానవాత్,
 ఏవంవాదేశశ్చేహ్యైవైహ్యస్య భిక్షాపకకపవానియైర్భిక్షావ్యాభ్యాసమిశ్యం

కర్తవ్యమితి దిక్ । * మదిస్తుతి * మోదస్సన్తోషః, మదోగర్వః, స్పష్టతల
స్యం । * నశనద * శనుహంసాయాం దన్తాస్త్రః, సూత్రైః వయవావ
యవిభావః పృథ్వీర్ణః, తథాచ శనదదాదీనాంయోఽకార ఇత్యన్వయసమ్భవే
ప్రకారస్య గుణరూపత్వాద్భేదనిబంధనావస్థీ నసమ్భవతీత్యాశంకాతన్ని
త్వాహోర్థం వ్యాదప్తే । * గుణశబ్దనభావితస్యేతి * భావితత్వంచ సాత్మా
త్వరమ్భరాసాధారణం, తథావశశరతుఃపవరతుః ఇత్యాదౌగుణశబ్దన క్రియ
మాణోయోర్ తదవయవోకారః లులువిధేత్యాకౌతు గుణశబ్దన క్రియమా
ణాయాంకారః తత్సాన్ధికస్యావాదేశస్యావయవోకారఇత్యన్ధానా స్త్యత్రా
నుపపత్తిః । * దదదేఇతి * శశనతుః శశనుః పవనుః పవమురిత్యాదావ
పినిషేధోబాధ్యః । * ష-దస్వద- * అయమితి * ప్రత్యేకాభిప్రా
యోణోక్తమిత్యాహుః । * సకర్తకఇతి * స్వదస్వహవ్యాని, హవ్యానసు
భవేత్యర్థః । * అకర్తకఇతి * “అపాంహితృప్తాయనవారిధారాపాదుః
సుఖస్థిస్వదతేతుషారః” ఇతి శ్రీహర్షః, నస్వదతే నరోవతే ఇత్యర్థః । * ధా
త్వాదేః * ధాతుగ్రహణంకిమ్? షట్? వడ్, ఆదే? కిమ్? తుషతి । * ఉపధాయాం
చ * సిపిధాతోరిత్యతః ధాతోరిగ్యనువర్తతే, ర్విరుపధాయాఇత్యతః ర్వి
రికఇతి, హలిచేత్యతో హలితిచ, తదాహ * ధాతోరిత్యాది * ధాతోరిగిమ్?
ఉపతనకురూఃకుర్వాకుర్వఇత్యత్రేకాదీర్హిమాభూత్, నచాత్ర రేఫస్యప్రాప్తి
పదికాపథా త్వేపి పదోపధాత్వాభావాదేవదీఘానభవేదితి ధాతోరిగ్యను
వర్తనమహానావశ్యకమితి వాచ్యం, పదస్యేత్యనువృత్తాతుకూర్తతే గూర్తతే
ఇత్యాద్యసిద్ధిప్రసక్తాత్, నస్తుతస్తు — పూర్వత్రాసిద్ధేన స్థానిపదితి సి
కారాదచసపరస్మిన్నితి స్థానిపత్వనిషేధాభ్యుపగమేపి కార్యకాలపక్షేఽసి
ద్ధంబహిరజ్జమితి పరిభాషాయాఃప్రవృత్తేః బహిరజ్జస్య యణోఽసిద్ధత్వా
తుగర్వోకుర్వఇత్యత్ర ఉపధాయాంచేతి దీర్ఘానభవేదితి ధాతుగ్రహణానువ
ర్తనస్య నాత్యంతావశ్యకతా, పదస్యేత్యనువృత్తాదుకూర్తతే ఇత్యాదౌదీర్ఘః
సిద్ధ్యత్యేవేత్యాహుః— రేఫసకారయోగిమ్? పుష్పవికసనై, పుష్పతి, హల్ప
రయోగిమ్? విరిణోతి, జిరిణోతి, ఇకగిమ్? అర్పతి, నదగతి, నమహాలిచేత్య
త్ర రేఫసకారయోర్హల్పరయోరికోదీర్ఘస్సాస్యదితి వ్యాఖ్యానాయాం కూర్తతే
గూర్తతే ఇత్యాదిసిద్ధ్యత్యేవేతిసూత్రమిదం వ్యక్తమితిచేదత్కాహుః

నస్యేతిచానువర్తతేవదాహ * లావస్పృధిః * ఇట్యుక్తిమ్ ! అహర్నితే ,
 ఈటికిమ్ ! ఆస్థిమ్, ఆసిమ్ముః । * సిన్ధోవత్సః * అగ్రాచవద_ సలూప
 ఇతవక్తవ్యే సిన్ధుగ్రహణం యులూరురీత్యాది సూత్రాన్త్రయం జి_షయః
 మితి వ్యాఖ్యానార్థమ్, తేనేహనసోహనుత్ సోతాద్విష్టగాంద్విష్టగాంఽపి
 తసూత్రేణ వాసునను తేసిచోలాపః భావ్యను తేషు సస్యేభదోబాధ్యత్సః ।
 * వదనజ * అచాదిత్, అగ్రాజిత్, అతోహలాదేరిత వికల్పం బాధ_న్
 అనేన నిన్యంపుష్టిః హలస్తస్యోదాహ రణస్తు అపాక్షిత్, అదాక్షిత్, సిద్ధ
 త్విధివైవ సిద్ధే అగ్రహణం స్పష్టప్రశంసత్, ర్థమ్, హలోఽద్యశ్చ్యుక్తే_నన్యా
 ద్యస్య హలస్థానే వృద్ధిరితి కదాచి గాశజ్యే_న, అద్యత్సః ఇక_విభా_నా_నా
 అనువక్తానార్థమ్, అన్యథా అభే_న_దిత్స_ప్ర_స్య_స్వ_సా_క్షీదిత్యాచ_ । * నే
 టి * ప్రాగుక్తిం నేతి * హలస్తత్వా_న_సిద్ధే_వద_జ్యోర్వి_శి_ప్య_వి_భా_న_న_న
 ని_పే_ధః, కిన్తు హలస్తలక్షణా_న_వా_ప్య_ధే_న_పే_ధ_స్త_స్య_అ_సి_ద_ద_ద_స_ది_వి_ధ_తా
 ర్థత్వాత్, అముమేవార్థం న_న_సి_ని_ధ_య_న్_వి_శ్చ_స్య_కే_షు_హ_ల_స్త_ల_క్ష_ణ_నా
 వృద్ధి_ర్నే_త్యే_వ_ప_త్య_తే । * ఇ_గ_ఇ_స_న్_జ్ఞ_ః * ఇ_క_ర_స్య_ఉ_ప_దే_శే_న_న_వా_స_క
 ఇ_క_రే_భ_స్య_హ_ల_స్త_మి_తి_ప్ర_త్యే_క_మ_త_న్_జ్ఞ_యా_మి_ది_త_ఇ_త_మ_మ_స్యా_ధ_ః
 భా_ః, ఏ_తి_స్య_వై_య_ధ_య_ం, చ_క్షి_జ్_వ_క్త_యా_ం_వా_చీ_శ్య_త్ర_స్సు_టి_భ_ష_మ_గ్ర_ః ।
 * చు_శ్చ_వ్య_తే_తి * శ_పూ_క_వ్య_ః_ఖ_య_ః । * య_క_ర_ర_ప_తో_వ్య_య_మి_ః *
 త_థా_చ_ప్ర_య_జ్య_తే, “ న_ధ_శ్చ_స_ం_ఘృ_శ_మి_న_పూ_మ్ ” ఇ_తి । * వ_స్థ_ః
 అ_య_ం_క్త_క్ర_మా_వ_పి । * పి_ధ_గ_త్యా_మ్ * అ_య_మ_ది_ది_శి_కే_చి_త్, సి_న్ధి_భ_గ_ః_మ
 ధ_య_తో_శ్య_న_ని_ర_క_శ_స_ని_గ_ః_బు_ధి_న_మి_తి_వృ_తి_గ్ర_న_వి_రు_ధ_మ్, ఉ_ది_శ్యే_శ్చ_వి_సో
 వే_తి_క్త_వ_యా_మి_ద్వి_కే_లా_ప_ని, స్థ_యా_మి_న్_న_స్యా_త్, య_స్య_వి_భ_ష_న_ని_పి_ధ_న
 త్, । * సి_పే_ధ_ః * ఆ_దే_క_ప్ర_శ_వ్య_య_యో_రి_క_వ_త్స_మ్ । * ఉ_ప_స_క్త_ః *
 స_హ_తో_మ_ప_త_శ్చ_ని_ః_గ్రి_హ_ని_ర_జే_య_జ్ఞ_ు_గ్వా_వృ_త్య_ర్థ_స్తే_న_అ_భి_సా_ప_వీ_తి, అ
 భి_సా_ప_వీ_తి_శ్చ_వా_ష_స్వ_ం_నే_తి_ప్రా_శ_వ_ః — స్థ_ది_ప్య_గ్వా_స_స్య_ప_త్య_ం_న
 స_హ_తో_త్వా_ది_ష_వ_తి_ని_య_న_న_మే_హ_ప_త్య_ప్రా_ప్తి_రి_తి_వృ_ధ_న_ప్ర_తి_పే_ధ_ఇ_త_న_నో
 ర_మా_దౌ_స్థ_త_మ్ । * సే_న_య_తి * నే_జ_నో_న_వా_హ_ధ_తు_ః_స_న_యా_అ_భి_యా_తి,
 అ_భి_మే_ణ_య_తి । * సే_ధే_తి * త_థా_ని_ర_క_శ_త్_భ_వా_ది_క_స్య_గ్ర_హ_ణ_ం_న_తు_సి
 భ_గ్య_తే_న_రి_సి_భ_గ్య_తి_గ_మ_ద_ద_రా_ఇ_త్య_త్ర_న_తా_ధ_న్య_జ్ఞ_ా_చ_క్షి_క_మ_తా_ని_హ

* ఉపనందనాదిః * నిమిత్తాదితి * ఇహోయాచాత్ కవర్తస్యనేహ నన్వయతే
 అపన్వయాత్, నచనిష్ఠనోనివిషేధతేనిః పిశ్చిత్యాకా వ్యవధానేనభిజ్ఞః
 పుష్కభావానిస్య ప్లవం నస్యాదితీత్యామ్, ప్లవంశో నుమిప్లవనియశ
 స్వపాయేపీస్యనిగాత్ ఇజ్ఞంతామపసగాదిత వ్యాఖ్యానే స్యాదేవా
 ప్రాప్యతీః, ముష్కస్యస్యయోరిత్యుపనందనప్రసవేధాన్వనోదనస్య
 ధశత్యాదో చ త్తేన నచవిశిష్టమిదిక్, మూర్ధన్యాదేనేఫలితమాహ * సస్య
 చస్యాశి * స్థాదమ * ప్రాప్తితాదిత్యుగ్రక్రమజ్ఞాపనస్యాపేక్షితత్వాత్తైవై
 చక్రమోచస్యసూత్రాచస్యచప్తే * నదిరప్రతేః * అప్రసేకమ్? ప్రసే
 కతి, పప్లవైదేవభవేత్యాహ * సదిరితి * స్తకభేః * సాస్రాస్యేతి * స్తక
 భుక్తుక్ భుక్తి సూత్రే క్లిప్తస్య రోధనార్థస్య నత్యుభిప్రే బద్ధత్యస్యస్యేత్యా
 హ, ఏవం జ్ఞాన్తంభిస్యజ్జేధాయకసూత్రేపి సాస్రాస్యేవగ్రహణమితి
 బోధ్యమ్, ఏవం చ లక్షణప్రసవోక్తపరిభాషయా లభ్యతే, సాస్రాహి ధా
 తుః నకారోపధత్వం ప్రసవోక్తః, ఇదిశ్వాన్ముమిత్తభిగ్నాక్షణిః తేనవిస్తం
 చ తేత్తశ్చోచోచ్యంన, ఉపస్థాన్తమోష్ఠారి సూత్రానినకారోపధగ్రహణే
 న ఉపయోగపిగ్రహణాదు త్త్యాభి తేత్తశ్చోచ్యయోగపి యవంతిల్పమ్, వకా
 రస్యభయప్రాపి లక్షణిత్యుత్త * ఉత్తగార్థత్వే * ఉత్తాసూత్రేస్తక
 భే కేవలమన్వయార్థత్వభావః, ననునది స్తకభ్యావరితసూత్రేషేష ఏకదేశస్వరిత
 స్వప్రతిజ్ఞాపనానికథలచిన్మత్తిర్భవిష్యతీస్యోకతాహ * కించేతి * వాని
 విర్వేత్త * తథాచ స్తకభ్యోన్యోన్యత్రాననున్వయే యోగవిభాగ అవశ్యక
 త్త్యాహ * అచ్య * చకారశ్చి న్యప్రయోజనమిత్యాహుః, అలన్వనం
 ఆశ్రయణం యథాయుష్టిచుప్తభ్యుత్తైతామాశ్రే త్యుత్తతీస్యకః, అపి
 దూయం సమీప్య తచ్చ, ప్రయోగోపాధిః అవప్తభ్యాగః నిరుద్ధాసతీ సమీ
 పే అప్తభ్యుత్త, ఏతయోగిమ్? అపి సభ్యోన్యవలగ్నీ తేన కేవిదిహ అవిచూ
 రకబ్ధాత్ ప్యాధే ప్ర్యభోఆవిచూర్వానతీచూరిం ఈషహూరిమిన్యోగి, తథాచ
 అవిచూరకబ్ధాన్మ నభోమూర్వా శ్చత్పరుషాదితి నిషేధేప్రాప్తే అతపవ ని
 చాతనాగ్భవప్రత్యయత్వే వచారమాగ్రన్తోక్తిర్నా తీవోపయున్యోగిత్వత్వా
 హుః * వేత్త * నిష్పణతినశద్దం భుజ్జగత్త్యుత్త, అటుగ ప్వాజీతిగన్యమ్,
 ఏతమచ్యుతాది, న్యప్తవత్, విషయా, ప్వాజీప్తభ్యా సవేతి వత్సమ్,

* స్వరతిసూతి * స్వశబ్దోపతాపయోః భాషిః నను స్వరతిసూధూభూది
తో వేతి సూత్ర్యతామ్, కిను నేన సూతిసూయతో వ్యపృథగ్రహణేనమైవం,
తథా సతినిరబద్ధక పరిభాషయా మాప్రేరణైశ్చితౌదాదికవైవ్యవగ్రహణం
స్యాన్న త్వాదాదిక దైవాదికయోరెతయోః, నచైవం మాజీతి పత్యతామితి
వాచ్యం, అగ్నికరణాల్పగ్నికరణయోరితి పరిభాషయా అల్పగ్నికరణస్య సూ
యతేరేవ గ్రహణప్రసక్తాత్, అస్యాశ్చ పరిభాషాయా సూతిసూయతో వ్య
పృథగ్రహణమైవ జ్ఞాపకమిత్యాహుః — ధూర్జకమ్ నేస్వాదిక్ర్యాదిశ్చ
సానుబద్ధనిర్దేశో ధూవిధూననశ్చతి నివృత్త్యర్థః, ఇట్సని వేత్యతో వేతి వర్తమా
నే, పునర్వాగ్రహణం లిజ్జిచోర్వికల్ప నివృత్త్యర్థమ్ । * ఝషస్తథోః *
అభిశ్చికిమ్? ధత్తిః । * అస్తేతీదితి * అస్తీసచిత్తీతాగమః, వదప్రజేతివృ
ద్ధిః, తథిశ్చర్త్యమ్ । * ఝల్ఝల్లి * సంయోగాన్తస్యేత్యతోలోపశ్చ
తి రాత్సస్యేత్యతస్సస్యేతీతానువర్తతే తదాహ * సస్యలాపస్యాదితి *
పదస్యేధికారాత్ప్రత్యాసత్తైః ఝల్ఝల్లిసస్యేతీ నిర్దిష్టానాం త్రయాణా
మేకపదసమ్బద్ధిత్యేలాపోయమ్, తేనసోహసుత్ స్థానమిత్యత్ర నభవతి, ఝ
లఃకిమ్? అపైష్టమ్, ఝలికిమ్? అస్తేతీత్ । * అనెధీదితి * నెటితి, వృ
ద్ధిప్రతిషేధః, గుణః । * ఖాదృ * ఋకారశ్చదితి * తేన నాగ్లోపీతి నిషేధే
అచఖాదత్ । * అతడవ * అతఃకిమ్? తునోద, అపధాయాఃకిం గణయ
తి, ఇహతోలోపంబాధిత్వాపరత్వాత్ వృద్ధిస్సన్యత్ । * అతోహలాదః *
ఇహాసిచివృద్ధిరితి శూత్రమనువర్తతే, నేటితి సూత్రాద్దిటీశ్యనువర్తతే, ఊ
ర్ణో తేర్విభాషేత్యతోవిభాషాగ్రహణంచ తదాహ * ఇడాదావిత్వాది * అ
తఃకిం అదేవీత్, హలాదేకిమ్? మాభవానతీత్, అటిత్, అఘోఃకిమ్?
అగర్ధీత్, అరక్షీత్, ఇడాదాకిమ్? అపాక్షీత్, పరస్తైవదేకిమ్? అయతిష్ట అ
యతిహతామ్, అచకాసీదిత్యత్ర చకారాదకారస్య వృద్ధివారణాయ యేన
నావ్యవధానమితి వ్యాయేన యద్యేకవర్ణవ్యవధానమేవాశ్రీయతే తదాత్వ
రక్షీదిత్యత్రాపి ప్రసక్త్యభావాల్లఘోరితి శక్యమకర్తృమిత్యాహుః — తప
రకరణం స్పష్టార్థమ్ । * పవర్ణీయాదిరితి * దస్త్యాప్యాదిత్వేతు సశసదద
త్యేత్వాభ్యాసలాపనిషేధాత్, బేదతుః బేదిత్యేత్వాదిసనిధ్యేదితి భావః ।
* గదాదీశాం చతుర్థాం శపానిర్దేశస్సన్యత్యాదీనామేకాదశా

నాం శ్రీవానిదైత్యశ్చయజ్ఞుని వృత్త్యర్థః, తేనప్రనిజాగదీతి, ప్రనినానదీతి,
 ప్రనిసాసేతి, ప్రనిజఙ్ఘసీతి, ఇత్యాదౌణస్వంన, ఘుశజ్ఞైసఘుసంజ్ఞికాదాధా
 దయజ్ఞుత్ గృహ్యంతై, దుదాఞ్, ప్రణిదదాతి, దాఞ్, ప్రణియచ్ఛి, దౌ,
 ప్రణిద్యతి, దేజ్ ప్రణిద్యతే, ధేట్ ప్రణిధయతి, దుదాఞ్, ప్రణిదదాత్,
 మాశజ్ఞైసమేజ్ మాజౌరెషగ్రహణమ్, ఘుప్రకృతిమాజిత పరిత్వా భాష్యా
 దౌ తథావ్యాఖ్యానాత్ । * బోనః * ధాతోరితి * ధాత్వాదేషసన్నిత్య
 తోనువర్తనాద్దాత్వాదేరిత్యేవ, నేహలణతి, బోపదేశాః పర్యదాసము
 ఖేనాహ * బోపదేశాస్త్వితి * నర్తకజ్ఞే, నటలవస్యైవనే, చురదః యస్తు
 నటనృత్తాదితీఘటాదిససేహ గృహ్యతేనాటితద్ధ్వనిర్దేశాత్, నాశ్చనా
 ధృయాజ్ఞాదౌ, టునదిసమృద్ధౌ, నక్కినాశనే, నూనయే, నృతీగాత్ర
 విత్తైశే, సభ్యాప్తభ్యాభిన్నా ఇత్యర్థః । * ఉపసగౌదస * సమాసేఙ్ఘ
 లెసన్నిత్యత్యతోఽనువర్తనాత్సమాస పవస్యాదిత్యసమాస గ్రహణం కృతే
 తు తస్మిన్ను సమాసపవస్యాదిత్యుపసర్గ గ్రహణం కృతమ్ । * ప్రణిద
 తీతి * నేగదేతిగత్వమ్, ధాతునకారస్యతు ఉపసర్గాదసమాసఇతి జన్యం
 నభవత్యదాది భిన్నేనవివధానాత్, తస్మాత్తచ్చజ్ఞైస కృతిద్వికారః పగా
 మృశ్యత్యత్యాహ * దీర్ఘీభూతాదితి * ఖప్త * దత్తశూకస్య సర్వత్వాత్త
 ద్వాచిత్వే ధాతుత్వం ససక్తచ్చత్యత్యతహ * దత్తశూకక్రియాయామితి *
 దత్తశూకకర్తృకాయామిత్యర్థః । * ఆనన్తైః * ఇదిత్వాన్నమ్, తిష్ఠాన్ను ద్వి
 హలఇతినుట్ । * వదనైకదేశఇతి * తత్క్రియాయామిత్యర్థః । * ఆదిర్ఘ
 టుడవః * ఉపదేశేజనునాసికఇత్యతోఽనువర్తనాదాహ * ఉపదేశఇతి *
 ఉపదేశేకిమ్? ఇతి కారీయసి, ఇష్కప్, ఇతిత్కతి, సుప్తః త్వితోఘచ్, న్దఘః,
 డితత్కతి, క్రిత్త్రియమ్ । * క్షదిపరిదేశనే * అనుదాత్తేనుపరితస్యేహ
 పాఠః పరమై పదార్థః, క్రియాఫలస్య కర్తృగామిత్యేపి పరమై పదార్థమ్,
 స్వరితేస్తు అయంనపరితః । * శుభశుద్ధా * అయంశౌచకర్మణియుజాదౌ
 మాన్యభిక్షపథతి స్తవర్తీయాం తస్తదనుగోధేన కలిపితైవర్తీయానాంపరితాః, ఇ
 దానం లోకప్రసిద్ధకాదిగ్రమేణాహ * అథేత్యాదిహ * శుభశేషితి * పరమ
 పిగుణంబాధిత్యా నిత్యత్వాదసంయోగాదికిత్యమ్ । * సుద్ధాత్విత్వాద్ధి *
 సుద్ధాతోరుదామరణాని, వద్ధంతాలసన్యమోదకతమాచాప్తానివివికాభివ్యక్త

యతి పంచణ్డంకగోతి ఆచప్తేవా వణ్డయతి వణ్డీయతీత్యత్ర తు వణ్డశబ్దా
త్యుచిత్తుస్వం బాధ్యమ్, ఏతచ్ఛవాత్రికం భాష్యే ప్రత్యాఖ్యాతమ్, త
థాహ ధాత్వాదేరితసూత్రే ఉపదేశితీ వర్తతే, సచ సుబ్ధాతూనాముపదే
శోఽస్తి, ప్రివ్-మ-మ-తీతు య కా రాదీ, లోహోవ్యోరిలి య కారలోపః. ప్రసి
కిభితీ, శేషేపిభాషేత్యత్ర అకిభా నావితపర్యదాసానేర్ణస్వన్నేభావః।
* అసవణ్డనీః * అసవణ్డ=కిమ్? ఉభితుః, అదికిమ్? ఉవాప, ఇ హ జ।
* ఉవోభృతి * ద్విర్వచనేతీతి నిషేధాతూర్వం ద్విగ్తం పశ్యాదుకారస్య
లఘూపదగుణైశ్చ తేభ్యోసస్యోవజ్, ఏవం ఇయేషేత్యత్రైయజ్, అసవణ్డ
గ్రహణసానుద్ధృది యజాహృకర్తవ్యే గుణోనస్థానివదితబాధ్యమ్। * సన్ని
పాతపరిభాషయేతి * ఆవిసతిలిప్తరత్వం ధాతోర్నిసేధ్యదితీభావః, అన్యే
తు — ఇజా దేరితసూత్రే గురుమానీనీన్యయోగేమతుప్, తతచ్ఛ నిత్యం
యోగురుమాన్ ఏదృశద్ధావిత్యాదిస్తత్రైవస్యానితి నాన్రూపప్రసక్తిరిత్యా
హుః * ఉభితురితి * కీర్త్యాన్యజాభావేభ్యోసస్యాసవణ్డఇత్యుపజ్జభవ
తి, నను ఇయేషఉవోభేత్యత్రాపి అన్తర్గత్యాసవణ్డదీప్తైశ్చ తేచచరత్వా
భావాది యజువజానస్తత్యతి ఇప్తరూపాసిద్ధేః, కింనాన్రూపణ-గ్రహణేనేతి
చేదత్రాహుః, వాగ్దాదాన్తం బలీయితీపరిభాషా జ్ఞాపనార్థమేవాసవణ్డ-
గ్రహణం కృతమ్, తేనభవతీత్యత్రాన్తర్గతాపి యణంబాధిత్యా గుణోభవ
తి, తథాకరోత్థేర్ఘ్వికారిత్యత్ర యణంబాధిత్యావృద్ధిర్భూతి, నచేవంసివే
రాణాదికేనప్రత్యయేస్యోనత్యత్యత్రభ్యోశ్చూడిత్యుక్తికృతే లఘూపదగుణం
బాధిత్యా యణస్యావితీవాచ్యమ్, సమానాశ్రయఏవ వణ్డదాన్తస్య బలీయ
స్తాదిహతు నిమిత్తభేదేన వ్యాశ్రయస్యమితి। * అభ్యోసగ్రహణేనేతి *
పూర్వస్యాస్తవత్వేనేత్యర్థః। * పర్జన్యవల్లక్షణేతి * ఉపయోగానుపయో
గావిచారేణ ప్రవర్తమానం శాస్త్రం హ్రీస్వస్థానేపి హ్రీస్వప్రవర్తయ
తీత్యర్థః, తథాచైకిప్తికలత్యేలక్షణం సకృదేవ ప్రవర్తత్యతీ నతస్యపునః
ప్రవృత్తిరితి భావః। * ఆజ్ఞంబలీయితీతి * సచహ్రీస్వ సవర్ణదీర్ఘయోర్నిమి
త్తభేదాత్సమానాశ్రయత్వాభావేకథం ఆజ్ఞస్యబలీయస్త్యమితిచేత్, సత్యం
జ్ఞప్తానురోధేన స్థానినయాదాయ క్షమిత్యసమానాశ్రయత్వాభ్యుపగమ్యాత్, అ

కస్వణాదీర్ఘప్రవృత్తౌ తన్నసిద్ధ్యదితి దిక్ । * పరత్వాచ్చేతి * ఆపాత
 తోయం హేతుః, హ్రీస్వస్యాజ్ఞ త్వేన బహిరజ్ఞాన్వదస్తరజ్ఞం సవర్ణదీర్ఘం
 ప్రతి పరతోష్ఠపన్యాసస్యానుక్తత్వాత్ । * ఉజ్జలీతి * ఇదిత్వాన్నమ్,
 లిటిఉజ్ఞాంచకార ఆశిషి । * ఉజ్ఞ్యాత్ * వపఖతురితి * వాదిత్వాదేత్వా
 భ్యాసలోపాన, పఖతి, ఇజ్ఞతి, ఇజ్ఞాంచకార, ఈఖతి, ఈఖాంచకార, ఇ
 జ్ఞతి, ఇజ్ఞాంచకార । * తృగికమునఇతి * అయముఖఉభితి దణ్డకే గతౌ
 పతితస్య గతివి శేషే వృత్తిం బాధయితుం పత్యతే, అతపనానతి స్రయోజన
 త్వాద్బహుము పుస్తకేషు నపరిసః । * సేవనచేతి * “ యంపూరవోష్పత్ర
 హణంసచత్తై ” ఇత్యాదౌ సేవనై ఇత్యభియుక్తై గ్వభ్యాశ్చత్వాత్, స్వరి తే
 తుస్వచ సమవాయిఇతి వత్యతే । * లోవృ * ఋదిత్వాన్నాగ్లోపీతి హ్రీ
 స్వరిపేధః । * అలులాచత్ * పవిన్య క్షీకరణై * పదివిస్తారపదసఇతి చు
 రాదౌ । * ఋజగతి * అర్జనం హ్రీధానేన ఉపాజనంతు హ్రీసజ్జిక
 మ్ । * నుడ్విధావిత్యాది * నుడ్విధిలాదేశ వివామెము ప్రతివిధేయమితి వ
 చనాన్ను డాది విధిము వర్జేకదేశస్య వర్ణ త్వేన గ్రహణాదిత భావః, య
 ద్వాద్విహల్లీహణం భాష్యాదౌ ప్రత్యాభ్యాసయితే, నచాలటాతురిత్య
 త్రాతప్రసజ్ఞః అశో తే శ్చేత్యనేన అన్యోపధస్య యదిభవతి తర్హ్యశో
 తేరేవేతి నియమాతి సద్ధమిప్తమిత్యన్యత్ర విస్తరః । * ఋజిభృజీ * భర్జనం
 జలంవివా తణ్డులాదేస్సన్తాపవిశేషః, ఈదిత్వాత్ శ్వదితోనిష్టాయామితి
 నేఠ, భృక్తః, భృక్తవాక్ । * పజృభ్రేజృభ్రాజృ * భ్రాజేఋది
 త్కరణమనుదాతై త్వమాత్రఫలం భ్రాజభ్రాసేత్యాదినాస్యచ జృరేణౌ ఉ
 పధాహ్రీస్వస్యవికల్పితత్వాత్, అవిభ్రజత్, అబభ్రాజత్ । * పరస్తేప
 దినఇతి * చవగ్గయాస్తవరస్తేపదినః । * పూజాయాంత్యితి * నాఇజ్ఞా
 పూజాయామితినిషేదాదితి భావః । * జాప్రమ్ము * ప్రమ్ముసౌనిత్రః,
 అజరత్, అజారీత్, అస్తంభత్, అస్తంభీత్, అశ్వత్, అశ్వతామ్, అ
 శ్వక్, అశ్వయీత్, విభాషాధేఃశ్వోగ్రితివజీ అశివ్యయిత్ । * ఆర్పపూ
 జాయామ్ * అయంయవాదౌ స్వరితేత్, ఇహపాతస్తు కర్తృగపి ఫలె
 పరస్తేపదార్థః । * దీక్షాభావాదితి * స్వాభావిక హ్రీస్వస్థానికదీక్షా
 భావాదిత్యర్థః । * సుఖముఖార్థమితి * కృతహ్రీస్వస్థానికదీక్షాకారాత్పర

వివేకాద్విధిని, నచైవం కాగ్రహిణియమైనైవ నేష్యశిక్పరీతి నిషేధపాత్రాన
 స్మృతై సేదివాఙ్ జగ్గీవానిత్యాది నిధ్యత్యేవేతి వస్వేకాజ్ఞాప్తపామితి ఇ
 ద్విధానం కిమర్థమితి శబ్దాత్, తస్యనియమార్థత్వేన వ్యాఖ్యానసమాన
 త్వాత్, అన్యథాబధూవానిత్యతాగ్రహిణిమస్సాన్విదితి, నన్విహాగ్రాదిభ్య
 శ్చేన్న స్యాత్తర్జిలిత్యేవేతి విపరీతనియమః కిం నిపాత్యత్, తథాచ : ర్త
 అకార్ణిదిత్యాదావిదాగమస్సాన్విదితి చేత్తైవమ్, కృతేగ్రన్థేనాధ్యక్షాభ్యుత్తప
 రివృత్తోరథత్యాది నిర్దేశవిరోధావత్తైః । * నమాదిహితి * ఆదిశబ్దేనపే
 ధ్యేవహి మహీనాం గ్రహణమ్, తుష్టుషే, తుష్టుధేస్, తుష్టువహ తుష్టు
 మహీ ఇత్యాది, స్యాదేతత్, అస్తుప్రకృత్యాశ్రయస్య నియమః, ప్రత్య
 యాశ్రయస్యతునభవతి వృగ్రహణస్య వపర్యేతతాగ్రహిణి నిషేధప్రా
 పకత్వాత్, నహ్యగ్రప్రత్యయాశ్రయో నిషేధపాప్రీప్సా తిథలాకిత్వాత్,
 నాపిప్రకృత్యాశ్రయః పృథాడేవాత్తత్వాత్, నచైవం నృజోనియమార్థస్యను
 స్త్వితి వాచ్యమ్; తస్యవిశిష్టాగ్రహణాత్, యద్యపి విశిష్టాగ్రహణం వృ
 త్తోపినాస్తి, తథాప్యపాప్రీప్స నిషేధపాప్రీప్స ఫలకత్వాదవృత్తిపృథాపవ
 గ్రహణంభవేత్ విధినియమయోర్విధిరేవ జ్యాయానితినాన్వయాత్, ఏవం
 చ బధూవేత్యాదౌ శ్రోతఃకీర్తితన్ని షేధోదుర్వార పవపాన్విదితి చేదతాగ్ర
 హణః — బధూభగతస్థజగృభ్యవపర్యేతి నిగమేతి సూత్రేణ భవ్యనివవధే
 తి నిపాతనాద్భాషాయాం పృథాఃస్థలిత్యటస్త్వికర్తవ్యతయావృగ్రహణస్య
 భర్త్విషయత్వాద్యోగాదన్వయాదీనాం చ కిలేవేన నియమస్య సుస్థత్వాదితి ।
 * ఆచస్తాస్యత్ * ఉత్తరసూత్రాదుపదేశేతిత్యవకృత్యై, తచ్చాచస్త
 స్య విశేషణమిత్యాహ * ఉపదేశేజస్త్యతి * ధాతురిత్యాత్మేపాల్లభ్యతే,
 నహ్యథాతోస్తాస్సన్భవతి, నిత్యగ్రహణమనితోవిశేషణమ్, కృనిత్యమని
 దీత్యపేక్షాయాం సన్నిధానాత్తాసావేవేతి విజ్ఞాయతే తానిచకృత్యతి
 సన్నిహితం వానువర్తతేనవృద్ధ్యభ్యత్యస్తాన్మేల్లనువర్తతే తదాహ * తా
 సానిత్యానితో తతఃపరస్యేతి * తాసావివ తాన్విదితి సప్తమ్యుత్తరద్వయే,
 యథాతాసా నభవత్యేవం ఫలప్రీతిర్ద్యుతః, ఆచఇతికిమ్! విభేదిత, రురోధి
 త, ఉపదేశేతికిమ్! జహర్థ, ఇహవరత్వాన్ని త్యత్వాత్ప గుణేవరత్యేవ
 క్త్యేతిజస్త్యాభావాదేత్యాప్రవృత్తాదిప్రవృత్త్యేతిత్వపదేశేతిత్వక్తిమ్,

కలికిమ్! పపివ, పపిను, నిత్యనునిటకిమ్! సస్వరిభ, సస్వర్ణ, నాయువ్రా
 సానిత్యనునిట్, స్వరతి సూ లేతి వికల్పలేట్ త్వాత్, ఇహతాసీతినేతి కా
 నుచ్చత్రైవ ఇష్టసిద్ధేశాన్వదిత్యేతత్ నాతోపయుజ్యతే ఇతి కేచిత్ — ఆ
 న్యేతు — యస్యతాసావిద్యమానస్యం తస్మాదేవపరస్య కలకల్పిషేభ ఇ
 త్యేతల్లాబార్థంతత్, లేనఉవదిభజనుసిధేత్యత్ర ననిషేధఇత్యాహుః * ఉ
 పదేశేన్వః * పకక్, ఇయస్త, ఉపదేశేకిమ్! కష్టా, చక్రీభ, అకారవి
 దికిమ్! భేత్త, విభేదిభ, తవరకరణికిమ్! రాధ్ధా, రరాదిభ, కాసాకిం!
 జిఘ్నుకుతి, జగ్రహిభ, సనిగ్రహగుఁజూశ్చేతి సనినిత్యనునిట్, క్రాన్తః,
 చక్రమిభ, ఉది త్వేనక్త్రాయాం వేట్ త్వాత్ యస్యవిభాషేతి నిష్టాయాం
 వేట్, నిత్యానిటకిమ్! అక్త, అజ్జితా, ఆనంజిభ, కిచ్చనిత్యగ్రహణా
 మవత్తవాచ్చక్రమిభేస్యపి సిధ్యతి, నహిక్రమిస్తాసానిత్వానిట్, స్తుక్ర
 మోరవాత్త నేవదనిమిత్రఇతి పరస్మైపదేసేట్ త్వాత్ । * ఋతోభారద్వా
 జస్య * తిపరకరణాత్ క్వాగ్వాప్రభృతము ద్విష్టావైషు నాయంనిషేధసిద్ధ
 వత్తతే, హ్రస్వావైషు హృష్ కృజ్ఞాదిషు అచస్తాన్వదిత్యేవసిద్ధమ్, వృ
 జ్ వృజ్ఞాయద్యపి సేటేతథాపి వృజఃథలెవనాస్త్యైత్త నేవదిత్వాత్, వృజ
 స్తు ధన్వసివర్ణేతి నిపాతివాద్వపరిధేతి భాషాయామిటాభావ్యమ్, తస్మాన్ని
 యమోఽయమిత్యాహ * ఋదన్వాదేవేతి * జహర్ణ, దధర్ణ । * అన్యస్య
 ప్యాదేవేతి * ఏవంచ భారద్వాసులేప్యానస్యనులేనప్యాదితి వికల్పసఫలి
 తః, పపిభ, పపాభ, యయిభ, యయాభ, వేదిభ, పపక్, ఇయజిభఇయష్ట ।
 * అకారవానితి * హ్రస్వాకారవానిత్యథాః । * ఈద్యగితి * యస్తా
 న్యనిట్ సఋదస్తథల్యనిష్ఠువతీత్యర్థః, ననుస్తుదుస్రిసుశ్రి వామపి కలి
 భారద్వాజనియమాదిట్ ప్యాత్, నచైవం క్రాదిసూత్రే లేహం పఠనఁ ని
 రర్థకంప్యాదితివాచ్యమ్, తత్పఠనస్య సమాదిష్విన్నీషేధార్థతయా సఫ
 లత్వాత్, అన్యథాక్రాదినియమాత్తత్ర ఇడాగమోదుర్యారంసాన్వదిత్యా
 క్కావ్యాహ * నచేతి * యోగద్వయేతి * క్రాదియోగపాప్రిపితస్యకు స
 నివర్తకఇతి భావః, కుతఇత్యాకాక్షాయామాహ * అనస్తరస్యేతి * నస్తే
 వయువదేశేత్వత ఇత్యస్త్రైవ బాధపాన్వదితివాచ్యమ్, అత్యతుస్థాతుము
 ఋదస్త్రాదర్కనేన, యద్యత్వతఃఫలిత్వన్నీషేధస్త్రై ఋదన్వాదేవేతినియ

స్తనుశక్యత్వాత్, నను తర్హి అచప్తాస్వద్యాయైవ బాధోస్తు గతాం యోగద్యయప్రాపితస్యేత్యుక్తమ్, అత్రాహుః — ఉపదేశే చప్తాస్వదిత్యేవం సూత్రైకృతేపితాన్వయభేదాదునివృత్తిరేవ సదస్యపత్తి సుస్పృష్టి సమ్యుపేక్ష్యత ఇతి సూత్రే ఉపదేశపదస్యవత్సహృద్వసూత్రే తు తాన్వయ భేదకరణాదుభయోస్సమానయోగత్వేనాశ్చ జ్ఞాయతే, తస్మాద్విష్టానురోధాచ్చ యోగద్యయమపి భారద్వాజనియమేన బాధ్యతే, యదిత్యుపదేశేత్వేన అచప్తా స్వస్థల్యనిటోనిగ్యవైత్యేకో యోగస్సిక్రియతే తదా అత్ర నాప్త్యైవ శబ్దా లే శోభోబాధ్యమితి, అస్మేనువాచకతే, అచప్తాస్వనిసూత్రానంతరమేవ, ఋతో భారద్వాజస్యేత్యపదనియేద్వయోరనంతరమస్యారమ్భాది హతాన్వయస్థల్యనిటోనిగ్యవైత్యేని సర్వయోగ్యతా సీత్యానిటస్థల్యైషిషేధస్సభారద్వాజను తే ఋకారాత్తస్యేవేత్యవ్యాఖ్యాయతే తేన సర్వేక్ష్యసిద్ధిః, యద్వాక్రాది సూత్రేస్తు ప్రశ్నతీనాం గ్రహణమేవ ఇద్ద్యయస్యాపి బాధకమస్తు పురస్తాప్సిషేధ కాణ్డారమ్భస్యాపాపధ్యాత్, అవాగ్రితవిధాన విశేషమిన్మాత్రమనారభ్యాదీ తేన ప్రతిషేధేన యథాబాధే తేత్యేతద్ధోషానతరమ్భః, అయమేవార్థం సిద్ధమస్మ్యైవ సతత్త్వగుణాం తలిభారద్వాజనియమప్రాప్తేన స్య ఏవాదిషుక్రాది నియమప్రాప్తేన స్య చేటోనిషేధార్థమితి మూలేభ్యుపనిబద్ధమితి । * వివిన్య * వివిన్యమేతి * క్రాదినియమాన్నిశ్చయిత్ । * సిద్ధివృద్ధిః * ఇకోగుణవృద్ధిః పరిభాషాపస్తానాదాహా * ఇగవైతి * సరస్వతీపదేష్వితికిమ్? అధవిష్ట, సిద్ధికిమ్? ఏతి, విభర్తిగుణం బాధిత్యావృద్ధిస్సాన్వితే । * ఋజనుభే * కజేతకేచిత్పతన్తి । * ఏజ్యకన్వనే * దీప్తాత్వాత్త నేపదీగతః । * టుటమ్పూర్ణా * ట్వితోధుచ్, స్పూర్ణధుః, ఓచితత్వేతినిష్ఠానత్వాత్త ఓకారః, స్పూర్ణవా, ఆకారస్య ఆదిగత్వేతి నిష్ఠాయామిటోనిషేధార్థో విభాషాభావాది కర్తృణోరితి వికల్పార్థశ్చ, స్పూర్ణమ్, స్పూర్ణతమనేనేత్యాది, ఉపధాయాంచేతి దీర్ఘస్యానిగ్యస్వజ్ఞాన, వార్థం ఇహాదీర్ఘవచశః, తేన హుర్యతి ముర్చితేగ్యపి భవతీతికేచిత్ । * ఓక్షయే * అజన్తేపస్య పాతోయుక్తః, ఓనివాసగత్యోగితి తుదాహా । * అభ్యుత్సర్వ * దీర్ఘగ్రహణేన అచత్వేతి పరిభాషాపస్తానాదాహా * అజన్తేరితి * యాదౌప్రభృత్యుత్తి * అయిత్ యిక్షిత్యతో యాభ్యుత్సర్వః అక్షాక్షిత

ప్రత్యయమైన విశేష్యతే విశేషణేన తదాదివిధిః, యస్మిన్విధిరితి పరిభాషో
 పథానాదిసంభావః । * నట్వతి * కృద్యకారేప్రకృత్యప్రహృత్యఉచ్చేసకృ
 త్యుతు కంబాకిత్వాపరతావద్దీర్ఘస్యతో తుగ్విధిస్తు అగ్ని చిత్ సోమసుది
 త్యావౌ చరితార్థః ల్యపః పితృసుపి అనుదాత్తార్థః తయో చరితార్థః మిత్యా
 హుః — సార్వభాతుకయకారేతు చినుయాత్ సునుయాత్ । * కూజనే
 ః * అర్ధేక్యాదేకప్రపాత ఉచితఇతి భావః । * లజలజి * లజ్యాత్, ల
 జ్ఞ్యాత్, లజప్రకాశనఇతి కథావౌ । * భత్సేనేచేతి * చాద్భర్తనే । * తు
 జిపాలనే * భాషార్థోయంయజాదౌ । * గజగజి * “ గజ్జానుమదిరాగృ
 హమ్ ” * గజినుదనేచ * మదనం నదిః చిత్తవికారః । * వజప్రజ * వా
 దిత్వాదెత్వాభ్యాస లోపాన । * వవజతుః * వప్రజతుః । * శాడ్యన్తాఇ
 తి * శాడ్యన్తాఘాయామిత్యన్తా ఇత్యర్థః । * దోషధోయమితి * తథాచ
 ఘృత్యశాస్త్రీసాళసిద్ధత్వాన్నద్రాగ్రితి ద్విత్వనిషేధేన దకారంవిహాయటి
 శిబ్దస్య ద్విత్వేపశ్యాన్తకారస్య ఘ్నుత్వేచత్వైచ అట్టిటిపతే అట్టిటదిత్యాది
 సిధ్యతి, తోషధత్వేతు అట్టిటిపతే అట్టిటిదితిపాద్యదితి భావః । * తోషధఇ
 ః * అస్మిన్తు పక్షే అట్టిపతే అట్టిటిదిత్యాదిబాధ్యమ్, హలాదిశ్చేషేణట
 కారినివృత్తౌ ఇన్నిమిత్తసాళపి ఘ్నుత్వస్య నివృత్తిత్వాదితినవ్యాః, మనోర
 మాయాంతు పూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విర్వచనఇతి ఘ్నుత్వసాళసిద్ధత్వాభావా
 త్ తకారద్వయసహితస్య ద్విత్వే హలాదిశేషే అట్టిటిపతే అట్టిటిదిత్యాది
 సిధ్యతీత్యుక్తమ్, నిమిత్తాపాయేనైమిత్తకసాళప్యపాయఇతితు అనిత్యమి
 తితదాశయః । * ఆనట్వేఇతి * ఇహ సన్త్రాగ్రితినీషే ధానత్ర ద్వితీయ
 స్సేత్యనుపర్రనాత్ ద్వితీయై కాచపవ నదరాణాం నిషేధాత్ । * ఘట్టచ
 లనే * అయంచురాదావపి । * స్ఫుట * అయంచుటాదావపి । * అనన్తే
 ఇతి * తస్మాన్నుట్ ద్విహలఇతినుట్ । * వన్తతేఇతి * సహాయంవినాచర
 తీత్యర్థః । * మడిచ * పృథక్పాఠాయం వేష్టనేపీత్యాహుః — మడి
 భూషాయామిత్యగ్రేపరమైవదిషు । * భడి * “ యస్సనిష్ఠఉపాలమ్భస్త్ర
 స్యాత్పరిభాషణమ్ ” ఇత్యమరః, * శడి * శణ్డోఽమరపురోహితః । * ద్రా
 డ్య * విశరణనువయవవిభాగః । * శాడ్య * డలయౌరై క్యాత్ శాలతఇ
 తికాశ్యపః । * శౌట్కగర్వే * అస్యోణాదిషు శూరకవత్వతే, తదేతదతి

శౌటర్యమాడులోమేర్న మృష్యతీతి కల్పతరుః । * కట * ప్త్యవ్రతః *
 అగ్రహీత్ , టువమ్ , అవమీత్ , హయగౌ , అహయీత్ , క్షణుహింసా
 యామ్ , అక్షణీత్ , శ్వసప్రాణనే , అశ్వసీత్ , జాగృనిద్రాక్షయే , అ
 జాగరీత్ , ణ్యవైభవసినోనయతి భవనయతీత్యాది నాచజినిషిద్ధే బౌనయీ
 దితి ఉదాహరణమ్ , టుటశ్చి , అశ్వయీత్ । * ఇడాదోసివీతి * ఇడాదోకి
 మ్ ? దహభస్మీ కరణే , అధాక్షీత్ । * కిటఖట * ఇటకిటేతి కిటిర్గతాపరిచ్యతే,
 ఇహపాతస్సర్థభేదాత్ । * * జటర్గుట * జేటతుః జర్గునతుః , ఇహత్వ
 దేశాదిత్వాదేత్వాభ్యాసలాపాన । * ఖట * అశూపృషి లటిఖటికణివిశిఖ్యః
 కృత్ , ఖట్యా । * నటనృత్తై * ప్రణటతి * నౌపదేశపర్యుదాసే నాటితి
 సమృద్ధిక నిర్దేశేన నటఅవస్యవనఇతి చాకారాదికప్యైవ గ్రహణాదయింహో
 పదేశపవ । * హటదీప్తా * హాటకం సువణం సంజ్ఞాయాంచేతిణ్వుత్ ,
 బాహుళకాదప్త్రియామపి । * షట్ * పచాద్యజ్జన్తాట్టామ్ , సటాజటాశే
 సరయోః । * చట * స్వధాతుభ్యఇత్యౌణాదికఇత్ , చేటిః , కృదికాగా
 దితిజ్మ్ , చేటి । * షట్ * ఇగుపథలక్షణకః విటః । * ఇయామేః * ద్వి
 త్వేకృతే ణివృద్ధాసత్యామాయాదేశః , అభ్యాసస్యాసవర్ణఇతీయజ్మ్ । * ఇ
 యతురితి * ద్విత్వేకృతే పరనే కాచఇతి యణంబాధిత్వావ్రక్తత్వాత్సవర్ణ
 దీఘః , తతోఽదిన్నధావ్యతీయజ్మ్ , ఏకాదేశస్య పూర్వావ్రత్వేనాభ్యాస
 గ్రహణేన గ్రహణాదభ్యాసస్యాసవర్ణఇత్యనేనేత్యేకే , కేచిత్తు — వాణ్డాగా
 జ్ఞం బలీయఇః దీర్ఘం బాధిత్వాయణ్ , నచేహసమానాశ్రయత్వంనేతి నా
 చ్యమ్ , అభ్యాసోవ్రతస్యేకారస్య సవణాదీర్ఘయణౌప్రతిష్ఠానిశ్చేన ణయో
 స్సమానాశ్రయత్వాత్ , అతపవ ఈయతురిత్యితి ఇణాయణితి యణితతోదీ
 ర్ఘఇణకీతిత్యభ్యాసలోపావిధీయతే , అన్యథాసూత్రమిదం నిర్విచయంస్యా
 త్ అభ్యాసాభావాదిత్వామః , స్వాదేతత్ , ణల్థలోస్త్యభ్యాసస్యేయజ్మ్
 దుర్లభప్రప్తిక ర్తవ్యేచసపరష్చిన్నితివృద్ధిగుణయోఃస్థానివద్భావేనఅసవర్ణ
 పరత్వాభావాదితి చేత్తైవమ్ , అసవర్ణగ్రహణసామర్థ్యాదేవ స్థానివస్వస్యా
 ప్రవృత్తేః , నను నాప్తిసామర్థ్యమ్ , ఇయర్తి ఇయ్యతిఇత్యాదౌ సావకాశాన్వ
 దితిచేదత్ప్రిపః , నహ్యేకముదాహరణయోగారమ్భంప్రయోజయతి అ
 న్యథాహ్యభ్యాసస్యాత్వాదితిబూయాత్ , ఏవంచావ్రక్తత్వాత్సవణ

కృతే తతోష్ణద్విగుణయోస్సతోష్ణలితయ, కలి, పథ, ఇట్పత్తైతు అయిభేతి
 ప్యాదిత్యాశజ్జాపి నకాగ్యా, అభ్యాసప్యాసవిణాశత్యస్య వ్రేయథ్యాస
 తైరిసి, ఏతాపన్యతే అకృతస్సర్వధాతుకయోద్ధీర్ఘః ఈయాత్, ఏషీత్ । * కు
 డి * ప్రేకల్యనవివేకిః । * తుడ్య * తోడనం దారిణం హింసనంచ । * రో
 డ్యలోడ్య * “ ఉన్మాదశ్చైర్వినిగ్రహః ” * గడివద్దనైకదేశే * టన్ద్రియప్రక
 రణాదిహ పాతస్తు ఉచితః, అస్తత్యాదిషుతు పంచైతేన క్షిప్రయాశ్చ
 మతాస్తరం బాధయతుం ప్రసక్తాదువన్యస్తః । * ఉప్ప * లిజ్ సచావాన్య నే
 పదేషు * ఇకోర్ముల్ హలస్తాచ్చేటివతకతే, అసంయోగాల్లిటిగిదిత్యతః
 దితివ తదాహ * ఇస్సమీపాదిత్యాది * ఇకికిమ్? పక్షిప్త, సకికిప్తే సంప్ర
 సారణం ప్యాత్, అస్త నేపదేకిమ్? ఆగ్రాక్షీత్, కిత్తే సతి స్మజిద్దశోర్ధ్వల్య
 వుకతీత్సమ్నప్యాత్, అస్త నేపదపరిత్వం సిదపివవిశేషణం నతులిజః, లిజ్
 స్థానికాస్త నేపదస్య లిజఃపరిత్యాసమ్నవాత్ । * శేప్పకమ్మ నేజ * చకా
 రాత్ క్షరణార్థలాభాదస్య పూర్వప్ర పాతస్త్యక్తుశకళ్యః, కేదిత్తు —
 తిప్పదేప్పత్త పరన్తి । * టువేప్ప * కేపథుః । * కేప్పగేప్పగైప్పచ * యో
 గవిభాగామూర్వ త్తరాథ్థాచ కారేణానుకృష్యేతే తదాహ * చాటిం
 పనేగతాచేతి * యోగవిభాగపానుక్థ్యాదేవార్థవ్యయలాభే చకారోవ్యర్థ
 ఇత్యనేయ । * పునఃపాతఇశ్ * దైవేయతిశస్య కమ్మనాద్యర్థలాభార్థమి
 య భావః । * త్కాఫల * నిరతేరికారస్య గుణశబ్దేన భావితత్వాత్, పల
 భజోర్వేయూప్య సమ్మార కాదేశత్వాత్ త్రవతేన్వైః హత్ మధ్యస్థప్యాభా
 వాదహ్రై పై విధిరియమ్, తేరితుః, తేరుః, ఫెలతుః, ఫేలుః, భజతుః,
 భేజుః, అవిశబ్దై, అస్తాన్దుగోశ్వ లహిత్యవ్రత్యయే అమ్బాశబ్దః, తిస్రఃఅ
 మ్బాప్రకారంకారనుకారాన్య కాశ్చబ్దాః యస్యేతి బహువ్రీహా కేషాద్వి
 భాషేతి కప్రణ్యయే త్రవన్బుక ఇ త్యేకే, కేదిత్తు — త్రిశిలమ్మకానినేత్రా
 ని యస్యేతిపిగృహ్యేన్తి । * అభిరిభీత్తి * సర్వధాతుభ్యాం సునిత్యధికా
 రే ఉదకేనుమ్భావేతి వత్తయూణత్వాద్ధాన్వస్తరేణాపి అమ్భశ్శబ్దస్సిధ్యతీ
 తిబాధ్యమ్, అమ్భస్తోయమ్, తస్మాత్తయూమ్భాః భీషుః, అమ్భసోలా
 పశ్యేతి బాహ్యేదిపాతాదిభిసలాపః । * రెచ్చిజంత్వితి * పూర్వసప్తప్ర
 కృతైః పత్యాప్రవృత్తైః వీజమిత్యర్థః । * రధిజభారచి * రథయతి, ప

రాపివృద్ధిర్నిత్యే ననుమానాద్యతే, అవీరికిమ్ ? రద్దా, జబ్బా ! * సనాద్య
 న్నాః * సనాదయత్తితి * సకకర్తృత్ కాన్యత్ కర్తృత్ కియోఽథాచారక్తి
 ప్తే నిన్ యజ్ఞోతథా, యగాయఈయజ్ఞోతే చేత్తద్దాదతామిసనాదయః ।
 * ధాతుశ్వాదితి * ప్రత్యయవిశిష్టస్య ధాతుత్వాదిత్యర్థః, సుప్తిజన్తమిశ్య
 నేన సజ్జావిహం ప్రత్యయగ్రహణే నిదన్తగ్రహణం నాస్తితజ్జాపితాద్విశిష్ట
 స్య ధాతుసంజ్ఞాలాభాయసూత్రేఽప్యిన్ తదన్తగ్రహణం క్రియేత్, భూవా
 దయోధాతవత్కర్తృత్వానన్తరం సనాద్యన్తాత్పే ససూక్రితమ్, సనాద
 యోద్వాదన్తేవేతి నిధానరణాలాభాపత్తేః, సనాద్యన్తాధాతవత్కర్తృత్వాన
 న్తరంతు భూవాదయత్పేతి పతిశ్వాధాతవత్కర్తృత్కర్తృత్వం శక్యమ్ ।
 * ఆయాదయ * ఆయయజ్ఞోతేత్ ఇత్యర్థః । * వివత్తాయామితి * పరసప్త
 మ్యాన్తు అర్థధాతుకోపదేశకాలే యదన్తమిశ్యనిపదం సమ్యగ్రహణం ససక్త
 చ్చతేతి భావః, అన్యేతు — గుపూరక్షణత్వస్యాత్ క్రియవత్త్వాదాయప్ర
 త్యయే గోపాయతేరిత్యనిష్ఠం ప్రసజ్యేత, వివత్తాయామిత్వత్కేతు ఆయప్ర
 త్యయేతు కృతేక్రియార్థత్వా అప్రత్యయాదిత్యకార ప్రత్యయేటాపి గో
 పాయా గూపాయేత్వాది సిద్ధతీత్యాహుః । * కాన్యత్కర్తృయా * అ
 మన్తేకిమ్ ? కృష్ణోనోనావ, అభవస్థితితునోక్తిమ్, మన్త్రీభిన్నే ఆనత్వ
 త్వాత్, యధాపుత్రమానున్త్రీణామాస, ప్రత్యయాన్తత్వాదామ్, అధా
 హశుసశ్చేపకత్వాంచకే, ఇజాదేశ్యత్యామ్, ఇహచులున్చకాన్య
 దరిద్రాదిభ్య ఆమోహాప్రాకాన్యనేకాజిత వార్తికచారభ్యతే । * ప్ర
 త్యయగ్రహణనుపసీయేతి * అన్యధాఅభవాచరతి అన్య, అన్యలిటిటే అన్య
 త్యాది వత్ప్రమాణం నసిద్ధేదితి భావః, అన్యేతు — భాష్యనార్తికయోః,
 ప్రత్యయగ్రహణనుపసీయేత్యనుక్త్యాప్రత్యయాన్తాదే కాచోన్యమ్ భవశ్య
 వ, అభవాచరతీత్యాచారక్తిపి లిటిటంచకార ఆంచక్రతురిత్యాదీత్యాహుః ।
 * అతోలోపః * అనుదాత్వాపదేశేతి సూత్రాదుపదేశ ఇత్యనువర్తతే త
 దాహ * అర్థధాతుకోపదేశఇత్యాది * ఉపదేశేత్ ఇతికిమ్ ? అయపయగతా
 ఆభ్యాం క్లిపివేరపృక్షలాపాద్వవిలాపఃపూర్వ విప్రతిషేధేనేతి వార్తికా
 బ్లాపావ్యాపితి యలాపే అతోలోపఇతి లోపామాభూత్, అతోయత్ ఇహ
 త్రాన్తస్యస్థితితుక్, అర్థధాతుకేపరత్తికిమ్ ? కథయతి, వృద్ధాకర్తృత్వ

యాం అచఃపాస్మిన్నితి స్థానివశ్యం యథాస్యాత్ । * గోపాయామితి *
 నన్విహతయశ్రవ్యయస్య అదత్తతామశ్రవ్య లోపః రణే ఫలాభావాదుచ్చా
 రిణ్యాధిపన తత్తాక్రికారోష్టితి చేదత్తాక్రిహః — గోపాయతం నశ్రవ్యత్ర
 గోపాయ శిబ్దస్య ధాతుత్వాద్ధాతోరన్తోదాత్మో భవతి తతః శకారేక్షేకాదే
 శే ప్యేకాదేశ ఉదాత్తే నేత్యకాగఉదాత్తపవ, తకారస్తు తాస్యనుదాత్తైన్వి
 దమపదేశాదిశ్యనుదాత్తస్తతశ్చోదాత్తాదనుదాత్తస్మైతి స్వరితోభవతి, స్వ
 రితాత్సహితాయామనుదాత్తానామితి నశ్రవ్యస్య పకశుక్రః, ఆయశ్రవ్య
 యస్య అనన స్తత్వైశు నేదమిష్టసిద్ధ్యతీతి । * స్తుతావేవేతి * భట్టిస్తువ్యవ
 హేరేపి ప్రాయుక్త, “నచోపలభేవణిజాంపణాయామ్” ఇతి, పణిజాం వ్యవ
 హాయామిత్యర్థః । ఆయశ్రవ్యయాన్తాదకారప్రత్యయేటాప్ । * చతుం
 సేత్తతి * ఇహానునాసికస్య క్విరులోరిత్యుపధాదీఘానకృతసంజ్ఞా
 పూర్వక విధేరనిత్యత్వాదితి స్థితస్యగతిముక్తేక్షయన్తి । * కముకా
 న్తా * అస్య ణిదభావే ఉదితోవేతి క్త్వాయామిడ్వికల్పః, కమిత్యాకా
 న్త్యా, నిష్టాయాన్తు యస్యవిధాపేతి నిషేధాత్కాన్తః । * అయామ
 న్తా * నానువైత సూత్రితేపి శైరినిటీత వత్త్యమాణలోపస్య నిషేధే గుణా
 యాదేశయోస్సతోఽకానుయాంచకై ఇత్యాదిరూపాణి సిద్ధ్యవ్యవత ధా
 పిల్యపి లఘుపూర్వాదిత్యేనమర్థమాయాదేశవచనమ్, ప్రస్తనయన్త్య-సక్త
 నుయ్యి, నహ్యశ్రగుణాయాదేశౌలభ్యేతే, క్త్వాదేశల్యవసకిత్వాత్ ఆమ్
 కారయామాస గణ్డయన్తో-మణ్డయన్తః, త్వాభూవహివసిసాదిగడిమణ్డిజిన
 ద్విభ్యశ్చేత్వోణాదికోర్ముచ్, ర్మూన్తః, స్పృహి గృహీత్యాలుచ్, స్పృహ
 యాఘః, శ్రుదక్షిస్పృహి గృహిభ్యశ్చేత్వోణాదిక ఆయ్యః, స్పృహయా
 య్యః, స్తనహృషిపుషీత్వోణాదికపివత్తుచ్, స్తనయిత్తుః, శైశ్చన్దసే
 తి ఇన్ద్రుచ్, పీరుధఃపారయిన్ద్రవః । * నిశ్రుద్రు * ధైస్సిచోరకవదః ।
 * శైరినిటి * శైరితి శిజ్ శిచోర్ద్రహణమ్, పవనన్యత్రాపి బాధ్యమ్, అని
 టీత్యనేన అధిక్యతమాధ్ధాతుకమిత్యేతద్విశేష్యతే, యప్తిన్విధిరితి తదాది
 విధిః, అతోలోపశ్రవ్యష్టాన్లోపశ్చితిచానువత్క తేతదాహ * అనిదాదావిత్త్యా
 హి * య్యశిప్రాప్తశ్చితి * ననువరత్వాది యజ్జీయణాది విధయో యథాశ్చ
 మ్భూవనశ్రవస్తూ నానువత్తేషు స్థానివద్భూతాత్ నిద్రహణేన ప్రహణాస్థానా

భవిష్యతీతి చేస్తాను, ఇయదాదేశేత్వస్యలాపః ప్రసజ్యేతేతి దోషస్యాత్
 త్ పతచ్ఛాతో లాపఇతి సూత్రే భాషేత్ప్రతితమ్, నచాన్తరణాన్తరణిః ఇ
 త్యాదౌ గుణవృద్ధ్యాః ప్రయోగేన ప్రరక్షత్వాగయాయాదేశయోగకృతయో
 రస్త్యస్య లాపః ప్రాప్నోతి కథమియదాదేశపవనోప ఉక్తిశ్చతఃకర్యామ్,
 నానాదాక్షంబలీయశ్చ స్యాయా బాధిత్యా నిలోపోధిష్యతీతి భాష్యా
 శయాత్ । * నిల్లోపావతి * నిలోపః ఇయజ్ యణో గుణవృద్ధిద్వీధ్యేభ్యః
 పూర్వవిప్రతిషేధేన, అల్లోపస్తు వృద్ధిద్వైభావ్యమితి వివేకి, నిలాపస్య నిర
 వకాశత్వేన వార్తికస్యాక్తి సమ్భవపవ నాస్తీత్యతఃపమా । * పాక్తిరిత్యా
 ది * క్రిజస్తమితి * గుణితమత్రే తీన్నిషేధాదితిభావః । * వచనసామర్థ్యా
 దితి * అయంభావః, జెరిత్యేతావళి సూత్రేకృతేపార్థభాతుక ఇన్యస్మి
 వృత్త్యా అర్థభాతుకేపరతః ప్రవర్తమానోనిలోపః ఇయజ్ యణాదిభిర్యా
 దితస్సా పరిశేషాత్ క్రిచ్చేనస్యాదిత్యనితీత్యస్యవైయ్యర్థ్యం ప్రసజ్యేతి,
 తథాచానిదాదార్థ్య భాతుకం సర్వసప్యస్య వివయోనతు క్రిజస్తమివేతి ।
 * అయమితి * నిలోపఇత్యర్థః, అల్లోపాం శేతు వచనమపేక్షితమేవ, లేవ
 చికిషకకృత్యత్ర వృద్ధిం చికిష్వాదిత్యత్ర అకృత్యాన్వేతి ద్విస్థం చ బాధ
 త్వాపూర్వవిప్రతిషేధేనాతోలోపఇతిలోపోధపతీత్యాహుః । * శౌచభ్యు *
 ఉపధాయాఃకిమ్, అచ కాక్షత్ । * సన్వల్లఘ్నని * చచ్చరఇత్యేతావత్రై
 వశిరితి నలభ్యతే శ్రిదుస్రివామపి చక్షవరశ్వాదనఃపమా * అక్షసం
 జ్ఞానిమిత్రమితి * అక్షస్యాభ్యాసఇతి * అక్షస్య యేద్యేవిహితే తయోః
 పూర్వ్యాభ్యాసఇత్యర్థః । * అక్షస్యేతి వావర్తకఇతి * అప్తింస్తు వ్యాఖ్యా
 నే చచ్చరఇత్యేతావత్రైవ శిరితి లభ్యతే, శ్రిదుస్రిము పరేషు అక్షశ్వా
 వమ్భువాదభోవ్యావస్తే । * చచ్చరేణోయదజ్జమితి * చచ్చరఇన్యన్యై
 వ వ్యాఖ్యానం నాపితజ్ఞేయమ్, అనగ్లోపేకిమ్! అచకథత్ । * సన్యసః *
 ఆత్రలోపోభ్యాసస్యేత్యతోభ్యాసస్యేతి భృగ్వామిదిత్యో ఇన్ద్రవాణం
 చానువర్తతే తదాహ * అభ్యాసస్యేత్యాది * తపరకరణంకిమ్! పాపవ్యతే
 స్సా పాపవికతే, నచనయోభ్యాసస్సన్నిమిత్రఇతి విజ్ఞానాదపరకరణా
 భావేపి నోక్తాప్రసజ్ఞః, అభ్యాసస్యేహ యజ్ఞేమిత్రత్వాదితివాచ్యమ్, తా
 ద్భవవితయాయామధీపిషతి ప్రతిపిషతీత్యానావవాప్తైః, సహికాయానా

నిమిత్తత్వేనాశ్రయతే యిక్యాశ్రయేతగ్నిద్విర్వచనేదీని పెదేననినశబ్దస్య
 ద్విత్యాప్రవృత్తానరివతీత్యాది నిశ్చయే, నన్నేవమపి వత్సరీత్యాదావ్యా
 ప్తిః, అభ్యాసస్యసంపరత్వాభావాత్, నచయేనావ్యవధానవ్యాయేనస
 సంక్రియత్యావ్యవహితేపథ్యాసస్యేవం స్యాదేవేతి వాచ్యమ్, ప్రతీపి
 వతీత్యాదావభ్యాసపాత్యవ్యవహితసంపరత్వ సమ్భవాదుక్తవ్యాయస్యఅ
 ప్రవృత్తిరితేదేతాప్రతిపత్తిః — సనాథాతుమాక్షిప్యసనిసయోధాతుస్స
 నస్తస్తదీయాభ్యాసస్యేవ వ్యాఖ్యానానోక్తయోః, నచసనివరేభ్యా
 సస్యేతి యథాశ్రుతంపరత్వజ్యోక్తివ్యాఖ్యానేకిం మానమితవాచ్యమ్,
 తిపరకరణపైవ సగ్రమానత్వాత్, కిష్టా అకారగ్రహణమపి తగ్రమానమ్,
 అన్యథాసనీత్యేన బూరియాత్, తావతావ్యధీపవతీత్యాదావిత్యప్రవృ
 త్తిసిద్ధిరితే । * ద్విల్లలఘోః * లఘోరభ్యాసస్యేతి * నన్వయేన సముదా
 యస్య అభ్యాసస్య లఘుసంజ్ఞాదలభాహ్రస్వంలఘ్వేతి సూత్రతత్వాత్,
 నైవదోషః ఇమేహి ససమానాధికరణే పథ్యైకిస్తువ్యధికరణే, తథాచా
 భ్యాసావయోగస్య లఘోర్లఘో ఇత్యర్థః, లఘునిచబ్దరేఽనన్వేతేతి సర్వ
 మిహానువర్తతే, తిచ్చప్రాగ్వదేవద్వేధా వ్యాఖ్యేయం తదాహ * సన్వ
 త్వానివిషయఇతి * హిలాదెరితి ప్రాచోక్తమిహాపేక్షితం నిష్ప
 మాణత్వాత్, నహిమనిగ్రయోక్తిః సహ హిలాదెరితి వ్యాఖ్యాతముచిత
 మ్, నచైవ మాందిదదాట్టిటదిత్యాదౌ దీర్ఘస్వవితిశబ్దమ్, అజ్జలఘ్వా
 గుభయోరపి నిచ ప్రతివిశేష్యత్వే దీర్ఘస్య తత్రప్రాప్తేః, చబ్దరేహి యి
 దక్షం ఉద్భవతి సగదియోభ్యాసోనవాచబ్దరం నిచ్చరం యల్లఘుతస్యైః,
 ఏతేన ఆట్టిటదిత్యాది భాష్యేదాహరణమేవ హిలాదెరితి వ్యాఖ్యానే ప్రమా
 గమితి కేహందిదుష్ప్రేక్ష్యపి ప్రత్యుక్తా, ద్విల్లప్రాప్త్యేవాదాహరణసా
 మ్యస్య ఉక్తిత్వాత్, లఘోఃకిమ్? క్షణహి సాయామ్, అవిక్షణత్, తా
 ప్తైర్నిత్యై నాగర్యకాలం సజ్ఞాపరిభాషం యథోద్దేశం సజ్ఞాపరిభాషమితి
 వత్సర్యయమస్తి, తాతస్యక్రీపక్షుత్, తథావ పూర్వోభ్యాసఇత్యస్య సన్వ
 ల్లఘునీత్యాదివాసహ వత్సర్యయేపి ఏకవాక్యతా సమానైవతథాపి తాత్యకా
 లపక్షే వద్యే వాక్యతా యథోద్దేశపక్షేతు వాత్యైకవాక్యకేత్యక్తిహా సతే
 వః, తత్రేదానీం కాగ్యకాలపక్షపాతి మాధవమతంతావద్వాచిత్యే * సం

జ్ఞానాభిప్రాయాది నా స్తోకద్వయేన * అక్షంయత్రైత * ఆయంతాదః, సన్వ
 ల్లఘునిదీర్ఘో లఘోరితి సూత్రద్వయేన స్యేష్యనుపకాశేన భావసంస్కారాః,
 తేనాన్యస్యయేద్వేషయోఃపూర్వభావసంజ్ఞకస్తస్యేతే ఫలితమ్, ద్వైతస్య
 త్రైత ఉచ్యాదేశేతి విశేష్యసంపాక మధ్యాప్రియతే, తద్వక్తు
 దంతం తద్యోగాదన్యస్యేతి కనాణిషష్ఠీ, తేన యత్రాన్యం ద్వైతరూపతే
 తత్త్వేన పూర్వస్య దీర్ఘ సన్వద్భావోన్యతే, అచీకరత్, అపీఠత
 త్, యుక్తంవైతత్, అన్యస్యేష పూర్వకారక విభక్తిశ్చ సన్వద్భావే తదు
 పేక్ష్య శేషషష్ఠీత్వ కల్పనాయా అన్వాయ్యత్వాత్ * నాన్యం ద్వైతరూప
 తేతి * ఏవంచాదవకాసత్ ఆతాకవత్, బౌద్ధసంపత్తేన భవతీతిభా
 వః * అవయవకశ్చిదితి * హలాద్యప్రకరణాయ వోద్విరుచ్యతే, అ
 జ్ఞాదేస్తు ద్వితీయావయవత్వార్థః, అక్షంయత్రైతగచ్ఛతేన పూర్వస్యదీ
 ఘాసన్వద్భావోవిధీయమానావేశ త్వాదేషే ఫలితా, తేన అస్మిన్మతే
 ఏకాశత్రైత్యవిశేషణం శబ్దతోపి సులభ మేకాచోద్వైత్యాధికారాదిత్యాశ
 యేనాహ * తస్మాదేకాక్షిణి * స్యాదేతత్, ఉక్తిరీత్యాహోన్వహలాది
 శ్మేషచుత్వాదీనస్య నేకాయాసంయోగ సప్తపక్షాదిదిద్రావః జగదయపతీ
 త్యాది లక్ష్యస్య సర్వసంకతత్వాత్, తస్మిన్మాహర్థం యథోద్దేశకత్వ ఆశ్రి
 యతేతిచేత్ తహిం ఇహాపి సపవోదితః, అథాధికారకత్వస్త్యేన అభ్య
 హితత్వాద్వైత్యాదిమ స్వీకృతత్వాచ్చేష్యభిప్రత్యాహ * వస్తుభితి *
 * ఉద్ధౌద్ధౌభితి * స్యాదిత్యపకృప్యతే, బౌద్ధసంపత్, ఇహ సన్వద్భావస్సు
 నోపయుజ్యతేనౌకృతస్యాదేశసంస్థానివద్భావేన నిషేధేనవాసుశబ్దస్య ద్వి
 త్వేనతత్వభావసేనవర్ణాభావాదితీభావః * అథాపయతావతి * అథమాచ
 స్తేష్ట ఇశ్యేథ్యేణిచాపుగాగమేవ తతశ్చైశ్చదీర్ఘస్య సన్వదిత్యస్యచ ప్ర
 వృత్తావాక్రేణపదిత్యేపభవతీతిభావః, అథఉపయాజ్ఞాయామిశ్యస్యతు చ
 క్షురేణావార్తకతేతి భవతి సతు తత్రదీర్ఘసన్వద్భావయోగప్రవృత్తిరితి చు
 రాదిమస్ఫుటీభవిష్యతి * ఉభయమితి * దీర్ఘస్సన్వచ్చేత్యేతద్వైత్యయమి
 శ్యార్థః * సస్యాత్సాచ్య చ్యవన్తయేతి * చక్షురేణోయల్లఘ్నితి వ్యాఖ్యా
 నేనస్యాత్, చక్షురేణోయదక్షమితి వ్యాఖ్యానేతుస్యాత్, ఏవంచాదవకాస
 దచీకరాసదితి వ్యాఖ్యానేదేన రూపద్వయమిశ్యార్థః, సన్వయథా చక్షురేణో

యల్లస్పృతి న్యాఖ్యానే యేననాప్యవధానన్యాయేనాపీవచదిత్యాదావేన ఉ
 భయంభవతి సత్యనేకవ్యవాయే అవచ కాసదిత్యాదౌ, తథాన్యాయసామ్యేన
 లఘునియోభ్యాసశత్యతాప్రేకేనైవ వ్యవాయస్యస్వకార్యత్వాదచిక్ష
 యాత్వాదౌ సన్వదిత్యం నస్యాదితి చేదతాప్రాయః — అత్ప్రవృత్త్యాత్వ
 శతీత్వావనాదేన అత్యవచనేన తుల్యజాతీయాపేక్షేణ సంయోగస్య వ్యవ
 థానేపి త్వస్యజ్ఞాపితత్వానోక్తదోషః, అతపవదీర్ఘాలఘోరితీసూత్రైల
 ఘోరితీసార్థకమ్, మాధవాపి జాగృథాతావిస్థమేవాహ, ఏనం వదకాయ
 భోద్దేశవక్ష మేనాశిశ్రియత్, తథాచ ఊర్జుధాతౌ యత్రైవోక్తమాన్య నవది
 త్యగ్రదీర్ఘాలఘోరిత్యభ్యాసస్య దీర్ఘనభవతి చజ్వురేణౌ యదజ్ఞం తస్య
 యోఽభ్యాసశ్చి సూత్రాథాత్ అత్రతు అజ్ఞావయవస్యాభ్యాసోనత్వ
 స్యైవైత్యాది, తత్రతస్యాప్యాగ్రమూనాస్తీతిగమ్యతే, అతపవచకాస్తా
 వచీచకాసదిత్యుదాజహార, తథాచ మతభేదాభిప్రాయేణ పూర్వాపరగ్ర
 ణ్ణవిరోధస్సమాధేయశ్చి, కాలస్త్రీపరిశిష్టేత్వదీర్ఘయోఃఅజీజాగరదిత్య
 దాహ్మకమ్, తన్నతద్వయేష్యసమ్భవాదుపేక్ష్యమ్, వ్యవస్థామేవ విప్య
 శోతి । * శేరితి * సన్నిహితమితి * హేతుగర్భం విశేషణమ్, లఘునీ
 త్యేగత్ శేర్విశేష్యం భవతి సన్నిహితత్వాదిగోర్థః । * అజ్ఞమేవవేతి *
 అత్యవ జ్వురేత్యగ్ర ఆదేశయావచ జంశేలకాక్షాభావేపి శావతి ప్రత్య
 యాంశే ఉక్తితాకాక్ష త్వాదితి హేతుస్సప్తపవేతి భావః । * క్రేయతేనై
 వేతి * తథాచపకం హరదత్తగుతం అవరింతు క్రేయటమతిమివిషయవిభా
 గేనన్యాయత్రాణాఉపేత్యాత్మి భావః, చజ్వురశ్చత్యావర్త్య అగ్లోప విశే
 షణతయాపి యోజితం తస్యఫలమాహ । * శేరితి * శ్రిదుశ్రిమపరతో
 ఽగ్లోపిత్యా సమ్భవాదిహాపి చజ్వురశ్చత్యేతావత్రైవశావతి లభ్యతేత్యది బా
 ధ్యమ్ । * అగితామవేతి * పదికమిశేకప్రభృతీనామిత్యర్థః సహితస్సంజ్ఞకా
 నాం లోపాణిచం ప్రతీక్షతత్యది భావః । * నోపదేశఫలమితి * అనుస్వారశ్చ
 త్యర్థః । * దధ్రస్తీతి * సుగతోనువాసికాస్తస్యైత్యభ్యాసస్యనుక్ । * గ
 త్యాదిష్వీతి * గతిశబ్దసమ్భుత్తిష్విత్యర్థః । * మీమ్ము * ఋదిత్యలంతునా
 గ్లోపితి నిషేధః, అమిమీనుత్ । * ప్రిపుక్షము * ప్రివతి, క్షామ్యతి । * ఆ
 జిచమశ్చితి * ప్రిపుక్షన్వాచమామితి వృత్తికారోక్తపాఠోయ్యుక్తశ్చిభావః ।

* జిమిజేగ్రాచిదితి * తథాచ జేనునమిఃభోజనే ప్రయుజ్యతే । * వాభ్రాశ *
 ఉభయత్రవిభాషే యమ్ , అనవస్థానార్థోభ్రమిగ్గమిత్రసీద దివాదయస్స
 భ్యోనిత్యంపాప్రై ఇతరేషామపాప్రైశ్చార్మభృత్ । * భ్రాశ్చ
 భ్రాశ్చదీప్తా * ఫణాదావేతా । * భ్రముదలనే * భ్వాదిజ్జ్వలాదిఃఫణాది
 రిశ్యపి మనోరమాయాం పత్యతే తద్రభసాదిశినవ్యాః , భ్రముఅనవస్థానేది
 తాదిఃపుషాదిః శమాదిస్తత్ర భ్వాదేభ్రకమ్యతి భ్రమతశచాదెస్తు శ్వేదీప్తే
 భ్రామ్యతితి తైరూప్యమ్ । * క్షముగ్లానా * త్రసీఉద్వేగే * త్రిల
 ఛేదనే * లషకాన్తా * క్రమః * ప్తిపుగ్లమిత్యతోనవ ర్తనాదాచా * పరిష్టే
 పదేశీతితి * పరస్తేపదేశిమ్ ? ఉపక్రమతే , ప్రరాక్రమతే । * స్మక్రమోః *
 * అనాత్మ నేపదనిమిత్తత్వతి * ఆత్మ నేపదనిమిత్తాభావేభ్యైర్ధః , అన్యేః—
 ద్వివచనస్థానేవ్యత్యయే నైకవచనమ్ , అనాత్మ నేపదనిమిత్తయోరిత్యర్థ ఇ
 త్యాహుః — ఉభయోరపి భావకర్తృకర్తృవ్యూహోరాస్తజ్జిమిత్యం క్రమ
 స్తువృత్తిసర్గాదయోపీతి బోధ్యమ్ , స్మక్రమోరుదాత్తత్వాదిటిసిద్ధేనియ
 మ్భోయమిత్యాహ । * అత్రైవేడితి * అనాత్మ నేపదేశిమ్ ? ఉపస్మాప్య
 తేజలేన , ఉపక్రంస్యతే , ఆక్రంస్యతే , నిమిత్తమితికిమ్ ? స్నా తీతి స్నవి
 తాసభివాచరతి స్నవిత్రీయతే ఇవాక్యజాత్మ నేపదనిమిత్తం నతుస్నాతిరి
 త్యాహుః * లుజ్జీటాన్ధస్యతి * లిటిలిలిహిద్వేలిలిహిద్వే । * అథకథమితి *
 శానచాభావ్యమితి శజ్జీతురాశయః । * క్షుయిశబ్దేఉండేచ * ఉండగ్లే
 దనం * లిడ్యజోశ్చ * యజివేపీయతే * దీపజన * దీపీదీప్తా , జనీపాప్ర
 దుర్భావే , బుధఅవగమనే , పూరిఆప్యాయనే , ఏతే దివాదయః । * ది
 ణోలుక్ * పరస్యలుక్స్యదితి * తశబ్దసేవ్యితైశ్చిత్పత్యతే , తదాధిక్యార్థక
 థనమ్ , తశబ్దపరత్వజిహిషాతే చిణఃపరస్య జాయమానోలుక్ స్థలుపత్వతి
 వచనాత్తశబ్దప్రైవేతి నప్రప్తత్వాత్ । * అయమితి * షేవృథాతుః । * భా
 ప్యవిరుద్ధమితి * యదిసావదేశస్యాత్తిదాస్త్యయితిరివాయమపి షోపదేశల
 క్షణే పర్యున్యస్యతతదకరణాన్నాప్తి సోపదేశత్వతి భావః । * స్లవగణవి
 తి * కేచిత్తు — స్లవేతిథాత్వస్తరమిత్యాహుః — తద్ధిమనోరమాయాంధూ
 పీతమ్ , స్లవేతిథాత్వస్తరత్వే విభాషాజిరుప్లువారిత్యత్ర ప్లువఃపక్షేఘభ్య
 థానంవ్యర్థంస్యాత్ స్లవేత్యేతత్వాత్ ఘభిఅస్థావశబ్దస్యసిద్ధత్వాత్ , తథా

సంపత్తిని నాటితి సూత్రేణ స్థవతేరిభ్యాసో కారి న్యైశ్చ విధానమపి వ్యర్థం స్యాత్
 తద్విపక్షే అపి స్థవదిః సూపసిద్ధ్యర్థం క్రియతే తచ్చరూపం స్థవధాతో సన్యత
 ఇత్యనేన సిద్ధమితి కిం నమపాదానేనేతి । * మమవ్యేతి * యన్యహల ఇతి లోప
 స్సు నభవతి యస్యైతి సహితగ్రహణమితి సిద్ధా ద్విత్వాత్ , వర్ణగ్రహణత్వ
 ర్థవద్గ్రహణ పరిభాషాయా అప్రవృత్త్యా పుత్రకామ్యేత్యాదాపి లోపస్సన్య
 దితి దిక్ , లుటి , మవ్యితా , ఆశీషినువ్యాత్ , హలాయమామితి ధాతుయ
 కారస్య వాలోపః । * సూత్యో-ఈత్యో * ఇలిసుసూత్యో, ఈక్షాల్లి
 చ కార , ఏభ్యోఽప్యేతి లోపోవ్యోరితి యలోపేసో-రితి కిలోపేజత్వచ ర్త్వ
 యోః , సూటో-ఈటో , నయో-స్తలోప స్త్విహ నభవతి రాశి-స్యైతి నియ
 మాత్ , సూర్జ్మ ఉదర ఇతి వత్సృతే తస్యాపి సూటో ఇత్యేవ మూలమ్ । * మా
 యగతో * జహోయి , హయ్యాత్ । * శిధిక్షీకరణమితి * సోమ-మభిషుణో
 తీత్యాకౌదర్శనాత్ । * సురాయా ఇతి * శిశ్మక్రికరిణే సద్ధానం స్యాదభి
 షవ ఇత్యమరోక్తేః । * అతో-లా-స్తస్య * యద్యవయవవచనేనాస్తశ్చైవ బహు
 ప్రీహిరక్లం చాన్యపదార్థస్తస్మై విశేషణేన ఉదస్తవిశేసిద్ధత్వాదస్తగ్రహ
 ణమనర్థకమశ్వల్లీదిత్యత్ర అతివ్యాప్తిశ్చ , సమీపవాచినా అస్తశ్చైవ వక్షీస
 మానపక్షే రపి రణిశ్చల్లప్రభృతీషు వ్యాప్తిః , ఆజ్ఞాపాత్యేలా-స్తమీప
 త్వాత్ , లంచనదస్తశ్చేతి సమీపవాచినాస్తశ్చైవ కర్తృధారయపక్షే త్వ
 స్తశ్చైవ స విశేషణత్వారూపర్పనిపాతస్సాన్యదతహ * లుప్తవక్షీకమితి *
 అస్తశ్చల్లసమీపవాచీత్యభిప్రేత్యాహ * అతస్సమీపాదితి * అతో-వృద్ధి
 స్యాదితి * ఇహ అత ఇత్యన్యతవ్రా-వృత్తాన్యదికం స్వీకర్తవ్యం అన్యథా
 ప్రయోజనాభావాదికపరిభాషానుసంధానేప్యలోప్తపరిభాషయా అస్తస్య
 స్యాదితి భావః , యద్యవ్యతో-ప్రసేవ్యత్వైకే లా-స్తస్యాజ్ఞాపాత్యేన నిప
 రే వృద్ధిరిత్యేక స్వీకృతే యేన నాన్యవధాన న్యాయే నేష్టం సిద్ధ్యతి తథా
 వ్యజ్ఞస్య నిపరే అతో-వృద్ధిరిత్యభి-పి ప్రత్యేయత తతశ్చల్లీదిత్యత్రా
 తిప్రసజ్ఞసాన్యత్వద్వారణాయ సూత్రే-స్తగ్రహణం కృతమితి తదనురోధే
 న అస్తశ్చల్లస్య సమీపవాచిత్యమశిత్యన్యతావృత్తిస్వీకృతేతి బాధ్యమ్ ,
 అతస్సమీపాదితి కిమ్ ? అభోరిత్ , ఆమీబీత్ , లా-స్తస్యాజ్ఞాపాత్యేకమ్ ? శ్వ
 ల్లఅశ్మగమనే , అశ్వల్లీత్ , అతా-కారసమీపా యో-లకారస్ససాజ్ఞాపాత్య

ప్రతి, యత్ప్రజ్ఞసాధ్యస్తస్మత్తు నాకారసమీపః, నను లైగ్యస్యలుప్తపక్షీ
కత్వాభ్యుపగమేవ్యస్తశబ్దసాధ్యవయిష వాచిత్యం సీద్ధక, త్య అక్లాసాధ్యం
యల్లైస్తసాధ్యః తత్సమీపసాధ్యతో వృద్ధరిత వ్యాఖ్యానే త్స్వగిత్యన్యా
వృత్తివాకపేక్షితేతి చేతత్రాహుః — హలస్త్యమిత సూత్రే వానోరమా
యాం సామీప్యం వ్యక్త్యర్థశబ్దతః పక్షస్య నిరాకరణాత్తదనురోధేనాత్మా
తత్త్వసాధ్యప్రవృత్తిరాశ్రీతేతి, అప్రకేచిత — అతోలాస్తైలైతిలు
ప్రసప్తమీకమ్, అథవాతోలస్తైతి వ్యస్తమేవ సూత్రయితంశబ్దమ్,
తథాచాక్లాసాధ్యం యల్లస్తప్తిన్నరే, వ్యవహితసాధ్యోవృద్ధరితవ్యాఖ్యా
న సమూహాన్నతన్త్రాద్యశ్రయిణశ్లేశః, నచాక్లాస్యవిశేష్యత్వేనైవా
న్వయోయుజ్యతే నతు విశేషణత్వేన పదాక్లాధికారే నిస్యతదస్తస్యేతి ప
రిభిషయా పదమన్యంత విశేష్య భవత్యేతిప్రాయః స్థనాదితవాచ్యమ్,
అల్లోపోనగ్ధిసూత్రే అక్లావయివో అసర్వవావాప్తానేత్యేవం భాష్యకా
దాదిభిర్విశేషణతయా వ్యాఖ్యానాత్ క్వచిద్విశేషణత్వేవ్యక్తస్య నత్యతి
రిత్యాహుః । * నేటిత్యాది * యద్యపి పుంస్తాదపవాదన్యాయేన నేటిత్య
సాధ్యపవాదోనతు వికల్పసాధిపితథాపి బాధ్యసామాన్య చిన్తాయాం స్వ
విషయేప్రాప్తం సవకంబాధ్యగిత్యి పుంస్తాదపవాదన్యాయోఽప్రసప్తప
తకతత్త్వ భావః । * మీలనజోదదగ్ధః * నేత్రనజోదచేతు ప్రచుర
ప్రయోగః । * తిలగతో * తిలగ్నేహనగ్ధిచురాదౌ । * దిలపిశరణే *
విశరణనువయివానాం విభాగః । * ధోయుః * ధారితకివ శ్వానాం గతివి
శేషః, నిష్టాన్తాత్సంజ్ఞాయాం కణ । * త్సర * ఛత్సనాకపతేనగతిః ఛత్స
గతిః । * క్షరహూచ్చానే * హూచ్చానం కౌటిల్యమ్ । * ప్తిపునిర
సనే * అన్యలుటిష్టేవనమ్, ప్తివనాఽస్యోక్తశక్తిన్నాప్రేతాన్యపునని
క్షిపేతిత్యశ్ర పృథాదరాదిత్వాత్పత్యే దీనుకాళికార ఇత్యాహుః । * సక
లిటోదేః * సన్నిశ్చి మిత్రగ్ధి * యదితు సనిలితిపరేయోభ్యాసగ్ధిప్రా
చోవ్యాఖ్యానమాద్రీయేతితదాయేన నావ్యవధాన న్యాయేన ప్రకృతివ్య
వధానం సోధవ్యమేవ పరంతు యజ్ఞగన్తాత్సనిజేజయిషత్యేత్రకుత్సం సాధ
తో, నచతన్తాధవగ్రన్థ సంకుతమిత భావః । * దిన్వికృతోష్వరద * అలోస్త్య
సేతి వకారస్యాకారాదేశశబ్దకారేణతు ఉద్రత్యయోఽనుకృత్యతేటపదేదేన

శ్వసయోస్తనాదిత్వం స్వీకృతం తన్నతేతు చ కారం వివాపుప్రత్యయలా
 భః । * అనోలోపత్తి * యద్యపి ఉపదేశే దత్తత్వం వాప్తి తథాపాద్యధ
 ధాతుకోపదేశే తదస్త్యే వధినిష్క మ్మోగ్యరచేతి శ్చుతత్వాదకారాదేశే
 క్పితేచానుకప్తప్రపశ్య పశ్యజ్ఞాయమానత్వాదితి భావః । * లాపశ్చ *
 యప్రత్యయో కారిత్తి * అసంయోగపూర్వయప్రత్యయత్తి, ప్రత్య
 యవిశేషణంతు సకృతం అయుపఅయువైశ్చత్యాదాననిష్టాభావేపి అశ్నువ
 హేత్వత్యాదావతి ప్రసక్తాత్, ఏవముత్యేతస్మాత్రేపి అశ్నుమహేత్యన్వితో
 మాభావేపి అశ్నుమహేత్యత్రాతిప్రసక్తసాన్వదిత్యసంయోగపూర్వేతి ప్రత్య
 యవిశేషణం నకృతమిత్యాదుః — అశ్నుమహేత్యపరస్మైవదిం యద్యపి లా
 కేమలభం తథాపి వేదాభిప్రాయేణ తత్ప్రయోగస్య సాధుత్వం బూ
 ధ్యమ్, ఆపు మహేతపాతస్మాదితిః । * కృపి * అయమితి * క్షణాతీత్యా
 దిరిగ్యర్థః, స్వాదాహికృపీత్యయం ధాతుర్ని వత్యతే కింతు క్షణోపిం
 సాయామిత తస్యచపరస్మైవదేషు సార్వధాతుకేకృణోతీత్యాదీనరూపా
 నీతుల్యానీతి ఫలితోఽర్థః । * అవరక్షణ * ఏకోనవింశతిరథాః, కాన్తిశ్శో
 భాదీప్తిస్తైజ్జత్యాదుః — తృప్తిరిచ్ఛానాశసాన్వయస్యర్థసామిత్వంహి
 సాహననమ్, ఆదానన్రహణమ్, నచాన్రదానమేవాన్ధోస్త్వితి వాచ్యమ్,
 భాగేన్బద్ధాన్రహేవధేత్తేవసగ్ధానాం విశిష్యవోపదేశేన గణితత్వాత్ ।
 * భిక్ష * యాచ్ఛానాభాలాభాస్త్రయోఽర్థాః, స్వామీశుక్లేశేఅన్యక్త
 యాం వాచితేత పరిత్యాగమావసే భిక్షధాతోర్థావిశిష్యతే, క్లిశితప
 తాపేత్తి దివాదౌ, క్లిశూవిబాధనేత్తికాన్యకౌ । * దీక్ష * పక్షాచర్థః ।
 * ఈషగతి * గురొశ్చపూలత్తప్రత్యయేటాప్, ఈషా, మనసఈషామ
 నీషా, శకంధ్వాదిఃసునీషాభినిష్ఠం మనిషీతమ్, పా్తిపదికాద్ధాన్వితై బ
 హుభనిష్ఠవచ్చేతి నివితదంతాత్ త్తః, ఈషఉత్థాచ్చత్తితు పరస్మైవదిషుహ్రీ
 స్వానయస్త్రయః, ఇషగతౌదివాదిః, ఇషుత్తచ్ఛాయాం తుదాదిః, ఇవఅభీ
 క్షేక్యకాన్యదిః । * కాసాంచక్రత్తి * కాస్పృత్యయేత్యామ్ । * భాస్ప
 దీప్తా * అన్యఋదిత్వం భ్రాజితేరివతక్ష్మాత్ర ఫలకం భ్రాజభాసేత్యాది
 నాఉపధాహ్రస్వస్య వికల్పితత్వాత్ । * గానకాటల్య * లిక్ష్మిమిత్రా
 దేశాదిత్యాభావాదేత్వం శేషే । * ఆజశ్శసి * శంసుస్తుతావీతితుపరస్మైవదిషు

లునిఅఘం పిష్ట . అఘంపి య తామ్ , అచ వదపాతేతు అఘంపిత్ , అఘ
 పిత్ । * అక్షిపాః * నేత్రేవృద్ధిని మేధః , ఇదభావేత్పతాక్షిత్ । * ప్ర
 శక్షిపాః * ఉపగ్రాహకా నేపీః నిత్యం నిత్యమ్ , వానిం సనితనిత్యామితి
 య క్షిపాః మమ్ , యుల్తాచాప్రశక్షిపాః , ప్రనితకః , ప్రశక్షిపాః , ప్రనిత
 పా । * అనైకత్యాది * సూక్ష్మణమచరిత్రం నన్యకసూక్ష్మణమిత్య
 మగార్థం , యదితు సూక్ష్మణమనాదరిత్యత్యజేత , అహిం అసూక్ష్మణ
 మనన్తావగ్యయో నన్యదిహిభావః । * కాక్షి * కాక్షిత్తాచాచ్చ । * ద్రాక్షి
 ధాక్షిధాక్షి * ఘోరివానిం ఘోరిభిః , వాశ్వశిబై , ధాక్షిత్తీతి
 ధాక్షిత్తీతి , ద్రాక్షిధాక్షిత్తీతి వాక్షిత్తీతి ప్రశ్వయే ద్రాక్షి య వాక్షి
 శేసిపాతనాన్నలాపః . ద్రాక్షిమాక్ష , ఇహవ తోర్విత్తాత్త నభవతి అ
 య వాక్షిత్తీతి క్షేః । * తూక్షిమాక్ష * దివాదాతు హ్రస్వపదః । * మూ
 క్షియే * సుజ్ఞియాం క్షిమాక్షః . క్షాద తు హ్రస్వపదః । *
 * భూక్షిలం * రే * అయం చురాదాపః । * ఈక్షిత్తాచ్చ * గురొశ్చ
 హలశ్చత్రప్రశ్వయే ఈక్షిలాక్షలదంతః , కషఖప , శేషేత్యయమప్యసిటోగని
 తు రోహణం సజ్జా - చే మానాభావాదిశ్చభిప్రత్యోదాహరితీ , శేష్టా ,
 అశిక్షిదత్యాది । * క్షిపనహ * ఇషత్తాచాచాం పహవాషణే , లుభగా
 ర్థే , గుషరపహం యామ్ , ఏపితావస్తా , సహిత సోధా , లాభితా ,
 లాభా । * ఉపాషణి * పునస్తే గుణః , అభ్యాససాగ్రహణిత్యుపాక్షి ।
 * ఘృమసఘ్నపే * ల్యుటిఘనాణమ్ । * ఘనోబదనే * అయమితి * య
 ర్థియం సార్వక్రికస్సృత్తిదాలిట్కపి ప్రయిజ్యేత , ఇతశ్చ లిట్కస్సృత్తిపాన్
 మితి వికస్పవాదేశకానం వ్యర్థం భవేతితి భావః । * అత్రైవపాక్షి *
 భ్యాదాం రిష్టై పదే పాత్యశ్చిన్దః । * క్షరతీతి * స్వభూస్వరీక్షరజీ సూ
 త్రే । * ససస్సృత్తి * సస్సేచ్ఛేదః , పాదోకమ్ ? ఘన్తరః , అద్ధధాతుకీకృతికి
 మ్ ? వశ్యే । * ఆశీషీతి * ఆశీర్లిజిత్యర్థః , ఏతచ్చ కిణ్దరిప్రయోగవిధిప్ర
 త్యాక్షిమ్ , కిర్షణితు యగ్విషయేప్రయోగోనేబోధ్యమ్ । * పుషాదిద్య
 తా * పుషధాతుర్భ్యాదాం దివాదా క్రాక్షిదా చురాదాచవత్యతే , యది
 తు పుషపుష్కేత్యతి భావాదికథాతుమారిద్య పుషాదిబోగ్యవ్యత తదాద్య
 తాదిగ్రహణనర్థకంభవేత్ , పుషయైర్నిత్య ద్యతాదీనాం పాతాత్ వాప

కాన్యకాక్షరణః, శ్రీహరి పువధాతోరగ్రే ముషన్తయే, శివభూమిప్రాయ
 రాభివే, హేతవ, గ్రహణపాదానే, ఇతిచత్వారిషవ తత్వతేయతీతిప
 వ జిఘ్రితాస్సయః తస్మి లామవాల్మీకితపవక్రియేరక. గ్రహేస్సరితీ
 పి లృకారేణేవ తస్మిన్వాహదనేకానుబద్ధా సంగ్రహేన శివో యా అ
 ప్యభివాత్, నాపిచరాదిః శివావ్యవధానేన తోన సంగ్రహేనైరసాభి
 వాత్, అతఃపరిశేషాద్వివాదయిషవ గృహ్యంత్యత్యహా * శ్చన్నికరణపు
 మాదేరితి * కేచిత్తు — దివాద్య సర్వతపవ పుమాదిర్మహ్యతే వ్యాఖ్యానా
 దిత్యాహుః, చురాదీనాం సర్వేనాం శిజ్జితల్పభావతే చౌర దిశపుమాదే
 రపి పరః జ్ఞిస్సహ్యవతీతి తేమామాశయః, సన్నిహి పతాదభ్యతీతి తే పుష
 ద్యతాదిల్పదిశతీతి సూక్రయిశామిచితేమ్, నను పుమాదియోద్యతాదియ
 శ్చల్పదితపవ కుతోనకృతాభ్యతీచేద్రాహుః, నీనుబద్ధేషు సానుబద్ధేషుచ
 వ్రత్యేకం లృకారపాదే విపరీతగౌరవంస్యాత్, నచానుబద్ధాదైశ్యయిష్మ
 యోజనమాత్మ నేపదం తత్తుల్పదిగౌరవేపి సిద్ధతీత్యనేకానుబద్ధా సంగ్రహేన
 దోషో నాస్తిశ్యపి శబ్దమ్, అదితా మీదితా మూదితం చ తేషుసత్వాత్
 లృకారేణ తతా-ర్యాణామనిర్వాహదనేకానుబద్ధా సంగ్రహేన స్య దర్శి వా
 రత్వాదితి । * జర్జవర్చయ్యు * పమాం పరిభాషణాదిశ్చహ యథా సం
 శ్చం నాస్తిచ్యాఖ్యానాదిత్యాహుః, పరిభాషణం సన్నిహిపాలనాభిః, శ్రీ
 యాణామపి చవిగ్నియానైషు పాణిడితో నన్విహూమ్నా నేషు । * శి
 శనమాభా * సమాధిరస్తకిరణనిరోధః । * ప్రణేతీతి * ఉపసగ్ధాదనమా
 సేవీతిణత్వమ్ । * రోషకృతేచేతి * చకారాభిసమాధా । * శిశ్లుతగతా *
 నశనదేతిప్రతిపేధసూత్రే పాస్తస్యగ్రహణమిత్యభిప్రేత్యవ్యాచక్షే * శేశ
 తురితి * ప్రాచాతు — శిశతురిత్యుక్తం తదయ్యుక్తమితిభావః । * అచ
 హీదితి * హ్యున్యైతి నవ్యుద్ధిః । * రిహత్యాగే * అయంకిథాదావపి, జ్ఞప
 మిచ్చేతి మిష్మికిరణేవ్యయవేకీయమతేన పరిణః, నేచచ్చిత్తితి వ్యాఖ్యాన
 మేవాత్రఅవలక్యనమ్ । * మాభవా * హదితి * సమాఖ్యోగభిత్వా
 దభావః, ఇరితోవేత్యఖ్యఅభద్యతాదిః । * ద్యుతపిప్రా * ద్యుతస్వాప్యోః
 స్వాపీతి శిజ్జస్తస్యగ్రహణమ్ । * దీయిత్యతి * సమ్మిసారణకృతే సం
 ప్రసారణాచ్చేతి పూర్వరూపం స్వాపేరుదాహరణంతు సుష్వాపయిషతి ,

ఇహ స్వాపేణ జన్మప్రభావసమిత్తప్రత్యయేనాన ప్రత్యేకత సమ్ప్రసార
 ణమివ్యతే తేనహన, స్వాపేర్జ్యుల్ స్వాపక ప్రమిచ్చస్వాపకీయతితత
 స్కా సిస్వాపకీయవతి । * చ్యుద్భ్యులుజి * బహువచననిర్దేశాత్ శౌంఢై
 రిశ్యతైవ తదానిగ్రహణం తదాహ * చ్యుతాదిభ్యఇతి * చ్యుతాదయో ఘ
 అచేష్టాయామిశ్యవిధికాః, జపీస్యత్రైవ లుజీఃసప్తమ్యాప్తప్యర్థతేభ్యభిప్ర
 త్యాహ * లుజపరవ్రై పదమితి * ఇమిగా * మిదేర్గుణః, ప్రివృక్షముచమా
 మిత్యతశ్చేత్యనువతతే, తత్రశక్వాసాపిచ్చేతి కర్తృధాఽయాత్సప్తమీ అ
 క్షాక్షి ప్రసత్యయన్తు విశేష్యపైన యప్తి నిధిరిత తదాదివిధిఃప్రవణతేతదా
 హ * ఇస్సంజ్ఞికశకాదాదితి * ఆదిశిశ్వాభావాదితి * మేద్యతి మేద్యత
 ఇత్యాదౌతు దినాదిభ్యఇతి శ్యనఆదిశిత్వాన్తానాభివత్తేన । * మిమిదేఇతి *
 శిటీతబహువ్రీహౌ త్విహస్యాదేవగుణః, తథా, పపే, తస్థైఇత్యాదౌపిబాద
 యోపిస్యరితభావః । ఇష్విదా * ఆనిటాగరికాయాం స్విద్యతీరితి శ్యనాని
 దేవశాదయంసేత్, స్వేదితాస్వేదిష్యతే । * ఇష్విదాచేతి * పూర్వో
 క్తయోరేనార్థయోరయమితిబోధ్యః । * హఽయేఇతి * రుచ్యద్ధానామితి
 సమ్ప్రసానసంజ్ఞాయాం చతుర్థి । * ఘుట * పరివర్తనమితిస్తతోభ్రమ
 ణమ్ । * జుఘుటేఇతి * అసంయోగాదిః కిశ్వాన్తానాభివః । * యుభప
 ఇచ్చలనే * సఇచ్చలనం ప్రకృతివిపర్యాసోమన్థనంచ, యోభతే, యుభ్యతీతి
 దినాదౌ, యుభ్యతీతి క్ర్యాదౌ । * నానసదితి * నానసవిద్యపపాతప
 ప, నచేదం లజ్జారూపమ్, తత్ర పరవ్రైపదాసమ్భవాదిఃభావః * వృద్ధ్యః *
 వృతాదయఃపఇచ్చ । * నవృద్ధ్యః * గణకార్యత్వాదుభయోర్యజ్ఞుక్యప్రవృ
 త్తిః, నిర్వర్తిష్యతి, నిర్వర్తకవతి, చతుర్గ్రహణఫలతు స్ఫుటీభవిష్యతి ।
 సేసవీతి సూత్రా తేనైత్యనువతతేతదాహ * సకారాదేరితి * ఇన్
 స్వాదితి * స్యన్దైరూదిత్వాద్వికల్పేప్రాప్తే ఇతిరేషాం నిశ్చయితి ప్రాప్తేని
 హేధోఽయమ్ * తజానయోరితి * జిగమిషితా, జిగమిషితారాపిత్యాదౌ త్య
 విపరతస్సనఇడాగమసిద్ధయే గమేరిత్పరవ్రై పదేష్విశ్యక్తి పరవ్రై పదగ్రహ
 ణం తజానయోరభావం లక్షయతీశ్యభ్యుపగమ్యతే తచ్చాప్రాపి తతైవాను
 వతతే అర్థాధికారాశ్రయణాత్, తేన పరవ్రై పదాభావేపి త్యవివిశ్యత్తిన్
 తా వివృత్తితారావిశ్యత్రాతోహేరితి హేర్లుకిత్వం వివృత్తిత్యుచితనఇతి

షేధస్సిద్ధ్యతీభావః, అత్ర భావ్యవాతీకయోర్వృత్తిరీదామాన్య నేపతే
 నసమానపదస్థస్యేద్వచనాదన్యత్ర నిషేధఇతి ఘోషమ్, తేనావిర్దిషతే విన్ది
 షతే ఇత్యాదాః షష్ఠపతి విన్దిస్సితేవాచరతి విప్లవ్నిత్రీయతే ఇన్ద్రియాత్వాత్సా
 వదోత్పత్తేః పూర్వం తత్సమానపదస్థత్వాభావాదస్తరజ్ఞోఽయం నిషేధః
 ప్రవతతే, సచ పశ్చాత్తజిక్యతేపి ననివర్తతే । * చతుర్వహణసాహచర్యా
 దితి * అశ్రవాచక్షుః — పశ్చాత్తజిక్యతి వక్త్రమువిరిమ్, తాసీచేత్సేనసూ
 త్రం కర్తవ్యమ్, సచ పృతాదివృత్తివాప్తిః, తజానయోస్సత్వాదితీ, అన్యంస్స
 తేతి, అత్రానిదితామిత నలూపోనభవతి, సిద్ధోపస్యాసద్ధత్వేనానుపభాత్వా
 త్ । * అనుపవర్తభినిభ్యః * పశ్యతి * పశ్యతిస్సంగః । * షష్ఠం భ
 వత్వేవేతి * ప్రాణప్రాణికర్తృకస్యాప్యప్రాణికర్తృత్వానపాయా
 దితిభావః, అసమర్థసమానవాక్యభేదావత్తిదోషాభ్యాం ప్రసజ్యప్రతిషేధో
 నసూత్రైభిప్రతికత్యాశయేనాహ * ప్రాణిషునేత్యుక్తాః * కృపూ
 పామధ్యే * భాష్యకృతాం వ్యాఖ్యానమాహ * కృపకృతి * కృపారోఽ
 త్యక్తర్వాచీనపాతస్య నాదర్శవృత్తిభ్యనయతి । * కృపేణుకారస్యేజ్య
 దిహ * ఎజ్జేకాదేశస్య వర్ణగ్రహణేనాగ్రహణాదాహ * రేఫసద్భవత్వః *
 ఏవంచాత్ర కృపేత్యస్యాపృత్తిరవశ్యం స్వీకర్తవ్యా, తథాచలుటిచక్లపథ్యా
 ది సోత్రనిర్దేశోప్రుపపద్యతేఇతిభావః । * తాసిచక్లపః * చాకారాత్సానన్త
 ర్థభాతుకం గృహ్యతే । * శ్శీప్నీప్తేతి * లిజ్జిచావాన్త నేపదేష్వికృతిత్వా
 న్నగుణః । * వృదితి * వృతువర్తనత్యస్తాత్త్వే, ఇత్వరాసన్యమై
 త్యస్యానన్తరం ఘటాదయష్టితత్త్వశ్చక్రం త్వరణ్యన్త్రాయోదశైవపిణో
 నతు ఫణాన్తాస్సర్వేపీతి సిద్ధం తథాపి సృష్టప్రతిపత్త్యర్థమాహ * పితశ్చేతి *
 ప్రయోజనంతు పిద్భిగాదిభ్యత్యజీతావ్, ఘటావ్యభేత్యాది రూపసిద్ధిః ।
 * ఘటచేష్టాయామ్ * యేథాతహాన్యత్రాధీతాన్తేషామిహపాశ్చోర్ధనియ
 మాయయత్ప్రహైవపత్వదై తేషాముపసర్గాదివాద్ధాన్తరత్వేపి మిత్వినున్త్యై
 వేతి భాతువృత్త్యాదిమగ్ధిరమ్, తదేతద్ధ్వనయన్నదాహరతి । * ఘటయతి
 తి * వ్యభోలిటి * హలాదిశ్చేషావవాదఇతి * హలాదిశ్చేషప్రకరణాదితి
 భావః, ఏవంచోత్సర్గసదేశాశ్చాపచాదాఇతి షరత్ప్రైవ సన్న్యాసారణం భ
 వతి సత్సూర్యస్యేతి త్రైయటాచ్యక్త్యా నసన్న్యాసారణితి ఘోషాత్

నాపేక్షిణః, కేచిత్తు హలాదిశ్చేషేణ యకారనివృత్తావపి వకారస్యచ
 త్వాత్సూక్తిమిం సావకాశమిన్యవనాదస్యం నసన్మహాకీవత్వాసమ్మ
 నారణం నిదాశ్రయంచ కాన్యం బలవదితి వచనాద్దలాదిశ్చేషంబాధిత్వాప
 రస్యశమ్మ సారణే పూర్వస్యనిషేధః, సమ్మ సారణం తదాశ్రయంచ
 కార్యమితి వచనాభావేషు న్యథోల్లితీతి సమ్మ సారణస్య భాతుచిశేషస్య
 యి విశేషాశ్రయశ్చేషని ఇగ్యణాశ్చ సజ్జాపశేష ద్వయాశ్రయత్యేనచ బ
 హ్వపేక్షస్య బహుర్థత్వాస్యమ్మ సారణం పాధిత్వా హలాదిశ్చేషజా
 తే వకారస్య సమ్మ సారణం చ్యానిత్యానాః * కసేః * సమ్మ సార
 ణస్యాభ్యావా న్దత యకారనివృత్తేరివనాదస్యం నతు ధకారనివృత్తేరిః భా
 వః, లిటిఃకీమ్? వివృతిష తే, ఇనాసన్మహిత్ ఇత్సం, వాన్మన్య తే తాన్మన్య
 * కృవృపాయాంగతా * చ కారాభావేవీహార్థద్వయమిత్యేవబాధ్యమి
 త్యానాః * కదిక్రద * క్రిందయిః, అక్ర. ది. క్రన్దంక్రద్దమ్, క్రిన్దం క్రి
 ద్దమ్ । * ఇన్వగా * ఆదిత్వమిహన్యర్థమ్, హ్రస్వస్వాసారణేనాపి ఆత్మనే
 వనసిద్ధేః, నచ నిష్టాయాచూదితశ్చేతీట్పు త్తమేధార్థమితశ్చజ్జమ్, రుద్య
 మత్వశేః నిష్టాయామిటోవికల్పితత్వాత్, తూర్ణః, స్వరిణః । * జ్వరరోగే *
 శౌజ్వరయతి, అజ్వరి, అజ్వారి, జ్వరం జ్వరమ్, జ్వరంజ్వారిమ్, * గడసే
 చనే * శౌండయి, అగడి, అగాడి, గడంగడమ్, గాడుంగాడమ్, ఏవను
 న్యత్రాప్యూహ్యమ్ । * హడవేష్టనే * ఉత్సృష్టానుబద్ధతతి * తేనవేష్టనే
 నాగ్దోషేః నిషధశంకైవ నాస్తీ భావః । * శోపదేశవవతి * ప్రణయతీ
 ణటయి, నాటిన్యస్యతు ప్రనాటయిత । * పుద్ధిర్నిపాత్యసిత్తి * తేనమి
 తాం హ్రస్వత్తి ననవర్తతత్తి భావః । * నిపాతనాస్పరత్వానిసి * నిపా
 తనవికరయీభూతమిహ హ్రస్వత్తిస్తాత్పురత్వాన్ని తాంహ్రస్వత్తిత్యేత
 దేవనిపాతనేన బాధ్యతే నతు తిలకపరం విణ్ణయిల్లారి త్యేతదిన్యర్థః । * వన
 చ * సంభక్తౌ పరితస్య హింసాయాం మిత్యాన్వోనువాదః, వనతశౌ వన
 యతి, అవని అవాని, వనంవనం వానంవానమ్ । * తానాదికసేతి * వ
 నుయాచనత్తిత్యేత్యర్థః । * సామర్థ్యాదితి * అనువాదేతు తక్రకృతే
 నోదిత్వేనక్తాయామిడ్వికల్పస్యనిష్టాయామిట్పు తిషేధస్యచసిద్ధేఃపునరు
 దిత్యర్థాని న్యర్థంస్మాదితిభావః । * వనతీత్యాదితి * శౌననయతి, తానాది

కిస్యతు వనుతే గ్వానయతి । * మిత్వవికల్పశ్చ * గ్లాస్మా చనువమాంచేతి
గణసూత్రేణ । * ఇప్రత్యయార్థమితి * జ్వలితి కిసం తేభ్యా ఇతిజ్వలాది
షు ఇప్రత్యయార్థమ్ । * ద్యూభయే * ధాతోరనేకార్థత్వాన్భయార్థకిత్వ
మ్, దృశాతి, దరయతి । * తన్నేతీః * మాధవస్యతయిమాశయః, సూ
త్రే దీర్ఘైః పవపాతస్పర్శసంహతిః, ఘటాదావపి దీర్ఘైః సపవ సైర్వైః పత్య
తే, యద్యయం హ్రస్వాంతోఽపేత, తహా శ్చాద్యూహం హ్రస్వోవే
తి హ్రస్వవిధాయకే సూత్రే ద్యూగ్రహణసంస్థాకిం స్మాత్, ధాతుద్వయే
న దద్వితీయః దదరతుః ఇతిరూపద్యయసిద్ధిః, నదపిదారిణే రూపద్యయిలా
భార్థం ద్యూగ్రహణమావశ్యకమితీవాచ్యమ్, ధాతూనామనేకార్థత్వాన్సమీ
హితసిద్ధిరీతి । * నృనయే * నృశాతి నరయతి అనరి అనారి నరం నరిం,
వారం నారమ్ । * శ్రై ఇతీతి * అయం హి ఎత్వమణాభావాదికః । * లు
గ్వికరిణేతి * అత్రవ్యాచక్షుతే — స్వరతి సూతీః సూత్రే సూక్తీశ్చపరితే
పి ద్వయార్గ్రహణే సిద్ధే సూతి సూయత్యుత్పన్నగ్గ్రహణం వ్యర్థం నది
మాం పరిభాషాం జ్ఞాపయతి, నచ లుగ్వికరిణం బలీయశ్చ వైపరీత్యం కిం న
స్యాదిత శబ్ద్యం ఇష్టానురోధాత్, సూజీః పరితే స్వరీః సామాచిత్వా లు
గ్వికరిణవైస గ్రహణం స్యాన్నతూజయోరిత్యపి నశబ్ద్యమ్, సాహచర్య
స్యాన్విత్యాత్ తస్మాన్వికగ్రహణం వ్యర్థం సత్ జ్ఞాపకమితి, లక్షణప్రతి
పదోక్త పరిభాషాతు న్యాయసిద్ధా, లాక్షణికింహి విలంబోవస్థిఃకమ్, ప్రతిప
దోక్తంశు శీఘ్రోపస్థిఃకమితి । * పరిభాషాభ్యామితి * యద్యప్యక్తపరిభా
షయోఽపరస్పర విరోధేనాప్రవృత్తానపి ఇష్టం సిద్ధ్యశీ తథాప్యపిశేషాదుభ
యోగప్రవృత్తిరప్యగ్రియైకై వేతిభావః । * మారణతోషణ * నిశామనమి
శ్యస్య శమలలోచనశ్చాస్మాన్నిష్పన్నత్వాదాహా * చాతుసుం జ్ఞానమితి *
ఏషస్వధైర్వీతి * పశుం సంజ్ఞపయిత మారయతీత్యర్థః, విష్ణుం విజ్ఞపయతి ప
స్తాపయతీత్యర్థః, సంజ్ఞపయతి రూపం మాధవమతే దర్శయతీత్యర్థః, మతా
న్తరేతు బాధయతీత్యర్థః, ప్రజ్ఞపయతి శరంతీక్షీకరోతీత్యర్థః, స్వాదేతత్,
నిశామనం జ్ఞానమాత్రమితి వదతాంమతే శ్లాఘాముఖ్యేతి సూత్రే జ్ఞీప్య
మానోబాధయతుశచిప్రత్యతి వృత్తిగ్రంథస్యజ్ఞతాం నామ మాధవమతే
తు తగ్గ్రంథస్య కాగరిత్యతహా * జ్ఞపమిచ్ఛేతి * జ్ఞాపనమితి * వీచంశ

స్వర్గార్థో మాధవగు తేపి సద్భవస్యైత్యతి భావః । * మారణాదికంచేతి * ఏ
 నద్భవమతావైరాభిప్రాయేనోక్తమ్ , చురాదిమతు జపమిద్భవత్యయం జ్ఞా
 నజ్ఞాపనేచవర్తనైత్యతి ఎత్యమాణత్వాత్ । * కథమితి * జ్ఞాథాతోజ్ఞాపథా
 తోస్మిన్మిత్వాత్స్వస్వనిభవిత్యమితి భావః । * మిత్వాభావాదితి * ఏవంబ
 బాధసజ్ఞాథాతోజ్ఞాపయతిజ్ఞాపథాతోస్తుజ్ఞాపయతీతరూపద్వయం మాధవ
 సుతే బోధ్యమ్ । * ఛదిరూజానే * ఉదాహరణప్రాణనయోః, అగ్రఛదిన్య
 లై ప్రాణనేచేత్సర్థః, ఛర్దితమ్, చురాద్యవర్తనో యాజాదికః । స్వాదై
 నీసభావైత్యతి * ఆదృషాద్వేత్యైకత్వాదితి భావః । * లడయతి జిహ్వ
 మితి * జిహ్వం జ్ఞాపయతీశ్యర్థః । * జిహ్వయేతి * జిహ్వయాపదాధాన్త
 రం జ్ఞాపయతీశ్యర్థః, జిహ్వవ్యాపారే ఉదాహరణమాహ * లడయతిశత్రు
 మితి * శత్రుముద్దిశ్య గాలవాదికం కరోతీశ్యర్థః । * లడయతి దధీతి * ఉ
 త్తధాత్తి విలాడయతీశ్యర్థః, కేచిత్తు — జిహ్వవ్యాపారే లడయతి దధి
 ఉత్తధనేతు లడయతి శత్రుమితి వ్యత్యసేన యోజయన్తి । * లడయతి
 పుత్రమితి * శరరాది దానేనానుకూలయిత్యర్థః । * ధ్వనిరణేఉదా
 హృతావతి * ధ్వనిరవ్యవధానేనోగాహృతః, రణేస్తు కణరణ గతావిత్య
 త్రేత్యర్థః । * స్వనఅవతంసనే * అవతంసనం భూషణం స్వనయ
 తిభూషయతీత్యర్థః, అస్పానీత్, అస్పనీత్, అస్పని అస్పాని, స్వ
 నంస్వనమ్, స్వానంస్పానమ్ । * ఘటాదయో మితిః * మిత్సంజ్ఞా ఇ
 త్యర్థః * అన్యేశు — సుకారానుబద్ధా ఇత్యవ్యచక్షణే, ఘటం చే
 ప్రాయామితి ప్రత్యేకం పాతే గౌరవాదేకత్రైవిసర్వేషామిత్యంజ్ఞా మ
 కారానుబద్ధకత్వంవా అనేన సూత్రేణ విధియత్యతి భావః । * జనీజ్ఞా
 మ్ * జనీప్రాచుర్భావే, జ్ఞామయోహానా, క్షిప్రస్వారణచిహ్నైః, త్ర
 యోపిదివాదయః, రజ్జుగాగే, భావాదికోదైవాదిశచ్చ, అపస్తాః క్రమిగ
 మీత్యాయః, జనయతి, జరయతి, క్షనయతి, రజయతి మృగా రజ్జు
 యితప్షణః, క్రమయతి గమయతి, రమయతి । * జ్వలహ్వల * ఏహం
 మిత్యమితి * మిత్యత్యనుప్యత్తస్యేహ భావప్రధానతా అనుపసర్గాదితి తు
 త్యన్తే నభ్యమీత్యేనం క్షేపేనవ్యాఖ్యేయమితి భావః, నమోనుపసర్గాద్యే
 తిపాతావైరం త్యజేనకశ్చిత్క్షేపః । * ప్రాప్తవిభాషేతి * జ్వలదీప్తా,

పూలహ్వలవలనే ఇతీతయాశాం పూర్వం పరితత్వాన్నవేస్తు అనురత్వా
 దితిభావః । * కథంసజ్జామయతీతి * క్రమేర్నదాత్మోపదేశస్యేత వృద్ధి
 ప్రతిషేధాన్వభిక్రమత్వేన భవతి నతు త్రానుభతి పూర్వోక్తసమాధాన
 స్యాత్ప్రాసమ్మవాదితి ప్రశ్నః । * వ్యవస్థితవిభాషేత్యేని * క్వదిన్యోమి
 త్వాం హ్రస్వానప్రవర్తత్యతి భావః । * వృత్తికృదితి * కేచిత్తు — ఘృ
 నాతగ్మినుశబ్దాత్ప్రజ్ఞాద్యణికామిశబ్దం స్వీకృత్య తస్మాత్తతగ్మిరోతీతిశా
 సజ్జామయతీతి సమాదధత్యతిభావః । * ఇతరయోఽప్రాప్త్యతి * వ
 నోఽపూర్వం పాతాద్వమేరమస్తత్వాచేత్తభావః , గ్లాపయతగ్లపయతి ,
 స్నాపయతిన్నపయతి , వనయతివానయతి , వనుయతివానుయతి । * శా
 మ్యతినదితి * యథాశామ్యతర్నిశామయతీత్యాహ దర్శనేప్రయుజ్యతే తథా
 చురాదిశ్శనుధాతురపి శ్రవణే భవిష్యతీత్యర్థః । * యమోపరివేచనైః * య
 చ్చతిరితి * యమఉపరిమే ఇగ్గయంధాతుః భోజనాశబ్దోన్యాయం శ్రద్ధా
 యుజితి యుజ్జ్వోజ్జ్వయః , పరివేషణమిహ భోజనానుకూలవ్యాపారస్తతో
 న్యస్తీన్నభౌమిన్నిషేధః । * నియనున్నితి * నియనునచ్చబ్దాన్వదివిత్త
 తోర్దుకితతరిశ ప్రత్యయే గుణైచజ్జేయమ్ । * వ్యత్యాసఃఫలత్యతి * స్వామి
 మతేత్వపరివేషణే యనుయతిపరివేషణైశ్చయూనుయతిబ్రాహ్మణా అవా
 దిపూర్వస్యస్థదేరవస్థదయతీపరిస్థద యతిప్రపూర్వస్యతు ప్రఫాదయతీ
 త్యేవం వ్యత్యాసాజ్ఞయః । * ఉపేక్ష్యమితి * సపాదమేతిసూత్రే ఆయాను
 యత్యత్యుదాహృత్యస్మత్తావుక్తంయమోపరివేషణత్యనేనమిత్వంప్రతీషిధ్య
 త్యతి,న్యాసేపిత్రనకమ్యమీత్యతోనేత్యనువర్తత్యత్యుక్తమ్, ఏవంహి నిషే
 ధానస్తరం పాతఉపపద్యతే , అన్యథానకమీత్యతఃప్రాగేవ త్రిసూత్రం ప
 లేదితిభావః । * ఫణగౌ * ఫణితలుజీఅఫాణీత్ అఫణీత్ , శౌతువిణ్ణము
 లూరితివాచీర్ధ్యః అఫణి అఫాణి, ఫణంఫణం, ఫాణంఫాణమ్ । * అసమ్మవా
 దితి * మిత్యపాప్రివివా నిషేధాసమ్మవాదిహ నేత్యేతన్నసమ్మభ్య
 తేకింతు మిత్యంజ్ఞేవతదేతదాహ * ఫణయతీతి * సామర్థ్యాదితి * ఫణా
 దిషు పాతసామర్థ్యాదిత్యర్థః । * తత్రహీతి * తత్వవిశ్వాహీత్యర్థః , తథా
 చవిభాగ్విభాగ్దాభ్యం పూర్వంపరితస్యతు విభాగ్విభాగ్దాభ్య
 మిత్యాది సిద్ధ్యతీతి భావః । * అన్యమీదితి * మాస్తత్వాన్నవృద్ధిః , అథ

జ్వలాదిః । * అజ్వానీదితి * అతోలా) వ్రసేతివృద్ధిః । * వైక్లబ్యఇతి *
 వైక్లబ్యంభయోదిజనితోద్విగ్నతా । * తద్వాప్యారఇతి * బద్ధతానుకూ
 లావ్యాపారః । * పతకపుష్ * మిత్యాదన్త్యాదచఃపరః । * అక్ష్పధీదితి *
 పదిత్వాన్నవృద్ధిః, పవంలపథీత్, అమధీదిత్యత్రాపి । * టువమ్ * కే
 చిదముముదితం పతిత్వావాన్త్యావమిత్వేతుకదాహరన్తి తత్తువామనేన విరు
 ధ్యతే, తేనహి ఆదితశ్చేతి చకారస్యానుక్తసముచ్చయార్థత్వమాశ్రిత్య
 వాన్త్యత్యక్రేడభావసాన్నిధిః, ఉదిత్వేతు యస్యభాషేత్యనేనైవ వా
 న్త్యతి సిద్ధేస్తదసజ్జతం స్యాత్, ఏవంచక్త్యాప్రత్యయేమిత్వేత్యేవసాధు ।
 * నిపాతనాదితి * అన్యథాగుణేనతి ఉద్గరణఇత్యేస్యాత్, యద్యవస్థనిదై
 శి ఆధునిక ప్రథాపి పృషోదరాదిత్వాదిన్వమిత్యత్రేవ తాన్పర్యంబాధ్యమ్ ।
 * ఇశ్యాదప్యదాహృతమితి * వేముశ్చకేచిచ్ఛిధిరమిత్యాది ప్రయోగాను
 రోధేన నిఖోదాహృతమిత్యాముః — నను వాదిత్వేన నిషేధావేత్వా
 భ్యాస లోపాకథమిహస్యాతామితి చేదత్రాపిముః — నశసదదవాదిగుణా
 వామితి సూక్రితేపి వేద్యకారాన్తసజ్జాత గ్రహణేనేష్టసిద్ధేరాదిగ్రహణమా
 పదేశికప్రశస్త్యర్థమేకాన్తాఅనుబద్ధాఇతిచ స్వీక్రియతే తథాచ నాయంవా
 దికింతుత్పాదితి, అనేయతు — ఏమేరాదాలాపోవోగితి లోపేనయకా
 రసప్రశ్లిష్యతే, తతశ్చోపదేశేవాదిత్వాభావాన్నిషేధావేత్వాముః । * భ్ర
 ముచలవే * కుణ్డలాకారేణ చలనమేవ ధాత్వర్థోనతుచలనమాత్రమ్, తద
 భావవద్విశేష్యకస్త్రికారక జ్ఞానంకథాత్వర్థః, శుక్తింపశ్యో రజతమితి
 భ్రమతీతిప్రయోగాత్, ఉదితోవేతిత్వాయాం వేట్భ్రమిత్యా భ్రాన్త్యా,
 యస్యవిభాషేతినిష్టాయాం నేట్, భ్రాన్తః, నన్వస్య జ్వలాదిగణేపాతః
 కిమర్థః, నచాత్ర నిజస్యయార్థమేవ పాతఇతి వాచ్య, పచాదేరాకృతిగణ
 త్యాదచచ్ఛ్రేత్యయే భ్రమఇతి రూపసిద్ధేః నోదాత్తొపదేశసేతి వృద్ధినిషే
 ధాన్ణప్రత్యయేచ్ఛప్రత్యయేచ రూపస్య తుల్యత్వాదితి చేదత్రాముః — య
 దిపచాదిత్వాదచ్ఛప్రత్యయస్సాన్యత్తహి అభ్రమఇత్యత్ర అచాక వశత్తావితిన
 ఖిపరమన్తాదాత్తం స్యాత్ నిప్రత్యయేత్సిహ తత్తువురపే తుల్యాన్త్యత్యా
 ద్యుదాత్తమేవభవతీతి । * వాజ్ఞాభ్రముత్రసామ్ * అప్రాప్తవిభాషే
 యమ్ । * అభ్రమిదితి * మాన్తత్వాన్నవృద్ధిః । * అటూరిదితి * హలన్త

లక్షణాయాఃప్రధేర్నై టీనిషేధేపథ్యోలాస్త్రసేవ్యణి వృద్ధిః । * పహా *
 అపరాధేనత్యపిక్రాధానావిమూరణం వాపరాణమ్ । * సహాపహూ *
 ఇహారేఫలావస్థాసన్న్యవాత్ ధ్రువాపేపూర్వస్యేత్యతాథలాపవచానువర్త
 తేతదాహా * ధ్రువాపథ్య * ధ్రువాపేకిమ్ ? సహాతే, పహాతే. సోధః । * స
 త్వంనేతి * సవరేతి సూత్రాస్త్రే త్యనువర్తత ఇతి భావః । * సేవాదీ
 నామ్ * సేవ సహసత్స్తు స్వం జస్సేవాదయః, పరిష్టేప్యత్, పరిష్టే
 వ్యత్, పర్యవృత్, పరివృత్, న్యస్తాత్, న్యస్తాత్, న్యస్త
 జత, వ్యస్తజత । * రహక్రీడాయామ్ * అముముదతంనాత్పరి త్వరిమి
 త్వేతదేదిదుదాజప్రయః—తన్నాథవాదయోనసహానై, తథాచక్తాయాం
 రంత్యేత్యేవసాధు । * రేమిషేతి * క్రాద్రినియమాదిత్, పచాద్యది
 టామ్, రమా, ఘృభిశురాహః, అనుస్త్రేవమిశ్నాన్తోహస్త్రే, రహయ
 తి । * వన్య * విశరణనువయనానాం విగ్లేషః అపసాదనంనాశః । * పా
 ఘ్నా * పాపానే, పారక్షణ్యతీ నతుగృహ్యతే లుగ్నికరణత్వాత్,
 ప్రక్షితికేహందితావతస్త్రసృజిదృశోరత్యమ్, అర్హిత్యాదౌ ఋచ్ఛాదేశా
 ద్యధావత్సరాత్రాత్పాశ్యదేశాధావత్సరాధ్యమ్, దృశ్యర్హిః పాతస్త్రస్థ
 ప్రపవ । * సాదినామితి * ఏకాదశానామేహం యథాసభ్యం ఏకాదశప
 బాద్యాదేశాస్సరిగిళకః, ప్రిపుక్లముచమామిశ్యతీత్యనువర్తతే స
 చకర్తధారయత్తత్యభిప్రేత్యాహ । * ఇతన్జ్ఞకశకారాదాపితి * శకా
 రాదాపితికిమ్ ? పపే, జఘే, దదౌ, శిటితిబహుక్రీహిరిత్యభ్యుపగమోహప
 బాద్యాదేశాస్సరేవ । * సేవధేతి * ఉపదేశేత్యసభ్యం క్రాద్రినియవస్త్రా
 ప్రసేవ్యటానిషేధేపథారద్యాజనియమాదిత్ । * సదేవరిస్య * సదేరితి
 వస్త్రే, ఫలితమాహా * అభ్యాసాత్పరస్యేతి * స్థాదివృద్ధ్యాసేనచేస్త్రాప్తిః,
 లిటితికిమ్ ? నిషిషిస్సతి, సదిస్వంజ్యోరితివృత్త్యాపాథాపసాతత్రాహూపే
 డీతః భాష్యాచనుగుణత్వాత్ । * నివసాదేతి * సదిరిపుతేరిత్యస్త్రాప్ర
 తేరితిపర్యుగాసాస్సరితినసాదేనాత్త్రాభ్యాసపాల్పపిత్యం నేతిబాధ్యమ్,
 * శన్య * శీర్ణత్రాయామితి వక్తవ్యేతాతనేత్యుక్తిరన్యతేత్యాశజ్యకథం
 చిన్సనాధతై । * శానినంత్యితి * శదేరేవహిణిచదెరగతావతిత త్వేల్వ
 టిచ శాతనమితిరూపమ్, తథాచావైవనధాతోరీధం, రూపంప్రసిద్ధంచేత్యభి

పేర్లన్ని తన్ని దేశశక్తయథాగమ్యగతౌ, మపచమ్పకే, ఇత్యాదావితిభా
 వః । * కుచనస్పర్శనాదౌ * కుచశబ్దతారేణితి చవర్ణియాన్వేషు పరితః
 స్పృశునరిహపాతస్సస్పర్శనాదావేవ జ్వలాదిత్వప్రయుక్తోఽప్రత్యయో
 యథాస్యాదితి మనోరమాన్యాంస్థితమ్, అత్రనవ్యాః — అనేనైవగ్రథేన
 పాణినినాపి క్వచిత్ క్వచిదర్థనిర్దేశకృత్యత్యనుమీయతే, అన్యథాత్రత్య
 గ్రథస్వారస్య భక్తావత్తేరిత్యాహుః * బాధితేతి * బుధ్యతేరేవానితూగ్
 రికానుపరితత్వాదయం సేడితిభావః । * అకాసేదితి * హలస్తలక్షణాయా
 వృద్ధేర్నేటితి నిషేధేవ్యతోహలాదేరితి వైకల్పికవృద్ధిః । * వృదితి * అ
 త్రనవ్యాః — జ్వలితకనవైభవ్యితి నిర్దేశాద్వృత్తగ్రణమిహనార్హమి
 త్యనుమీయతే అన్యథాజ్వలాదిభ్యానిత్యత్యేన సూత్రయేదిత్యాహుః * అ
 ఘ్నుగతౌ * అనిదితామితినలావః, అచ్యాత్, అచీత్యేకీయమతేతు ఇది
 త్వాదభ్యాత్ । * మేధుసక్తమేద * చాతూగ్ర్వోక్తైర్థే, ప్రజాయైగృహమే
 ధినామిత్యత్ర గృహేద్వారైర్దేవనైసక్తవృద్ధైశ్చి విగ్రహః సువ్యజాతావిశి
 నిః । * శ్రుధు * క్లేదనమితి * ఆశ్రీభావిత్యర్థః, ఉదిత్వాక్వాయాం
 వేట్, శర్ధిత్వా । శ్రుధా * ఉబుందిర్ * బుందిత్వాబుక్త్వానిష్ఠాయాంబున్న
 మ్, నిశామనమ్, చాతుషజ్ఞానమ్ । * వేణు * గత్యాదయఃపక్ష్యాధ్ధాః,
 వాద్యభాణ్డస్యవాదనార్ధంగ్రహణం వాదిత్రగ్రహమ్, వేణిః వేణీవేణురిత్యా
 ది రూపాణ్యుపైవధాతోః । * నాన్తోపీతి * ఉతమాతామహిషమన్వవే
 నదిత్యత్రనాన్తదర్శనాదితిభావః । * ఖను * ఖనిత్వా, ఖాత్వా, నిష్టా
 యాంభావః । * గమహన * అదిశ్చ ధాతుభ్యువామిత్యతో చీత్యను
 వర్తతే ఉదాహరణాగోహిత్యత ఉపధాగ్రహణంచ తదాహ * ఏమాము
 పధాయా ఇత్యాది * జగ్ముఃజగ్ముః, జఘ్ముఃజఘ్ముః, జజ్జైజజ్జై, జ
 శ్చుఃజశ్చుః, అనజీతికిమ్? అగపత్ । * చీవృ * చీవరంబస్త్రీమ్ * చీ
 వరపీవరమీవరేతుకాదిషు నిపాతితోయమ్ । * వ్యయగతౌ * విత్తత్యా
 గతు నిత్యనూత్న నేవదిగత్యని మనోరమా, సమత్రాపిగత్యని చిన్తైవసా ।
 * అవ్యయాదితి * యాన్తత్వాన్నవృద్ధిః, స్పృశబాధనస్పర్శనయోః, శి
 శ్రీతిశ్చైవ జీఅవస్పృశత్ అత్యుద్యాత్వరేత్యాదినా అభ్యాసస్యాత్వం
 ఘన్యతిత్యాపనాదః, వస్పశౌ, యదన్తనదియజౌచిచేతియ్ అజాద్యోశ్చ

తటాప్, దీర్ఘాకీతతత్వభావనస్య దీర్ఘస్తునభవతి సంజ్ఞాపూర్వకవిధేనన్య
 త్యాదిత్యామః — జపజపహదశభజ్జపసాక్షాత్కృత పనేహసాన్ ౧౧ భా
 తుః, వసతీత్యాది, యస్మిన్కొస్తుజపజభేత్యనేనైవాభ్యాసస్య సుకయజిపంప
 స్యతే, అకింపవసేతి, వస్తుసత్తః కణ్ఠ్యాదిః, పంపస్యతి । * ఊచుపథా
 యాః * గుణహేతావతి * ఏతచ్ఛగోహృతి వికృతనిర్దేశాల్లబ్ధమ్, అది
 న్నుభాతురిత్యతోనుస్మృతైవాచీత్యనేనాగ్నేష్ట ప్రత్యయోవిశేష్యతేః శే
 షణేన తదాదివిధిస్తదాహ * అజాదావతి * దన్వైశిజీతి * డన్వాకౌశిజీర్ణ
 ర్థః, అమగ్ధ అభుక్షితఅదిగ్ధ, అధిక్షత, అలీగ్ధ, అలిక్ష తేత్యాది । * రిజ్శయ
 స్లిజ్శయ * అయజ్యిజ్జీతీశ్యతోనుస్మృత్యం యాత్యేగ్నింపవ విశేషణం శే
 నస్మచ్ఛాద్యకీతువైయ్యధాక్రత్, తథాఽకృత్యాంస్వధాతుకయోరిత్యను
 స్మృత్యనుషేణిజపవ విశేషణమిత్యభిప్రేత్యాహ * యాదావిత్యాది * శే
 మ్రియతేతుదాదభ్యశ్శృత్యశః, యకిక్రియతే ధ్రియతే । * ఊశ్చ * ఇ
 కౌశ్చులిశ్యతోర్ముల్లిహణం లిజ్శిచాఽతి పూర్వసూత్రం చానువర్తతే న
 దాహ * ఋవశాఽదిత్యాది * అభార్షిశి * సిచిష్ఠధ్రిశిః ప్రిశిః । * హ్రీ
 స్వాదక్రాత్ * హ్రీ స్వాతిగ్మ, అచ్యోప్రతిత్తగ్రహణాదివాగాన్సస్యే
 త్యతస్సన్యేశ్యసాన్పత్నావపి, ప్రత్యయమైన తతాపి ఇత్యత్యాన్వదపవ
 లాపోభవతి, తేనేహన, ఆస్థం నిష్టయామ్, తేవిష్ణుహ్యం చాభావే
 అయావిష్టాం అలావిష్టామిత్యాదానాం ప్రసక్త్యాస్యస్యోక్త్యానాం సగపతేరక్ష
 మునై, సన్నిపాతపరిభాషయాపి పరిహారిసంభవంతి । యులీశిమ్? అభృ
 సాతామ్, అభృషత । * మాఞ్శహరిణై * చత్వారశ్చహోధాః, భారంహ
 రతి హ్రీషయతీశ్యర్థః, అంశంహరతి స్వీకరోతీత్యర్థః, స్వస్థంహరతి చో
 రయతీశ్యర్థః, హపంహరతి నాశయతీత్యర్థః । * ధృశ్శ * దధార, దధ్ర
 తుః, దద్రే, ధర్తా, ధ్రయాత్ । * శిజ్ * నివయిధేతి * భారన్వాజనియ
 మాదిడ్వికల్పః । * ఆదేచఉపదేశేశితి * లిటిథాతోరిత్యోహోథాతోరిత్య
 నుస్మృత్యం పచావిశేష్యతే తదాహ * ఏజస్తస్వధాతోరితి * ఉపదేశేకిం ?
 చేతాస్తాతా, నను లాక్షణికత్వాదేవాత్రనభవమ్యతీని చేతత్యామః —
 వస్వగ్రహణై లక్షణప్రతిపదోక్తపరిభాషానాగ్రీయతత్తతి జ్ఞాపవార్థముపదేశగ్ర
 హణం తేనక్రీజీజీనాం నావితకృతాత్వేహ్రీషయతీత్యాకౌపుకొసిధ్యతీతి

మనోరమాకృత్, ధాతోఽకిమ్? గోభ్యామ్, నాభ్యామ్, అస్తిహ్యత్వాపి
 గమేదోగ్లానునిభ్యాన్దావితుప్వదేశేపత్, అశేఠీ ప్రసజ్య ప్రతిపేద్యత్వా
 హ * నమశేఠీత * పమ్యగానేతు జగ్లేనమైత్తత్వాహ ద్విష్టచనేవీణ?
 షేధాదాన్వం సహ్యభ్యాసే ఇకారశ్చసూయేత, కించ సుగ్ధత్యప్ర
 ఆనిశోపసస్యత్ కమస్యైత్యత్వానిశోపసస్యత్త్రియామహే సుగ్ధావ
 ఇత్యత్వాతోయుజిసి యుచ్చనస్యత్, ప్రత్యయనిమిత్రంహ్యత్వనూద
 న్నాచ్చ ప్రసయిత్తస్యిన్యోన్యస్యోన్యూత్, ప్రసజ్యప్రతిపేదేతు నకోపిదో
 పంహ్యవామశ్చేనూత్రైక బాధనాథం పునరణ్వేధానంచ ప్రతిపేద్యత్వై
 జ్ఞాపకమ్, స గామూః — అనైమిక్యమాన్వంశేతుప్రసపేద్యత్త్రి
 విపశశ్మిత్వాజ్ఞైకమైత్తత్వాద్వి ససిధ్యతేతేదత్రాహూః — యితతిశీ
 తిబహుప్రీహః ప్యాప్తిదాప్రస్యాదేవదోష్య కింతు కర్మధారియాయమ్, త
 థాద అశేఠీత్యత్రై సింజ్ఞకశకారాదాప్రత్యయేపరేనేత్యైః, థాతుప్రహ
 కాక్షిప్తస్య ప్రసయస్య శేఠీత కర్మధారియేణ విశేషణాద్విషయ సభ్యాయ
 స్సు ఇత్యస్యజ్ఞక శకారాది భిన్నప్రత్యయవిషయే ఆత్మమిత్యథాత్ పర్కుదా
 సేపి నక్షతీరిత । * ఆతబ్దేణలః * ఇహోక్తస్యేత్యనువర్తతే ధాతోఽకింతుభ
 రితార్థకళనమ్, అదస్తారగ్లాదిత్యైః । * ఆహోహోపజ్ఞితవ * అర్థధాతుక
 ఇత్యనువర్తతే దిజోయుడదికిజీత్యతోఽదికిజీతీతచనిదేశస్ఫులితనాహ * ఆ
 జాద్యోగార్థధాతుకయోరిః * అజాద్యోగిమ్? గ్లాయ శేయక్, జాగ్లాయ
 తే, యిక్, దాసీయ, దుదాభోలిజుర్జితైకవచనమిత్, అర్థధాతుకయోః
 కిమ్? యాన్తి, చాన్తి, వ్యతర్కేగాదానేకర్తృవ్యతీహారే ధాతోలకజుష్ట
 మైకవచనమిత్ । * దధిథేత * ఏవంచాజాద్యార్థధాతుకకిత్సేనదధివ,
 దధిమేత్వాదిషు ఆతోలాపసిద్ధానపిదధిభవపిథేత్వాది రూపసిద్ధయే సూత్రై
 స్త్రిన్నిటిత గ్రహణమావశ్యకమితి జ్ఞేయమ్, యదితు ఇదాగమపవాద్ర గృ
 హ్యతే వ్యాఖ్యానాత్తదాలదికిజీత్యేకార్థధాతుకస్యైవ విశేషణంసయా
 భయోః । * దాధాన్యగామ్ * ఇహదరూపాశ్చత్వారః, దుగాభోదా
 చే, దాణ్ దానే, దోపఖణ్దనే, దేక్షరక్షణే, ధారూపాతుద్వా, దుధాభో
 ధారణపావణయోః, ధేటూనే, అనుబద్ధానామనేకాన్తత్వాదాదేవ ఉప
 శేషత్వాత్సేదోదేక్ష ధేటూనునుకరితే దాధారూపస్యనుస్తి ఏవందాశ్చదా

శ్చదాశ్చదాః, ఛాశ్చఛాశ్చఛౌ ఛాశ్చఛౌఛదాఛాశ్చతి విగ్రహః । * దావ
దైపావిసేతి * దావలవసేదైవ శోభనే పతద్భిన్నా ఇత్యర్థః దైవః పితృమి
హప్రతిషేధార్థం నత్వనుదాత్తార్థమ్, అనుదాత్తనుపిపితావతి ప్రత్యయస్యై
వపితోనుదాత్తత్వాత్ నవదైవోలాక్షణికత్వాన్నా స్య ప్రతిషేధఇశశబ్దా
మ్, పితరణస్య ఆనర్థక్యప్రసక్త్యాత్, ఇదమేవ దైవః పితృదాగామాం గ్రహ
ణైష్వవిశేషఇతి పరిభాషాయాం జ్ఞాపకమిశ్యాహుః — అదావితీకిమ్? దా
తంబుద్ధిః లూనమిత్యర్థః ఇహదోదధ్ధోరితి దద్భావోన అవదాతం శుద్ధమిత్య
ర్థః, ఇహత్వచ ఉపసక్తాదితి తాదేశోన । * పలిజి * మాస్థాదినామి
తి * మాస్థా గాపాజహాతి సామిత్యర్థః మామానేగామాదాగ్రహణైష్వవిశే
షేషిమాజ్ మేజౌనేహగృహ్యేతే, లిజికిశ్వాసమ్భవాత్, స్థాగతనివృత్తా
న్తశబ్దే, గాజ్ గతావతితునగృహ్యేతే, లిజికిత్వాసమ్భవాదేవ, పాపానే,
ఓహాన్ త్యాగే, షాన్తకర్తృణి, దేయాత్ ధేయాత్, మేయాత్, శ్లేయా
త్, గేయాత్, పేయాత్, హేయాత్, అవసేయాత్, ఆభాధాతుక
కిమ్? మాయాత్ మాయాతాం మాయః, కితికిమ్? దాసీష్టఇహాదీజోయువ
చికిజిత్యతః కిజితీత్యనువర్తమానేషి ప్రకృతోపయోగి తయాకితీశ్యవైవ
అనువృత్తికృతా । * విభాషాధేత్ * వ్లిలుజీత్యనువర్తతే నిశ్శీశ్యస్తాత్ర
ర్తరీతివ తదాహ * చైష్టజ్ వేత్యాతి * అదధదితి, చజితౌలోపః శ్వయ
తేరు దాహణమశిష్యయత్ । * విభాషాఘ్రా * ఇహణ్యక్షత్రయాషేత్య
తోలుగనువర్తతే గాతిష్ఠైశ్యతస్సిచగపరస్తేపదేష్వితివ తదాహ * సిచోలు
గ్వేత్యాది * అధురితి * ఆతఇశ్శియైజుజానై, పరస్తేపదేషుకిమ్, వ్యత్య
ఘ్రాస్త । * యనురను * ఇహోద్ధాతుకసీష్టజ్వలాదేరితీడనువర్తతే సాసి
చీశ్యతస్సిజ్జగ్రహణం స్తుసభూభౌ భృత్యత్యశగపరస్తేపదగ్రహణంచ తదా
హ * పభృస్సిచఇత్యాది * అయంసీత్, అయంసిష్టాంవ్యరంసీత్, వ్యరంసిష్టాం
అయంసీత్, అనంసిష్టామ్, పరస్తేపదేషుకిమ్? ఉదాయత, అరంస్త, అరంసా
తామ్ । * వాన్యన్య * అన్యన్య కిమ్? స్థేయాత్, వైన్యన్యకరణే, ద్యాయతి,
దవ్యై, అద్యాసీత్ । * ఘుయాష్టత్యత్రేతి * వ్యాఖ్యానాత్తన్వాస్త్రరేజ
హాతి స్యతీనామితి శ్యనానిదేశాచ్చేతి భావః । * విభాషాఘ్రేతి * శ్యన్వి
కరణాభ్యాం శాభాభ్యాం సాహచర్యాదితి భావః, ఏవం శాభాసతీయుగ్వి

ధానపిన్యతేరేవ గ్రహణమితి బోధ్యం తేనాస్యార్థిహీతిపుగెవసావయ
 తి । * పైటవై * పాయతి, వాయతి శుష్కతీత్యర్థః, అదిశ శ్చేతినిష్టాన
 త్వమ్, వానమ్, “ శుష్కే-వానముభేద్రేషు ” ఇత్యమరః । * అనంతత్వా
 దితి * తేదిస్తు — అజ్యవృత్తపరిభాషయాపిగుణాభావంసహర్థయన్తి । * ఘృ
 గన్దోపాదానే * గన్ధోపాదానం గన్ధగ్రహణమ్, నస్యేవం కిర్తనాధాత్వ
 ద్దేనోపసజ్జిహ్వాదకర్తృకత్వేన జిహ్వైతి కుసుమమిత్యాది ప్రయోగోనపిన్య
 దితి చేదత్రాహుః — యద్ధాన్విధేనకర్తృనిష్ఠకర్తృణ ఉపసజ్జిహ్వాదప్రయో
 వధాతోఃకర్తృకత్వం నాన్యస్యభవతిహి, జీవతి నృత్యతీత్యాదేరకర్తృకత్వమ్,
 తదన్ధోప సజ్జిహ్వాతకర్తృణకర్తృనిష్ఠత్వాత్, ఘృణాతోఃకర్తృణస్త్యత
 ధాత్వాన్నాకర్తృకతేతి । * ధ్వాశబ్దాగ్ని సంయోగయోః * శబ్ద శబ్దేన త
 దనుకూలో వాయురిహగృహ్యతే, తెనశబ్దంధనుతీతివత్, వృద్ధశ్చం ధనుతీ
 తి ప్రయోగోనేత్యాహుః । అగ్ని సంయోగే సువణంధనుతి అగ్ని నా సం
 యునక్తీత్యర్థః । * స్థేయాదితి * పర్తిజీతనిత్యమేత్వమ్, లుజేఅస్థాత్ । * మ్నా
 అభ్యాసే * ధనతేవిద్యామ్, అభ్యసస్యతీత్యర్థః, మహ్నా, అహ్నా సీత్ । * అ
 దాదితి * గాతాస్థాతసిచోలుక్ । * ఋతశ్చ * సంయోగాదేకిమ్ ? చక్ర
 తుః, చక్రః, తపరకరణంసప్తస్తార్థమ్, స్తృణో ఇత్యాదేర్నిటి తప్తరతురిత్యా
 దౌ ఋచృత్పూర్వతామితి గుణస్య జాయమానత్వాత్ చకారోమన్తప్రయో
 జనః, దయ తెర్నిలిటిత్యతో లిటిత్యనువర్తనాదాహ * గుణసాన్విల్లిటితి *
 అన్యద్ధినిమిత్రైలిటితి పాచోవ్యాఖ్యానంతు నాదర్శయమ్, నచస్వవిషయే
 వృద్ధిర్బాహ్యకేతి ఫలితార్థకథనపరతయాతదుక్తిస్సగ్ధచృశేతి వాచ్యమ్,
 పరత్వేనగుణస్త్యేవ న్యాయ్యత్వాదితి భావః । * గుణోఽర్థి * అర్థికిభావ
 దిహ్వోవ్యర్త్రహణం లుకానిర్దేశస్తుసాక్షిః, ఋగ్రహణేకర్తృవ్యేత్రిపానిర్దేశో
 యిష్టుగ్ని వృత్త్యర్థః, రీజ్ ఋతశ్చస్తాదృతశ్చితి వర్తతే తచ్చ సంయోగాది
 త్వేన విశేష్యతే తదాహ * సంయోగాదేరితి * అర్థిసంయోగాద్యోరితి
 త్యకారే విధేయే గుణగ్రహణం చిన్త్యప్రయోజనమ్, అయజ్యికిజీతితి సూ
 త్రాద్విధేయనువర్తతే తచ్చలిజోవిశేషణం రీజ్ శయగ్నిక్షీప్తితి సూత్రాద్వి
 గ్రహణస్య చానువర్తనాదిత్యభిప్రేత్యాహ * యజ్ఞియాదితి * అర్థభాష
 నేత్యత్యేతదకృతాన్వయాభావకయోరిత్యనువృత్తి పర్యాలోచనయా, ఫలితా

ర్థకథనమితిజ్ఞేయమ్ , సంయోగాదేరితికిమ్ ? క్రియాత్ , యాదీకిమ్ ? సం
 స్కృషీష్ట , ఆర్థధాతుకేకిమ్ । ఇయ్యయాత్ । * స్వ * ఉపతాపారోగః ।
 * శ్రుకగతి * ఏకాచఉపదేశే ఇత్యతపకాజిశ్చనవత తే తచ్చ ఉకో
 విశేషణమిత్యాహ * ఏకాచఉగస్తాదిత * శ్రితశ్చి తవాణ శ్రిశ్చా భూణః
 భూత్వాభూణః , గిత్వదాహరణం భూష్టుః , గ్లాజిస్థ శ్చేతి గ్నుః , సచ
 గిద్భవతినకిత్ , ఘాస్మరిశ్యత్ర ఘుమాస్థతి ఈత్వప్రసక్తాత్ , ఏకాచఇ
 తికిమ్ ? జాగరితః , జాగరితవాణ , ఉల్లో తేస్తు నవద్భావేన ఉల్లూఢః ,
 ఉల్లూతవానితి సిధ్యతి , ఉగస్తాతిగ్మ్ ? శయితః , శయితవాణ । * పురస్తా
 దిత్యాది * ఆర్థధాతుక స్వేద్వలాదేరిత్యాది విధికాణ్డాత్వా గేవ నేద్వశీఽ
 తీత్యాది , ప్రతీషేధకాణ్డారమ్భసామన్యాదిత్యర్థః । * నిషేధేప్రాప్తే ఇ
 తి * స్వతః , సూతః , ధూతఇత్యాదౌ యథేతిభావః । * సృగతా *
 సరతి సరిష్యతి । * సర్తిశాన్త్యర్తి * పరస్తే పదేష్యతి నసమ్భవ్యతే , పు
 షాదియోగాదన్యవృత్తిరణాత్ , అజశ్శాసుఇచ్చాఽయామిత్యస్యాత్ర నగ్ర
 హణమ్ , కిన్తు సర్వర్తిభ్యాం సాహచర్యాత్పరస్తే పదినశ్శాసేరేవేత్యా
 హుః , ఆసరత్ , ఆశిషత్ , ఆరత్ । * ప్రిగ్వదిత * కిదర్థమార్భోఽపిగు
 ణసపరత్వాన్ణిల్లపిభవతి రపరత్వమ్ , తతఉపధాయాన్పదిరిత్యర్థః । * నిత్య
 మిత్ స్యాదితి * విభాషాసృజివృశౌరిత్యణో విభాషా నానువర్తనఇతిభావః ।
 * భృ * హూఢనం కాటిప్యమ్ । * సుగతా * యద్యపి సామాన్యేన గ
 తిరుక్తా తథాపి ద్రవద్రవ్యస్తేవ గతిరిహజ్ఞేయా ప్రవతిఘృతమ్ । * ప్రసవో
 భ్యనుజ్ఞానమితి * “ దేవస్యత్వాసవితుగద్రసవే ” ఇత్యాదావభ్యనుజ్ఞానార్థద
 ర్శనాత్ । * స్తుసుధూఞ్ భ్యః * పరస్తే పదేషుకిమ్ ? అస్తాప్త , అహోష్ట । * శ్రు
 వశ్చృవ * యద్యయం శ్రుధాతుస్సాన్వితౌ పత్యైత తహిణ చ కారోనకర్తవ్య
 ఇతి లాఘవమిత్యాసహుః * హుశ్చువోః * జుహ్వతి , సున్వన్తి , హుశ్చువోః
 కిమ్ ? యాయవతినోనువతి , సుర్వధాతుకేకిమ్ ? జుహువతుః , జుహువుః , అ
 సంయోగపూర్వేతికిమ్ ? అక్లువన్తి , అసంయోగపూర్వగ్రహణమోర్వి
 శేషణం నతు శ్చుప్రత్యయస్య తేనాశ్చువనీత్యత్రాపి యగ్నిషేధస్సి
 ధ్యతి , ప్రత్యయ విశేషణత్వేతు అక్లువనీత్యత్రైవ నిషేధస్యాదితి
 భావః , స్యాదెతత్ , యజ్ఞుకశ్శాభవసత్వాద్యోయువతీత్యాదౌప్రత్య

యస్య ఛద్వస్యభయభేత్యనేన ఆధా ధాతుకత్వాశ్రయణే యనాదేశో
 నభవేదితి కిను నేనహుశ్చ గ్రహణేన, నచయన ని నువ న్నీత్యశ్రాతి ప్రసక్త
 వారణార్థం తద్గ్రహణమితి వాద్యమ్, అనేకావశ్యశ్చనునర్తనేశోక్తవోషా
 భావాదితి చేదత్రాహుః — దాధార్తిదర్దపిఃబాభూత్పీతి ఛద్వసీ నిపాత
 నాద్భూషాయాం యజ్ఞు కిబాభవీతీత్యాదౌ భూసుపోరితి గుణవిషేధో నప్ర
 వణోతే, అశేషవ భాషాయానపి యజ్ఞ్ లుక్ సిద్ధత్వే నక్ష్యమాణత్వాత్
 యోయువతీత్యాదావశీప్రసక్తవారణాయ హుశ్చ గ్రహణం కర్తవ్యమేవేతి,
 హుశ్చ గ్రహణాత్ జ్ఞాపకాద్భూషాయానపి యజ్ఞుగ్భవతీతి భాష్యకా
 గాః, ఏనంచ సాగ్వధాతుకపరయోహుశ్చ వారనేకాచ్త్వాస్యభిచారా
 దనేకావ శ్యస్సానువృత్తిరహిమధైత్యాశజ్ఞాయా నిరవకాశేషన, తద
 నువృత్త్యభావే హుశ్చ గ్రహణస్య జ్ఞాపకత్వాసమ్భవాదితి దిక్ । * చుదవి
 థేః * భారద్వాజనియమాదిట్ । * చుద్రోథ చుద్రు వేతి * కాగ్రిత్యా
 వ్లిటి నేట్ । * గాజ్ గతా * గాతే । * గాత్యతి * పూర్వంశపాసహస
 వర్ణదీప్యేతే ఆతోజిత్యతి నప్రవర్తతే, ఆప్త వేపదేష్వనత్యక్తు ప్రవర్త
 త్యతి ఆతాం యేషుతుల్యంయాపమితీభావః, గై, గావహే, గామహే, జ
 గై, జగాతే, గాతాం, గాతాం, గాతాం, గాస్త్యు ఉప్తమెతుగై, గావహే, గా
 మహే, అగాత, అగాతమ్, అగాత । * నత్వస్యతి * గాతేత్యాదౌ తజప్ర
 వర్త్యజకారస్య చరితార్థత్వాత్, ఆదేశచకారస్తు నచరితార్థః, స్థానివద్భా
 వేన జిత్వాదేవ తజస్సిద్ధత్వాదితిభావః । * ఆదాదికొయమితి * ఏనంచగా
 తే గాధేశ్యాదావానాధా మోఃపరతః ఆతోజిత్యస్య ప్రవృత్తిశజ్ఞేవ
 వాస్తీతి భావః । * ఫలెతునభేదత్వతి * నచగాతే గాధేశ్యాదౌ శపాసహ
 సవర్ణదీప్యేతేపి పూర్వస్తాత్పరస్య విశౌకర్తవ్యే స్థానివత్వాదతఃపరత్వేన
 జితానూకారస్యత్యయోస్యాదితి శజ్ఞాయమ్, పశ్చిమీసహసపక్ష స్థానిత్యశ్చా
 భ్యుపగమాదితి । * ఇబువేత్త * కుశూలాశ్చురితజస్యః । * క్రుజ్ త్య
 తి * అస్తాత్పచాద్యవివిక్లవఃపబయోగభేదాద్విక్లబత్వస్యే । * యజ్ * ప్ర
 జీసుయత్యతి * నను నేర్వదేతిగత్వం కథమిహస్యాత్ శిద్ధిషయే ఆత్వాభా
 వేనమూరూపాభావాదశిద్ధిషయే క్పతాత్వేనవ్యప్తి గత్వం చుర్లభమేవ
 ప్రతిపదోక్తవైవమాథాతోర్గ్రహణాచిత్యాన్నత్వస్య లాక్షణికస్య గామా

దాగ్రహణేష్వవిశేషశత్యభ్యుపగమేతు మీనాతిమిహోన్యోరా త్వేకృతే, ప్రసి
మాతా ప్రసిమాస్యతీత్యాదావతి ప్రసజ్యస్సాన్యదిత్యతహా * సత్రేతి * ఇష్ట
త్వాదితి * అయం భావః, ఘనసంజ్ఞాసూత్రే ప్రణిధయే ప్రణిధయతీత్యా
దాణత్వసిద్ధయేభావ్యకారైరిథం సిద్ధాన్తిరిమ్, నేర్గదనేదేతీణత్వేతి ఘన
మెత్యస్యస్థానే ఘనప్రకృతిమాణితి పఠనీయం ఘనప్రకృతిశ్చ మాజ్చేతి
సమాహారద్వత్వః, ప్రకృతిశ్చ కిస్యత్యాకాక్షాయాం సన్నిధానాయా
ర్హోజ్జరయోరేవ, తేన న క్వాప్యవ్యాప్తిః, వాపిహమానేత్యత్యత్ర మీనాతి
మిహోన్యోశ్చాపివాప్తిః, మాజితి జకారానుబద్ధకవ్యైసపఠితత్వాదితి । * ది
గ్యాదేశేనేతి * దయతేర్లిటిపఠేద్విత్వం ప్రిప్తం దిగ్యాదేశశ్చ, తత్ర
పశేష విహితేన దిగ్యాదేశేన ద్విగ్విశాస్త్రస్యబాధః, నచైవం ప్యాయః
పిచక్షిజఃఖ్యాభితి పీఖ్యాభిరపి విశేషవిహితశ్వాత్వాభ్యాం ద్విగ్విశాధ
స్సాన్యదితివాచ్యమ్, విషయసప్తమీమాత్రిత్యలడుత్పత్తేః ప్రిగేవ తయోః
ప్రప్రత్యత్వాత్ దిగ్యాదేశవిధౌతు లిటిత పఠనప్తమ్యేన నతుఃపయ సప్త
మీలత్యానురోధాత్తిదేతత్సూచయతి । * ఇవ్యత్యత్యతి * దయతేర్లిటిద్వి
త్వేపాప్రిప్తే తద్బాధిత్యా పఠత్యాద్దిగ్యాదేశఇతితు నోక్తిమ్, పఠసంపద
భావకాశయోరేవ పఠస్యబలీయస్తాత్, దిగ్యాదేశంవినా ద్విత్వస్యపా
వకాశత్వేపి ద్విగ్వింవినా దిగ్యాదేశస్య తదభావాదితి దిక్ । * స్థాఘ్న
రిద్వ * ఇహలిజ్జేసించితి సూత్రాదాన్త నేపదేష్వితి నానువర్తతే, పఠ
వ్యైవదేషు గాతీస్థేతి లుకఃప్రప్రత్యైర్వాప్యస్యత్యాలాభాత్, అస్థిత, అస్థిసా
తామ్, భావ్యహానోన్యో క్వచిత్సవణాన్యస్థానీత్యన్యదనుపి తపఠకరణం
లిక్యమిత్యాహుః । అత్రవదన్తి — విధీయమానస్య సవర్ణగ్రాహకత్వేపి త
పఠకరణమిహావ్యర్థమ్, నచాత్రదీర్ఘస్సాన్యదితి వాచ్యమ్, ఘనమాన్యత్యనే
వేన తత్సిద్ధౌ విఫలైయధ్యాపత్రైః, నచైవమపి ప్లుతస్యాదితివాచ్యమ్, ప్లు
తాప్లుతప్రసజ్యత్యత్యవిషయే ప్లుతత్వః సిద్ధాన్తాదితి । * దీక్ష * విహాయ
సాతకాశేన, విహాయసామితిపాతప్రసాకరణత్యాహుః । * ఋత్యద్ధా
తోః * కిరతి, గిరతి, కీర్ణః, గీర్ణః, స్తీర్ణః, ధాతోఃకిమ్! మాన్యోణామ్ । * ఇ
తోత్వాభ్యామితి * పఠత్వాన్యదనుపిద్విభవిత్యతి సక్తవ్యే కిమిదం చార్తిక
మితి చేదత్రాహుః — పఠాదవ్యస్తరక్తం ప్రబలమిత్యత్యేపాప్రిప్తేచార్తిక

మిదమారబ్ధమితి । * వృతోవా * ఇహోద్ధాతుకస్యేడిత్యత ఇడిత్యనువర్త
తే గ్రహలాలిటిత్యతోఽలిటి దీర్ఘఇతిచ తదాహ * ఇటోదీర్ఘోవేత్వాది*
సిదిచ * సలిజీత్యతోనేత్యనువర్తనాదాహ * ఇటోదీర్ఘోనేతి * మూర్ఘ
ధ * ఆభ్యాసస్యేతిభేదః అభ్యాసస్య వికార ఆభ్యాసస్సచాత్ర సన్యతఇ
తి ఇత్వమేవ, యదితు హ్రస్వఇత్యేవ గృహ్యేతత్త్వి తద్ధితనిదైశోవ్య
ర్థస్యాస్త్రదేతదాహ * అభాసస్యేకారస్యేతి * వృత్తికారాద్యపనిబద్ధా
ర్థాదర్శయతి । * గుపేర్నిద్రాయామిత్యాదినా * సన్యజోః * సప్త
మీమాశ్రిత్య సనియజీచపరేఇతి వ్యాఖ్యానాయాం ప్రతీషివతి అట్యుతే ఇ
త్యాది ససిధ్యేత్ సన్యజోఽప్రకృతిభాగప్రేవద్విత్వప్రసక్తైతదాహ * స
సప్తస్యేతి * నను సప్తమీపక్షేపి సన్యజోరేవ ద్విత్వంస్యాన్నతు ప్రకృ
తిభాగస్య శబ్దోఽకారేక్షేవ జగుప్సతే, తితిక్షతేఇత్యాది రూపసిద్ధేస్తయో
రకారోచ్ఛారణస్య అజాదేర్ద్వితీయస్యేతి ద్విత్వాద్ధత్వాత్, యద్యపి ని
మిత్తస్య కాయత్వ స్వీకారే ఆట ఆటతురిత్యాదౌ లిటివరతఃపూర్వభాగ
మాత్రస్య ద్విత్వం ససిధ్యేత్తథాప్యకారోచ్ఛారణ సామర్థ్యాత్సన్యజోఽకా
యత్వమభ్యుపగతుం శక్యమితిచేత్తైవమ్, అకారఫలానాం బహునాం
సత్వాత్, తథాహి — దిత్వం, ధిత్వమిత్యత్రాచోయతికృతే యతోవా
వ ఇత్యాదుద్ధాత్తసిగ్ధ్యతి అకారాభావేతు ఋహలారితిగ్రాతీప్తస్సర్వరోససి
ధ్యేత్ కించ పిపతిషిబ్రాహ్మణకులానీత్యత్రాల్లోపసన్యస్థానివత్వాత్ ఝ
లస్తలక్షణానుముభవత్యకారాభావేతు స్యాదేవనుమ్, అపిచ పాపచకఇ
త్యాదావల్లాపసన్యస్థానివత్వాదత ఉపధాయాఇతి వృద్ధిర్నప్రవర్తతే, అపి
చ యస్యహలఇత్యత్ర యసేయతి సజ్ఞాత గ్రహణమహరీదిత్యాదౌ య
లాపవ్యావృత్త్యర్థమితి సర్వసంమతమ్, తథాచ అపాచిష్టేత్యాదౌ యలా
పోఽప్యకారఫలమితి సన్యజోరితి షష్ఠ్యేవయుక్తా, పవంహి యజ్ఞుకీప్రత్య
యలక్షణేన యజస్తత్వాద్ద్విత్వం సిగ్ధ్యతి, వరసప్తమాస్త్ర ద్విత్వస్యాజ్ఞకార్య
త్వాన్నలుమతేతినిషేధఃప్రవర్తతఇదిక్ । * దానశాసచాచేతి * అజా
పనిశానాథ్ధావితిభావః । * అథాస్తరెత్సితి * ధాతుపాఠోపాత్రేగోపనా
దిరూపేఽర్థైశ్చత్యర్థః । * అనుమబద్ధకాఇతి * సామబద్ధకత్వేతు కేవల చరితా
ర్థత్వాదనుమబద్ధస్య సన్నస్తాది వదకర్తృకఫలాణ్యస్తాదపి లక్ష్యేస్యాదితిభావః,

ఏవంచానుపూర్వీమాత్రసామ్యేపి భావదయ శుద్ధరాదిభౌతిభిన్నా ఇతి ఫలి
తమ్ । * ఇష్టసౌనతి * యద్యపి హలంతాచ్చేతి సనకిత్వేనాపి గుణాభా
వస్సుసాధస్తథాపి ఇదభావార్థముక్తహేతురేవాశ్రయణీయ ఇతి కిం హే
త్వస్తరాశ్రయణేనైతి భావః, కేచిత్తు — అర్థవర్గహణ పరిభాషయా ఇ
చ్ఛాసనసవ హలంతాచ్చేతి సూత్రై గ్రహణమితి నాస్యస్వార్థసనకిత్వ
త్యాహుః । * రభరాభసేయి * రాభస్యముపక్రమః, లిటిరేభేరేభాతే, లు
జిలరబ్బ, అరహస్తామ్ । * దులభమ్ * ద్వితఃక్రిః, లప్రిహమ్, పిన్ఢి
దాదిభ్యశ్చిజ్, లభి, లిటిలెభే, లుజిలరబ్బ । * వేసానైరనిష్ఠాయామ్ *
సివాదీనామిత్యతోవేతి ప్రవర్తతే, ఆపాపదేశత్వాదహస్తై విభాషేయ
మ్, మాధవాదిగ్రన్థానురోధేనాహ * కృత్యేవేదమితి * పాశ్చాతా విష్క-
వ్తతీత్యాదుద్వయాహృతం తత్రమూలం మృగ్యమితి భావః । * ససన్సగ్య
త్యతి * అతవవతిజన్తైపి వత్సముదాహరతి । * పరిష - వ్తతీతి * ఇహ ప్రహ్వా
త్వే * కేచిదముముదితం పతన్తి తత్ప్రమాదికమిత్యాహుః । * జగ్ధతు
రితి * గమహ నేతుపథాలాపః । * అనుదాత్తస్య * ఆదేచ ఉపదేశేశ్చి
త్యత ఉపదేశే ఇత్యనువర్తతే, ఉపదేశేకిమ్? సప్రమ్, తుమునిఉదాత్తః,
ఋదుపథఃకిమ్? కర్తా, యులితకిమ్? ససర్ప, అకితీత కిమ్? స్పృష్టః । * అ
స్పవతితి * లృపిత్యాదజ్, స్పృశమ్మశేతి సజ్వికల్పనార్తికే స్పృశప్రక్షి
ప్య అసాప్సిదితి కేచిదుదాహరన్తి తత్ప్రమాదికమిత్యాహుః । * అ
యంసీదితి * యమరమనమేటిత్ సకా । * నిసస్తపతా * మూర్ధన్యత్యత్య
నువర్తమానే ఫలితమాహ * పహస్విదితి * ఆనవనేతు, నిస్తపత, పునః
పునస్తపతీత్యర్థః । * విభాషాస్య * శాశ్చిదియమాన్ని త్యేపాప్తై విభా
షేయమ్ । * స్పృజదృశోః * యులికిమ్? ససర్ప, దదర్శ, అకితీకిమ్? స్పృ
ష్టః, స్పృష్టవాక్, దృష్టః, దృష్టవాక్ । * అదాజ్ డ్విది * వదనజేతవృద్ధిః,
అదాజ్ ప్రాప్, అదాజ్ తుః । * క్రష్టాకప్టేతి * అనుదాత్తస్యచేత్యన్యా ।
* ధక్ష్యతీతి * శుత్యవత్వభివే భావాః । * అధాక్షిదితి * అస్తిసిచ ఇతి
తుత్, వృద్ధిః శుత్యాదిపాగ్నత్ । * మిహసేవనే * సేవనమిహశిక్ష
కరణకం వివక్షితమ్, నతు సేవనమాశ్రమ్, “మెక్షంమహనశేభస్”
ఇత్యమరః । * కితనివాసే * కితేర్వానిప్రతీకారాదావేవ సనితుక్తం

తమదాహరతి । * చికిత్సతీతి * రోగమవనయతీత్యర్థః , శతుఁచికిత్సతి
నిగృహ్యతీత్యర్థః , డైట్రెత్పణం చికిత్సతి , అవనయతి నాశయతివేత్యర్థః ,
అగ్ధాస్తరేతు చురాదిరితుదాహరతి । * కెతయతీతి * వచనమవాయే *
సనునాయస్సచ్ఛుద్ధః । * భేజతురితి * త్కాఫలభజే త్యేవ్యమ్ । * భక్ష్యతీతి *
కుత్వపశ్యే । * క్షిప్వదీప్తా * అత్విక్షుదితి * శలత్కరస్యః , కష్టపత్యే । * అ
త్విక్షాతామితి * కస్సస్యాచీతిలాపః । * యజదేవ * దేవపూజాక్షాహదే
వాద్దేశేన విభిబాధితోద్రవ్యత్యాగః । * లిట్యభ్యాసస్యా * వచ్యాదయో
వచిస్సపి యజాదయః , గ్రహ్యేదయస్తుగ్రహిజ్యావయ్యాత్యాదయః , యద్య
పి గ్రహిపృచ్ఛతి భృజ్జీవనామభ్యాసస్య సన్ముసారణేకృతే అకృతే
చ విశేషానాస్తి తథాపి పర్జనన్యల్లక్షణం ప్రవర్తతే , జగ్రాహ , వప్రచ్ఛ ,
బ్రజ్జజ్జ , వృశ్చ తేస్తు విశేషాస్తి సన్ముసారణస్యాదిరిణేన ప్రశ్నేత్యత్రన
కారస్య సన్ముసారణంస్యాత్ , కృతేతు సన్ముసారణేనసన్ముసార
ణత్వే నిషేధస్సప్రకీరితః భావః , లిటికేకిమ్? వివక్షతి , యియక్షతి । * వచిస్స
పి*ఆగణాన్తాయజాదయః, “యజిర్వపిర్వహిజ్యైవనసిర్వేష్కవ్యేష్కత్వేపి
హ్యేష్కనదీశ్వయశ్చేప్తే యజాద్యాస్సస్మరిమెనవి” కిటికీమ్? ఇయష్ట ।
* దువవ * ద్విత్వక్తిః , ఉస్త్రిమమ్ । * శాసివసిధుసేనాంచ * ధాతు
సకారఽస్యపాప్తై విభిరయమ్ , నను సుపిసౌ సుపిపశ్యత్యానావతీప్రసజ్జవా
రణాయ ధాతోస్సకారస్య చేదేషామెవేతి నియమార్థతాం స్వీకృత్యాదేశ
ప్రత్యయయోరితీసూత్రం లివ్యతామితి చేదతాఁహుః — ఆదేశవయ
వస్య షస్యవారణాయ అదేశస్యేత్యంశఽస్త్వివశ్యకస్తద్గ్రహణేకృతే ధా
తుభిన్న సకారస్య చేద్భవతి ఆదేశరూపస్యైవేతి నియమప్రసజ్జవారణాయ
ప్రత్యయగ్రహణసమీకర్తవ్యమేవేతి । * అవాతీదితి * వప్రజేతివృద్ధిః ,
సస్సీతితః , అస్తిసిచత్కీత్ । * ఉచ్చారణార్థత్వేతి * ఇతన్మంజూయామిదిత
త్వే నుమ్స్యాదితి భావః । * ఉవాయేతి * గ్రహిజ్యేత్యత్ర నయిగ్రహణా
ద్యేష్కత్వేతి విషేషోత్ర నప్రవర్తతేత్యత్యాహుః । * గ్రహిజ్యావయ * గృ
హ్యతీతి గృహ్యతః , జానాతి జానీతః , జీనః , జీతివయేరుదాహరణం నాస్తికి
తత్తు వచిస్సపి యజాదీనామితీస్థమ్ , యజాదిషువేళఃసాతాత్ అతపవా
భ్యాససన్ముసారణమిస్థమ్ , వేళత్వేతి సన్ముసారణ విషేధస్తు లిటి

వయోయత్తి నిషేధారమ్భున్న ప్రవతతే, తస్మాద్గ్రహిజ్యాదిషువయగ్రహణం స్పష్టార్థమేవేతిబోధ్యమ్ । * వశ్యాసా * అస్యేత్యనేనవయోయత్తి పరామృత్యతే తదాహ * వయోయస్యేతి * వోవాకితీత్యేవసువచమ్, లిటివయోయత్తి ప్రకృతత్వాత్, ఉపదేశేఽత్వతత్తి నిషేధమాశంక్యాహ * వయస్తాసావభావాదితి * నను స్థానినస్తాసౌ విద్యమానత్వాత్ స్థానివద్భావేన తాసౌ విద్యమానత్వం సులభమితిచేదత్రాహుః — శాస్త్రీయేకార్యేహి స్థానివద్భావో నతు లౌకికే, అచస్తాస్వదితి నిషేధస్య శాస్త్రీయత్వేపి సౌఽత్రనాతిదశ్యతే, ఆచక్షుశ్చైరల్పితిత్వాదితి । * వేషః * లిటికిమ్ ? ఉతమ్, ఉతవా । * నవ్యో * లిటికిమ్ ? న్యతా, న్యస్యతి । * హలాదిశ్మేషంబాధిత్యేతి * హలాదిశ్మేషేతు వస్యసమ్ప్రసారణం స్యాదితి భావః, లిటిభలివేడయం భవతీత్యాశంకాయామాహ * నిత్యమిడితి * వీయాదితి * సమ్ప్రసారణేఽకృత్యాస్వతి దీఘః । * హ్వేష్ * శబ్దత్తి సామాన్యోక్తావపి ఆకారణరూపశబ్దపవాత్రగృహ్యతత్త్వత్యాహుః । తథాచమాఘే “ యాతొన్యతగ్భుతగతస్వరమాశుదూరదుద్బాహునాజుహువిరే ముహురాత్మనగ్యాః ” ఇతికర్తృణిప్రయోగః, హ్వసస్మ్ప్రసారణం చేతిసూత్రం యోగవిభాగేనవ్యాచక్షే । * అభ్యస్తస్యచేతి * పూర్వయోగస్తు శౌచ సంశ్పజోర్విచయే ప్రవర్తతే, జుహోవయిషతి, అజాహవత్ । * అభ్యస్తీభవిష్యతోహ్యభితి * అభ్యస్తనిమిత్రై ప్రత్యయేపరేద్విర్వచనాత్పాగేవ హ్వేషసస్మ్ప్రసారణమితిభలితోర్ధః, అభ్యస్తనుసా్యస్తీత్యభ్యస్తసనాదిస్తస్య యోహ్వేష్ తత్ప్రకృతి భూతస్తస్యేత్యాది న్యాఖ్యానస్య స్వీకారాత్, తేనజిహ్వయికియిషతీత్యత్రహ్వేషసంప్రసారణం నభవతిన్విలోద్విత్వనిమిత్రత్వాభావాత్, అతపవణిచోద్విత్వనిమిత్రత్వం వేతి హ్వసస్మ్ప్రసారణమితి యోగవిభాగః క్రియతే ఏతచ్చాకరస్పష్టమ్ । * లిపిసిచి * లిపఉపదేశే, పిచక్షురణే, అలిపత్, అసిచత్ । * అచ్చంవదతీతి * ఆచ్చత్యస్యవదయోగేగతిత్వాద్ధాతోఃపాక్ప్రియోగః । * విభాషాశ్చేః * లిటియజిచేతి * లిక్యజోశ్చేతి పూర్వసూత్రమిహానువర్తతత్తి భావః, ఉభయత్రవిభాషేయమ్, లిడంశేతనుసాదౌ నిత్యంపాప్రెర్ణలాదావపాప్రెర్ణంశేత్వపాప్రె

విభాషా శోశూయతే, శేషీయతే । * నమస్సారణం నేతి * అన్యథా
 శుశ్వాయేత్సాదిపాద్యది భావః । * శ్చయతేరః * అలోన్యపరిభాషాలభ్య
 మామా * ఇకారస్యేతి * పరరూపమితి * అతోలాపస్తు నభవతి అర్థధాతు
 కొవదేశేయదకారాన్తమితి వ్యాఖ్యాతత్వాత్ । * ఇయజితి * లఘూపథ
 గుణాపేక్షయా అన్తర్యత్వాదితి భావః । * అశ్వయూదితి * నన్విహోన్తర
 జ్ఞత్వాన్తనాన్యాదేశయోఃకృతయోర్యాన్తత్వాదేవ వృద్ధినిషేధోభవేదితికి
 మననశిశ్విగ్రహణేనతిచేదత్రాహుః — నసిచ్యన్తరజ్ఞమస్తీతి జ్ఞాపనా
 భావం శిశ్విగ్రహణం తేన చిరిణాతి జరిణోత్యోర్యజ్ఞగన్తానాం చనిప్రభృతీ
 నాంచ సివిలహిరక్తావృద్ధిరేవ భవతి, అచిరాయాదజిరాయాత్ అచేచా
 యాత్ అనేనాయాదితి । * తేనెతి * ఉక్తంచ—వార్తికకృతా, కాస్య
 నేకాన్త్రహణం చులుమ్పద్యన్తమితి । * చులుమ్పతీతి * లుమ్పతీత్యర్థః,
 చులుమ్పలోపేఇతి కవికల్పదుమ్మి ఉక్తత్వాత్ ।

— ఇతిభాషదయః ౬ —

* ఋతేరియజ్ * తాన్తాయంధాతురికానిర్దిష్టోనత్వికారాన్తః, వజ్ఞీలు
 ఇవ్యోతశ్చైతినిర్దేశాత్, కేదిత్తు— ఈయజితిదీర్ఘోచ్చారణాన్తాయమితి
 జ్ఞాయతే, ఇదంతత్వేహి సవర్ణదీర్ఘైవ సిద్ధిరియజమేవ కుర్యాదిత్యాహుస్త
 చ్చిన్త్యమ్, ఇదంతత్వే త్వరనేకాచఇతి యశాసవర్ణదీర్ఘస్యబాధాత్, న
 చఋతేర్యజ్జ్ఞధావకృతాన్తైతి దీర్ఘోపపత్తేరియజ్జ్ఞధానం తాన్తత్వే విజ్ఞం
 భవత్వేవేతివాచ్యమ్, యజ్విభౌ సన్యజోరితి ద్విత్వాపత్తేః । * కృపాయా
 ఛౌప్తి * ఆర్తనంచఋతీయాచఘృణీయాచఘృణార్థకాచితి జగుపాస్కరు
 శేఘృణై” ఇతిచామరః * హుర్బుల్బ్యుపేర్థిః * జుహుధి, ఘుసిభసోర్బలీ
 త్యతో హలీశ్యనువర్త్యహలాదేరితి వ్యాఖ్యానాత్ రుదిహి సప్తిహి ఇత్యా
 గావిదాదేహాః ధ్నిభవతి అత్తాదిత్యత్రధిత్వాత్పరత్వాత్తాతజిత్యతేష్టా
 నివదాన్తవేన ధిన్వంతుసకర్తృతావతి న్యాయాన్నేత్యాహుః । అన్యేతు—
 హేర్ధిరిత్యతేష్టా న్యదేశయోర్ద్వయోరపి ఇకార ఉచ్చారణార్థఇతి హ
 కారస్యధకారఅదేశః, తేనహలీశ్యనువృత్తిర్నకర్తృవాక్, నావతాతజోధి
 త్యత్రపక్షఇతి సకృద్ధిన్యాయాశ్రయసమపేమాన్త్రిత్యాహుః । * అదన్వర్త్య
 పాద్యోతి * అదన్వర్త్యగతినియోగిత్వం అభివ్యక్తమిదమే, సాన్త్యభావమే

రిత్యన్యత్వస్వత్తి శబ్దా-వారయితం సర్వేషాం గ్రహణమ్ । * లుబ్ధ-
 నోః * జిఘత్సతి * ప్రణిహన్తితి * స్పృదేతిశబ్దమ్ । * అనుదాత్తోపదే-
 శ * యద్యత్ర ఏతేషామనునాసికలాపఇతి వ్యాఖ్యానైతతదామన్యతేర్ష-
 మ్ సహమిహముచ మష్టాదీనాశ్చానన్యస్యాపి లాపస్యాత్తథాచమతో-
 నతోనన్ధోమిథోముక్తోమగ్న ఇత్యాది ససిధ్యేదశిఅహా । * లుప్తసప్తీకమి-
 తి * వసతీతరేషామితి * వసతేరివ్యభిచారాద్విశేషణం వ్యర్థమితిభావః,
 వతిఇహక్రినితీతుత్రేతీశ్చిషేధార్థ్యులికజితినలాపః । * లాపస్యాదిః * అ-
 లాప్త్యస్యేత్యన్యస్యైతవభాః, అనునాసికాంతానుదాత్తోపదేశోఽదర్శయ-
 తి । * యమిరమీతి * తనోత్యాదీనవ్యనునాసికాంతాదశశయశి । * త-
 నుక్షణుక్షిణ్యతి * కరోతివర్జితా స్రవోత్యాదయోనవతన్న ధ్యేననోతేజ్జననఖ-
 నామిత్యాద్యం వక్ష్యతీతి ససపరిగణితః, తతః క్షతః క్షిరఇత్యాదీన్యదా-
 హరణాని, తనోత్యాదీనాముదిత్వాత్ క్షాయామిద్వికల్పనాన్నిష్ఠా-
 యాం నేహ, అనునాసికాంతానామితి కిమ్? శక్తఃపద్ధః, యులీతి కిమ్? గ-
 మ్యతే, నమ్యతే, కిజితీతి కిమ్? గన్తా, మన్తా । * జఘాన * జఘ్న తురి-
 తి * యద్యవ్యత్రాభ్యాసాచ్యేత్యస్యాపి ప్రవృత్తిరస్తి తథావ్యవ్రజ్యత్వా-
 జ్ఞోహవైరితుప్సవన్యప్తమ్ । * ఆభీయతయేతి * సన్నిపాతపరిభాషయాపి-
 హేర్ష్యజ్ఞేతి వక్తుంశక్యమితి కేచిత్తన్యప్తమ్, అతోహేరిత్యాదమ్భసాను-
 థ్యాత్తస్యాప్రవృత్తిరితి నవాః । * వధాదేశోఽదన్తఇతి * తేనాదేశో-
 వదేశే అనేకాచ్ఛాదవధీర్యత్రై కాచఇతీశ్చిషేధాప్రవృత్తావిదాతౌసి-
 చ్యతో హలాదేరితి ప్రాప్తావృద్ధిరల్లోపస్య స్థానివత్వాన్నేతి భావః । * దు-
 హప్రపూరణే * ప్రపూరణం త్యాజనమ్ । * లబ్ధదవీతి * అదుగ్ధ, అదు-
 ధాః, అదుగ్ధమ్, అదుహ్వాహి । * దిహఉపవయే * ఉపవయోవృద్ధిః ।
 * ప్రణిదేద్ధీతి * నేగదేతి నిత్యమ్ । * అలిక్ష తేతి * శలఇగుపధేతికన్యః,
 అలిక్షాతామ్, అలిక్షన్త । * ఆలీధః * లుగ్వాదుహేతిహాలుక్, అలీదాః,
 అలీధ్యమ్ । * ఆక్షిజ్ * దర్శనేపీతి * విశ్వాయాపాభిచష్టై శచీభిరిత్య-
 త్ర దర్శనార్థత్వేన వ్యాఖ్యాతత్వాదితిభావః । * యుజ్యత్యితి * అనుదాత్తై-
 తశ్చ హలాదేరితియన్ । * అన్వేదితఇతి * ఇదితఇతినుమ్విధా గోపాదా-
 శ్చఇత్యేత్యదన్తఇత్యనువర్తత ఇతి భావః, ఏవం చ నుమాగమశబ్దా-నుష్టానా

య చక్షుజగతారస్థానే అకారపవాసక్తుముచితః, అనుదాత్తతేనైవ తజి
సిద్ధే జకారోవృద్ధత్యాశక్త్యాహ * జకారస్త్వితీ * స్ఫాయస్త్వితీ *
స్ఫాయావృద్ధాత్త్యనుదాత్తై తోలటశ్శ్రాదేశః । * చష్టేత్తితి * సోగ్రితి క
లాపః, మ్మస్త్వమ్ । * భ్యాదిరితీ * తెన పుంభ్యానమిత్వేత్ర పుంసభియ్యుహపరభ
ట రుత్వం నేత్యాది పూర్వాద్దేవపుక్తమ్ । * అసిద్ధకాష్టేత్తితి * ఇత్వప్రక
రణానన్తరిమితీశేషః, తెన పర్మాభ్యానమిత్వేత్ర శకారేణ్యవధానాత్ కృ
త్యదభిః ఇన్ద్రాన, తథా సుప్రభేన నిర్వృత్తం సాప్రభ్యమ్, తత్రభవస్సా
ప్రభ్యయః, యశ్చ సాస్థినిధత్వాన్దన్వయోపధాదిః పుష్కన కింతు ఛప నేట
బాధ్యమ్ । * అచష్టేతి * సోగ్రితి కలాపః, మ్మస్త్వమ్, అస్యతీపక్షీభ్యా
తీత్యేత్ర విధిసానుద్ధాన్ద్యద్యత్వం నాసిద్ధమ్, స్వతన్త్రీశ్యభ్యాధాతో సాన్ద్య
ధాతుకమాత్ర విషయతయా వత్సయమాణత్వాత్, అస్యతేః పుషాదిపాతాది
సిద్ధేతజగం గ్రహణమిత్యాది పుషాదిషు వత్సయ । * వత్తీతి * బుర్రీవోప
చిః, వచపరిభాషణే ఇశుభిః యోగ్యగ్రహణమ్ । * ఈగ * ఈరితా, ఈ
రిష్యతే, లజివిర్త, విరాతామ్, విరత, విరి విర్వహి విర్వహి । * ఈశ
సేన్ * యథాశ్రుతసూత్రన్యాసే ఈశోధ్వేశజైవరే ఈశిధ్వే ఈశిధ్వమి
తీ నసిద్ధేదతతా * ఈశీడజనామితీ * వైచిత్ర్యాద్ధత్తితి * ధ్వేశ్యస్య
పూర్వతాగ్రీవక్త్రస్సెత్తిస్య ఉత్తరతాగ్రీవక్త్రీరి త్యేవం విచిత్రబాధా
ద్ధత్తిత్యర్థః, ఇహ కాశికాదా జనేరుదాహరణముక్తమ్, తథాహిజనీప్రాచు
ర్భావత్యత్వాత్ శ్వసః ఛాన్దసోలుక్ ఉపధాలాపాభావశ్చ జనిపేజనిధ్వే,
జనిష్వ, జనిధ్వమ్, జనజననత్వోస్తు వికరణసామ్యప్రపధాలోపేవ్యజిజ్ఞాపే
వ్యతి జజ్ఞిధ్వ కర్తరికర్త వ్యతిహరిత్తితి శక్తే । * నమోవాకమితీ * నమస్తే
రుద్రవన్యవ్యతి నమోవచనం వచేర్లుష్కో, చజోరిశ్శుత్వమ్ । * వవసేత్తి
తి * వాదిత్వాదేత్వాభ్యావలోపాన * శిశిచుమ్మనే * బబ్రుమేతి * నుమ్మి
సర్జనీయేతి సూత్రై వృత్తివదమజ్జారాదిభిరుక్తం నుమాదిభిః ప్రత్యేకం వ్యవా
యే పత్వమిష్యతే తేననింసేనిస్సే త్యత్ర నభవతీతి, తచ్చాస్య పాత్ర
త్వేయ్యత్యతే శాస్త్రత్వేతు ప్రశ్నాదిపత్వే పహారితి కత్వేకవగాతృరత్వే
న పత్వం దుర్వారమితి, ప్రత్యుదాహరణమిదం ననన్తచ్ఛత్యతి భావః । * శి
శిశుత్వా * లనిత్వేషు శిశిరితిచో హ్యుత్సాదికస్య గ్రహణాదయం సేతితి

ధ్వనయతి । * నిజ్జితేతి * శిజితస్యతైశ్చై * క్షప్రస్యయే శిజ్జేసం ఆచశ్యక
 జిన్యన్తాత్ జీపిశిజ్జిసి , “ భూషణానాంతుశిజ్జితమ్ ” “ మార్వజ్జాశిజ్జిసి
 నుణః ” ఇతిచామరః । * సుమవిషేషః * స్వరితిసూతీతపిల్పం బాధిత్యా
 శుక్రికఃకితీతి నిషేధేచాప్రై కాగ్రిది నియమాన్ని త్యమిత్ । * శీజేస్వ
 ప్నై * కిజితచేస్యస్యతి * అన్యత్రసార్వధాతుకార్దధాతుకయోరిత్యనేససి
 ద్దగతిభావః । * శీజారుత్ * యోస్త్యస్యతోర్గుత్తమనవతః తే అదభ్య
 స్తాదిస్యతోఽదితవ , తథాచేష్టానురూపేనాదితి ప్రథమాస్తస్య సప్త్యస్తస్వ
 మాశ్రిత్యవ్యావర్త్యే । * యాదేశస్యాత్యతి * యువైవరుదాగమేతు అ
 దాదేశోదుర్లభ్యస్యదిత్యస్యావ్యనువృత్తికృతా । * శిశ్యేత్యతి * ఏన
 కావత్తి యన్ శేతాం శయాతామ్ , శేరతామ్ , శేవ్ , శయాథామ్ , శే
 ధ్వమ్ । * ఉతోవృద్ధిః * నాభ్యస్తస్యావిపీత్యతోనిషేధానువృత్తేరాహా * న
 త్వభ్యస్తస్యేతి * ఉతఃకిమ్ ? ఏతి , ఏషి , లుకీతికిమ్ ? సునోతిజుఃపాహతి,
 హలీతికిమ్ ? యవానియవావ ఆదుతమస్యేత్యాకాగమఃపితే పితికిమ్ ? యు
 తఃరుగః , నాభ్యస్తస్యేతికిమ్ ? యోయోఽరోతి , సార్వధాతుకేకిమ్ ?
 యూయాత్ , నచాత్రజిచ్ఛపిన్నేతి వ్యాఖ్యానాన్ని ర్వాహశ్శబ్దః , కి
 దాశీషీతియానుటఃకిత్వాత్ , కేచిత్తు — యూయాత్ స్తుయాదిత్యాదావ
 పి జిచ్ఛపిన్నేత్యనాశ్రిత్యవ్యావర్త్యతే , సంజ్ఞాపూర్వక విధేరిత్యత్వాద్యవృ
 త్తిర్న భవతి , అన్యథా ఉతబోధిత్యేవవదెదితి । * తురుస్తు * సాతోధా
 తురితవత్త్యతి । * అపిదద్ధమితి * ఏభ్యఃపరస్య పితసార్వధాతుకస్యేతి
 పాచోవ్యాఖ్యానం పామూడికిమ్ , రువీతస్తుపీత్యత్వాద్యసిద్ధ్యావత్తే
 రితి భావః , శమ్యమోరుదాహరిణంతు శమీధ్వమ్ , అభ్యమీతి ఆభ్యం
 త్తి , శమ్యమోశ్చస్తసి వికిరణస్య లుకిసతి హలాదిసార్వధాతుకమనస్తరం
 సమ్భవతీతి కాశికాయాముక్తమ్ , ఆపిశలాస్తు తురుస్తు శమ్యమనుసర్వధా
 తుకే ఛస్తసీతి పరస్మి తత్త తే సూత్రమిదం ఛస్తస్యేవ । * ఉతోఽతేర్విభా
 సా * ఉతోవృద్ధిరితి నిత్యేచాప్రై విభాషయమ్ , హలాదాకిమ్ ? ఉర్ల
 వాని , పితికిమ్ ? ఉర్లుతః , సార్వధాతుకేకిమ్ ? ఉర్లుయాత్ । * ఉ
 ర్లోతేరామేతి * ఉర్లోతేఃసువద్భావోవాచ్యతీతి వక్ష్యమాణస్యామభా
 వోపి ఫలమపి భావః । * నద్దాగ్రి * అజాదరితవత్త్యతి ,

యః ఆదిగ్రహణస్యతు స్రక్యతేఽనుపయోగస్తదేతదాహ * అచఃపరాభతి *
ఉద్విదిషతి, ఇద్విదిషతి, అద్విదిషతి, అద్విజిషతి, నద్దా ఇతికిమ్? ఈక్షతేస్స
నిఈదిషిషతే, సంయోగాదయఃకిమ్, పాణినిషతి, అరిరిషతి, అచఃప
రాఃకిమ్? ఇద్ద్రియమిథతీత్యజన్తాతని ఇద్విద్రీయిషతి, ఇహనకారస్య
ద్విత్వాభావేపి దకారస్తు ద్విరుచ్యతపవాచఃపరిత్వాభావాత్ * సుశబ్దస్యే
తి * ఉపదేశే నకారపవ ఇత్వస్తు రమాభ్యామిత్యనైతిభావః । * పూర్వా
త్రాసిద్ధీయమితి * అత్ర ద్విర్వచనశబ్దేన పాప్తమాప్తమికంచోభయంగృహ్య
తే, తత్రపాప్తస్య ఊఢిమాఖ్యాత్ బేడిథత్ ఇత్యుదాహరణమ్, ఆప్తమి
కస్యతుద్రోధాద్రోధాద్రోధాద్రోధాతి, ఇహత్రిపాదీష్టంఘత్వభత్వా
దికం ద్విర్వచనైస్థమేవ, అసిద్ధత్వేతు త్రిపాదీష్టకార్యాత్పూర్వమేవ ద్రో
హతాభిత్వస్య ద్విత్వేపశ్యద్వాదుఃపేతి ఘత్వభత్వయోః ప్రవృత్తాద్రోధా
ద్రోధేత్యపి ద్విర్వచనం కదాచిత్వాన్నతుద్రోధాద్రోధేతి సమాన
జాతీయప్రేవ నియమేన ద్విర్వచనం సిద్ధతి, కించ షట్సప్తఇత్యత్రడస్య
చర్తైటకారస్య ద్విర్వచనంపూర్వత్రాసిద్ధీయమద్విత్వఇత్యుక్తైరితి మనోర
మాదావుక్తం అతపవసుధ్యపాస్యభిత్వత్ర ధస్య జత్వైనదకారేవ్యక్తిభేదాద్ద
కారపాపి ద్విత్వం సువచమిత్యాహుః । * అనిత్యమితి * అతపవహతిశ
బ్దస్య ద్విత్వం బేడిథదిత్యపి నామధాతుషు వక్ష్యతి । * ఉభాసాభ్యాన
స్యేతి * అనితేరిత్యనేనణత్వం కృత్వాద్విర్వచనేకృతేపాణిణత్, ప్రా
ణినిషతీతి సిద్ధమితి సూత్రమిదం జ్ఞాపకమిత్యర్థః, ఏవంచ ప్రణినాయేత్వా
దాద్వితీయస్య ఇత్వాభావస్సిద్ధః । * విభాషోల్లోః * గామగ్రామాదిభ్యి
త్యతోజిదితి విజఇడితిచానువర్తత్యత్యాయేనాహ * ఇడాదిప్రత్యయఇ
త్యాది * తెనగుణవికల్పపక్షేఉపజ్ఞే । * గుణోపపత్తే * నాభ్యస్తస్యా
చీత్యత్వపితిపార్వధాతుకేఇతి ఉతోవృద్ధిలుకేహలీత్యతో హలీతివర్తతే త
దాహ * హలాదాదిత్యాది * ఉల్లోతేర్విభాషా * సివివృద్ధితిసూత్రం నే
టిత్యత్రఇటిచానువర్తత ఇత్యాశయేనాహ * ఇకాదాదిత్యాది * స్తవీతి
తి * తురుస్తశమ్మమితితీడాస్తు సుభూషాభ్యిత్వత్ర పరస్మై పదేష్విత్వ
త్తరాత్తనేపదేతు నేట, అస్తోష్ట, అస్తోమాతామ్ । * బ్రుజఃపశ్యానా
మో * విదొలతోవేత్యతోలతోవేతివర్తతే బ్రుజఇత్యేతదాదిషుం పశ్య

మృతం అన్నిమంతు పృథ్వీమిత్యాశయేనాహ * బుద్ధిబోధితత్వాది *
 చత్వరమితి * ప్రక్రియాలాఘవాదాహస్తత్వత్వేన సువచమిత్యాహుః । * బుద్ధి
 వక్రత్ * హలాదేహిమ్ ? బ్రవాణి , పితరహిమ్ ? బూరితః । * యులీతి ధ
 త్వవిధానాదితి * ఈడాగమైకై యులాదిత్వాభావాదితి భావః । * ఇ
 న్గతా * ఇయజోపవాదఇతి * యేననాసాప్రిప్త్యాయేనేతి భావః , గు
 ణవృద్ధీతు పరత్వాదస్య బాధితే , అయనం ఆయకః । * దీర్ఘత్వణితి * అ
 త్రలోహభ్యాసస్యైత్యంతోఽభ్యాసస్యైత్యనువర్తతే వ్యభోలిటీత్యంతోలిటీ
 తిచ , కితికిమ్ ? ఇయాయ , అత్రవదన్తి — ఇహదీర్ఘైకైవ్యభాసస్యా
 సవర్ణత్వే యజూరూపసిద్ధేః కితిహి వ్యర్థమ్ , నచదీర్ఘస్యైజిదీర్ఘవిధానం వ్య
 ర్థమితి వాచ్యమ్ , ఈయతుః ఈయరిత్యత్ర వార్ణాదాక్లం బలీయఇతి య
 న్గతై దీర్ఘవిధేరావశ్యకత్వాత్ , కించ లిటీత్యనువర్తనమపీహ వ్యర్థమే
 వ వ్యావర్త్యాభావాదితి , ఏతా ఏష్యతి , పతు , ఇతాత్ , ఇతాం యంతు , ఇ
 హి ఉత్తమేతు అయాని అయావ అయామ , లఙ్కధ్యమైవః వితం విత , ఉ
 త్తమేత్వాయమ్ , వివ విను । * ఈయాదితి * అకృతాస్యైహిద్వ్యః । * ఏ
 తేలిహి * ఇహార్ధభాతుకఇతి స్వరూపకథనార్థం ప్రక్షిప్తమ్ , కిలివిజీత్యేతా
 వలేవేష్టసిద్ధేః । * ఉభయత ఆశ్రయణఇతి * అన్తాదిశబ్దావయవవిశేష
 వాచినా , తత్రయదిపూర్వస్యావయవబుధ్యా ఏకాదశ ఆశ్రీయతే తదాత
 ప్యైవ పరస్యైకభమాదివద్భావస్యావయవం పరస్యాదిమత్వే పూర్వస్యా
 వ్యవద్భావో నస్యాదేకస్యాభయాపేక్షయా పారతన్త్ర్యవిరోధాదితి భా
 వః , నస్యేవం రావశా ఇత్యస్య సుప్తిజన్తమితి పదశ్చం నస్యాత్పరాదిత్వే
 రామితి ప్రకృతేరభావాత్ యస్తాత్ప్రత్యయ విధిస్తదాదేస్తదన్తస్య గ్ర
 హణమితి స్వీకారాదామిత్యసాప్రకృతిత్వాత్పూర్వాన్తత్వేతు పరత్ర
 ప్రత్యయాభావాత్ , అత్రాహుః — పూర్వం పదసంజ్ఞాపశ్చాదేకాదేశ
 ఇతి నోక్తదోషః ఇహజ్ఞాపకంసుపిసూతినమాఇతి , విధ్యాదౌ సమీయాది
 తి నభవత్వేన , ఆశీలిహితు అకృతాస్యైకభాతుకై దీర్ఘైకైవహస్యై
 నభావ్యమిత్యాశంకాహ * భావాదికస్యైతి * ఇలకిటిత్యత్ర ప్రశ్నై
 వ్యస్య ఈథాతోరాశీర్లిజిఇదం రూపం వీగతీత్యత్ర ఈకారోపి ధాత్వవర్తం
 ప్రశ్నైవ్యవత్వమితి తేతు విధ్యాదివిజ్యపి భవత్యేవేతి బాధ్యమ్ । * గాజ్ లిటి *

లావస్థాయామితి వార్తికమతే ఏకాదేశాత్పాశ్రయేన గాజాదేశేద్విర్వచ
 నేవీతిసూత్రం నప్రవర్తతే ద్విత్వనిమిత్తాచాలభావాత్ । * వివక్షితభితి *
 భాష్యమతేను సుతరాం నప్రవర్తతే అనైమిత్తికత్వాదితి భావః । * నిదేశా
 శాన్మ భవతీతి । * వాగ్దాద్యం బలీయభితి సమాధానంతునప్రవర్తతే వ్యా
 క్రయత్వాదితి భావః । * అద్యైయతేతి * ఆత్మ నేపదేష్వనభితి యస్య
 అత్ , లక్ష్మ్యధ్యమేతు అద్యైభాఃఅద్యైయాథాం అద్యైధ్వమ్ । * అద్యైషీష్టే
 తి * లిజస్సీయుత్ , అద్యైషీయాస్తామ్ , అద్యైషీరత్ । * గాఙ్ముటాది
 భ్యో * ఇహగాజ్ గతాదిత్యస్యనగ్రహణం తజర్థతయాజకారానుబంధస్య
 గత్రచరితార్థత్వాత్ అదేశజకారస్తు అచరితార్థస్థానివద్యావేనైవ తజస్సిద్ధ
 త్వాదతతహా * గాజాదేశాదితి * కుటాదిస్తుదాద్యన్తర్గణః, కేచిత్తు—కుట
 ఆదిర్యేపాంతే కుటాదయః, కుటస్యఆదిః, కుటాదిఃకుటాదిశ్చ కుటాదయ
 శ్చ కుటాదయభితి సమాసద్వయమాశ్రిత్య కుటపూర్వస్య లిఖితాతోరపి గ్ర
 హణాల్లిఖనమితి ప్రయోగస్సిద్ధభిత్వాహుః-తచ్ఛరలాపుష్పధాదితి సూత్రస్థే
 న లిఖితా లేఖితా లిలిఖితా లిలేఖితా వృత్తిగ్రన్థేన శకునిష్వా లేఖనభితిసా
 త్రప్రయోగేనచవిరుద్ధ్యతే, అజ్ఞేదితికిమ్? ఘృణికోటఃపోటః, గలిచుకోటపుపోట
 * ఘుమాస్థా * దీదోయుడదీత్యుత్పత్తిజీతీత్యనువర్తతే ఆర్థధాతుకభితి చాత్రాని
 క్రియతేపవ, కిజితీతికిమ్? దాతా, ధాతా, హలాదాకిమ్? దదతుః దదుః,
 అన్యథా ఆతోలాపాత్పరత్వాదీత్వంస్యాత్, ఆర్థధాతుకేకిమ్, మాతఃమా
 ధః । * అధ్యగీష్టేతి * సిహజీత్వాదీత్వమ్ । * ఇక్ స్మరణే * కకారఇహ
 ఇన్యదికభితి విశేషణార్థః, పరితుష్టైతు ఇటకీటకీత్యుత్ప్రప్లజ్జిష్టస్య ఇథాతో
 రపి గ్రహణంస్యాదిత్యాహుః । * కేచిత్త్వితి * ఆర్థధాతుకాధికారేవార్తి
 కపాతాన్తదధికారోక్తానామేవ కార్యాణాముపస్థితత్వాదతదేశభితి భావః ।
 * అధీయన్నితి * ప్లరన్ని ణ్యర్థః రాఘవయోరిత్యత్రాధీగర్హయేశాజగర్హ
 నీతివస్థ్యే * వీగతి * అవియన్నితి, అడాగమాత్పరత్వాదియజ్ । * అడాగమే
 సతీతి * కృతాకృతప్రసజ్జిత్వసూత్రేణ అటోనిత్యత్వాదితిభావః, అతప
 వాపరితోపాదసిద్ధవదత్రాభాదితి సమానాశ్రయేయణికర్తవ్యే అటోఽసిద్ధ
 త్వాదియజేవోచితభిత్వాశయేన వాకేదిదిత్యుక్తమ్, లావస్థాయామేవా
 డాగమభితి వత్తేతు యథేవేతిబోధ్యమ్ । * ఈకారోఽపీతి * ప్రయుజ్ఞ

తేన, సహితరుణిరుదీతే దిక్పరాధీనవృత్తిరితి, చాన్యఖ్యాతంచననోరమా
 యామ్, కర్తవ్యతిహారే తత్ నచనగతిహింసాధైర్యత్రయనిషేధశ్చబహ్యః,
 ఉత్పూర్వస్యావిరాభవార్థత్వాదితి, అత్రవదన్తి — వ్యతితబ్జంవినా కర్త
 వ్యతిహారకల్పనం క్లేశావహమ్, పరిక్షీయకర్తవ్యకర్తవ్యోహారేపేక్ష్యతే
 నిచ్చాత్రసోపాన్తమ్, సరస్వరకరణంతు నవమ్భుపత్త్యేన. తత్తత్సోప్రీతిత్రయ
 భావే నిష్టాజ్ఞేయా తథాచోదయేదిక్పరాధీనవృత్తిస్తరిణిర్నైత్యథాస్సుగ
 మత్తతి. * ప్రణిదాతీతి * శేషేవిభాషేతిణత్వవికల్పః * అదాసేదితి * అఘ
 త్వాన్నసిజ్ఞాత్. * ననుఃఖ్యాత్రైత్యతి * యద్యయమార్థభాతుకేపి ప్రయ
 జ్యేత, తహితత్వజన్తైస్త్విన్నరేశరైరేవిసర్జనీయత్యస్యాప్రవృత్త్యాకు
 ప్సారితి జిహ్వమూలీయోదుర్వారస్యాదేవేతి తదభావఃఖశాదిత్వే ప్రయో
 జనమితి చార్తికకారోక్తిర్వ్యాకుప్యేతేతి భావః. * సమూర్వస్యేత్యా
 ది * సఖ్యాతీత్యాది ప్రయోగోనాస్త్యేవ, సఖ్యేతి ప్రయోగస్తు ఖ్యాతాదే
 శస్యేతి న్యాసకారాశయః. * మామానే * నానేతి * ఘుప్రకృతియా
 జితీసాత్వాత్తామేవ తస్మాగ్రహణమ్, తతశ్చ శేషేవిభాషేతి వికల్పవివ ప్రవ
 తతత్యత్యాహ * ప్రణిమాతీత్యాది * వచపరిభాషణే * ఉవాచ వక్తావ
 త్యతి, వక్తు, వక్తాత్, అవక్అవక్తామ్ * అయమన్తిపరత్తతి * తథాచవచన్తి
 పక్ష్యన్తి వచంతు అవచక్అవోచక్అవత్కృన్తి త్యేతేసాధనః. * బహువ
 చనపరత్తతి * అస్త్విన్నత్తే లిటిమధ్యమేవక్తఉత్తమేతు వచ్చః లిటిఉచ్చః మ
 ధ్యమేతు ఉచ, ఉత్తమేతు ఉచ్చిమలుటివక్తారః లిజివచ్చాపః ఉచ్చాసురి
 త్యాగయోప్యసాధనః. * ర్పుపరత్తతి * అస్త్విన్స్తపత్తే వక్త, వచ్చః ఉచ్చఉచ్చి
 మేత్వాదయస్సాధవత్తతి దిక్. * విదొలటోవా * పఞ్చమీయన్నతువక్తీ
 తేన విద్యతి విద్యతోరవ్యవహితపరస్య లటోఽభావాన్నైతే ఆదేశాస్త
 దాహ * వేత్తైరితి * లాటోలుగితి * ఆనుత్తతి సూత్రమన్త్రై ఘుసేత్య
 తోలేరిత్యనువర్త్య ఆమనపరస్య లెలుకగితి వ్యాకుర్వతాం మతేనేదముక్త
 మ్, నిఘ్నాపేతు తేనైవ లుగితిబోధ్యమ్. * పురుషవచనేత్తతి * ప్రథమ
 పురుషో బహువచనంచేత్యర్థః, పరస్మైవదమవ్యవహితమేవేతి కేహంచిన్త
 తే కర్తవ్యతిహారే తజివ్యతివిదాం కురుతాం వ్యతివిదాంకుర్వాతామిత్యా
 ది జ్ఞేయమిత్యాదుః. * తేనేతి * చిత్స్వనాదిత్యత్ర శపాలుగభావశ్చిన్ద్రత్తతి

భావః, ఏవమప్యవిశ్వస్తమిత్యత్రైడభావకథమితీతే, ఆగమశాస్త్ర
 స్యానిత్యత్వాదితి గృహీణ । * అతడత్సార్వ * కిజితికిమ్ ? కరోతకరో
 షి । * లుకొసిద్ధత్వాదితి * సార్వభాతుకగ్రహణముత్తరార్థమేవ నాత్రా
 వశ్యకమ్, ఇహభూతపూర్వగత్యాసార్వభాతుక పరత్వమాశ్రీయత ఇతి వృ
 త్తీను తేత్వసిద్ధత్వ వర్ణనస్యోపయోగలెళోపి నాస్తీతిజ్ఞేయమ్ । * దశ్చ * సి
 పథాతోరుర్వేత్యనువర్తతే పదస్యేతి యులాజ్ఞశోచై ఇత్యస్తాదన్త ఇతిచ త
 దాహా * ధాతోర్దస్యేత్యాది * సిపికిమ్ ? తిపిఅవేత్, దాస్తన్యధాతో
 సిసిరుర్వేత్యేతావత్రేవేప్తసిద్ధా పదాంతానువృత్తిర్న ప్రయోజనేత్వాహుః ।
 తచ్చిత్త్యం వేత్యత్యత్రాతిప్రసక్తాత్, చర్వస్యానిత్యత్వేనదాస్తత్వాత్ ।
 * శ్చ సోరల్లాపః * అతడిదితీసూత్రాదత ఇత్యనువర్త్య అన్త్రాహణంత్య
 క్తుం శక్యమిత్యాహుః । శ్చ సోరితిశకం ధావ్విత్వాత్పరరూపమిత్యాహ
 * శ్చ స్యాస్తేశ్చేతి * శ్చ స్యోదాహరణం రుఢః రుఢస్తీత్యాది, కిజితికిమ్ ?
 రుణధిఅస్తి, తపరకరణమాస్తానూసన్నిత్యత్ర హ్యోదాగమేకృతే తస్యలా
 పోమాభూదిత్యేతదర్థమ్, నిష్కర్షస్థ అనుపదం సుప్తీభవిష్యతి । * ఘృసో
 రేధా * ఏత్వమలోన్యస్య లాపస్తుశిత్యాత్సర్వస్యేతి భాష్యాదౌన్వప్తమ్,
 దేహి ధేహి । * అసిద్ధత్వాదాడితి * నన్వేవమాటోఽసిద్ధత్వాత్ శ్చ సో
 రిత్యల్లోపోనభవేదితి తపరకరణం తత్రవ్యభామితీచేదత్రాహుః, అభా
 చ్ఛాస్త్రా స్యానిత్యతాజ్ఞాపనాయ తపరకరణమ్, తేనదేభతురిత్యాదిసిద్ధమి
 తి, స్యాదేతత్, అత్రకేచిత్ — అన్త్రాణస్య నిష్ఫలత్వే తపరకరణస్య
 జ్ఞాపనార్థత్వం నసిద్ధేయే, నచాతడిదితి సూత్రస్థ తపరకరణమేవ జ్ఞాప
 నార్థమస్త్వీతివాచ్యమ్, అసేత్వత్యక్తాగౌరవాదర్థమాత్రలాఘవాయ తత్ర
 తపరకరణమితి సువచత్వాత్, తస్మాదుక్తజ్ఞాపనార్థమన్త్రాహణమావశ్యక
 మిత్యాహుః । * ఉపసర్గప్రాప్యమ్ * ప్రాదుసితిపాస్తమవ్యయమ్,
 ప్రాదుషశ్చేతిపాతే ప్రాదుర్భామితి విదేశశోనప్రయుజ్యత ఇతి ప్రా
 చాం షాస్తపాతఃప్రామాదికః । * పరస్యేతి * అయమస్తేసస్యవిశేష
 ణమ్, నత్వస్తేస్తేన ప్రాదురస్తీత్యత్ర పత్వంన, ఉపగ్నేత్యాది కిమ్ ? దధి
 స్యాత్, అస్తేకిమ్ ? పరిస్పృజతి । * మృజాశుద్ధా * అయంనపిత్ భిదా
 ది పాతపామధ్యాయేత్ । * మృజేవృద్ధిః * గుణాపవాదః, ధాతోస్స్వరూ

పగ్రహణే తత్ప్రత్యయే కార్యవిజ్ఞానమిత్యాహ * ధాతుప్రత్యయఇతి * ధా
 తుప్రత్యయేకిమ్ ? కనుసరమ్మడాఫ్యమ్ । * కిడిశ్యజాదావిణి * పతచ్ఛా
 న్యేహం వైయాకరణానాం మతమికోగుణవృద్ధీతిసూత్రే భాష్యకృణాస్యే
 కృతమ్ । * మృడ్డీతి * మురుగుల్యుఇతి హేర్థిఃషత్వస్తుత్వజత్వాని । * వ
 లాదేసార్వధాతుకస్యేతి * వలాదేకిమ్ ? రుదన్తి, సార్వధాతుకేకిమ్,
 స్వప్తా । * ధిత్వం నేతి * సకృన్తతావితిన్యాయాత్ । * సేర్థిరితి * స్థా
 న్యాదేశయోరికార ఉచ్చారణార్థ ఇత్యాది పాగ్రుక్త సమాధానాద్వేతి భా
 సః । * రుదశ్చ * పఞ్చభ్యంకిమ్ ? జాగతేలఽజిలజాగః । * ప్రకృతీప్ర
 త్యయేత్యాది * హలాదిపితౌస్సర్వధాతుకాపృక్తాపేక్షత్వాచ్ఛ బహిర్యత్వ
 మదీతాః । * అనుదదితి * ఇరితోవేత్యజ్ । * అగోదీదితి * అస్తినిపఇ
 తిఈట్, రుదశ్చేత్యనేనతున సీచావ్యసథానేన రుదాదేశవరత్వాభావా
 త్ । * సుషుపతురితి * వచిస్వపీతి సమ్ప్రసారణం తతోదిత్వమ్ । * సు
 పిషూతిసమాఇతి * సూతీతిత్రిన్నప్రస్పమేతి పచాద్యజన్తసుష్మప్తిః సు
 షూతిః, సుషమా విషమః । * అద్విర్వచనఇతి * తెనవత్వసహితసృద్విత్వ
 మ్ । * సుపిరూపాభావాదితి * ఏకదేశవికృతమనన్యవదితితు నప్రవర్త
 తే, తస్యస్థానివర్సూత్రశేషత్వాత్, షత్వసృతేత్రిపాదికత్వే నతత్కా
 ర్యం ప్రతిష్ఠానివద్భావాభావాదిత్యాహుః, వస్తతస్తు — స్థానివదాదేశ
 ఇత్యేనమ్ప్రీతి త్రిపాదీసిద్ధేత్యుక్తమ్, తస్మాదిహ సమాధానాన్తరమూ
 హ్యమిత్యన్యే । * అనితేః * ఉపసగౌడసమాసేపీత్యత ఉపసగౌడి
 తి నర్తతేరమాభ్యామిత్యతోనోణఇతిచతదాహ * ఉపసర్గస్థాదిత్యాది * అన్తా
 పవాదఇతి * యోవైఇత్యస్య అదాదేశోపవాదః, అస్యత్వపవాదోఽసిఙ్గై
 యః । * బభ్రౌమెతి * జక్షుక్రీడక్రమమాణత్వసనిషదజాదిస్వస్యనిర్వి
 వాదత్వాత్, నాభ్యస్తావృతురితి నిషేధేన జక్షుని తినుమః ఛార్దనత్వేపి
 జశాదిత్వస్యతత్కల్పనాయాఅన్యాయ్యత్వాత్, ధాతువృత్త్యాదా జశాదిపా
 తాచ్చ । * జాగో విచిణ్ణోజిత్సు * విచిణ్ణోజిదోభ్యసృష్టినితి * జా
 గృవిః, విశబ్దేనవాది ప్రత్యయోగృహ్యతే, ఇకారస్తు ఉచ్చారణార్థఇతి వద
 తాంసు లేక్వసాపసినభవతి, జజాగృవాన్, జజాగృవాంసౌచిత్ అజాగృవి
 ణత్ జజాగార, జిత్ జాగృతః జాగృథః । * వృద్ధివికయేఇతి * ఋలిజాగరకః,

ఘటి జాగరః శివిజాగరయతి, ననైతేషు గుణేకృతేవ్యతఉకథాయా ఇతి
 వృద్ధిస్సాన్యదిశి వాచ్యమ్, గుణవిధైశ్చిన్త్యత్ ప్రతిషేధస్యానర్థక్యావత్తేః । * జా
 సించ * చకారస్పష్టప్రతిత్వార్థః, కృస్యాచీత్యతోచీత్యనువర్తతఇత్యాహ * అ
 జాదావీతి * జాగృయూరితి * ఏనంశృణుయః, చినుయూరిత్యాదావపి గుణోనే
 తిబోధ్యమ్, యానుటోజితాచ్చుఃఖయూరిత్యాకౌ గుణోనైతి ప్రాచ్యో
 క్తేస్తు మనోరమాయాం దూషితా జుసించేతి గుణస్యనిషేధావవాదత్వాదితి,
 కేచిన్ — జుసించేశ్యగ్ర ఉసీత్యావర్త్య ఉన్రూపే జుసీతి వ్యాఖ్యానానో
 క్తదోషిత్యాహుః — అజాదా జుసీతి సమాధానంతు భాష్యరూఢం జా
 గరః సంచిత్యకృతే యనాదిప్రాప్తిక్రమం దర్శయతి । * జాగృ ఇన్ ఇత్య
 త్రైత * గ్రకృతే ఇతి * హలంతలక్షణాయాం ధైజాగరణగుణే నవా
 ధస్తేనగుణేన హలంతత్వసంపాదనాత్ యాహిగుణప్రవృత్తి సమయే వృద్ధి
 స్సావాధ్యతే నానేయి భావః, అజాగరిష్ట, అజాగరిషుః । * అజాగ
 రీరిత్యాది * దరిద్రా * ఇద్దరిద్రస్య * ఇద్దరిద్రఇతి పక్వముచితమ్ । * శా
 భ్యస్తయోగాతః * శ్రీణంశ్రీణతే పునంశిపునతే దధశి దధతే, కిజితికిమ్ ?
 శ్రీణాతి పునాతి దధాతి ఆతః కిమ్? బిభ్రతి । * ఓశ త్యేవసిద్ధిఇతి * ప్రథమ
 త్యాగే మానాధావాదిభావః । * నిర్మూలమేవేతి * యత్తువ్యాఖ్యాతృభిస్స
 మర్థ్యతే, అమోభావే అణోలోపేకృతే ఆదంతత్వాభావాదా త్వనేతి
 తన్న ఆతబోణలఇత్యత్ర ప్రాథమ్యాదోకారేకర్తవ్యేదోకారవిధానం దరిద్రా
 తేరాలాపేపి శ్రవణార్థం సదామథావేలిక్లమిత హరిదంతమాధవాదిగ్రంథైః
 స్వగ్రంథైరదవిరోధాత్తగ్రంథమాత్మస్యాప్రవృత్తిర్భవేత్, యదవుక్తమ్,
 ఓకారబోకారయోర్విసూత్రత్వావిశేషాదాకారవిధానమితి తదపిష్టవీయః,
 తస్మిన్నయే అమోమగ్ధారస్వప్రసక్తాత్ । * వివక్షితఇతి * తేన దరి
 ద్రాతీతి దరిద్రఇతి పచాద్యజేవ భవతి, పరసంతమ్యాంతు శ్యావ్యవ్యధే
 త్యాదంతలక్షణో నస్యాత్, సతితుతస్సేవాతోయక్ చిత్కృతోరతి
 యుకిదరిద్రాయ ఇతిపాన్యదితి భావః । * సనిన్యులీతి * ఏతేషాంలాపో
 నేత్యర్థః, దిదరిద్రాసతి, దరిద్రాయః, దరిద్రాయమ్ । * అదరిదు
 రితి * సిజభ్యస్తీతి యెజాన్, లజశ్శాకటాయనస్యైవేత్యాదంతలక్ష
 ణావికల్పస్తు సభవతి పరత్వాత్ శాభ్యస్తయోరిత్యాన్లోపే ఆకారా

స్తవైవాభావాత్, ఈహల్యఘోరిత్యాగఈత్వమిహనశజ్యమేవ యే
 జాసిహలాది పరత్వాభావాది భావః, ననుదరిద్రాన్నిభిః స్థితే జనుః
 పాగైవాగ్లాపాత్పరత్వాదపవాదత్వాపచ్య ఈత్వం స్యాన్వైషమ్, అ
 క్కశ్చవృహపరిభాషాయా జాగరూకత్వాత్, ఈత్వనిమిత్తం హి హలాదిత్వం
 తచ్చవివాశోన్ముఖం జుసాభావిత్వాత్ । * యస్య అదితి * అదభ్యస్తాదిత్య
 నేన । * తివ్యనస్తైః * వదాస్తవ్యకిమ్? చకాస్తే, సస్యేతి కిమ్? వశేర్లజితిపి అవ
 త్, తిపికిమ్? క్విపిచకాః అవస్తైః కిమ్? శర్వమా ఇదమా ఇతి లజితిపి అస్తైః
 రూపం బహులం ఛన్దసీతి ఈత్వం । * శానభదజ్జహలోః * అజిలశిషత్,
 అశిషతామ్, కితిశిష్టః, శిష్టవా శిష్యాత్ శిష్యాస్తామ్, అజ్ సాహచర్యా
 త్పరస్తైవదపవేత్సమ్, నేహ ఆశాస్తై, అన్యేతు — యస్తా చ్చానెరజ్
 సమ్భవతి తవైవేత్సమితి వ్యాఖ్యానవ్యతిరేకేవ్యశిష్టే ఇత్యాత్మనేవ
 దేపి ఇత్వస్వీకుర్వతి । * శాహౌ * పూర్వసూత్రే ఉపధా పదాన్వ
 యానురోధనశాన ఇత్యనయవ పృథ్వీహస్థానివ స్థైర్య ఉపధాయా ఇత్వ
 ప్య నివృత్తత్వాదిత్యాహ * శాస్తైశ్చాదేశ ఇతి * ధిచేతి సలోపేన శాధి
 తి రూపేనైదేపి సలోపస్యాసిద్ధత్వాచ్చానభదితి ఇత్యం స్యాత్తద్వారణా
 య శావిధానమిత్యాహుః । * యావణయోః * యోరిత్యుక్తేపీష్టసిద్ధౌ
 య కార ఇ కారయోరితి స్ఫుటప్రతిపత్తిర్న స్యాదితి ఎణగ్రహణం కృతిం
 యిచ్చ ఇవర్ణశ్చ యానశ్చోతయోః యిశ్చేతి ఇకారఉచ్చారణార్థో నతు
 వివక్షితస్తనాహ * య కారే ఇవర్ణచేతి * యివర్ణయోరితి పాఠస్తూచితః ।
 * లోపంబాధిత్వేతి * లోపన్యతూదాహరణం ఆదిధ్యగతః ఆవేద్యగతః
 దీధితా దీధివ్యతే వేదితా వేదివ్యతే, యావర్ణయోరితి కిమ్? ఆదిధ్యగమ్,
 ఆవేద్యగమ్ । * షస * అసదితి, తిప్పనపైరితిదత్వమ్ । * అస ఇతి * సి
 పిధాతోరితిరుద్వాపక్షేదః । నస్త్రీతి * ఇదిత్వాన్న మిసన్ స్త ఇతిస్థితేసాగ్
 రితి సలోపే యురోర్మురి సవర్ణ ఇతి తకారస్య చాలోపః । * సంస్థినస్త ఇతి *
 ఇహాపి పూర్వవత్తలోపోవాబాధ్యః । * వశకాస్తా * భాషాయా ఘవ్య
 స్య ప్రయోగోద్యత్యతే, వష్టిభాగురిరల్లోపమ్, జయాయసేనాస్యముశన్త్రి దే
 వా ఇతి । * చర్కరీతంబ * గణసూత్రమిదమ్, చర్కరీతమితి యజ్ఞుగత్త
 స్య పూర్వాచార్యాణాం సంజ్ఞా । * అదాదాబాధ్యదితి * తేనయజ్ఞు

గనైష్వదిప్రభృతిభ్యశ్చి శపోలుగ్భవతీతి భావః, హ్రీ చాతు — చరగీత
మితి యజ్ఞుగస్తం పరస్మై పదమిత్యక్తం తచ్చేహప్రకృతత్వాదుపేక్షితమ్.

— శ్రిత్య త్య దా ద యః . ౯ —

* హుదా * యద్యపిస్వస్వత్వనివృత్తిపూర్వకం పరస్వత్వా
పాదనమేవదానం తథాపి ప్రయోగమనుస్మత్య వ్యాచక్ష్యే । * ప్రత్యేషశ్చ
తి * వైధేశ్చతి * ఆహవనీయాదౌ । * హవిషశ్చతి * విభిబౌధితద్రవ్యస్య
త్యర్థః । * స్వభావాదితి * తేనాహవనీయే పురోడాశే ప్రత్యేష్టవేప్ర
మాదేన కొపేనవా పాషాణఃప్రక్షిప్తఃపురోడాశోవాగర్తాదౌ సతుప్రత్యేహ
సహూమశ్చతి జ్ఞేయమ్ । * పరస్మై పదిసశ్చతి * తేనహూమైశ్చతి కే
హంచిత ప్రయోగోఽసాధురేవ, స్మరాగ్నౌజుహ్వనాశ్చత్యానస్తలహరీ
ప్రయోగస్తు సాధురేవ, శాసచోఽప్రవృత్తావపిచానశ్చస్తత్వాత్ । * ఆటితి*
అడుత్తునుస్యేత్యనేన । * పరత్వాదితి * హుశ్శువారితి యణపేక్షయాప
రత్వాదిత్యర్థః । * భియోఽన్యతరస్యామ్ * సార్వధాతుకే కిమ్ ? భీయ
తే బభీయతే, హలాహాకిమ్ ? బిభ్యతి, కిజితికిమ్ ? బిభేతి, కేచిదత్రహలా
హాకిజితిత్యేతన్నా తీవోపయుజ్యతే, ఇత్యవిధానస్య విభితశ్చత్యాదౌ చరి
తార్థత్వాత్, విభ్యతి బిభేతీత్యాదౌ యణాదేఃప్రవృత్తి సమ్భవాదిత్యా
హుః । * అర్తిపివతోశ్చ * అర్తైరుదాహరణమియగ్నీతి వక్ష్యతి । * ఉ
దౌప్య * అక్లావయవావితికిమ్ ? ఋగతాకాక్రీడిః తస్మాత్ క్తప్రత్యయే
శ్చక్రీడికీతీణ్మేషేధాత్సమీగ్లశ్చతి భవతి అన్యధాతు సమూర్ణశ్చిస్యాత్ ।
* శ్వాద్యూహ్రీమ్ * శ్వాహింసాయాం ద్యౌవిదారణైశ్చహాకాక్రీ
డి । * పత్యేగుణశ్చతి * ఋచ్చూక్రీతామిత్యనేన । * పత్రతురితి * హ్రీ
స్వపత్యేయత్, నను హ్రీస్వగ్రహణమిహమాస్తు గుణానువృత్త్యాతస్యైవ
వికల్పోఽస్తు తథాచ యణాదేశేన పత్రతుః శత్రతురిత్యాది సిద్ధ్యత్యేవ,
గుణపత్యేతు పపరతుః శశరతురిత్యాద్యపి సిద్ధ్యతీతి చేన్తైవమ్, గుణాభావ
పత్యేఋతశ్చద్ధాతోరితి ఇత్యప్రసక్తాత్, నచా నరక్షత్వాద్యణైవస్యాదితి
వాచ్యం వాగ్దాద్యన్యబలీయస్వాత్ । * దుభ్యభా * ద్విత్క్రీః భృత్రిమం ।
* భృభామిత్ * నిజాం త్రయాణామిత్యతోఽనువర్తనాదాహ । * ఏహంత్ర
యాణామితి * కేచిత్తు — కపిజ్జలాధికరణవ్యాధేన త్రయాణామితి ల

భ్యంత్రత్వాహుః, త్రయూణాం కిమ్? జహంతి, క్షౌ కిమ్? బభార | * ఈ
హల్యఘాః * శ్చా భ్యస్తయో రితి * లునీతే పునీతే, కిజీతీతి కిమ్? లు
నాతి, అఘాఃకిమ్? ధస్తః దస్తః | * మిమీతఇతి * ఘుమాస్థేతీత్వమి
హ నప్రవతేతే, తత్రాధిధాతుక ఇత్యనువృత్తైః అన్యథా మాతః
మాః గాతే గాసే ఇత్యాదానతిప్రసక్త్యాదతపవ కాశికాయాముక్తనా
ధాధాతుక ఇత్యధికారో నల్యపీతయోగం యావదితి | * జహంతేశ్చ *
కిజీతీతి కిమ్? జహంతి, సార్వధాతుకే కిమ్? హీయతే | * చాదిదీతా
వతి * అతపవ భట్టసప్రాయుజ్గ జహిహి జహిహి జహిహి రాసుభా
ర్యామితి | * లోపోయి * సార్వేతి కిమ్? హేయాత్ | * ప్రణదదాతీ
తి * నేర్దదఇతి త్వమ్ | * దత్తఇతి * శ్చా భ్యస్తయో రిత్వా లాపః, అ
ఘోరిత్యుక్తత్వాదీత్వంతున | * అదాదితి * గాతీస్థైః సిహ్ బుక్ | * దధస్తథో
శ్చ * దధఇతి కృతద్విర్వచనాభ్యాస కార్యధాత్వావగృహ్యతే, నతుదధధా
రణ ఇత్యయమితి వాచ్యతే | * ద్విగుక్తస్యేతి * ధృషస్తస్య కిమ్, ధ
ధాతి, నస్వేనం ధత్రై ఇత్యాదానపి నస్యాత్ అగ్లోపస్య స్థానివత్వేనా
రుషంతత్వాదతపహ * వచనసామర్థ్యాదితి * నిజామ్ * న్లాదితి కిమ్?
నినేజ | * నాభ్యస్తస్య * అభ్యస్తస్య కిమ్? ద్వేషాణి, అవి కిమ్? ద్వే
ద్వేష్టై, పిప్రహణముతోవృద్ధిబుక్కి హలీత్యుత్తరాథమ్, సార్వేతి కి
మ్? నినేజ | * బహులం ఛస్తసీతీత్వమితి * ఏతచ్చ సూర్వేత్తరాన్వయీ |
* ఇయర్తీతి * అభ్యాసస్య ఇయజ్, అభ్యాసాదుత్తరస్యతుగుణః | * ఇ
య్రతీతి * అదభ్యస్తాదిత్యత్ | * అర్యాదితి * గుణోర్తీతి గుణః | * ఆ
రదితి * సర్తిశాస్త్రీత్యజిముదృశోజీతిగుణః, బద్ధఇతి, తనస్తకారస్య యుచ
స్తథోరితిధత్వమ్ | * తుతూర్తఇతి * హలిచేతిదీర్ఘః | * ధనధానేయ *
ధాన్యార్జితేత్యర్థః | * దధతిఇతి * ఛాన్దసత్వాదనునాసికస్యేతి నేహ
దీర్ఘఇత్యాహుః | * జనననఖనామ్ * జన జనవే జనీ పామ్రాభావ ఇ
త్యుభయోరపి ప్రహణమ్, యులాదౌనని సిమానతి | * జజ్ఞతీతి * గమ్యమా
నేత్యుపధాలోపః | * జజాయాదితి * యేవిభాషేతి వాఅత్వమ్, ఏవంజా
యాదిత్యత్రాపి | * జిగాతీతి * బహులం ఛస్తసీతి ఇత్వమ్

శ్చై ఇతి జాషూతా దయః శ్చై

* దివుక్రీడా * ఉదితగ్రంథం త్వాయామిద్వికల్పాక్షమ్ ,
నిస్తాయామిదక్షాం , దేవిత్వా , ద్యూత్వా , ద్యూతమ్ , క్రీడా
యాంధీవ్యన్తి చూణకాః, విజగీషాయాం శత్రుం దీవ్యసి , విజగీషతత్సర్వః,
కాన్తిరిచ్ఛా, ద్యుత్కేవృత్తగ్రహణాత్ । * పిపు * పరిపిషేవేతి * స్థా
దిష్వేవాభ్యాసస్యేతి నియమోనేహ ప్రవర్తతే తస్మాత్క్రితాదిశ్యను
వృత్తిః, అస్యచాస్మాక్రితీయత్వాత్, తేన అభ్యాసస్యపత్వం పరినివి
భ్యత్యన్యేన భవత్యేన । * న్యషేదితి * సివాదీనాం వేతిపికల్ప । * నృ
తీ * ఉదితగ్రంథం శ్వేదితానిస్తాయామిత్తేషిషేధార్థమ్ , యద్యపి సేసి
చీతి ఇహోపకల్పితాన్వసస్య విభాషేష్యనేనైవేష్టం సిధ్యతి తథాపి య
స్యవిభాషేత్యసానిత్యస్వజ్ఞాపనార్థమిదితగ్రంథం తేన ధావితమిభాగాజ
ధియేత్వాది సిద్ధమ్ । * సేసిచి * సతిష్వేతిసన్న్యకతీతి * నిసతిష్వ
తి, నిన్వత్యతి, కర్తిష్యతి, కస్యతి, చిక్తిషిసి, చిక్వత్యతి, ఇత్యాది
జ్ఞేయమ్ । * అనతిష్వతి * అసిచీశుక్తత్వాదిచానిత్యమిత్ । * త్రైస
కుతితి * వాజ్మూత్రముత్రసామి త్రైత్వాభ్యాసలాపా । * కుక * పూతీ
భానః, పవిత్రభానమ్, కుకస్యి భానః, పవిత్రీభవతీత్యర్థః । * పుష్పక
సనే * కాలాత్సాధుపుష్పశ్చయూనేష్యతిసూత్రై పుష్పవితిశతస్త్రీః, స
చాశ్యనిపుష్పంసంజ్ఞాయాంకాపుష్పకమ్ । * వ్రీడ * గురొశ్చ హలత్సప్ర
త్యయేటాప్, వ్రీడా, శుభేతువ్రీడః అతపన వ్రీడమావహతి మేన సన్న్యతీ
తి కాలిదాసః, “ వ్రీడాదిచాభ్యాసగత్వైర్విలిప్యే” ఇతిమాఘశ్ప । * పహ
మహా * పరినివిభ్యత్యన్యో సహేత్యకార ఉచ్చారణార్థఇతి వశ్యమిహభ
వతి * పరిషవ్యాతీతి * పనసహేతీద్వికల్పస్తురాస్యభవతి సహేతశబ్దస్తనిరై
శాత్, కింతు పహమపణిభ్యానైవ స ఇత్యాత్మేయాదయః, సహేతి
నిరైశస్య ఉభయత్రతుల్యత్వేతీష సహేత్యత్ర శపానిరైశపరినివిభ్యత్య
త్రనేత్యర్థ జరతీయమిదం హేయమేవ, తత్త్వంతు ప్రయోగమనుసృత్య మ
హద్భి రేవ నిర్ధార్యమ్, నపుంసకే భావేక్రస్సుసీతం త్వత్తిః అతపన పూ
రణగుణేతి సూత్రై సుహితాగ్ధాస్తృత్త్యర్థా ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ । * జేరతు
రణ * ఋత్యుత్యావృతామిత గుణకృతేనశసదదేతి గుణశబ్దేన భావితస్యని
విభావతపనకృత్త్యర్థ ఇత్యుక్తమ్ । * పాజ్మూత్రముత్రసామి త్రైత్వాభ్యా

స లోపవికల్పః । * ఘాట్ * ప్రసవఉత్పత్తిః , మృత్స్నిహ్లోఘటం సూయ
తత్త్వాది ప్రయోగాభావాత్ప్రాణీతుక్తమ్ , స్వాదయ ఓదితత్త్వం సత్త్వ
మాణత్వాదొదితశ్చేతి నిష్టానర్థమ్ , ప్రసూనమ్ । * వికల్పమితి * పరమ
పీతిశేషః । * నిషేధేపాప్రతితి * పురస్తాత్ప్రతిపేధకాణ్డారమ్భసామ
ధ్యాదితి భావః । * దీజ్ * పశ్చిమీత్యభిప్రాయేణ వ్యాచక్షే । * ప
రస్యేతి * అజాదేరితి * ఉస్సేత్యత్రైవోభయనిర్దేశే పశ్చిమీనిర్దేశో బలీ
యానితి సప్తమ్యాః పశ్చీకల్పనమ్ , అదికిమ్ ? దేదియతే , కిజితీతికిమ్ ? ఉ
పదానమ్ , అభీయత్సేనాసిద్ధత్వమాశంకాహా * పుగ్యటావితి * దిదీయే
ఇతి * పరమపి యణం బాధితానిత్యత్వాదాదాయత్ , సతితుయణి ఈ
కారస్య శ్రవణంసప్యాదితి యుటసిద్ధత్వముక్తమ్ । * మీనాతి * మీఞ్
హింసాయాం డుమిఞ్ ప్రత్యేపణే , ప్రమాయ , ఉపధాయ , ప్రమాతవ్యమ్ ,
ఉపదాతవ్యమ్ । * ఏజ్జి మిత్తఇతి * విచయసప్తమీతేన ప్రాగ్భావంప
శ్చాప్యే, అతోయుగితి యుక్ , ఉపదాయఇతి సిద్ధ్యతి , అన్యథా పరచి
కృతే తత ఆత్మే ఉపదాఇతి స్యాత్ । * అదాపైతి * దీజ్ప్రతిపేధస్థాని
ఘోరిత్యేఇతి సఘత్వమిత్యదితేతి రూపం నభవతీత్యేకే , అనేకైశ్చ —
స్థాఘోరిచ్చేత్యేతత్తు నభవతీదీజ్నుకరణే దారూపాసమ్భవేనాఘుత్వా
త్ , అతపవ ప్రనిదాతేత్వాదా నేర్గదేతిణత్వమపి నభవతీత్యాహుః , అయం
భావః , దోఽనభిజ్ఞాన ఇత్యాదేనాఘోరూపత్వం సమ్భవతి ఆదేవఉపదేశ ఇ
త్యసాన్యవైమిత్తికత్వాత్ , దీజ్స్థు ఏజ్జి మిత్త ప్రత్యయ విషయే ఆత్మం దా
ఇత్యనుకరణే ఏజ్జి మిత్తసాధావత్వాన్నఘుత్వమ్ , ఏవంచ ఘుప్రకృతిత్వ
మపి నాస్తీతి ఇత్యసాన్యప్రసక్తిరితి । * దీజ్ * దీనఃదీనవాన్ , స్వాదిషు
పాతసామగ్ధ్యానిష్టాయామిణ్ , ఇటిహిసతి వ్యవధానాదొదితశ్చేతి న
త్వం నసాన్యితి , స్వాదిషు పాతసామగ్ధ్యాదిద్వ్యవధానేపి నత్వమస్తి
తి నశంకాం ఇష్టానురోధాత్ , డయితఇతి ప్రయోగస్తు భావాదికన్యనిష్టా
నీజిత్యత్ర నిష్ఠేతి యోగవిభాగాదకిత్వే గుణఇత్యాహుః । * మీజ్హింసా
యామ్ * మీఞ్ఇతిక్రీడా । * ప్రాణవియోగఇతి * మీయతే ప్రా
ణైర్వియుజ్యతేఇత్యర్థః । * లీజ్ * లీజ్లేషణఇతిక్రీడా । * యకేతి * సా
ర్వభాతుకే యిగితివిహితేన । * నతుశ్యనేతి * అన్యథా లీజిత్యేవబ్రాహ్మణ్య

దితి ఛావః , య కానిరైశస్య ఫలమాహ * లీలీజోరితి * ల్యపివిలాయ , వి
 లీయ । * ప్రీజ్ * వృణోత్యర్థోవరణమ్ , ప్రీజోవరణఇతి పాద్వదౌ పరిష్క
 మాణశ్వాత్ , వరణేఇతి వక్తవ్యే వృణోత్యర్థఇతి వచనం వైచిత్ర్యార్థం, ప్రీ
 వరణఇతి క్రావ్యకౌ । * మాజ్ * మాయతఇతి * ఘనమాస్తేతీత్వంతున ,
 తత్కాద్ధధాతుకఇత్యధికారాత్ । * పోస్త * అస్తకర్మ వాశనమ్, “ రాఘ
 వస్య శరైర్నైర్నైర్నైరంరావణమాహవే ” ఇతిరాఘవేతి సమ్బధ్యస్తం స్వేతి
 లాణ్యధ్యమైకవచనమ్ । * అభిచ్యతీతి * ఉపసంగాతుసోతీతిపత్వమ్ ।
 * అభ్యష్యదశి * పాక్రిక్రితాదప్యవాయేపీతి పత్వమ్ । * అభినసాచి
 తి * స్థాదిష్యికినియమాన్న పత్వమ్ । * దోఽనఖణ్డనే * అవేతువసర్గ
 ప్రయోగోవైచిత్ర్యార్థః , ఖణ్డనేఇత్యేతావతువక్తేపీష్టసిద్ధేః । * ప్రణిదా
 తేతి * నేగదేతి ఇత్వమ్ । * దేయాదితి * ఏలిజీత్యేత్వమ్ । * అ
 దాదితి * గాతస్థేతి సిహ్లుక్ । * జ్ఞాజనోజా * జానాతి , శితికిమ్ ?
 జ్ఞాతా , జఇతి హ్రస్వాచ్చారణేవ్యతోద్ధ్యోయభీతిద్వైసిద్ధే జాగ్రహణమ
 జ్వప్రతిపరిభాషాజ్ఞాపనార్థమ్ , తేనపాధాతోఽపిబాదేశకృతే గుణోనభవ
 తి , పిబాదేశసాదస్తత్వాశ్రయణంతు ఉపాయా న్తరమిత్యాహుః । * ఇతిశి
 తిక్రతచేతి * ఇతికృత్యుదాహరణమ్ , ఘజీజనః , శితికృతితు జనకః , జనయతీ
 త్యతోఽప్రధావృద్ధా సత్యాం జనీజాపితిమిత్యాన్తి తాం హ్రస్వఇతిహ్ర
 స్వః । * దీపీదీప్తా * ఈదిత్వాన్ని స్థాయామిన్న , దీప్తః , ఏవంపూరిత్యా
 దేరిదిత్వాత్పూర్ణఇత్యాది జ్ఞేయమ్ । * కేచిత్త్తితి * తేహంతుతే ఏశ్వ
 ర్యేతవ్యతే ఇత్యేవ ప్రయోగోనతు తపతీతి । * నన్విక్షతేతి * నిపూర్వా
 ద్విశతేర్లుజిశలఇగుపధేతికన్యః , నేర్విశఇతి తజ్ । * వాశ్యశబ్దే * మన్దివాశీ
 త్యురచ్ , వాశురారాత్రిః । * తితిత్రాయామితి * గుప్తివిగద్యుభిత్రిన్ ,
 తత్రహితజేక్షమాయామితుక్తమ్ । * ఈశిచిర్ * ఈదిత్వాన్నేత్ , శు
 క్తం క్షీన్నమిత్వార్థః । * ననద్ధేతి * నచాధఇతి ధత్వమ్ । * చిశ్ తే
 పదః * తశబ్దఇతి * సామర్థ్యాదాత్మ నేపద ప్రథమ పురుషైకవచనమ్ , త
 శబ్దఇతి కిమ్ ? అపత్థాః । * ప్రణ్యపాదీతి * చిణ్ లుగితి తశబ్దసప్తలుక్ నే
 ర్గదేతి ఇత్వమ్ । * అబాధీతి * దీపజనబుధేతి చిశ్ । * అనోరుధకామే *
 అనోఽపరోరుధ ధాతుఃకామేకామఇచ్చాది వాదిషు పాఠసామర్థ్యాదు

ధాదిభ్యశ్చి శ్చమం బాధిత్యాశ్చకా । * నావ్యమితి * నృజిదృశోర్ముల్య
 మకితీత్యకిత్యేవ విధానాత్ । * లిశ * అతపాదినా అనల్పస్యాల్పభావోఽ
 ల్పీభావః । * లిక్షిష్టేతి * లిక్ సంచావాత్స నేపదస్వితి కిత్వాన్నగుణః ।
 * అవిక్షతేతి * శలభగుపధేతకః । * రాధాఽకర్తృకాత్ * భిన్నక్రమం
 దర్శయతి । * అకర్తృకాదేవేతి * రాధావృద్ధావేవశ్యనితి న్యాఖ్యానా
 మకర్తృకాదితి విశేషణం వ్యర్థంస్యాత్ , వృద్ధావస్యాకర్తృకత్వాత్ , అ
 కర్తృకాత్కామ్ ? శత్రుమపరాధానితి , హింస్తేత్యర్థః , రాధసంసిద్ధాదితి
 స్వాదా , రాధాహింసాయామిత్యనువాదాద్ధింసాయామప్యయమ్ । * ఉ
 దాహణమాహేతి * అకర్తృకత్వ ప్రయోజకస్య కన్యవిదర్థసైతి భావః ,
 అకర్తృకేత్యన్నంతస్య ప్రయోగాదదర్శయతి । * యత్సహ్యమిత్యాదినా *
 కృష్ణాయేతి * రాధీత్యోరితి చతుర్థి । * అపుషదిశ * జిత్యాన్తుణాభావః ।
 * శుష * శౌష్టాశోఽయతి, శ్లిష అలిజ్జ నేతి సూత్రం యోగవిభాగేనవ్యాచక్షే ।
 * శ్లిషణితి * అనిటః శ్లేఃకన్యశ్చ * పతచ్చలైస్సేచ్ శలభగుపధాదిత్యతోఽను
 వతేత్యేతి భావః , అనిటఃకిమ్ ? శ్లిషుదాహేతి భావాదికస్య సేటామా
 భూత్ , అశ్లేషీత్ , శలభగుపధేతి సిద్ధేపునఃకన్యవిధేఃఫలమాహ * పుషాద్య
 జితి * సామర్థ్యాదితి * యదిహి శ్లిషణితి ప్రాప్తవత్కోనియమ్యేన త
 హి యోగవిభాగోవ్యర్థస్యాదితి భావః । * శలభగుపధాదిత్యస్యాపీతి *
 తేనకర్తృణ్యాతాం ప్రభృతివ్యనాలిజ్జనే సిచేభవః నతుకః , సమాశ్లిక్షత
 జతూని కాష్టేరితి , కృప్రత్యయే సతితు సమాశ్లిక్షనైతి స్వాదితి భావః । * ప్ర
 త్యాసత్తావితి * అలిజ్జనంహి ప్రాణికర్తృకం నతు కాష్టాదికర్తృకమితి భా
 వః , శ్లిషశ్చేర్తాలిజ్జనసవ కృతివ్యాఖ్యానఫలందర్శయతి । * కర్తృశీత్యాది
 నా * అస్తిత్వాతామిత్యాదౌ యద్యపి కృసిచోర్విశేషానాస్తి కృస్యాచీత్యకా
 రలోపాత్తథాపిథాసాదావస్యైవ విశేషణిధ్వనయన్నదాహరతి * అశ్లి
 ష్టాః * అశ్లిష్టమితి * న్యాసకారాదయతి * తథాచ తత్తతేభీత్యక్ర
 త్తి వర్తమానేక్రోధవతి , ఆదిత్వాన్నిష్టాయాన్నేత్ , స్విన్నః , విభాషాభా
 వాదికర్తృణోః , స్విన్నం స్వేదితమిత్యాది । * పిఘ * సంరాద్ధిర్నిషత్తిః
 ఉదితోవేతిత్వానామిడ్వికల్పః , ఇట్వత్సేరలోపుపధాదితివాకిత్యమ్ , సిధి
 త్వా సేధిత్వా సిధ్వా । * ప్రామాదికృతి * ఉదిత్యేత్యనువాదైషు సిధ్య

తే:పాతొవ్యర్థస్వాదితిభావః । * రథాదిభ్యశ్చ * స్వరతి సూతీత్యతోవే
త్యనువర్తతే యోగవిభాగో వైచిత్ర్యాద్ధః, గణనిర్దేశాద్యజ్ఞుకిరారభితే
వ నతురారధ్యేత । * నేట్యలిటి * ఇటీతకిమ్ ? రథకః, అలిటీతకిమ్? రరథ
వ, నుమిక్యతే సంయోగాశ్చరత్వేన అకిత్వాన్నలాపోన । * సంస్థేతి *
నశేచ్ఛీతి కుశ్వుమిహనశజ్యమ్, పదాన్తపవతిద్విధానాత్, అస్యధానస్వం
నస్త్రిరిత్యాది నసిధ్యేత్ । * ప్రణశ్యతీతి * ఉపసగ్గాదనమాసేపీణత్వమ్,
* నశేః * నభాభూపూకమిగమిశ్యతో నేత్యనువర్తతేతదాహా * ఇత్వంన
స్వాదితి * షస్యేత్తుకైపి పదస్యేత్యస్య విశేషణేన మాన్తస్యేతిలాభాదన్తగ్ర
హణం వ్యర్థంసత్ జ్ఞాపయతీత్యాహా * భూతిపూర్వేత * కాష్టానామితి *
కరణస్య శేషత్వపివత్తాయాంచస్త్రీ । * తగ్రస్థేతి * అనుదాత్తస్య చమూప
ధస్యేతి వికల్పేనామాగమః । * రథాదయితతి * రథనశశ్చపద్యపమృహ
ముహస్టుహస్తిహిత్యర్థః । * శము * ఉదిత్వాత్ క్త్వాయాం కేట్, శ
మిత్వా, శాన్త్యా, యస్యపిభాషేతి నిష్టాయాననిట్, శాన్తః । * బ్రము *
అనవస్థానే * శేషమితి * శ్యనిదీఘాకలుజీ అచ్చవిశేష ఉక్తస్తతోఽన్య
దిత్యర్థః । * చక్షణ్యేతి * మోశ్చేచ్ఛీతిగుప్తనత్వైకృతే ఇత్వమ్ । * శ
మాదిపాత్యతి * శమిత్యష్టాభ్యామిహణ్ । * శమాదయితతి * శముత
ముదముశ్రము బ్రము క్షముస్థమునుదిత్యర్థః । * యసోఽను * అశ్రేనద
న్తి — యసిత తేనాన్తు తితస్సనుఃవియమార్థమిదం సావసగాద్యనశ్చే
శ్శముర్వకాదేవేత, ఏవంచ పూర్వసూత్రేఽనుపసగ్గాదితి గ్రహణముత్త
రగ్రహ యసశ్చేచ్ఛీతి గ్రహణం త్యక్తుంశక్యమితి । * దాహేపతిత్యతి * పు
ష్కరాహిత్యప్తిన్నేవ గణపరిశీత్యర్థః । * అజర్థమితి * దాహేపతితస్య
తు సిజైవభవతి ఆవోహీత్,

— వ్రీత్తి దివాదయః ౯ —

* ఘృత్ * సున్వితతి * లాపశౌచస్యైతికారస్య వాలోపః ।
* సునవానీతి * అమృతమస్యైత్యాదికృతే హుశ్చు వోరితి యణం బాధి
త్వాపరత్వాద్వణః । * సునోతేన్యసనోః * నరపరేత్యతోనెత్యనువర్త
త ఇత్యాహా * షోనస్వాదితి * ననితు అభినుసూః సన్నస్తాత్కావ్యతోలా
షేరుత్వేదీర్ఘః, సుసూషతీత్యేతత్తునోదాహరణమ్, స్థాతిశ్యోరేవ షణీతి ని

యమేవైవ షత్వాభావసిద్ధేః, ఏతచ్ఛ కాశికాయాం స్పష్టమ్ । * చిత్తో *
 చయనం రచనావిశేషః । * విభాషాచేః * చజోరితినూతా త్కురనువ
 తతే, సకలితోర్జైరిత్యతస్క లిటోరితిచ, సన్యుగాహరణం చికిషతి,
 చిచీషతి । * ఋతశ్చసంయోగాదేః * ఇట్యునివేత్యతః ఇట్ వేత్యనువర్త
 తే, లిక్ సిచోరితి సూత్రా దాన్త నేపదేష్వితిచతనాహ । * ఇద్వాస్య
 త్తజీతి * తజీకిమ్ ? అస్తార్జీత్ । * బభూభతతంభ * భూధాతోస్తనోతే
 శ్చ ఫలిశ్చభావోనిపాత్యతే, “త్వంహి హూతావ్రథమోబభూభ,యేనా
 స్తరిక్షముర్వాతతంభ” భాషాయాన్తు బభూవికతేనిభ, “జగృష్టా తేనక్షిణ
 మిస్త్రిహస్తమ్” భాషాయాం జగృహిమ, వృణోతెస్థలికా దిసూత్రేణ
 ఇన్న పెథ సిద్ధేపి నిగమేషవని పెథోనాన్యత్రైతి నియూర్థం వనర్థగ్రహ
 ãం వనర్థత్వంహి జ్యోహిమ్, భాషాయాం వవరిభ, వవృషే । * లిజ్సి
 చోః * వృణిత్యత్యనువర్తతే, ఆస్త నేపదేషుకిమ్ ? అవారీత్, అవారి
 స్టాం, అవారిషుః, సిచిచపరస్తైపదెష్వితి నిషేధాదిహ వృణోతేవేతి నదీ
 ర్ఘుః । * హినుమీనా * ప్రమీణాతి । * హేరచజి * జైఘీయతే, అచజీతి
 కిమ్ ? అజీహయత్, ఇహణ్యస్తస్యధాత్వస్తరత్వాత్రైవలస్య త్వభ్యాస
 నిమిత్త ప్రత్యయపరత్వాభావాత్కుత్వప్రాప్తిరేవ నాస్తీత్యచజీతి నిషేధా
 వ్యర్థస్క జ్ఞాపయశిశ్యశిశ్చిసాపి కుత్వం భవతీతి, తేన జిఘాయ యిషతీ
 త్యాదిసిద్ధమ్ । * ఆపు హీతి * సంయోగపూర్వత్వాదుతశ్చ ప్ర్యయా
 దితి హేలుకాన్ న । * రాధోహింసాయామ్ * అత ఇత్యనువర్తనానేపి
 సామర్థ్యాదకారమాత్రం స్థానిత్వేనాశ్రీయతే । * అశ్నోతేశ్చ * తస్మా
 స్మ ఉత్యనువర్తత ఇత్యాహ * దీర్ఘాదితి * శ్చ వికరణ నిర్దేశకిమ్ ? క్రా
 దెరశభూజన ఇత్యస్యమాభూత్, అశ ఆశతుః । * ఇద్ధిహ * శూలెనధృ
 ష్టాతి ప్రగల్భతఇతి శూలధృక్ శూలధృహ, ఋత్విగ్ధధృగితి క్షిప్రోవిధానా
 దన్యత్రాపి పదాన్తవిషయేకుత్వమ్ । * దమ్భుదమ్భునే * లోక వశ్చ
 నాయ విహితకర్తృనుష్టానం దమ్భుః । * తృప * అయంసేటకః, అనుజా
 త్రైషు శ్యనానిర్దేశాత్ । * అహవ్యాప్తా * అస్తాదృహలోణ్యోతి, అ
 హ్యితి తస్మాదిత ఉదాత్తమథాహ్రస్వమిత్యత్రాస్తాభిరుపపాదితమ్,
 అన్యేత్వాహుః — శతచక్రంయో హూయై వర్తనిత్యత్ర అహ్యితి

సత్త్వస్తమేవ, ఘోషితీతి గుణస్తు అహిశబ్దస్య ఛాదనత్వాన్నేతి । * రి
క్షి * పతేషద్ధాతవః, పక పవాజాదిరితిమతేతు పఞ్చధాతవః.

శ్రి ఇతి స్వాగయః శ్రి

* తుదతీతి * పరమపి లఘూపథగుణం బాధిత్యా నిత్యత్వాశ్చ ఇత్యేకే —
అక్ష్మసూహపరిభాషయా గుణోనప్రవర్తత్యేనే — । * భ్రష్టపాకే *
భర్జనరూపః పాకో శ్రధాత్వస్థానత్వోననాదః పాకస్తత్రప్రయోగాభావాది
త్యాహుః, భ్రష్టోత్తీకేహంచిత్యాతేతు — ఓదితశ్చేతినిష్ఠానత్వప్రసక్త్యాభి
ప్రేః, భృష్టనానితినసద్భ్యేత్ । * భ్రష్టోరోపథయోః * రమకారఉచ్చారణా
ర్థః, రమిత్యసృలన్యదఃపరత్వే రోపథయోరితిషష్ఠీనిరైశస్యవైయర్థ్యమా
శబ్దాహ * నివృత్తిరితి * అయంభావః — స్థానవిశేషలాభాయ మి
త్యస్యరణాన్నరోపథయోః స్థానే రిమ్భవతి, యద్రూపనిధానితస్థానస్థ
స్థానినిర్దిశ్య విధీయతే సతత్ స్థానే భవతి యథాఇకోయణవీత్యాదౌ యణా
దిః, ప్రకృతేతు రమోనిర్దిష్టస్థానికత్వాదోపథయోః స్థానేనభవతి, ఏవంచా
స్యాదేశాగమత్వే భవతోయథాశ్చవిప్రశ్యయోగమత్యేఇతి, అన్యేత్వే
జాద్యగ్వ్యాఖ్యానమయ్యుక్తమితిమత్వా ననఃక్తివీత్యవోలాపమనువర్త్య భ్ర
ష్టోరోపథయోగ్లోపః, రిమ్తు అగమపవేత్యాహుః । అపరేతు — భ్రష్టోర
సరస్యతరస్యామిత్యేవసూత్రమస్తు, రసః ఋత్వోచ్చేదః, రసఇతి రేఫాకా
రసకారాణాం యస్మిన్తస్రస్య ఋత్వత్యోదేశస్సాన్విత్యర్థః, తతశ్చాకిజీతి
భర్జకో, భర్జనం, బభర్జైత్యాదిసిధ్యతి, ఋకారాభావపక్షేతు భ్రజ్జకో, భ్రజ్జ
నం, బభ్రజ్జైత్యాది, కిజీతితు ఋకారపక్షే భృష్టేర్భృజ్యాదిత్యాది, తదభావే
సమ్మునిసారణేనతి తదేవరూపమ్, ఏవంచ బరీభృజ్జత్యైత్యాదౌ రికోరేఫస్య
నివృత్తిం వారయితుమనుదాత్తోపదేశ ఇత్యతఉపదేశగ్రహణమనువర్త్యమి
దానీంతు నానువర్త్యమ్, కిజీతి రమాగమం బాధిత్యా సంప్రసారణమితిపూ
ర్వవిప్రతీషేధశ్చ నవక్రవ్యఇతి మహదేవలాఘవమిత్యాహుః, ఇదంచ రసా
వర్ణననాన్విధిమితి వార్తికాశయవర్ణనమేవ నత్యపూర్వమ్, వచనాది
త్యవ్యవాఋవచనాదితిభేదః, భాష్యకారైస్తు సూత్రం భిద్యతే యథా
న్యాసమేవాస్తితి వదద్భిరస్యాం కల్పనాయాం దుష్టత్వం సూచితమ్,
తద్వ మనోరమాయాం స్పష్టమేవ, తథాహి రేఫాకారసకారసముదాయ

స్వ ఋభావేపశ్చదోషః, అపిల్లిటి, బభర్జతుః, బభజాఃరిత్యాదీష్యతే బ
భృజతుః బభృజారిత్యాదిస్యాత్, నచాత్రగుణేననిర్వాహః, ఋభావేనతి
అసంయోగాల్లిటికదితి కిన్వప్రవృత్త్యా తన్నిషేధాత్, సనీవనైతీహిక్లాప్త
ద్భృభక్షతీత్యాదిరిష్యతే, విభృక్షతీత్యాదిస్యాత్, ఋభావే హలంతాచ్చేతి
సనఃకిత్వప్రవృత్తేః, లిజ్సిచోస్తజిభక్షీష్ట, అభప్తేత్యాదీష్యతే భృక్షీష్ట అ
భృష్టేత్యాదిస్యాత్, లిజ్సిచావాన్త్య నేపదే ప్లిట కిత్వాత్ గజంతాచ్చజి అ
బభర్జదీతీష్యతే అవీభృజదిత్యపిస్యాత్, ఇరరా రానుపవాదత్వేన ఉర్ ఋదితి
ఋత్వప్రవృత్త్యాసస్పల్లఘునీత సన్నద్భావాన్సన్యగితీత్వే దీర్ఘో లఘోరిత
ప్రవృత్తేః, యద్యపి ఉర్ ఋదిగ్యస్త్యైః వైకల్పిక త్యాదబభజాదితి సిద్ధ్యత్యే
వ తథాపి పక్షే అవీభృజదిత్యనిష్టంస్యాదితి బోధ్యమ్, ఋజిభృజే భజాన
ఇతి భావదేస్తాద్భవం రూపమిష్టమితిచెత్తైవమ్, భర్జనార్థేహ తాద్యగూ
పం ఇష్టం నతు పాకసామాన్యే ఉభయోరేకార్థత్వాభ్యుపగమేపి పాదీనా
శ్చత్వారో దోషాస్తు దృఢాపవ, నహి తేపి ధాత్వవైరణి సుపరిహారాః, అ
పిల్లిటిభృజేరపి ధాతోర్గుణాభావాదనుదాస్తత్వేనాత్మనే పదిత్వాచ్చబభర్జ
తురిత్యాదిరూపస్య తేనాప్యసిద్ధేః, తథాభృజేరుదాత్తత్వేన తతఃపరేషాం
సన్నిజ్సిచామిదాగనుభ్రావ్యాత్, విభక్షతి, భక్షీష్ట, అభప్తేత్యాదిరపి
తేన నసిద్ధ్యత, ఏతేన బ్రహ్మైర్భృజిరాదేశఇతి పక్షోపనిరస్తః పూర్వోక్త
దూపగణప్రసక్తాత్, కించ అస్మిన్ పక్షే యిష్టుకిఅథికోదోషః, వధాదే
శవత్సాభ్యాసస్య భృజ్యాదేశే పునర్ద్విర్వచనస్య దుర్లభత్వాత్, ఘానివ
త్వేనానభ్యాసస్యేతిరిషేధాత్, స్వీకృతేపి ద్విర్వచనే రగ్రిగ్రికోఽభ్యాస
స్య స్మరైవేత రుగాదిరహితం బాభర్జితా, బాభర్జివ్యతీత్యాది రూపం వైవ
సిద్ధ్యేత్, యదితు లాఘవ పక్షపాలేన స్వాతంత్ర్యం చిక్షీర్వ్యతే తహిన్
బ్రహ్మైరసారితి పరిత్వారసితి సముదాయస్య అరెవ విధియతాం తథాచ న
కోపి దోషఇతి, అయినాత్రసక్త్యాః — “ రసఋచ్చేదపిల్లిటస్పలిజ్సి
చ్చజ్జరణీతుతే, దోషో బ్రహ్మైర్భృజౌచైవ దోషాయజ్ లుకిచాధికః । పా
భ్యసస్యహి భృజ్యావో భవేథం తేర్వధిర్వధా ॥ ద్విత్వం పునర్మలభ్యేత
ఘానివత్వాద్వధేరివ । తప్తాదస్తు యథావ్యాసంస్వాతత్రైస్త్రిపురసారితి ॥ ”
* పూర్వవివృతిషేధేనతి * నిత్యత్వాదిత్యపి సువచమ్, నచ సంప్రపారణా

తూర్వం ధాతు రెఫస్య పశ్చాత్తు రమాగమరెఫస్యేతి శబ్దాంతరప్రా
ప్ర్యా సంప్రసారణస్య నిత్యత్వం నేతి శబ్దాంతమ్, అత్యోనురోధన కృతాకృ
తప్రసక్తి త్వేవాపి క్వచిన్నిత్యత్వస్వీకారాత్ । * విజఇట్ * ఇహపృథ్విర్య
స్యేతి సూత్రాత్పక్షాకాంక్షత్యా యస్యాదిరిత్యనువర్తతే తేన ఇడాదిప్రత్య
యో లభ్యతఇతి మనోరచాయాంస్థితమ్, నవ్యాస్తు — ఇహ ఇడిత్యనేన
ఉత్తమైకవచనం నగృహ్యతే, తథాచనతి విజిషీయేష్యతే వ స్యాన్నతు ఉ
ద్విజితేత్యాదౌ తతశ్చేష్టసిద్ధ్యర్థమిడాగమోగృహ్యతే తస్యతుజిత్యం వ్యర్థ
మ్, తన్నిమి త్రగుణస్యాప్రాప్తై రతోలక్షణయా ఇడాద్విగృహ్యతే, ఇ
ట్ప్రత్యయస్యాదిరితి ఫలితార్థకథనమిడాదిప్రత్యయో జిద్విదితి, ఏవంచ ఇడా
దిరితి, లాభాయ యస్యాదిరిస్యనువర్తన క్లేశోన్యర్థపవేత్త్యాహుః — ఇహఽ
విజీతి తుదాదిః రుధాదిశ్చ గృహ్యతే నతు విజృంభగంభవఇతి జుహూనా
త్యాదిర్వాక్యభావాత్, యస్తత్ర హరదత్తేన జుహూనాత్యాదేరగ్రహణే
హేతురుక్తస్తస్యానిత్వాదితి తదయుక్తమ్, క్రాద్వినియమేన లిటి ఇట్సుమ్
వాత్, నచ తత్ర కిత్వేన గతార్థత్వాదిటోజిత్యం వ్యర్థమితివాచ్యమ్, అపి
ల్లిటఃకిత్వేఽపి వివేజిత్యేత్ర పిత్వేన కిత్వాభావాత్ । * వద్రశ్చేతి * అ
త్ర నవ్యాః — వద్రశ్చేత్యాదౌ లిట్యభ్యాసస్యేత్యభ్యాసావయవయోర్ద్వ
యోరపి యణోస్సంప్రసారణప్రసక్తౌ పూర్వస్య యణోనిషేధాయ నసం
ప్రసారణఇతి సూత్రం స్వీకృత్య తతశ్చాత్పతపవ జ్ఞాపకాత్పరస్య ప్రథమం
సంప్రసారణమితి పరికల్ప్య ఆపాదపరిసమాప్తై రక్షాధికారఇతి పక్షమభ్యు
పగమ్య ఉరదస్యస్యాక్షాక్షిప్తప్రత్యయ నిమిత్తకత్వ స్వీకారానచజవరిష్టన్ని
తి స్థానివద్యావప్రవృత్త్యా సంప్రసారణ పరత్వమాశ్రిత్య వకారస్య సంప్రసా
ణనిషేధకథంచిదుపపాద్యతే, పరస్య సమ్ప్రసారణం పరస్యయణస్సంప్ర
సారణమితివాసూత్రితేతు పరపైవ సమ్ప్రసారణం నతుపూర్వస్యయణ
ఇత్యర్థలాభాదుక్తక్లేశం వినైవ వద్రశ్చేత్యనభిత్వాది సర్వం సిద్ధ్యతి, స
వైవం లిటివయోయఃవేఞ్ ఇత్యత్ర సమ్ప్రసారణనిషేధాయ నభోను
స్మత్తిర్ను లభ్యేతఇతి వాచ్యమ్, నలిటివయోయఇతి సూత్రకరణే బాధకా
భావాన్న సమ్ప్రసారణఇతి యథాశ్రితసూత్ర ప్రణయ నేత్వంతతోగ
త్వామాత్రాద్వయస్యాధికార్యావ, ఏవంచ లఘూపాయేనేష్టపిష్టౌ నస

ముక్తిసారణ్యతి సూత్రాగ్రమోజ్ఞాపయతి నిమిత్తభేదాభావే స్థానభేదే
పునరపి కార్యప్రసర్తత్యతి, తథాచ సుఖ్యపాస్య ఇత్యాదౌ ఉకారాత్ప
రస్య ధకారస్య ద్విత్వైకృతే పునరుకారాత్పరస్య దకారస్యపి ద్విత్వమితి
ప్రక్రియాకారాది వ్యాఖ్యానం సూత్రకారాభిప్రేయేష, యదిస్థానభేదేపి
నిమిత్తైకైకార్యాప్రవృత్తికృచిత్వశ్చైతత్త్రైకు జ్ఞాపకసిద్ధం నసర్వత్రైతి
హోష్యపరిహ్రియతామిత్యాహుః । * అనన్తీపితి * ఉదాత్తాశ్చైత్యేత్థ,
పదప్రజేతి వృద్ధేనేకతీతి నిషేధః । * అనన్త్యనితి * సూరితసలూపః, ప్ర
శ్నేతిహః, వధోరిహికః, తతఃసస్యచన్విమ్, నచాస్య శకారస్య కథంలాపఇ
తివాచ్యమ్, ధాతుపాతేన కారస్య పాతాత్, తదాహుః — ‘న కారిజావ
సుస్వారివజ్ఞానా యులిధాతుషు, సకారజన్మకారశ్చయోవర్తస్తవర్తజః’ ఇ
తి । * వ్యచ * వ్యాజీకరణం ఛన్దకగణమ్ । * పర్యవసానేనీతి * ప్ర
సజ్య ప్రతిషేధేహివాకిభేదోఽసమర్థ సమాశ్చ ప్రసజ్యైతేతి భావః ।
* కృత్వాత్రపిషయత్వాదితి * తేనోద్విచితా ఉద్విచినుమిత్యత్ర సమన్వ
సారణం భవిష్యతి, వ్యచిష్యతీత్యాదౌ తిజ్జిషయే నసన్మువతి వివాచ్యే
త్యత్ర కుటాదిత్వేజాతేపి నక్షతః, గామకటాదిభ్యఇతి సూత్రైఅభిహి,
ప్రత్యయాజితస్సృరితుక్తత్వాత్, ఉత్తమైణలితుణీత్వాభావపక్షే జిత్యా
త్సమన్వ సారణే వివ్యచేతి నసిద్ధ్యేదిత్యనసీతి పర్యుదాన ఆరశ్యకఇతిబో
ధ్యమ్ । * ఉచ్చిఉచ్చే * ఉచ్చీచివాసే * ఇమాభ్యాదిగణైవ్యాఖ్యాతౌ,
ఇహపాతస్తు ఉచ్చతీఉచ్చ స్తీత్యత్ర ఆచ్చీనద్యోరితినుమిక్వల్పార్థః, పూర్వ
పాతస్తు స్వరార్థః, తథాహి — ఉచ్చతి ఉచ్చతీత్యాదౌపిద్వచనేశప్తిబా
దీనాం పిత్యాదనుదాత్తత్వేధాతు స్వరేణాద్యుదాత్తం పదమ్, శేతుప్రత్య
యస్వరేణ మధ్యోదాత్తమితి, నచసతిశిష్టస్వరబలీయస్వమన్యత్ర వికరణే
భ్యఇతి వక్ష్యమాణత్వాత్కథమిహ మధ్యోదాత్తతేతి వాచ్యమ్, కురుత
ఇత్యాదౌ తపాదః వికరణాత్పరత్వేన తత్స్వరసోదాత్తస్య వికరణస్వ
రాపేక్షయా ప్రబలత్వేపి శస్యధాతోఃపరత్వేన ధాతుస్వరాపేక్షయా శ
స్వరసోదాత్తస్య ప్రబలత్వాత్ । * ఉపలక్షణత్వాదితి * ఆతపవాదుపధ
స్యచేత్ అశ్మో తే రే వేతి నియమమాశ్రిత్య ద్విహల్లిహణం భాష్యకారైః
ప్రత్యాఖ్యాతమ్, అన్యథా తన్న నన్యచ్ఛేదితి భావః । * ఆనశ్చేతి * త్తన్న

చచ్చితి పర్యదాసాన్నామ్, నవ్యాస్తు — ఋచ్చత్ర్యూతామితలత గుణవి
 ధాన సామధ్యాదామధావః సిద్ధతతి ఇజాదేరితిసూత్రే అన్యచచ్చ త్యేతత్
 సప్త ప్రతిపత్యమిత్యాహుః, అన్యేతు — ఋచ్చత్ర్యూతామితలత తా
 దాదికఋచ్చేరితి సర్వైరేవ వ్యాఖ్యాతతాన్వదాన్తరేపి ఋచ్చిరస్తీత్యను
 మీయతే తద్ధాతోస్తు లిట్యామ్ని వారణాయ అన్యచచ్చ త్యేతదావశ్యకమి
 త్యాహుః । * మిచ్చ * ఉత్ర-ట-శ్లైశ ఉల్లై-శః । * ఋచస్తుతా * ఋచ్య
 లే స్తూయతే దేవతాదికమనయేతి ఋక్ బాహుళకాదిహ కరణేక్ష్విప్ * లో
 భితా * లోబ్ధ్వితి * తీషణహేతివేత్ । * శిశుంనవిప్రితి * నశబ్ధివా
 క్థ విప్రిః బ్రాహ్మణాః శిశుమివమతభీరిహన్తి, హింసన్తిన్యూనీకుర్వన్తీ
 త్యర్థః । * ఛతీహింసాగ్రన్థనయోః * ఈదిత్ర-రణం శీ్వదితో నిష్టాయా
 మితీన్నీ షేధార్థం, యద్యప్యస్య వేటక త్యాన్ని ష్టాయామిన్నీ షేధసిద్ధ్య
 తి, తథాపి యస్యవిభాషేత్యస్యానిత్యతాం జ్ఞాపయితుమీదిత్ర-రణమ్, తే
 న “ధావితమిభ రాజధియా” ఇత్యాది సిద్ధమిత్యాహుః । * కురశబ్దే * కరోతే
 రేవేతి * సుప్రసిద్ధత్వాత్, కుర్యాదిత్యుక్తేహి లోకానాన్యభిషోపస్థి
 తిర్భవతి నత్యసేతి భావః । * మురసంవేష్టనే * ఇగుపథలక్షణకః, ము
 రోద్యేః, మురారి ర్విష్టుః । * యురవిలెఖనే * విలెఖనం ఛదనమ్, కే
 తా-యురతి, ఇగుపథేతి కః, యురశ్శస్త్రమ్ । * తిలన్నహనే * తిలతి,
 ఇగుపథేతి కప్రత్యయేతిలః । * తిలగతో * తెలతీతిశపి । * లిఖ అక్షరవిన్యా
 సే * లిఖతుం లిఖన్యతీత్యాది ప్రయోగగపామ్రాదికః, యత్తు — కైశ్చి
 త్గుటస్యాదిగకుటాదిః కుటటిదిర్యేపాంతే కుటాదయః, కుటా దిశ్చ కుటా
 దయశ్చ కుటాదయ ఇత్యేక శేషం స్వీకృత్య లిఖతుమిత్యాది నమర్థితం త
 దనత్ లెఖతా లెఖన్యతీత్యాదౌ గుణనిషేధావతైః, నచేష్టాపత్తిఃవృత్తి
 కారహరదత్తాదిగ్రన్థవిరోధాత్, గాజ్జీఖాదిభ్యుత్తేవ సూత్రితవ్యే కుటా
 దిభ్యుత్తే పతనస్య స్వారస్యభజ్ఞాపత్యైశ్చ, కించ శకునిష్వాల్లిఖనేతి సా
 త్రప్రయోగోప విరుధ్యత్యతి పాగ్రేవోక్తమిత్యాహుః తావత్, లిఖాపయ
 తి ప్రయోగస్తు మనోరమాయామిత్థం నమర్థితమ్, అవనం ఆక్షణపాప్రిః
 లిఖన్య జిహ్విలిఖాపస్తం కరోతీతి । * స్ఫుట వికసనే * స్ఫుటత్యభ్యో-
 ప్పాదిస్తాః, నచ పదస్ఫుటవాక్య స్ఫుటాదిభాదేన లక్షణభిః । * కన

మఠే * కుటూదికార్యాభావేపి తూన్తానురోధేనాయం కుటూకా పరితౌభ్యా
 దా పరితస్య పునరత్రపాతశ్చ తరినుమ్వికల్పార్థః, పూర్వం పారమ్మ ఉభృతీత్యా
 దా వివక్షా తీత్యాదావాద్యుదాత్తార్థః । * స్ఫురతి స్ఫులతోఽః * సివాదీనామి
 త్యతో వేత్యనువర్తనాదాహ * పత్వం వాస్యాదితి * పరిణా తేతి * శ్రుక్వః కితి
 తిన్నీ షేధః । * మ్రియతేలుణ్ లిజోశ్చ * చాచ్ఛితఇత్యనుకృష్యతే
 తదాహ * శితశ్చ ప్రకృతీభూతాదితి * తజితి * అత్త నేపదమిత్యర్థః, తె
 నమ్రియమాణ్యతి సిద్ధమ్ । * స్వరార్థమితి * మాహిమ్యుతేత్యత్ర తాస్య
 నుదాత్రైబ్బిదమపదైశ్చ పార్వధాతుకమనుదాత్తమిత్యనేన జితసపరస్యలాదె
 శ పార్వధాతుకస్యానుదాత్తత్వైకృతే ధాతురుదాత్తః జిత్వాభావేతు ప్రశ్న
 యస్యాదాత్తత్వై ధాతురనుదాత్తస్సాన్యత్, నచసజ్జ్ఞోపస్యాసిద్ధత్వాత్ జితః
 పరత్వం లపార్వధాతుకస్యదురుపపాదమిత తస్య కథమనుదాత్త తాస్యాదితి
 శబ్దాన్యమ్, జిత్వపామధ్వాన్యజ్ఞోపస్యాసిద్ధత్వం వేతిసువచత్వాత్, అమృ
 తేత్యత్రాదాగమన్యైవోదాత్తత్వాత్, మృజోజిత్వస్య నకిచ్ఛేన్న్రియోజన
 మిత్యన్న్రివారణాయ మాహిమ్యుతేతి మాజనప్రయోగే తిజతజిత్యతిజ నైవిఘ్న
 తేపి జిత్వం వ్యర్థమెవస్యాదితి హి శబ్దప్రయోగః, హి ప్రయోగేతు హి చేత్యనేన
 తిజ నైవిఘ్నత నిషేధాదివ్యస్వరస్సధ్యతీతి బోధ్యమ్ । * రిపిగతా * పరత్వా
 ల్లఘూపథగుణస్యాదిత్యాశబ్దాగ్రయామాహ * అన్తర్జ్ఞత్యాదితి * కింతా
 లవనే * ఉపాత్ప్రితియ త్నే తిసూత్రాదుపాధితివర్తతే, లవనేకిమ్ ? ఉ
 పకిరతి । * హింసాయాం ప్రతేశ్చ * చాదుపాత్, “ఉరొవిదారంప్రతివ
 న్గరైసప్తైః” ఇతిమాఘః, కర్మణిలిట్, ఋచ్ఛత్రామితిగుణః । * దృ
 ఙ్ ఆదరే * “తథాద్రియవై నబుధాన్సుధామపి” ఇతిశ్రీహంసః । * ప్రచ్ఛజ్ఞే
 ప్సాయామ్ * జ్ఞాతుమిచాచ్ఛజ్ఞేప్సా, అత్ర జ్ఞపిజ్ఞానే, అప్జ్ఞప్యథామిత్
 అత్రలోపశ్చత్యభ్యాస లోపః, ఋల్విప్రచ్ఛకః, పృచ్ఛాశబ్దాత్తత్రారోప
 తి నిజన్తాత్ ఋల్వితు పృచ్ఛకః పృచ్ఛాశబ్దస్తు భిదాదెరాకృతి గణత్యా
 దజి పమ్మి సారణే బోధ్యః । * కిరాదయోవృత్తాఇతి * ఏలేవ భూషా
 కర్తృకిరాది సవామితి వక్ష్యమాణయన్ విణాదినిషేధనాన్తరేణాదయోవృత్త
 తై, కిరశ్చ పశ్యుభ్యత్యత్యత్ర పశ్యుభ్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్యత్య
 భూషాది బోధ్యమ్ । * నవర్తితేతి * విభాషాన్యజిద్వజ్జిదితిభివేద్య * విజ్ఞాన

తా * తుదాదిపాఠసామగ్ధ్యాదాయప్రత్యయాన్తాదపిశోనతు శబ్ద, లేనవి
 చ్చాయస్తీవిచ్ఛాయతీతినుమ్యవకల్పః, కేచిత్తు — తుదాదిపాఠసామ
 గ్ధ్యాదాయప్రత్యయస్య పాక్షికత్వం స్వీకృత్య విచ్ఛతీ విచ్ఛస్తీతినుమ్య
 వకల్పం, విచ్ఛతీ విచ్ఛతః విచ్ఛస్తీత్యాది రూపాణి చోదాజహుః లేహంతు మ
 తే తుదాదిపాఠస్య కేవల చరితార్థత్వాదాయప్రత్యయాన్తాచ్ఛబేన, లే
 న విచ్ఛాయస్తీతి నిత్యమేవ శబ్దనోరితినుమ్ । * పరితస్యోతి * అస్మిన్నే
 నగణే పరస్మై పదిషు పరితస్యోతిత్యర్థః । * తదర్థఇతి * పూర్వంపాఠస్తు సం
 శ్లేషణకర్తృభిప్రాయేపి పరస్మై పదార్థః । * పిచక్షరణే * పిచిరితకేచి
 దిరితం పఠన్తి, తత్తుఫలాభావాదుపేక్ష్యమ్, ఇహలిపిసిచిహ్వశ్చేతి చైర
 స్వీధీయతే సచాప్రాప్తవిధిః, ఇరిత్యేతు పికల్పేన ప్రాప్తా నిత్యాధౌవి
 ధరితి ఫలాభావః । * పింశత్వతి * దీపయత్విత్యర్థః .

— శ్రి ఇతి తుదాదయః శ్రి —

* రుధిక్ * రుధాదిభ్యశ్చమ్ * ప్రత్యయత్వేపి మిత్యాదవ్యాదవః
 పరః, ప్రత్యయ సంజ్ఞాఫలంతు శస్యతస్సంజ్ఞాశస్యోచ్చారణంతు శ్చ సోర
 ణ్లోపశ్చాన్మలూపఇత్యత్ర విశేషణార్థం, నతుసార్వధాతుక సంజ్ఞార్థమ్,
 ఫలాభావాత్, సచాపితాస్సర్వధాతుకస్య జిత్యేగుణనిషేధఃఫలమితీశ్చ్య
 మ్, ఇగన్తస్యాజ్ఞత్వాభావాత్ । * అరుణఇతి * సిపిదశ్చేతిరుర్వా, ఏవ
 వాభినఇత్యత్రాపి । * ఉభృదిర్ * ఉకారఃక్త్యామిద్వికిల్పార్థః పృ
 త్వా ఛర్తిత్వా ఇట్పత్నైవక్త్యాసేడితి కిత్వనిషేధాన్యః । * శ్చాన్మలో
 పః * అస్యముఖ్యోదాహరణం అనక్తి భునక్తి, శ్చాదిత్యుత్సృప్తమశా
 రానుబద్ధస్య శ్చ మోగ్రహణమిత్యాహ * శ్చ మఃపరస్యోతి * ఏవంచయ
 జయూచేతి విశ్చ శబ్దస్యామినుటి విశ్చ నామిత్యత్ర లక్షణ ప్రతిపదోక్త ప్ర
 త్యయ గ్రహణ పరిభాషయోఃప్రవృత్త్యా నలూపశ్చైకేవ వాస్తీత్యామః ।
 * ఇదైఇత్యే * శ్చ మోనకారస్యానుస్వారపర నవశౌ అనిదితామితి న
 లూపస్తు నభవతి, అల్లోపస్యాసిద్ధపదత్రైత్యసిద్ధత్వాత్ ఫ్లానిపత్వాత్వా ।
 * భజ్జో * ఓదితీరణం నిష్ఠానత్వార్థం భగ్నః । * భుజపాలసాదా *
 భుజోనభవఇత్యాత్మ నేపదం పక్ష్యతే, భుజై, భుజ్జాతే, భుజ్జతే । * త్యుగవ
 ఇమ్ * త్యుగవఇతికర్తృవ్యేనశ్చ మోగ్రహణం విశేషణమీతన ఇమాశ్చ

మో బాధామాభూదిత్యేవమర్థమ్, సచతోదాదికస్య శృహిత్యస్యస్య వ్యా
వృత్త్యర్థమేవాస్త్రితి శబ్దార్థమ్, తతఃపరస్య హలాదేశపితసాస్వరథాతు
కస్య వికరణేనవ్యవధానాత్, నాభ్యస్తస్యాదిపీతీత్యతోపీతీతి ఉతోపృథ్వి
రిత్యతో హలీతిచ వర్తతేతదాహ * హలాదౌపీతీతి * ప్రణయిలాపే ప్ర
త్యయ లక్షణమితి సూత్రస్థ భాష్యకారీయ నిష్కర్షేణు హలీతినానువర్త
తే కిన్తు పీతీత్యనువర్తతపచ, తేనత్పణ్ణిత్యత్రనాతిప్రసక్తః, నచహలీత్యను
వృత్తా త్యణహనీత్యత్రాప్రితప్రసక్త్యతి వాచ్యమ్, అచి నేత్యనువర్తనాత్ ।
* ఉన్తి * క్షేదనసూత్రీభావః । * అంజా * వ్యక్తిర్వివేచనం, స్తుత్యం
స్నిగ్ధతా । * అజ్ఞాస్సిచి * నిత్యమిటాస్వదితి * విభాషాగ్రహణం నానువ
ర్తత్యతి భావః, సివికిమ్ ? అజ్ఞ, । * పృచీ * ఈదిత్వాన్నిష్ఠాయాం నే
ట్, పృక్తః, అపృక్తపకాలిత్యత్ర నఖ్యాపర్వః.

— వ్రీత్తి రుధాదయః శ్రి —

* అతనిష్ట * అతానిష్టేతి * తస్థస్థమిచామితి తాదేశః, అతోహలా
దెరితినావృద్ధిః । * అత తేతి * తనాదిభ్యస్తథాసారితి సిజ్ఞక్యనునాసిక
లావః । * అతనిష్టేతి * లుగభావపక్షే ఇట్ । * వణుదానే * నాన్తో
యమ్, ఇకారస్తు లాక్షణిక పైన యజ్ఞుకిసంసన్తిసంసన్త ఇత్యాదావనుష్ఠా
రపరసవన్తో । * క్షణుహింసాయామ్ * క్షీణుచ * ఇమావపి లాక్షణి
కా తేన చక్షుర్ని చేక్షునీత్యత్రానుష్ఠాపరసవన్తో । * సిచోలావత్తితి *
నచాప్తి నపక్షే ప్రత్యయలక్షణప్రవృత్త్యా అకృతేత్యత్రగుణస్యాస్వదితి వా
చ్యమ్, ఉచ్ఛేపితిసిచఃకిత్యేన తన్నిష్టేతాత్, సమమర్యపేభ్యత్తితి వృత్తి
స్థపాతం విహాయ భాష్యవార్తికానుసారేణాహ * సమమరిభ్యామితి *.

— వ్రీత్తి తనాదయః శ్రి —

* పవంయుస్యాద్భావత్తితి * అత్త నేపదేష్వనత ఇత్యనేన । * సా
త్రాత్తితి * నకారోపధాత్త్యపి క్షేయాః । * విష్టభౌ తీతి * అనిదితా
మితిసలావః, స్తనేఘరితిజత్వమ్ । * వేసకభౌ తేరిత్యమ్ * సివాదీ
నాం వేత్యతో వేతి నానువర్తత్యతి ధ్వననార్థమహనిత్యగ్రహణమ్ * విష్క
భౌ తీతి * సకభౌ తేరిత్యత్ర శ్చా విశిష్టం యావం నవివక్షితం, కిన్తు ధాతు
సూత్రమ్, అన్యధావివకమిభృతా వివకమిభృతమిత్యాదావపి ఫలత్వంనస్యాత్,

సజ్జేష్టాపత్రిః సూర్యగ్రహవిరోధాదితి భావః । * హలశ్చుః * స్రభాసేతి *
 అతోహరిత్యావస్థా పామధ్యాయస్థాని పాతపరిభాషాయా అప్రవృత్తేయై
 ధ్నుక్, అతపవ జహీత్యుక్త హిలోపవారణాయేయం పరిభాషానోపన్యస్తై
 త్యాహుః, యత్తుకైశ్చిచ్ఛానజాదేశో ధాతుపాత పరితేభ్యోపరస్యశ్చో
 భనతి నతు సామ్రాధ్యతతి వ్యాఖ్యానిస్తభీహీతుదాహృతమ్, తన్ని
 ప్పుమాణమ్, మాధవాదిగ్రహవిరుద్ధం చ । * ప్వాదీనాంహ్రస్వః * స్థితు
 క్లమువమామిత్యతశ్చిత్త్యనువర్తత ఇత్యాహ * శితిపరతతి * నలిజీతి *
 ఆనేన వ్యూతభటోలిజిదీఘానేతి స్పారితమ్ । * ఉవోప్య * దస్తోప్య
 పి ఓప్యగ్రహణేన గృహ్యతఇత్యాహ * పూర్వాదితి * పరిషిష్టేతి * లిజి
 చోరాశ్చ నేపదేష్వితి వేత్ । * పూర్షిష్టేతి * ఉశ్చేష్టి లిజిచోఃకిత్వా
 ధుణాభావే సత్యత్వమ్ । * హలః * సన్ను సారణస్యోన్యనువర్తతే అ
 క్తస్యేత్యనయవ పక్షీ హలతతి పశ్చిమీతదాహ * అక్తావయవాదితి * అ
 క్తావయవాతిమ్ ? నిరుతమ్, దురుతమ్, తనస్తాజ్ఞస్య కిమ్ ? విధ్యతి ।
 * క్షీప్ హింసాయామ్ * పితౌదజ్, క్షియా, హేతిక్షిపాయాం క్షియాశీ
 రిత్యాదౌ క్షియాధర్మవ్యుక్తమ ఆచారభేదతతి వత్స్యతి । * దీర్ఘనిరైశసా
 మధ్యాదితి * నను దీర్ఘగ్రహణేన అజ్ఞవృత్తపరిభాషాజ్ఞాప్యత ఇత్యాక రేఫి
 తమ్, అన్యథా జ్ఞాజనోర్జంవిదధ్యాత్, అతోదీన్యాయితీతి దీర్ఘసిద్ధేః, త
 థాచ దీర్ఘనిరైశసామధ్యస్యోపకరణాయాతాధమిహ హ్రస్వాభావసిద్ధిరితి వే
 త్, అశాహుః — హ్రస్వాభావే సత్యేన దీర్ఘనిరైశ ఉత్తపరిభాషా
 యా జ్ఞాపకః, సతితు హ్రస్వేపునరజ్ఞకార్యం ప్రవృత్తమేవేతి సజ్ఞాపకః,
 తథాచ హ్రస్వాభావసంధౌ నకిశ్చేద్యాధకమితి, కిం చ అజ్ఞవృత్తేపునరస్య
 త్తావ విధిరి త్యేవ పరిభాషాశరీరం, తచోక్త క్షజ్ఞాపకాన్విద్యమ్, యదితు భ్యసో
 భ్యమితిసూత్రే భాష్యపరినిష్ఠితస్య త్యేవపాతః, తర్హిస్సతస్త్రీమేవేదం
 వచనం సతు జ్ఞాపకసిద్ధమితి పత్రోపి యుష్మదన్త చ్ఛబ్దగతమవోరమా గ్రహ
 ణవగమ్యతే, తస్మింస్సపత్రే దీర్ఘగ్రహణసామధ్యం నోపక్షీణమితి సమ్యగే
 వాయం గ్రహతతి, కేచిత్తు — సంజ్ఞాపూర్వకవిధేరనిత్యత్వాన్న హ్రస్వత
 తి వ్యాఖ్యేయమిత్యాహుః । * బద్నా తితి * అదిదితామితిసలూపః । * అ
 భాదీనిదితి * వదప్రజేతవ్యధ్విః భూహుః । * అబ్ధాభాదితి * ధృవవత్

శరీరి తన్యధర్మమ్, యురోయురీతివాలోపః । * వృక్షోపమృతైః * భక్తి
 తృణనమ్ । * శ్రద్ధ * కిత్వపత్యైశ్చతి * శ్రద్ధిగ్రద్ధిదమ్భివాం లిటఃకిన్వం వే
 తి వ్యాకరణాద్దరమిత్యై క్తత్వాత్ । * నిరఃపవః * స్వరతీతి సూత్రాద్వై
 త్యనువర్తతే ఆర్థధాతుకస్యేతిత్వనిక్రియతేపప తదాహ * సలాదేరత్కృది *
 నిరఃకిమ్? కోషితా కోషితుమ్ । * నిరమక్షుదితి * ఇదభావేక్యః । * సహి
 శాసాహచర్యాదితి * యద్యపిషహ మహచక్యన్తైశ్చదివాదిరపి సహిరిక్తి
 తథాపి సహితి శపానిద్వైతాద్భవాదికైనైవ సహివా సాహచర్యమిత్యాన్వి
 హుః । * శ్యన్ప్రిత్యయాదితి * బహువ్రీహిరయం శ్యన్ప్రిత్యయసితః ఇ
 షేస్తకారే పరతత్త్వద్వికల్ప ప్రతిషేధశ్చి వార్తికార్థః, తథాచ నైవాదిశా
 ద్వికల్పోనేతి ఫలితమ్, ఏవంచ తేషన హేత్యైత్ర ఇష్టా తేరపిగ్రహణమితిబో
 ధ్యమ్ । * హాషితేః * అనితైగమృ పుష్కైతి శ్యవానిద్వైశాచయం సెడిసి
 భావః । * చోచ్చిన్నాదను * చోచ్చిరితి సతుకగ్రస్యసకరణం శ్చుత్వేనతకా
 రస్థానై చకారశ్చత్వాహః * సతుకగ్రస్యేతి * ఏవంచసూత్రే ఛకారాత్పురస్వం
 ఛకారోజ్ఞేయః, సతుకగ్రస్యేతిమ్? విచ్ఛ ప్రచ్ఛాభ్యం నజ్ ప్రస్యయే ఛకా
 రస్య శకారేకృతే తుకోశ్రవణం యథాస్యాత్, అకృతవ్యూహ పరిభాషా
 శ్చవిత్వా, అస్తాదేవ సతుకగ్రహణాత్, తేనాతిక్రాంతభవకం తనుతిభవ
 తానిత్యాది సిద్ధమిత్యాహుః, సూత్రస్థేన చశబ్దైవక్తిర్ములానకిజిశ్యనుక్తి
 ప్యత ఇత్వాహ * క్వావిత్వాది * గ్రహణాలిటిద్భిః * ఏకాదశిమ్? జా
 గ్రహితా, జాగ్రహిష్యతీత్యాదా యజ్ఞుకిమాభూత్, విహితస్యేతికిమ్? గ్రా
 హితమ్, నచాత్రిణిలాపస్యస్థానివచ్ఛానాద్గ్రహీషరస్వం నేతివాచ్యమ్,
 ద్భివిభౌస్థానివత్సనిషేధాత్, త్రైపాదిక దీర్ఘవిధావేవ స్థానివత్సనిషేధ
 ఇన్విభ్యుపగమేతు విహిత విశేషణం వ్యర్థమేవేత్యాహుః, ప్రకృతస్యే
 టాగ్రహణాద్గ్రాహితా గ్రాహిష్యతే ఇత్వాకా చిద్విటానదీఘః ।
 * గ్రహీషీష్టైతి * వ్యతత్త్వత్యనువృత్తైర్లలిజీతీ ద్భినిషేధోనప్రవర్తతే ।
 * అగ్రహిషాతామితి * లుజాత్త నేవదద్వివచనమ్, .

—>త్రి త్తి క్రియయః

* సత్యా పమాశ * పతిస్యేదాపారణాన్యక్రే నామధాతుషు స్ఫుటి
 శవిస్యదీతి వాప్తాభిరుపపాద్యతై, త్వచశబ్దాఽకారాస్తః । * ప్రపశ్నాన్

